قۇرئان نەسلىنىڭ يېڭىدىن بەرپا قىلىنىشى ئۈچۈن

قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ كىملىكى

مۇستاپا ئىسلامئوغلى

پىلانلىغۇچى: ئابدۇلئەزىز بەشتوغراق
تەرجىمە: باتۇر قاراخانلىپ

www.hayatkitabim.com

مۆندەرىجە

كىرىش سۆز 7

1. فاتىهە سۆرىسى 10
2. ئەلەق سۆرىسى 21
3. مۆززەممىل سۆرىسى 24
4. مۆددەسسىر سۆرىسى 27
5. زۆها سۆرىسى 30
6. ئىنشىراھ سۆرىسى 32
7. قەلەم سۆرىسى 34
8. تەكۋىر سۆرىسى 36
9. ئەئلا سۆرىسى 39
10. لەيل سۆرىسى 41
11. فەجر سۆرىسى 43
12. قەدر سۆرىسى 45
13. ئەسر سۆرىسى 47
14. ئادىيات سۆرىسى 49
15. كەۋسەر سۆرىسى 51
16. تەكاسۆر سۆرىسى 53
17. مائۆن سۆرىسى 54
18. كافىرۆن سۆرىسى 56
19. مەسەد / تەببەت سۆرىسى 58
20. فىل سۆرىسى 60
21. قۆرەيش سۆرىسى 62
22. قارىئە سۆرىسى 64
23. فەلەق سۆرىسى 66

24. ناس سۆرەسی.....68
25. ئەخلاس سۆرەسی.....69
26. نەجم سۆرەسی.....71
27. ئەبەسە سۆرەسی.....74
28. شەمس سۆرەسی.....77
29. بۆرۆج سۆرەسی.....79
30. تین سۆرەسی.....80
31. زەلزەلە سۆرەسی.....82
32. ئینسان سۆرەسی.....84
33. قیامەت سۆرەسی.....86
34. هۆمەزە سۆرەسی.....88
35. مۆرسەلات سۆرەسی.....90
36. قاف سۆرەسی.....92
37. بەلەد سۆرەسی.....95
38. تارەق سۆرەسی.....97
39. یاسین سۆرەسی.....98
40. فۆرقان سۆرەسی.....104
41. رەهمان سۆرەسی.....107
42. فاتیر سۆرەسی.....110
43. مەریەم سۆرەسی.....115
44. تاها سۆرەسی.....120
45. هاققا سۆرەسی.....125
46. مائارەج سۆرەسی.....127
47. نەبە سۆرەسی.....128
48. نازیئات سۆرەسی.....130
49. ئینفتار سۆرەسی.....132

50. ژاقىئە سۈرىسى 133
51. شۇئەرا سۈرىسى 137
52. ئىنشقاق سۈرىسى 141
53. نەمل سۈرىسى 142
54. قەمەر سۈرىسى 145
55. ساد سۈرىسى 148
56. ئەئراف سۈرىسى 151
57. سەجدە سۈرىسى 158
58. رەئىدى سۈرىسى 161
59. تۇر سۈرىسى 165
60. مۇلك سۈرىسى 167
61. غاشىيە سۈرىسى 169
62. كەھف سۈرىسى 170
63. جىن سۈرىسى 179
64. نۇھ سۈرىسى 181
65. ئىبراھىم سۈرىسى 183
66. ساففات سۈرىسى 188
67. قەسەس سۈرىسى 190
68. ئىسرا سۈرىسى 196
69. يۇنۇس سۈرىسى 203
70. ھۇد سۈرىسى 208
71. يۇسۇپ سۈرىسى 218
72. ھىجر سۈرىسى 223
73. ئەنئام سۈرىسى 227
74. نەھل سۈرىسى 232
75. لوقمان سۈرىسى 237

76. سەبەئ سۆرەسی 241
77. زۆمەر سۆرەسی 245
78. غافر (مۆئمن) سۆرەسی 249
79. ئەنبیا سۆرەسی 255
80. مۆئمنۆن سۆرەسی 259
81. فۆسسلەت سۆرەسی 264
82. شۆرا سۆرەسی 267
83. زۆخرۆف سۆرەسی 271
84. دۆخان سۆرەسی 274
85. جاسیە سۆرەسی 277
86. ئەهقاف سۆرەسی 280
87. زاریات سۆرەسی 284
88. رۆم سۆرەسی 285
89. ئەنکەبۆت سۆرەسی 291
90. مۆتەفففن سۆرەسی 294
91. هەج سۆرەسی 297
92. مۆهەممەد سۆرەسی 301
93. تەغابۆن سۆرەسی 303
94. بەقەرە سۆرەسی 305
95. ئەنفال سۆرەسی 319
96. هەدید سۆرەسی 327
97. نۆر سۆرەسی 331
98. ئال ئمران سۆرەسی 339
99. سەف سۆرەسی 349
100. جۆمۆئە سۆرەسی 352
101. بەییینە سۆرەسی 354

102. هەشر سۆرەسی 356
103. مۆنافقۆن سۆرەسی 361
104. نیسا سۆرەسی 363
105. مۆجادیلە سۆرەسی 374
106. ئەهزاپ سۆرەسی 376
107. تالاق سۆرەسی 382
108. مائیدە سۆرەسی 385
109. مۆمتەهانە سۆرەسی 394
110. فەتح سۆرەسی 398
111. نەسر سۆرەسی 403
112. هۆجۆرات سۆرەسی 405
113. تەهریم سۆرەسی 408
114. تەۆبە سۆرەسی 410

كىرىش سۆز

بارلىق كىتابلار بىر كىتابنىڭ تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىلىشى ئۈچۈن يېزىلىدۇ. ئۇ كىتاب ئاللاھ نىڭ كىتابى قۇرئاندۇر. قولىڭىزدىكى « قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ كىملىكى (قىسقىچە مەزمۇنى) » نامىلىق بۇ كىتابنىڭ يېزىلىش مەقسىتىمۇ يەنىلا قۇرئاننى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈندۇر.

قۇرئاننى چۈشىنىش ئاللاھ نى چۈشىنىشتۇر. چۈنكى قۇرئان ئىلاھىي رەھبەرلىكتۇر. بىر كىشىنىڭ ئاللاھ نى قانچىلىك ياخشى كۆرگەنلىكى، ئۇنىڭ ئاللاھ نىڭ كىتابىغا قانداق مۇئامىلە قىلغانلىقىدىن مەلۇم بولىدۇ.

قۇرئاننى چۈشىنىش، ئىنسانىنى چۈشىنىشتۇر. چۈنكى قۇرئاننى ئەۋەتكۈچى بىلەن ئىنسانىنى ياراتقۇچى ئوخشاش بىر زاتتۇر. قۇرئاننى چۈشىنىش، ھاياتنى چۈشىنىشتۇر. چۈنكى قۇرئان بىر « ھايات كىتابى »دۇر. ۋەھىينىڭ ئەۋەتىلىش مەقسىتى « بەشەر »نى بەرپا قىلىپ، ئۇنىڭغا روھ پۈۋلەپ « ئىنسان » قىلىشتۇر. ئىنسان ئۆزىگە ئامانەت قىلىنغان ھاياتنىڭ ئۇستىسىدۇر. لېكىن بۇ ئۇستا، ئالدى بىلەن شاگىرت بولۇشى كېرەك، شۇنداق بولغاندىلا ئاندىن ئۇ ئۇستا بولالايدۇ. ئىنسان قۇرئاننىڭ شاگىرتى بولغاندا، ھاياتنىڭ ئۇستىسى بولۇشقا لايىق بولىدۇ. بۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، قۇرئاننى چۈشىنىشى شەرت.

تەپسىر ۋە مەنا تەرجىمىلەر بۇ مەقسەت ئۈچۈن يېزىلغان. قولىڭىزدىكى ئەسەر گەرچە كامىل تەپسىر بولمىسىمۇ، « ئىجمالى تەپسىر » تۈرىگە كىرىدىغان بىر ئەسەردۇر. بۇ ئەسەر « قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ كىملىكى » ھەققىدە ئومۇمىي ۋە نۇقتىلىق مەلۇماتلارنى سۈنماقتا. بۇنىڭدىكى مەقسەت، قۇرئاننى ئۆزىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسى ئىچىدە تونۇشتۇر. قۇرئاننى تونۇشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلۇبلىرىدىن بىرسى، ئۇنى تەشكىل قىلغان سۈرىلەرنى تونۇشتۇر.

قۇرئان 114 سۈرىدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، ھەر سۈرە قۇرئان ساماسىنىڭ بىر بۇرچىدۇر. بۇ بۇرچلارنى تەشكىل قىلغان ئايەتلەرنىڭ ئۆز ئىچىدە پاراللېل ۋە يانتۇ كېسىشمە مۇناسىۋەتلىرى بولغاندەك، سۈرىلەرنىڭمۇ ئۆزئارا پاراللېل ۋە يانتۇ كېسىشمە مۇناسىۋەتلىرى بار. بۇ ئەسەر مانا بۇ مۇناسىۋەتلەرگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ ۋە قۇرئان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىغا سۈرىلەرنىڭ كىملىكىنى چىقىرىپ بېرىدۇ.

قۇرئاننى چۈشىنىشكە كىرىشكەن بىر يېڭى قۇرئان تالىپىنىڭ قولىغا، ئالدى بىلەن مۇقەددىمە شەكلىدىكى ئەسەرلەرنى بېرىش توغرا بولغان ئۇسۇلۇبتۇر. بۇ ئەسەر قۇرئاننىڭ ئومۇمىي مەقسىتى ۋە نىشانىنى، پۈتۈننى نەزەردىن ساقىت قىلماستىن چۈشەنمەكچى بولغانلار ئۈچۈن قەلەمگە ئېلىندى. چۈنكى ئۇنىڭغا پەقەت بىر پۈتۈن گەۋدە شەكلىدە نەزەر تاشلانغاندىلا، ۋەھىينىڭ مەقسىتىنى توغرا چۈشەنگىلى بولىدۇ. پۈتۈننى نەزەردىن ساقىت قىلغاندا، پارچىنى توغرا ھالدا چۈشىنىش نىسبىتى تۆۋەن بولىدۇ.

سۈرىلەرنىڭ بىر كىملىكى بارمۇ؟

ئەلۋەتتە بار. بۇ كائىناتتا قايسى بىر نەرسىنىڭ كىملىكى يوقكى، سۈرىلەر كىملىكسىز بولسۇن؟ تاش، تۈپراق، دەرەخ، سۇ ... خۇلاسەكالام ھەر نەرسىنىڭ بىر كىملىكى بار. سۈرىلەر

قۇرئان مەملىكەتنىڭ شەھەرلىرىدۇر. بىر شەھەر ھەققىدە توختالغاندا « ئۇ شەھەرنىڭ نېمىسى مەشھۇر؟ » دەپ سورايمىز. قۇرئان سۇرىلىرىمۇ مانا مۇشۇنداق. ھەر سۈرە ئەڭ ئاز بىر تېمىسى بىلەن مەشھۇردۇر. ئۇ سۈرىنى باشقا سۈرىلەردىن ئايرىپ تۇرغان ئۆزگىچىلىك ۋە ئالاھىدىلىكلىرى باردۇر. بۇ ئەسەر مانا بۇلار ھەققىدە مەلۇمات بەرمەكتە.

بۇ ئەسەرنىڭ يېزىلىش غايىسىدىن بىرسىمۇ، قۇرئان ھالقىلىرىنىڭ دەرسلىك ئېھتىياجىنى قامداش بولۇپ، خۇددى رەسۇلۇللاھ ۋە ساھابىلەرگە ئوخشاش قۇرئاننى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇۋاتقانلارنىڭ سانى كۈنسېرى كۆپەيمەكتە. بىر ئەسەرنىڭ دەرس ھالقىلىرىدا ئوقۇلۇشى ئۈچۈن، مانا بۇ مەقسەت نەزەردە تۇتۇلغان ھالدا قەلەمگە ئېلىنغان بولۇشى كېرەك. بۇ ئەسەر تەييارلانغاندا، مانا بۇ غايىمۇ نەزەردە تۇتۇلدى.

قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ كىملىكى، 114 سۈرىنىڭ ھەر بىرى ئۈچۈن ئايرىلغان 114 بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ھەر بۆلۈم سۈرىنىڭ ئىسمى تېمىسى ئاستىدا، مەزكۇر سۈرىنىڭ ئىسىم ۋە ئىسملىرى، ئۇنىڭ مەنىسى، ئىسمىنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسى قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىندى.

ئۇنىڭدىن كېيىن سۈرە نازىل بولغان ئورۇن ۋە ۋاقتى تېمىسى ئاستىدا، سۈرىنىڭ قەيەردە، قاچان، قانداق شارائىتتا، قانداق دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى ئاستىدا نازىل بولغانلىقى ھەققىدە مەلۇماتلار بېرىلدى. بۇنىڭغا قوشۇمچە قىلىپ، سۈرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدە تىزىلغان نازىل بولۇش تەرتىپى ۋە تەرتىپتىكى ئورنى ھەققىدىكى مەزمۇنلار تىلغا ئېلىنىپ، بۇ ھەقتە توغرىغا ئەڭ يېقىن بولغان ئورنىنى بەلگىلەش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىلدى.

ئۈچىنچى تېما سۈپىتىدە، سۈرىنىڭ تېمىسى ھەققىدە توختالدۇق. بۇ بۆلەكتە سۈرىنىڭ كىشىنىڭ دىققىتىنى ئەڭ تارتىدىغان ئايەتلەر نۇقتىلىق ھالدا تەكتلىنىش بىلەن بىرگە، ئۇلار تىلغا ئېلىنغان بۆلەكلەرنىڭ ئومۇمىي مەزمۇنى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بولۇپمۇ سۈرىنىڭ جان تومۇرى ياكى ئانا پىكرى دېيىشكە بولىدىغان خۇسۇسلار ھەققىدە نۇقتىلىق ھالدا توختالدۇق.

بۇ ئۈچ نۇقتىنى ئاساس قىلغان ھالدا زۆرۈر تېپىلغان جايلاردا سۈرىنىڭ نازىل بولۇش سەۋەبىگە مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارمۇ بېرىپ ئۆتۈلدى. ئەگەر قۇرئاننىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسى ئىچىدە، ئۇ سۈرىنى باشقا سۈرىلەردىن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدىغان ئۆزگىچىلىكى بولسا، بۇ خاسلىق ئۈستىدە نۇقتىلىق ھالدا توختالدۇق.

« قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ كىملىكى »دە يەر ئالغان بارلىق ئايەتلەرنىڭ مەنا تەرجىمىلىرى كەمىنە قەلەمگە ئالغان « ھايات كىتابى قۇرئان » ناملىق ئەسەردىن ئېلىندى. بېرىلگەن مەنانىڭ ئىزاھاتى بۇ ئەسەردە تىلغا ئېلىنمىدى. چۈنكى بۇ ئەسەرنىڭ ھەجمىنى تېخىمۇ كېڭەيتىۋېتىدىغان بولغاچقا، ئىزاھات ئۈستىدە توختالمىدۇق. بېرىلگەن مەنانىڭ لۇغەت ۋە ئىلمىي ئىزاھاتىغا قىزىققۇچىلارنىڭ « ھايات كىتابى قۇرئان » ناملىق ئەسەرگە مۇراجىئەت قىلىشنى سورايمىز.

بۇ ئەسەر قەلەمگە ئېلىنغاندا مۇھىم كەمچىللىكنى ھېس قىلدىم. قۇرئاننىڭ ئىنسانىنى بەرپا قىلىپ چىقىش باسقۇچىنى تۆۋەندىكىدەك تۆت نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ. قۇرئان:

1. ئۇقۇملار بىلەن تەسەۋۋۇر / چۈشەنچىنى
2. تەۋسىيەلەر بىلەن ئەقىلنى

3. ئۆرنەكلەر بىلەن شەخسىيەتنى
4. بىر پۈتۈن گەۋدىسى بىلەن ھايات شەكلىنى بەرپا قىلىپ چىقىدۇ.

بۇ تۆت نۇقتىنىڭ ئالدىنقى ئۈچىنى بۇ ئەسەردە بىرمۇ - بىر كۆرسىتىپ ئۆتۈش مۇمكىن ئىدى. بىراق بۇنداق بولغاندا، ئەسەرنىڭ ھەجمى ھازىرقى ھالىتىدىن قاتمۇ - قات كېڭىيىپ كېتەتتى. مانا بۇ سەۋەبتىن بۇ ئەسەر تاماملىنىشقا ئاز قالغاندا، بۇ ئەسەرنى تولۇقلايدىغان ماھىيەتتىكى بىر ئەسەرنىڭ يېزىلىشى ھەققىدىكى بىر پىكىر زېھنىمدە پەيدا بولدى: قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ ئىنشا خەرىتىسى. ئۆمرۇم بولۇپ، نەپىسىم يەتسە، مۇشۇنداق بىر ئەسەرنى ئۈممەتنىڭ قۇرئان كىتابلىقىغا ھەدىيە قىلىشنى ئارزۇ قىلىمەن.

قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ كىملىكى، باشتىلا « ۋەقىي ئەسەر » نىيىتى بىلەن قەلەمگە ئېلىندى. نىيىتىمىز، بۇ ئەسەرنىڭ بارلىق كىرىمنى ۋەقىپنىڭ پائالىيەتلىرى ئۈچۈن سەرپ قىلىش ئىدى. ئەلھەمدۇلىلاھ، بۇ نىيىتىمىزنى ئاللاھ قوبۇل قىلدى، ئاقابە ۋەقىپىدە رويابقا چىقتى. ۋەقىپى ئىدارە ھەيئىتى، ئاقابە ۋەقىپى نەشرىياتى نامى بىلەن بۇ ئەسەرنى نەشر قىلدۇرۇپ، بىزگە ئاتىقىمىزنى ئادا قىلىش پۇرسىتى يارىتىپ بەردى...

رەببىم سەييئاتىمىزنى ھەسەناتقا، ھەسەناتىمىزنى سالىھاتقا ئايلاندۇرغاي. سالىھ ئەمەللىرىمىزنى دەرگاھىدا ئەھسەنى قوبۇل بىلەن مەقبۇل ئەيلىگەي، ئامىن!

مۇستاپا ئىسلامئوغلى

ھىجرى 1432 - يىلى 6 - شابان

ئىستانبۇل

فاتىھە سۈرىسى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (1)

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (2) الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (3) مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (4) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (5) اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (6) صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (7)

« ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ﷲ نىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن. جىمى ھەمدۇسانا ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ﷲ قا خاستۇر. ﷲ ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىباندۇر. قىيامەت كۈنىنىڭ ئىگىسىدۇر. (رەببىمىز) ساڭلا ئىبادەت قىلىمىز ۋە سەندىنلا ياردەم تىلەيمىز. بىزنى توغرا يولغا باشلىغىن. غەزىپىڭگە يولۇققانلارنىڭ ۋە ئازغانلارنىڭ يولىغا ئەمەس، سەن ئىنئام قىلغانلارنىڭ يولىغا (باشلىغىن) » (1 – 7).

فاتىھە قۇرئاننىڭ ھەم كىرىش سۆزى، ھەم قىسقىچە مەزمۇنىدۇر.

قۇرئاندىن ئىبارەت مىسلىسىز بىر قوراغا، فاتىھەدىن ئىبارەت بىر ئىشكى ئارقىلىق كىرىمىز. فاتىھەنىڭ زىت سۆزى خاتىمە بولۇپ « ئاخىرقى سۆزى » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. فاتىھە قۇرئاننىڭ قىسقىچە مەزمۇنىدۇر، چۈنكى فاتىھە قۇرئاننىڭ ئۆزىدۇر. قۇرئان فاتىھەنىڭ تەپسىرىدۇر. فاتىھە كالام جەننىتى بولغان قۇرئاننىڭ كىرىش ئىشكىدۇر، « بىسمىللاھ » بۇ ئىشىنىڭ ئاچقۇچىدۇر.

« ئۆزىنى ئاچقان » ياكى « باشقا بىر نەرسىنى ئاچقان » دېگەن مەنىدىكى ئىسمى، رەسۇلۇللاھنىڭ « فاتىھەتۇل كىتاب – كىتابنى ئاچقان، كىتابنىڭ كىرىشى » دەپ قويغان ئىسمىغا ئاساسلىنىدۇ. بۇمۇ رەسۇلۇللاھنىڭ فاتىھەنى قۇرئاننىڭ كىرىش سۆزى سۈپىتىدە قوبۇل قىلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

سۈرىنىڭ فاتىھەدىن باشقا يەنە، سەھىھ رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغان ھالدا بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئۇچ ئىسمى بار. يەنى، « ئەس سەب ئۇل مەسانى – تەكرارلانغان يەتتە »، « ئۇممۇل قۇرئان – قۇرئاننىڭ ئانىسى » ۋە « ئۇممۇل كىتاب – كىتابنىڭ ئانىسى ». بىرىنچى ئىسىم، رەسۇلۇللاھنىڭ تەپسىرىدۇر ۋە قۇرئاندىن ئىلھام ئالغان ھالدا قويۇلغان (ھىجر، 87). قالغان ئىككى ئىسىم، فاتىھەنىڭ قۇرئاننىڭ ئەڭ يارقىن قىسقىچە مەزمۇنى ئىكەنلىكىنى ئىشارەت قىلىدۇ.

فىرۇزئابادى فاتىھە ئۈچۈن 30 ئىسىمنى ساناپ ئۆتكەن. بۇلار ئارىسىدا كىشىنىڭ ئەقلىگە ئەڭ باشتا كېلىدىغانلىرى « ئەل ئەساس، ئەل ھەمد، ئەششۇكۇر، ئەد دۇئا، ئەس سافىيە، ئەل – كەنز، ئەل ۋافىيە، ئەل قافىيە » قاتارلىقلاردۇر. بۇلاردىن باشقا ئىسىملارمۇ تىلغا ئېلىنغان. رەسۇلۇللاھتىن كەلگەن سەھىھ رىۋايەتلەر ئىپادىلىگەن يۇقىرىدىكى ئۈچ ئىسىمدىن باشقا، مەزكۇر سۈرىنىڭ ئىسىم سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەن ئىسىملار ئىشەنچلىك بىر ئاساسقا ئىگە

ئەمەس. بۇلار ۋاقتىنىڭ ئۆتىشىگە ئەگىشىپ پەيدا بولغان، ئەڭ باشتا كىمنىڭ ئىشلەتكەنلىكى نامەلۇم بولغان ئىسىملاردۇر. بۇ ئىسىملاردىن ھەر بىرى، فاتىھەنىڭ بىر ئالاھىدىلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. فاتىھەنىڭ ئىسىملىرىنىڭ كۆپ بولىشى، ئەنئەنىۋى چۈشەنچىنىڭ نامايەندىسىدۇر. چۈنكى ئەنئەنىۋى چۈشەنچىدە، ئىسىملارنىڭ كۆپ بولىشى ئۇنىڭ شەرىپىنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ. بۇ سەۋەپتىن بىر نەرسىنىڭ شەرىپىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئىسمىنى كۆپەيتىش ئادەتكە ئايلانغان. بۇ چۈشەنچە بىلەن بەزى كىشىلەر ياخشى كۆرگەن كىشى ياكى نەرسىسىنىڭ شەرىپىگە شەرەپ قوشۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا بىر ئىسمنى ئۆزى قويۇپ كەلگەن.

سۈرىلەرنىڭ، بولۇپمۇ سەھىھ رىۋايەتلەر بىلەن كەلگەن ئىسىملاردىن باشقا كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلمەيدىغان ئىسىملار مەسىلىسى ئىزاھلىنىشقا تېگىشلىك. چۈنكى بۇ ئىسىملار كىملەر تەرىپىدىن قايسى زامان ۋە ماكانلاردا ئىشلىتىلگەنلىكى نامەلۇم. بۇ ھەقتە تەپسىلى مەلۇمات بەرگەن ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە فىرۇزئابادىنىڭ (ۋاپات، ھىجرى 817) « بەشائىرى زەۋىت تەمىيز فى لەتائىفىل كىتابىل ئەزىز » ناملىق ئەسىرى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ ئەسەردە قۇرئان سۈرىلىرى ھەجىم ۋە مەزمۇن جەھەتتىكى تەرەپلىرى ئۈستىدە نوقتىلىق توختالغان بولۇپ، تەپسىلىي سانلىق مەلۇمات بېرىش بىلەن بىرگە، سۈرىلەرنىڭ بىر – بىرى بىلەن بولغان ئوخشاشلىقى ۋە پەرقلىق تەرەپلىرىمۇ بىرمۇ – بىر بايان قىلىنغان. ئەسەردە سۈرىلەر ھەققىدە بېرىلگەن سانلىق مەلۇماتلار شۇنداق تەپسىلىي بولۇپ، سۈرىدىكى ھەرپ سانىمۇ بېرىپ ئۆتۈلگەن. مۇشۇنداق تەپسىلاتلىق ئەسەردىمۇ سۈرىلەرنىڭ باشقا ئىسىملىرىنىڭ مەنبەسى، قويۇلغان زامان ۋە ماكان ھەققىدە ھېچقانداق بىر مەلۇمات يوق. بۇ ئەھۋالدا قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ تۇنجى نەسىل تەرىپىدىن ئىشلىتىلگەنلىكى ھەققىدە يېپ ئۇچى بولمىغان باشقا ئىسىملارنىڭ، مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەردە پەقەت ئەمەلىي ھاياتتا ئاساسىي بولمىغان بىرەر مەلۇمات سۈپىتىدە بايان قىلىنغانلىقىنى ئېيتىش خاتا بولمىسا كېرەك.

فاتىھە 23 يىللىق ۋەھىي جەريانىنىڭ تۇنجى يىلىنىڭ باشلىرىدا نازىل بولغان. مەزكۇر يىل مىلادى كالېندارىدا 610 – يىلىغا توغرا كەلمەكتە. بۇ سەۋەپتىن فاتىھە سۈرىسى مەككىدە نازىل بولغان سۈرىدۇر. مۇئمىنلەرنىڭ باشتىن ئاخىر فاتىھەسىز نامازنى ئوقۇمىغانلىقى بۇنىڭ دەلىلىدۇر. نامازنى، تۇنجى قېتىم نازىل بولغان « ئەلەق » سۈرىسىنىڭ 10 – ئايىتىدە تىلغا ئېلىنماقتا. گەرچە ئەلەق سۈرىسىنىڭ دەسلەپتە نازىل بولغان بەش ئايىتى بىلەن، ئۇنىڭ داۋامىدىكى ئايەتلەرنىڭ نازىل بولۇش مەزگىلى ئارىسىدا بەلگىلىك زامان تىلىمى مەۋجۇت بولسىمۇ، ئىككى بۆلەك ئارىسىدا ئۇزۇن بىر مەزگىل بار دەپ قارىمايمىز. ئۇنىڭدىن باشقا، مەككىدە نازىل بولغانلىقى ئېنىق بولغان ھىجر سۈرىسىنىڭ 87 – ئايىتىدە يەر ئالغان « سەب ئەن مىنەل مەسانى » ئارقىلىق فاتىھە ئىشارەت قىلىنغان بولۇپ، بۇ نەبەۋۋي بىر تەپسىر سۈپىتىدە رىۋايەت قىلىنغان.

بەزىلەر فاتىھەنىڭ بىر قېتىم مەككىدە، يەنە بىر قېتىم قىبلىنىڭ قۇددۇستىن مەككىگە ئۆزگەرتىلىشىدىن كېيىن مەدىنىدە بولۇپ ئىككى قېتىم نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن. بۇ قاراش بىر – بىرىگە زىت كەلگەن نازىل بولۇش سەۋەبىگە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەرگە ئاساسەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان. رىۋايەتلەر ئارىسىدىكى زىتلىق بىر تەرەپ قىلىنالمىغانلىقتىن،

بەزىلەر سۈرىنىڭ ھەم مەككىدە، ھەم مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشنى مۇۋاپىق دەپ قاراپ، بۇ ئۇسلۇب بىلەن مەسىلىنى ھەل قىلغان. لېكىن بۇنىڭ قايىل قىلارلىق ئىزاھاتى ئوتتۇرىغا قويۇلمىغان. نەتىجىدە بۇ ئارقىلىق ھەقىقەت قۇربان قىلىش بەدىلىگە، رىۋايەتلەر ئۈستۈن تۇتۇلماقچى بولغان.

بىر – بىرىگە زىت بولغان بۇنداق سەۋەبى نۇزۇل رىۋايەتلىرىنىڭ ھېچبىرىنى زايا قىلىۋەتمەستىن، مۇۋاپىق ھالدا ئىزاھلىغىلى بولىدىغان مېتودلىرى بار. مەسىلەن، بەزىلەرنى فاتىھەنىڭ مەدىنىدە ئىككىنچى قېتىم قايتا نازىل بولغان دېگەن قاراشقا ئېلىپ بارغان سەۋەبى نۇزۇل رىۋايەتلىرى، ساھابىنىڭ قۇرئانغا « نازىل بولغان، ئىشى تۈگىگەن » بىر خىتاب ئەمەس، ھاياتقا ھەر ۋاقىت نازىل بولۇپ تۇرىۋاتقان بىر خىتاب دەپ قارىغانلىقىدىن ئىبارەت دەپ قاراش مۇۋاپىق. چۈنكى ساھابە بۇرۇن نازىل بولغان ئايەت ۋە سۈرىلەر بىلەن، ئۇنىڭدىن يىللار كېيىن يۈزبەرگەن ۋەقەلەر ئارىسىدا سەۋەپ – نەتىجە مۇناسىۋىتى قۇرۇپ چىقالايتتى. « شۇ، شۇ ئايەتلەر پالانچىنىڭ شۇ ۋەقەسىدىن كېيىن نازىل بولغان » دېگەندەك قاراشلار، رىۋايەتلەر ئايەتنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتى بىلەن ۋەقەنىڭ يۈزبەرگەن ۋاقتى ئارىسىدىكى ۋاقىت خاراكتېرلىق سەۋەپكە دالالەت قىلمايدۇ. بۇلار پەقەت باشتىن ئۆتكۈزىۋاتقان ھايات بىلەن ۋەھىينى ئوخشاش بىر نوقتىدا ئۇچراشتۇرۇشنىڭ بىر ئۇسلۇبى ئىدى. بۇ، ساھابىنىڭ ۋەھىيگە ھەر ۋاقىت نازىل بولغان، ھاياتنىڭ ئىچىدە، ئاكتىپ ۋە جانلىق بىر خىتاب نەزىرى بىلەن قارىغانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر.

يىغىنچاقلىغاندا، فاتىھە سۈرىسى مەككىدە نازىل بولغان.

فاتىھە سۈرىسىنىڭ نازىل بولۇش تەرتىۋىدىكى ئورنى، خۇددى مۇسھاب تەرتىۋىدىكىگە ئوخشاش بىرىنچىلىك بولۇپ، فاتىھە تۇنجى قېتىم تولۇق نازىل بولغان سۈرىدۇر، بىر قېتىمدىلا نازىل بولغان. فاتىھەدىن بۇرۇن نازىل بولغان ئايەتلەر بار، لېكىن بىر قېتىمدىلا تولۇق نازىل بولغان سۈرە ياكى سۈرىلەر يوق. « ئەلەق، مۇززەممىل ۋە مۇددەسسىر » سۈرىلىرىنىڭ بىرىنچى بۆلەكلىرى فاتىھە سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغان، لېكىن بىر پۈتۈن گەۋدە سۈپىتىدە نازىل بولمىغان. « ئەلەق » سۈرىسىدىن ئالدىنقى بەش ئايەت؛ مۇززەممىل سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئايىتىدىن باشقا ئايەتلىرى؛ مۇددەسسىر سۈرىسىنىڭ ئالدىنقى ئون ئايىتى بىر قېتىمدا، قالغان ئايەتلەر كېيىن نازىل بولغان. لېكىن فاتىھە سۈرىسى بىر قېتىمدىلا نازىل بولغان تۇنجى سۈرىدۇر. بۇ سەۋەپتىن فاتىھە، ھەزرىتى ئائىشەنىڭ ئىپادىسى بىلەن « قۇرئاننىڭ تۇنجى سۈرىسى » بولۇش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە.

رەسۇلۇللاھ فاتىھە سۈرىسىنى « كىتابنىڭ كىرىش سۆزى – فاتىھاتۇل كىتاب » دەپ ئاتىغان ۋە قۇرئاننىڭ بېشىغا تىزىشقا بۇيۇرغان. نامازلىردا باشتىن ئاياغ فاتىھەنى ئوقۇغان. بۇ سەۋەپتىن فاتىھە مۇسھابنىڭ ئەڭ بېشىدىن ئورۇن ئالغان. بۇ پەقەت مۇسھاب تەرتىۋىدىلا ئەمەس، نۇزۇل تەرتىۋىدىمۇ شۇنداق.

فاتىھە سۈرىسى ھەمدۇسانانى ئاللاھ قا خاس قىلىش بىلەن باشلايدۇ. فاتىھە، قۇرئاندا « ھەمد » بىلەن باشلانغان ئەنئام، كەھف، سەبەئ، فاتىر قاتارلىق بەش سۈرىدىن بىرى بولۇپ، بۇ سۈرىلەرنىڭ ھەممىسىدە « ھەمد » ئاللاھ قا خاس قىلىنغان. « ئەلھەمدۇلىللاھ » بىلەن باشلانغان سۈرىلەرنىڭ ھەممىسى مەككىدە نازىل بولغان.

فاتىمە قۇرئاننىڭ قىسقىچە مەزمۇنىدۇر. يەنى:
« ئاللاھ »، بارلىق سۈپەتلەر ئۈنىڭغا مۇجەسسەملەشكەن خاس ئىسىمدۇر.
« ئەلھەمدۇلىللاھ »، بارلىق زات ۋە كامال سۈپەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
« رەببىل ئالەمىن »، بارلىق يارىتىش ۋە مەۋجۇدىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك سۈپەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
« ئەررەھمان ئەررەھىم »، ئىنسان ئۈچۈن رەھمەت بولغان دىننى پۈتۈنلەي ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
« مالىكى يەۋمىددىن »، بارلىق ئاخىرقى سائەت، قىيامەت، ئاخىرەت، جەننەت ۋە جەھەننەم ئايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
ئىيياكە نەئبۇدۇ، بارلىق ئىبادەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. « ۋە ئىيياكە نەستەئىن »، ئىبادەتلەردە تەۋھىد ۋە ئىخلاسنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
« ئىھدىنەس سىراتەل مۇستەقىم »، ئەخلاق، ئېتىقاد، ئىبادەت ۋە بەشەرى مۇناسىۋەتلەرگە دائىر جىمى توغرىلار / ھەقىقەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
« سىراتەللەزىنە ئەنئەمتە ئەلەيھىم » ئۆتمۈشتىكى بارلىق ياخشىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
« غەيرىلمەغدۇبى ئەلەيھىم ۋە لەدداللىن »، ئۆتمۈشتىكى توغرا يولدىن قېيىپ كەتكەنلەرنىڭ ھەممىسنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
فاتىھە، ئاللاھ – ئىنسان مۇناسىۋىتىنىڭ كودىنى / شىفرىسنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن. فاتىھەدە ئاللاھ تىن ئىنسانغا نازىل بولغان رەھمەت ۋە ۋەھيي، ئىنساندىن ئاللاھ قا ئۆرلىگەن دۇئا ۋە ئىبادەت تىلغا ئېلىنىدۇ. فاتىھە، ئاللاھ نىڭ بارلىقىغا ئىشەنگەنلەر بىردەك ئىنتىپاقلىشالايدىغان مىسلىسىز پرىنسىپلار گەۋدىسىدۇر. فاتىھە، تەۋھىد كەلىمىسى بولغان « لا ئىلاھە ئىللەللاھ »نىڭ شەرھىسىدۇر. فاتىھە، كىملەرگە ئوخشاش بولىشىمىزنى كۆرسىتىپ بېرىش بىلەن بىرگە، كىملەرگە ئوخشاپ قالماسلىقىمىز ھەققىدە بىزنى ئاگاھلاندۇرىدۇ. بۇ نوقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، فاتىھە، ئاللاھ – ئىنسان ئارىسىدىكى كېلىشىمدۇر. ئالدىنقى ئۈچ ئايىتى، ئاللاھ نى تونۇشتۇرغان سانادۇر. ئاخىرقى ئۈچ ئايىتى ئىنسانىنى تونۇشتۇرغان بىر دۇئادۇر. ئوتتۇرىدىكى بىر ئايەت (ئىيياكە نەئبۇدۇ ۋە ئىيياكە نەستەئىن)، كېلىشىمنىڭ دەل ئۆزىدۇر. رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتى بىلەن مۇقىم بولغان « ئامىن »، بۇ كېلىشىمگە قويۇلغان ئىمزادۇر. رەسۇلۇللاھ، « فاتىھە ئوقۇغان كىشىگە پەرىشتىلەرمۇ ئامىن دەيدۇ. كىمنىڭ " ئامىن "ى پەرىشتىلەرنىڭكىگە توغرا كېلىپ قالسا، ئۇنىڭ دۇئالىرى قوبۇل بولىدۇ » دېگەن. ئىنساننى ئىسلاھ قىلغۇچى كۈچى بىلەن ھەقىقى بىر فاتىھ بولغان قۇرئان، ئىنساننىڭ قەلب ئىشكىنى فاتىھە ئاچقۇچى ئارقىلىق ئاچىدۇ.

فاتىھە، مۇئمىنگە ئاللاھ تىن بىر نەرسە تىلەشنىڭ ئۇسلۇبىنى ئۇگىتىدۇ

فاتىھە، مۇئمىنگە ئاللاھ تىن بىر نەرسە تىلەشنىڭ ئۇسلۇبىنى ئۇگەتمەكتە. ئاللاھ تىن تىلەش، يەنى دۇئا، رەسۇلۇللاھنىڭ ئېپادىسىگە ئاساسەن « ئىبادەتلەرنىڭ نىگىزىدۇر ». بۇ سەۋەپتىن رەببىمىز نەبىنى « ئەگەر سىلەرنىڭ دۇئايىڭلار بولمىسا، رەببىم سىلەرگە پەرۋا قىلمايدۇ » دېيىشكە بۇيرىغانىدى. دۇئا بەندىنىڭ ئاللاھ ئالدىدىكى ئاجىزلىقىنىڭ

ئىقراردۇر. دۇنيا قەلبىنىڭ ئاللاھ بىلەن قىلغان دىئالوگىدۇر. ئاللاھ بەندىدىن ئەڭ رازى بولغان ۋاقىت ئۇنىڭ ئۆزىگە دۇنيا قىلغان ۋاقتىدۇر. چۈنكى ئاللاھ ھەممىگە ۋە ھەممە نەرسىگە يېتەرلىك بولغۇچىدۇر، بەندە ئۆزىگىمۇ يېتەرلىك ئەمەستۇر. بەندىنىڭ ئاللاھ قا بولغان ئىبادىتى، بۇ ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن باشلىنىدۇ. دۇنيا قىلىش، ئۆزىگە يېتەرلىك بولمىغانلىقنى ئېتىراپ قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلىدۇر. دېمىسىمۇ شېرىكنىڭ يەنە بىر ئېنىقلىمىسى، ئىنساننىڭ ئۆزىنى ئۆزىگە يېتەرلىك دەپ قارىشىدۇر.

ئاللاھ تىن تىلەش ئۇسۇلۇبى بىر – بىرى بىلەن زىچ باغلانغان ھالقىلاردىن تەشكىل تاپىدۇ:

1. ئاللاھ تىن تىلەشنىڭ بىرىنچى ھالقىسىنى « ھەمد » تەشكىل قىلىدۇ. ھەمد ـ شۈكۈر، مەدھىيە، سانا، تازىمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كىشى ئاللاھ تىن بىر نەرسە تىلەشتىن بۇرۇن « ھەمد » ئېيتىشى كېرەك. ئۇ، بۇ ئارقىلىق تۆۋەندىكى ھەقىقەتلەرنى ئېتىراپ قىلغان بولىدۇ:

- تىلىمىسەممۇ بەرگەن چەكسىز نېمەتلىرىڭنى ئۇنۇتمىدىم.
- ئالدىنئالا بەرگەن نېمەتلىرىڭ ئۈچۈن ساڭا مىننەت ۋە شۈكۈر ئېيتىمەن.
- تىلەشكە يۈزۈم بولمىسىمۇ سەندىن يېڭى نەرسىلەر سورايمەن. سەندىن بۇ نەرسىلەرنى تىلىشىم ئۈنى تىلەش ھەققىم بولغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى سېنىڭ چەكسىز ئىلتىپاتىڭغا مۇھتاج بولغانلىقىمدىندۇر.
- سەندىن تىلىگەنلىرىمنى بەرسەڭمۇ، بەرمىسەڭمۇ، ساڭا مۇھتاج، قەرز ئىكەنلىكىمنى بىلىمەن ۋە بۇ سەۋەپتىن جىمى ھەمدنى ساڭا ئاتايمەن.
- مەن ساڭا ھەمد ئېيتمىغان تەقدىردىمۇ، كائىناتتىكى جىمى مەۋجۇدىيەت ئۆز تىلى بىلەن ساڭا، پەقەت ساڭىلا ھەمد ئېيتماقتا.
- مەن ئېيتقان ھەمد، كائىناتتىكى مەۋجۇدىيەت ئېيتقان ھەمدكە قارىغاندا يوق ھېسابتا، لېكىن مېنىڭ ساڭا ھەمد ئېيتىشىم ماڭا قىممەت قوشماقتا. شۇڭا سەن مېنىڭ ھەمد ئېيتىشىمدىن بىھاجەتسەن، لېكىن مېنىڭ ساڭا ھەمد ئېيتىشقا ئېھتىياجىم بار.
- سەندىن غەيرىگە ھەمد ئېيتمايمەن. بۇنداق قىلغۇچىلار بولغان تەقدىردىمۇ، جىمى ھەمدلەر ئاخىرى يەنىلا ساڭا قايتىدۇ، سېنى كۆرسىتىدۇ، سەندە قارار تاپىدۇ.
- ئالەملەرنىڭ جىمى ھەمدىنىڭ ساڭا خاس ئىكەنلىكىنى بىلىمەن، چۈنكى سەن ئالەملەرنىڭ رەببى. مەنمۇ ئۇ ئالەملەرنىڭ ئىچىدىكى بىر ئالەم. ساڭا ھەمد ئېيتىش ئارقىلىق، سېنىڭ مېنىڭ رەببىم ئىكەنلىكىڭنى ئېتىراپ قىلىمەن.

ئاللاھ قا ھەمد ئېيتىش، ئاللاھ نى مەدھىيەلەش ۋە ئۇنىڭغا سانا ئېيتىشتۇر. ئاللاھ نى مەدھىيەلەش ـ ئاللاھ ماختىغاننى ماختاشتۇر. ئاللاھقا ھەمد ئېيتىش ـ ئاللاھ ماختىمىغاننى ماختىماسلىقتۇر. ئاللاھ قا ھەمدى ئېيتىش ـ ئاللاھ ماختىغاننى ماختاش، ئۇ چەكلىگەندىن يىراق تۇرۇشتۇر. ئەگەر بۇنىڭ ئەكسىچە بولسا، مەيلى ئۇ ئەتتىگەندىن كەچكىچە تىلى بىلەن ھەمدى ئېيتسۇن، تىلىدىكىنى ھەرىكىتى بىلەن يالغانغا چىقارغان بولىدۇ. ئاللاھ ياخشى كۆرگەننى ياخشى كۆرۈش، يامان كۆرگەننى يامان كۆرۈشنىڭ ئۆزىمۇ ئاللاھ قا ھەمد ئېيتقانلىقتۇر. ئاللاھ ئۇلۇغلىغاننى ئۇلۇغلاش، ئاللاھ خار كۆرگەننى خار كۆرۈشنىڭ ئۆزىمۇ ئاللاھ قا ھەمد ئېيتقانلىقتۇر.

2. ئاللاھ تىن تىلەشنىڭ ئىككىنچى ھالقىسىنى، ئاللاھ نىڭ ئالەملەرنىڭ رەببى ئىكەنلىكىنى بىلىش تەشكىل قىلىدۇ. ئالەملەرنىڭ رەببى، مەۋجۇدىيەتنى بىر مەقسەت بىلەن ياراتقان ۋە ياراتقان مەخلۇقلىرىنى يارىتىلىش مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇشى ئۈچۈن تەربىيەلىگۈچىدۇر. ئىنساننىڭمۇ بىر يارىتىلىش مەقسىتى بار ۋە بۇ مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشى ئۈچۈن تەربىيىلىنىشى كېرەك. ئىنساننىڭ تىلىكىنىڭ ھەممىسى يارىتىلىش مەقسىتىگە مۇۋاپىق بولىشى ناتايىن. ئىنسان بەزىدە ئەڭ ياخشىسى بار يەردە، ئاز مەنپەئەتلىك بولغاننى تىلەپ قالىدۇ. ھەتتا بەزىدە ياخشى بار يەردە، ئۆزى ئۈچۈن يامانىنى تىلەپ قالىدۇ. چۈنكى ئىنسان ئاخىرقى تەھلىلدە نېمىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ياخشى، نېمىنىڭ يامان ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيدۇ. بەزىدە ياخشى دەپ ئويلىغان زىيانلىق، زىيانلىق دەپ ئويلىغان ياخشى بولۇپ چىقىدۇ. ئىنسانغا ھەر تىلىكىنىڭ بېرىلىشى، ئىنساننىڭ ئۆزىگە بالا تېپىشى ئۈچۈن يېتەرلىكتۇر. ھەزرىتى ئەلى « مەن ئاللاھ نىڭ ئاللاھ ئىكەنلىكىنى ھەر تىلىكىمنى ئىجاۋەت قىلماسلىقىدىن بىلدىم » دېگەن. بىز ئاللاھ تىن تىلەيمىز، لېكىن تىلىكىمىزنىڭ ھەققىمىزدە خەيرلىك بولۇپ – بولمىغانلىقىنى بىلمەيمىز. بۇ سەۋەپتىن مۇتلەق خەيىر بولۇپ – بولمىغانلىقىدىن خاتىرجەم بولالمىغان نەرسىلەرنى تىلىگەندە « خەيىرلىك بولسا ئىجاۋەت قىلغىن » دەيمىز. بۇ، تىلەشتىكى بىر ئەدەپتۇر. ئاللاھ بەزىدە تىلىكىمىزنى ئىجابەت قىلىدۇ، بەزىدە ئىجابەت قىلمايدۇ. ئىجابەت قىلمىغاندا، بۇنىڭ بىز ئۈچۈن ياخشىلىق ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمىز. ئالەملەرنىڭ رەببىگە ھەمد ئېيتىش بىلەن دۇئانى باشلىشىمىزنىڭ بىزگە ئەسلىتىدىغان ھەقىقەتلىرىدىن بىرسى، « ئى رەببىم! سەن تىلىگىمنى ئىجابەت قىلساڭمۇ، قىلمىساڭمۇ ھەمدىم ساڭا خاستۇر. ئەگەر ئىجابەت قىلساڭ شۈكۈر قىلىمەن ۋە شۈكۈرۈمنى ئاشۇرىمەن. ئەگەر ئىجابەت قىلمىساڭ، "يوقلۇق خەيىرلىك ئىكەن " دەپ ھەمد ئېيتىمەن ۋە ھەمدىمنى ئاشۇرىمەن. چۈنكى تىلىگىمنىڭ ھەققىدە خەيىرلىك بولۇپ – بولمىغانلىقىنى ھەر دائىم مەن بىلەلمەيمەن. مەن كۆز ئالدىمدىكى پارچىنى كۆرىمەن، سەن بىر پۈتۈن گەۋدىنى كۆرىسەن. پەقەت پارچىنىلا كۆرۈشكە قادىر بولغىچىنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشى، پۈتۈننى كۆرۈپ يەتكۈچىگە تەسلىم بولۇشتۇر. مەن ساڭا ئارزۇلىرىمدا تەسلىم بولدۇم. ئارزۇ قىلغان ھەر نەرسەمنىڭ مەن ئۈچۈن خەيىرلىك ئەمەسلىكىنى بىلمەن. بۇنداق بولغانىكەن، ئى ئالەملەرنىڭ رەببى! خەيىرنى مېنىڭ ئارزۇيۇم قىلغىن! ».

3. ئاللاھ تىن تىلەش ئۇسۇلۇبىنىڭ ئۈچىنچى ھالقىسى، « ئاللاھ »نىڭ رەھمان ۋە رەھىم ئىكەنلىكىنى بىلىشتۇر. ئاللاھ زاتىدا رەھمەت ئىگىسىدۇر، ھەر ئىشىدا رەھمەت قىلغۇچىدۇر. زاتىدىكى رەھمەتنى « رەھمان » ئىسمى، ئىشىدىكى رەھمەتنى « رەھىم » ئىسمى تەمسىل قىلىدۇ. ئاللاھ تىن بىر نەرسە تىلىگۈچى، مۇھاتابنىڭ ئەڭ ئالدىدا تۇرىدىغان ئالاھىدىلىكنىڭ رەھمەت ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىشى ۋە ئۆزى بىر نەرسە تىلەۋاتقان زاتنىڭ رەھمەتنىڭ مەنبەسى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يېتىشى كېرەك. بۇنى ھېس قىلىپ يەتكۈچى، تىلىگەن تىلىكى ئەمەلگە ئاشمىغاندا ھەمد ئېيتالايدۇ. چۈنكى تىلىكىگە ئېرىشەلمىگەنلىكى، ئاللاھ نىڭ ئۇنى ساقلاپ قېلىشى، مەرھەمىتىنىڭ نامايەندىسىدۇر. ئاللاھ نىڭ بەندىسىگە بولغان مەرھەمىتى، بەندىنىڭ ئۆزىگە بولغان مەرھەمىتىدىن چەكسىز ئۈستۈندۇر. بەندە بەزىدە

ئارزۇلىرى بىلەن ئۆزىگە زۇلۇم قىلىدۇ، ئاللاھ بەندىگە ھەر تىلىكىنى ئىجابەت قىلماي ئۇنىڭغا مەرھەمەت قىلىدۇ.

ئاللاھ نىڭ چەكسىز مەرھەمەتىنىڭ مەنبەسى ئىكەنلىكىنى بىلىپ يېتىش، ئىنساننى ئۆزى لايىق بولمىغان بىر غورۇر ۋە ئۆزىگە مۇۋاپىق بولمىغان ئىشەنچىكە يۈزلەندۈرىدۇ. مانا بۇ نوقتىدا تۆتىنجى ھالقا زۆرۈر بولىدۇ:

4. ئاللاھ تىن تىلەش ئۇسۇلۇبىنىڭ تۆتىنجى ھالقىسى، ئاللاھ نىڭ ھېساپ كۈنىنىڭ ئىگىسى ئىكەنلىكىنى بىلىشتۇر. دىن كۈنى، دەين (قەرز) كۈندۇر. ئۇ كۈنى، بەندىلەر ئاللاھ قا بولغان قەرزىنى قايتۇرغانلىقى ئۈچۈن « قەرز كۈنى » دەپ ئاتالغان. ئۇ كۈنى، بەندىلەر ئىچىدىن ئاللاھ قا قەرزدار ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلغانلار، شەيتانلاشقان، نەمرۇتلاشقان، پىرئەۋنلەشكەنلەرمۇ قەرزىنى ئېتىراپ قىلغانلىقى، ئىنكار قىلمىغانلىقى ئۈچۈن « قەرز كۈنى » دېيىلگەن. دىن كەلىمىسىمۇ « قەرز » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « دەين » كەلىمىسىدىن تۈرلىنىپ چىققان. دىندارلىق، قەرزدارلىق تۈيغۇسىدۇر. بەندىدىن ئاللاھ قا بولغان قەرزىنى قايتۇرۇشنى تەمە قىلىش مۇمكىن ئەمەس. بىراق بەندىدىن ئاللاھ قا بولغان قەرزىنى ئېتىراپ قىلىش، ئىنكار قىلماسلىق تەلەپ قىلىنماقتا. بۇنى ئېتىراپ قىلغان ۋە بۇ ئاڭ بىلەن ياشىغان كىشى قەرزىنى قايتۇرغان دەپ قارىلىپلار قالماستىن، ئۇنىڭغا مۇكاپات سۈپىتىدە جەننەت بېرىلىدۇ.

5. ئاللاھ تىن تىلەش ئۇسۇلۇبىنىڭ بەشىنچى ھالقىسى، ئىبادەتنى پەقەت ئاللاھ قىلا خاس قىلىشتۇر. دىققەت قىلىڭ! فاتىھەدە ئاللاھ قا ئىبادەت قىلىشىمىز تەلەپ قىلىنمايۋاتىدۇ. پەقەت ئاللاھ قىلا ئىبادەت قىلىشىمىز تەلەپ قىلىنۋاتىدۇ. ئىبادىتىمىزنى پەقەت ئۇنىڭغىلا خاس قىلىشىمىز، ئاللاھ تىن غەيرىگە ئىبادەت قىلماسلىقىمىز / قۇل بولماسلىقىمىز تەكىتلىنۋاتىدۇ. يەنى، فاتىھە نەپىس – خاھىشقا قۇل بولۇشنى چەكلىمەكتە، بەندىگە قۇل بولۇشتىن توسماقتا، نەرسە – كېرەكلەرگە قۇل بولۇپ قېلىشىمىزنى مەنئى قىلماقتا. پەقەت ۋە پەقەت ئاللاھ قىلا ئىبادەت قىلىش، كىشىنىڭ ئۆز نەپسىدىن تارتىپ ئاللاھ تىن غەيرى ھەرقانداق نەرسىگە بولغان قۇللۇقنى رەت قىلىدۇ. بۇ جەھەتتىن فاتىھە ھەقىقىي ئەركىنلىك خىتابنامىسىدۇر. چۈنكى ئاللاھ قا ئىبادەت قىلىشقا چاقىرىش ئارقىلىق، ئىنساننىڭ ئۆز نەپسىدىن تارتىپ بارلىق مەنىۋي بويۇنتۇرۇقلاردىن قۇتقۇزماقتا.

فاتىھەدە ئاللاھ قا خاس قىلىشنى تەلەپ قىلغان ئىتائەت، ھەم ئىبادەتنى، ھەمدە ئۇبۇدىيەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىبادەت ـ ئاللاھ رازى بولغاننى ئادا قىلىشتۇر. ئۇبۇدىيەت – ئاللاھ نىڭ قىلغانلىرىدىن رازى بولۇشتۇر. ئاللاھ رازى بولغاننى ئادا قىلغۇچى، ئاللاھ قىلغانغىمۇ رازى بولىدۇ. ئۇ ۋاقىتتا « ئاللاھ ئۇلاردىن رازىدۇر، ئۇلارمۇ ئاللاھتىن رازىدۇر » قۇرئان مەدھىيىسىگە لايىق بولىدۇ. ئاللاھ رازى بولغاننى ئادا قىلىش بەندىنىڭ ئىسلامى، ئاللاھ رويابقا چىقارغاندىن رازى بولۇش بەندىنىڭ ئىمانىدۇر. ئىسلام ئىماننىڭ جىسمى، ئىمان ئىسلامنىڭ يۈرىكىدۇر. يەنى ئىبادەت ئۇبۇدىيەتنىڭ ۋۇجۇدى، ئۇبۇدىيەت ئىبادەتنىڭ نېگىزىدۇر. بۇنداق بىر قەلبنى قۇرئان « پاك قەلب » دەپ تەرىپلىمەكتە. پاك قەلبنىڭ قىبلىسى دەل ئاللاھ تۇر. قىبلىسى ئاللاھ بولغان بىر قەلبنىڭ دۇئاسى ئاللاھ قا خاس قىلىنغان بولىدۇ.

6. ئاللاھ تىن تىلەشنىڭ ئالتىنجى ئۇسلۇبى، دۇئانى پەقەت ئاللاھ قىلا خاس قىلىشتۇر. ئايەتنىڭ كېيىنكى يېرىمى بولغان « پەقەت سەندىنلا ياردەم تىلەيمىز » ئىبارىسى، دۇئانى پەقەت ئاللاھ قىلا خاس قىلىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ. لېكىن ئايەتتە « دۇئا » يىلتىزىدىن ئەمەس، « ئاۋن » سۆز يىلتىزىدىن كەلگەن « نەستەئىن » پېئىلى ئىشلىتىلگەن. ياردەم تىلەشمۇ دۇئانى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، بىراق ئۇ دۇئادىن تېخىمۇ كەڭ دائىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ياردەم تىلەشنىڭ ئاللاھ قا خاس قىلىنىشى، تۇنجى مۇھاتاپلار بولغان مەككە مۇشرىكلىرىدىن تارتىپ شېرىك پاتقىقىغا پاتقانلارنىڭ ئېزىپ كېتىشى باشلىغان نوقتىدۇر. « ياردەم تىلەش »تىن ئىبارەت بىغۇبار بىر سەۋەپ، ياردەم تەلەپ قىلىنغۇچىغا تازىم قىلىشنى / بويۇن ئېگىشنى تەقەززا قىلىدۇ. تازىم ئۇلۇغلاشنى، ئۇلۇغلاش قۇللۇقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ۋە ئەڭ ئاخىرىدا ئاللاھ تىن غەيرىگە قۇل بولۇش بىلەن نەتىجىلىنىدۇ.

فاتىھە، ئاللاھ قا دۇئا قىلىشنى ئەمەس، دۇئانى پەقەت ئاللاھ قا خاس قىلىشنى ئۈگىتىدۇ. دۇئانى ئاللاھ قا خاس قىلمىغۇچىنىڭ، قەلبىنىڭ قىبلىسى ئېغىپ كەتكەن بولىدۇ. دۇئانى ئاللاھ قا خاس قىلماسلىقىنىڭ نامايەندىلىرىدىن بىرسى، ئۆزى بىلەن ئاللاھ ئارىسىغا ۋاستە قويۇشتۇر. فاتىھە بۇ نەسھىيىتى ئارقىلىق بارلىق ۋاستىچى پىكىرلەرنى ئىنسان زېھنى / قەلبىدىن چىقىرىپ تاشلاشنى مەقسەت قىلىدۇ. چۈنكى تارىخ بويىنچە ئوتتۇرىغا چىققان ھەر خىل شېرىكنىڭ ئۇلىدا، ئىنساندىن يىراق بولغان ئىلاھ تەسەۋۋۇرى ياتماقتا. قۇرئان بۇ چۈشەنچىنى يەريەكسان قىلىدۇ ۋە مۇنداق دەيدۇ: « بىز بەندىمىزگە جان تومۇرىدىنمۇ يېقىن ». يەنە مۇنداق دەيدۇ: « مېنىڭ بەندىلىرىم سەندىن مەن توغرۇلۇق سورىسا (ئۇلارغا ئېيتقىنكى)، مەن ھەقىقەتەن ئۇلارغا يېقىنمەن. ماڭا دۇئا قىلسا، مەن دۇئاسىنى ئىجابەت قىلىمەن. سىلەرمۇ مېنىڭ (پەقەت مەندىنلا تىلەڭلار) دەۋىتىمگە قۇلاق سېلىڭلار ۋە ماڭا ئىشەنچ قىلىڭلار ». بۇ ئايەت، دۇئانى ئاللاھ قا خاس قىلماسلىقنىڭ تەكتىدە، ئەسلىدە ئاللاھ قا بولغان ئىشەنچسىزلىكنىڭ ياتقانلىقىنى بايان قىلماقتا.

7. ئاللاھ تىن تىلەش ئۇسلۇبىنىڭ يەتتىنچى ھالقىسى، ئاللاھ نىڭ بىز ئۈچۈن خالىغىنىنى، بىزنىڭمۇ ئۆزىمىز ئۈچۈن خالىشىمىزدۇر. چۈنكى ئاللاھ بىز ئۈچۈن ئەڭ ياخشى / مەنپەئەتلىك بولغاننى بىلگۈچىدۇر. شۇڭا ئاللاھ، فاتىھەدە بەندىگە ئۆزىدىن نېمە تىلىشى كېرەكلىكىنى ئۈگەتكەن. يەنى، ھىدايەت... « بىزنى توغرا يولغا باشلىغىن! » بىر ھىدايەت دۇئاسىدۇر. ئاللاھ نىڭ ھىدايەتكە ئېرىشتۈرىشىنى ھەر خىل شەكىلدە چۈشۈنۈشكە بولىدۇ. لېكىن بەندىنىڭ ھۆر ئىرادىسى بىلەن تاللىشىنى بىكار قىلىۋېتىدىغان شەكىلدە چۈشۈنۈشكە بولمايدۇ. ئەگەر بۇنداق چۈشۈنىدىغان بولساق « خالىغان كىشى ئىمان ئېيتسۇن، خالىغان كىشى كۇپۇرلۇق قىلسۇن »، « ئاللاھ ئىنسانغا فۇجۇرنى ۋە تەقۋانى ئىلھام قىلدى »، « دىندا زورلاش يوق، توغرا يول ئازغۇنلىقتىن ئايرىلدى » دېگەندەك ئايەتلەرنى توغرا شەكىلدە چۈشەنگىلى بولمايدۇ. بۇ ئەھۋالدا بەندىنىڭ ئاللاھ تىن ھىدايەت تەلىپى، ئەسلىدە ئىگە بولغان توغرا يول ئۈستىدە توغرا شەكىلدە مېڭىش ئۈچۈن قىلغان ياردەم تەلىپىدۇر. بۇ دۇئانى قىلغۇچى بەندە توغرا يولدا بولغان بىر بەندىدۇر. ئەگەر « بىزنى سىراتى مۇستەقىمگە باشلىغىن » دەپ دۇئا قىلغان بولسا، فاتىھەنى ئوقۇۋاتىدۇ دېگەنلىكتۇر. فاتىھەنى ئوقۇۋاتقان بولسا، ۋەھىيگە ئىشىنىدۇ دېمەكتۇر. ۋەھىيگە ئىشەنگەن بولسا، ھىدايەتنى قولىدا تۇتىۋاتىدۇ دېگەنلىكتۇر. دېمىسىمۇ، فاتىھەدىكى

هدایەت تەلىپگە، مۇسھاپتا بۇ سۇرىنىڭ ئارقىسىدا يەر ئالغان بەقەرە سۇرىسىنىڭ 2 – ئايىتى بىلەن جاۋاپ بېرىلگەن:« ئەلىف، لام، مىم. بۇ كىتابتا (يەنى قۇرئاندا) ھېچ شەك يوق، (ئۇ) تەقۋادارلاغا يېتەكچىدۇر ». شۇنداق، ئاللاھ نىڭ ھدايىتى ۋەھيي شەكلىدە يەنە بىر قېتىم نامايەن بولدى. چۈنكى ئەقىل ئاللاھ تەرىپىدىن ئىنساننىڭ ئىچىگە يەرلەشتۈرۈلگەن ھدايەت يېتەكچىسىدۇر. ئۇ ئەقلنى قانداق قىلغاندا توغرا ئىشلىتىدىغانلىقىمىز ھەققىدە ۋەھيي بىزگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ.

بىرسى جەننەتكە، يەنە بىرسى جەھەننەمگە تۇتاشقان ئىككى يول

فاتىھەنىڭ ئاخىرقى ئايەتلىرى بىزگە ئىككى نەرسىنىڭ جاۋابىنى بېرىدۇ:

بىرىنچىسى، ھدايەتكە ئېرىشكەنلەرنىڭ يولى قايسى؟

ئەلجاۋاپ: « نېمەت بېرىلگەنلەرنىڭ يولى ». دېمەككى، ھدايەتكە ئېرىشكەنلەر نېمەت بېرىلگەنلەر ئىكەن. بۇ بىزدىن بۇرۇن ھدايەتكە ئېرىشكەن بىر كارۋاننىڭ بارلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ نوقتىدا، « ئۇنداقتا، نېمەت بېرىلگەنلەر كىملەر؟ » دېگەن سوئال ئەقلىمىزگە كېلىدۇ. بۇ سوئالغا قۇرئان مۇنداق دەپ جاۋاپ بېرىدۇ: « ئاللاھ قا ۋە رەسۇلىغا ئىتائەت قىلغۇچىلار، ئاللاھ نېمەت بەرگەن پەيغەمبەرلەر، ھەقىقەتكە سادىق بولغانلار، ھاياتىنى ئىمانىغا شاھىت قىلغانلار ۋە ياخشىلىقنى يايغۇچىلار بىلەن بىر سەپتە بولىدۇ. ئۇلار نېمە دېگەن ياخشى ھەمراھلار » (نىسا، 69).

ئىككىنچىسى، ھدايەتكە ئېرىشمىگەنلەرنىڭ يولى قايسى؟ بۇ سوئالغا ئىككى ئازغۇن يولنى كۆرسىتىش بىلەن جاۋاپ بېرىلمەكتە:

1. غەزەپكە ئۇچرىغانلارنىڭ يولى.
2. زالالەتكە دۇچار بولغانلارنىڭ يولى.

قۇرئاننىڭ تۇنجى مۇپەسسىرى بولغان رەسۇلۇللاھ، فاتىھەنىڭ ئاخىرقى ئىككى ئايىتىنى تەپسىر قىلىپ مۇنداق دېگەن: « غەزەپكە ئۇچرىغانلار يەھۇدىيلاردۇر، زالالەتكە دۇچار بولغانلار خىرىستىيانلاردۇر » (تىرمىزى، تەپسىر، 2 / 2957، ئىبنى ھەنبەل). ئەسلىدە رەسۇلۇللاھ ئىككى خىل ئېزىشقا تارىختىن ئىككى ئۆرنەك بەرگەن. ھەر مۇئمىن، ھەر قېتىم فاتىھەنى ئوقۇغاندا بۇ ئىككى ئازغۇن يولغا كىرىپ قېلىشتىن پاناھ تىلەپ ئاللاھ قا سېغىنماقتا. دېمەككى، فاتىھە ئوقۇپ، نامازنى ئۆتىگەن مۇسۇلمانلارنىڭمۇ بۇ ئىككى ئازغۇنلۇققا چۈشۈپ قېلىش ئېھتىمالى بار. بۇنى « مۇسۇلمانلارنىڭ يەھۇدىيلىشىشى » ۋە « مۇسۇلمانلارنىڭ خىرىستىيانلىشىشى » دەپ ئاتىساق خاتالاشمايمىز.

يەھۇدىيلىشىش – دىننىڭ روھىنى ئۆلتۈرۈپ، جەسىدىگە / شەكلىگە چىڭ ئېسىلىۋېلىشتۇر. خىرىستىيانلىشىش – دىننىڭ جەسىدىنى / شەكلىنى ئۆلتۈرۈپ، روھىغا چىڭ ئېسىلىۋېلىشتۇر. يەھۇدىيلىشىش – دىننى مېھرى – مۇھەببەتسىزلەشتۈرۈش، خىرىستىيانلىشىش – دىننى شەرىئەتسىزلەشتۈرۈشتۇر. يەھۇدىيلىشىش – رەسۇل / ئەلچىلەرنى خارلاشتۇر، خىرىستىيانلىشىش - رەسۇل / ئەلچىلەرنى ھەددىدىن زىيادە ئۇلۇغلاشتۇر، ئىنسانلىق ھالىتىدىن چىقىرىپ تاشلاشتۇر. يەھۇدىيلىشىش – دۇنياغا بېرىلىپ كېتىشتۇر، خىرىستىيانلىشىش – روھبانلىششتۇر.

فاتىھە، بۇ ئىككى خىل ئازغۇنلىققا قارشى مۇئمىننى ئاگاھلاندۇرماقتا. ئۇلارنىڭ يولىغا كىرىش ئۈچۈن چوقۇم يەھۇدىي ۋە خىرىستيان بولۇش شەرت ئەمەس. قۇرئانغا ئاساسەن، يەھۇدىيلار ۋە خىرىستيانلارمۇ باشتا ھەزرىتى مۇسا ۋە ھەزرىتى ئىساغا ئىمان ئېيتقان مۇئمىن ۋە مۇسۇلمانلار ئىدى. ھەزرىتى مۇسا ۋە ھەزرىتى ئىسانىڭ مۇئمىن ۋە مۇسۇلمان ئۈممىتى قانداق قىلىپ يەھۇدىيلەشكەن ۋە خىرىستيانلاشقان بولسا، ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئۈممىتىمۇ ئۇلار ماڭغان يولدىن مېڭىپ يەھۇدىيلىشىش ۋە خىرىستيانلىشىشى مۇمكىن، بۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. شۇڭا فاتىھە، ھەر نامازنىڭ ھەر رەكەتىدە مۇئمىننى بۇ ئىككى خەۋپكە قارىتا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرىدۇ.

فاتىھەنىڭ ھۆكمى

رەسۇلۇللاھ « فاتىھەسىز نامىز نامىز ئەمەس » (بۇخارى، ئەزان، 95؛ مۇسلىم، سالات، 34 / 394) دېگەن. رەسۇلۇللاھنىڭ بۇ سۆزىنى بەزى ئىماملار نامازدا فاتىھە ئوقۇشنى پەرز دەپ چۈشەنگەن. ئىمام شافى، ئىمام مالىك ۋە ئىمام ئەھمەد بىن ھەنبەل بۇ قاراشنى قوللىغان ئىماملار قاتارىدىن ئورۇن ئالىدۇ. يەنە بەزى ئىماملار مۇززەممىل سۈرىسى 20 – ئايەتتە يەر ئالغان « قۇرئاندىن ئاسان بولغاننى ئوقۇڭلار » دېگەن جۈملىگە ئاساسەن، نامازدا قىرائەت شەرتىنىڭ قۇرئاندىن بولۇش شەرتىگە ئاساسەن باشقا ئايەتلەرنى ئوقۇسىمۇ بولىدۇ، دېگەن. بۇ قاراشتىكىلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئىمام ئەبۇ ھەنىفە كەلمەكتە. ئىمام ئەبۇ ھەنىفەنىڭ بۇ قارىشى، رەسۇلۇللاھنىڭ بىر ساھابىگە نامىز ئوقۇشنى ئۆگەتكەندە « قۇرئاندىن ساڭا ئاسان بولغاننى ئوقۇ » (بۇخارى، سالات، 45؛ مۇسلىم، سالات، 263) دېگەن سۆزىنى ئاساس قىلغان.

جامائەت بىلەن ئوقۇلغان نامازلاردا فاتىھەنىڭ ھۆكمى ھەققىدىمۇ ئىماملار ئىككى پەرقلىق دەلىلگە ئاساسەن، پەرقلىق قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئىمام ئەبۇ ھەنىفە « ئىمامنىڭ قىرائىتى، ئىمامغا ئىقتىدا قىلغۇچىنىڭ قىرائىتىدۇر » (ئىبن ھەنبەل) ھەدىسى بىلەن مۇتلەق شەكىلدە ئەمەل قىلغان ۋە ئىمامنىڭ ئارقىسىدا نامىز ئوقۇغان كىشىنىڭ فاتىھە ئوقۇشنىڭ زۆرۈر ئەمەسلىكى ھەققىدە ھۆكۈم چىقارغان. ئىمام ئەبۇ ھەنىفەنىڭ بۇ قارىشىدا، ئىمامنىڭ قىرائەتنى تىشىدا ۋە ئىچىدە ئوقۇغان ۋاقتىدىكى پەرق ئايرىلمىغان. ئىمام فاتىھەنى جارى ئوقۇغان بامدات، شام ۋە خۇپتەن نامازلىرىدا، « قۇرئان ئوقۇلغاندا جىم تۇرۇپ ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىڭلار » دېگەن ئايەتمۇ، بۇ قاراشتىكىلەر ئايرىم ھالدا كۆرسەتكەن بىر دەلىل بولغان. لېكىن ئايەتنىڭ ئالدى ئارقىسىدىكى مۇناسىۋەت نەزەرگە ئېلىنغاندا، بۇ ئايەتنى بۇ قاراشقا دەلىل قىلىپ كۆرسىتىشكە ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس.

ئىمام شافى، جامائەت بىلەن ئادا قىلىنغان نامازلاردا، ئىمام جارى ياكى ئىچىدە ئوقۇغانلىق پەرقىنى ئايرىماستىن، جامائەتنىڭ ئايرىم ھالدا فاتىھە ئوقۇشى شەرت دەپ قارىغان. چۈنكى ئۇ « فاتىھەسىز نامىز نامىز ئەمەس » دېگەن ھەدىسىگە ئەمەل قىلغان. باشقا دەلىللەر بىلەن ئەمەل قىلمىغان.

بۇ ھەقتە دەلىللەرنىڭ ھەممىسىنى نەزەرگە ئالغان ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان يەنە بىر قاراش بار. بۇ قاراش، بۇ مەسىلىدە تۈتۈپ مېڭىشقا بولىدىغان ئەڭ مۇۋاپىق قاراشتۇر. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، ئىمام جارى ئوقۇغان نامازلاردا ئىمامغا ئىقتىدا قىلغان جامائەت « قۇرئان

ئوقۇلغاندا جىم تۇرۇپ ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىڭلار » دېگەن ئايەتكە ۋە « ئىمام ئۆزىگە ئىقتىدا قىلىنغۇچىدۇر، تەكبىر ئالغاندا سىلەرمۇ تەكبىر ئېلىڭلار، ئوقۇشقا باشلىغاندا جىم تۇرۇپ ئاڭلاڭلار » (مۇسلىم، سالات، 82 / 412) ھەدىسىگە ئاساسەن جىم تۇرۇپ ئاڭلايدۇ ۋە فاتىھەنى ئايرىم ئوقۇمايدۇ. بىراق ئىمام فاتىھەنى ئىچىدە ئوقۇيدىغان پىشىن ۋە ئەسەر نامازلىرىدا، جامائەت فاتىھەنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ ۋە « فاتىھەسىز نامازنامازئەمەس » دېگەن ھەدىسكە ئەمەل قىلغان بولىدۇ. بۇ قاراش تەھقىق ئەھلى ئۆلىمالار تەرىپىدىنمۇ قوبۇل قىلىنغان. بىزمۇ بۇنى ئەڭ مۇۋاپىق بولغان قاراش دەپ قارايمىز.

فاتىھەنىڭ تەكرارلىنىشىنىڭ ھېكمىتى

بۇ مۇبارەك سۈرىنىڭ نامازنىڭ ھەر رەكئىتىدە تەكرارلىنىشىنىڭ چەكسىز ھېكمىتى بار. بىزنىڭ ئەقلىمىزگە كەلگەن، بىز بىلىپ يېتەلىگەن ھېكمەتلەر تۆۋەندىكىچە:

1. فاتىھەدىكى ھەقىقەتلەر شۇنداق ئۇلۇغ ھەقىقەتلەر بولۇپ، ئۇلارنى ئۇنتۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۇنتۇپ قېلىش ئېھتىمالىمۇ كىشىنى ھەر دائىم ھۇشيار تۇرۇشقا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ سەۋەپتىن فاتىھەدىكى ھەقىقەتلەرنى ئىزچىل تەكرارلاپ تۇرۇش ۋە مەزكۇر ئەبەدىي ھەقىقەتلەرنى ئۇنتۇماسلىققا نىيەت قىلغانلىقنى نامايەن قىلىش لازىم.
2. ئىنسان ئۇنتۇغاقتۇر. ئىنسان كەلىمىسىنىڭ سۆز تومۇرى بىلەن، « ئۇنتۇش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « نىسيان » كەلىمىسىنىڭ سۆز تومۇرى ئوخشاشتۇر. ھەتتا ئىبن ئاببباس ئىنسان كەلىمىسىنى بۇ سۆز يىلتىزىغا نىسبەت قىلىدۇ. ئۇنتۇغاق ئىنسانغا ئەسكەرتىلىدۇ. ئاللاھ مۇ فاتىھە ئارقىلىق ئىنسانغا رەببى بىلەن قانداق مۇناسىۋەت قۇرۇش كېرەكلىكىنى ئەسكەرتمەكتە.
3. فاتىھەنىڭ نامازنىڭ ھەر رەكەتىدە تەكرارلىنىشى، سالات تەكرارىدىن زىيادە باشقا بىر ھەقىقەتنى ئىما قىلىدۇ. يەنى فاتىھەنىڭ چەكلىك لەبزىنىڭ ئارقىسىدا پۈتمەس – تۈگىمەس بىر مەنا ئوكيانۇسىنىڭ بارلىقىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ سەۋەپتىن فاتىھەنىڭ ھەر ئوقۇلىشى بىر تەكرارلىنىش ئەمەس، ئۇ مەنا ئوكيانۇسىدىن بىر قىسمىنىڭ يەنە ئەقىل يۈرگۈزىدىغان قەلبكە نازىل بولىشىدۇر.
4. فاتىھە ئىسمى، ئىسمى فائىلدۇر. « ئاچقۇچى » دېگەنلىكتۇر. فاتىھە بىر ئاچقۇچى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەقىل يۈرگۈزىدىغان قەلبنى ئاللاھ قا ئاچىدۇ. قەلب تۈپرىقىغا ئىلاھي رەھمەت بۇلۇتلىرىنى جەلىپ قىلىدۇ. ئۇ بۇلۇتلاردىن تۆكۈلگەن رەھمەت بىلەن قەلب تۈپرىقىنىڭ ياشنىشى ۋە جەننەت كەبى بىر باھارغا ئېرىشىشىدىن خەۋەر بېرىدۇ. ئۇ تۈپراققا تېرىلغان ئىمان، ئېھسان، تەقۋا باشاقلىرىنى توشقۇزىدۇ.
5. فاتىھە مۇئىمىننىڭ ھاياتى بوينىچە تىلىدىن چىققان سۆزلەرنىڭ ئىچىدە تەكرارلىنىشى ئەڭ يۇقىرى بولغان سۆز بولىشى كېرەك. فاتىھە ئىلاھي كالامنىڭ ئەڭ بېشىدا يەر ئالغاندەك، مۇئىمىننىڭ سۆز لوغىتىدىمۇ فاتىھە ئەڭ باشتا يەر ئېلىشى لازىم. ھاياتنىڭ بارلىق سۆزلىرى تۈرگە ئايرىلىپ، تەكرارلىنىش سىستاستىكىسى بىلەن بىر يەرگە قويۇلغاندا، فاتىھە ئەڭ كۆپ تەكرارلانغان مۇبارەك سۆزلەر ئارىسىدىن ئورۇن ئېلىشى كېرەك.

فاتىھە قۇرئاننىڭ فاتىھىدۇر. فاتىھە قۇرئاننى ئىنسانغا، ئىنساننى قۇرئانغا ئاچىدۇ.
فاتىھە نامازنىڭ فاتىھىدۇر. فاتىھە نامازنى قۇرئانغا، قۇرئاننى نامازغا ئاچىدۇ. فاتىھە ئىنسانىيەت بىلەن تەڭتۇش بولغان بارلىق ۋەھىيلەرنىڭ، بارلىق ساماۋىي شەرىئەتلەرنىڭ ئۆزىدۇر. شۇڭا پەرقلىق دىنلارغا مەنسۇپ ئىنسانلار مەۋجۇت بولغان بىر دوستىخاندا، « ھەممە كىشى ھەمپىكىر بولغان ئورتاق بىر تېكىست ئوتتۇرىغا قويايلى » دېگەندە، فاتىھەدىنمۇ ياخشى بىر تېكىستنى ئوتتۇرىغا قويغىلى بولمايدۇ. بۇ سەۋەپتىن فاتىھە ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزگەرمەس كودلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىلاھي بىر خىتابتۇر.

ئەلەق سۈرىسى

سۈرىگە 2 – ئايىتىگە ئاساسەن « ئەلەق » دەپ ئىسىم قويۇلغان:
« ياراتقان رەببىڭنىڭ ئىسمى بىلەن ئوقۇغىن. ئۇ ئىنساننى مېھرى مۇھەببەت ۋە ئەلەقتىن ياراتتى » (1 – 2).
ئەلەق، ئىنساننىڭ ئۆزگىچىلىكى نەزەردە تۇتۇلغاندا، « ئەلەقە، كۆڭۈل بۆلۈش، مېھرى – مۇھەببەت » مەنىسىنى؛ تۆرەلمە ئىلمىگە مۇناسىۋەتلىك تەرىپى نەزەردە تۇتۇلغاندا، « بالاياتقۇغا چۈشكەن تۆرەلمىنىڭ دەسلەپكى ھالىتى، ھۈجەيرە » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. « ئەلەق ۋە ئەلەقە » كەلىمىلىرىنىڭ قۇرئاندىكى ئىشلىتىلىش ئۇسۇلۇبلىرى بۇنىڭ دەلىلىدۇر. قۇرئاندا بۇ كەلىمە بەش جايدا ئىشلىتىلگەن. بۇلاردىن تۆتى « ئەلەقە » شەكلىدە مۇئەننەس (چىشى) تۈرىدە كەلگەن. ئىشلىتىلگەن جايلار تۆۋەندىكىچە:

1. ھەج سۈرىسى 5 – ئايەت
2. مۇئمىنۇن سۈرىسى 14 – ئايەت
3. غافىر سۈرىسى 67 – ئايەت
4. قىيامەت سۈرىسى 37 –ئايەت

بۇ تۆت ئورۇننىڭ ھەممىسىدە ئىنساننىڭ ئانا قوسقىدىكى تۆرەلمە باسقۇچىغا دالالەت قىلىدۇ. بۇ سۈرىدە باشقا شەكللەردىن پەرقلىق ھالدا « ئەلەق » شەكلىدە كەلگەن. بۇ ئۆزگىچە بىر ئەھۋال بولۇپ، قۇرئاندا پەقەت بۇ يەرگىلا خاس شەكلىدە ئىشلىتىلگەن. ئىنساننىڭ بالاياتقۇدىكى تۆرەلمە ھالىتىنى ئىپادىلەيدىغان « ئەلەقا » بىلەن، بۇ سۈرىدىكى « ئەلەق » ئارىسىدىكى پەرق، مۇتلەق شەكلىدە مەنىدىمۇ ئەكس ئېتىشى كېرەك. مانا بۇ نوقتىدا، بۇ كەلىمىنىڭ يىلتىز مەنىسى ھەققىدە، سۆزلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ساھەسىدە مەشھۇر بولغان ئىبن فارىسنىڭ « مۇقايىسۇل لۇغا » ناملىق ئەسىرىدە « ئەل ھۇببۇل لازىم لىل قەلب – قەلب ئۈچۈن زۆرۈر بولغان مۇھەببەت » دېگەن مەنىنى كۆرىمىز.

بۇ، « ئەلەقا » شەكلىدىن پەرقلىق ھالدا پەقەت بۇ يەردىلا كەلگەن « ئەلەق » شەكلى ئۈچۈن بەرگەن « مۇھەببەت ۋە ئەلەقە » مەنىسىنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى ئەمەس. ئايەتتە « ئەلەق » تىن يارىتىلغانلىقى بايان قىلىنغان ئۇنسۇر « ئىنسان جىنسى »دۇر. « ئەل – ئىنسان »دىكى قاراتمىلىق « جىنس / تۈر » ئۈچۈندۇر. بۇ، ئەلەق بىلەن ئىپادىلەنگەن نەرسىنىڭ تۈرگە خاس ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئەگەر « ئەلەق » كەلىمىسىگە تۆرەلمە باسقۇچىنى ئىپادىلەيدىغان « ئەلەقا » مەنىسىنى بەرگەن ۋاقتىمىزدا، « تۆرەلمە / ھۈجەيرە / سپىرما »دىن يارىتىلىشىنىڭ پەقەت ئىنسان تۈرىگە خاس ئىكەنلىكى مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ قەتئىي توغرا ئەمەس. باشقا جانلىقلارمۇ « تۆرەلمە / ھۈجەيرە / سپىرما »دىن يارىتىلغان. بۇ يەردە ئىنسانغا خاس بىر نەرسە ئۈستىدە توختىلىۋاتقانلىقى ئېنىق. شۇڭا بۇ كەلىمە بۇ سۈرىدە، باشقا جايدىكى مەنىسىدىن پەرقلىق شەكىلدە ئىشلىتىلگەن. ئىنسانغا خاس بولغان ئۇ نەرسە « مۇھەببەت ۋە ئەلەقە »دۇر.

تۇنجى نەسىل سۈرىنى بىرىنچى ئايىتى بىلەن تولۇق ئاتىغان.

سۈرىنىڭ كىرىشى، ھەقىقىي مەنىدە ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ بۇرۇلۇش نوقتىسى بولغان قۇرئان ۋەھيىنىڭ تۇنجى قېتىم نازىل بولغان ئايەتلىرىدۇر. ھەزرىتى ئائىشە ۋە ئەبۇ مۇسا رىۋايەتلىرىدە، ۋەھيي، مەككىدە « ئىزدىنىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ھىرا » غارىدا، تەپەككۇر تولغىقى يەۋاتقان ئابدۇللاھ ئوغلى مۇھەممەدكە، فىل ۋەقەسىدىن تەخمىنەن 40 يىل كېيىنكى بىر رامىزان كېچىسىدە نازىل قىلىنغان بولۇپ، بۇ سۈرىنىڭ ئالدىنقى بەش ئايىتى بىلەن باشلانغان.

سۈرە ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىغا جايلاشقان مەككە شەھرىنىڭ، ئەڭ ئېگىز نوقتىسىدىكى سەبىر تېغىنىڭ يېنىدىكى ھىرا تېغى ئۈستىدىكى بىر تەبئىي غاردا نازىل بولغان. ھىرا غارى مەككىگە ھاكىم بىر ئېگىزلىكتە كەبنى كۆرگىلى بولىدىغان بىر جايدا ئىدى. رەسۇلۇللاھتىن بۇرۇن، بۇ غاردا ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ئېتىقاد سىستېمىسىغا ئاساسەن ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن چىققان بىردىنبىر كىشى، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ، ئىبراھىمى دىنغا مەنسۇپ بولغان تاغىسى زەيد بىن ئامر بىن نۇفەيل ئىدى.

سۈرە نازىل بولغان ۋاقتىنى كۈنى بىلەن ئېنىق قىلىپ ئېيتالمىساقمۇ، تەخمىن قىلىش مۇمكىن. يەنى مىلادى 610 – يىلى ئاغۇست ئېيىدىكى بىر دۈشەنبە كېچىسى نازىل بولغانلىق ئېتىمالى يۇقىرى. بەيھەقى، ۋەھيي باشلىنىشتىن بۇرۇن ئارقىمۇ – ئارقا كۆرۈلگەن چۈشلەرنىڭ ھىجرەتتىن 13 يىل مۇقەددەم بىر رەببىئۇلئەۋۋەل ئېيىدا باشلانغانلىقىنى ۋە ئالتە ئاي داۋام قىلغانلىقىنى نەقىل قىلغان. بۇ تارىخ مىلادى 610 – يىلى فېۋرالغا توغرا كېلىدۇ. چۈشلەرنىڭ ئالتە داۋاملاشقانلىقىغا ئاساسلانغاندا، بۇ تارىختىن ئالتە ئاي كېيىنكى ۋاقىت، شۇ يىلى ئاغۇست ئېيىغا توغرا كېلىدۇ. ۋەھيىنىڭ تۈغۈلىشىنىڭ رەسۇلۇللاھنىڭ تۈغۈلغان كۈنى بىلەن ئوخشاش بولغان دۈشەنبىگە توغرا كەلگەنلىكىنى، رەسۇلۇللاھنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۇ كۈننى روزا تۇتۇش بىلەن ئۆتكۈزىدىغانلىقى ھەققىدە سورالغان سوئالغا بەرگەن جاۋابىدىن بىلىمىز.

بۇ ھەقتىكى سەھىھ رىۋايەتلەرنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى مۇنداق: 40 ياشقا يېقىنلاشقاندا ئابدۇللاھ ئوغلى مۇھەممەتكە يالغۇزلۇق ياخشى كۆرگۈزۈلدى. ئۇ ھىرا تېغىدىكى ھىرا غارىدا ئۆزىنى تەپەككۇر ۋە ئىبادەتكە ئاتىدى. بىر كېچىسى تۇيۇقسىز ۋەھيي پەرىشتىسى كەلدى ۋە «

ئوقۇ! » دېدى. ئۇ « مەن ئوقۇشنى بىلمەيمەن! » دەپ جاۋاپ بەردى. چۈنكى ئۇ بۇ مەزگىلگىچە ئوقۇپ – يېزىپ باقمىغانىدى (ئەنكەبۇت، 48)، رەسۇلۇللاھ مۇنداق نەقىل قىلغان: « پەرىشتە مېنى شۇنداق قاتتىق سقتىكى ماداريىم قالمىدى ». بۇ ئەھۋال ئۈچ قېتىم تەكرارلاندى (بۇخارى، بەدئۇل ۋەھي، 1: 1؛ مۇسلىم، ئىمان، 1:73). ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ سۈرىنىڭ ئالدىنقى بەش ئايىتى نازىل بولدى (ۋەھىنىڭ كېلىش شەكىللىرى ئۈچۈن شۇرا، 51 – ئايەتكە قاراڭ).

23 يىللىق ۋەھي جەريانىنىڭ تۇنجى كەلىمىسى « ئوقۇ ». بۇ بىر پېئىل بولۇپ، بىر ئىشنى « قىل! » بۇيرىقىنى بىلدۈرىدۇ. ھەر بىر بۇيرۇق بىر ئاڭ شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. تۇنجى قېتىم نازىل بولغان بەش ئايەتنىڭ ئاساسلىق تېمىسى ئىنساننىڭ « ئۆگىنىش » قابىلىيىتى بولۇپ، ۋەھي بىلمىگە، ئىنساننىڭ ئۆگىنىش قابىلىيىتى ۋە ۋاستىلىرىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرۇش بىلەن باشلانغان. ئىنساننىڭ ئەڭ مۇھىم مەسىلىرىدىن بىرى، توغرا بولغان بىلمىگە ئىگە بولۇش، يارىتىش ۋە يەتكۈزۈش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان تەلىم ۋە تەربىيىدۇر.

تۇنجى قېتىم نازىل بولغان بۆلەك ۋە سۈرىلەرنىڭ تېمىسى ئارىسىدىكى مەقسەتلىك مۇناسىۋەت ناھايىتى مەنىدار بولۇپ، ھەقىقي بىر « كىرىش سۆز » بولغان فاتىھەنى مۇستەسنا دەپ قارىغان ۋاقتىمىزدا، بىزنىڭ ئېنىقلىشىمىزغا ئاساسەن ئەڭ باشتا نازىل بولغان بەش تەرتىپ ۋە تېما تۆۋەندىكىچە:

1. ئەلەق سۈرىسىنىڭ ئالدىنقى بەش ئايىتى تەپەككۇر ۋە بىلىمنىڭ بەرپا قىلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.
2. مۇززەممىل سۈرىسىنىڭ ئالدىنقى 11 ئايىتى، ھېس – تۇيغۇ ۋە ئەخلاقنىڭ بەرپا قىلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.
3. مۇددەسسىر سۈرىسىنىڭ ئالدىنقى 7 ئايىتى، رول ۋە كېلەچەكنىڭ بەرپا قىلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.
4. زۇھا سۈرىسى، تەرغىپ ۋە ئىلھام بېرىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك.
5. ئىنشراھ سۈرىسى، ئەزىم ۋە قەتئىيلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

تۇنجى نازىل بولغان ئايەت، ئاللاھ نىڭ ئىسمى بىلەن / ئاللاھ نىڭ نامىدىن ئوقۇشقا ئەمردۇر. بۇ بۇيرۇق، ئىسلامنىڭ شۇئارى بولغان بىسمىللاھتا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

تۇنجى بەش ئايەت، ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ ۋەقەنىڭ باشلانغۇچى بولغان قۇرئان ۋەھىنىڭ تۇنجى بۆلىكىدۇر. بۇ بۆلەكتە ھەقىقەتكە مۇناسىۋەتلىك بىلىم، ئۇنى ئۆگىنىشنىڭ يولى ۋە ئۇسلۇبى بايان قىلىنغان.

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (1) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (2) اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (3) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (4) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (5)

« ياراتقان رەببىڭنىڭ ئىسمى بىلەن ئوقۇ! ئۇ ئىنساننى مۇھەببەت ۋە ئەلەقدىن ياراتتى. ئوقۇ! رەببىڭ ئەڭ كەرەملىكتۇر. ئۇ ئىنسانغا (بىلىمنى) قەلەم بىلەن (يېزىشنى) ئۆگەتتى. ئىنسانغا بىلمىگەن نەرسىلەرنى بىلدۈردى » (1 – 5).

بۇ بەش ئايەتتىن كېيىنكى ئايەتلەر ئاردىدىن بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن نازىل بولغان. بۇ قۇرئان دەۋىتىگە كۈچ ئىشلىتىپ ئەزىيەت يەتكۈزۈشكە باشلانغان 3 – يىلغا توغرا كەلمەكتە.

بۇ سۈرىنى « پالانى ۋاقىتتا نازىل بولدى » دېيىش، ئۇ سۈرىنىڭ نازىل بولۇشقا باشلىغان ۋاقتىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ بەش ئايەتلىك بۆلەكتىن كېيىن كەلگەن بۆلەكتە، ئاللاھ ۋەھيي ئەۋەتىش بىلەن كۆڭۈل بۆلگەن ئىنساننىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئاجىزلىقى تىلغا ئېلىنغان:

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى (6) أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى (7)

« شەك ـ شۈبھىسىز ئىنسان ئۆزىنى ئۆزىگە يېتەرلىك دەپ قارىغان ۋاقىتتا ھەقىقەتەن ئازىدۇ » (6 – 7).

ئىنسان ئازغان ۋاقىتدا ئىبادەتكە توسقۇنلۇق قىلىدۇ، ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىپ، ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرىيدۇ:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى (9) عَبْدًا إِذَا صَلَّى (10) أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى (11) أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى (12) أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى (13)

« (ئى مۇھاتاب!)، ئىبادەت قىلماقچى بولغان بەندىنى توسماقچى بولغان كىشنى كۆردۈڭمۇ؟

(ئى ئىبادەتنى توسماقچى بولغان كىشى!) ئۇ كىشى توغرا يولدا بولۇپ قالغان بولسا ۋەياكى توغرا يولغا، مەسئۇلىيەتنى بىلىشكە دەۋەت قىلىۋاتقان بولسىچۇ دەپ سوراش ئەقلىڭگە كەلدىمۇ؟

ئويلاپ باقتىڭمۇ، ئەگەر ئۇ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلسا ۋە ئاللاھ تىن يۈز ئۆرىسە، ... » (9 – 13).

مانا بۇ چۈشەنچىنىڭ ئاستىدا كۆرمەيدىغان بىر ئاللاھ چۈشەنچىسى ياتىدۇ:

أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى

« الله نىڭ (ئۇنى) كۆرۈپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلمەمدۇ؟ » (14).

سۈرە، مۇھاتابنى تەربىيلىگۈچى سۈپىتىنى نايامەن قىلغان ھالدا، تەۋھىد كەلىمىسى بىلەن بىردەك بولغان بىر نەھيي ۋە ئىككى بۇيرۇق بىلەن ئاخىرلىشىدۇ:

كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

« ئۇنىڭغا ھەرگىز ئىتائەت قىلما! (الله قا) سەجدە قىلغىن ۋە (بۇ ئارقىلىق الله قا) يېقىنلىششقا تىرىش! » (19).

مۇززەممىل سۈرىسى

مۇززەممل « ئېغىر يۈك كۆتۈرگۈچى » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان بولۇپ، بۇ ئىسىم قۇرئاندا پەقەت مۇشۇ سۈرىنىڭ 1 ـ ئايىتىدىلا ئىشلىتىلگەن:

« ئى زىممىسىگە ئېغىر يۈك ئالغۇچى (نەبى)! كېچىنىڭ ئازغىنىسىدىن باشقا ۋاقىتتا ئورنىڭدىن تۇر! » (1 – 2).

ئۇ (ۋەھيي) مۇززەممىلدۇر. چۈنكى ئۇنى تاغلارمۇ ئېلىشتىن باش تارتقان « ئېغىر بىر سۆز » ئىدى.

« ... چۈنكى بىز ساڭا ئېغىر بىر سۆز نازىل قىلىمىز » (5).

مۇززەممىل بىلەن مۇددەسسىر بىرى – بىرىنىڭ زىتىدۇر. مۇززەممىلنىڭ يىلتىز پېئىلى بولغان تەزەممەلە « ئۇستىگە بىر نەرسە ئالدى »؛ مۇددەسسىرنىڭ يىلتىز پېئىلى بولغان تەدەسسەرا « ئاستىغا بىر نەرسە ئالدى / سالدى » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇستىگە ئالغان يۈك ئىنسان يۈكىدۇر. بۇ يۈكنى ئۇستىگە ئالغۇچى يۇمشاق كۆرپىدە خاتىرجەم ئۇخلىيالمايدۇ. بىرىنچىسى ۋەھىينىڭ رەسۇلۇللاھنىڭ زىممىسىگە ئارتقان مەسئۇلىيەتكە، ئىككىنجىسى « ياتقان پاسسىپ ياخشىنى، ياتقان يېرىدىن تۇرغۇزۇپ ئاكتىپ ياخشىغا ئايلاندۇرۇش »قا دالالەت قىلىدۇ.

مۇززەممىل سۈرىسى، بەشىنچى ئايەتنىڭمۇ ئوچۇق دالالىتى بىلەن ئەڭ باشتا نازىل بولغان سۈرىلەردىن بىرى. ھەتتا بىزنىڭ ئىزاھاتلىق نازىل بولۇش تەرتىۋىمىزدە « ئەلەق » سۈرىسىدىن كېيىنلا نازىل بولغان 2 – سۈرىدۇر. سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى، ئالدىنقى 19 ئايەتتىن خېلىلا كېيىن نازىل بولغان. بۇ ئايەتنىڭ قانچىلىك مۇددەتتىن كېيىن نازىل بولغانلىقى ھەققىدە ئىخلاپ بار. ھەزرىتى ئائىشە ۋە ئىبن ئاببباسقا كۆرە، بىر يىل؛ سەئىد بىن جۇبەيرغا كۆرە ئون يىلدىن كېيىن نازىل بولغان (تاباري). مۇتلەق كۆپچىلىك ئايەتتىكى « ئاللاھ يولىدا ئۇرۇش قىلىدۇ » ئىبارىسىگە ئاساسەن، ئاخىرقى ئايەتنى مەدىنىدە نازىل بولغان دەيدۇ. ھالبۇكى، بۇ كېيىنچەكتىن ئالدىن بېرىلگەن بىر بىشارەتتۇر. چۈنكى ئۇنىڭ ئالدىدا « ئالىمەن ئەن سە يەكۇن – ئۇ (ئاللاھ) ... بولىدىغانلىقنى بىلىدۇ » ئىبارىسى بار. « سن » قوشۇمچىسى دالالەت قىلغاندەك، بۇ ئىبارە بولۇپ بولغان بىر ئىش ھەققىدە ئەمەس، بولىدىغان بىر ئىشتىن خەۋەر بەرمەكتە.

بىزنىڭ ئېنىقلىشىمىزچە بۇ سۈرە ئەلەق سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغان. مەشھۇر تەرتىپلەردە قەلەم سۈرىسى ئىككىنچى قېتىم نازىل بولغان سۈرە دەپ كۆرسىتىلگەن. بىراق قەلەم سۈرىسى مۇقاتتا ھەرىپلىرى بىلەن باشلىغان ۋە مۇشرىكلارغا قارىتا ئوچۇق ھەيۋە قىلغان مەزمۇنغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، كېيىنرەك مەزگىلدە نازىل بولغان بولسا كېرەك. بىزنىڭ ئىزاھاتلىق تەرتىۋىمىزدە 7 – ئورۇندا تۇرىدۇ.

مۇززەممىل سۈرىسى، بىرىنچى گۇرۇپپىغا ئائىت بولغان ئەلەق، مۇددەسسىر، زۇھا، ئىنشىراھ ۋە قەلەم سۈرىلىرىگە ئوخشاش بىۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھنىڭ شەخسىيىتىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. بۇ ئارقىلىق پەقەت ئۆز دەۋرىدىكىلەر ئۈچۈنلا ئەمەس، بارلىق دەۋرلەر ۋە ماكانلاردا ياشىغان ئىنسانلار ئۈچۈن ئۈلگىلىك شەخس تىكلەش نەزەردە تۇتۇلغان. بۇ

سەۋەپتىن سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتىدىن باشقا ئايەتلەردە ئىككىنچى شەخس بىرلىك ۋە كۆپلۈك ئالمىشى ئىشلىتىلگەن.

بۇ سۈرىدە خىتاب قىلىنغۇچىغا قارىتا 11 بۇيرۇق بار.

تۇر!

(ئۇيقۇنى) ئازايت!

(قۇرئان ئوقۇشنى) كۆپەيت!

ئالدىرماي چۈشۈنۈپ ئوقۇ!

رەببىڭنىڭ نامىنى ياد قىل!

ئۆزەڭنى ئاللاھ قا ئاتا!

(رەببىڭنى) ئۇنى ئۆزەڭگە ۋەكىل، ھامىي قىل!

ساڭا قارىتا ئېيتىلغانلارغا سەبىر قىل!

ئۇلارنى چىرايلىقچە تەرك ئەت / (چىرايلىقچە ھىجرەت قىل / ئايرىل)!

ئىنكار قىلغۇچىلارنى ماڭا قويۇۋەتكىن!

ئۇلارغا ئازغىنا مۆھلەت بەر!

بۇ سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ شەخسىيىتىنى بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، زامان ۋە ماكان چەكلىمىسىدىن ھالقىغان ھالدا ئۆرنەك تىكلەش نىشان قىلىنغان. بۇ بۇيرۇقلارغا قارىغان ۋاقتىمىزدا ئاڭ شەكىللەندۈرۈشنىڭ ئىچتىن سىرتقا قاراپ يۈزلەنگەنلىكىنى كۆرىۋالغىلى بولىدۇ.

بۇلاردىن بىرىنچىسى « تۇر » بۇيرىقى بولۇپ، « كېچىنىڭ ئازغىنىسىدىن باشقا ۋاقتىتا تۇر! » (2).

كېچىدە قىيامدا تۇرۇشنىڭ سەۋەبى بۇ ئايەتتە بايان قىلىنغان: « قۇرئاننى ئاستا – ئاستا چۈشۈنۈپ / ھەزىم قىلىپ ئوقۇ! » (4).

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئايەتتە بۇ بۇيرۇقنىڭ سەۋەبى ئىزاھلانغان: « چۈنكى بىز ساڭا ئېغىر بىر سۆز نازىل قىلىمىز » (5).

« نېمە ئۈچۈن كېچە؟ » دېگەن سوئال سورىلىشى مۇمكىن. بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى 6 – ئايەت بەرمەكتە: « ئەلۋەتتە (شۇ) كېچىدىكى تىرىلىش ناھايىتى چوڭقۇر ئىز قالدۇرىدۇ ۋە ئوقۇش جەھەتتىن قالدۇرىدىغان تەسىرى چوڭ بولىدۇ ».

سۈرىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىنى، رەسۇلۇللاھتىن ئۆزىنى ئاتىشنى / بېغىشلىشنى تەلەپ قىلغان تۆۋەندىكى ئايەتلەر تەشكىل قىلماقتا:

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا (8) رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا (9)

« رەببىڭنىڭ نامىنى ياد ئەتكىن ۋە بارلىقىڭنى ئۇنىڭغا ئاتىغىن! ئۇ مەشرىقنىڭ ۋە مەغرىبنىڭ رەببىدۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ئۇنى ھامىي قىلىۋالغىن (يەنى ھەممە ئىشىڭنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغىن) » (8 – 9).

ئۇنىڭدىن كېيىنكى بۆلەكتە، ۋەھيگە قايتۇرۇلغان ئىنكاسلارغا قارشى « سەبىر قىل! » ئەمرىنى بەرگەن ئاللاھ، رەسۇلۇللاھنى ۋەھينى يالغانغا چىقارغۇچىلارنى ئۆزىگە ھاۋالە قىلىشقا، ئۇلار بىلەن ئاۋارە بولماسلىققا بۇيرىيدۇ (10 – 11).

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن بۆلەكتە پىرئەۋننىڭ ئاقىۋىتى ئەسلىتىپ ئۆتۈلگەن بولۇپ، ئىنكار قىلىشقا تەمشەلگەنلەر ئاخىرقى سائەت ۋە ئاخىرەت بىلەن ئاگاھلاندۇرۇلغان (12 – 19).

ئاخىرقى ئايەتتە، باشتا بېرىلگەن كېچىنىڭ ئۇچتەنبىرىدىن ئاز بولمىغان « ئوقۇش » ئەمرى يەڭگىللىتىلگەن بولۇپ، سۈرە ئىلاھي رەھمەتنىڭ چەكسىزلىكى تەكىتلەنگەن ھالدا ئاخىرلاشقان.

رەببىم! بىزنى چەكسىز رەھمىتىڭ ئىچىگە ئالغىن، مەغپىرەت قىلىنغۇچىلار قاتارىدىن قىلغىن!

مۇددەسسىر سۈرىسى

سۈرىنىڭ بىرىنچى ئايىتى سۈرە « مۇددەسسىر » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. يەنى:

« سەن ئەي ئىچىگە بېكىنىۋالغان كىشى! تۇر ۋە (ئىنسانلارنى) ئاگاھلاندۇر! ».

مۇددەسسىر كەلىمىسى قۇرئاندا پەقەت مۇشۇ ئايەتتىلا تىلغا ئېلىنغان.

سۈرە ئەڭ باشتا نازىل بولغان سۈرىلەردىن بىرى بولۇپ، ھەزرىتى ئائىشەدىن كەلگەن رىۋايەتتە، « ۋەھيي ئۇزۇلۇش ھادىسىسى »دىن كېيىن نازىل بولغان (بۇخارى ۋە مۇسلىم). جابىر بىن زەيد رىۋايىتىمۇ يۇقىرىدىكى رىۋايەت بىلەن ئوخشاشلىققا ئىگە (مۇسلىم).

رىۋايەتكە قارىغاندا رەسۇلۇللاھ ۋەھيي ئۇزۇلۇپ قالغان مەزگىلدە (فەترەتۇل ۋەھيي) ناھايىتى قايغۇرغان ۋە نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالغان. بۇ ھادىسە ئارقىلىق ۋەھينىڭ ئېغىرلىقى ئاستىدا بېلى پۈكۈلگەن نەبىيگە، ۋەھيىسىز قېلىشنىڭ نەقەدەر ئىزتىراپ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇرۇش مەقسەت قىلىنغان. فەترەتۇل ۋەھيي دەپ ئاتالغان بۇ ھادىسە، ئىلاھي تەربىيەلەشنىڭ بىر پارچىسى بولغاندى.

بۇ ۋەقەنىڭ 3، 13، 15، 25، 40 كۈن، ياكى 6 ئاي ۋەياكى ئىككى يېرىم يىل داۋاملاشقانلىقىغا دائىر رىۋايەتلەر بار.

بۇ مۇددەتلەر ئەستايىدىللىق بىلەن تەھلىل قىلىنىشى لازىم. 3، 13، 15 ياكى 25 كۈنلۈك بىر مۇددەت، « فەترەت » دەپ ئاتاشقا لايىق ئەمەس. چۈنكى 6000 دىن ئارتۇق ئايەتلىك بىر خەۋەر 23 يىللىق بىر زاماندا نازىل بولغان. بۇ نوقتا نەزەردە تۇتۇلغان ئاساستا چىقىرىلىدىغان ۋەھيي – زامان نىسبىتىگە ئاساسەن ئۈچ – بەش ھەپتىلىق بىر مۇددەت، ئۇزۇلۇش ئەمەس، ئەكسىچە نۇرمال تەربىيە مۇددىتىگە توغرا كېلىدۇ. رىۋايەت قىلىنغان ئەڭ ئۇزۇن مۇددەت بولغان ئىككى يېرىم يىللىق مەزگىل ھەققىدىكى رىۋايەت كىشنى

ئىشەندۇرىدىغان دەرىجىدە ئەمەس. ئەگەر بۇنداق بولغان بولسا ئىدى، 3، 13، 15، 25 كۈن دېگەندەك رىۋايەتلەر بولمايتتى. بۇ ئىككى مۇددەت ئارىسىدا ئاسمان – زېمىن قەدەر پەرق بار.

بۇ ئۈستىگە ۋەھيدىن ئىبارەت ئېغىر يۈكنى ئالغۇچىنىڭ، بۇ يۈك بىلەن راھەت ئۈخلىيالمايدىغانلىقى ئىما قىلىنغان. رەسۇلۇللاھقا ئۈستىگە ئېغىر مەسئۇلىيەت ئارتىلغانلىقىنى ئەسكەرتىپ، ياتقان پاسسىپ ياخشىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ئاكتىپ ياخشى قىلىشنى مەقسەت قىلماقتا.

بۇ ۋەقەنى مۇنداق ئىزاھلاش مۇمكىن. يەنى، ۋەھينىڭ باشلىنىش جەريانىدا رەسۇلۇللاھ ۋەھيي ئۈزۈلۈپ قالدى دەپ خاۋاتىرلەنگەن. زۇھا 3- ئايەت بۇنىڭ شاھىتى. بۇ ئەندىشىمۇ بىر رەھمەت بولغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ۋەھيدىن ئۈزاق قېلىشتىن تۇيۇلغان ئازاپ، ۋەھيي مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغاندىن كېيىن تارتقان مۇشەققەتتىنمۇ قاتتىق ئىكەنلىكى مەلۇم بولغان. رەسۇلۇللاھنى ئەنسىرەتكەن نەرسە، ۋەھيي جەريانىدا يۈلۈقىدىغان بىر نەچچە ئايلىق توختاش ئىدى. لېكىن ۋەھينىڭ نازىل بولۇش زىنچلىقى تېخى ئېنىق مەلۇم بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئەھۋال فەترەت – ئۈزۈلۈش دەپ قارالغان.

سۈرە دەسلەپكى مەزگىلدىكى بارلىق تەرتىپلەردە مۇززەممىل سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. دېمىسىمۇ بۇ ئىككى سۈرە ئارىسىدا قۇرئاننىڭ قوشماق قۇتۇپلۇق قۇرۇلمىسىغا (مەسانى) ماس بىر مۇناسىۋەت بار.

مۇززەممىل سۈرىسى ئىنساننىڭ ھەرىكەت ئەخلاقىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلغان، مۇددەسسىر سۈرىسى كىشىنىڭ سۆز ئەخلاقىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلغان.

سۈرە مەزمۇننى نەزەردە تۇتقان ۋاقتىمىزدا، بۇ سۈرە فاتىھە، ئەلەق، زۇھا ۋە مۇززەممىل سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغان 5 – سۈرە دەپ قاراشقا بولىدۇ. « كاپىرلار » خىتابىنىڭ تۇنجى قېتىم بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنغانلىقىمۇ، بۇ تىزىلىشنى توغرىلايدۇ (10).

سۈرە مەزمۇن جەھەتتىن قۇرئاننىڭ كىچىك كۆزنىكىگە ئوخشايدۇ. ئالدىنقى يەتتە ئايەتتە يەتتە بۇيرۇق يەر ئالغان بولۇپ، بۇ سۈرىنىڭ مۇھاتابنى تەربىيەلەشنى مەقسەت قىلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. سۈرىنىڭ « تۇر! » خىتابى بىلەن باشلىنىشى، ئۈستىگە ۋەھيدىن ئىبارەت ئېغىر يۈكنى ئالغۇچىنىڭ بۇ يۈك بىلەن راھەت ئۈخلىيالمايدىغانلىقى ئىما قىلماقتا. بۇ ئارقىلىق رەسۇلۇللاھقا ئېغىر مەسئۇلىيەت ئارتىلغانلىقىنى ئەسكەرتىپ، ياتقان پاسسىپ ياخشىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ئاكتىپ ياخشى قىلىشنى مەقسەت قىلماقتا.

يَاأَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (1) قُمْ فَأَنْذِرْ (2) وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ (3) وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ (4) وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ (5) وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ (6) وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ (7)

« سەن ئەي ئىچىگە بىكىنىۋالغان كىشى!
تۇر ۋە (ئىنسانلارنى) ئاگاھلاندۇر!
پەقەت رەببىڭنى ئۈلۈغلا!
كىيىمىڭنى پاكىز تۇت!
پۈتۈن (جىسمانىي ۋە مەنىۋي) مەينەتچىلىكتىن يىراق بول!

ياخشىلىقنى ئۆزەڭگە كىرىم مەنبەسى قىلىۋالما! (كۆپ ئېلىش نىيىتىدە بەرمە!) رەببىڭ ئۈچۈن سەبىر قىل! » (1 ـ 7).

بۇ ئايەتلەر (1 ـ 7) خىتاب قىلىنغۇچىغا يول كۆرسەتكۈچ ماھىيىتىدە بولۇپ، كۈندىلىك تۇرمۇشتا دىققەت قىلىشقا ۋە قىلىشقا تىگىشلىك ئىشلارغا كىشىنىڭ دىققىتىنى بۇرىماقتا.

8 ـ 9 ـ 10 ئايەتتە ھېساپ كۈننىڭ ئېغىر ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنىپ، بۇ مەسئۇلىيەتتىن جاۋاپكارلىققا تارتىلىدىغانلىقى ئەسلىتىلمەكتە.

بۇ بۆلەكتىن كېيىن تۇنجى مۇھاتابلار ئارىسىدا يەر ئالغان شەخس ئۈستىدىن ئىنكارچى ئەقىلگە خىتاب قىلىنغان. بۇ ئىنكارچى ئەقىل، ئاللاھ ئېمتىھان قىلىپ بەرگەن مال ـ مۈلك ۋە پەرزەنتنى، ئاللاھ قا قارشى چىقىپ ھاكاۋۇرلۇق قىلىشقا ئىشلەتكەنىدى (11 ـ 17).

سۈرىدە يەر ئالغان دۇنياغا بېرىلىپ كېتىش ۋە بايىاشاتچىلىق ئىچىدە خۇدىنى يوقاتقان ئىنكارچى ئەقىل، تۆۋەندىكى بۆلەكتە شۇنداق جانلىق تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، بىز خۇددى ئۇنى ئۆز دەۋرىمىز ۋە ماكانىمىزدا كۆرىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىمىز:

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ (18) فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (19) ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (20) ثُمَّ نَظَرَ (21) ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ (22) ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ (23) فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ (24) إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ (25)

چۈنكى ئۇ (ۋەھىي ھەققىدە) يۈزەكى ۋە خاتا ئويلاندى، پىلانلىدى.
لەنەتتەككۈر، قانداقمۇ پىلانلاشقا جۈرئەت قىلدى؟
يەنە لەنەت بولسۇنكى، قانداقمۇ پىلانلاشقا جۈرئەت قىلدى؟
ئاندىن ئەتراپقا قارىدى.
ئاندىن قوشۇمىسىنى تۈردى ۋە چىرايى ئۆزگۈرۈپ كەتتى.
ئەڭ ئاخىرىدا (ھەقىقەتتىن) يۈز ئۆرىدى ۋە كىبىر ئابدىسى بولدى.
ئاخىرىدا « بۇ پەقەت ئۆتمۈشتىن مىراس قالغان سېھىردۇر. بۇ پەقەت پانى بىر ئىنساننىڭ سۆزىدۇر » دېدى (18 ـ 25).

بۇ بۆلەكتە تەپسىلي بېرىلگەن تەسۋىر، تەسۋىرلەنگۈچىنىڭ تارىخى كىملىكىدىن زىيادە، تەپەككۇر شەكلىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ.

مانا بۇ، ۋەھىينىڭ زامانلار ۋە ماكانلارنى ھالقىغان بايانىدۇر. ۋەھىي مۇئمىنده، ئۇ خىل كىشىلەرنى قەيەردە ئۇچرىتىشىدىن قەتئىينەزەر تونۇۋالالايدىغان بىر ئەقىل ـ پاراسەت يېتىلدۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئاينى، كېچىنى ۋە سەھەرنى شاھىت قىلىپ بۇ سۆزلەرنى قىلىشمۇ دەل بۇ سەۋەپتىن.

كَلَّا وَالْقَمَرِ (32) وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ (33) وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ (34)

« شۇنداق، ئاي شاھىت بولسۇن! ئۆتۈپ كەتكەن كېچە شاھىت بولسۇن! يورىغان سۈبھى شاھىت بولسۇن! » (32 ـ 34).

يۇقىرىدا تەپەككۇر شەكلى تەسۋىرلەنگەن بايىشاتچىلىق ئىچىدە خۇدىنى يوقۇتۇپ قويغان تەكەببۇر ئىنكارچى ئەقىلنىڭ، ئۆزى تولۇق ئىشەنمەيدىغان ئاخىرەت ئۈچۈن ئۆزىگە قۇتقازغۇچى / شاپائەتچى پەيدا قىلىش سەۋداسى قاتتىق بىر تىل بىلەن رەت قىلىندۇ:

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ

« مانا بۇلارغا ھېچقانداق بىر شاپائەتچىنىڭ شاپائىتى پايدا بەرمەيدۇ » (48).

49 ـ 51 ـ ئايەتلەر قۇرئاننى ئىنكار قىلغۇچى ئەقىلنىڭ قۇرئانغا تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە ئىچىدىكى ھەسەتنىڭ ئۇلارنى قايسى ھالغا كەلتۈرۈپ قويغانلىقىنى بايان قىلىنغان.

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ (49) كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ (50) فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ (51)

« ئۇلار نېمىشقا ۋەز (يەنى قۇرئان)دىن يۈز ئۆرۈيدۇ؟ گويا ئۇلار يولۋاستىن قاچقان ياۋايى ئېشەكلەردۇر » (49 ـ 51)

54 ـ 55 ـ ئايەتلەردە، قۇرئاننىڭ ۋەز ـ نەسىھەت ئىكەنلىكى، ئۇنىڭدىن خالىغانلارنىڭ ۋەز نەسىھەت ئالىدىغانلىقى بايان قىلىنغان.

كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ (54) فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ (55)

« ياق، مۇقەررەكى، ئۇ (يەنى قۇرئان) ۋەز ـ نەسىھەتتۇر. خالىغان ئادەم ئۇنىڭدىن ۋەز ـ نەسىھەت ئالىدۇ ».

56 ـ ئاللاھ نىڭ زاتى ۋە چەكسىز مەرھەمىتىنىڭ ئىپادىسى بولغان رەھمىتى بايان قىلىنىپ، مۇئمىنلەرگە ئاللاھ تىن نائۇمىد بولماسلىق ئىما قىلىنغان ھالدا ئاخىرلاشقان.

وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ (56)

« ئۇلار پەقەت خالىسا ئاندىن (قۇرئاندىن) ۋەز ـ نەسىھەت ئالىدۇ. ئاللاھ ھەقىقەتەن ئەيمىنىشكە تېگىشلىك زاتتۇر، بەندىلىرىنى مەغپىرەت قىلىشقا لايىق زاتتۇر ».

زۇھا سۈرىسى

بۇ سۈرە « سەھەرنىڭ يوپيورۇق ۋاقتى، چاشگاھ ۋاقتى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « زۇھا » ئىسمىنى 1 ـ ئايەتتىن ئالغان:

« سەھەرنىڭ يوپيورۇق ۋاقتىنى تەمسىل قىلغان چاشگاھ ۋاقتى شاھىت بولسۇن! » (1).

قۇرئاندا « چاشگاھ ۋاقتى » ئادەتتە « ئاخشام »نىڭ زىتتى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن ئايەتتىكى « چاشگاھ ۋاقتى » ئارقىلىق، جاھىلىيەت كېچىسىگە خاتىمە بەرگەن كۈندۈز سەھىرى نەزەردە تۇتۇلغان بولىشى مۇمكىن. زۇھا سۈرىسىمۇ، لەيل، فەجر ۋە

ئەسرگە ئوخشاش ئىسملىرى زامانىنىڭ پارچىلىرىنى ئىپادىلىگەن سۈرىلەر كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ.

سۈرە دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان سۈرىلەردىن بىرىدۇر.

سۈرىنىڭ 3 ـ ئايىتىمۇ ئىشارەت قىلغاندەك، ۋەھيي جەريانىدا نورمال دەپ قارىلىشى كېرەك بولغان بىر توختاپ قېلىشنىڭ، بىنورمال ۋەياكى پۈتۈنلەي توختاپ قالدى دەپ ئەنسىرەش تۈيغۇسى پەيدا بولغان مەزگىلدە نازىل بولغان. سۈرىنىڭ باشتىن ئاخىر رەسۇلۇللاھنىڭ شەخسى تارىخى ھەققىدە مەلۇمات بەرگەنلىكى ۋە ئۇنىڭ شەخسىيىتىنى شەكىللەندۈرۈش مەقسەت قىلىنغان بىر سۈرە ئىكەنلىكى نەزەردە تۇتۇلغاندا، مۇززەممىل ـ قەلەم سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالغان، 5 ـ قېتىمدا نازىل بولغان سۈرە دەپ قاراش مۇۋاپىق دەپ قارايمىز. بۇنى ھەزرىتى ئائىشەنىڭ قەلەم سۈرىسى ھەققىدىكى رىۋايەتلىرى كۈچلەندۈرمەكتە.

مەزكۇر سۈرە ئۈچ قىسمدىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، سۈرە رەسۇلۇللاھقا تەسەللى بېرىش بىلەنلا قالماستىن، ئۇنىڭغا كېلەچەك ھەققىدە خوشخەۋەر بېرىدۇ.

رىۋايەتلەر بۇ سۈرىنىڭ بىر ۋەھيي توختاش (فەترەتى ۋەھيي) ھادىسىسىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقى بايان قىلىدۇ. بۇ ھەقىقىي مەنىدە بىر « فەترەت » بولمىسا كېرەك. بۇنى دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان ۋەھيي بولغانلىقتىن، ۋەھىينىڭ نازىل بولۇش رېتىمى ھەققىدە تەجرىبىنىڭ كەمچىل بولۇشىدىن پەيدا بولغان ئەندىشە دەپ قاراش لازىم. رەسۇلۇللاھ ئىككى ۋەھيي ئارىسىدىكى نۇرمال بىر توختاشنى، پۈتۈنلەي توختاپ قېلىش دەپ ئويلاپ قالغانلىقتىن ئەندىشە قىلغان بولۇپ، بۇ سۈرە بىلەن رەسۇلۇللاھقا تەسەللىي بېرىلگەن.

زۇھا، قوشمىقى دەپ قارالغان ئىنشراھ سۈرىسى بىلەن بىرلىكتە مۇھاتابىغا ئىلھام بەرگەن سۈرىدۇر.

سۈرىدە رەسۇلۇللاھقا تەسەللىي بېرىش بىلەنلا قالماستىن، ئۇنىڭغا كېلەچەك ھەققىدە خوش بىشارەت بېرىلىدۇ. بۇ سۈرىمۇ دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان سۈرىلەرگە ئوخشاش رەسۇلۇللاھنىڭ شەخسىيىتىنى بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلماقتا.

سۈرە ئۈچ بۆلەكتىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، بىرىنچى بۆلەك قەسەم ۋە خوشخەۋەرلەردىن تەشكىل تاپقان (1 ـ 5). ئىككىنچى قىسمدا (6 ـ 8 ـ ئايەتلەر) رەسۇلۇللاھنىڭ رىسالەتتىن بۇرۇنقى ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلار بايان قىلىنغان. ئۈچىنچى قىسمدا، رەسۇلۇللاھنى تەربىيىلەش مەقسەت قىلىنغان ئايەتلەر يەر ئالغان (9 ـ 11 ـ ئايەتلەر).

سۈرە، جاھالەت قاراڭغۇلىقىغا خاتىمە بەرگەن ۋەھىينىڭ نۇر چاقناپ تۇرغان سەھىرىنى ۋە ئۇ سەھەردىن خوش بىشارەت بەرگەن كېچىنى شاھىت قىلىپ، « رەببىڭ سېنى تاشلىۋەتكىنىمۇ يوق، سەندىن رەنجىپ قالغىنىمۇ يوق » (3) ۋە بۇ خوشخەۋەرنىڭ كېلەچەكتە رىئاللىققا ئايلىنىدىغانلىقى ھەققىدىكى كاپالەت، ئۆتمۈشتە ئۇنىڭغا قىلىنغان ئىلاھىي ئىكرامىلاردۇر:

ئۇنىڭغا بىر چاغلاردا يېتىم، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالغان ۋە مۇھتاج ئىكەنلىكى تۆۋەندىكى ئايەتلەردە ئەسكەرتىلىدۇ:

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى (6) وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى (7) وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى (8)

« ئۇ سېنى يېتىم بىلىپ پاناھ بەرمىدىمۇ؟ قايمۇققان بىلىپ ھىدايەت قىلمىدىمۇ؟ سېنى يوقسىز بىلىپ (كىشىلەردىن) بىھاجەت قىلمىدىمۇ؟ » (6 ـ 8).

ئۇچىنچى قىسىمدا، ئۇنىڭغا بېرىلگەن نېمەتلەرنىڭ شۈكرىسىنىڭ دەل شۇ نېمەتنىڭ جىنسىدىن بولىدىغانلىقى ئىما قىلىنىپ، ئاجىز، يېتىم ـ يېسىرلارنى ھىمايە قىلىش، مۇھتاجلارنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلىشقا بۇيرۇلۇپ، رەببىنىڭ ھىدايىتى ۋە نېمىتىگە قانداق شۈكۈر قىلىش ئۇسۇلۇبى كۆرسىتىلگەن. بۇ ئارقىلىق بارلىق خىتاب قىلىنغۇچىلارغا ۋەز ـ نەسىھەت قىلىنغان:

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ (9) وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ (10) وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (11)

« ئۇنداقتا يېتىمنى خارلىما. ھەر ئەھۋالدا يارىدەم تەلەپ قىلغۇچىلارغا قوپاللىق قىلما. ھەر دائىم رەببىڭنىڭ (ساڭا ئاتا قىلغان چەكسىز) نېئىمىتىنى تىلىڭدىن چۈشۈرمە » (9 ـ 11).

بۇلار ئارقىلىق ھەممىزگە، رەسۇلۇللاھ سىلەر ئۈچۈن مىسلىسىز بىر نېمەتتۇر، سىلەر بۇ بۇيۇك نېمەتنى ئۇنۇتماڭلار! دېمەكتە.

ئىنشراھ سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « شەرھ » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. ئادەتتە ئىنشراھ سۈرىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ:

« سېنىڭ كۆكسىڭنى (ھىدايەت، ھېكمەت ۋە قۇرئاننىڭ نۇرى بىلەن) كەڭ / يورۇق قىلمىدۇقمۇ؟ » (1).

شەرھ كەلىمىسى « ئاچقان، يورۇتقان » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ كەلىمە قۇرئاندا ئىجابىي ۋە سەلبىي مەنىدە بەش يەردە تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، ھەممىسىدە ئىنساننىڭ كۆكرىكىگە قارىتىلغان. بۇ كەلىمە ئۆتكەن ئايەتلەرنىڭ ھەممىسى مەككىدە نازىل بولغان. كۆكرەك كەلىمىسىنىڭ مەيلى بىرلىك شەكلى بولغان « سادر » ياكى كۆپلىك شەكلى بولغان « سۇدۇر » بولسۇن، ھېچقانداق بىر يەردە ئورگان مەنىسىدە ئىشلىتىلمىگەن. شەرھ، زۇمەر سۈرىسى 22، ئەنئام سۈرىسى 125 – ئايىتىدە « دىلىنى يورۇتۇش » بىلەن نەتىجىلىنىش، تاھا سۈرىسى 25 – ئايىتىدە « قولايلىق ۋە كېكەچلىكنى تۈزىتىش » بىلەن بىرلىكتە ئىشلىتىلگەن. سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن ئايەتتىكى دىلىنى راھەتلىتىشنىڭ قانداق ئەمەلىيلەشكەنلىكى، ئۇنىڭ داۋامىدىكى ئايەتلەردە بايان قىلىنغان.

سۈرە بىر قانچە تەپسىردە، بۇخارى ۋە تىرمىزىدە « سۈرەتۇ ئەلەم نەشراھ » دەپ ئاتالغان. بەزى تەپسىرلەردە « ئىنشراھ سۈرىسى » دەپ ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە دەسلەپكى مەزگىللەردە نازىل بولغان سۈرىلەردىن بىرى.

سۈره نازىل بولۇش تەرتىۋى جەھەتتىن شۇبھىسىز زۇھا سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغان بولۇپ، 6 – ئورۇنغا تىزىلىشى كېرەك. زۇھا ۋە ئىنشراھ سۈرىسى بىر – بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئىمام ئاتا ۋە ئۆمەر بىن ئابدۇلئەزىز بۇ ئىككى سۈرىنى بىر سۈرە دەپ قارىغان ۋە ئوقۇغاندا بۇ ئىككى سۈرىنى « بىسمىللاھ » بىلەن ئايرىماستىن ئۇلاپ ئوقۇغان (رازى). سۈرىنىڭ 1 – ئايىتى زۇھا سۈرىسىنىڭ 6 – ئايىتىنى ئىما قىلىدۇ.

بۇ ساھەدىكى بارلىق نوپۇزلۇق زاتلار بۇ ئىككى سۈرىنىڭ بىر – بىرىدىن مۇستەقىل ئىككى سۈرە ئىكەنلىكىدە ھەمپىكىر. لېكىن بۇ ئىككى سۈرە ئارقىمۇ – ئارقا نازىل قىلىنغان. رەسۇلۇللاھ مەزكۇر سۈرىنى نامازدا زۇھا سۈرىسى بىلەن قوشۇپ ئوقۇغان. بۇ، ئىككى سۈرىنىڭ بىر سۈرە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەيدۇ، بىر رەكەتتە ئىككى سۈرىنى ئوقۇشقا بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

شەرھ سۈرىسى مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن زۇھا سۈرىسىگە ئوخشايدۇ. زۇھا، ئىنشراھ سۈرىسىگە ئوخشاش بىر ئىلھام بەرگۈچى، روھنى كۆتۈرگۈچى سۈرە بولۇپ، كەۋسەر سۈرىسىمۇ بۇ كاتىگورىيىگە كىرىدۇ. بۇ نوقتا نەزەردە تۇتۇلغاندا، سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ شەخسىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن سۈرىلەردىن بىرى. سۈرە، نۇبۇۋۋەتنىڭ تاغلاردىنمۇ ئېغىر يۈكى ئاستىدا قەددى پۈكۈلگەن نەبىگە تەسەللى ھەدىيەسى سۈپىتىدە نازىل بولغان. سۈرىنىڭ ئالدىنقى ئايەتلىرى، ئالەملەرگە رەھمەت بولۇشنىڭ ئالەمنىڭ يۈكىنى قەلبىدە ئېلىپ مېڭىش بىلەن مۇمكىن بولىدىغانلىقىنىڭ بىر دەلىلى.

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (1) وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ (2) الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ (3) وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ (4)

« سېنىڭ كۆكسىڭنى (ھىدايەت، ھېكمەت ۋە قۇرئاننىڭ نۇرى بىلەن) كەڭ قىلمىدۇقمۇ؟ بېلىڭنى ئىگىۋەتكەن ئېغىر يۈكنى ئۈستۈڭدىن ئېلىپ تاشلىمىدۇقمۇ؟ سېنىڭ شۆھرىتىڭنى ئۈستۈن قىلمىدۇقمۇ؟ » (1 ـ 4).

5 ـ 6 ـ ئايەتلەر ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىسىدىن ئەڭ ئاخىرقى خىتاب قىلىنغۇچىسىغىچە ھەر كىشىنىڭ كۆكسىنى كېڭەيتىشكە يېتىدۇ:

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (5) إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (6)

« ئەلۋەتتە، ھەر بىر قېيىنچىلىقتىن كېيىن بىر ئاسانلىق بار. ئەلۋەتتە ھەر بىر قېيىنچىلىقتىن كېيىن بىر ئاسانلىق بار » (5 ـ 6).

رىسالەت مەسئۇلىيىتىنىڭ ئېغىرلىقىنى بۇ سۈرىدىنمۇ ياخشى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان نەرسە يوق. بۇ يۈك شۇنداق ئېغىر بىر يۈك بولۇپ، ئۇنىڭ ئېغىرلىقىنى پەقەت ئاللاھ لا يەڭگىللىتەلەيدۇ. كىشىنىڭ يۈكىنى ئاللاھ يەڭگىللەتسە، ھەم كۆڭلى كۆكسى راھەتلەيدۇ، قەلب دۇنياسى يورۇيدۇ، يۈزى يورۇق بولىدۇ. ھەر كۈندۈز ئىككى كېچە ئارىسىدا بولىدۇ. كېچىدىن كېيىن ھامان تاڭ ئاتىدۇ.

ئىنساننىڭ كۆڭلى ـ كۆكسى راھەتلەپ، يۈكى يەڭگىللىگەن ۋاقىتتا بۇ نېمەتنى بەخش ئەتكەن رەببىگە يۈزلىنىپ، نېمەتكە بولغان شۈكرىنى كۆپەيتىشى كېرەك. شۇندىلا نېمەتنىڭ ھەققىنى ئادا قىلغان بولىدۇ.

ئاخىرىقى ئايەتلەر قېينىچىلىق مەزگىلىدە رەببىگە يالۋۇرغان، قېينىچىلىق كۆتۈرۈۋېتىلگەندە، بۇ نېمەتكە كۆپنچە ۋاقىتتا تۇزكورلۇق قىلىدىغان ئىنسانغا (يۇنۇس 22 ـ 23)، نېمەت ھەققىنى قانداق ئادا قىلىش يولىنى كۆرسەتمەكتە.

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ (7) وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ (8)

« ئۇنداقتا، قېينىچىلىقتىن خالي بولغاندا ئىبادەت قىلىشقا تىرىشقىن، ئۇنىڭ ھەققىنى ئادا قىلىپ رەببىڭگە يۈزلەنگىن (نېمەت بەرگۈچىنى ياد ئەت)! » (7 ـ 8).

قەلەم سۈرىسى

سۈرە ئىسمىنى 1 ـ ئايەتتىن ئالغان بولۇپ، بەزى رايۇنلاردا « نۇن » ئىسمى بىلەنمۇ ئاتىلىدۇ.

« نۇن. قەلەم ۋە ئۇلار يازغان نەسىلەر بىلەن قەسەمكى! » (1).

سۈرە ھىجرى 4 – ئەسىرگىچە « نۇن ۋەلقەلەم » دەپ ئاتالغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن بىرلا ئىسىم بىلەن ئاتىلىشقا باشلانغان. بەزى جايلاردا « نۇن » ئىسمى بىلەن، يەنە بەزى جايلاردا « قەلەم » ئىسمى بىلەن ئاتاش ئومۇميلاشقان.

بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان « قەلەم » بىلىم ۋاستىلىرىنىڭ ھەممىسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. بۇنىڭغا ئاساسەن سۈرىنىڭ ئىسمىنى « بىلىم ۋاستىلىرى » دەپ چۈشەنسەك بولىدۇ. ئاللاھ نىڭ قەلەم بىلەن قەسەم قىلىشى، پەقەت بىلىم ۋاستىلىرىنىڭ قىممىتىنىلا كۆرسىتىپلا قالماستىن، يەنە مەزكۇر ۋاستىلارنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە شاھىتلىق قىلىدىغانلىقىغا بىشارەت قىلىدۇ.

سۈرە، مەككىدە دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان سۈرىلەردىن بىرى. سۈرىنىڭ 17 – 52 – ئايەتلەر ئارىسىدىكى بۆلەك، ئالدىنقى بۆلەكتىن بىر مەزگىلدىن كېيىن نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن. لېكىن سۈرىنىڭ تون رېتىمى ۋە مەزمۇنىنىڭ بىر پۈتۈنلىكى نەزەرگە ئېلىنغاندا بۇ ئېھتىماللىق ئاجىزلىشىدۇ. سۈرىنىڭ نازىل بولۇش تەرتىپىدە ئوخشاش بولمىغان قاراشلار مەۋجۇت بولۇپ نۇزۇل تەرتىۋىدە 2 – ئورۇنغا، يەنى ئەلەق سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان نۇزۇل تەرتىۋىدە ئەلەق – مۇززەممىل؛ ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە ئەلەق – زۇھا سۈرىلىرىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. سۈرىنىڭ مەزمۇنى بۇ تىزىلىشنى تۆت نوقتىدىن قوللىمايدۇ:

1. مۇشرىكلارغا قارىتا جاۋاپ ۋە تەھدىت خاراكتېرىغا ئىگە.
2. ھەيۋە قىلىش / دىققىتىنى تارتىش رولى بولغان مۇقاتتائا ھەرىپى بىلەن باشلىنغان تۇنجى سۈرە.
3. ئاخىرەتنى ئىنكار قىلغان مۇشرىكلارنىڭ « بۇرۇنقىلارنىڭ ھېكايىلىرى » سۆزى نەقىل قىلىنغان. ئۇلارنىڭ بۇ سۆزنى قىلىشى ئۈچۈن بۇ سۈرىدىن بۇرۇن ۋەھيي ئاخىرەت

هەققىدە توختالغان بولىشى كېرەك. ھالبۇكى 8 – ئايەتتىكى « رەببىگە قايتىش »نى نەزەرگە ئالمىساق، ئەلەق سۈرىسىدە ئېنىق ھالدا ئاخىرەت ھەققىدە توختالمايدۇ.

4. يۇقىرىدىكى ئۇچ نوقتا ئۇچۇن مۇشرىكلارغا قارىتا ئوچۇق دەۋەت شەرت. بۇ دەل فەترەتنى ۋەھىي (ۋەھىينىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشى – رەسۇلۇللاھ شۇنداق دەپ ئويلاپ قالغان) دىن كېيىنكى مەزگىلگە توغرا كەلمەكتە. فەترەتنى ۋەھىي ۋەقەسى – رەسۇلۇللاھقا ۋەھىيسىز قېلىشنىڭ نەقەدەر بۈيۈك مەھرۇمىيەت ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۇچۇن بولغاندى. بۇ سۈرىنىڭ ئۇچىنچى ئايىتىدىكى « ئىزچىللىق » بەلكىم بۇ ۋەقەنى ئىما قىلغان بولسا كېرەك. ھەزرىتى ئائىشە مەزكۇر سۈرىنى فەترەتنى ۋەھىيدىن كېيىن نازىل بولغان دەيدۇ.

بۇنىڭغا ئاساسەن بىز بۇ سۈرىنى ئىنشراھ سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغان 7 – سۈرە دەپ قارايمىز.

سۈرە مۇشرىك / ئىنكارچىلارنىڭ رەسۇلۇللاھقا قاراتقان ئاغزاكى ئەزىيەتلىرىنى رەت قىلىش بىلەن باشلانغان.

مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ

« رەببىڭنىڭ نېئمىتى سايىسىدا، سەن ھەرگىزمۇ جىن مۇسەللەت بولغان بىرسى ئەمەس » (2).

سۈرە ئاخىرىدا يەنە بۇ مەسىلىگە قايتقان ھالدا ئاخىرلاشقان (48 – 52). سۈرىنىڭ باشلىنىش ئايەتلىرى ئىلاھىي ئىلھام ۋە تەسەللىي خاراكېتىرىغا ئىگە.

رەسۇلۇللاھنىڭ شەخسىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ

« سەن ھەقىقەتەن بۈيۈك ئەخلاققا ئىگىسەن » (4).

سۈرىنىڭ فەجر سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقىنى قوبۇل قىلغان ۋاقتىمىزدا، قۇرئاننىڭ نازىل بولۇش جەريانىدا بايان قىلىنغان تۇنجى قىسسە، بۇ سۈرىدىكى « باغ ئىگىسى » قىسسىسى بولۇپ (17 – 32)، يەمەن دىيارىغا خاس بولغان بۇ قىسسە ئارقىلىق مۇھاتابى (خىتاب قىلىنغۇچى)دا « نېمەتتىن تەڭ بەھرىمان بولۇش » ئېڭىنى / ئەخلاقنى تۇرغۇزۇشنى مەقسەت قىلماقتا ۋە مۇھاتابىغا « ئەي ئىنسان! ئاللاھ يوقتەك مۇئامىلىدە / چۇشەنچىدە بولما! » دېمەكتە.

وَلَا يَسْتَثْنُونَ

« لېكىن ئاللاھ نىڭ ھاياتقا مۇداخىل بولۇپ تۇرىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى نەزەردىن ساقىت قىلغاندى » (18).

بۇ ئايەتتە، ئاللاھ نىڭ ھەر ۋاقىت ھاياتقا ئارلىشىپ، ئىنسان ئىرادىسىنىڭ تاللىشىغا قارىتا يېڭى يارىتىشتا بولىدىغانلىقى ئىما قىلىنماقتا.

بۇ سۈره، نازىل بولۇش جەريانىدا ئاخىرەت ھەققىدە توختالغان تۇنجى سۈره بولۇپ، ھەققەتكە قارىتا ئالدىنئالا چىقىرىۋالغان چۈشەنچىسى بىلەن ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولغۇچىلارنى، مەسئۇلىيىتىنى تونۇپ يېتىشكە چاقىرماقتا ۋە ئۆز مەسئۇلىيىتىنى تونۇپ يەتمىگەنلەرنى كۆتۈپ تۇرغان دەھشەتلىك ئاقىۋەتتىن خەۋەر بەرمەكتە (33 – 43).

44 ـ 47 ـ ئايەتلەردە، رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان « ئۇلارنى ماڭا قويۇپ بەر » خىتابى ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ ئەسلىدە رەسۇلۇللاھقا (ھەققەتكە دەۋەت قىلغۇچىغا) ئەمەس، ئاللاھ قا قارشى چىقىۋاتقانلىقى ئىما قىلىنغان.

48 ـ 50 ـ ئايەتلەردە، ھەزرىتى يۇنۇسنىڭ قەۋمىنى ئاللاھ قا چاقىرىشتىن ئىبارەت ۋەزىپىسىنى، ئاللاھ نىڭ ئىجازىتسىز تاشلاپ كېتىشى ئەسكەرتىلىپ، خىتاب قىلىنغۇچىغا ۋەزىپىنىڭ ئېغىرلىقى ئىما قىلىنىپ ئىددىيە جەھەتتىن تەييارلىق قىلدۇرۇلۇش بىلەن بىرگە، ھەزرىتى يۇنۇس سادىر قىلغان خاتالىقتىن ساقلىنىشقا بۇيرۇپ « ھەرگىزمۇ چوڭ بېلىقنىڭ ساھىبىغا ئوخشاش بولمىغىن! » دەيدۇ:

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ (48) لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ (49) فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (50)

« رەببىڭنىڭ ھۆكمىگە سەۋر قىلغىن. ھەرگىزمۇ چوڭ بېلىقنىڭ ساھىبىغا ئوخشاش بولمىغىن! ئۆز ۋاقتىدا ئۇ غەمكىن ھالدا رەببىگە ئىلتىجا قىلغانىدى.

ئەگەر رەببىڭنىڭ چەكسىز نېئمىتى ئۇنىڭ ئىلتىجاسىغا جاۋاپ بولمىغان بولسا ئىدى، ئۇ خار قىلىنغان ھالدا بىر قاقاس دالىغا تاشلانغان بولاتتى. لېكىن رەببىڭ ئۇنى (قايتىدىن ئەلچى بولۇشقا) تاللىدى ۋە ئۇنى ياخشىلار قاتارىغا قوشتى » (48 – 50).

51 ـ 52 ـ ئايەتلەردە، كاپىرلار (ئىنكار قىلغۇچى، ھەققەتنى يوشۇرغۇچىلارنىڭ) ۋەھىيگە ۋە ئۇنى يەتكۈزگۈچىگە تۇتقان پوزىتسىيىسى بايان قىلىنىپ، بۇ ۋەزىپىگە تالىپ بولغۇچىنى ئىددىيە جەھەتتىن تەييارلىق قىلدۇرۇلغان ۋە قۇرئاننىڭ ئەۋەتىلىش مەقسىتى بايان قىلىنغان.

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ (51) وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (52)

ئىنكار قىلغۇچىلار / كاپىرلار زىكىر (قۇرئان)نى ئاڭلىغان چاغلىرىدا، خۇددى سېنى يېۋەتكۈدەك / يېقىنۋەتكۈدەك قارىسىمۇ، سېنى « شۇبھىسىز بىر مەجنۇن / جىن چاپلىشىپ قالغان » دېيىشىمۇ (يەنىلا سەۋر قىل!).

زىكىر (قۇرئان) تامام ئەھلى جاھان ئۈچۈن ۋەز – نەسىھەتتۇر (51 – 52).

تەكۈىر سۈرىسى

مەزكۇر سۈرىنىڭ ئىسمى 1 – ئايەت تىلغا ئېلىنغان « يۆگەلدى، يىغلۇۋېتىلدى، ئېلىپ تاشلاندى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « كۇۋۇۋىرات » پېئىلىدىن كەلگەن.

« قوياشنىڭ نۇرى ئۆچكەن / يۆگەلگەن چاغدا... » (1).

بۇ يەر يۈزىنىڭ ئەجىلى بولغان قىيامەت ۋە ئاخىرقى سائەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، باشلىنىشى بولغان نەرسىنىڭ ئاخىرى بولىدۇ. پەيدا بولۇش ۋە يوقۇلۇش، مەخلۇقاتنى ياراتقان ئاللاھ نىڭ كائىناتقا قويغان سۈننىتىدۇر.

قۇرئاندا يارىتىلىش ۋە بۇزۇلۇش (كەۋن ۋە فاساد) ھەقىقىتىنىڭ ئۆزى بايان قىلىنغان ياكى بۇ ھەقتىكى بىرەر ئالاھىدىلىك بىلەن ئاتالغان 14 سۈرە بار بولۇپ، بۇلاردىن بىرى دۇخان سۈرىسى، قالغانلىرى جاسىيە، ۋاقىئە، ھاققا، قىيامەت، نەبەئ، تەكۇىر، ئىنفىتار، ئىنشىقاق، غاشىيە، فەجر، زەلزەلە، قارىئە ۋە فەلەق سۈرىلىرىدۇر.

بۇخارى ۋە تىرمىزىدا بۇ سۈرە بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتالغان. دەسلەپكى مەزگىلگە ئائىت مۇسھاب ۋە تەپسىرلەردە تەكۇىر ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

سۈرىنىڭ مەككە مەزگىلىنىڭ دەسلىپىدە، نەجم سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقى ئېنىق. نەجم سۈرىسى 13 – 18 – ئايەتلىرىدىكى بايانلار بۇ سۈرىنىڭ 23 – ئايىتىنى ئىما قىلىدۇ.

سۈرە، دەسلەپكى مەزگىلدىكى نۇزۇل تەرتىپلىرىدە ئەئلا سۈرىسىنىڭ ئالدىغا، 7 – ئورۇنغا تىزىلغان. بىزنىڭچە ئىزاھاتلىق نۇزۇل تەرتىۋىمىزدە 8 – ئورۇندا تۇرىدۇ. چۈنكى، بۇ سۈرىنىڭ 22 – ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان « مەجنۇن ئەمەستۇر » جاۋابى، دەل رەسۇلۇللاھنىڭ مەككىلىك مۇشرىكلار تەرىپىدىن « مەجنۇن، ساراڭ، جىن چاپلىشىپ قالغان » دەپ ئەيىپلىنىۋاتقان دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرمەكتە. بۇ يىپ ئۇچى مەزكۇر سۈرىنىڭ رىسالەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى، ئاخىرقى سائەت ۋە ھېساپ كۈنى ھەققىدە بولۇپ، سۈرىنىڭ بېشىدا يەر يۈزىنىڭ ئاخىرقى سائىتىدىكى ئۇ مەنزىرىلەر جانلىق شەكلىدە تەسۋىرلەنگەن ۋە بۇ ئارقىلىق ئاللاھ قويغان قانۇنىيەت دائىرىسىدە كائىناتنىڭ بۇزۇلۇش ھەقىقىتى بايان قىلىنغان. بۇ بۇزۇلۇشنى « مالىمانچىلىق » دەپ سەلبىي نوقتىدىن ئىزاھلىغىلى بولمايدۇ. چۈنكى بۇزۇلۇش ئاللاھ نىڭ ئەمرى بىلەن بولىدىغان ئىلاھىي قانۇنىيەتكە تەۋە بۇزۇلۇشتۇر. بۇ ئاللاھ تىن غەيرى تەسۋىرلەپ بېرەلمەيدىغان مىسلىسىز ھەقىقەتتۇر.

ئەنبىيا سۈرىسى 104 – ئايەتنى بۇ ئىلاھ يۆگىلىشنىڭ تەپسىرى دېيىشكە بولىدۇ. بۇ ئىلاھىي بۇزۇلۇشتىن كېيىن مەيدانغا كېلىدىغان ئىلاھىي يېڭىدىن يارىلىش باسقۇچى ئىنفىتار سۈرىسىدە بايان قىلىنغان.

بۇ سۈرە شۇ ئىككى ھەقىقەتنى ئەكس ئەتتۈرمەكتە، باشلىنىشى بولغان ھەر نەرسە ھامان بىر كۈنى ئاخىرلىشىدۇ. ئىنسان بۇ دۇنياغا پەقەت مېھمان، يەر يۈزى ئۇنىڭ ئۇچۇن بىر ئۆتەڭ بولۇپلا قالماستىن، ئۇمۇ ئىنسانغا ئوخشاش بىر مېھمان. يەر يۈزىنىڭ ئۆمرىگە قارىغاندا، يوق دېيەرلىك ئۆمۈرگە ئىگەن بولغان « ئەي ئىنسان! نېمىڭگە ئىشىنىپ تەكەببۇرلۇق قىلىسەن؟ ».

1 ـ 13 ـ ئايەتتە « ئىزا » ۋاقىت رەۋىشى دەل 12 قېتىم ئىشلىتىلگەن بولۇپ، بۇ ھەر جۈملىنىڭ مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش بىلەن بىرگە، كۈچەيتىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭ ئالتىسى دۇنيا ئۈچۈن، ئالتىسى ئاخىرەت ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن بولۇپ، « ئەي ئىنسان، بۇ ئاگاھلاندۇرۇشتىن خېلى كۆپ زامان ئۆتتى دەپ ئاخىرەت رىئاللىقىنى ئۇنتۇپ قالما! » دېمەكتە.

ئاخىرقى سائەتنىڭ دەھشىتىنى بايان قىلغان بىرىنچى بۆلەك، قۇرئاندا بايان قىلىنغان قىيامەت سەھنىلىرى ئارىسىدا ئۆزگىچە ئورۇننى ئىگىلەيدۇ:

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (1) وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (2) وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ (3) وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ (4) وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (5) وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (6) وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ (7) وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ (8) بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (9) وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ (10) وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ (11) وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ (12) وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ (13) عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ (14)

« قوياشنىڭ نۇرى يۆگەلگەن / ئۆچكەن چاغدا، يۇلتۇزلار ئۆچۈپ تۆكۈلگەن چاغدا، تاغلار گۈمران بولغان چاغدا، بوغاز تۆگىلەر تاشلىۋېتىلگەن چاغدا، ياۋايى ھايۋانلار توپلانغان چاغدا، دېڭىزلار بۇلدۇقلاپ قاينىتىلغان چاغدا، پۈتۈن ئىنسانلار ئايرىلغان چاغدا، تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن قىزدىن سەن قايسى گۇناھ بىلەن ئۆلتۈرۈلدۈڭ؟ دەپ سورالغان چاغدا، (ئىنسانلارنىڭ) ئەمەل دەپتىرى ئېچىلغان چاغدا، ئاسمان ئېچىپ تاشلانغان چاغدا، جەھەننەمنىڭ ئوتى قىزىتىلغان چاغدا، جەننەت يېقىنلاشتۇرۇلغان چاغدا، ھەر ئادەم ئۆزىنىڭ نېمە تەييارلىغانلىقىنى (يېقىندىن) بىلىدۇ » (1 – 14).

14 ـ ئايەتتە ئىنسانغا بېرىلگەن ئۆمۈر ۋە بارلىق ئىمكانلارنىڭ ھېسابى ئېلىنىدىغانلىقى، ئۇنىڭغا قارىتا ئىنسانغا مۇكاپات ـ جازا بېرىلىدىغانلىقى ئەسكەرتىلىپ، « قازاندا نېمە بولسا، چۆمۈچكە شۇ چىقىدۇ » دېمەكتە ۋە ئىنسانلارنى ئۇستىگە ئالغان مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىشقا ۋە ھەر ئىشنى قىلغاندا ئاخىرەتتىكى جاۋاپكارلىقنى ئۇنتۇماسلىققا دەۋەت قىلماقتا.

15 ـ 25 ـ ئايەتلەردە يۇلتۇز، كېچە ۋە سەھەر شاھىت قىلىنىپ، قۇرئان / ۋەھىينىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلىكى، ئۇنى رەسۇلۇللاھقا يەتكۈزگۈچىنىڭ جىبرىئىل ئىكەنلىكى ۋە ئۇنىڭ مەرتىۋىسى ھەققىدە مەلۇمات بېرىلگەن ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ئۇنى ئەسلى ھالىتىدە كۆرگەنلىكى تەستىق قىلىنغان. مۇشرىكلارنىڭ قۇرئان ۋە رەسۇلۇللاھقا قاراتقان ئىنكاسلىرىغا رەددىيە بېرىلىپ، ۋەھىينىڭ ئاللاھ نىڭ سۆزى ئىكەنلىكى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ئاللاھ نىڭ ئەلچىسى ئىكەنلىكى تەكىتلەنگەن.

26 ـ ئايەتتە پۈتۈن ئىنسانىيەت ئورتاق خىتاب قىلىپ « قەيەرگە كېتىۋاتىسلەر؟ » دەپ سوئال قويغان ۋە ئىنسانلارنى يارىتىلىش مەقسىتى ۋە مەسئۇلىيىتى ھەققىدە ئويلىنىشقا چاقىرغان.

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ

« قەيەرگە كېتىۋاتىسلەر؟ » (26).

27 ـ 29 ـ ئايەتلەردە قۇرئاننىڭ ئەۋەتىلىش مەقسىتىنىڭ ئىلاھى يېتەكچى ۋە يول كۆرسەتكۈچى ئىكەنلىكى بايان قىلىنىپ، ئەگىشىش ـ ئەگەشمەسلىك ئىختىيارىنىڭ ئىنساندا ئىكەنلىكى ئىما قىلىنغان. ئاللاھ نىڭ ئىنسانلارنى توغرا يولغا مېڭىشى ئۈچۈن ئەقىل، ئىرادە ۋە يېتەكچى بەرگەنلىكى، ئەگەر بۇلارنى بەرمىگەن بولسا ئىنسانلارنىڭ ھېچنەرسىنى تاللىيالمايدىغانلىقى ئەسلىتىپ ئۆتۈلگەن.

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (**27**) لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ (**28**) وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (**29**)

« ئۇ زىكىر (قۇرئان) پۈتۈن ئەھلى جاھانغا نەسىھەتتۇر. ئىچىڭلاردىن توغرا يولغا مېڭىشنى خالايدىغانلارغا (قۇرئان) نەسىھەتتۇر. ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھ (سىلەرگە ئىرادە بېرىشنى) خالىمىغان بولسا ئىدى، سىلەر ھېچنەرسىنى خالىيالمايتىڭلار » (27 – 29).

ئەئلا سۈرىسى

مەزكۇر سۈرە 1 ـ ئايەتتە ئىسمى سۈپەت بولۇپ كەلگەن « مۇتلەق ئۈستۈن، ئۇلۇغلۇقتا تەڭدىشى يوق » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئەئلا » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« ھەممىدىن ئۈستۈن رەببىڭنىڭ نامىنى پاك دەپ ئېتىقاد قىل! » (1).

سۈرىنىڭ ئىسمى ئاللاھ نىڭ ئەسمائى ھۇسناسىدىن بىرىدۇر. بۇ ئىسىم قۇرئاندا بۇ يەردىن باشقا يەنە بىر يەردە، يەنى لەيل سۈرىسى 20 – ئايەتتە ئاللاھ نىڭ سۈپىتى ھالىتىدە ئىشلىتىلگەن.

ئەئلا سۈرىسى، ئاللاھ نىڭ ئەسمائى – ھۇسناسى بىلەن ئاتالغان نۇر، فاتىر، غافىر (مۇئمىن) ۋە رەھماندىن ئىبارەت بەش سۈرىدىن بىرى.

سۈرە، مۇسھاپ ۋە تەپسىرلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىدە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. ساھابىلەردىن كەلگەن رىۋايەتلەردە بىرىنچى ئايەت بىلەن ئاتالغانلىقى مەلۇم بولماقتا.

سۈرە رىسالەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەردىن بولۇپ، ئىبن ئاببباس، ئىكرىمە رەزىياللاھۇئەنھۇ ۋە ھەسەن ئەلبەسرىدىن كەلگەن رىۋايەتلەردە « ئەلەق، قەلەم، مۇززەممىل، مۇددەسسىر، مەسەد ۋە تەكۋىر سۈرىلىرىدىن » كېيىن 7 ـ قېتىمدا نازىل بولغان سۈرە قاتارىغا تىزىلغان. جابىر بىن زەيىد تەرتىۋىدە فاتىھە تىزىملىككە كىرگۈزۈلگەنلىكى ئۈچۈن 8 ـ ئورۇنغا تىزىلغان. بىزنىڭچە بۇ سۈرە تەكۋىر سۈرىسى بىلەن لەيل سۈرىسى ئارىسىدا يەنى 9 ـ ئورۇنغا توغرا كېلىدۇ.

سۈره، ئىنسان ئۈچۈن هەم نېمەت هەم ئاجىزلىق بولغان ئەستە تۇتۇش ۋە ئۇنتۇش قابىلىيىتى ئانا تېما قىلغان.

سۈره دەسلەپكى مەزگىلده نازىل بولغان باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش، ۋەھىينىڭ تۇنجى مۇھاتابى بولغان رەسۇلۇللاهنىڭ شەخسىيىتىنى، دۇنيا قارىشىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلغان. ئالدىنقى توققۇز ئايەتتە خىتاب بىۋاسىتە هالدا تۇنجى مۇھاتابقا قارىتىلغان. بىرىنچى ئايەت بىر ئەمىر / بۇيرۇقتۇر:

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى

« هەممىدىن ئۈستۈن رەببىڭنىڭ نامىنى پاك دەپ ئېتىقاد قىل! » (1).

هەر نامازدا سەجدىده تەكرارلانغان نەبەۋى تەسبىهات، مەزكۇر سۈرىنىڭ 1 ـ ئايىتىده بېرىلگەن بۇ ئىلاهىي بۇيرۇقنىڭ ئېغىزدىكى جانلىق تەدبىقىدۇر.

2 ـ 5 ـ ئايەتلەردە ئاللاه نىڭ مەخلۇقاتنى يارىتىپلا قالماستىن، ئۇنى يارىتىلىش مەقسىتىگە يۈزلەندۈرگەنلىكى ۋە ئۇگەتكەنلىكى بايان قىلىنىش بىلەن بىرگە، يارىتىلىش ۋە ئاخىرلىشىشتىن ئىبارەت ئىلاهىي قانۇنىيەت (سۈننەتۇللاه) ئەسكەرتىلىپ، ئۆسۈملۈكلەر مىسال قىلىنىش ئارقىلىق ئىنساننىڭمۇ بىر كۈنى بۇ دۇنيادىن خوشلىشىدىغانلىقى ئىما قىلىنغان.

الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى

« ئاللاه پۈتۈن مەخلۇقاتلارنى ياراتتى ۋە ئۇلارنى يارىتىلىش مەقسىتىنى ئادا قىلغۇدەك بىر قابىلىيەتكە ئىگە قىلدى » (2).

سۈره هەجىم جەهەتتىن كىچىك بولسىمۇ، قۇرئاننىڭ ئانا تېمىسى بولغان ئاللاه ـ كائىنات ـ ئىنسان ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت هەققىده قىسقىچە توختۇلۇپ، بۇ مۇناسىۋەتنىڭ ئېغىپ كەتمەسلىكىده ۋەھىينىڭ ئوينايدىغان رولى تەكىتلەنگەن.

هەزرىتى ئەلى، رەسۇلۇللاهنىڭ بۇ سۈرىنى نامازلاردا كۆپ ئوقۇشنى، رەسۇلۇللاه بۇ سۈرىنى ياخشى كۆرەتتى دەپ ئىزاهلىغان. رەسۇلۇللاهنىڭ بۇ سۈرىگە ئەهمىيەت بېرىشىنىڭ سەۋەبىنى، سۈره ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇندىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، رەسۇلۇللاه ۋاپاتىدىن بۇرۇن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم جامائەت بىلەن ئادا قىلغان نامىزىدا، ئەئلا ۋە كافىرۇن سۈرىسىنى ئوقۇغان.

6 ـ 10 ـ ئايەتلەردە، رەسۇلۇللاهقا ئىلهام بېرىلگەن بولۇپ، رەسۇلۇللاهنىڭ ئاللاه نىڭ يېتەكچىلىكىده ئىكەنلىكى تەكىتلەنگەن. ئاللاه نىڭ يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا هەر نەرسىنى بىلىپ تۇرغۇچى ئىكەنلىكى ئەسكەرتىلىپ، ئاللاه هەققىده، كىشىلەر تەسەۋۋۇردا ئورۇنلاشقان ناتوغرا چۈشەنچىگە رەددىيە بېرىلگەن. هەقىقەتكە قۇلاق سالغۇچىلارغا قۇرئان ئارقىلىق ۋەز ـ نەسىهەت قىلىشقا بۇيرۇلغان.

11 ـ 13 ـ ئايەتلەردە قۇرئاندىن يۈز ئۆرىگۈچىلەرنىڭ سۈپىتى ۋە ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشى سەۋەپلىك ئاخىرەتتە دۇچار بولىدىغان ئاقىۋىتى بايان قىلىنغان.

14 ـ 15 ـ ئايەتلەردە ئاخىرەتلىك مەقسىتىگە يەتكۈچىلەرنىڭ سۈپىتى بايان قىلىنغان.

16 ـ 17 ـ ئايەتتە ئىنساننىڭ دۇنيالىق نەرسىلەرگە بېرىلىپ كېتىدىغان ئاجىزلىقى تىلغا ئېلىنىپ، دۇنيالىق نەرسىلەرنىڭ ئىنسانغا ئېمتىهان قىلىپ بېرىلگەنلىكى، ئۇنىڭغا قۇل بولۇپ

قالماسلىق تەۋسىيە قىلىنىش بىلەن بىرگە، مۇئمىننىڭ ئۆپۈقىدا ھەر دائىم باقىي بولغان ئاخىرەت بولىشى كېرەكلىكى ئەسكەرتىلگەن.

18 – 19 – ئايەتلەردە قۇرئاندىكى ۋەز – نەسىھەتلەرنىڭ قۇرئاندىن بۇرۇنقى ئىلاھىي كىتابلاردىمۇ بارلىقى، يەنى ھەزرىتى ئىبراھىم ۋە مۇسانىڭ دىنى بىلەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دىنىنىڭ بىر ئىكەنلىكى، بۇلارنىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئەلچى ئىكەنلىكى ئەسكەرتىلگەن.

لەيل سۈرىسى

سۈرىنىڭ ئىسمى 1 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « كېچە » مەنىسىدىكى « لەيل » سۆزىدىن ئېلىنغان:

« قاراڭغۇلۇقى ئالەمنى قاپلىغان كېچە بىلەن قەسەمكى!... » (1).

لەيل، قۇرئان تىلىدا ئىچىدىن يورۇتقىلى بولىدىغان قاراڭغۇلۇقنىڭ ئىسمى بولۇپ، كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، كېچىدىن قۇتۇلۇش شەرت ئەمەس. ئۇنىڭ ئىچىدە تۇرۇپمۇ قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلغىلى بولىدۇ. ئاي يورۇقى بۇنىڭ تىپىك دەللىلى.

يەنە شۇنداق بىر قاراڭغۇلۇق باركى، ئۇنى ئىچىدىن يورۇتقىلى بولمايدۇ. قۇرئان بۇ خىل قاراڭغۇلۇقنى « زۇلۇمات » دەپ ئاتايدۇ. ئۇنىڭ بىرلىك شەكلى « زالام » بولۇپ، بۇ قاراڭغۇلۇق كېچە قاراڭغۇلۇقىغا ئوخشىمايدۇ. ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىچىدىن چىقىش لازىم. ئۇ خۇددى باتىلغا ئوخشايدۇ. باتىلنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ھەقىقەتكە ئېرىشكىلى بولمايدۇ. شۇڭا، باتىلدىن قۇتۇلۇش لازىم. زۇلمەت بىلىنمىگەن ۋە كۆرۈنمىگەن نەرسە بولۇپ، كېچە جاھىلىيەت ئىنسانى نەزىردە ئىلاھقا ئوخشايدۇ. « جاھالەت »، ئىنسان قورقۇ ھېس قىلىدىغان بىر زامان تىلىمىدۇر. قۇرئان بۇ جاھىلىيەت چۈشەنچىسىنى رەت قىلىپ، كېچىنىڭمۇ ئاللاھ نىڭ بىر مەخلۇقى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. شۇنداق كېچىلەر باركى، مىڭ ئايدىنمۇ خەيرلىك بولۇپ، مانا بۇ كېچىدە قۇرئان نازىل بولۇشقا باشلىغان. بەسىر ۋە ئالىم بولغان ئاللاھ ئۈچۈن كېچە ۋە كۈندۈزنىڭ پەرقى يوق.

سۈرە بەزى تەپسىرلەردە « ۋەللەيلى » دەپ ئاتالغان. بۇخارى ۋە تىرمىزىدا بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە رىسالەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، سۈرىنىڭ تېمىسى ۋە ئۇسلۇبى بۇنى دەللىلىمەكتە. سۈرىنى مەدىنىدە نازىل بولغان دېگۈچىلەر، باش قەھرىمانى ئەنسارلاردىن سابىت بىن داھداھ ئەل بەلەۋى بولغان بىر ئىنىفاق ۋەقەسىنى، 5 – 10 – ئايەتلەرنىڭ نۇزۇل سەۋەبى دەپ كۆرسىتىدۇ. بۇ توغرا ئۇسلۇب ئەمەس. چۈنكى، يىللار ئىلگىرى نازىل بولغان سۈرە ياكى ئايەتلەر بىلەن، يىللار كېيىن يۈز بەرگەن ۋەقە ئارىسىدا مۇناسىۋەت قۇرۇش، قۇرئان نەسلىنىڭ ۋەھىيگە بىر جانلىق خىتاب نوقتىئىنەزىرى بىلەن قارىغانلىقىنىڭ

نەتىجىسىدۇر. سۈرىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشنى ئەنئام سۈرىسىدە ئوتتۇرىغا قويغان ئۆلچەملەر تەستىقلىمايدۇ.

سۈرە دەسلەپكى مەزگىلدىكى نۇزۇل تەرتىپلىرىدە ئەئلا ـ فەجر سۈرىسىنىڭ ئارىسىدا يەر ئالغان بولۇپ، بۇ سۈرىنىڭ كېچىگە قەسەم قىلىش بىلەن باشلانغان تۇنجى سۈرە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. تىلغا ئېلىنغان كېچىنىڭ مۇھاتابقا مەلۇم ئىكەنلىكى مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ال » قوشۇمچىسى بىلەن « اللَّيْلِ – ئەللەيل » دەپ تىلغا ئېلىنىشى ۋە شاھىت قىلىنغان ھالدا باشلىنىشى، مەزكۇر كېچىنىڭ خىتاب قىلىنغۇچى (رەسۇلۇللاھ) بىلىدىغان كېچە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەكتە. بۇنىڭ قۇرئان نازىل بولغان كېچە بولۇش ئېھتىماللىقى يۇقىرى. بىزنىڭ ئىزاھاتلىق نۇزۇل تەرتىۋىمىزدە سۈرە 10 ـ ئورۇنغا يەرلەشتۈرۈلدى.

سۈرە خىتاب قىلىنغۇچىدا مال ـ مۈلۈكنى قانداق سەرپ قىلىش ئېڭىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. مال ـ مۈلۈك ئىنسانغا ئاللاھ تەرىپىدىن بېرىلگەن بىر ئامانەت بولۇپ، ئامانەتكە خىيانەت قىلماسلىق كېرەك. شاھىت بولۇش مۇئمىننىڭ مەسئۇلىيىتىدىن بىرى. مەزكۇر سۈرە ئىككى جۈپ شاھىتنى گۇۋاھچى قىلىش بىلەن باشلايدۇ. بىرىنچىسى، مەخپىي ۋە ئاشكارا بېرىلگەن سەدىقىنى ئىما قىلغان كېچە ۋە كۈندۈزنى؛ ئىككىنچىسى، پېقىرلىق ۋە بايلىقنى ھاياتنىڭ قوشماق قۇتۇپلۇق قانۇنىيىتى ئىچىدە چۈشۈنۈشىمىز ئۈچۈن، بۇ مىزاننىڭ ئەڭ تىپىك مىسالى بولغان ئەركەك ـ چىشلىقنى شاھىت قىلىش بىلەن باشلىغان (1 – 3). بۇنىڭغا ماس ھالدا ئىنسانلارنىڭ كىشىلىك ھاياتتىكى ئىجتىمائىي ئورنى، خىزمەت ساھەسى ۋە دائىرىسىدىكى ئوخشاشماسلىقلارغا كىشىنىڭ دىققىتىنى بۇرايدۇ. ئاندىن ئىنساننى مال ـ مۈلۈكنىڭ قۇلى ئەمەس، ئۇنىڭ خوجايىنىنى بولۇشقا چاقىرىدۇ (4).

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى (5) وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى (6) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى (7) وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى (8) وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى (9) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى (10) وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى (11)

« كىمكى (ئاللاھ ئۈچۈن) تەمەسىز ھالدا بەرسە ۋە ئاللاھ قا مۇھتاج ئىكەنلىكى چۈشەنچىسى بىلەن ھەرىكەت قىلسا، ھەمدە تېخىمۇ ياخشىسى بىلەن (مۇكاپاتلىنىدىغانلىقىغا) ئىشەنسە، ئۇنىڭغا ھوزۇر ۋە خوشالىققا ئېرىشتۈرىدىغان يولنى ئاسانلاشتۇرۇپ بېرىمىز ».

« كىمكى بېخىللىق قىلسا ۋە ئۆزىنى ئۆزىگە يېتەرلىك كۆرسە (ئۆزىنى ئاللاھتىن بىھاجەت ھېسابلىسا)، ھەمدە ئەڭ ياخشىنىڭ (ۋەھىيسنى) ئىنكار قىلسا، ئۇنىڭغا قېينىچىلىق ۋە پالاكەت بىلەن تولغان يولنى ئوڭايلاشتۇرۇپ بېرىمىز. ئۇ جەھەننەمگە بېشىچىلاپ تاشلانغان ۋاقىتتا، (ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن تەڭ بەھرىمان بولمىغان) مېلى ئۇنى قۇتقۇزۇپ قالالمايدۇ » (5 – 11).

بۇ ئايەتلەردە ئاللاھ تەرىپىدىن ئىكرام قىلىنغان مال ـ مۈلۈكنى باشقىلار بىلەن تەڭ بەھرىمان بولۇش ياكى بولماسلىقنىڭ، ئەسلىدە ئىنساننىڭ زېھنىدىكى ئاللاھ تەسەۋۋۇرى،

ئاخىرەتكە ئىمان ۋە مەسئۇلىيەت ئەخلاقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان. (بېرىلگەن نېمەتنى) ئاللاھ يولىدا سەرپ قىلغۇچىغا جەننەتكە يەتكۈزىدىغان يول ئاسانلاشتۇرۇپ بېرىلىدۇ (7). بۇ سەۋەپتىن مۇئمىن شۇنى ئۇنتۇماسلىقى ۋە تۆۋەندىكى ئاڭنى ئۆزىدە يېتىلدۇرۇش لازىم:

ئاللاھ بەندىدىن ھەرگىزمۇ ئېلىش ئۈچۈن بىر نەرسىنى تەلەپ قىلمايدۇ، ئەكسىچە ئۇنىڭغا تېخىمۇ كۆپ بېرىش ئۈچۈن سەرپ قىلىشقا بۇيرىيدۇ.

« توغرا يولنى كۆرسىتىشكە شەك – شۈبھىسىز بىز مەسئۇلمىز » (12) دېگەن ئاللاھ، مال – مۇلۇك ئامانىتىگە خىيانەت قىلغۇچىلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ: « سىلەرنى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتتىن ئاگاھلاندۇرىمەن » (14) دەيدۇ.

مال – مۇلۇكنى باشقىلار بىلەن تەڭ بەھرىمەن بولغاندا، قارشى تەرەپتىن تېخىمۇ كۆپ نەپكە ئىگە بولۇش ۋەياكى باشقا بىر نىيەت بىلەن بەھرىمان بولماسلىق كېرەك. بۇ « ھېساب ئەخلاقى »غا مۇناسىۋەتلىك. ھالبۇكى، ۋەھيي مۇھاتابىدا « ھاسىبى ئەخلاق » ئېڭىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئۇ ئاللاھ ئۈچۈن خالىسلىقتۇر. يەنى، پەقەت ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن بولىشى كېرەك.

الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى (18) وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى (19) إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى (20)

« ئۇ شۇنداق كىشىدۇركى، مېلىنى چىن دىلىدىن (ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن) سەرپ قىلىپ پاكلىنىدۇ. بۇنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندا ھەرگىزمۇ بىراۋنىڭ ياخشىلىقىنى ياندۇرۇش ئۈچۈن ئەمەس، پەقەت ئۇلۇغ رەببىنىڭ رازىلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئىشتىياقى بىلەن قىلىدۇ » (18 - 20).

سۈرە دائىم ئەسكەرتىلىشى كېرەك بولغان ھەقىقەتلەرنى ئەسلەتكەن ھالدا ئاخىرلىشىدۇ.

ئاللاھ ئۈچۈن سەرپ قېلىش ئايرىلىپ قېلىش ئەمەس، ئەكسىچە ھەسسىلەپ ئېلىشتۇر (21).

فەجر سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايىتىگە ئاساسەن « فەجر » ئىسمى بىلەن ئاتالغان:

« فەجر - قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ چىققان سەھەر شاھىت بولسۇن! » (1).

فەجر كەلىمىسى ئەسلىدە پېئىل بولۇپ، « يېرىپ چىقىش » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ياخشى بولغان « فەجر »، شەر بولغان « فۇجۇر » كەلىمىسى بىلەن ئېپادىلىنىدۇ. سەھەر

كېچىنى؛ بۇلاق سۈيى يەرنى يېرىپ چىققانلىقى ئۈچۈن « فەجر » دەپ ئاتىلىدۇ. گۈناھ ئىنساننىڭ كىشىلىكىنى يېرىپ، ئۇنى يارا قىلغانلىقى ئۈچۈن « فۇجۇر » دەپ ئاتىلىدۇ. جاھىلىيەت ئۇرۇشلىرى ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئاينىڭ ھۆرمىتىنى دەپسەندە قىلغانلىقى ئۈچۈن « فىجار » دەپ ئاتالغان.

فەجرنىڭ مەنىسى ئىچىدە « بارلىق سەھەرلەر » ياكى « ئۇ مەلۇم سەھەر » ۋەياكى « مەجۇدىيەتنى تۇنجى سەھىرى » دېگەندەك مەنىلەرمۇ بار. بىرىنچى ئايەتتىكى فەجر، مەنا جەھەتتىن يوقلۇق قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ، مەۋجۇدلۇق تاڭ سەھىرىگە چىقىشنى بىلدۈرىدۇ. فەجر سۈرىسىمۇ ئىنفىتار ۋە فەلەق سۈرىسىگە ئوخشاش « بولۇش »نى ئىپادىلىگەن ئىسىملاردىن بىرى. سۈرە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان دەسلەپكى سۈرىلەردىن بىرى. دەسلەپكى مەزگىلگە ئائىت نۇزۇل تەرتىپلىرىدە لەيل سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. بۇنىڭغا ئېتىراز قىلغۇدەك قولىمىزدا بىر ئاساس يوق. سۈرە يۈزەكى قاراشتا بىر قېتىمدا نازىل بولمىغاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. لېكىن فاسىلا ھەرىپلىرىنىڭ كۆپلىكى (سەككىز ھەرىپ) ۋە مەككە – مەدىنە مەكتىۋىنىڭ 15 ۋە 16 – ئايەتلەرنى تۆت ئايەت دەپ قارىغانلىقى نەزەرگە ئېلىنغاندا، سۈرىنىڭ ئىككى پەرقلىق زاماندا نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراش پۈت تېرەپ تۇرالمايدۇ. سۈرە رىسالەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە نازىل بولغان بولسا كېرەك.

بۇ سۈرە ئىنساننىڭ ئىمكانلىرى ۋە ئاجىزلىقلىرىنى ئاساسىي تېما قىلغان.

1 ـ 5 ـ ئايەتكىچە ئالاھىدە ۋاقىتلارغا قەسەم قىلىش ئارقىلىق، بۇ قەسەمنىڭ مەقسىتى تەكىتلەنگەن.

وَالْفَجْرِ (1) وَلَيَالٍ عَشْرٍ (2) وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (3) وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (4) هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ (5)

« قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ چىققان سەھەر شاھىت بولسۇن! ئۇ ئون كېچە شاھىت بولسۇن! جۈپ ۋە يالغۇز شاھىت بولسۇن! سەھەرگە قاراپ ئىلگىرلىگەن كېچە شاھىت بولسۇن!

يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسىدە ساغلام ئەقىل ئىگىلىرى ئۈچۈن ئىشەنچلىك بىر شاھىتلىق يوقمۇ؟ » (1 ـ 5).

6 ـ 14 ـ ئايەتلەردە، بارلىق مۇھاتابلىرىغا قەدىمكى دەۋردە ياشىغان قەۋملەرنىڭ ئېزىپ كېتىشى مىساللار بىلەن بايان قىلىنغان بولۇپ، ئاد، سەمۇد ۋە پىرئەۋن قەۋملىرىنىڭ ھالاكىتى ئىبرەت قىلىپ كۆرسىتىلگەن.

ئاد ۋە سەمۇد قۇرئاندا 22 جايدا بىرلىكتە ياكى ئارقىمۇ – ئارقا تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇ ئارقىلىق، خاتا ۋە ئەيىپنى ئۆزىنىڭ ۋەھىيگە تۇتقان پوزىتسىيىسىدە ئىزدىمەي، مەسىلىنى ئىنشائات ماتېرىياللىرىدا دەپ قارىغان ۋە ئۇنى ئۆزگەرتكەن بىر قەۋمنى، ئۇ نەرسىلەر ئاللاھ نىڭ ئازابىدىن قۇتقۇزۇپ قالالمايدۇ ۋە ئىبرەت ئېلىنمىسا تارىخ تەكرارلىنىدۇ. قۇرئان ۋەھىينىڭ

دەسلەپكى مەزگللىردە يەر ئالغان ھالاك قىلىنغان قەۋملەرنىڭ قىسسىلىرى، بۇ سۈرىدە قىسقىچە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەن. ئۇلارنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارغان ئاساسلىق ئامىللاردىن بىرسى، ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى ناتوغرا مال – مۈلك چۈشەنچىسى ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسى بولغان مال – دۇنياغا بېرىلىپ كېتىش ۋە يىغىش ھېرىسى ئىدى:

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (15) وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ (16) كَلَّا بَل لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ (17) وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (18) وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا (19) وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا (20)

رەببى قاچان ئىنساننى سناپ ئۇنى ئەزىز قىلسا ۋە نېمەتلەرگە غەرق قىلسا، ئۇ (ئاللاھ نىڭ ئۆزىگە يارىدەم قىلىۋاتقانلىقنى ئويلاپ): « رەببىم مېنى ئەزىز قىلدى » دەيدۇ.

رەببى قاچان ئىنساننى (يوقلۇق / قېيىنچىلىق) بىلەن ئېمتىھان قىلىپ كۈننى ئېغىرلاشتۇرسا، ئۇ: « رەببىم مېنى خار قىلدى » دەيدۇ.

ياق، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. سىلەر يېتىمنى ھۆرمەت قىلمايسىلەر. بىر – بىرىڭلارنى مىسكىنگە ئاش، نان بېرىشكە تەرغىپ قىلمايسىلەر. ئەجىرسىز كەلگەننى ھالال – ھارام دەپ ئايرىماستىن ئاچكۆزلۈك بىلەن يەيسىلەر. ھەتتا مال – مۈلكنى (ھېرىسلىق بىلەن) ناھايىتى ياخشى كۆرىسىلەر (15 – 20).

21 – 26 – ئايەتلەر، مۇشۇنداق قىلغۇچىلارغا، بۇ دۇنيادىكى ئاگاھلاندۇرۇش ۋە ئاخىرەتتە كۈتۈپ تۇرغان دەھشەتلىك ئازاپتىن خەۋەر بەرمەكتە.

27 – 30 – ئايەتلەر، دۇنيا، مال – مۈلۈككە بېرىلىپ كەتمىگەن، ئۇلارنىڭ قۇلى بولۇپ قالماي، ئۇلارنى سەرپ قىلالىغان، ئاللاھ ۋەدە قىلغان جەننەت بىلەن ئۆزىنى بەختىيار قىلالىغان كامىل ۋە مۇتتەقى كىشىلەرگە خىتاب قىلماقتا.

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (27) ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (28) فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (29) وَادْخُلِي جَنَّتِي (30)

« ئى (ئاللاھ بىلەن) قانائەت ھاسىل قىلغان ئىنسان! سەن رەببىڭدىن مەمنۇن، رەببىڭ سەندىن رازى بولغان ھالدا، ئۇنىڭ دەرگاھىغا قايتقىن. مېنىڭ ياخشى بەندىلىرىم قاتارىغا قوشۇلغىن. مېنىڭ جەننىتىمگە كىرگىن » (27 – 30).

رەببىمىز بىزنى چەكسىز سائادەتكە نائىل بولغانلار قاتارىدىن ئەيلىگەي!

قەدر سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « قەدەر، قىممەت، ئۆلچەم » مەنىسىنى

بىلدۇرىدىغان « قەدر » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« شۇبھىسىزكى، بىز ئۇنى (قۇرئاننى) قەدر – قىممەت كېچىسىدە نازىل قىلىشقا باشلىدۇق » (1).

قەدر – بىر نەرسىنىڭ مىقدارىنى، قىممىتىنى ۋە نەتىجىسىنى بىلدۇرىدۇ. بۇ سۈرىنىڭ ئىسمى بولغان قەدر، قۇرئان نازىل بولۇشقا باشلىغان مەزكۇر كېچىگە قوشقان قەدىر ـ قىممەتنى ئىما قىلماقتا. بۇ مەنا مەزكۇر سۈرىدە ناھايىتى روشەن ھالدا ئىپادىلەنگەن: « مىڭ ئايدىن ئارتۇق كېچە ». يەنى، « بىر ئۆمۈرگە تەڭ كېلىدىغان كېچە ».

بارلىق مۇسھاب، تەپسىر ۋە ھەدىسلەردە سۈرە، بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

سۈرە نۇبۇۋۋەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە مەككىدە نازىل بولغان.

سۈرە دەسلەپكى مەزگىلدىكى نۇزۇل تەرتىپلىرىنىڭ ھەممىسىدە « ئەبەسە » سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. بۇ، سۈرىنىڭ ئەڭ بالدۇر دېگەندە رىسالەتنىڭ 4 – يىلىدا نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بىزنىڭچە سۈرە ئۇنىڭدىن تېخىمۇ بۇرۇن نازىل بولغان. خەتتابى، ساھابىلەرنىڭ سۈرىلەرنى تىزغاندا، قەدر سۈرىسىنى « ئەلەق » سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزغانلىقىنى ئېيتقان (سۈيۇتى، « ئىتكان »، III، 334). قولىمىزدىكى مۇسھابلاردىمۇ مۇشۇنداق تىزىلغان. خەتتابى، « ساھابە » كەلىمىسى بىلەن، مۇسھاب تەرتىپ ھەيئىتىنى تەشكىل قىلغان شەخسلەرنى ئىما قىلغان. بۇ، « ئۇنى بىز نازىل قىلدۇق » دىكى ئالماش بىلەن، « ئوقۇ! » ئەمرى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەكىتلىگەن قاراشتۇر. بىزنىڭچە مەزكۇر سۈرە لەيل ۋە فەجر سۈرىسى ئارىسىغا، يەنى 12 – ئورۇنغا تىزىلىشى كېرەك. چۈنكى لەيل ۋە فەجر سۈرىلىرى بىلەن قەدر سۈرىسى ئارىسىدا مەزمۇن پۈتۈنلىكى ۋە ئوچۇق ـ يېپىق ئىمالار مەۋجۇت.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى، قۇرئان ۋەھىينىڭ قەدر – قىممىتى ھەققىدە بولۇپ، سۈرە بارلىق مۇھاتابىغا: « ئەي ئىنسان! قۇرئان / ۋەھيي نازىل بولۇشقا باشلىغان بىر كېچىنى بىر ئۆمۈرگە (مىڭ ئاي تەخمىنەن 83 يىل تۆت ئايغا توغرا كەلمەكتە) تەڭ ھۆرمەتكە ئىگە قىلدى. مانا بۇ ۋەھيي سېنىڭ ھاياتىغا نازىل بولۇپ، ئۆزىنى سەندە نامايەن قىلىشقا باشلىسا، سېنىڭ ئۆمرۇڭ قانچە ئۆمۈرگە تەڭ بولار؟ » دېمەكتە.

مەزكۇر سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان « كېچە » خاس ھالدا ۋەھيي نازىل بولۇشقا باشلىغان كېچىنى ئىشارەت قىلماقتا.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (1) وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ (2) لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ (3)

« شۇبھىسىز، بىز ئۇنى (قۇرئاننى) قەدر – قىممەت كېچىسىدە نازىل قىلىشقا باشلىدۇق. ئۇ قەدر – قىممەت كېچىسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ ئۇ قەدر – قىممەت كېچىسى (شەرەپ ۋە پەزىلەتتە) مىڭ ئايدىن ئارتۇقتۇر » (1 ـ 3).

بۇ كېچە ئىما قىلغان يەنە بىر ھەقىقەت جاھالەتنىڭ زۇلمەتلىك كېچىسى بولۇپ، نۇرىنى ئاللاھ تىن ئالغان « قۇرئان تولۇن ئېيى » بۇ كېچىنى يورۇتقانىدى.

مەزكۇر سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئىككى ئايىتى نەزەردە تۇتۇلغاندا، دۇنيا ھاياتىنىڭ بىر « كېچىگە » ئوخشىتىلغان بولىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. دۇنيا ھاياتىنى بىر كېچە دېسەك،

ئاخىرەت بۇ كېچىنىڭ تاڭ سەھىرى. ئىنسان ئىلاھىي يېتەكچىلىك بولماي تۇرۇپ، بۇ ھايات سەپىرىنى ئوڭۇشلۇق ھالدا ئاخىرلاشتۇرۇپ ئەبەدىي سائادەتكە ئېرىشەلمەيدۇ. ۋەھىي، ئىنسانىيەتكە ئەۋەتىلگەن يول خەرىتىسى بولۇپ، ئىنسانغا توغرا يولنى كۆرسىتىدۇ. « ياقىن » دەپ تىلغا ئېلىنغان ئاخىرەت سۈبھىسى يېتىپ كەلگەندە، ھەقىقەت ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. لېكىن، دۇنيا ھاياتىدا ھەقىقەتكە كۆزىنى ئېتىۋالغانلار ئۈچۈن ھەقىقەتنىڭ ئۇلارغا ھېچقانداق پايدىسى بولمايدۇ.

مانا بۇ ۋەھىي، دۇنيا كېچىسى ئاخىرلىشىپ تاڭ ئاتقىچە ئەبەدىي ھوزۇر، خاتىرجەملىك ۋە شادلىقنىڭ يېتەكچىسىدۇر، رېتسىپىدۇر.

تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ (4) سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ (5)

« پەرىشتىلەر ۋەھىي بىلەن بىرگە ئۇ كېچىدە چۈشىدۇ، رەببىنىڭ ئىزنى بىلەن، ھاياتنىڭ ھەر ساھەسىگە مۇناسىۋەتلىك تەرىپسىز بىر شادلىقنىڭ (رېتسىپىنى ئېلىپ كېلىدۇ). بۇ ھالەت تاڭ ئاتقىچە داۋاملىشىدۇ » (4 ـ 5).

ئۇنىڭدىن كېيىن ئىشىنىش ۋە ياشاش پەسلى ئاخىرلىشىپ، كۆرۈش ۋە ھوسۇلنى يىغىش پەسلى باشلىنىدۇ.

ئاللاھ بىزنى بۇ دۇنيادا ھايات ئېكىنزارلىقىغا كۈچىنىڭ يېتىشچە ئەجىر قىلغان ۋە ھوسۇل زامانىدا ئاللاھ نىڭ رەھمىتى بىلەن مول ھوسۇل ئالغۇچىلار قاتارىدىن قىلغاي! (ئامىن!!!).

ئەسر سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئەسر » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. « ئەسر » سۆزى « سىقىپ سۈيىنى چىقىرىش، مېغىزىنى ئېلىپ شاكلىنى تاشلاش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان پېئىل تومۇرىدىن تۈرلىنىپ چىققان. ئادەتتە چۈش ۋاقتى بىلەن ئاخشام ئارىسىدىكى زامان تىلىمى « ئەسر » دەپ ئاتىلىدۇ. مانا بۇ ۋاقىت ئىشلەيدىغان بىر كىشى ئۈچۈن ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن، ئېزىلىپ سۈيى چىققان ۋە بىر كۈنلۈك خىزمىتىنىڭ نەتىجىسى كۆرۈلگەن ۋاقىتتۇر. يۈز يىللىق بىر مەزگىلمۇ « ئەسر » دەپ ئاتىلىدۇ. چۈنكى ئۇ، ئىنسانىنىڭ ساپاسىنى نامايەن قىلىدىغان ئۈچ ئەۋلادنىڭ ئۆمرىنى تەمسىل قىلىدۇ. ھېساپ كۈنىمۇ « ئەسر » دەپ ئاتىلىدۇ. چۈنكى ئۇ « ھوسۇل » كۈنىدۇر. ئىنسانىنىڭ قىلمىشلىرى ئۇ كۈنى ئايرىلىدۇ.

سۈرە، دەسلەپكى مەزگىلدىكى مۇسھاب ۋە تەپسىرلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىدە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بۇخارى بۇ سۈرىنى « ۋەلئەسر » دەپ ئاتىغان.

ئەسر سۈرىسى مەككىدە نازىل بولغان دەسلەپكى سۈرىلەردىن بىرى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ نۇزۇل تەرتىۋىدە ئىنشىراھ – ئادىيات سۈرىسى ئارىسىدا، 13 – ئورۇندا يەر ئالغان.

ئادىياتنىڭ ئورنى توغرا بولغان بولسىمۇ، ئىنشراھ سۈرىسىنىڭ يېرى توغرا ئەمەس. چۈنكى ئىنشراھ، زۇھا سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغان سۈرە بولسا كېرەك. مەزمۇن جەھەتتىن زۇھا سۈرىسىنىڭ قۇشمىقىغا ئوخشايدۇ. ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە رەھمان – كەۋسەر سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ تېخىمۇ توغرا ئەمەس. بىزنىڭچە قەدر – ئادىيات سۈرىسىنىڭ ئارىسى ئەڭ مۇۋاپىق بولسا كېرەك. سۈرە نازىل بولغان تارىخنى ئېنىق كۆرىستىش قىيىن. شۇنداقتىمۇ رىسالەتنىڭ 1 – يىلنىڭ ئاخىرى 2 – يىلنىڭ باشلىرىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۈرە قۇرئاندىكى ئايەت ھەجمى جەھەتتىن ئەڭ قىسقا ئۇچ سۈرىدىن بىرى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇچ ئايەتتىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، ئۇلار كەۋسەر، ئەسر ۋە ناسر سۈرىلىرىدۇر.

ئەسر سۈرىسى ھەجىم جەھەتتىن كىچىك، ئەمما مەنا جەھەتتىن ناھايىتى كەڭ مەزمۇنغا ئىگە بولۇپ، ئانا تېمىسى – قۇرئان بەرپا قىلماقچى بولغان ئۆرنەك ئىنسان تىپىنى تەسۋىرلەپ بېرىش. سۈرىنىڭ بالاغەت جەھەتتىن تەڭدىشى يوق. ئىمام شافى، « ئەگەر قۇرئان بۇ سۈرىدىنلا ئىبارەت بولغان بولسا، ئىنسانىيەت ئۇچۇن يەنىلا يېتەرلىك بولاتتى » دېگەنىكەن (ئالۇسى). بۇ سۈرە بىلەن بەلەد سۈرىسى ئارىسىدا مەزمۇن جەھەتتىن زىچ مۇناسىۋەت بار.

ئابدۇللاھ ب. ھۇسەيندىن نەقىل قىلىنغان بىر رىۋايەت، ئەسر سۈرىسىنىڭ تۇنجى قۇرئان نەسلىنىڭ ھاياتىدا تۇتقان ئورنىنى ئەڭ ياخشى شەكىلدە تەسۋىرلەپ بەرمەكتە: « رەسۇلۇللاھنىڭ ئەسھابلىرىدىن ئىككى كىشى بىر يەردە جەم بولغاندا، بىرسى يەنە بىرسىگە ئەسر سۈرىسىنى ئوقۇپ بەرمەستىن ئايرىلمايتتى » (تەبەرانى).

« ئوقۇش »نى قۇرئانى مەندە چۈشەنگەن ۋاقتىمىزدا، بۇ رىۋايەتتىن مۇنداق مەنا چىقىدۇ: رەسۇلۇللاھنىڭ ساھابىلىرى بىر يەردە جەم بولغاندا، بىر ـ بىرىگە ھەقنى، سەبىرنى تەۋسىيە قىلاتتى ۋە ئۇنى ھاياتىغا تەدبىقلاش ھەققىدە نەسىھەت قىلاتتى. ئۇلارنىڭ بۇنى ھايات شەكلىگە ئايلاندۇرۇشى، « ئەسر سۈرىسىنى ئوقۇش » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

سۈرە ئىنساننىڭ سائادىتىنى ياكى پالاكىتىنى ئۆز قولى بىلەن تەييارلايدىغانلىقىنى بايان قىلماقتا. ئىنساننىڭ گۇناھنى زامان، دەۋر، ماكانغا ئارتىپ قويۇپ، ئۆز مەسئۇلىيىتىدىن قېچىشنى رەت قىلىپ، بۇ باھانىنىڭ قوبۇل قىلىنمايدىغانلىقىنى ئەسكەرتمەكتە.

ياخشىلىقنى بەلگىلىك بىر تارىخىي مەزگىلگە مەھكۇم قىلىپ قويۇپ، ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋردە باش كۆتۈرگەن يامانلىقنى « زامان ئاخىرى » دېگەندەك سۆزلەر بىلەن دەۋرگە ئارتىپ قويۇپ، ئۆزىنى ئاقلاش مەنتىقىنى رەت قىلماقتا.

خۇلاسىلىگەندە، كارامەت زاماندا ئەمەس، ئىنساندا دېمەكتە.

ئەسر سۈرىسى بىر ئىلاھى ئولتىماتۇم خاراكتېرىگە ئىگە. ئۇ مۇھاتابىغا « بۇنچە يۇقىرى سەۋىيەدە پەقەت ئاللاھ لا سۆز قىلالايدۇ » دېگۈزىدىغان شەكىلدە خىتاب قىلىدۇ ۋە ۋىجدانىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش، ئىنسان شەخسىيىتىنى بەرپا قىلىش مەقسىتىدە ۋاقتىنى شاھىت قىلىپ تۇرۇپ سۆز باشلىغان:

وَالْعَصْرِ

« (سۈدەك ئېقىپ كېتىۋاتقان) زامان / ئەسر بىلەن قەسەمكى (ئەسر شاھىت بولسۇنكى)!» (1 – ئايەت).

ئاندىن پەقەت ئاللاھ لا ئېيتالايدىغان سۆزنى ئېيتقان:

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ

« شۈبھىسىزكى، ئىنسان زىيان ئىچىدە » (2 ـ ئايەت).

ئاندىن زىياندىن خالىي بولغانلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى بايان قىلىنغان:

إِلَّا الَّذِينَ آَمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

« ئىمان ئېيتقان، ياخشى ئەمەللەرنى قىلىپ مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلغان، بىر ـ بىرىگە ھەقنى ۋە سەبىرنى تەۋسىيە قىلغانلار بۇنىڭدىن مۇستەسنا » (3 ـ ئايەت).

بۇ ئايەتتە تۆت ئالاھىدىلىك تىلغا ئېلىنغان، يەنى ئىمان ئېيتىش، سالىھ ئەمەل قىلىش، ھەقنى ۋە سەبىرنى تەۋسىيە قىلىش. بۇلارنى ئىشىنىش، ياشاش، بەھرىمان بولۇش ۋە بەرداشلىق بېرىش دەپ تەرىپلىسەكمۇ بولىدۇ.

بىرىنچىسى، ئاللاھ نىڭ؛ ئىككىنجىسى، ھاياتنىڭ؛ ئۈچىنچىسى، ئىنساننىڭ؛ تۆتىنجىسى، ھەقىقەتنىڭ ھەققى.

ئالدىنقى ئىككى ئالاھىدىلىك كىشىنىڭ شەخسىيتى بىلەن؛ كېيىنكى ئىككى ئالاھىدىلىك كىشىنىڭ ئىجتىمائي جەمئىيەتتىكى مەسئۇلىيىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

ئىمان ئېيتىش ئەقىدە، قالغانلىرى ئەمەل مەسىلىسى بولۇپ، ئىنسانلارنىڭ نىجاتلىققا ئېرىشىشىنىڭ ئاچقۇچى مانا بۇ تۆت نوقتىدا ئىپادىلەنمەكتە. ئەكسىچە بولغاندا، ئىنسان ھەقىقەتەن زىيان ئىچىدە بولىدۇ.

يا رەببى بىزنى زىيان ئىچىدە بولغۇچىلار قاتارىدا بولۇپ قېلىشتىن ساقلىغىن!

ئادىيات سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ھۇجۇم قىلغانلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئادىيات » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان بولۇپ، مەزكۇر ئايەتتە ۋەھيي دۈشمەنلىرىنىڭ ۋەھىگە بولغان ئۆچمەس دۈشمەنلىكى ئىما قىلىنغان:

« غالجىرلاشقان ھالدا ھۇجۇم قىلغانلارنىڭ ھالىغا ۋاي! ».

بۇ ئايەتتە ختاب قىلىنغۇچىنىڭ ئەقلىگە ئەڭ باشتا « نېمىگە ھۇجۇم قىلغانلارغا؟ » دېگەن سۇئال كېلىدۇ. بۇ ئېنىقلىغۇچىسى نامەلۇم بولغان سۆزلەر بىلەن باشلىغان سۈرىلەردىن بىرى. « ھۇجۇم قىلغانلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئادىيات » كەلىمىسىنى « بەدىر ئۇرۇشىدىكى مۇئمىن مۇجاھىدلارنىڭ ئاتلىرىنى كۆرسىتىدۇ » دېگەنلەرمۇ بولغان. ھەزرىتى ئەلى بۇ چۈشەندۈرۈشنى رەت قىلىپ، « بەدىردە مىقتات ۋە زۇبەيردىن باشقىلارنىڭ ئېتى يوق ئىدى » دەيدۇ.

بەزى مۇپەسسىرلەر « ئادىيات » كەلىمىسى بىلەن « ھاجىلارنىڭ تۆگىسى » كۆزدە تۇتۇلغان دەيدۇ. بۇ سۈرە نازىل بولغان مەزگىلدە ھەج تېخى پەرز بولمىغانىدى. « ئادىيات » بىلەن نېمىنىڭ نەزەردە تۇتۇلغانلىقى ھەققىدە بۇنىڭغا ئوخشايدىغان قاراشلارنى كەلىمىنىڭ مەنىسى رەت قىلماقتا. چۈنكى، كەلىمە « دۇشمەن، دۇشمەنلىك » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئادۇ، ئادۇۋ » سۆز تومۇرىدىن تۈرلىنىپ چىققان. بۇ يەردىن « ھۇجۇم قىلغۇچىلارنىڭ » ۋەھىي دۇشمەنلىرى ئىكەنلىكى ئېنىق ھالدا مەلۇم بولماقتا.

قەدىم مۇسىھابلاردا سۈرە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بەزى مۇپەسسىرلەر بېشىدىكى « ۋاۋ » ھەرپى بىلەن بىرلىكتە ئاتىغان.

سۈرە مەككىدە دەسلەپكى مەزگىللەردە نازىل بولغان سۈرىلەردىن بىرى. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە ئەسىر ۋە كەۋسەر سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ شەخسلەرنى نىشان قىلغان ھالدا ئېلىپ بېرىلغان دەۋەت مەزگىلىگە، يەنى رىسالەتنىڭ 2 – يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى ئاللاھ ۋە ئىنسان ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت بولۇپ، سۈرە خىتاب قىلىنغۇچىنى سەگىتىش مەقسىتىدە « ھەيرانلىق ھېس قىلدۇرۇش » تۈس مەنىسىگە ئىگە بولغان قەسەم ۋاۋى (و) بىلەن باشلانغان. خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ بۇ خىتابلارنى پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئاڭلىشى؛ ئىنسان ۋىجدانىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش ۋە ئاكتىپ ۋىجدان ئىگىلىرىدىن قىلىپ يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلغان. سۈرىنىڭ ھەر بىر كەلىمىسى، ھەتتا ھەر ھەرپى خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ قەلبىگە ھېساپ كۈننى ئۈستىلىق بىلەن نەقىش قىلىپ ئويىدۇ. سۈرىدە بەندىنىڭ بۇ رىئاللىقنى ھەر ۋاقىت ھېس قىلىپ يېتىشى مەقسەت قىلىنغان بولۇپ، ئۇنى كۆرۈپ تۇرغاندەك ئىمان ئېيتىش ئىما قىلىندۇ. چۈنكى، ۋىجدان پەقەت بۇ ئارقىلىق ئۆز مەۋجۇتلىقىنى ساقلاپ قالىدۇ. ئىنسان مانا بۇ سەۋەپتىن ئىنسانلىقىنى ساقلاپ قالالايدۇ:

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا (1) فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا (2) فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا (3) فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا (4) فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا (5)

« ئاللاھ شاھىتكى، (ۋەھىيگە) غالجىرلىق بىلەن ھۇجۇم قىلغۇچىلارغا ۋە (ئىچىدىكى) غەزەپ ئوتىنى ئەتراپىدىكىلەرگە تۇتاشتۇرغانلارغا، سەھەرگىچە ھەسەت ئوتىدا پۇچلانغانلارغا ۋە چاڭ – توزان (قۇرۇق گەپ، تۆھمەت)لىرى بىلەن پىتنە چىقارغانلارغا، بۇ دۇشمەنلىك بىلەن كىشىلەر توپى ئارىسىغا بۆسۈپ كىرگۈچىلەرگە... » (1 – 5).

سۈرىنىڭ رىسالەتنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا نازىل بولغانلىقى نەزەردە تۇتۇلغاندا، سۈرىنىڭ ئېنىقلىغۇچىسى يوق ھالدا باشلانغان ئالدىنقى بەش ئايىتنى ئۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك دەپ شەرھىيلىگىلى بولمايدۇ. بۇ ئايەتلەردە كېلەچەكنى ئىشارەت قىلىدىغان بىرەر لەبزى دەللىمۇ يوق. بىزنىڭچە بۇ ئايەتلەر ۋەھىينى ئىنكار قىلغۇچىلارنىڭ ۋەھىيگە قارىتا تۇتقان غەلىتە مۇئامىسىنى ئېپادىلىمەكتە. بۇنىڭ دەللىلى ئارقىدا بايان قىلىنغان شۇ ئايەتلەردۇر:

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ (6) وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ (7) وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ (8)

« ئىنسان ھەققەتەن رەببىنىڭ نېمەتلىرىنى شەكسىز ئىنكار قىلدۇ. ئىنسان ھەققەتەن رەببىڭنىڭ بۇ نېمەتلىرىگە ئەلۋەتتە ئۆزى گۇۋاھتۇر. ئىنسان پۇل ـ مالغا ئىنتايىن ھېرىستۇر » (6 ـ 8).

دېمەككى، دەسلەپكى بەش ئايەتتە، تىلغا ئېلىنغان « تۈز كورلۇق » نىڭ خاراكتېرى / سۈپىتىنى بۇ ئايەتلەر بايان قىلغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ئاللاھ نىڭ بەندىلىرى ئۈستىدىكى ھەققىنى ئەسلەتمەكتە ۋە ھېساپ كۈنى ئۈچۈن ئاگاھلاندۇرماقتا.

خۇلاسىلىگەندە، ئىنسان ئاللاھ نى ھەرگىزمۇ ئالدىيالمايدۇ. كۆرۈنۈشتە قانچىلىك سەۋەپنى ئوتتۇرىغا قويۇشىدىن قەتئىينەزەر، ۋىجدانى ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان بارلىق ئۆزىرلەرنى رەت قىلىپ، ھەقنى جاكارلايدۇ: « دىللاردىكى سىرلارنىڭ ئاشكارا قىلىنىشى » (10 ـ ئايەت)، ۋىجداننىڭ زۇۋان كىلىپ ھەققەتنى ئوتتۇرىغا قويۇشىدۇر.

سۈرە، ئاخىرىدا ئاللاھ نىڭ خەبىر ئىسمىنى تىلغا ئېلىش ئارقىلىق، مۇھاتابىغا ئاللاھ تىن يوشۇرۇن ئىش قىلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئەسلىتىپ ئۆتكەن.

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ

« ئۇلارنىڭ ھەممە ئەھۋالىدىن رەببىنىڭ ھەققەتەن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى (بۇ نادان ئىنسان) بىلمەمدۇ؟ » (11).

كەۋسەر سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان « ناھايىتى خەيىرلىك، مول ئىكرام، نېمەت يامغۇرى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « كەۋسەر » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« بىز ساڭا ھەققەتەن نۇرغۇن ياخشىلىقلارنى ئاتا قىلدۇق » (1).

ئەل كەۋسەر ـ جامىد ئىسىم (مەلۇم بىر ئىسىم ياكى پېئىلدىن تۈرلىنىپ چىقمىغان، مۇستەقىل ئىسىم) بولۇپ، گراماتىكىلىق قائىدىگە ئاساسەن قارىتىلغان ئوبىيكتتىن باشقا بىر مەنىگە دالالەت قىلمايدۇ. بۇنىڭغا ئاساسەن بۇ ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « كەۋسەر » رەسۇلۇللاھقا بېرىلگەن « نۇرغۇن نېمەتلەرنىڭ » ئومۇمىي ئىسمى بولۇپ، بۇ نېمەتلەردىن كۆزگە كۆرۈنگەنلىرى قۇرئان ۋەھيي، نەبىيلىك ۋە ھېكمەت. ھەزرىتى ئەنەستىن كەلگەن ۋە ئاۋام ئارىسىدا كەڭ تارقالغان « كەۋسەر كۆلى » ئىزاھاتى، كەۋسەر ئىسمى دالالەت قىلغان نەرسە ئەمەس، ئۇ پەقەت كىشىلەرنىڭ مەزكۇر كەلىمە ھەققىدىكى چۈشەنچىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. كەۋسەرنى « جەننەتتە رەسۇلۇللاھقا خاس قىلىنغان بىر كۆل » دەپ شەرھىلىگەنلەردىن باشقا يەنە، « رەسۇلۇللاھنىڭ نەسلى، ساھابىلىرى، ئۈممىتى، ئۈممىتىنىڭ ئالىملىرى، جەننەتتىكى بىر ئۆستەڭ، تەۋھىد ئەقىدىسى، ئىسلام، پەزىلەت، ماختاشقا سازاۋەر ماقام، مۇھەممەدى شەرىئەتنىڭ يەڭگىللىكى، قۇرئان، قۇرئاننىڭ ئاسان چۈشەنگىلى بولىدىغانلىقى، رەسۇلۇللاھقا خاس بىر نۇر... » دېگەندەك شەكىلدە ئىزاھلىغانلارمۇ بولغان.

بارلىق مۇسھاب ۋە تەپسىرلەردە سۈرە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بۇ كەلىمە قۇرئاندا پەقەت مۇشۇ سۈرىدىلا تىلغا ئېلىنغان.

مەزكۇر سۈرە مەزمۇن ۋە ئۇسلۇبى نوقتىسىدىن قارىغاندا مەككىدە نازىل بولغان. ھەزرىتى ئوسمان ب. ئاففان، جابىر ب. زەيد ۋە باشقىلار بۇ سۈرىنى ئادىيات ـ تەكاسۇر سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزغان. ئىبن ئاببباس ئەسر ـ تەكاسۇر سۈرىسى ئارىسىغا يەرلەشتۈرگەن.

سۈرە رىسالەتنىڭ 2 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا نازىل بولغان. سۈرىنىڭ 3 ـ ئايىتى رەسۇلۇللاھقا قاتتىق دۈشمەنلىك قىلىۋاتقان بىر گۇرۇھنىڭ بارلىقىدىن خەۋەر بەرگەن بولۇپ، بۇنىڭدىن دەۋەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە رەسۇلۇللاھقا ئىچ ـ ئىچىدىن دۈشمەنلىك قىلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ بارلىقى مەلۇم بولماقتا.

سۈرە قۇرئاننىڭ ئەڭ قىسقا سۈرىسى بولغان بولسىمۇ، مەزمۇنى ناھايىتى چوڭقۇر سۈرىلەردىن بىرى. سۈرە مەزمۇن جەھەتتىن نېمىتكە شۈكۈر قىلىش ئەخلاقىنى يېتىلدۈرۈشنى ۋە ئۇسلۇبىنى كۆرسىتىپ بېرىشنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، مۇھاتابىنى سالىھ ئەمەل قىلىشقا تەشۋىق قىلىدۇ.

سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ ئۈمىدىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈپ، مەنىۋىي كۈچىنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ. ئالەملەرگە رەھمەت بولغۇچىغا، ۋەھيي ۋە نۇبۇۋۋەتنىڭ پەقەت « بىر ئېغىر مەسئۇلىيەت » بولۇپلا قالماستىن، يەنە « ناھايىتى چوڭ خەيىرلىك ئىش » ئىكەنلىكىنى ئەسلىتىدۇ:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

« بىز ساڭا ھەقىقەتەن نۇرغۇن ياخشىلىقلارنى ئاتا قىلدۇق » (1).

ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھ نىڭ بۇ خەيىرلىك نېئمىتى سايىسىدە ئابدۇلمۇتەللىپنىڭ يېتىمى، « ئالەملەرگە رەھمەت » بولغانىدى. بۇ شەرەپلىك نېمەت ئالەملەرنىڭ رەببىگە شۈكۈر قىلىشنى تەقەززا قىلىدۇ. شۈكۈرنىڭ ئەڭ چوڭى، تەبىئىكى ئىبادەتنى ئالەملەرنىڭ رەببىگلا خاس قىلىشتۇر:

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ

« نامىزىڭنى، قۇربانلىقىڭنى ئالەملەرنىڭ رەببىگە خاس قىلغىن! » (2).

كەۋسەر ـ ئەبەتەركەلىمىسى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت سۈرىنىڭ ئاچقۇچىدۇر. رەسۇلۇللاھقا دۈشمەنلىك قىلىدىغانلار بولىدۇ. يەنى، ئاللاھ نىڭ نۇرغۇن ياخشىلىقى ۋە كەرىمگە نائىل بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا نەپرەت قىلىش مەۋجۇدلىقى پۈتۈنلەي خەيىر بولغان بىرسىدىن مەھرۇم بولغانلىقتۇر. ئۇ ئەل ـ ئەبەتەر بولۇپ، يەنى ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرىگەن ۋە ئۇنىڭغا دۈشمەن بولغان بىرسى، ئەمەلىيەتتە ئەل ـ كەۋسەردىن يۈز ئۆرۈپ ئۇنىڭغا دۈشمەن بولغان ۋە ياخشىلىق بۇلىقىدىن مەھرۇم قالغان كىشىدۇر:

إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

« ھەقىقەتەن سېنىڭ دۈشمىنىڭنىڭ نام ـ نىشانى قالمايدۇ (ھەقىقەت شۈكى، ساڭا دۈشمەنلىك قىلغۇچى ياخشىلىقتىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قالغان كىشىدۇر) » (3 ـ ئايەت).

رەببىم بىزنى رەھمەت، ياخشىلىق بۇلىقىدىن مەھرۇم بولغۇچىلار قاتارىدىن قىلمىغىن!

تەكاسۇر سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان « خىرس بىلەن كۆپەيتىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « تەكاسۇر » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« سىلەرگە تا ئۆلۈم يېتىپ قەبىرگە كىرگىچە كۆپەيتىش خىرسى سىلەرنى غەپلەتتە قالدۇردى » (1 – 2).

تەكاسۇر ئىسمى بىلەن ئاتالغان بىر سۈرىنىڭ قۇرئاندا يەر ئېلىشى، ئۆتمۈش، بۈگۈن ۋە كېلەچەكتىكى ئىنسانلار ئۈچۈن بىر مۆجىزىۋى تېما بولۇپ، ئۇزلۇكسىز مال – مۈلكىنى كۆپەيتىش خىرسى، مۇتلەق كۆپ سانلىق ئىنسانلار گىرىپتار بولغان خەتەرلىك ئىللەتلەردىن بىرى. بۈگۈنكى دەۋرىمىزدىمۇ ئىنسانلاردىكى ئەڭ چوڭ ئىللەتلەردىن بىرى توختىماي كۆپەيتىش خىرسى بولۇپ، قانائەت قىلماستىن كۆپەيتىش، تېخىمۇ كۆپلەپ يىغىش ۋە تېخىمۇ كۆپكە ئىگە بولۇش خىرسى نەتىجىسىدە خۇدىنى يوقۇتۇپ قويغان ئىنسان، بۇ يولدا ئۆزىنى يوقۇتۇپ، ھەددىنى بىلەلمەي چەكتىن ئاشماقتا.

مۇتلەق كۆپ ساندىكى مۇسھاب ۋە تەپسىرلەردە سۈرە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. رەسۇلۇللاھنىڭ ئەسھابىنىڭ سۈرىنى « مەقبۇرا » دەپ ئاتىغانلىقى ھەققىدە رىۋايەتلەر بار (ئالۇسى). سۈرە بۇخارىدا « ئەلھاكۇم » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

سۈرىنىڭ مەككىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە ئىختىلاپ يوق. سۈرە رىسالەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە نازىل بولغان بولۇپ، قەدىم نۇزۇل تەرتىپلىرىدە كەۋسەر ۋە مائۇن سۈرىسى ئارىسىدا، 16 ـ ئورۇندا يەر ئالغان. بۇ تەخمىنەن رىسالەتنىڭ ئىككىنجى يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

گەرچە بۇ سۈرىنىڭ مەككىدىكى ئىككى چوڭ رەقىپ قەبىلە ئارىسىدىكى كۈچ – قۇۋۋەت بەسلىشىشى سەۋەبلىك نازىل بولغانلىقى رىۋايەت قىلىنسىمۇ، ئەمما سۈرە ئىما قىلىۋاتقان مەنا زامان ۋە ماكانلارنى ھالقىغان بولۇپ، ھەر دەۋردىكى « مال ـ دۇنيا يىغىش، بىرىكتۈرۈش خىرسى »غا گىرىپتار بولغان ئىنسانلارغا خىتاب قىلىپ، بۇ ئىللەتتىن ھەزەر ئەيلەش ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇش بەرمەكتە.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى، ھەر دەۋر ئىنسانلىرى ئىچىدە كۆرۈلىدىغان ھەر جەھەتتە بىرىنچى بولۇش ھەۋىسىگە ئەسىر بولغان ئىنسان بولۇپ، بۇ خىرسقا قۇل بولۇش سەۋەبىدىن ئىنسان ئۇزلۇكسىز يىمەي ـ ئىچمەي يىغىدۇ ۋە باشقىلارغىمۇ يىگۈزمەي بىرىكتۈرىدۇ. نەتىجىدە بۇ يىغقانلىرى ئاستىدا مىجىلىپ خۇدىنى يوقۇتۇپ قويىدۇ ۋە يارىتىلىش مەقسىتىنى ئۇنتۇيىدۇ. مانا بۇ سۈرە، ئىنساننى دۇنياۋىيلىشىپ كېتىش بالاسىغا دۇچار بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈن، كىشىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ « قارۇنلاشماسلىق »نى ئىما قىلغان ھالدا سۆزنى باشلايدۇ:

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ (1) حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (2)

« سلەرگە تا ئۆلۈم يېتىپ قەبرىگە كىرگىچە كۆپەيتىش خىرسى سلەرنى غەپلەتتە قالدۇردى » (1 ـ 2).

بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان مەسىلە، ئۆتكۈنچى بىلەن ئەبەدىي، بىباھا بىلەن باھاسى بولغاننى ئايرىيالمىغۇدەك بىلىمگە ئىگە بولۇش مەسىلىسى بولۇپ، بۇ بىلىم ئىماننىڭ ئەسەرى بولىدۇ. يەنى، بۇ بىلىم ئىنساننى ئاللاھ نى كۆرۈپ تۇرغاندەك تۇيغۇ بىلەن ئاللاھ قا ئىبادەت قىلىشقا يۈزلەندۈرىدىغان تىرىك ۋە تىرىلدۈرگۈچى بىر ئىماننىڭ شاھ ئەسەرى بولۇپ، بۇنداق بىر ئىمان، ئىنساننىڭ دىلىغا جەھەننەم خەۋپىدىن خەۋەر بېرىپ تۇرىدىغان بىر ھۇشيارلىق بەخش ئېتىدۇ. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، ئىچىدىن يالقۇنلاپ چىققان يانغىن ۋىجدان پەردىسىنى كۆيدۈرۈپ تاشلاپ، پۈتۈن ھەقىقەت مانا مەن دەپ كۆز ئالدىدا پەيدا بولغان ئۇ كۈندە، ئىنسان ئۇ ھەقىقەتنى بىلىپ يېتىدۇ. لېكىن، بۇ ۋاقىتتا پۈرسەت قولدىن كەتكەن بولىدۇ:

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (3) ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (4) كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ (5) لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ (6) ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ (7)

« ياق، ۋاقتى كەلگەندە ھەقىقەتنى بىلىپ قالىسىلەر. ئاندىن ۋاقتى سائىتى كەلگەندە ھەقىقەتنى (ئۇ جايدا) بىلىپ قالىسىلەر. ئەگەر بۇ (خىرسنىڭ قانداق مۇسىبەتلەر ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى) ئەتراپلىق تەپەككۇر قىلىپ يەتكەن بولساڭلار، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ (دۇنيانى) جەھەننەمگە (ئايلاندۇرغانلىقىنى) كۆرۈپ يېتەتتىڭلار. (بۇ يەردە ـ دۇنيادا كۆرۈپ يېتەلمىدىڭلار)، كۆپ ئۆتمەستىن (ئاخىرەتتە) ئۇنى ھەقىقەتەن ئۆز كۆزۈڭلار بىلەن كۆرىسىلەر، ... » (3 ـ 7).

بۇ ئايەتلەر نازىل بولغان دەۋرىدىكى ئىنسان « كۆپەيتىش، يىغىش خىرسىغا مۇپتىلا بولغان ئىنساننىڭ دۇنيانى جەھەننەمگە ئايلاندۇرغانلىقىنى بىز تېخى كۆرمىدۇق » دېگەن بولسا، مىڭ قېتىم ھەقسىزلىق قىلغان بولاتتى. لېكىن، كۈنىمىزدىكى ئىنسان بۇنى دېسە، مىلياردلىغان قېتىم ھەقسىزلىق قىلغان، رىئاللىققا كۆزىنى يۇمۇۋالغان بولىدۇ. چۈنكى، بۇنىڭغا تېخى يېقىنقى زاماندا بىر قانچە قېتىم شاھىت بولدى.

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى مال ـ مۈلۈكنىڭ بىز ئۆز ئىختىيارىمىزچە سەرپ قىلىدىغان بىر مۈلكىيەت ئەمەس، سورىقى بار بىر ئامانەت ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ، ئىنساننى ئاگاھلاندۇرماقتا:

ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ

« ئەلۋەتتە ئۇ كۈندە (دۇنيادا سلەرگە بېرىلگەن) بارلىق نېمەتلەردىن سوئال ـ سوراق قىلىنىسىلەر » (8).

مائۇن سۈرىسى

سۇرە ئاخىرقى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « قىزغىنىش، ئاياش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان، قۇرئاندا پەقەت مەزكۇر سۇرىدىلا تىلغا ئېلىنغان « مائۇن » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« ئەڭ كىچىك يارداەمنىمۇ ئايايدۇ » (7 ـ ئايەت).

مائۇن، مەئۇنەت پېئىلىدىن تۈرلەنگەن بولۇپ، قۇرتۇبى ئېيتقاندەك مائۇن كەلىمىسى « ئازلىق » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. كۆپ نەرسىنىڭ ئاز بىر قىسمىغا ۋەكىللىك قىلغانلىقى ئۈچۈن زاكات ۋە سەدىقىمۇ « مائۇن » دەپ ئاتالغان. ئابدۇللاھ ب. مەسئۇد، مائۇننى « بىر ئۆلچەم، بىر چىلەك »كە ئوخشاش مەھسۇلاتلار ئۆلچەنگەن ئۆلچىگۈچىلەرنىڭ ئەڭ تۆۋەن ئۆلچەم بىرلىكى دەپ ئىزاھلىغان. بىز تاللىغان مەنامۇ يۇقىرىقى ئىزاھاتنى ئاساس قىلماقتا. مۇجاھىد بۇ كەلىمنى « ئۆتنە بېرىش » دەپ ئالغان. بۇنىڭغا ئاساسەن بۇ ئايەتنىڭ مەنىسى « ئۆتنە بېرىشكىمۇ توسالغۇ بولىدۇ » دېگەنلىك بولىدۇ. مائۇن، ھاۋا، قوياش، شامال، يامغۇر، سۇ، ئوت ـ ياش، ئوتقا ئوخشاش ھېچكىمنىڭ بېراۋدىن ئاياش ھەققى بولمىغان ئورتاق ئىشلىتىشگە بېرىلگەن نەرسىلەرنى كۆرسىتىدۇ دېگەنلەرمۇ بولغان. بىزنىڭچە بۇ مائۇننىڭ ئەڭ ياخشى ئىزاھاتلىرىدىن بىرسى بولسا كېرەك. بۇنىڭغا ئاساسەن سۇرىگە ئىسمى بېرىلگەن ئايەتنىڭ مەنىسى مۇنداق: « ئەمما (قوياش، ھاۋا، سۇ. شامال ۋە يامغۇرغا) ئوخشاش ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان نەرسىلەرنىمۇ ئايايدۇ، قىزغىنىدۇ ».

بەزى تەپسىرلەر ۋە بۇخارى مەزكۇر سۇرىنى تۇنجى كەلىمىسى بولغان « ئەرائەيتە » ئىسمى بىلەن ئاتىغان.

سۇرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، ھەزرىتى ئوسماننىڭ نۇزۇل تەرتىۋىدە تەكاسۇر بىلەن كافىرۇن سۇرىسى ئارىسىغا، يەنى 17 ـ ئورۇنغا تىزىلغان. ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە تەكاسۇر ـ فىل سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان بولۇپ، بىزنىڭچە ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋى توغرا. سۇرىنىڭ مەزمۇنى بۇنى توغرىلىماقتا.

بەزىلەر مائۇن سۇرىسىنىڭ يېرىمنى مەككىدە، قالغان يېرىمنى مەدىنىدە نازىل بولغان دېگەن. سۇرىنى ئىككىگە بۆلۈپ 1 ـ 3 ـ ئايەتلىرىنىڭ مەككىدە، 4 ـ 7 ـ ئايەتلىرىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلار « مۇسەللىن » كەلىمىسىگە « نامازقىلغۇچىلار » مەنىسىنى بېرىشتە چىڭ تۇرۇشتىن كېلىپ چىققان. لېكىن بۇنىڭ ئاساسى يوق. سۇرە مەزمۇن جەھەتتىن ھېچقانداق شەكىلدە پارچىلىغلى بولمايدىغان دەرىجىدە بىر پۈتۈنلىككە ئىگە. سۇرە ئاخىرقى ئايەتتە كىرىشتە تىلغا ئېلىنغان مەسىلىگە قايتىپ، ئۇنى ھەر تۈرلۈك پارچىلاش قارارلىرىنى بىكار قىلىدۇ. سۇرىدە بىر ـ بىرىگە « فا » بېغى بىلەن ئايرىلماس شەكىلدە باغلانغان ئىككى مەزمۇننى بىر ـ بىرىدىن ئايرىش، سۇرىنىڭ ئۆزى رەت قىلغان بىر قاراشتۇر.

مائۇن سۇرىسى، رىسالەتنىڭ ئىككىنجى يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن. مەزمۇن ئىتىبارى بىلەن ئۆزىدىن ئىلگىرىكى تەكاسۇر سۇرىسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتكە ئىگە.

سۇرىنىڭ ئانا تېمىسى، شەخسى ئىبادەت (مەسئۇلىيەت) بىلەن ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت ئارىسىدىكى زىچ مۇناسىۋەتنى تەكىتلەش ۋە كۆرسىتىپ بېرىش بولۇپ، خىتاب قىلىنغۇچىغا

سالات (ئىبادەت) ئۈستىدىن، ھەسەنات (شەخسى ئىبادەت)نى قانداق قىلىپ سالىھات (سالىھ ئەمەل، ياخشى ئىشلار)قا ئايلاندۇرىدىغانلىقىنى ئۆگەتمەكتە. خىتاب قىلىنغۇچىغا بەندىنىڭ ئاللاھ ۋە ئىجتىمائىي جەمئىيەت ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنىڭ بىر - بىرىدىن ئايرىلماس بىر پۈتۈن گەۋدە ئىكەنلىكى بىلدۈرۈلمەكتە ۋە بۇ ئارقىلىق « يېتىمنى ھمايە قىلىش، ئۇنىڭغا ئاتىدارچىلىق قىلىش بىلەن ئىبادەتنى ئايرىم دەپ قاراش، ئاللاھ ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت ئىگى مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان " دىن "نى ئىنكار قىلىش بىلەن ئوخشاش » دېمەكتە:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ (1) فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ (2) وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (3) فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (4) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (5) الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ (6) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ (7)

« ئاللاھ ئالدىدىكى بارلىق مەسئۇلىيىتى (دىن)نى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلغان كىشىنى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ شۇنداق كىشىكى، يېتىمنى دۆشكەلەيدۇ، مىسكىنگە تاماق بېرىشنى تەرغىپ قىلمايدۇ. مانا بۇ سەۋەپتىن، بۇنداق ئىبادەت قىلغانلارنىڭ ھالىغا ۋاي! مانا بۇلار ئىبادەتنىڭ ھەقىقى مەقسىتىدىن غاپىل قالغانلاردۇر. بۇلار شۇنداق كىشىلەردۇركى، (ئىبادەتنى) ريياغا ئايلاندۇرىدۇ. ئۇلار ئەڭ كىچىك يارەمنىمۇ ئايايدۇ » (1 – 7).

مەزكۇر سۈرىنىڭ ئالدىنقى ئۈچ ئايىتى كىشىنىڭ باشقا كىشىلەر بىلەن، قالغان ئۈچ ئايىتى كىشىنىڭ ئاللاھ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە دائىر بولۇپ، بۇ ئارقىلىق تەۋھىد ۋە ئادالەت دىننىڭ ئىككى قانىتى دېمەكتە. بۇلاردىن بىرسى سۈنسا، يەنە بىر قانات ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرالمايدۇ. بۇ سۈرە، كىشىلەر ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتنى، ئاللاھ ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتتىن ئايرىپ چۈشۈنۈشكە بولمايدىغانلىقىنى ئىما قىلماقتا. ئەگەر كىشى ئىنسانلار (ئىجتىمائىي جەمئىيەت) ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلمىسا، ئىبادىتى بىر شەكىلگە ئايلىنىپ قالىدۇ (4).

يىغىنچاقلىغاندا، ئىبادەتلەر گەرچە ئاللاھ بىلەن بەندە ئارىسىدا بولسىمۇ، ئىبادەتلەرنىڭ غايىسى بەندىنىڭ باشقا بەندىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدە ئۆزىنى ئەكس ئەتتۈرىشى كېرەك. چۈنكى، ئىبادەتنىڭ پايدىسى ئاللاھ قا ئەمەس، ئىنسانغا يېتىدۇ. مانا بۇ ئىبادەتنىڭ ھەقىقىي مېۋىسى.

كافىرۇن سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « كاپىرلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « كافىرۇن » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« ئېيتقىنكى: ئەي كاپىرلار! » (1).

« كافىرۇن » كەلىمىسى ئىسمى فائىل (ئىگە) شەكلىدە كەلگەن بولۇپ، بۇ ئىسىم خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ، شۇ كەلىمىدە ئىپادىلەنگەن ئىش – ھەرىكەتنى ئۆزىنىڭ تۇرمۇش ئادىتى قىلىۋالغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭغا ئاساسەن بىرىنچى ئايەتنىڭ مەنىسى مۇنداق بولىدۇ:

« ئەي كۇپۇر ۋە تۇز كورلۇقنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغانلار تەبىقىسى / گۇرۇھى! ».

كۇپۇرنىڭ ئەقىدىۋي ئىپادىسى ئىنكار قىلىش بولۇپ، ئەخلاقي ئىپادىسى تۇز كورلۇق قىلىش. « كەفەرە » پېئىلى « يېپىپ قويدى، ئۇستىنى يېپىپ قويدى » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. ھەقىقەتنىڭ ئۇستىنى يېپىپ قويۇش كۇپۇرلۇقتۇر. ۋىجداننىڭ ئۇستىنى باستۇرۇپ، ئۇنىڭ نىداسىغا قۇلاق سالماسلىق كۇپۇردۇر. نېمەتنىڭ ئۇستىنى يېپىپ، ئۇنى كۆرمەسكە سېلىش ۋە ئۇنىڭغا تۇز كورلۇق قىلىشمۇ كۇپۇردۇر. قەدىمى مۇسھاب ۋە تەپسىرلەردە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بۇخارىدا بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، ھەزرىتى ئوسمان ۋە جابىر بىن زەيدنىڭ نۇزۇل تەرتىۋىدە مائۇن – فىل سۈرىسى ئارىسىغا، يەنى 18 - ئورۇنغا تىزىلغان. ئىبن ئاببباس فىل – ئىخلاس سۈرىسى ئارىسىغا تىزغان. ئالدىنقىسىنىڭ ئورنى كېيىنكىسىگە قارىغاندا مۇۋاپىق. بىزنىڭچە مائۇن – تەببەتىيەدا سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلسا توغرا بولىشى مۇمكىن. سۈرە رىسالەتنىڭ 2 – يىلى نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى – ئىسلام ئەقىدىسىنىڭ ئۇلى بولغان تەۋھىد بولۇپ، بۇ سۈرە ئىخلاس سۈرىسى بىلەن بىرلىكتە كەلىمەئى تەۋھىدنىڭ تەپسىرىگە ئوخشاپ قالىدۇ. يەنى « لا ئىلاھە » قىسمىغا كافىرۇن سۈرىسى، « ئىللەللاھ » قىسمىغا ئىخلاس سۈرىسى ۋەكىللىك قىلىدۇ دېيىشكە بولىدۇ.

مەركىزى ئىدىيىسى - ئىماندا بازارلىق قىلىشقا بولمايدۇ ياكى بازارلىق قىلىدىغان يەردە ئىمان بولمايدۇ. سۈرە بىر مەندە ئىماندا قەتئىي ۋە مۇستەھكەم تۇرۇشنى تەۋسىيە قىلىدۇ. مەزكۇر سۈرە، مۇھاتابىدا مۇستەھكەم ئىماننى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. بۇ مەيلى دۇنيانىڭ قەيىردە بولىشىدىن قەتئىينەزەر، مۇستەھكەم ئىمانغا ئىگە بولغان كىشىلەرنىڭ، دۇنيادىكى بارلىق كاپىرلارغا سۇنغان ئولتىماتۇمىغا ئوخشايدۇ. يەنى:

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (1) لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ (2) وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (3) وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ (4) وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (5) لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ (6)

« ئېيتقىنكى، ئى كاپىرلار! سىلەر چوقۇنۇۋاتقان نەرسىلەرگە مەن ھەرگىزمۇ چوقۇنمايمەن. سىلەرمۇ مەن ئىبادەت قىلىۋاتقان ئاللاھ قا ئىبادەت قىلمايسىلەر! مەنمۇ ئەزەلدىن سىلەر چوقۇنۇۋاتقان نەرسىلەرگە چوقۇنغىنىم يوق. سىلەرنىڭمۇ مەن ئىبادەت قىلىۋاتقان ئاللاھ قا ئىبادەت قىلغىنىڭلار يوق. سىلەرنىڭ دىنىڭلار ئۆزەڭلار ئۈچۈن، مېنىڭ دىنىممۇ ئۆزەم ئۈچۈن! » (1 – 6).

بۇ سۈرە دۇنيانىڭ ئەڭ جىمغۇر ئىنسانىنى، « ئى تاغا! ئاللاھ بىلەن قەسەمكى! ئوڭ قولۇمغا كۇننى، سول قولۇمغا ئاينى بەرسىمۇ، ئاللاھ تىن ئەمىر كەلمىگۈچە مەن بۇ داۋادىن ھەرگىزمۇ

ۋاز كەچمەيمەن! » (ئىبن ھىشام، ئەس ـ سىرا، 2 ، 101) دەيدىغان تىللارغا داستان قەتئىي ئىرادە نوقتىسىغا ئېلىپ كەلگەن باسقۇچنىڭ بىشارەتلىرىدىن بىرى ئىدى.

ۋاھىدى ۋە ئىبن ئىسھاق نەقىل قىلغان نازىل بولۇش سەۋەبىگە مۇناسىۋەتلىك بۇ رىۋايەتنى بىلمەي تۇرۇپ بۇ سۈرىنى تولۇق چۈشەنگىلى بولمايدۇ:

« بىر كۈنى رەسۇلۇللاھ كەبىنى تاۋاپ قىلىۋاتقاندا. قەۋمىنىڭ ئاقساقاللىرىدىن ئەسۋەد بىن مۇتتەللىپ، ۋەلىد بىن مۇغىرە، ئۇمەييە بىن خەلەف، ئاس بىن ۋائىل ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ مۇنداق بىر تەكلىپ بەردى:

- ئى مۇھەممەد! بىز (بىر يىل) سېنىڭ رەببىڭگە ئىبادەت قىلايلى، سەنمۇ (بىر يىل) بىزنىڭ ئىلاھلىرىمىزغا ئىبادەت قىل. بۇ سايىدە بىز شېرىك بولايلى. ئەگەر سەن ئىبادەت قىلىۋاتقان ئىلاھ بىزنىڭكىدىن خەيىرلىك بولسا، بىز ئۇ خەيىردىن ئۆزىمىزگە تېگىشلىك نېسىۋىنى ئالىمىز. ئەگەر، بىزنىڭ ئىلاھلىرىمىز سېنىڭ ئىلاھىڭدىن خەيىرلىك بولسا، سەن ئۇنىڭدىن مەھرۇم قالمىغان بولسەن.

شۇنىڭ بىلەن ئاللاھ بۇ سۈرىنى نازىل قىلدى. رەسۇلۇللاھ ئەتىسى سەھەردە كەبىدە ئۇلارغا بۇ سۈرىنى ئوقۇدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇلار رەسۇلۇللاھتىن ئۈمىدىنى ئۈزدى ».

ئىبن ئاببىاس مۇنداق دەيدۇ: « شۇنىڭ بىلەن ئۇلار رەسۇلۇللاھتىن ئۈمىدىنى ئۈزدى ۋە ئۇنىڭغا، ساھابىلىرىگە مانا شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئەزىيەت قىلىشقا باشلىدى ».

بۇ ئېپادىلەر مەزكۇر سۈرىنىڭ خۇددى نەجم سۈرىسىگە ئوخشاش مەككە مەزگىلىنىڭ بۇرۇلۇش نوقتىسىدىن بىرسى بولۇپ، شۇنىڭدىن كېيىن مۇشرىكلارنىڭ مۇسۇلمانلارغا قاراتقان سۈكۈت قىلىش، مەسخىرەت قىلىشتەك مۇئامىلىسى رەسمىي ئەزىيەت يەتكۈزۈش، زۇلۇم قىلىش، بېسىم قىلىشقا ئايلانغانىدى.

مەسەد / تەببەت سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « قۇرۇپ كەتتى (غەزەپكە ئۇچرىدى) » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « تەببەت » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« ئەبۇ لەھەبنىڭ ئىككى قولى (پۈتۈن كۈچى) قۇرۇپ كەتسۇن، ئەمەلدە قۇرۇپ كەتتى! » (1).

تەببەن، ئەرەپچىدە بىر لەنەتلەش ئېپادىسى بولۇپ، رەسۇلۇللاھ سافا تېغىدا قەۋمىنى تەۋھىدكە چاقىرغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭغا بىرىنچى بولۇپ ئەبۇ لەھەب قارشى چىققان ۋە رەسۇلۇللاھقا « تەببەن » دېگەن. قۇرئان ئەبۇ لەھەبنىڭ بۇ بەددۇئاسىنى ئۆزىگە قايتۇرغان.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى مۇسھاب ۋە تەپسىرلەردە سۈرە بۇ ئىسىم بىلەن تىلغا ئېلىنغان. تىرمىزىدىمۇ بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بەزى مۇسھاب ۋە تەپسىرلەردە سۈرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كەلىمىسى بولغان « مەسەد » بىلەن ئاتالغان.

سۈره مەككىدە نازىل بولغان. هەزرىتى ئوسمان ۋە ئىبن ئاببباسنىڭ نۇزۇل تەرتىۋىدە فاتىهە سۈرىسىدىن كېيىنلا 6 ـ ۋە 7 ـ قاتارغا تىزىلغان. بۇ ئەھۋالدا سۈرىنىڭ نازىل بولۇش تارىخى دەۋەتنىڭ 1 ـ يىلىنىڭ ئادىنقى يېرىمغا توغرا كېلىدۇ. يەنە ئىبن ئاببباستىن كەلگەن بۇخارى ۋە مۇسلىم قاتارلىق بىر قانچە مەنبەدە نەقىل قىلىنغان نۇزۇل سەۋەبىگە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، مەزكۇر سۈرە ئەڭ بالدۇر دېگەندە دەۋەتنىڭ 6 ـ ياكى 7 ـ يىلىدا نازىل بولغان ۋە 47 ـ ئورۇندىكى شۇئەرا سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىدۇ. لېكىن، بۇ رىۋايەتلەرنىڭ هەممىسى تەببەت سۈرىسىنىڭ نازىل بولىشىغا سەۋەپ بولغان ئامىل « قەۋمىڭنى ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىڭنى ئاگاهلاندۇر » (شۇئەرا، 214) ئايىتى بىلەن باشلايدۇ.

بىرىنچى قاراشقا قارىساق، نازىل بولۇش ۋاقتى بەك بالدۇر. چۈنكى، ئەبۇ لەهەب رەسۇلۇللاهنىڭ تاغىسى ۋە مەزكۇر سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى بولۇپ، بۇ سۈرە تاغا بىلەن جىيەن ئارىسىدىكى يىرىكلىشىپ ئۈزىلەي دەپ قالغان زىل مۇناسىۋەتنى بىراقلا ئۈزۈپ تاشلىغان. بۇ مۇناسىۋەتنىڭ يىرىكلىششى ئۈچۈن بەلگىلىك زامان ئۆتكەن بولىشى ۋە بىر قىسىم ۋەقەلەر يۈز بەرگەن بولىشى كېرەك. بۇ سەۋەپتىن نازىل بولۇش ۋاقتىنى دەۋەتنىڭ 1 ـ يىلى دېگىلى بولمايدۇ.

ئىككىنچى ئېھتىمال نەزەردە تۇتۇلغاندا، يەنى مەزكۇر سۈرە شۇئەرا سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا يەرلەشتۈرۈلگەندە بەك كېيىن بولۇپ كېتىدۇ. دەۋەت باشلانغان تۇنجى يىل نەزەردە تۇتۇلغاندا، سۈرىنىڭ ئانا تېمىسىغا ئەڭ مۇۋاپىق بولغان نازىل بولۇش ۋاقتى دەۋەتنىڭ 2 ـ يىلىغا، كافىرۇن سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا توغرا كەلمەكتە.

كافىرۇن سۈرىسىدە، بازارلىق قىلىش هاياتىغا سېڭىپ كەتكەن كاپىرلاردىن سۆز قىلىنغان. بۇ سۈرىدە، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بازارلىق قىلىشقا ئەڭ خۇشتار تىپ بولغان بىر ئىسىم، يەنى، ئەبۇ لەهەب كۈپۈرنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلماقتا، يەنى ئەبۇ لەهەب:

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ (1) مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ (2) سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (3)

« ئەبۇ لەهەبنىڭ ئىككى قولى (پۈتۈن كۈچى) قۇرۇپ كەتسۇن، ئەمەلدە قۇرۇپ كەتتى! ئۇنىڭغا مال ـ مۈلكى ۋە ئېرىشكەن نەرسىلىرى ئەسقاتمايدۇ. ۋاقتى كەلگەندە ئۇ تىل بىلەن ئىپادىلىگىلى بولمايدىغان لاۋۇلداپ تۇرىدىغان ئوتقا (ئوتۇن) بولىدۇ » (1 ـ 3).

رەسۇلۇللاهنىڭ تاغىسى ئابدۇلئۇززا، سۈرىدە كىنايىلىك بىر شەكىلدە « لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتنىڭ دادىسى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان بىر سۈپەت بىلەن تىلغا ئېلىنغان. نۇزۇل سەۋەبىدىكى رىۋايەتلەردىن بىرسىدە، بۇ شەخسنىڭ خاراكتېرىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان بىر بازارلىق قىلىش ۋەقەسى بايان قىلىنغان. ئەبۇ لەهەب رەسۇلۇللاهنىڭ يېنىغا كېلىپ: « مەن مۇسۇلمان بولسام، ماڭا نېمە (مۇكاپات) بار؟ » دەپ سورايدۇ. رەسۇلۇللاه « باشقىلارغا نېمە بولسا، ساڭىمۇ شۇ بار » دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ: « مېنى باشقىلار بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويغان دىن دىن بولامدۇ؟ » دېگەن. ئۇنىڭ مەنپەئەتپەرەستلىكى بەدىرىدىمۇ كۆرۈلگەندى. ئۇ جەڭ مەيدانىغا بېرىپ مەرتلەرچە جەڭ قىلىشنىڭ ئورنىغا، ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئادەم ياللاپ ئەۋەتكەن.

قۇرئان ۋەھيي، رەسۇلۇللاھتىن باشقا شۇ دەۋردە ئۆتكەن ئىككى كىشىنىڭلا ئىسمىنى، يەنى ياخشىلاردىن بولغان ھەزرىتى زەيدنى ۋە ئەسكىلەردىن بولغان ئەبۇ لەھەبنى تىلغا ئالغان. ئەبۇ لەھەب بۇ سۈرىدە تارىخى بىر شەخس ئەمەس، ئىمانغا قارشى قارىغۇلارچە ئۇرۇش قىلغان ئىنكارچىلارنىڭ تىپىك ۋەكىلى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان. بۇ ئارقىلىق خىتاب قىلىنغۇچىغا:

« ئەبۇ لەھەب ئۆلىدۇ، لېكىن ئەبۇ لەھەبلىك مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ » دەيدۇ.

فىل سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « فىل » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« رەببىڭنىڭ فىل قوشۇنىنى قانداق قىلغانلىقىنى كۆردۈڭمۇ؟ » (1).

قۇرئاندا ھايۋان ئىسمى بىلەن ئاتالغان بەش سۈرە بار، يەنى بەقەرە (كالا)، نەھل (ھەسەل ھەرىسى)، ئەنكەبۇت (چىشى ئۆمچۈك)، نەمل (چۈمۈلە) ۋە فىل سۈرىلىرى بولۇپ، بۇلاردىن بىرى فىل سۈرىسى. فىل سۈرىسىگە ئەبرەھەنىڭ قوشۇنىنىڭ ئەڭ ئالدىدا ماڭغان پىلنىڭ ئىسمى بېرىلگەن. پىلنىڭ قوشۇن سۆزىگە ئەمەس، قوشۇننىڭ پىلغا ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلىشىدە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان بىر نوقتا بار. يەنى، پىللار ھەر قانچە مەجبۇرلانغان بولسىمۇ كەبىگە ھۇجۇم قىلىشتىن قاچقان بولۇپ، پىل، قوشۇن ۋە ئۇنىڭ قۇماندانلىرىدىن ئەقىللىق ئىدى. شۇڭا سۈرىدە « قوشۇننىڭ پىلى » ياكى « ئەبرەھەنىڭ قوشۇنى » دەپ ئېلىنماي، « پىل قوشۇنى » دەپ ئاتالغان.

مەزكۇر سۈرە بۇخارىدا ۋە قۇرتۇبى نەقىل قىلغان رىۋايەتتە « ئەلەمتەرا » ئىسمى بىلەن تىلغا ئېلىنغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. ھەزرىتى ئوسمان نۇزۇل تەرتىۋىدە كافىرۇن ـ فەلەق سۈرىسى ئارىسىغا جايلاشقان. ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە مائۇن ـ كافىرۇن سۈرىسى ئارىسىغا جايلاشقان. بىزنىڭ ئىزاھاتلىق تەرتىۋىمىزدە تەببەت ـ قۇرەيش سۈرىسى ئارىسىغا توغرا كەلمەكتە. نازىل بولۇش ۋاقتى نوقتىسىدىن بىز ئىگە بولغان مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، سۈرە رىسالەتنىڭ 2 ـ يىلىغا توغرا كەلمەكتە. قۇرەيش سۈرىسى بىلەن بۇ سۈرە ئارىسىدا مەزمۇن جەھەتتىن زىچ مۇناسىۋەت بار.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى، خىتاب قىلىنغۇچىدا كۈچ ـ قۇۋۋەت ئەخلاقنى تىكلەشنى مەقسەت قىلىدۇ. مەزكۇر سۈرە تارىخى پىل ۋەقەسىنى مىسال قىلىپ تۇرۇپ، كۈچىنى زۇلۇمغا ئىشلەتكەن، كۈچ ئەخلاقىدىن يوقىسۇنلارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. ئىشغالچى « پىل قوشۇنى (ئەسھابۇل فىل) »، ھەر دەۋردە مەۋجۇت بولىدىغان زوراۋان كۈچنىڭ سىمۋولى. ئۇلار « مەن كۈچلۈك، شۇڭا مېنىڭ راست (زامان زورىنىڭ) » دەيدىغان مەنتىق بىلەن ھەرىكەت قىلىدۇ. بۇ مەنتىق بىلەن ھەرىكەت قىلغۇچى ھامان بىر كۈنى زاۋال تاپىدۇ:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (1) أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ (2)

« رەببىڭنىڭ فىل قوشۇنىنى قانداق قىلغانلىقىنى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئۇلارنىڭ هىيله – مىكرىنى بەربات قىلمىدىمۇ؟ » (1 – 2).

سۈرىده پىل – ئەبابىل (قۇشلار)دىن ئىبارەت بىر – بىرىگە زىت قۇتۇپلار تىلغا ئېلىنغان:

وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (3) تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (4)

« رەببىڭ ئۇلارنىڭ ئۈستىگە توپ – توپ قۇشلارنى ئەۋەتتى. قۇشلار ئۇلارغا ساپال تاشلارنى ئاتاتتى » (3 – 4).

بۇ يەردىكى پىل يوغان ۋە كۈچلۈك، لېكىن هەقسىز زالىمنىڭ؛ ئەبابىل (قۇشلىرى) ئۆزى كىچىك، ئەمما زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچىنىڭ سىمۋولى. ئاللاه، بىردىنبىر ۋە هەقىقىي كۈچ – قۇدرەت ساهىبىدۇر.

خۇلاسىلىگەندە، كۈچكە چوقۇنىدىغان هەر ئەخلاقسىزلار ۋە كۈچگە ئىشىنىپ زومگەرلىك قىلىدىغان هاماقەتلەر هامان بىر كۈنى غەزەپكە ئۇچرايدۇ.

سۈرىنىڭ تارىخى ئارقا كۆرۈنىشى

سۈره ئىما قىلغان تارىخىي ۋەقەنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى مۇنداق:

ئۆز ۋاقتىنىڭ ئىككى چوڭ كۈچى بولغان پارس بىلەن رىم ئىمپېرىيىسى بىر – بىرى بىلەن رىقابەت هالىتىده ئىدى. مىلادى 6 – ئەسىرنىڭ ئىككىنجى يېرىمىدا بۇ رىقابەت تېخىمۇ كەسكىنلەشكەن. بۇ رىقابەتنىڭ قارا سايىسى مەككىگىمۇ چۈشكەن بولۇپ، نوپۇزلۇق قەبىلىلەر مۇتەييىبىن ۋە هەلىق ئىسمى بىلەن ئىككى تەرەپكە ئايرىلغان. مۇتەييىبىن دەپ ئاتالغانلار پارس ئىمپېرىيىسى تەرەپتارلىرى بولۇپ، تەخت تالىشىش كۆرەشلىرى سەۋەبىدىن ئۆز ئىچىده بوغۇشاۋاتقان شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى ئاجىزلاشقان، پارسلار ئۇلاردىن ئۈستۈن ئورۇنغا ئۆتكەنىدى. بۇ سەۋەپتىن پارسلار رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ هاكىمىيىتى ئاستىدىكى رايۇنلاردىن ئۆزىگە ئىتتىپاقداش ئىزدەۋاتقانىدى. رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئەڭ كونا نوپۇز دائىرىسى هەبەشىستان ۋە يەمەن ئىدى.

هىجاز رايونى بۇ ئىككى كۈچنىڭ نوپۇزى ئاستىغا كىرمىگەن بولۇپ، قەدىمدىن تارتىپ هاكىم كۈچلەرنىڭ نوپۇزى ئاستىغا كىرىپ باقمىغان. هىجاز رايونىنىڭ دورا ـ دەرمەك، خۇش – بۇي باهارات تىجارەت يولى ئارقىلىق شىمال – جەنۇپ ئارىسىدىكى تىجارەتتىن كېلىدىغان پايدىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى بۇ رايوندىكى تىجارەتچى ئائىلىلەر ئالاتتى. ئۇلار تىجارەت يولىدا پات – پات پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان مەسىلىلەرنى هەل قىلىش ۋە يولنىڭ بىخەتەرلىكىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، شۇ دەۋرنىڭ هاكىم كۈچلىرىدىن بىرسىنىڭ هىمايىسى ئاستىغا كىرىشكە مەجبۇر بولغانىدى. مانا بۇ سەۋەپتىن مەككىنىڭ هۆرمەتكە سازاۋەر جەمەتلەردىن بىرى بولغان هاشىم ئوغۇللىرى ۋە ئىتتىپاقداشلىرىغا قارشى كۈچلۈك بىر كۈچ سۈپىتىده ئوتتۇرىغا چىقماقچى بولغان ئەبۇ سۇفىياننىڭ ئاتىسى ئۈمەييە ئوغۇللىرى ۋە ئەبۇ جەهىلنىڭ ئاتىسى مەهزۇن ئوغۇللىرى، رەقىپلىرىگە قارشى مەككىدىكى ئورنىنى مۇستەهكەملەش ئۈچۈن پارسلارغا يېقىنلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە رىم ئىمپېرىيىسى ۋە ئۇنىڭ مەزكۇر رايوندىكى ۋەكىلى بولغان هەبەشىستان بىلەنمۇ يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتماقچى بولىدۇ.

مىلادى 570 ـ يىللىردا مەككىدىكى ئىران تەرەپتارلىرىنىڭ نوپۇزى كۈچىيىشكە باشلايدۇ. بۇ مەزگىلدە يەمەندە تەختنى تارتىۋالغان ئەبرەھە، ئولپان تاپشۇرۇش شەرتى بىلەن خىرىستىيان ھەبەش دۆلتىگە ۋە بۇ ئارقىلىق شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ ھمايىسى ئاستىغا كىرىدۇ. ئۇ جەنۇپ ـ شىمال ئارىسىدىكى تىجارەتتىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن تىجارەت مەركىزىنى مەككىدىن ساناغا قايدۇرماقچى بولىدۇ ۋە كەبىگە رەقىب سۈپىتىدە بىر چىركاۋ ياسىتىدۇ. ئاندىن بۇ چىركاۋغا قىلىنغان ھۇجۇمنى باھانە قىلىپ، كەبىنى چېقىپ تاشلاش ئۈچۈن پىللار بىلەن جابدۇلغان قوشۇنىنى ئېلىپ مەككىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. پىل قوشۇنى مەككىگە يېقىنلاشقاندا، ئاللاھ ئەۋەتكەن قۇشلار تەرىپىدىن يەرىيەكسان قىلىنىدۇ.

سۈرە مانا بۇ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشقان سەپەرنى مەككىلىك مۇشرىكلەرگە ئەسلىتىپ، ئۇلارنى رەسۇلۇللاھقا قارشى ئەبرەھەنىڭ رولىنى ئوينىماسلىققا دەۋەت قىلىدۇ ۋە ئاللاھ قا قارشى كۈچ كۆرسەتمەكچى بولغانلارنىڭ ئاقىۋىتى ناھايىتى ئېنىق ھالدا: « چاينىۋېتىلگەن سامانەك بولۇپ كېتىش » ۋە ھمايىسىز قېلىش ئىكەنلىكىنى ئىما قىلىدۇ.

بۇ قىسسەنىڭ قۇرئاننىڭ باشقا جايلىرىدا قايتا تەكرارلانماسلىقىدا مۇنداق ئىككى سەۋەپ بار:

بىرىنچىسى، پىل قوشۇنىنىڭ ھالاكىتىنىڭ ئاستىدا بىر پەيغەمبەرنى ئىنكار قىلىش، يالغانچى قاتارىغا چىقىرىش يوق.

ئىككىنچىسى، مۇشرىكلارنىڭ بۇ ۋەقەدىن ئۆزىگە نېسىۋە چىقىرىپ، ئۇنى سۈيىئىستىمال قىلماسلىقى نەزەردە تۇتۇلغان.

قۇرەيش سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە ۋە قۇرئاندا پەقەت مۇشۇ ئايەتتىلا تىلغا ئېلىنغان « قۇرەيش » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« قۇرەيش قوغدالغانلىقى (بىرلىك ۋە تىرىكلىك ھەققى) ئۈچۈن، ئۇلار ياز ۋە قىشتا قىلغان تىجارەت سەپەرلىرى قوغدالغانلىغى ئۈچۈن، بۇ ئۆي (يەنى بەيتۇللاھ)نىڭ رەببى ئۈچۈن ئىبادەت قىلسۇن! » (1 ـ 3).

قۇرەيش كەلىمىسى ئىككى سۆز تومۇرىغا نىسبەت قىلىنىدۇ، يەنى، بىرىنچىسى « لەھەك » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « قىرش » سۆز يىلتىزى؛ ئىككىنچىسى، « يىغىش ۋە بىرىكتۈرۈش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « قارش » كەلىمىسى. ئەركىلەتمە شەكلىدە كەلگەن قۇرەيشنىڭ مەنىسى بىرىنچى ئېھتىمالدا « لەھەك بالىسى »؛ ئىككىنچى ئېھتىمالدا « پارچە پۇل، بىر قانچە تەڭگە » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. فىھر بىن مالىك ۋەياكى ئۇنىڭ دادىسى قىنانەلى نادىرنىڭ نەسلىدىن كەلگەن مەككە ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا مۇقىم ماكانلاشقان قەبىلىلەرنىڭ ئومۇمىي ئىسمى.

مۇسهابلاردا، تەپسرلەردە ۋە بۇخاردىدا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. ئىككىنجى نەسىل (تابىئىن) سۈرىنى « لى ئىلافى قۇرەيش » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. دەسلەپكى مەزگىلدە نۇزۇل تەرتىپلىرىنىڭ ھەممىسىدە تىن – قارىئە سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ بىر قانچە نوقتىدىن توغرا بولمىسا كېرەك. بىرىنچىدىن، تىن سۈرىسى قارىئە سۈرىسىدىن كېيىن، يەنى ئەڭ ئاز بىر يىل كېيىن نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن. ئىككىنچىدىن، قۇرەيش سۈرىسى بىلەن پىل سۈرىسى ئارىسىدا مەزمۇن جەھەتتىن زىچ مۇناسىۋەت بار. بىز ئىگە بولغان مەلۇماتلار بۇ سۈرىنىڭ فىل سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلسا توغرا بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. يەنى:

دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئالىملاردىن فەررا، ئاھفەش ۋە باشقىلار قۇرەيش سۈرىسىنىڭ بىرىنچى ئايىتى بىلەن فىل سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى ئارىسىدا زىچ مۇناسىۋەت بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ قاراشنى ئايەت مەزمۇنىمۇ توغرىلىماقتا. چۈنكى، ئىككى سۈرىدە ئاللاھ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلارغا بەرگەن نېمەتلىرىنى ئەسلەتمەكتە. ھەزرىتى ئۆمەر بىر پەرز نامازنىڭ ئىككىنجى رەكئىتىدە باشتا فىل سۈرىسىنى، ئاندىن قۇرەيش سۈرىسىنى ئوقۇغان (تاباری). ئۇبەي بىن كائاب مۇسھابدا بۇ ئىككى سۈرىنىڭ ئارىغا بىسمىللاھ قويماستىن ئارقا – ئارقا ھالدا تىزىلغانلىقى ھەققىدە رىۋايەتلەر بار. بۇ رىۋايەتلەر ئىككى سۈرىنىڭ بىر سۈرە ئىكەنلىكىنى ئەمەس، مەنا ۋە مەزمۇن جەھەتتىن بىر - بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمەكتە. بۇ مەلۇماتلار نەزەردە تۇتۇلغاندا، سۈرە دەۋەتنىڭ ئىككىنجى يىلىنىڭ ئاخىرى نازىل بولغان دېيىشكە بولىدۇ.

سۈرىنىڭ مەركىزى ئىددىيىسى - بۇ سۈرە فىل سۈرىسىگە ئوخشاش تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلىرىغا ئاللاھنىڭ بەرگەن كاتتا نېمەتلىرىنى ئەسلىتىدۇ. چۈنكى، مەككە ئاھالىسى بولغان قۇرەيش قەبىلىسى، ھەممە نەرسىسىنى جانلىق شاھىت سۈپىتىدە گۇۋاھچى بولۇپ تۇرغان كەبىگە، ئۇنىڭ ئىگىسى بولغان ئاللاھ قا قەرزدار. تىجارەتنىڭ قۇرەيش ئۈچۈن قانچىلىك ھاياتى ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلمەستىن، بۇ سۈرىنى ياخشى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. بۇ ھەقىقەتنى مۇنداق ئىپادىلەش مۇمكىن، تىجارەت بولمىسا قۇرەيش يوق، ئىلاف بولمىسا تىجارەت يوق. بۇ ھەقىقەتنى قۇرەيشنىڭ ئەڭ چوڭ سودىگەرلىرىدىن بىرى بولغان ساففان بىن ئۇمەييەنىڭ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىلافنىڭ ئىككى قانىتىدىن بىرىنى تىزگىنى ئاستىغا ئالغانلىقىنى ئىپادىلىگەن بۇ سۆزلىرى ناھايىتى روشەن ئىپادىلەپ بەرمەكتە:

« قانداق قىلىمىز، قەيەرگە بارىمىز، بىلەلمەيۋاتىمىز. بۇ يەردە ئولتۇرۇپ قالساق، دەسمايىمىزنى يەپ تۈگىتىمىز. مەككىدىكى مەۋجۇدىيىتىمىز ياز شام، قىشتا ھەبەشىستان بىلەن بولغان تىجارەتكە تايىنىدۇ » (ۋاقىدى، مەغازى، بەيروت، 1404، 197 – بەت).

لېكىن، بۇ رىئاللىقنىڭ پەقەت يېرىمى. ھەقىقەتنى بۇ جۈملە ئەڭ ياخشى شەكىلدە ئىپادىلىگەن: « ئەگەر كەبە بولمىسا، تىجارەتمۇ، ئىلافمۇ بولمايدۇ. كەبە بەرىكىتىنى ئۆزىدىن ئەمەس، رەببىدىن ئالىدۇ ». سۈرە بۇ ھەقىقەتنى ئەسلىتىدۇ:

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ (3) الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (4)

« ئىبادەتنى بەيت (بەيتۇللاھ)نىڭ رەببىگە قىلسۇن. چۈنكى، ئۇ (ئاللاھ) ئۇلارنى ئاچلىقتا تويغۇزدى، ھەر خىل خېيىم ـ خەتەردىن ساقلاپ، ئەمىن قىلدى » (3 ـ 4).
دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك نوقتا، ئىبادەتنى بەيت (بەيتۇللاھ) كە ئەمەس، ئۇنىڭ رەببىگە قىلسۇن... بۇ ئارقىلىق، نانغا ئەمەس، نان بەرگۈچىگە رەھمەت ئېيتسۇن! دېمەكتە بۇ ئايەت.

قارىئە سۈرىسى

سۈرە ئالدىنقى ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان « دەھشەتلىك پارتلاش، پاجىئە » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « قارىئە » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:
« ئاھ ئۇ دەھشەتلىك پارتلاش! (ئى خىتاب قىلىنغۇچى) ئۇ دەھشەتلىك پارتلاشنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى (ئەگەر بىلسەڭ ئىدىڭ)! توغرا، سەن ئۇ دەھشەتلىك پارتلاشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى قانداقمۇ بىلەلەيسەن؟ » (1 ـ 3).
قۇرئاندا پەيدا بولۇش ۋە بۇزۇلۇپ يېڭى بىر باسقۇچقا كىرىشتىن ئىبارەت ھەقىقەتنىڭ ئۆزى بىلەن ياكى بىرەر ئالاھىدىلىكى بىلەن ئاتالغان سۈرىلەرنىڭ سانى 14 بولۇپ، ئۇلار دۇخان، جاسىيە، ۋاقىئە، ھاققا، قىيامەت، نەبە، تەكۋىر، ئىنفىتار، ئىنشىقاق، غاشىيە، فەجر، زەلزەلە، فەلەق ۋە قارىئە سۈرىسىدىن ئىبارەتتۇر.
بارلىق مۇسھابلاردا، تەپسىرلەردە ۋە ھەدىس كىتابلىرىدا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.
سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. دەسلەپكى مەزگىلدە تىزىلغان نۇزۇل تەرتىپلىرىنىڭ ھەممىسىدە قۇرەيش ـ قىيامەت سۈرىسى ئارىسىغا يەرلەشتۈرۈلگەن. لېكىن قىيامەت سۈرىسىنىڭ بۇ سۈرىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىشى توغرا بولمىسا كېرەك. چۈنكى قىيامەت سۈرىسى بۇ سۈرىدىن ئەڭ ئاز بىر يىل كېيىن نازىل بولغان بولسا كېرەك. ئابدۇللاھ ئىبن مەسئۇد ئىنسان سۈرىسىنى قىيامەت سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزغان. بۇ سۈرىنىڭ ئەڭ مۇناسىپ يېرى قۇرەيش ـ فەلەق سۈرىسىنىڭ ئارىسىدۇر. سۈرە دەۋەتنىڭ 3 ـ يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك. بۇ قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلىرىنى رىسالەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىن باشلاپلا قىيامەت ۋە ئاخىرقى سائەت بىلەن ئاگاھلاندۇرۇشقا باشلىغانلىقىنىڭ شاھىتى.
ھەر يولۇچىنىڭ بىر يولى، ھەر يولنىڭ بىر چىكى بولىدۇ. دۇنيادىكى ئىنسان يولۇچى بولغان يەردە، دۇنيامۇ يولۇچى بولىمامدۇ؟ ئۇمۇ بىر يولۇچى، ئۇنىڭمۇ بىر ئاخىرقى نوقتىسى بار. لېكىن، دۇنيانىڭ ئاخىرقى چىكى ھاياتنىڭ ئاخىرلىششى ئەمەس. چۈنكى، دۇنيا ھاياتى ھاياتنىڭ ۋۇجۇدىغا ئوخشايدۇ. ھەر نەرسىنىڭ بىر روھى بولغاندەك، بۇ دۇنيا ھاياتىنىڭمۇ بىر روھى بار. ئۇ روھ ئاخىرەت بولۇپ، ئاخىرەتسىز دۇنيا ھاياتى، روھسىز بىر مېيىتقا ئوخشايدۇ. سۈرە مانا بۇ روھ ھەققىدە ئىمالىق شەكىلدە توختىلىدۇ. يەنى، ئاخىرەت ـ قايتىدىن تىرىلىش ۋە ھېساپ ئېلىنىدىغان كۈندىن ئىبارەت ھەقىقەت ئۈستىدە توختىلىدۇ... بىزگە ئاللاھ تىن غەيرى خەۋەر بېرەلمەيدىغان ئاخىرقى سائەت ۋە قىيامەت ھەققىدە بىۋاستە ھالدا ئۇچۇرلارنى بېرىدۇ. يەنى، بۇ سۈرىدە ئىنسانلار پەرۋازىدەك بولۇپ كېتىدىغان؛ بىزگە قوزۇقتەك قېقىلغان،

مىدىرلىماس دەپ بىلىندىغان تاغلار ئېتىلغان يۇڭدەك بولۇپ كېتىدىغان بىر ۋاقىتنىڭ دەھشىتىدىن خەۋەر بەرمەكتە.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ (4) وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (5)

« ئۇ كۈنى ئىنسانلار تارىلىپ كەتكەن پەرۋانىدەك بولۇپ كېتىدۇ. تاغلار ئېتىلغان يۇڭدەك بولۇپ كېتىدۇ » (4 ـ 5).

ئۇنىڭدىن كېيىن ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ تەبىئىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر كېلىدۇ. ئىنساندىن كەمچىلىكسىز بولۇشنى كۈتكىلى بولمايدۇ. ئاللاھ بەندىلىرىنىڭ خاتالىق ئۆتكۈزىدىغانلىقىنى، كەمچىلىكىنىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ. ئاللاھ بەندىلىرىدىن كۈتىۋاتقان نەرسە، ياخشىلىقى يامانلىقىدىن تېخىمۇ ئېغىر توختايدىغان بىر ھايات كەچۈرۈشى بولۇپ، تۆۋەندىكى ئايەتلەر بۇ ھەقىقەتنى ئەسلىتىدۇ:

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ (6) فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (7) وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ (8) فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ (9)

« ياخشىلىقى ئېغىر توختىغان كىشىگە كەلسەك، ئۇ ئۆزىنى تىل بىلەن ئىپادىلىگىلى بولمايدىغان كۆڭۈللۈك تۇرمۇش ئىچىدە كۆرىدۇ. ياخشىلىقى يەڭگىل توختىغان كىشىگە كەلسەك، ئۇ ئۆزىنى تېگى يوق بىر ھاڭنىڭ ئىچىدە كۆرىدۇ » (6 ـ 9).

قۇرئاندىكى تىلغا ئېلىنغان قىيامەت ۋە ئاخىرقى سائەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك سەھنىلەرنىڭ مۇنداق ئۇچ ئوخشاشلىقى بار:

بىرىنچى: قاتتىق شىددەتلىك ۋە دەھشەتلىك.

ئىككىنچى: ناھايىتى زىل ۋە سكۇنتلىق (بەلگىلەنگەن ۋاقىت توشقاندا تۇيۇقسىز، سكۇنت كېچىكمەستىن رىئاللىققا ئايلىنىدۇ).

ئۈچىنچى: ۋۇجۇدقا چىقارغۇچى ئەمەس، يۈز بېرىش جەريانىدا بولىدىغان ۋەقەلەر تەكتلىنىدۇ.

(بۇ ئۈچ نوقتا ئۈچۈن ئۆرنەك سۈپىتىدە ئىنشىقاق سۈرىسىگە قاراڭ).

بۇلاردىن شۇ خۇلاسىنى چىقىرىش مۇمكىن:

بىرىنچى: قىيامەت ۋە ئاخىرقى سائەتتىكى ۋەقە ـ ھادىسىلەر ئالدىن بەلگىلەنگەن پرىنسىپ بىلەن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ.

ئىككىنچى: بۇلارنىڭ رويابقا چىقىشى سىرتقى كۈچنىڭ تەسىرىگە مۇھتاج بولمىغىدەك شەكىلدە ئالدىنئالا بەلگىلەنگەن.

ئۈچىنچى: قىيامەت تۇيۇقسىز، بىشارەت بەرمەستىن (باغتەتەن) مەيدانغا كېلىدۇ.

4. بۇ باسقۇچنىڭ باشلىنىشىدا ئىنساندىن ئىبارەت ئىرادىلىك مەخلۇقلارنىڭ قىلغان قىلمىشلىرى رول ئوينايدۇ. چۈنكى ئىنساننىڭ قىلمىشى بىلەن ئاخىرقى سائەت ئارىسىدا سەۋەپ ـ نەتىجە مۇناسىۋىتى بار. يەنى، ئى ئىنسان! شۇ كائىنات ئىچىدىكىلەر مەۋجۇدىيەت بىلەن زىچ مۇناسىۋەتكە ئىگە. دۇنيانىڭ چەت بىر يېرىدە مەيدانغا كەلگەن زۇلۇم، كائىناتنىڭ بىپايان بىر ئۇچىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ.

فەلەق سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « يېرىپ چىقارغۇچى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « فەلەق » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« (ئى مۇھاتاب!)، (يوقلۇق) قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ مەۋجۇدلۇق (يورۇقلۇق)قا چىقارغان سەھەرنىڭ رەببىگە سېغىنىمەن، دېگىن » (1).

فەلەق ئىسمى، بارلىق مەۋجۇدىيەت تەۋە بولغان « يارىتىلىش ۋە بۇزۇلۇش » قانۇنىيىتىدىن « يارىتىلىش » قانۇنىيىتىنى ئىما قىلغان بولۇپ، بۇ ئىنفىتارغا ئوخشاش بىر « يېڭىدىن پەيدا بولۇش »نى كۆرسەتمەيدۇ. ئەكسىچە، فەلەق « فەجر »غا ئوخشاش دەسلەپكى يارىتىلىشنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇ يوقلۇق كېچىسىگە خاتىمە بەرگەن مەۋجۇدلۇق ئۇرۇقىنىڭ بىخ تارتىشىدۇر.

بارلىق مۇسىبابلاردا ۋە تەپسىرلەرنىڭ كۆپ قىسمىدا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. رەسۇلۇللاھتىن نەقىل قىلىنغان بىر سەھىھ ھەدىستە، بۇ سۈرە « بىرىنچى ئايەت » بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، سۈرىدىكى تىل ئۇسلۇبى ۋە مەزمۇنى بۇنى تەستىقلايدۇ. ئىبن ئاببباستىن ئەبۇ سالىھ ئارقىلىق كەلگەن بىر رىۋايەتتە، سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان دەپ كۆرسىتىلگەن. قۇرەيب يەنە ئوخشاش مەنبەدىن بۇنىڭ دەل ئەكسىچە بولغان بىر رىۋايەتنى نەقىل قىلىدۇ. ئىبن ئاببباسنىڭ قۇلى ۋە تالىبى بولغان ئىكرىمە، ئاتا بىن ئەبى راھا ۋە ھەسەن ئەلبەسرى سۈرىنى مەككىدە نازىل بولغان دەيدۇ.

مەدىنىدە بىر يەھۇدىينىڭ ئاللاھ رەسۇلىغا قارىتا سېھىر ئىشلەتمەكچى بولغانلىقى سەۋەبىدىن نازىل بولغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان بولۇپ، بۇ رىۋايەت سۈرىنىڭ نازىل بولغان جايى ھەققىدىكى ناتوغرا چۈشەنچىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولغان. ئەگەر چوقۇم بىر نازىل بولۇش سەۋەبى بار دەپ قارىساق، بۇ مۇشرىكلارنىڭ رەسۇلۇللاھ ئۈچۈن ئېيتقان « سىلەر سېھىرلەنگەن ئادەمگىلا ئەگىشىۋاتىسىلەر » (ئىسرا، 47) دېگەندەك تۆھمەتكە ئوخشايدىغان بىرەر سەۋەپ بار بولسا كېرەك. قۇرئان رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان بۇ خىل تۆھمەتلەرنى كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلماقتا.

ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان نۇزۇل تەرتىۋىدە فىل – ناس سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ئىبن ئاببباسقا نىسبەت قىلىنغان نۇزۇل تەرتىۋىدە سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىدا ئاخىرىدىن سانىغاندا 2 – سۈرە، يەنى 113 – سۈرە قىلىپ تىزىلغان. بۇ تىزىلىشنىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان رىۋايەتتىن باشقا ئىزاھاتى يوق.

ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىگە ئاساسلانغاندا، بۇ سۈرە رىسالەتنىڭ 3 ـ يىلدا نازىل بولغان بولسا كېرەك. بۇ مەزگىل سۈرىنىڭ مەزمۇنىغا ماس كېلىدۇ. جاھىلىيەت كېچىسىنى يېرىپ چىققان

قۇرئان تاڭ سەھىرىدىن خوش بىشارەتتىن خەۋەر بەرگەن بۇ سۈرىنى، غەيىپتىن بىر خەۋەر دەپ قاراشقا بولىدۇ.

فەلەق سۈرىسى، دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش خىتاب قىلىنغۇچىدا بەلگىلىك ئاڭ شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. سۈرىنىڭ بۇيرۇق تەكرارى (قۇل – ئېيتقىنكى) بىلەن باشلىنىشى، « ئى مۇھاتاب سېنى تەربىيەلەيمەن » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ ۋە مۇھاتابنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە مەركەزلەشتۈرىدۇ. بۇ سۈرە ئىنسان ئىرادىسىنىڭ كۆرۈنمەيدىغان ۋە بىلىنمەيدىغان نەرسە تەرىپىدىن ئەسىر ئېلىنىشىغا قارشى ئالاھىدە بىر مۇداپىئە ئۇسۇلۇبىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. يەنى، « رەببىڭگە سېغىن ». بۇ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىنسانلارنىڭ جاھىلىيەتنىڭ « يامانلىق تەڭرىسى » چۈشەنچىسى بىلەن ئېڭىدا يەرلەشتۈرگەن شەيتان ۋە جىن تەسەۋۋۇرۇنى رەت قىلغانلىقتۇر. بۇ نوقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەزكۇر سۈرە ئىجاد قىلىنغان ۋە ئىجاد قىلغۇچىنى ئەسىر ئېلىۋالغان قورقۇلىرىنى تەربىيىلەش بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

سۈرە، كۆرۈنمەيدىغان ۋە بىلگىلى بولمايدىغان مەۋجۇدىيەتلەردىن قورقۇشنىڭ، ئىنساننىڭ ئاللاھ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدىكى ئاجىزلىقتىن كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى ئەسكەرتمەكتە. سۈرە، ئاللاھ نىڭ كۆرۈندىغان ۋە كۆرگىلى بولمايدىغان، بىلگىلى بولىدىغان ۋە بىلگىلى بولمايدىغان بارلىق مەخلۇقلارنىڭ رەببى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ ۋە مۇھاتابنى، بارلىق مەۋجۇدىيەتنىڭ يامانلىقىدىن پاناھ تىلەپ رەببىگە سېغىنىشقا بۇيرىماقتا:

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (1) مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ (2)

« (ئى خىتاب قىلىنغۇچى!)، (يوقلۇق) قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ مەۋجۇدلۇق (يورۇقلۇق)قا چىقارغان سەھەرنىڭ رەببىگە سېغىنىمەن، ئۇ ياراتقان بارلىق شەيئىلەرنىڭ شەررىدىن ئۇنىڭغا سېغىنىمەن، دېگىن » (1 – 2).

سۈرە، كۆرگىلى بولمايدىغان ۋە بىلىنمەس مەخلۇقلار ئالدىدا، ئاللاھ تىن غەيرىگە سېغىنىشنى رەت قىلىدۇ. چۈنكى، مۇشرىكلەر جىنلارغا سېغىناتتى (سۈرە جىن، 6).

سۈرە، ئىمان ئېيتقان كىشىگە ئاللاھ قا سېغىنىشنى ئۆگەتمەكتە ۋە تەنبىھلىمەكتە. ئىنسان نېمە ئۈچۈن رەببىگە سېغىنىدۇ؟ ئىنسان پەقەت جىن ۋە شەيتانغا ئوخشاش كۆرۈنمەيدىغان ۋە بىلگىلى بولمايدىغانلار دۇنياسى سەۋەپ بولغان ۋەھىمىدىن كېلىپ چىققان قورقۇلار سەۋەبىدىنلا ئەمەس، « جاھالەت قاراڭغۇلىقى » دەك ئۆزىنى بىلەلمەي قالغان ئەھۋالدىمۇ « رەببىگە سېغىنىدۇ ». قەلبىنىڭ ئەقىل بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈپ تاشلاپ ئىنسانلارنى « بىلىمنىڭ ئورنىغا قورقۇغا؛ مۇۋاپىق بولغان نەرسىگە ئەمەس، مەخسۇس بولغانغا؛ مەنانىڭ ئورنىغا ھاياجانغا چاقىرغان دەم سالغۇچىلار »غا ئوخشايدىغان ساختىپەزلەردىن ۋە « ھەسەتخورنىڭ ھەستى » گە ئوخشاش يامان تۈيغۇلاردىن پاناھلىق تىلەپ رەببىگە سېغىنىدۇ. يەنى:

وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ (3) وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ (4) وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ (5)

« (ئەقىل ـ ئىرادىنى) باستۇرغان ۋاقىتتىكى، زەھەرلىك ـ زۇلمەتلىك بىر (جاھالەت) قاراڭغۇلۇقتىكى شەررىدىن ۋە تۇگۇنلەرگە دەم سالغۇچى سېھىرگەرنىڭ شەررىدىن ۋە ھەسەتخورنىڭ ھەسەت قىلغان چاغدىكى شەررىدىن (ئاللاھ قا) سېغىنىپ پاناھ تىلەيمەن » (3 ـ 5).

ئاللاھ مۇئمىن ئۇچۇن بىردىنبىر ساغلام پاناھلىق مەركىزىدۇر.

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (1) مَلِكِ النَّاسِ (2) إِلَهِ النَّاسِ (3) مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (4) الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ (5) مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (6)

ناس سۇرىسى

« ئىنسانىيەت » ۋە « ئىنسانلار » مەنىسىنى بىلدۇرىدىغان سۇرە ئىسمى « ناس » مەزكۇر سۇرىدە ئۈچ قېتىم تەكرارلانغان:

« (ئەي مۇھاتاب!) ئىنسانلارنىڭ رەببى، ئىنسانلارنىڭ ئىگىسى، ئىنسانلارنىڭ ئىلاھى (ئاللاھ)غا سېغىنىمەن، دېگىن! » (1 ـ 3).

بارلىق مۇسھابلارنىڭ ئاللاھ نىڭ ئىسمى بىلەن باشلىنىپ « ئىنسانىيەت » ئىسمى بىلەن ئاخىرلىششى ناھايىتى مەنىلىك بولۇپ، بۇ تاسادىپىيلىق ئەمەس. « رەب »، مەلۇم بىر تاللانغان تەبىقىنىڭ، سىنپنىڭ ياكى مەلۇم بىر ئېتىقاد گۇرۇھىنىڭ، بەلگىلىك جامائەتلەرنىڭ ۋە دىن مەنسۇبىنىڭ رەببى ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ رەببىدۇر.

مەزكۇر سۇرە مۇسھاب ۋە تەپسىرلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە « ناس » ئىسمى بىلەن تىلغا ئېلىنغان. بۇ سۇرىنى رەسۇلۇللاھ بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتىغان.

سۇرە مەككىدە نازىل بولغان. بارلىق قۇرئان نۇزۇل تەرتىۋىدە بۇ سۇرە فەلەق ـ ئىخلاس سۇرىسى ئارىسىدا يەر ئالغان. سۇرە رىسالەتنىڭ 3 ـ يىلى نازىل بولغان بولسا كېرەك.

رەسمىي مۇسھاب تەرتىپلىرىدە مەزكۇر سۇرە 114 ـ قاتارغا تىزىلغان. بۇ سايىدە ئاللاھ نىڭ ئىسمى بىلەن باشلانغان مۇسھاب، « ناس (ئىنسانلار) » سۇرىسى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئاللاھ ۋەھىينىڭ مەنبەسى، ئىنسان ۋەھىينىڭ نىشانى. ۋەھىينىڭ ئىككى مەقسىتى بار، يەنى تەۋھىد ۋە ئادالەت. بىرىنچىسى، بەندىدىن ئاللاھ قا؛ ئىككىنچىسى، بەندىدىن ئىنسانغا قارىتىلغان. ئىلاھىي خىتاب بۇ سەۋەپتىن بىر ئۇچى (بېشى) سامادا، يەنە بىر ئۇچى (ئايىغى) يەردە بولغان بىر خىتابتۇر. ئۇنىڭ ئاياقلىرىنى ئىنسانىيەت تەمسىل قىلماقتا.

ناس سۇرىسى، دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان باشقا سۇرىلەرگە ئوخشاش خىتاب قىلىنغۇچىدا بەلگىلىك ئالڭ شەكىللەندۇرۇشنى مەقسەت قىلماقتا. فەلەق سۇرىسىدە « فەلەق »نىڭ رەببىگە سېغىنىش تەۋسىيە قىلىنغان بولسا، بۇ سۇرىدە « ئىنسانىيەت »نىڭ رەببىگە سېغىنىش تەۋسىيە قىلىنماقتا:

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (1) مَلِكِ النَّاسِ (2) إِلَهِ النَّاسِ (3)

« (ئەي ختاب قىلىنغۇچى!) ئىنسانلارنىڭ رەببى، ئىنسانلارنىڭ ئىگىسى، ئىنسانلارنىڭ ئىلاهى (ئاللاه)قا سېغىنىمەن، دېگىن! » (1 ـ 3).

فەلەق سۈرىسىدە كېچىنى « يامانلىق ئىلاهى » دەپ تەسەۋۋۇر قىلىش رەت قىلىندۇ. ناس سۈرىسىدە، كۆرۈندىغان ۋە كۆرۈنمەيدىغان، ئىنسان ۋە جن شەيتانلارنىڭ « يامانلىق ئىلاهى » دەپ تەسەۋۋۇر قىلىنىشى رەت قىلىندۇ:

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (4) الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ (5) مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (6)

« كىشىلەرنىڭ دىللىرىدا دائىم ۋەسۋەسە قىلغۇچى جىنلاردىن ۋە ئىنسانلاردىن بولغان شەيتانلارنىڭ شەرىدىن پاناه تىلەيمەن » (4 – 5).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتىدىن « شەيتان » ئىسمىنىڭ پەقەت كۆرگىلى بولمايدىغان مەۋجۇدىيەتلەرنىڭ شەررىگىلا قارىتىلماستىن، ئىنساننىڭمۇ يامانلىق ئېلىپ كەلگۈچىلىرىگە قارىتىلغانلىق چىقىپ تۇرىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىنساندىن ئىنسانلارنىڭ رەببىگە سېغىنىمىز. سۈرىدە شەيتاننىڭ « رەب »كە ئىزافەت (ئېنىقلىغۇچى) بولۇپ كەلمەسلىكى، شەيتاننىڭ ئىسيان سەۋەبىدىن ئىلاهي تەربىيىنى رەت قىلغانلىقى، ئىنساننىڭ تەۋبە بىلەن ئىلاهي تەربىيىنى قوبۇل قىلغانلىقى مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ سۈرىنىڭ تۇنجى مۇهاتابى رەسۇلۇللاه بولۇپ، ئۇنىڭدا پەقەت كۆرۈنمەيدىغان مەخلۇقلارغىلا ئەمەس، ئىنسانلار ئارىسىدىكى شەيتانلاشقان كىشىلەرنىڭ زىيانكەشلىكىدىن پاناه تىلەپ ئاللاه قا سېغىنىش ئېڭىنى بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلغان. بۇ بىر ئىلاهي تەسەللى بولۇشتىن زىيادە، بىر كاپالەت مەنىسىگە ئىگە. چۈنكى، بۇ ئىلاهي كاپالەتنىڭ ئەڭ ئېغىر شارائىتتا قانداق نامايەت بولغانلىقىغا تارىخ شاهىت.

يېغىنچاقلىغاندا، ئاللاه ئۆزىگە سېغىنىپ پاناهلىق تىلگۈچىنى، پەقەت كۆرۈنمەيدىغان مەخلۇقلارنىڭ شەررىدىنلا ساقلاپ قالماي، پاناهلىق تىلگۈچىنىڭ ئۆز جىنسىدىن بولغان بارلىق يامانلىقلارنىڭ شەررىدىنمۇ ساقلايدۇ.

ئاللاه نىڭ « ئىنسانلارنىڭ رەببى » بولىشى، ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭمۇ خۇددى بىر شەخسكە ئوخشاش ئىلاهي تەربىينىڭ نىشانى ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمەكتە. بۇ هەقىقەت:

« شۈبهىسىزكى، بىر قەۋمنىڭ ئەزالىرى ئۆزىنىڭ هالىنى ئۆزگەرتمىگۈچە، ئاللاه ئۇلارنىڭ ئەهۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ » (رەئىد، 11 ـ ئايەت) ئاساسىدا چۈشۈنۈلىشى كېرەك.

ئىخلاس سۈرىسى

سۈرە، مۇهاتابنىڭ « ئاللاه » تەسەۋۋۇرىنى شېرىكتىن خالي قىلغانلىقى ئۈچۈن « ئىخلاس » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. مەزمۇنىغا مۇناسىپ هالدا تەۋهىد سۈرىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بەزى رىۋايەتلەردە بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتالغان.

سۈره مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، سۈرىنىڭ ئۇسلۇبى ۋە مەزمۇنىمۇ بۇ قاراشنى كۈچلەندۈرمەكتە. دەسلەپكى نۇزۇل تەرتىپلىرىنىڭ ھەممىسىدە مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىغا تىزىلغان. مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلار سەۋەبى نۇزۇل رىۋايەتلىرىگە ئاساسلانغان بولسا كېرەك. ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان نۇزۇل تەرتىۋىدە فەلەق ۋە ناس سۈرىلىرىنىڭ ئارقىسىغا، نەجم سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلغان. ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە كافىرۇن – نەجم سۈرىسى ئارىسىغا يەرلەشتۈرۈلگەن. سۈره رىسالەتنىڭ 3 – يىلىدا نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن.

ئىخلاس سۈرىسى، كەلىمەئى تەۋھىد (لا ئىلاھە ئىللەللاھ)نىڭ تەپسىرى خاراكتېرىدە بولۇپ، ئۇچ بولۇشلۇق ۋە ئۇچ بولۇشسىزدىن ئىبارەت ئالتە جۈملىدىن تەركىپ تاپقان. سۈرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى تەۋھىد بولۇپ، خىتاب قىلىنغۇچى ئېڭىدا توغرا بولغان ئاللاھ تەسەۋۋۇرىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. ھەر جۈملە ئارىسىدا سەۋەپ – نەتىجە مۇناسىۋىتى بار:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (1) اللَّهُ الصَّمَدُ (2) لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (3) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (4)

« (ئى مۇھاتاب!) ئېيتقىنكى، ئۇ – ئاللاھ بىردۇر، سامەدتۇر (ھەممە ئاللاھ قا مۇھتاجدۇر). ئاللاھ بالا تاپقانمۇ ئەمەس، تۇغۇلغانمۇ ئەمەس. ھېچقانداق مەۋجۇدىيەت ئۇنىڭغا تەڭداش بولالمايدۇ » (1 – 4).

ئاللاھ بولىشى نەتىجە، قالغانلىرى سەۋەپ بولغاندا، بۇنىڭ مەنىسى مۇنداق بولىدۇ:

ئۇ ئاللاھ تۇر. چۈنكى، تەڭدىشى ۋە ئوخشىشى يوقتۇر. سامەدتۇر، بالا تاپقانمۇ ئەمەس، تۇغۇلغانمۇ ئەمەس، ھېچقانداق بىر مەۋجۇدىيەت ئۇنىڭغا تەڭداش بولالمايدۇ.

ئاللاھ بولىشى سەۋەپ، قالغانلىرى نەتىجە بولغاندا، ئۇنىڭ تەڭدىشى ۋە ئوخشىشى يوقتۇر. ئۇ سامەدتۇر، ئۇ بالا تاپقانمۇ ئەمەس، تۇغۇلغانمۇ ئەمەس. ھېچقانداق بىر مەۋجۇدىيەت ئۇنىڭغا تەڭداش بولالمايدۇ. چۈنكى، ئۇ ئاللاھ تۇر.

سۈره تەۋھىد سۈرىسى بولۇپ، تەۋھىد ئاللاھ نى ئاللاھ تونۇشتۇرغان شەكلىدە بىلىشتۇر.

ئىخلاس سۈرىسى بىر پۈتۈن ھالىتىدە ئاللاھ نى تونۇشتۇرىدۇ. بەندىنىڭ رەببىگە ئىخلاس بىلەن يۈزلىنىشىنى ئىما قىلىدۇ. رەسۇلۇللاھ مەزكۇر سۈرىنى « قۇرئاننىڭ ئۈچتەنبىرىگە تەڭ كېلىدۇ » دېگەن (بۇخارى ۋە مۇسلىم). بۇ مەدھىيە، سۈرىنىڭ مەزمۇنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، قۇرئاننىڭ ئاساسلىق تېمىلىرى تەۋھىد، نۇبۇۋۋەت ۋە ئاخىرەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. رەسۇلۇللاھ بامدات نامىزىنىڭ ئىككى رەكەت سۈننىتى ۋە ھېيت نامازلىرىدا بۇ سۈرىنى كافىرۇن سۈرىسى بىلەن قوشۇپ ئوقۇيتتى. سۈرىنىڭ نازىل بولۇش سەۋەبى ھەققىدە توغرا بولغان رىۋايەت، ئىبن مەسئۇد، ئۇبەي بىن كائاب ۋە جابىر بىن ئابدۇللاھتىن ئايرىم – ئايرىم ھالدا كەلگەن تۆۋەندىكى رىۋايەتتۇر:

« قۇرەيش، رەسۇلۇللاھقا: " بىزگە رەببىڭنى تونۇشتۇرغىن! " دېدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ سۈره نازىل بولدى » (تىرمىزى، تەپسىر 3362،3361).

بۇ سۈره ئاللاه نى تونۇشتۇرغان بولۇپ، بۇ سەۋەپتىن مەزكۇر سۈره ۋەھىينىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەزكۇر سۈره مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى بولغان ئاللاه تىن سۆز قىلماقتا.

قۇرئاندا ئاللاه نى تونۇشتۇرغان ئايىتەل كۇرسى ۋە ھەشر سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئايەتلىرىمۇ بار. لېكىن، ئىخلاس سۈرىسى ئاللاه نى تونۇشتۇرغان مۇستەقىل سۈرىدۇر.

نەجم سۈرىسى

سۈره بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « يۇلتۇز » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « نەجم » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. ساھابە دەۋرىدىمۇ نەجم ئىسمى بىلەن ئاتالغان. نەجم، گەرچە « يۇلتۇز » دېگەن مەنىنى بىلدۈرسىمۇ، ئەمما بۇ سۈرىدە بۇ مەنىنى ئىپادىلىمىسە كېرەك. چۈنكى، « بىر پۈتۈن گەۋدىنىڭ پارچىلىرى »مۇ نەجم دەپ ئاتىلىدۇ. قۇرئاننىڭ تەدرىجىي نازىل بولىشى ئۈچۈن ئوخشاش سۆز يىلتىزىدىن كەلگەن « تەنجىم » رەۋىشى ئىشلىتىلىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، نەجمنىڭ « يۇلتۇز » مەنىسى، بۇ ئەسلى مەنىگە قىياس بىلەن قويۇلغان بىر قوشۇمچە مەنا بولسا كېرەك. بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئەننەجم » كەلىمىسى، « قارىغان ھەر قانداق كىشى كۆرەلەيدىغان يەردە تۇرغان، ھېچكىم ئۇنىڭدىن بىگانە قالالمايدىغان دەرىجىدە كۆز ئالدىدا تۇرغان، كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇرىدىغان » دېگەن مەنىگە ئىگە. شۇڭا، بۇ كەلىمە يا قۇرئان ۋەھىينىڭ بىر ئالاھىدىلىكىنى ۋەياكى تەدرىجىي نازىل بولۇشنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن. مۇجاھىتنىڭ ئىبن ئاببباستىن نەقىل قىلىشچە، ئەننەجم كەلىمىسى ئارقىلىق « ۋەھىينىڭ تەدرىجىي نازىل بولىشى » نەزەردە تۇتۇلغان.

ئىبن ئاببباس، نەجم سۈرىسى رەسۇلۇللاه مەككىلىكەرگە ۋەھىي بىلەن « جەڭ ئېلان قىلغان » تۇنجى سۈره ئىدى، دېگەن (بۇخارى). ئىبن ئاببباسنىڭ بۇ قارىشىنى قۇرئان تەستىقلايدۇ. مەككە مۇشرىكلىرى دەسلەپتە ۋەھىينىڭ چاقىرىقىغا قۇلاق يوپۇرۇپ كەلگەنىدى. قوبۇل قىلمىغان بولسىمۇ، ئوچۇق – ئاشكارا قول سېلىپ قارشى تۇرمىغانىدى. ئىلاھلىرىنى ئەيىپلەش بىلەن تەڭ مۇئامىلىسىنى ئۆزگەرتىپ، ۋەھىيگە ۋە ئۇنىڭ تەبلىغچىسىغا ئەزىيەت يەتكۈزۈشكە باشلىدى. مانا بۇ مۇئامىلىدىكى ئۆزگۈرۈشنىڭ پەيدا بولىشىدا، بۇ سۈرىنىڭ ئوينىغان رولى چوڭ. قۇرئاننىڭ ئۇسلۇبى بىزگە بىر ھەقىقەتنى ئۆگىتىدۇ. يەنى، ھەقىقەتنىڭ يەتكۈزۈلىشى، بارلىق ئىستراتېگىيلىك ۋە تاكتىك پىلانلاردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. مانا بۇ سۈرىدىكى قەتئىي پوزىتسىيىدىن سۈرىنىڭ نازىل بولغان ۋاقتىنى تەخمىن قىلىشقا بولىدۇ. بۇ سۈره تەخمىنەن دەۋەتنىڭ 3 – ياكى 4 – يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

مۇھەممەدى دەۋەتنىڭ مەككىدىكى مەزگىلىنى تۆت باسقۇچقا ئايرىشقا بولىدۇ:

1. شەخسلەر نىشان قىلىنغان دەۋەت باسقۇچى. ۋەھىينىڭ نازىل بولۇشقا باشلىنىشىدىن تارتىپ، نەجم سۈرىسى نازىل بولغىچە بولغان مەزگىل. بۇ مەزگىل ۋەھىينىڭ باشلىنىشىدىن تارتىپ 3 – ياكى 4 – يىلغىچە داۋام قىلغان. فاتىھە سۈرىسىدىن تارتىپ ئىخلاس سۈرىسىگىچە بولغان 25 سۈرە بۇ مەزگىلدە نازىل بولغان بولسا كېرەك.

2. ئاۋام خاراكتېرلىق دەۋەت باسقۇچى. بۇتلارنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنىپ، بۇتلار ئوچۇق – ئاشكارا ئەيىبلەنگەن نەجم سۈرىسى نازىل بولغان 3 – ياكى 4 – يىلدىن تارتىپ قۇرەيىش ئېمبارگوسى باشلانغانغا قەدەر داۋام قىلغان مەزگىل. بۇ مەزگىلمۇ 3 – 4 يىل داۋام قىلغان. بۇ مەزگىلدە نەجم سۈرىسىدىن ھاقىقا سۈرىسىگىچە 20 سۈرە نازىل بولغان بولسا كېرەك.

3. قۇرەيشنىڭ مۇئمىنلەرگە قارشى ئېلىپ بارغان ئېمبارگو باسقۇچى. بۇ باسقۇچ رىسالەتنىڭ 7 – يىلىدا باشلانغان بولۇپ، 9 – يىلنىڭ ئاخىرىغىچە 3 يىلغا يېقىن داۋام قىلغان. بۇ مەزگىلدە مەئارىج سۈرىسىدىن رەئىد سۈرىسىگىچە بولغان 14 سۈرە نازىل بولغان بولسا كېرەك.

4. بەيئەت باسقۇچى. ئېمبارگودىن كېيىن، يەنى 10 – يىلدىن تارتىپ 13 – يىلدىكى ھىجرەتنىڭ باشلىنىشىغىچە بولغان مەزگىل. بىرىنچى ۋە ئىككىنجى ئەقەبە بەيئەتلىرى بۇ مەزگىلدە بولغان. تۇنجى سۈيقەست ئىماسى ئىشارەت قىلىنغان تۇر سۈرىسىدىن مەككىدە ئەڭ ئاخىرقى قېتىم نازىل بولغان مۇتەففىفىن سۈرىسىگىچە بولغان 30 سۈرە بۇ باسقۇچتا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

قۇرەيش بۇتلىرىنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنىپ، ئوچۇق – ئاشكارا ئەيىبلەنگەن تۇنجى سۈرە بولغان نەجم، شەخسلەر نىشان قىلىنغان دەۋەتتىن ئاۋام دەۋەت نىشانى بولغان باسقۇچقا ئۆتۈشتە بۇرلۇش نوقتىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ سۈرىنىڭ پۈتۈنلەي ياكى بىر قىسمىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەرنىڭ ئاساسى يوق. دەسلەپكى مەزگىلدە نۇزۇل تەرتىپلىرىدە، مەزكۇر سۈرە ئىخلاس – ئەبەسە سۈرىسى ئارىسىغا يەرلەشتۈرۈلگەن. بىزمۇ بۇنى توغرا دەپ قارايمىز. بۇنىڭغا قارىغاندا، مەزكۇر سۈرە بىرلا قېتىمدا ياكى تەدرىجي نازىل بولغان بولسا كېرەك.

بۇ سۈرە، فەجر سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغان سۈرىلەر ئارىسىدا قىسسەلەر بايان قىلىنغان ئىككىنجى سۈرە. فەجر سۈرىسىدە يەر ئالغان قىسسەلەرگە بۇ سۈرىدە ھەزرىتى مۇسا، ھەزرىتى نۇھ ۋە مۇتەففىكە (لۇت) قەۋمى قىسسەلىرى قوشۇلغان.

سۈرىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا ۋەھيي ۋە ئۇنىڭ ئىلاھى مەنبەسى ھەققىدە بايان بېرىلگەن بولۇپ، رەسۇلۇللاھنىڭ ۋەھيي پەرىشتىسى بىلەن ئىككى يەردە ئۇچراشقانلىقى بايان قىلىنغان. بۇ نوقتىدىن ئىسرا سۈرىسىنىڭ باشلىنىش قىسمىدىكى ئىسرا ۋەقەسى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋىتى بولىشى مۇمكىن.

رەسۇلۇللاھنىڭ ۋەھيي پەرىشتىسى بىلەن ئۇچرىشىش ھەقىقىتىنىڭ قۇرئاندىكى بايانى تۆۋەندىكىچە:

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى (1) مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى (2) وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى (3) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (4) عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى (5) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى (6) وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى (7) ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى (8) فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (9) فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى (10) مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (11) أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى (12) وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى (13) عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى (14) عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى (15) إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى (16) مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى (17) لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى (18)

« ۋەھىينىڭ تەدرىجىي نازىل بولىشى شاھىت بولسۇن! سىلەرنىڭ دوستۇڭلار / ھەمراھىڭلار (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام) گۇمراھ بولمىدى ۋە يولدىن ئاداشمىدى. (ئۇ) ئۆز نەپسى خاھىشى بويىچە سۆزلىمەيدۇ. بۇ (قۇرئان)، ئۇنىڭغا نازىل قىلىنغان بىر ۋەھيدىن ئىبارەت. ۋەھينى ئۇنىڭغا كۈچلۈك پەرىشتە (جىبرىئىل) ئۆگەتتى. ئۇنىڭ (جىبرىئىلنىڭ) كۆرۈنۈشى چىرايلىق بولۇپ، يۇقىرى ئۇپۇقتا (ئۆز شەكلىدە) تۇردى. ئاندىن ئۇ ئاستا – ئاستا (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) يېقىنلاشتى. ئۇ (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) ئىككى ياچاق مىقدارى ياكى ئۇنىڭدىنمۇ يېقىنراق يېقىنلاشتى. ئاللاھ بەندىسىگە (جىبرىئىل ئارقىلىق تېگىشلىك) ۋەھيىلەرنى ۋەھيي قىلدى. ئۇنىڭ (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ) كۆرگىنىنى دىلى ئىنكار قىلمىدى (يەنى راست كۆردى). سىلەر (ئى مۇشرىكلار جامائەسى!) ئۇنىڭ كۆرگەنلىرى ئۈستىدە ئۇنىڭ بىلەن مۇنازىرە قىلىشامسىلەر؟ ئۇ جىبرىئىلنى ھەقىقەتەن ئىككىنجى قېتىم سىدرەتۇلمۇنتەھا (دەرىخىنىڭ) يېنىدا كۆردى. جەننەتۇلمەئۋا بولسا سىدرەتۇلمۇنتەھانىڭ يېنىدۇر. (ئۇ) سىدرەتۇلمۇنتەھانى (ئالەملەرنىڭ رەببىنىڭ نۇرى) قاپلىغان چاغدا (كۆردى). (پەيغەمبەرنىڭ) كۆزى (ئوڭ – سولغا) بۇرالمىدى، (كۆزلەنگەن نەرسىدىن) ئۆتۈپ كەتمىدى. شۇبھىسىزكى، ئۇ رەببىڭنىڭ ئەڭ چوڭ ئايەتلىرىدىن بىرىنى كۆردى » (1 – 18).

بۇ ئايەتلەر ھەم مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ۋە مۇئمىنلەرنى تەستىق ۋە تەشۋىق قىلغان، ھەم ئىنكار قىلغۇچىلارنى تەنقىد قىلىش بىلەن بىرگە، ئۇلارنى ئەيىبلىمەكتە. سۈرە ۋەھيىگە قارىتىلغان تۆھمەتلەرگە جاۋاپ بېرىشكە « ۋەننەجم » كەلىمىسى بىلەن باشلىغان. نەجمىدىن ئىبارەت كۆپ مەنىلىك بىر كەلىمىنىڭ ئىشلىتىلىشى چوڭقۇر مەنىگە ئىگە. بۇ ۋەھينىڭ سۆز ساماسى (ئاسمىنى)نىڭ يۇلتۇزى ئىكەنلىكىنى، ۋەھينىڭ تەدرىجىي نازىل بولىدىغانلىقىنى، « ساما » ۋە ئۇنىڭ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ھەشەمىتىنى ئىما قىلماقتا. مەزكۇر سۈرىگە بۇ خىل ئۇسلۇب بىلەن كىرىش ئارقىلىق، چوڭ

ئالەم بولغان كائنات بىلەن كىچىك ئالەم بولغان ئىنسان ئارىسىدا بىر مۇناسىۋەت قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ نوقتىنى چىقىش قىلغان ئاساستا، ئىنساننىڭ بۇزۇلۇشى بىلەن كائناتنىڭ بۇزۇلۇشى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئىشارەت قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، قۇرەيشنىڭ بۇزۇلغان ئىلاھ چۈشەنچىسى ۋە بۇ چۈشەنچىنىڭ ئەسىرى بولغان يالغان ئىلاھلار تىلغا ئېلىنىدۇ (19 – 32). سۈرە ئىنساننىڭ ئەبەدىي ئىستىقبالى ۋە بۇ ئىستىقبالدا ئۆزىنى كۈتىۋاتقان مۇكاپات ياكى جازا تېمىسىنى ئاساس قىلغان بايانلار بىلەن ئاخىرلىشىدۇ (33 – 62).

سۈرىدە، پۈتۈن زامان ۋە ماكانلار ئۈچۈن كۈچكە ئىگە بولغان ئىلاھىي پرىنسىپ مۇنداق بايان قىلىنغان:

أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى (38) وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (39)

« ھېچكىم باشقا بىر كىشىنىڭ جاۋاپكارلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالالمايدۇ. ئىنسان پەقەت ئۆزىنىڭ ئىشلىگەن ئىشىنىڭ (ئەمەلىنىڭ) نەتىجىسىنى كۆرىدۇ » (38 – 39).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى بۆلۈمدىكى ئىككى ئايەتتە، بىر – بىرىگە زىتلارنىڭ ۋە جۈپلارنىڭ بولىشىنىڭ ئاللاھ نىڭ مەخلۇقات ئۈچۈن بەلگىلىگەن قانۇنى ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئەسلىتىدۇ:

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى (43) وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا (44)

« ئاللاھ ئىنسانىنى كۈلدۈرەلەيدۇ ۋە يىغلىتالايدۇ. ئاللاھ ئۆلتۈرۈشكە ۋە تىرىلدۈرۈشكە قادىر » (43 – 44).

ئەبەسە سۈرىسى

بۇ سۈرە بىرىنچى ئايەتتىكى « تەرىنى تۈردى » مەنىسىنى ئىپادىلەيدىغان « ئەبەسە » پېئىلى بىلەن ئاتالغان.

«يېنىغا ئەما كەلگەنلىكى ئۈچۈن تەرىنى تۈردى ۋە يۈزىنى ئۆرۈۋالدى » (1 – 2).

« بۇ ئايەتتىكى تەرىنى تۈرگەن ۋە يۈزىنى ئۆرىۋالغان كىم؟ » دېگەن سوئالغا، رىۋايەتلەرنى ئارىلاشتۇرمىغان ئاساستا، پەقەت ئايەتنىڭ ئۆزىگە ئاساسلىنىپ تۈرۈپ جاۋاپ بەرسەك، مۇنداق ئىككى تۈرلۈك ئېھتىماللىق مەۋجۇت.

بىرىنچى ئېتىماللىق، تەرىنى تۈرگەن كىشى رەسۇلۇللاھتۇر. ئۇ، مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ چوڭلىرىدىن بىرسى (ۋەلىد بىن مۇغىرە ياكى ئۇبەي بىن خەلەف) گە دەۋەت قىلىۋاتقاندا ئىبن ئۇممى مەكتۇم كېلىپ، رەسۇلۇللاھتىن ئۆزىگە نەسىھەت (دەۋەت) قىلىشنى سورايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇنىڭغا ئىچى پۇشۇپ تەرىنى تۈرگەن ۋە يۈزىنى ئۆرىۋالغان.

ئىككىنچى ئېھتىماللىق، ئۇ تەرىنى تۈرگۈچى مەككىلىك مۇشرىكلارنىڭ چوڭى بولۇپ، ئۇ كىشى رەسۇلۇللاھ بىلەن مۇنازىرلىشىۋاتقاندا، دىن ئۆگەنمەكچى بولۇپ رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىغا يېقىر بىر مۇئمىن بولغان ئەما ئابدۇللاھ ئىبن ئۇممى مەكتۇم كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن كىبىرى سەۋەبىدىن ئۆزىنى يوقسۇل بىر كىشى بىلەن تەڭ تۇتۇشنى خالىمغان ئۇ مۇشرىكنىڭ بۇ ئەھۋالىغا ئىچى پۇشۇپ ئۇ يەردىن ئايرىلغان. ئۇ مۇشرىك كىشى ئۇچۇن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ مۇئمىن كىشى ئۇنىڭغا نىسبەتەن بىر مالاي ئىدى. جاھىلىيەت مەنتىقى نەزەردە تۇتۇلغاندا، بىر كاتتا كىشىنىڭ ئادەتتىكى بىر كىشى بىلەن تەڭ ئورۇندا بولىشى قوبۇل قىلغىلى بولمايدىغان بىر ئىش ئىدى. شۇڭا، ئۇ مۇشرىكمۇ بۇنى قوبۇل قىلمىدى ۋە تەرىنى تۈرۈپ ئۇ يەردىن ئايرىلدى.

سۈرىنىڭ تېكىستىنى نەزەردە تۇتساق، بۇ ئىككى ئېھتىماللىق ئىچىدە بۇرۇنقى ئەنئەنىۋى چۈشەنچىدە ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان بىرىنچى ئېھتىماللىق ئەمەس، ئەكسىچە ئىككىنچى ئېھتىماللىق توغرا. سۈرە تېكىستىگە ئاساسلانغان ۋاقتىمىزدا بۇنىڭ مۇنداق ئىككى دەلىلى بار:

1. دەسلەپكى ئىككى ئايەتتە ئىشلىتىلگەن ئالماش بىلەن 3 ـ ۋە 4 ـ ئايەتتە ئىشلىتىلگەن ئالماش ئارىسىدا ناھايىتى ئېنىق پەرق بار. 1 ـ ۋە 2 ـ ئايەتتە « ھۇۋە ـ ئۇ »، 3 ـ ۋە 4 ـ ئايەتتە ئېنىق ھالدا « كە ـ سەن » ئالمىشى ئىشلىتىلگەن. ئالدىنقى ئىككى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئۇ » بىلەن كېيىنكى ئىككى ئايەتتە ئىشلىتىلگەن « سەن » ئالمىشى ئوخشاش بىر كىشىنى كۆرسەتمىسە كېرەك. بولۇپمۇ ئاللاھ تىلغا ئېلىنغاندا، گەرچە ئالماشلار ئوخشاش بۆلەك ئىچىدە ئالمىشىپ كەلسىمۇ، لېكىن بۇ ئارقىلىق ئاللاھ نى ھېچقانداق بىر ئالماش بىلەن ئېپادىلىگىلى بولمايدىغانلىقىنى ۋە ئىنسان زېھىندىكى شەخسكە ئايلاندۇرۇشنىڭ ھەر خىل شەكلىدىن خالىي ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت چۈشەنچىنى ئىنسان ئېڭىدا تۇرغۇزۇش مەقسەت قىلىنماقتا. بۇنىڭدىن باشقا، كىشىلەر ئۇچۇن ئىشلىتىلگەن ئالماشلاردىكى ئالمىشىش، خىتاب قىلىنغۇچىنىڭمۇ ئالماشقانلىقى مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ سۈرىدىكى ئالدىنقى تۆت ئايەتتىمۇ ئالماشلار ئۆزگەرگەن. ئالدىنقى ئىككى ئايەتتە ئىشلىتىلگەن « ئۇ » ئالمىشى تەرىنى تۈرۈپ، يۈزىنى ئۆرىۋالغان كىشىنى كۆرسەتمەكتە. ئۇ شەخس مۇشرىك ئاقساقاللىرىدىن بىرسى. داۋامىدىكى 3 ـ ۋە 4 ـ ئايەتتىكى « سەن » ئالمىشى رەسۇلۇللاھنى كۆرسەتمەكتە. رەسۇلۇللاھ بۇ ئايەتلەردە تەرىنى تۈرۈپ، يۈز ئۆرىۋېلىشقا سەۋەپچى بولغان ئەمانىڭ بىئەپ ۋاقتىتا يېنىغا كېلىشىدىن ئانچە خۇرسەن بولمىغان، شۇ سەۋەپتىن ئاللاھ رەسۇلۇللاھقا كايىغان.

2. ئەبەسە (تەرىنى تۈردى) ۋە ۋەتەۋەللە (يۈزىنى ئۆرۈپ يىراقلاشتى) پېئىلى قۇرئاندا پەقەت ئىككى يەردە بىرلىكتە ئىشلىتىلىدۇ. بىرىنچىسى بۇ سۈرىدە. ئىككىنجىسى مۇددەسسىر سۈرىسى 23 ـ 24 ـ ئايەتتە. نازىل بولۇش سەۋەپلىرىگە قارىغان ۋاقتىمىزدا، ئىككى ۋەقەدە ئوخشاش ئىككى ئىسمنى كۆرىمىز. يەنى، مۇغىرە بىن شۇبە ياكى ئۇبەي بىن خەلەف. بۇ سەۋەپتىن قۇرئاندا پەقەت ئىككى يەردە بىللە ئىشلىتىلگەن بۇ پېئىللارنى ئەسبابى نۇزۇل (نازىل بولۇش سەۋەبى)دا بايان قىلىنغان ئىگە (شەخس) ئوخشاش بىر كىشىنى كۆرسەتمەكتە. بۇ سۈرىنىڭ ئىسمى بولغان ئەبەسە (تەرىنى تۈردى) پېئىلىنىڭ ئىگىسى رەسۇلۇللاھ ئەمەس، ئەكسىچە شۇ مەزگىلدىكى مەككىلىك مۇشرىكلارنىڭ كاتتۇاشلىرى بولغان ئۇ ئىككى كىشىدىن بىرسى بولسا كېرەك.

سۇرە مەككىدە نازىل بولغان. سۇرىنىڭ ئالدىنقى بۆلىكىدە باش قەھرىمانى ئەما ئىبن ئۇممى مەكتۇم بولغان ۋەقە بىزگە سۇرىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتى ھەققىدە يېپ ئۇچى بېرىدۇ. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، رەسۇلۇللاھ مۇشرىكلارنىڭ كاتتىلىرىنى دەۋەت قىلىش ئۈچۈن بىر يەردە جەم بولغان. بارلىق نازىل بولۇش تەرتىپلىرىدە نەجم سۇرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان بولۇپ، مەككىلىك مۇشرىكلار بىلەن مۇناسىۋەتنىڭ ئۈزۈلۈش ھارپىسىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك. چۈنكى، نەجم سۇرىسى نازىل بولۇپ ئۈزۈن ئۆتمەستىن مۇشرىكلار بىلەن بولغان بارلىق دىئالوگلار توختىغان. بۇلارغا ئاساسلانغاندا، ئەبەسە سۇرىسى شەخسلەر نىشان قىلىنغان دەۋەت بىلەن ھەبەشىستانغا ھىجرەتنىڭ باشلىنىشى ئارىسىدىكى بىر مەزگىلدە، يەنى دەۋەتنىڭ 4 ـ يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۇرە ئالدىنقى بۆلىكىدە ۋاستىلىق، قالغان بۆلىكىدە بىۋاستە ھالدا ئىنسانلارغا (ئەل ـ ئىنسان) خىتاب قىلىدۇ. ئىگىسىنىڭ كىم ئىكەنلىكى نامەلۇم بولغان دەسلەپكى ئىككى ئايەتنى نەزەرگە ئالمىساق، سۇرە رەسۇلۇللاھنى ئاگاھلاندۇرغان بىر تىل بىلەن باشلىنىدۇ:

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى (3) أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى (4) أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى (5) فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى (6) وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى (7) وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى (8) وَهُوَ يَخْشَى (9) فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى (10)

« (ئى نەبى ساڭا كەلسەك!) ئۇ (مۇشرىكنىڭ گۇناھلىرىدىن) پاكلىنىش ئېھتىمالىنىڭ بارلىقنى ياكى نەسىھەتنىڭ ئۇنىڭغا پايدىلىق بولىدىغانلىقنى سەن نەدىن بىلىسەن؟ ئۆزىنى (ئىماندىن) بىھاجەت ھېسابلايدىغان ئادەمگە كەلسەك، سەن پۈتۈن ۋۇجۇدۇڭ بىلەن ئۇنىڭغا يۈزلىنىسەن (كۆڭۈل بۆلىسەن). ئۇ (كۇفرىدىن، گۇناھلاردىن) پاكلانمىسا، بۇنىڭغا سەن جاۋاپكار ئەمەس. ئەمما، ساڭا ئىشتىياق بىلەن كەلگەن كىشى، ھەقىقەتەن ئاللاھ تىن ئەيمىنىدۇ، ئۇنى ھۆرمەتلەيدۇ. سەن ئۇنىڭغا قارىماي قويىسەن » (3 ـ 10).

بۇ ئاگاھلاندۇرۇش، مەسئۇلىيەت ئەخلاقى ۋە مۇئامىلە قىلىش ئەخلاقى ئارىسىدىكى ساقلىنىشى كېرەك بولغان مۇۋازىنەتنى نەزەردە تۇتماقتا. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئىجتىمائي جەمئىيەتتە مېيىپلارغا ئىتىۋار بېرىشتىن ئىبارەت بىر گۇزەل ئەخلاقنى ئىما قىلماقتا.

مەزكۇر سۇرىنىڭ ئالدىنقى بۆلىكىدە، ئىجتىمائي ئورۇننىڭ كىشىنىڭ قىممىتىنى بەلگىلەيدىغان ئامىل ئەمەسلىكى تەكىتلەنگەن. بۇ ھەقىقەت ھۇمەزە ۋە ھۇجرات سۇرىلىرىدىمۇ تەكىتلىنىدۇ. بۇ نوقتىدا، رەسۇلۇللاھنى ئاگاھلاندۇرغان ئايەتلەر بۇ سۇرىنىڭ ئالدىنقى بۆلىكى بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. تەۋبە سۇرىسى 43 ـ ئايىتىدە بىۋاستە ھالدا، نىسا سۇرىسى 105 ـ 107 ـ ئايەتلىرىدە ۋاستىلىق ھالدا رەسۇلۇللاھ ئاگاھلاندۇرۇلغان.

سۇرىنىڭ ئىككىنجى بۆلىكىدە، سۆز ئىنسانغا قارىتىلىدۇ. چۈنكى، سۆزلەر تاجى ۋەھىيدۇر، ئۇنىڭ نىشانى ئىنسان (11 ـ 16)؛ دۇنيا ھاياتىنىڭ مەزكىزىدە ئىنسان ئورۇن ئالماقتا (17 ـ 24).

سۇرىنىڭ رەسۇلۇللاھنى ئاگاھلاندۇرغان بۆلىكىنىڭمۇ مەقسىدىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئايەت بۇ بۆلەكتە تىلغا ئېلىنماقتا:

كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ

« (ھېچقانداق بىر ئىنسان) ئۇنىڭ (ئاللاھ نىڭ) ئەمرىنى تولۇق ئادا قىلالمىغان » (23).

ئىنساننى بىر جۈملىدە چۈشەندۈرگەن بالاغەت ۋە پاساھەت ئۆزىنىكى بولغان بۇ ئايەت، « بەندە نۇقسانسىز بولمايدۇ » نىڭ قۇرئانى ئىپادىسىدۇر.

ئاخىرقى سۆزلەر قايتا تىرىلىشقا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بولۇپمۇ ئەڭ يېقىن ئۇرۇق – تۇققانلارنىڭمۇ بىر – بىرىدىن يۈز ئۆرۈيدىغان ھېساپ كۈنى تەكرار ئەسلىتىپ ئۆتۈلگەن:

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ (38) ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (39) وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ (40) تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ (41)

« ئۇ كۈندە بەزى يۈزلەردىن نۇر، تەبەسسۇم ۋە شاد – خورامىلىق يېغىپ تۇرىدۇ. بەزى يۈزلەرنى چاڭ – توزان بېسىپ كەتكەن، قارىداپ كەتكەن بولىدۇ » (38 – 41).

رەببىم! يۈزىمىزنى نۇرلۇق، ئۆزىمىزنى پاك، سۆزىمىزنى ھەق ئەيلىگىن!

شەمس سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « قوياش » مەنىسىدىكى « شەمس » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

« قوياش ۋە ئۇنىڭ نۇرى بىلەن قەسەمكى، قوياشقا ئەگەشكەن ئاي بىلەن قەسەمكى! » (1 – 2).

رەھمان سۈرىسىدە قوياشنىڭ سەجدە قىلغانلىقى تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇنىڭ مەقسىتى، قوياشنىڭ يارىتىلىش مەقسىتىگە ماس ھالدا ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىنى ئىپادىلەش بولۇپ، بىرىنچى ئايەتتە قوياشنىڭ شاھىتلىقى تىلغا ئېلىنماقتا. ئەلۋەتتە، قوياش ئالدى بىلەن، نازىل بولۇش مۇھىتىدا ئۆزىنى ئىلاھلىق سۈپىتى بىلەن سۈپەتلىگەنلەرنىڭ زىيىنىغا گۇۋاھلىق بېرىدۇ. ئاندىن، ھەر كۈنى تۇغۇلغاندىن كۈن پاتقىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھەر نەرسىگە گۇۋاھچى بولىدۇ. قوياش ۋە ئاينىڭ شاھىت بولىشى، كېچە ۋە كۈندۈزنىڭ شاھىت بولىشى دېگەنلىكتۇر. كېچە ۋە كۈندۈزنىڭ شاھىت بولىشى، ئۇلارنىڭ ئىنسانلارنىڭ ھەر قىلمىشىغا شاھىت بولىدۇ دېگەنلىكتۇر.

يىغىنچاقلىغاندا، ھېچكىم ئاللاھ تىن بىر نەرسىنى يوشۇرالمايدۇ.

مەزكۇر سۈرە، بۇخارىدا بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتالغان.

قۇرئاندا، يەر يۈزىدىكى ھاياتنىڭ ئەڭ مۇھىم ئامىلى بولغان « قوياش » نىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان بىر سۈرىنىڭ بولىشى كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. قوياش كۆيدۈرگۈچى

هارارىتى ۋە زەھەرلىك نۇرلىرى بىلەن جەلال سۈپەتلىرىنىڭ، ھاياتنىڭ مەنبەسى بولىشى بىلەن جەمال سۈپىتىنىڭ ئورتاق تەجەللىسى بولۇپ، نۇر ۋە نار (ئوت)مۇ ئۆزىنى ئۇنىڭدا بىرلىكتە نامايەن قىلىدۇ.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. سۈرىنىڭرىتىم ۋە مەزمۇن پۈتۈنلىكىگە قارىغاندا بىر قېتىمدىلا نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن. سەمۇد قەۋمىنىڭ ھالاكىتىگە مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلار بېرىلگەن ئاخىرقى بۆلىكى، ئۆز ۋاقتىدىكى مەككىلىك ئىنكارچىلارنىڭ مۇسۇلمانلارغا قاراتقان ئەزىيىتى ۋە زۇلۇمىنىڭ باشلانغان مەزگىلىنى ئىما قىلماقتا. بۇ مەزكۇر سۈرىنىڭ رىسالەتنىڭ 3 – 6 – يىللىرى ئارىسىدىكى دارۇل ئەرقەم يىللىرىدا نازىل بولغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا مەزكۇر سۈرە دەۋەتنىڭ 4 – يىلىدا نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن. مەزكۇر سۈرە، دەسلەپكى مەزگىللەردىكى نۇزۇل تەرتىپلىرىدە بۇرج سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلغان.

سۈرىدە فەجر ۋە بەلەد سۈرىلىرىدە بايان قىلىنغاندەك ھەزرىتى ئىنسان، ئۇنىڭ ئەبەدىي سائادىتى ۋە پالاكىتى بايان قىلىنغان.

سۈرىنىڭ قوياش ۋە نۇرىنى قوياشتىن ئالىدىغان ئاي شاھىت قىلىنغان ھالدا باشلىنىشى (1 - 2)، بىر مەنىدە ئاللاھ ۋە ۋەھيىنى سىمۋول قىلماقتا. قوياش ماددىي ھايات ئۈچۈن نۇر ۋە ھاياتلىق مەنبەسى بولغاندەك، ئاللاھ ۋە ۋەھيىمۇ مەنىۋىي ھايات ئۈچۈن نۇر ۋە ھايات مەنبەسىدۇر. كېچىسى ۋە كۈندۈزى بىلەن يەر يۈزى قوياش ۋە ئايغا شاھىت بولغاندەك، ئىنسان فىترىتىدىكى فۇجۇر ۋە تەقۋاسى بىلەن ئاللاھ قا ۋە ۋەھيىگە شاھىتتۇر (3 – 8). بۇ ئايەتلەر بۆلىكىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى مۇنداق ئاخىرلاشقان:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا (9) وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا (10)

« كىمكى ئۆز نەپسىنى پاكلاپ گۇناھلاردىن يىراقلاشسا، ئۇ چوقۇم ئەبەدىي سائادەتكە ئېرىشىدۇ؛ كىمكى ئۆز نەپسىنى ئىختىيارىغا قويۇپ بەرسە (ئىچىدىكى ياخشىلىق ئۇرۇقىنى بىخلاندۇرماي) چېرىتسە، ئۇ چوقۇم زىيان تارتقۇچىلاردىن بولىدۇ » (9 – 10).

بۇ بۆلەكتە قوياش، قوياش نۇرى، ئاي، كۈندۈز، كېچە، ئاسمان، زېمىن ۋە ئىنساندىن ئىبارەت سەككىز نەرسىگە قەسەم قىلىنغان.

بۇ سەككىز نەرسىنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكى شۇكى، گەرچە بۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى يارىتىلغان نەرسىلەر بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئىنسانىيەت تارىخىدا ئوخشاش بولمىغان ماكان ۋە زامانلاردا بۇلارغا « ئىلاھ » لىق سۈپىتى بېرىلىپ چوقۇنۇلغان. بۇ ئارقىلىق بۇلاردىن ئالدىنقى ئالتىسى ئىنساننىڭ ئەمرىگە (خىزمىتىگە) بېرىلگەنلىكى ئەسلىتىلىدۇ. خىزمىتىگە بېرىلگەن نەرسىلەرگە ئاللاھ تىن مۇستەقىل ھالدا بىر « ئىلاھ » لىق سۈپىتى بېرىش، خۇددى چاكىرىنىڭ خىزمەتكارى بولغان ئەقىلسىز خوجايىن بولغاندەك بىر ئىش، خالاس.

سۈرىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىدە، « زىيان تارتقۇچىلار كىملەرگە ئوخشايدۇ؟ » دېگەن سوئالغا، سەمۇد قەۋمى دۇچار بولغان ئاقىۋەت مىسال قىلىنىش ئارقىلىق روشەن ھالدا جاۋاپ بېرىلگەن ۋە خىتاب قىلىنغۇچىلار ئاگاھلاندۇرۇلغان. دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان فەجر سۈرىسىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەن سەمۇد قەۋمىنىڭ ئاقىۋىتى بۇ سۈرىدە بىر قەدەر تەپسىلى بايان

قىلىنغان. ئۇلار، ۋەھىيدىن ئىلاھى نۇر ئېلىپ كەلگەن بىر ئاللاھ رەسۇلىنى يالغانغا چىقىرىپ ئىنكار قىلغانىدى. نەتىجىدە، ئۇلار ئۆزلىرىنى زۇلمەتكە مەھكۇم قىلىپ، ئەبەدىي زىيان تارتقۇچىلاردىن بولغانىدى (11 – 15).

بۇرۇج سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « بۇرۇج » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:
« بۇرۇجلار بىلەن تولغان ئاسمان شاھىت بولسۇن! ».
بۇرۇج كەلىمىسى ئەندۇلۇس ئارقىلىق خىرىستىيان ياۋروپاغا ئۆتكەن. يەنى، بۇرژۇئا - بۇرۇجلاردا ئولتۇرغان بايلار تەبىقىسىنىڭ ئىسمىدۇر. بۇرژۇئازىيە – بۇ تەبىقە ھاسىل قىلغان سىنىپنىڭ ئىسمى. ياۋروپادىكى چوڭ شەھەرلەرنىڭ كۆپ سانلىقىدا بۇ ئىسىم ئىشلىتىلمەكتە. لۇگسىمبۇرگ، ھامبۇرگ، دىسبۇرگ، ستارازبۇرگ بۇلاردىن بىر قانچىسى.
بۇ سۈرە ساھابىلەردىن كەلگەن رىۋايەتلەردە بىرىنچى ئايەت بىلەن تولۇق ئاتالغان. مۇسھابلاردا، ھەدىس ۋە تەپسىر كىتابلىرىدا بۇرۇج ئىسمى بىلەن ئاتالغان.
سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، مەزمۇنىدىن مۇئمىنلەرگە قارىتىلغان زۇلۇم ۋە ئەزىيەتلەر باشلانغان بىر مەزگىلدە نازىل بولغانلىقى مەلۇم. بۇ نەجمدىن كېيىن ۋە ھاققا سۈرىسى نازىل بولۇشتىن ئىلگىرىكى مەزگىلگە، يەنى دەۋەتنىڭ 4 – ياكى 5 – يىلىغا توغرا كەلمەكتە.
دەسلەپكى مەزگىلدىكى نۇزۇل تەرتىپلىرىدە شەمس ۋە تىن سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان.
سۈرىدە ئېتىقادقا قارىتىلغان تەشكىللىك بېسىم چۆرىدەلگەن ھالدا قانچىلىك زۇلۇم قىلىشتىن قەتئىينەزەر، كۈچ – قۇۋۋەت تىلىنىڭ سۆزىنىڭ كۈچىنى بويسۇندۇرالمايدىغانلىقى بايان قىلىنغان. ھەر قانداق بىر زالىم ياققان زۇلۇم گۈلخانى ئىماننى كۆيدۈرەلمەيدۇ. ئىماننىڭ ئىززىتى ھەر دائىم قېيىن – قىستاق ۋە زۇلۇمدىن غالىپ كېلىدۇ. ئىمانغا قارشى ئوت بىلەن تولغان ئورەكلەر تەييارلىغانلارنىڭ، بۇ قىلمىشنىڭ جازاسىنى ئاخىرەتتىكى ئوت بىلەن تولدۇرۇلغان ئورەكلەردە تارتىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەت بايان قىلىنغان.
مۇپەسسىرلەر سۈرىنىڭ ئالدىنقى بۆلىكىنى تارىخى بىر رىۋايەتلەر ئاساسىدا چۈشەندۈرگەن. بىزنىڭچە تارىخى بىر ۋەقە ئىما قىلىنغان ئايەتلەر 7 – 8 – ئايەتلەردۇر:

وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ (7) وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (8)

« ئۇلارنىڭ مۇئمىنلەرگە قىلغانلىرى ئۆزلىرىنىڭ بېشىغا كەلدى. ئۇ (زالىملار) پەقەت غالىب، مەدھىيىگە لايىق ئاللاھ قا ئىمان ئېيتقانلىرى ئۈچۈنلا مۇئمىنلەرنى يامان كۆرگەنىدى » (7 – 8).

بۇ ئايەتلەرنىڭ ئالدىدىكى 1 – 6 – ئايەتلەر، پەقەت ئاللاھ قا ئىبادەت قىلغانلىقى ئۈچۈنلا مۇئمىنلەرگە زۇلۇم قىلىپ، ئۇلاردىن ئۆچ ئالماقچى بولغانلارنىڭ ئاخىرەتتىكى ئەھۋالى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك. چۈنكى مەزكۇر سۈرىنىڭ بۇ مەزگىلدە نازىل بولغان باشقا بىر قانچە سۈرىگە ئوخشاش قەسەم ۋە جاۋاپتىن تەشكىل قىلىنغان ئالتە ئايەتلىك بۆلىكىنىڭ ئانا تېمىسى ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

سۈرە ئىماننى كۆيدۈرمەكچى بولغان ھەر دەۋرنىڭ زالىملىرىنى تەۋبە قىلىپ، پۈشايمانلىق ھېس قىلمىسا، ئاخىرەتتە جەھەننەم بىلەن جازالىنىدىغانلىقى بىلەن ئاگاھلاندۇرماقتا:

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ

« مۇئمىن ئەرلەر ۋە مۇئمىن ئاياللارغا زىيانكەشلىك قىلغاندىن كېيىن كۇفرىدىن قايتمىغانلار، شۈبھىسىزكى، جەھەننەمنىڭ ئازابىغا دۇچار بولىدۇ، ئۇلارغا ئوت بىلەن ئازاپ قىلىنىدۇ » (10).

ئېتىقادقا قاراتقان بېسىم ۋە زۇلۇمنى تەرك قىلىپ، ياخشىلىققا يۈزلەنگەنلەرگە جەننەت بىلەن خوش بىشارەت بېرىلگەن (11). بۇ ئايەتلەر ئاللاھ نىڭ مەرھەمىتىنىڭ ناھايىتى چەكسىز ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدۇ. بۇ مەرھەمەتنىڭ تېگىدە ياتقان ئاساسىي ئامىل، ئاللاھ نىڭ « ھەم دوست تۇتقۇچى ھەم دوست تۇتۇلۇشنى خالايدىغان » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئەل ۋەدۇد » ئىسمىدۇر:

وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ

« ئۇ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، دوست تۇتقۇچىدۇر ۋە دوست تۇتۇلۇشنى خالىغۇچىدۇر » (14).

سۈرىنىڭ ئاخىرىدا سۆز قۇرئان ۋەھيي بىلەن ئاخىرلاشقان بولۇپ، سۈرىنىڭ مەقسىتىنىڭ تارىخى بىر ۋەقە ئارقىلىق ھەر بىر خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ « ھازىرقى ۋاقىت ۋە شۇ جاينىڭ ئۆزىدىكى » رىئاللىقنى بايان قىلىش ئىكەنلىكى مەلۇم بولماقتا:

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ (21) فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (22)

« بۇ شانۇ – شەۋكەتلىك بىر خىتابتۇر، لەۋھۇلمەھپۇزدا ساقلانغاندۇر » (21 – 22).

تىن سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان لەبزەن « ئەنجۈر / ئەنجۈر دەرىخى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئەت ـ تىن » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« ئەنجۈر دەرىخى ۋە زەيتۇن دىيارى شاھىت بولسۇن! » (1).

ئەنجۇر ئۇرۇقى كۆپ، زەيتۇن بىر ئۇرۇقى بار مېۋە. بۇ، بىرىنچىسى يارىتىلغاننىڭ كۆپلىكى، ئىككىنجىسى يارىتىقۇچىنىڭ تەك ئىكەنلىكىنى ئىشارەت قىلماقتا. ئۇنىڭدىن باشقا ئەنجۇر ۋە زەيتۇن، ئارقىدا كەلگەن ئايەتلەر دالالەت قىلغاندەك ئىككى ماكاننى سىمۋول قىلماقتا. ئەنجۇر ئارقىلىق ھەزرىتى نۇھنىڭ توپان دىيارى بولغان شام دىيارىنى، زەيتۇن ئارقىلىق ھەزرىتى ئىسا ۋەھيي ئالغان پەلەستىن دىيارى ئىما قىلىنغان بولسا كېرەك.

سۈرە ئىسمى بولغان ئەنجۇر، بىر مېۋە ئىسمى بولۇشتىن زىيادە سىمۋوللۇق مەنىگە ئىگە بولسا كېرەك.

تىرمىزىدا « ئەت ـ تىن » ئىسمى بىلەن، بۇخارىدا « ۋەت ـ تىن » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. دەسلەپكى مەزگىلدىكى نۇزۇل تەرتىۋىنىڭ ھەممىسىدە بۇرۇج ۋە قۇرەيش سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. قۇرەيش سۈرىسىنىڭ بۇرۇج سۈرىسىدىن كېيىنكى ئورۇنغا تىزىلىشى بىزنىڭچە توغرا ئەمەس. چۈنكى قۇرەيش سۈرىسىدە ئىما قىلىش نوقتىسىدىن بولسىمۇ ئىنكار قىلغۇچىلارغا قارىتا بىر ئىشارەت يوق بولۇپ، ناھايىتى سىيلىق بىر ئۇسلۇپتا ئۇلارنى « كەبىنىڭ رەببىگە » ئىبادەت قىلىشقا دەۋەت قىلغان. قۇرەيش سۈرىسىنىڭ بۇ ئۇسلۇبى، ئۇنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان سۈرىلەر ئارىسىغا قويىشىمىزنى تەقەززا قىلماقتا.

بۇرۇج سۈرىسى نىسبەتەن كېيىنرەك مەزگىلدە نازىل بولغان بىر سۈرىدۇر.

بىزنىڭچە بولغاندا، سۈرىنىڭ تىزىلىشقا تېگىشلىك ئەڭ مۇۋاپىق جاي بۇرۇج ـ زەلزەلە سۈرىسىنىڭ ئارىسى. بۇنداق بولغاندا، سۈرە دەۋەتنىڭ 4 ـ يىلدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۈرە ئىنسان ۋىجدانى ئىلاھى ۋەھيي بىلەن ھەرىكەتكە كەلتۈرۈلگەن تۆت جاي ئىما قىلىنغان ۋە لەبزى شەكىلدە تىلغا ئېلىنغان ھالدا باشلانغان:

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ (1) وَطُورِ سِينِينَ (2) وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (3)

« ئەنجۇر دەرىخى ۋە زەيتۇن (دىيارى) شاھىت بولسۇن! مۇبارەك سىنا تېغى شاھىت بولسۇن! بۇ ئەمىن (تىنچ) شەھەر شاھىت بولسۇن! » (1 ـ 3).

1. ئەنجۇر ياكى ئەنجۇر دەرىخى ۋەياكى چۆل ئەنجۇرى: ھەزرىتى ئىبراھىم ۋەھيي ئالغان مۇبارەك جاينى سىمۋول قىلىدۇ. ھەزرىتى نۇھ ۋە مۇسا ئوخشاش بىر ماكاندا ۋەھيي ئالغان (ئەنبىيا، 71؛ ئەئراف، 137).

2. زەيتۇن تېغى، زەيتۇن ياكى زەيتۇن دەرىخى: سۈلايمان مەبەدى بىنا قىلىنغان تاغ ۋە ھەزرىتى ئىسا ۋەھيي ئالغان مۇبارەك ۋە مۇقەددەس قىلىنغان جاينى سىمۋول قىلىدۇ (مائىدە، 21). ھەزرىتى ئىبراھىممۇ ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ماكاندا ۋەھيي ئالغاندى (ئىسرا، 1).

3. سىنا تېغى: ھەزرىتى مۇسا ۋەھيي ئالغان ۋە ئىككى قېتىم مۇبارەك قىلىنغان ماكاندۇر (قاساس، 30؛ تاھا، 12؛ نازىئات، 16). ئەگەر سىنا مۇستەقىل ھالدا تىلغا ئېلىنمىغان بولسا، مۇئمىن سۈرىسى 20 ـ ئايەتنىڭ دالالىتى بىلەن سىنا « زەيتۇن » دىيارى دائىرىسىگە كىرەتتى.

4. تىنچ شەھەر: ھەزرىتى مۇھەممەد ۋەھيي ئالغان مۇبارەك جايدۇر (ئالىئىمران، 96).

شاهت قىلىنىپ قەسەم قىلىنغان بۇ ماكانلارنىڭ ھەممىسى قۇرئاندا « مۇبارەك » ۋە « مۇقەددەس » دەپ تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇلار ماكانلارنىڭ بەرىكىتى ۋە مۇقەددەسلىكى ئۆزىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇ دىيارلاردا بولغان ۋەقەدىن كېلىپ چىقماقتا. بۇ جايلار « زېمىننىڭ ئەڭ شەرەپلىك جايلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ شان ـ شەرىپى ئۇ ماكانلاردا بولغان ۋەقەنىڭ شان ـ شەرىپىدىن كېلىپ چىقماقتا ». بۇ دىيارلارنىڭ تىلغا ئېلىنىپ قەسەم قىلىنىشىنىڭ سەۋەبىمۇ، خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ زېھىننى ماددى نەرسىدىن مەنىۋى نەرسىگە ئاغدۇرۇش بولۇپ، بەئەينى « ئەي خىتاب قىلىنغۇچى! نازىل بولغان دىيارنى بۇنچە بەرىكەتلىك قىلغان ۋەھىي، ئەگەر سېنىڭ ھاياتىڭغا نازىل بولسا ساڭا قىممەت قوشماسمۇ؟ سېنىڭ ئىززىتىڭنى يۇقىرى كۆتۈرمەسمۇ؟ » دېمەكتە. مانا بۇ سەۋەپتىن ۋەھىي، ئەقىلگە مىراج قىلدۇرۇش ئۈچۈن نازىل بولغان.

بۇ مۇبارەك خىتابتىن كېيىن سۆز زېمىننىڭ روھى بولغان ئىنسانغا كېلىدۇ. تۆۋەندىكى ئايەتتە بايان قىلىنغان ھەقىقەتنى ئىنسانغا پەقەت يارىتىقۇچىلا بايان قىلىپ بېرەلەيدۇ:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (4) ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (5)

« بىز ئىنساننى ئەڭ چىرايلىق شەكىلدە يارىتىتۇق، ئاندىن دەسلەپكى ھالىتىگە قايتۇردۇق » (4 ـ 5).

تاكامۇللىشىش سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇشنى ئارزۇ قىلىۋاتقان، بۇنىڭ ئۈچۈن يولدىن چىقىپ كەتمەسلىككە تىرىشىۋاتقان، يولدا سەبىر بىلەن مېڭىۋاتقان، يولنىڭ ئىگىسىگە ئىشەنگەن / ئىمان ئېيتقان كىشىلەرگە مۇنداق خىتاب قىلىنىدۇ:

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ

« (تاكامۇللىشىش سەپىرىدە) ئىماندا مۇستەھكەم تۇرغان ۋە ئۇ ئىمانىغا ماس ئەمەللەرنى قىلغۇچىلارغا چەكسىز مۇكاپات بېرىمىز » (6).

سۈرىنىڭ ئاخىرىدىكى خىتاب، ئىنسان بولۇشنى داۋا قىلغۇچى ھەر كىشىگە قارىتىلغان بولۇپ:

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ (7) أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ (8)

« ئۇنداقتا (ئى ئىنسان) پۈتۈن بۇ ھەقىقەت (روشەن دەلىلەر بايان قىلىنغان)دىن كېيىن ساڭا ھېساپ كۈننى ئىنكار قىلغۇزىۋاتقان نەرسە نېمە؟ (ئى ئىنسان) ئاللاھ ئەڭ ئادىل ھۆكۈم قىلغۇچى ئەمەسمۇ؟ » (7 ـ 8).

زەلزەلە سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « يەر تەۋرەش » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان « زەلزەلە » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« زېمىن تۇيۇقسىز قاتتىق تەۋرىتىلگەندە » (1).

بۇ يەر تەۋرەش بىر شەھەر، بىر رايون ياكى بىر قىتئە ئەمەس، بەلكى پۈتۈن يەر شارى خاراكتېرلىق بولۇپ، بۇ قۇرئاندا « ئاخىرقى ۋاقىتتىكى يەر تەۋرەش » دەپ ئاتالغان. بۇ سۈرىدىن باشقا، قۇرئاندا قىيامەت ۋە ئاخىرقى سائەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر قانچە سۈرە بار. قۇرئاندا ئىسمى ئىلاھى بارلىققا كېلىش ۋە بۇزۇلۇش ھەقىقىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دۇخان، جاسىيە، ۋاقىئە، ھاققا، قىيامەت، نەبە، تەكۋىر، ئىنفىتار، ئىنشىقاق، غاشىيە، فەجر، زەلزەلە، قارىئە ۋە فەلەق قاتارلىق 14 سۈرە بار.

مۇسىبلاردا ۋە دەسلەپكى قۇرئان تەپسىرلىرىدە « زەلزەلە » ياكى « زىلال » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

بۇخارى ۋە تىرمىزىدا يەر ئالغان رىۋايەتلەردىن ساھابىلەرنىڭ « ئىزا زۇل زىلەت » دەپ ئاتىغانلىقىنى كۆرىۋالغىلى بولىدۇ.

مەزكۇر سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. سۈرىنىڭ ئۇسلۇبى ۋە تېمىسى بۇنى ئېنىق كۆرسەتمەكتە. ئىبن مەسئۇد، ئىبن ئاببباس، مۇجاھىت، قاتادە ۋە داھھاق قاتارلىق ساھابىلەر مەككىدە نازىل بولغان دەيدۇ. بەغاۋى، ئىبن كەسىر ۋە نىسابۇرى قاتارلىق مۇپەسسىرلەرمۇ مۇشۇنداق قارايدۇ. سۈرىدە ئاخىرەت بايان قىلىنغان. مەزمۇن جەھەتتىن مەزكۇر سۈرىگە ئوخشايدىغان قارىئە، زارىئات، تەكۋىر، ئىنفىتار، ئىنشىقاق، غاشىيە، تەكاسۇر، ئادىيات، فەجر، نازىئات، مۇرسەلەت، نەبە، قىيامەت، مەئارىج، ھاققا ۋە ۋاقىئە سۈرىلەر بىلەن ئوخشاش بىر كاتىگورىيىگە قويۇشقا بولىدۇ.

مەزكۇر سۈرىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراش، ئەبۇ سەئىد ئەل – خۇدرى ۋەقەسىنى ئاساس قىلماقتا. بۇ ساھابە رەسۇلۇللاھتىن « قىلغان چوڭ – كىچىك ھەممە ئىشلىرىمنى كۆرەمدىم؟ » دەپ سورىغاندا، رەسۇلۇللاھ « شۇنداق » دەپ جاۋاپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ: « ۋاي مېنىڭ ھالىمغا! » دېگەن. رەسۇلۇللاھ ئۇنىڭغا مائىدە سۈرىسىنىڭ 9 – ئايىتى بىلەن تەسەللى بەرگەن (ئىبن ئەبۇ ھاتەم).

بۇ رىۋايەت مەزكۇر سۈرىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقىتىنى كۆرسەتمەيدۇ. ئەكسىچە، مەزكۇر سۈرىنىڭ ئەبۇ سەئىدنىڭ ئېڭىغا نازىل بولغان ۋاقىتنى، ھەتتا ساھابىنىڭ قۇرئانغا ئىزچىل نازىل بولۇپ تۇرغان ئىلاھى خەۋەر سۈپىتىدە قارىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

گەرچە مەزكۇر سۈرىنىڭ قاچان نازىل بولغانلىقىنى ئېنىق شەكىلدە كۆرسەتكىلى بولمىسىمۇ، دەۋەتنىڭ 4 – يىلىدا نازىل بولغان دېيىشكە بولىدۇ.

سۈرىدە ئاخىرەت ۋە ئىلاھىي ئادالەت ئاساسىي تېما قىلىنغان بولۇپ، خۇددى « ئەي ئىنسان! ئاللاھ تىن ھېچقانداق نەرسىنى يوشۇرالمايسەن! يەر يۈزىنىڭ ئىچىنى تېشىغا ئۆرۈشكە قادىر بولغان ئاللاھ تىن بىر نەرسىنى يوشۇرالمايسەن! زېمىننى زۇۋانغا كەلتۈرۈپ ئۇنىڭغا ھەقىقەتنى بايان قىلدۇرغان ئاللاھ نىڭ كۈچ – قۇدرىتىنى بىر تەسەۋۋۇر قىلىپ باق! » دەيدۇ:

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (1) وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا (2) وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا (3) يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا (4) بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا (5) يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ (6)

« زېمىن تۇيۇقسىز قاتتىق تەۋرىتىلگەندە، زېمىن قويىنىدىكى بارلىق نەرسىلەرنى چىقارغاندا، ئىنسان ئۇنىڭغا (يەنى زېمىنغا) نېمە بولدى؟ دېگەندە، مانا بۇ ئېغىر كۈندە زېمىن زۇۋانغا كېلىپ ئۆزىنىڭ خەۋەرلىرىنى (يەنى ئۇنىڭ ئۈستىدە ئىشلەنگەن ياخشى – يامان ئىشلارنى) مەلۇم قىلىدۇ. رەببىڭ ئۇنى شۇنداق قىلىشقا ئەمر قىلغان. مانا بۇ ئېغىر كۈندە بارلىق كىشىلەر قىلغان ئەمەللىرىنى كۆرۈش ئۈچۈن توپ – توپ بولۇپ تارىلىپ كېتىدۇ » (1 – 6).

يۇقىرىدا بايان قىلىنغانلار نەزەردە تۇتۇلغاندا، شۇ ھەقىقەتنى تېخىمۇ ياخشى چۈشەنگىلى بولىدۇ:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (7) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (8)

« كىمكى زەررىچىلىك ياخشى ئىش قىلىدىكەن، ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى كۆرىدۇ. كىمكى زەررىچىلىك يامان ئىش قىلىدىكەن، ئۇنىڭ جازاسىنى تارتىدۇ » (7 – 8).

سۈرە گەرچە قىسقا بولسىمۇ سەككىز نوقتىنى تەكىتلەيدۇ. بۇ قۇرئان بالاغىتىنىڭ تىپىك ئۆرنەكلىرىدىن بىرى. ۋەھىينىڭ مەقسىتى ناھايىتى ئېنىق، بەشەر تىلىنىڭ بارلىق ئىمكانلىرىنى خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ ھىدايىتى ئۈچۈن سەپەرۋەر قىلىش. بۇ ئىلاھىي شەپقەت ئالدىدا بىز ئىنسانلار قىلىشقا تېگىشلىك بىر ئىش بار. يەنى:

ئى مەرھەممىتى چەكسىز بولغان رەببىم! ساڭا لايىق شەكىلدە شۈكۈر قىلىشتا ئاجىزمىز، شۈكرىمىزنى قوبۇل قىلغىن!

ئىنسان سۈرىسى

مەخلۇقاتنىڭ ئەڭ ھۆرمەتلىكى بولغان « ئىنسان » ئىسمى بىلەن ئاتالغان بۇ سۈرە، ئىسمىنى مەزكۇر سۈرىنىڭ بىرىنچى ئايىتىدىن ئالغان:

« ئىنسان تارىخ سەھنىسىگە چىققىچە بولغان ئارىلىقتا، نامەلۇم ۋە ئۇزۇن بىر ۋاقىت بېشىدىن ئۆتمىدىمۇ؟ ئۇ بۇ مۇددەت ئىچىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىگۈدەك مەخلۇق ئەمەس ئىدى » (1).

قۇرئاندا ئىنسان ئىسمى بېرىلگەن بىر سۈرىنىڭ بولىشى ھەقىقەتەن كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ.

بۇخارىدىكى بىر رىۋايەتتىن، مەزكۇر سۈرىنىڭ رەسۇلۇللاھ دەۋرىدە « ھەل ئەتا ئەلەل ئىنسان » سۈرىسى دەپ ئاتالغانلىقىنى بىلەلەيمىز. بەزى مۇسھابىلاردا « بارلىق دەۋرلەر » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « دەھر » ئىسمى بىلەنمۇ ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغانمۇ ياكى مەدىنىدە نازىل بولغانمۇ؟ بۇ ھەقتە ئۆلىمالار ئارىسىدا ئوخشاش بولمىغان قاراشلار مەۋجۇت. ئىبن ئاببباس، ئىبن ئەبى تەلھە، قاتادە ۋە مۇقاتىل مەككىدە نازىل بولغان دېگەن. ھافاجى بۇ قارىشىنى جۇمھۇر ئۆلىمالاردىن ئالغانلىقىنى ئىما قىلغان. مۇجاھىد ۋە باشقىلار مەزكۇر سۈرىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقىنى ئېيتقان. مەدىنىدە نازىل بولغان دېگۈچىلەر، 8 – ئايەتتىكى « ئەسران » كەلىمىسىنى « ئۇرۇش ئەسىرى » دەپ چۈشەنگەن ۋە ئەنسارلاردىن كەلگەنلىكى ئىلگىرى سۈرۈلگەن نۇزۇل سەۋەبى رىۋايەتلەرنى ئىتبارغا ئالغان. شۇنىڭ بىلەن قولىمىزدىكى مۇسھابىلاردا سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان تالاق سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلغان.

ھالبۇكى، ساھابىلەر بەزىدە بىر ئايەت ياكى بىر بۆلەك ھەققىدە، نازىل بولۇپ نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن مەدىنىدە يۈز بەرگەن بىر ۋەقەنى نۇزۇل سەۋەبى دەپ كۆرسەتكەن. بۇنىڭ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق. ساھابىلەر بۇ ئارقىلىق قۇرئانغا بىر قېتىم نازىل بولۇپ تۈگىگەن تېكىست نەزىرى بىلەن ئەمەس، ئەكسىچە تېكىستى بىر قېتىم نازىل بولغان، مەنىسى چەكسىز نازىل بولىدىغان جانلىق بىر خىتاب نەزىرى بىلەن قارىغانلىقىنى ئىسپاتلىغان. بۇ خىل رىۋايەتلەرنى نازىل بولۇش سەۋەبى دەپ چۈشۈنۈۋېلىش، ساھابىلەرنىڭ بۇ چۈشەنچىسىنى نەزەردىن ساقىت قىلغانلىقتىن زىيادە، رىۋايەتلەرگە شەرتسىز تەسلىم بولۇش پوزىتسىيىسىنىڭ جانلىق نامايەندىسىدۇر. ساھابىلەرنىڭ بۇ پوزىتسىيىسى ئاساسىدا، بىزمۇ بىر مۇنچە ئايەتنىڭ نۇزۇل سەۋەبىنىڭ ئۆزىمىز ئىكەنلىكىنى كۆرسىتەلەيمىز.

بۇ نوقتىدا مۇنداق بىر سۇئال تۇغۇلىشى مۇمكىن: بۇ ئەھۋالدا قۇرئان ئىلىملىرى پرىنسىپىنىڭ بىر پارچىسى بولغان « ئەسبابى نۇزۇل (نازىل بولۇش سەۋەبى) » كېرەكسىز نەرسىگە ئايلىنىپ قالمامدۇ؟

بۇ سۇئال رىۋايەت ھاكىمىيىتىنى قوغداش دەردىگە چۈشۈپ قالغان بىر ئەقلىنىڭ قايغۇسىنىڭ ئىپادىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. بىزنىڭ ئېيتقانلىرىمىز ھاياتنى قۇتقۇزۇپ قېلىش كويىغا چۈشكەن بىر ئەقلنىڭ دەردىنى نامايەن قىلماقتا. « كىم نېمىنى قۇتقۇزماقچى بولسا، ئۇنىڭ پىيدا بولسۇن » دېيىشتىن باشقا بىر جاۋابىمىز يوقتۇر.

سۈرىنىڭ ئۇسلۇبى، مەزمۇنى ۋە بالاغىتى شۈبھىسىز مەككىدە نازىل بولغانلىقىنى، ھەتتا دەسلەپكى مەزگىللەردە نازىل بولغانلىقىنى ئىپادىلىمەكتە. سۈرە ئىبن مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇسھابىدا قىيامەت سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلغان. بۇ، رەسۇلۇللاھنىڭ ئىنسان ۋە قىيامەت سۈرىلىرىنى نامازدا بىرگە ئوقۇغانلىقى رىۋايىتىنى كۆچلەندۈرمەكتە (ئەبۇ داۋۇد). سۈرە رىسالەتنىڭ 5 – يىلدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۈرە ئۆتمۈشى، بۈگۈنى ۋە كېلەچىكى بىلەن ئىنسان ۋە ئىنسان ئىرادىسىنىڭ بەلگۈلىگۈچى رولىنى ئاساسىي تېما قىلغان.

سۈرە تاكامۇللىشىش قانۇنى ئىما قىلىنغان ھالدا باشلانغان بولۇپ، مەخلۇقاتلارنىڭ ئەڭ ھۆرمەتلىكى بولغان ئىنساننىڭمۇ تاكامۇللىشىش قانۇنىيىتىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى ئىما قىلغان

(1ـ ئايەت). ئاندىن ئىنسان ئەۋلادىنىڭ « نۇتفە (ئەر – ئايال مەنىسىنىڭ بىرلەشمىسى) » دىن يارىتىلغانلىقى بايان قىلىنغان:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

« ئىنسان ئەۋلادىنى ئارىلاشما مەنىيدىن بىز ياراتتۇق. ئۇنى ئېمتىھان قىلىشنى (خالىدۇق)، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى ئاڭلايدىغان ۋە كۆرىدىغان قىلىپ ياراتتۇق » (2).

ئىلاھى تاكامۇللىشىش قانۇنىيىتىگە تەۋە بولغان ئىنساننى پەقەت بىرلا تەقدىرى بار، يەنى « تاللاش ». مانا بۇ ھەقىقەتنى تۆۋەندىكى ئايەت جاكارلىماقتا:

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

« ئەلۋەتتە بىز ئۇنىڭغا (ۋەھيي ۋە رەسۇل ئەۋەتىش ئارقىلىق ياخشى – يامان) يولنى كۆرسەتتۇق. ئىمان ئېيتىپ شۈكۈر قىلغۇچى بولۇش ياكى ئىنكار قىلىپ كۈپۈرلۈق قىلغۇچى بولۇشنى (ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بەردۇق) » (3).

ھەر نەرسىنىڭ روھى بولغاندەك، ئاخىرەتمۇ بۇ دۇنيانىڭ روھىدۇر. ئىنسان ئاخىرەتتە بۇ دۇنيادىكى تاللاشلىرىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرىدۇ. جازا ياكى مۇكاپات، ئىنساننىڭ ئۆز ئەمەللىرى بىلەن قولغان كەلتۈرگەن نەتىجىسىدۇر (يەنى قازاندا نېمە بولسا، چۆمۈچكە شۇ چىقىدۇ. نېمە تېرىسىڭىز، شۇنى ئالىسىز) (4 – 22).

سۈرىنىڭ ئاخىرىدا بىۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھقا، ۋاستىلىك ھالدا مۇئمىنلەرگە قارىتىلغان خىتاب ئارقىلىق، كۈپۈرغا قارشى مۇستەھكەم تۇرۇش ئېڭىنى كۈچەيتكەن (23 – 28). ئۇنىڭدىن كېيىن ئىرادە ھەققىدە توختىلىپ، ئىنساننىڭ خالىشى (تاللىشى)نى ئاللاھ نىڭ ئىرادە قىلغانلىقى بايان قىلىنغان:

إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا (**29**) وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (**30**) يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (**31**)

« بۇلار (ئايەتلەر) بىر ۋەز – نەسىھەت ۋە ئاگاھلاندۇرۇشتۇر. ئۇنداقتا (بۇ ۋەز – نەسىھەتتىن پايدىلىنىشنى) خالىغان ئادەم رەببىگە يەتكۈزىدىغان يولنى تۇتسۇن. ئەگەر ئاللاھ (تاللىشىڭلارنى) خالىمىغان بولسا ئىدى، سىلەر ھەرگىزمۇ تاللىيالمايتىڭلار. ئاللاھ ھەقىقەتەن ھەممىنى بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر. ئۇ رەھمەتكە ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلغۇچىنى رەھمەت دائىرىسىگە كىرگۈزىدۇ. ئاللاھ زالىملارغا قاتتىق ئازاپ تەييارلىدى » (29 – 31).

كىشىنىڭ دىققىتىنى ئىرادىگە بۇرىغان ھالدا باشلانغان سۈرە، يەنە ئىرادىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىش بىلەن ئاخىرلاشقان.

قىيامەت سۈرىسى

مەزكۇر سۈرە « بۇيۇك قيام » ياكى قايتىدىن تىرىلىش مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « قيامەت » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. بۇ كەلىمە سۈرىنىڭ بىرىنچى ئايىتىدە تىلغا ئېلىنىپلا قالماستىن، سۈرىنىڭ مەزمۇنىمۇ قيامەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. قۇرئاندا قيامەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك 14 سۈرىنىڭ بارلىقىنى مۇناسىۋەتلىك سۈرىلەردە قەيت قىلىپ ئۆتكەنىدۇق.

سۈرە دەسلەپكى مەزگىلدىكى مۇسھاب ۋە تەپسىرلەردە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

قيامەت كەلىمىسى ئىپادىلىگەن مەنا دائىرىسىگە « ئەڭ ئاخىرقى ۋاقىت – ئەس سائەھ »، « ھېساپ كۈنى ـ يەۋمۇد دىن »، « بۇيۇك پەرياد – يەۋمۇل فەزەئىل ئەكبەر » قاتارلىق ئىسىملارمۇ كېلىدۇ، بۇ كەلىمىلەر قۇرئاندا تىلغا ئېلىنماقتا.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، مەزمۇنى جەھەتتىن سېلىشتۇرۇپ ئوقۇغان ۋاقتىمىزدا قارىئە، مۇرسەلات، بەلەد، تارىق، شەمس ۋە تىن سۈرىلىرىگە ئوخشاش شەخس نىشان قىلىنغان دەۋەت باسقۇچىدىن كېيىن ۋە مۇسۇلمانلارغا قارىتىلغان ئېمبارگو مەزگىلىدىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقىنى كۆرىۋالغىلى بولىدۇ.

دەسلەپكى مەزگىللەردىكى مۇسھابلاردا قارىئە سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. مەزكۇر سۈرىدە ئىنكارچىلارغا قارىتا قاتتىق رەددىيە بېرىلمىگەن بولسىمۇ، مەشھۇر بولغان قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ نازىل بولۇش تەرتىپلىرىدە نەجم سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. مەزكۇر سۈرە دەۋەتنىڭ 4 – ياكى 5 – يىلى نازىل بولغان بولسا كېرەك.

قۇرئاندا قيامەت ۋە ئاخىرقى سائەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بارلىق بۆلەكلەر ۋە سۈرىلەردە كۆرۈلگەن ئۇسلۇب بۇ سۈرىدىمۇ روشەن ھالدا ئۆزىنى نامايەن قىلماقتا (ئىنشقاق سۈرىسىگە قاراڭ).

سۈرە قيامەتكە قەسەم قىلىش بىلەن باشلىغان تۇنجى سۈرە بولۇپ، قيامەت ئاساسىي تېما قىلىنىش ئارقىلىق، بىۋاستە ھالدا ئىنسانغا خىتاب قىلماقتا. چۈنكى مەزكۇر سۈرىدە بارلىق ئىنسانلار كۆزدە تۇتۇلغان ھالدا ئالتە قېتىم « ئەل – ئىنسان » كەلىمىسى ئىشلىتىلگەن ۋە بۇ ئارقىلىق « ئەي ئىنسان! ئۆلگەندىن كېيىن قانداق بولۇشنى ئويلاۋاتىسەن؟ » دېگەن سوئالنى سوراۋاتىدۇ دېسەكمۇ خاتالاشمايمىز.

مەزكۇر سۈرىدە جان ئۈزىۋاتقان ۋاقىتتىكى مەنزىرە ئەڭ جانلىق شەكىلدە بايان قىلىنغان:

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ (26) وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ (27) وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ (28) وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ (29) إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ (30)

شۇنداق، جان ھەلقۇمغا يەتكەندە، « (بۇ كېسەلگە) كىم ئىلاج قىلالايدۇ؟ » پەريادلىرى كۆتۈرۈلىدۇ. (سەكراتتا ياتقان ئادەم) بۇنىڭ (دۇنيادىن) ئايرىلىش ئىكەنلىكىنى جەزىم قىلىدۇ. (سەكراتنىڭ قاتتىقلىقىدىن) پاچاق پاچاققا كىرىشىپ كېتىدۇ. بۇ كۈندە ھەيدەپ بېرىلىدىغان جاي رەببىڭنىڭ دەرگاھىدۇر (26 – 30).

سۈرىدە قايتىدىن تىرىلىش مەقسىتى بولغان مۇكاپات ۋە جازا، ئۇنىڭ ئۇلىدا ياتقان ياخشىلىق ۋە يامانلىق ئارىسىدىكى پەرق ھەققىدە مەلۇماتلار بېرىلگەن. ئەڭ ياخشى بۇزۇلسا ئەڭ ئەسكى بولىدۇ. شۇڭا ئەڭ ياخشى بولغان ئىنسان شۇ ياخشى ھالىتىنى ساقلاپ قالسۇن دەپ تۆۋەندىكى ئايەتلەر ئەڭ ياخشىنى ئاگاھلاندۇرماقتا:

أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى (34) ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى (35)

« ۋاي سېنىڭ هالىڭغا! ۋاي سېنىڭ هالىڭغا! ۋاي سېنىڭ هالىڭغا! ۋاي سېنىڭ هالىڭغا (يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان ئۇ كۈن تېخىمۇ يېقىنلاشتى) !» (34 ـ 35).

بۇ ئايەتلەر ئارقىلىق ئەجىلنىڭ يېقىنلىشىۋاتقانلىقى، ئېمتىهان ۋاقتىنىڭ توشۇشقا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقانلىقى ئەسكەرتىلىش بىلەن بىرگە، ئەڭ ياخشىغا (مۆتىۋەر مەخلۇققا) ئامانەت قىلىنغان نەرسىلەرنى، ئەسلى مەقسىتىنىڭ ئەكسىچە ئىشلىتىۋاتقان ئىنسانغا بىۋاسىتە هالدا خىتاب قىلىدۇ ۋە ئىنساننىڭ ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىلمەيدىغان هۆرمەتلىك، ئىتبارى بار مەخلۇق ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ:

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى

« ئىنسان ئۆزىنى بىكار قويۇپ بېرىلىدۇ (يەنى شەرىئەت ئىشلىرىغا تەكلىپ قىلىنماي، مەيلىگە قويىۋېتىلگەن هايۋانغا ئوخشاش) دەپ ئويلامدۇ؟ » (36).

هۇمەزە سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « سۇخەنچىلىك قىلىش، ئەيىپلەش » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان « هۇمەزە » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

« ئاشكارا – يوشۇرۇن، ئالدى – ئارقىسىدىن دائىم تۆهمەت قىلىپ قارا چاپلىغان، چېقىشتۇرۇپ ئەيىپلىگەن ۋە ئەيىپ ئىزدەپ يۈرگەن كىشىلەر ئۆزىگە زۇلۇم قىلدى، ئۇلارنىڭ هالىغا ۋاي! » (1).

« هۇمەزە – لۇمەزە »گە ئوخشايدىغان بىر جۈپ ئۇقۇملار خۇددى « مۇززەممىل – مۇددەسسىر » بىر جۈپقا ئوخشاش بىر مەنىنىڭ ئىككى قۇتۇپىنى ئىپادىلەيدۇ. « ئاشكارا – يوشۇرۇن، ئالدى – ئارقىدىن » مەنىسى مەزكۇر كەلىمىنىڭ بۇ ئالاهىدىلىكىدىن كېلىپ چىققان. نېمە ئۈچۈن بۇ يەردە مەزكۇر كەلىمىنىڭ « هەمماز ۋە لەمماز » شەكلى ئىشلىتىلمىگەن دەپ سورالغاندا، بۇنىڭ جاۋابى ناهايىتى ئېنىق. جانابى ئاللاه بىزنىڭ گۇناهكارنى ئەمەس، گۇناهنى نىشان قىلىشىمىزنى ئىما قىلماقتا. بىزنىڭ گۇناهكارنى تۇگىتىشىمىزنى ئەمەس، گۇناهنى تۇگىتىشىمىزنى، گۇناهكارنى ئەمەس، گۇناهنى نوقتا قىلىشىمىزنى ئىما قىلماقتا.

بۇخارى ۋە بەزى تەپسىرلەردە مەزكۇر سۈرە بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. دەسلەپكى مەزگىلدىكى نۇزۇل تەرتىپلىرىدە قىيامەت ۋە مۇرسەلات سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، بۇ سۈرە نۇبۇۋۋەتنىڭ 4 – يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ياكى 5 – يىلىنىڭ باشلىرىدا نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن. مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ رەسۇلۇللاهنىڭ دەۋىتىگە قارىتا تۇتقان ئىنكار پوزىتسىيىسىنى مۇنداق تۆت باسقۇچقا ئايرىشقا بولىدۇ:

1. سۈكۈت قىلىش

2. مەسخىرە قىلىش
3. تۆھمەت قىلىش
4. رەسمىي ئەزىيەت يەتكۈزۈش

مەزكۇر سۈرە مۇشرىك مەككىلىكلەرنىڭ رەسۇلۇللاھنىڭ دەۋىتىگە قارىتا تۇتقان « مەسخىرە قىلىش باسقۇچى »دىن ئىبارەت دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشنى ئەكس ئەتتۈرمەكتە.

ھۇمەزە سۈرىسى، ئىنساننىڭ ئۆز جىنسىدىن بولغان ئىنسان قېرىنداشلىرىغا قارىتا تۇتقان تەربىيەسىز قىلمىشلىرىنى روھىي جەھەتتىن مۇھاكىمە قىلىدۇ. خورلاش، ھاقارەتلەش، مەسخىرە قىلىش، قارا چاپلاش، ئىززەت – ئابرويىنى تۆكۈش، غەيۋەت قىلىش، كەمچىللىك ۋە ئەيىپلىرىنى ئىزدەش قاتارلىق قىلمىشلارنى ئەخلاقسىزلىق، روھى كېسەللىك دەپ قارايدۇ. بۇ ئەخلاقسىز قىلمىشلارنى رەت قىلغان مەزكۇر سۈرە، بۇ قىلمىشلارنىڭ ۋە ئىللەتنىڭ تېگىدە « ئۆزىنى بىلمەسلىك » ئامىلىنىڭ ياتقانلىقىنى يورۇتۇپ بەرمەكتە. چۈنكى، ئۆزىنى بىلمىگەنلەر « ئەبەدىي ياشايمەن » دەپ ئويلاپ قالىدۇ:

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ (1) الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ (2) يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ (3)

« ئاشكارا – يوشۇرۇن، ئالدى – ئارقىسىدىن دائىم تۆھمەت قىلىپ قارا چاپلىغان، چېقىشتۇرۇپ ئەيىپلىگەن ۋە ئەيىپ ئىزدەپ يۈرگەن كىشىلەر ئۆزىگە زۇلۇم قىلدى، ئۇلارنىڭ ھالىغا ۋاي! مانا بۇ مال – دۇنيا توپلىغان ۋە ئۇلارنى بايلىق دەپ ئويلاپ قالغانلار، ئۇ مېلى ئۆزىنى (دۇنيادامەڭگۈ قالدۇرىدۇ دەپ ئويلايدۇ) » (1 ـ 3).

بۇ سۈرىنىڭ مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەر ئارىسىدىكى قېرىندىشى قەلەم سۈرىسى بولۇپ، مەدىنە سۈرىلىرى ئارىسىدىكى تەپسىرى ھۇجرات سۈرىسىدۇر.

سۈرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى ئەخلاق بولۇپ، سۈرە كىبىرلىك، ھاكاۋۇر كىشىلەرنىڭ پىسخولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكى ئۈستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بارىدۇ. سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان « مال »، ئەسلىدە تەقۋا (مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى)دىن سىرت، باشقا كىشىلەردىن پەرقلىق ھالدا ئىگە بولغان بارلىق نەرسىلىرىمىزگە ۋەكىللىك قىلماقتا. باشقىلارغا قارىغان كۆپرەك ئىگە بولغان نەرسىلەرنى، ئۇلارغا ئىگە بولمىغانلارغا قارىتا ئۇلارنى كەمسىتىش ۋە خور كۆرۈش، ئۇلارنىڭ ھەققىنى دەپسەندە قىلىش ۋە ئىززەت – ئابرويىغا تىل تەككۈزۈش سەۋەبى دەپ قارىغانلار « ئىست سېنىڭ ھالىڭغا! » دېيىلگەن « ھۇمەزە ۋە لۇمەزە » سىنىپىغا كىرىدۇ. بۇ تۈردىكى كىشىلەر ئەلمى يۈرەكلەرگە يېتىپ بارىدىغان ئازابقا دۇچار قىلىنىپ، قاتتىق خارلىنىدۇ، ئازابلىنىدۇ:

كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ (4) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ (5) نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ (6)

« ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، دەل ئەكسىچە يىلاندەك تولغاندۇرىۋېتىدىغان ۋە ئەلمى يىلكىدىن ئۆتۈپ كېتىدىغان لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتقا تاشلىنىدۇ. سەن يىلاندەك تولغاندۇرىۋېتىدىغان ئۇ ئوتنى نېمە ئىكەنلىكنى قانداق بىلەلەيسەن؟ ئۇ ئاللاھ ياندۇرغان ئوتتۇر » (4 – 6).

تۆهمەت ۋە قارا چاپلاش سەۋەبىدىن بۇ ھەقسىزلىققە دۇچار بولغانلارنىڭ يۈرىكى قانداق ئەلەم تارتقان ۋە ئازاپلانغان بولسا، بۇ جىنايەتنىڭ جازاسىمۇ ھۇتەمەدە بۇ جىنايەتنى سادىر قىلغۇچىلارنىڭ يۈرىكىدە شۇنداق تۈيغۇنى پەيدا قىلىدۇ:

الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ

« ئۇ شۇنداق بىر ئوتكى، ئۇنىڭ ئەلىمى يۈرەكلەرگە يېتىپ بارىدۇ » (7).

يەنى خيانەت قىلغان فىترىتى، باستۇرۇلغان ۋىجدان چۇقانى، ھاۋايى – ھەۋىسىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرغان ئىدراكى ۋە يامانلىققا مايىل قىلىنغان يوشۇرۇن ئېڭى، ئاللاھ تىن مەھرۇم قالدۇرۇلغانلىقتىڭ ئازابى بىلەن ئىگىسىنى كۆيۈپ پۈچلاندۇرغان بىر جەھەننەمگە ئايلىنىدۇ:

إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ (8) فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ (9)

« مانا بۇ ئوت ئۇلارنىڭ ئۈستىگە تاشلىنىدۇ. ئۇلار ئېگىز تۈرۈكلەرگە باغلىنىدۇ (ئۆزى ياراتقان زىندانلارغا مەھكۇم قىلىنىدۇ) » (8 – 9).

بەلكىم بۇ نوقتىدا « بۇ قىلمىش نېمە ئۈچۈن ئاللاھ نى بۇنداق غەزەپلەندۈرىدۇ؟ » دېگەن سوئال تۇغۇلىشى مۇمكىن. قىسقىچە قىلىپ ئېيتساق، بۇ مۇئامىلە، كىشىنىڭ ئۆزىنى ئاللاھ نىڭ ئورنىغا قويغانلىقىدۇر. چۈنكى، ئىنسانلارنىڭ ئەمەل دەپتىرىنى ئاللاھ تۇتىدۇ، خاتالىقلىرىنى ۋە ئەيىپلىرىنى ئاللاھ خاتىرىلەيدۇ (پەرىشتىلەر ئاللاھ نىڭ ئەمرى بىلەن بۇ ئىشلارنى ئادا قىلىدۇ). باشقىلارنىڭ خاتالىقلىرىنى ۋە ئەيىپلىرىنى ئىزدىگۈچىلەر، ئاللاھ قا خاس بولغان ئىشقا تالىپ بولماقچى بولغانلار بولۇپ، بۇلار ھەددىدىن ئاشقانلىق بولىدۇ.

مۇرسەلات سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئەۋەتىلگەنلەر » مەنىسىدىكى « مۇرسەلات » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« ئارقا – ئارقىدىن ئەۋەتىلگەن (بۇ ۋەھىيلەر) بىلەن قەسەمكى » (1).

مەزكۇر سۈرە ئادىيات، زارىيات، نازىئات ۋە ساففات سۈرىلىرى بىلەن ئىسىم ۋە باشلىنىش جەھەتتىن ئوخشاشلىققا ئىگە. ئىبن مەسئۇد ۋە ئىبن ئاببباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن كەلگەن رىۋايەتلەردە سۈرە « ۋەل مۇرسەلاتى ئۇرفەن » دەپ ئاتالغان (بۇخارى ۋە مۇسلىم). ئىبن ئاببباس بۇ سۈرىنى ئوقۇغاندا « نامازشامدا رەسۇلۇللاھنىڭ ئاغزىدىن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم ئاڭلىغان سۈرە بۇ ئىدى » دەپ كۆز يېشى قىلغان. يەنە ئىبن مەسئۇد رەسۇلۇللاھنىڭ نامازلاردا سۈرىلەرنى بىللە ئوقۇغانلىقىنى، بەزىدە بىر رەكەتتە رەھمان بىلەن نەجم سۈرىسىنى، ئىككىنجى رەكەتتە ئىقتەرابە (ئەنبىيا) بىلەن ھاققا سۈرىسىنى، بەزىدە ئەمما يەتەسائولۇن (نەبە) بىلەن مۇرسەلات سۈرىسىنى بىرگە ئوقۇغانلىقىنى ئېيتقان.

سۈره مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، سۈرىنىڭ مەزمۇنى ۋە ئۇسلۇبىدىن بۇنى كۆرىۋالغىلى بولىدۇ. ئىبن مەسئۇدتىن كەلگەن رىۋايەت بىزگە سۈرىنىڭ نازىل بولغان ۋاقتى ھەققىدە يېپ ئۇچى بېرىدۇ. ئۇ مۇنداق دېگەن:

« بىز مىنادىكى بىر غاردا (مەخپىي ھالدا) رەسۇلۇللاھ بىلەن ئۇچرىشاتتۇق، بۇ سۈرە نازىل بولدى » (بۇخارى).

بۇ رىۋايەتتىن بۇ ۋاقتىنىڭ دەۋەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. بۇ مەزگىل رىسالەتنىڭ 5 – يىلىغا توغرا كەلمەكتە. بۇ سۈرە دەسلەپكى مەزگىللەردە تىزىلغان نۇزۇل تەرتىۋىدە ھۇمەزە – قاف سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان.

مەزكۇر سۈرىدە ۋەھيي ۋە قايتىدىن تىرىلىش ئاساسي تېما قىلىنغان. ۋەھيي ئەقىلنىڭ، ئاخىرەت دۇنياسىنىڭ روھىدۇر. سۈرە بۇ ئىككى ئامىلغا جان بەرگەن ئايەتلەردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، ئاخىرقى سائەت، قىيامەت، قايتىدىن تىرىلىش، ھېساپ كۈنى، مۇكاپات ۋە جازا قاتارلىق تەپسىلاتلار بىلەن ئىنساننىڭ ئەبەدىي ئىستىقبالى ھەققىدە توختالغان.

سۈرە ئادىيات، نازىئات، زارىئات ۋە ساففات سۈرىلىرىگە ئوخشاش ئېنىقلىغۇچىسىز سۈپەتلەر بىلەن باشلىنىدۇ:

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا (1) فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا (2) وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا (3) فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا (4) فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا (5) عُذْرًا أَوْ نُذْرًا (6)

« ئارقا – ئارقىدىن ئەۋەتىلگەن (بۇ ۋەھىيلەر) بىلەن قەسەمكى! ئاندىن بىر بورانغا ئوخشاش ھەممىنى ئۇچۇرغانلار (ئورنىدىن قوزغىۋەتكەن، جەمىئىيەتتە چالقىلىنىش پەيدا قىلغانلار)! ۋە (ئىلاھي ۋەھيي)نى پۈتۈن كۈچى بىلەن تارقاتقۇچىلار! ئاندىن (ھەق بىلەن باتىلنى) تاللاپ ئايرىغۇچىلار! (ئىنساننى) تەرىپلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلىدىغان (بىباھا) بىر نەسىھەت بىلەن ئۇچراشتۇرغۇچىلار! (ئۇ نەسىھەت بىلەن) ئىمانغا يۈزلەنگۈچىنى مەغپىرەتكە لايىق قىلغان ۋە تەۋبە قىلغۇچىغا مەغپىرەت قىلىنغانلىقى خوشخەۋرىنى بەرگۈچىلەر » (1 – 6).

سۈرىدە قىيامەت ۋە ئاخىرەت قايتا – قايتا تەكرارلانغان بولۇپ، تۆۋەندىكى ئايەت مەزكۇر سۈرىدە دەل ئون قېتىم تەكرارلىنىپ ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن بايانلارنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ:

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ

« بۇ كۈندە (ئۇ كۈننى / ھەقىقەتنى) ئىنكار قىلغۇچىلارنىڭ ھالىغا ۋاي! » (15).

سۈرىدە ئاخىرقى سائەتتە مەيدانغا كېلىدىغان ئىلاھي بۇزۇلۇش ئالامەتلىرى جانلىق تەسۋىرلەنگەن (7 – 10).

ئاندىن كېلىشى مۇتلەق بولغان ھۆكۈم كۈنى ھەققىدە توختىلىپ، بۇ ئېغىر كۈننىڭ قاتتىقلىقى ئەسكەرتىلىش بىلەن بىرگە، ئىلگىرىكى ئىنكار قىلغۇچى قەۋملەرنىڭ ئاقىۋىتى، ئىنساننىڭ ئەسلى، قايتىدىن تىرىلىش ۋە بېرىلگەن نېمەتلەر تىلغا ئېلىنىپ، ئاللاھ تىن كەلگەن ھەقىقەت (ۋەھيي)نى ئىنكار قىلغۇچىلارنى ئاخىرەتتە كۈتۈپ تۇرغان ئازاپ جانلىق

تەسۋىرلەر بىلەن بايان قىلىنغان، ئىنكارچىلار ئاگاھلاندۇرۇلغان ۋە مەسئۇلىيەت تۈيغۇسىغا ئىگە بولۇپ ياخشى ئەمەل قىلغۇچىلارغا ئاخىرەتتە بېرىلىدىغان مۇكاپاتتىن خوش بىشارەت بېرىلگەن (11 – 49).

ۋاستىلىق ھالدا ۋەھيىنى ئىما قىلىپ باشلىغان سۈرە، يەنە ۋەھيي ئىما قىلىنغان ھالدا ئاخىرلىشىدۇ:

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ

« ئۇلار بۇ سۆزلەرگە (ۋەھيىگە) ئىشەنمىگەن بولسا، ئۇنىڭدىن باشقا قايسى سۆزلەرگە ئىشىنىدۇ؟ » (50).

قاف سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ق (قاف) » ھەرپى بىلەن ئاتالغان.

مەزكۇر سۈرىدە ئىچىدە « ق » ھەرپى بولغان كەلىمىلەرنىڭ كۆپلىكى كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بىزگىچە يېتىپ كەلگەن رىۋايەتلەردىن، ساھابىلەرنىڭ بۇ سۈرىنى « قاف » ئىسمى بىلەن ئاتىغانلىقى مەلۇم بولماقتا.

ئۇممۇ ھىشام، رەسۇلۇللاھنىڭ « خۇتبىدە » مۇئمىنلەرگە بۇ سۈرىنى پات – پات ئوقۇغانلىقىنى ۋە ئۆزىنىڭمۇ بۇ سۈرىنى رەسۇلۇللاھنىڭ خۇتبىلىرىدە قايتا – قايتا ئاڭلاپ يادا ئالغانلىقىنى قەيت قىلغان (مۇسلىم). يەنە ھەزرىتى ئۆمەر، رەسۇلۇللاھنىڭ ھەر ھېيىت نامازلىرىدا بۇ سۈرىنى ئوقۇغانلىقىنى ئېيتقان (مۇۋەتتا ۋە مۇسلىم).

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇندىن رىسالەتنىڭ 5 – يىلىدا نازىل بولغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. قەلەم، فەجر ۋە شەمس سۈرىسىدىن قالسا قىسسە بايان قىلىنغان 4 – سۈرە بولۇپ، ئالدىنقى سۈرىلەردىن ئۆزگىچە ھالدا نۇھ، رەس، لۇت ۋە تۇببە قەۋملىرىنىڭ قىسسىلىرى بايان قىلىنغان. مەزكۇر سۈرە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋىتىگە قارىتا، مەككە مۇشرىكلىرى مۇئمىنلەرنى ئېتىقادىدىن ۋازكەچكۈزۈش ئۈچۈن قاتتىق قوللۇق قىلىۋاتقان، ئۇلارغا ھەر خىل ئەزىيەتلەرنى يەتكۈزۈش ئەۋج ئالغان بىر مەزگىلدە نازىل بولغان بولۇپ، بۇ قىسسىلەر ئارقىلىق ئىنكار قىلغۇچىلارنى ئاگاھلاندۇرۇش مەقسەت قىلىنغان.

مەزكۇر سۈرە بارلىق قەدىم نۇزۇل تەرتىۋىدە مۇرسەلات – بەلەد سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان.

سۈرىنىڭ ئاساسي تېمىسى ئاخىرەت بولۇپ، مەزمۇن جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. سۈرە مۇقەتتىئا ھەرپىلىرىدىن كېيىن، ئۆزىگە ئوخشاش باشقا سۈرىلەردىكىدەك ۋەھيي تىلغا ئېلىنغان ھالدا باشلانغان بولۇپ، دەسلەپكى ئايەتلىرىدىلا ئاخىرەت ھەققىدە توختالغان.

ئىسلام ئېتىقادى تەۋھىد، نۇبۇۋەت (ئەلچىلىك) ۋە ئاخىرەت چۈشەنچىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاخىرەتكە ئىمان ئېيتىش ئۆزگىچە سالماقنى ئىگىلەيدۇ. چۈنكى،

يەر يۈزىدە ئۆز ۋاقتىدىكى مەككىنىڭ ھاكاۋۇر چوڭلىرىغا ئوخشاش، ئاللاھ نىڭ بارلىقىغا ئىشەنسىمۇ ئاخىرەتكە ئىشەنمەيدىغان نۇرغۇن كىشى بار بولۇپ، ئاخىرەتكە ئىشىنىپ تۇرۇپ ئاللاھ نى ئىنكار قىلىدىغانلار يوق. بۇنىڭ سەۋەبى، ئاخىرەتنىڭ ئاللاھ تىن تېخىمۇ غەيب، ھېس قىلغىلى بولمايدىغانلىقىدىن كېلىپ چىقماقتا. مەۋجۇدىيەت غەيب نوقتىسىدىن مۇنداق ئۈچ تۈرگە بۆلىنىدۇ:

1. ئۆزى ۋە بارلىققا كەلتۈرگەن ئەسەرلىرىمۇ غەيب بولمىغان مەۋجۇدىيەت. ماددى ئالەمنىڭ ھەممىسى بۇ كاتىگورىيگە كىرىدۇ.

2. ئۆزى غەيب بولغان بولسىمۇ ئەسەرلىرى مەلۇم بولۇپ تۇرىدىغان مەۋجۇدلۇق. ئاللاھ نىڭ زاتى غەيب، ئەسەرلىرى زاھىرى (كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان) بولغانلىقتىن، ئاللاھ بۇ كاتىگورىيگە كىرىدۇ.

3. ئۆزى ۋە ئەسەرى غەيب بولغان مەۋجۇدىيەت. ئاخىرەت مانا بۇ كاتىگورىيگە كىرىدۇ. بۇ دۇنيادىن ئاخىرەتكە ئائىت ھېچقانداق بىر نەرسىنى كۆرسەتكىلى بولمايدۇ. مانا بۇ سەۋەپتىن ئاخىرەتكە ئىشىنىش ئاللاھ قا ئىشىنىشتىنمۇ قېيىن. قۇرئاندىكى ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۆلەكلەر بۇ ھەقىقەتنى ئىما قىلماقتا. چۈنكى، قۇرئان ئاخىرەتكە ئىمان ئېيتىشقا دەۋەت قىلىنۋاتقان مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ ئاللاھ قا ئىشىنىدىغانلىقىدىن خەۋەر بەرمەكتە.

بۇ سۈرىدە باشتىن ئاياغ قايتىدىن تىرىلىش ۋە ھېساپ كۈنى ئاساسىي تېما قىلىنغان بولۇپ، بۇ تېمىنى چۆرىدىگەن ھالدا بۇ ھەقىقەتنى ئەسلىتىدىغان بايانلار بېرىلگەن. سۈرىنىڭ كىرىش قىسمىدىكى ئايەتلەردە، يەر ۋە ئاسمانغا مۇناسىۋەتلىك دەللىلەرنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

« ئۇلار ئاسماننى قانداق بەرپا قىلغانلىقىمىزغا، ئۇنى (يۇلتۇزلار بىلەن) بېزىگەنلىكىمىزگە، ئۇنىڭدا ھېچقانداق يوچۇق يوقلىقىغا قارىمامدۇ؟ » (6).

« يەر يۈزىنى (توغرىسىغا ۋە ئۇزۇنىسىغا سوزۇپ) كەڭ ياراتتۇق، يەر يۈزىدە تاغلارنى قىلدۇق ۋە ئۇنىڭدا تۈرلۈك چىرايلىق ئۆسۈملۈكلەرنى ئۆستۈردۇق » (7).

« ئاسماندىن مۇبارەك سۇنى چۈشۈردۇق، ئۇنىڭ بىلەن باغلارنى ۋە ئاشلىقلارنى، ئېگىز ئۆسكەن، مېۋىلىرى سانجاق – سانجاق بولۇپ كەتكەن خورمىلارنى ئۆستۈردۇق » (9 – 10).

مانا بۇ ھەقىقەتلەرنى ئەسلەتكەن ئايەتلەر مۇھاتابىدىن نېمە تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ بايان قىلماقتا:

« ئىختىيارى ھالدا ئاللاھ قا يۈزلەنگۈچى ھەر بىر بەندىنىڭ ئۆزىگە قايتىشى ۋە ھۇشنى تېپىۋېلىشىغا ۋەسىلە بولىشى ئۈچۈن (شۇنداق قىلدۇق) » (8).

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغانلارنىڭ ئاخىرەتنىڭ بارلىقى بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بار؟ دېگەن سوئال تۇغۇلىشى مۇمكىن. بۇ سۇئالغىمۇ ۋەھىي مۇنداق جاۋاپ بەرمەكتە:

« بىز ئۆلۈك (يەنى قاقاس) زېمىننى سۇ بىلەن تىرىلدۈردۇق، ئىنسانلارنىڭ قايتىدىن تىرىلىشىمۇ مانا شۇنىڭغا ئوخشاشتۇر » (11).

ۋەھىي ناھايىتى ئاددىي بىر ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغۇچىغا ئەسلەتمەكتە: « ھەر يىلى سەن شاھىت بولىۋاتقان قىشنىڭ كەينىدىن كەلگەن جەننەت مىسالى باھار، قايتىدىن تىرىلىشنىڭ تەبىئەتتىكى نامايەندىسى ئەمەسمۇ؟ مىڭ يىلدىن بۇيان يېشىللىققا پۈركىنىپ باقمىغان قاقاس

چۆل، مۇۋاپىق شارائىتقا ئىگە بولغاندا بوستانلىققا ئايلانغانلىقىنى كۆرمەيۋاتامسەن؟ بۇلارنى كۆزۈڭ بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، قايتىدىن تىرىلىشنى قانداقمۇ ئىنكار قىلسەن؟ بۇنى ئاللاھ ئۈچۈن قېيىن، قىلالمايدۇ دەپ ئويلاۋاتامسەن؟ ئەگەر بۇنىڭغا قادىر ئەمەس دەپ ئويلاپ قالغان بولساڭ، ئۇنداقتا خۇددى جىسمىڭغا ئوخشاش روھىڭمۇ تەۋە بولغان تاكامۇللىشىش قانۇنىيىتىنى رەت قىلىدىغان قانداق ئاساسىڭ بار؟ جىسمىڭ مەۋت (ئۆلگەندە) روھىڭنىڭمۇ مەۋت بولىدىغانلىقىغا دائىر قانداق ئەقەللىي بىر دەلىلىڭ بار؟ روھ رەببىگە قايتىپ، ئۇنىڭغا ۋاپا قىلىدۇ. بۇ خۇددى ئىگىسىگە كۆنگەن قۇشلار چاقىرىلغاندا، ئىگىسىگە قايتىپ كەلگەنگە ئوخشايدۇ. رەببىڭ چاقىرغاندا روھلارمۇ ئۇنىڭ چاقىرىقىغا ۋاپا قىلىدۇ ».

قايتىدىن تىرىلىشنى ئىنكار قىلىشنىڭ « ئۆزىدىن يىراق ئىلاھ » چۈشەنچىسىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى ئېپادىلىگەن مەشھۇر ئايەت مانا بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

« بىز ھەقىقەتەن ئىنساننى ياراتتۇق ۋە ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلگەننى بىلىمىز، بىز ئۇنىڭغا جان تومۇرىدىنمۇ يېقىنمىز » (16).

ئاندىن قايتىدىن تىرىلىشنى ئىنكار قىلغۇچىلارنى كۈتۈپ تۇرغان ئاخىرەت ئازابى تەسۋىرلەنگەن (19 – 30). ئۇنىڭدىن كېيىن، بۇ ھەقىقەتكە ئىمان ئېيتىپ، ھېسابى بېرىلىدىغان بىر ھاياتنى باشتىن ئۆتكۈزگەنلەرنى كۈتۈپ تۇرغان مۇكاپاتلار بايان قىلىنغان (31 – 35).

قۇرئاندا قەلب دېيىلگەندە، ئەقىل يۈرگۈزىدىغان قەلب نەزەردە تۇتۇلماقتا. ھېس – تۇيغۇ ۋە چۈشەنچە مەركەزلىرىنى قۇرئان بىر – بىرىدىن ئايرىۋەتمەيدۇ. قۇرئاننىڭ قەلب ئارقىلىق ۋۇجۇدقا قان تارقىتىدىغان بىر ئورگاننى ئىما قىلمىغانلىقىنىڭ ئەڭ جانلىق ئېپادىسى يەنە بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا:

« ئەلۋەتتە بۇنىڭدا (ھەقىقەت ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزىدىغان) قەلبكە ئىگە ئادەم ياكى (ۋەز – نەسىھەتكە) ھۇزۇرىي قەلب بىلەن قۇلاق سالىدىغان ئادەم ئۈچۈن ئەلۋەتتە ۋەز – نەسىھەت بار » (37).

يەنى ۋەھىي ئۆزىگە ئاكتىپ ۋە جانلىق ھالدا ئىشلەيدىغان بىر ئەقىل ۋە ۋىجدان تەلەپ قىلماقتا. ۋەھىي بۇلاردىن يوقسۇن ھالدا ئالدىغا كەلگۈچىنى قەلبسىز ۋە ۋىجدانسىز دەپ قارىماقتا.

ئىنسان ئۆلۈمدىن قاچالمايدۇ. ئۇنداقتا ئاقىۋەتكە تەييارلىق قىلىشى كېرەك. قانداقلا بولمىسۇن « ئاخىرى بارىدىغان جاي ئاللاھ نىڭ دەرگاھىدۇر » (43). چۈنكى، « يەر يېرىلغان ئۇ كۈندە ئۇلار (قەبرىلىرىدىن) تېز چىقىپ كېلىدۇ، ئەنە شۇ يىغىش بىزگە ئاساندۇر » (44).

سۈرىدىكى ئاخىرقى خىتاب بىۋاستە ئاللاھ رەسۇلىغا ۋە ئۇنىڭ مىراسىغا ۋارىسلىق قىلىدىغان بارلىق كىشىلەرگە بولۇپ، مۇنداق دەيدۇ:

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ

« بىز ئۇلارنىڭ (ئىنكار قىلغۇچىلارنىڭ) ئېيتىدىغان سۆزلىرىنى ئوبدان بىلىمىز، سەن ئۇلارنى (ئىسلامغا) زورلىغۇچى ئەمەسسەن، مېنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشۇمدىن قورقىدىغانلارغا قۇرئان بىلەن ۋەز – نەسىھەت قىلغىن » (45).

بەلەد سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە مەككە كۆزدە تۇتۇلغان ھالدا تىلغا ئېلىنغان « جاي، يەر » مەنىسىدىكى « ئەل ـ بەلەد » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« بۇ شەھەر (مەككە) بىلەن قەسەم قىلىمەنكى » (1).

بەلەد كەلىمىسى بىلەن مەككە نەزەردە تۇتۇلغان. چۈنكى قۇرئاندا « ھازەل بەلەد » ئىپادىسى ئاساسەن مەككىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ ئىپادە يۇقىرىدا بايان قىلىنغان مەقسەتتە ئىبراھىم سۈرىسى 35 – ئايەت ۋە تىن سۈرىسى 3 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنماقتا. بەلەد ئىپادىسى بىلەن نەزەردە تۇتۇلغان مەككە، ئىنسان تۇنجى قېتىم ئوتتۇرىغا چىققان جاي. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، يەر يۈزىنىڭ خەلىپىسى بولغان ئىنساننىڭ، زېمىندا تۇنجى مېمارچىلىق ھەرىكىتىنىڭ نامايەندىسى بولغان تۇنجى ئۆي، مانا بۇ ماكاندا بىنا قىلىنغان. ئاللاھ ئىنساننىڭ تۇنجى مېمارچىلىق پائالىيىتىنى « ئاللاھ نىڭ ئۆيى » سۈپىتىدە قوبۇل قىلىپ، ئۇنى « بەيتۇللاھ » دەپ ئاتىغان. بەيتۇللاھنى زىيارەت قىلىش پائالىيىتى بولغان ھەج ئىبادىتى، ئىنسانىيەتنىڭ ئاتا يۇرتىغا قايتىشنى سىمۋول قىلماقتا.

سۈرە تەپسىر ۋە مۇسھابلاردا « بەلەد » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. بۇخارىدا « لا ئۇقسىمۇ » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، دەسلەپكى نۇزۇل تەرتىپلىرىدە قاف – تارىق سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە 35 – قاتاردا، ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە 33 – قاتاردا يەر ئالغان. قاف سۈرىسىنىڭ دەۋەتنىڭ 5 – يىلدا نازىل بولغانلىقىنى قوبۇل قىلساق، بۇ سۈرىنىمۇ 5 – يىلدا نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىدا دەپ قاراش خاتا بولمىسا كېرەك. سۈرە نازىل بولغان مەزگىل مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئېغىر كۈنلەر باشلىغان دەۋر ئىدى. مەككە مۇشرىكلىرى، ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولغان مۇئمىنلەر ئىچىدىكى قۇل ۋە يوقسۇللارغا قارىتا سىستېمىلىق ھالدا قاتتىق زۇلۇم ۋە ئېتىقادىدىن ۋاز كەچكۈزۈش سىياستى يۈرگۈزىۋاتقانىدى. سۈرىدە قۇللارغا ۋە يوقسۇللارغا يارىدەم قىلىش ھەققىدە توختالغان ئايەتلەرنىڭ بولىشى بۇ دەۋر ئارقا كۆرىنىشنى ئەكس ئەتتۈرمەكتە.

مەزكۇر سۈرە مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئىنسان ۋە مەسئۇلىيەتنى ئاساسىي تېما قىلغان ئاساستا، بىۋاستە ھالدا ئىنسان ۋىجدانىغا خىتاب قىلىدۇ.

سۈرە زېمىندا ئىنساننى كۈتىۋالغان جاينىڭ مەركىزى بولغان مەككە ۋە ئۇ يەرنى تارىخنىڭ سوقۇۋاتقان قەلبىگە ئايلاندۇرغان ھەزرىتى ئىبراھىم ۋە ھەزرىتى ئىسمائىلغا (ياكى ھەزرىتى ئادەم ۋە بالىلىرىغا) قەسەم قىلىش بىلەن باشلىنىدۇ:

لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ (1) وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ (2) وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ (3)

« بۇ شەھەر (يەنى مەككە) بىلەن قەسەمكى، سەنمۇ بۇ شەھەرنىڭ (ھۆرمەتلىك) ئاھالىسىدىن بىرى. ئاتا ۋە (ئۇنىڭ ياخشى) پەرزەنتلىرى بىلەن قەسەمكى! » (1 – 3).

ئاندىن 4 – 7 ـ ئايەتلەردە ھەزرىتى ئىنساننىڭ ئاجىزلىقلىرى ھەققىدە توختالغان. ئاندىن ئاللاھ نىڭ ئىنسانغا بەخش ئەتكەن قابىلىيەت ۋە ئىقتىدارلار ئەسلىتىلگەن (8 – 10).

ئىنسان بۇ ئىقتىدار ۋە قابىلىيەتلىرى بىلەن ئاخىرى جەننەتكە تۇتاشقان « ئاقابە – داۋان »نى ئېشىشى كېرەك. ئىنسان، ئىنساننى ھەر خىل قۇللۇقتىن قۇتۇلدۇرۇش ۋە مال – مۇلۇكنى مۇھتاجلار بىلەن تەڭ بەھرىمان بولۇشتىن ئىبارەت ئىككى پۇت ئارقىلىق بۇ داۋاندىن ئاشالايدۇ. ئايەتلەر بۇ ھەقىقەتنى بايان قىلماقتا:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (11) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ (12) فَكُّ رَقَبَةٍ (13)

« لېكىن، ئۇ (ئاخىرى جەننەتكە تۇتىشىدىغان) داۋاننى ئېشىش ئۈچۈن ھېچقانداق بىر قۇربانلىق بەرمىدى / پىداكارلىق كۆرسەتمىدى. ئۇ داۋان ئېشىشنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ بىر كىشىنى قۇللىقتىن ئازات قىلىشتۇر » (11 – 13).

قۇللۇقتىن قۇتقۇزۇش، پەقەت بىر كىشىنىڭ ئىلكىدىكى بىر خىزمەتكارنى سېتىۋېلىپ، ئۇنىڭ بويۇنتۇرىقىدىن قۇتقۇزۇپ جىسمانىي ئەركىنلىككە ئىگە قىلىشنىلا كۆرسەتمەيدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە، كىشىنى ئۆز شەخسىيەتچىلىكىگە، نەپىس – خاھىشىغا، ھەۋەسلىرىگە، شەيتانغا، گۇناھقا، بۇتلارغا ۋە ئىنسانلارغا قۇل بولۇشتىن قۇتۇلدۇرۇپ، پەقەت ئاللاھ قا بەندە قىلىشمۇ « قۇل ئازات قىلىش » دائىرىسىگە كىرىدۇ. جىسمانىي قۇللۇققا قارىغاندا، يۇقىرىدا ساناپ ئۆتكەن مەنىۋىي قۇللۇق ھەر زامان ۋە ماكاندا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

« ياكى ئاچارچىلىق كۈندە تۇغقانچىلىقى بولغان يېتىمگە ياكى توپىدا ياتقان مىسكىن (ھالى ناچار كەمبەغەل)گە تاماق بېرىشتۇر » (14 – 16).

پەقەت بەندىگە ۋە مال – مۇلۇككە قۇل بولۇشتىن ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ قالالىغان كىشىلەرلا، مال – مۇلۇكنى مۇھتاجلارنىڭ ئېھتىياجىنى قامداش ئۈچۈن سەرپ قىلالايدۇ. مال – مۇلۇكنىڭ قۇلىغا ئايلىنىپ قالغانلار بۇنى قىلالمايدۇ. چۈنكى، ھەر قانداق بىر قۇل خوجايىننىڭ باشقىلارغا بېرىۋېتەلمەيدۇ.

مانا بۇ داۋانلارنى ئېشىشنىڭ ئۆزى بىلەنلا كۇپايىلىنىپ قالماي، ئاكتىپ ياخشىلاردىن بولۇش، ياخشىلىق ۋە مەرھەمەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلىپ ئۇنى ئومۇمىيلاشتۇرۇش كېرەك (17).

مانا بۇ ئايەتلەر قۇرئاننىڭ دەسلەپكى مەزگىلدىن تارتىپلا قۇللۇقنى بىكار قىلىشنى كۆزلىگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. مەزكۇر ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان داۋان، ئەسلىدە ئادەمىيلىك داۋىنى بولۇپ، ئەگەر ئىنسانلار بۇ داۋاندىن ئاشمىسا، ئىنسانىيەت زۇلۇم ۋە ئادالەتسىزلىك ئىچىدە قالىدۇ. ئەگەر بۇ داۋان ئېشىلسا، ئىنسانىيەت تۈزلەڭلىككە چىقىدۇ، نىجاتلىققا ئېرىشىدۇ. تۆۋەندىكى ئايەت مانا بۇ داۋاننى ئاشالىغانلارغا خوشخەۋەر بەرمەكتە:

« ئەنە شۇلار ۋىجدانلىق، سائادەتمەن كىشلەردۇر » (18).
ئىنسانىيەت ۋىجدانىنى ئويغۇتۇش ئۈچۈن، ساماۋى دوستخان سۈپىتىدە ئىنسانىيەت ۋىجدانىغا نازىل قىلىنغان قۇرئان ۋەھيىنى ئىنكار قىلىش، ئەسلىدە ئىنسانىي قەدىر – قىممەتنى ئىنكار قىلغانلىقتۇر. بۇ ئىنسانغا ۋە مال – مۇلۇككە قۇل بولۇشنى ياقتۇرغانلىقتۇر. « ئۇلار ئايەتلىرىمزنى ئىنكار قىلاتتى » (19). ئىنسانىيەتنى زۇلۇمغا مەھكۇم قىلغۇچىلار، ئاخىرەتتە بۇ قىلمىشىنىڭ جازاسى سۈپىتىدە دوزاخقا تاشلىنىدۇ (20).

تارىق سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « كېچىدە كەلگەن مېھمان » مەنىسىدىكى « تارىق » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:
« ئاسمان ۋە كېچىدە كەلگەن مېھمان بىلەن قەسەم قىلىمەن » (1).
سەھەردىن خەۋەر بەرگەنلىكى ئۈچۈن سەھەر يۇلتۇزىمۇ « تارىق » دەپ ئاتالغان. ئەت – تارىق، « ئاڭلىتىش ئۈچۈن قاتتىق ئۇرۇش، كەلگەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئاۋاز چىقىرىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « تارق » كەلىمىسىدىن تۈرلىنىپ چىققان. سۈرىنىڭ پۈتۈن مەزمۇنى نەزەردە تۇتۇلغاندا، تارىق ئارقىلىق « ۋەھيي »نىڭ ئىما قىلىنغانلىقى مەلۇم. چۈنكى ۋەھيي « كېچە كەلگەن مېھمان »دۇر. ئۇ، قەدىر كېچىسىدە نازىل بولۇشقا باشلىغان، نازىل بولغان كېچىنى مىڭ ئايدىن تېخىمۇ قىممەتلىك قىلغان. ئىنسانىيەت جاھالەتنىڭ زۇلمەت قاراڭغۇلۇقىغا چۈمگەن بىر كېچىدە، ئىنسانىيەتنىڭ قەلب ئىشكىنى قاققان بۇ مېھمان، ئىنسانىيەتكە ئەبەدىي سائادەتنىڭ تاڭ سەھىرىدىن خوشخەۋەر بەرگەنىدى.
ساھابىلەردىن كەلگەن بىر رىۋايەتتە ۋە بەزى دەسلەپكى مەزگىللەردىكى تەپسىرلەردە « ۋەسسامائى ۋەت تارىق » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. باشقا تەپسىر، ھەدىس ۋە مۇسھابلاردا « تارىق سۈرىسى » دەپ ئاتالغان.
سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. سۈرىنىڭ نازىل بولغان ۋاقتىنى بەلگىلەش سەل قىيىن. دەسلەپكى نۇزۇل تەرتىۋىلىرىدە بەلەد ۋە قەمەر سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا سۈرە دەۋەتنىڭ 5 – يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.
سۈرە بۇرۇج، ئىنشىقاق ۋە ئىنفىتار سۈرىلىرىگە ئوخشاش ساماغا قەسەم قىلىش بىلەن باشلانغان سۈرىلەر قاتارىغا كىرىدۇ.
سۈرە باشتىن ئاخىرى ئىنسانىيەتنىڭ توغرا يولغا قايتىشى ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ئاخىرقى ئىلاھي ۋەھيي قۇرئان ھەققىدە بولۇپ، سۈرە ئوخشىتىش بىلەن باشلىنىپ قۇرئان بالاغىتىنى نامايەن قىلغان. ۋەھيي، سەھەردىن خەۋەر بېرىش ئۈچۈن كېچىدە چىققان چاقناپ تۇرغۇچى يۇلتۇزغا ئوخشىتىلغان. بۇ يېتىپ كېلىۋاتقان ئادەمىيلىك تاڭ سەھىرىنىڭ ئاياق تىۋىشىنىڭ شەپىسى ئىدى. ۋەھيي يۇلتۇزىنىڭ نۇرى كېچىنىڭ قاراڭغۇلىقىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ،

مۇئمنلەرنىڭ قەلب كۆزىگە ئۇلاشقاندى. چۈنكى، ئاللاھ ئىنساننى باشپاناھسىز، ھمايىسىز، يېتەكچىسىز ھالدا تاشلاپ قويمىغاندى. تۆۋەندىكى ئايەتلەر مانا بۇ ھەقىقەتنى ئەكس ئەتتۈرمەكتە:

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ (1) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ (2) النَّجْمُ الثَّاقِبُ (3) إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ (4)

« ئاسمان ۋە كېچىدە كەلگەن مېھمان بىلەن قەسەم قىلىمەن. كېچىدە كەلگەن مېھماننىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ ئۇ (ئىنكار قىلغۇچى ئەقىلنىڭ زۇلمەت قاراڭغۇلىقىنى) تېشىپ ئۆتكەن يورۇق يۇلتۇزدۇر. ھەر ئىنساننى كۆزىتىپ ۋە ئۇنى ساقلاپ تۇرغۇچى باردۇر » (1 – 4).

بۇ ئايەتلەردىن كېيىن ئىنسان ھەددىنى ۋە ئۆزىنى بىلىشكە دەۋەت قىلىنغان (5 – 7). ئەگەر بۇنىڭغا لايىقدا ئەمەل قىلالىسا، رەببىنىڭ ئۇلۇغلىقىنى، رەببىنىڭ بەھۇدە، ئەھمىيەتسىز ئىش قىلمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىدۇ ۋە ھېساپ كۈنىگە تەييارلىق قىلىدۇ (8 – 12). ئەبەدىي سائادەتنىڭ يول خەرىتىسى مانا بۇ ۋەھيدۇر. بۇ ھەقىقەتكە ئىنسان شاھىت بولمىسا، ئاسمان ۋە يەر شاھىتتۇر، مانا بۇ كۇپايە:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ (11) وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ (12) إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ (13) وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ (14)

« يامغۇرلۇق بۇلۇت بىلەن قەسەمكى (ھاياتقا سەھنە بولغان ئاسمان گۈۋاھ بولسۇن)! يېرىلىپ (گىياھلارنى ئۈندۈرۈپ بېرىدىغان) زېمىن بىلەن قەسەمكى! ئەلۋەتتە بۇ ۋەھيي ھەقنى باتىلدىن ئايرىغۇچى بىر سۆزدۇر، ئۇ چاقچاق ئەمەستۇر » (11 – 14).

بۇ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىپ، يامانلىقنىڭ ئارقىسىدىن ماڭغانلار، ئۆتكۈنچىنى ئەبەدىيگە تېگىشكۈچىلەردۇر. ئاخىرقى ئايەت بۇ ئىنكارچى ئەقىلگە بىر ئۆلۈمسىز ھەقىقىنى ئەسلىتىدۇ. يەنى، ئاللاھ ئۇلارنىڭ قىلمىشىنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ، ئۇنىڭدىن بىخەۋەر ئەمەس، پەقەت ئۇلارغا بىر ئاز مۆھلەت بېرىدۇ:

فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا

« ئۇنداقتا كاپىرلارنىڭ ھالاك بولىشىغا ئالدىرىمىغىن، ئۇلارغا بىر ئاز مۆھلەت بەرگىن » (17).

ياسىن سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئى ئىنسان » (ئىبن ئاببىاس) مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ياسىن » بىلەن ئاتالغان.

رەسۇلۇللاھنىڭ بۇ سۈرىنى « ياسىن » ئىسمى بىلەن ئاتىغانلىقى ھەققىدە بىر رىۋايەت بار (ئەبۇ داۋۇد؛ بۇخارى تەفسىر، 1؛ تىرمىزى، سەۋابۇل قۇرئان، 7).

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. دەسلەپكى نۇزۇل تەرتىپلىرىدە جىن – فۇرقان سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. ياسىن سۈرىسىنىڭ فۇرقان سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلىشى ھەر جەھەتتىن توغرا. لېكىن جىن سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىشىنىڭ ئىزاھاتى قېيىن. چۈنكى، ياسىن سۈرىسى ئەڭ بالدۇر بولغاندا نۇبۇۋەتنىڭ 5 – 6 – يىللىرىدا نازىل بولغان. جىن سۈرىسى بۇ تارىختىن بىر قانچە يىل كېيىن، يەنى 10 – يىلدا نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن. چۈنكى سۈرىدە نازىل بولۇش ۋاقتىنى ئەكىس ئەتتۈرىدىغان ئىككى ئىشارەت بار. بىرىنچىسى، ئاللاھ رەسۇلىنىڭ تائىپ سەپىرىنى ئىما قىلغان يىپ ئۇچى بار. ئىككىنجىسى، ئەھقاپ سۈرىسى 29 – 32 – ئايەت بىلەن ئوخشاش بىر تېما ھەققىدە توختالماقتا.

بۇ مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ سۈرە رىسالەتنىڭ 5 – ياكى 6 – يىلى نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن.

سۈرىنىڭ مەركىزى ئىددىيىسى قايتىدىن تىرىلىش. رەسۇلۇللاھنىڭ بۇ سۈرىنى جان ئۇزۇش ئالدىدىكى كىشىلەرگە ئوقۇپ بېرىش ھەققىدىكى تەۋسىيەسىنى، بۇ مەركىزى ئىددىيە ئاساسىدا چۈشۈنۈش كېرەك (ئەبۇ داۋۇد ۋە ئىبن ھىببان). سۈرە ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرەت ھەققىدە توختالغانلىقى ئۈچۈن، « قۇرئاننىڭ يۈرىكى » دەپ ئاتالغان. چۈنكى ئاخىرەتكە ئىمان، ئېتىقاد ئاساسلىرىنىڭ يۈرىكىدۇر. ھەر ئايەتكە بۇ يۈرەكتىن قان ماڭغانلىقى ئۈچۈن، سۆز يەنە ئايلىنىپ ئاخىرەتكە كېلىپ توختايدۇ. بۇ نوقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئاخىرەتكە بولغان ئىمان، توغرا بىر ئىماننىڭ ئاساسىي بولۇپلا قالماستىن، ئاللاھ قا بولغان ئىماننىڭ ئۇلىدۇر. « ئەگەر بىر ياراتقۇچى بولغان بولسا، يەر يۈزىدە بولۇۋاتقان بۇنچە زۇلۇمغا يول قويمايتتى » دەيدىغان بىر ئەقىلدىكى ئەسلى خاتالىق، ئاللاھ قا ئىشىنىشتە پەقەت ئىنسانىي ۋە دۇنياۋىي مەنپەئەت نوقتىسىدىن قاراش، ھېساپ كۈندىن ئىبارەت ھەقىقەتنى نەزەرگە ئالماسلىقتىن كېلىپ چىقماقتا. مانا بۇ سۈرە بىر دۇنيالىق چۈشەنچە بىلەن ھاياتقا نەزەر تاشلايدىغان ئەقىلگە بېرىلگەن ئىلاھىي جاۋاپتۇر.

بىر مۇئامىلىنى ئەخلاقلىق قىلغان نەرسە، ئۇنىڭ تېگىدە ياتقان مەسئۇلىيەت ئېڭىدۇر. مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن مەسئۇلىيەتسىزلىك ئارىسىدىكى پەرىق ھەققانىيەتنىڭ تەقەززاسىدۇر. بۇ مەندىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئاخىرەتكە ئىمان ھەققانىيەتنىڭ تەجەللىسىگە ئىماندۇر. چۈنكى ئاخىرەت بۇ دۇنيا ھاياتىنىڭ ھېسابى بېرىلىدىغان يەنە بىر ھاياتتۇر. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، ھېساپ كۈننى ئىنكار قىلىشنىڭ ئۇلىدا ھاياتنى مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن ئۆتكۈزۈش ئارزۇسى ياتماقتا. مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن بىر ھاياتنىڭ ھېسابىنى بەرگىلى بولمايدۇ. مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن ئۆمرىنى ئۆتكۈزگەنلەرنىڭ جاۋاپكارلىقتىن قېچىش ئارزۇسى، « ئىنكار قىلىش » شەكلىدە ئۆزىنى نامايەن قىلىدۇ. لېكىن، « ئىنكار قىلىش » ھېساپ كۈندىن ئىبارەت ھەقىقەتنىڭ ئۈستىنى ياپالمايدۇ.

سۈرە رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان خىتاب بىلەن باشلانغان. خىتاب ئۇسلۇبى ھەقىقەتەن كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ:

« ئى ئىنسان! » (1).

قۇرئاندا رەسۇلۇللاهقا « ئى نەبى! » ۋە « ئى رەسۇل »دىن باشقا بىۋاسىتە قىلىنغان بىردىنبىر خىتاب « ئى ئىنسان! » شەكلىدە بولۇپ، بۇ خىتاب « ئېيتقىنكى، مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش بىر ئىنسانمەن! » ئىلاهىي ئەمرى بىلەن بىردەكلىككە ئىگە. ئۇنىڭدىن باشقا « تاها »مۇ بەزى ئەرەپ شۇئىلىرىدە « ئى ئىنسان! » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. رەببىمىزنىڭ ئالەملەرگە رەھمەت بولغان نەبىيگە « ئى ئىنسان! » دەپ خىتاب قىلىشى، پەقەت ئۇنىڭ بىر ئىنسان ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىشنى مەقسەت قىلىپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە « ئىنسان » بولۇشنىڭ ئۇلۇغلىقى، ناهايىتى بۇيۇك شەرەپ ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ۋەهىينىڭ بۇ خىتابى رەسۇلۇللاهنىڭ ئىنسان بولۇشنى يېتەرلىك كۆرمەيۋاتقانلارغا قارىتا ئىلاهىي ئازار ماهىيىتىگە ئىگە. بۇ خىل چۈشەنچىدىكى كىشىلەر قەدىر ـ قىممەتكە قانائەت قىلمايدۇ. ئاللاه ئەتىۋارلىغان نەرسىگە، شەخسىكە هۆرمەت كۆزى بىلەن قارىمايدۇ. بۇ بىر بىنۇرماللىق بولۇپ، ئېزىش مانا بۇ نوقتىدىن باشلىنىدۇ ۋە بۇنىڭ بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ. بىر ئىنسان بىر نەرسىنىڭ قىممىتىگە قانائەت قىلمىغان ۋاقىتتا، كۆپتۈرۈش ۋە مۇبالىغىلەشتۈرۈش مەيدانغا كېلىدۇ. كۆپتۈرمىچىلىك ۋە مۇبالىغە ئاستا ـ ئاستا تۇمانغا ئايلىنىپ هەقىقەتنىڭ ئۈستىنى يېپىشقا باشلايدۇ ۋە هەقىقەت كۆرۈنمەس هالغا كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئورنىنى هېسسىيات ۋە كۆلەڭگۈ ئېلىشقا باشلايدۇ. يىغىنچاقلىغاندا، ئىنكارچى ئەقىلنىڭ ئۇلىدا ئاللاه بەلگىلىگەن نەرسىگە رازى بولماسلىق ياتماقتا. ئاللاه قويغان ئۆلچەمگە رازى بولمىغانلار، ئۆزلىرى بەلگىلىگەن ئۆلچەمنى ئاللاه بەلگىلىگەن ئۆلچەمدىن ئۈستۈن كۆرۈشكە باشلايدۇ. هەزرىتى ئىساغا بولغان مۇهەببىتىنى چەكتىن ئاشۇرۇپ زەهەرلەپ قويغانلارنىڭ ئاقىۋىتى بۇنىڭ دەلىلى. ئۇلار پەقەت هەزرىتى ئىسانىڭ هەقىقىتىنى زەهەرلەپلا قالماستىن، ئۇ ئېلىپ كەلگەن هەقىقەتنىمۇ زەهەرلىدى (ئۆزگەرتىۋەتتى). هالبۇكى، بىر نەبىگە هەر قانداق دۈشمىنى بۇنچە چوڭ زىيان يەتكۈزەلمەيتتى.

تەببەت سۈرىسى، ئەبۇ لەهەبنىڭ ئىمان ئېيتمايدىغانلىقىدىن خەۋەر بەرگەن بىر سۈرە ئىدى. بۇ سۈرىنىڭ 7 ـ ئايىتى، بۇنىڭغا ئوخشاش بىشارەتلەرنىڭ توغرا چىققانلىقىنى بىلدۈرىدىغان مەزمۇنغا ئىگە:

« ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى هەققىدە هۆكۈم بېرىلىپ بولدى، ئۇلار ئىمان ئېيتمايدۇ » (7).

تىرمىزىدا رەسۇلۇللاهقا نىسبەت قىلىنىپ نەقىل قىلىنغان هەدىسىتىكى « جان ئۈزۈش ئالدىدىكى كىشىگە ياسىن سۈرىسىنى ئوقۇڭلار » سۆزىنىڭ، ئەسلى مەقسىتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەت تۆۋەندىكى ئايەت بىلەن باشلىنىدۇ:

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ

« بىز، شۈبهىسىزكى، ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرىمىز، ئۇلارنىڭ (دۇنياىدا) قىلغان (ياخشى ـ ياماىن) ئەمەللىرىنى ۋە ئىشلىرىنى خاتىرىلەپ قويىمىز، هەممە شەيئىنى روشەن دەپتەردە تولۇق خاتىرلەپ قويىمىز » (12).

شەهەرنىڭ « كاتتىلىرىدىن » ياكى « يىراق جايىدىن » يۈگۈرگەن هالدا كەلگەن كىشىلەر...

بۇ سۈره مانا بۇ كىشلەردىن بىرسىنىڭ ئاللاه نى قانداق قىلىپ رازى ۋە خۇرسەن قىلغانلىقى قىسسىسنى بايان قىلىدۇ. بەزى ئالىملىرىمىز بۇ قىسسە قەھرىمانىنىڭ ئانتاكيالىق (تۈركىيەدىكى بىر جاينىڭ ئىسمى) ياغاچچى ھەببىب ئىكەنلىكىنى ئېيتىشقان. سۈرىدە تونۇشتۇرۇلغان قەھرىمان، « يىراقتىن كەلگەن دەۋەتچىلەر » بولۇپ، دۇنيانىڭ قەيىرىدە بولىشىدىن قەتئىينەزەر، ھەقىقەتنىڭ جاكارچىسى بولغان كىشىلەرنى تەستىقلاش ئۈچۈن ئۆز قەۋمى بىلەن زىددىيەتلىشىپ قېلىشتىن قورقمىغان ۋە ھەقنى ھىمايە قىلغان ھەر قانداق بىر كىشى بولۇپ ۋە بۇ سۈرىدە تونۇشتۇرۇلغان ئۇ قەھرىمان ئۆز دەۋرىدىكى شۇ خىل كىشىلەرنىڭ تىپىك ۋەكىلىدۇر (يەنى، بۇ قەھرىماننى تارىخقا مەھكۇم قىلىپ قويغىلى بولمايدۇ).

سۈرىدە ئازغۇن قەۋم بىلەن ئەلچىلەرنىڭ « قەدەر » چۈشەنچىسىدىكى زىتلىق تەكىتلەنگەن. ئازغۇن قەۋم، ھەقىقەتكە چاقىرغان ھەق يولدىكى پىداكار كىشىلەرگە « بىزگە بالايىئاپەت (شۇملۇق) ئېلىپ كەلدىڭلار » دېيىشىدۇ (18). ھەق يولدىكى كىشىلەر « شۇملۇق ئەسلىدە سىلەردە » شەكلىدە جاۋاپ بەرمەيدۇ. ئۇنداقتا، نېمە دەپ جاۋاپ بېرىدۇ؟ « شۇملۇق سىلەرنىڭ تاللىشىڭلارغا مۇناسىۋەتلىك » دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ئايەتنى بىر پۈتۈن ھالدا ئوقۇيلى:

قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ

« ئەلچىلەر: شۇملۇقۇڭلار ئۆزۈڭلار بىلەن بىللىدۇر. سىلەرگە ۋەز ـ نەسىھەت قىلىنسا (شۇم پال ئالامىسىلەر؟) ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، سىلەر ھەددىدىن ئاشقۇچى قەۋمسىلەر » (19).

شەھەرنىڭ « يىراق جايىدىن » ياكى « شەھەرنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن » يۈگۈرۈپ كەلگەن كىشى، « ئى قەۋمىم! ئەلچىلەرگە ئەگىشىڭلار » دېدى (20). شەھەرنىڭ يىراق جايىدىن كەلگەن كىشىلەر، ماڭغان ھالدا ئەمەس، « يۈگۈرگەن » ھالدا كېلىدۇ. چۈنكى، جەننەتكە ئالدىرماي لاغايلاپ مېڭىپ كىرگىلى بولمايدۇ. ئىنسان جەننەتنى كۆرگەن ۋاقىتتا يۈگۈرۈشى كېرەك. كىشى جەننەتنى كۆرۈپ لاغايلاپ ماڭسا توغرا بولامدۇ؟ ئىنسان جەننەتنىڭ ھىدىنى ئالغان زامات، يەنە ئالدىرماي ماڭامدۇ؟ بىر ئىزىدا تۇرۇپ قالغانلارغا، ئولتۇرغانلارغا، ياتقانلارغا نېمە دەيمىز؟ ئۇلارنىڭ بىر ئىزاھاتى بولىشى مۇمكىنمۇ؟ شەھەرنىڭ يىراق جايىدىن يۈگۈرۈپ كەلگەن جەسۇر كىشى يۈرىكىنى، ئەقلىنى ۋە ئاغزىنى ھەقىقەتنىڭ ماكانى ھالىغا كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ئاخىرقى بېكىتمىۋ ھەقىقەتنىڭ ماكانى بولىدۇ، يەنى جەننەت:

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ (**26**) بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ (**27**)

« ئۇنىڭغا جەننەتكە كىرگىن » دېيىلدى، ئۇ: « كاشكى قەۋمىم رەببىمنىڭ ماڭا مەغپىرەت قىلغانلىقىنى ۋە مېنى ھۆرمەتلىكلەردىن قىلغانلىقىنى بىلسە ئىدى » دېدى (26 ـ 27).

ئەنفال سۈرىسىدە، بەدىر ئۇرۇشىنىڭ ئۇ ئېغىر ۋە قېيىن كۈنلىرىدە « سىلەرگە ئارقىمۇ ـ ئارقا (چۈشىدىغان) مىڭ پەرىشتە بىلەن يارىدەم بېرىمەن » (8:9) ئىلاھىي جاسارەتلەندۈرۈشى، قانداق چۈشۈنۈلىشى كېرەك؟ مۇشۇنداق ۋە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش سوئاللار، ئاللاه نىڭ قانۇنلىرى دائىرىسى ئىچىدە ئىزاھلىنىشى كېرەك. ئۇ قانۇنلارنى يەنە قۇرئاندىن

تاپىمىز. بۇ دائىرىدە « ئاللاھ ھالاك قىلىدىغان قەۋمنى، ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ئاسماندىن بىر قوشۇن ئەۋەتىپ ھالاك قىلامدۇ؟ » سوئالىنىڭ جاۋابى بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا:

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ (**28**) إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ (**29**)

« ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ قەۋمنى (جازالاش ئۈچۈن) ئاسماندىن قوشۇن (يەنى پەرىشتىلەر) چۈشۈرمىدۇق، ئۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ بۇنداق قىلمىغانىدۇق. ئەگەر بۇ زۆرۈر بولغان بولسا، بىر ئاۋاز يېتەرلىك بولىدۇ. ئۇ ۋاقىتتا ئۇلار ئۆچۈپ قالغان چوغدەك قاپقارا كۆلگە ئايلىنىپ قالاتتى » (28 ـ 29).

ئۆلۈك زېمىننى تىرىلدۈرگەن ئۇ (ئاللاھ)دۇر. يەر يۈزىدىكى بارلىق ئۆسۈملۈكلەرنى ئۆستۈرگەن ئۇ (ئاللاھ)دۇر (33 ـ 34). ئىنسانلار بەزى نەرسىلەر ھەققىدە تېخى ھېچقانداق مەلۇماتقا ئىگە ئەمەس (36). كېچە ۋە كۈندۈزنى بەلگىلىك بىر مەقسەت بىلەن ياراتقان ئاللاھ تۇر. قوياش ۋە ئاينى بەلگىلەنگەن جايغا قاراپ سەيىر قىلدۇرغان ئاللاھ تۇر (37 ـ 40). ئىنسانلار نەسلىنىڭ قۇرۇپ كېتىشىدىن ساقلاپ قالغۇچى ئۇ (ئاللاھ)دۇر (41) ۋە ئىنسانلار يولدىن چىقىپ ئېزىپ كەتمىسۇن دەپ ئەلچىلەر ئەۋەتىش ئارقىلىق ئۇلارغا يول كۆرسىتىپ كەلگەن ئۇ (ئاللاھ)دۇر (46). بۇ نېمەتلەرنىڭ شۈكرىسى بولسۇن دەپ، ئاللاھ ئۇلارغا مال ـ مۈلۈكنى يوقسۇللار بىلەن تەڭ بەھرىمان بولۇشقا بۇيرىغان (47).

ئىنسان، ھېساپ كۈنى ئامانەت بېرىلگەن ھەر نەرسىدىن جاۋاپكارلىققا تارتىلىدۇ. لېكىن ئۇلار ئاخىرەت كۈننى ئىنكار قىلماقتا.

سۈرىنىڭ نېمە ئۈچۈن سەكراتتا ياتقانلارغا ئوقۇپ بېرىلىشى تەۋسىيە قىلىنغانلىقىنىڭ جاۋابى تۆۋەندىكى ئايەتلەردە بايان قىلىنماقتا:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (**51**) قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ (**52**) إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ (**53**) فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (**54**) إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ (**55**) هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ (**56**) لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ (**57**) سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ (**58**) وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ (**59**) أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (**60**) وَأَنِ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (**61**) وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ (**62**) هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (**63**) اصْلَوْهَا

الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (64) الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (65)

سۇر چېلىنغان هامان ئۇلار قەبرىلىرىدىن چىقىپ رەببى تەرەپكە يۈگۈرىدۇ. ئۇلار « ۋاي ئىست! بىزنى ئۇخلاۋاتقان يېرىمىزدىن (يەنى قەبرىمىزدىن) كىم ئويغاتتى؟ » دەيدۇ (چۈنكى ئۇلار ئىككى سۇر ئۇيقۇسىدا بولۇپ ئازاپتىن خالىي بولىدۇ) ۋە (جاۋاپنى ئۆزلىرى بېرىدۇ): « رەھمان ۋەدە قىلغىنى مۇشۇ (كۈن) بولسا كېرەك، ئەلچىلەر ھەقىقەتەن راست ئېيتقانىكەن » دەيدۇ. پەقەت بىر ئاۋاز بىلەنلا ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھوزۇرىمىزغا ھازىر قىلىنىدۇ. ئۇ كۈندە ھېچبىر ئىنسانغا قىلچە زۇلۇم قىلىنمايدۇ، سىلەر پەقەت قىلغان ئىشىڭلاردىن جاۋاپكارلىققا تارتىلىسىلەر (مۇكاپات ياكى جازاغا لايىق بولىسىلەر). شۇبھىسىزكى، ئۇ كۈندە جەننەت ئەھلىلىرى نېمەت ئىچىدىدۇر. ئۇلار ۋە ئۇلارنىڭ جۈپتىلىرى (جەننەتلەرنىڭ) سايىلىرى ئاستىدا تەختىلەرگە يۆلەنگەن ھالدا ئولتۇرىدۇ. ئۇلار ئۈچۈن جەننەتتە (تۈرلۈك) مېۋىلەر بار، ئۇلار ئۈچۈن جەننەتتە (ئۇلارنىڭ) كۆڭلى تارتقان نەرسىلەر بولىدۇ. مانا بۇ مېھرى - شەپقىتى چەكسىز رەببىڭنى سۆزى بىلەن كەلگەن، تىل بىلەن ئېپادىلىگۈسىز سائادەتتۇر. ئەمما (گۇناھكارلارغا): « ئى گۇناھكارلار! بۈگۈن (بىر تەرەپكە) ئايرىلىڭلار! » دېيىلىدۇ. سىلەرگە (ئەلچىلەر ئارقىلىق): « ئى ئادەم بالىلىرى! شەيتانغا چوقۇنماڭلار، ئۇ ھەقىقەتەن سىلەرگە ئاشكارا دۈشمەندۇر، ماڭىلا ئىبادەت قىلىڭلار، بۇ توغرا يولدۇر دەپ تەۋسىيە قىلمىدىممۇ؟ شۇبھىسىزكى، شەيتان سىلەردىن نۇرغۇن كىشىلەرنى ئازدۇردى، بۇنى چۈشەنمەمسىلەر؟ سىلەرگە ۋەدە قىلىنغان جەھەننەم مانا بۇ. سىلەر ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغانلىقىڭنى نەتىجىسى سۈپىتىدە بۈگۈن جەھەننەمگە كىرىڭلار ». شۇ كۈندە ئۇلارنىڭ ئېغىزلىرىنى پېچەتلىۋېتىمىز، ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى قوللىرى بىزگە سۆزلەپ بېرىدۇ، پۇتلىرى گۇۋاھلىق بېرىدۇ (51 – 65).

تاكامۇللىشىش مەۋجۇدىيەت تەۋە بولغان قانۇندۇر. بۇ قانۇن پەقەت مەۋجۇدىيەتنىڭ ماددىي تەرىپى ئۈچۈنلا ئەمەس، مەنىۋىي تەرىپى ئۈچۈنمۇ كۈچكە ئىگە. ئېلېمېنتلار، ئۆسۈملۈكلەر، ھايۋانلار ۋە ئىنسانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۇ قانۇن، روھى بىلەن ئۇلاردىن بىر دەرىجە يۇقىرى ئورۇندىكى ئالەمگە تەۋە بولغان ئىنساندا بىر مەنىۋىي ماھىيەت پەيدا قىلىدۇ. ئاخىرەت مانا بۇ مەنىۋىي تەرەپنىڭ يەنە بىر يۈزىنى كۆرسىتىدۇ. جەننەت ئەسلىدە ئىنسانىنىڭ تاكامۇللىششىنىڭ ئاخىرقى بېكىتىدۇر. ۋەھىي ھايات يولۇچىسىنى ھەر خىل ئېزىشتىن ئاگاھلاندۇرىدۇ. بۇ ئاگاھلاندۇرۇشلار مەسئۇلىيەت تۈيغۇسىغا ئىگە بولغانلارغا، يەنى « قەلب جەھەتتىن) تىرىك بولغانلارغا » (70) پايدا قىلىدۇ.

سۈرە ئاللاھ نىڭ ئەزىمىتى ۋە قۇدرىتىنى بايان قىلغان بىر ئابزاس بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

ئىبن ئاببباستىن بۇ سۈرىنىڭ پەزىلىتى سورالغاندا، « بۇنى بىلمەيمەن، بەلكىم ئاخىرقى ئايىتى ئۈچۈن بولسا كېرەك » دېگەن:

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

« هەر نەرسىنىڭ ئىگىلىك ھوقوقى ئىلكىدە بولغان ئاللاھ پاكتۇر، (ئۆلگەندىن كېيىن) ئۇنىڭ دەرگاھىغا قايتۇرۇلىسىلەر » (83).

فۇرقان سۈرىسى

سۈرە، « ياخشىنى ياماندىن ئايرىغان »، « ياخشى بىلەن ياماننى ئايرىپ بەرگەن » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « فۇرقان » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. فۇرقان قۇرئاندا بارلىق ۋەھيلەرنىڭ ھەم ساغلام ئەقىلنىڭ سۈپىتى قىلىپ ئىشلىتىلگەن. چۈنكى ئىشەنچىلىك نەقىلمۇ، ساغلام ئەقىلمۇ ئىگىسىگە ياخشىنى ياماندىن، چىرايلىقنى سەتتىن، ھەقنى باتىلدىن، توغرىنى ئەگرىدىن ئايرىشقا يارىدەم قىلىدۇ. بۇ سۈرە ساھابىلەردىن تارتىپ « فۇرقان » ئىسمى بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. سۈرىنىڭ ئۇسلۇبى ۋە تېمىسى بۇنىڭغا دەلىل بولالايدۇ. ئىبن ئاببباستىن رىۋايەت قىلىنغان 68 – 70 – ئايەتلەرنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشنى، يەنە ئىبن ئاببباستىن نەقىل قىلىنغان، قاسم بىن ئەبى بەززە رىۋايىتى رەت قىلماقتا (بۇخارى). چۈنكى، بۇ قاراشنى ئەنئام سۈرىسىدە تىلغا ئالدىغان ئۆلچەملەرمۇ رەت قىلماقتا.

مەزكۇر سۈرە دەسلەپكى مەزگىلدە تىزىلغان قۇرئان نازىل بولۇش تەرتىۋلىرىدە ياسىن – فاتىر سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. سۈرىنىڭ ئىسمى ھەم ئىمان ۋە كۈپۈر ئارىسىدىكى جەڭنى چۆرىدىگەن مەزمۇنى نەزەردە تۇتۇلغاندا، بۇ سۈرىنىڭ دەۋەتنىڭ 5 – ياكى 6 – يىلدا نازىل بولغانلىقىنى تەخمىن قىلغىلى بولىدۇ. بۇ مەزگىلدە، ئىنكار قىلغۇچىلار سېپىدە دۇشمەنلىك پوزىتسىيىسى تېخىمۇ گەۋدىلىنىشكە باشلىغان بولۇپ، ئۇلار ۋەھيىنىڭ نازىل بولۇش ئۇسلۇبىغا ئىتراز قىلىشقاندى (31 – 32).

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى ئىلاھي تىرىلدۈرۈش لاھىيەسى بولغان ۋەھي بولۇپ، سۈرىدە ۋەھيىنىڭ ماھىيىتى، نازىل بولۇش سەۋەبى، ھېكمىتى، مەقسىتى ۋە ئەھمىيىتى قاتتىق تەكىتلەنگەن. بۇ نوقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، سۈرە مەزمۇن جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە.

فۇرقان سۈرىسى « ياخشىنى ياماندىن، ھەقنى باتىلدىن، توغرىنى خاتادىن » ئايرىغۇچى ۋەھيىنى تىلغا ئېلىش بىلەن باشلانغان. فۇرقان پەقەت ۋەھيىنىڭ سۈپىتى بولۇپلا قالماستىن، ۋەھي بىلەن شەكىللەنگەن ئەقىلنىڭمۇ سۈپىتىدۇر. چۈنكى ۋەھي ئەقىلنى بۇ سۈپەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن نازىل بولغان.

تەۋھىد تېمىسى ھەر سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان ئانا تېما. بۇ تېما بەزىدە جۇش ئۇرۇپ ئاققان دەرياەدەك بىر قاراشتا ئېنىق مەلۇم بولىدۇ. بەزىدە يەر ئاستىدا ئاققان كارىز سۈيىدەك ساداسىز، كۆرۈنمەس ھالدا تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇ سۈرىنىڭ بىرىنچى بۆلىكىدە تەۋھىد ۋە ئاخىرەتكە ئىمان چاقىرىقى ئېنىق ھالدا بايان قىلىنغان (2 – 19). ئاخىرەتكە ئىشەنمەيدىغانلار بىر كۈنى بۇ ھەقىقەت بىلەن يۈزلىشىدۇ. ئۇ كۈندە ئۇلارغا دېيىلىدىغان سۆزلەر بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان بولۇپ، تۆۋەندىكى ئايەتلەر ئوقۇغانلارنىڭ يۈرىكىنى تىترىتىدۇ:

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا

« (ئۇلارغا) بۇگۈن سلەر بىر ئۆلۈمنى ئەمەس، تالاي ئۆلۈملەرنى تىلەڭلار (دېيىلدۇ) » (14).

يەنە، ئىنسان نەبىگە قارىتىلغان ئىتىراز ۋە ۋەھىينىڭ بۇ خىل ئىتىرازلارغا باشقا سۈرىدىكىلەرگە ئوخشاش بەرگەن، ئەمما ئۆزگىچە بولغان جاۋابى بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

« بىز سەندىن ئىلگىرى ئەۋەتكەن نەبىلەرنىڭ ھەممىسلا ئەلۋەتتە تاماق يەيتتى، بازارلاردا مېڭىپ يۈرەتتى » (20).

مەككىلىك مۇشرىكلەرنىڭ كۆزى، پىل چىشىدىن ياسالغان تەختتە ئولتۇرغان، ئىنسانلارغا « مەن سلەردىن پەرقلىق بىرى » دەپ مەغرۇرلانغان، مۇئامىلىسى، ھالى ۋە تەرزى بىلەن « مېنى ئۆزەڭلارغا ئوخشاش دەپ ئويلاپ قالماڭلار » دېگەندەك مۇئامىلىدە بولىدىغان بىرسنى ئىزدەۋاتقانىدى. لېكىن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدا ئۇلار ئىزدەۋاتقان بۇ ئۆزگىچىلىك يوق ئىدى. ئۇ ئالدىدا قورقۇپ تىترەپ تۇرغان كىشىگە، « نېمىگە بۇنچە تىترەيسەن؟ مەنمۇ ساڭا ئوخشاش قۇرتىلغان گۆش يېگەن بىر ئايالنىڭ ئوغلى » دېگەن « بەندە » ۋە « ئىنسان » ئىدى. ئۇنداقتا « بىزگە بىر ئىنساننىڭ ئورنىغا بىر پەرىشتە ئەۋەتىلگەن بولسىچۇ » دېگۈچىلەرنىڭ مەقسىتى نېمە؟ (21). ئۇلارنىڭ مەقسىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى جانابى ئاللاھ بۇ ئايەتنىڭ ئاخىرىدا مۇنداق بايان قىلغان: « شۇبھىسىزكى، ئۇلار ئىچكى دۇنياسىدا ئۆزلىرىنى چوڭ تۇتتى ۋە تولىمۇ ھەددىدىن ئاشتى » (21).

ئى ئاللاھ! ساڭا قۇربان بولماي كىمگە قۇربان بولىمىز؟

ئاللاھ رەسۇلىنىڭ « بەندە »لىكى ۋە « ئادىمي » لىكىگە تايانغان ئەخلاقىنى تاشلاپ، ئۆزىگە پىرىئەۋنلەرنىڭ ۋە نەمرۇتلارنىڭ تەرزىنى ياقتۇرغانلار بىر كۈنى « ئىسىت! نەبى بىلەن (نىجاتلىق) يولىنى تۇتسامچۇ. ئىسىت! پالاننى دوست تۇتمىغان بولسامچۇ؟ قۇرئان ماڭا يەتكەندىن كېيىن، ئۇ (يەنى پالانچى) مېنى قۇرئاندىن، شەك – شۇبھىسىزكى، ئازدۇردى » دەيدۇ (27 – 28). ئايەتنىڭ ئاخىرىدا پۈشايمان قىلماسلىقنىڭ بىردىنبىر يولى، ۋەھىيگە چىڭ يېپىشىش ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەن. ھەممىزنىڭ يىلىكلىرىمىزنى قوشۇپ تىترىتىدىغان ئۇ مۆجىزىۋي ئايەت بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىدۇ. ئىنساننىڭ ھەقىقەت ئىزدەش يولىدا ۋەھىينىڭ مۇنازىرە تەلەپ قىلمىغۇدەك ئورنى تەكىتلەنگەن بۇ ئايەت، ھېساپ كۈندە رەسۇلۇللاھنىڭ بۇ شىكايىتىنى بايان قىلماقتا:

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا

« يا رەببى! شۇبھىسىزكى، مېنىڭ قەۋمىم بۇ قۇرئاننى تاشلاندۇق قىلىپ قويدى » (30).

ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « مەھجۇر » كەلىمىسى، مەترۇق مەنىسىنى بىلدۈرمەيدۇ. مەترۇق، « تەرك قىلىنغان »، « ئۆزىدىن يىراقلاشقان »، « قولدىن چىقىرىۋەتكەن » نەرسە ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. لېكىن، « مەھجۇر » كەلىمىسى، قولدا بولسىمۇ « رولى قالمىغان »، « كېرەككە كەلمەيدىغان »، « قولدا بولسىمۇ خۇددى يوقتەك مۇئامىلە قىلىنغان » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. مانا بۇ قۇرئاننىڭ مەھجۇر قىلىنىشى بولۇپ، رەسۇلۇللاھ دەرگاھى ئىلاھىيدە بۇ ئەھۋال ئۈستىدىن شىكايەت قىلىدۇ.

رەسۇلۇللاھ، ئۇممىتى تەرىپىدىن ۋەھىي مەھجۇر قىلىنغان بىردىنبىر نەبى ئەمەس. بۇ ئايەتنىڭ ئارقىسىدا ھەزىرتى مۇسا ۋە ھارۇن بىلەن پىرئەۋۇن ۋە قەۋمىگە ئەۋەتىلگەن، شۇنداقلا ھەزىرتى نۇھ بىلەن قەۋمىگە، ئاد ۋە سەمۇدقا، رەس ئاھالىسىگە ئەۋەتىلگەن ۋەھىيلەر تىلغا ئېلىنىپ بۇ رىئاللىق بايان قىلىنغان (35 – 39).

ۋەھىينى يەتكۈزگەن ئەلچى ئارقىلىق بۇ ۋەھىيگە قارشى چىققۇچىلارنىڭ « نەپسى خاھىشنى ئىلاھلاشتۇرىۋالغانلىقنى » ئېيتىپ (43)، بۇلارنىڭ « ئەقلىنى ئىشلەتمەيدىغان كىشىلەر » ئىكەنلىكى، شۇڭا « چاھار پايلارغا ئوخشاپ قالغانلىقى » (44) تەكىتلەنگەن.

سۈرىدە رەھمان ياخشى كۆرىدىغان بەندىلىرىنىڭ ئۇنىڭغا قانداق دۇئا قىلىدىغانلىقىنى كۆرىمىز. پەقەت قانداق دۇئا قىلىدىغانلىقىنلا ئەمەس، يەنە ئۇلارنىڭ سۈپەتلىرىدىنمۇ خەۋەردار بولىمىز:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (**63**) وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا (**64**) وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا (**65**) إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (**66**) وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا (**67**) وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا (**68**) يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا (**69**) إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (**70**) وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا (**71**) وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا (**72**) وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا (**73**) وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا (**74**) أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا (**75**) خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (**76**)

« مەرھەمەتلىك ئاللاھ نىڭ (ياخشى كۆرىدىغان) بەندىلىرى زېمىندا ئۆزلىرىنى تۆۋەن تۇتۇپ تەمكىنلىك بىلەن ماڭىدۇ، نادانلار ئۇلارغا (ياقتۇرمايدىغان) سۆز قىلسا، ئۇلار: « سىلەرگە ئامانلىق تىلەيمىز » دەيدۇ (يەنى گۇناھ بولمايدىغان سۆزلەرنى قىلىدۇ). ئۇلار كېچىلەرنى پەرۋەردىگارىغا سەجدە قىلىش ۋە قىيامدا تۇرۇش بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. ئۇلار: « رەببىمىز! بىزدىن جەھەننەم ئازابىنى دەپئى قىلغىن، جەھەننەمنىڭ ئازابى ھەقىقەتەن ناھايىتى قاتتىق، شىددەتلىكتۇر. ئۇ ھەقىقەتەن يامان قارارگاھتۇر، يامان جايدۇر » دەيدۇ. ئۇلار ئىنفاق قىلغاندا، ئىسراپچىلىقمۇ قىلمايدۇ، بېخىللىقمۇ قىلمايدۇ، ئوتتۇراھال بولىدۇ. ئۇلار ئاللاھ قا ئىككىنچى بىر مەبۇدنى شېرىك قىلمايدۇ، ئاللاھ ھارام قىلغان ناھەق ئادەم ئۆلتۈرۈش ئىشنى قىلمايدۇ، زىنا قىلمايدۇ. كىمكى بۇ (گۇناھلار)نى قىلىدىكەن، گۇناھقا چۈمگەن بولىدۇ،

ئاخىرەتتە جازاغا لايىق بولىدۇ. قىيامەت كۈنى ئۇنىڭغا ھەسسىلەپ ئازاپ قىلىنىدۇ، ئۇ مەڭگۈ ئازاپ ئىچىدە خارلانغان ھالدا قالىدۇ. پەقەت (ئۇلارنىڭ ئىچىدىن) (بۇ دۇنيادىكى ۋاقتىدا) تەۋبە قىلغان، ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغانلارلا بۇ ھالدا قالمايدۇ، ئاللاھ ئۇلارنىڭ گۇناھلىرىنى ياخشىلىققا ئالماشتۇرىدۇ، ئاللاھ تولىمۇ مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر ۋە مەرھەمەت قىلغۇچىدۇر. كىمكى (گۇناھلىرىغا) تەۋبە قىلىدىكەن ۋە ئەمەلنى تۈزەيدىكەن (مەسئۇلىيەتچان بولسا)، ئۇ ئاللاھ قا يۈزلەنگەن بولىدۇ (يەنى ئاللاھ ئۇنىڭ تەۋبىسنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭدىن رازى بولىدۇ). ئۇلار يالغان گۇۋاھلىق بەرمەيدۇ، يامان سۆزلەرنى ئاڭلاپ قالغان چاغدا ئالىيجاناپلىق بىلەن ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇلارغا رەببىنىڭ ئايەتلىرى ئەسلىتىلگەن، ئۇنىڭ بىلەن ۋەز – نەسىھەت قىلىنغاندا، گاس، كورلاردەك ئاڭلاپ، چۈشەنمەستىن يۈرمەيدۇ. ئۇلار: « ئى رەببىمىز! بىزگە ئايالىرىمىز ۋە ئەۋلادلىرىمىز ئارقىلىق شادلىق بېغىشلىشىڭنى (يەنى بىزگە ساڭا ئىتائەتمەن ئايال ۋە پەرزەنت ئاتا قىلىشىڭنى) تىلەيمىز، بىزنى تەقۋادارلارنىڭ پېشۋاسى (يەنى تەقۋادارلارنىڭ نەمۇنىسى، ياخشىلىققا دەۋەت قىلغۇچى) قىلغىن » دەيدۇ. ئەنە شۇلار قېينىچىلىقلارغا سەبىر قىلغانلىقى ئۈچۈن جەننەت بىلەن مۇكاپاتلىنىدۇ، ئۇلار جەننەتتە تىل بىلەن ئىپادىلەشكە ئاجىز كېلىدىغان شادلىق ۋە سالام بىلەن قارشى ئېلىنىدۇ. ئۇلار جەننەتتە مەڭگۈ قالىدۇ، جەننەت نېمە دېگەن گۈزەل قارارگاھ! نېمە دېگەن گۈزەل جاي! » (63 – 76).

سۈرە ئىمان ئېيتقان ۋە ئىمان ئېيتمىغان كىشىلەرگە ئورتاق خىتاب قىلغان ھالدا ئاخىرلىشىدۇ:

قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا

« ئەگەر سىلەرنىڭ دۇئايىڭلار بولمىسا، رەببىم سىلەرگە پەرۋا قىلمايدۇ » (77).

بەندە ئۆزىدىن بىر نەرسىنىڭ سورىلىشىنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدۇ. لېكىن ئاللاھ ئۆزىدىن بىر نەرسە تەلەپ قىلىنىشىدىن خۇرسەن بولىدۇ.

رەھمان سۈرىسى

بۇ سۈرە قۇرئاندا ئاللاھ نىڭ ئىسمى بىلەن باشلىنىغان يىگانە سۈرە بولۇپ، بىرىنچى ئايەتتە تىلغان ئېلىنغان ئاللاھ نىڭ « مەرھەمەتنىڭ چەكسىز مەنبەسى » ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان « رەھمان » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ دەۋرىدىمۇ « رەھمان » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

رەھمان سۈرىسى، ئىنكار قىلغۇچىلارنىڭ فۇرقان سۈرىسى 60 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « رەھمان دېگەن نېمە؟ » سوئالغان جاۋاپ بولۇپ نازىل بولغان بولسا كېرەك. سۈرىنىڭ ئۇسلۇبى ۋە مەزمۇنى باشتىن ئاخىرى ۋاستىلىق ھالدا مۇشۇنداق بىر جاۋاپ خاراكتېرىگە ئىگە. بۇنىڭدىن باشقا ئىككى سۈرە ئارىسىدىكى يەنە بىر مۇناسىۋەت، بۇ سۈرىنىڭ 19 – 20 – ئايەتلىرى بىلەن فۇرقان سۈرىسىنىڭ 53 – ئايىتى ئارىسىدىكى مەزمۇن ئوخشاشلىقى. ھەزرىتى ئەسمادىن

كەلگەن ۋە هىجر سۈرىسىنىڭ 94 – ئايىتى ئىما قىلىنغان ئەھمەت بىن ھەنبەل رىۋايىتىگە ئاساسلانغاندا، بۇ سۈرە هىجر سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغان.

ئىبن ئابباسنىڭ نۇزۇل تەرتىۋىدە شەرھ – ئەسىر سۈرىسى ئارىسىغا، يەنى 13 – ئورۇنغا تىزىلغان. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە رەئىد – ئىنسان سۈرىسى ئارىسىغا، يەنى 97 – ئورۇنغا تىزىلغان. بىرىنچىسى بەك بالدۇر، ئىككىنجىسىدە بەك كەچ بولۇپ قالغان. جابىر تەرتىۋىدە فۇرقان سۈرىسىدىن كېيىن كېلىدۇ، ئەڭ توغرىسى بۇ.

ئىبن هىشامنىڭ نەقىل قىلىشچە، ئىبن مەسئۇد سۈرىنى كەبىدە ئوچۇق – ئاشكارە ئوقۇغان ۋە مۇشرىكلارنىڭ هۇجۇمىغا ئۇچرىغان بولۇپ، ئۇ بۇ هەقتە مۇنداق دېگەن: « ئاللاھ دۈشمەنلىرىنى بۇنىڭدىن ئىلگىرى بۇنچە ئاجىز، بىچارە هالەتتە كۆرمىگەنىدىم » (ئەس – سىرەتۇن نەبەۋىيە).

نەجم سۈرىسى شېرىكنى ئەيىپلەش دەۋرىنى ئاچقانىدى. رەھمان سۈرىسى ئوقۇلغاندا مۇشرىكلارنىڭ غالجىرلىق بىلەن هۇجۇم قىلىشنى، بۇ باسقۇچتا تېخىمۇ گۈللەنگەن قۇرئان دەۋىتىگە قارىتا مۇشرىكلارنىڭ هەيۋە قىلىشى دەپ چۈشەنسەك بولىدۇ.

بۇ مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، مەزكۇر سۈرە رىسالەتنىڭ 5 – يىلى 6 – يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

بالاغەت جەھەتتىن كىشنى هەيران قالدۇرىدىغان بۇ سۈرە، شاۋقۇنسىز ئاققان دەرياغا ئوخشاش ئۆزگىچە بىر ئۇسلۇب بىلەن كىشىنىڭ روهى دۇنياسىغا ختاب قىلىدۇ. سۈرە ئاللاھ نىڭ ئىنسانغا بولغان رەھمىتى، مېھرى – شەپقىتىنى بايان قىلىدۇ. بۇ رەھمەتنى بايان قىلغاندا، ۋەهىي نېئىمىتىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويغان. بۇ ئارقىلىق « هىدايەتنىڭ، ئاللاھ نىڭ ئىنسانغا بەرگەن نېمەتلىرى ئىچىدە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى » تەكىتلىمەكتە.

سۈرە قۇرئاندا ئەسمائى – هۇسنادىن بىرسى بىلەن باشلىغان تەك سۈرە بولۇپ، بۇ ئىسىم ئىلاهىي كىملىك سۈپىتىدە ئىشلىتىدىغان « بىسمىللاهىر رەھمانىر رەھىم » كەلىمىسىدە تىلغا ئېلىنغان ئىككى ئىسىمدىن بىرسى بولغان « ئەر رەھمان »دۇر. بىر مەنىدە مۇشرىكلارنىڭ « رەھمان دېگەن نېمە؟ » دېگەن سوئالىغا جاۋاپتۇر. بۇ جاۋاپنى ياخشى چۈشۈنۈش ئۈچۈن، مۇشرىكلارنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى روهى هالىتىنى ۋە ۋەهىيگە تۇتقان مۇئامىلىسىنى بىلىشىمىز زۆرۈر. مۇشرىكلار باشتىن تارتىپ « رەھمان » ئىسمىغا سوغۇق نەزەردە قارىغان بولۇپ، بۇ كەلىمىنى ئىشلىتىشتىن ئۆزىنى تارتقان، ھەتتا بۇ ئىسمىدىن نەپرەتلەنگەن. بۇ پوزىتسىيىسىنى ئاخىرقى نەپىسىگە داۋاملاشتۇرغان.

هىجرەتنىڭ 6 – يىلىدىكى هۇدەيبىيە سۈلهىسىدە بۇ مۇئامىلىنى ئېنىق كۆرەلەيمىز. مەككە هەيئىتىنىڭ رەئىسى سۇهەيل بىن ئامىر، رەسۇلۇللاهنىڭ سۈلهى كاتىبى بولغان هەزرىتى ئەلىگە يازدۇرغان « بىسمىللاهىر رەھمانىر رەھىم » كەلىمىسىگە قارشى چىققان ۋە:

« رەھمان دېگەن نېمە؟ بىسمىكەللاهۇممە دەپ يازا! » دېگەن.

رەھمان سۈرىسىنىڭ تۇنجى ئايەتلىرى، جاهىلىيەت ئىنسانلىرىنىڭ « رەھمان »نى ئىنكار قىلىشىغا بېرىلگەن بىر جاۋاپ خاراكتېرىغا ئىگە. ئۇلارغا قوياش بىلەن ئاينىڭ، يەر بىلەن ئاسماننىڭ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ، دەريا بىلەن دېڭىزلارنىڭ ۋە تاغلارنىڭ ئىنساننىڭ ئەمرىگە بېرىلگەنلىكى بايان قىلىنغان.

ئەگەر ئىنسان ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان تەبىئەت دۇنياسىغا رەھمەت نەزىرى بىلەن قارىسا، رەھماننىڭ رەھمىتىنى كۆرىدۇ. تۆۋەندە رەھماننىڭ رەھمىتىنىڭ تەجەللىرىنى، رەھماننىڭ كالامىدىن بىرلىكتە ئوقۇيلى:

الرَّحْمَنُ (1) عَلَّمَ الْقُرْآنَ (2) خَلَقَ الْإِنْسَانَ (3) عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (4) الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ (5) وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ (6)

« رەھمان. قۇرئاننى ئۆگەتتى، ئىنساننى ئۇ ياراتتى. ئۇنىڭغا مەقسىتىنى ئۇقتۇرۇشنى ئۆگەتتى. كۈن بىلەن ئاينى (ئۆز بۇرجلىرىدا) مۇئەييەن ھېساب بويىچە سەير قىلدۇرغان ئۇدۇر. ئوت – چۆپلەر، دەل – دەرەخلەر ئۇنىڭغا سەجدە قىلىدۇ (يەنى رەھماننىڭ ئەمرىگە بويسۇنىدۇ) » (1 – 6).

ئەر – رەھمان، « رەھمەت قىلغۇچى، مۇتلەق رەھمەتنىڭ مەنبەسى » مەنىسىنى بىلدۇرىدۇ. بۇ كەلىمە « رەھم » سۆز تومۇرىدىن تۇرلىنىپ چىققان بولۇپ، خۇددى « ئاللاھ » ئىسمىغا ئوخشاش خاس سۈپەتتۇر. ئەسمائى ھۇسنا ئىچىدە بۇ سۈپەت پەقەت ئاللاھ ئۈچۈنلا ئىشلىتىلىدۇ. خۇددى « ئاللاھ » ئىسمى بىرلىك ۋە كۆپلۈك شەكلىدە ئىشلىتىلمىگەندەك، خاس سۈپەت بولغان « رەھمان » كەلىمىسىمۇ بىرلىك ۋە كۆپلۈك شەكلىدە ئىشلىتىلمەيدۇ. « رەھىم » سۈپىتى خاس سۈپەت بولمىغانلىقى ئۈچۈن، قۇرئاندا رەسۇلۇللاھ ۋە مۇئمىنلەر ئۈچۈنمۇ ئىشلىتىلگەن. « ئاللاھ پالانچىغا رەھمەت قىلسۇن » دېگەنلىك، « ئاللاھ پالانچىغا رەھمان ۋە رەھىم ئىسىملىرى بىلەن تەجەللى قىلسۇن » دېگەنلىك بولىدۇ. رەھمان ئىسمىنىڭ سۈپەتلەر ئىچىدە خاس سۈپەت بولىشى سەۋەبىدىن، باشقا سۈپەتلەر ئىچىدە ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. بۇ ئايەت رەھمان سۈپىتىنىڭ سۈپەتلەر ئىچىدە ئۆزگىچە ئورنىنىڭ بارلىقىنىڭ بىر ئىپادىسى:

« ئاللاھ دەپ ئاتىساڭلارمۇ بولىدۇ، رەھمان دەپ ئاتىساڭلارمۇ بولىدۇ، قايسىنى ئاتىساڭلار (ھەممىسى ياخشىدۇر). شۇنى ئۇنتۇماڭلاركى، ئەڭ ياخشى سۈپەتلەر ۋە بارلىق مۇكەممەللىكلەر ئۇنىڭغا خاستۇر » (ئىسرا، 110).

رەھمان سۈرىسى مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، ئىلاھىي رەھمەتنىڭ تەجەللىلىرىنى بايان قىلغان. مەزكۇر سۈرىدە « رەببىڭلارنىڭ قايسى نېمەتلىرىنى ئىنكار قىلىسىلەر؟ » ئايىتى 31 قېتىم تەكرارلانغان بولۇپ، ھەر قېتىم تەكرارلانغاندا، ئالدىدىكى ئايەتنى تەكىتلەش رولىنى ئوينايدۇ. چۈنكى، بۇ ئايەتتە تەكرارلانغان « نېمەت »، مەزكۇر ئايەتتىن ئىلگىرىكى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان بىر – بىرىدىن پەرقلىق نېمەتلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەزكۇر ئايەتتىكى « كۇما » ئالمىشى ئىنسان ۋە جىنلارنى كۆرسىتىدۇ دەپ قارالغان. بەلكىم، بۇ ئالماش ئارقىلىق ئىنساننىڭ كۆرۈندىغان ۋە كۆرۈنمەيدىغان تەرىپى ياكى دۇنيا بىلەن ئاخىرىتى نەزەردە تۇتۇلغان بولىشى مۇمكىن.

رەھمان ئىسمى بىلەن باشلانغان بۇ سۈرىدە 31 قېتىم « رەببىڭنىڭ نېمىتى » ئىبارىسىنىڭ ئىشلىتىلىشى، رەبنىڭ رۇبۇبىيىتىنى رەھمانىيىتىدىن ئايرىپ چۈشۈنۈشكە بولمايدىغانلىقىنىڭ بىر ئىپادىسى.

سۈرىدە رەھمان ئىسمىدىن كېيىن كەلگەن « قۇرئاننى ئۇ ئۆگەتتى » ئايىتى، ۋەھىينىڭ رەھماننىڭ ئىنسانىيەتكە بەخش ئەتكەن ئەڭ چوڭ رەھمىتى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئايەتتە

ئىككى نەرسە تىلغا ئېلىنغان: قۇرئان ۋە ئۇگىنىش. قۇرئان ئۆز ئالدىغا بىر رەھمەت، ئۇگىنىش قابىلىيىتىمۇ ئۆز ئالدىغا بىر رەھمەتتۇر. رەھماننىڭ ئۇگىتىشى ئۆزگىچە بىر رەھمەتتۇر. بۇ رەھمەتلەر ئىنساننىڭ يارىتىلىشىدىنمۇ ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇنداق، ئىنساننىڭ يارىتىلىشى چوڭ بىر رەھمەتتۇر. لېكىن، ۋەھىي ۋە ئۇگىنىش قابىلىيىتى بولمىغان بولسا، ئىنسان « بەشەر »لىكتىن « ئىنسان »لىق دەرىجىسىگە يۈكسىلەلمىگەن بولاتتى.

سۈرىدە ئىنساننىڭ روھى دۇنياسىغا خىتاب قىلىدىغان جەننەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ناھايىتى يارقىن تەسۋىرلەر بېرىلگەن بولۇپ، ئىمان كۆزى بىلەن قارىغان بىر مۇئمىن ئۆزىنى خۇددى جەننەتتە كۆرگەندەك بولىدۇ.

سۈرە باشتىن ئاياغ مەۋجۇدىيەتنىڭ قوشماق قانۇنىيىتىنى خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ ئېڭىغا سىڭدۈرىدۇ. ئاللاھ نىڭ ھاياتقا ھەر ۋاقىت مۇداخىلە قىلىپ تۇرىدىغانلىقى ھەقىقىتىنىڭ ئەڭ جانلىق ئىپادىسى بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان:

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

« ئۇ (رەھمان) ھەر ۋاقىت ھاياتقا ۋە مەۋجۇدىيەتكە مۇناسىۋەتلىك ھەر ئىشقا مۇداخىلە قىلىپ تۇرىدۇ » (29).

رەھمان ئىسمى بىلەن باشلىغان سۈرە، ئەسمائى ھۇسنا ئىچىدە ئۆزگىچە ئورنى بولغان « زۇلجەلالى ۋەلئىكرام (ئەزىمەتلىك ۋە كەرەملىك)» ئىسمى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

فاتىر سۈرىسى

سۈرە ئاللاھ نىڭ ئاسمان ۋە زېمىننى يارىتىشى بايان قىلىنغان بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « فاتىر » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. فاتىر ئاللاھ نىڭ قۇرئاندا تىلغا ئېلىنغان سۈپەتلىرىدىن بىرسى بولۇپ، ئۇ « بىر ئۇرۇقنى بىخ ئۇرۇپ، شاكىلىنى يېرىپ چىقارغۇزۇش » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ سۈپەت ئاللاھ ئۈچۈن ئىشلىتىلگەندە « بىر ئۇرۇقنى شاكىلىنى يېرىپ بىخ تارتقۇزۇپ چىقارغاندەك، مەۋجۇدىيەت ئۇرۇقنى يوقلۇق شاكىلىنى يېرىپ ئوتتۇرىغا چىقارغان » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ سۈرىدە ئاللاھ نىڭ ئاسمانلارنىڭ ۋە يەرنىڭ فاتىرى ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان. بۇ « ئاسمانلارنى ۋە يەرنى، يەنى پۈتۈن بىر كائىناتنى يوقلۇقتىن مەۋجۇت بولۇشقا، خۇددى بىر ئۇرۇقنىڭ ئىچىدىن بىخ تارتقۇزۇپ چىقارغاندەك ياراتقان ئۇلۇغ زات » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

سۈرە بۇخارى، تىرمىزى ۋە بەزى تەپسىرلەردە « مەلائىكە سۈرىسى » دېگەن ئىسىم بىلەن تىلغا ئېلىنغان. چۈنكى، پەرىشتىلەر قۇرئاندا مۇشۇ سۈرىنىڭ بىرىنچى ئايىتىدە بېرىلگەن تەسۋىر بىلەن ياد قىلىنىدۇ:

« ئىككى قاناتلىق، ئۈچ قاناتلىق ۋە تۆت قاناتلىق ئەلچىلەر » (1). قانات ماددىي دۇنيامىزدا قۇشلارغا خاس ئورگان بولۇپ، ۋەزىپىسى ئۆزى ئورۇنلاشقان گەۋدىنى ھەر خىل

قېينىچىلىقلارغا قارىماي، ئەڭ تىز شەكىلدە بارىدىغان مەنزىلگە يەتكۈزۈشتۈر. بۇنى « ئۇچۇش » دەپ ئاتايمىز. پەرىشتىلەرمۇ مەنىۋىي دۇنيانىڭ ماهىيىتىدە پەقەت ئاللاھ بىلىدىغان مەنىۋىي قۇشلارغا ئوخشاش بىر مەخلۇقتۇر. كۆپ قاناتلىق بولىشى، تىز ئۇچىدىغانلىقىنى ئىما قىلسا كېرەك. رەسۇلۇللاھ بىر ھەدىسىدە ئىسرا ۋەقەسىدە ئۆزى مۇلاقات بولغان جىبرىئىلنى 600 مىڭ قانىتى بىلەن كۆرگەنلىكىنى بايان قىلغان. ھەدىستىكى 600 مىڭ سانى بىر ئوخشىتىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. تۇنجى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە فۇرقان – مەريەم سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ مەلۇماتقا قارىغاندا، سۈرە قۇرەيش ئېمبارگوسى باشلىنىشتىن بۇرۇن، يەنى دەۋەتنىڭ 6 ـ يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك. بۇ مەككىدىكى تەرەپلەر ئۆز سېپىنى ئېنىق نامايەن قىلغان، سەپلەر ئايرىلغان، ۋەھىي ۋە ئۇنىڭ يەتكۈزگۈچىسى بولغان رەسۇلۇللاھقا قارشى قىلچلار بىلەيلىنىشكە باشلىغان بىر مەزگىل ئىدى. بۇ مەزگىلدە مەككىدىكى بېسىم ۋە زۇلۇم سەۋەبىدىن بىر قىسىم مۇسۇلمانلار ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلىپ بولغانىدى. ھىجرەت قىلىشقا قادىر بولالمىغانلارغا قارىتا رەھىمسىزلىك بىلەن قاتتىق زۇلۇم قىلىنماقتا، ھەر خىل قېيىن – قىستاق، ئەزىيەت راۋا كۆرۈلمەكتە ئىدى. سۈرىنىڭ ئىسمى بولغان فاتىر بەلكىم مۇسۇلمانلارغا : « يوقلۇق قاراڭغۇلۇقىغا نۇرى بىلەن تەجەللى قىلىپ، مەۋجۇدىيەتنى بارلىققا كەلتۈرگەن ئاللاھ، مەككىدىكى كۆپۈر قاراڭغۇلۇقىغا نۇرى بىلەن تەجەللى قىلىپ، ئىمان قوياشنى چىقارماسمۇ؟ » دەپ مۇئىمنلەرگە ئۈمىد بېغىشلاپ تەسەللىي بەرگەن بولسا كېرەك.

فاتىر سۈرىسى قۇرئاندا « ئەلھەمد » بىلەن باشلىغان فاتىھە، ئەنئام، كەھف ۋە سەبە قاتارلىق بەش سۈرىنىڭ بىرسى.

سۈرە مەۋجۇدىيەتنىڭ كۆرۈنۈشتىكى رەڭگا – رەڭلىكى، بىر – بىرىگە ئوخشاش بولماسلىقىغا قارىماي، ئۇلار ئارىسىدىكى كىشنى ھەيران قالدۇرىدىغان زىچ مۇناسىۋەت ۋە ماسلىشىشنى ئاساسىي تېما قىلغان.

سۈرە كۆرۈنىدىغان ۋە كۆرۈنمەيدىغان تەرەپلىرى بىلەن يارىتىلىش تىلغا ئېلىنغان ھالدا باشلانغان:

« جىمى ھەمدۇسانا ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ئۆرنەكسىز ياراتقۇچى، پەرىشتىلەرنى ئىككى قاناتلىق، ئۈچ قاناتلىق، تۆت قاناتلىق ئەلچىلەر قىلغۇچى ئاللاھ قا خاستۇر! » (1).

سۈرە بۇ كائىنات ۋە ئۇنىڭ ياراتقۇچىسىنى تونىماستىن ئۆز مەيلىچە ياشاۋاتقان ئىنسانغا مەسئۇلىيىتىنى ئەسلىتىدۇ (2 – 7). بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان بىر ئايەت، ھەممىمىز ھايات ۋاقتىمىزدا بىر ياكى بىر قانچە قېتىم شاھىت بولغان بىر سۈننەتۇللاھنى بايان قىلىدۇ:

مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

« ئاللاھ رەھمىتىدىن كىشىلەرگە ئاچقان نەرسىنى ھەرگىزمۇ توسۇپ قالالىغۇچى بولمايدۇ، ئاللاھ رەھمىتىدىن توسقان نەرسىنى، ئاللاھ توسقاندىن كېيىن، ئۇنى ھېچ قويۇپ بەرگۈچى بولمايدۇ. ئاللاھ غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (2).

بۇ ئايەتتىن كېيىنلا « ئاللاھ تىن باشقا سلەرگە ئاسماندىن ۋە زېمىندىن رىزىق بېرىپ تۇرىدىغان ياراتقۇچى بارمۇ؟ » (3) دەپ سورايدۇ. بۇ سۇئال دەماللىققا ئادەتتىكىدەك تۇيۇلىدۇ. لېكىن، ئىنسان ئىستىمال قىلىۋاتقان غىزالارنىڭ مۆجىزىۋى يارىتىلىشى ھەققىدە بىر ئاز تەپەككۇر قىلغان ۋاقتىتا، بۇ سۇئال ئالدىدا كىشى تىترەشكە باشلايدۇ. چۈنكى، بۇ ئايەتلەرنىڭ مەقسىتى، ئىنسانغا مۇشۇنداق سېخىيلىق قىلىۋاتقان رەببىگە قانداق قىلىپ تۇزكورلۇق قىلىۋاتقانلىقىنى ئەسلىتىپ، ئىنساننى ئاگاھلاندۇرماقتا. بۇنىڭ بىلەن ئۆز ۋاقتىدا مەككىدە زۇلۇم ۋە بېسىم ئاستىدا قالغان رەسۇلۇللاھنىڭ قەلب دۇنياسىدا بىر كۆزنەك ئېچىلىپ، خۇددى « بۇنچە نېمەت بەرگەن ئاللاھ نى يالغانغا چىقارغانلارنىڭ سېنى ئىنكار قىلغانلىقىغا ھەيران قالمىغىن، سەندىن ئىلگىرى ئۆتكەن نۇرغۇن پەيغەمبەرلەرنىڭ بېشىغىمۇ بۇلار كەلگەن » دەپ تەسەللىي بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى:

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

« (ئى مۇھەممەد!) ئەگەر ئۇلار سېنى ئىنكار قىلسا (قايغۇرۇپ كەتمە)، ھەقىقەتەن سەندىن ئىلگىرىكى پەيغەمبەرلەرمۇ ئىنكار قىلىنغان، ئاقىۋەتتە ھەممە ئىش ئاللاھ نىڭ دەرگاھىغا قايتۇرۇلىدۇ » (4).

قۇرئاننىڭ ئۆزگىچە ئىپادە شەكىللىرىدىن بىرسى بۇ سۈرىدە ئورۇن ئالغان. يەنى، « ئاللاھ نامىدىن ئالداش! » (5). ئالداشنىڭ مىڭ تۈرلۈك يولى، ئۇسۇلى بار. لېكىن، ئاللاھ نامىدىن ئالداش، ئالدامچىلىقنىڭ ئەڭ رەزىل شەكلى بولۇپ، بۇنداق قىلغۇچى ئۆزىنىڭ ساختىپەزلىكىگە ئاللاھ نى ۋاستە قىلماقچى بولغان ۋە ئاللاھ نىڭ ئىسمىنى سۈيئىستىمال قىلىشتىنمۇ قورقمايدىغان بىرىدۇر.

رىياخور دىندارلىقتىن تارتىپ ساختا ئىمانغا، ئىبادەتلەردىكى رىيادىن تارتىپ شەكىلۋاز دىندارلىققىچە بولغان كەڭ دائىرىدىكى ئالداش شەكلىنى رەببىمىز مۇنداق پاش قىلغان: « ھەر قانداق بىر ساختىپەز سلەرنى ئاللاھ نىڭ نامىدىن ئالداپ قويمىسۇن! » (5).

سۈرىدىكى قىيامەت ۋە ئاخىرەتكە مۇناسىۋەتلىك بايانلار، كۆپىنچىمىزنىڭ نەزىرىدىن ساقىت بولغان بىر ھەقىقەتنى ئەسلىتىدۇ: « ھېچقانداق بىر ئەھەدى ساڭا ھەممىدىن خەۋەردار بولغان ئاللاھ بەرگەن خەۋەرگە ئوخشاش بىر خەۋەرنى بېرەلمەيدۇ » (14). شۇنداق ئەمەسمۇ؟ قىيامەت ۋە ئاخىرەت ھەققىدە ئاللاھ تىن باشقا مەلۇمات بەرگۈچى بارمۇ؟

مەۋجۇدىيەت ئىچىدە ئۆزىگە ئۆزى يېتەرلىك بولغان تەك زات ئاللاھتۇر. ئىنساندىن تارتىپ بارلىق مەخلۇقلار ئاللاھ قا مۇھتاج. بۇ ئەزەلى ۋە ئەبەدى ھەقىقەتنى قۇرئان تىلىدىن ئاڭلاش كىشىگە باشقا بىر تۈيغۇ بېرىدۇ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

« ئى ئىنسانلار! سلەر ئاللاھ قا مۇھتاجسلەر، ئاللاھ (ھەممىدىن) بىھاجەتتۇر، مەدھىيىگە لايىقتۇر » (15).

يۇقىرىدىكى بۇ ئايەتتىن بەلكىم كىشىنىڭ ئەقلىگە مۇنداق بىر سۇئال كېلىشى مۇمكىن: « بۇ ھەقىقەتكە قارىغاندا، ئاللاھ ئۈچۈن ئىنسان ۋاز كەچكىلى بولمايدىغان بىر مەخلۇقمۇ؟ ».

ئەلۋەتتە ئۇنداق ئەمەس. « ئەگەر ئاللاھ خالىسا، سىلەرنى ھالاك قىلىپ، ئورنۇڭلارغا يېڭى بىر خەلقنى پەيدا قىلىدۇ » (16).

خالىسا...

خالامدۇ؟

ئۆتمۈشتە ئىنسانلار ئىچىدىكى بەزى قەۋملەر ئۇچۇن خالىغان. بۇ دۇنياىمز ئەبەدىي بولۇشنى داۋا قىلغان سانسىزلىغان خانىدانلىق، دۆلەت ۋە ئىمپېرىيىنى كۆردى. ھەممىسىنىڭ جايىدا بۇگۇن شامالار ئەگىپ ئۆتمەكتە. ئىنسان ئاللاھ نىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويىسا، بەلكىم بىر كۈنى ئۇلارنى ھالاك قىلىپ ئورنىغا باشقىلارنى يارىتىشى مۇمكىن. بۇ ئايەت بۇ ھەقىقەتنى ئەسكەرتمەكتە.

سۈرە مەركىزى ئىددىيىسىگە ماس ھالدا ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىسى ئېڭىغا ھاياتنىڭ رەڭدار، ھەر تۈرلۈك ۋە قوشماق قۇتۇپلىق قانۇنىيىتىنى نەقش قىلىپ ئىشلىمەكتە. ئىمان ۋە كۈپۈر دائىم مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. سىلەرنىڭ ئۆزەڭلارنى بۇنچە ئاۋارە قىلىشىڭلار، ئاللاھ نىڭ قانۇنىنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ: « سەن ئۇلار ئۇچۇن (يەنى ئىمان ئېيتمىغانلىقلىرى ئۇچۇن) قايغۇرۇپ ئۆزەڭنى ھالاك قىلىۋالمىغىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر » (8). يەنى، كۈپۈرنىڭ يەر يۈزىدىكى مەۋجۇدلىقى ئاللاھ نىڭ ئىلمى دائىرىسىدە، لېكىن رىزاسى دائىرىسى ئىچىدە ئەمەس. چۇنكى، ئاللاھ نىڭ بىر مۇئامىلىگە رۇخسەت قىلىشى بىلەن ئۇنىڭغا رازى بولىشى ئوخشاش نەرسە ئەمەس. ئىنسانغا ئىرادە ۋە ئەقىل بەرگەنلىكى، ياخشى ۋە ياماننى ئايرىشىغا رۇخسەت قىلغانلىقىدۇر. ياخشى ۋە يامان، چىرايلىق ۋە سەت ئارىسىدىكى پەرق بۇ ئاساستا ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. شۇڭا، ھەركىم نېمىنى خالىسا ئۇنىڭ پىيدا بولىشى كېرەك. شەرەپ ۋە ئىتىبارنىڭ ھەقىقىي بولغىنىغا تالىپ بولغۇچى، بۇلارنىڭ ئىلاھىي مەنبەسى بولغان ئاللاھ قا يۈزلىنىشى كېرەك:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا

« كىمكى شەرەپ ئىزدەيدىكەن، شەرەپنىڭ ھەممىسى ئاللاھ غا مەنسۇپ (ئۇنى ئاللاھ تىن تىلىسۇن) » (10).

ئايەتنىڭ داۋامى « سۆز – ھەرىكەت ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتكە قارىتا ئىلاھىي قانۇن نېمە؟ » دېگەن سۇئالغا مۇنداق جاۋاپ بېرىدۇ:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

« پەقەت ياخشى سۆز ئاللاھ نىڭ دەرگاھىغا ئۆرلەيدۇ، ياخشى ئەمەل ئۇنى يۇقىرىغا ئۆرلىتىدۇ » (10).

سۈرە، يارىتىلىشتىكى رەڭدارلىق ئىچىدىكى ماسلىشىش قانۇنىغا دېڭىزنى (12)، كېچە ۋە كۈندۈزنى (13)، ئۆسۈملۈكلەر ۋە مېتاللار (مېنېرال ئېلېمېنتلار)نى (27)، ھايۋانلارنى (28) مىسال قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

سۈرىنىڭ مەركىزى ئىددىيىسىنى تەشكىل قىلغان بۇ ئايەتلەر، رەببىمىزنىڭ يارىتىلىشتىكى ۋە ئىنسانلاردىكى ئوخشاشماسلىقلارغا قايسى نوقتىدا تۇرۇپ قارىشىمىز كېرەكلىكىنى تۆۋەندىكى ئايەتتە ئۆگەتمەكتە:

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

« ئىككى دېڭىز (يەنى دېڭىز ۋە دەريا) ئوخشاش ئەمەس. بىرىنچى سۈيى تاتلىق، تەملىك بولۇپ (گالدىن) سىلىق ئۆتىدۇ، يەنە بىرسى ناھايىتى ئاچچىق، تۇزلۇق، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىدىن يېڭى گۆشلەرنى (يەنى بېلىقلارنى) يەيسىلەر، سىلەر تاقايدىغان زىننەت بۇيۇملىرى (يەنى ئۇنچە – مارجانلارنى) چىقىرىسىلەر، ئاللاھ نىڭ نېمىتىنى تەلەپ قىلىشىڭلار ئۈچۈن، شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈن، ئۇنىڭ باغرىدا دولقۇن يېرىپ كېتىۋاتقان كېمىلەرنى كۆرىسىلەر » (12).

بۇ قانۇن تەقەززاسى سەۋەبىدىن، ئىنسانلارنىڭمۇ ھەقىقەتكە قارىتا مەسئۇلىيەت، بىلىم ۋە چۈشەنچە نوقتىسىدا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئىنكاس قايتۇرىدىغانلىقى بايان قىلىنغان (18 ـ22؛ 28؛ 32).

بەندىلەر ئىچىدە بەزىلىرى ئاللاھ نىڭ قانۇنلىرىنى بايقاپ ئۇنىڭغا قارىتا ئەمەل قىلىدۇ. بۇ ھەقىقەتنى تۆۋەندىكى ئايەت بايان قىلماقتا:

« ئاللاھ نىڭ بەندىلىرى ئىچىدە پەقەت بىلىم ۋە بىلىمنىڭ مەقسىتىنى چۈشۈنۈپ يەتكەن كىشىلەرلا ئاللاھ نى ھەقىقىي رەۋىشتە ھۆرمەتلەيدۇ » (28).

پەرقلىق بولۇش قانۇنىيىتىنى بايقىيالمىغان ئىنساننىڭ پەرقلىق ئېتىقاد ۋە چۈشەنچىنى « ياتلاشتۇرۇپ »، ئۇنى قارىغۇلارچە يوق قىلىشقا ئۇرۇنغانلىقىنى رەسۇلۇللاھقا ئەزىيەت يەتكۈزگەن مۇشرىكلارنىڭ چۈشەنچىسى ئاساسىدا بايان قىلىنغان (2، 10 ، 25، 42، 43). ئىنكار قىلغۇچىلار ھەرگىزمۇ ئاللاھ قا زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ، ئىنكار سەۋەبىدىن زىيان تارتقۇچى يەنىلا ئىنكار قىلغۇچىنىڭ ئۆزى بولىدۇ (39). ئاندىن بىر – بىرىنىڭ ئىنكارىنى كۈچەيتكۈچى ھاماقەت كىشىلەر ئۈچۈن مۇنداق دېيىلىدۇ: « بۇ ھەددىنى بىلمەيدىغانلار، بىر – بىرىگە پەقەت ئالدىنىشنى ۋەدە قىلىشىدۇ » (40).

بۇ شەكىلدە، ئېتىقاتتىكى ئوخشاشماسلىق ۋە ئىمان – كۈپۈر ئارىسىدىكى كۆرەشنىڭمۇ بۇ قانۇن دائىرىسىدە چۈشۈنۈلىشى كېرەكلىكى بايان قىلىنىدۇ:

« سەن ئاللاھ نىڭ سۈننىتىدە ھېچقانداق بىر ئۆزگىرىشنى كۆرمەيسەن. ئاللاھ نىڭ سۈننىتىدە ھېچقانداق يۆنىلىش ئۆزگەرتىشنى (ئۆزگىرىشنى) كۆرمەيسەن » (43). بۇ ھەقىقەت مەزكۇر سۈرىنىڭ 4 – ئايىتىدىمۇ تىلغا ئېلىنغان. ئىلاھي رەھمەتنىڭ بىر ئەسەرى بولغان ئىنسان ئۈچۈن بەلگىلەنگەن يەنە بىر قانۇن بار. يەنى ئىنسانغا تىنىقى توختىغىچە بولغان ئارىلىقتا خاتادىن قايتىش پۇرسىتى بېرىلگەن (44).

سۈرىدە ۋەھىينىڭ ھەممىسگە سىڭدۈرۈۋېتىلگەن ئىلاھي ھەقىقەتلەرنى بىر جۈملىدە ئىپادىلىگەن نۇرغۇن ئىبارىلەر يەر ئالماقتا. بۇ نوقتىدىن سۈرە « ئايەتلەر سەرداری »دۇر. بۇ ئايەتلەرنىڭ ھەر بىرى بىرەر كىتاب بولغۇدەك ھەقىقەتنى بىر جۈملە بىلەن ئىپادىلەيدۇ. بۇ

ئايەتلەر قۇرئاندىكى ھەققەتنىڭ ئەڭ ئىخچام ئىپادىسى بولۇپ، ئۇلار خۇددى مۇبارەك قۇرئان قەلبىمىزگە ئاسقان بۇلاپكىغا ئوخشايدۇ. ئۇ ئايەتلەردىن بىر قانچىسىغا قاراپ باقايلى:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

« پەقەت ياخشى سۆز ئاللاھ نىڭ دەرگاھىغا ئۆرلەيدۇ، ياخشى ئەمەل ئۇنى يۇقىرىغا ئۆرلىتىدۇ » (10).

وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ

« ھېچقانداق بىر ئەھەدى ساڭا ھەممىدىن خەۋەردار بولغان ئاللاھ بەرگەن خەۋەرگە ئوخشاش بىر خەۋەرنى بېرەلمەيدۇ » (14).

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

« ئى ئىنسانلار! سىلەر ئاللاھ قا مۇھتاجسىلەر، ئاللاھ (ھەممىدىن) بىھاجەتتۇر، مەدھىيىگە لايىقتۇر » (15).

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ

« ئەگەر ئاللاھ خالىسا، سىلەرنى ھالاك قىلىپ، ئورنۇڭلارغا يېڭى بىر خەلقنى پەيدا قىلىدۇ » (16).

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

« ئاللاھ نىڭ بەندىلىرى ئىچىدە پەقەت بىلىم ۋە بىلىمنىڭ مەقسىتىنى چۈشۈنۈپ يەتكەن كىشىلەرلا ئاللاھ نى ھەقىقىي رەۋىشتە ھۆرمەتلەيدۇ » (28).

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا

« سەن ئاللاھ نىڭ سۈننىتىدە ھېچقانداق بىر ئۆزگىرىشنى كۆرمەيسەن. ئاللاھ نىڭ سۈننىتىدە ھېچقانداق يۆنىلىش ئۆزگەرتىشنى (ئۆزگىرىشنى) كۆرمەيسەن » (43).

مەريەم سۈرىسى

سۈرىدە ھەزرىتى مەريەم ۋە ئوغلى ئىسانىڭ تۇغۇلىشى ھەققىدە تەپسىلىي توختالغانلىق ئۈچۈن « مەريەم » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

بەزى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ دەۋرىدىلا « مەريەم » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. بۇخارىدا سۈرە مەزكۇر سۈرىنىڭ باشلىنىشىدىكى مۇقاتتا ھەرىپلىرى بىلەن ئاتالغان.

قۇرئاندا مەيلى ئوچۇق ياكى ئىما شەكلى بىلەن بولسۇن، قۇرئان ۋەھيي بىۋاستە نازىل قىلىنغان مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئانىسى ھەققىدە بىرمۇ ئايەت يوق. ئەمما، ئىسا

ئەلەيهىسسالامنىڭ ئانىسى هەزرىتى مەريەم هەققىدە 98 ئايەتلىك ئۇزۇن بىر سۈرە ئورۇن ئالغان. ئۇنىڭ سىرتىدا باشقا سۈرىلەردىمۇ نەچچە ئون ئايەتتە مەريەم هەققىدە توختالغان. پەقەت بۇنىڭ ئۆزىلا، ۋەھىي مەنبەسىنىڭ مۇھەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ بەشەرى (ئىنسانى) كىملىكىدىن مۇستەقىل ئىكەنلىكىنىڭ ئېنىق دەلىلى. قۇرئاندا، مۇھەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ شەخسىي هاياتىدىكى خوشاللىق ياكى قايغۇسىغا مۇناسىۋەتلىك بىرمۇ ئايەت تاپقىلى بولمايدۇ. مانا بۇ نوقتا كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ.

بۇ سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، مەلۇم بولغان رىۋايەتلەرگە قارىغاندا هەبەشىستانغا هىجرەت قىلغان مۇهاجىرلارنىڭ رەئىسى، مۇھەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى جافەر ب. ئەبۇ تالىپ هەبەشىستان هۆكۈمدارىغا مەريەم سۈرىسىنىڭ بىر قىسمىنى ئوقۇپ بەرگەن. بۇ تارىخىي مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، سۈرە پەيغەمبەرلىكنىڭ 6 – يىلىدا نازىل بولغان دېسەك خاتالاشمايمىز. مەريەم سۈرىسى، دەسلەپكى مەزگىلدىكى قۇرئان تەرتىۋىدە فاتىر – تاها سۈرىسى ئارىسىغا يەرلەشتۈرۈلگەن.

قۇرئان، نازىل بولغان تىلدىكى ئەڭ يۇقىرى ئەدەبى تېكىست. لېكىن، قۇرئاننى بىر ئەدەبى ئەسەر دەپ قاراشقا بولمايدۇ. چۈنكى، قۇرئاننىڭ قىممىتى ۋە كۈچىنى ئەدەبىيلىكىدىن ئەمەس، ئەبەدىيلىكىدىن ئالىدۇ. قۇرئاندا ئەدەبىي ئەسەرلەردە كۆرۈلىدىغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ هەممىسى ئىشلىتىلگەن بولۇپ، قۇرئاننى « مەجازنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى » دېيىشكە بولىدۇ. قۇرئاندا ئوخشىتىش، ئىستىئارە، كىنايە قاتارلىقلار ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئىشلىتىلگەن. قۇرئاندا ئەدەبىياتنىڭ بۇنچە يۇقىرى سەۋىيەدە ئىشلىتىلىشى، ئىلاهىي ۋەهىيلەرنىڭ ئومۇمىي ماهىيىتىگە مۇۋاپىق بولۇپ، هەر دەۋرنىڭ پەيغەمبىرى، ئۆز دەۋرىدە ئەڭ تەرەققىي قىلغان ئىلىم ۋە سەنئەتكە خىرىس قىلىدىغان سەۋىيەدە قوراللاندۇرۇلغان هالدا ئەۋەتىلگەن. مۇھەممەد ئەلەيهىسسالام ياشىغا دەۋر ۋە جەمئىيەتتە شېئىر ۋە باشقا تۈردىكى ئېغىز ئەدەبىياتى ئەڭ تەرەققىي قىلغان ۋە تەسىر كۈچى يۇقىرى بولغان بىر دەۋر ئىدى. شېئىرلار ئىچىدە تاللانغان ئەڭ ياخشى شېئىرلار كەبەنىڭ تاملىرىغا ئېسىلاتتى. قۇرئان، شېئىرنى « بۇت »نىڭ ئورنىغا، شائىرنى شامانىنىڭ ئورنىغا قويغان مۇشرىك مەككىگە بالاغىتى بىلەن هەيۋە قىلغانىدى. قۇرئان ئەدەبىيات نوقتىسىدىن شېئىرغا ياكى نەسرگە ئوخشىمايدىغان بولۇپ، ئۆزىگە خاس بىر ئۇسلۇبقا ئىگە. قۇرئان ئۆزىمۇ ئۆزىنىڭ شېئىر ئەمەسلىكىنى تەكىتلەيدۇ. قۇرئان قۇلىقى شېئىرغا كۆنۈپ قالغان چۆل ئەرەپلىرىگە قۇرئاننى ئاڭلىغان هامان سەجدە قىلدۇرغىدەك دەرىجىدە بالاغەتنى ئىشلىتىدۇ.

قۇرئاندا ئىچكى خىتاب بىلەن ئىنسان دىلىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا خىتاب قىلىدىغان رەهمان ۋە مەريەمدىن ئىبارەت ئىككى سۈرە بار. مەريەم سۈرىسىدە « رەهمان » كەلىمىسى 16 قېتىم تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، ئىچكى خىتاب نوقتىسىدىن رەهمان سۈرىسى بىلەن ئوخشاش ئالاهىدىلىككە ئىگە. قۇرئاندىكى ئىچكى خىتاب سۈنىڭ شىلدىرلىشىغا، شامالنىڭ پىچىرلىشىغا ئوخشايدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ چاقىرىقى قەلبتىن قۇلاق سالغۇچىنىڭ قەلب دۇنياسىنىڭ ئەڭ ئىچكى بۇلۇڭلىرىغا يېتىپ بارىدۇ، كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ.

سۈرە هەزرىتى يەهيا بىلەن دادىسى هەزرىتى زەكەرىيا، هەزرىتى ئىسا بىلەن ئانىسى هەزرىتى مەريەم ۋە هەزرىتى ئىبراهىمنىڭ هايات هېكايىسىنى چۆرىدىگەن هالدا بىر قىسىم

ۋەقەلەرنى بايان قىلدۇ. بۇ ئارقىلىق قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلىرى بولغان مۇئمىنلەرگە تەسەللى بېرىدۇ. ئىمانى سەۋەپلىك يۈرتىنى تەرك قىلىشقا مەجبۇر بولغان ھەزرىتى ئىبراھىم، قۇرئان ۋەھيي نازىل بولۇش جەريانىدا تۇنجى قېتىم بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. سۈرە رەسۇلۇللاھ بىلەن ئۇنىڭغا ئەگەشكەن مۇئمىنلەرنىڭ شەخسىيىتىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ.

سۈرىنىڭ بىرىنچى قەھرىمان زەكەريا ئەلەيھىسسالام بولۇپ، ئۇ مەبەدنىڭ سادىق ۋە مۇتتەقى خىزمەتچىسى، مەريەمنىڭ ھامىمىسى ئېلىزابىتنىڭ ئېرى، ھەزرىتى يەھيانىڭ دادىسى، ئىمران ئائىلىسىنىڭ رەئىسى ئىمراننىڭ باجىسى، مەريەمنىڭ ئانىسى ھاننەنىڭ قېيىنئاكىسى ۋە ئاتاق (قۇربانلىق / نەزىر) قىلىنغان بىغۇبار مەريەمنىڭ مەبەدتىكى ھامىيسى ئىدى. ئۇ ئوغلى يەھيا بىلەن بىرلىكتە جېنىنى ئاللاھ قا شاھىت قىلىپ شېھىت بولغان پەيغەمبەرلەر ئارىسىدىن ئورۇن ئالغان. يەھۇدىيلار ئۆز ئىچىدىن چىققان بۇ پەيغەمبەرنى دەۋتى سەۋەپلىك خورلىغان ۋە ئاخىرىدا ئۆلتۈرىۋەتكەنىدى. رەببى بۇ سۈرىنى ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلغانىدى:

ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا

« بۇ، رەببىڭنىڭ بەندىسى زەكەريياغا قىلغان مەرھەمىتىنىڭ بايانىدۇر » (2).

ھەزرىتى زەكەريىانىڭ پەرزەنتى يوق بولۇپ، ئاللاھ ئۇنى بۇ ئارقىلىق ئېمتىھان قىلغانىدى. ئۆزىنىڭ يېشى چوڭىيىپ قالغان، ئايالى تۇغماس ئىدى (5). مەريەمنىڭ ئىھتىياج سەۋەپلىك يېنىغا كىرىپ – چىققان ۋاقىتتا، ئاللاھ قا بېغىشلانغان نەزىر مەريەمنىڭ ئىلاھيي ئىكرامغا نائىل بولغانلىقىغا شاھىت بولىدۇ. بۇنىڭغا ھەۋىسى كېلىدۇ ۋە رەببىدىن ئۆزىگە بىر پەرزەنت تىلەيدۇ. بۇ دۇئاسىنى قىلغاندا چىن يۈرىكىدىن رەببىگە مۇناجات قىلىدۇ. ھەم « رەببىم! ساڭا دۇئا قىلىپ ئۈمىدسىز بولۇپ قالغىنىم يوق » (4) دەيدۇ. ئۇ ئۆزىدىن كېيىن داۋاسىنى داۋاملاشتۇرىدىغان بىر پەرزەنتكە ئىگە بولۇشنى ئارزۇ قىلغانىدى. يەنى، ھەزرىتى زەكەريا دۇنياۋىي مەقسەت ئۈچۈن ئاللاھ تىن پەرزەنت تىلىمگەن بولۇپ، بۇنىڭ چىن قەلبىدىن قىلغان دۇئاسىغا مۇنداق جاۋاپ بېرىلگەنىدى:

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا

«(پەرىشتىلەر ئارقىلىق): ئى زەكەريا! بىز ھەقىقەتەن ساڭا يەھيا ئىسىملىك بىر ئوغۇل بىلەن خوش خەۋەر بېرىمىز، ئىلگىرى ھېچ كىشىنى ئۇنىڭغا ئىسىمداش قىلمىدۇق » (7).

زەكەريا دۇئا قىلغان، ئاللاھ ئۇنىڭ بۇ سالىھ دۇئاسىنى قوبۇل قىلغانىدى.

دۇئانىڭ قوبۇل قىلىنغانلىقى خەۋرىنى ئەڭ ئىشەنچلىك مەنبەدىن ئالغان زەكەريا بۇ خەۋەرنى ئالا – ئالماي، ئىختىيارسىز بۇ سۇئالنى سوريدى:

قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا

« زەكەريا ئېيتتى: ئايالىم تۇغماس تۇرسا، مەن قېرىپ مۈكچىيىپ كەتكەن تۇرسام، مېنىڭ قانداقمۇ ئوغلۇم بولسۇن؟ » (8).

بۇ يەردە ئىككى نوقتا بار. بىرسى قەلب، يەنە بىرسى ئەقىل. دۇئا قەلبتىن چىققانىدى. دۇئا قەلبىنىڭ ئاللاھ بىلەن سۆزلىشىشى، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ھەزرىتى زەكەريامۇ ئاللاھ بىلەن قەلبى

ئارقىلىق سۆزلەشكەن ۋە دۇئاسى قوبۇل بولغانىدى. ئۇ ئاللاھ تىن پەرزەنت تىلگەنده ئۆزىنىڭ قېرىپ مۈكچىيىپ قالغان، ئايالىنىڭمۇ تۇغماس ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ئوبدان بىلەتتى ۋە بۇ ھەقىقەتنى ئۆزىمۇ بايان قىلغانىدى. بۇ ھەقىقەتنى بىلىپ تۇرۇپ، يەنىلا ئاللاھ تىن پەرزەنت تىلگەنىدى. دۇئاسى قوبۇل بولغاندا نېمە ئۈچۈن « رەببىم! ئايالىم تۇغماس تۇرسا، مەن قېرىپ مۈكچىيىپ كەتكەن تۇرسام، مېنىڭ قانداقمۇ ئوغلۇم بولسۇن؟ » دەپ سورىدى؟ مانا بۇ نوقتىدا ئەقىل ئۆزىنى كۆرسەتكەنىدى. ھەزرىتى زەكەرىيا دۇئانى چىن دىلىدىن قىلغان، سۇئالنى ئەقىل نوقتىسىدىن سورىغانىدى. مانا بۇ ئىككى نوقتا ئارىسىدا ناھايىتى چوڭ پەرق بار. بۇ پەرقنى چۈشەنمىگەن ۋاقىتتا، بىر – بىرىگە زىتتەك كۆرۈنگەن بۇ ئىككى نوقتىنى ھەرگىزمۇ چۈشەنگىلى بولمايدۇ.

سۇرىنىڭ ئىككىنجى قەھرىمانى يەھيا ئىدى. خىرىستىيانلار ئۇنى « ۋاپتىز يەھيا » (جون) دەپ ئاتىسىمۇ، بىز ئۇنى « تەھارەتچى يەھيا » دەپ چۈشەنسەك بولىدۇ. چۈنكى، ئۇ بارلىقنى پاك بىر جەمىئىيەت ۋە پاك بىر دۇنيا ئۈچۈن پاك شەخسىيەتنىڭ قولغا كەلتۈرۈلىشىگە بېغىشلىغانىدى. ئۇنىڭ بۇ پاكلىقىغا جىسمى پاكلىقىمۇ كىرەتتى. ئۇ سۇنى بەدەننىڭ پاكلىقى ئۈچۈن، ئىبادەتنى ئەخلاقنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن، ھېچقانداق دۇنياۋى بايلىققا ئىگە بولماسلىقنى مالنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن، ۋەھينى قەلبنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن ئىشلەتكەنىدى.

ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاللاھ قويغانىدى (7). يەھيا « دائىم ياشايدىغان » مەنىنى بىلدۈرىدىغان بىر پېئىلدۇر. لېكىن، پېئىل بۇ يەردە ئىسىم بولغانىدى، ھەمدە بۇ ئىسمىنى ئاللاھ بەرگەنىدى. يەھيا گۇناھقا چۈمگەن ئىنسانلار جەمئىيىتىدىن ئايرىلىپ چۆلدە ياشىغان، ئۆز جامائىتىنى قۇرغان، ئۇلارنى يەھۇدىيلەشكەن ئىسرائىل ئەۋلادلىرىنىڭ كىرلىرىدىن يىراق تۇتقان، مەريەمنى ۋە ئۇنىڭ قۇچقىدىكى بالىسنى ھىماي قىلغانىدى.

ئىسمى « دائىم ياشايدىغان » بولغان يەھيانىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولدى؟

زالىم ھېرودەس، ئۆز سىڭلىسى بىلەن توي قىلىشىغا پەتۋا بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنى ھاياتىنىڭ باھارىدا بوغۇزلاپ كاللىسىنى ئېلىپ ئاشقىغا ھەدىيە قىلغانىدى.

ئۇ دائىم ياشايتىغۇ؟

شۇنداق، ئۇ دائىم ياشىدى. لېكىن، ياشاشتا بىز بىلىدىغان مەنىدە ياشىمىدى. ئاللاھ بەرگەن مەنىدە ياشىدى. دائىم ياشىدى، ياشاۋاتىدۇ ۋە ياشايدۇ. دۇنيا مەۋجۇت بولغان مۇددەتچە ياشاشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مانا بۇ ئايەتلەر ، بۇ قۇرلار ئۇنىڭ دۇنيادىمۇ ياشاۋاتقانلىقىنىڭ دەلىلى. ئاخىرەتتە بولسا ئۇ ئەڭ ياخشىلار قاتارىدا ياشايدۇ.

مەزكۇر سۇرىنىڭ ئۈچىنچى قەھرىمانى سۇرىگە ئىسمى بېرىلگەن مەريەم ئىدى. مەريەمنىڭ ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بەزى مەلۇماتلار ئالىئىمران سۇرىسى 34 – ئايىتىدىن باشلانغان بۆلەكتە بايان قىلىنىدۇ. بۇ سۇرىدە ھەزرىتى مەريەمگە مۇناسىۋەتلىك بايانلار ئالىئىمران سۇرىسىدىكى بايانلارنىڭ داۋامىغا ئوخشاپ قالىدۇ. بۇ سەۋەپتىن ھەزرىتى مەريەمنىڭ ھاياتىنى ئوقۇغاندا، ئالدى بىلەن ئالىئىمران سۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرنى، ئاندىن مەريەم سۇرىسىنىڭ بۇ ئايەتلىرىنى ئوقۇش كېرەك.

ھەزرىتى مەريەمنىڭ ئىساغا ھامىلە بولۇش ۋە ئۇنى دۇنياغا كەلتۈرىشى بۇ سۇرىدە تەپسىلى بايان قىلىنغان (18 – 29).

سۈرىدە ھەزرىتى مەريەم ئىپپەتنىڭ سمۇۋلى سۈپىتىدە تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا چاپلانغان تۆھمەتلەر كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلىنغان. بۇ ئايەتلەرنى ئوقۇغاندا، بالا دېگۈدەك ياشتىكى بىر قىزنىڭ قانداق ئېغىر كۈنلەر بىلەن سىنالغانلىقىغا شاھىت بولىمىز. بۇ شۇنداق ئېغىر ئېمتىھان بولۇپ، بۇ كىچىك قىزغا ناھايىتى ئېغىر كەلگەن ۋە ئاخىرىدا مەريەمنى مۇنداق دېگۈزىۋەتكەنىدى:

« كاشكى مەن بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئۆلۈپ كەتكەن بولسامچۇ؟ كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇپ كەتكەن (ئەرزىمەس) نەرسىگە ئايلىنىپ كەتسەمچۇ! » (23).

« ھەر قېينىچىلىقتىن كېيىن بىر ئاسانلىق باردۇر » ئايىتىنىڭ سىرى تەجەللى قىلىدۇ مەريەمنىڭ ھايات‌ىغا. بىر بىغۇبارنىڭ ئىپپىتىگە قارىتىلغان ئەڭ ئېغىر ئەيىپلەش بىر تەرەپتە، يەر يۈزىنىڭ ئەڭ مۇستەسنا ۋەقەسىنى تەمسىل قىلغان ئىسانىڭ مۆجىزىۋى تۇغۇلىشى يەنە بىر تەرەپتە تۇرماقتا ئىدى. ئېمتىھان قانچە ئېغىر بولسا، ئۇنىڭ مۇكاپاتىمۇ شۇنىڭغا ماس ھالدا چوڭ بولىدۇ.

مەريەم تۇغۇت جەريانىدا تارتقان ئازاپ، بۇ سۈرىدە تەپسىلى بايان قىلىنغان. ئەسلىدە بۇ نوقتىدا: مەريەممۇ ھەر ئانىغا ئوخشاش تۇغۇت ئازابىنى تارتىپ يەڭگىدى، دېيىلگەنىدى. يەنى مەريەمنى ۋە ئىسانى ھەددىدىن زىيادە ئۇلۇغلاپ چەكتىن ئاشماڭلار! ئاللاھ ئۇلارنى قويغان يەر، ئۇلار ئۇچۇن پەخىرلىنىشكە يېتىپ ئاشىدۇ!

مەريەم سۈرىسىنىڭ تۆتىنجى قەھرىمانى ھەزرىتى ئىسا بولۇپ، ئالىئىمران سۈرىسى بىلەن قوشۇپ ئوقۇلغاندا، ئىسا، ئۈچ نەسىلنىڭ ئاللاھ قا بېغىشلاش جەريانىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ ئالدىمىزغا چىقماقتا. سۈرىدە سۆز ھەزرىتى ئىسا ئۈستىدىن مەزھەبلەرنىڭ باتىل سۈركىلىشلىرىغا كېلىپ توختايدۇ. ئەسلىدە بۇ ئارقىلىق مۇھەممەد ئۈممىتىگە: خىرىستىيانلار ئىسانى ئۇلۇغلاپ ئىلاھلاشتۇرغاندەك، سىلەرمۇ پەيغەمبىرىڭلارنى ئۇلۇغلاپ ئىلاھلاشتۇرىۋالماڭلار!، دەپ خىتاب قىلىدۇ.

ھەزرىتى يەھيا ۋە ھەزرىتى يەھيا ئۆرنىكى ئارقىلىق رەسۇلۇللاھ قا، ئاللاھ نىڭ ئەڭ بۈيۈك ئىمكان ئىكەنلىكى يەنە بىر قېتىم ئەسلىتىلىدۇ:

« ئاللاھ بىر نەرسىنىڭ ۋۇجۇتقا چىقىشىنى ئىرادە قىلسا، ئۇ پەقەت < ۋۇجۇتقا كەل! > دەيدۇ – دە، ئۇ نەرسە ۋۇجۇتقا كېلىش باسقۇچىغا كىرىدۇ » (35).

ئاندىن سۈرىدە ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ دادىسىغا قىلغان نەسىھەتلىرى بايان قىلىنغان (41 – 50). پەرزەنتلەر دادىسىنى ھىدايەتكە چاقىرالمايدۇ دەپ كىم شۇنداق دەيدۇ؟ پەرزەنتلەر دادىسىغا نەسىھەت قىلالمايدۇ دەپ كىم شۇنداق دەيدۇ؟ بۇنداق دېگۈچىلەرنى ئايەتلەر ئىنكار قىلماقتا. ئەمما، بۇت ياسىغۇچى ئاتا ئوغلىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالمىغانىدى. بۇ يەردە: پەرزەنتنىڭ پەيغەمبەر بولغان تەقدىردىمۇ ساڭا بىر پايدىسى يوق. ئاتا پەقەت ئۆزىنىڭ تاللىشى بىلەن ھىدايىتىنى تاپىدۇ. ئەگەر ھىدايەت ئىنسانلارنىڭ ئىختىيارلىقىدىن ئۆز ئالدىغا بولىدىغان بولسا ئىدى، پەيغەمبەرلەر ئۆز ئاتىسى ۋە ئوغۇللىرىغا ئۇنى ھەدىيە قىلاتتى. ئەمما، بۇنى قىلالمىدى، دېيىلمەكتە.

سۈرىدە ھەزرىتى مۇسانىڭ تۇر تېغىدا ۋەھيي ئېلىشى، ھەزرىتى ئىسمائىلنىڭ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىدىغان بىرى ئىكەنلىكى، ھەزرىتى ئىدرىسنىڭ راستچىل بىرى ئىكەنلىكى بايان قىلىنىدۇ

(51 – 57). بۇ تىلغا ئېلىنغان پەيغەمبەرلەردىن كېيىن، ئۇلارنىڭ يولىنى داۋاملاشتۇرغان خەيرۇل خەلەف نەسللەر بايان قىلىنىدۇ (58).

ئاندىن بۇ ئايەتلەردىن كېيىن، ئۇلارنىڭ خەيىرلىك مىراسىغا خىيانەت قىلغان بىر تۈركۈم كىشىلەر ھەققىدە توختۇلۇپ: « ئۇلاردىن كېيىن كەلگەنلەر ئىبادەتنىڭ ئىچىنى قۇرۇغداپ قۇرۇق شەكىلگە ئايلاندۇرۇپ قويىدى ۋە نەپسى – خاھىشلىرىغا ئەگەشتى » (59) دەيدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدىن خاتالىقىدىن قايتىپ تەۋبە قىلغانلارغا جەننەت بىلەن خوش خەۋەر بېرىلىدۇ (60 - 63). سۈرىدە ئاللاھ نىڭ ئىزچىل ھالدا « رەھمان » سۈپىتى بىلەن تىلغا ئېلىنىشىنىڭ بىر سەۋەبى بۇ بولسا كېرەك.

ئاندىن ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۆلەكتىن كېيىن، سۆز ۋەھىينىڭ چاقىرىقىغا كېلىپ توختايدۇ. پۈرسەت قولدا بار ۋاقىتتا بۇ چاقىرىققا قۇلاق سېلىش كېرەك.

سۈرىدە ئاللاھ ئىزچىل ھالدا « رەھمان » سۈپىتى بىلەن تىلغا ئېلىنىدۇ.

ياخشىلارنى ئىلاھلاشتۇرىۋېلىش، ھەم ياخشىلارغا ھەم ئۇلارنىڭ ياخشىلىقىغا خىيانەت قىلغانلىق بولىدۇ. بۇ ئايەت خىياتنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

« ئۇلار ئۆزىگە مەنپەئەت ۋە نوپۇز ئېلىپ كېلىشى ئۈچۈن ئاللاھ تىن غەيرىنى ئىلاھ قىلىۋالىدۇ » (81).

قۇرئاننىڭ ئەڭ سەر خىل ئايەتلىرىدىن بىرسى بۇ مەسىلە مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان:

لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا (89) تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا (90)

« سىلەر شەك – شۈبھىسىزكى قەبىھ بىر سۆزنى قىلدىڭلار! بۇ سۆزنىڭ يامانلىقىدىن ئاسمانلار پارچىلىنىپ كەتكىلى، يەر يېرىلىپ كەتكىلى، تاغلار گۈمران بولۇپ كەتكىلى تاس قالدى » (89 – 90).

سۈرىنىڭ ئاخىرىدا ئەبەدى مۇھەببەتنىڭ ئەبەدىي مەۋجۇت بولۇپ تۇرغۇچى بەخش ئەتكەن بىر مۇھەببەت ئىكەنلىكى تۆۋەندىكى ئايەتتە بايان قىلىنغان:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا

« ئىماندا چىڭ تۇرغان، ئۇ ئىمانىغا ماس بىر ھايات كەچۈرگەنلەرگە، ئۇ چەكسىز رەھمەتنىڭ مەنبەسى (ئاللاھ) ئۇلارنىڭ دىللىرىدا مۇھەببەت پەيدا قىلىدۇ » (96).

ئاللاھ نى ئىزچىل ھالدا « رەھمان » سۈپىتى بىلەن تىلغا ئالغان سۈرىنىڭ ئەسلىدە « رەھمان » پەيدا قىلغان مۇھەببەت تىلغا ئېلىنغان ھالدا ئاخىرلىششى، ئۇنىڭ « رەھمەت سۈرىسى » دەپ ئاتىشىمىز ئۈچۈن يېتەرلىك دەلىل بولالايدۇ.

تاھا سۈرىسى

سۈره بىرىنچى ئايەت بىلەن ئاتالغان. « تاها » ئىسمى ھەققىدە مۇنداق ئىككى خىل قاراش بار:

1ـ مۇقاتتائا « ئىسىم »دۇر. بەزى مۇپەسسىرلەر بىر قانچە سۈرىنىڭ بېشىدا كەلگەن مۇقاتتائا « ئىسىم » ھەرىپلىرىدىن بىرسىنىڭ « تا – ھا » ئىكەنلىكىنى ئېيتقان.

2ـ « ئى ئىنسان! » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. ساھابىلەردىن ئىبن ئاببباس رەزىيەللاھ ئەنھۇ، تابىئىنلەردىن ئىكرىمە، سائىد ب. جۇبەير، داھھاق، قاتادە ۋە ھەسەن ئەلبەسرىگە ئوخشاش كىشىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى « ئى ئىنسان! » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ دەپ قارىغان. بۇ كەلىمىنىڭ نەباتچە ياكى سۈريانىچىدە بۇ مەنىنى بىلدۈرىدىغانلىقى يۇقىرىدا تىلغا ئالغان كىشىلەر تەرىپىدىن تەكىتلەنگەن. بۇ قاراشنى قوللىغان تاباۋى، « تاها »نىڭ « ئاقق » لوغىتىدە « ئى ئىنسان » مەنىسىدە ئىشلىتىلگەنلىكىنى ئېيتقان. تاباۋ يەنە بۇ كەلىمىنىڭ مۇقاتتا ھەرىپلىرىدىن بىرى دەپ قارىغانلارنىڭ قاراشلىرىغا ئىتىراز قىلغان بولۇپ، بۇ كەلىمىنىڭ « ئى ئىنسان! » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن كلاسىك ئەرەپ شېئىرلىرىدىن مىساللار كەلتۈرگەن.

« ئى ئىنسان! » دېگەن بۇ خىتابتىكى ئىنسان كىم؟ بۇ سۇئالنىڭ جاۋابى سۈپىتىدە ئەقلىمىزگە ئەڭ باشتا « ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام » كېلىدۇ. سۈرىنىڭ ئىككىنجى ئايىتى بىۋاسىتە رەسۇلۇللاھقا خىتاب قىلماقتا. لېكىن، بىرىنچى ئايەتتىكى « ئى ئىنسان! » خىتابىنى، رەسۇلۇللاھ ئارقىلىق پۈتۈن ئىنسانلارغا قىلىنغان دەپ چۈشۈنۈش خاتا ئەمەس. بۇ قۇرئاننىڭ پۈتۈن ئىنسانىيەتكە قىلىنغان خىتاب ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ.

سۈرىنىڭ مەزمۇنى ۋە تېمىسى ھەزرىتى مۇسانىڭ ھاياتىنى تەپسىلى بىر شەكىلدە بايان قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇ سۈرىنى « مۇسا سۈرىسى » دەپ ئاتىغانلارمۇ بولغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. ئىبن ئىسھاق ۋە داراقۇتنى قاتارلىق دەسلەپكى مەزگىلدە ياشىغان كىشىلەر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمان بولىشىغا بۇ سۈرىنىڭ سەۋەپ بولغانلىقى ھەققىدە ھەم پىكىر. بۇ ۋەقە نەزەردە تۇتۇلغاندا، سۈرە پەيغەمبەرلىكنىڭ 6 – يىلىدا نازىل بولغان.

سۈرە، مەريەم – شۇئەرا ياكى مەريەم – ۋاقىئە سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. مەريەم سۈرىسى 96 – ئايەت بىلەن بۇ سۈرىنىڭ 39 – ئايىتى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بۇ، سۈرىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر دەلىلدۇر.

يەنە بىر دەلىل بولسا، سۈرىدە بايان قىلىنغان مۇسا قىسىسى بولۇپ، بۇ قىسسە بايان قىلىنغان سۈرىلەر ئىچىدە، تاها سۈرىسىدە ھەزرىتى مۇسانىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ۋەقەلەر تەپسىلى بايان قىلىنغان (ئۇنىڭدىن باشقا ئەئراف، شۇئەرا، قاساس، يۇنۇس، مۇئمىن، نازىئات ۋە بەقەرە سۈرىلىرىدە بايان قىلىنغان).

سۈرىدە ھەزرىتى مۇسا ۋە ئۇنىڭ قەۋمى بولغان بەنى ئىسرائىلنىڭ قىسسىلىرى بايان قىلىنغان بولۇپ، قۇرئان تارىختا بولۇپ ئۆتكەن ئۆرنەكلەر ئارقىلىق تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلىرىغا ساۋاق بېرىشنى مەقسەت قىلماقتا.

سۇرە رەسۇلۇللاھقا « تاھا ـ ئى ئىنسان! » خىتابى بىلەن باشلانغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن رەسۇلۇللاھقا تەسەللىي بېرىدىغان تۆۋەندىكى ئايەتلەر كەلگەن:

طه (1) مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى (2) إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشَى (3)

« بىز ساڭا بۇ ئىلاھىي خىتاب – قۇرئاننى سېنى جاپاغا سېلىش ئۈچۈن ئەمەس، پەقەت ئاللاھ نىڭ ياخشى كۆرىشىدىن / دوست تۇتۇشىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقىدىغانلارغا ۋەز – نەسىھەت، چىقىش يولى بولسۇن دەپ نازىل قىلدۇق » (2 – 3).

ئالدىنقى سەككىز ئايەتتە بىۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھقا خىتاب قىلىنغان ۋە ئۇنىڭ ھەزرىتى مۇسانىڭ خەلەپى (ئىزىدىن ماڭغۇچى) ئىكەنلىكى ئەسلىتىلگەن. چۈنكى، رەسۇلۇللاھ ئىنسانىيەت بىلەن تەڭتۇش بولغان پەيغەمبەرلىك زەنجىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھالقىسى بولۇپ، ئۇ بۇ زەنجىرنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇنقى ھالقىسىنى بىلىشى كېرەك ئىدى. مانا بۇ « مۇسانىڭ قىسسىسىدىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟ » (9) ئايىتى بىلەن باشلانغان ۋە ھەزرىتى مۇسانىڭ ھاياتىنى ئىخچام شەكىلدە بايان قىلىنغان بۆلەك ۋەھىي ئىما قىلىنغان كىرىش سۆز (2 – 3 – ئايەت) دىن كېيىن كەلگەن.

ھەزرىتى مۇساغا رىسالەت ۋەزىپىسىنىڭ تاپشۇرۇلۇشى تەسۋىرلەنگەن ئايەتلەر بىلەن قىسسە باشلىنىدۇ. ئۇنىڭغا ئوتنىڭ يورۇقىغا ئوخشاش بىر نەرسە كۆرۈنگەن ئىدى (10). بۇ، ئەسلىدە ئوت يېقىپ ئائىلىسىنى ئىسىستماقچى بولۇپ ئەتراپقا قاراۋاتقان مۇساغا بېرىلگەن بىر ئىشارەت ئىدى. ئوت ھەم نار (ئوت يالقۇنى) ھەم نۇرنى ئۆز جىسمىدا مۇجەسسەملەشتۈرگەن. ئۇ نارغا قاراپ ماڭغانىدى، ئەمما نۇر بىلەن ئۇچراشتى. قۇرئاندا، مانا ئۇ يەردە شۇ ۋاقىتتا يۈز بەرگەن تارىخى بۇرۇلۇش نوقتىلىرىدىن بىرى بولغان ۋەقە مۇنداق بايان قىلىنغان:

«مۇسا ئوتنىڭ يېنىغا كەلگەندە ندا قىلىندىكى، < ئى مۇسا! مەن ھەقىقەتەن سېنىڭ رەببىڭدۇرمەن، كەشىنى سالغىن، سەن ھەقىقەتەن مۇقەددەس بولغان توۋا ۋادىسىدا سەن. مەن سېنى ئەلچىلىككە تاللىدىم، سەن ۋەھىيگە قۇلاق سالغىن. مەن ھەقىقەتەن (ئىبادەتكە لايىق) ئاللاھ دۇرمەن، پەقەت ماڭلا ئىبادەت قىلغىن، مېنى زىكرى قىلىش ئۈچۈن نامازنى ئوقۇغىن > » (11 – 14).

سۇرە مانا بۇ تەسۋىر بىلەن قىسسەنى باشلايدۇ ۋە مۇسا بىلەن ئاللاھ ئارىسىدىكى دىئالوگ داۋام قىلىپ، مۇساغا ۋەزىپە بېرىلىدۇ: « پىرئەۋنگە بارغىن، ئۇ ھەقىقەتەن ھەددىنى ئاشتى » (24). ھەزرىتى مۇسا ئۆزىگە بىر يارىدەمچى تەلەپ قىلىدۇ ھەتتا ئۇنىڭ ئىسمىنىمۇ ئېيتىدۇ. يەنى، قېرىندىشى ھارۇن (29 – 30). ئۇنىڭ بۇ تەلىپى قوبۇل قىلىنىدۇ، بۇ ئۇنىڭغا بېرىلگەن بىر ئىلاھىي مۇكاپات ئىدى.

بۇ ئەلۋەتتە، ھەزرىتى مۇسا نائىل بولغان تۇنجى ئىلاھىي ئىكرام ئەمەس ئىدى. قىسسىدە ئاللاھ نىڭ ئۇنى تۇغۇلغان ۋاقتىدا، پىرئەۋننىڭ ئادەملىرى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا قانداق قۇتقۇزۇپ قالغانلىقى، پىرئەۋن سارىيىدا ئىلاھىي ھىمايە ئاستىدا قانداق قوغدالغانلىقى ئەسلىتىلىدۇ.

پىرئەۋنگە ئەلچى بولۇپ بېرىش، ئۆزىنى بېقىپ چوڭ قىلغان ھۆكۈمدارغا قارشى چىقىش دېگەنلىك ئىدى. ھەزرىتى مۇسا بۇنى بىلەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ رەببىنىڭ بۇيرىقىغا بويۇن ئېگىدۇ ۋە ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىدۇ.

ئاللاھ ھەزرىتى مۇساغا ئىككى مۆجىزە بىلەن يارداەم قىلغان بولۇپ، ئۇلاردىن بىرى يەدى بەيزا (نۇرلۇق / پارقىراق قول)، يەنە بىرسى ھاسا ئىدى. يەدى بەيزا بىر سىمۇول ئىدى. ھەزرىتى مۇسا ياش ۋاقتىدا ئۆز خالىماستىن بىر جىنايەت سادىر قىلغانىدى. ئۇ بىر جىدەلگە ئارىلىشىپ قالغان ۋە بىر مۇشت بىلەن بىر مىسرلىقنى ئۆلتۈرۈپ قويغانىدى. مانا بۇ « نۇرلۇق قول » ئادەم ئۆلتۈرگەن قول ئىدى. ھەزرىتى مۇسا تەۋبە قىلغان، ئاللاھ ئۇنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلىپ، جىنايەت سادىر قىلغان قولىنى نۇرلۇق ھالغا كەلتۈرگەنىدى. تۇنۇگۈن (ئۆتمۈشتە) جىنايەتكە سەۋەپ بولغان قول، بۈگۈن ھىدايەتكە ۋەسىلە بولۇش ئۈچۈن نۇرغا ئوخشاش چاقنىماقتا ئىدى. ھاسا، پىرئەۋنىڭ ھۆكۈمرانلىق سىمۇولى بولغان قامچىغا قارشى بېرىلگەن بىر سىمۇول ئىدى. ئۇ قامچا بۈگۈنمۇ بارلىق پىرئەۋن ھەيكەللىرىنىڭ قولىدا تارىخىي بىر ئىبرەت سۈپىتىدە تۇرماقتا. بۇ ھاسا ئارقىلىق ئاللاھ : « ئاللاھ تاللىغان بىر پادىچىنىڭ ھاسىسى، يەر يۈزىدىكى بارلىق ساختا ئىلاھلىق داۋاسى قىلغان پىرئەۋنلەرنىڭ قامچىسىدىن ئۈستۈن » دېگەندەك قىلاتتى.

نەتىجىدىمۇ شۇنداق بولدى. پىرئەۋنىڭ سېھىرگەرلىرى ئۈستىدىن ھەزرىتى مۇسانىڭ ھاسىسى غالىپ كېلىدۇ ۋە سېھىرگەرلەر ئۆلىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ ئىمان ئېيتىدۇ. سېھىرگەرلەرنىڭ ئىككىلەنمەستىن ئىمانىنىڭ تارىخى ئۆرنەكلىرىدىن بىرسىدۇر. سېھىرگەرلەر قېيىن – قىستاق بىلەن ئۆلتۈرلۈش تەھدىدىگە « پەرۋايىمىز پەلەك » دەپ قەتئىيلىك بىلەن جاۋاپ بېرىدۇ (72). پىرئەۋنىڭ سېھىرگەرلىرى ئىمان ئېيتتى، لېكىن پىرئەۋن ئىمان ئېيتمىدى. سەۋەبى ناھايىتى ئوچۇق. سېھىرگەرلەر سېھىر بىلەن مۆجىزىنى ئايرىيالمىغۇدەك بىلمىگە ئىگە ئىدى. لېكىن، پىرئەۋن سېھىر بىلەن مۆجىزىنى بىر – بىرىدىن ئايرىغۇدەك بىلمىگە ئىگە ئەمەس ئىدى. بىلگۈچىلەر ئىمان ئېيتتى، نادان (بىلىمسىز) ئىنكاردا چىڭ تۇردى.

ئاندىن سۈرىدە بەنى ئىسرائىلنىڭ « ئىسرا » سى تەپسىلي بايان قىلىنغان. پىرئەۋنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلغان، لېكىن پىرئەۋندىنمۇ بەتەر بولغان « مەن » لىك ۋە شەخسىيەتچىلىك تۈيغۇلىرىدىن قۇتۇلالمىغان بەنى ئىسرائىل قەۋمى، ھەزرىتى مۇسانىڭ ۋەھيي ئېلىش ئۈچۈن كەتكەن ۋاقتىنى غەنىمەت بىلىپ، بىر موزايغا چوقۇنۇشقا باشلايدۇ. بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش جەريانى مانا مۇشۇنداق باشلايدۇ. « نېمە ئۈچۈن كالىغا ئەمەس، موزايغا چوقۇنىدۇ؟ ». بۇ ئۇلاردىكى ئۆزىنى تۆۋەن كۆرۈش ئىللىتىنىڭ بىر ئىپادىسى ئىدى. بەنى ئىسرائىل پىرئەۋن قەۋمى ئالدىدا شۇنداق خورلۇق تۈيغۇسىغا چۈمگەن بولۇپ، ئۆزلىرىگە ئىرقى قىرغىنچىلىق سىياستى يۈرگۈزگەن دۈشمىنىنىڭ تەڭرىلىرىغا چوقۇنماقچى بولغان ۋاقتىدا « بىز كونا خوجايىنلىرىمىزنىڭ تەڭرىلىرىگە چوقۇنۇۋاتىمىز، ئەمما ئۇ ئىلاھنىڭ ئانىسىغا چوقۇنۇشقا لايىق ئەمەس، شۇڭا بىز ئۇنىڭ بالىسىغا چوقۇنايلى » تۈيغۇ ئاستىدا ھەرىكەت قىلغان (پىرئەۋن قەۋمى كۆپ ئىلاھلىق دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە كالا سۈرەتلىك بىر ئىلاھ بار ئىدى).

بۇ، بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش جەريانىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ، قۇرئان ۋەھيي بۇ ئارقىلىق: « ئى مۇھەممەد ئۈممىتى، سىلەرمۇ مۇسا ئۈممىتىدەك يەھۇدىيلەشمەڭلار. ئەگەر ئۇلاردەك بولساڭلار، ئۇلار دۇچار بولغان ئاقىۋەتكە قالىسىلەر! » دېمەكتە.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئايەتلەردە، بۇ ئىككى تەرەپلىمىلىك بايانلارنىڭ مەقسىتىگە ماس ھالدا تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلىرى بولغان مۇشرىكلارغا، ھەم مۇئمىنلەرگە خىتاب قىلىدۇ. مۇشرىكلارغا « پىرئەۋنگە ئوخشاش بولماڭلار »، مۇئمىنلەرگە « يەھۇدىيلەشمەڭلار » دەپ ئاگاھلاندۇرىدۇ (99 – 112). ئەسلىدە بۇ بۆلەكلەر ئارىسىدا يەر ئالغان ئادەم – شەيتان قىسسەسىمۇ (115 – 127)، ئالدىنقى ئۆرنەكلەرنى تېخىمۇ ياخشى چۈشەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. يەنى، يالغۇز ئىنسان ياكى ئىنسانلار جەمئىيتى ئاللاھ نىڭ چاقىرىقىغا قۇلاق سالمىسا، نەتىجە ئىتبارى بىلەن شەيتان ئۇ ئىنساننى ياكى ئىنسانلار جەمئىيتىنى يولدىن چىقىرىپ تاشلايدۇ. بۇ يولدىن چىقىش بەزىدە ئازغۇنلۇقتا چىڭ تۇرۇش شەكلىدە، بەزىدە ھەقتىن ئازغۇنلۇققا مايىل بولۇپ كېتىش شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ. شەيتاننىڭ ئادەمنى يولدىن چىقىرىشى، « ئاتا – بوۋىسىنىڭ دىنى » دا چىڭ تۇرغان پىرئەۋن ۋە پىرئەۋن چۈشەنچىسىنى رەت قىلىش ئۈچۈن بولۇپ، شەيتان – ئادەم قىسسەسى ئاتا – بوۋىلىرىنى ھەقىقەتنىڭ مەنبەسى قىلىپ كۆرسىتىدىغان چۈشەنچىگە « ئاتىلارمۇ خاتالىشىدۇ » جاۋابىنى بېرىشنى مەقسەت قىلماقتا.

ۋەھىينىڭ نازىل بولۇش جەريانىدا بەش ۋاقىت نامازغا دالالەت قىلىدىغان تۇنجى ئايەتلەر بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان:

فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى (130)

« ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە سەۋرى قىلغىن، كۈن چىقىشتىن ئىلگىرى، كۈن پېتىشتىن بۇرۇن، كېچە ۋاقىتلىرىدا ۋە كۈندۈزنىڭ بەلگىلىك (كۈندۈزنىڭ دەسلەپكى ۋە ئاخىرقى) ۋاقىتلىرىدا رەببىڭگە تەسبىھ ئېيتقىن (يەنى نامىز ئوقۇغىن) ۋە ھەمد ئېيتقىن، بۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ (ئاللاھ)دىن رازى بولغانلىقىڭ مەلۇم بولسۇن » (130).

ئالدى بىلەن شۇنى ئېيتىش كېرەككى، قۇرئاندا تەسبىھ ئەمرى ۋاقىت شەرتى بىلەن بىرلىكتە كەلسە، سۈبھىسىز نامازنى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭ مىساللىرى كۆپ. ئايەتتە ۋاقىت مۇنداق بەلگىلەنگەن:

1. كۈن چىقىشتىن بۇرۇن
2. كۈن پېتىشتىن بۇرۇن
3. كېچىنىڭ بەزى ۋاقىتلىرىدا
4. ۋە 5 . كۈندۈز ۋاقىتلىرىدا. بۇ سۈرىنىڭ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ھىدايىتىگە ۋەسىلە بولغان سۈرە ئىكەنلىكى نەزەردە تۇتۇلغاندا، بەش ۋاقىت نامازغا دالالەت قىلغان بۇ ئايەتنىڭ پەيغەمبەرلىكنىڭ 5 – ياكى 6 – يىلىدا نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولماقتا.

سۈرە يارىتىلىش مەقسىتىگە مۇۋاپىق بىر ھايات رويىپقا چىقىرىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغان ئىنسانغا، ۋەھىينىڭ « ئىلاھيي ئىنشا (شەكىللەندۈرۈش، بەرپا قىلىش) لاھىيىسى » ئىكەنلىكىنى ئەسلىتىدۇ. شۇڭا، سۈرىدە بىر – بىرىگە زىت بولغان زىكر (ئەسلەش) ۋە نىسيان

(ئۇنتۇش) ئۇقۇمى كۆپ ئىشلىتىلىدۇ (3، 14، 34، 42، 44، 52، 88، 99، 113، 124،115 – ئايەتلەر).

رەسۇلۇللاھنىڭ يېقىنلىرى، تۆۋەندىكى ئايەت نازىل بولغاندىن كېيىن، رەسۇلۇللاھ ئات ۋە قىزىل تۆگە قاتارلىق بۇرۇندىن تارتىپ ياخشى كۆرىدىغان دۇنيالىقلارغا قارىمايدىغان؛ ئۇچراپ قالسا، ئۇلارغا قارىماستىن يەرگە قاراپ ئۆتۈپ كېتىدىغان بولغانلىقنى ئېيتىشىدۇ:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى (131).

« بىز ئۇلاردىن بەزىلەرگە بەھرىمان قىلغان دۇنيانىڭ نېمەتلىرى ۋە زىبۇزىننەتلىرىگە كۆز قىرىتىنى سالمىغىن، بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى سىنايمىز، رەببىڭ (ساڭا بەرگەن) نېمەت ئۇنىڭدىن تېخىمۇ ياخشى ۋە ئەڭ باقىيدۇر » (131).

ھاققا سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەت بىلەن ئاتالغان:

« (بولىشى ئېنىق) قىيامەت. قىيامەت نېمىدۇر؟ قىيامەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى قانداق بىلەلەيسەن؟ » (1 – 3).

پەقەت بۇ يەردىلا ئىشلىتىلگەن « ئەل – ھاققا » كەلىمىسى، « ھەقىقەتنىڭ پۈتۈن ئامىللىرى بىلەن رويابقا چىقىشى » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ھەقىقىي ماھىيىتى بىلەن ئەمەلىيلىشىدىغان بىر ھەقىقەتتىن ئالدىنئالا مەلۇمات بېرىدۇ. مەزكۇر سۈرە قۇرئاندىكى قىيامەت ۋە ئاخىرقى سائەت ياكى ئىلاھىي بارلىققا كېلىش ۋە بۇزۇلۇش (كەۋن ۋە فەساد) ھەقىقىتىنى بايان قىلغان 14 سۈرىدىن بىرى.

نازىل بولۇش سەۋەبى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ زامانىدىلا « ھاققا » ئىسمى بىلەن ئاتىلىشقا باشلىغان. دەسلەپكى مەزگىلدىكى قۇرئان نازىل بولۇش تەرتىپلىرىدە پەيغەمبەرلىكنىڭ 9 – يىلىغا ئائىت بولغان مۇلۇك سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا، مۇلۇك – مائارىج سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. لېكىن، سۈرە مەزمۇنلىرى ئاساس قىلىنغان يەنە بىر تىزىلىشتا، 9 – يىلدىن بۇرۇنقى تارىخقا ئېلىنغان. سۈرىنىڭ باشلىنىشىدا قىسسەلەرنىڭ ناھايىتى ئىخچام بىر شەكىلدە تىلغا ئېلىنىشى، فەجر سۈرىسىنى ئىما قىلىدۇ. سۈرىنىڭ 41 – 42 – ئايىتى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمان بولىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەپ قارالغان.

يۇقىرىدىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ سۈرىنى نەجم سۈرىسى بىلەن باشلىنىپ، تاھا سۈرىسى بىلەن ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىققان مۇشرىكلارغا قارىتا « خىرىس قىلغان / ھەيۋە

كۆرسەتكەن » سۈرىلەرنىڭ ئاخىرقىسى دەپ قاراشقا بولىدۇ. بۇ تەخمىنەن پەيغەمبەرلىكنىڭ 6 – يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

سۈرە، ئاخىرقى سائەت ۋە ئاخىرەتنى ئاساسىي تېما قىلغان بولۇپ، ئاخىرقى سائەتنىڭ ھالاك قىلغۇچى مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن (1 ـ3 ؛ 13 – 17).

ئاخىرەتنى ئىنكار قىلغان ۋە ۋەھىيگە قۇلاق سالمىغان ئۆتمۈش قەۋملەرنىڭ ھالاك بولۇشى ئوبرازلىق ھالدا بايان قىلىنغان (4 – 12).

ئۇنىڭدىن كېيىن، ھېساپ كۈنى ھەققىدە توختالغان (13 – 18). مۇكاپات ۋە جازا، ھېسابنىڭ تەبىئى بىر نېمىتى ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان (19 – 37)، بۇ ئارقىلىق ئىنساندا دۇنيا ھاياتىدا مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ھەر ئىشنى ھېسابىنى بېرەلەيدىغان ھالدا قىلىش، ئاخىرەتنى ئۇنتماسلىق ئېڭىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلغان. سۈرە، ئاخىرەتتە مۇكاپاتى جەننەت بولغانلارنىڭ خوشاللىقىنى، تىرىك ياشاۋاتقانلارغا ئالدىن بايان قىلىپ بېرىدۇ:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ (19) إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ (20)

« نامە – ئەمالى ئوڭ قولىغا بېرىلگەن ئادەم (خوشاللىقتىن): < بۇ مېنىڭ نامە – ئەمەلىمنى ئېلىپ ئوقۇپ بېقىڭلار، مەن ھېساباتىمغا مۇلاقەت بولىدىغانلىقىمغا مۇقەررە ئىشەنگەنىدىم > دەيدۇ » (19 – 20).

جازاسى جەھەننەم بولغانلارنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئەھۋالى ھەققىدە مۇنداق بايانلار بېرىلگەن:

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ (25) وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ (26) يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ (27) مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ (28) هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ (29)

« نامە – ئەمالى سول قولىغا بېرىلگەن ئادەم ئېيتىدۇكى، < ماڭا نامە – ئەمالىم بېرىلمىگەن بولسىچۇ! ھېسابىمنىڭ نېمە بولغانلىقىنى بىلمىسەم ئىدىم! دۇنيادا ئۆلۈمىم ھاياتىمنى (ئاخىرەتتە قايتا تىرىلمەس قىلىپ) ئاخىرلاشتۇرسىچۇ! مېنىڭ مال – مۈلكۈم ماڭا ھېچ نەرسىگە ئەسقاتمىدى. مېنىڭ ھوقۇقۇم قولۇمدىن كەتتى > » (25 – 29).

ۋەھيي مەنبەسىنىڭ پەيغەمبەر ئەمەس، ئاللاھ ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان ئىپادە بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ (44) لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ (45) ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (46) فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ (47)

« ئەگەر ئۇ (پەيغەمبەر) بىزنىڭ ناممىزدىن يالغاننى توقۇيدىغان بولسا، ئەلۋەتتە ئۇنى ئوڭ قولىدىن قاتتىق تۇتاتتۇق، ئاندىن ئۇنىڭ ئاساسىي قىزىل تومۇرىنى كېسىپ تاشلايتتۇق، سىلەردىن ھېچبىر ئادەم ئۇنى قوغداپ قالالمايتتى » (44 – 47).

سۇرە سۆزلەرنىڭ سۈلتانى بولغان ۋەھيي ھەققىدىكى بايانلار بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. چۈنكى، ۋەھيي « ئېنىق ھەقىقەتتۇر » (51). بۇ سەۋەپتىن ئىنسان ئەزىمەتلىك رەببىنىڭ نامىنى ياد قىلغان ھالدا ھەرىكەت قىلىشى كېرەك:

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (52)

« (ئى خىتاب قىلىنغۇچى) سەن، ئەزىمەتلىك رەببىنىڭ نامىنى ياد قىلىپ ئەمەل قىلغىن! » (52).

مائارىج سۇرىسى

« يۇقىرى ئۆرلەش، كۆتۈرلۈش » ياكى « يۇقىرى ئۆرلەش باسماقلىرى » ۋەياكى « يۇقىرى ئۆرلەش ۋاستىلىرى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « مائارىج » كەلىمىسى، مەزكۇر سۇرىنىڭ 3 ـ ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، سۇرە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بۇ كەلىمە ئاللاھ نىڭ ئۇلۇغلىقى ۋە مۇقەددەسلىكىنى، ھەم ئىنساننىڭ ئاللاھ قا يېقىنلىشىش ئىمكانلىرىنىڭ كۆپ خىل ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

« ئاللاھ تىن كېلىدۇ، تاكامۇل مەرتىۋىسىنىڭ ئىگىسى بولغان ئاللاھ تىن كېلىدۇ » (3).

سۇرە بىرىنچى ئايەت نىسبەت بېرىلگەن ھالدا « سەئەلە سائىلۇن ۋە ۋاقى » دەپمۇ ئاتالغان.

سۇرە مەككىدە نازىل بولغان. ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت بېرىلگەن مەشھۇر قۇرئان نازىل بولۇش تەرتىۋىدە ھاققا ـ نەبە سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ھاققا سۇرىسى بىلەن بۇ سۇرىنىڭ مەزمۇن جەھەتتىكى يېقىنلىقى ناھايىتى ئېنىق. سۇرىنىڭ مەزمۇنى مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ رەسۇلۇللاھقا، مۇسۇلمانلارغا ۋە ھمايىچىلىرىغا قارىتىلغان ئېمبارگودىن بىر ئاز بۇرۇن ياكى ئېمبارگونىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە نازىل بولغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، بۇ سۇرە پەيغەمبەرلىكنىڭ 7 ـ يىلىدا نازىل بولغان.

سۇرىنىڭ ئانا تېمىسى ئاخىرەت بولۇپ، خىتاب قىلىنغۇچىدا ئادالەت ئېڭىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. سۇرە ئاخىرەتنى ئىنكار قىلغۇچىلارنىڭ ئاخىرەتتە دۇچار بولىدىغان يۈرەك داغلىغۇچى ئازابتىن خەۋەر بەرگەن ھالدا باشلىنىدۇ (1 ـ 2). ئۇنىڭدىن كېيىن، ئىلاھيي قۇدرەتنىڭ چوڭلىقى ۋە ئىلاھى مۇداخىلىنىڭ تىزلىكى ئىما قىلىنىدۇ (3 ـ 4). ئاندىن ئىنكار قىلغۇچى ئىنساننىڭ سۈپەتلىرى ۋە ئاخىرەتتىكى يالغۇزلىقى ئوبرازلىق ھالدا بايان قىلىنىدۇ (6 ـ 18). بۇ بۆلەكنىڭ ئاخىرقى ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان پىخسىقلىقنىڭ سەۋەبى، ئۇنىڭدىن كېيىن باشلانغان بۆلەكنىڭ بىرىنچى ئايىتىدە بايان قىلىنىدۇ:

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا (19) إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا (20) وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا (21)

« ئىنسان هەقىقەتەن چىدامسىز يارىتىلدى. ئۇنىڭغا (يوقسۇزلۇق، ياكى كېسەللىك، ياكى قورقۇنچتەك) بىرەر كۆڭۈلسىزلىك يەتكەن چاغدا، زارلانغۇچىدۇر. بىرەر ياخشىلىق يەتكەن چاغدا، ئۇنى باشقىلاردىن قىزغانغۇچىدۇر » (19 ـ 21).

بۇ كېسەللىكنىڭ داۋاسى يوق ئەمەس. بۇ سۈرىنىڭ 22 ـ 35 ـ ئايەتلىرى بۇ كېسەللىكنىڭ داۋاسىغا ئايرىلغان.

سۈرىدە يەنە، ئىنكارچىلارنىڭ رەسۇلۇللاهقا قاراتقان ئاغزاكى ئەزىيەتلىرىگە قارىتا رەسۇلۇللاهقا تەسەللى بېرىلگەن (5؛ 36 ـ 42).

سۈرىنىڭ ئاخىرىدا سۆز يەنە باشقا قايتىپ، قىيامەتتە ئىنكار قىلغۇچى ئىنساننىڭ هالىغا مۇناسىۋەتلىك بايانلار بېرىلگەن بولۇپ، ئىنكار قىلغۇچىلار ئاگاهلاندۇرۇلغان:

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ (43) خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ (44)

« ئۇ كۈندە ئۇلار قەبرىلىرىدىن چىقىپ، خۇددى تىكلەپ قويغان بۇتلىرىغا قاراپ يۈگۈرگەندەك (مەهشەرگاهقا) يۈگۈرىدۇ. ئۇلار (ئاللاه تىن ئۈيىلىپ) يۈقىرى قارىيالمايدۇ، ئۇلارنى خورلۇق ئورىۋالىدۇ، ئەنە شۇ ئۇلارغا ۋەدە قىلىنغان كۈندۇر » (43 ـ 44).

نەبە سۈرىسى

سۈرە قەدىمى مۇسهاب، تەپسىر ۋە هەدىس كىتابلىرىنىڭ كۆپىنچىسىدە « نەبە » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. مەزكۇر سۈرىنىڭ ئىككىنچى ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان « نەبە » كەلىمىسى « مۇهىم ۋە بۇيۇك خەۋەر » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. « خەۋەر » كەلىمىسىمۇ ئەرەپچە سۆز بولۇپ، بۇ ئىككى سۆز ئارىسىدىكى پەرق مۇنداق:

خەۋەر كەلىمىسى، مۇهىم بولسۇن ـ بولمىسۇن هەر خىل خەۋەرلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

نەبە كەلىمىسى، پەقەت مۇهىم ۋە ئاڭلىغۇچىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان، ئاڭلىغۇچىنى مەيداننى ئىپادىلەشكە، ئىنكاس بىلدۈرۈشكە مەجبۇر قىلىدىغان خەۋەرلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سۈرە ئىسمى بولغان « نەبە » ئەلۋەتتە ئاخىرقى سائەت هەقىقىتىنى بىلدۈرىدۇ.

سۈرە بۇخارى ۋە بەزى تەپسىرلەردە بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتالغان. قۇرتۇبى « سۈرەتۇ ئاممە » دەپ ئاتىغان.

نەبە ۋە نازىئات سۈرىلىرى، مۇسھاپتا ۋە نازىل بولۇش تەرتىۋىدە ئارقىمۇ – ئارقا تىزىلغان. مەشھۇر بولغان قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ نازىل بولۇش تەرتىۋىدە مائارىج – نازىئات سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. سۈرىدە مەزمۇن جەھەتتىن نازىل بولغان ۋاقتىغا مۇناسىۋەتلىك بىر يىپ ئۇچى يوق. ئەمما، سۈرىنىڭ ئىنكار قىلغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى تارتقان ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىش ھەققىدىكى بايان بىلەن باشلىنىشىنى، نازىل بولۇش مەزگىلى بىلەن مۇناسىۋەتلىك يىپ ئۇچى دەپ قارىساق خاتالاشمايمىز.

نازىل بولۇش تەرتىۋىگە ئاساسەن سۈرىنىڭ رىسالەتنىڭ 7 – يىلىدا نازىل بولغانلىقىنى ئېيتىشقا بولىدۇ. ئىبن ئاببباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن كەلگەن بىر رىۋايەت بۇ قارىشىمىزنى كۈچلەندۈرىدۇ:

« قورەيشلىكلەر ئولتۇرۇپ نازىل بولغان قۇرئان ئايەتلىرى ھەققىدە مۇنازىرە قىلىشۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە تەستىق قىلغانلارمۇ، يالغانغا چىقارغانلارمۇ چىقاتتى. مانا بۇ ۋاقىتتا بۇ سۈرە نازىل بولدى ».

سۈرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى ئىنساننىڭ ئەدەبى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئىنساندا ھېسابىنى بېرەلەيدىغان بىر ھايات ياشىشى ئۈچۈن، ئۇنى تىزگىنلەپ تۇرىدىغان جاۋاپكارلىق – ئاخىرەت ئېڭىنى شەكىللەندۈرۈشنى؛ بۇ ئارقىلىق ئىنساننى مەيلى سۆز – ھەرىكىتى ياكى چۈشەنچىسى جەھەتتىن بولسۇن، ئاخىرەتنى ئىنكار قىلماسلىق ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇشنى مەقسەت قىلغان.

سۈرە قايتىدىن تىرىلىشقا مۇناسىۋەتلىك ئوبرازلىق بىر بالاغەت تىلى بىلەن باشلىنىدۇ:

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ (1) عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ (2) الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ (3) كَلَّا سَيَعْلَمُونَ (4) ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ (5)

« ئۆز ئارا نېمە توغرۇلۇق سورىشۋاتىدۇ؟ ئۇ چوڭ ۋەقەنىڭ خەۋرىنى سوراۋاتامدۇ؟ ئۇلار شۇ (خەۋەر – قىيامەت) ھەققىدە باشقىچە ئويدا بولىۋاتىدۇ. ھەرگىز ئۇلار ئويلىغاندەك ئەمەس، كېيىنچەكتە (ھەقىقەتنى) بىلىپ قالىدۇ. ھەرگىز ئۇلار ئويلىغاندەك ئەمەس، ئۇلار (ھەقىقەتنى) كەلگۈسىدە بىلىدۇ » (1 – 5).

بۇ ئايەتلەردىن كېيىن، ئىنسانغا بېرىلگەن نېمەتلەر ئەسلىتىلىدۇ: « ئۇيقۇڭلارنى ئۆلۈم (نىڭ سىمۋولى) قىلدۇق » (9) ۋە « كۈندۈزنى ھاياتقا (سىمۋول) قىلدۇق » (11) دېگەن ئايەتلەر بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا.

سۈرىدە ئىلاھىي مۇكاپات ۋە جازا تەپسىلىي تەسۋىرلىنىدۇ (21 – 40). بۇ بۆلەكتە كىشىگە قاتتىق تەسىر قىلىدىغان جەننەت ۋە جەھەننەم ھەققىدە تەسۋىرلەر بېرىلگەن بولۇپ، بۇ تەسۋىرلەرنىڭ ھەممىسى ئىلاھىي رەھمەتنىڭ بىر ئەسەرى. چۈنكى، ۋەھىي پۈرسەت قولدىن كېتىشتىن بۇرۇن، خاتادىن قايتىشقا پۈرسەت بار ۋاقىتتا، ئىنساننى ئەقلى – ھۇشنى تېپىشقا ۋە يارىتىلىش مەقسىتىگە يۈزلىنىشكە دەۋەت ئۈچۈن نازىل قىلىنغان.

سۈرە، ئىنكار قىلغان ھېساپ كۈنى بىلەن يۈزلەشكەن بىر ئىنكارچىنىڭ پۇشايمانلىق چېقىپ تۇرىدىغان شۇ ئاچچىق نىداسى بىلەن ئاخىرلاشقان:

يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

« كاشكى مەن تۇپراق بولۇپ كەتكەن بولسامچۇ! » (40).

نازىئات سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « سۆكۈپ چىقارغۇچىلار » ياكى « تارتىپ چىقارغۇچىلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « نازىئات » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« (خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ قەلبىگە) كىرىپ (كۆپۈرنى ئۇ يەردىن) قاتتىق تارتىپ چىقارغان (ئاگاھلاندۇرغۇچى / غەزەپ ئايەتلەر) بىلەن قەسەمكى! » (1).

تىرناق ئىچىدە بېرىلگەن ئىگىدىن مەلۇم بولغاندەك، سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن ئايەت، ئىگىسى نامەلۇم بۆلەكنىڭ بىرىنچى ئايىتىنى تەشكىل قىلماقتا. مۇپەسسىرلەر « تارتىپ چىقارغۇچىلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « نازىئات »نىڭ كىم ئىكەنلىكى ھەققىدە پەرقلىق قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان ۋە شۇ شەكىلدە چۈشەندۈرگەن. ئۇلار « پەرىشتىلەر، يۇلتۇزلار، ئوق ئاتقۇچى مۇجاھىتلار » ياكى « قەبزى قىلىنغان روھلار » دەپ چۈشەندۈرگەن. بۇ كەلىمىدە ئىپادىلەنگەن نامەلۇم ئىگىنى « پەرىشتىلەر » دەپ چۈشەندۈرۈش قۇرئانغا زىت كېلىدۇ. چۈنكى، قۇرئان پەرىشتىلەرنى « چىشى – قىز » دەپ قارايدىغان مۇشرىكلارنىڭ باتىل ئېتىقادىنى زۇخرۇف 19 – ئايەتتە رەت قىلىدۇ. « يۇلتۇزلار » ياكى « روھلار » دەپ چۈشەندۈرۈشمۇ يۇقىرىقىدەك خاتا. چۈنكى، بۇلارنى سوبىيكتىپلىققا (ئىگە، مەلۇم كۈچ – قۇدرەتكە) ئىگە قىلىش، يۇلتۇزلارغا چوقۇنغۇچىلارنىڭ ئېتىقادىدۇر. ھالبۇكى ئايەتتە « مۇدەببىرات » دېيىلمەكتە. مۇدەببىر « باشقۇرغان، ئىدارە قىلغان، ئىدارە قىلغۇچى » دېگەنلىك بولىدۇ. بىزنىڭچە، بۇ سۈپەتلەرنىڭ ئېنىقلىغۇچىسى، بۇ سۈرىگە ئوخشاش بولغان زارىيات، ئادىيات، ساففات، مۇرسەلەت سۈرىلىرىنىڭ باشلىنىشىدا ئورۇن ئالغان ئىگىسى نامەلۇم سۈپەتلەرگە ئوخشاش ۋەھىي بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

سۈرە دەسلەپكى مەزگىلدىن تارتىپ بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، دەسلەپكى نۇزۇل تەرتىپلىرىنىڭ ھەممىسىدە نەبە – ئىنفىتار سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، مەزكۇر سۈرە قۇرەيش ئېمبارگوس باشلانغان بىرىنچى يىلدا، يەنى نۇبۇۋەتنىڭ 7 – يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى ئاخىرەت بولۇپ، باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش بۇ سۈرىنىڭ ئانا تېمىسىنىڭ ئاخىرەت بولىشىنىڭ سەۋەبى بار. چۈنكى، ھەر نەرسىنىڭ بىر روھى بار، دۇنيانىڭ روھى ئاخىرەتتۇر.

سۈرە باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش ۋەھىي ئىما قىلىنغان ھالدا باشلانغاندىن كېيىن، ئاخىرەتكە مۇناسىۋەتلىك بىر بۆلەك بايان قىلىنغان (6 – 14). ۋەھىي بۇ ئارقىلىق خىتاب

قىلغۇچىلىرىنى « ئاخىرەتكە ئىمان ئېيتىشقا » چاقىرماقتا. بۇ ئارقىلىق ياخشىلاردىن بولۇشنى بىر سىستېمىغا باغداشتۇرماقتا. خىتاب قىلىنغۇچىنى تەك دۇنيالىق چۈشەنچىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئىككى دۇنيالىق چۈشەنچىگە ئىگە قىلىشنى مەقسەت قىلماقتا. چۈنكى، ئاخىرەتكە ئىمان، ئىنسانغا ئاللاھ قا ئىشىنىشنى تەنبىھلەيدۇ. ئەگەر ئاللاھ قا بولغان ئىشەنچ بولمىسا، ئىمان ئەخلاقىمۇ بولمايدۇ. ئاللاھ قا ئىشەنچ قىلمايدىغان بىر كىشىنىڭ ئاللاھ قا بولغان ئىمانىنىڭ ئىتبارى بولمايدۇ. ئاللاھ قا بولغان ئىشەنچىنىڭ ئەڭ مۇھىم شەرتلىرىدىن بىرسى ئاخىرەتكە ئىمان ئېيتىش. كىشى فىترىتىگە سادىق بولغان ئەھۋالدا ياخشىلاردىن بولالايدۇ. لېكىن، بۇ ياخشىلاردىن بولۇشنىڭ ئىزچىللىقى ھەققىدە بىر نېمە دېيىش قېيىن. بۇلار بولماستىن، ياخشىلاردىن بولۇش ھايات شەكلىگە ئايلىنالمايدۇ. ياخشىلىقنى ھايات شەكلىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن « ئىمان » شەرت. ئىماننىڭ تەۋھىد ـ نۇبۇۋۋەت ـ مەئادتىن تەشكىل بولغان ئۈچ ئۇنسۇردىن ئەڭ غەيىب بولغىنى « مەئاد » بولۇپ، ئۇ ئاخىرەتكە ئىماندۇر. ئاخىرەتكە ئىمان، بىر كىشىنىڭ بىر ياخشىلىقنى بىرەر غەرەز ياكى مەنپەئەت تەمەسىدىن خالي ھالدا قىلىشىنىڭ ۋە داۋاملاشتۇرۇشنىڭ كاپالىتى بولىدۇ. ئاخىرەتكە ئىمان بولماستىن قىلىنغان ياخشىلىق، يا بىرەر غەرەز ياكى مەنپەئەت ئۈچۈن بولىدۇ. ئاخىرەتكە ئىمان ئېيتقان بىرسى ياخشىلىقنى « خەيىر » ئۈچۈن قىلىدۇ. ئاخىرەتكە ئىمان ئېيتماستىن ياخشىلىق قىلغۇچىغا ئاخىرەتتىن بىر نېسىۋە يوق. چۈنكى، ھېچكىم ئاچقۇزمىغان بىر ھېساپتىن كىرىم تەلەپ قىلالمايدۇ.

سۈرە ئىگىسى نامەلۇم سۈپەتلەر بىلەن ۋەھىينى ئىما قىلغان ھالدا باشلىنىدۇ:

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا (1) وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا (2) وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا (3) فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا (4) فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا (5)

« (خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ قەلبىگە) كىرىپ (كۆپۈرنى ئۇ يەردىن) قاتتىق تارتىپ چىقارغان (ئاگاھلاندۇرغۇچى / غەزەپ ئايەتلەر) بىلەن قەسەمكى، (مۇئمىنلەرنىڭ قەلبىگە) رەھمەت بىلەن تولۇپ تاشقان بىر ئۈمىتنى ئۈستىلىق بىلەن سالغان (رەھمەت ئايەتلىرى) بىلەن قەسەمكى! (ئۇ ئۈمىت بىلەن ھايات دېڭىزىدا) ئۈزگەنسىرى جانلىنىپ ئىلگىرلىگەن (مۇئمىنلەر) بىلەن قەسەمكى! (ياخشىلىق يولىدا) ئۆزئارا بەسلەشكەن باشلامچىلار بىلەن قەسەمكى! ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئىشلىرىنى ئىزىغا چۈشۈرگۈچىلەر بىلەن قەسەمكى! » (1 ـ 5).

ئاندىن ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۆلەك باشلىنىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن ھەزرىتى مۇسا ۋە ئۇنىڭ دەۋىتىنى رەت قىلغان پىرئەۋننىڭ قىسسەسى بايان قىلىنىدۇ:

« ئاللاھ ئۇنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتكە ئىبرەت بولسۇن دەپ جازالىدى » (25).

سۈرىدە يەنە، سۆز ئارقىلىق يەتكۈزۈلگەن ئايەتلەرگە ئىشەنمەيدىغانلارغا تەبىئەت ۋە كائىنات ئايەتلىرى كۆرسىتىلگەن (27 ـ 33).

سۈرىنىڭ ئاخىرىدا سۆز يەنە قىيامەتكە كېلىپ توختايدۇ ۋە ئىنسانغا ئاللاھ تىن باشقا ھېچكىم خەۋەر بېرەلمەيدىغان، كىشىنى چۆچۈتىدىغان ئايەتلەر بىلەن سۈرە ئاخىرلىشىدۇ. بۇ ئارقىلىق مۇھاتاب ئېڭىدا ھېسابىنى بېرەلەيدىغان بىر ھايات ياشاش ئېڭىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا (42) فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا (43) إِلَى رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا (44) إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا (45) كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا (46)

« (ئى رەسۇل!) سەندىن قىيامەتنىڭ قاچان بولىدىغانلىقىنى سورايدۇ. سەن ئۇنى قانداقمۇ بايان قىلىپ بېرەلەيسەن؟ ئۇنى بىلىش پەرۋەردىگارىڭغا خاستۇر. سېنىڭ ۋەزىپەڭ پەقەت قىيامەتتىن قورقىدىغان ئادەمنى ئاگاھلاندۇرۇشتۇر. ئۇلار قىيامەتنى كۆرگەن كۈندە، گويا ئۆزلىرىنى (دۇنيادا) پەقەت بىر كەچقۇرۇن ياكى بىر ئەتتىگەن تۇرغاندەك (گۇمان قىلىدۇ) » (42 ـ 46).

ئىنفىتار سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان ئىنفەتەرات پېئىلى بىلەن ئاتالغان:

« ئاسمان خۇددى ئۈچكىنى يېرىپ بىخ تارتىپ چىققان ئۇرۇقتەك يېڭىدىن يارىتىلىشقا باشلىغان چاغدا » (1).

ئايەتتىكى ئىنفەتەرات پېئىلى، « ئىلاهىي بۇيرۇققا بويۇن ئىگىپ، خۇددى بىر ئۇرۇقنىڭ بىخ تارتىش ئۈچۈن ئۈچكىنى يېرىپ چىققىنىدەك يېڭىدىن يارىتىلىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ كەلىمىنىڭ ئىسمى فائىل شەكلى « فاتىر » بولۇپ، بۇ ئىسىم قۇرئاندىكى 35 ـ سۈرىگە بېرىلگەن.

بۇ ئىسىم، تەرجىمە ۋە تەپسىرلەرگە مۇناسىۋەتلىك مەنبەلەردە كائىنات تەۋە بولغان كەۋن ۋە فەساد (بارلىققا كېلىش ۋە بۇزۇلۇش) قانۇنىدىن « فەساد / بۇزۇلۇش »قا تەۋە دەپ قارالغان. لېكىن، بۇ كەلىمە « كەۋن / بارلىققا كېلىش » قانۇنىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، ئىنفىتار سۈرىسى « تۇنجى بارلىققا كېلىشى »نى ئەمەس، ئىنفىئالنى كۆرسەتكەندەك « يېڭىدىن بارلىققا كېلىش »نى بىلدۈرىدۇ. تۇنجى بارلىققا كېلىشنى بىلدۈرىدىغان ئىسىملار فەجر ۋە فەلەقتۇر.

رەسۇلۇللاهقا نىسبەت بېرىلگەن بىر رىۋايەتتە، سۈرە بىرىنجى ئايىتى بىلەن ئاتالغان. سۈرە بۇخارىدا بىرىنچى ئايىتى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت بېرىلگەن نۇزۇل تەرتىۋىدە نازىئات ـ ئىنشىقاق سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ سۈرە رەسۇلۇللاھ « چېچىمنى ئاقارتتى » دېگەن سۈرىلەر ئارىسىدا يەر ئالماقتا. بۇ سۈرىنىڭ قورەيىش ئېمبارگوسىنىڭ باشلانغۇچ مەزگىلىدە نازىل بولغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. سۈرە پەيغەمبەرلىكنىڭ 7 ـ يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۇرىنىڭ ئانا تېمىسى ئاخىرەت بولۇپ، ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىپ، ئاللاھ قا ئاسىيلىق قىلىۋاتقان، ئۆزى مەيلىچە ياشاۋاتقان ئىنسان ئېڭىدا جاۋاپكارلىقنى بېرەلەيدىغان بىر ھايات ئېڭىنى شەكىللەندۇرۇشنى مەقسەت قىلماقتا، ئىنسان گەپ – سۆز ۋە ئەمەللىرىدە مەسئۇلىيەتچان بولۇشقا چاقىرماقتا.

سۇرە يېڭىدىن يارىتىلىشقا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر بىلەن باشلانغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ئىنسانغا قايتا تىرىلىشنى ئەسكەرتمەكتە. سۇرىنىڭ ئالدىنقى ئايەتلىرىدە قۇرئاندىن باشقا ھېچقانداق بىر مەنبەدىن بىلەلمەيدىغان قايتىدىن يارىتىلىش سەھنىسى تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، يۇلتۇزلارنىڭ يېڭىدىن يارىتىلىشى ۋە دېڭىزلارنىڭ قايتىدىن ئوتتۇرىغا چىقىشى بايان قىلىنغان:

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ (1) وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ (2) وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ (3)

« ئاسمان خۇددى ئۇچكىنى يېرىپ بىخ تارتىپ چىققان ئۇرۇقتەك يېڭىدىن يارىتىلىشقا باشلىغان چاغدا، يۇلتۇزلار قايتىدىن چېچىلغان چاغدا، دېڭىزلار قايتىدىن كۆتۈرلۈپ دولقۇنلىغان چاغدا... » (1 – 3).

بۇ ئايەتلەرنىڭ مەقسىتى ئىنساننىڭ ئاللاھ تىن يۈز ئۆرۈپ خيانەت قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش بولۇپ، كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان ئايەت بۇلاردىن كېيىن كەلمەكتە:

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ

« ئى ئىنسان! سېنى مەرھەمەتلىك رەببىڭگە ئاسىيلىق قىلىشقا نېمە ئالدىدى؟ » (6).

ئىنساننىڭ يارىتىلىشى بايان قىلىنىپ. ئاللاھ نىڭ بەرگەن بۇ نېمەتلىرى ئەسلىتىلگەندىن كېيىن، بۇ نېمەتكە تۈزكورلۈق قىلماسلىققا چاقىرىلغان (7 – 9). ئاندىن ئىنساننىڭ دائىم كۆزىتىلىپ ۋە نازارەت قىلىنىپ تۇرىلىۋاتقانلىقى بايان قىلىنغاندىن كېيىن (10 – 12)، ياخشىلارغا مۇكاپات، يامانلارغا جازا بېرىلىدىغانلىقى بىلدۈرۈلگەن (13 – 16).

بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بىر مەقسىتى بولۇپ، ئۇ ئىنسانغا ھېساب كۈننى ئەسلىتىش. چۈنكى، ئۇ كۈندە بىر ئىنساننىڭ باشقا بىر ئىنسانغا ھېچقانداق پايدىسى بولمايدۇ:

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ

« ئۇ، بىر ئادەمنىڭ يەنە بىر ئادەمگە يارداەم بېرىشى، مەنپەئەت يەتكۈزۈشى مۇمكىن بولمايدىغان كۈندۇر. بۇ كۈندە ھۆكۈم پۈتۈنلەي ئاللاھ قا خاستۇر » (19).

ۋاقىئە سۇرىسى

سۇرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ۋەقە، ۋەزىيەت » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ۋاقىئە » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ

« يۇز بېرىشى شۇبهىسىز بولغان ئۇ قورقۇنچ ۋەقە مەيدانغا كەلگەن چاغدا » (1).

سۇرە ئاللاھ بەلگىلىگەن بۇزۇلۇش بىلەن مۇناسىۋەتلىك سۇرىلەر قاتارىغا كىرىدۇ.

سۇرىگە بۇ ئىسمنى رەسۇلۇللاھ قويغان بولۇپ، بارلىق مۇسھاب ۋە ھەدىس توپلاملىرىدا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

سۇرە مەككىدە نازىل بولغان. سۇرىنىڭ مەزمۇنىمۇ بۇنىڭغا دالالەت قىلىدۇ. رەسۇلۇللاھ بىلەن ھەزرىتى ئەبۇ بەكىر ئارىسىدا ئۆتكەن بىر دىئالوگ، سۇرىنىڭ نازىل بولۇش زامانى ھەققىدە بىزگە يېپ ئۇچى بېرىدۇ:

« ئەبۇ بەكىر:

- چاچلىرىڭ ئاقىرىپ كېتىپتۇ يا رەسۇلۇللاھ.
- چاچلىرىمنى ھۇد، ۋاقىئە، مۇرسەلات، ئەمما يەتەسائەلۇن، ئىزەششەمسۇ كۇۋۋىرات (سۇرىلىرىدىكى ھەقىقەتلەر) ئاقارتىۋەتتى، دەپ جاۋاپ بەردى رەسۇلۇللاھ » (تىرمىزى).

بۇ مەلۇماتقا ئاساسەن، مەزكۇر سۇرىنىڭ دەۋەتنىڭ 8 – يىلىدا نازىل بولغان دېسەك خاتالاشمايمىز. بۇ قۇرەيش ئېمبارگوسى باشلىنىپ بىر يىل ئۆتكەن مەزگىل ئىدى. ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە مەدىنىدە نازىل بولغان ناسىر سۇرىسى بىلەن مەككىدە نازىل بولغان ئادىيات سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. باشقا تەرتىپلەردە تاھا – شۇئەرا سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمان بولىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان تاھا سۇرىسى بۇ سۇرىدىن خېلىلا بۇرۇن نازىل بولغان. بىزچە ئىنفىتار – شۇئەرا سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلسا مۇۋاپىق بولىدۇ.

سۇرە ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇن نوقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ سۇرە قۇرئاننىڭ مۇندەرىجىسىگە ئوخشاپ قالىدۇ. سۇرىنىڭ پەزىلىتى ھەققىدە بىر قىسىم رىۋايەتلەر مەۋجۇت. سۇرىنىڭ بۇ ھەقتىكى ئالاھىدىلىكىنى ئىككىنجى نەسىل (تابىئىن) ئىچىدە ئۆتكەن مەشھۇر زاھىدى مەسرۇقتىن نەقىل قىلىنغان تۆۋەندىكى ئىپادە ئەڭ ياخشى شەكىلدە بايان قىلغان:

« كىم بۇرۇنقىلارنىڭ ۋە كېيىنكىلەرنىڭ، جەننەت ئەھلى ۋە جەھەننەم ئەھلىنىڭ، دۇنيا ۋە ئاخىرەت ئەھلىنىڭ ھالىدىن خەۋەردار بولماقچى بولسا، ۋاقىئە سۇرىسىنى ئوقۇسۇن » (ئىبن ئاشۇر).

بۇ يەردە ئەسكەرتىشكە تېگىشلىك نوقتا شۇ: مەسرۇقنىڭ سۇرىنىڭ پەزىلىتى ھەققىدىكى بۇ سۆزلىرى، سۇرىنىڭ مەزمۇنى كۆزدە تۇتۇلغان ھالدا ئېيتىلغان بولۇپ، بۇ پەزىلەتكە ئېرىشىش ئۈچۈن سۇرىنى تىلاۋەت قىلىش كۇپايە قىلمايدۇ، ئۇنى چۈشۈنۈش شەرت. چۈشۈنۈش پەقەت لەبزىنى تەلەپپۇز قىلىش بىلەن ۋۇجۇتقا چىقمايدۇ. مەنىسىنى ئۆزلەشتۈرۈش كېرەك.

سۇرە ئاخىرقى سائەت ھەققىدىكى ئاگاھلاندۇرۇش بىلەن باشلانغان بولۇپ، پەقەت مېھمان (ئىنسان)لا ئەمەس، ئۆتەڭ (دۇنيا)نىڭمۇ ئۆلۈملىك ئىكەنلىكى ئىما قىلىنىدۇ. بۇ ئارقىلىق دۇنياغا بېرىلىپ كېتىش خەۋپىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى بۇرايدۇ (1 – 6). ھايات ياخشىلار بىلەن يامانلار ئارىسىدىكى بىر مۇسابىقە بولۇپ (7 – 14)، بۇ مۇسابىقە بىر كۈنى ئاخىرلىشىدۇ. كىشى تاللىشىغا قارىتا يەنە بىر ئالەمدە مۇكاپات ياكى جازاسىنى ئالىدۇ (15 – 56). ئىنكار قىلىشنىڭ تۈزكورلۇق ئىكەنلىكى بايان قىلىنىپ، ئىلاھ يارىتىلىش ۋە ئىنساننىڭ ئەتراپىنى

ئوراپ تۇرغان نېمەتلەرگە كىشىنىڭ دىققىتى ئاغدۇرۇلىدۇ. ئىنكار قىلىشنىڭ تىگىدە شۇكۇرسىزلىك، ئۇنىڭ تىگىدە قىممىتىنى بىلمەسلىك ياتقانلىقى بايان قىلىنىدۇ (57 – 74).

سۈرىدە ئىنسانلار ياخشىلار، يامانلار، ئاۋانگارت ياخشىلار دەپ ئۈچ تۈرگە ئايرىلىدۇ. بۇ ئۆلچەم بىزنىڭ ئەنئەنىۋي ياخشى – يامان چۈشەنچىمىزنى ئۆزۈپ تاشلايدۇ. ياخشىلارنىڭ ياخشى ھالىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىشى، ئەسلىدە ئاۋانگارت ياخشىلارنىڭ بولىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. چۈنكى، ھەر قانداق بىر ئەسكى، ئانىسىدىن ئەسكى بولۇپ تۇغۇلمايدۇ، ئەتراپىدىكى مۇھىتنىڭ تەسىرى بىلەن ۋاقىتنىڭ ئۆتىشىگە ئەگىشىپ ئەسكى بولىدۇ، ناچار مىجەز – خۇيىنى ئۆزىگە يۇقتۇرىۋالىدۇ. بۇ نوقتىدىن قارىغاندا، ياخشىلارمۇ ئەسكىلەردىن بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ ياخشى ھالىتىنى ساقلاپ قېلىشى ئاۋانگارت ياخشىلارنىڭ تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە بولماقتا. بارلىق پەيغەمبەرلەر ئاۋانگارت ياخشىلار قاتارىغا كىرىدۇ. سۈرە بۇ ئۈچ تۈرنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (8) وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (9) وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ (10) أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ (11) فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (12) ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (13) وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ (14) عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ (15) مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ (16) يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ (17)

« (بىر تۈركۈم كىشىلەر) سائادەتمەنلەردۇر، سائادەتمەنلەر قانداق ئادەملەر؟ (ئۇلار نامە – ئەمالى ئوڭ تەرىپىدىن بېرىلىدىغان) ئادەملەردۇر. (بىر تۈركۈم كىشىلەر) بەختسىز ئادەملەردۇر، بەختسىز ئادەملەر قانداق ئادەملەر؟ (ئۇلار نامە – ئەمالى سول تەرىپىدىن بېرىلىدىغان) ئادەملەردۇر. (يەنە بىر تۈركۈم كىشىلەر ياخشى ئىشلارنى) ئەڭ ئالدىدا قىلغۇچىلار بولۇپ، (ئۇلار جەننەتكە) ئەڭ ئالدىدا كىرگۈچىلەردۇر. ئۇلار چەكسىز نېمەتلەر بىلەن تولغان جەننەتلەردە ئاللاھ قا يېقىن بولغۇچىلاردۇر. بۇلارنىڭ بىر قىسمى ئىلگىرىكىلەردىن، بىر قىسمى كېيىنكىلەردىن بولىدۇ. ئۇلار ئەمەلنىڭ مەھسۇلى بولغان تەختلەر ئۈستىدە يۆلەنگەن ھالدا بىر – بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرىدۇ. (قېرىماي) ھەمىشە بىر خىل تۇرىدىغان ياشلار ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرىدۇ » (8 – 17).

ئاۋانگارت ياخشىلار ياخشىلىقتا ھەمىشە ئالدىنقى قاتاردا تۇرغۇچىلاردۇر. ئۇلار ئاللاھ قا يېقىن بولغانلاردۇر، يەنى « مۇقەررەبۇن » دۇر. ئۇلار چەكسىز نېمەتلەر بىلەن تولغان جەننەتلەرگە لايىق بولغۇچىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئۆتمۈشتىكىلەردىن، بىر قىسمى كېيىنكىلەردىن بولىدۇ. چۈنكى، ئۇ « بىر قىسمىغا » نەبىلەرمۇ كىرىدىغان بولۇپ، نەبى / رەسۇل ئەۋەتىلىش ئاخىرلاشتى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇرۇنقىلاردىن، بىر قىسمى كېيىنكىلەردىن بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئايەتلەردە، چەكسىز نېمەتلەر بىلەن تولغان ۋە ئەبەدىي سائادەت مەركىزى جەننەت ھەققىدىكى تەسۋىرلەر بايان قىلىنغان (18 – 26). بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان نېمەتلەر، خۇددى ئاۋانگارت ياخشىلارنىڭ دۇنيادىكى ئەمەللىرىگە ئوخشاپ قالىدۇ. دۇنيادا ياخشىلىققا ئالدىراپ ئاقارتقان چاچلىرى، ئاخىرەتتە ئۆلۈمسىز يىگىتلىك بولۇپ ئۇلارنى كۈتمەكتە. دۇنيادا ياخشىلىق كۆپەيسۇن دەپ، ئۆزىنى مەھرۇم قىلغان نۇرغۇن مۇباھلار،

ئاخىرەتتە ئۇلارغا ئەبەدىي ۋە مۇتلەق گۈزەللىك بولۇپ قالىدۇ. دۇنيادا ياخشىلىققا ئالدىراپ ئولتۇرۇشقا پۇرسەت تاپالمىغان ئورۇندۇقلار، ئاخىرەتتە ئۇلارغا « ئەبەدىي ھوزۇر تەختلىرى » بولۇپ قالىدۇ. ئىپادىلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلىدىغان شادلىقلىرىنى ئۇ تەختلەرگە يۆلەنگەن ھالدا تەڭ بەھرىمان بولىشىدۇ. دۇنيادا ئاۋانگارت ياخشىلاردىن بولۇش ئۈچۈن ۋاز كەچكەن ھالاۋەت ۋە ئالىي تۇرمۇش، ئاخىرەتتە جەننەت ھاياتىنى تاماملايدىغان چەكسىز ھەدىيە سۈپىتىدە ئۇلارغا بېرىلىدۇ.

ئاندىن پەقەت « ياخشىلارنىڭ » مۇكاپاتلىرى بايان قىلىنغان (27 – 40). ئۇلارغا بېرىلىدىغان مۇكاپاتلار ئارىسىدا، ئەڭ ياخشىلارغا بېرىلىدىغان مۇكاپاتلار تىلغا ئېلىنمىغان. ئۇلارنىڭ مۇكاپاتلىرى ئاۋانگارت ياخشىلارنىڭكى بىلەن ئوخشاش ئەمەسلىكى بۇنىڭدىن چىقىپ تۇرىدۇ. ئاندىن يامانلارنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بايان بېرىلگەن. ئۇلارنىڭ دۇنيا ھاياتىدا قىلغان يامانلىقلىرى جانلىنىپ ئالدىغا كەلگەندىكى. دۇنيا ھاياتىدا بوغزىدىن ئۆتكەن ھەر ھارام لوقما ۋە زۇلۇم، ھەر ھارام يېمەك – ئىچمەك، ئاخىرەتتە ئۇلارغا ئىچىدىن ئازاپلايدىغان كۆيدۈرگۈچى بىر ئوت، يۈرەك داغلىغۇچى ئۈمتىسىزلىك بولۇپ ئىگىسىگە قايتىدۇ. ھەر يامانلىقى، ئىچىنى بوغدىغان بىر سايىدەك ئۇلارغا ھەمراھ بولىدۇ (41 – 44).

ئۇلاردىكى ئاساسلىق مەسىلە بىر دۇنيالىق چۈشەنچىسى بولۇپ، ھېساپ كۈنىگە ئىشەنمىگەنلىكى ئۈچۈن مەسئۇلىيەت تۈيغۇسى ئىچىدە ھېسابىنى بېرەلەيدىغان بىر ھايات ياشاشنى ئويلاشمىغانلىقى. دۇنيادا دەپسەندە قىلغان ئىلاھىي چەكلىمىلەر، ئۆلۈمدىن كېيىن روھلىرىغا زەھەرلىك جەھەننەم دەرىخىنىڭ مېۋىسى غىزا سۈپىتىدە بېرىلىدۇ (51 – 52). چۈنكى، ئۇلار ئىچىگە ئاللاھ ئېمتىھان مەقسىتى بىلەن تۈغۈلۈشتىلا فىترىتىگە تىككەن جەننەت دەرىخىنى سۈغۈرۇشنىڭ ئورنىغا، جەھەننەم دەرىخىنى سۈغاردى. دۇنيادا قەيەرگە مەبلەغ سالغان بولسا، ئاخىرەتتە ئۇنىڭ مېۋىسىنى ئالىدۇ. ئۇلار دۇنيادا گۈناھقا تويمىغانىدى، ئاخىرەتتە دۇنيا ھاياتىدا قىلغان يامانلىقلىرىنىڭ زەھەرلىك شەربەتلىرىنى خۇددى سۈغا تەشنا بولغان تۆگىلەردەك ئىچىدۇ (54 – 55).

رەھمىتى چەكسىز بولغان رەھمان، بەندىلىرىنىڭ زەھەرلىنىشىگە رازى ئەمەس. شۇڭا بۇ بۆلەكتىن كېيىن پۈتۈن ئىنسانلارغا خىتاب قىلىدۇ:

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ (57) أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ (58) أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ (59) نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (60)

« بىز سىلەرنى ياراتتۇق. (ئى ئىنسانلار) بۇ ھەقىقەتنى نېمە ئۈچۈن قوبۇل قىلمايسىلەر؟ سىلەر (ئاياللارنىڭ بەچچىدانىغا) تۆكۈلگەن مەنى ھەققىدە ئويلاپ باقتىڭلارمۇ؟ ئۇنى سىلەر ياراتتىڭلارمۇ ياكى بارلىق يارىتىشنىڭ مەنبەسىمۇ بىزمۇ؟ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا ئۆلۈم قانۇنىنى بىز بەلگىلىدۇق، بىز ئۇنى ھەرگىز بۇزمايمىز » (57 – 60).

بۇ نېمەتلەر ئەسلىتىلگەندىن كېيىن، بىر تەلەپ ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ:

« ئۇنداقتا ھەر ئىشنى ئەزىمەتلىك رەببىڭنىڭ نامى بىلەن قىلغىن! » (74).

بۇنىڭغا ئەمەل قىلغان كىشى رەببىنىڭ ۋەھيىسىنى ئۆزىگە يېتەكچى قىلىدۇ. چۈنكى، ئۇ « خىتاب قىلىنغۇچىنى / ئەمەل قىلغۇچىنى قىممەتكە ئىگە قىلغۇچى بىر خىتابتۇر » (77).

ۋەھىينىڭ نازىل قىلىنىش مەقسىتى ئىنسانغا نېمەتنى بەرگۈچىنى ئەسلىتىشتۇر. مانا بۇ سەۋەپتىن ۋەھىينى ئىنكار قىلىش، ئىنكار قىلغاندىن مەنپەئەتلىنىشتۇر « سىلەر مانا مۇشۇنداق قىلىپ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىشنى ئۆزەڭلارغا ئوزۇقلۇق قىلىۋالىسىلەر » (82).

مانا بۇ يەردە بىر بۆلەك باشلىنىدۇ ۋە قۇرئاندا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىغان سەكرات مەنزىرىسى تەسۋىرلىنىدۇ:

وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ (82) فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ (83) وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ (84) وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ (85) فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ (86) تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (87) فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ (88) فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ (89) وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (90) فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (91) وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ (92) فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ (93) وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ (94) إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ (95)

« مۇشۇنداق بىر خەۋەر / سۆز (قۇرئان)نى سىلەر كىرلەتمەكچىمۇ؟ بۇ ئارقىلىق سىلەر ھەقىقەتنى يالغانغا چىقىرىشنى ئۆزەڭلارغا غىزا ھالىغا كەلتۈرمەكچى شۇنداقمۇ؟ ئۇنداقتا جان ھەلقۇمغا يەتكەن چاغدا (سەكراتقا چۈشكەن ۋاقىتتا) نېمە بولىدۇ؟ سىلەر ئۇنىڭ (ھەقىقەتنى / قۇرئاننى ئىنكار قىلغۇچىنىڭ) بېشىدا قاراپ تۇرىسىلەر. بىز ئۇنىڭغا سىلەردىنمۇ بەكرەك يېقىن بولىمىز، لېكىن سىلەر بىزنى كۆرەلمەيسىلەر. ئەگەر سىلەر بىزگە تۇغۇلۇشتىن قەرزدار ئەمەسلىكىڭلارغا ئىشەنسەڭلار، بۇ ئېتىقادىڭلاردا راستچىل بولساڭلار، قېنى ئۇنداقتا ھاياتنى مېيىتقا قايتۇرۇپ بېرىڭلار. ئەگەر ئاللاھقا مۇقەررەبىين / يېقىن (تائەت – ئىبادەت ۋە ياخشى ئىشلارنى ئەڭ ئالدىدا قىلغۇچى)لاردىن بولساڭلار، (جايىڭلار) ئىپادىلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلىدىغان ھوزۇر، چەكسىز رىزىق ۋە شادلىققا تولغان جەننەتتە بولىسىلەر. ئەگەر سائادەتمەنلەردىن بولساڭلار، (ئى) ۋەدىسىگە ۋاپا قىلغۇچى بەختىيار كىشى: ساڭا سالام بولسۇن! ئەگەر ئۇ، ئىنكار قىلىپ توغرا يولدىن چىقىپ كەتكەن بىرى بولغان بولسا، ئۇنىڭ جازاسى يۈرەك داغلايدىغان (ئۈمىتسىزلىك) دوستىخېنىدا كۈتۈۋېلىنىش ۋە شىددەتلىك ئوتتا (جەھەننەمگە) تاشلىنىش بولىدۇ. شەك – شۈبھىسىزكى، بۇ ئېنىق ھەقىقەتتۇر » (82 – 95).

سۆز ھالىتىدە ئالدىمىزغا قويۇلغان ھەقىقەتنى يالغانغا چىقىرىپ ئىنكار قىلغان كىشى، بىر كۈنى چوقۇم خەۋەر بېرىلگەن بۇ ھەقىقەت بىلەن يۈزلىشىدۇ (95). سۈرىنىڭ ئاخىرىدا ئىنسانلار بۇ ھەقىقەتنى قوبۇل قىلىشقا چاقىرىلغان:

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (96)

ئۇنداقتا (ئى ئىنسان!) ھەر ئىشنى ئەزىمەتلىك رەببىڭنىڭ ئىسمى بىلەن قىلغىن.

شۇئەرا سۈرىسى

سۇرە 224 – ئايەتتىدە تىلغا ئېلىنغان « شائىرلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « شۇئەرا » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. ئايەتتە شامانلىقنى شائىرلىقنىڭ ئالدىغا ئۆتكۈزگەن، تىل سەنئىتىنى ئاللاھ قا بولغان ھەيرانلىقى يولىدا ئىشلەتمەي، ئۇنىڭغا قارشى چىققان شائىرلار ئەيىبلەنگەن.

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ – شائىرلارغا گۇمراھلار ئەگىشىدۇ (224).

سۇرە مەككىدە نازىل بولغان. ئىبن ئاببباسنىڭ قۇرئان نازىل بولۇش تەرتىۋىدە تاھا – نەمل سۇرىلىرى ئارىسىغا، باشقا تەرتىپلەردە ۋاقىئە – نەمل سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ تەرتىپلەرگە ئاساسلانساق، مەزكۇر سۇرە دەۋەتنىڭ 5 – ياكى 6 – يىلىدا نازىل بولغان بولىدۇ. لېكىن، سۇرىنىڭ مەزمۇنى نەزەردە تۇتۇلغاندا، بۇ سۇرە قۇرەيش بويقۇتىنى دەۋر ئارقا كۆرىنۈشى قىلغان. بەلكىم، بۇنىڭدىن بىر مەزگىل كېيىن نازىل بولغان بولىشىمۇ مۇمكىن. بۇ نوقتا نەزەردە تۇتۇلغاندا، مەزكۇر سۇرە رىسالەتنىڭ 8 – يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۇرە ئەئراف، ھۇد، ھىجر ۋە ئەنبىيا سۇرىلىرىگە ئوخشاش ئاللاھ نىڭ ئەلچىلىرى ھەققىدە توختىلىدۇ. لېكىن، ھېچقايسىسىدا قىسسەلەردە تەكىتلەنگەن مەسىلە ئوخشاش ئەمەس. بۇ سۇرىدىكى قىسسەلەرنىڭ مەركىزىدە نەبىلەر ئورۇن ئالغان. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ سۇرىدە بەنى ئىسرائىل بارلىق مۇھاتابلىرىغا ئىبرەت قىلىپ كۆرسىتىلگەن. سۇرىدە بۇۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھقا خىتاب قىلىنغان. شۇڭا، سۇرىدە ئىككىنچى شەخس بىرلىك ئالمىشى (سەن) ناھايىتى كۆپ ئىشلىتىلگەن. بۇ خىتاب بىۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھقا، ۋاستىلىق ھالدا بارلىق كىشىلەرگە بولۇپ، ئۇلارنىڭ شەخسىيىتىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. سۇرىنىڭ ئۇچىنچى ئايىتىدە، ئىنكار قىلغۇچىلار ئۈچۈن كۆڭلى يېرىم بولغان، ئۇلارنىڭ ھالىغا ئېچىنغان پەيغەمبەرگە تەسەللىي بېرىلگەن:

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ

« ئۇلارنىڭ ئىمان ئېيتمىغانلىقىدىن ئۆزەڭنى ھالاك قىلۋېتەي دەپ قالدىڭ » (3).

باشقىلارنىڭ ئىمانى ئۈچۈن ئۆزىنى ھالاك قىلىش ... ئالەملەرگە رەھمەت بەلكىم مانا مۇشۇنداق بىر ئىش بولسا كېرەك. ئىسلامنىڭ بىر شەپقەت ھەرىكىتى ئىكەنلىكىگە بۇنىڭدىنمۇ ياخشى بىر ئۆرنەك بارمۇ؟ لېكىن، ئاللاھ قويغان بىر قانۇن بار. بۇ قانۇنغا ئاساسلانغاندا، سىرتتىن كەلگەن بىر تەلەپ بېراۋنىڭ ھىدايىتى ئۈچۈن كۇپايە قىلمايدۇ. چوقۇم كىشى ئۆزى تەلەپ قىلىشى، توغرا يولغا يۈزلىنىشى، ئاللاھ تىن توغرا يولغا باشلىشىنى تىلىشى لازىم. ئەگەر بۇنىڭ ئەكسىچە بولغان بولسا ئىدى، ئاللاھ نىڭ يەر يۈزىدىكى ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىنى ئىمانغا مەجبۇر قىلىشى ھەرگىزمۇ تەس ئەمەس. ئىنسانلار ئىمانغا مەجبۇر ۋە مەھكۇم قىلىنغان بولسا ئىدى، ئىمان ئېيتقۇچىغا مۇكاپاتى بېرىشنىڭ ئەھمىيىتى بولاتتىمۇ؟ مۇكاپات ياكى جازا، ئەركىن ئىرادە بىلەن تاللاشنىڭ نەتىجىسىدۇر. تۆۋەندىكى ئايەتتە بۇ ھەقىقەت بايان قىلىنغان:

إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ

« ئەگەر بىز خالىساق ئۇلارغا ئاسماندىن شۇنداق بىر ئايەت (ئالامەت) چۈشۈرەتتۇقتە، ئۇلار ئۇنىڭغا (مەجبۇرىي) بويۇن پۈكۈپ، باش ئىگەتتى » (4)

بۇ نوقتىدا 3 – ئايەتتىكى مەزمۇنىغا ئاساسەن كىشىنىڭ ئەقلىگە « رەسۇلۇللاھ قەۋمىنىڭ بېشىغا بۇرۇنقى ئۈممەتلەرگە كەلگەندەك بىرەر بالا كېلىشىدىن ئەنسىرەۋاتقان بولغىيمىدى؟ » دېگەن سۇئال كېلىشى مۇمكىن.

رەسۇلۇللاھ ئۈچۈن ھەزرىتى مۇسا ۋە ئىبراھىم پەيغەمبەرلەر ئۆرنەك قىلىپ كۆرسىتىلگەن، ئىنكار قىلغۇچىلار ئۈچۈن نۇھ، ئاد، سەمۇد، لۇت ۋە ئەيكە قەۋمىنىڭ ئاقىۋىتى ئىبرەت قىلىپ كۆرسىتىلگەن. سۈرىدە ئىبرەت قىلىپ كۆرسىتىلگەن قەۋملەر ئاساسەن ئىنسانىيەت تارىخىدىكى بىر ئازغۇنلۇق تۈرىنى ئىشارەت قىلماقتا.

سۈرىدە بىر قانچە رەسۇلنىڭ ئاللاھ قا دەۋەت يولىدا كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقى ۋە قەۋمىنىڭ ئۇلارغا تۇتقان ئىنكارچى پوزىتسىيىسى بايان قىلىنغان. بولۇپمۇ بۇ قەۋملەرنىڭ مۆجىزىۋى ئىشارەتلەر ئالدىدىمۇ ئىنكاردا چىڭ تۇرۇشى بايان قىلىنىپ، 4 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان ھەقىقەتنى ئىما قىلىپ ئۆتكەن. بۇ ئۆرنەكلەر ئارقىلىق قەۋمىنىڭ مۇئمىن بولمىغانلىقى سەۋەبىدىن، ئۇلار ئۈچۈن قايغۇرۇپ ھالاك بولۇپ كېتەي دەپ قالغان رەسۇلۇللاھقا تەسەللىي بېرىلگەن. بۇ ئۆرنەكلەر ئارقىلىق ئىنكارچىلىقتا چىڭ تۇرغان قەۋملەرنىڭ ھېچبىرىدە ئۈمىد يوق ئىكەنلىكى كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن. بۇ قىسسىلەرنىڭ مەقسىتى، ھەر بىر قىسسىدىن كېيىن تىلغا ئېلىنغان ۋە سۈرىدە سەككىز قېتىم تەكرارلانغان بۇ ئايەتكە مۇجەسسەملەنگەن:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (67) وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (68)

« شۈبھىسىزكى، بۇ قىسسىدە ساۋاق ئالغۇچىلار ئۈچۈن چوڭ ئىبرەت بار. لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى يەنىلا ئىشەنمەيدۇ. ئاللاھ غالىبتۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر » (67 – 68)

بۇ ئاگاھلاندۇرۇش:

1. ئىنسانلارنىڭ كۆپ سانلىقىنىڭ پەرۋاسىز مۇئامىلىسىنى ئۆلچەم قىلىشقا بولمايدۇ. سەن ئىبرەت ۋە ساۋاق ئال!

2. ئاللاھ قا ئىشەنچ قىل، ئۇنىڭ مەرھىمتى چەكسىز بىر رەببى – رەھىم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇما. ئاندىن سۆز يەنە بارلىق دەۋرلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى بولغان قۇرئانغا كېلىپ توختايدۇ. « قۇرئان نېمە؟ قانداق كەلگەن؟ كىمگە كەلگەن؟ قەيەردىن كەلگەن؟ نېمە ئۈچۈن نازىل بولغان؟ قانداق خىتاب؟ » دېگەندەك بىر قاتار سۇئالغا تۆۋەندىكى تۆت ئايەت بىلەن جاۋاپ بېرىلگەن:

وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (192) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ (193) عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ (194) بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ (195)

« شۈبھىسىزكى، قۇرئان ئالەملەرنىڭ رەببى تەرىپىدىن نازىل قىلىنغانىدۇر. ئاگاھلاندۇرغۇچىلاردىن بولۇشۇڭ ئۈچۈن، ئىشەنچلىك جىبرىئىل ئۇنى سېنىڭ قەلبىڭگە ئېلىپ چۈشتى. (قۇرئان) ئوچۇق ئەرەبى تىلدا (نازىل بولدى) » (192 – 195).

سۇرىدە يەنە ئىنسانىيەت سەدىقىسى بولغان نەبىلەرنىڭ شۇ خىتابى بەش قېتىم تەكرارلانماقتا:

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ

« تەبلىغ قىلغانلىقىم ئۈچۈن سىلەردىن ھېچقانداق ھەق تەلەپ قىلمايمەن، ئۇنى پەقەت ئالەملەرنىڭ رەببىدىن تىلەيمەن » (127).

نەبىلەر ھەق سەدىقىسى بولۇپ، ئۇلار ھاياتىنى ئىنسانىيەتنىڭ سائادىتى ئۈچۈن ئاللاھ قا ئاتىغان كىشىلەردۇر. ھەقلىرىنى ۋە مۇكاپاتىنى دەۋەت قىلغان ئىنسانلاردىن ئەمەس، ئاللاھ تىن ئالغانىدى. ئالغان دېدۇق، چۈنكى ياخشى بولۇش ۋە ياخشىلىق قىلىش ئۈچۈن ھەق ئېلىش ۋە ماكاپات ئېلىشنىڭ ھاجىتى يوق. ياخشى بولۇشنىڭ ئۆزىلا بىر مۇكاپات ئەسلىدە. نەبىلەرنىڭ ھاياتى بۇ ھەقىقەتنىڭ جانلىق شاھىتى.

سۇرىگە « شائىرلار » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان ئىسمنىڭ بېرىلىشىغا سەۋەب بولغان ئايەتلەر سۇرىنىڭ ئاخىرىدا يەر ئالغان. بۇ ئايەتلەردە ئەيبلەنگەن شائىرلار، ساختا رەسۇل قىلىپغا كىرىۋالغان « شامان » شائىرلىرى بولۇپ، ئەيبلەنگەن شېئىرلارمۇ ۋەھىينىڭ تەختىگە كۆز تىككەن ۋە مۇھاتابىنىڭ ئەقلىنى ئەمەس، ھېسسىي تۇيغۇسىنى نىشان قىلغان سېھىر – ئەپسۇننىڭ قېرىندىشى ھېسابلىنىدىغان تۇردىكى شېئىرلاردۇر.

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ (221) تَنَزَّلُ عَلَى كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (222) يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ (223) وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ (224) أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ (225) وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ (226)

« سىلەرگە مەن شەيتانلارنىڭ كىمگە چۈشىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرەيمۇ؟ ئۇلار ئۆزىنى ئالداشنى ئادەتكە ئايلاندۇرىۋالغان ھەر گۇناھكارغا چۈشىدۇ، (يالغانغا) قۇلاق سالىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تولىسى (باشقىلارغىمۇ) يالغان ئېيتىدۇ. (شامانلىق قىلىۋاتقان) شائىرلارغا گۇمراھلار ئەگىشىدۇ. ئۇلارنىڭ (خىيال ۋە ھېس) ۋادىلىرىدا تېڭىرقاپ يۈرگەنلىكىنى كۆرمىدىڭمۇ؟ ئۇلار قىلمىغان نەرسىلەرنى قىلدۇق دەپ سۆزلەيدۇ » (221 – 226).

ھەقىقەتنى ئىزدىگەن شېئىر ھېكمەت، ھەقىقەتنى ئىزدىگەن شائىر ھەكىمدۇر. ھەقىقەتنىڭ ئورنىغا كۆز تىككەن شېئىر ھەددىنى ئاشقان سۆزدۇر. سۆزنىڭ ھەددىدىن ئاشقىنى، ھەددىدىن ئاشقان ئىنساندىن ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. ھەددىدىن ئاشقا شائىر شامانلىققا مايىل بولغان كىشىدۇر. قەدىمقى ھەر ئېزىشتا ۋە ھەر خىل باتىل ئېتىقادتا شامانلىقتىن بىر ئىز بار. ئىسلامدىن ئىبارەت ھەق دىن ئىنسانىيەت بىلەن تەڭتۇش بولغاندەك، شامانلىقمۇ ئىنسانىيەت بىلەن تەڭتۇش بارلىق خۇراپاتلىقنىڭ ئىسمىدۇر. ئەلۋەتتە، قۇرئان ھەددىنى بىلىدىغان شائىر ۋە سۆزگە بىر نەرسە دېمەيدۇ. بۇنىڭ دەلىلى 227 – ئايەتتۇر.

سۇرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى ئاللاھ قا، ئۆزىگە ۋە شەيئىلەرگە ياتلاشقان ھەر قەۋم ۋە مەدەنىيەتنى كۆتۈپ تۇرغان ئۆزگەرمەس بىر قانۇنىيەتتىن خەۋەر بەرمەكتە:

وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ

« زۇلۇم پاتقىقىغا پاتقانلار ئۇزاققا قالماي قايسى جايغا قايتىدىغانلىقىنى بىلىپ قالىدۇ » (227).

ئامەننا ۋە سەددەقنا دەيمىز يا رەببى! بىزنى ئۇ زالىملار قاتارىدىن قىلمىغىن، ئۇ زالىملارغا يۆلەنگەن زالىملاردىن قىلمىغىن!

ئىنشىقاق سۈرىسى

سۈرە « يېرىلىش، پارچىلىنىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئىنشىقاق كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان بولۇپ، بۇ كەلىمە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان:

« ئاسمان يېرىلغان چاغدا » (1).

بۇ سۈرە ئىلاھىي بۇزۇلۇشنى بىلدۈرىدىغان سۈرىلەردىن بىرى.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. سۈرىدىكى 6، 13 ـ 14 ۋە 20 ـ 24 ـ ئايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ سۈرە قۇرەيش بويۇقۇتى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىققان مەزگىلدە نازىل بولغان. بۇ ئايەتلەردە مۇشرىكلار زۇلۇمنىڭ كۈچىيىپ، مۇئمىنلەرنىڭ قاتتىق ئېغىر كۈندە قالغانلىقى ئىما قىلىنغان.

ھەزرىتى ئوسمان ۋە ئىبن ئاببباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ نۇزۇل تەرتىپلىرىدە ئىنفىتار ـ رۇم سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ سۈرىنى رىسالەتنىڭ 8 ـ يىلىدا نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىغا تىزىشقا بولىدۇ.

سۈرىدە بۇ دۇنيا ھاياتىنىڭ يەنە بىر يۈزى بارلىقى ئاساسىي تېما قىلىنغان بولۇپ، كىشى نېمە تېرىغان بولسا شۇنى ئالىدىغانلىقى، شۇ مەھسۇل بىلەن ئاللاھ نىڭ ھوزۇرىغا چىقىدىغانلىقى بايان قىلىنغان. يېغىنچاقلىغاندا، كائىناتنىڭ يولۇچىسى بولغان ئىنسان، يولنىڭ ئاخىرىدا تاللىشىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرىدۇ.

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (1) وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ (2) وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (3) وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ (4) وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ (5) يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ (6)

« ئاسمان يېرىلغان، رەببىڭنىڭ خىتابىغا قۇلاق سالغان ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسى ئېلىنغان؛ زېمىن سوزۇلۇپ بىپايان بىر تۈزلەڭلىككە ئايلاندۇرۇلغان، ئىچىدىكى ھەممە نەرسىنى سىرتىغا چىقىرىپ ئىچىنى قۇرۇقدىغان، رەببىڭنىڭ خىتابىغا قۇلاق سالغان ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسى ئېلىنغان ۋاقىتتىچە، ئى ئىنسان! رەببىڭگە مۇلاقەت بولغىنىڭچە سەن (مەيلى خالا ـ خالىما) ھايات يولىدا تېز سۈرئەتتە سەپىرىڭنى داۋاملاشتۇرىسەن » (1 ـ 6).

بۇ ھايات سەپىردە ھەركىشىنىڭ ئارخىۋى ئىشلىنىۋاتقان بولۇپ، ياخشىلار دۇنيا ھاياتىدا مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئەمەل قىلغانلىقى ئۈچۈن، نامە ـ ئەمەل دەپتىرى ئوڭ قولىغا

بېرىلىدۇ. جازاغا لايىق بولغۇچىلار، دۇنيا هاياتىدا فىترىتىگە ماس هالدا مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلمىغان، ۋىجدانىنىڭ چۈقانىغا قۇلاق سالمىغانلىقى ئۈچۈن، نامە – ئەمەل دەپتىرى سول قولىغا بېرىلىدۇ (7 – 15).

ئەڭ چوڭ شاهىت كىم؟ شۇبهىسىزكى، ئاللاه تۇر. ئەڭ بۇيۇك گۇۋاهلىق كىمنىڭ گۇۋاهلىقى؟ ئەلۋەتتە، ئاللاه نىڭ گۇۋالىقىدۇر. ئۇنداقتا، ئەڭ بۇيۇك شاهىتنىڭ كالامىغا قۇلاق سېلىشنىڭ ئىنسان روهىدا پەيدا قىلغان ئۆزگۇرۇشمۇ هەقىقەتەن ئەڭ چوڭ بولىدۇ:

فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ (16) وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ (17) وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ (18) لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ (19)

« شەپەق ۋاقتىنى شاهىت قىلىمەن! كېچە ۋە ئۇ خاتىرلىگەن نەرسىلەرنى شاهىت قىلىمەن! نۇرى كامالەتكە يەتكەن ئاي بىلەن قەسەمكى! ئى ئىنسانلار! سىلەر جەزمەن بىر هالىتىڭلاردا تۇرمايسىلەر، قەدەممۇ – قەدەر هايات سەپىرىنىڭ ئاخىرقى بېكىتىگە قاراپ ئىلگىرىلەيسىلەر » (16 – 19).

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئايەتلەردە هايات سەپىرىنىڭ ئاخىرقى بېكىتىدىكى مۇكاپات ۋە جازا تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، بۇ ئادالەتنىڭ يەنە بىر ئىسمىدۇر (24 – 25).

نەمل سۈرىسى

نەمل كەلىمىسى خاس ئىسىم بولغاندا « چۈمۈلە »، ئومۇمىي ئىسىم بولغاندا « بىر يەرگە جەم بولۇش قابىلىيىتىگە ئىگە ئەڭ كىچىك ۋە ئاجىز جانلىق » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان بولۇپ، سۈرىنىڭ 18 – 19 – ئايىتىدە بايان قىلىنغان قىسسەدە تىلغا ئېلىنغان.

بۇخارى ۋە تىرمىزدا، سۈرە، قىسسە تېمىسىغا نىسبەت بېرىلگەن هالدا « سۈلايمان سۈرىسى » دەپ ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. دەسلەپكى نۇزۇل تەرتىپلىرىنىڭ هەممىسىدە شۇئەرا – قاساس سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. سۈرىنىڭ بىۋاستە هالدا مۇهاتابىنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەت، كۈچ ۋە ئادالەت ئەخلاقىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلغان مەزمۇنى بۇ تەرتىپنى توغرىلايدۇ. قۇرەيش بايقۇتى مەزگىلى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋردە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ هەممىسىدە پەيغەمبەرلەر قىسسىلىرى، بولۇپمۇ بەنى ئىسرائىل ئۆرنىكى ئارقىلىق ساۋاقلار بېرىلگەن بولۇپ، بۇ مەزكۇر دەۋردە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ ئورتاق ئالاهىدىلىكىدۇر. سۈرە دەۋەتنىڭ 8 – يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۈرىدە پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسىملىرىنى چۆرىدىگەن هالدا قىسسىلەر ۋە ۋەقەلەر بايان قىلىنغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق رەسۇلۇللاه ۋە بارلىق مۇئمىنلەرنىڭ شەخسىيىتىنى شەكىللەندۈرۈش مەقسەت قىلىنغان. بۇ مەقسەت سۈرىدە ناهايىتى روشەن هالدا ئۆزىنى ئەكس ئەتتۈرگەن

بولۇپ، قىسسەلەر ئاخىرلاشقاندا ئاللاھ قا ھەمد، پەيغەمبەرلەرگە سالام قىلىشقا بۇيرۇلغان (59).

سۈرە مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان سۈرىلەر قاتارىدىن بولۇپ، ۋەھيي ئىما قىلىنغان ھالدا باشلانغان. سۈرىنىڭ باشلىنىشىدىلا نامازنى تەئدىل ئەركان بىلەن ئادا قىلغان ۋە زاكاتنى چىن كۆڭلىدىن چىقىرىپ بەرگەن مۇئمىنلەرگە خوش خەۋەر بېرىلگەن (3).

سالات (نامار) ۋە زاكات قۇرئاننىڭ نازىل بولۇش باسقۇچىنىڭ ھەممىسىدە بىزگە كۆپ ئۇچرايدىغان ئىككى ئىبادەتتۇر. نەچچە ئون ئايەتتە بىرلىكتە تىلغا ئېلىنغان. بىرىنچىسى (سالات) بەندىنىڭ ئاللاھ ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى؛ ئىككىنچىسى (زاكات) بەندىنىڭ ئىجتىمائىي جەمئىيەت ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، نامار ھېس – تۇيغۇ ۋە چۈشەنچىگە توغرا يولنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. زاكات، مال ۋە بايلىق ھەققىدە توغرا يۆنىلىشنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. نامار بەندىنى يامانلىقلاردىن توسىدۇ، زاكات دۇنياغا بېرىلىپ كېتىشتىن ساقلايدۇ. نامار ۋە زاكات بىر قۇشنىڭ ئىككى قانىتىغا ئوخشايدىغان بولۇپ، ئىنسان ھايات سەپىرىدە بۇ ئىككى قانات بىلەن ئۇچالايدۇ.

ئايەتتىكى « زاكات بېرىدۇ » ئىپادىسىدىن، خېلى بىر مەزگىلدىن كېيىن رەسۇلۇللاھ تەرىپىدىن قائىدىسى ۋە نىسبىتى ئېنىق ھالدا بەلگىلەنگەن بىر ئىبادەت نەزەردە تۇتۇلغان دەپ قارالماسلىق كېرەك. بۇ مەزگىلدە زاكات ئىقتىسادىي مەجبۇرىيەتتىن باشقا « پاكلىنىش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ھەر خىل پىداكارلىقنى » ئۆز ئىچىگە ئالغان. كەلىمىنىڭ سۆز يىلتىزىدىن مەلۇم بولغاندەك، ئاشۇرۇش ئۈچۈن پاكلىنىش ... شۇڭا زاكات بېرىش، ياۋا شاخلارنى پۈتاشقا ئوخشايدۇ. ياۋا شاخلار پۈتالغاندا، كۆرۈنۈشتە شاخ ئازايغاندەك قىلسىمۇ، ساپاقتىكى ئۈزۈم كۆپىيىدۇ. زاكات دەل بۇنىڭغا ئوخشايدۇ. راتسىئونال ماتېماتىكىدا 40 تىن بىرنى ئېلىۋەتكەندە 39 قالىدۇ. لېكىن، ئىمان ماتېماتىكىسىدا 400 قالىدۇ.

سۈرىدە قىسسەلەر بۆلىكى باشلانغاندا، داۋۇت ۋە سۇلايمان ئىسمى تىلغا ئېلىنغان. بۇ ئىككى شەخس پەقەت پەيغەمبەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۆز دەۋرىنىڭ ھۆكۈمرانلىرى بولۇپ، سۈرە بۇ پەيغەمبەرلەر ھەققىدە توختالغاندا، بۇلارغا « مۇلۇك » بېرىلگەنلىكىنى ئەمەس، ئەكسىچە « ئىلىم » بېرىلگەنلىكىنى تىلغا ئالىدۇ:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

بىز ھەقىقەتەن داۋۇدقا، سۇلايمانغا ئىلىم ئاتا قىلدۇق. ئۇلار: « جىمى ھەمدۇسانا بىزنى نۇرغۇن بەندىلىرىدىن ئارتۇق قىلغان ئاللاھ قا خاستۇر! » دېگەندى (15).

ئۇلار ئۆزلىرىگە بېرىلگەن ئىلىمنىڭ شۈكرىسىنى ئادا قىلغاندى. ئۇلار ئۆزلىرىگە بېرىلگەن ئىلىم بىلەن ئاللاھ قا ھەمدۇسانا ئېيتقاندى. ئۇنداقتا، ئىگىسىگە ھەمدۇسانا ئېيتىشنى ئۆگەتمىگەن ئىلىم، ئىلىم بولامدۇ؟ دادىسى داۋۇدقا ۋارىس بولغان سۇلايمانغا « قۇشلارنىڭ مەنتىقىسى (مَنْطِقَ الطَّيْرِ)» ئۆگىتىلگەندى (16). ئايەتتە قۇشلارغا مەنتىق نىسبەت قىلىنغان بولۇپ، سۇلايمان ئۇلارنىڭ مەنتىقىسىنى بىلەتتى. بىرسى بىر نەرسىدىن مەنا چىقارغان بولسا، ئۇ

كىشىدە شۇ نەرسىنىڭ تىلى بار بولغان بولىدۇ. بىرسى بىر نەرسىدىن ھېچقانداق بىر مەنا چىقىرالمىغان بولسا، ئۇ شۇ نەرسىنىڭ تىلىنى ۋە سۆزىنى بىلىشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ تىلسىزدۇر. ئايەتتە قۇشلارغا سۇلايمانىنىڭ تىلىنى ئەمەس، سۇلايمانغا قۇشلارنىڭ تىلى / مەنتىقى ئۆگىتىلگەنلىكى بايان قىلىنغان. كارامەت قۇشنىڭ زاۋانغا كېلىشىدە ئەمەس، سۇلايمانىنىڭ پاراسەت ۋە ئەقىللىق بولغانلىقىدا ئىدى.

سۈرىدە سۇلايمان ۋە بىلقىس ھەققىدىكى قىسسەگە كەڭ دائىرىدە ئورۇن بېرىلگەن (16 – 44) بولۇپ، بۇ ئارقىلىق « بىر چۈمىلىگىمۇ زۇلۇم قىلماسلىق » نەسىھەت قىلىنىپ، ھوقۇق ۋە كۈچ ئەخلاقى ياكى كۈچ ۋە ھېكمەت مۇناسىۋەتتىنى قانداق شەكىللەندۈرۈش ئۆگىتىلگەن. سۇلتان سۇلايمان بولۇپ دۇنياغا ھۆكۈمران بولالىشىڭز مۇمكىن. لېكىن، سىزنى قۇدرەتلىك قىلغان نەرسە سەلتەنەتىڭز ئەمەس، ئەكسىچە كۈچ ۋە ھوقوق قولىڭىزدا بولىشىغا قارىماي، بىر چۈمۈلىگىمۇ زۇلۇم قىلماسلىقتەك ئادالەتنى بەرپا قىلالىشىڭىزدۇر. سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن « چۈمۈلە » مانا بۇ زۇلۇمغا ئۇچرىمىغان چۈملىدۇر.

سۈرىدە ھەر رەسۇلنىڭ ئۆزگىچە ئارتۇقچىلىق ۋە قابىلىيەتكە ئىگە قىلىنغانلىقى ئىما قىلىنغان. ھەزرىتى سۇلايمانغىمۇ بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان ئارتۇقچىلىقلار ئاللاھ تەرىپىدىن بېرىلگەنىدى. بۇ قىسسەنىڭ ئالدىدا بايان قىلىنغان مۇسا (7 – 14) ، ئۇنىڭدىن كېيىن بايان قىلىنغان سالىھ (45 – 53) ۋە لۇت قەۋمى (54 – 58) قىسسەلىرى ئارقىلىق ئىنكارچى زېھنىيەت ئاگاھلاندۇرۇلغان.

سۈرىدە تەۋھىد ئەقىدىسى ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇشلار بېرىلگەن بولۇپ، ئاللاھ تىن غەيرىگە ئىلاھلىق سۈپىتى بېرىشنىڭ ئاللاھقا قىلىنغان ئەڭ چوڭ تۆزكورلۇق ئىكەنلىكى تەكىتلەنگەندىن كېيىن، بۇ خىل تۆزكور كىشىلەرگە مۇنداق خىتاب قىلىنغان:

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ

ئېيتقىنكى: « ئاسمانلاردا ۋە زېمىندا ئاللاھ تىن غەيرى، ئىدراكتىن ھالقىغان ھەققەتلەرنى (غەيبنى) بىلمەيدۇ، ھېچكىم ئۆلگەندىن كېيىن قاچان تىرىلدۈرىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ » (65).

سۈرىدە خارابىگە ئايلىنىپ كەتكەن مەدەنىيەتلەردىن قالغان ئىزنالارغا ئىبرەت نەزىرىدە قاراپ ئۇلاردىن ساۋاپ ئېلىشقا بۇيرۇلغان:

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ

ئېيتقىنكى: « زېمىندا سەيىر قىلىڭلار، گۇناھكارلار (پەيغەمبەرلىرىنى / ۋەھىينى ئىنكار قىلغۇچىلار)نىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىغا قاراڭلار » (69).

ئاندىن سۈرە باشلىنىشتىكىگە ئوخشاش سۆزنى ۋەھىيگە / قۇرئانغا كەلتۈرۈپ، ۋەھىينىڭ خىتاب قىلىنغۇچىدا شەكىللەندۈرمەكچى بولغان ئاخىرەت چۈشەنچىسىنى تەكىتلىگەن:

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (71) قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ (72)

ئۇلار: « ئەگەر (سۆزۈڭلاردا) راستچىل بولساڭلار، (سىلەر بىزگە ۋەدە قىلغان) ئازاب قاچان چۈشىدۇ » دەپىيشىدۇ. « سىلەر ئالدىراپ كەتكەن ئازابنىڭ بىر قىسمى سىلەرگە يېقىنلاشقان بولىشى مۇمكىن » دېگىن (71 ـ 72).

ئاندىن بىردىنلا بەنى ئىسرائىل ھەققىدە بايانلار باشلىنىدۇ. قۇرئان بەنى ئىسرائىل ئىختىلاپ قىلىشقان بىر مۇنچە مەسىلىنىڭ ھەقىقىتىنى بايان قىلغان بولۇپ، ئەگەر يەھۇدىيلار قۇرئانغا مۇراجەت قىلسا، ئۆزئارا ئىختىلاپ قىلىشقان بىر مۇنچە مەسىلىنىڭ ھەقىقىتىدىن خەۋەردار بولاتتى (76).

قۇرئان بىز بىلىدىغان ئۇقۇملارنى يېڭىۋاشتىن ئىزاھلاپ توغرا بولغان مەنىسىنى بايان قىلىپ بېرىدۇ. بۇ مەنىلەر تەك دۇنيالىق ئەمەس، ئىككى دۇنيالىق مەنىلەر بولۇپ، بۇ مەنىلەر ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن ئەقىل، ئاللاھ « نەزەر تاشلا » دېگەن نوقتىدىن تۇرۇپ ۋەقە ـ ھادىسىلەرگە نەزەر تاشلايدۇ ۋە ئاللاھ كۆرسەتمەكچى بولغان نەرسىنى كۆرىدۇ. ھايات ۋە ئۆلۈم قۇرئان يېڭىۋاشتىن ئىزاھلىغان ئۇقۇملاردىن پەقەت بىر ئۆرنەك، خالاس. قۇرئان بىز « ئۆلۈك » دېگەنلەرگە « ئۆلۈك » دېمەيدۇ، ئەكسىچە بىز « تىرىك » دېگەنلەرگە « ئۆلۈك » دەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا بىز « كۆزى ئوچۇق » دەپ بىلگەنلىرىمىزنى « كور » دەيدۇ. بۇ ھەقىقەت تۆۋەندىكى ئايەتتە مۇنداق بايان قىلىنغان:

إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ (80) وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (81)

« شۇبھىسىزكى، سەن ئۆلۈكلەرگە ئاڭلىتالمايسەن. بولۇپمۇ بۇ دەۋەتتىن يۈز ئۆرىگەن گاسلارغا دەۋىتىڭنى ئاڭلىتالمايسەن. توغرا يولدىن چىقىپ كەتكەن كورلارنى توغرا يولغا سەن باشلىيالمايسەن. سەن پەقەت بىزنىڭ ئايەتلىرىمىزگە چىنپۈتكەن كىشىلەرگىلا ئاڭلىتالايسەن » (80 ـ 81).

ۋەھىي، ئاللاھ نىڭ ئىنسانلارنىڭ قىلمىشلىرىدىن غاپىل ئەمەسلىكىنىڭ نامايەندىسىدۇر. ئاللاھ نىڭ غاپىل ئەمەسلىكى، ھاكىمى پەقەت ئاللاھ لا بولغان مەھشەر كۈنىدىكى مەھكىمىدە ھەقىقىي رەۋىشتە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ:

وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

« رەببىڭلار سىلەرنىڭ قىلغان ئەمەللىرىڭلاردىن غاپىل ئەمەستۇر » (93).

قەمەر سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان، ئاينىڭ جىسمىي مەۋجۇتلىقىغا دالالەت قىلىدىغان « « ئاي » مەنىسىدىكى « قەمەر » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

سۈرىنى ساھابىلەر « اقْتَرَبَتِ السَّاعَ » ئىسمى بىلەن ئاتىغان (بۇخارى، تەفسىر).

سۈره مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، بۇ ھەقتە ھەزرىتى ئائىشەدىن مۇنداق بىر رىۋايەت نەقىل قىلىنغان: « بۇ سۈره مۇھەممەد (ئەلەيھىسسالام)كە نازىل بولغان ۋاقىتتا ئويۇن ئوينايدىغان بىر كىچىك قىز ئىدىم » (بۇخارى، تەپسىر).

دەسلەپكى مەزگىلدە تىزىلغان قۇرئان نازىل بولۇش تەرتىپلىرىدە بۇ سۈره تارىق ـ ساد سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ سۈرىنى دەۋەتنىڭ 5 ـ يىلى نازىل بولغان تارىق سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىش توغرا ئەمەس. چۈنكى، سۈره قۇرەيش بايقۇتى مۇسۇلمانلاردا قالدۇرغان يارىلارنى ساقايتىدىغان بىر ئۇسۇلۇبقا ئىگە. بۇ سۈره ئۇ يارىلار تېخى يېڭى چىققان تىره بىلەن ئېتىلۋاتقان مەزگىلدە نازىل بولغان بولسا كېرەك.

« سۈره ئاخىرقى سائەت يېقىنلاشتى ۋە ئاي يېرىلدى » (1) دەپ باشلىنىدۇ. قۇرئاندا ئاخىرقى سائەت ھەققىدىكى مەلۇماتلارنىڭ مۇتلەق ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئۆتمۈش زامان شەكلى ئىشلىتىلىدۇ. بۇ قائىدە ئاساسىدا بىرىنچى ئايەتنى مۇنداق چۈشۈنۈش كېرەك:

« ئاخىرقى سائەت يېقىنلىشىدۇ ۋە ئاي يېرىلىدۇ ».

تابىئىنلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر ئالىم ھەسەن ئەلبەسرى ۋە ئاتا بىن ئەبى راباھ بۇ ئايەتنى قىيامەت يېقىنلاشقاندا يۇز بېرىدىغان كېلەچەك ھەققىدە ئالدىن بېرىلگەن خەۋەر دەپ چۈشەنگەن. تابىئىنلاردىن باشقا كىشىلەر ۋە ئۇلارنى ئۆزىگە ئۇستاز تۇتقانلار، بۇ ھەقىقىي يۇز بەرگەن بىر مۆجىزە ھەققىدە بېرىلگەن مەلۇمات دەپ قارىغان. مۇشۇنداق بىر مۆجىزىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ھەقىقەتەن چوڭ ۋەقەدۇر.

مۆجىزىلەر ھەققىدە قۇرئان بىزگە قايتا ـ قايتا بىلدۈرگەن ئىلاھى قانۇن، قۇرئاندا مۇنداق بايان قىلىنغان:

ئىنكارچى قەۋم مۆجىزە تەلەپ قىلىدۇ. ئەگەر بۇ تەلەپ ئادا قىلىنىپ مۆجىزە ئەۋەتىلسە، ئۇلاردىن بۇ مۆجىزىگە جاۋابەن ئىمان ئېيتىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەگەر مۆجىزە كەلگەندىن كېيىنمۇ ئىمان ئېيتماسلىقتا چىڭ تۇرغانلارنىڭ ھالاك قىلىنىش باسقۇچى باشلىنىپ، ھەققىدە بېرىلگەن ھۆكۈم قەتئىيلىككە ئايلىنىپ، جازالىرى ئىجرا قىلىنىدۇ. پىرئەۋىن ۋە ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ ئاقىۋىتى مۇشۇنداق بولغانىدى. ئاد ۋە سەمۇد قەۋملىرىنىڭمۇ ھالاكىتى يۇقىرىدا بايان قىلىنغانىدەك بولغانىدى. ئەگەر مۇشۇنداق بىر مۆجىزە كۆرسىتىلگەن بولسا، ئۇنداقتا بۇنىڭدىن مۇشرىكلار بۇ مۆجىزىگە ئىشەنمىگەن دېگەن مەنا چىقىدۇ. ئىشەنمىگەن بولسا، سۇننەتۇللاھ تەقەززاسى بويىنچە ھالاك بولماسلىقى، قۇرئان بىزگە كۆرسەتكەن ئۆرنەكلەرگە زىت كېلىدۇ. مۇنداق بىر مۆجىزىنىڭ دۇنياىنىڭ ھەر جايىدىن كۆرۈلۈشى كېرەك ۋە بۇنىڭغا نۇرغۇن كىشىنىڭ شاھىت بولىدىغانلىقى ئاشكارا. لېكىن، بۇنداق بىر شاھىتلىق يوق. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇنداق بىر مۆجىزە بۇ ھەقتىكى رىۋايەتلەرنى مۇتىۋاتىر دەرىجىسىگە كەلتۈرۈشى كېرەك ئىدى. ئەمما، بۇنىمۇ كۆرگىلى بولمايدۇ. بۇنى بىر تەرەپكە قايرىپ قويۇپ، تابىئىنلارغا قارايدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ھەسەن ۋە ئاتاغا ئوخشاش نوپۇزلۇق كىشىلەر، بۇ ئايەتنى قىيامەتتە يۇز بېرىدىغان بىر ھادىسە دەپ تەپسىر قىلغان. ئەگەر مۇشۇنداق بىر مۆجىزە يۇز بەرگەن بولسا، بۇ ئالىملارنىڭ بۇنداق چۈشىنىشىگە ھېچقانداق بىر پۇرسەت ۋە ئېھتىماللىق بەرگىلى بولمايدۇ.

بۇ سۈرىدىكى قىسسىلەر خۇددى ئوققا ئوخشاش سۆز قورالدا، سۆزنىڭ كۈچىگە قارشى كۈچنىڭ بايانىاتچىلىقنى قىلىۋاتقان ئىنكارچىلارغا قارىتىپ ئېتىلغان. سۈرىدە بۇ ئايەت تۆت قېتىم تەكرارلانغان:

« لېكىن، ئاگاھلاندۇرۇشۇمغا (قۇلاق سالمىغاندا) ئازابىمنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆردى. ھەقىقەتەن بىز قۇرئاننى ئىبرەت ئالسۇن دەپ ئاسانلاشتۇرۇپ (چۈشۈنۈشلۈك قىلىپ) بەردۇق. ئىبرەت ئالغۇچىلار يوقمۇ؟ » (17).

چۈنكى، قۇرئان ئاللاھ نىڭ ئىدارىسىدىكى ھايات مەكتىپىنىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن تۈزۈلگەن دەرسلىكى بولۇپ، قۇرئاندىن دەرس ئالمىغانلار ئاللاھ تىن دەرس ئالمىدى دېگەنلىك بولىدۇ. ۋەھيي ئۆزىنى « دەرس ئالىدىغان جەمئىيەتكە » بېقىشلايدۇ. دەرسنى ۋەھيي ئارقىلىق ھاياتنىڭ يۆنىلىشىنى بەلگىلەشنى ئارزۇ قىلىدىغانلار ئالىدۇ.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دېگەن: « بىرسىنىڭ قۇرئان ئوقۇشى سىلەرنى ئالداپ قويمىسۇن. ئۇ پەقەت تىلمىزدىكى سۆزدۇر. كىم قۇرئاننى ھاياتنىڭ ئىچىگە ئېلىپ كىرگەن بولسا، سىلەر ئۇنىڭغا ئىتىبار قىلىڭلار ».

فۇدايل بىن ئىياز مۇنداق دېگەن: « قۇرئان پەقەت ئۇ ئارقىلىق ئەمەل قىلىش ئۈچۈن نازىل قىلىندى. ئەمما، ئىنسانلار ئۇنى قىرائەت قىلىشنى ئەمەل دەپ قارايدىغان بولۇۋالدى ».

مەزكۇر سۈرىنى مەزمۇن جەھەتتىن ئۈچ بۆلەككە ئايرىشقا بولىدۇ.

بىرىنچى بۆلەكنى تەشكىل قىلغان ئايەتلەردە (1 ـ 8) يېقىنلىشۋاتقان قىيامەت ھەققىدە مەلۇماتلار بېرىلگەن.

ئىككىنچى بۆلەكتە، ئىنكارچى قەۋملەرنىڭ ھالاك بولىشى بايان قىلىنغان (9 ـ 42). ھەزرىتى نۇھنىڭ « مېنىڭ تاقىتىم قالمىدى » دېگەن نوقتىغا كەلگەنلىكى مۇنداق بايان قىلىنغان:

ئۇ رەببىگە: « ھەقىقەتەن مەن بوزەك قىلىندىم، ياردەم قىلغىن! » (10).

بۇ ئارقىلىق رەسۇلۇللاھقا « بەندىنىڭ تاقىتى تۈگىگەن يەردە، ئاللاھ نىڭ ياردىمى يېتىپ كېلىدۇ » دېگەن خوشخەۋەر بېرىلگەن.

ئۈچىنچى بۆلەك، مۆجىزىۋى بىر خەۋەر بىلەن، ۋەھيىگە قارشى چىققانلارنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى بايانلار بىلەن باشلىنىدۇ (45). مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىلاھيي بىر پىلان ئۈستىدە يارىتىلغانلىقى تەكىتلىنىدۇ:

« ھەقىقەتەن بىز ھەر نەرسىنى ئىلاھيي بىر قەدەر (ئۆلچەم) بىلەن ياراتتۇق » (49).

سۈرىنىڭ ئاخىرىقى قىسمىدا ئاللاھ قا قارشى بويۇنتاۋلىق قىلغانلار مۇنداق دەپ ئاگاھلاندۇرۇلغان:

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

« بىز ھەقىقەتەن سىلەردىن ئىلگىرىكى ئۈممەتلەردىن سىلەرگە ئوخشاش زېھنىيەتكە ئىگە بولغانلارنى ھالاك قىلدۇق، تېخىچە ئىبرەت ئالىدىغانلار يوقمۇ؟ » (51).

بۇ ئايەتنىڭ ئارقىسىدىن ئىنسانلارغا « ئى ئىنسان دىققەت قىل! شۇنى ئۇنتۇما، قىلغان ھەر ئىشىڭ يېزىلىپ ماڭىدۇ! » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان ئايەتلەر بايان قىلىنغان:

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ (52) وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ (53)

« ئۇلارنىڭ قىلغان (ياخشى ۋە ياماننى) ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى نامە – ئەمەل دەپتىرىگە يېزىلىپ ماڭىدۇ. مەيلى ئۇ ئىش چوڭ بولسۇن ياكى كىچىك بولسۇن ھەممىسى يېزىلغاندۇر » (52 – 53).

ساد سۈرىسى

سۈرە باشلىنىشتىكى « ساد » ھەرىپى بىلەن ئاتالغان. ئۇنىڭدىن باشقا، سۈرىدە داۋۇت ئەلەيھىسسالام ھەققىدىكى قىسسە بايان قىلىنغانلىقى ئۈچۈن « داۋۇد سۈرىسى » دەپمۇ ئاتالغان. لېكىن، بۇ ئىسىم كەڭ دائىرىدە تارقالمىغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، دەسلەپكى مەزگىللەردە تىزىلغان قۇرئان نازىل بولۇش تەرتىپلىرىدە قەمەر – ئەئراف سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. لېكىن، بۇ نازىل بولۇش مەزگىلىگە ماس كەلمەيدۇ.

ئىبن ئاببباستىن نەقىل قىلىنغان بىر رىۋايەتتىكە ئاساسلانغاندا، سۈرىنىڭ 5 – 7 – ئايەتلىرى، مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ كاتتىلىرى ئەبۇ تالىپنىڭ يېنىغا رەسۇلۇللاھنىڭ تەۋھىد دەۋىتى ھەققىدە شىكايەت قىلىپ كەلگەن ۋاقىتتا، ئۇلارنىڭ ئىترازلىرىغا جاۋاپ بولۇپ نازىل بولغان. مۇشرىكلارنىڭ كاتتىلىرى ئېغىر كېسەل بولۇپ ياتقان ئەبۇ تالىپنىڭ يېنىغا كېلىپ، جىيەننىي داۋاسىدىن ۋازكېچىشكە قايىل قىلىشنى تەلەپ قىلغان ۋە ئۇنىڭغا بەزى نەرسىلەرنى تەكلىپ قىلغان. ئۇ تەكلىپ قىلىنغان نەرسىلەر: « ئەگەر ئۇ خالىسا ئۇنى ئۆزىمىزگە پادىشاھ قىلايلى. ياكى ئۇنى ئىچىمىزدىكى ئەڭ باي كىشىگە ئايلاندۇرايلى. خالىسا ئۇنى مەككىدىكى ئەڭ چىرايلىق قىزلارغا ئۆيلەپ قويايلى. ئەگەر بۇلارنى قوبۇل قىلمىسا، ئۇنى بىزگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئىچىمىزدىن خالىغان بىرسىنى ياكى يېقىنلىرىمىزدىن بىرسىنى ئۇنىڭ ئورنىغا ئال! » (تىرمىزى، ئەھمەد ۋە ئىبن ساد).

ئەبۇ تالىپ مۇشرىك كاتتىلارنىڭ بۇ تەكلىۋىنى رەسۇلۇللاھقا يەتكۈزگەندە، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دەپ جاۋاپ بەرگەندى:

« ئى تاغا! ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، قوياشنى ئوڭ قولۇمغا، ئاينى سول قولۇمغا بېرىپ، مېنى بۇ داۋادىن ۋازكەچ دېسە، ئاللاھ تىن بىر تەلىمات كەلمىگۈچە بۇ داۋامدىن ھەرگىز ۋازكەچمەيمەن ».

ئىبن ھىشام نەقىل قىلغان بىر رىۋايەت، سۈرىنىڭ ئەبۇ تالىپنىڭ ئېغىر كېسەل بولۇپ ۋاپات بولۇش جەريانىدا نازىل بولغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بېرىدۇ. ئەبۇ تالىپ نۇبۇۋۋەتنىڭ 9 – يىلىدا (مىلادى 619) ۋاپات بولغانىدى. بۇ ئەھۋالدا سۈرىنى رىسالەتنىڭ 9 – يىلىدا نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىغا تىزىشقا بولىدۇ.

قىسقا ۋە ئىخچام ھالدا نەقىل قىلغان قىسسىلەر ئارقىلىق خىتاب قىلىش، بۇ مەزگىلدە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىك بولۇپ، بىر تەرەپتىن ھالاك بولغان قەۋملەر ئارقىلىق

مۇشرىكلار ئاگاھلاندۇرۇلغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن كۈچ ۋە سەلتەنەت بېرىلگەن پەيغەمبەرلەر ئارقىلىق رەسۇلۇللاھ ۋە مۇئمىنلەرگە تەسەللىي بېرىلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ رەسۇلۇللاھقا ئالدىن بېرىلگەن بىشارەت بولۇپ، بۇ بىشارەت رەسۇلۇللاھ ھەزرىتى ئەييۇبنىڭ سەبرى بىلەن سەبىر قىلغاندىن كېيىن ئەمەلگە ئاشقانىدى (41 – 44). ئەييۇب قىسسەسى ئارقىلىق رەسۇلۇللاھقا سەبىر تەۋسىيە قىلىنغان. قىسسە بايانىدىكى بۇ قوش يۆنىلىشلىك ئۇسلۇب، بۇ سۈرىدىن كېيىنلا نازىل بولغان ئەئراف سۈرىسى بىلەن تېخىمۇ تەپسىلي ھالغا كەلگەن. سەبە، كەھف ۋە يۇسۇپ سۈرىسى بىلەن داۋاملاشقان.

سۈرە خاتادىن قايتىش بىلەن خاتالىقتا چىڭ تۇرۇش ئارىسىدىكى پەرقنى ئاساسي تېما قىلغان. ئىلاھي تەربىيلەش لاھىيەسى بولغان ۋەھي ئىما قىلىنغان ھالدا باشلانغان ۋە ئاخىرلاشقان بۇ سۈرىنىڭ باشلىنىشى ئۆزىدىن كېيىن نازىل بولغان ساففات سۈرىسىنىڭ ئاخىرىدىكى قوبۇل قىلىنمايدىغان باھانىگە (168 – 169) بىر جاۋاپ ماھىيىتىگە ئىگە. سۈرىدە ھەددىنى بىلمەسلىك ۋە ئەجدادلارنى قارىغۇلارچە تەقلىد قىلىپ ئېزىپ كەتكەن مۇشرىكلارغا خاتالىقدا چىڭ تۇرىۋالماسلىقنى تەنبىھلەنگەن (1 – 12). چۈنكى، خاتالىقدا چىڭ تۇرغانلارنىڭ ئاقىۋىتى ئىچىنىشلىق بولغانىدى (13 – 16).

ھەزرىتى داۋۇد خاتالىقتا چىڭ تۇرىۋالماسلىقنىڭ، ھەزرىتى سۈلايمان مال – مۈلۈك ۋە سەلتەنەتتە (ھاكىمىيەتتە) ئۆزىنى بىلىش، ھەددىدىن ئاشماسلىقنىڭ بىرەر ئۆرنىكىدۇر (17 – 40).

بۇ ئىككى قىسسە ئارقىلىق كۈچ – قۇدرەت ۋە كۈچ ئەخلاقى مۇلاھىزە قىلىنغان. ھاكىمىيەت ۋە پاراغەتنىڭ كىشىنى بىخۇدلاشتۇرۇپ يولدىن چىقىرىپ تاشلايدىغان تەرىپى بايان قىلىنىپ، بۇنىڭغا تاقابىل تۇرالىغانلار بىلەن تاقابىل تۇرالمىغانلارنىڭ ئاللاھ ھوزۇرىدا تەڭ ئەمەسلىكى تەكىتلەنگەن (28).

ھەزرىتى داۋۇد قىسسەسى ئارقىلىق رەسۇلۇللاھ ۋە مۇئمىنلەرگە مۇنداق دەيدۇ: « ئاللاھ سىلەرگە 99 قوي بەرگەن بولسا، يەنە باشقىلارنىڭ ئىلكىدىكى بىر قويغا كۆز تىكمەڭلار! ». بۇ ئىبرەتلىك قىسسە بۇ سۈرىدە مۇنداق بايان قىلىنىدۇ:

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ (**21**) إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُودَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ (**22**) إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ (**23**) قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَى نِعَاجِهِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ (**24**) فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَحُسْنَ مَآبٍ (**25**) يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى

فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ (26)

(ئى مۇھەممەد!) دەۋا قىلغۇچىلارنىڭ قىسسەسى ساڭا يەتتىمۇ؟ ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار (داۋۇد ئىبادەت قىلىۋاتقان) مەسجىدنىڭ تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈشتى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇلار داۋۇدنىڭ يېنىغا كىردى. داۋۇد ئۇلاردىن قورقتى، ئۇلار (داۋۇدقا): « قورقمىغىن، بىز بىرىمىز ـ بىرىمىزنىڭ ھەققىگە تاجاۋۇز قىلغان (ھەققىنى يېگەن)، ئىككى دەۋاگەرمىز، بىزنىڭ ئارىمىزدا ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم قىلغىن، ناھەق ھۆكۈم چىقارمىغىن، بىزنى توغرا يولغا باشلىغىن » دېدى. (ئۇلارنىڭ بىرى) « شۇبھىسىزكى، مېنىڭ بۇ قېرىندىشىمنىڭ 99 ساغلىق بار، مېنىڭ بىر ساغلىقم بار، قېرىندىشىم ئۇ بىر ساغلىقنىمۇ ماڭا بەرگىن دېدى ۋە دېگىننى ئەمەلگە ئاشۇردى » دېدى. داۋۇد ئېيتتى: « ئۇ سېنىڭ ساغلىقىڭنى ئۆزىنىڭ ساغلىقلىرىغا قوشۇۋېلىپ راستلا سېنى بوزەك قىلىپتۇ، نۇرغۇن شېرىكلەر (يەنى دوستلار)، شۇبھىسىزكى، بىر ـ بىرىنىڭ ھەققىگە تاجاۋۇز قىلىدۇ (ھەققىنى يەيدۇ)، پەقەت ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەل قىلغانلارلا (بۇنىڭدىن مۇستەسنا) بۇلار ئازدۇر ». داۋۇد بىزنىڭ ئۇنى سىنىغانلىقىمىزنى بىلدى. پەرۋەردىگارىدىن مەغپىرەت تەلەپ قىلدى، سەجدىگە باردى. (الله قا) تەۋبە قىلدى. بىز ئۇنىڭ خاتالىقىنى ئەپۇ قىلدۇق، ئۇ بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا ئەلۋەتتە يېقىنلىققا ۋە ياخشى ئاقىۋەتكە ئىگە بولىدۇ. ئى داۋۇد! سېنى بىز ھەقىقەتەن يەر يۈزىدە خەلىپە قىلدۇق، كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم چىقارغىن، نەپسى خاھىشقا ئەگەشمىگىنكى، ئۇ سېنى الله نىڭ يولىدىن ئازدۇرىدۇ، الله نىڭ يولىدىن ئازغانلار ھېساب كۈنى (يەنى قىيامەت كۈنى) نى ئۇنتۇغانلىقلىرى ئۈچۈن ھەقىقەتەن قاتتىق ئازابقا دۇچار بولىدۇ (21 ـ 26).

قىسسەدە تىلغا ئېلىنغان ئىككى داۋاگەر، ئەسلىدە ھەزرىتى داۋۇدنىڭ مۇئامىلىسىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى سەمىگە سېلىپ، تەۋبە قىلىشى كېرەكلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن كەلگەن ئاگاھلاندۇرغۇچىلار ئىدى. بۇ قىسسەدىن ئىبرەت ئالغۇچىلارغا كۆپ ساۋاق بار. داۋۇدقا ئوخشاش جاھانغا ھۆكۈمران بولسىڭىزمۇ، بېرىلگەن نەسىھەتكە قۇلاق سېلىڭ ۋە خاتادىن يېنىڭ. خاتاسىز بەندە بولمايدۇ. ھەر بەندىدىن خاتالىق سادىر بولىدۇ. لېكىن، پەزىلەت خاتادىن مۇستەسنا بولۇش ئەمەس، بەلكى خاتاسىدىن يېنىشتۇر. ياخشى كىشىلەر خاتالىق ئۆتكۈزمىگەنلەر ئەمەس، ئەكسىچە خاتالىقنى تونۇپ ئۇنىڭدىن قايىتقان كىشىلەردۇر. ئىلكىدىكى كۆپنى كۆرەلمىگەنلەر، باشقىلارنىڭ ئىلكىدىكى ئازغا كۆز تىكىدۇ. ئىنساننىڭ كۆزىنى بىر سىقىم توپا تويغۇزىدۇ. بۇ چوڭقۇر مەنىگە ئىگە قىسسەدىن كېيىن، بۇ ئاگاھلاندۇرۇش بايان قىلىنغان:

« ئاسماننى، زېمىننى ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى شەيئىلەرنى مەقسەت ۋە مۇددىئاسىز ھالدا بىكارغا ياراتمىدۇق » (27).

بۇ ئارقىلىق « ئى ئىنسان، ئاللاھ ياراتقان ئاسمان ۋە زېمىننىڭ مەقسىتى سەن ئۈچۈن خىزمەت قىلىش. ئۇنداقتا سېنىڭ يارىتىلىش مەقسىتىڭ نېمە؟ كىم ئۈچۈن يارىتىلدىڭ؟ » دېمەكتە.

بۇ سۈئالغا توغرا جاۋاپ بېرىش كۆپايە قىلمايدۇ. توغرا جاۋاپ بىلەن بىرگە، بۇ جاۋاپقا لايىق شەكىلدە ياشاش شەرت. ئىنسان بۇنداق بىر ھايات شەكلىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن، يول كۆرسەتكۈچكە مۇھتاج. بۇ يول كۆرسەتكۈچ دەل ۋەھيدۇر. سۆز بۇ نوقتىغا كەلگەندە سۈرىدىكى بۇ جاۋاپ دىققىتىڭىزنى تارتىدۇ:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ

« ئۇلارنىڭ ئايەتلەرنى تەپەككۇر قىلىشلىرى ئۈچۈن، ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ ۋەز – نەسىھەت ئېلىشلىرى ئۈچۈن بىز ساڭا بۇ مۇبارەك كىتاب (قۇرئان)نى نازىل قىلدۇق » (29).

بۇ ئايەتتىن كېيىن بايان قىلىنغان پەيغەمبەر قىسسىلىرى ئارقىلىق شەخسەن رەسۇلۇللاھنىڭ تەسەۋۋۇرى شەكىللەندۈرۈلگەن. ھەزرىتى داۋۇت ۋە سۇلايمان، ھەزرىتى ئەييۇب، ھەزرىتى ئىبراھىم، ھەزرىتى ئىسھاق، ھەزرىتى ياقۇپ، ھەزرىتى ئىسمائىل، ھەزرىتى ئەلىيەسا بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان پەيغەمبەرلەردۇر (41 – 48).

ھەزرىتى ئەييۇبنىڭ قىسسىسى بايان قىلىنغاندا، ئۇنىڭ ئېغىزىدىن شۇ سۆزلەر نەقىل قىلىنغان: « رەببىم! شەيتان ماڭا ھەقىقەتەن بىزارلىق ۋە تەرىك ئېتىلگەنلىك تۈيغۇسى بېرىۋاتىدۇ » (41). بۇ يەردە ھەزرىتى ئەييۇبنىڭ بىتاپلىقتىن ئەمەس، بەلكى بىتاپلىقتىن تۇغۇلغان بىزارلىقتىن شىكايەت قىلىشى ۋە بۇنى شەيتانغا نىسبەت بېرىشى، ھەقىقەتەن كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بىر كىشىنىڭ خاتالىقىنى شەيتانغا نىسبەت بېرىشى، خاتالىقنى سادىر قىلغۇچىنى ئەمەس، بەلكى خاتالىقنى نىشانغا ئالغانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر (سىزنىڭ نىشانىڭىزدا خاتالىق سادىر قىلغۇچى ئەمەس، ئۇ سادىر قىلغان خاتالىقنى تۈزۈتۈش بولسۇن). ۋەھىي بۇ ئارقىلىق خاتالىقىمىز بىلەن بىرلىشىپ كەتمەسلىكىمىزنى بىزگە ئۆگەتمەكتە. بۇنىڭغا ئەمەل قىلغۇچى خاتالىقى بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتمەيدۇ. بۇنداق بولغاندا، كىشى خاتالىقىنى ئۆزىدىن ئېلىپ تاشلىيالايدۇ، ئۇنى قايتا سادىر قىلماسلىققا تىرىشىدۇ. خاتالىقى بىلەن يۈزلىشىپ، تەۋبە – ئىستىغفار ئارقىلىق ئۇنى يېڭىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئايەتلەردە ياخشىلار بىلەن يامانلارنىڭ ئاخىرەتتىكى مۇكاپات ۋە جازاسى بايان قىلىندۇ (49 – 64). ئىبلىس قىسسىسى ئارقىلىق، خاتالىقتا چىڭ تۇرۇشنىڭ كىشىنى قانداق ھالغا چۈشۈرۈپ قويىدىغانلىقى كۆرسىتىپ بېرىلىدۇ. ۋەھىينىڭ مەقسىتى ئىنساننى ئىبلىسلىشىپ قېلىشتىن ئاگاھلاندۇرۇش بولۇپ، بۇ ئاگاھلاندۇرۇشقا نىسبەتەن كور ۋە گاس بولىۋالغانلار، بۇ ئايەت بىلەن ئاگاھلاندۇرۇلغان:

« بىر مۇددەتتىن كېيىن ئۇ (قۇرئان) خەۋەر بەرگەنلەرنىڭ راستلىقىنى چوقۇم بىلىسىلەر » (88).

ئەئراف سۈرىسى

سۈره 46 ـ ۋه 48 ـ ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان « ئەل ـ ئەئراف » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان بولۇپ، « ئەئراف » كەلىمىسى « تونۇش، بىلىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئۇرۇق » كەلىمىسىدىن تۈرلىنىپ چىققان.

ئاتىنىڭ يايلى، خورازنىڭ تاجى بۇ هايۋانلارنىڭ ئەڭ تونۇشلۇق بەلگىلىرى بولغانلىقى ئۈچۈن ئەرەپچىدە « ئۇرۇق » دېيىلىدۇ. « تام، سېپىل، قەلئە، مۇنار، مۇنبەر، سەهنە » گە ئوخشاش كۆزگە ئاسان چىلىقىدىغان ۋە بىر قاراشتىلا كۆرگىلى بولىدىغان شەيئىلەر ئۈچۈنمۇ بۇ كەلىمە ئىشلىتىلىدۇ.

ئادەتتە ئەئراف « جەننەت بىلەن جەهەننەم ئارىسىدىكى بىر جاي » دەپ چۈشەندۈرۈلىدۇ. تابىئىنلار ئىچىدىن چىققان مەشهۇر ئالىم هەسەن ئەلبەسرى ۋە باشقا بەزى ئالىملار 46 ـ ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئەلەل ئەئراف » كەلىمىسىنى « مەرىپەت قابىلىيىتى »، « ئەسهابۇل ئەئراف » نى « مەرىپەت ئىگىلىرى » دېگەن مەنىدە چۈشەنگەنىكەن. بۇنىڭغا ئاساسەن « ئەئراف » ئىسمىنىڭ بىر ماكان ئىسمى ئەمەس، ئارتۇقچىلىققا ئىگە بولغان بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ سۈپىتىنى بىلدۈرىدۇ دەپ چۈشۈنۈش تېخىمۇ توغرا بولىدۇ. بۇنداق بولغاندا بۇ ئىسمىنىڭ مەنىسى « ياخشىلار بىلەن يامانلارنى ئايرىيدىغان قابىلىيەت » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. نەسائىنىڭ هەزرىتى ئائىشەدىن نەقىل قىلغان بىر رىۋايىتىگە ئاساسەن، بۇ سۈرىنىڭ رەسۇلۇللاه دەۋرىدە « ئەئراف » ئىسمى بىلەن ئاتالغانلىقى مەلۇم.

ئۇنىڭدىن باشقا، سۈرىگە « تەيىن قىلىنغان زامان ـ تەيىن قىلىنغان ماكان » دېگەندەك ئىككى مەنىنى بىلدۈرىدىغان « مىقات » ئىسمى بېرىلگەن. بۇ ئىسىم مەزكۇر سۈرىدىكى 143 ـ ئايەتتىن ئېلىنغان، يەنى « مۇسا بىز ۋەدە قىلغان ۋاقىتتا كەلگەن ۋە رەببى ئۇنىڭغا سۆز قىلغان چاغدا ». شۇبهىسىزكى، ئاللاه نىڭ ئىنسانغا سۆز قىلىشى، تاريخ تەرەققىياتى جەريانىدىكى مۇهىم بىر بۇرۇلۇش نوقتىسىدۇر. هەزرىتى مۇسا بۇ ئىلاهي خىتابقا بىۋاسىتە نائىل بولغانلىقى ئۈچۈن كەلىمۇللاه (ئاللاه سۆز قىلغان كىشى) دېگەن لەقەم بىلەن ياد ئېتىپ كېلىنگەن.

بۇ سۈره يەنە « مىساق (ۋەدە) » ئىسمى بىلەنمۇ ئاتالغان. بۇ ئىسىم سۈرىگە « مىساق ئايىتى » دەپ ئاتالغان ئاللاه ـ بەندە ئارىسىدىكى ئەهدىدىن ئىلهام ئېلىنغان ئاساستا بېرىلگەن. يەنى:

ئۆز ۋاقىتدا رەببىڭ ئادەم بالىلىرىنى (يەنى نەسلىنى) ئۇلارنىڭ (ئاتىلىرىنىڭ) پۈشتىدىن چىقاردى ۋە ئۇلارنى ئۆزلىرىگە گۇۋاه قىلىپ: « مەن سىلەرنىڭ رەببىڭلار ئەمەسمۇ؟ » دېدى. ئۇلار: « هەئە، سەن بىزنىڭ رەببىمىزدۇرسەن، گۇۋاهلىق بەردۇق » دېدى (172).

ۋاقىتنىڭ ئۆتىشى بىلەن كېيىنكى ئىككى ئىسىم ئۇنىتۇلغان.

سۈره مەككىدە نازىل بولغان. بەزى ئايەتلەرنى نەزەرگە ئالمىغاندا، 206 ئايەتلىك سۈرىنىڭ نۇن هەرىپلىك قاپىيىسى، سۈرىنىڭ بىر قېتىمدا ياكى بۆلەكلەر هالىتىدە ئارقىمۇ ـ ئارقا هالدا نازىل بولغانلىقىغا دالالەت قىلماقتا. سۈرىنىڭ مەزمۇنىمۇ بۇنى كۆرسەتمەكتە بولۇپ، مەزمۇن جەهەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. سۈره دېمەكچى بولغان مەقسەتنى هەم ماهىيەت جەهەتتىن، هەم مەزمۇن جەهەتتىن ئۇزلۇكسىز ئاققان بىر دەريادەك لىرىك ئۇسلۇب بىلەن بايان قىلماقتا.

بۇ سۈره دەسلەپكى مەزگىلده تىزىلغان نۇزۇل تەرتىپلىرىنىڭ هەممىسىده ساد ـ جىن سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. هەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىده 39 ـ ئورۇنغا، هەزرىتى ئىبن ئابباس تەرتىۋىده 37 ـ ئورۇنغا، ئىمام جافەر تەرتىۋىده 39 ـ ئورۇنغا تىزىلغان. ئارىدىكى بۇ پەرق زاماندىكى پەرقنى كۆرسەتمەيدۇ. بىزنىڭ ئىزاهاتلىق تەرتىۋىمىزده ساد ـ سەجده سۈرىسى ئارىسىدا، يەنى 57 ـ ئورۇنغا توغرا كەلمەكته. بۇ ئورۇن قەدىمكى تەرتىپلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ ئارقىغا توغرا كەلمەكته. بىزنىڭ تەرتىۋىمىزگە ئاساسلانغان ۋاقتىمىزدا، سۈرىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتى رىسالەتنىڭ 9 ـ يىلىغا توغرا كەلمەكته. ساد ۋە جىن سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلىشى، ئەئراف سۈرىسىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتى هەققىدىكى قارىشىمىزنى كۈچلەندۈرمەكته. مەزكۇر سۈره قۇرئاندىكى ئەڭ ئۇزۇن يەتته سۈرىدىن بىرى.

ئەئراف سۈرىسى رەسۇلۇللاهقا تەسەللى بەرگەن هالدا باشلىنىدۇ. يەنى، رەسۇلۇللاهقا « يۈرىكىڭ سقىلمىسۇن » دېيىلگەن:

كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (2) اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (3)

« (ئى مۇهەممەد! كاپىرلارنى) ئاگاهلاندۇرۇشۇڭ ئۈچۈن، مۆمىنلەرگە ۋەز ـ نەسىهەت قىلىشىڭ ئۈچۈن، بۇ كىتاب (يەنى سۈره) ساڭا نازىل قىلىندى، ئۇنىڭدىن (يەنى ئۇنى تەبلىغ قىلىشتا قەۋمىڭنىڭ ئۇنى ئىنكار قىلىشىدىن ئەنسىرەپ) يۈرىكىڭ سقىلمىسۇن. (ئى ئىنسانلار!) سىلەر پەرۋەردىگارىڭلار تەرىپىدىن سىلەرگە نازىل قىلىنغان كىتابقا (يەنى قۇرئانغا) ئەگىشىڭلار، الله نى قويۇپ، (جىنلاردىن ۋە ئىنسانلاردىن بولغان، سىلەرنى ئازدۇرىدىغان) دوستلارغا ئەگەشمەڭلار، سىلەر ۋەز ـ نەسىهەتنى ئاز قوبۇل قىلىسىلەر » (2 ـ 3).

قۇرئاننىڭ ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبلىرى ئىچىده ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلگەن « مەسانى » ئۇسلۇبى، بۇ سۈرىدىمۇ ئۆزىنى ئەكىس ئەتتۈرمەكته. رەسۇلۇللاهقا تەسەللىي بەرگەن ئايەتلەرنىڭ يېنىدا، بۇ ۋەهىيلەرگە دۈشمەنلىك قىلىۋاتقانلارنى قورقۇتىدىغان تەهدىت ئايەتلىرىمۇ يەر ئالماقتا. قۇرئان هەممە كىشى ئۈچۈن هىدايەتتۇر. مۇئمىنگە ۋەده ئارقىلىق هىدايەت، مۇنكىرلەرگە ۋائىد (تەهدىت سېلىش) ئارقىلىق هىدايەت قىلىنماقتا ... بۇ نوقتىدىن سۈرىنىڭ باشلىنىشى، كىشىگە تاها سۈرىسىنىڭ باشلىنىشىدىكى « بىز ساڭا بۇ قۇرئاننى سېنى جاپاغا سېلىش ئۈچۈن نازىل قىلمىدۇق » ئايىتىنى ئەسلىتىدۇ. تاها سۈرىسىده قۇرئاننىڭ نازىل قىلىنىشى ئىمان قىلىنغان، ئەمما بۇ سۈرىده مەزكۇر سۈرىنىڭ نازىل بولىشى ئىما قىلىنغان. بۇ سۈرىنىڭ باشلىنىش ئۇسلۇبىغا ئاساسەن، مەزكۇر سۈرىنى زۇها، ئىنشراه، تاها قاتارلىق تەسەللى ۋە ئىلهام بېرىش ماهىيىتىدىكى سۈرىلەر قاتارىغا تىزىشقا بولىدۇ.

سۈره بۇ باشلىنىشتىن كېيىن سۆزنى ئىلاهى كالامنى ئىما قىلغان ئاساستا ئادەم ۋە ئىبلىس قىسسەسىگە كەلتۈرىدۇ. بۇ قىسسە ئارقىلىق، ئادەم گۇناه ئۆتكۈزدى، ئىبلىسمۇ گۇناه ئۆتكۈزدى. لېكىن، ئادەم گۇناهىنى ئىتىراپ قىلىپ « ئادەم » بولدى، ئىبلىس گۇناهىدا چىڭ تۇرۇپ « شەيتان » بولدى. بۇ ئىككىسى پۈتۈن ئىنسانلار ئۈچۈن ياخشى ۋە ياماننىڭ تۈنجى ئۆرنەكلىرى بولدى، دەپ نەسىهەت قىلماقتا (10 ـ 30).

بۇ قىسسەدىن شۇ ساۋاق چىقماقتا: شەيتانلىشىش بىلەن نەتىجىلەنگەن جەريانىنىڭ بىرىنچى باسقۇچىدا ئاللاھ تىن ئۈمىدىنى ئۈزۈش كەلمەكتە. چۈنكى، ئىبلىس ئىسمى « ئۈمىدىنى ئۈزگەن » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ ۋە ئاللاھ تىن ئۈمىدىنى ئۈزگۈچىدىن ئاللاھ مۇ ئۈمىدىنى ئۈزىدۇ. مانا بۇ ھەقىقىي بەختسىزلىكتۇر، پالاكەتتۇر.

قۇرئاندا ئادەم – ئىبلىس قىسسەسى يەتتە جايدا تەپسىلىي ھالدا بايان قىلىندۇ. لېكىن، بۇ قىسسەلەردە تەكىتلەنگەن مەسىلە بىر – بىرى بىلەن ئوخشاش ئەمەس. بىرسىدە پەرىشتىلەرنىڭ ئىتائىتى تەكىتلەنگەن بولسا، يەنە بىرسىدە شەيتانىنىڭ ئىسيانى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. يەنە بىرىدە ئادەمنىڭ « تەۋبىسى » ئاساسىي تېما قىلىنغان بولسا، يەنە بىرىدە ئىبلىسنىڭ ئۈمىدسىزلىكى نوقتا قىلىنغان. ئەئراف سۈرىسىدە بايان قىلىنغان ئادەم – ئىبلىس قىسسەسىنىڭ ئاساسىي تېمىسى، بىزنىڭچە ئىبلىسنىڭ ئاكتىپ يامانلاردىن بولۇش يولىدا چىڭ تۇرۇشى بولۇپ، تۆۋەندىكى ئايەتلەر بۇنى كۆرسەتمەكتە:

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ (16) ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ (17)

ئىبلىس ئېيتتى: « سەن مېنى ئازدۇردۇڭ. قەسەم قىلىمەنكى، ئۇلار (يەنى ئادەم ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادىغا ۋەسۋەسە قىلىش) ئۈچۈن چوقۇم سېنىڭ توغرا يولۇڭ ئۈستىدە ئولتۇرىمەن. ئاندىن ھەم بىۋاستە ۋە ئاشكارا، ھەم ۋاستىلىك ۋە يوشۇرۇن ھالدا، ھەم سۈرىتى ھەقتىن كۆرۈنۈش ئارقىلىق، ھەم ئۇلارنىڭ ئاجىزلىقى ۋە نەپسى – خاھىشىدىن پايدىلىنىپ ئۇلارغا چوقۇم ھۇجۇم قىلىمەن، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ (نېمىتىڭگە) شۈكۈر قىلغۇچىلار ئەمەسلىكىنى كۆرىسەن » (16 – 17).

بۇ قىسسەدىن بارلىق ئادەم بالىلىرى ئىبرەت ئېلىشى كېرەك ئەمەسمۇ؟ قۇرئانمۇ مانا بۇ نوقتىدا ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىنى بۇ قىسسەدىن ساۋاق ئېلىشقا چاقىرىدۇ:

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

« ئى ئادەم بالىلىرى! شەيتان سىلەرنىڭ ئاتا – ئاناڭلارنى (ئازدۇرۇپ) جەننەتتىن چىقىرىۋەتكەندەك، سىلەرنىمۇ ئازدۇرمىسۇن، شەيتان ئۇلارنىڭ ئەۋرەتلىرىنى ئۆزلىرىگە كۆرسىتىش ئۈچۈن كىيىملىرىنى سالغۇزۇۋەتكەن ئىدى (يەنى ئۇلارنىڭ يالىڭاچ بولۇپ قېلىشىغا شەيتان سەۋەبچى بولغان ئىدى). شەيتان ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلىرى سىلەرنى كۆرەلەيدۇ، سىلەر ئۇلارنى كۆرەلمەيسىلەر، شۇبھىسىزكى، بىز شەيتانلارنى ئىمان ئېيتمايدىغانلارنىڭ دوستى قىلدۇق » (27).

ئادەم – ئىبلىس قىسسەسى بايان قىلىنغان ئايەتلەردىن كېيىن مۇنداق بىر ئايەتنىڭ كېلىشى، چوقۇم بىر ھېكمەتكە تۇرتكە بولىشى كېرەك:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

« الله بەندىلىرى ئۈچۈن ياراتقان گۈزەللىكلەرنى، شېرىن، پاك رىزىقلارنى كىم ھارام قىلدى؟ » دەپ سورىغىن. ۋە جاۋاپ بېرىپ ئېيتقىنكى، « ئۇلار بۇ دۇنيادا مۆمىنلەر ئۈچۈن يارىتىلغان (گەرچە ئۇلارغا كۇففارلار شېرىك بولسىمۇ)، ئاخىرەتتە بولسا مۆمىنلەرگىلا خاستۇر». الله نىڭ بىر ۋە شېرىكى يوق ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان قەۋم ئۈچۈن ئايەتلەرنى مۇشۇنداق تەپسىلى بايان قىلىمىز » (32).

ئۇنداقتا، ئۇ ھېكمەت نېمە؟ ئۇ ھېكمەت، بىرىنچىدىن، ئۆز خاھىشى بىلەن ھالال قىلىنغان نەرسىلەرنىڭ دائىرىسىنى تارايتىپ، ھارامىلارنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىش تەشەببۇسلىرىنىڭ ئارقىسىدا شەيتاننىڭ ياتقانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. ھالالنى ھارام دەپ قاراشنى كاپىرلارنىڭ كۈپرى بىلەن، ھارامنى ھالال قىلىشنى مۇناپىقنىڭ نىفاقى بىلەن قىياسلاشقا بولىدۇ.

ئىككىنجىسى، سۈرىتى (كۆرۈنۈشى) ھەقتىن بولۇش بولۇپ، ناھايىتى يوشۇرۇن بولىدۇ. بۇ شەيتاننىڭ « ئۇلارنى ئازدۇرۇش ئۈچۈن ئوڭدىن كېلىمەن / ھۇجۇم قىلىمەن » دېگەن تۈردىكى ئېزىش بولۇپ، بۇ خىل ئېزىش شەيتان ئازدۇرىدىغان ئوڭلاردىن بىرسىدۇر. بۇنىڭ تەكتىدە، ساختا دىندارلىق ياتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈلىدا ھالال ۋە ھارامنى بەلگىلەشتە يىگانە ھاكىم بولغان ئاللاھ نىڭ بۇ ھەققىدىن ئۆزىگە نىسبەتەن ئېلىش ئارزۇسى ياتماقتا. بۇ قۇرئان شېرىك دېگەن ئىشلار قاتارىغا كىرىدۇ. بۇ شېرىك، رەسۇلۇللاھنىڭ ئۇ ئەڭ يارقىن ئىپادىسى بىلەن « قاپقاراڭغۇ كېچىدە، قاپقارا چۈمۈلىنىڭ قاپقارا تاش ئۈستىدە مېڭىشىغا ئوخشايدىغان » دەرىجىدە يوشۇرۇن بولىدۇ.

ئادەم ـ ئىبلىس قىسسەسىدىن كېيىن كەلگەن بۆلەكلەردە « ئادەم ۋە ئىبلىس بىرەر سىمۋولدۇر. بىرسى ياخشىلىقنى، يەنە بىرسى يامانلىقنى سىمۋول قىلماقتا. بىرسى ئاكتىپ ياخشىنىڭ، يەنە بىرسى ئاكتىپ يامانلىقنىڭ ئوبرازى. ئادەمنى ئاكتىپ ياخشى قىلغان ئامىل، ئۇنىڭ قۇسۇرسىز بولىشى ئەمەس. چۈنكى، ئۇ قۇسۇرسىز ئەمەس، بەندە خاتالىقتىن خالىي بولالمايدۇ. قۇسۇرسىزلىق ئاللاھ قا خاستۇر. بەندە خاتالىقنى تونۇپ، ئۇنى ئېتىراپ قىلسا « ئادەم » بولىدۇ ۋە يوقۇتۇپ قويغان جەننىتىگە ئېرىشىدۇ. ئادەم خاتالاشتى، ئىبلىسمۇ خاتالىق ئۆتكۈزدى. لېكىن، ئادەم خاتالىقنى ئېتىراپ قىلىپ ئادەم بولدى، ئىبلىس خاتالىقنى بوينىغا ئالماي، ئۆزىنى ئاقلاپ شەيتان بولدى. ئى بۇ ۋەھىي خىتاب قىلىنغۇچى! كىمنى ئۆزەڭگە ئۆرنەك قىلساڭ، ئۇنىڭغا ئوخشاش بولىسەن. كىمگە ئوخشاش بولساڭ، ئۇنىڭغا ئوخشاش نەتىجىگە ئېرىشىسەن » دېگەن ھەقىقەت ئوتتۇرىغا قويۇلغان (31 ـ 58).

قىسسەدىن ئېلىنغان بۇ ساۋاقنىڭ بىرمۇ ـ بىر مىسالى تارىختا بار. تارىختا ئادەمنىڭ ئىزىدىن ماڭغان ئاۋانگارت ياخشىلاردىن بولغان پەيغەمبەرلەر ۋە شەيتاننىڭ ئىزىدىن مېڭىپ ئاكتىپ يامان بولۇش تاللىغان ئىسيانكار قەۋملەر ئۆتكەن. ئەگەر « شەيتاننىڭ ئىزىدىن ماڭغان بۇ قەۋملەرنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولدى؟ » دەپ سورىسىڭىز، بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان قەۋملەرنىڭ ئاقىۋىتىگە نەزەر سالسىڭىز بۇ سۇئالنىڭ جاۋابىنى تاپالايسىز. شەيتاننىڭ

ئىزىدىن ماڭغان ئاد، ھۇد، سەمۇد، لۇت ۋە مەدىيەن قەۋملىرى ھالاك بولغانىدى (59 – 102).

ئۇلۇھىيەت، رۇبۇبىيەت، نۇبۇۋۋەت ۋە ۋەھدانىيەت دەللىلىرىدىن كېيىن 108 – 117 – ئايەتلەردە بۇ دەللىلەرنى رەت قىلغان ئىنكارچىلارنىڭ كېسەللىك بىلەن تولغان ئىچكى دۇنياسى مۇلاھىزە قىلىنغان. 118 – ئايەتتىن تارتىپ سۈرىنىڭ ئاخىرىغىچە يېمەك – ئىچمەك نوقتىسىدا باتىل ئېتىقاد ۋە خۇراپاتلىقلار ئارقىلىق ئىنسانلار توپىدىكى پادا پىسخىكىسى تەھلىل قىلىنىدۇ ۋە خۇراپاتلىقنىڭ تەۋھىدنىڭ دۈشمنى ئىكەنلىكى مىساللار ئارقىلىق بايان قىلىنىدۇ.

قۇرئاننىڭ قەيىردە ھالاك قىلىنغان قەۋملەرنىڭ قىسسىلىرى تىلغا ئېلىنغان بولسا، ئۇ يەردە ئادەم – ئىبلىس قىسسىسىدە دېيىلگەن مۇددىئا ئەكس ئەتمەكتە. بۇ قىسسىلەردىن كېيىن كەلگەن مۇسا - پىرئەۋن قىسسىسىنىمۇ ئوخشاش بىر ئىبرەت نوقتىسىدىن ئوقۇش كېرەك. مۇسا ئادەمنىڭ ئىزىدىن، پىرئەۋن شەيتاننىڭ ئىزىدىن ماڭدى. ياخشىلار بىلەن يامانلار ۋاقىتنىڭ بۇ تىلىمىدا يەنە بىر قېتىم يۈز تۇرانە ئۇچراشتى. ئاقىۋەتتە ئاللاھ نىڭ قانۇنىنىڭ تەقەززاسى بىلەن ياخشىلار غالىپ كەلدى (103 – 137).

لېكىن، زەپەر قۇچقان ياخشىلار ئۇتۇقنى ئاللاھ نىڭ ياخشىلىققا بېرىلگەن بىر مۇكاپات دەپ قاراشنىڭ ئورنىغا، ئىبرانى ئىرقى ئۇنى ئۆزى قولغا كەلتۈرگەن ھەق دەپ قاراپ شەيتان چۈشكەن توزاققا چۈشتى. مۇسا، تەۋبىسى بىلەن، بەندىلىكى ۋە تەسلىمىيتى بىلەن ئادەمنىڭ يولىدىن ماڭغاندا، قەۋمى ئىرقچىلىق بىلەن، خاتالىقدا چىڭ تۇرۇش ۋە ئاللاھ قا ئىسيان قىلىش بىلەن شەيتاننىڭ ئىزىدىن ماڭدى. نەتىجىدە، ۋەھىي يەتكۈزۈش شەرىپىگە نائىل بولغان مۇسۇلمان بەنى ئىسرائىل قەۋمى يەھۇدىيلەشتى (103 – 178).

بۇ ئاگاھلاندۇرۇشلارغا قۇلاق سالمىغانلار مۇنداق تەسۋىرلەنگەن:

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

« شەك – شۈبھىسىزكى، جىن ۋە ئىنسانلاردىن ئەقىل يۈرگۈزىدىغان قەلبلىرى بولغان بىلەنمۇ، ئۇ ئارقىلىق ھەقنى چۈشەنمەيدىغان، كۆزلىرى بولغان بىلەنمۇ، ئۇ ئارقىلىق (الله نىڭ قۇدرىتىنىڭ دەللىلىرىنى) كۆرمەيدىغان، قۇلاقلىرى بولغان بىلەنمۇ، ئۇ ئارقىلىق (الله نىڭ ئايەتلىرىنى ئىبرەت ئىلىپ) تىڭشىمايدىغانلارنى دوزاخقا (يېقىلغۇ) مەھكۇم قىلدۇق. ئۇلار گويا ھايۋانغا ئوخشايدۇ، ھايۋاندىنمۇ بەتتەر گۇمراھتۇر، ئەنە شۇلار غاپىللاردۇر » (179).

يۇقىرىدىكى بۆلەكتە تىلغا ئېلىنغان بىر ئايەت، كالام ئىلمىگە مەنسۇپ ئالىملار ئارىسىدا « مىساق ئايىتى » دەپ ئاتالغان:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

ئۆز ۋاقتىدا رەببىڭ ئادەم باللىرىنى (يەنى نەسلىنى) ئۇلارنىڭ (ئاتىلىرىنىڭ) پۇشتىدىن چىقاردى ۋە ئۇلارنى ئۆزلىرىگە گۇۋاھ قىلىپ: « مەن سىلەرنىڭ رەببىڭلار ئەمەسمۇ؟ » دېدى. ئۇلار: « ھەئە، سەن بىزنىڭ رەببىمىزدۇرسەن، گۇۋاھلىق بەردۇق » دېدى. قىيامەت كۈنى

ئۇلارنىڭ: « بىز بۇنىڭدىن غەپلەتتە قالغان ئىكەنمىز » دېمەسلىكلىرى ئۈچۈن (ئۇلارغا بۇنى ئەسلەتتۇق) (172).

بۇ ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان ۋە ئاۋام ئارىسىدا « قالۇ ـ بەلا » دەپ ئاتالغان مىساقنىڭ ماهىيىتى كالامچىلار ئارىسىدا مۇنازىرە تېمىسى بولغان. ئەشئەرى كالام ئىلمىگە مەنسۇپ ئالىملار بۇ مىساقنى « روهلار ئالەمى » دەپ ئاتالغان بىر ئالەمدە ئىنسان يارىتىلىشتىن بۇرۇن ئەھدە ئېلىنغان دەپ قارايدۇ. ئەشئەرى كالامچىلىرى ياقلىغان « تۇنجى مىساق » قارىشىنى ئىمام ماتۇرىدى رەت قىلىدۇ. ماتۇرىدىنىڭ قارىشىچە، بۇ ئايەت ئىنساننىڭ تۇغۇلىشىدىنلا بىر ياراتقۇچىنىڭ بارلىقىنى قوبۇل قىلىشقا مايىل فىترىتى بارلىقىنى كۆرسىتىدۇ. يەنى، بۇ ئايەتتە ئەسلىدە « ئاللاھ نىڭ ئىنساننى ياراتقاندا ئۇنىڭغا يەرلەشتۈرگەن فىترىتى » (رۇم، 30) ئىما قىلىنغان.

ئەشئەرى كالامىنىڭ تۇنجى « روهلار ئالەمى »نى قوبۇلغان چۈشەنچىسى ئاساسىغا قۇرۇلغان بۇ قارىشى، ئەسلىدە ئىسلام كالام ئىلمىگە پىلاتونچىلىقتىن، ئۇ يەرگە قەدەم مىسرىنىڭ ھەرمەسچى تەلىماتىدىن كىرگەن. بۇ پەلسەپە ئېنىق ھالدا بىر « روھ ـ بەدەن ئايرىمى » ئۈستىگە قۇرۇلغان. ئايەتتىكى ئىلاھى مىساق بۇنداق بىر پەلسەپە ئۈستىگە قۇرۇلغان ۋاقىتتا، بۇ ئايەتنىڭ ئىنسانغا دەيدىغان كۆپ نەرسىسى قالمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق بىر ئىزاھات، ئايەت تىلغا ئالغان مەسىلىنى ئىنساننىڭ مەسئۇلىيەت دائىرىسىنىڭ سىرتىغا چىقىرىپ تاشلايدۇ. بۇ مەسىلىدە ھەل قىلغۇچ سۇئال مۇنداق: بۇ ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « رەببىڭ ئادەم بالىلىرىنىڭ پۇشتىدىن ئۇلارنىڭ نەسلىنى چىقارغان ھەر قېتىمدا » ئىبارىسىنى قانداق چۈشۈنۈش كېرەك؟ ». ئەگەر بۇ ئىبارە ئىنساننىڭ ئەقىل ۋە بالىغ بولۇش مەسىلىسى دەپ قارالغان ۋاقىتتا، رەسۇلۇللاھنىڭ « ئۇچ كىشىدىن قەلەم كۆتۈرۈلدى: ئىھتىلام مەزگىلىگە قەدەم قويمىغان بالىلاردىن... » ھەدىسىدە بەرگەن بۇ مەلۇمات دەل جايىغا چۈشكەن بولىدۇ. بۇنداق بولغاندا، رەسۇلۇللاھنىڭ بۇ ھەدىسى، قۇرئاننىڭ نەبەۋى بىر تەپسىرى بولىدۇ.

مىساق ئايىتىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۈشۈنۈشكە تىرىشۋاتقاندا، تېمىنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا يەر ئالغان بۇ ئايەت كۆزىمىزگە چىلىقماقتا ۋە دىلىمىزنى ـ كۆزىمىزنى يورۇماقتا:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

« سەن ئىنسان فىترىتىگە ئەڭ مۇۋاپىق بولغان يولنى تۇتقىن، ياخشىلىققا (يەنى ياخشى سۆز قىلىشقا، ياخشى ئىش قىلىشقا) بۇيرۇغىن، نادانلار بىلەن تەڭ بولمىغىن (يەنى نادانلارنىڭ قىلغىنىنى قىلماي، ئۇلارغا مۇلايىم بولغىن) »(199).

يۇقىرىدىكى ئايەت، غاپىللاردىن بولۇپ قالماسلىقنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ بەرگەن ئايەتلەر گۇرۇپپىسى ئىچىدىن ئورۇن ئالغان (180 ـ 206). سۇرىنىڭ رەببىمىزگە قايسى ئۇسۇلۇپتا بەندىچىلىك قىلىشنىڭ ئەدەب قائىدىسىنى ئۆگەتكەن ئاخىرقى ئايەتلىرى، سۇرىنىڭ بېشىدا يەر ئالغان ئادەم ـ ئىبلىس قىسسەسىدە تىلغا ئېلىنغان مەككار ئىبلىستەك بولۇپ قالماسلىقنىڭ يوللىرىنى بايان قىلماقتا:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ

الْغَافِلِينَ (205) إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ (206)

« رەببىڭنى يېلىنغان ۋە ئۇنىڭدىن قورققان ھالدا ئىچىڭدە ياد ئەتكىن، ئەتىگەندە ـ ئاخشامدا ئۇنى پەس ئاۋازدا زىكرى قىلغىن، ئۆزىگە ياتلاشقانلاردىن بولمىغىن. ئۇنۇتمىغىنكى، رەببىڭ تەرىپىدە سەپ تۇتقانلار كىبرلىك قىلىپ ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلىشتىن باش تارتمايدۇ، الله قا تەسبىھ ئېيتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا سەجدە قىلىدۇ » (205 ـ 206).

سەجدە سۈرىسى

سەجدە، تەسلىمىيەتنىڭ ئاستىغا ۋۇجۇت تىلى بىلەن قويۇلغان ئىمزا بولۇپ، بۇ كەلىمە 15 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان ۋە سۈرە بۇ كەلىمە بىلەن ئاتالغان.

تىرمىزى، جامىئۇس سۇنەن قاتارلىق ھەدىس توپلاملىرىدا سۈرە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. يەنە تىرمىزىدا جابىر بىن. ئابدۇللاھتىن نەقىل قىلىنغان « پەيغەمبەر ئەلىف لام مىم تەنزىل ۋە تەبارەكەللەزى بى يەدىھل مۇلكنى ئوقۇماستىن ئۇخلىمايتتى » رىۋايىتىدىن، بۇ سۈرىنىڭ يەنە باشقا ئىسىملىرىنىڭ بارلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ رىۋايەت بۇ سۈرىنىڭ رەسۇلۇللاھ دەۋرىدە سەجدە ئىسمى بىلەن ئاتالمىغانلىقىنىمۇ بىلدۈرىدۇ.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، سۈرىدە مۇشرىكلارنىڭ ۋەھىيگە قارىتا ئېتىراز ۋە تۆھمەتلىرى ھەققىدە توختالغانلىقى نەزەردە تۇتۇلغاندا (3)، سۈرىنىڭ مەككىدە نازىل بولغانلىقى ئېنىق. 13 – ئايەتتە پەيغەمبەرلىكنىڭ 9 – يىلىدا نازىل بولغان ساد سۈرىسىنىڭ 84 – 85 – ئايەتلىرىگە قارىتىلغان ئىمالار بار. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا بۇ سۈرىنىڭ قۇرەيش بويقۇتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ياكى ئۇنىڭدىن كېيىن نازىل بولغانلىقىنى تەخمىن قىلغىلى بولىدۇ. بۇ ئەھۋالدا مەزكۇر سۈرە پەيغەمبەرلىكنىڭ 9 – يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

ئىبن ئاببباستىن كەلگەن مەشھۇر قۇرئان نازىل بولۇش تەرتىۋىدە مەدىنىدە نازىل بولغان جۈمە – مۇنافىقۇن سۈرىلىرىنىڭ ئارىسىغا، جابىر بىن. زەيد ئارقىلىق يېتىپ كەلگەن ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە ئىنشىقاق – ئەنكەبۇت سۈرىسى ئارىسىغا، باشقا تەرتىپلەردە مۇئمىنۇن – تۇر سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. قەدىمقى تەرتىپلەرنى نەزەردىن ساقىت قىلمىغان ھالدا سۈرىنىڭ مەزمۇنى، ئىچىدىكى ئىمالار، ھەدىس ۋە سىيەر مەنبەلىرى ئارقىلىق يېتىپ كەلگەن رىۋايەتلەرگە ئاساسلىنىپ شەكىللەندۈرگەن ئىزاھاتلىق تەرتىۋىمىزدە، بۇ سۈرە ئەئراف – رەئىد سۈرىسى ئارىسىغا توغرا كەلمەكتە.

سۈرە مۇقەتتا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان ۋە بۇ ھەرىپلەر بىلەن باشلانغان باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش ۋەھيي ھەققىدە توختالغان:

« بۇ كىتاب (قۇرئان)نىڭ ئالەملەرنىڭ رەببى تەرىپىدىن نازىل بولغانلىقىدا ھېچ شۈبھە يوقتۇر » (2).

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئايەتتە ئىنكارچىلارنىڭ ۋەھىينى ھەزرىتى مۇھەممەد توقۇپ چىقتى دېگەن تۆھمەتلىرى تىلغا ئېلىنغان.

بۇ خىل ئۇسلۇب بىلەن باشلانغان باشقا سۈرىلەردە كۆرۈلگەندەك، مەۋجۇدىيەتنىڭ يارىتىلىشى ھەققىدىكى ئايەتلەر ئۈستىدىن كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاخىرەت ھاياتىغا بۇرايدۇ ۋە ئاللاھ نىڭ ئاسمانلارنى ئالتە باسقۇچتا ياراتقانلىقى بايان قىلىندۇ (4). بەلكىم بۇ ئارقىلىق ختاب قىلىنغۇچىغا ئىجتىمائىي ئۆزگۈرۈشنىڭ بىردەمدىلا بولمايدىغانلىقى، بۇنىڭ بەلگىلىك ۋاقىت ۋە باسقۇچتا قەدەممۇ – قەدەم ۋۇجۇدقا چىقىدىغانلىقى ئىما قىلىنغان بولسا كېرەك. ئاسمان زېمىننىڭ يارىتىلىشى ھەققىدىكى بايانلار ئەفەق ئايەتلىرى بولۇپ، ئىنساننىڭ ئېلېمېنت نوقتىسىدىن لايدىن، بىئولوگىيلىق نوقتىدىن مەندىن يارىتىلغانلىقى بايان قىلىنغان (7 – 8). بۇ ئارقىلىق ئىنساننى ياراتقۇچىسى ئالدىدا كەمتەر بولۇشقا دەۋەت قىلماقتا. ھەم ياراتقۇچىنىڭ ئۆزى ئۈستىدىكى ئەمگىكىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرۇش، ھەم يارىتىلىش سۈننىتى (قانۇنىيىتى) ئۈستىدىن ئۆزگۈرۈشنىڭ بىر جەرياىن تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن بۇ ئۇسلۇب ئىشلىتىلگەن. چۈنكى، 7 – ئايەتتىكى « ۋە بەدەئە خەلقەل ئىنسانى من تىن – ئۇ ئىنساننى يارىتىشنى لايدىن باشلىدى » ئىبارىسىدىكى « باشلىدى » پېئىلى ئىنساننىڭ يارىتىلىشىنىڭ بەلگىلىك بىر جەرياننى باشتىن ئۆتكۈزۈش بىلەن ۋۇجۇدقا چىققانلىقىنى مۇنازىرىسى شەكلىدە ئوتتۇرىغا قويماقتا.

ئاندىن ئاخىرەتكە مۇناسىۋەتلىك تەپسىلاتلار بايان قىلىنغان (10 – 14).

نېمە ئۈچۈن كائىنات ۋە ئىنساننىڭ، ماددىي يارىتىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك تاكامۇللىشىش قانۇنى ئاساسىدا بىر جەرياننى باشتىن ئۆتكۈزۈگەنلىكى ھەققىدىكى بايانلاردىن كېيىنلا، ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر كېلىدۇ؟

جاۋاپ: چۈنكى، ئاخىرەت ھاياتى دۇنيا ھاياتىنىڭ تەقەززاسى ۋە تەبىئي نەتىجىسىدۇر. ئىلاھي ئەجىر ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىدە ئۆزىنى نامايەن قىلغان ئىنسان تۈرىنىڭ مەۋجۇت بولىشى، بۇ دۇنيادىكى ھايات بىلەن چەكلىك بولمايدۇ. ئىنسان دېيىلگەن بۇ شاھ ئەسەر ساھىبىنىڭ ئۇنى ئەقىل، ئىرادە ۋە ۋىجدان بىلەن زىننەتلىشى، ئەسلىدە ئۇنىڭغا ماددى مەۋجۇدىيەتتىن ھالقىغان بىر ھاياتنى تەقدىر قىلغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. ئاخىرەت ھاياتى، ئىنساننىڭ تاكامۇللىشىش سەپىرىنىڭ « باشقا بىر » ئۆتكى بولۇپ، جەننەت ئىنسان تاكامۇللىشىش سەپىرىدە يېتىپ بارىدىغان ئاخىرقى مەنزىلدۇر. ئىنسان تاكامۇللىشىش سەپىرىنىڭ ئاخىرقى نوقتىسىغا يېتىپ بارغاندا جەننەتتىن ئىبارەت مەنزىلگە يېتىپ بارغان بولىدۇ.

ئىنساننىڭ ئېلېمېنتلىق ۋە بىئولوگىيىلىك يارىتىلىشى بايان قىلىنغان ئايەتلەردىن كېيىن، باشقا بىر مەنبەدىن بىلگىلى بولمايدىغان ئالاھىدە بىر مەلۇمات بېرىلگەن. يەنى، ئاللاھ يارىتىلىش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىدەك ئىقتىدارغا ئىگە بولغان ئىنسانغا ئۆزىدىن روھ پۈۋلىگەن:

ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ

« ئاندىن ئۇنى يارىتىلىش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىدەك ئىقتىدارغا ئىگە قىلىپ، ئۆزىدىن روھ پۈۋلىدى ۋە سىلەرنى ئاڭلاش ۋە كۆرۈش، ھەم ھېس – تۇيغۇ ۋە چۈشۈنۈش قابىلىيىتىگە ئىگە قىلدى. سىلەر ئاز شۈكۈر قىلىسىلەر » (9).

بۇ ھەقىقەت ناھايىتى ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە مەلۇمات بولۇپ، بۇنى پەقەت ئاللاھ لا بىزگە بېرەلەيدۇ. ئايەتنىڭ ئاخىرى بېشىدىكىگە ئوخشاش كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ: « سىلەرگە ئاڭلاش ۋە كۆرۈش، ھېس قىلىش ۋە چۈشۈنۈش قابىلىيەتلىرىنى بەخش ئەتتى » .

ئاللاھ ئىنسانغا روھ پۈۋلەشتىن بۇرۇن ئىزچىل « ئۇ » دەپ خىتاب قىلغان. ئىنسان روھ پۈۋلىنىشتىن بۇرۇن نەزەرگە ئالغۇدەك نەرسە ئەمەس ئىدى. پەقەت ئۇچىنچى شەخس بىرلىك ئالمىشى بىلەن خىتاب قىلىنغان بىر شەيئى ئىدى. قاچان روھ پۈۋلەنگەن بولسا، شۇنىڭدىن باشلاپ خىتاب شەكلىدە ئۆزگۈرۈش بولغان. روھ پۈۋلەنگەن بەشەر ئەقىل ۋە ئىرادىگە ئىگە بولۇپ « ئىنسان » بولغانىدى. مانا بۇ ۋاقىتتا ئاللاھ ئۇنىڭغا بىۋاستە ۋە « سىلەر / سىز » دەپ خىتاب قىلىشقا باشلىغان، بۇ ئارقىلىق ئىنساننى شەرەپلەندۈرگەنىدى. بۇنى بىلگۈچى ئۇچۇن بۇنىڭ ئۆزى ناھايىتى چوڭ نېمەتتۇر. بۇنى بىلگۈچى شۈكۈر قىلىدۇ. لېكىن، بۇنىڭ قەدرىنى بىلمىگەنلەر... بۇ سەۋەپتىن ئايەت « سىلەر ھەقىقەتەن ئاز شۈكۈر قىلىسىلەر » دەپ ئاخىرلاشقان.

ئۇنداقتا، نېمە قىلىش كېرەك؟ ئىنساننىڭ ئەقىل ۋە ئىرادىسىنى ئىشلىتىشكە تەرغىپ قىلىش. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر يول بار. يەنى، ئىنساننى مەجبۇرى بۇ يولغا كىرگۈزۈش. ئەمما بۇ توغرا ئەمەس. ئاللاھ مۇ بۇنداق قىلىشنى خالىمىغانىدى:

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

ئەگەر بىز خالىغان بولساق، ھەممە كىشىنى توغرا يولغا (مەجبۇرى) باشلايتتۇق؛ لېكىن، (ياخشىلار يامانلاردىن ئايرىلىسۇن) ۋە بېكىتىلىپ بولغان« جەھەننەمنى كۆرۈنمەيدىغان ئىرادىلىك مەۋجۇدىيەتلەر ۋە ئىنسانلارنىڭ (ئەسكىلىرى) بىلەن توشقۇزۇش» ھۆكمىنى رىئالىققا ئاشسۇن دەپ (بۇنداق قىلىشنى خالىمىدۇق) (13).

ئۆز ئىرادە ۋە ئەقلى بىلەن توغرا يولنى تاپالمىغانلار جازاغا لايىق بولىدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئۆزلىرىگە ئامانەت قىلىنغان ئىرادە ۋە ئەقىل نېمىتىگە خىيانەت قىلغان (12). ئەمما، بۇ ئامانەتكە ساداقەت كۆرسەتكەنلەرگە جەننەت مۇكاپاتى بېرىلىدۇ. مانا بۇ نوقتىدا قۇرئاندىكى جەننەت ھەققىدە كىشىنىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلىدىغان ئايەتلەردىن بىرسى بايان قىلىنىدۇ:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

« ئۇلارنى مۇكاپاتلاش يۈزىسىدىن ئاللاھ جەننەت ساقلىغان ۋە ئۇلارنى خوشال قىلىدىغان كاتتا نېمەتنى ھېچكىم بىلمەيدۇ » (17).

ئاندىن ئۆتمۈشتە ئۆتكەن ئۈممەتلەردىن ئۆرنەك ۋە ئىبرەت مىساللىرى تىلغا ئېلىنغان (23 – 26).

سۈره ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغانلارنى ئاگاھلاندۇرغان بىر ئايەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ:

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ

« سەن ئۇلاردىن يۈز ئۆرۈگىن (سۆزلىرىگە پەرۋا قىلىپ كەتمىگىن). ئۇلار (ئاللاھ تىن كېلىدىغان ئازابنى) كۈتۈشكە رازى بولغانىكەن، سەنمۇ ئۇنى كۈتكىن » (30).

رەئىدى سۈرىسى

سۈره « گۈلدۈرماما » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئىسمىنى 13 - ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « رەئىد » كەلىمىسىدىن ئالغان.

بۇ ئىسىم، ۋەھىيگە ۋە ئۇنى تەبلىغ قىلغان (يەتكۈزگەن) رەسۇلۇللاھقا قاتتىق قارشى چىققان مەككە مۇشرىك كاتتىلىرىغا قارىتا تەھدى مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ. چۈنكى، گۈلدۈرماما ئارقىسىدىن كېلىدىغان يامغۇرنىڭ خەۋەرچىسى بولۇپ، بۇ يامغۇر رەھمەت ئېلىپ كېلەمدۇ ياكى ئاپەتمۇ؟ بۇ مەجھۇل.

سۈرىنىڭ مەككە ياكى مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە ئىختىلاپ بار. سەئىد بىن جۇبەير، ھەسەن ئەلبەسرى، ئىكرىمە، ئاتا بىن ئەبى راباھ مەككىدە نازىل بولغان دەيدۇ. ئىبن زۇبەير، كەلبى، مۇقاتىل بىن سۈلايمان مەدىنىدە نازىل بولغان دەيدۇ (فەتھۇل قادىر).

بەزى مەنبەلەر، بۇ ئىككى قاراشقا ئىبن ئابباسنى مەنبە قىلىپ كۆرسەتمەكتە (بەغاۋى ۋە ئىبنۇل جەۋزى). ھەر ئىككى رىۋايەت 31 - ۋە 43 - ئايەتلەرنى مۇستەسنا دەپ قارايدۇ. ئەمما، بۇ ھېچقانداق بىر دەلىلنى ئاساس قىلمىغان.

سۈرىنىڭ مەزمۇنى ۋە ئۇسلۇبى رەئىد سۈرىسىنىڭ مەككىدە نازىل بولغانلىقىنى دالالەت قىلىدۇ. چۈنكى، دەسلەپكى مەزگىللەردە تىزىلغان تەرتىپلەردە مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەر ئارىسىغا تىزىلغان.

مەزكۇر سۈرىنىڭ مەككە ياكى مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى ئىختىلاپلار، دەسلەپكى تەرتىپلەردىمۇ ئۆزىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. ئىبن ئابباس تەرتىۋىدە سۈرە مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىغا، يەنى سەجدە - تۇر سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ئىبن ئاببىاسقا نىسبەت بېرىلغان يەنە بىر تەرتىپتىمۇ، سۈرە مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىغا، يەنى مۇئمىنۇن - تۇر سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە مەدىنىدە نازىل بولغان سۈرىلەر ئارىسىغا، يەنى مۇھەممەد - تالاق سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ئىمام جافەر تەرتىۋىدە مەدىنىدە نازىل بولغان سۈرىلەر ئارىسىغا، يەنى مۇھەممەد - رەھمان سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بىزنىڭچە ئىبن ئاببىاس تەرتىۋى توغرا. سۈرىنىڭ رىسالەتنىڭ 9 - يىلىدا نازىل بولغانلىقىنى تەخمىن قىلغىلى بولىدۇ.

رەئىد سۈرىسىدە ئىككى ئاساسلىق تېما تىلغا ئېلىنغان:

1. مەۋجۇدىيەتنىڭ ئاللاھ قا يۈزلەنگەن تەرىپى بىلەن تەۋھىد ۋە ۋەھدەت (يىگانىلىق).

2. مەۋجۇدىيەتنىڭ مەخلۇقاتقا يۈزلەنگەن تەرىپى بىلەن ئەزۋاج (ھەمراھ، جۈپ)، ئەزداد (زىتلىق) ۋە كەسرەت (كۆپلۈك).

سۈرە مۇقاتتا ھەرىپلىرىدىن كېيىن « بۇلار كىتابنىڭ ئايەتلىرىدۇ » دەپ سۆزى باشلايدۇ. ئايەتلەر كۆپ، كىتاب بىردۇر. ئايەتلەر ۋەھىينىڭ نىشانى، كىتاب ۋەھىينىڭ مەنبەسىدۇر. ۋەھىينىڭ ئانا مەنبەسى ئاللاھ تۇر. ئاللاھ نىڭ ۋەھيي نازىل قىلىشتىكى مەقسىتى ئىنساندۇر. كۆرۈنگەن ھەر نەرسە بىر ئايەت بولۇپ، ئايەتلەر پەقەت كىتابنىڭ ئىچىدىلا ئەمەس. ئاسمان كىتابىدا قوياش ۋە ئاي ئايەتلەردۇر. بۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر قانۇنغا تەۋە قىلىنغان (2). مىدىرلىماس تاغلاردۇر، شاۋقۇن سۈرۈپ ئاققان دەريالار، ئەركەك – چىشى قىلىپ جۈپ يارىتىلغان ھايۋانلار، ئۆسۈملۈكلەر، ئاسمان – زېمىن ئارىسىدىكى كېچە – كۈندۈز يەر يۈزى كىتابنىڭ ئايەتلىرىدۇر (3). دۇنيا (يەر شارى) تەكتۇر، بۇ يىگانىلىقى بىلەن ۋەھدەتنى كۆرسىتىدۇ. لېكىن، قىتئەلەر ۋە قۇرۇقلۇق پارچىلىرى كۆپتۇر، بۇ كۆپلىكنى كۆرسىتىدۇ (4). ئۇنىڭدىن باشقا، باغلار، ئېكىنزارلىقلار، بىر يىلتىزدىن چىققان كۆپ شاخلىق ياكى كۆپ شاخلىق بولمىغان تەك گەۋدە ھالىتىدە قەد كۆتۈرگەن خورما دەرەخلىرى؛ گەرچە بۇلار ئوخشاش سۇ بىلەن سۇغۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما تەمى، لەززىتى، رەڭگى، پۇرىقى، شەكلى ھەر خىل بولغان مېۋىلەرنى بېرىدۇ (4). بۇلار خالىققا يۈزلەنگەن تەرىپى بىلەن ۋەھدەتنىڭ، مەخلۇققا يۈزلەنگەن تەرىپى بىلەن كۆپلىكنىڭ نامايەندىسىدۇر.

سۈرىدە پەقەت ئۈچ ئايەتتە ۋەھدەت ۋە كەسرەتكە مۇناسىۋەتلىك بۇنچە كۆپ مىسال بېرىلگەن ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق دەپ ئاگاھلاندۇرۇلغان:

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

« مۇتلەق ھەقىقەت نەزەردە تۇتۇلغان ھەقىقي بىر دۇئا، پەقەت ئاللاھ قا قارىتىلغان بولىدۇ. ئاللاھ نى قويۇپ يالۋۇرۇپ – يىلىنغان مەۋجۇدىيەتلەر، ھېچقانداق شەكىلدە ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرەلمەيدۇ. (ئۇلارنىڭ مىسالى) خۇددى ئاغزىمىزغا سۇ چۈشسۇن دەپ نېرىدىن ئىككى ئالقىننى سۇغا قارىتىپ ئېچىپ تۇرغان ئادەمگە ئوخشايدۇ. بۇ ئەھۋالدا ئۇلار ھەرگىزمۇ سۇغا ئېرىشەلمەيدۇ. كۆپۈرغا پېتىپ قالغانلارنىڭ دۇئاسى، گۇمراھلىقنى ئاشۇرۇشتىن باشقا ھېچقانداق پايدا ئېلىپ كەلمەيدۇ » (14).

سۈرىدىكى بۇ ئانا تېما بىلەن نازىل بولۇش سەۋەبى ئارىسىدا بىۋاسىتە بىر مۇناسىۋەت بولسا كېرەك. مەسىلەن: ئوخشاش بىر ئاتىدىن كەلگەن ئادەم باللىرى، ئاللاھ نىڭ ۋەھيىسىگە قارىتا بىرسى ئىمان ئېيتىپ، يەنە بىرسى ئىنكار قىلىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل مۇئامىلىدە بولماقتا، بۇ نېمە ئۈچۈن؟ ئوخشاش بىر ئاتا – ئانىنىڭ باللىرىدىن بىرسى ھىدايەتنى تاللىغان بولسا، يەنە بىرسى گۇمراھلىقنى تاللىماقتا، بۇ نېمە ئۈچۈن؟ ئوخشاش بىر قەۋمگە مەنسۇپ بىر ئايماق ئىمانغان قاراپ يۈگۈرگەن بولسا، يەنە بىر ئايماق ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرماقتا، بۇ نېمە ئۈچۈن؟ مانا بۇ « نېمە ئۈچۈن؟ »لەرنىڭ جاۋابى كائىناتنىڭ ۋە تەبىئەتنىڭ مۆجىزىۋى تەرتىۋى ئىچىگە يوشۇرۇنغان. ئوخشاشلىقلارنىڭ زىتلىقى، زىتلارنىڭ ماسلىشىش بۇ مۆجىزىنىڭ بىر كۆرۈنۈشىدۇر.

ئەزۋاج بىرسى بولماستىن، يەنە بىرسى بولمايدىغان شەيئىلەردۇر. مەسىلەن: ئەر – ئايال... يەر – زېمىن... ئەزداد بولسا، بىرسى بولسا يەنە بىرسى مەۋجۇت بولمايدىغانلاردۇر. مەسىلەن: كېچە ۋە كۈندۈز... ئىسسىق ۋە سوغۇق... سۈرىدە سۆزنىڭ رەھىملەرگە ۋە رەھىملەر ئىچىدىكىگە كەلتۈرۈلىشىمۇ ئەزۋاجنى كۆرسەتمەكتە (8). يەنە قورقۇ ۋە ئۈمىدنى بىرلىكتە ياشىتىشىمۇ بۇ مەنىدە (12) كەلمەكتە. ئەڭ ئاخىرىدا سۆز مەۋجۇدىيەت مەنسۇپ بولغان ئىلاهىي قانۇنغا كەلتۈرۈلۈپ مۇنداق دېيىلگەن:

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ

« ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى هەر مەخلۇق ۋە ئۇلارنىڭ ئەتتىگەندىن كەچكىچە (ئىلاهى قانۇن تەقەززاسى بىلەن ئۆزگۈرۈپ تۇرغان) سايىلىرىمۇ ئىختىيارى ۋە مەجبۇرى يوسۇندا ئاللاه قا بويسۇندۇ (سەجدە قىلىدۇ) » (15).

بارلىق بۇ كۆپلىكنىڭ سىرىغا دىققەتنى تارتقاندىن كېيىن، خىتاب قىلىنغۇچىغا تەۋهىدنى تەۋسىيە قىلماقتا:

« هەر نەرسىنىڭ ياراتقۇچىسى ئاللاه تۇر. ئاللاه بىردۇر، هەممىگە غالىبتۇر » (16).

ۋەهىي خىتاب قىلىنغۇچىدىن شەيئىلەر ئارىسىدا مۇناسىۋەت قۇرىدىغان، شەيئىلەر ئارىسىدىكى زىچ مۇناسىۋەتنى كۆرەلەيدىغان بىر ئەقىل تەلەپ قىلماقتا. بۇ ئەقىل ياراتقۇچى بىلەن يارىتىلغان، يەر بىلەن ئاسمان، ئەركەك بىلەن چىشى، ئاللاه بىلەن پەيغەمبەر، ئاللاه بىلەن ئىنسان، تەبىئەت قانۇنىيىتى بىلەن ئىجتىمائىي قانۇنلار، تەك گەۋدە بىلەن كۆپ شاخ ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تۈيغۇ، چۈشەنچە ۋە هەر خىل قىلمىشى بىلەن بىر – بىرىدىن ئايرىۋەتمەيدىغان بىر ئەقىل بولىشى كېرەك:

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ

« ئاللاه قا بەرگەن فىترەت ۋەدىسىنى مۇستەهكەملىگەندىن كېيىن بۇزغانلار، ئاللاه نىڭ سىلە – رەهىم قىلىشتىن ئىبارەت ئەمىرنى تۇتماي، زېمىندا ئىجتىمائىي بۇزۇقچىلىق كېلىپ چىقىشىغا سەۋەپچى بولغانلار، ئەنە شۇلار ئاللاه نىڭ رەهمىتىدىن يىراق قىلىنغانلاردۇر ۋە دارى دۇنيادى كېيىن كېلىدىغان يامان ئاقىۋەت ئۇلارنى كۈتمەكتە » (25).

مەخلۇقتىكى ئوخشاشماسلىقلار، رەڭدارلىقلار ئۈستىدىن رەسۇلۇللاه ۋە مۇئمىنلەرگە: « هەممە كىشىنى مۇئمىن قىلىش سەۋداسىغا بېرىلىپ كەتمەڭلار. چۈنكى، ئاللاه نىڭ مۇرادى بۇ ئەمەس. ئەگەر ئاللاه خالىغان بولسا، بۇنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئاللاه قا قىيىن ئەمەس » دېمەكتە. ئەمدى تۆۋەندىكى ئايەتنى ئوقۇپ باقايلى:

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَيْئَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا

تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

« مۇبادا بۇ (تىلاۋەت قىلىش) بىلەن تاغلار يۆتكىلىدىغان ياكى يەر يېرىلىدىغان ۋە ياكى ئۆلۈكلەر سۆزلەيدىغان خىتاب بولغان تەقدىردىمۇ (ئۇلار چوقۇم ئىمان ئېيتمايتتى). ھەممە ئىش الله بەلگىلىگەن قانۇن بويىچە بولىدۇ. مۇئمىنلەر ئەگەر الله خالىسا، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسنى جەزمەن ھىدايەت قىلىدىغانلىقىنى چۈشۈنۈپ تۇرۇپ، (ھەممە كىشىنى مۇئمىنلەردىن قىلىش) سەۋداسىدىن تېخىچە ۋازكەچمىدىمۇ؟ ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغانلارغا كەلسەك، الله نىڭ ۋەدىسى ئەمەلگە ئاشقانغا قەدەر، كاپىرلار ئۆز قىلمىشلىرى تۈپەيلىدىن ھامان تۇرلۇك بالالارغا دۇچار بولىدۇ، ياكى بالا ئۇلارنىڭ يۇرتىغا يېقىن بىر جايغا چۈشىدۇ، الله ۋەدىسىگە ئەلۋەتتە خىلاپلىق قىلمايدۇ » (31).

سۈرىدىكى بارلىق بۆلەكلەردە سۆز مەخلۇقاتنىڭ خىلمۇ ـ خىل ۋە رەڭدارلىق قانۇنىيىتىگە كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ ئارقىلىق خىتاب قىلىنغۇچىغا ھاياتنىڭ ئىلاھىي قانۇنلىرىنى ئۆگىتىش، تىرىشچانلىقىنى ئۇ قانۇنىيەتكە پەرۋا قىلماسىتىن ئەمەس، ئەكسىچە ئۇ قانۇنىيەتلەرنى نەزەردە تۇتقان ئاساستا ئېلىپ بېرىش ئېڭىنى سىڭدۈرۈش مەقسەت قىلىنماقتا.

سۈرە خىتاب قىلىنغۇچىنى، مەخلۇقاتنىڭ ھەممىسنى بىر كىتاب دەپ قاراپ ئوقۇشقا دەۋەت قىلىدۇ. ئافاقى (1 ـ 4) ۋە ئەنفۇسى ئايەتلەر (8 ـ 11) ئۈستىدە توختىلىدۇ. مەنسىزلىك ۋە مەقسەتسىزلىك دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدىغان تەك دۇنيالىق چۈشەنچىنى، كەسكىن بىر ئۇسلۇبتا رەت قىلىدۇ (5، 11 ـ 13، 18).

سۈرە، خىتاب قىلغۇچىلىرىنىڭ كىملىكىنىمۇ روشەن ھالدا بايان قىلىدۇ. بۇلار رەببىنى ۋە قايتىدىن تىرىلىشنى ئىنكار قىلغان كىشىلەردۇر (5). بۇلار ئىلاھى تەھدىدكە قارشى ھاماقەتلەرچە بويۇنتاۋلىق قىلغان ۋە مۆجىزە تەلەپ قىلغان كىشىلەردۇر (6). ئاللاھ ھەققىدە مۇنازىرە قىلىشقان كىشىلەردۇر (12). ئاللاھ تىن غەيرىگە يالۋۇرۇپ ـ يېلىنغان (14)، ئاللاھ بىلەن قىلغان ئەھدىسىنى بۇزغان، بەرپا قىلىشقا، ئۇلاشقا بۇيرىغاننى ئۈزۈپ تاشلىغان (25)، ئاللاھ نىڭ ئەلچىسىنى مەسخىرە قىلغان كىشىلەردۇر (32). ئاللاھ قا شېرىك كەلتۈرگەن، چۈشەنچىلىرى ئۆزىگە قۇرغان توزاققا چۈشكەن، دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئازاپقا لايىق بولغان (34)، ھەزرىتى مۇھەممەد (ئەلەيھىسسالام)كە « سەن ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلمىدىڭ » دېگەن (43) كىشىلەردۇر.

بۇ ئايەتلەر پەقەت ئۆز دەۋرىدىكى ئىنكارچىلارنىلا ئەمەس، ھەر دەۋردىكى ئىنكارچىلارنى تەسۋىرلەپ بەرمەكتە.

سۈرە، ئىنساننىڭ ۋەھىي، تەبىئەت (كائىنات) ۋە ئۆزىنى ئوقۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالماقتا. بۇ ئوقۇشنىڭ نىھائى مەقسىتى، سۈرىنىڭ 11 ـ ئايىتىدە مۇنداق ئىپادىلەنگەن:

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

« هەر قەۋم ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمىگۈچە ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ » (11).

مانا بۇ شەخسى ۋە ئىجتىمائىي / مىللەت خاراكتېرلىق ئۆزگۈرۈشنىڭ ئىلاھىي قانۇنىيىتىدۇر.

تۇر سۈرىسى

سىنا تېغى ئىما قىلىنغان « ئۇلۇغ تاغ » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « تۇر » ئىسمى سۈرىنىڭ بىرىنچى ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان.

بىرىنچى نەسىلدىن بۇگۈنگىچە « تۇر » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. تۇر دەپ ئاتالغان سىنا تېغى، سىنا يېرىم ئارىلىدىكى تەۋ سەھراسىنىڭ چەت بىر قىسمىغا جايلاشقان ۋە مەزكۇر رايۇندىكى تۇزلەڭلىكدە ناھايىتى ھەيۋەتلىك تۇرغان بىر تاغدۇر. ھەزرىتى مۇسا، بەنى ئىسرائىلنى مىسىردىن ئېلىپ چىققاندىن كېيىن، ۋەھيي ئېلىش ئۈچۈن بۇ تاغقا چىققان، ئون ئەمىر بۇ تاغدا نازىل بولغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. سۈرىدە رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان سۈيقەست پىلانلىرى ئىما قىلىنغان (42). سۈرىنىڭ 44 ـ ئايىتى بىلەن ئىسرا سۈرىسىنىڭ 90 ـ 92 ـ ئايەتلىرى ئارىسىدا بىر مۇناسىۋەت بارەدەك كۆرۈنمەكتە. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە سەجدە ـ مۇلك، ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە رەئىد ـ مۇلك، جەبىر بىن زەيىدنىڭ ئىبن ئاببباسقا نىسبەت بېرىلگەن تەرتىۋىدە نۇھ ـ مۇئمىنۇن ئارىسىدا يەر ئالماقتا.

بۇ يىپ ئۈچلىرىغا ئاساسەن سۈرىنىڭ دەۋەتنىڭ 9 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا نازىل بولغانلىقىنى تەخمىن قىلغىلى بولىدۇ. چۈنكى، قۇرەيش، رەسۇلۇللاھقا سۈيقەستنى پەقەت ئەبۇ تالىپنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن رەسمىي شەكىلدە مۇزاكىرە قىلىشقا باشلىغانىدى.

ھەر نەرسىنىڭ بىر روھى باردۇر. بۇ دۇنيا ھاياتنىڭ جىسمى بولسا، روھى ئاخىرەتتۇر. سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى مانا بۇ روھ ـ ئاخىرەتتۇر.

مەنبەلىرىمىزدە، جۇبەير بىن مۇتئىمنىڭ بۇ سۈرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان قىزىقارلىق بىر ئەسلىمىسى نەقىل قىلىنغان: « بەدىر ئەسىرلىرى ھەققىدە مەككىگە ۋاكالەتەن مۇزاكىرە ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن مەدىنىگە كەلدىم. مۇسۇلمانلار مەسجىتتە نامازغا قىلىۋاتاتتى. رەسۇلۇللاھ تۇر سۈرىسىنى ئوقۇۋاتاتتى. " شۇبھىسىزكى رەببىڭنىڭ ئازابى چوقۇم رويابقا چىقىدۇ. ئۇنىڭغا ھېچكىم قارشى تۇرالمايدۇ " (7 ـ 8) ئايەتلىرىگە كەلگەندە، يۈرىكىم ئورنىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك بولۇپ كەتتىم » (بۇخارى ۋە ئىبن ھەنبەل).

سۈرە بىر قاتار مەۋجۇدىيەتلەرگە قەسەم قىلىش بىلەن باشلىنىدۇ. ئاللاھ نىڭ ئۆزى ياراتقان مەخلۇقلىرىدىن بەزىلىرىگە قەسەم قىلىشنىڭ نۇرغۇن سەۋەبى بار. بۇ ۋە بۇنىڭغا ئوخشايدىغان باشقا سۈرىلەردە قەسەمنىڭ مەقسىتى مەۋجۇدىيەتنىڭ شاھىت بولىدىغانلىقىنى ئەسكەرتىش بولۇپ، ئىنكارچىلار ئاللاھ تىن ھاياتلىرىنى ئېلىپ قاچالايدىغانلىقىنى، يەنى خاتىرلەنمەيدىغان، ھېسابى ئېلىنمايدىغان بىر ھايات ياشايدىغانلىقىنى پەرەز قىلىشماقتا.

قەسەم قىلىنغان مەخلۇقلارغا دىققەتنى بۇراپ، « ئاللاھ ياراتقان ھەر نەرسىگە شاھىت بولالايدىغان بىر ئىقتىدار بېرىلگەن يەردە، يېزىپ قويۇلمىغان بىر ھاياتنى ياشىيالمايسەن » دېمەكتە. بۇ سۈرىدە قەسەم قىلىنغان مەخلۇقلار تۆۋەندىكىچە:

وَالطُّورِ (1) وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ (2) فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ (3) وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ (4) وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ (5) وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ (6)

« تۇر تېغى بىلەن قەسەمكى، ئېچىلغان تېرە باغلاملىرىدىكى قۇرلارغا يېزىلغان ئىلاھى خەۋەر بىلەن قەسەمكى، بەيتۇل مەئمۇر بىلەن قەسەمكى، ئاسمان بىلەن قەسەمكى، شاۋقۇن چىقىرىپ دولقۇنلىغان دېڭىز بىلەن قەسەمكى » (1 ـ 6).

سۈرىدە ئىنساننىڭ مۇئامىلە ۋە قىلمىشلىرى ھەققىدە بايانلار بېرىلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ ھۆر ئىرادىدىن پايدىلىنىپ ئېلىپ بېرىلغان تاللاشنىڭ ئەسەرى ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان. ھەمدە ئىنسانغا ئاجىزلىق ۋە كۈچ، ئاجىزلىق ۋە ئارتۇقچىلىق كۆرسىتىلگەن. بۇ نوقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا سۈرىنى مۇكاپات ۋە جازا سۈرىسى دېسەكمۇ بولىدۇ.

بىر ـ بىرلىرىگە چىڭ باغلانغان ئائىلە ئەزالىرىنىڭ « ھەممىمىز ئىشىنىشىمىز كېرەك، لېكىن ئەمەللىرىمىز ئوخشاش ئەمەس، تەڭ دەرىجىدە ئەمەس. شۇڭا، بىز ئاخىرەتتە بۇ دۇنيادىكىدەك بىرلىكتە بولالامدۇق؟ » دېگەن سۇئالىغا جاۋاپ بېرىلگەن بىر ئايەت بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان:

وَالَّذِينَ آَمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ

« ئۆزلىرى ئىمان ئېيتقان، ئەۋلادلىرىمۇ ئەگىشىپ ئىمان ئېيتقانلارنىڭ ئەۋلادلىرىنى ئۇلار بىلەن تەڭ دەرىجىدە قىلىمىز، ئۇلارنىڭ (ياخشى) ئەمەللىرىدىن قىلچىمۇ كېمەيتىۋەتمەيمىز، ھەر ئادەم ئۆزىنىڭ قىلمىشىغا مەسئۇلدۇر » (21).

ئىنكارچى خىتاب قىلغۇچىلارنىڭ بۇ پوزىتسىيىسىنى ئەيىپلەپ، ئىشلىتىلگەن ئۇسۇلۇب ھەققەتەن كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ:

« ئۇلارنىڭ ئەقلى ئۇلارنى مۇشۇنداق (سۆز) قىلىشقا بۇيرۇمدۇ؟ ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، ئۇلار (كۇفرىدا) ھەددىدىن ئاشقان قەۋمدۇر » (32).

يارىتىلىشقا مۇناسىۋەتلىك ھالدا، ئىنكار قىلغۇچىغا قارىتىلغان سۇئاللار، ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىشنىڭ ئىلاھى غەزەپنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئەڭ چوڭ بىر گۇناھ ئىكەنلىكى كۆرسىتىلمەكتە:

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ (34) أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ (35) أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَل لَا يُوقِنُونَ (36) أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُسَيْطِرُونَ (37)

« ياكى ئۇلار ياراتقۇچىسىز يارىتىلغانمۇ؟ ياكى ئۇلار ئۆزلىرى ياراتقۇچىمۇ؟ ياكى ئۇلار ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتقانمۇ؟ بەلكى ئۇلار (ئاللاھ نىڭ بىرلىكىگە) ئىشەنمەيدۇ. ئۇلارنىڭ يېنىدا رەببىڭلارنىڭ خەزىنىلىرى بارمۇ؟ ياكى ئۇلار (شەيئىلەرنى خالىغانچە تەسەررۇپ قىلىدىغان) (كائىناتنى) بويسۇندۇرغۇچىمۇ؟ » (35 ـ 37).

سۈرە ۋەھىينىڭ تۇنجى مۇھاتابلىرىغا سەبىرنى تەۋسىيە قىلىپ سۆزنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ (48) وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ (49)

« رەببىڭنىڭ ھۆكمىنى سەبىر بىلەن كۈتكىن. ئۇنتۇمىغىنكى، سەن ھەقىقەتەن بىزنىڭ ھىمايىمىزدىدۇرسەن، (ئۇيقۇدىن) تۇرغان ۋاقتىڭدا رەببىڭگە تەسبىھ ئېيتقىن، ھەمد ئېيتقىن، كېچىدىمۇ، يۇلتۇزلار پاتقاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭغا تەسبىھ ئېيتقىن » (48 ـ 49).

مۇلك سۈرىسى

سۈرە، ئاللاھ نىڭ « مۇتلەق ھۆكۈمران ۋە ھۆكۈم ئىگىسى » ئىكەنلىكىنى ئېپادىلىگەن مۇلك ئىسمىنى بىرىنچى ئايەتتىن ئالغان:

« (پۈتۈن ئاسمان ۋە زېمىننىڭ) ھۆكۈمرانلىقى ئىلكىدە بولغان ئاللاھ نىڭ بەرىكىتى بۈيۈكتۇر، ئاللاھ ھەر نەرسىگە قادىردۇر » (1).

قەدىمقى تەپسىر ۋە ھەدىس مەنبەلىرىدە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. سۈرىنىڭ بۇ ئىسمىدىن باشقا يەنە ئالتە ئىسمى بار.

بىر رىۋايەتكە قارىغاندا ساھابىلەر بۇ سۈرىنى مانىئە (مەنئى قىلغۇچى) دەپ ئاتىغان (تەبەرانى). ئوقۇغان كىشىگە ئازاپتىن قۇتۇلۇش يوللىرىنى كۆرسىتىدىغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئىسىم بىلەن ئاتىغان.

ئىتقان، مۇنجىيە (قۇتقازغۇچى) ئىسمى بىلەن ئاتىغان. چۈنكى، بۇ سۈرىنى ئوقۇغان كىشىگە جەھەننەمدىن قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرىنى كۆرسىتىدۇ. يەنە، دافىئە (قوغدىغۇچى، ساقلىغۇچى) دەپمۇ ئاتىغان بولۇپ، بۇ سۈرىنى ئوقۇغان كىشىگە دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىدىغان يوللارنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. ئۇنىڭدىن باشقا شافىئە دەپمۇ ئاتالغان ۋە بۇ سۈرىنى ئوقۇغان كىشنى قىيامەتتە شاپائەت قىلىدىغانلىقى سەۋەپ قىلىپ كۆرسىتىلگەن. مۇجادىلە دەپمۇ ئاتالغان بولۇپ، « مۇنكەر ۋە نەكىر پەرىشتىلىرىنىڭ بۇ سۈرىنى ئوقۇغان كىشىنىڭ پايدىسىغا كۆرەش قىلىدىغانلىقى »غا ئوخشاش تالاش ـ تارتىش قىلىنىدىغان بىر « دەلىل » سەۋەپ قىلىپ كۆرسىتىلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا مۇخەللىسە دەپمۇ ئاتالغان. بۇ سۈرىنى ئوقۇغان كىشنى زابانى (جەھەننەم پەرىشتىلىرى)لارنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالىدىغانلىقى سەۋەپ قىلىپ كۆرسىتىلگەن.

يۇقىرىدىكىلەرگە ئاساسلانغاندا، بۇلارنىڭ ھەممىسى مەزكۇر سۈرىنىڭ ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمەكتە.

سۈره مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، مەككە سۈرىلىرىدە گەۋدىلىك بولغان بالاغەتنى ئاساس قىلغان قىپايىسى كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. سۈره مەزمۇن جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە.

جابىر تەرتىۋىدە مۇئمىنۇن – هاققا، باشقا تەرتىپلەردە تۇر – هاققا سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. بىزنىڭ تەرتىۋىمىزدە تۇر – غاشىيە سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ تەخمىنەن رىسالەتنىڭ 9 – يىلىغا توغرا كەلمەكتە. 28 – ئايىتىدە رەسۇلۇللاهقا قارشى پىلانلانغان سۈيقەستنى ئىما قىلىشى بۇ تارىخنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى كۆچەيتىدۇ.

سۈره، ئاللاه – ئىنسان – كائىنات مۇناسىۋىتىنى چۆرىدىگەن هالدا، هايات سەپىرىدىكى ئىنساننىڭ ۋەهىنىڭ يېتەكچىلىكىگە مۇهتاج ئىكەنلىكى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. سۈرىدە هايات ۋە ئۆلۈمنىڭ ماهىيىتىگە كىشىنىڭ دىققىتى ئاغدۇرۇلغان بولۇپ، ئىنساندىن ئىبارەت شاھ ئەسەرنىڭ نېمە ئۈچۈن ئىككى دۇنيالىق ئىكەنلىكى سۇئالىغا، سۈرىنىڭ باشلىنىشىدىلا جاۋاپ بېرىپ مۇنداق دېيىلگەن: « قايسىڭلارنىڭ ئەمەلىنىڭ ياخشى ئىكەنلىكىنى سىناش ئۈچۈن » (2). ئاندىن ئىنساندىن، ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان كائىناتنىڭ قۇسۇرسىز بىر نىزامى هەققىدە تەپەككۇر قىلىشى تەلەپ قىلىنغان:

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (3) ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ (4)

« ئۇ يەتتە ئاسماننى مىسلىسىز ماسلىشىش ئىچىدە ياراتتى. رەھماننىڭ يارىتىشىدا هېچ نۇقساننى كۆرمەيسەن؛ (ئاسمانلارغا) تەكرار قاراپ باققىنكى، بىرەر يوچۇقنى كۆرەمسەن؟ ئاندىن سەن يەنە قايتا – قايتا قارىغىن، كۆزۈڭ ئۈمىد ئۈزگەن ۋە تالغان هالدا قايتىدۇ » (3 – 4).

يەنى، تەڭدىشى يوق بۇ كائىناتنىڭ بىر مەنىسى ۋە مەقسىتى بولىدۇ – يۇ، كائىنات خىزمىتىگە بويسۇندۇرۇلغان ئىنساننىڭ يارىتىلىش مەقسىتى بولمامدۇ؟ ئەقىل ۋە ۋەهىي، ئىنسانغا مەنا ۋە مەقسىتىنى تېپىش ئۈچۈن بېرىلگەن. جەھەننەمگە تاشلانغانلارنىڭ ئاغزىدىن بۇ هەقىقەت مۇنداق بايان قىلىنغان:

« ئەگەر بىز بۇ (ۋەهىيگە) قۇلاق سالغان ياكى ئەقلىمىزنى ئىشلىتىپ ئۇنى چۈشەنگەن بولساق، ئەهلى دوزاخ قاتارىدا بولماس ئىدۇق » (10).

ئەقىل ۋە نەقىل ... بۇلارنىڭ ئىككىلىسى ئىنساننى هەقىقەتكە ئېلىپ بارىدۇ. بۇ ئىككىسىدىن يۈز ئۆرىگۈچى، ئاللاه قا تۇزكورلۇق قىلغان بولىدۇ. تۇزكورلۇق قىلغۇچىلار جازاغا تارتىلىدۇ (13 – 18). ئىنساننى پەقەت چەكسىز مەرهەمەت ئىگىسى بولغان ئاللاه ئۆزى همايە قىلىدۇ (20). ئىنسان يارىلىشتىنلا ئاللاه قا قەرز (23 – 24). بۇ قەرزدارلىق تۈيغۇسى بولغان ئەد – دىندىن يۈز ئۆرىگۈچىلەر هېساپ سورىلىدىغان دىن كۈنىگە قارىتا ئاگاهلاندۇرۇلغان (23 – 27).

سۈره، هەقىقەتنى ئىنكار قىلغۇچىلارغا، بۇ پوزىتسىيىسىنى داۋاملاشتۇرغان تەقدىردە، دۇچار بولىدىغان ئاقىۋەتتىن خەۋەر بېرىپ ئاخىرلاشقان (28 – 30).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى ھەقىقەتەن مەنىلىك بولۇپ، ھەم ھايات ھەم مۆجىزە ھەمدە جانلىق بولغان سۈغا كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ. بۇ ئارقىلىق سۇ ئۈستىدىن ئىنسان روھىنىڭ سۈيى بولغان ۋەھيگە كىشىنىڭ نەزرىنى بۇرىماقتا. ھەر يەردە « سۈلار سەلگە ئوخشاش » كۆپ تېپىلىدىغان بولسىمۇ، كۆپ بولىشىغا قارىماي ئۆزىنىڭ قىممىتى ۋە ئىززىتى كېمىيىپ قالمايدىغان سۇ، ئاللاھ نىڭ ئىنسانغا بولغان سېخىيلىقىنىڭ بىر ئىپادىسى. ئەگەر سۈلار تارتىلىپ كەتسە ۋە ئىنسان ئۇنى پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنسا، بىر ئىستاكان سۇ ئۈچۈن ھەق ئالماستىن بىكارغا بەرمەيتتى:

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ

« ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ؟ ئەگەر سۈيىڭلار (يەر ئاستىغا) سىڭىپ كەتسە، سىلەرگە پاك ئېقىن سۈلارنى كىم كەلتۈرۈپ بېرىدۇ؟ » دېگىن (30).

رەسۇلۇللاھ ۋە ساھابىلەردىن بۇ سۈرىنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە كەلگەن رىۋايەتلەر، كىشىنىڭ دىققىتىنى سۈرىنىڭ مەزمۇنىغا ئاغدۇرۇش مەقسىتىدە ئېيتىلغانلىقى ئاساسىدا چۈشۈنۈلىشى كېرەك.

غاشىيە سۈرىسى

سۈرە، ئاخىرقى سائەت / قىيامەتنى ئىپادىلەيدىغان « قورشاش، ئوراش » مەنىسىدىكى « غاشىيە » ئىسمىنى بىرىنچى ئايەتتىن ئالغان:

« ئېغىر مۇسىبەتكە ئوخشاش ھەممە تەرەپنى قاپلايدىغان ۋەقەنىڭ خەۋىرى ساڭا كەلدىمۇ؟ » (1).

مەزكۇر سۈرە مۇسھاب، تەپسىرلەردە ۋە بەزى ھەدىس كىتابلىرىدا غاشىيە ئىسمى بىلەن ئاتالغان. ئىمام مالىك ۋە بۇخارىنىڭ نەقىللىرىدىن مەزكۇر سۈرىنىڭ ساھابىلەر ئارىسىدا بىرىنچى ئايەت بىلەن تولۇق ئاتالغانلىقىنى بىلەلەيمىز.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. تۇنجى قۇرئان تەرتىپلىرىدە زارىيات ۋە كەھف سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ، سۈرىنىڭ قۇرەيش بويقۇتىنىڭ ئاخىرقى يىلىدا ياكى ئۇنىڭدىن كېيىن، يەنى رىسالەتنىڭ 9 ـ ياكى 10 ـ يىلىدا نازىل بولغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە.

بۇ مەزگىلدە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ ئانا تېمىسى، بۇ سۈرىدىكىگە ئوخشاش ئاخىرقى سائەت، قىيامەت ۋە ئاخىرەتتۇر.

سۈرە ئاخىرقى سائەت ۋە قىيامەت ئۈستىدىن بۇ دۇنيا ھاياتىنىڭ ئۆتكۈنچى، ئاخىرەت ھاياتىنىڭ باقي ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتكەن بولۇپ، بۇ مۇددىئا جەننەت ئەھلى بىلەن جەھەننەم ئەھلىنىڭ ھاياتىدىن قىسقىچە تەسۋىرلەر ئارقىلىق ئىما قىلىنغان (1 ـ 16). سۈرىدە قايتا تىرىلىشنى، يەنى ھېساپ كۈننى ئىكار قىلغۇچىلار كائىنات كىتابىنى ئوقۇشقا دەۋەت قىلىنغان:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ (17) وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ (18) وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ (19) وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ (20)

« ئۇلار (قايتا تىرىلىشنى ئىنكار قىلغۇچىلار) يامغۇر ئېلىپ يۈرگەن بۇلۇتلارغا قارىمامدۇ؟ ئۇلار ئاسمان قانداق ئېگىز قىلىندى، بۇنىڭغا قارىمامدۇ؟ قارىمامدۇكى، تاغلار قانداق تۇرغۇزۇلدى؟ زېمىن قانداق يېيىتىلدى؟ » (17 – 20).

بۇ بايانلار ئارقىلىق خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ ۋىجدانىغا سېلىنغان بويۇنتۇرۇقنى پاچاقلاپ تاشلاپ، ئۇ (ۋىجدانى)نى پاسسىپ ھالدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئاكتىپ ھالغا كەلتۈرۈش مەقسەت قىلىنماقتا. مەيلى ئۇ دىننى يەتكۈزۈش ۋەزىپىسى بېرىلگەن پەيغەمبەر بولسۇن ياكى باشقا بىرسى، كىم بولىشىدىن قەتئىينەزەر، كىشنى پەقەت ھۆر ئىرادىسىلا ئىمانغا مەجبۇرلىيالايدۇ. مانا بۇ ھەقىقەت تۆۋەندىكى ئايەتلەردە مۇنداق ئىپادىلەنگەن:

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ (21) لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُسَيْطِرٍ (22)

« سەن ئۇلارغا ۋەز – نەسىھەت قىلغىن، سەن پەقەت ۋەز – نەسىھەت قىلغۇچىسەن. سەن ئۇلارغا مۇسەللەت (يەنى ئۇلارنى ئىمانغا مەجبۇرلىغۇچى) ئەمەسسەن » (21 – 22).

بۇ ئايەتلەر ئارقىلىق خىتاب قىلىنغۇچىغا، ئەگەر ئىنساننى ئىمانغا مەجبۇرلاشنى ئىرادە قىلغان بولسا، بۇنى ئەلۋەتتە ئاللاھ قىلاتتى. ئاللاھ بۇنداق قىلىشنى راۋا كۆرمىگەن يەردە، بۇ قانداق بولۇپ ئۇنىڭدىن غەيرىگە جائىز بولىدۇ؟ سۈرە، مانا بۇ ئىنسان ئىرادىسى شېپى كەلتۈرۈلگەن ئىلاھى قەدىرىيەتلەرنى بايان قىلغان مەنىلىك ئىما بىلەن ئاخىرلاشقان.

كەھف سۈرىسى

سۈرە، « غار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « كەھف » ئىسمىنى 13 – 20 – ئايەتلەردە بايان قىلىنغان ئەسھابى كەھف (غار ئەھلى) قىسسەسىدىن ئالغان. سۈرە نازىل بولغان ۋاقىتتىن باشلاپ بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بارلىق تەپسىر، سىيەر ۋە ھەدىس مەنبەلىرىدە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە نازىل بولغان بولۇپ، دەسلەپكى تەرتىپلەردە غاشىيە – نەھل سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. نەھل سۈرىسىنىڭ نازىل بولىشى تارىخى بۇ سۈرىدىن بىر ئاز كېيىنكى مەزگىلگە توغرا كېلىدۇ. چۈنكى، نەھل سۈرىسىنىڭ 118 – ئايىتى ئەنئام سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە.

كەھف سۈرىسى جابىر بىن زەيد تەرتىۋىدە غاشىيە – شۇرا سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بارلىق تەرتىپلەردە غاشىيە سۈرىسىنىڭ مەزكۇر سۈرىنىڭ ئالدىغا تىزىلىشى دەل جايىدا بولغان. جابىر تەرتىۋىدە بۇ سۈرىدىن كېيىن تىزىلغان شۇرا سۈرىسىنىڭ ئورنى توغرا بولمىغان. چۈنكى، بۇ سۈرە ھا – مىم ئائىلىسىگە تەۋە بولۇپ، بۇ سۈرىلەر رىسالەتنىڭ 12 – يىلىدا نازىل بولغان.

بۇ مەلۇماتلار ئاساسدا كەھف سۈرىسىنى قۇرەيش بويىقۇتىدىن كېيىن، يەنى دەۋەتنىڭ 9 – ياكى 10 – يىلدا نازىل بولغان دەپ قاراشقا بولىدۇ.

سۈرە ئاللاھ – ئىنسان ئارىسىدىكى قوش لىنىيىلىك مۇناسىۋەتنى ئاساسىي تېما قىلغان. بىر تەرەپتىن ياراتقۇچى – يارالغۇچى ئارىسىدىكى ماھىيەت پەرقى تەكتلەنگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئىنساننىڭ مەۋجۇد بولىشىدىن تارتىپلا فىترىتىدە بار بولغان رەببىگە مۇھتاج بولۇشتىن ئىبارەت فىترى ھەقىقەت بايان قىلىنغان. بۇ سەۋەپتىن، سۈرە مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ ئۈستۈنى بولغان ئاللاھ نىڭ مۇتلەقلىقى بىلەن باشلىنىپ، پەيغەمبەرلىكنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نوقتىسى ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ بەشەرى (ئىنسانى) تەبىئىتى بىلەن ئاخىرلاشقان.

سۈرە، قۇرئاندا ھەمدۇسانا بىلەن باشلانغان بەش سۈرىدىن بىرى بولۇپ، بۇلار فاتىھە، ئەنئام، كەھف، سەبە ۋە فاتىر سۈرىلىرىدىن ئىبارەت. سۈرىدىكى ھەمدۇسانانىڭ سەۋەبى ۋەھىيدۇر. ۋەھيي ئاللاھ نىڭ ئىنسانغا قىلغان ئىلتىپاتى، بۇ سەۋەپتىن بۇ بۇيۇك نېمەت ئۈچۈن ئاللاھ قا ھەمدۇسانا ئېيتىش كېرەك ئەمەسمۇ؟

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا

« جىمى ھەمدۇسانا بەندىسىگە ئۆزىدە ھېچقانداق قىڭغىرلىق (ئىختىلاپ، زىددىيەت) بولمىغان، بۇ ئىلاھى ھىدايەتنامىنى نازىل قىلغان ئاللاھ قا خاستۇر » (1).

سۈرە، ھەمدۇسانادىن كېيىنلا تەۋھىد ھەقىدە توختىلىپ، « ئاللاھ نىڭ بالىسى بار » دەپ بوھتان چاپلىغۇچىلارغا، ئاغزىدىن چىققان سۆزنىڭ « دەھشتى » ئەسكەرتىلىدۇ (5).

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن ئايەتتە رەسۇلۇللاھقا نەسىھەت قىلىنغان. يەنى، ئاللاھ قا بۇنداق يامان بۆھتان چاپلىغانلارغا غەزەپ قىلىپ ئۆزەڭنى ھالاك قىلما (6) دېيىلگەن بولۇپ، بۇ ئارقىلىق رەسۇلۇللاھقا « ئۇلار بۇنداق قىلىشىڭغا ئەرزىمەيدۇ » دېيىلمەكتە. سۈرىنىڭ ئەڭ مۇھىم كەلىمىسى بىزنىڭچە 7 – ئايەتتە يەر ئالغان « ئىنسانلارنىڭ قايسىلىرىنىڭ ئەمەلى ئەڭ ياخشى ئىكەنلىكىنى سىناش ئۈچۈن » جۈملىسىدۇر. كەھف سۈرىسىدە بايان قىلىنغان بۇ قىسسە ۋە مەسەللەرنىڭ ئارقا پەردىسىدە ياتقان ھەقىقەت بۇ ئايەت بىلەن بايان قىلىنغان « ئىلاھى ئېمتىھان »دۇر.

سۈرە ئۆز ئىچىگە ئالغان قىسسە ۋە مەسەللەر ئارقىلىق، قۇرئاندىكى سۈرىلەر ئىچىدە يەر ئالغان سىمۋول تىل ۋە ئوبراز ئارقىلىق گەۋدىلەندۈرۈلگەن بايانلارغا كىشىنىڭ نەزىرىنى ئاغدۇرىدۇ. سۈرىدە كەھف قىسسەسى (13 – 20)، ئىككى باغ ئىگىسى ھەقىدىكى مەسەل (32 – 44)، ئادەم – ئىبلىس قىسسەسى (50 – 53)، مۇسا – ئالىم بەندە (خىزىر) مەسەلى (60 – 82) ۋە زۇلقەرنەيىن مەسەلى (83 – 98) يەر ئالغان.

قۇرئان قىسسەلىرىنىڭ مەقسىتى نېمە؟

قۇرئاندا قىسسەلەر ھەقىدە توختالغاندا، قۇرئاننىڭ بىر تارىخ كىتابى، بىر جۇغراپىيە كىتابى، بىر ۋەقەشۇناس قەلەمگە ئالغان ۋەقىنامە ئەمەس، بەلكى ھىدايەت كىتابى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ھەقىقەت نەزەردىن ساقىت قىلىنماسلىقى كېرەك. قۇرئان قىسسەلەرنى بايان قىلغاندا، تارىخى ۋەقەلەرنىڭ ئىچكى سەۋەبىنى تەتقىق قىلىشنى، ئۇ ۋەقەلەرنىڭ بارلىققا

كېلىش جەريانىنى ئېنىقلاشنى مەقسەت قىلمايدۇ. قۇرئان، مەزكۇر ۋەقەلەرگە مۇناسىۋەتلىك نېمە، نېمە ئۈچۈن، قانداق، قەيەردە، قاچان ۋە كىم دېگەن سۇئاللار ئۈستىدە ئىنچىكىلەپ توختالمايدۇ.

بۇ سەۋەپتىن قۇرئاندا بايان قىلىنغان ھەر قانداق بىر قىسسە ھەققىدە ئېنىق بىر تاريخ بېرىلمەيدۇ ۋە قىسسە باش قەھرىمانلىرىنىڭ تاريخى كىملىكى ئۈستىدە توختالمايدۇ. كۆپىنچە ئىسىملار ھەققىدە توختالمايدۇ. پىرئەۋن دەيدۇ، ئەمما بىز بۇ « تىپىك ئىسىم »نىڭ قايسى شەخسنى كۆرسىتىدىغانلىقىنى قۇرئاندىن بىلەلمەيمىز. ئەسھابى كەھف ھەققىدە توختىلىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالمايدۇ. « ئادەمنىڭ ئىككى ئوغلى » دەيدۇ، ئىسىملىرىنى زىكىر قىلمايدۇ. ئادەمنىڭ ئايالى دەيدۇ، ئىسمىنى تىلغا ئالمايدۇ. ھەزرىتى نۇھنىڭ ئوغلى ھەققىدە بىر قەدەر تەپسىلى توختىلىدۇ، لېكىن ئىسمىنى تىلغا ئالمايدۇ. ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ئوغلىنى قۇربان قىلغانلىقى ھەققىدە تەپسىلى توختىلىدۇ، ئەمما قۇربانلىققا ئاتىغان ئوغلىنىڭ ئىسمىنى زىكىر قىلمايدۇ، ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ مۇقەددەس بەيتىنىڭ يېنىغا جايلاشتۇرغان « زۇررىيەت (نەسلى، ئائىلىسى) » ھەققىدە توختىلىدۇ، بىراق بۇلارنىڭ كىم ئىكەنلىكى ھەققىدە توختالمايدۇ. « ئىمراننىڭ ئايالى » دەيدۇ، ئىسمىنى تىلغا ئالمايدۇ. لۇتنىڭ ھالاك بولغان قەۋمى ئىچىدە قالغان خوتۇنى ئۈچۈن كىنايە قىلغان ھالدا « قېرى خوتۇن » ئىبارىسىنى ئىشلىتىدۇ. ئىمانى ئۈچۈن قېيىن – قىستاق ئاستىدا جان بەرگەن خانىش ئۈچۈن « پىرئەۋننىڭ ئايالى » دەيدۇ، ئەمما ئاسىيە دېمەيدۇ. قۇرئان بەزىدە ئىنچىكىلىك بىلەن ئايرىيدۇ. لېكىن، بۇ ئايرىش شەخسنىڭ تاريخى كىملىكىنى نەزەردە تۇتۇشتىن زىيادە، ھەقىقەتكە بولغان مەيدانىنى ئاساس قىلىدۇ. مەسىلەن، ھەر يەردە مىسىرغا ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلارنى « پىرئەۋن » دەپ تىلغا ئالغان بولسا، ھەزرىتى يۇسۇپكە چۈشىگە تەبىر ئېيتقۇزۇپ، ئۇنى زىنداندىن چىقارغان كىشنى « مەلىك (پادىشاھ، ھۆكۈمدار) » دەپ ئاتايدۇ. بۇنىڭدىن « مەلىك » لەر نەسەپ، جەمەت، خۇي ۋە پوزىتسىيە جەھەتتىن « پىرئەۋن » دېيىلگەن خاندانلاردىن پەرقلىق كىشىلەر ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز. تاريخى مەلۇماتلارمۇ بۇنى تەستىقلىماقتا.

قۇرئاندا كۆپىنچە ۋاقىتتا بىز ئۇنىڭ تاريخى ياكى سىمۋول ئىكەنلىكىنى ئايرىيالمايدىغان ئوبرازلارمۇ ئىشلىتىلىدۇ. زۇلقەرنەيىن دەيدۇ، بۇ ئارقىلىق « قوش مۈڭگۈزلۈك تاج كېيىۋالغانلىقى » ئىما قىلىنغانمۇ ياكى مەزكۇر ھۆكۈمدارنىڭ ھېكمەت ۋە ھۆكۈمنى شەخسىيتىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەنلىكىنى ئېپادىلەش ئۈچۈن بۇ ئوخشىتىش ئىشلىتىلگەنمۇ؟ ئەبۇ لەھەب دەيدۇ، ئەمما بىز قۇرئان « ئەبۇ لەھەب » دەپ ئاتىغان كىشىنىڭ ئىسمى ياكى لەقەمىنىڭ مۇشۇنداق ئەمەسلىكىنى بىلىمىز. قۇرئان ئەبۇ لەھەب (لاۋۇلدىغان ئوت پىرى) دەپ ئاتىشى بىر كىنايە بولۇپ، ئۇنىڭ جەھەننەمگە باشلايدىغان بىر ھاياتنى تاللىغانلىقى ئىما قىلىنغان. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى ئابدۇلئۇززا. قۇرئان بۇ ئۇسلۇبى ئارقىلىق خاتا يولدا مېڭىۋاتقانلارغا « ئىسىم مۇھىم ئەمەس » دېمەكتە.

شۇنداق، ئىسىم مۇھىم ئەمەس. چۈنكى، قۇرئان ئىسىملار ھەققىدە ئەمەس، ئوبرازلارنىڭ پوزىتسىيە، مەيدانى ۋە خاراكتېر ھەققىدە توختىلىدۇ. ئەبۇ لەھەب ئۆلىدۇ، ئەمما ئەبۇ لەھەبلىك ئۆلمەيدۇ. پىرئەۋن ئۆلىدۇ، پىرئەۋنلىك ئۆلمەيدۇ. قۇرئان خىتاب قىلىنغۇچىغا

تونۇشتۇرماقچى بولغىنى پىرئەۋىن ئەمەس، پىرئەۋىنلىك؛ ئەبۇ لەھەب ئەمەس، ئەبۇ لەھەبلىكتۇر. قۇرئان پەيغەمبەرلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئومۇمەن ياخشىلارنىڭ ئىسمىنى ئېنىق تىلغا ئالمايدۇ ۋە بۇ ئارقىلىق ئۇلارنى ۋە ياخشىلىقنىڭ سىمۋول خاراكتېرلىق ئوبرازى سۈپىتىدە ياد ئېتىدۇ. قۇرئاندا تونۇشتۇرۇلغان بىر ياخشى كىشى قىلغان ئىشنى، بۇگۈن ئۆزى تۇرىۋاتقان ماكاندا قىلغان كىشى، ئۆز دەۋرىنىڭ « ئۇ » ئوبرازىدۇر. مۇھىم بولغىنى شۇ ۋەياكى بۇ دەۋردە ياشاش ئەمەس، قانداق ياشىغانلىقىڭىز، كىمنىڭ يولىدىن ماڭغانلىقىڭىزدۇر.

قۇرئان قىسسەلەر ئارقىلىق تەسەۋۋۇر، ئەقىل، شەخسىيەت ۋە ھاياتنى شەكللەندۇرىدۇ. قۇرئان قىسسەلەر ئارقىلىق خىتاب قىلىنغۇچىدا فارۇق بىر ئەقىل شەكللەندۇرىدۇ. ياخشىلار بىلەن يامانلارنى، ھەق ئەھلى بىلەن باتىل ئەھلىنى، مۇئمىنلەر بىلەن كاپىرلارنى، سالىھلار بىلەن پاسىقلارنى، زالىملار بىلەن مەزلۇملارنى ئايرىيالايدىغان بىر قابىلىيەت بەرپا قىلىدۇ. بۇ سەۋەپتىن قۇرئان « كىم كىمدۇر؟ » سۇئالى ئۇستىدە توختىلىشنىڭ ئورنىغا « كىم ھەقىقەت ئالدىدا قايسى سەپتە تۇرىۋاتىدۇ؟ » سۇئالىنىڭ جاۋابى ئۇستىدە توختىلىدۇ ۋە بىزگىمۇ بۇ سۇئالنىڭ جاۋابى ئۇستىدە ئىزدىنىشىمىزنى تەۋسىيە قىلىدۇ.

بۇ قىسسەلەردىن بەزىلىرىنىڭ باشلىنىشىدا، ئۇ قىسسەنىڭ « ھەق بىلەن (بىل ھەقق) » بايان قىلىنغانلىقى ئالاھىدە ئەسكەرتىلىدۇ. خۇددى كەھف سۈرىسىنىڭ بېشىدىكى « ساڭا ئۇلارنىڭ ھېكايىسىنى ھەق بىلەن (بىل ھەقق) ئېيتىپ بېرىمىز » (13) دېيىلگەندەك شەكىلدە باشلىنىدۇ. يەنە، ئادەمنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ قىسسەسىنىڭ « ھەق بىلەن » بايان قىلىنغانلىقى ئېپادىلەنگەن (مائىدە، 27). بۇ ۋە بۇنىڭغا ئوخشايدىغان قىسسەلەرنىڭ بېشىدىكى « ھەق بىلەن » ئىبارىسىدە نېمە نەزەردە تۇتۇلغان؟ بۇ سۇئالغا بېرىلگەن جاۋاپلارنىڭ ھەممىسىنى تۆۋەندىكىدەك ئىككى نوقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن:

1. « ھەق بىلەن » بايان قىلىشتىن مۇراد، بۇ قىسسەلەرنىڭ ئۆزگەرتىۋېتىلگەن ۋاريانتلىرىنىڭ ئورنىغا، توغرا بولغان ئەسلى شەكلىنى قويۇش. قۇرئان نازىل بولغان مۇھىتتا بۇ قەسسەلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى كىشىلەر بىلەتتى. لېكىن، ئۇلار توغرا ئەمەس ئىدى. چۈنكى، بۇ قىسسەلەر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، ئىچىگە يالغان – ياۋداق نەرسىلە قوشۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، ئەسلى شەكلىنى بىلگىلى بولمايدىغان ھالغا كېلىپ قالغانىدى.

بۇ غەلىتىلىك ھېس قىلغۇدەك بىر مېتود ئەمەس. بۇ ئۇسلۇبنىڭ ئەڭ زىل نوقتىسى، قۇرئاننىڭ قىسسەلەرنى بايان قىلىش مەقسىتىنىڭ، قىسسەلەرنى ئەسلى ۋە بۇزۇلمىغان ھالىتىگە قايتۇرۇش ئەمەسلىكى، ئۇلارنى بىر « بىلىم ئۇنسۇرى »، بىر « مەلۇمات ئۇلى » سۈپىتىدە نەقىل قىلمىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق كېرەك. ئاللاھ پەقەت قىسسەلەرنىلا « ھەق بىلەن » بايان قىلىپ قالماستىن، باشقا ئايەتلەردىمۇ زىكىر قىلغىنىدەك ئاسمانلارنى ۋە يەرنى « ھەق بىلەن (بىل ھەقق) » يارىتقان (ئەنئام، 73)؛ ئەلچىنى « ھەق بىلەن » ئەۋەتكەن (بەقەرە، 119)؛ كىتابنى « ھەق بىلەن » نازىل قىلغان (بەقەرە، 176). ئاللاھ نىڭ ئايەتلىرىنى ئۇنىڭغا « ھەق بىلەن » ئوقۇغان (بەقەرە، 252)؛ پەرىشتىلەرنى « ھەق بىلەن » چۈشۈرگەن (ھىجر، 8). بۇ سەۋەپتىن قۇرئاننىڭ « ھەق » ئۇقۇمى بىلەن ئېپادىلىگەن نەرسە، بايان قىلىنغان ۋەقەنىڭ « تارىخى بولىشىدىن » زىيادە مەقسىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

2. « هەق بىلەن » بايان قىلىشتىن مۇراد، « توغرا بولغان بىر غايىگە ئۇل قىلىپ » ياكى « مۇتلەق ھەقىقەتنى شىپى كەلتۈرۈپ » دېگەننى بىلدۈرىدۇ. چۈنكى، قىسسەلەرنىڭ « ھەق بىلەن » بايان قىلىنىشى ئارقىلىق تارىخى بىر مەلۇماتنى تەستىقلاش، تۈزىتىش ئەمەس، قۇرئاننىڭ نازىل قىلىنىش غايىسى بولغان ھىدايەت مەقسەت قىلىنغان. زەماھشەرى، مائىدە سۈرىسى 27 – ئايىتىدە « ھەق بىلەن » بايان قىلىنغان ئادەمنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ قىسسەسىنى تەپسىر قىلغاندا، بىل ھەقق ئىبارىسىنى « بىل غارادىس سەھىم (توغرا بىر مەقسەتكە ماس ھالدا) » دەپ مەنا ئېيتقان. بۇ قۇرئاننىڭ قىسسەلەر ئارقىلىق نېمىنى مەقسەت قىلغانلىقىنى ئېنىق قىلىپ بايان قىلغان ئايەتلەر بىلەن بىردەكلىككە ئىگە. مەسىلەن، بۇ خىل قىسسەلەر بىلەن نېمىنى مەقسەت قىلغانلىقىنى قۇرئاندىن سورىغان ۋاقتىمىزدا، قۇرئان ئۆزىنىڭ نازىل بولۇش مەقسىتىنى بايان قىلماقتا. ئەئراف 176، يۇسۇپ 111 ۋە ھۇد 120 – ئايەتلەر بۇنىڭ دەلىلى.

سۈرىدىكى بەش قىسسە – مەسەلنىڭ مەقسىتى

كەھف سۈرىسىدە بەش قىسسە – مەسەل بايان قىلىنغان. بۇلارنىڭ بىرىنچىسى ئەسھابى كەھف قىسسە.

1. ئەسھابى كەھف قىسسەسى:

بۇ قىسسە مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىككى قۇتۇپى بولغان ھايات ۋە ئۆلۈمنىڭ ماھىيىتىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ. « گۈمراھلىق قاپلىغان بىر جەمئىيەت ئىچىدە ئۇلارغا قارشى كۆكرەك كىرىپ ياشاش كېرەكمۇ ياكى جەمئىيەتنى تەركى ئېتىش كېرەكمۇ؟ » دېگەن سۇئالنىڭ جاۋابى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ قىسسە ئارقىلىق ئىمانىڭىزنى ياشىيالايدىغان بىر غارچىلىك يېرىڭىز (سىز ئۇچۇن ئۆيىڭىزمۇ بىر غار) بولسا، ئەنسىرىمەڭ! » دېمەكتە.

سادرى ئىسلامدا بۇ قىسسەنىڭ قەدىرلىك رەسۇلۇللاھنىڭ ۋە ساھابىلەرنىڭ ھاياتىدا نامايەندىلىرى بار ئىدى. ئىبن مەسئۇد مۇرسەلاتى سۈرىسىنى نەزەردە تۇتقان ھالدا مۇنداق دەيدۇ: « بىز مىنادا بىر غاردا رەسۇلۇللاھ بىلەن مەخپىي ھالدا ئۇچرىشاتتۇق. بۇ سۈرە نازىل بولدى ». بۇ قىسسە ئارقىلىق تۇنجى خىتاب قىلغۇچىلىرىغا « سىز بۇگۈننىڭ ئەسھابى كەھف » دېمەكتە ئىدى.

2. ئىككى باغ ئىگىسى ھەققىدىكى مەسەل

مەسەللەر، قىسسەلەردىن پەرقلىق بولۇپ، تارىخى بىر رىئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشى شەرت بولمىغان ۋە خىتاب قىلىنغۇچىغا بىر ھەقىقەتنى بىر تەمسىل ئارقىلىق يەتكۈزۈشنى مەقسەت قىلغان بىر خىل ئەدەبىي ژانىردۇر. شۇنداقتىمۇ مەسەللەرنىڭ ھەر جايدا ۋە زاماندا رىئال ھاياتتا يۈز بېرىش مۇمكىنچىلىكى بار. ئىككى باغ ئىگىسى مەسەلى، مال – مۇلۇكنى مۇلكىيەتمۇ ياكى ئامانەت دەپ بىلىش كېرەكمۇ؟ دېگەن چۈشەنچە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر ئاگاھلاندۇرۇش ۋە نەسىھەتنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن بولۇپ، بايلىق بىلەن يوقسۇللۇقنىڭ ماھىيىتىگە كىشىنىڭ نەزىرىنى ئاغدۇرىدۇ. مەسەلدە ئىككى باش قەھرىمان بار بولۇپ، ھەر بىرىگە بىرەر باغ بەخش ئېتىلگەن. لېكىن، بۇ كىشىلەردىن بىرسى ئۆزىگە ئېمتىھان

قلىپ ئامانەت بېرىلگەن بۇ مۇلۇكنى مۇلكىيەت (ئۆزىگە تەۋە) دەپ ئويلاپ قالغان ۋە مۇلك بىلەن ئاللاھ ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئۇزۇپ تاشلىغان. بۇ مۇناسىۋەت ئۇزۇپ تاشلانغىچە مۇلك ئۇنىڭ مېلى ئىدى، ئەمما بۇ مۇناسىۋەت ئۇزۇپ تاشلانغاندىن كېيىن، ئۇ كىشى مۇلكنىڭ مېلىغا ئايلىنىپ قالغان. مانا بۇ پوزىتسىيە بۇنىڭ ئىپادىسىدۇر:

وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا

ئۇ بۇرادىرىگە پەخىرلىنىپ: « مەن سەندىن باي، ئادەملىرىم (يەنى خىزمەتچىلىرىم، بالىلىرىم، يارەمچىلىرىم) سېنىڭكىدىن كۆپ » دېدى.

ئايەتنىڭ شاھادىتى بىلەن بۇ چۈشەنچە بېراۋنىڭ ئۆز ئۆزىگە قىلغان ئەڭ چوڭ يامانلىقىدۇر (35). چۈنكى، مۇلك ئۇنىڭ مېنىدىغان ئۇلىغى ئىكەن، ئەمدى ئۇنىڭ ئەكسىچە مۇلكنىڭ ئۇلىغىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۇنىڭدىنمۇ بەتەر بولغىنى، ئۆزىگە مۇلكنىڭ بېرىلىشىنى، ئاللاھ نىڭ ياخشى كۆرىدىغان بەندىسى بولغانلىقى ئۈچۈن دەپ چۈشەنگەنىدى (36). مۇلك ئۇنىڭغا ئاخىرەتنى ئۇنتۇلدۇرغان، خۇدىنى يوقاتقان، رەببىنى ئۇنتۇلدۇرغانىدى. مەسىلدىكى ياخشى كىشى ئۇنىڭغا مۇنداق دەيدۇ:

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا (37) لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا (38)

ئۇنىڭغا (مۇئمىن) بۇرادىرى مۇنازىرىلەشكەن ھالدا ئېيتتى: « سېنى (ئەسلىدە) تۇپراقتىن، ئاندىن ئابى مەندىن يارىتىپ، ئاندىن سېنى يارىتىلىش مەقسىتىگە ماس ھالدا قابىلىيەتكە ئىگە قىلىپ راۋۇرۇس ئىنسان قىلغان زاتنى ئىنكار قىلامسەن؟ لېكىن مەن رەببىم بولغان ئۇ ئاللاھ نى ئېتىراپ قىلىمەن، ھەر نەرسە ئۇنىڭ ئىنئامىدۇر. ماڭا نېمەتلەر بەرگەن رەببىمگە ھېچ ئەھەدىنى شېرىك كەلتۈرمەيمەن » (37 – 38).

بۇ ئايەتتىن كېيىن كەلگەن ئايەتلەردە مۇلكى ئاز، ئەمما ئىمانى ۋە شەخسىيتى كۈچلۈك بولغان كىشى مۇلك بىلەن كۆرەڭلەپ كەتكەن كىشىگە نەسىھەت قىلىدۇ. لېكىن، ئۇ نەسىھەتكە قۇلاق سالمايدۇ. ئاقىۋەتتە بارلىق مۇلكىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. ئەتراپىدا ئاللاھ غەيرى قالمايدۇ. ئىنسانغا ھەقىقىي يار ۋە يارەمچىنىڭ پەقەت ئاللاھ ئىكەنلىكىنى ئەنە شۇ ۋاقىتتا چۈشۈنۈپ يېتىدۇ. بۇ مەسىلدىن كېيىن كەلگەن بۆلەكتە، مەسىلنىڭ مەقسىدىنى بايان قىلغان تۆۋەندىكى ئايەت كەلگەن:

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ

« ماللار ۋە بالىلار دۇنيا تىرىكچىلىكىنىڭ زىننىتىدۇر، باقى قالىدىغان ياخشى ئەمەللەرنىڭ ساۋابى رەببىڭنىڭ نەزىرىدە تېخىمۇ ياخشىدۇر. ئۈمىد تېخىمۇ چوڭدۇر » (46).

بىر كۈن كېلىدۇ، ھەممە نەرسىنىڭ ھېسابى ئېلىنىدۇ. ھەر كىشىنىڭ ھايات قىلمى ئۆزىگە كۆرسىتىلىدۇ. ھايات قىلمىنى كۆرگەن كىشى « ۋاي بىزنىڭ ھالىمىزغا! بۇ نامە – ئەمالغا چوڭ – كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسى خاتىرىلىنىپتىغۇ؟ » دەيدۇ (49). بۇ خاتىرە شۇنداق بىر خاتىرە بولۇپ، قەلبنىڭ بۇلۇڭ – پۇچقاقلىرىدىن ئۆتكەنلەرنىمۇ قويماي خاتىرىلەيدۇ.

بۇنىڭ نىمە ئۈچۈن بايان قىلىنغانلىقىنى، ئەسھابى كەھف قىسسەسى بىلەن باي – يوقسۇل مەسىلى ئارىسىدا يەر ئالغان بۇ ئايەتتىن بىلەلەيمىز:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

« رەببىنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ، ئەتتىگەن – ئاخشامدا ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلىدىغانلار بىلەن بىرگە سەنمۇ سەبىر قىلغىن! ھاياتىي دۇنيانىڭ زىبۇزىننىتىنى دەپ ئۇلارنى كۆزگە ئىلماي قالمىغىن! نەپسى – خاھىشىنىڭ كەينىگە كىرىپ، ھەر ئىشتا ھەددىدىن ئاشقانلىقى ئۈچۈن (ئەقىل يۈرگۈزىدىغان) قەلبى زىكرىمىزدىن غەپلەتتە قالدۇرغان كىشىلەرگە ئەگەشمىگىن! » (28).

3. ئادەم – ئىبلىس قىسسەسى

كەھف سۈرىسىنىڭ ئۈچىنچى قىسسەسى – مەسىلى بولغان ئادەم ئىبلىس قىسسەسى، ياخشى ۋە يامان ئارىسىدىكى ماھىيەتلىك پەرق ئۈستىدە توختالغان. ئىبلىس ئىنساننىڭ دۈشمىنى. ئۇنداقتا، كىشى دۈشمىنىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالامدۇ؟ ئەمما، ئىنسان قۇلاق سالىدۇ. دۈشمىنى كىشىگە ياخشى نەسىھەت بېرەمدۇ؟ ئىبلىس ئىنساننى ھەمىشە ئازدۇرۇش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىدۇ. ئىبلىسنىڭ ئىنساننىڭ ياخشىلىقىنى ئويلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ ۋە ئىبلىسنىڭ ئىنسانغا قىلغان ئەڭ چوڭ دۈشمەنلىكى، ئىنساننىڭ ھەقىقەت چۈشەنچىسىنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچىرىتىشى، ئىنساننى ئۆزىگە ۋە رەببىگە قارىتا ياتلاشتۇرۇشىدۇر.

شۇنداق تۇرۇپمۇ، شەيتاننى دوست تۇتۇشنىڭ قوبۇل قىلغىدەك بىر ئىزاھاتى بارمۇ؟ بەلكىم، مۇنداق ئىزاھلىنىشى مۇمكىن: « ئەگەر شەيتان ئىنساننى ئازدۇرغان بولسا، ئۇنىڭ بىر كۈچى بار دېمەكتۇر. كۈچى چوڭ بولغانغا يېقىنلاشسام، ئۇنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىمەن ». بۇنىڭغا ئوخشاش ھەر خىل قېيىپ كېتىشنى ۋەھىي « ئاللاھ نى قويۇپ شەيتاننى جان دوست قىلىۋېلىش » دەپ بايان قىلماقتا. ئاساسەن، شەيتاننىڭ يولىدىن مېڭىشنى، ئۇنى ئاللاھ قا شېرىك قوشۇشنىڭ بىر تۈرى دەپ قارالغان. مانا بۇ ئايەت:

مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا

« ئۇلار (يەنى شەيتانلار)غا ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ يارىتىلىشىنمۇ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ يارىتىلىشىنمۇ كۆرسەتكىنىم (شاھىت قىلغىنىم) يوق. ھەمدە مەن، (بۇ) ئازدۇرغۇچىلارنى يارىدەمچى قىلىۋالغىنىمۇ يوق » (51).

4. مۇسا – ئالىم بەندە (خىزىر) قىسسەسى / مەسىلى

سىمۋول خاراكتېرلىق تىلنىڭ يۇقىرى پەللىسى بولغان مۇسا ـ ئالىم بەندە مەسىلى، سان ۋە سۈپەتنىڭ، ئوچۇق ۋە يوشۇرۇننىڭ، بىلىم ۋە ھېكمەتنىڭ ماھىيىتى ھەققىدە توختىلىدۇ. بۇنى ئالىم بەندىنىڭ، مەسىلىنىڭ ئاخىرىدا ئېيتقان شۇ سۆزلىرىدىن ناھايىتى روشەن ھالدا ھېس

قىلالايمىز: « يەنى، مەن ئۆز خاھىشىم بويىچە قىلغىنىم يوق، سەن سەۋر – تاقەت قىلىپ تۇرالمىغان نەرسىلەرنىڭ ھەقىقىتى ئەنە شۇ » (82).

بۇ بايانلارنى بىر مەسەل ئەمەس، بەلكى كۆپچىلىك بىرلىككە كەلگەندەك قىسسە دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ. ئەگەر بۇنداق بولغاندا، ۋەقەلەرنىڭ ئىزاھاتىنىڭ ئاچقۇچى « بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز قارارىم بىلەن قىلمىدىم » جۈملىسىدۇر. يەنى، ئوتتۇرىدا بەشەرى ئىرادە ۋە ئەقىل ئىشلىتىلمىگەن. ئالىم بەندىنىڭ بىر « پەرىشتە » بولىشىمۇ مۇمكىن. ھەتتا قىسسەدە ئىرادە ئىشلىتىلمىگەنلىكى بايان قىلىنغانلىقى قارىغاندا، ئالىم بەندىنى پەرىشتە دەپ تەبىر بېرىش تېخىمۇ توغرا بولىدۇ.

بۇ قىسسە – مەسەل ئۇچ قىرلىق ئەينەككە ئوخشايدىغان بولۇپ، ھەر قىرىدىن ھەر بىرى پەرقلىق بىر قەھرىماننى ۋە پەرقلىق بىر زامانىنى كۆرسەتمەكتە.

1) قىسسە – مەسەلنىڭ « ئالىم بەندە »نى كۆرسەتكەن يۈزى بولۇپ، 82 – ئايەتتە كۆرسەتكەندەك، ئۇ قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىرادىسى بىلەن قىلمىغان بولۇپ، « ئۆزىگە قىلدۇرۇلغان » بىر « خادىم »دۇر. ئەگەر ھەقىقەت مۇشۇ بولسا، ئۇ قىلغانلىرىدىن جاۋاپكار ئەمەس. ئاللاھ ھەزرىتى مۇساغا بىر دەرس بەرمەكچى بولغان. « نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق بىر دەرس؟ » سۇئالىنىڭ جاۋابىنى بەنى ئىسرائىل مەنبەلىرىدىن نەقىل قىلىنغان رىۋايەتلەر يارىدىمى بىلەن تاپالىشىمىز مۇمكىن: بۇ « بۇ دۇنيادا مەندىنمۇ ئۆتە ئالىم بارمۇ؟ » دېگەن سۇئالىغا بېرىلگەن بىر ئىلاھىي جاۋاپتۇر. مۇسا ئۇنى كەلىمە ئىپادىلىگەن مەنە بويىنچە « مۇئەللىم » دەپ بىلگەن ۋە ئىلىمنى ئۆگىتىشنى ئارزۇ قىلغان (66).

2) قىسسە – مەسەلنىڭ ھەزرىتى مۇسانى كۆرسەتكەن يۈزى بولۇپ، قىسسە – مەسەلدە بايان قىلىنغان « بەندىلىرىمىزدىن بىر بەندە » ھەزرىتى مۇسانىڭ دەل ئۆزىدۇر. بىر بەندە ئۆلتۈرگەن بالا، مۇسا سەھۋەنلىك بىلەن ئۆلتۈرۈپ قويغان قىپتى يىگىت ئىدى. زالىم پادىشاھتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تېشىۋېتىلگەن كېمە، بەنى ئىسرائىلنىڭ ھايات كېمىسى ئىدى. زالىم پادىشاھ ئۇلارنى يوقىتىۋەتمەكچى بولغان پىرئەۋىن ئىدى. مېھماندوست بولمىغان قەۋمنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشەي دەپ قالغان تېمىنى ئوڭشاپ قويۇش، مۇسا شاھزادە بولۇپ يىللارچە خىزمەت قىلغان مىسىر دۆلتى ئىدى. مۇسا بىن ئىمران سارايدا بىر شاھزادە بولۇپ چوڭ بولغان، سەركەردىلىك دەرىجىسىگىچە يۇقىرى ئۆرلىگەن ۋە ھەبەش يۇرۇشىگە قۇماندانلىق قىلىپ قابىلىيىتىنى نامايەن قىلغاندى.

3) قىسسە – مەسەلنىڭ ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىسى بولغان رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان يۈزى بولۇپ، ئۆلتۈرۈلگەن بالا، پىل ۋەقەسىدىن كېيىن بەختى ئېچىلغان قۇرەيشنىڭ رايۇندا تېخى پىشىپ يېتىلمىگەن باشقا قەۋملەر ئارىسىدىكى ئۇتۇقى ئىدى. تېشىۋېتىلگەن كېمە، مەككىنىڭ تىجارەت كېمىسى بولۇپ، رەسۇلۇللاھ بۇ كېمىگە كۆرۈنۈشتە زىيان يەتكۈزۈۋاتقاندى. ھەقىقەتتە بولسا كېمىنى شەيتاننىڭ چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇغاندى. مېھماندوست بولمىغان قەۋمنىڭ ئوڭشاپ قويۇلغان تېمى، رەسۇلۇللاھقا ۋە مۇئمىنلەرگە قاتتىق قول مۇئامىلە قىلغان، زۇلۇم قىلغان مەككىلىكلەرگە خەيبەر فەتھىدىن كېيىن رەسۇلۇللاھ قىلغان ماددىي ۋە ئىقتىسادىي يارىدەملەر ئىدى.

5. زۇلقەرنەين مەسەلى

سۇرىنىڭ بەشىنچى قىسسە – مەسەلى بولغان زۇلقەرنەين مەسەلى، ماددىي ئىقتىدار – مەنىۋى بىلىم مۇناسىۋىتىنىڭ ۋە يەرلىك – دۇنيا خاراكتېرلىق مۇۋازىنەتنىڭ قىممىتىنى كۆرسىتىدۇ. تۆۋەندىكى ئىككى ئايەت بۇ مەسەلنىڭ ئانا تېمىسىنى بايان قىلغان:

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (84) فَأَتْبَعَ سَبَبًا (85)

« ئۇنىڭ (ھۆكۈمرانلىقى) ئۈچۈن بىز زېمىندا ئۇنىڭغا لايىق بىر شارائىت يارىتىپ بەردۇق ۋە ئۇنىڭغا شەيئىلەرنىڭ قانۇنىيىتىگە ماس ھالدا خىزمەت قىلدىغان ۋاستىلەرنىڭ (ئىلمىنى) بەردۇق. ئۇمۇ ئۆزىنى (مەقسىتىگە) يەتكۈزىدىغان بىر ۋاستىگە مۇراجەت قىلدى » (84 – 85).

مەسەلدە « دۇنياۋى ھاكىمىيەتنى ئېپادىلىگەن ھۆكۈم بىلەن ئىلىم ۋە بىلىمنى ئېپادىلىگەن ھېكمەتنى بىر يەرگە جەم قىلغاندا قانداق بولىدۇ؟ » دېگەن سۇئالغا جاۋاپ بېرىلگەن. ئۇتتۇرىغا زۇلقەرنەين (قوش قاناتلىق) دەپ ئاتاشقا لايىق بولغان بىر « قابىلىيەتلىك ھۆكۈمدار » چىقىدۇ. مانا بۇ زۇلقەرنەين (قوش مۈڭگۈز / ئىككى دەۋر / ئىككى ئالامەت ئىگىسى) بولۇشتۇر.

بۇ سۇرە، قىسسە ۋە مەسەللەر بىلەن مەۋجۇدىيەتنىڭ قوش لىنىيىلىك تەبىئىتى ۋە زىت قۇتۇپلارنىڭ بىر – بىرىگە ھەمراھلىقى ھەقىقىتىگە كىشىنىڭ نەزىرىنى ئاغدۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىنساندا شەيئىلەرنىڭ قوش لىنىيىلىك تەرىپىنىڭ بارلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلمايدىغان مۆتىدىل بىر چۈشەنچە بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

قىسسە – مەسەللەردىن كېيىن كەلگەن بۆلەك، قىيامەتنىڭ دەھشەتلىك بىر سەھنىسىنى تەسۋىرلىگەن ھالدا باشلىنىدۇ (99). بۇ ئايەت ئارقىلىق، بارلىق قىسسە ۋە مەسەللەرنى بايان قىلىش مەقسىتىنىڭ ئىنساننى قىلمىشلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان بىر مەسئۇلىيەت تۈيغۇسىغا ئىگە قىلىش ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. ھېسابىنى بېرەلمەيدىغان بىر ھاياتنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەنلەرنىڭ ئاساسلىق مەسىلىسى، ھېساپ بېرىدىغان بىر كۈننىڭ كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنمەسلىك ئىدى.

سۇرىنىڭ قىسسە – مەسەللىرىنىڭ ئارقىسىدىن كەلگەن 99 – 108 – ئايەتلەردىكى بۆلەكنىڭ، پەقەت قايتىدىن تىرىلىش ھەققىدىكى بايانلارغا ئايرىلغانلىقىنىڭ سەۋەبىمۇ دەل بۇ.

سۇرىنىڭ ئاخىرىدىن سانىغاندا ئىككىنجى ئايىتى، قۇرئاننىڭ ئەڭ سەرخىل ئايەتلىرىدىن بىرسى بولۇپ، رەببىمىزنىڭ كالام بايلىقىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ:

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا

ئېيتقىنكى، « رەببىمنىڭ سۆزلىرىنى يېزىش ئۈچۈن، ئەگەر دېڭىز سىياھ بولغان بولسا، يەنە ئۇنىڭ بىر مىسلىنىمۇ كەلتۈرگەن بولساڭ، يەنىلا رەببىمنىڭ سۆزلىرى تۈگىمەي تۇرۇپ دېڭىزلار چوقۇم تۈگەپ كەتكەن بولاتتى » (109).

خۇلاسلىگەندە، كەھف سۈرىسىنىڭ ئاساسلىق مەقسىتى ئىنساننىڭ ھاياتى، بىلىمى ۋە ئىقتىدارى ئۆتكۈنچى، چەكلىك ۋە نىسپى بولۇپ، ئاللاھ نىڭ ھاياتى، بىلىمى ۋە ئىقتىدارى ئەبەدىي، چەكسىز ۋە مۇتلەقتۇر ھەقىقىتىنى خىتاب قىلىنغۇچىغا ئۆگىتىشتۇر. بۇ سەۋەپتىن ئىنساننىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشى:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

« كىمكى، رەببىگە مۇلاقەت بولۇشنى ئۈمىد قىلىدىكەن، ئۇنداقتا ئۇ ئاللاھ نى رازى قىلىدىغان سالىھ ئەمەللەرنى قىلسۇن ۋە رەببىگە بەندىلىك قىلغاندا، ئۇنىڭغا ھېچكىمنى شېرىك كەلتۈرمىسۇن » (110).

جىن سۈرىسى

سۈرىنىڭ « كۆرۈنمەس مەخلۇقلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئەل – جىن ئىسمى بىرىنچى ئايەتتىن ئېلىنغان:

ئېيتقىنكى، « بىر نەچچە نەپەر جىننىڭ (مەندىن قۇرئان) تىڭشاپ (ئىمان ئېيتقانلىقى) ماڭا ۋەھيي قىلىندى، ئۇلار (قەۋمىگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن) ئېيتتى: بىز توغرا يولغا باشلايدىغان ئاجايىپ قۇرئاننى ھەقىقەتەن ئاڭلىدۇق » (1).

سۈرىگە ئىسىم بولغان جىن، ئىنسان كۆزى بىلەن كۆرگىلى بولىدىغان مەخلۇق « ئىنس »نىڭ زىتىدۇر.

بۇخارىدا، سۈرە بىرىنچى ئايىتىنىڭ بىرىنچى كەلىمىسى بولغان « قۇل ئۇھىيە ئىلەييە » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، قۇرەيش بويقۇتىدىن كېيىنكى مەزگىلگە، يەنى رىسالەتنىڭ 10 – يىلدىكى تائىف سەپىرىگە توغرا كېلىدۇ. رەسۇلۇللاھ مەككىلىك مۇشرىكلارنىڭ بېسىمىدىن بەزگەن بولۇپ، دەۋەت ۋەزىپىسىنى راھەت شەكىلدە ئېلىپ بارىدىغان بىر ماكان ئىزدەۋاتاتتى. بۇ ئىزدىنىشنىڭ تۈنجى بېكىتى مەككىگە خوشنا بولغان تائىف ئىدى. لېكىن، تائىف بېشىغا قونغان دۆلەت قۇشنى بېشىدىن ئۇچۇرىۋەتكەنىدى. تائىفلىقلار رەسۇلۇللاھنىڭ دەۋىتىگە قۇلاق سېلىشنىڭ ئورنىغا ئۇنى چالما كېسەك قىلغۇزغان بولۇپ، رەسۇلۇللاھ كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. تائىفتىن قايتىش ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ ئېغىر كۈن ئىدى. چۈنكى، تائىفتىن چالما – كېسەك قىلىنغان ھالدا ھەيدەپ چىقىرىلغان بولۇپ، كېيىنىك قېنى تۆكۈلگەن مەككىگە كىرەلمىگەنىدى. مانا بۇ ۋاقىتتا بىر « تەسەللى ئارماغانى (ھەدىيەسى) » بولۇپ بۇ سۈرە نازىل بولغان. سۈرە، رەسۇلۇللاھقا ۋەھيي ئارقىلىق، كۆرۈنمەيدىغان ۋە بىلىنمەيدىغان ئالەمنى تەمسىل قىلىدىغان « جىنلار بىلەن » مۇناسىۋەتلىك بىر خەۋەرنى بىلدۈرگەنىدى. يەنى رەسۇلۇللاھقا « كۈچۈم

تۇگىدى، يار رەببى! » دېگەن يەردە، رەببى « مەن ساڭا يارداەمگە كەلدىم بەندەم » دېگەنىدى.

سۇرىنىڭ تۇنجى تەرتىپلەردىكى ئورنى تارىخى مەلۇماتلار بىلەن بىردەكلىككە ئىگە ئەمەس. چۈنكى، تۇنجى تەرتىپلەردە ئەئراف – ياسىن سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بىرىنچىدىن ياسىن سۇرىسىنىڭ ئەئراف سۇرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىشى توغرا ئەمەس. ئىككىنجىدىن بۇ سۇرىنىڭ ئورنى ۋە زامانى جىن سۇرىسىنىڭ ئالدىغا توغرا كېلىدۇ. سۇرىنىڭ ئەڭ توغرا يېرى، بىزنىڭچە كەھف – نۇھ سۇرىلىرىنىڭ ئارىسى بولسا كېرەك.

سۇرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى تەۋھىد بولۇپ، جاھىلىيەت ئىنسانىنىڭ جىنلارغا شېپى كەلتۈرگەن بارلىق نۇرمالدىن ھالقىغان چۈشەنچىلىرىنىڭ ھەممىسنى رەت قىلغان. سۇرە، كۆرۈنمەس مەخلۇقلارنىڭ ئاللاھ بىلەن ئىنسان ئارىسىدا ۋاستە ئەمەس، ئىلاھىي يېتەكچىلىككە مۇھتاج مەخلۇقلار ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىدۇ. نازىل بولغان مەزگىلى ئىنسانىنى، شېئىر ۋە ھەر خىل سۆز سەنئىتىنى كاھىنلىق ۋە سېھىرگەرلىككە، بۇلارنى جىنلارغا باغلايدىغان بىر مەزگىل ۋە مۇھىت ئىدى. جىنلارنى ئىنسانىنى جازالايدىغان بىر ئىلاھىي كۈچ دەپ چۈشەندۈرەتتى ۋە كىشىلەرنى قورقۇتاتتى (ھۇد، 54). ئۇلارغا ئىلاھلىق سۈپەت بېرەتتى (ئەنئام، 100). جىنلارنىڭ غەيبنى بىلىدىغانلىقىغا، ئىنسانغا پايدا ۋە زىيان يەتكۈزەلەيدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى ۋە ئاللاھ قا سېغىنغاندەك جىنلارغا سېغىناتتى.

وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا

« ھەقىقەتەن ئىنسانلاردىن بەزى كىشىلەر جىنلاردىن بولغان بەزىلەرگە سېغىناتتى، شۇنىڭ بىلەن جىنلار تېخىمۇ تەكەببۇرلىشىپ كەتتى » (6).

ھەتتا بۇ ۋاستە جىنلارغا چوقۇنىدىغانلارمۇ بار ئىدى (سەبە، 41). سۇرىدىكى جىنلارنىڭ قۇرئان تىڭشاش ۋەقەسى (1 – 20)، تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلارنىڭ جىن ھەققىدىكى چۈشەنچىسىنى ئۆزگەرتىش ۋە توغرىلاشنى مەقسەت قىلغان. بۇ سۇرىدە، قۇرئان، كۆرۈنمەيدىغان مەخلۇقلار ھەققىدىكى رىئاللىقنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى تەستىقلايدۇ ۋە ئۇلار ئارقىلىق ۋەھىيگە زەربە بېرىش مەقسىتىنى سۇغا چىلاشتۇرىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سۇرىنىڭ بۇ بۆلىكى ئەھقاف 29 – 32 – ئايىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئوقۇلغاندا، ۋاستىلىك ھالدا يەھۇدىي سېھىرلىك دىن پەلسەپىسى ئاساسىدا شەكىللەنگەن جىن ھەققىدىكى خاتا چۈشەنچىنى رەت قىلىدۇ (8 – 9). چۈنكى بۇ رايۇندا ياشايدىغان مۇشرىكلارنىڭ كۆرۈنمەيدىغان مەخلۇقلار ھەققىدىكى چۈشەنچىسىنى شەكىللەندۈرگەن ئامىللاردىن بىرسى، مەزكۇر رايۇندىكى يەھۇدىي كۈلتىرىنىڭ تەسىرى ئىدى. بۇ ھەقىقەتنى سۇرىنىڭ باشتىكى بۆلىكى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان ئەھقاف 30 – ئايەتتىن كۆرىۋالغىلى بولىدۇ.

مۇشرىكلار ۋەھىيگە قارشى چىققاندا، ئىشلەتكەن دەلىللىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى مەزكۇر رايۇندىكى يەھۇدىيلاردىن ئالغانىدى. كەھف سۇرىسىدىكى زۇلقەرنەيىن قىسسەسى ھەققىدە نەقىل قىلىنغانلار بۇنىڭ مىسالىدۇر. ئۇممى ئەرەبلەر، كىتاب ئەھلى يەھۇدىيلارنىڭ ئىغۋا، سەپسەتىلىرىگە قاراپ، ئۇلارنى جىنلارغا ۋە ۋەھىينىڭ مەنبەسىگە مۇناسىۋەتلىك سىرلىق

مەلۇماتلارغا ئىگە دەپ قارايتتى. ۋەھىينىڭ ئىلاھىي مەنبەدىن كەلگەنلىكىگە شەك چۈشۈرۈش ئارزۇسى، ئۇلارنى بۇ ھەقتە كۈشكۈرتكەن ئاساسلىق ئامىللاردىن بىرى ئىدى. مۇشرىكلارنىڭ بۇ پوزىتسىيىسى يەھۇدىيلارغىمۇ يارىغاندى. بۇ ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان جىنلارنىڭ يەھۇدىي ئىكەنلىكىنى، بۇ ھەقتە توختالغان ئەھقاف 29 ـ32 – ئايەتتىن بىلەلەيمىز. سۈرە يېپىق ھالدا، مۇشرىك ئەرەپلەر بىلەن كىتابى بار يەھۇدىيلار ئارىسىدىكى بۇ شەيتانى ھەمكارلىقنى بۇزۇشنى مەقسەت قىلماقتا.

بۇ مەقسەتنى چۆرىدىگەن ھالدا، غەيبنىڭ ئاللاھ بىلەن جىنلار ئارىسىدا بۆلۈشۈلگەنلىكى ھەققىدىكى ھەر خىل مەنتىقنى بۇ سۈرە رەت قىلىدۇ:

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا (26) إِلَّا مَنِ ارْتَضَى(27)

« پەقەت ئاللاھ لا غەيبنى بىلگۈچىدۇر، ئۆزىنىڭ غەيبىدىن ھېچكىمنى خەۋەردار قىلمايدۇ. پەقەت ئاللاھ ئۆزى مەمنۇن بولغان پەيغەمبىرىگىلا (بەزى غەيبنى بىلدۈرىدۇ)، بۇ ئەھۋالدا ئۇنىڭ ئالدىغا ۋە ئارقىسىغا كۆزەتچى (پەرىشتە) سېلىپ قويىدۇ » (26 – 27).

سۈرىنىڭ جىنلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلىرىنىڭ رەسۇلۇللاھقا تەسەللىي بېرىشكە مۇناسىۋەتلىك يەنە بىر ئىماسى بار. يەنى، سېنىڭ يېنىڭدىكى مەككە بۇ ئىلاھى ۋەھيگە قۇلاق سالمىسا، ئاللاھ ناھايىتى يىراقلاردىن سېنى تىڭشايدىغانلارنى ئەۋەتىدۇ. ياكى سېنى (ئىنسان) كۆزى بىلەن كۆرگىلى ۋە بىلگىلى بولىدىغان ئىرادىلىك مەخلۇقلار تىڭشىمىسا، كۆز بىلەن كۆرگىلى ۋە بىلگىلى بولمايدىغان ئىرادىلىك مەخلۇقلار تىڭشايدۇ.

نۇھ سۈرىسى

سۈرە ئىسمىنى ھەزرىتى نۇھنىڭ ئىنكارچى قەۋمگە قارشى ئېلىپ بارغان بىر ئۆمۈرلۈك كۆرىشىنى بايان قىلغان مەزمۇنىدىن ئالغان بولۇپ، قەدىمكى مۇسھاب ۋە تەپسىلەردە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

قۇرئاندا يۇنۇس، ھۇد، يۇسۇپ، ئىبراھىم، مەريەم، لوقمان، نۇھ ۋە مۇھەممەد قاتارلىق پەيغەمبەر ۋە سالىھ كىشىلەرنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان سەككىز سۈرە يەر ئالماقتا.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. جابىر ئارقىلىق يېتىپ كەلگەن تەرتىپتە نەھل – تۇر ئارىسىغا، باشقا تەرتىپلەردە نەھل – ئىبراھىم سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ يىپ ئۇچى مەزكۇر سۈرىنىڭ قۇرەيش بويقۇتىدىن كېيىن ھىجرەتتىن بۇرۇن نازىل بولغان سۈرىلەر ئارىسىدا يەر ئالغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. قىسسەنىڭ مەزمۇنى سۈرە نازىل بولغان دەۋر ئارقا كۆرىنىشنى ئەكس ئەتتۈرمەكتە. بۇ رەسۇل بىلەن ئىنكارچى قەۋم ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ ئۆزۈلۈشىنىڭ خەۋەرچىسى ئىدى.

سۈرە مەزمۇنى نەزەرگە ئېلىنغاندا، دەۋەتنىڭ 10 – يىلىدا نازىل بولغان دېيىشكە بولىدۇ.

سۈرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى دەۋەت بولۇپ، ھەزرىتى نۇھ دۇنياغا بېرىلىپ كەتكەن قەۋمنى تەۋھىد ۋە ئادالەتكە دەۋەت قىلغان. ئىنكارچى قەۋم بۇ دەۋەتكە جاھىللىق بىلەن قارشى

چىقىپ، قۇلاق سالمىغان. نەتىجىدە ھەزرىتى نۇھ قەۋمىنى ئاللاھ قا ھاۋالە قىلغان. سۈرىنىڭ بېشىدىكى ئايەتلەر (1 – 20) ئاخىرىدىكى ھالاك دۇئاسىنى شەرھىلەش ئۈچۈن بايان قىلىنغان:

إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا (27) رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا (28)

« ئەگەر سەن ئۇلارنى ساق قويساڭ، شۇبھىسىزكى، بەندىلىرىڭنى ئازدۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ تاپقان بالىلىرىمۇ پەقەت فاجىر، كاپىر بولىدۇ. رەببىم! ماڭا، ئاتا – ئانامغا، مېنىڭ ئۆيۈمگە مۇئمىن بولۇپ كىرگەن كىشىگە ۋە مۇئمىن ئەرلەرگە، مۇئمىن ئاياللارغا مەغپىرەت قىلغىن، زالىملارغا پەقەت ھالاكتىنى زىيادە قىلغىن » (27 – 28).

قۇرئان قىسسەلىرى مۇھەممەدى دەۋەتنىڭ ئەينىكى بولۇپ، دەۋەت ئۆزىنى بۇ ئەينەكتىن كۆرىدۇ. قۇرئاندا ھەزرىتى نۇھ ۋە ئىنكارچى قەۋمى ھەققىدە بايانلار بىر قانچە يەردە، يەنى ئەئراف (59 ـ64)، يۇنۇس (71 – 73)، ھۇد (25 – 29)، مۇئمىنۇن (23 – 31)، شۇئەرا (105 – 122)، ئەنكە بۇت (14 – 15)، ساففات (75 – 82)، قەمەر (9 – 16) سۈرىلىرىدە تىلغا ئېلىنغان. ئوتتۇرا شەرقتە تارىخ نۇھ بىلەن باشلايدۇ. قۇرئان ۋەھيىمۇ رىسالەتنى ۋە ئۇممەتلەر تارىخىنى نۇھ بىلەن باشلىتىدۇ (ئەئراف 59؛ ھۇد 25؛ مۇئمىنۇن 23؛ نىسا 163).

ئەڭ تەپسىلي بايانلار بۇ سۈرىدە يەر ئالغان. نۇھ قەۋمىنىڭ قىسسەسى، ھەممە نەرسىگە باھا قويۇپ ئادەتلىنىپ قالغان توپلۇمنىڭ قىممەت – قاراشلاردىن قانداق بولۇپ مەھرۇم قالغانلىقىنىڭ قىسقىچە ھېكايىسىدۇر. بۇ بىر تۇغياندۇر. تۇغيان بولغان ھەر قانداق جايدا تۇپاننىڭ بولىشى مۇقەررەر. ھەر تۇپان، قىممەت – قاراشلارنى باھاغا پىدا قىلغۇچىلار ئۈچۈن پالاكەت ۋە ھالاكەت بولۇپ، قىممەت – قاراشنى باھادىن ئۈستۈن كۆرگەنلەر ئۈچۈن بىر نىجاتلىق ۋە نېمەتتۇر. تۇپان، تۇپراق ئۈچۈن بىر تاھارەت، توپلۇم ئۈچۈن بىر پاكلىنىشتۇر.

سۈرە، ھەزرىتى نۇھ بىلەن ئىنكارچى قەۋمنى، رەسۇلۇللاھ بىلەن قۇرەيش مۇشرىكلىرىنى دەۋرداش قىلىشنى مەقسەت قىلماقتا. سۈرە ھەزرىتى نۇھ ئارقىلىق رەسۇلۇللاھقا تەسەللى بەرگەن بولسا، نۇھ قەۋمى ئارقىلىق مەككە مۇشرىكلىرىنى قورقۇتقان.

يۈكسەك بىر بالاغەت نامايەندىسى بولغان بۇ سۈرىنىڭ مەقسىتى ۋۇجۇدقا چىققانىدى. بۇنىڭغا تارىخ شاھىت. مۇشرىكلار ئۆزلىرىگە يېتىپ كېلىدىغان بىر بالادىن، ۋەھىينىڭ تەسىرلىك ئۇسۇلۇبى سەۋەبىدىن قۇتۇلۇپ قالغانىدى. ئەگەر ۋەھيي، يۈكسەك بالاغەتنى بىلەن ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىنىڭ قەلب تەختىدىن ئورۇن ئېلىپ ھىدايىتىگە ۋەسىلە بولمىغان، بىر قىسمنى جىمقىتۇرۇپ ۋەھيگە قارشى چىقىشتىن ۋازكەچكۈزمىگەن بولسا ئىدى، ئۇلارمۇ غەزەپكە ئۇچراپ ھالاك بولغان قەۋملەر قاتارىدىن ئورۇن ئالغان بولاتتى.

سۈرىنىڭ دېمەكچى بولغان مەقسىتى ناھايىتى ئوچۇق بولۇپ، ھەر تۇغيان ئۆز دەۋرىنىڭ تۇپانى، ھەر تۇپاننىڭ بىر نۇھى، ھەر نۇھنىڭ بىر كېمىسى، ھەر كېمىنىڭ بىر يۇرۇش لېنىيىسى ۋە

يول خەرىتىسى بولىدۇ. ئۇممەتى مۇھەممەدنىڭ يول لېنىيىسى ۋە يول خەرىتىسى قۇرئاندۇر. قۇرئاننىڭ يېتەكچىلىكىگە تەسلىم بولغانلار ئاخىر زامان تۈپانىدىن قۇتۇلىدۇ.

ئىبراھىم سۈرىسى

سۈرە ئىسمىنى، 35 ـ 41 ـ ئايەتلەردە بايان قىلىنغان ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ئائىلىسىنى ئاللاھ قا ئامانەت قىلىش قىسسەسىدىن ئالغان.

قۇرئاندا بىر قانچە يەردە ھەزرىتى ئىبراھىم ھەققىدە توختالغان بولۇپ، پەقەت بۇ سۈرىنىڭ « ئىبراھىم » ئىسمى بىلەن ئاتىلىشىنىڭ چوڭقۇر مەنىسى بولسا كېرەك. مۇناسىۋەتلىك بۆلەكتىكى بايانلار ئاساسدا، بۇ مەنىنى ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ يەر يۈزىدىكى مېمارچىلىق پائالىيىتىنى قايتىدىن بەرپا قىلىپ، ئۇنى يېڭىدىن ئوتتۇرىغا چىقىرىش پائالىيىتىدىن ئىزدىشىمىز كېرەك، دېسەك خاتالاشمايمىز. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئىگە بولغان ئوغلى ئىسمائىلدىن ئايرىلىشقا رازى بولغان، ئائىلىسىنى « ئېكىنسىز »، گىياھ ئۇنمەس تاغ بىلەن قورشالغان بىر ۋادىغا ئاپىرىپ قويۇش ئارقىلىق، كىشىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغانلىرىنى ئاللاھ قا قانداق ئامانەت قىلىدىغانلىقىنىڭ ئەڭ جانلىق ئابىدىسىنى تىكلىگەنىدى.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. سۈرىنىڭ نازىل بولغان ۋاقتى ھەققىدە پەرىقلىق قاراشلار يوق.

سۈرە تېما ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. بۇ سۈرە جابىر بىن زەيد تەرتىۋىدە شۇرا ـ ئەنبىيا، باشقا تەرتىپلەردە نۇھ ـ ئەنبىيا سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ يىپ ئۇچىغا ئاساسەن سۈرىنى، نەبىلەر قىسسەلىرى يەر ئالغان بويقۇت مەزگىلىدىن كېيىن نازىل بولغان سۈرىلەردىن بىرى دېيىشكە بولىدۇ. سۈرىدە بۇ مەزگىلگە ئائىت ساد، ئەئراف، ئىسرا، ئەنبىيا سۈرىلىرىگە ئوخشاش يەھۇدىي ۋە يەھۇدىيلىشىش مەسىلىسى ئېغىر سالماقنى ئىگىلەيدۇ.

ئىبراھىم سۈرىسى مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان 29 سۈرىدىن بىرسى. سۈرە مەزكۇر سۈرىلەرگە ئوخشاش بىۋاستە ھالدا ۋەھيىنى شېپى كەلتۈرۈپ باشلانغان. بۇ ئۇسلۇبنىڭ بايان قىلىنىش شەكلى ھەقىقەتەن كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ: « بۇ ئىنسانىيەتنى قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا ئېلىپ چىقىشىڭ ئۈچۈن ساڭا نازىل قىلغان بىر ۋەھيىدۇر » (1). بۇ ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « قاراڭغۇلۇق » كېچە قاراڭغۇلىقى ئەمەس، ئەلۋەتتە. مەنىۋى قاراڭغۇلۇق بولغان « قاراڭغۇ ئەقىللەر » بولۇپ، ۋەھيي نۇردۇر. خۇددى كۆز ئۈچۈن يورۇقلۇق نېمىنى ئېپادىلىسە، دىل ئۈچۈنمۇ نۇر شۇنى ئېپادىلەيدۇ. ۋەھيي نۇرى بىلەن قارىغان قەلب پاراسەت ساھىبى بولىدۇ. ۋەھيىنىڭ نۇرى چۈشكەن ئەقىل، قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلۇپ يورۇقلۇققا چىقىدۇ. ئۇ ئەقىلنىڭ يۈنىلىشى، يەنى قىبلىسى بار بولىدۇ. چۈنكى، بىر يەردە نۇر بولسا، ئۇ يورۇقلۇقنىڭ بىر مەنبەسى بولغان بولىدۇ. نۇر چۈشكەن نەرسىنى مەنبەسىگە يۈزلەندۈرىدۇ. بۇ يۈزلىنىش ھىدايەتنىڭ دەل ئۆزىدۇر. ئەگەر نۇر بولمىسا، ئۇ نەرسىنىڭ قىبلىسى بولمايدۇ. چۈنكى،

قاراڭغۇلۇقنىڭ مەنبەسى يوق. قاراڭغۇلۇق قاپلىغان ئەقللەر بىر قاراڭغۇلۇقتىن يەنە بىرسىگە ئاتلاپ يۈرىيدۇ.

بۇ سۈرە مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش، كىرىش قىسمىدىلا ئىنكارچىلارغا قارىتا ھەيۋە قىلىدۇ: « (كۈتۈپ تۇرىۋاتقان) قاتتىق ئازاپ سەۋەبىدىن ئۇ كاپىرلارغا ۋاي » (2). قۇرئان يۈز ئۆرىگەنلەر ئۈچۈنمۇ بىر رەھمەتتۇر. چۈنكى، يۈز ئۆرىگۈچىلەرگە تېخى ھايات ۋاقتىدىلا كېلەچەكتە دۇچار بولىدىغان ئازاپتىن ئالدىنئالا خەۋەر بەرمەكتە ۋە ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرماقتا. خەتەرلىك يولدا كېتىۋاتقان بىرىنىڭ ئاقىۋىتى ھەققىدە خەۋەر بېرىش ئۇنىڭ ئۈچۈن يامانلىق ئەمەس، ئەكسىچە ياخشىلىقتۇر. قۇرئانمۇ خۇددى بۇنىڭغا ئوخشاش ئىنكارچىلارغا ياخشىلىق قىلماقتا.

قۇرئاننىڭ ياخشىلىقىدىن پايدىلىنىشنىڭ پەقەت بىرلا شەرتى بار، يەنى ئۇنى چۈشۈنۈش. مانا بۇ سەۋەپتىن ئاللاھ ھەر رەسۇلنى ئۆز قەۋمىنىڭ تىلى بىلەن ئەۋەتكەن. بۇ ھەقىقەتنى قۇرئان ئۆلچىمىگە سالساق، قۇرئان ۋە باشقا بارلىق ۋەھىيلەرنىڭ تىلى ئاللاھ نىڭ تىلى ئەمەس، ۋەھيي ئەۋەتىلگەن قەۋمنىڭ تىلىدۇر. قەۋمنىڭ تىلى دېگەنلىك، ئىنسانلار تەرىپىدىن ئىشلىتىلگەن بىر تىل دېگەنلىك بولىدۇ. تۆۋەندىكى ئايەت بۇنىڭ سەۋەبىنى « چۈشۈنۈشلىك بولۇش ئۈچۈن » دەپ بايان قىلىدۇ. ئايەتنىڭ ئۆزىگە قاراپ باقايلى:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

« قانداقلا بىر رەسۇلنى ئەۋەتمەيلى، ئۇنى بىز ئۆز قەۋمىگە ئىلاھي ۋەھيىنى ئېنىق ۋە چۈشۈنۈشلۈك بايان قىلىپ بېرىشى ئۈچۈن، پەقەت ئۆز قەۋمنىڭ تىلى بىلەن (سۆزلەيدىغان) قىلىپ ئەۋەتتۇق. ئاندىن كىمكى ئازغۇنلۇقتا چىڭ تۇرسا، ئاللاھ ئۇنى گۇمراھ قىلىدۇ؛ كىمكى ھىدايەت تېپىشنى خالىسا، ئاللاھ ئۇنى ھىدايەت قىلىپ توغرا يولغا باشلايدۇ. ئاللاھ غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (4).

ۋەھيي ئاللاھ نىڭ مۇرادىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئىلاھي مۇرادنى تونۇپ يېتىش ئۈچۈن ۋەھىنى چۈشۈنۈش شەرت. يەنى، ۋەھىنى چۈشۈنۈش پەرزدۇر. بۇ ھەر مۇئمىنگە كۈچىنىڭ يېتىشچە پەرز. قۇرئاننىڭ ئەسلى تىلىنى بىلمەيدىغانلارنىڭ ئۇنىڭ تەرجىمىسىنى ۋە تەپسىرلىرىنى ئوقۇش ئارقىلىق چۈشۈنۈش مەسئۇلىيىتى بار. قۇرئان، مەيلى ئۇنى ئۇلۇغلاش مەقسىتىدە بولسۇن، ياكى ھەر خىل « چۈشەنگىلى بولمايدۇ، ئادەتتىكى كىشى چۈشىنەلمەيدۇ » داۋالىرىنى قىلغۇچىلارنىڭ بۇ داۋاسىنى بىكارغا چىقىرىدۇ. قۇرئان ئۆزىنى« مۇبىن » سۈپىتى بىلەن سۈپەتلەيدۇ. مۇبىن ھەم « ئۆزى چۈشۈنۈشلۈك ۋە روشەن بولغان »، ھەم « باشقا ھەقىقەتلەرنى چۈشەندۈرگەن ۋە چۈشۈنۈشلۈك قىلىپ بەرگەن » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

سۈرىنىڭ ئاساسي تېمىسى « ئاللاھ قا شەرتسىز ئىتائەت قىلىش » بولۇپ، « ئىتائەت »نىڭ ئەسلىدە بىر « شۈكۈر » ئىكەنلىكى كىرىش بۆلىكىدىكى بۇ ئايەت بىلەن ئىپادىلەنگەن:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

« ئەگەر نېمىتىمگە شۈكۈر قىلساڭلار، (ئۇنى) تېخىمۇ زىيادە قىلىمەن. ئەگەر تۇزكورلۇق قىلساڭلار، مېنىڭ ئازابىم، ئەلۋەتتە، بەكمۇ قاتتىق بولىدۇ » (7).

بۇ ئايەتتىن كېيىن كەلگەن ئايەتتە، شۈكۈر قىلماي تۇزكورلۇق قىلساق، ئاللاھ قا ھېچقانداق زىيان يەتكۈزەلمەيدىغانلىقىمىز بايان قىلىنماقتا. چۈنكى، جىمى ھەمدۇسانالار بىز خالساقمۇ – خالىمساقمۇ ئاللاھ قا خاستۇر. كائىناتتىكى بارلىق مەخلۇقلارنىڭ ھەمدۇساناسى ئاللاھ قا خاستۇر.

وَقَالَ مُوسَى إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ

مۇسا: « ئەگەر سىلەر ۋە پۈتۈن يەر يۈزىدىكى كىشىلەر تۇزكورلۇق قىلىپ كاپىر بولۇپ كەتسەڭلارمۇ، ئاللاھ قا قىلچە زىيان يەتكۈزەلمەيسىلەر. چۈنكى ئاللاھ ئەلۋەتتە ھەممىدىن بىھاجەتتۇر، مەدھىيلەشكە لايىقتۇر » دېدى (8).

تۇزكورلۇق قىلغۇچىلار ھالاك قىلىنىشقا لايىق بولىدۇ. بۇنىڭغا ئاد ۋە سەمۇد قەۋملىرىدىن ئىبارەت ئىككى ئۆرنەك بېرىلگەن (9 – 18). بۇ قەۋملەر نەبىلىرىنىڭ ئىنسان بولىشىغا ئېتىراز قىلغانىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلار مۆجىزە تەلەپ قىلغانىدى. بۇ ئارقىلىق ھالاك قىلىنغان ئۆتمۈش قەۋملەر ئۈستىدىن ئۆز دەۋرىدىكى ۋەھىنى ئىنكار قىلغۇچىلار ئاگاھلاندۇرۇلغان. چۈنكى ئۇلار رەسۇلۇللاھنىڭ ئىنسان رەسۇل بولىشىغا ئېتىراز قىلغان ۋە مۆجىزە تەلەپ قىلغانىدى. لېكىن مۆجىز ئۇلار ئۈچۈن ياخشىلىقتىن ئالامەت ئەمەس ئىدى. بىرىنچىدىن، مۆجىزە كەلگەن تەقدىردىمۇ ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇراتتى. ئىككىنجىدىن، ئەگەر مۆجىزە كېلىپ، يەنە ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرسا، ئىلاھىي قانۇنىيەتنىڭ تەقەززاسى بىلەن ئۇلارغا ئىلاھىي ھۆكۈم ھەق بولۇپ ھالاك قىلىناتتى.

ئاللاھ نىڭ ئىنسانغا ئىلاھىي ۋەھىي ئەۋەتىشى، ئىنساننىڭ يارىتىلىشتىكى مەنا ۋە مەقسىدىنى ئوڭۇشلۇق ھالدا ئەمەلگە ئاشۇرۇشى ئۈچۈندۇر. چۈنكى ھەر نەرسىنىڭ يارىتىلىش مەقسىدى ۋە مەناسى بولىدۇ. شەيئىلەرنىڭ مەنا ۋە مۇددىئاغا ئىگە بولۇش قانۇنىيىتى، مەخلۇقاتنىڭ قانۇنى بولۇپ، بۇ ھەقىقەتنى تۆۋەندىكى ئايەت بايان قىلماقتا:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ

« ئاللاھ نىڭ ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ھەقىقەتكە (بىر دەلىل بولسۇن دەپ) مەقسەت ۋە مەناغا ئىگە قىلغان ھالدا ياراتقانلىقىنى كۆرمىدىڭمۇ؟ ئەگەر ئاللاھ خالىسا سىلەرنى يوق قىلىۋېتىپ، ئورنىڭلارغا باشقىلارنى يارىتاتتى » (19).

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە شەيتاننىڭ ئەشەددىي ۋە ئەبەدىي دۈشمنى بولغان ئىنسانغا قارىتا ئوينىغان ئوينى بايان قىلىنغان. يەنى:

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

ئىش پۈتكەنده (يەنى ھېساب تۈگەپ، جەننەتلەر بىلەن دوزىخلار ئايرىلىپ بولغاندا)، شەيتان: « الله ھەققەتەن سىلەرگە (ئىتائەت قىلغۇچىنى مۇكاپاتلاش، ئاسىيلىق قىلغۇچىنى جازالاشتىن ئىبارەت) راست ۋەدىنى قىلغان ئىدى، (ۋەدىسىگە ۋاپا قىلدى). مەن سىلەرگە (ئۆلگەندىن كېيىن تىرىلىش ساۋاب، جازا دېگەنلەر يوق، دەپ يالغان) ۋەدە قىلغان ئىدىم، (ۋەدەمگە) خىلاپلىق قىلدىم، سىلەرگە مېنىڭ (كۇفرىغا، گۇناھقا زورلىغۇدەك) ھوكۇمرانلىقىم بولغىنى يوق، مەن سىلەرنى پەقەت (گۇمراھلىققا) دەۋەت قىلدىم، سىلەر (دەۋىتىمنى) قوبۇل قىلدىڭلار، شۇنىڭ ئۈچۈن مېنى ئەيىبلىمەڭلار، ئۆزۈڭلارنى ئەيىبلەڭلار، مەن سىلەرگە ياردەم بېرىپ سىلەرنى قۇتقۇزالمايمەن، سىلەرمۇ ماڭا ياردەم بېرىپ مېنى قۇتقۇزالمايسىلەر، مەن سىلەرنىڭ بۇرۇن مېنى الله قا (ئىبادەتتە) شېرىك قىلغانلىقىڭلارنى ئېتىراپ قىلمايمەن، شۇبھىسىزكى، زالىملار چوقۇم قاتتىق ئازابقا دۇچار بولىدۇ » دەيدۇ (22).

سۈرە، قۇرئاننىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسىدە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئۆتمۈش ـ كېلەچەك، دۇنيا ـ ئاخىرەت، ئىمان ـ ئەمەل، نىشان ـ ھەقىقەت، كائىنات ـ ئىنسان ئارىسىدىكى زىچ مۇناسىۋەتنى شەكىللەندۈرگەن / بايقىيالايدىغان بىر ئەقىل بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلغان. بۇ مەقسەتنى ئەڭ ياخشى شەكىلدە ئىپادىلىگەن ئايەتلەر تۈپراق ـ يىلتىز، يىلتىز ـ مېۋە مۇناسىۋەتلىرىنى ياخشى / گۈزەل ـ يامان / سەت مىسالى بىلەن بايان قىلغان 24 ـ 27 ـ ئايەتلەر بولۇپ، ۋەھىينىڭ مەقسىتى ئىنساننىڭ چاڭقاپ چۆلگە ئايلانغان قەلبىنى بوستانلىققا ئايلاندۇرۇش ئىدى. بۇ مەقسەتتە ئۇ كالام ئۇرۇقلىرىنى قەلب تۈپرىقىغا چاچىدۇ. شەيتان تېرىغان جەھەننەم ئۇرۇقلىرىنى قەلبتە ئۈنۈپ چىقمىسۇن دەپ، ئىلاھىي كالام جەننەت ئۇرۇقلىرىنى تېرىيدۇ. بۇ ھەقىقەت مۇنداق ئىپادىلەنگەن:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ (24) تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (25) وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ (26) يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ (27)

« الله نىڭ مۇنداق بىر تەمسىل كۆرسەتكەنلىكىنى كۆرمىدىڭمۇ. كەلىمە تەييىبە (يەنى ياخشى سۆز، ئىمان كەلىمىسى) يىلتىزى يەرنىڭ ئاستىدا بولغان، شېخى ئاسمانغا تاقاشقان. رەببىڭنىڭ ئىزنى بىلەن ۋاقتى ـ ۋاقتىدا مېۋە بېرىپ تۇرىدىغان ئېسىل دەرەخقە ئوخشايدۇ. الله كىشىلەرگە ۋەز ـ نەسىھەت ئالسۇن دەپ، ئۇلارغا نۇرغۇن تەمسىللەرنى كەلتۈرىدۇ. يامان سۆز(يەنى كۇفرى كەلىمىسى) زېمىندىن قومۇرۇپ تاشلانغان، ھېچقانداق قارارى يوق ناچار دەرەخقە ئوخشايدۇ. الله مۆمىنلەرنى مۇستەھكەم ئىمان بىلەن دۇنيادا ۋە ئاخىرەتتە مەھكەم تۇرغۇزىدۇ. الله زالىملا ـ نى گۇمراھ قىلىدۇ، الله ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىدۇ » (24 ـ 27).

بۇ قۇرئاننىڭ كىشىنىڭ دىققىتىنى ئەڭ تارتىدىغان بىر بۆلىكى بولۇپ، ياخشى سۆز تۈپراقتا يىلتىز تارتقان، شاخلىرى دۇئاغا ئېچىلغان قوللارغا ئوخشاش ئاسمانغا تاقاشقان دەرەخكە؛

یامان سۆز یىلتىزى زېمىندىن قومۇرۇپ تاشلانغان ۋە ھېچقانداق قارارى بولمىغانلىقتىن چېرىپ قۇرۇپ كەتكەن ناچار دەرەخكە ئوخشىتىلغان. بۇ ئوخشىتىشلار ئارقىلىق سۆزنىڭ كۈچىگە كىشىنىڭ دىققىتى ئاغدۇرۇلغان. لېكىن، سۆزنىڭ كۈچلۈك بولالىشى ئۈچۈن، ئۇ ھەقىقەتنىڭ نۇرى ئاستىدا بولىشى كېرەك. ھەقىقەتتىن ئايرىلغان سۆز، تۈپراقتىن قومۇرۇلغان دەرەخكە ئوخشاش چېرىپ كېتىدۇ.

قۇرئان ئۆرنەك شەخسلەر ئۈستىدە توختالغان. ھەر پەيغەمبەر ئىنساننىڭ خاراكتېر ئوخشاشلىقىغا ئۆرنەكتۇر. يەنە قۇرئان ئىبرەتلىك شەخسلەر ئۈستىدە توختىلىدۇ. نەمرۇد، پىرئەۋن، ئەبۇ لەھەب بۇلاردىن بىر قانچە مىسال. قۇرئان بۇلاردىن باشقا يەنە ئائىلىلەرنى تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن بولۇپ، ئىبراھىم ئائىلىسى ۋە ئىمران ئائىلىسى بۇلارغا ئۆرنەكتۇر. ئىمران ئائىلىسى ھەققىدە توختالغان سۈرىلەردىن بىرسى ئىبراھىم سۈرىسىدۇر. قۇرئاننىڭ ئائىلىلەرنى ئۆرنەك قىلىپ كۆرسىتىشى، خىتاب قىلىنغۇچىلارغا بۇ ئائىلىلەرنى ئۆزىگە ئورنەك قىلىپ تىكلىشى ئۈچۈن ئىدى. قۇرئان بۇنىڭ بىلەن كۈپايىلىنىپ قالماستىن، ئۇلارنى ئۆز دەۋرىنىڭ « ھازىر ۋە بۇ يەر »لىرىدە شۇنداق ئۆرنەك ئائىلىلەرنىڭ ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلىشىنى تەلەپ قىلىنماقتا. يەنى بۇ ئارقىلىق خىتاب قىلىنغۇچىلارغا « بۇ ئائىلىلەرگە ئوخشاش بىرەر ئۆرنەك ئائىلە » بولۇڭ دېيىلمەكتە.

ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ئائىلىسى ئۈچۈن قىلغان تۇنجى دۇئاسى، ئۇلارنى شېرىكتىن يىراق تەۋھىد ئەھلى بولىشى ئۈچۈن ئىدى (35). ھەزرىتى ئىبراھىم، ئائىلىسىنى ئاللاھ قا بېغىشلىغان بولۇپ، ئۇلارنى ئاللاھ نىڭ مۇقەددەس ئۆيىنىڭ يېنىغا، قۇش ئۇچمايدىغان – كارۋان ئۆتمەيدىغان، ئېكىنسىز، يەنى تېرىقچىلىق قىلغىلى بولمايدىغان بىر ۋادىغا جايلاشتۇرۇپ قويغانىدى. بۇ مەسىلىگە مۇناسىۋەتلىك مەنبەلەردە، بۇ ئەسنادا ھەزرىتى ئىبراھىم بىلەن ھىجرەتنىڭ كېلىنى ھەزرىتى ھاجەر ئارىسىدا مۇنداق بىر دىئالوگ بولۇپ ئۆتكەنلىكى نەقىل قىلىنغان:

« ـ بىزنى كىمگە ئامانەت قىلدىڭ؟ ـ دېدى ھاجەر. ئىبراھىم:

ـ ئاللاھ قا. ھاجەر:

ـ ئاللاھ قىمۇ؟ ئۇنداقتا ئاللاھ بىزگە يېتەر!.

ھەزرىتى ھاجەرنىڭ بەرگەن يۇقىرىدىكى جاۋابى، نېمە ئۈچۈن ئىبراھىم ئائىلىسىنىڭ ئۆرنەك ئائىلە سۈپىتىدە قۇرئاندا بايان قىلىنغان كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ھەزرىتى ئىبراھىم ۋە ئائىلىسى ئارقىلىق بايان قىلىنغان ھەقىقەت، ئىنساننىڭ ئاللاھ ھوزۇرىدىكى ھالىتى بولۇپ، بۇ ھەقىقەت چۆرىدىلگەن ئاساستا ئىنساننىڭ ئۆتمۈشى، ھازىرقى ھالى ۋە ئىستىقبالى تارىخىي ئۆرنەكلەر ئۈستىدىن « ھازىرغا ۋە بۇ ماكانغا » ئېلىپ كېلىنىدۇ ھەمدە بۇ ئۆرنەكلەر ئارقىلىق خىتاب قىلىنغان كىشىلەرگە ئەبەدىي سائادەت ئۈچۈن چارە – تەدبىر قىلىش تەۋسىيە قىلىنىدۇ.

سۈرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى، ھەقىقەتتىن كۈچ ئالغان ھەق سۆزدىن يۈز ئۆرىگۈچىلەرنى كۈتىۋاتقان قورقۇنچلىق ئاقىۋەت بولۇپ، بۇ ئاقىۋەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ تەك يولى ئاكتىپ ئەقىل ئىشلىتىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولۇشتۇر:

لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (51) هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (52)

« الله هەر كىشىنىڭ قىلمىشىغا قاراپ مۇكاپات ياكى جازا بېرىدۇ، الله ئەلۋەتتە تېز ھېساب ئالغۇچىدۇر. كىشىلەرنىڭ ئاگاھلاندۇرۇلۇشى، الله نىڭ بىر ئىكەنلىكىنى بىلىشلىرى، ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ ۋەز ـ نەسىھەت ئېلىشلىرى ئۈچۈن، بۇ (قۇرئان) تەبلىغدۇر (يەنى كىشىلەرگە تەبلىغ قىلىش ئۈچۈن نازىل قىلىندى) » (51 ـ 52).

ساففات سۈرىسى

سۈرە « سەپ ـ سەپ تىزغانلار / تىزلىغانلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ساففات ئىسمىنى بىرىنچى ئايەتتىن ئالغان. ئايەتتە سەپ ـ سەپ تىزغانلار ياكى تىزلىغانلارنىڭ كىملەر ۋە ياكى نېمىلەر ئىكەنلىكى بىلدۈرۈلمىگەن. ئەرەپ تىلىدا بۇ كۆپلۈك شەكلى، ئىنسان، پەرىشتە ۋە قۇشقا ئوخشاش ھەرىكەت قابىلىيىتىگە ئىگە بولغان مەخلۇقلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. باشتىكى ئۈچ ئايەتتە ھەر جەھەتتىن ئىتائەت قىلىدىغان مەخلۇقلارنىڭ كۆزدە تۇتۇلغانلىقىنى 165 ـ ئايەت تەستىقلايدۇ. بۇ يەردە سەپ ـ سەپ تىزغانلار / تىزلىغانلار « ۋەھىي » بولىشى مۇمكىن.

بىز ساففات، زارىيات، نازىئات، مۇرسەلات ۋە ئادىيات سۈرىلىرىنىڭ كىرىش قىسمىدىكى نېمىنى سۈپەتلەپ كەلگەنلىكى نامەلۇم بولغان بۇ سۈپەتلەرنىڭ ۋەھىيلەر بىلەن بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك مۇناسىۋىتى بولغان شەيئىلەرنى بىلدۈرىدۇ دەپ قارايمىز.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، بارلىق نۇزۇل تەرتىپلىرىدە ئەنئام ـ لوقمان سۈرىلىرىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. لېكىن، سۈرىنىڭ 62 ـ ئايىتىنى دۇخان 43 ـ ئايەتتىكى ئېتىرازغا جاۋاپ سۈپىتىدە ئوقۇش مۇمكىن. يەنە ئىسرا سۈرىسىنىڭ 60 ـ ئايىتىنى بۇ سۈرىنىڭ 62 ـ ئايىتىگە ئىزاھات سۈپىتىدە ئوقۇش مۇمكىن. بۇ تەقدىردە سۈرىنى دۇخاندىن كېيىن ۋە ئىسرادىن ئالدىنقى ئورۇنغا تىزىش كېرەك. لېكىن، بۇ ئەھۋالدا دۇھاننى ھا ـ مىم ئائىلىسىدىن ئايرىپ چىقىش كېرەك، بۇ توغرا بولمىسا كېرەك. ئوچۇق قىلىپ ئېيتساق، بىزمۇ بۇ سۈرىنى قايسى ئورۇنغا تىزىشنى بىلەلمەي قالدۇق.

ئاللاھ نىڭ نەبىلىرىگە يارەدىم قىلىدىغانلىقىغا دائىر ۋەدىسىنى ئەسلىتىشى، بۇ سۈرىنىڭ ناھايىتى رەسۇلۇللاھنىڭ ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزىۋاتقان بىر مەزگىلدە نازىل بولغانلىقىغا ئىشارەت قىلماقتا (171 ـ 172). بۇ تەخمىنەن رىسالەتنىڭ 10 ـ يىلىدا، ئەقەبە بەيئىتى ئارقىلىق مەدىنە ئۈمىدىنىڭ شەكىللىنىشىدىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولماقتا.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى ئىنسانىنىڭ ئاخىرەت ئېڭىنى شەكىللەندۈرۈشتۇر. 1 ـ 11 ـ ئايەتلەردە، خىتاب قىلىنغۇچىنىڭ دىققىتىنى تارتىش ئاساس قىلىنغان مەككە سۈرىلىرىنىڭ ئۇسلۇبى نامايەن قىلىنغان بولۇپ، ئايەتلەر قىسقا، دىققەت تارتىدىغان ۋە تەسىرى قىلغۇچى

ئالاهىدىلىككە ئىگە. سۈرىنىڭ دەسلەپكى ئۈچ ئايىتىدە ئۈچ سۈپەت بايان قىلىنغان، لېكىن بۇ سۈپەت ئىگە بولغۇچىلار تىلغا ئېلىنمىغان. يەنى بۇ ئايەتلەردە ئالاهىدىلىكلەر بايان قىلىنغان، ئەمما بۇ ئالاهىدىلىك ياكى سۈپەتلەر بىلەن نېمىنىڭ نەزەردە تۇتۇلغانلىقى ئېنىق بايان قىلىنمىغان.

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا (1) فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا (2) فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا (3)

« سەپ – سەپ تىزغانلار ۋە تىزىلغۇچىلار، ۋازكەچتۈرۈپ ئالدىنى توسقانلار، ئاگاهلاندۇرۇش ئۈچۈن ئارقا – ئارقىدىن كەلگەنلەر بىلەن قەسەمكى،... » (1 – 3).

بەلكىم، بۇ يەردە سۈپىتى بايان قىلىنغان شەيئى ۋەهمي بولسا كېرەك. چۈنكى، سەپ بىر مەقسەت بىلەن يان – يانغا تىزىلىشنى ئىپادىلەيدۇ. تىلاۋەتمۇ « بىر مەنا شەكىللەندۇرۇش ئۈچۈن هەرىپلەرنىڭ، كەلىمىلەرنىڭ، جۈملىلەرنىڭ يان – يانغا تىزىلىشى » دېمەكتۇر. ساهابىلەرنىڭ قارىيىلىرى ۋە تابىئىنلارنىڭ ئالىملىرىدىن قاتادە بىننى دىئامە بۇ سۈپەتلەر بىلەن ۋەهىينى ئوقۇپ، ئۇنىڭغا ئەگەشكەنلەرنىڭ نەزەردە تۇتۇلغانلىقىنى ئېيتقان.

داۋام قىلغان ئايەتلەرنىڭ ۋەهمي بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىشى بۇ تەبىرنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى كۆچەيتمەكتە. بولۇپمۇ بۇ ئايەتلەردە ۋەهمي مەنبەسىنىڭ مۇهاپىزەت ئاستىغا ئېلىنغانلىقى هەققىدىكى بايانلار كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ (6 – 10).

سۈرىدە تەۋهىد مەسىلىسى ئايەتلەردە يېپىق هالدا تەكىتلەنگەن. ئىنسانىنىڭ لايىدىن يارىتىلغانلىقى بۇ سۈرىدە ئىما قىلىپ ئۆتۈلگەن (11). ئىنكارچىلارنىڭ ئاللاه نىڭ ئايەتلىرىنى كۆزگە ئىلمايدىغانلىقى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەن (14). بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىپ « بىز ئۆلۈپ توپىغا ۋە قۇرۇق سۆڭەككە ئايلانغاندىن كېيىن راستلا تىرىلەمدۇق؟ » دېيىشلىرىچۇ تېخى؟ (16). بۇ پەقەت ئاللاه نىڭ ئۆزلىرى ئۈستىدىكى بۇنچە ئەجرىنى ۋاستىلىق شەكىلدە ئىكار قىلىشلا بولۇپ قالماي، ئۆزىنىڭ قىلمىشلىرىدىن جاۋاپكارلىققا تارتىلىشتىن قاچقانلىقتۇر. جىنايەت ۋە گۇناهنى ئادەتكە ئايلاندۇرىۋالغانلارنىڭ ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىشىمۇ چۈشەنگىلى بولمايدىغان بىر ئەهۋال ئەمەس (18 – 34). ئايەتلەر بوينىچە يامانلار ئالدىغان جازا ۋە ياخشىلار ئالدىغان مۇكاپات بايان قىلىنغان. ئىلاهي قانۇن ناهايىتى ئېنىق بولۇپ، يامانلار جازالىنىدۇ، ياخشىلار مۇكاپاتلىنىدۇ. يامانلارنىڭ ئۆزلىرىگە « ئاتا – بوۋىلىرىنىڭ يولى »نى شېپى كەلتۈرۈشنىڭ هېچقانداق قىممىتى يوق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن هەزرىتى ئىبراهىم مىسال قىلىپ تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇ ئارقىلىق چوقۇم ئاتا – بوۋىمىزنىڭ يولىدىن ماڭمىز دېگۈچىلەرگە، ئىمان پىشۋاسى ئىبراهىمنىڭ يولىنى تۇت دېمەكتە. لېكىن، ئۇلار خاتا يولنى تاللىغان: « ئۇلار ئاتا – بوۋىلىرىنى خاتا يول ئۈستىدە تاپتى. لېكىن ئۇلار ئاتا – بوۋىسىنىڭ يولىدىن يۈگۈردى » (69 – 70).

ياخشىلارنىڭ مۇكاپاتى توققۇز رەسۇل ئۈستىدىن بايان قىلىنغان. يەنى، هەزرىتى نۇه، هەزرىتى ئىبراهىم، قۇربانلىق قىلغان ئوغلى بايان قىلىنغان قىسسىدە ئىسمى زىكىر قىلىنماستىن تىلغا ئېلىنغان هەزرىتى ئىسمائىل، هەزرىتى ئىسهاق، هەزرىتى مۇسا، هەزرىتى هارۇن، هەزرىتى ئىلياس، هەزرىتى لۇت، هەزرىتى يۇنۇس (75 – 148).

بولۇپمۇ هەزرىتى ئىبراهىم قىسسەسى بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنىپ، باشقا سۈرىلەردە هەزرىتى ئىبراهىمى هەققىدە بايان قىلىنمىغان بىر ۋەقە، يەنى هەزرىتى ئىبراهىمنىڭ بىر تال ئوغلىنى قۇربان قىلىپ چۈش كۆرۈشىدىن ئىبارەت ئېغىر ئېمتىهان بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان. بۇ ئارقىلىق قۇربانلىق بەرمەي تۇرۇپ مۇكاپاتقا / نەتىجىگە ئېرىشكىلى بولمايدىغانلىقىدىن ئىبارەت هەقىقەت، خىتاب قىلىنغۇچىلارنىڭ ئېڭىغا سىڭدۈرۈش مەقسەت قىلىنماقتا: « بىز هەقىقەتەن ياخشى ئىش قىلغۇچىلارنى مۇشۇنداق مۇكاپاتلايمىز »:

رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ (**100**) فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ (**101**) فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (**102**) فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ (**103**) وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ (**104**) قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (**105**)

« رەببىم! ماڭا بىر ياخشى پەرزەنت ئاتا قىلغىن ». بىز ئىبراهىمغا ناهايىتى مۇلايىم بىر ئوغۇل بىلەن خۇش خەۋەر بەردۇق. ئۇ ئىبراهىمنىڭ ئىش ـ كۈشلىرىگە يارىغۇدەك بولغان چاغدا، ئىبراهىم: « ئى ئوغلۇم! مەن سېنى بوغۇزلاپ قۇربانلىق قىلىپ چۈشەپتىمەن، ئويلاپ باققىنا! سەن بۇنىڭغا قانداق قارايسەن؟ » دېدى. ئۇ ئېيتتى: « ئى ئاتا! نېمىگە بۇيرۇلغان بولساڭ، شۇنى ئىجرا قىلغىن، ئاللاه خالىسا (ئۇنىڭغا) مېنى سەۋر قىلغۇچى تاپىسەن ». ئىككىسى (الله نىڭ ئەمرىگە) بويسۇندى، ئىبراهىم ئۇنى (يەنى ئوغلىنى بوغۇزلاش ئۈچۈن) يېنى ياتقۇزدى. بىز ئۇنىڭغا: « ئى ئىبراهىم! (هېلىقى) چۈشنى ئىشقا ئاشۇردۇڭ (يەنى چۈشۈڭدە بۇيرۇلغاننى بەجا كەلتۈردۇڭ) » دەپ ندا قىلدۇق. بىز هەقىقەتەن ياخشى ئىش قىلغۇچىلارنى مۇشۇنداق مۇكاپاتلايمىز (100 ـ 105).

بارلىق ئازغۇنلۇقنىڭ تەكتىدە ئاللاه تەسەۋۋۇرىدىكى خاتا چۈشەنچە ياتىدۇ. بۇ ئازغۇنلۇقنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئاللاه بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ تاشلايدىغان شېرىك كەلمەكتە. كۆرۈندىغان ۋە كۆرۈنمەيدىغان بىر قاتار نەرسىلەرگە ئاللاه قا ئائىت سۈپەتلەرنى بېرىش شېرىكتۇر (149 ـ 166). هالبۇكى: « قۇدرەت ئىگىسى بولغان رەببىڭ ئۇلارنىڭ سۈپەتلىگەنلىرىدىن پاكتۇر » (180).

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسىنى سۈرىدە ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلگەن « مۇخلاسىن » كەلىمىسى گەۋدىلەندۈرمەكتە. يەنى: « ئىماننى ساپ ۋە پاك تۇتۇش تىرىشچانلىقىنى ئاللاه كۆچەيتىپ بەرگەن بەندىلەر ». قۇرئاندا 8 يەردە تىلغا ئېلىنغان بۇ كەلىمە، بۇ سۈرىدىلا بەش قېتىم تىلغا ئېلىنغان. بۇ نوقتا نەزەردە تۇتۇلغاندا، مەزكۇر سۈرىنى « ئىخلاس » سۈرىسى دەپ ئاتىساقمۇ خاتالاشمايمىز.

رەببىم! بىزنى مۇخلىس بولغان ۋە ئىخلاس بېرىلگەن بەندىلەر قاتارىدىن قىلغىن!

قەسەس سۈرىسى

« قەسەس »، « قىسسە » كەلىمىسىنىڭ كۆپلۈك شەكلى بولۇپ، مەزكۇر سۈرىنىڭ 25 ـ ئايىتىگە ئاساسەن بۇ سۈرىگە ئىسىم قىلىپ قويۇلغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. دەسلەپكى نۇزۇل تەرتىپلىرىدە ئىسرا سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلغان. مەزمۇن ئىتبارى بىلەن سۈرە بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. سۈرىنىڭ ئىچىدىكى بايانلاردا نازىل بولۇش تارىخىغا مۇناسىۋەتلىك يىپ ئۇچى بار. سۈرىنىڭ 20 ـ ئايىتىدە رەسۇلۇللاھقا قارشى تەييارلانغان سۈيقەستتىن ۋاستىلىق ھالدا خەۋەر بېرىلگەن. 24 ـ ئايەت رەسۇلۇللاھنىڭ تايىق سەپىرىنى ئەسلىتىدۇ.

بۇ ئىشارەتلەر ئاساسىدا سۈرىنى دەۋەتنىڭ 10 ـ يىلىدا نازىل بولغان دېيىشكە بولىدۇ.

سۈرىدە بايان قىلىنغان قارۇن قىسسەسى (76 ـ 82) ئارقىلىق مال ـ مۈلك ئەخلاقى تېما قىلىنغان. سۈرىدە ئاساسەن تەپسىلى بايان قىلىنغان پىرئەۋن ـ ھامان ـ قارۇن ئوبرازى، ئىجتىمائىي ھاياتتىكى سىياسەت ـ ھوقۇق ـ ئىقتىساد ئۇچبۇلۇڭنى تەمسىل قىلماقتا. ئەگەر بۇ ئۇچ كۈچ زالىم بولسا، زۇلۇم ئۈستىگە بىنا قىلىنغان بىر پىرامىت شەكلىدىكى سىياسەت مەيدانغا كېلىدۇ. بۇ ئۇچ كۈچنىڭ بىرلەشمىسى، كۈچنى ئىلاھلاشتۇرىدۇ. مانا بۇ مەزكۇر بۆلەكنىڭ ئانا تېمىسى.

قەسەس سۈرىسى مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان سۈرىلەردىن بىرى. سۈرىدە مۇسا قىسسەسى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ (3 ـ 46). بۇ قىسسە ئارقىلىق « ئىمانلىق بىر توپلۇم شەكللەندۈرۈش » مەقسەت قىلىنغان بولۇپ، بۇ ، قىسسە باشلىنىشتىلا تەكتلىنىدۇ (3).

قۇرئاننىڭ بىر قانچە سۈرىسىدە ھەزرىتى مۇسانىڭ قىسسەسى بايان قىلىنغان. لېكىن، ھەر قىسسەدە تەكتلەنگەن مەقسەت ئوخشاشمايدۇ. قۇرئاندا بىر قىسسەنىڭ مەنا نوقتىسىدىن بىرمۇ ـ بىر تەكرارلانغان شەكلى يوق دېسەكمۇ بولىدۇ. بۇ قىسسەدىكى ھەزرىتى مۇسا قىسسەسى، ۋەقەلەرنى ئەڭ باشتىن، يەنى پىرئەۋننىڭ مىسىردا دۆلەت تېرورى ئېلىپ بېرىشقا باشلىغان تارىخىدىن باشلايدۇ:

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

« شۇبھىسىزكى، پىرئەۋن (مىسىر) زېمىنىدا (زومىگەرلىكتە) ھەددىدىن ئاشتى، ئاھالىسىنى بۆلەكلەرگە بۆلۈپ، ئۇلاردىن بىر تائىپەنى ئاجىز ۋە كۈچسىز قىلماقچى بولدى. (بۇ سەۋەپتىن) ئۇلارنىڭ ئوغۇللىرىنى ئۆلتۈرۈپ، قىزلىرىنى (خىزمەتكە سېلىش ئۈچۈن) تىرىك قالدۇردى، پىرئەۋن ھەقىقەتەن بۇزغۇنچىلاردىن ئىدى » (4).

قىسسەنىڭ كۆرۈنگەن باش قەھرىمانلىرى مۇسا ۋە پىرئەۋن بولۇپ، كۆرۈنمىگەن ۋە زامانلار ئۈستى قەھرىمانلىرى مەزلۇملار بىلەن زالىملاردۇر. ئاللاھ نىڭ ھەر چاغدىكى مۇرادى ناھايىتى ئېنىق: « مەزلۇملارنى مەزلۇم ھالىتىدىن قۇتۇلدۇرۇش ».

وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ

« بىز (مىسىر) زېمىندا بوزەك قىلىنغان / زۇلۇمغا ئۇچرىغانلارغا مەرھەمەت قىلىشنى ئىرادە قىلىمىز، ئۇلارنى يولباشچىلاردىن قىلىشنى، ئۇلارنى پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ قەۋمىنىڭ (مۇلكىگە / دۆلىتىگە) ۋارىس قىلىشنى ئىرادە قىلىمىز » (5).

قۇرئان قىسسىلىرى، « ۋەقەنامە » ياكى « تارىخ ئەينىكى » ئەمەس. بۇ سەۋەپتىن قۇرئان قىسسىلىرىدىن بەلگىلىك بىر تارىخى ۋەقەنى ئەكىس ئەتتۈرىشنى خىيال قىلىش هاماقەتلىك بولىدۇ. قۇرئاننىڭ كۆزى دائىما خىتاب قىلىنغۇچىغا بېرىدىغان نەسىهەت، كۆرسىتىدىغان يول، يۈزلەندۈرىدىغان يۆنىلىشتە بولۇپ، قۇرئان بۇ نوقتىلارغا دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرىدۇ ۋە خىتاب قىلىنغۇچىغا دېمەكچى بولغان هەقىقەتكە ئەهمىيەت بېرىدۇ. بۇ هەقىقەتنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن هەر پۈرسەتنى چىڭ تۇتىدۇ. قۇرئاننىڭ پەقەت بىرلا دەردى بار، يەنى ئىنسان ئۆز – ئۆزىگە زۇلۇم قىلمىسۇن، ئەبەدىي سائادەتنى ئۆز قولى بىلەن يوق قىلمىسۇن، يارىتىلىش مەقسىتىگە مۇۋاپىق هەرىكەت قىلسۇن. بۇ سۈرىدىمۇ بۇ پرىنسىپ ئۆزگەرمەيدۇ.

سۈرىدە مۇسانىڭ بوۋاقلىق دەۋرىدىن قىسقىچە بايانلار بېرىلىدۇ (7 – 13). بۇ بايانلار ئارقىلىق، ئاللاه خالىسا مۇسانى پىرئەۋننىڭ قۇچىقىدا چوڭ قىلىدۇ، دېيىلمەكتە. دەرۋەقە شۇنداق بولغانىدى. مۇسا، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن بارلىق يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارنى ئۆلتۈرگىدەك دەرىجىدە كۆزى قان بىلەن تولغان پىرئەۋننىڭ قۇچىقىدا چوڭ بولغانىدى. رەسۇلۇللاهنىڭ « ئاللاه خالىسا، دىنىغا بىر كاپىرنىڭ قولى بىلەنمۇ يارىدەم قىلىدۇ » دېگەن سۆزى، تارىخنىڭ بۇ تىلىمىدا پەرىقلىق شەكىلدە ۋۇجۇدقا چىققانىدى.

قىسسە مۇسانىڭ بوۋاقلىقى هەققىدە توختۇلۇپ، بىردىنلا يىگىتلىك دەۋرىگە ئۆتىدۇ. بۇ ئارىلىقتا مۇسا سارايدا شاهزادە سۈپىتىدە چوڭ بولغان، ناهايىتى ياخشى تەهسىل كۆرگەن، ياخشى تەربىيىلەر قولىدا چوڭ بولغان بولۇپ، سەرخىل ئۇستازلاردىن دەرس ئالغانىدى. نەتىجىدە پىرئەۋن قوشۇنىدا هەر خىل ۋەزىپىلەرنى ئۆتەپ، هەبەشستان يۇرۇشىگە قۇماندانلىق قىلىپ زەپەر قازانغان. قۇرئان بۇ تارىخى مەلۇماتلار ئۈستىدە توختالمايدۇ. سۆزنى ئۇدۇل مۇسا سەۋەپچى بولغان بىر ۋەقەگە ئېلىپ كېلىدۇ:

مۇسا شەهەر ئاهالىسىدىن هېچ كىشنى كۆرگىلى بولمايدىغان بىر ۋاقىتتا (يەنى چۈشلۈك ئۇيقىدىكى چاغدا) شەهەرگە كىردى، ئۇ شەهەردە ئىككى كىشىنىڭ ئۇرۇشۇۋاتقانلىقىنى كۆردى. (ئۇرۇشۇۋاتقانلاردىن) بىرى ئۆز قەۋمىدىن بولسا، يەنە بىرى ئۇنىڭ دۈشمىنى ئىدى. ئۆز قەۋمىدىن بولغان ئادەم دۈشمىنىگە قارشى ئۇنىڭدىن يارىدەم تىلىدى. مۇسا ئۇنى مۇشت بىلەن بىرنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويىدى. مۇسا ئېيتتى: « بۇ شەيتاننىڭ ئىشىدۇر، شۈبهىسىزكى، شەيتان ئازدۇرغۇچى ئاشكارا دۈشمەندۇر » (15).

هەزرىتى مۇسا ئىلاهىي نازارەت ئاستىدا بولۇپ، مەلۇم بولغان نەرسە شۇكى، ئۇ ۋەقە ئۆزى خالىماستىن بولغانىدى. چۈنكى، ئايەت مۇساغا : « بۇ شەيتاننىڭ ئىشىدۇر » دېگۈزگەنىدى.

بۇ نوقتىدا بىر ئاز توختىلايلى. نېمە ئۈچۈن شەيتاننىڭ ئىشى؟ هالبۇكى، مۇشتنى شەيتان ئاتمىغانىدى. مىسىرلىق كىشنى شەيتان ئۆلتۈرمىگەنىدى. ئايەتنىڭ داۋامىدا مۇسا مۇنداق دەيدۇ : « رەببىم! مەن هەقىقەتەن ئۆزەمگە زۇلۇم قىلدىم! » دەپ خاتالىقنى ئېتىراپ قىلغان ۋە « مېنى مەغپىرەت قىلغىن » دەپ تەۋبە قىلغانىدى. ئەگەر بۇ شەيتاننىڭ ئىشى بولغان بولسا، مۇسا نېمە ئۈچۈن مەغپىرەت تىلەيدۇ؟ تەۋبە قىلىشنىڭ هاجىتى يوق ئىدى.

قۇرئان ۋەھىينىڭ ئىنساندا بەرپا قىلماقچى بولغان مىسلىسىز چۈشەنچە مانا بۇ نوقتىدا ئۆزىنى نامايەن قىلىدۇ. بۇ بايانلار ئارقىلىق گۈناھكارنىڭ، ئۆزىنى سادىر قىلغان گۈناھنىڭ بىر پارچىسى ھالىغا كەلتۈرۈالماسلىقى، گۈناھنى ئۆزىگە ئېلىۋالماسلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. ئەگەر گۈناھكار سادىر قىلغان گۈناھنىڭ بىر پارچىسىغا ئايلىنىپ، گۈناھنى ئۆزىنىڭ پارچىسى دەپ قارىۋالسا، قانداق قىلىپ تەۋبە قىلىدۇ؟ ئۇ گۈناھتىن قانداق قۇتۇلىدۇ؟ بۇ ئەھۋالدا گۈناھنى تاشلاش، ئىنسانغا خۇددى ئۆزىنىڭ جىسمىدىن بىر پارچىنى ئېلىپ تاشلىۋەتكەندەك تۇيغۇ شەكىللەندۈرىدىغانلىقى ئۈچۈن، تەۋبە قىلىپ گۈناھتىن پاكلىنىشنىڭ ئورنىغا ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلايدۇ ۋە پاتقاققا تېخىمۇ پاتىدۇ. مانا بۇ، « بۇ شەيتاننىڭ ئىشىدۇر » ئېپادىسى بىلەن ۋەھىي بەرپا قىلماقچى بولغان ئاڭدۇر. ۋەھىي گۈناھنى قۇتۇلۇش كېرەك بولغان بىر يۈك، يۈيۈپ تاشلىنىشى زۆرۈر بولغان بىر كىر دەپ كۆرسىتىش ئارقىلىق گۈناھكارلارغا ئەڭ چوڭ ھەدىيەنى بەرمەكتە.

« رەببىم! بۇنىڭدىن كېيىن گۈناھكارلارغا ۋە زۇلۇم قىلغۇچىلارغا ھەرگىزمۇ يارداەم قىلمايمەن » (17).

دېمەك، مۇسانىڭ ئەسلى گۈناھى، گۈناھكار ۋە ھەقسىزلىق قىلغان بىرسىگە يارداەم قىلمەن دەپ بىگۈناھ بىرسىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇش ئىدى. تاسادىپي سادىر بولغان بۇ جىنايەت نەتىجە بولۇپ، سەۋەپ گۈناھكارغا يارداەم قىلىش ئىدى. نېمە ئۈچۈن؟ سەۋەبى « بىزدىن (بىزنىڭ قەۋمىدىن) »، يەنى ئەسەبىيەت (تەرەپپازلىق) ئىدى... بۇ ۋەقە ئارقىلىق بارلىق ئەسەبىيەت / تەرەپپازلىق (خاتا بولغان تەقدىردىمۇ مىللىتى، يېقىنى تەرەپتە تۇرۇش)نىڭ جىنايەت بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكى ئىما قىلىنغان. تەبىئىكى، بۇ ئارقىلىق تارىخي يەھۇدىي قەۋمىيەتچىلىكىمۇ تىلغا ئېلىنغان. بەلكىم، بۇ ئارقىلىق مەككىدە بۇنىڭغا ئوخشاش بىر ۋەقەلەردە رەسۇلۇللاھنىڭ قانداق پوزىتسىيىدە بولىشى ھەققىدە تەلىمات بېرىلگەن بولىشىمۇ مۇمكىن.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى بۆلۈمدە پىرئەۋننىڭ قامچىسى مۇسانىڭ ھاسىسىغا يېڭىلگەنلىكى بايان قىلىنغان بولۇپ، تارىخ يەنە بىر قېتىم ھەر پىرئەۋننىڭ بىر مۇساسى بولىدىغانلىقىغا شاھىت بولغانىدى.

قىسسە بوينچە ئىچكى دۇنيادىكى توقۇنۇشلار، ئەندىشە ۋە غەم – قايغۇلار، ھەيرانلىق تۇيغۇسى ۋە خاتالىقلىرى بىلەن ھەزرىتى مۇسانىڭ « بەشەرى » تەرىپى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. چۈنكى، بۇ قىسسەدىن كېيىن كەلگەن ۋە رەسۇلۇللاھقا خىتاب قىلىنغان « شۇبھىسىزكى، سەن خالىغان ئادەمنى ھىدايەت قىلالمايسەن، لېكىن ئاللاھ توغرا يولغا يېتەكلىنىشنى خالىغۇچىنى ھىدايەت قىلىشنى خالايدۇ » (56) ئايىتىمۇ، بۇ قىسسە ئارقىلىق دېمەكچى بولغان مەقسەتنى تاماملىغۇچى خاراكتېرگە ئىگە. بۇ ئايەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇزۇن بىر بۆلەك (47 – 75) پەيغەمبەرلەرنىڭ بەشەرى تەبىئىتى ۋە ۋەھىينىڭ ئىلاھى مەنبەسىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ. بۇ بۆلەكتە، ئىنكارچى توپلۇملارنىڭ ئاقىۋەتلىرى ئەسلىتىلىپ، بىر توپلۇمنى نېمىنىڭ ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئېنىق بىر ئىپادە بىلەن ئوتتۇرىغا قويىدۇ:

وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَى إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ

« بىز ھېچقانداق بىر مەملىكەتنى ئاھالىسى (بىر – بىرىگە) زالىم بولمىغىچە ھالاك قىلغۇچى بولمىدۇق » (59).

ئاندىن سۆز ھېساپ كۈنىدىكى مەھكىمىگە كەلتۈرۈلىدۇ. ھەر كىشىنىڭ ئاخىرەت ۋە ئاقىۋىتىنى، بۇ ھاياتتا قىلغان قىلمىشلىرى بىلەن شەكىللەندۈرىدىغانلىقى يەنە بىر قېتىم تەكىتلىنىدۇ. بۇ سۈرىدىكى مۇسا – پىرئەۋن قىسسەسىدە باشقا سۈرىلەردىكى مۇسا – پىرئەۋن قىسسەسىدىن پەرىقلىق ھالدا قارۇن ئوبرازى گەۋدىلەندۈرۈلگەن بولۇپ، قارۇن ئىقتىسادىي كۈچنى، پىرئەۋن سىياسىي كۈچنى ۋە ھامان بىيۇروكات كۈچنى تەمسىل قىلغان. پىرئەۋن تۈزۈمىنىڭ بىر پارچىسى بولغان قارۇن، قۇرئاننىڭ شاھىتلىقى بىلەن مەلۇم بولغىنىدەك پىرئەۋن قەمىدىن ئەمەس، مۇسا قەۋمىدىن ئىدى (76). ھەتتا بەنى ئىسرائىل مەنبەلىردىن مەلۇم بولىشىچە ھەزرىتى مۇسانىڭ تۇققىنى ئىدى. ئۇ شۇنداق بىر باي بولۇپ، ئۇنىڭ غەزىنىلىرىنىڭ ئاچقۇچلىرىنى كۆتۈرۈش بىر جامائەگىمۇ ھەقىقەتەن ئېغىرلىق قىلاتتى (76). ئۇنى قارۇن قىلغان مال – مۈلكى ئەمەس، مال – مۈلۈككە بولغان چۈشەنچىسى ئىدى. چۈنكى ئۇ ئۆزىگە ئېمتىھان قىلىپ بېرىلگەن مال – مۈلۈكنىڭ ئامانەت ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇغان ۋە ئۇنى ئۆزىگە تەئەللۇق مۈلكىيەت دەپ قارىغانىدى. قارۇن تۆۋەندىكى سۆزلىرى بىلەن دۇنياغا بېرىلىپ كەتكەنلەرنىڭ ۋەكىللىك ئوبرازى ئىدى:

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ عِنْدِي أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ

قارۇن: « شۇنى ئوبدان بىلىپ قېلىڭلاركى، بۇ مال – دۇنيانى مەن، ئۆزەمنىڭ بىلىمىم ۋە قابىلىيىتىم بىلەن قولغا كەلتۈردۇم » دېدى. قارۇن، ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن ئۈممەتلەردىن ئۇنىڭغا قارىغاندا تېخىمۇ كۈچلۈك، توپلىغان (مېلى) تېخىمۇ كۆپ بولغان كىشىلەرنى ئاللاھ نىڭ قانداق ھالاك قىلغانلىقىنى بىلمىدىمۇ؟ گۇناھنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغانلارنىڭ گۇناھلىرىنىڭ سورىلىشى ھاجەتسىزدۇر (78).

مەن... مەن ... مەن ...

بۇ « مەن » چۈشەنچىسىدە « مەن » ئىدراكى يوق. ئۇنىڭدا « شەخسىيەتچىلىك » بار. ھەممىگە مەلۇم بولغاندەك، ئوتتۇرىدا ئاللاھ نى ئۇنتۇغان بىر « مەن » بار. ئاللاھ نى ئۇنتۇشنىڭ جازاسى، ئاللاھ تەرىپىدىن تەرك ئېتىلىش بولۇپ، ئاللاھ بىرسىنى تەرك ئەتسە، ئۇنى يەرگە يۇتقۇزىۋېتىشتىن ھېچكىم توسۇپ قالالمايدۇ:

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ

« قارۇننى ئۇنىڭ ئۆيى بىلەن قوشۇپ يەرگە يۇتقۇزدۇق، ئۇنىڭدىن ئاللاھ نىڭ ئازابىنى دەپئى قىلىدىغان بىر جامائە بولمىدى. قارۇن ئۆزىنى قوغدىيالمىدى، ئۇ يارىدەمگە لايىق بولغۇچىلاردىن ئەمەس ئىدى » (81).

رەسۇلۇللاھ ئۆزىگە ۋەھىي كېلىشتىن بۇرۇن، ئۆزىگە ۋەھىي بېرىلگەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى بولۇشنى دىلىدىن ئۆتكۈزۈپ باققان ياكى ئۈمىد قىلىپ باققان بولغىيمىدى؟

بۇ سۇئالغا قۇرئان مۇنداق جاۋاپ بەرمەكتە:

وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ

« سەن (ئى بۇ ۋەھىي خىتاب قىلىنغۇچى)، سەن بۇ ئىلاھىي ۋەھىي (قۇرئان)نىڭ ساڭا نازىل قىلىنىشىنى ئۈمىد قىلمىغانىدىڭ، پەقەت رەببىڭ ساڭا رەھمەت قىلىپ (ساڭا ئۇنى نازىل قىلدى)، كاپىرلارغا يارده‌مچى بولمىغىن » (86).

سۈره بارلىق ۋەھىيلەرنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ھەقىقىتى بولغان تەۋھىد ئەقىدىسىنى ئىما قىلغان ھالدا ئاخىرلىشىدۇ:

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

« ئاللاھ تىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ئاللاھ نىڭ زاتىدىن باشقا بارلىق نەرسىلەر يوقىلىدۇ » (88).

قوشۇمچە:

ھەزرىتى مۇسانىڭ سەھۋەنلىك بىلەن جىنايەت ئۆتكۈزۈشىگە سەۋەپ بولغان قولى، ئاللاھ نىڭ نۇبۇۋۋەت ئالامىتى سۈپىتىدە بەخش ئەتكەن ئىككى مۆجىزىدىن بىرى بولغان يەدى بەيزانىڭ دەل ئۆزى ئىدى. بۇ ئارقىلىق قولىڭىز گۈناھ سەۋەپلىك كىرلىنىشى مۇمكىن، لېكىن چىن دىلىڭىزدىن تەۋبە قىلسىڭىز، كىرلەنگەن قولىڭىزنى يۇيغان بولىسىز. سىز قولىڭىزنى پاكلىسىڭىز، ئاللاھ بەخش ئەتكەن پاكلىق بىلەن نۇر ئۈستىگە نۇر بولىدۇ. مانا بۇ ۋاقىتتا ئۇ قولىڭىز « نۇرلۇق قول – يەدى بەيزا » بولىدۇ، دېمەكتە.

ھەزرىتى مۇسانىڭ سەھۋەنلىك بىلەن ئۆتكۈزگەن جىنايىتى، ئۆز ئالدىغا تۇرغاندا يامانلىق بولغان بولسا، بىر پۈتۈن گەۋدە ئىچىدە تۇرۇپ قارىغان ۋاقىتتا خەيىر ئىدى. يەنى:

1. شاھزادە مۇسانىڭ ئاللاھ نىڭ ئەلچىسى مۇسا بولىشى ئۈچۈن پىرئەۋن سارىيىدىن قۇتۇلۇشى كېرەك ئىدى. خۇددى بىرسىنى زىنداندىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق زۆرۈر بولغاندەك، سارايدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈنمۇ بىر تىرىشچانلىق، سەۋەپ قىلىش لازىم. مانا بۇ ۋەقە مۇشۇنداق بىر خەيىرلىك ئىشقا ۋەسىلە بولدى.

2. مۇسا ئاللاھ نىڭ ئېمىتىھانىدا ئۆزىنى دەڭسەپ باقتى. قولىنى بۇ ۋەقە بىلەن كىرلەتتى، لېكىن بۇ خاتالىق ئۇنى رەببىگە يۈزلەندۈردى. خاتاسى ئۈچۈن ئىستىغفار ئېيتىپ، رەببىگە يۈزلەندى، بويۇن ئېگىپ ئاللاھ قا سېغىندى. چۈنكى، ئۇنىڭغا سارايىنىڭ ئىشكى ئاللىقاچان ئېتىلگەنىدى.

3. مىسىر ھاكىمىيىتى ئالدىدا ئۇ بىر قاچقۇن جىنايەتچى ئىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ مىللىي كىملىكىمۇ ئاشكارىلىنىپ قالغان بولۇپ، مىسىردا تۇرالمايىتتى، بۇ دىيارنى تەرك ئېتىشى كېرەك ئىدى. لېكىن بارىدىغان ھېچقانداق يېرى يوق ئىدى. ئۇ قەيەرگە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلمەستىن ئىلاھىي قۇدرەت ئۇنى مۇئەللىمگە قاراپ ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. بۇ ۋەقە ئۇنىڭ ھەزرىتى شۇئەيبنىڭ قولى ئاستىدا ئون يىل تەلىم ئېلىشىغا ۋەسىلە بولدى.

بۇ هەزرىتى مۇسانىڭ « كۆچۈم قالمىدى » دېگەن ۋاقتى ئىدى. هەر پەيغەمبەرنىڭ بىر « كۆچۈم قالمىدى! قۇربىتىم يەتمىدى! » دېگەن بىر ۋاقتى بار ئىدى. هەر پەيغەمبەرگە ئۇلارنى تاللىغان رەببى « كۆچۈم قالمىدى! قۇربىتىم يەتمىدى! » دېگۈزۈگەنىدى. رەسۇلۇللاهنىڭ « كۆچۈم قالمىدى » نوقتىسى تائىفتىن قايىتقان ۋاقتى ئىدى. هەزرىتى مۇسانىڭ « كۆچۈم قالمىدى! قۇربىتىم يەتمىدى! » نوقتىسى مەدەيەن رايونى دائىرىسىگە كىرگەن كۈنى ئىدى. مانا ئۇ كۈن ئۇنىڭ هېرىپ – ئېچىپ ماجالى قالمىغانىدى. بارىدىغان يېرى يوق، بېشىنى تىققىدەك كەپىسى يوق ئىدى. قىزلار قويلىرىنى سۇغىرىدىغان بىر قۇدۇق بېشىدا ئۇمىدسىز، پەرىشان هالدا سايىداپ غەمگە پېتىپ ئولتۇرۇپ مۇنداق دېگەنىدى: « رەببىم! ماڭا بەخش ئېتىدىغان خەيرىڭدىن نېمىنى بەرسەڭ، مەن هەقىقەتەن ئۇنىڭغا مۇهتاج » (24).

ئىسرا سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « كېچە سەپىرى » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان « ئىسرا » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. بۇ ئىسىمنى كېلەچەكتە ئەمەلىيلىشىدىغان هىجرەتنى ۋە ئىچكى هىجرەت بولغان ئىسرانى ئىما قىلغان. سۈرىنىڭ ئىسرا ئىسىمى كېيىنكى مەزگىلدە ئومۇمىيلاشقان بولسا كېرەك. چۈنكى فىرۇزئابادى « ئەل بەسائىر » ناملىق ئەسىرىدە مەزكۇر سۈرىنىڭ « سۈبهان » ۋە « ئىسرائىل » دىن ئىبارەت ئىككى ئىسىمنى بارلىقنى قەيت قىلغان بولۇپ، « ئىسرا » ئىسىمنى تىلغا ئالمىغان.

سۈرە بەنى ئىسرائىل ئۈستىدە توختالغانلىقى ئۈچۈن « بەنى ئىسرائىل سۈرىسى » دەپمۇ ئاتالغان. لېكىن، قۇرئاندا بەنى ئىسرائىل هەققىدە ئەڭ كۆپ توختالغان سۈرە بەقەرە سۈرىسىدۇر. ئەگەر بۇ ئۆلچەمگە ئاساسەن ئىسىم قويۇلىدىغان بولسا، بەقەرە سۈرىسى بۇ ئىسىمغا، يەنى بەنى ئىسرائىل سۈرىسى دەپ ئاتىلىشقا هەممىدىن بەك لايىق.

بەسائىر مۇئەللىپى تىلغا ئالغان سۈبهان ئىسمى، سۈرىنىڭ بىرىنچى كەلىمىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، سۈرە بۇ كەلىمە بىلەن ئاتالغان بولىشىمۇ مۇمكىن.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، بۇ سۈرىنى قۇرەيش بويقۇتىدىن كېيىن نازىل بولغان، نەبىلەرنىڭ قىسىسىلىرى بايان قىلىنغان سۈرىلەر ئارىسىغا تىزىشقا بولىدۇ. سۈرىدە بايان قىلىنغان يەهۇدىيلارغا مۇناسىۋەتلىك بايانلار، بۇ مەزگىلدە نازىل بولغان ئەنئام، ئەئراف، جىن، نەمل، شۇئەرا سۈرىلىرىنى ئەسلىتىدۇ. زۇهرى (ۋاپات، 742 / 124) ئىسرا ۋەقەسىنى رىسالەتنىڭ 5 – يىلىدا بولغان دەيدۇ (نەۋەۋى، شەرھ، 2، 209). قۇرتۇبىمۇ بۇ قاراشنى توغرا دەيدۇ. 60 – ئايەت ساففات سۈرىسى 62 – ئايەتنى ئىما قىلغان بولۇپ، بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، سۈرىنىڭ ساففات سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقى ئېنىق. بۇ سۈرە دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەردە قەسەس – يۇنۇس سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ رىسالەتنىڭ 10 – يىلىغا توغرا كەلمەكتە. سۈرە ئىسرا ئايىتى بىلەن باشلانغان بولۇپ، بۇ ئايەت هەم مەنا هەم ئۇسلۇب نوقتىسىدىن سۈرىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسىدىن ئايرىم بىر

بۆلەكنى تەشكىل قىلدۇ. چۈنكى، سۈرىدىكى بارلىق ئايەتلەر « ا (ئەلىف) » بىلەن ئاخىرلاشقان، پەقەت بۇ ئايەت « ر (را) » بىلەن ئاخىرلاشقان. ئىسرا ۋەقەسى ۋە ئۇنىڭ ئانا بېكەتلىرىدىن بىرى بولغان « ئەل مەسجىدۇل ئاقسا » بىلەن بەنى ئىسرائىل ئارىسىدا مۇناسىۋەتنىڭ بارلىقى ئايەتنىڭ ئاخىرىدىن مەلۇم بولماقتا.

ئىسرا سۈرىسى مەشھۇر ئىسرا ئايىتى بىلەن باشلانغان. بۇ قۇرئاندا ئىسرا ھەقىقىتىنى بايان قىلغان تەك ئايەت:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

« ئاللاھ مەخلۇقلىرىغا ئوخشاپ قېلىشتىن پاكتۇر (ھېچبىر مەخلۇق ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ)، ئۇ قۇدرىتىنىڭ دەلىللىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن، بەندىسىنى بىر كېچىدە مەسجىدى ھەرەمدىن ئەتراپىنى بەركەتلىك قىلغان مەسجىدى ئەقساغا ئېلىپ كەلدى. ھەقىقەتەن ئاللاھ ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر » (1).

ئايەتنىڭ مەنىسى ھەقىقەتەن چوڭقۇر بولۇپ، بۇ ئامىل ئايەتنى مۇستەقىل ھالدا شەرھىلەشكە ئىمكان بەرمەكتە. تەپسىر تارىخىمىز بۇنىڭ جانلىق شاھىتى. ئىسرادىن ئىبارەت بىر تەرىپى روھانى، بىر تەرىپى مالائىكىلىق، بىر تەرىپى غىيابى بولغان شاھىتلىقنى، ئىمان بولماستىن چۈشەندۈرگىلى ۋە چۈشەنگىلى بولمايدۇ. بۇ « ئالاھىدە » ھادىسىنىڭ ھەر خىل شەرھىلەرگە سەۋەپ بولغانلىقىنى، ئىسرا ۋە مىراج ھەقىدىكى رىۋايەتنىڭ مولىلقىدىنمۇ كۆرىۋالغىلى بولىدۇ. ئاللاھ ئىسرا ئايىتى شەرھىلەش نوقتىسىدىن ئىشكىنى كەڭ ئېچىپ بېرىش بىلەن بىرگە بەلگىلىك رامكا سىزىپ بەرمەكتە. ئىسرا ئايىتى بۇ رامكا ئارقىلىق شەرھىلىگۈچىگە مۇنداق بىر قانچە نوقتىنى ئەسكەرتىپ « قانداق شەرھىلىسەڭ شەرھىلە، ئەمما بەلگىلەنگەن رامكىدىن ھالقىپ كەتمە » دېمەكتە. مەزكۇر ئايەتنى چۈشىنىش ئۈستىدە ئىزدىنىۋاتقان ھەر مۇئمىن ئۈچۈن بەلگىلىگەن رامكا تۆۋەندىكىچە:

1. سۈبھان. ئىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەن بىر پېئىل بولغان بۇ كەلىمە « تەسەۋۋۇردىن ھالقىغاننى شۇ شەكىلدە بىلىش، ئۇلۇغ بولغاننىڭ ئۇلۇغلىقىنى تەقدىرلەش » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ ئارقىلىق خىتاب قىلىنغۇچىغا « ئى مۇئمىن! بۇ ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان ئوخشىتىشنى ھەر خىل مەندە چۈشەنسەڭ بولىدۇ. لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ ئاللاھ نىڭ مۇتلەق ۋە ھېچقانداق بىر مەخلۇققا ئوخشىمايدىغان ھەقىقىتىگە دەخلى يەتكۈزىدىغان بىر مەنا بولماسلىقى كېرەك » دېمەكتە.

2. « لى نۇرىيەھۇ من ئايەتىنا – ئۇنىڭغا ئايەتلىرىمىزنىڭ بىر قىسمىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ... » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان بۇ ئىبارە ئارقىلىق بىر تەرەپتىن، ئىسرا ۋەقەسىدە ئاللاھ رەسۇلۇللاھقا ئايەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئەمەس، بىر قىسمىنى كۆرسەتكەنلىكى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، رەسۇلۇللاھ ئاللاھ نىڭ ئۆزىنى ئەمەس، ئايەتلىرىدىن بىر قىسمىنى كۆرگەنلىكى بايان قىلىنغان.

3. « ئىننەھۇ ھۇۋەس سەمىئۇل بەسىر - ھەقىقەتەن ئاللاھ ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر »، يەنى ئايەتنىڭ ئاخىرى بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ھەر نەرسىنى

ئاڭلاپ، كۆرۈپ تۇرۇشنىڭ پەقەت ئاللاھ قىلا خاس ئىكەنلىكى، ئاللاھ تىن غەيرىنىڭ بۇنداق قىلالمايدىغان بايان قىلىنغان. ھەتتا پەيغەمبەر بولغان تەقدىردىمۇ شۇنداق ئىكەنلىكى بىلدۈرۈلگەن. بۇ ئارقىلىق رەسۇلۇللاھنى ھەر نەرسىنى ئاڭلاپ ۋە كۆرۈپ تۇرىدىغانلىقىنى داۋا قىلىپ ئۇنىڭغا تۆھمەت قىلماڭلار. بۇنداق بولغاندا ئاللاھ بەلگىلىگەن چەكتىن ئاشقان بولىسىلەر دېمەكتە.

ئىسرا ئايىتىدىن كېيىنلا تېما بەنى ئىسرائىلغا يۆتكەلگەن بولۇپ، بۇ قىسسەدە بايان قىلىنغان بەنى ئىسرائىل پىرئەۋن زۇلۇمى ئاستىدا ئىڭرىغان، ھەزرىتى مۇسانىڭ ئارقىسىدىن دېڭىزغا قاراپ ماڭغان، ئاسماندىن چۈشكەن نېمەتكە رازى بولماي چۆلدە 40 يىل چۆرگىلەپ يۈرگەن بەنى ئىسرائىل ئەمەس. بۇ قىسسەدىكى بەنى ئىسرائىل زالىم، بۇزغۇنچىلىق چىقىرىپ، ئەتراپىغا ئۇرۇش ئوتىنى تۇتاشتۇرغان بەنى ئىسرائىلدۇر. يەنى « يەھۇدىيلەشكەن » بەنى ئىسرائىلدۇر:

وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا (4) فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا (5) ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا (6) إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا (7) عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا (8)

« ئىسرائىل ئەۋلادىغا كىتابتا (يەنى تەۋراتتا): «پەلەستىن زېمىنىدا چوقۇم ئىككى قېتىم بۇزغۇنچىلىق قىلىسىلەر ۋە زۇلۇم قىلىش بىلەن، الله چەكلىگەن ئىشلارنى قىلىش بىلەن تولىمۇ ھەددىڭلاردىن ئېشىپ كېتىسىلەر» دەپ ۋەھيى قىلدۇق. بىرىنچى قېتىملىق بۇزغۇنچىلىقنىڭ (جازاسى) ۋەدە قىلىنغان ۋاقىت كەلگەندە، (سىلەرنى جازالاش ئۈچۈن) سىلەرگە كۈچلۈك بەندىلىرىمىزنى ئەۋەتتۇق، (ئۇلار سىلەرنى ئۆلتۈرۈش، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش ئۈچۈن) ئۆيلەرنى ئاختۇردى. (سىلەرگە دۈشمەننى مۇسەللەت قىلىش) چوقۇم ئىشقا ئاشىدىغان ۋەدە ئىدى (بۇ مۇشۇنداق ھەددىدىن ئاشقۇچىلارنى جازالاش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن قانۇننىڭ تەجەللىسى ئىدى). ئاندىن (يەنى تەۋبە قىلغىنىڭلاردىن) كېيىن سىلەرنىڭ ئۇلارىدىن ئۈستۈنلۈكۈڭلارنى ئەسلىگە كەلتۈردۇق (يەنى دۈشمىنىڭلارنى ھالاك قىلدۇق، سىلەرنى ئۇنىڭ ئۈستىدىن غالىب قىلدۇق)، سىلەرگە نۇرغۇن مال ۋە ئەۋلادلار ئاتا قىلدۇق، سانىڭلارنى كۆپ قىلدۇق. (ئى ئىسرائىل ئەۋلادى!) ئەگەر ياخشىلىق قىلساڭلار، ياخشىلىقىڭلار ئۆزۈڭلار ئۈچۈندۇر، يامانلىق قىلساڭلارمۇ ئۆزۈڭلار ئۈچۈندۇر، ئىككىنچى قېتىملىق بۇزغۇنچىلىق (جازاسىنىڭ) ۋەدە قىلىنغان ۋاقتى كەلگەندە، (دۈشمەنلەرنىڭ خار قىلىشى بىلەن) يۈزۈڭلاردا قايغۇنىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈلۈشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ بەيتۇلمۇقەددەسكە دەسلەپكى قېتىمدا كىرگەندەك كىرىپ (ئۇنى خاراب قىلىشى) ئۈچۈن، ئىشغال قىلغانلىكى يەرنى ۋەيران قىلىشى ئۈچۈن (ئۇلارنى بىز

ئەۋەتتۇق). (ئەگەر تەۋبە قىلساڭلار) پەرۋەردىگارىڭلارنىڭ سىلەرگە رەھىم قىلىشى مۇھەققەق يېقىندۇر، ئەگەر سىلەر قايتساڭلار (يەنى قايتا بۇزغۇنچىلىق قىلساڭلار)، بىز قايتىمىز (يەنى بىز سىلەرنى قايتا جازالايمىز). جەھەننەمنى كاپىرلار / تۇزكورلار ئۈچۈن زىندان قىلدۇق » (4 – 8).

بۇ ئايەتتە يەھۇدىيلەشكەن بەنى ئىسرائىلنىڭ تارىخى ئەڭ ئىخچام شەكىلدە بايان قىلىنغان. مۆجىزىۋى بىر بىشارەت بولسا كېرەك، بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان تارىخ پەقەت ئاسۇر ئىشغالىيىتىنى، بابىل سۈرگۈنىنى ۋە مىلادىدىن كېيىنكى 70 - يىللىرىدا رىم ئىمپىراتورى تىتۇس دەۋرىدە يۈز بەرگەن ئېرىقى قىرغىنچىلىقلارنىلا بايان قىلىپ قالماستىن، بۇ ئايەتلەر نازىل بولغان دەۋردىكى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ئەسرلەردە، ھەتتا مىڭ يىللاردا بەنى ئىسرائىلنىڭ تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە بۇ سەۋەپتىن بېشىغا نېمىلەرنىڭ كېلىدىغانلىقىنىڭ قىسقىچە بايانى ئىدى. بۇنى ياشاۋاتقان دەۋرىمىزگە بىر نەزەر تاشلىساق تېخىمۇ ياخشى بىلەلەيمىز.

بەنى ئىسرائىلنىڭ بۇ ئىبرەتلىك تارىخىدىن كېيىن، سۆز قۇرئانغا كەلتۈرۈپ مۇنداق دېيىلگەن:

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا

« بۇ قۇرئان ھەقىقەتەن ئەڭ توغرا يولغا باشلايدۇ، ياخشى ئىشلارنى قىلىدىغان مۆمىنلەرگە ئۇلارنىڭ چوڭ مۇكاپاتقا ئېرىشىدىغانلىقى بىلەن خۇش خەۋەر بېرىدۇ » (9).

قۇرئان ھىدايەتكە چاقىرماقتا، بۇنىڭدا قىلچىمۇ شۈبھە يوق. لېكىن، قۇرئاننىڭ ھىدايەت چاقىرىقى خىتاب قىلىنغۇچىدا بىر ئىرادىنىڭ بولىشىنى تەقەززا قىلماقتا. چۈنكى، ئاللاھ « بىز ئىنساننىڭ تەقدىرىنى تىرىشچانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك قىلدۇق » (13) دېمەكتە. قىيامەت كۈنى ئاللاھ ھەر كىشىنىڭ ئالدىغا ئۆزىنىڭ نامە – ئەمال دەپتىرىنى قويىدۇ ۋە: « نامە – ئەمالىڭنى ئوقۇغىن! بۈگۈن ئۆزەڭگە ئۆزەڭگە گۇۋاھ بولۇشۇڭ كۇپايە » (14) دەيدۇ. ئىنساننىڭ تەقدىرىنىڭ ئۇنىڭغا تىرىشچانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك قىلىنىشى، بۇ ئايەتنىڭ ئالدىدىلا بايان قىلىنغان بەنى ئىسرائىل تارىخىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يەنى، ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئۆتكەنلەرنىڭ « ئۇلارغا خاس تارىخ » ئەمەس ئىكەنلىكى، بۇنى بىر تەقدىر دەپ قاراشقا بولمايدىغانلىقى، بۇنىڭ ئۆزلىرىنىڭ قىلمىشلىرى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان تەبئىي نەتىجە ئىكەنلىكى ئېپادىلەنگەن.

بۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن نۇھ قەۋمى ھالاكىتى شېپى كەلتۈرۈلگەن ئايەتتىمۇ بۇ ھەقىقەت تىلغا ئېلىنغان.

ئاندىن خىتاب بىردىنلا پۈتۈن ئىنسانىيەتكە قارىتىلىدۇ:

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا

« (ئى ئىنسان!) الله قا باشقا مەبۇدنى (شېرىك) قىلمىغىن، (ئۇنداق قىلساڭ الله نىڭ دەرگاھىدا) ئەيىبلەنگەن، (الله نىڭ يارىدىمىدىن) مەھرۇم بولغان ھالدا (دوزاختا ھەمىشە)

قالسەن » (22).

قۇرئاندا ئاتا ـ ئانا ۋە ئەۋلاد مۇناسىۋىتى ھەققىدە نەسىھەتلەر ئۈچ جايدا تىلغا ئېلىنىدۇ:

1. ئىسرا سۈرىسى 23 ـ 24 ـ ئايەتلىرىدە.
2. لوقمان سۈرىسى 14 ـ 15 ـ ئايەتلىرىدە.
3. ئەنكە بۇت سۈرىسى 8 ـ ئايەت.

بۇ سۈرىدە يەر ئالغان ئايەتلەر ئاتا ـ ئانىسى يېنىدا ياشىنىپ قالغان پەرزەنتنى ئۇلارغا « ئوھوي / ئۇف » دەپ سېلىشتىنمۇ توسىدۇ. بۇ ئايەتلەرنىڭ رىئال ھاياتتا ئەكس ئەتكەن نامايەندىسى بولغانلىقى ئېنىق. سەھىۋ مەنبەلىرىمىزدە بۇ ھەقتە بىر مەلۇمات يوق. لېكىن، نازىل بولۇش مۇھىتىدا مۇشۇنداق بىر ۋەقەلەر بولغانىدى. مۇھەممەدى دەۋەتنىڭ ئاتا ـ ئانا ۋە پەرزەنتلەرنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىغانلىقى قىل سىغمايدىغان بىر ھەقىقەت. مەككىدە ئېتىقاد نوقتىسىدىن پارچىلىنىپ كەتكەن نۇرغۇن ئائىلە بار بولۇپ، مەككىنىڭ ئاقسۆڭەكلەر ئائىلىسىگە مەنسۇپ بولغان بىر قانچە يىگىت، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ توسىشىغا قارىماستىن مۇسۇلمان بولغانىدى. بەزى ئاتا ـ ئانىلار مۇسۇلمان بولغان ئوغۇللىرىنى قېيىن ـ قىستاققا ئېلىپ زۇلۇم قىلغان، بەزى ئانىلار ئۆلتۈرۈلۈش تەھدىدى بىلەن ئوغۇللىرىغا بېسىم قىلغانىدى. مۇسئاب بىن ئۇمەيىر ۋە ساد بىن ئەبى ۋاققاسنىڭ ئائىلىسى بۇنىڭغا تىپىك مىسال بولالايدۇ. ئېتىقادى جەھەتتىكى پەرق سەۋەبىدىن ئوتتۇرىغا چىققان چىقىشالماسلىقلار تۈپەيلىدىن، بەزى مۇئىمنلەر ئاتا ـ ئانىسىغا بولغان ئىنسانىي مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلمىغانلىقتىن، مۇشۇنداق بىر تەلىماتنىڭ كېلىشى ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسىغا ئايلانغان بولسا كېرەك. بۇ مەسىلىدە ئىككىنچى قېتىمدا نازىل بولغان لوقمان سۈرىسى 14 ـ 15 ـ ئايەتلەردە، يۇقىرىدىكى ئايەتتە تىلغا ئېلىنمىغان بىر نوقتا تەكىتلەنگەن. يەنى، ئاللاھ قا شېرىك كەلتۈرۈشكە پەرزەنتنى مەجبۇرلىغان ئاتا ـ ئانىلارغا بۇ ھەقتە بويسۇنماسلىققا بۇيرۇلغان. بۇ ئەمىر ئۈچىنچى قېتىمدا نازىل بولغان ئەنكە بۇت سۈرىسى 8 ـ ئايەتتىمۇ تەكرار قەيت قىلىنغان. بۇ تەكىتلەرنىڭ، ئىسرا سۈرىسىدىكى تەلىماتنى سۈيئىستىمال قىلغان ئاتا ـ ئانىلارغا قارىتىلغانلىقى ئېنىق. يەنى، ئىسرا سۈرىسىدىكى ئايەت پەرزەنتلەرنىڭ دىن ئايرىمىنى باھانە قىلىپ، ئاتا ـ ئانىغا قارىتا ئىنسانى مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلماسلىقنىڭ ئالدىنى ئالغان بولسا؛ لوقمان ۋە ئەنكە بۇت سۈرىلىرىدىكى ئايەتلەر، قۇرئاننىڭ ئىھسان بىلەن مۇئامىلە قىلىش ئەمرىنى ئاتا ـ ئانىنىڭ سۈيئىستىمال قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئالماقتا.

ئاتا ـ ئانىغا قارىتىلغان ئەخلاقى مەسئۇلىيەت بايان قىلىنغان ئايەتلەردىن كېيىن، بۇ قېتىم يوقسۇللارغا قارىتا ئادا قىلىش زۆرۈر بولغان ئەخلاقى مەسئۇلىيەتلەر تىلغا ئېلىنغان ئايەتلەر كەلگەن (26). مال ـ مۇلۇك ئىنسانغا بېرىلگەن ئامانەت بولۇپ، مۇلكىيەت ئەمەس. مال ـ مۇلۇكنى ئامانەت دەپ چۈشەنگەنلەر ئۈچۈن قىلىشقا تېگىشلىك بولغان ئىش، ئۇنىڭدىن تەڭ بەھرىمان بولۇشتۇر. بۇ نوقتىدا قۇرئان ئوتتۇراھال بولۇشنى تەۋسىيە قىلىدۇ:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا

« قولۇڭنى بوينۇڭغا باغلىۋالمىغىن (يەنى بېخىللىق قىلمىغىن)، قولۇڭنى تولىمۇ ئېچىپمۇ ئەتمىگىن (يەنى ئىسراپ قىلمىغىن)، (ئۇنداق قىلساڭ مۇھتاجلىق ئىچىدە) مالامەتكە،

پۇشايمانغا قالسەن » (29).

سۈرىدە، ئىنسان – ئاللاھ ۋە ئىنسان – ئىنسان ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەردە رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك ئەقىدىۋى ۋە ئەخلاقى پرىنسىپلار ئەسكەرتىلگەن. بولۇپمۇ 22 – 37 – ئايەتلەر ئارىسىدا تىلغا ئېلىنغان بەلگىلمەلەر 101 – ئايەتتە ئېنىق مەلۇم بولغاندەك، شەنبە كۈنى چەكلىمىسىدىن باشقا تەۋراتتىكى ئون ئەمردىن توققۇز ئەمرنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى، ۋەھىيلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى بولغان قۇرئاننىڭ، ئۆزىدىن ئىلگىرىكى ۋەھىيلەرنىڭ روھىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىنىڭ تىپىك ئىپادىسىدۇر.

بۇ بۆلەكتە شۇنداق ئەخلاقى پرىنسىپلار يەر ئالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆزىنىلا ھاياتقا تەدبىقلاش، ئىنسان نۇرغۇن خاتادىن ساقلاپ قالىدۇ:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

« بىلمەيدىغان نەرسىگە ئەگەشمە، (ئىنسان قىيامەت كۈنى) قۇلاق، كۆز، دىل (يەنى سەزگۈ ئەزالىرى) نىڭ قىلمىشلىرى ئۈستىدە ھەقىقەتەن سوئال ـ سوراق قىلىنىدۇ » (36).

ئاندىن سۈرە تەۋھىد بىلەن مۇناسىۋەتلىك تېمىغا يۆتكىلىدۇ. پەرىشتىلەرنى ئاللاھ نىڭ قىزلىرى دەپ قارايدىغان مۇشرىك ئەقىلنى ئەيىپلەيدۇ (40). مەۋجۇدىيەتنىڭ تەسبىھنى بايان قىلىدۇ (44) ۋە ئىنساننىڭ ئاللاھ قا قارشى گەدەنكەشلىكى ۋە تۈزكورلىقىغا تىلغا ئېلىنىپ، بۇنداق بىر ئەقىلنىڭ ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىشنىڭ ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەسلىكى ئىما قىلىنىدۇ. سۈرىدە سۆزمۇ بۇ نوقتىغا كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، « بىز توپىغا ۋە قۇرۇق سۆڭەككە ئايلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، قايتىدىن تىرىلدۈرۈلەمدۇق؟ » دەپ تۇمشۇق ئۇچلاپ، قايتىدىن تىرىلىشتىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئۆزىچە ئىنكار قىلغان ئەقىلگە شۇنداق بىر جاۋاپ بېرىلگەن بولۇپ، كىشى ئاغزىنى ئېچىپ تۇرۇپ قالىدۇ:

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا (50) أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا (51)

سىلەر تاش ياكى تۆمۈر ياكى ھاياتلىقنى تەسەۋۋۇر قىلىش تېخىمۇ قىيىن بولغان بىر نەرسە بولۇپ كەتسەڭلارمۇ (الله سىلەرنى تىرىلدۈرىدۇ) ئۇلار: « بىزنى كىم تىرىلدۈرىدۇ؟ » دەيدۇ. « سىلەرنى دەسلەپتە ياراتقان ئاللاھ تىرىلدۈرىدۇ » دېگىن. ئۇلار ساڭا باشلىرىنى لىڭشىتىپ: « ئۇ قاچان بولىدۇ؟ » دېيىشىدۇ، « ئۇمىدكى، ئۇ يېقىندا بولىدۇ » دېگىن (50 – 51).

بۇ ئۇسلۇبنىڭ مەقسىتى، ئىنساننى قىلمىشلىرىنىڭ ئەخلاقى جاۋاپكارلىقىنى ئۈستىگە ئېلىشقا دەۋەت قىلىش بولۇپ، قىلمىشلىرىنىڭ ئەخلاقى جاۋاپكارلىقىنى ئۈستىگە ئالمىغان ئىنسان، دېمىسىمۇ تاشتىن، توپىدىنمۇ ئىتىبارسىز بىر ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ.

ئىسرا سۈرىسىدىن ئىلگىرىكى سۈرىلەردىكىگە ئوخشاش ئىنكارچى قەۋمنىڭ مۆجىزە تەلەپلىرى تىلغا ئېلىنغان. رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان مۆجىزە تەلەپلىرى ئاللاھ تەرىپىدىن نېمە ئۈچۈن جاۋاپقا ئېرىشەلمىگەنلىكى تۆۋەندىكى ئايەتتە ئوچۇق بايان قىلىنغان:

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا

« مۆجىزىلەرنى مەيدانغا كەلتۈرمەسلىكىمىز پەقەت بۇرۇنقىلار (يەنى ئىلگىرىكى ئۈممەتلەرنىڭ) مۆجىزىلەرنى يالغانغا چىقارغانلىقى ئۈچۈندۇر، بىز سەمۇدقا چىشى تۆگىنى روشەن (مۆجىزە) قىلىپ بەردۇق، ئۇلار ئۇنى ئىنكار قىلدى. بىز مۆجىزىلەرنى پەقەت (بەندىلەرنى) قورقۇتۇش ئۈچۈنلا ئەۋەتىمىز » (59).

60 ـ ئايەتتە بىرىنچى ئايەتتىكى ئىسرا ۋەقەسى ئىما قىلىپ ئۆتۈلگەن بولۇپ، بۇ كېلەچەك ھەققىدە ئالدىن بىشارەت خاراكتېرىغا ئىگە. چۈنكى، رەسۇلۇللاھقا كۆرسىتىلگەن ئىسرا ۋەقەسىنىڭ ئىنسانلار ئۈچۈن بىر ئېمتىھان ۋاستىسى ئىكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق ھالدا بايان قىلىنغان. قۇرئاننىڭ كېلەچەك ھەققىدىكى بۇ مۆجىزىۋى بىشارىتى رەسۇلۇللاھ ۋاپات بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا رىئاللىققا ئايلانغان بولۇپ، ئىنسانلار ئىسرا ۋەقەسىنى چۆرىدىگەن ھالدا بىر مىراج ئەدەبىياتى شەكلىلەندۈرۈپ ئۆزئارا مۇنازىرە قىلىشقانىدى.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى بۆلەكتە ئادەم ـ ئىبلىس قىسسەسى يەنە بىر قېتىم بايان قىلىنغان. ئۆز ۋاقتىدا رەسۇلۇللاھ ئېرىشكەن بۇ ئۇلۇغ ماقامنى قىزغانغانلار بولغانىدى. ئۇلارغا ئىبلىسنى شەيتان قىلغان ئاملىنىڭ ئادەمگە بولغان ھەستى ئىكەنلىكى يەنە بىر قېتىم ئەسكەرتىلىپ ئۆتۈلگەن (61 ـ 65).

ئادەم بالىلىرىغا ئاللاھ نىڭ قاتمۇ ـ قات نېمەت بەخش ئەتكەنلىكى بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان: « شەك ـ شۈبھىسىزكى، بىز ئادەم بالىلىرىنى ھۆرمەتلىك قىلدۇق، ئۇلارنى مەخلۇقاتلىرىمىزنىڭ نۇرغۇنىدىن ئۈستۈن قىلدۇق » (70).

رەسۇلۇللاھ ئۈستىدىن بارلىق مۇئمىنلەرگە نامازدا ناھايىتى ئەستايىدىل بولىشى كېرەكلىكى تەكىتلىنىدۇ. بولۇپمۇ بامدات نامىزى تەكىتلىنىدۇ (78). ئۇنىڭدىن باشقا، رەسۇلۇللاھقا كېچىنىڭ بىر ۋاقتىدا ئويغۇنۇپ، ئۆزىگە خاس بىر نامازنىڭ سوغا قىلىنىشى، يەنى كېچە نامىزى ئوقۇشى ئەمىر قىلىنغان (79). شۇنىڭ بىلەن تەھەججۇد رەسۇلۇللاھ ئۈچۈن ۋاجىپقا ئايلىنىدۇ. « مەدھىيلەشكە لايىق بىر ماقام »غا ئېرىشىش ئاسان ئەمەس، ئۇخلاش بىلەن قولغا كەلمەيدۇ.

ئاندىن روھ ھەققىدە سوئال سورىغۇچىلارغا سۈرىدە مۇنداق جاۋاپ بېرىلىدۇ: « ئۇلار سەندىن روھنىڭ ماھىيىتى ھەققىدە سورىشىدۇ. « روھنىڭ ماھىيىتىنى پەرۋەردىگارىم بىلىدۇ» دېگىن، سىلەرگە پەقەت ئازغىنا ئىلىم بېرىلگەن » (85).

ئاندىن قۇرئاننىڭ مۆجىزىلىكىگە كىشىنىڭ دىققىتى ئاغدۇرۇلىدۇ (88). ئىلاھىي كالامنىڭ مۆجىزىسىنى كۆرەلمىگەن كور كۆزلەر مۆجىزە تەلەپ قىلىدۇ. سۈرىدە بۇ مۆجىزە تەلەپلىرى بىرمۇ ـ بىر تىلغا ئېلىنغان. يەنى، ئىنكارچىلار رەسۇلۇللاھتىن يەردىن بۇلاقنى ئېتىلدۇرۇپ چىقىرىش، جەننەتكە ئوخشاش ئېچىدىن ئۆستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان بىر بېغى بولۇش تەلەپ قىلغان. بۇلارنى قىلالمىسا، ئاسماننى پارچە ـ پارچە قىلىپ ئۈستىگە چۈشۈرۈشنى تەلەپ قىلغۇدەك دەرىجىدە مۆجىزە سارىقى بولۇشقانىدى. ئۇلار بۇنىڭ بىلەن بولدى قىلماي، يەنە : « الله نى ۋە پەرىشتىلەرنى ئالدىمىزغا كەلتۈرگىن » (92) دېيىشكەنىدى. پۈتۈن بۇ تەلەپلەرگە قارىتا، ئاللاھ رەسۇلۇللاھنى مۇنداق دېيىشكە بۇيرىيدۇ: « الله پاكتۇر، مەن پەقەت بىر پەيغەمبەر

ئىنسانىمەن (الله نىڭ ئىزنى بولمىسا ھېچ ئادەم بىرەر مۆجىزە كەلتۈرەلمەيدۇ) » (93).
سۈرە ئاخىرقى بۆلىكىدە ۋەھيي تىلغا ئېلىنغان ھالدا ئاخىرلىشىدۇ:

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

« ئۇنى دائىم ئوقۇپ تۇرۇلىدىغان بىر قۇرئان قىلىش، كىشىلەرگە دانە ـ دانە ئوقۇپ بېرىشىڭ ئۈچۈن، ئۇنى پارچە ـ پارچىغا ئايرىپ بايان قىلدۇق. چۈنكى، بىز ئۇنى (ھاياتقا تەدبىقلانسۇن دەپ) قۇرئاننى بۆلۈپ ـ بۆلۈپ، تەدرىجي نازىل قىلدۇق » (106).
نۇبۇۋەت بىلەن باشلانغان سۈرە، سۆزنى مەنانىڭ ئەسلى مەنبەسى بولغان ئاللاھ قا كەلتۈرۈپ ئاخىرلىشىدۇ. ئىنساننىڭ ئۆمۈرلۈك سەپىرىدە پەيغەمبەرلىك يېتەكچىلىك بولۇپ، بۇ سەپەرنىڭ ئاخىرقى نوقتىسىدا ئاللاھ بار.
ۋەلھاسىلى كالام، ئىنسان ئاللاھ تىن ئۆزىنى قاچۇرالمايدۇ.

يۇنۇس سۈرىسى

ھەزرىتى يۇنۇسنىڭ قەۋمىدىن ئازاپنىڭ كۆتۈرۈۋېتىلىشىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان 98 ـ ئايىتىگە ئاساسەن، سۈرە يۇنۇس سۈرىسى دەپ ئاتالغان.
ھەزرىتى يۇنۇسنى باشتا ئىنكار قىلىپ مەسخىرە قىلغان، كېيىن بۇ پوزىتسىيىسى سەۋەبىدىن پۇشايمان بولۇپ خاتاسىنى تونۇغان ۋە توغرا يولغا يۈزلەنگەن قەۋمنىڭ قىسىسى بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان. يۇنۇس پەيغەمبەر (مىلاددىن بۇرۇنقى 860 ـ 784) بىر ئاسۇر شەھىرى بولغان نىنوۋاغا ئەۋەتىلگەن. سۈرە تەپسىر ۋە رىۋايەتلەردە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.
ساففات سۈرىسىدە يۇنۇس قەۋمى ھەققىدە كەڭ دائىرىدە بايانلار بېرىلگەن بولسىمۇ، بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالمىغان. بۇنىڭ سەۋەبى بۇ سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن ئايەتتە يەر ئالماقتا:
« يۇنۇس قەۋمىدىن باشقا (ئازاپقا لايىق بولغاندىن كېيىن) ئىمان ئېيتىپ، ئىماننىڭ پايدىسىنى كۆرگەن ھېچقانداق بىر قەۋم / شەھەر يوق » (98).
گەرچە سۈرىدە يۇنۇس قىسىسىنىڭ ئالدىدا، باشقا تۆت پەيغەمبەرنىڭ قىسىسى بايان قىلىنغان بولسىمۇ، سۈرىنىڭ بۇ ئىسىم بىلەن ئاتىلىشى، نەبىلەر تارىخىدىكى بۇ مۇستەسنا ئەھۋالدىن بولسا كېرەك. مۇسھابتا ئارقىمۇ ـ ئارقا كەلگەن ئۈچ سۈرىلىك « ئەلىف ـ لام ـ را » ئائىلىسىنىڭ تۇنجىسى. تۇنجى قۇرئان نەسلىنىڭ تىلىدا باشلانغۇچ ھەرپلىرى ئوخشاش بولغان سۈرە گۇرۇپپىلىرىنى « ئائىلە » دەپ ئاتىغاندى (مەسىلەن: ھا ـ مىم ئائىلىسىگە ئوخشاش).
سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە 51 ـ ئورۇندا، ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە 48 ـ ئورۇندا، ئىمام جافەر تەرتىۋىدە 50 ـ ئورۇندا يەر ئالغان. ھەر ئۈچ تەرتىپتە ئىسرا ـ ھۇد سۈرىسى ئارىسىغا توغرا كەلمەكتە. بۇ بىز ئۈچۈن توغرىدۇر. قولىمىزدا بۇنىڭغا ئېتىراز قىلىغۇدەك ھېچقانداق مەلۇمات يوق.

سۈرە قۇرەيش بويقۇتىدىن كېيىنكى مەزگىلىگە توغرا كەلگەن دەۋەتنىڭ 10 ـ يىلىدا نازىل بولغان. سۈرىنىڭ مەزمۇن، ئۇسلۇپ ۋە شەكلى بۇنى تەستىقلىماقتا. ۋەھيىنىڭ نازىل بولۇش جەريانى ھەققىدە پىكىر بايان قىلىنغان بارلىق نوپۇزلىق ئۇستازلارمۇ مۇشۇنداق دەپ قارىغان. بۇنىڭغا زەھەبى ۋە سۇيۇتىغا ئوخشاش قۇرئان ئىلىملىرى ساھەسىدە ئەسەر يازغان ئالىملارمۇ، بازەرگانغا ئوخشاش دەۋرداشلىرىمۇ شۇنداق دەپ قارىغان. ئارقىدا تىلغا ئېلىنغان ئىسىملەر، قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ نازىل بولۇش تەرتىۋى ھەققىدە ئەتراپلىق ئىزدەنگەن شەخسلەر ئىدى.

سۈرىنىڭ تېمىسى ئىلاھى يېتەكچىلىك ۋە بۇ رەھبەرلىكنى رەت قىلغۇچىلاردۇر بولۇپ، بۇ سۈرە « ئەلا » تەنبىھ قوشۇمچىسى ئەڭ كۆپ تىلغا ئېلىنغان سۈرىلەردىن بىرىدۇر. بۇ، مەزكۇر سۈرىنىڭ ئاگاھلاندۇرغۇچى لەۋھە خاراكتېرىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

مۇقاتتائا بىلەن باشلىغان سۈرىلەردىكى ئومۇمىي ئالاھىدىلىكە ئاساسەن، بۇ سۈرىمۇ ۋەھيي شپى كەلتۈرۈلگەن ھالدا باشلانغان:

الر تِلْكَ آَيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (1) أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آَمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ (2)

ئەلىف، لام، را. بۇ، ھېكمەتلىك كىتاب (يەنى قۇرئان) ئايەتلىرىدۇر. ئىنسانلارنىڭ بىرىگە (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا): ئىنسانلار (يەنى كاپىرلار) نى (الله نىڭ ئازابىدىن) ئاگاھلاندۇرغىن، مۆمىنلەرگە پەرۋەردىگارىنىڭ دەرگاھىدا (قىلغان ياخشى ئەمەللىرى ئۈچۈن) يۇقىرى ئورۇنغا ئېرىشىدىغانلىقى بىلەن خۇش خەۋەر بەرگىن، دەپ ۋەھيى قىلغانلىقىمىزدىن ئۇلار ئەجەبلىنەمدۇ؟ كاپىرلار: « بۇ ھەقىقەتەن ئاشكارا سېھىرگەردۇر » دېدى (1 ـ 2).

ئۇنىڭدىن كېيىن مەنىۋىي ۋە كائىنات دۇنياسىغا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر بايان قىلىنغان. يەنى، ئاسمانلار، زېمىن، قوياش، ئاي، كۈندۈز، كېچە... بۇلار كائىنات دۇنياسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەردە ئىچىدە يەر ئالماقتا (3 ـ 6). بۇ ئارقىلىق تاشقى دۇنيادىكى جىسمى ئايەتلەر (كائىنات جىسىملىرى) بىلەن قۇرئان ئايەتلىرىنىڭ، ئىنسان ئىچكى دۇنياسىدا پىكىر ـ چۈشەنچە ئايەتلىرى بولۇپ پورەكلەپ ئېچىلىشى ئىستەنمەكتە. بۇنىڭ ئالدىدىكى ئەڭ چوڭ توساق، دۇنياغا بېرىلىپ كېتىشتۇر. دۇنيا ھاياتىدىن مەمنۇن بولغان كىشىلەر دۇنياغا بېرىلىپ كەتكەنلەر بولۇپ، بۇنداق كىشىلەرنىڭ ئاللاھ نىڭ ھوزۇرىغا چىققۇدەك يۈزى بولمايدۇ:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آَيَاتِنَا غَافِلُونَ (7) أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (8)

« شۈبھىسىزكى، بىز بىلەن مۇلاقات بولۇشنى ئۈمىد قىلمايدىغانلار (يەنى الله قا مۇلاقات بولۇشنى كۆزلىمەيدىغانلار)، دۇنيا تىرىكچىلىكىدىن بەھرىمەن بولۇش بىلەنلا رازى بولغانلار

ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئارام تاپقانلار، بىزنىڭ ئايەتلىرىمىزدىن غاپىل بولغانلاردۇر. ئەنە شۇلارنىڭ جايى، قىلمىشلىرى تۈپەيلىدىن دوزاخ بولىدۇ » (7 ـ 8).

شۇنداقتىمۇ ئاللاھ جازالاندۇرۇشقا ئالدىراپ كەتمەيدۇ. چۈنكى ئۇ « رەھمان »دۇر، « رەھىم »دۇر. ئۇ جازالاندۇرۇشتا ئالدىراپ كەتمەيدۇ، شۇنداقتىمۇ ئىنسان ئۆزىگە قايتىش / خاتالىقىدىن يېنىش ئۈچۈن ئالدىرىشى كېرەك. ئىنسان مەنپەئەت بار دەپ ئويلىغان نېمىتىلەرنى تىلەشتە دائىم ئالدىرايدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئىنساننىڭ ئەڭ چوڭ نېمە بولغان ھىدايەتنى تەلەپ قىلىشتا سۈسلىق قىلىشى كىشنى ئويغا سالىدۇ.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

« ئەگەر الله كىشىلەر تەلەپ قىلغان يامانلىقنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئۇلار تەلەپ قىلغان ياخشىلىقنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئالدىرىغاندەك ئالدىرىسا ئىدى، ئۇلارنىڭ ئەجىلى چوقۇم يەتكەن بولاتتى (يەنى ھالاك بولاتتى). بىز بىلەن مۇلاقات بولۇشنى ئۈمىد قىلمايدىغانلارنى گۇمراھلىقتا تېڭىرقاپ يۈرۈشكە قويۇپ بېرىمىز » (11).

تۆۋەندىكى ئايەت، ئىنسان يارىتىلغاندىن تارتىپ پەقەت ئۆزگەرمىگەنلىكىنى كۆرسىتىدىغان ئىبرەتلىك ئايەتتۇر:

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

« ئىنسانغا بىرەر زىيان ـ زەخمەت يەتسە، ياتسىدۇ، ئولتۇرسىدۇ، تۇرسىدۇ، (ئۇنى دەپئى قىلىشىمىزنى تىلەپ) بىزگە دۇئا قىلىدۇ؛ ئۇلارغا يەتكەن زىيان ـ زەخمەتنى كۆتۈرۈۋەتسەك، گويا ئۇنى كۆتۈرۈۋېتىشىمىزنى تىلەپ بىزگە دۇئا قىلمىغاندەك، يامان ئىشنى يەنە داۋاملاشتۇرىدۇ، ھەددىدىن ئاشقۇچىلارنىڭ قىلمىشلىرى ئۇلارغا مۇشۇنداق چىرايلىق كۆرىنىدى » (12).

ئىنساننىڭ تەبىئىتىگە مۇناسىۋەتلىك بۇ مەلۇماتنى پەقەت ئاللاھ لا بېرەلەيتتى. سۈرىنىڭ داۋامىدا بايان قىلىنغان ئايەتلەر ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقىدۇ ۋە خىتاب پۈتۈن ئىنسانلارغا قارىتىلىدۇ. تۆۋەندىكى ئايەت ئانتروپولوگىيىلىك تەتقىقات بىلەنمۇ قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدىغان ھەقىقەتنى بايان قىلماقتا:

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

« ئىنسانلار (ئەسلىدە) بىر دىن (يەنى ئىسلام دىنى) دا ئىدى. كېيىن ئۇلار ئىختىلاپ قىلىشتى (يەنى دىنلار كۆپەيدى، بۇتلارغا چوقۇنۇشتى). رەببىڭنىڭ ئالدىنئالا ئېيتقان سۆزى (يەنى جازالاشنى قىيامەتكە قالدۇرۇشتىن ئىبارەت تەقدىرى) بولمىسا ئىدى، ئۇلارنىڭ

ئىختىلاپ قىلىشقان نەرسىلىرى ئۈستىدە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەلۋەتتە ھۆكۈم چىقىرىلاتتى (يەنى دىندا ئىختىلاپ قىلىشقانلىرى ئۈچۈن، ئۇلارغا بۇ دۇنيادىلا جازا بېرىلەتتى) » (19).

ئىلاھىي دەۋەت بولغان قۇرئان، ئىنساننى ئەبەدى سائادەت دىيارىغا چاقىرماقتا:

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

« الله (كىشىلەرنى) ئامان جايغا (يەنى جەننەتكە) دەۋەت قىلىدۇ ۋە بۇ جايغا بېرىشنى خالىغان ئادەمنى توغرا يولغا باشلايدۇ » (25).

قۇرئاندا بىزگە كۆپ ئۈچرايدىغان بىر ئوبراز بار. بۇ مەۋجۇت ھەققەتكە تەسلىم بولماي، چوقۇم ئۇنىڭدىنمۇ ئۈستۈن بىر ھەققەتنى قوغلىشىدىغان بىر ئوبرازدۇر. بۇ ئوبرازدىكى زېھىن، غەيرىگە چوقۇنۇش كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئىللەتلىك زېھىندۇر. ئەسلىدە تەپەككۇر كۆزى بىلەن قاراشنى بىلسە، ئەتراپىدا كۆرگەن ۋە ئادەتتىكى بىر نەرسە دەپ كۆزگە ئىلمىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى بىر مۆجىزىدۇر. كۆزگە كۆرۈنىدىغان شەيئىلەرنىڭ ئاستىدا كۆزگە چىلىقمايدىغان بىر ھەقىقەت ياتىدۇ. شەيئىلەرنىڭ كۆرۈنۈشىنىڭ ئاستىدا ياتقان ھەقىقەتنى كۆرەلەيدىغان قەلب كۆزى، بۇ ھەقىقەتنى كۆرۈپ يېتىدۇ ۋە يۈرەكنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن چىققان بىر نىدا بىلەن « ئاللاھۇ ئەكبەر! » سادالىرىنى ياڭرىتىدۇ. لېكىن، بۇ ئوبراز بۇنداق قىلىشتىن ئاجىز. سۈرىنىڭ 20 ـ ئايىتى بۇ ئوبرازنى جانلىق تەسۋىرلەپ بېرىدۇ.

سۈرىدە ئاللاھ نىڭ ھەقىقەتنىڭ مەنبەسى ۋە ئۆلچىمىنى بەلگۈلىگۈچى ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغاندىن كېيىن، مۇنداق سوئال قويۇلىدۇ:

« ھەقىقەتتىن قالسا، گۈمراھلىقتىن باشقا نېمە قالىدۇ؟ » (32).

ھەقىقەت نۇرى بولمىسا، ئىنسان نېمىگە ئەگىشىدۇ؟ قۇرئان بۇ سوئالغا ئوچۇق ۋە ئېنىق قىلىپ « زان (ظَنٌّ) – پەرەز »گە ئەگىشىدۇ دەپ جاۋاپ بېرىدۇ:

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

« ئۇلارنىڭ تولىسى پەقەت پەرەزگىلا تايىنىدۇ، پەرەز دېگەن ھەقىقەتنى ئىسپاتلاشتا ھەقىقەتەن ھېچ نەرسىگە يارىمايدۇ. شۈبھىسىزكى، الله ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى ئوبدان بىلگۈچىدۇر » (36).

ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىشنىڭ ئاستىدا مەنىۋى قارىغۇلۇق ياتقانلىقى داۋام قىلغان ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، ۋەھىي ۋە ۋەھىي كۆرسەتكەن ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىش، ئەسلىدە خاتا چۈشۈنۈپ قېلىشتىن كېلىپ چىققان:

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ

« ئۇنداق ئەمەس، ئۇلار قۇرئاننىڭ مەنىسىنى تولۇق چۈشەنمەي ۋە ھەقىقىتىگە تېخى ئەقلى يەتمەي تۇرۇپ ئۇنى ئىنكار قىلىشتى. ئۇلاردىن بۇرۇن ئۆتكەن ئۈممەتلەرمۇ (ئۆزلىرىنىڭ نەبىلىرىنى) مۇشۇلارغا ئوخشاش يالغانغا چىقارغان ئىدى. زالىملارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىغا قاراپ باققىن » (39).

جاۋاپكارلىقىنىڭ كىشىنىڭ ئۆزىگە ئائىت ئىكەنلىكى، قۇرئان پات ـ پات تەكىتلەپ تۇرغان بىر پىرىنسىپ. بۇ ئەسلىدە، پەيغەمبەرلەرنىڭ دەۋىتىگە جاھىللىق بىلەن قارشى چىققۇچىلارنىڭ قىلمىشىغا دەۋەت قىلغۇچىلارنىڭ جاۋاپكار ئەمەسلىكىنىڭ بايانى ئىدى:

وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ

ئەگەر ئۇلار سېنى يالغانچى قىلىشتا چىڭ تۇرسا: « مېنىڭ ئەمەلىم ئۆزۈم ئۈچۈندۇر، سىلەرنىڭ ئەمەلىڭلارمۇ ئۆزۈڭلار ئۈچۈندۇر، مېنىڭ ئەمەلىمدىن سىلەر ئادا ـ جۇداسىلەر، سىلەرنىڭ قىلمىشىڭلاردىن مەنمۇ ئادا ـ جۇدامەن (يەنى بىراۋ باشقا بىر كىشىنىڭ قىلغان گۇناھىغا جاۋابكار ئەمەس) » دېگىن (41).

ھېچكىم ئۆزىنىڭ ھۆر ئىرادىسى بىلەن تاللىغان قارارىنىڭ نەتىجىسى سەۋەپلىك كېلىپ چىققان ئاقىۋەتنى، « تەقدىر ـ پىشانە » دەپ ئاللاھ قا تۆھمەت چاپلىماسلىقى كېرەك. تۆۋەندىكى ئايەت بۇ ھەقىقەتنى جاكارلىماقتا:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

« شۈبھىسىزكى، الله ئىنسانلارغا قىلچە زۇلۇم قىلمايدۇ، لېكىن ئىنسانلار ئۆزلىرىگە ئۆزلىرى زۇلۇم قىلىدۇ » (44).

ئاللاھ قا تۆھمەت قىلىشنىڭ يەنە بىر خىل ئۇسلۇبى، ئاللاھ تىن غەيرىگە ئىلاھلىق سۈپىتى بېرىش بولۇپ، بۇ ھەقتە قۇرئان مۇنداق دەيدۇ:

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ

« راستلا ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى ھەممە نەرسە الله نىڭدۇر (يەنى الله نىڭ مۇلكىدۇر، بەندىسىدۇر، مەخلۇقاتىدۇر). الله نى قويۇپ، بۇتلارغا چوقۇنىدىغانلار پەقەت يوقىلاڭ پەرەزگىلا تايىنىدۇ، ئۇلار پەقەت جۆيلۈيدۇ (پادىغا ئوخشاش قارىغۇلارچە ئىش قىلىدۇ) » (66).

ئاللاھ قا ۋە ئۇنىڭ ئۇلۇھىيىتىگە قىڭغىرلىق بىلەن نەزەر تاشلىغان زېھىن، پەيغەمبەر ۋە پەيغەمبەرلىككىمۇ قىڭغىر قارايدۇ. تۆۋەندىكى ئايەت بۇ خىل ئەقىلگە ئۇرۇلغان تەستەككە ئوخشايدۇ:

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

ئېيتقىنكى: « الله خالىمىسلا، مەن ئۆزۈمدىن زىياننى دەپئى قىلىشقا، پايدا قازىنىشقا قادىر ئەمەسمەن، ھەر ئۈممەتنىڭ مەلۇم ۋاقتى بولىدۇ، شۇ ۋاقىت يېتىپ كەلگەندە، ئۇلار بىردەممۇ كېچىكتۈرۈلمەيدۇ، بىردەممۇ ئىلگىرى سۈرۈلمەيدۇ » (49).

بۇ سۈرىدە ھەزرىتى نۇھ بىلەن باشلىنىپ، ھەزرىتى مۇسا ۋە ھارۇن بىلەن داۋاملاشقان ۋە ھەزرىتى يۇنۇس بىلەن ئاخىرلاشقان قىسسەلەرنىڭ ھەممىسى ئىنكارچى قەۋملەردىن ئىبرەت

ئېلىشقا دەۋەت قىلماقتا. ھەزرىتى مۇسا قىسسىسىدە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان نوقتا، ئۆزىنى ئىنسانغا نىسبەتەن « توغرا يول »غا يۈزلىنىشتىكى بىرەر « قارارگاھ » قا ئايلاندۇرۇش ھەققىدىكى تەلماتتۇر:

وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّآَ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

بىز مۇسا بىلەن ئۇنىڭ قېرىندىشىغا: « قەۋمىڭلار ئۈچۈن مىسىردا ئۆيلەر ياساڭلار، ئۆيلىرىڭلارنى ناماز ئوقۇيدىغان جاي قىلىڭلار، ناماز ئوقۇڭلار، مۆمىنلەرگە (دۈشمەنلىرى ئۈستىدىن غەلىبە قىلىدىغانلىقى بىلەن) خۇش خەۋەر بېرىڭلار » دەپ ۋەھيي قىلدۇق (87).

بۇ، « پىرئەۋن زۇلۇمى ئانىلارنىڭ بالا ياتقۇسىغچە يېتىپ بارغان بولسا، ئۇ يەردە قىلغۇدەك قانداق ئىش بار؟ » دېگەن سوئالغا جاۋاپتۇر.

ئاخىرقى قىسسە بولغان ھەزرىتى يۇنۇس قىسسىسى، تارىخى بىر ۋەقە ئۈستىدىن قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلىرى بولغان مەككە مۇشرىكلىرىگە قاتتىق بىر ئاگاھلاندۇرۇش ئىدى. بەلكىم، بۇ قىسسە ئارقىلىق رەسۇلۇللاھقا : « بىزنىڭ رۇخسىتىمىز بولماي تۇرۇپ، يۇنۇسقا ئوخشاش ۋەزىپەڭنى تاشلاپ كەتمە! » دېيىلگەن بولسا كېرەك.

سۈرە، ئىنسانلار تەقدىرىنى، ئۇلارنىڭ تەدبىرلىرى، قىلمىشلىرى بەلگىلەيدىغانلىقىنى بايان قىلغان بىر بۆلەك بىلەن ئاخىرلىشىدۇ:

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (108) وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (109)

(ئى مۇھەممەد!) ئېيتقىنكى، « ئى ئىنسانلار! سىلەرگە رەببىڭلار تەرىپىدىن ھەق دىن كەلدى، كىمكى توغرا يولنى تاللايدىكەن، ئۆزىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن تاللىغان بولىدۇ، كىمكى ئازىدىكەن، ئۆزىنىڭ زىيىنى ئۈچۈن ئازغان بولىدۇ، مەن سىلەرگە ھامىي ئەمەسمەن ». (ئى مۇھەممەد!) ساڭا نازىل قىلىنغان ۋەھيىگە ئەگەشكىن (يەنى ئۇنىڭغا ئۆزۈڭ ئەمەل قىلىپ، باشقىلارغا ئۇنى يەتكۈزگىن). الله (سەن بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا) ھۆكۈم چىقارغۇچە (دىنغا دەۋەت قىلىش يولىدىكى مۇشەققەتلەرگە) چىدىغىن، الله ئەڭ ھەققانىي ھۆكۈم چىقارغۇچىدۇر (108 ـ 109).

ھۇد سۈرىسى

بۇ سۈرىگە 50 ـ 60 ـ ئايەتلەردە بايان قىلىنغان ھۇد ۋە ئۇ پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىلگەن ئاد قەۋمىنىڭ قەسسىسى بايان قىلىنغان بۆلەككە ئاساسەن « ھۇد » ئىسمى بېرىلگەن.

گەرچە مەزكۇر قىسسە ئەئراف ۋە شۇئەرا سۈرىسىدە بايان قىلىنغان بولسىمۇ، بۇ سۈرىدە سەل تەپسىلىي ھالدا بايان قىلىنغان. سۈرىگە « ھۇد » ئىسمىنى رەسۇلۇللاھ قويغان. بۇنى شۇ ھەدىستىن بىلەلەيمىز:

ئەبۇ بەكىر بىر كۈنى نەبىگە مۇنداق دېدى:

- يا رەسۇلۇللاھ (تېز) قېرىپ كەتتىڭمۇ قانداق؟ رەسۇلۇللاھ جاۋاپ بېرىپ:
- مېنى ھۇد، ۋاقىئە، مۇسەلەت، ئەممايەتەسائەلۇن، ئىزەششەمسۇ كۇۋۋىرات قېرىتىۋەتتى، دېدى (تىرمىزى، سۇنەن، 5 / 402).

بارلىق مەنبەلەردە بۇ سۈرە مۇشۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى بارلىق تەرتىپلەردە يۇنۇس – يۇسۇپ سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. ئەندۇلۇسلۇق مۇپەسسىر ئىبن ئاتىييە « ئەل – مۇھاررارۇل ۋەجىز » ئىسىملىك مۇسەممما تەپسىرىدە، بۇ سۈرىدە مۇشرىكلارغا قىلىنغان تەھدىد يۇنۇس سۈرىسىگە قارىغاندا ئون ھەسسە كۇچلۇك بولغانلىقى ئۈچۈن، ھۇد سۈرىسىنىڭ يۇنۇس سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن.

ئىبن ئاتىييەنىڭ بۇ قارىشىنىڭ توغرا بولۇپ – بولمىغانلىقى ئايرىم مەسىلە. شۇنداقتىمۇ سۈرىنىڭ ئورنىنى ئېنىقلاشتا ئىشلەتكەن ئۇسلۇبى تەقدىرلەشكە ئەرزىيدۇ. چۈنكى، ئىبن ئاتىييە بۇ قارىشىنى ئىلگىرى سۈرگەندە، سۈرىنىڭ مەزمۇنىنىڭ نازىل بولغان زامان ۋە ماكاندا يۈزبەرگەن ۋەقە، دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغاندى. بۇ توغرا بىر ئۇسلۇب. قۇرئاننىڭ 23 يىللىق ئۇزۇن بىر ۋاقىت ئىچىدە پارچە – پارچە نازىل بولۇشىنىڭ مەقسىتىمۇ بۇ ئىدى. قۇرئان سورالغان سوئاللارغا جاۋاپ، قىلىنغان دۇئالارغا ئىجاۋەت، داۋام قىلىۋاتقان ھاياتقا مۇداخىلە، بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان ھاياتنى ئوڭشاش ۋە توغرا بولغان ياشاش ئۇسۇلىنىڭ بەرپا قىلىنىشى ئىدى. گەرچە ئىبن ئاتىييەنىڭ ئۇسلۇبى توغرا بولغان بولسىمۇ، چىقارغان يەكۈن مۇلاھىزە قىلىشقا تېگىشلىك. چۈنكى ھۇد سۈرىسىنىڭ يۇنۇس سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقىنى ئېيتىش بىلەن بىرگە، مۇشرىكلارنىڭ ۋەھىيگە تۇتقان ئىنكار پوزىتسىيىسىنىڭ سۇسلىشىشقا قاراپ ماڭغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن. بۇ قاراش تەكرار مۇنازىرە قىلىشقا لايىق. بۇ قاراشنىڭ دەل ئەكسىنى ئېيتىش مۇمكىن. چۈنكى مۇشرىكلارنىڭ ۋەھىيگە ۋە رەسۇلۇللاھقا قارشى دۇشمەنلىكى بارغانسىرى كۇچىيىپ بارغاندى. شۇڭا دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىۋىنى توغرا دەپ قارايمىز.

ھۇد سۈرىسى، رەسۇلۇللاھنىڭ چاچلىرىنى ئاقارتىۋەتكەندى. سۈرىنىڭ ئانا تېمىسىنى تۆۋەندىكى ئايەت ئوچۇق كۆرسىتىپ بەرمەكتە:

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ

« رەببىڭ ئاھالىسى ياخشى بولغان يۇرتلارنى زۇلۇم سېلىپ ھالاك قىلمايدۇ » (117).

قۇرئان نازىل بولۇش جەريانىدا كۇپۇرنى ئوچۇق ئاشكارا ۋە قاتتىق بىر تىل بىلەن ئەيىبلىگەن سۈرىلەر ئىچىدە ھۇد سۈرىسى بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

ھۇد سۈرىسى، يۇنۇس ۋە يۇسۇپ سۈرىسى بىلەن بىرلىكتە « ئەلىف – لام – را » ئائىلىسىگە تەۋە سۈرىلەردىن بىرى. سۈرىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت « ئەلىف – لام – را »

بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. مەسىلەن، بىر « ھا ـ مىم » ئائىلىسىمۇ بار بولۇپ، 40 ـ 47 ـ سۈرىلەر ئارىسىدىكى يەتتە سۈرە بۇ گۇرۇپپىغا تەۋە. مۇقاتتائا ھەرىپلىرىنىڭ ئانچە كۆزگە چىلىقىپ كەتمىگەن تەرىپى، ئوخشاش ئائىلىگە تەۋە سۈرىلەر ئارىسىدا بىر بەلگە بولىشىدۇر.

ھۇد سۈرىسى بىلەن بۇ ئائىلىگە تەۋە يۇنۇس سۈرىسى ئارىسىدا زىچ مۇناسىۋەت بار. بۇ سۈرىدە ھەزرىتى نۇھنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئائىلە تراگېدىيىسى تىلغا ئېلىنغان. يۇنۇس سۈرىسىدە ئىلاھى ۋەھيگە قارشى بويۇنتاۋلىق قىلغان توپلۇملارنىڭ چوقۇم جازالاندۇرۇلىدىغانلىقى بايان قىلىنغان بولۇپ، پىرئەۋن ۋە قەۋمى دۇچار بولغان ۋەقەلەر تىلغا ئېلىنىپ، سۈرە « رەببىڭ ھۆكۈم بەرگىچە سەبىر قىل! » ئايىتى بىلەن ئاخىرلاشقان. ھۇد سۈرىسى پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ قەۋمى، شۇنداقلا نۇھ، ھۇد، سالىھ، لۇت، شۇئەيب قەۋملىرىنىڭ ئوخشاش شەكىلدە ئىلاھى ۋەھيدىن يۈز ئۆرىگەنلىكى ئۈچۈن جازالاندۇرۇلغانلىقى ئىبرەت سۈپىتىدە بايان قىلىنغان. جازالاندۇرۇلغان قەۋملەر ئىچىدە ھەزرىتى نۇھنىڭ ئوغلى ۋە ھەزرىتى لۇتنىڭ ئايالىغا ئوخشاش پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىنكارچى يېقىنلىرىنىڭمۇ بولىشى كىشىگە ئىبرەت ئۆرنىكىدۇر. بۇ ئارقىلىق خاس ھالدا قۇرئان ۋەھيىنىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىسى بولغان رەسۇلۇللاھقا، ئومۇمىي جەھەتتىن بارلىق مۇئمىنلەرگە تەسەللىي بېرىلگەن ۋە ھىدايەت كىشىلەرنىڭ ئىلكىدە بولغان بولسا، ھەزرىتى نۇھ ئىلكىدىكى ھىدايەتنى ئوغلى كەنئان ئۈچۈن، ھەزرىتى لۇت ئايالى ئۈچۈن ئىشلەتكەن بولاتتى دېمەكتە. چۈنكى رەسۇلۇللاھنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمەنلىرىدىن بىرى تاغىسى ئىدى (ئابدۇلئۇززا ـ ئەبۇ لەھەب). ھىدايەت كىشىلەرنىڭ ئىلكىدە ئەمەس. بۇ سەۋەپتىن ھىدايەتكە لايىق بولمىغان بىر كىشى، مەيلى ئۇ بىر مۇئمىننىڭ ياكى بىر نەبىنىڭ ئەڭ يېقىنى بولسۇن ئۇنى ھىدايەت قىلالمايدۇ، ئۇلار ھىدايەتتىن مەھرۇم بولۇپ قالىدۇ.

سۈرە مۇشرىكلارغا / ئىنكار قىلغۇچىلارغا تەھدىد قىلغۇچى مەزمۇنىنىڭ تەقەززاسىغا ئاساسەن ھەجە ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ دىققەت نەزىرىنى ئۆزىگە تارتىشنى مەقسەت قىلغان. مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان باشقا سۈرىلەردىكى ئۇسلۇبقا ئاساسەن، بۇ سۈرىدىمۇ مۇقاتتائا ھەرىپلىرىدىن كېيىنكى ئايەتلەر قۇرئان ۋەھيى ھەققىدە توختالماقتا:

الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

« ئەلىف، لام، را. بۇ، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، ھەممىدىن خەۋەردار ئاللاھ تەرىپىدىن نازىل بولغان، ئايەتلەرنىڭ تۈزۈلۈشى پۈختا، (ئەقىدە، ئەھكام، ۋەز ۋە قىسسىلەر) تەپسىلي بايان قىلىنغان چۈشۈنۈشلۈك كىتابتۇر » (1).

بۇ قۇرئان ھەققىدىكى روشەن ئايەتتىن كېيىن، كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان يەنە بىر ئايەت كەلگەن بولۇپ، بۇ ئايەت ۋەھيىنىڭ ئەۋەتىلىشىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق سەۋەبىنى كۆرسەتمەكتە:

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ

(ئېيتقىنكى) « سىلەر پەقەت ئاللاھ قىلا ئىبادەت قىلىڭلار، شۇبھىسىزكى، مەن سىلەرگە ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن، ھەقىقەتنى يەتكۈزگۈچى، يەنى (كاپىر بولساڭلار سىلەرنى

ئاللاه نىڭ ئازابىدىن) ئاگاھلاندۇرغۇچى، (ئىمان ئېيتساڭلار ئاللاه نىڭ مۇكاپاتى بىلەن سىلەرگە) خوش خەۋەر بەرگۈچىمەن » (2).

ئاندىن سۆز ئاخىرەتكە كەلتۈرۈلگەن (3 – 4). چۈنكى، ئاللاه نىڭ ھاياتقا بولغان ئاكتىپ مۇداخىلىسى دەپ قاراشقا بولىدىغان ۋەھىينىڭ مەقسىتى، پەقەت ئاخىرەتكە ھەقىقىي تۈردە ئىمان ئېيتىلغاندا ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. ئاخىرەتكە ئىمان ئېيتمىغان بىرسىگە ۋەھىينىڭ پايدىسى يۇقمايدۇ. ۋەھىي ئۇنىڭغا ھېچنەرسە دېمەيدۇ. چۈنكى بۇنداق بىر كىشى ۋەھىيگە نىسبەتەن كور، گاس ۋە تىلسىزدۇر. ئۇ ۋەھىي كۆرسەتكەننى كۆرەلمەيدۇ، دېگەنلىرىنى ئاڭلىيالمايدۇ ۋە ۋەھىي بىلەن دىئالوگ قۇرالمايدۇ.

ئاخىرەتكە ئىمان بىلەن رىزىق ھەققىدىكى ئەندىشە ئارىسىدا بىر مۇناسىۋەت بار. شۇڭا سۈرىدە ئاخىرەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەردىن كېيىن تۆۋەندىكى ئايەت كەلگەن:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

« يەر يۈزىدىكى پۈتۈن جانلىقلارنىڭ ھەممىسىگە رىزىق بېرىشنى ئاللاه ئۈستىگە ئالدى. ئاللاه ھەر جانلىقنىڭ تۇرار جاينى ۋە كۆچۈپ بېرىپ ماكانلىشىدىغان جاينى بىلىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى ئېنىق شەكىلدە خاتىرىلەنگەن ۋە قانۇنىيەت بىلەن بەلگىلەنگەن » (6).

ھاياتنىڭ سۇ بىلەن باشلىنىپ سۇ ئۈستىدە قايىم تاپقانلىقى بايان قىلىنغان ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا (7). شۇبھىسىزكى، بۇ نوقتىدا تىلغا ئېلىنغان بىئولوگىيلىك ھاياتنىڭ مەنبەسى بولغان سۇ بىلەن، مەنىۋى ھاياتنىڭ سۈيى بولغان ۋەھىي ئارىسىدا يېپىق ھالدا زىچ مۇناسىۋەت قۇرۇلماقتا. ئاللاه ياغدۇرغان رەھمەت يامغۇرى بىلەن ئۆلۈك زېمىننى تىرىلدۈرىشى ئۈستىدىن، ئۆلگەندىن كېيىنكى قايتا تىرىلىش تىلغا ئېلىنغان: « سىلەر ئۆلگەندىن كېيىن چوقۇم تىرىلىسىلەر! » دېسەڭ، كۇپۇر پاتقىقىغا پاتقانلار : « بۇ پەقەت روشەن سېھىردۇر (كۆز بويامچىلىقتۇر) » دېيىشىدۇ (7).

ئۇنىڭدىن كېيىن ئىنساننىڭ بايىاشاتچىلىق ۋە يوقسۇللۇق بىلەن ئېمتىھان قىلىنغان ئىككى ھالىتىدە نامايەن قىلغان ئىككى خىل پوزىتسىيىسى بايان قىلىنغان. بۇ نوقتىدا تىلغا ئېلىنغان پوزىتسىيە، بايلىق بىلەن يوقسۇللۇقتا بىر ئېمتىھان بارلىقىنى كۆرەلمىگەن پاراسەتسىز ئىنساننىڭ ئەقلى كۆرستىپ ئۆتۈلگەن. ھەر پاراسەت ئىگىسى، ئۆزىگە ئامانەت قىلىنغان شەيئىلەرنىڭ بارلىقى ۋە يوقلىقىنى، ئاللاه ئالدىدىكى سەممىيىتىگە تەسىر كۆرستىدىغان بىر ئامىل دەپ قارىمايدۇ. بۇ ھەل قىلغۇچ مەسىلە ئەمەس، شۇڭا مال – مۈلۈك مۇئمىن ھاياتنىڭ مەركىزىدىن ئورۇن ئالمايدۇ. قولغا كىرگەن ياكى قولدىن چىقىپ كەتكەن نەرسىلەر كامال ئەھلى ئۈچۈن ئوخشاشتۇر. خام ئەقىللەر ئامانەتنى مۈلكىيەت (ئۆزىنىڭ مۈلكى) دەپ ئويلاپ قالىدۇ. مۇشۇنداق ئويلاپ قالغانلىقنىڭ تەبىئى نەتىجىسى تۆۋەندىكى ئايەتتە مۇنداق بايان قىلىنغان:

وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (8) وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ (9)

ئەگەر بىز ئۇلارغا نازىل بولىدىغان ئازابنى چەكلىك ۋاقىت كېچىكتۈرسەك، ئۇلار چوقۇم (مەسخىرە قىلىش يۈزىسىدىن): « ئازاب نېمىشقا چۈشمەيدۇ؟ » دەيدۇ، راستلا ئۇلارغا الله نىڭ ئازابى چۈشكەن كۈندە، ئۇلار قاچىدىغان يەر تاپالمايدۇ، ئۇلار مەسخىرە قىلغان ئازاب ئۇلارنى قورشۋالىدۇ. ئەگەر بىز بىرەر ئىنسانغا رەھمىتىمىزنى تېتىتساق (يەنى نېمىتىمىزنى بەرسەك)، ئاندىن ئۇنى ئۇنىڭدىن تارتىۋالساق، ئۇ چوقۇم (الله نىڭ رەھمىتىدىن) ئۈمىدسىزلىنىپ كېتىدۇ، كۇفرانى نېمەت قىلىدۇ (8 – 9).

ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغان قەۋملەر بارلىق پەيغەمبەرلەردىن مۆجىزە تەلەپ قىلغان بولۇپ، رەسۇلۇللاھمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس ئىدى. مۇشرىكلار « نېمىشقا ئۇنىڭغا بىر خەزىنە چۈشمىدى؟ ياكى ئۇنىڭ بىلەن بىللە (ئۇنى تەستىقلايدىغان) بىرەر پەرىشتە كەلمىدى؟ » (12) دېيىشكەنىدى.

بىر قانچە سۈرىدە ئىنكارچى قەۋملەرنىڭ بۇ خىل مۆجىزە تەلەپلىرىنى كۆرۈپ ئۆتكەنىدۇق. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ زېھنىدە ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىش ئۈچۈن باھانە ئىزدەش پوزىتسىيىسى ياتماقتا ئىدى. بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان قىسسىلەردە ھالاك قىلىنغان قەۋملەر ھەققىدىكى بايانلار، بۇ باھانىنىڭ يالغان باھانە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. سۈرىدە ھالاكتى بايان قىلىنغان قەۋملەرگە تەلەپ قىلغان مۆجىزىلىرى كەلدى، نەتىجە نېمە بولدى؟ ئۇلارنىڭ بۇ مۇئامىلىسى، ئۆزلىرىنىڭ ھالاكتىنىڭ باشلىنىشىغا ۋە قايتۇرۇش مۇمكىن بولمايدىغان يوق بولۇشقا ئېلىپ باردى. ئىلاھى قانۇنىنىڭ تەقەززاسى مۇشۇنداق ئىدى. ئىنكارچىلار ئالدى بىلەن مۆجىزە تەلەپ قىلىدۇ، ئاندىن تەلەپ قىلغان مۆجىزىلەر كېلىدۇ، لېكىن ئۇلار يەنىلا ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرىدۇ ۋە مۆجىزىنى « سېھىر » ياكى « ئەپسۇن » دېگەندەك بىر باھانە بىلەن ئىنكار قىلىدۇ. نەتىجىدە ئۇلار ھەققىدە ئىلاھىي قارار بېرىلىدۇ ۋە ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىپ، ئۇلار تارىخ بەتلىرىگە كۆمۈلۈپ، بىر ئىبرەتكە ئايلىنىدۇ.

مانا بۇ ئەقىل دۇنياغا بېرىلىپ كەتكەن ئەقىل بولۇپ، بۇ ئەقىل (چۈشەنچە) ئاخىرەتتىن نېسىۋە ئالالمايدۇ:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ (15) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (16)

« (قىلغان ياخشى ئەمەللىرى بىلەن پەقەت) ھاياتىي دۇنيانى ۋە ئۇنىڭ زىبۇزىننىتىنى (يەنى دۇنيانىڭ نېمەتلىرىنى) كۆزلەيدىغان كىشىلەرگە ئۇلارنىڭ ئەمەللىرىنىڭ ئەجرىنى بۇ دۇنيادىلا تولۇق بېرىمىز، دۇنيادا ئۇلارنىڭ ئەجرىدىن ھېچ نەرسە كېمەيتىلمەيدۇ. بۇنداق

كىشلەرگە ئاخىرەتتە دوزاختىن باشقا نەرسە يوقتۇر، ئۇلارنىڭ قىلغان ئىشلىرى يوققا چىقىرىلىدۇ، قىلغان(ياخشى) ئەمەللىرى ھېسابقا ئېلىنمايدۇ » (15 – 16).

سۈرىدە قىسسەلەر بايان قىلىنىشتىن بۇرۇن، مۇئمىنلەر بىلەن مۇنكىرلەرنىڭ ھايات، مال – مۇلۇك، دۇنيا، بايلىق، يوقسۇللۇق، ئاللاھ، ئىنسان، پەيغەمبەرلىك ۋە ۋەھيي ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى ئارىسىدىكى ئاسمان – زېمىن قەدەر چوڭ پەرىقلەر بايان قىلىنغان ۋە ئاخىرىدا بۇ ئىككىسىنىڭ باراۋەر بولمايدىغانلىقى ئېپادىلەنگەن : « ئۇلارنىڭ ئەھۋالى بىر – بىرىگە ئوخشامدۇ؟ » (24). ئاندىن سۈرىدە قىسسەلەر بايان قىلىنىشقا باشلانغان.

ئالدى بىلەن قۇرئاندا رەسۇللارنىڭ تۇنجىسى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان ھەزرىتى نۇھنىڭ قىسسىسى بايان قىلىنغان. ھەزرىتى نۇھ قىسسىسى ئارقىلىق ۋەھيىنىڭ تۇنجى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ختاب قىلىنغۇچىلىرىغا : « تۇغيان بولغان يەردە توپان بولىدۇ. ئەگەر بىر يەردە تۇغيان بولسا، توپاننىڭ قوپۇشنى كۈتۈڭلار. بىراق، توپان ئىمان ئېيتقانلار ئۈچۈن بىر رەھمەت، ئاسىي بولغۇچىلار ئۈچۈن بىر پالاكەتتۇر. ئاسىي قەۋملەر شۇنداق تەكەببۇرلىشىپ كېتىدىغان بولۇپ، « بىزنى قورقۇتقان ئازابنى چۈشۈرۈپ باققىن » (32) دېگۈدەك دەرىجىدە ھەددىدىن ئاشىدۇ.

مانا بۇ ئازغۇنلۇقنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى ئىدى. ئاسىي قەۋم ئۆزىنىڭ ھۆر ئىرادىسى بىلەن ئىسيان قىلىشنى تاللىغانىدى. دىللاردىكىنى بىلگۈچى ئاللاھ ھەزرىتى نۇھقا : « قەۋمىڭدىن ئىلگىرى ساڭا ئىمان ئېيتقانلاردىن باشقا يەنە ئىمان ئېيتقۇچىلار بولمايدۇ » دەپ خەۋەر بېرىدۇ (38) ۋە ھەزرىتى نۇھنى كېمە ياساشقا بۇيرىيدۇ. ۋەھيىنىڭ بارلىق دەۋرلەردىكى مۇئمىنلەرگە ۋە ئىبرەتى ئالەم ئۈچۈن ئاچچىق ساۋاق قىلىپ سۈنغان بۇ قىسسىدە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان بىر نوقتا بار. يەنى، ھەزرىتى نۇھقا بېرىلگەن ئەمىر « قۇرۇقلۇقتا / چۆلدە كېمە ياساش » ئىدى. ئاسىي قەۋمى ئۇنى يەنە مەسخىرە قىلىشقا باشلايدۇ (38). بەلكىم ئۇلار « بۇنىڭ دېڭىزى قەيەردە؟ » دەپ مەسخىرە قىلىشقانىدى. بۇ قىسسە ئارقىلىق رەسۇلۇللاھقا ۋە بارلىق مۇئمىنلەرگە: سەن چۆلدە / قۇرۇقلۇقتا كېمە ياسا! دېڭىز لازىم بولسا، دېڭىزنى رەببىڭ ئالدىڭغا ئېلىپ كېلىدۇ، دېمەكچى بولسا كېرەك. ئاقىۋەتتە تۇغيان بولغان يەردە توپان بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئىلاھيي ھۆكۈم رىئاللىققا ئايلاندى ۋە « تونۇردىن سۇ ئېتىلىپ چىقتى » (40). ھەزرىتى نۇھ « تاغلاردەك ھەيۋەتلىك دولقۇنلار ئارىسىدا يول ئېلىشقا باشلىغان كېمىدىن، ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغان ئوغلىنى كۆردى ۋە دادا مېھرى قەلبىدە قايناپ تېشىپ ئۇنى كېمىگە چاقىردى:

« ئى ئوغلۇم، بىز بىلەن بىللە كېمىگە چىققىن، كاپىرلار بىلەن بىللە بولمىغىن! » دەپ توۋلىدى (42). بۇ نوقتىدا ھەزرىتى نۇھنىڭ كېمىگە چاقىرىشى بىلەن، ئىمانغا چاقىرىشى ئوخشاش مەنىنى بىلدۈرمەكتە. بۇ قوقتىدا ئىنكارچى ئوغلىنىڭ كېمىگە چىقىشى بىلەن، ئىمان ئېيتىشى ئوخشاش مەنىگە ئىگە بولاتتى. لېكىن، ئوغلى ئىماننىڭ ئورنىغا، ئىنكارنى / كۈپۈرنى تاللىدى. دېمىسىمۇ، ھەزرىتى نۇھ كېمە ياساشتىن بۇرۇن بۇ ھەقىقەت ئۇنىڭغا ئەسكەرتىلگەنىدى: « (بۇنىڭدىن كېيىن) ئۆزلىرىگە زۇلۇم قىلغانلار ھەققىدە ماڭا سۆز ئاچمىغىن! ئۇلار چوقۇم (توپان بالاسىدا) غەرق قىلىنىدۇ » (47).

« ئى زېمىن سۈيۈڭنى يۇتقىن، ئى بۇلۇت تارقىغىن! » ئەمرى بىلەن يەر ۋە ئاسمان رەببىنىڭ ئەمرىگە بويسۇندى. ھالاك قىلىنغان قەۋمدىن كېيىن، ئىلاھىي ھالاكنىڭ بارلىق تىللاردىن ئۈستۈن بولغان ئېنىق ۋە قەتئىي بولغان تىلى زۇۋانغا كەلدى، ھەقىقەت ھالاك سۈرىتىدە مۇنداق دېدى: « زالىم قەۋم ھالاك بولسۇن! » (44).

ئوغلى ئۇچۇن « رەببىم! ئوغلۇم مېنىڭ ئائىلەمدىكىلەردىن ئىدى » دېگەن ھەزرىتى نۇھقا، ئىمان ئائىلىسىدىن بولمىغانلارنىڭ ئائىلە ئەزاسى قاتارىدىن ھېسابلانمايدىغانلىقى ئەسلىتىلىپ: « ئى نۇھ! ئۇ ئائىلەڭدىكىلەردىن ئەمەس! » دېيىلدى (45 ـ 46). ھەزرىتى نۇھ دىلىدىن مۇشۇنداق بىر تۈيغۇ ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن تەۋبە قىلدى ۋە مەغپىرەت تىلىدى (47). ئادەتتىكى كىشىلەر گۇناھلىرى ئۈچۈن تەۋبە قىلىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئەمما ئاللاھ قا يېقىن بولغان نەبىلەر غاپىل ھالدا ئالغان بىر نەپسى ئۈچۈنمۇ تەۋبە قىلىدۇ. بۇمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش بىر تەۋبە ئىدى.

ئىككىنچى قىسسە، ئاد قەۋمىنىڭ قىسىسى ئىدى. بۇ قىسسەدە ھەزرىتى نۇھنىڭ ئورنىنى ھۇد، ئاسىي نۇھ قەۋمىنىڭ ئورنىنى تەكەببۇر ئاد قەۋمى ئالغانىدى (50 ـ 60). بۇ سۈرىگە ئىسىم قىلىپ بېرىلگەن بۇ بۆلەكتە، بايان قىلىنغان قىسسەنىڭ بىلىنگەن قەھرىمانلىرى تارىختا ياشاپ ئۆتكەن ھۇد پەيغەمبەر ۋە ئاد قەۋمى ئىدى. ئەمما، بۇ قىسسەنىڭ نازىل بولۇش مۇھىتىدىكى باش قەھرىمانلىرى ھەزرىتى مۇھەممەد ۋە قۇرەيش قەبىلىسى ئىدى. بەلكىم قىسسە قەھرىمانلىرىنى ئىسىم ۋە جىسىملاردىن خالىي ھالدا، پوزىتسىيىسىنى نەزەرگە ئېلىپ تۈرۈپ ئوقۇغان ۋاقتىمىزدا، قەھرىمانلارنىڭ ئىسمىنى « ئىمان » ۋە « كۈپۈر » ۋەياكى « ئاللاھ قا ئىشەنچ قىلىش » ۋە « ئاللاھ قا ئىشەنچ قىلماسلىق » دەپ قويۇشقا بولىدۇ. بۇ قىسسە ئىچىدە تىلغا ئېلىنغان بىر نوقتىغا دىققەت قىلماستىن ئۆتۈپ كەتكىلى بولمايدۇ. يەنى، قەۋم رەببىگە ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئاسىي بولغان ۋاقتىدا، ھەر بىر ئۇچىغا چىققان تەرسا، شەپقەتسىزنىڭ بۇيرىقىغا بويۇن ئەگكەنىدى (59). بۇ ئېلىشىپ قالغان ساراڭنىڭ ئىشىغا ئوخشايدۇ. يەنى، ئەگەر بىرسى باش ئىگىشكە تىگىشلىك زاتقا قارشى گەدەنكەشلىك قىلسا، تىك تۇرۇشقا تىگىشلىك يەردە تىك تۇرالمايدۇ. بۇ ئايەت مانا بۇ ھەقىقەتنىڭ بىر بايانىدۇر.

سۈرىدىكى ئۇچىنچى قىسسە، سەمۇد قىسىسى بولۇپ، ئاد ۋە سەمۇد قىسىسلىرىنىڭ ئارقىمۇ ـ ئارقا بايان قىلىنىشىنىڭ بىر سەۋەبى بار. چۈنكى ئىككى قەۋم ئارىسىدا ھەم قانداشلىق، ھەم ئىنكاردا ئوخشاشلىق، ھەم ئىنكارچى ئەقىل نوقتىسىدىن بىردەكلىك مەۋجۇت. تارىخىي مەنبەلەردە ئاد قەۋمى « بىرىنچى ئاد »، سەمۇد قەۋمى « ئىككىنجى ئاد » دەپ تىلغا ئېلىنغان. سەمۇد قەۋمى، ھالاك قىلىنغان بىرىنچى ئاد قەۋمىنىڭ قالدۇقلىرى دەپ قارىلىدۇ. بۇگۈنكى يەمەننىڭ سانا رايۇنى بىلەن ئۇممان ئارىسىدىكى ساھىلغا پاراللىل بولغان بىر جايدا، يەنى ھادرامەۋت (ئۆلۈك يېشىل) رايونىدا ياشىغان بولۇپ، بۇ جاي يېرىم ئارالنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگىلگەن ۋە ئۆلۈمنىڭ يەنە بىر ئىسمى بولغان رۇبۇل خەلىل چۆلىنىڭ ئاخىرقى ئۇچىغا توغرا كېلىدۇ. ئالەم بوشلۇقىدىن ئېلىنغان سۈرەت قاتارلىق مەلۇماتلار ئاساسىدا ئېنىقلانغان قەدىمقى ئىرەم شەھىرى ۋە ئاد مەدەنىيىتىنىڭ ئىزنالىرى، بەزى جايلاردا 12 مېتىردىن ئارتۇق قۇم بارخانلىرى ئاستىدىن چىققانىدى. ئىسمى تىللاردا داستان بولغان ئىرەم شەھرىنى بىنا قىلغان ئاد مەدەنىيىتى، قۇرئاندا تەپسىلاتى بايان قىلىنغان بىر ئاپەت

سەۋەبىدىن ھالاك بولغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ قالدۇقلىرى يېرىم ئارالنىڭ شىمالىغا قاراپ كۆچۈپ، بۇگۈن مەدائىنى سالىھ ئىسمى بىلەن ئاتالغان شەھەرنىڭ يېقىن ئەتراپىغا جايلاشقان ۋە قورام تاشلار ئويۇپ ياسالغان، بىنالىرى ھازىرمۇ دەسلەپكى مەزگىلدىكىدەك ھەشەمەتلىك سەلتەنەتنى ئەسلىتىدىغان ھىجر رايۇنىغا كەلگەندى.

سەمۇد « ئاز سۇ » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ھىجر رايۇنىدا گۈللەنگەن بۇ مەدەنىيەت، ھۆل – يېقىن ناھايىتى ئاز بولغان بىر رايۇننى بوستانلىققا ئايلاندۇرغاندى. بۇ مەدەنىيەتنىڭ سىرى، ئۇلارنىڭ سۇنى تىجەشلىك بىلەن ئۇنۇملۇك ھالدا ئىشلەتكەن سىستېمىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەنلىكىدە ئىدى. قورام تاشلاردىن ئويۇپ ياسالغان كۆپ قەۋەتلىك شەھەرلەردە ياشىغان سەمۇد قەۋمى، قورام تاش شەھەرلەر ئارىسىدا تاشلارنى ئويۇپ ياسىغان قانالار بىلەن بىلەن بۇ شەھەرلەرگە سۇ ئېلىپ كەلگەن ۋە سۇنى ساقلىيالىغان بولۇپ، يىلنىڭ قۇرغاقچىلىق مەزگىلىدە ئامبارلىرىدىكى سۇ بىلەن چۆلنىڭ بىر چېتىنى بوستانلىققا ئايلاندۇرغاندى.

بۇ ئىككى قىسسەنىڭ قۇرئاندا ھەممە جايدا ئارقىمۇ – ئارقا بايان قىلىنىشىنىڭ سىرى تۆۋەندىكى سوئالغا مۇجەسسەملەشكەن. يەنى:

سەمۇد قەۋمى نېمە ئۈچۈن شەھەرلىرىنى قورام تاشلارنى ئويۇپ بىنا قىلغان؟

بۇ سوئالنىڭ جاۋابى ناھايىتى ئېنىق. يەنى، ئۆتمۈشتە ئەجدادلىرى بولغان ئاد مەدەنىيىتى چۆلنىڭ يەنە بىر چەت قىسمىدا شەھەرلەر ۋە تىللاردا داستان بولغان ئىرەم باغلىرىنى بەرپا قىلغاندى. ئەمما بۇ پارلاق مەدەنىيەت گۈمران بولغان. بۇ ھالاكەتتىن ساق قالغانلار – سەمۇد مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغۇچىلار، ئەجدادلىرىنىڭ ھالاكىتىنىڭ سەۋەبىنىڭ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغانلىقىدىن دەپ قارىماستىن، « بىنا ماتېرىياللىرى »نىڭ پۇختا بولماسلىقى دەپ قارىغاندى. ئۇلارنىڭ بۇ قىغىر چۈشەنچىسىنىڭ شەكىللىنىشىدە، ئادى - ئۇلا مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان قەدىم ئەجدالىرىنىڭ، مېمارچىلىقتا قۇمنى ئاساسلىق ماتېرىيال قىلىپ ئىشلەتكەنلىكى ۋە ئاقىۋەتتە بۇ مەدەنىيەت يىقىلىپ ۋەيران بولغانلىقى سەۋەپ بولغاندى. ئۇلار بۇ تەجرىبىدىن ساۋاق ئالغانلىقتىن بۇ خاتالىقنى تەكرارلاشنى خالىمىغان، مەدەنىيەتلىرىنى قورام تاشلار ئۈستىدە بىنا قىلغاندى. ئۇلار ئۆيلىرىنى ۋە شەھەرلىرىنى قورام تاشلارنى ئويۇپ ياسىدى. يەنى بۇگۈنكى تەبىر بىلەن ئېيتقاندا، شەھەرلىرىنىڭ ئاستى – ئۈستى قورام تاش بولغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە بۇ يەر تەۋرەش ۋە بوران – چاپقۇنغا چىداملىق بولاتتى، ھېچقانداق زىيانغا ئۇچرىمايتتى.

ئۇلار مەسىلىگە خاتا نوقتىدىن نەزەر تاشلىغان بولۇپ، ئۆتمۈشكە ھېكمەت نەزىرى بىلەن قارىمىغاندى. ئەگەر ئاللاھ نەزەر تاشلا دېگەن نوقتىدىن تۇرۇپ قارىغان بولسا، مەسىلىنىڭ ئىنشائات ماتېرىياللىرىدا ئەمەس، ئاللاھ قا بولغان ئاسىلىقدا ئىكەنلىكىنى كۆرەتتى. لېكىن، بۇنى قىلالمىدى ۋە ئەجدادلىرىغا ئوخشاش تەكەببۇرلۇق قىلىپ، ئاللاھ تىن يۈز ئۆرىدى. پەيغەمبىرى ھەزرىتى سالىھنى يالغانغا چىقاردى. توغرا بولغان قۇربان ئىبادىتىنى ئۆزىنىڭ بۇتپەرەست ئەنئەنىسى بىلەن بۇلغاپ، ئاللاھ قا بېغىشلانغان، « ئاللاھ نىڭ تۆگىسى » دەپ ئاتىغان بىر ئاتاق تۆگىدىن سۇنى قىزغاندى ۋە « بۇ تۆگە ئاللاھ نىڭ تۆگىسى بولغاندىكىن، ئاللاھ سۇغارسۇن، بىز جاپا تارتىپ قانال ياساپ ئېلىپ كەلگەن سۇدىن ئۇنىڭغا بىر يۇتۇم

بەرمەيمىز! » دېدى. چۈشەنچىدىكى بۇ قىڭغىرلىق ئۇلارنىڭ ئۆزىنى ئۆزى كولدۇرلىتىشىغا سەۋەپ بولدى ۋە نەتىجىدە ئاستى ـ ئۈستى قورام تاش بولغان بىر ماكاندا ھالاك قىلىندى:

وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (67) كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ (68)

« زالىملارغا قاتتىق ئاۋاز يۈزلەندى ـ دە، ئۇلار ئۆيلىرىدە ئولتۇرغان پېتى قېتىپ قالدى. گويا ئۇلار ئۆيلىرىدە تۇرمىغاندەك (يەنى ئۇلارنىڭ تۇرغان جايلىرى ئادەمزات تەرىپىدىن ئاۋات قىلىنمىغاندەك) بولۇپ قالدى، بىلىڭلارکى، سەمۇد رەببىنى ئىنكار قىلدى، سەمۇد ھالاك بولسۇن (سەمۇد مانا مۇشۇنداق شەكىلدە تارىخ سەھنىسىدىن يوقالدى) » (67 ـ 68).

سۈرىدە بىرىنچى ۋە ئىككىنجى ئاد قەۋمى قىسسىلىرىدىن كېيىن لۇت پەيغەمبەر ۋە ئۇنىڭ ئازغۇن قەۋمىنىڭ قىسسىسى بايان قىلىنغان (69 ـ 83). لېكىن، قىسسە ھەزرىتى ئىبراھىمدىن باشلانغان. بەلكىم بۇ ئارقىلىق، قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىلىرى بولغان ئەرەب مۇشرىك قەۋملىرى ھۆرمەتلەيدىغان بىر ئىسىم بىلەن، ئۇلارنىڭ دىققىتىنى ئىلاھىي خەۋەرگە ئاغدۇرۇش مەقسەت قىلىنغان بولسا كېرەك. بۇ قىسسىدە خاتا چۈشەنچە شەكىللىنىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان بىر نوقتا، ھەزرىتى لۇتنىڭ ئازغۇن قەۋمىگە: « ئى قەۋمىم! مېنىڭ بۇ قىزلىرىم سىلەرگە ئەڭ پاكتۇر! » دېيىشى ئىدى (78). ھەزرىتى لۇتنىڭ بۇ سۆزى بىلەن دېيىلمەكچى بولغان مەقسەت، ھەرگىزمۇ قىزلىرىنى زالىم قەۋمگە ئۈستەك بېرىشى ئەمەس، ھەمجىنىس مۇناسىۋەتنى رەت قىلىپ، فىترەتكە مۇۋاپىق بولغان تەرەپكە دەۋەت قىلىش ئىدى. بەزى مۇپەسسىرلەر « مانا قىزلىرىم » ئىبارىسىنى مۇنداق تەپسىر قىلغان: « ھەزرىتى لۇت پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىلگەن قەۋمىنىڭ قىزلىرىنى نەزەردە تۇتقان. چۈنكى پەيغەمبەرلەر ئەۋەتىلگەن قەۋمىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ». شۇئەرا سۈرىسى 166 ـ ۋە بۇ سۈرىنىڭ 79 ـ ئايىتىگە ئاساسەن ھەزرىتى لۇتنىڭ سۆزىنى مۇنداق چۈشۈنۈش كېرەك: « مانا قىزلىرىم! ئۇلار بىلەن توي قىلىڭلار! ».

بۇ سۈرىنىڭ تۆتىنجى بولۇپ شۇئەيب نەبىنىڭ قىسسىسى بايان قىلىنغان (84 ـ 94). مەدىيەن خەلقىگە ئەۋەتىلگەن بۇ رەسۇلمۇ قەۋمى تەرىپىدىن ئىنكار قىلىنغان بولۇپ، بۇ سەۋەپتىن ئۇ قەۋمىنىڭ ئاقىۋىتىمۇ ئىلگىرىكى قەۋملەر بىلەن ئوخشاش بولغاندى. ئىنكارچى مەدىيەن خەلقى ھەزرىتى شۇئەيبگە، ئۇنىڭ پەقەت نەسەپلىك بىر ئائىلىدىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن چىقىلمىغانلىقىنى ئېيتقاندا، ھەزرىتى شۇئەيب بەرگەن بۇ جاۋاپ ھەقىقەتەن چوڭقۇر مەنىگە ئىگە:

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ

شۇئەيب ئېيتتى: « ئى قەۋمىم! مېنىڭ قەۋم قېرىنداشلىرىم سىلەرگە الله تىنمۇ ئەتىۋارلىقمۇ؟ سىلەر الله نى ئارقاڭلارغا چۈرىۋەتتىڭلار (يەنى الله قا ئىتائەت قىلمىدىڭلار ۋە الله نى ئۇلۇغلىمىدىڭلار)، رەببىم سىلەرنىڭ قىلمىشلىرىڭلاردىن ئەلۋەتتە خەۋەردارىدۇر » (92).

سۈرىنىڭ بەشىنچى قىسسىسى، ھەزرىتى مۇسا ـ پىرئەۋن قىسسىسى بولۇپ، بۇ قىسسە پەقەت تۆت ئايەت بىلەن بايان قىلىنغان. يەنى شۇنداقلا تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەندەك تۇيغۇ

بېرىدۇ. باشقا سۈرىلەردە بۇنىڭغا قارىغاندا خېلى تەپسىلى توختالغان. لېكىن، بۇ سۈرىدە ھەزرىتى مۇسا ھەققىدە توختالغان بۆلەك پەقەت بۇ ئەمەس. بىر قانچە بۆلەكتىن كېيىن يەنە ھەزرىتى مۇسا قىسسىسى تىلغا ئېلىنغان. ئەمما، بۇ بۆلەكتە پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ زالىم قەۋمى بىلەن كۆرەش قىلغان ھەزرىتى مۇسا ئەمەس، ئۆز قەۋمى بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش مايىللىقى بىلەن كۆرەش قىلغان ھەزرىتى مۇسا قىسسىسى بايان قىلىنغان (110). بۇ ئارقىلىق يەھۇدىيلارنىڭ ۋاستىلىق تۇزكورلىقى بىلەن، مۇشرىكلارنىڭ بىۋاستە ئىنكارچىلىقى ئارىسىدىكى ئوخشاش نوقتىنى تەكىتلەش مەقسەت قىلىنغان.

بارلىق ھالاك قىلىنىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك قىسسىلەردىن كېيىن مۇنداق دېيىلگەن:

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ

« بىز ئۇلارغا زۇلۇم قىلمىدۇق، لېكىن ئۇلار ئۆزلىرىگە ئۆزلىرى زۇلۇم قىلدى. رەببىڭنىڭ (ئۇلارنى ھالاك قىلىش) پەرمانى كەلگەندە، ئۇلارنىڭ الله نى قويۇپ ئىبادەت قىلغان مەبۇدلىرى ھېچ نەرسىگە ئەسقاتمىدى، بۇلار ئۇلارغا پەقەت ھالاكتىنىڭ تىزلىششىدىن باشقا بىر پايدا ئېلىپ كەلمىدى » (101).

بۇ ئايەتلەردىن كېيىن، رەسۇلۇللاھنىڭ چاچلىرىنىڭ ئاقىرىپ كېتىشىگە سەۋەپ بولغان ئايەتلەر بايان قىلىنغان:

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (112) وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ (113)

« (ئى مۇھەممەد!) الله سىنى بۇيرۇغاندەك توغرا يولدا بولغىن، ساڭا ئىمان ئېيتقانلارمۇ توغرا يولدا بولسۇن. (مەنئى قىلىنغان ئىشلارنى قىلىپ) الله نىڭ چەكلىرىدىن چىقىپ كەتمەڭلار، شۇبھىسىزكى، الله قىلمىشىڭلارنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر. زالىملارغا مايىل بولماڭلار، (مايىل بولساڭلار) دوزاخ ئازابىغا قالىسىلەر، سىلەرگە الله تىن باشقا (دوزاختىن قۇتۇلدۇرىدىغان) ھېچ يارەمچى يوقتۇر، ئاندىن كېيىن ھېچ يارەمگە ئېرىشەلمەيسىلەر » (112 ـ 113).

رەسۇلۇللاھنىڭ چېچىنىڭ ئاقىرىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان ئەسلى مەسىلە، قەۋمىنىڭ دەپئىسى مۇمكىن بولمايدىغان بىر ھالاكەت باسقۇچىغا كىرىپ قېلىش ئەندىشىسى ئىدى. بۇ سۈرە نازىل بولغان مەزگىلدە، رەسۇلۇللاھنىڭ روھى ھالىتىنى مۇنداق تەخمىن قىلىش مۇمكىن. يەنى، ئۇ ئىلاھىي ئىرادىگە بويسۇنۇشتا گەدەنكەشلىك قىلغان قۇرەيشكە، سەركەشلىك قىلغان بۇ تۇققانلىرىغا بىرە بالا كېلىپ قالارمۇ دەپ ئەندىشە قىلغانىدى. بۇ سۈرىدىكى قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇشلار رەسۇلۇللاھنى تېخىمۇ ئەندىشىگە سالغان بولۇپ، رەسۇلۇللاھنىڭ چاچلىرىنىڭ ئاقىرىپ كېتىشىگە بۇ ئامىل سەۋەپ بولغان بولسا كېرەك.

سۈرىنىڭ ئاخىرىدىكى ئايەتلەر ئارقىمۇ ـ ئارقا تەھدىد خاراكتېرىگە ئىگە بولۇپ، ئوچۇق ھالدا تەھدىد بولمىغان ئايەتلەردىمۇ يېپىق ھالدا تەھدىد پۈرىقى چىقىپ تۇرىدۇ. ئىلاھىي

هالاك قانۇنى دېيىلدىغان بىر قانۇن بولغان بولسا، ئۇ قانۇننى تۆۋەندىكى ئايەتلەر ئېنىق بايان قىلماقتا:

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ (**117**) وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ (**118**)

« رەببىڭ ئاھالىسى ياخشى بولغان يۇرتلارنى، پەقەت ئازغۇن ئېتىقاد سەۋەبىدىن زۇلۇم سېلىپ ھالاك قىلمايدۇ. ئەگەر پەرۋەردىگارىڭ خالىسا ئىدى، پۈتۈن ئادەملەرنى ئەلۋەتتە بىر ئۈممەت (يەنى بىر دىندا) قىلاتتى، (ئۇ بۇنداق بولۇشنى خالىمىغانلىقى ئۈچۈن) ئۇلار (يەنى ئىنسانلار) پەرقلىق چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولۇپ كەلدى » (117 – 118).

ھەر چاچ مەيلى دۇنيالىق بولسۇن ۋەياكى باشقا بىر يولدا بولسۇن، بىر داۋا يولدا ئاقىرىدۇ. چاچلىرىنى ۋەھىي بىلەن ئاقارتقانلارغا سالام بولسۇن!

يۈسۈپ سۈرىسى

سۈرىنىڭ مەلۇم بولغان بىردىنبىر ئىسمى « يۈسۈپ » بولۇپ، سۈرىدە باشتىن ئاياغ يۈسۈپ پەيغەمبەرنىڭ قىسىسى بايان قىلىنغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

ھەزرىتى يۈسۈپ ھەققىدىكى مەلۇماتلار بۇ سۈرىدىن باشقا، ئەنئام ۋە مۇئمىن سۈرىلىرىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. بىراق، « قىسسەلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى » دەپ نام ئالغان يۈسۈپ قىسىسى بۇ سۈرىدە باشتىن ئاياغ كەڭ دائىرىدە بايان قىلىنغان. قۇرئاندا كىشى ئىسمى بىلەن ئاتالغان سەككىز سۈرە بولۇپ، يۈسۈپ سۈرىسى ئۇلاردىن بىرى.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، ھىجرەتكە يېقىن بىر مەزگىلگە، يەنى ھىجرەتتىن 2 – 3 يىل بۇرۇن، تائىف ۋەقەسىدىن كېيىنكى مەزگىلگە توغرا كېلىدۇ. سۈرە مەزمۇن جەھەتتىن باشتىن ئاياغ بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولۇپ، بىر قېتىمدىلا نازىل بولغان بولسا كېرەك. دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەردە ھۇد – ھىجر سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ ئورۇن ۋەھىينىڭ نازىل بولۇش جەريانى، رەسۇلۇللاھنىڭ ھاياتى ۋە سۈرىنىڭ مەزمۇنى نوقتىسىدىن مۇۋاپىق كۆرۈلمەكتە.

بۇ سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى « بىر كىشى نېمە ئىش قىلالايدۇ؟ » سوئالىنىڭ جاۋابى بولۇپ، ئىمان، ئىخلاس، ئىلىم، لاياقەت، ئىپپەت، غەيرەت، سەبىر ۋە سابات (مۇستەھكەم تۇرۇش) بىلەن بىر كىشى چوڭ بىر جەمئىيەتنى توغرا يولغا يۈزلەندۈرەلەيدۇ، دېمەكتە. سۈرىنىڭ تېمىسى كەنئان دىيارىدا ۋە پەيغەمبەر ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، كىچىك ۋاقتىدىلا ئانىسىدىن ئايرىلىپ يېتىم قالغان، ھەسەت سەۋەبىدىن قېرىنداشلىرى تەرىپىدىن قۇدۇققا تاشلانغان، قۇل ئورنىدا سېتىلغان، ئىپپىتى سەۋەبىدىن زىندانغا تاشلانغان ھەزرىتى يۈسۈپنىڭ مىسىرغا ھۆكۈمران بولۇش ھېكايىسىدۇر.

قىسسىدە ئىككى مۇھەببەتنىڭ ھېكايىسى بايان قىلىناقتا. يەنى، زۇلەيخانىڭ خوراتقۇچى مۇھەببەتى ۋە ھەزرىتى ياقۇپنىڭ بېغىشلىغۇچى مۇھەببىتى. بۇ ئىككى مۇھەببەتتە مۇھەببەت باغلانغۇچى شەخس ھەزرىتى يۈسۈپتۇر. لېكىن، زۇلەيخا يۈسۈپ ئارقىلىق ئۆز ئارزۇ – خاھىشنى ياخشى كۆرگەن، ھەزرىتى ياقۇپ يۈسۈپ ئۈستىدىن مەزلۇملۇق ۋە ناھەقچىلىققە سەبىر قىلىشنى ياخشى كۆرگەنىدى.

سۈرە ئائىلىنىڭ باشقا ئەزالىرى بولغان يۇنۇس ۋە ھۇد سۈرىسىگە ئوخشاش « ئەلىف – لام – را » ھەرپى بىلەن باشلانغان. سۈرىنىڭ ئەسلى مەقسىتىنىڭ « ھېكايە بايان قىلىش » ئەمەسلىكى سۈرە باشلىنىشتىلا بىلدۈرۈلگەن. « ئەلىف، لام، را. بۇ ھەقىقەتنى بايان قىلغان كىتابنىڭ (بولۇپ ئۆتكەنلەرنى) ئېنىق بايان قىلغان ئايەتلىرىدۇر » (1) دەپ سۆز باشلىنىدۇ. يەنى، بۇ سۈرىدە ھەزرىتى يۈسۈپنىڭ تارىخى ھاياتى ئۈستىدىن بارلىق زامان ۋە ماكانلارنى ھالقىغان « ئەبەدى ھەقىقەتلەرنى » چۈشەندۈرىدۇ. سۈرىدە ھېچقانداق بىر تەپسىرلەر بىلەن شەرھىلەپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان ئىبرەتلەرنى بايان قىلىنغان:

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ

« يۈسۈپنىڭ ۋە قېرىنداشلىرىنىڭ (قىسسىسىدە) سورىغۇچىلار ئۈچۈن ئاللاھ نىڭ قۇدرىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان نۇرغۇن ئالامەتلەر بار » (7).

سۈرىنىڭ باشلىنىشىدىلا ئىلاھىي كالامنىڭ ئەرەپچە نازىل بولغانلىقى تەكىتلەنگەن (2). چۈنكى، ئاللاھ نىڭ ئىنسانلار ئىشلەتكەن تىللار ئىچىدىن بىرى ئارقىلىق خەۋەر ئەۋەتىشنىڭ بىر مەقسىتى بار، يەنى « دېمەكچى بولغىنىنى خىتاب قىلىنغۇچىغا بىلدۈرۈش ». بۇ قۇرئان تىلى بولغان ئەرەپچە، ئىنجىل تىلى ئارامچە، تەۋرات تىلى ئىبرانى ئۈچۈنمۇ شۇنداقتۇر. ئۈچىنچى ئايەتنىڭ تېمىسىمۇ ۋەھىينىڭ چۈشۈنۈشلۈك بولىشى بولۇپ، ئايەتتە مۇنداق دېيىلگەن:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (2) نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ (3)

« شۈبھىسىزكى، سىلەرنى چۈشەنسۇن دەپ، ئۇنى ئەرەبچە قۇرئان قىلىپ نازىل قىلدۇق. بۇ قۇرئاننى ساڭا ۋەھيى قىلىش ئارقىلىق ئەڭ چىرايلىق قىسسىنى ساڭا بايان قىلىپ بېرىمىز، بۇنىڭدىن بۇرۇن بۇ قىسسىدىن ھەقىقەتەن بىخەۋەر ئىدىڭ » (2 – 3).

ئۈچ ئايەتلىك بۇ باشلىنىشتىن كېيىن، يۈسۈف قىسسىسىنىڭ بايان قىلىنىش مەقسىتىنىڭ « ساۋاق بېرىش » ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان. بۇ باشلىنىش بۆلىكى ئىچىدە قۇرئان ۋەھيي تىلىنىڭ ئەرەپچە بولغانلىقىدىن، خىتاب قىلىنغۇچىلارنىڭ ئىنكارچى مەككىلىكلەر ئىكەنلىكى مەلۇم. لېكىن، بۇ قىسسە ئارقىلىق ساۋاق بېرىلمەكچى بولغان كىشىلەر پەقەت بۇ ئىنكارچىلارلا ئەمەس. قىسسە ئاساسەن خىتاب قىلىۋاتقان ئۈچ گۇرۇپ بار:

1. كاپىرلار / ئىنكارچىلار
2. مۇئمىنلەر
3. رەسۇلۇللاھ

قىسسە ھەزرىتى يۈسۈپنىڭ چۈشى بىلەن باشلىنىدۇ. بۇ نوقتىدا ئۈچ ئالەم بار ئىدى:

1. ئالەمى مۇلك – كۆرۈنگەن ماددىي ئالەم
2. ئالەمى غەيب – كۆرۈنمەيدىغان ئالەملەرنىڭ ھەممىسى
3. ئالەمى مىسال – كۆرۈنگەن بىلەن كۆرۈنمەيدىغانلار ئارىسىدا قالغان، بىر تەرىپىدە ئالەمى مۇلك، يەنە بىر تەرەپتە ئالەمى غەيبكە ئېچىلغان « تەمسىل » ئالەمدۇر. چۈشلەر بۇ ئالەمگە ئائىتتۇر. بۇ سەۋەپتىن چۈشلەر تەستىقمۇ قىلنمايدۇ، رەتمۇ قىلنمايدۇ، پەقەت تەبىر بېرىلىدۇ. تەبىر « كېچىك » مەنىسىدىكى « ئۇبۇر »دىن كەلگەن. ئىبرەت سۆزىمۇ ئوخشاش يىلتىزدىن كەلگەن. چۈشلەرنىڭ ھەقىقىتىگە ئېرىشىش ئۈچۈن « ئەجىر قىلىش » كېرەك. ئەقىل بۇ ئىش ئۈستىدە تەر ئاققۇزماي تۇرۇپ چۈشكە تەبىر بەرگىلى بولمايدۇ. يەنى ئالەمى مىسالغا ئائىت كۆرۈنۈشلەر بىرەر سىمۋول ۋە بەلگە بولۇپ، بۇلار تەمسىل قىلغان شەيئىلەرنىڭ ئەسلىگە يېتىش ئۈچۈن بەزى « تار كېچىك »لەردىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

سۈرىدە چۈش ئۈچ قېتىم ئوتتۇرىغا چىقىدۇ:

1. يۈسۈپنىڭ چۈشى. ئۇ چۈشىدە 11 پىلانىت، ئاي ۋە كۈننىڭ ئۆزىگە سەجدە قىلغانلىقىنى كۆرگەنىدى (4 – 6).
2. مەھكۇملارنىڭ چۈشى. يۈسۈپ زۇلەيخانىڭ تۆھمىتى بىلەن زىندانغا تاشلانغانىدى. ئۇ زىندانىدىكى ۋاقتىدا مەھكۇملارنىڭ چۈشگە تەبىر ئېيتىپ بېرىدۇ (36 – 37). تەبىر ئېيتقان چۈشى تەبىرىگە ماس ھالدا ريئاللىققا ئايلىنىدۇ. يۈسۈپ چۈش تەبىرىنى تەۋھىدكە چاقىرىشنىڭ بىر ۋاستىسى سۈپىتىدە ئىشلىتىدۇ (38 – 40). يەنى، ئاللاھ نىڭ ئۆزىگە ئاتا قىلغان قابىلىيەتنى ئاللاھ يولىدا ئىشلىتىدۇ.
3. مەلىك (مىسىر ھۆكۈمدارى)نىڭ چۈشى. ھەزرىتى يۈسۈپ مەلىكنىڭ ئەتراپىدىكىلەر تەبىر ئېيتالمىغان چۈشگە تەبىر ئېيتىپ بېرىدۇ (43 – 50). مىسىر ھۆكۈمدارى تەبىر ئېيتىلغان چۈشنىڭ ريئال ھاياتتىكى ئىجراسىنى يۈسۈپكە تاپشۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يۈسۈپ مىسىردىكى پۈتۈن ئىقتىسادى ئىشلىرىغا مەسئۇل بىردىنبىر كىشىگە ئايلىنىدۇ. ھەزرىتى يۈسۈپنىڭ ھاياتىدىكى ئۈچ چۈش، ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئۈچ بۇرۇلۇش نوقتىسىنى تەشكىل قىلغانىدى. دادىسى ياقۇپقا ئېيتىپ بەرگەن چۈشى ھەقىقەتەن ياخشى چۈش ئىدى. لېكىن چۈشنىڭ مۇلاھىزىسى، مۇلاھىزىنىڭ ھەقىقەت بولىشى ئۈچۈن بىسىشقا تېگىشلىك ناھايىتى ئۇزۇن بىر يول، تارتىدىغان كۆپ جەۋىر – جاپا، تۆكۈشكە تېگىشلىك كۆپ تەر، بېرىشكە تېگىشلىك ئېغىر بەدەللەر بار ئىدى. ھەزرىتى ياقۇپ بۇ چۈشنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تەدبىر ئالغان بولسىمۇ، لېكىن تەدبىرى تەقدىرگە بويۇن ئەگگەنىدى:

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ (5) وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (6)

ئاتىسى (يەنى ياقۇب ئەلەيھىسسالام): « ئى ئوغلۇم! چۈشۈڭنى قېرىنداشلىرىڭغا ئېيتمىغىن، ساڭا سۈيقەست قىلىپ قالمىسۇن، شەيتان ئىنسانغا ھەقىقەتەن ئاشكارا دۈشمەندۇر » دېدى. بۇنىڭ مەنىسى، پەرۋەردىگارىڭ سېنى (پەيغەمبەرلىككە) تاللايدۇ، ساڭا ۋەقە – ھادىسىلەرنىڭ ئاستىدا ياتقان ھەقىقەتلەرنى ئۆگىتىدۇ / ساڭا چۈش تەبىرىنى بىلدۈرىدۇ، ئەجدادلىرىڭ ئىبراھىم، ئىسھاقلارغا ئىلگىرى الله ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ نېمىتىنى بەرگىنىدەك، ساڭىمۇ، ياقۇب ئەۋلادىغىمۇ ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ نېمىتىنى بېرىدۇ. شۇبھىسىزكى، پەرۋەردىگارىڭ (ئۆز مەرھەمىتىگە كىمنىڭ لايىق ئىكەنلىكىنى) ئوبدان بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر (5 – 6).

ھەزرىتى ياقۇپ، ئوغلى يۇسۇپنىڭ چۈشىگە توغرا تەبىر بەرگەنىدى. ئۇ، چۈشكە رەببىنىڭ يۇسۇپنى تاللىغانلىقى ۋە نېمىتىنى ئۇنىڭ بىلەن تاماملايدىغانلىقى شەكلىدە تەبىر بەرگەنىدى. ئايەتنىڭ ئالىم ۋە ھەكىم ئىسمى بىلەن ئاخىرلىشىشى ھەقىقەتەن چوڭقۇر مەنىگە ئىگە. ھەزرىتى ياقۇپ، بۇ ئارقىلىق ھېچقانداق بىر تەبىرنىڭ ھەقىقەتنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالالمايدىغانلىقىنى ئېپادىلىمەكتە ئىدى. ھەكىم ئىسمى، كۆرۈلگەن، كۆرسىتىلگەن، كۆرگۈچىنىڭ مەۋجۇدىلىقىنىڭ ۋە پۈتۈن بۇلارنىڭ ئارقا پەردىسىدە يۈز بېرىدىغانلارنىڭ، ھەتتا ئېلىنغان تەدبىرگە قارىماستىن يۈز بەرگەن ھەر ئىشنىڭ ئارقىسىدە چەكسىز ھېكمەت بارلىقىنى ئېپادىلەيدۇ.

دەرۋەقە پەيغەمبەر ئاتىنىڭ تەدبىرى تەقدىرنى توسۇپ قالالمىدى. ئۆلتۈرۈۋېتىشنى پىلانلىغان قېرىنداشلار، يۇسۇپنى قۇدۇقتا تاشلۇۋېتىش بىلەن كۇپايىلەنىدى. يۇسۇپنىڭ بەدىنى قۇدۇقتا قالدى، ئۇنى قۇدۇقتا تاشلىغانلارنىڭ ئەقلى قۇدۇقتا قالدى. كۈن كەلدى، يۇسۇپ قۇدۇقتىن چىقتى، بىراق ئۇنى قۇدۇقتا تاشلۇۋەتكەنلەرنىڭ ئەقلى قۇدۇقتىن چىقالمىدى. شەيتاننى شەيتان قىلغان رەشىك – ھەسەت، قېرىنداشنى قېرىنداش قاتىلى قىلىپ قويغىلى تاس قالغانىدى.

ھەزرىتى يۇسۇپنىڭ قۇدۇقتىن باشلانغان ھايات ھېكايىسى، كارۋانلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن قۇل بازىرىدا ئاخىرلاشتى. ئۇنى ناھايىتى ئاز پۇلغا ساتتى (20). يەنى ئىلكىڭزگە ئۆتكەننىڭ قىممىتىنى بىلمىسىڭىز، ئۇ سىزگە بىكارغا كەلگەن تەقدىردىمۇ، ساتقان ۋاقتىڭزدا زىيان تارتىسىز. قىسسە كىشىگە خۇددى يۇسۇپنىڭ ھېكايىسىنى بايان قىلغاندەك تۈيغۇ بېرىدۇ، لېكىن دىققەت بىلەن زەڭ سېلىپ قارىغان ۋاقتىڭزدا، خىتاب قىلىنغۇچىغا « ھازىر ۋە بۇ جايدا » ياشاۋاتقان ھاياتنى بايان قىلىپ بېرىدۇ. مەسىلەن: « الله (خالىغان) ئىشنى ئاشۇرۇشقا قادىردۇر، لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى (بۇنى) ئۇقمايدۇ » (21)، « ياخشى ئىش قىلغۇچىلارنى مۇشۇنداق مۇكاپاتلايمىز » (22) دېگەندەك بۇ ھېكمەتلەرگە كۇندىلىك ھاياتتا شاھىت بولىمىز. سۈرىدە بۇنىڭغا ئوخشاش ئېپادىلەر، پەقەت ھەزرىتى يۇسۇپ ئۈچۈنلا ئىشلىتىلگەنمۇ؟ ئەلۋەتتە، ئۇنداق ئەمەس.

ئەمدى سۈرىدىكى ئۈچ كۆينەك مىسالىغا قاراپ باقايلى...

بىرىنچى كۆينەك، يۇسۇپنىڭ قانغا بويالغان كۆينىكى بولۇپ، بۇ ھەزرىتى ياقۇپقا يەتكەن مۇسىبەت خەۋىرىنىڭ يالغان شاھىدى سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەنىدى. لېكىن، كۆينەك يالغان شاھىتلىقنى رەت قىلىپ، ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتتى. يەنى بۇرە يىگەن بىرسىنىڭ كۆينىكى

ئەمەسلىكىنى، يۈسۈپنى بۆرە يەپ كەتمىگەنلىكىنى، بۇنىڭ بىر توقۇلما ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. يۈسۈپنىڭ، كۆينەكنى ئېلىپ كەلگەن قېرىنداشلىرى يالغان ئېيتقان، كۆينەك ھەقىقەتنى بايان قىلغانىدى.

ئىككىنچى كۆينەكمۇ ھەقىقەتنى بايان قىلىپ، زۇلەيخانىڭ تۆھمىتىنى يۈزىگە ئۇرغان، يۈسۈپكە قۇرۇلغان تۇزاقنىڭ ئەپتى – بەشرىسىنى ئېچىپ بەرگەنىدى. ئارقىدىن يېرتىلغان ھالىتى بىلەن ھەق ۋە ھەقىقەت تەرەپتە تۇرغانىدى. كۆينەك ئىككىنچى قېتىم ھەقىقەتكە شاھىتلىق قىلدى.

ئۇچىنچى كۆينەك، يۈسۈپنىڭ ئاتىسى ياقۇپقا ئەۋەتكەن كۆينىكى بولۇپ، ئۇمۇ ھەقىقەتنى بايان قىلغانىدى. ئۇ گۇماندىن ئۈستۈن كەلگەن « ئىپىپەت كۆينىكىنىڭ » دەل ئۆزى ئىدى. چۈنكى يۈسۈپ دادىسىغا بىر كۆينەك ئەۋەتمىگەن، « كۆينىكنى »مۇ ئەۋەتمىگەنىدى. ئايەتتە تىلغا ئېلىنغانىدەك « مانا بۇ كۆينىكىمنى ئېلىپ بېرىڭلار » دېگەنىدى. بۇنىڭدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، ھەزرىتى ياقۇپنىڭ كۆزىنى توسقان پەردىسىنى، يەنە ئىپىپەت كۆينىكى بىلەن ئېلىۋەتكەنىدى.

ھەزرىتى ياقۇپ ئۆلگەنلىكىگە ھەممە كىشى ئىشەنگەن ھەزرىتى يۈسۈپنى پەقەت ئۇنتۇمىغان بولۇپ، « مەن يۈسۈپنىڭ ھىدىنى ئېلىۋاتىمەن » دېگەنىدى (94). پاك مۇھەببەت ئۇچۇن ئىككى كۆزىنى پىدا قىلغان ھەزرىتى ياقۇب، بۇنىڭ بەدىلىگە بىر بۇرۇنغا ئىگە بولغان بولۇپ، ئۇ بۇرۇن مىڭ كۆز كۆرەلمىگەن نوقتىدىن يۈسۈپنىڭ ھىدىنى ئالغانىدى.

ئەسلىدە ھەزرىتى يۈسۈپتىن ئىبارەت بىر تارىخى شەخسىيەت ئۈستىدىن ھايات ھېكايىسى بايان قىلىنغان شەخس دەل مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللاھ ئىدى. سۈرە، ھەزرىتى مۇھەممەدكە شۇ ھەقىقەتنى بايان قىلغانىدى: « ئى مەككىنىڭ يۈسۈپى! تائىف سېنىڭ قۇدۇقۇڭ، مەككە سېنىڭ زىندانىڭ، ھىجرەت سېنىڭ مىسرىغا سەپىرىڭ، مەدىنە سېنىڭ مىسرىڭ. يۈسۈپنى كۈتكەن خوشاللىنارلىق ئاقىۋەت سېنىمۇ كۈتىۋاتىدۇ! مەككىلىك تۇققانلىرىڭ / قېرىنداشلىرىڭ سېنىڭ جېنىڭغا قەست قىلىۋاتىدۇ، لېكىن بۇ خام خىيال، خالاس.

دەرۋەقە، تارىخ بۇ مۆجىزىۋى خوش خەۋەرنىڭ رىئاللىققا ئايلانغانلىقىنىڭ شاھىدى. كۈنى كەلدى ئۆزىگە دۇنيانى تار قىلغان مەككىلىكلەر قەھەتچىلىككە مۇپتىلا بولدى. خۇددى ھەزرىتى يۈسۈپنىڭ ھەسەتخور قېرىنداشلىرىغا يارىدەم قىلغىنىدەك، رەسۇلۇللاھمۇ ئۆزىنى قوغلاپ چىقىرىۋەتكەن مەككىلىكلەرگە يارىدەم قولىنى ئۇزاتتى. خەيبەردىن كەلگەن كۆمۈشلەرنى مەككىنىڭ ھاكاۋۇر رەئىسى ئەبۇ سۇفيانغا ئارقىلىق، يوقسۇل مەككىلەرگە ئوزۇق – تۈلۈك ئېلىپ تارقىتىپ بېرىش ئۇچۇن ئەۋەتتى. غالىب قوشۇنى بىلەن جېنىغا قەست قىلغان مەككىگە كىردى. كەبىنىڭ ھويلىسىدا ئەندىشە ئىچىدە ئاغزىغا قاراپ تۇرغان مەككىلىكلەردىن :

- بۇگۈن سىلەرگە نېمە قىلىشىم ھەققىدە نېمىلەرنى ئويلاۋاتىسىلەر؟ - دەپ سوردى.
- سەن پەزىلەتلىك بىر ئاتىنىڭ ئوغلى، سەندىن پەقەت ياخشىلىق كۈتىمىز! – دەپ جاۋاپ بېرىشتى.
- خۇددى يۈسۈپ قېرىنداشلىرىغا ئېيتقىنىدەك، مەنمۇ : « بۇگۈن سىلەر ئەيىبلەشكە ئۇچرىمايسىلەر! » دەيمەن، دېدى.

رەسۇلۇللاھ يۇسۇپ سۈرىسىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەندى. كىم بىلىدۇ، بەلكىم رەسۇلۇللاھ ھەزرىتى ئەبۇ بەكىرگە سەۋر تېغىدا ھايات – مامات خەۋپى كۆز ئالدىدا نامايەن بولغان ئەنە شۇ « ئۇچىنچىسى ئاللاھ بولغان ئىككى كىشىگە كىم نېمە قىلالايدۇ ئى ئەبۇ بەكىر! » دېگەن ۋاقىتىدا، بۇ خوش بىشارەتكە ئاساسلانغان بولسا كېرەك.

سۈرە باشتىن ئاخىر خىتاب قىلىنغۇچىلىرىغا قارىتا بەلگىلىك مەقسەتنى ئىپادىلىگەن سىمۋوللار بىلەن تولۇپ تاشقان. بۇلاردىن بىرىنچىسى « كۆينەك » سىمۋولى بولۇپ، ھەسەتنىڭ شاھىدى بولغان يۇسۇپنىڭ قانلىق كۆينىكى ۋە زۇلەيخا ئارقىدىن يىرتىۋەتكەن ئىپپەت كۆينىكى. بۇ ئارقىلىق « ھەممىگلار بىر يۇسۇپ ۋە ھەر يۇسۇپنىڭ بىر زۇلەيخاسى بار. كۆينىكىڭىزنىڭ قەيەردىن يىرتىلغانلىقىغا دىققەت قىلىڭ. كۆرمەيدىغان كۆزلەرنى ئاچقان بىر جىسمى كۆينەك ئەمەس، بەلكى ئىپپەت كۆينىكىدۇر. كارامەت كۆينەكتە ئەمەس، ئىپپەتتە » دېمەكتە.

گەرچە بۇ قىسسىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن باش قەھرىمانلار يۇسۇپ ۋە زۇلەيخا بولغان بولسىمۇ، ئۇلار ئارقىلىق ھەقىقىي تۈردە يارىتىلغان ئوبراز « ئىپپەت ۋە شەھۋەت »تۇر. قىسسە ئىپپەتنىڭ شەھۋەتتىن غالىپ كەلگەنلىكىنى بايان قىلماقتا.

يۇسۇپ قىسسىسى تەۋراتتىمۇ بايان قىلىندۇ، لېكىن بۇ ئىككى قىسسىنى سېلىشتۇرۇپ ئوقۇش، قۇرئاننىڭ ئارىدىكى پەرىقنى كۆرسىتىشكە يېتىپ ئاشىدۇ. تەۋراتتىكى بايانىدا نە يۇسۇپ يۇسۇپتۇر، نە ياقۇپ ياقۇپتۇر پەيغەمبەردۇر. تەۋراتتىكى بايانلار قوپال، ماددىي ۋە ھېكمەتسىز بولۇپ، قۇرئاندىكى بايانلار ئەدەبى، مەنىۋىي ۋە ھېكمەتلەر بىلەن تولۇپ تاشقان.

يۇسۇپ قىسسىسىدىن كېيىن، خىتاب قۇرئان ۋەھىينىڭ تۈنجى خىتاب قىلىنغۇچىسى بولغان رەسۇلۇللاھقا قارىتىلىدۇ (102). بىۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھنىڭ ئۈمىد – ئارزۇلىرىنى، يەنى دىلىدىكى سۆزنى بايان قىلىدۇ. بۇ ئارزۇنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئىنكارچى قەۋمىنىڭ مۆجىزە تەلىپى كەلمەكتە. بۇ تەمەنىڭ مەنىۋىي كۆلەڭگۈسى ئەلۋەتتە رەسۇلۇللاھنىڭ قەلبىگە چۈشكەندى. مانا بۇ نوقتىدا، قۇرئان بارلىق مۆجىزە تەمە قىلغان ئىنكارچى ھاماقەتلەرگە بىر تەستەكتىنمۇ قاتتىق تۈيغۇ بېرىدىغان ئايەت بىلەن جاۋاپ بېرىدۇ:

« ئاسمانلاردا ۋە زېمىندا (الله نىڭ قۇدرىتىنىڭ) نۇرغۇن ئالامەتلىرى بارىكى، ئۇلار ئۇنىڭ يېنىدىن دىققەت قىلماستىن ئۆتۈپ كېتىدۇ » (105).

خۇلاسىلىگەندە، قايسى ساھەدە بولسۇن ئەڭ ياخشى ماقامنىڭ پىلانىنى ئاللاھ قىلىدۇ. بۇ پىلاننى ئاللاھ نى ھېساپقا قېتىپ تۇرۇپ قىلغۇچىلار غەلبە قازىنىدۇ.

ھىجر سۈرىسى

سۈرە ھىجر ئىسمىنى 80 ـ ئايىتىدىن ئالغان.

ھىجر « قورام تاشلىق جاي » ياكى « يېپىق ھاۋزا » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان بولۇپ، تارىخى مەنبەلەردە قەدىم زامانلاردىن تارتىپ سەمۇد قەۋمى ياشىغان جاي ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەن. بۇ رايون قورام تاشلار بىلەن قاپلانغان بولۇپ، ۋولقان پارتلىشى بىلەن

شەكللەنگەن. يۇنان ۋە رىم مەنبەلىرىدە « ھەگرا » دەپ ئاتالغان. بۇ جاي باشتىن ئاياغ مېمارچىلىققا قولايلىق غايەت چوڭ قورام تاشلار بىلەن قاپلانغانلىقتىن بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بۇ قورام تاشلار شۇنداق چوڭ بولۇپ، ئۇزۇنلىقى 1500 مېتىر، كەڭلىكى 700 مېتىر، ئېگىزلىكى 100 مېتىر ئەتراپىدا. باشقا بىر ئىزاھاتقا قارىغاندا، شەھەر قورام تاشلار ئويۇپ بىنا قىلىنغانلىقتىن ھجر دەپ ئاتالغان. بۇ قورام تاشلار شەھىرى، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ھەشەمتى بىلەن كۆنىمىزدىمۇ مەۋجۇدلىقىنى ساقلاپ كەلمەكتە. ھالاك قىلىنغان بۇ قورام تاش شەھىرىنىڭ ئاھالىسى، كۆنىمىزدە مەدائىنى سالىھ (سالىھنىڭ شەھىرى) دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ جاي مەدىنىدىن 400 كىلومېتىر يىراقلىقتا بولۇپ، بۇگۈنكى سەئۇدي ئەرەبىستان تېرىتوريىسى ئىچىدە يەر ئالماقتا.

سەمۇد، بەھەيۋەت مەۋجۇدلىقى ۋە پاجىئەلىك ئاقىۋىتى بىلەن ئەرەپ يېرىم ئارىلى خەلقىنىڭ خاتىرىسىدە يەر ئالغان بولۇپ، گۇللەنگەن بىر مەدەنىيەتنى تەمسىل قىلغانىدى. ئۇلار مەزكۇر رايونغا چۈشكەن ھۆل – يېقىن مىقدارىنىڭ چەكلىك بولىشىغا قارىماي، بىر سۇ مەدەنىيىتى بەرپا قىلغانىدى. ئۇلار كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان سۇ يوللىرى ۋە سۇنى ياخشى ساقلايدىغان سۇ ئامبارلارنى بەرپا قىلغانىدى. سەمۇد، « ئاز سۇ » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

سۈرە تۇنجى تەرىپلەردە يۈسۈپ سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. بۇ رىسالەتنىڭ 10 – ياكى 11 – يىلىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ھجر سۈرىسىنىڭ قۇرەيش بويىقۇتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەزگىلدە چۈشكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئۆتمۈش قەۋملەرنىڭ ھالاكىتىنى بايان قىلغان قىسسىلەر، قۇرەيش بويىقۇتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەزگىلدە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ تىپىك ئالاھىدىلىكى بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ئىنكارچىلارنى ئاگاھلاندۇرۇش مەقسەت قىلىنغان. بۇ سۈرىدىمۇ « ئەگەر سىلەرمۇ بۇلارغا ئوخشاش ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرساڭلار، ئاقىۋىتىڭلار سالىھ قەۋمىنىڭ ئاقىۋىتى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ » دېيىلمەكتە.

سۈرىنىڭ تېمىسى، تىلى، ئۇسلۇبى ۋە لىرىك قۇرۇلمىسىدىن مەككىدە نازىل بولغانلىقى ئېنىق نامايەن بولماقتا. بارلىق نوپۇزلۇق ئالىملارنىڭ ھەممىسى سۈرىنىڭ پۈتۈنلەي مەككىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە ھەمپىكىر.

ھجر سۈرىسىنىڭ ئانا تېمىسى « ئىنسان » بولۇپ، بۇ سەۋەپتىن ئىنساننىڭ ئېلېمېنتلىق قۇرۇلمىسىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان، قۇرئاندا نادىر ئىشلىتىلگەن ئۇقۇملار بۇ سۈرىدە زىچ ھالدا ئىشلىتىلگەن (26، 28، 33). سۈرىنىڭ كىرىش قىسمىمۇ ئاساسەن بۇ ئانا تېمىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، سۈرە ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغانلارنى ئاگاھلاندۇرغان ھالدا باشلانغان. چۈنكى، ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھ، ئىنساننىڭ ئۆزىنى ئۆزى زايا قىلىۋېتىشىگە رازى ئەمەس. ئىنسان ئاللاھ نىڭ شاھ ئەسەرى. ئىلاھي بىر شاھ ئەسەر بولغان ئىنساننىڭ ئۆزىنى زايا قىلىۋېتىشى، ئەسلىدە ئاللاھ نىڭ ئەجرىنى ئىسراپ قىلىۋەتكەنلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس. سۈرىنىڭ باشلىنىشىدىكى بۇ ئايەتلەر، بۇ نەزەر بىلەن ئوقۇلغان ۋاقىتتا، ئىلاھي شەپقەت ۋە مەرھەمەتنىڭ بىر ئىپادىسىنى ئەكس ئەتتۈرمەكتە:

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ (1) رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ (2)

« ئەلىف، لام، را. بۇ، كىتابنىڭ ـ ئۆزى چۈشۈنۈشلىك ۋە بايان قىلغۇچى روشەن قۇرئاننىڭ ئايەتلىرىدۇر. كاپىرلار (قىيامەتنىڭ دەھشىتىنى كۆرگەندە، دۇنيادىكى چېغىمىزدا) مۇسۇلمان بولغان بولساقچۇ، دەپ ئارمان قىلىدۇ » (1 ـ 2).

ئىلاهىي شەپقەت، بۇ ئايەتلەردىن كېيىن مۇنداق بايان قىلىنغان: « بىز هەر قانداق بىر شەھەرنى (ئالدى بىلەن) چۈشەنگىلى بولىدىغان ئىلاهىي بىر ۋەهىي ئەۋەتمەي تۇرۇپ هالاك قىلمىدۇق » (4). بۇ ئىلاهىي شەپقەتنىڭ بىر ئىپادىسى ئىدى. ئىنسانغا ئەقىلنىڭ بېرىلىشىمۇ، ئىنساننىڭ توغرا يولنى تېپىشى ئۈچۈن يېتەرلىك ئىدى. ئەمما، ئاللاه رەهمەت ئۈستىگە رەهمەت ئاتا قىلىپ ۋەهىي بىلەن ئىنسانىنى ئىتىبارغا ئېلىشى، ئۇنىڭ رەهمىتىنىڭ بىر نامايەندىسىدۇر. ئۇنداقتا، ئۇنىڭ رەهمىتىنىڭ ئەڭ چوڭ تەجەللىسى بولغان ۋەهىنى ئېلىپ كەلگەن ئەلچىنى « مەجنۇن » (6) دېيىش نېمە دېگەنلىك بولىدۇ؟ ئەلۋەتتە، بۇ ئىنساننىڭ تۇزكورلۇقتا چەكتىن ئاشقانلىقىنى بىر ئىپادىسى.

سۈرە هەر ئىنكارچى قەۋمدەك، مەككە مۇشرىكلىرىنىڭمۇ « پەرىشتە رەسۇل » تەلەپلىرىدىن خەۋەر بېرىدۇ (7). ئۇنىڭدىن باشقا، ۋەهىينىڭ خاتىرىلەنگەن تەبىئىتى ئىما قىلىنغان ئەل ـ كىتاب بولىشىغا، هەم ۋەهىينىڭ سۆز شەكلىدىكى بىر خىتاب بولغان قۇرئان ئىكەنلىكىگە كىشىنىڭ دىققەت نەزىرىنى ئاغدۇرىدۇ. سۈرە بۇ شەكلىدە باشلىنىپ، بىزنى تەبىئي هالدا مەزكۇر سۈرىنىڭ سەرخىل ئايىتى بولغان 9 ـ ئايەتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ ئايەت، قۇرئاندىكى قۇرئان ۋەهىينىڭ ئاللاه نىڭ هىمايىسى ئاستىدا ئىكەنلىكىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئايەتلىرىدىن بىرسىدۇر:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

« قۇرئاننى هەقىقەتەن بىز نازىل قىلدۇق ۋە چوقۇم ئۇنى قوغدايمىز » (9).

نەزىرىمىزنى باشتا ئاسمانغا يۈزلەندۈرگەن بۇ سۈرە، ئۇ يەردە ئاللاه نىڭ بۈيۈك قۇدرەت ۋە ئەزىمىتىنى كۆرۈشكە بىزنى دەۋەت قىلىدۇ (16). تېما يەنە ۋەهىينىڭ هىمايە ئاستىغا ئېلىنغانلىقىدۇر. ئوغۇرلۇقچە قۇلاق موللىسى بولماقچى بولغان هەر قانداق شەيتان ۋە شەيتانسىمانلار هەرگىزمۇ ۋەهىيدىن خەۋەردار بولالمايدۇ (17 ـ 18). بۇ يەردە دېيىلمەكچى بولغان مەقسەت ناهايىتى روشەن. يەنى، غەيبتىن خەۋەر بېرىدىغانلىقىنى داۋا قىلغان، ئۆزىگە ۋەهىي ياكى ۋەهىيگە ئوخشاش بىر نەرسە كەلگەنلىكىنى ئىما قىلغان هەر كىم، هەددىنى بىلمەي چەكتىن ئاشقان هالدا ئاللاه ۋە نەبىلەردىن رول تالاشقانلاردۇر. بۇ تۈردىكى هەر قانداق بىر داۋا مەنىۋي « ئوغۇرلۇق »تۇر. ئىشنىڭ ئەجەپلىنەرلىك تەرىپى شۇكى، باشقىلارنى ئالدىغان بۇ خىل كىشىلەرنى شەيتان ئالدىغان بولىشى مۇمكىن. ئالدىنىش بىر ئەهمەقلىق بولغان بولسا، ئالدام خالتىغا چۈشكەنلەرگە ئالدىنىش ئىككى ئەهمەقلىق بولىدۇ.

سۈرىنىڭ داۋامىدا ئىنساننىڭ ئېلىپىنىتلىق قۇرۇلمىسى بايان قىلىنىدۇ (26). ئىنسان كۆرگىلى بولىدىغان ئىرادىلىك مەخلۇقتۇر. ئۇنىڭدىن باشقا، دۇنيا كۆزى بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان ئىرادىلىك مەخلۇقلار بار بولۇپ، قۇرئان بۇلارنىڭ هەممىسىنى جىن دەپ ئاتايدۇ. دۇنيا كۆزى بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان ئىرادىلىك مەخلۇقلارنىڭ يارىتىلىشىدىن بىز قۇرئان

ئارقىلىق خەۋەردار بولىمىز. ئاللاھ ئۇلارنى « كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغان، تىل ئىپادىلەشكە ئاجىز كېلىدىغان بىر ئوتتىن » ياراتقان (27).

ئاندىن بايان خۇددى ئەئراف سۈرىسى 10 ـ 30 ـ ئايەتلىرى ئارىسىدا بايان قىلىنغان بەشەرگە روھ پۈۋلىنىپ ئادەمگە ئايلاندۇرۇش ھەققىدىكى قىسسەگە ئوخشاش، سۈرىدە سۆز يەنە ئىنساننىڭ ئېلىپىنىتلىق قۇرۇلمىسىغا ئۆتىدۇ (28). لېكىن، ئەئراف سۈرىسىدىكى بايان بىلەن ھىجر سۈرىسىدىكى بايانىدا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك گەۋدىلىك پەرىقلەر بار. ئەئرافتا ئىبلىسنىڭ ئىنسانلارغا مۇسەللەت بولغان تەپسىلى بايان قىلىنمايدۇ. بىراق ھىجر سۈرىسىدە ئىبلىسنىڭ ئىنسانغا مۇسەللەت بولىشى كەڭ دائىرىدە بايان قىلىنغان (32 ـ 44).

ئىبلىسنىڭ غەلبىسى، ئىنسان يول قويغان دائىرە ئىچىدە بولىدۇ. بۇنى تۆۋەندىكى ئايەت بايان قىلماقتا:

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ

« مېنىڭ بەندىلىرىمگە (يەنى ئۇلارنى ئازدۇرۇشقا) سېنىڭ كۈچۈڭ يەتمەيدۇ، پەقەت گۇمراھلاردىن ساڭا ئەگەشكەنلەرگىلا (سېنىڭ كۈچۈڭ يېتىدۇ) » (42).

ئىبلىسنىڭ ئېچىنارلىق ھېكايىسىدىن كېيىن سۆز ھالاك قىلىنغان قەۋملەرگە كېلىدۇ. ئەسلىدە بۇ، قۇرئان كۆپ ئىشلىتىدىغان بىر ئۇسلۇبنىڭ ئالاھىدىلىكى. بۇ ئارقىلىق « ئىبلىسنىڭ ئەسكىرى بولغانلارنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتىنى بىلمەكچى بولغانلار، لۇت قەۋمىنىڭ (51 ـ 77)، مەدىيەن ئاھالىسىنىڭ (78 ـ 79)، ھىجر خەلقىنىڭ (80 ـ84) پاجىئەلىك ئاقىۋىتىگە قارىسۇن » دېيىلمەكتە.

بۇ ئەسكەرتىشتىن كېيىن، سۆز ئەسلى ۋە قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىسىغا، يەنى رەسۇلۇللاھقا كەلتۈرۈلگەن. بۇ تارىخى ھالاك ئۆرنەكلىرىدىن كېيىن، رەسۇلۇللاھنىڭ يۈرىكىگە سۇ سېپىلىشى كېرەك ئىدى. مانا بۇ تۆۋەندىكى ئايەتلەر، رەسۇلۇللاھ ئۈچۈن بىر تەسەللىي ھەدىيەسى ئىدى:

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (94) إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ (95)

« ساڭا بۇيرۇلغاننى (يەنى رەببىڭنىڭ ئەمرىنى) ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويغىن، مۇشرىكلار (نىڭ مەسخىرىلىرىگە) پەرۋا قىلمىغىن. سېنى مەسخىرە قىلغۇچىلارغا بىز چوقۇم تېتىيمىز » (94 ـ 95).

بۇ تەسەللىلەرگە نېمە ھاجەت بار ئىدى؟ سەۋەبى تۆۋەندىكى ئايەتتە:

« بىز ئۇلارنىڭ سۆزلىرىدىن يۈرىكىڭنىڭ سېقىلىۋاتقانلىقىنى ئوبدان بىلىمىز » (97).

سۆزىمىزنى خۇلاسىلەك، سۈرىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلەرنى مۇنداق ئىخچاملاشقا بولىدۇ:

بۇنىڭغا ئوخشاش سۈرىلەردىكىدەك ئىنكارچىلارنى قورقۇتقان بىر ئۇسلۇب بىلەن ۋەھىي، شەرئى تەرىپى بىلەن تەكتىلەنگەن نۇبۇۋۋەت، ئىنسانلارنىڭ كوللىكتىپ ئەقلىنى شەكىللەندۈرگەن تارىخ، ئىنساننىڭ ئەبەدىي ئىستىقبالى بولغان ئاخىرەت، بىر كىتاب سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلغان تەبىئەت ۋە ئىنساننىڭ مۇستەھكەم ئىرادىسى بولغان تەۋھىد بايان قىلىنغان.

هالاك قىلىنغان مەدەنىيەتلەر ئۆرنەكلىرى ئارقىلىق، خىتاب قىلىنغۇچىلارنىڭ ئەستە تۇتۇش خاتىرىسىنى يېڭىلىغان مەزكۇر سۈرىنىڭ ئانا تېمىلىرىدىن يەنە بىرسى، پەيغەمبەرلىك مۇئەسسەسدۇر. بۇ دائىرىدە، ۋەھىينىڭ شەخسىيەت بەرپا قىلغۇچى فونكسىيىسىنىڭ ئەڭ تىپىك ئىككى ئۆرنىكى مۇنداق بايان قىلىنغان:

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ

« بەزى كاپىرلارنىڭ بىز بەھرىمەن قىلغان نەرسىلىرىگە كۆز سالمىغىن، ئۇلار (نىڭ ئىمان ئېيتمىغانلىقىدىن) قايغۇرمىغىن، مۆمىنلەرگە كەمتەر بولغىن » (88).

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

« سەن ئۆزۈڭگە ئۆلۈم كەلگەنگە قەدەر پەرۋەردىگارىڭغا ئىبادەت قىلغىن » (99).

يا رەببى! بىزنى ساڭا ئىبادەت قىلىشتىن مەھرۇم بولغانلار قاتارىدىن قىلمىغىن!

ئەنئام سۈرىسى

ئەنئام سۈرىسى « ھايۋانلار (تۆگە، كالا، قويلار) » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئىسمىنى، توقۇپ چىقىلغان يالغان مۇقەددەسلەر ھەققىدە توختالغان 136 ـ ۋە داۋامىدىكى ئايەتلەردىن ئالغان.

سۈرىدە بۇ كەلىمە ئالتە قېتىم تىلغا ئېلىنىدۇ. سۈرە رەسۈلۈللاھنىڭ مەزگىلىدىلا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە، نۇبۇۋۋەت دەلىللىرىدىن بەزىلىرى بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، بەزىلەر بۇ سۈرىنى « دەلىل، ئىسپات » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ھۇججەت ئىسىم بىلەن ئاتىغان.

سۈرە مەككە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، يەنى پەيغەمبەرلىكنىڭ 10 ـ يىلى 11 ـ يىلىدا بىر قېتىمدىلا نازىل بولغان.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئۇچ تەرتىپتە ھىجر ـ ساففات سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ئىبن ئاببىاستىن مۇجاھىد ئارقىلىق يېتىپ كەلگەن ۋە سۇيۇتى « ئىسنادى جەييىت، رىجالى سىقادىر » دەپ ئاتىغان بىر رىۋايەت، 151 ـ 153 ـ ئايەتلەرنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن (سۇيۇتى، « ئىتقان »، 1، 25). بۇ رىۋايەت خېلى كۆپ نوپۇزلۇق تەپسىرشۇناسلار تەرىپىدىنمۇ تەكرارلانغان. بەزى نوپۇزلۇق شەخسلەر مەدىنىدە نازىل بولغان ئايەت سانىنى 6 دەيدۇ (بەسائىر). ھەتتا، فىرۇزئابادى بۇ ئالتە ئايەتنى مەككىدە ئىككى قېتىمدا نازىل بولغانلىقىنى، قالغان ئايەتلەرنىڭ مەككىدە بىر قېتىمدا نازىل بولغانلىقىنى بايان قىلغان.

مەككىدە ياكى مەدىنىدە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ بىر قىسمىنىڭ پەرىقلىق زاماندا نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش سەل قارىغىلى بولمايدىغان مۇھىم مەسىلە. چۈنكى بىر بۆلەكنىڭ مەككىدە ياكى مەدىنىدە نازىل بولغانلىقىنىڭ تەپسىر، شەرھىيلەرگە كۆرستىدىغان تەسىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلغىلى بولمايدۇ. مەككىدە ياكى مەدىنىدە نازىل بولغان ئايەتلەر ئۇسلۇب جەھەتتىن پەرىقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ ئىككى دەۋردە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ ئەڭ تىپىك پەرقى، مەككىدە نازىل بولغان سۈرە ئايەتلىرى كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن بالاغەتنى گەۋدىلىك شەكىلدە ئىشلەتكەن. مەدىنىدە نازىل بولغان ئايەتلەردە مەزمۇن ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن. بۇ سەۋەپتىن مەككىدە نازىل بولغان ئايەتلەر يىل جەھەتتىن پەرىقلىنىپ تۇرسىمۇ، لىرىك جەھەتتىن كىشىنىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلىدۇ، ھەجىم جەھەتتىن بىر قەدەر قىسقا، خىتاب جەھەتتىن كىشىگە تەسىر كۆرستىدۇ. بۇ ئىككى مەزگىلدە نازىل بولغان ئايەتلەرنىڭ مەزمۇنىمۇ كۆزگە كۆرىنەرلىك دەرىجىدە پەرىقلىنىپ تۇرىدۇ. مەككىدە نازىل بولغان ئايەتلەردە ئېتىقاد ۋە ئەخلاق ئاساسلىرى ئېغىر سالماقنى ئىگىلەيدۇ. مەدىنىدە نازىل بولغان ئايەتلەردە ئىبادەت ۋە مۇئامىلات ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ. مانا بۇ سەۋەپتىن مەككىدە نازىل بولغان بىلەن مەدىنىدە نازىل بولغانلىق ئارىسىدىكى پەرقنى نەزەردىن ساقىت قىلغىلى بولمايدۇ.

مانا بۇ سەۋەپلەرگە ئاساسەن بىر ئايەت ياكى ئايەتلەر گۇرۇپپىسىنىڭ ئۆزى نازىل بولغان دەۋردىن باشقا بىر مەزگىل ۋە ماكاندا نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش سەل قارايدىغان مەسىلە ئەمەس. يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش مەككىدە نازىل بولغان ئايەتلەرنى مەدىنىدە نازىل بولغان ياكى مەدىنىدە نازىل بولغان ئايەتلەرنى مەككىدە نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ.

شۇڭا بۇ خىل رىۋايەتلەرنى تۆۋەندىكىدەك بەش خىل ئۆلچەمگە سېلىش كېرەك. بىزمۇ ئىبن ئاببباستىن نەقىل قىلىنغان ۋە مەككىدە نازىل بولغان ئەنئام سۈرىسى ئىچىدە يەر ئالغان، ئەمما مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ئىلگىرى سۈرۈلگەن 151 ـ 153 ـ ئايەتلەرنى بۇ ئۆلچەمگە سېلىپ باقايلى:

1. تون ۋە پاسىل. بۇ جەھەتتىن مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ئىلگىرى سۈرۈلگەن 151 ـ 153 ـ ئايەتلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كەلىمىلىرى بولغان « تاقىلۇن، تەزەككەرۇن، تەتتەقۇن » ئۆزىدىن ئىلگىرىكى 150 ـ ئايەت ۋە كېيىنكى 154 ـ ئايەتنىڭ ئاخىرقى كەلىمىسى « يۇئمىنۇن » بىلەن تون جەھەتتىن ماسلىققا ئىگە بولۇپ، ئالدى ۋە كېيىن جەھەتتىن سۈرىنىڭ لىرىك تون بىلەن بىردەكلىككە ئىگە.

2. تىل. بۇ جەھەتتىن قارىغان ۋاقتىمىزدا 149، 150 ۋە 151 ـ ئايەتلەر « قۇل (ئېيتقىنكى) » بىلەن باشلانغان. 153، 154 ۋە 155 ـ ئايەتلەر سۆز باغلىغۇچىلىرى بىلەن مەنىنى بىر ـ بىرىگە باغلايدۇ. يەنى، « سۈممە، ۋە » باغلىغۇچىلار ئىشلىتىلگەن. بۇ سەۋەپتىن ھەم 149، 150، 151 ، ھەم 153، 154، 155 ـ ئايەتلەر تىل نوقتىسىدىن بىر ـ بىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، مەنىگە بىۋاستە تەسىر كۆرستىدۇ. مەسىلەن، 154 ـ ئايەتنىڭ باشلىنىشى، ئايەتنى ئالدىنقى بۆلەك بىلەن بىۋاستە ھالدا باغلايدۇ: « بەرىكەت مەنبەسى بولغان بۇ كىتابنى (ۋە ھازا ...) بىز نازىل قىلدۇقكى، ئۇنىڭغا ئەگىشىڭلار ».

3. مەزمۇن.

1) ئۇچ ئايەتنىڭ مەزمۇنى ۋە پۈتۈن گەۋدىگە بولغان نىسبىتى. مەزكۇر ئايەتلەر مەزمۇن جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. ھارام قىلىنغانلارنىڭ چەكلىك ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەندىن كېيىن بۇلارنى تىلغا ئالىدۇ. بۇ ئۆزىدىن ئىلگىرىكى بۆلەكنىڭ جاۋابىدۇر. چۈنكى بۇ ئايەتلەردىن بۇرۇن (145) ھارام قىلىنمىغان بولسىمۇ، خۇراپاتقا تايىنىپ « ھارام » قىلىۋالغان نەرسىلەر تىلغا ئېلىنماقتا.

2) پۈتۈننىڭ مەزمۇنى ۋە پارچىغا بولغان نىسبىتى. بۇ بۆلەكتىن بۇرۇن كەلگەن 146 – ئايەت، بۇ ئىللەتنىڭ تارىخى ئۆزىگە بولغان يەھۇدىيلار ھەققىدە توختالغان. ئارقىسىدا كەلگەن 154 – ئايەت مۇسا ۋە تەۋرات ھەققىدە توختىلىدۇ. بۆلەك ئەھكامغا مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقتىن مەدىنىدە نازىل بولغان دەپ قارالسا، ئالدىدىكى ۋە ئارقىسىدىكى ئايەتلەر يەھۇدىيلار ھەققىدە توختالغانلىقى ئۈچۈن بۇلارمۇ مەدىنىدە نازىل بولغان ئايەتلەر قاتارىدا بولىشى كېرەك. بۇ ئەلۋەتتە توغرا ئەمەس. 151 – 153 – ئايەتنىڭ پۈتۈننىڭ پارچىسى ئىكەنلىكىنى بىلىشنىڭ ئەڭ قىسقا يولى، مەزكۇر ئايەتلەرنى پۈتۈن گەۋدىدىن چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، قالغان قىسمىنى ئوقۇش.

4. ئۇسلۇب. سۈرە دەۋرداش سۈرىلەر بىلەن ئۇسلۇب جەھەتتىن ئوخشاشلىققا ۋە رەڭدارلىققا ئىگە.

5. رىۋايەتلەرنىڭ توغرا بولۇش ئېھتىماللىقى. بۇ نوقتىدىن ئەبۇ ئۇبەيد ۋە تابەرانىنىڭ ئىبن ئاببباستىن قىلغان نەقلىگە قارىغاندا، بۇ سۈرىنىڭ ھەممىسى بىر كېچىدە نازىل بولغان (سۇيۇتى، ئىتقان، 1، 107). بۇنىڭغا ئوخشاپ قالىدىغان بىر رىۋايەت ئىبن ئۆمەردىنمۇ كەلگەن. بۇ، ئاتا، سۇفيان، ئىكرىمە ۋە ئەل – ئاۋفىنىڭ قارىشىدۇر (ئىبن ئاشۇر).

يەنە بىر تەرەپتىن، رەسۇلۇللاھ بەزى ئايەتلەرنى بەزى ۋەقەلەردىن كېيىن ئوقۇيتتى، بۇنى ئاڭلىغان بەزىلەر ئۇ رىۋايەتنى ئۇ ۋەقە سەۋەبىدىن نازىل بولغان دەپ چۈشۈنۈپ قالغاندى. بۇ ئۆلچەملەرمۇ شۇنى كۆرسىتىدۇكى، بۇ سۈرە زامان جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلماقتا.

رىۋايەتلەر سۈرىنىڭ بىر قېتىمدا نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ئەگەر بۇ سۈرىگە ئىسىم قويۇش ھەققىمىز بولغان بولسا ئىدى، بىز بۇ سۈرىنىڭ ئىسمىنى « تەۋھىد سۈرىسى » دەپ قويىاتتۇق. چۈنكى، سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى تەۋھىدتۇر. بۇ بىرىنچى ئايىتىدىلا مەلۇم بولماقتا:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ

« جىمى ھەمدۇسانا ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى يارىتقان، زۇلمەتلەرنى ۋە نۇرنى پەيدا قىلغان الله قا خاستۇر! ئاندىن (يەنى مۇشۇنداق دەللىلەرنى كۆرۈپ تۇرۇپ) كاپىرلار پەرۋەردىگارىغا باشقىلارنى شېرىك كەلتۈرىدۇ » (1).

سۈرىنىڭ باشلىنىشىدا مەۋجۇدىيەت، ئىنسان ۋە كائىنات نوقتىسىدىن تەۋھىد، ھەر تەرىپى بىلەن كەڭ دائىرىدە بايان قىلىنىدۇ. ئىنساننىڭ « قارا لايدىن يارىتىلغانلىقى » تىلغا ئېلىنىپ،

بارلىق شېرىك كەلتۈرۈشنىڭ ئاللاھ قا قارشى تۈزكورلۇق قىلغانلىق ئىكەنلىكى ئىما قىلىندۇ. ئادەتتىكى بىر بىئولوگىيلىك شەيئىدىن ئىنساندىن ئىبارەت مانا مۇشۇنداق مىسلىسىز ۋە مۇرەككەپ بىر شاھ ئەسەرنى ياراتقان ئاللاھ نىڭ، كائىناتتا ئۆزىنى نامايەن قىلىۋاتقان سىستېمىسىنىڭ ئىسمى « تەۋھىد »تۇر. ئىنساننىڭ تەۋھىدنى تەرك ئېتىشى، مەزكۇر سىستېمىغا خيانەت قىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. چۈنكى ئەقىللىق بىر مەخلۇق بولۇش سۈپىتى بىلەن تەۋھىدنىڭ سىرتىغا چىققان ئىنسان، سىستېمىنى بۇزۇش ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشقا باشلايدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، سىستېما تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن « ئۆزىنى قوغداش قانۇنى » ئۆزىنى كۆرسىتىشكە باشلايدۇ. بۇ ئاساسەن بىر « ھالاك بولۇش » جەريانىدۇر. 6 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان ھالاك قىلىنىشمۇ، سىستېمىغا قارشى ھەرىكەت قىلغۇچىلارنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. تۆۋەندىكى ئايەت مانا بۇ ھەقىقەتنى جاكارلىماقتا:

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ

ئېيتقىنكى، «زېمىندا سەير قىلىڭلار، ئاندىن ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغانلارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى كۆزدىن كەچۈرۈڭلار» (11).

ئاللاھ نىڭ ئىنسانغا شاھىت بولىشى، مەۋجۇت بولۇشنىڭ ئەڭ چوڭ ھەقىقىتىدۇر. بۇ بۈيۈك نېمەتنىڭ شۈكرىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ئىنسانمۇ ئاللاھ قا شاھىت بولىشى كېرەك. بۇ ھەقىقەت ئۈستىدىن ئىنسانغا شاھىتلىق مەسئۇلىيىتىنىڭ بارلىقى ئەسكەرتىلىدۇ (19). چۈنكى، ئىنسان بۇ جاھانغا ساھىب بولۇش ئۈچۈن ئەمەس، شاھىت بولۇش ئۈچۈن كەلگەن. باشقىچە قىلىپ ئېيتساق، ئىنسان بۇ جاھانغا « كۆرۈنۈپ قويۇش » ئۈچۈن ئەمەس، « شاھىت بولۇش » ئۈچۈن كەلگەن.

ئەپسۇسكى، ئىنسان ھەر دائىم بۇ مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشتىن بويۇن تارتماقتا. بەزىدە ئۆز ئۆزىگە يالغان ئېيتماقتا ۋە زۇلۇم قىلماقتا (24). مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن سادىر قىلغان قىلمىشلىرىنىڭ ھېسابىنى بەرمەسلىك ئۈچۈن، ئاخىرەتنىڭ بارلىقىنىمۇ ئىنكار قىلماقتا (25 – 36).

تەۋھىدنىڭ كۆرۈنگەن ۋە دۇنيا كۆزى بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان ئالەمدىكى دەللىلىرى بىرمۇ – بىرى تىلغا ئېلىنغاندا، ۋەھىي ئىنسانغا بىۋاستە خىتاب قىلىشنىڭ ئورنىغا ۋاستىلىك يول بىلەن خىتاب قىلىشنى، يەنى « ئېيتقىنكى (قۇل) » ئەمرى بىلەن باشلانغان بىر ئۇسلۇبنى ئىشلەتكەن. بۇ ئۇسلۇب ئون نەچچە ئايەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۆلەكلەر بويىچە داۋاملاشقان (40،46،50،56،58،63،64،65،66،71). « ئېيتقىنكى » ئەمرلىرى ئارقىمۇ – ئارقا كەلگەن ئايەتلەر تەۋھىد ھەقىقىتىنى بايان قىلىدۇ.

« ئېيتقىنكى » ئەمرلىرىنىڭ، يەنى قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى خىتاب قىلىنغۇچىسى رەسۇلۇللاھ ئىدى. ئاساسەن « ئېيتقىنكى » ئەمرلىرى بىلەن باشلانغان مىڭلىغان ئايەتنىڭ بېشىدا مىڭلىغان يېپىق « ئېيتقىنكى » بۇيرىقى بار. چۈنكى رەسۇلۇللاھنىڭ « بۇ ۋەھىي » دەپ يەتكۈزگەنلىرىنىڭ ھەممىسى بۇ بۇيرۇقتا ئاساسەن يەتكۈزۈلمەكتە ئىدى. بۇ ئەمر، ئايەتلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ سانلىقىدا كۆرۈنمەيدۇ، بىراق نېمە ئۈچۈن بەزى جايلاردا لەبزى

شەكىلدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ؟ بۇ سوئالغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاپ بەرگىلى بولماسلىقى مۇمكىن. بۇ خىل خىتاب ئۇسلۇبى، « مەن ئاللاھ بولۇش سالاھىيىتىم بىلەن دېدىم ۋە ئۇلارنىڭ بارلىق پوزىتسىيىسىگە شاھىت بولدۇم. سەنمۇ ئۇلارنىڭ پوزىتسىيىسىگە شاھىت بول! » دېمەكچى بولسا كېرەك.

سۈرىدە تەۋھىد بىلەن مۇناسىۋەتلىك « ئېيىتقىنكى » بۆلەكلىرىدىن كېيىن، ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ تەۋھىدتە قەتئىيلىك بىلەن چىڭ تۇرۇشى بايان قىلىنىدۇ (74 ـ 83). ئاندىن بىر قانچە پەيغەمبەرنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنغان 84 ـ 85 ـ ئايەتلەر كېلىدۇ. ئاندىن خىتاب بىۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھقا قارىتىلىدۇ: « سەنمۇ ئۇلارنىڭ يولىغا ئەگەشكىن » (90).

تەۋھىد بايان قىلىنغان بۆلەك ئىچىدە كەلگەن تۆۋەندىكى ئايەت، سۈرىنىڭ خۇلاسىسىگە ئوخشاپ قالىدۇ:

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ

« دانلارنى ۋە ئۇرۇقچىلارنى بىخ ئۇرغۇزغۇچى ھەقىقەتەن الله دۇر، تىرىكنى ئۆلۈكتىن ۋە ئۆلۈكنى تىرىكتىن چىقارغۇچى ئەنە شۇ الله دۇر، (الله نىڭ ئىبادىتىدىن) قانداقمۇ باش تارتىسىلەر؟ » (95).

ئۇنىڭدىن باشقا بۇ ئەخلاقى پىرىنسىپمۇ مەزكۇر سۈرىدە يەر ئالغان: « مۇشرىكلارنىڭ الله نى قويۇپ ئىبادەت قىلىدىغان بۇتلىرىنى تىللىماڭلار، (ئۇنداق قىلساڭلار) ئۇلار بىلمىگەنلىكلىرىدىن ھەددىدىن ئېشىپ الله نى تىللايدۇ » (108).

دەۋەتتە كەمىستىش ۋە ھاقارەت، كەمىستىش ۋە ھاقارەتتە دەۋەت بولمايدۇ. چۈنكى، بۇ مۇئامىلە ھېس ـ تۇيغۇلارنى زېدىلەيدۇ، ھەم تەرغىپ قىلىنغان ھەقىقەتلەرنى كەمىستىش ۋە ھاقارەتكە ئوچۇق ھالغا چۈشۈرۈپ قويىدۇ.

ئىماننىڭ قەلبىنىڭ ئەمىن بولۇش ھالى ئىكەنلىكىنى، ئېتىقاد قىلىدىغان قەدرىيەتلەردىن خاتىرجەم بولالمىغان كىشىلەرگە مۆجىزىلەرنىڭ پايدا قىلمايدىغانلىقىنى بۇ ئايەت يارقىن ھالدا ئېپادىلىمەكتە:

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ

« ئەگەر ئۇلارغا بىرەر مۆجىزە كەلسە، ئۇنىڭغا چوقۇم ئىشىنىدىغانلىقلىرىنى (بىلدۈرۈپ) الله نىڭ نامى بىلەن قاتتىق قەسەم ئىچىشىدۇ. (ئى مۇھەممەد!) مۆجىزىلەر (مېنىڭ ئەمەس)، الله نىڭ دەرگاھىدىكى ئىش، دېگىن. (ئى مۇمىنلەر!) سىلەر نېمىنى بىلىسىلەر؟ مۆجىزىلەر كەلسە، ئۇلار، ئېھتىمال، ئۇنىڭغا ئىشەنمەسلىكلىرى مۇمكىن » (109).

سۈرىدە بايان قىلىنغان ئىبراھىم ۋە ئاتىسى ئازەر، سۈرىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن قەھرىمانلىرى. ئەمما، بۇ ئىككى تارىخى شەخىس ئۇستىدىن تەۋھىد ۋە شېرىكتىن ئىبارەت ئىككى قەھرىمان بايان قىلىنغان. تەۋھىد بىلەن شېرىك ئارىسىدىكى كۆرەشنىڭ ھېچ توختاپ قالمايدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى، ۋەھىي بۇ ئۇسلۇب بىلەن بايان قىلىدۇ.

سۇرىدە تەۋھىد ھەققىدىكى قەتئىيلىك تۆۋەندىكى ئايەت بىلەن ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقىدۇ:

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

ئېيتقىنكى، « مېنىڭ نامىزىم، قۇربانلىقىم، ھاياتىم ۋە ماماتىم (دۇنيادا قىلغان ياخشىلىقلىرىم ۋە تائەت ـ ئىبادەتلىرىم) ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى الله ئۈچۈندۇر » (162).

نەھل سۇرىسى

سۇرىگە 68 – ئايەتكە ئاساسەن « ھەسەل ھەرىسى » مەنىسىدىكى نەھل ئىسمى بېرىلگەن.

رەببىڭ ھەسەل ھەرىسىگە ئىلھام بىلەن بىلدۈردى: « تاغلارغا، دەرەخلەرگە ۋە كىشىلەرنىڭ ھەسەل ھەرىلىرى ئۈچۈن ياسىغان ئۆيلىرىگە ئۇۋا تۈزگىن » (68).

ئالەملەرنىڭ رەببى، ھەسەل ھەرىسىنىڭمۇ رەببىدۇر. ھەرىلەرگە يارىتىلىش مەقسىتىنى بىلدۈرۈش، ئۇلارغا ۋەھيي قىلىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. سۇرە، ئالغان ۋەھيىنى ھەسەل سۈپىتىدە ھاياتقا ئايلاندۇرغان بۇ مەخلۇقلار ئارقىلىق ئىنسانغا دەرس بەرمەكتە. يەنى بۇ ئارقىلىق، ئوتتۇرىچە ئۆمرى بىر قانچە ئاي بولغان ھەرىنىڭ يارىتىلىش مەقسىتى بولىدۇ – يۇ، ئىلاھيي بىر شاھ ئەسەر بولغان ئىنساننىڭ يارىتىلىش مەقسىتى بولمامدۇ؟ دېيىلمەكچى بولسا كېرەك.

نەھل، مەزكۇر سۇرىنىڭ بىزگە مەلۇم بولغان بىردىنبىر ئىسمى.

سۇرە مەككىدە نازىل بولغان. دەسلەپكى تەرتىپلەردە كەھف – نۇھ سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ، سۇرىنىڭ مەككە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە نازىل بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئەنئام سۇرىسىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقى ئېنىق. چۈنكى 118 – ئايەتتىكى « ساڭا ئىلگىرى بايان قىلغان ... » ئىبارىسى ئەنئام 146 – ئايەتنى ئىما قىلماقتا. نازىل بولۇش مەزگىلىنى، ئوسمان بىن مازۇننىڭ ئىمان ئېيتىشىغا ۋەسىلە بولغان سۇرە ئىكەنلىكى ھەققىدە، ئەھمەد ئىبن ھەنبەل رىۋايىتىمۇ تەستىقلايدۇ. لېكىن بىزنىڭچە زەئىپ بولغان تەقدىردىمۇ، بۇ ساھابىنىڭ ئەرقەمنىڭ ئۆيىدە ئىمان ئېيتقانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەرنىڭ بارلىقىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق كېرەك.

« ئەل – بۇرھان » نىڭ مۇئەللىپى زەركەشى، 40 – ئايەتكىچە مەككىدە، قالغان ئايەتلەرنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۇرگەن. ئىبن ئاببىاس ئاخىرقى ئۈچ ئايەتنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە رىۋايەت نەقىل قىلىنغان. ئەنئام سۇرىسىدە ئوتتۇرىغا قويغان ئۆلچەم بۇ رىۋايەتلەرنى تەستىقلىمايدۇ. بۇ سۇرىنىڭ مەزمۇن جەھەتتىن بىر پۈتۈنلىكى باشتىلا مەلۇم بولماقتا. ھىجرەت ھەققىدە توختالغان 41 ۋە 110 – ئايەتلەر، ھىجرەتتىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ سۇرە نۇبۇۋۋەتنىڭ 11 – يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۇرىنىڭ ئانا تېمىسى تەۋھىد. شېرىكنىڭ ئىنسانىنى ئىنسانلىقتىن چىقىرىپ تاشلىغان، بەندىگە ۋە شەيئىلەرگە قۇل قىلىدىغان تەبىئىتىنى جانلىق شەكىلدە گەۋدىلەندۈرۈپ تەسۋىرلەپ بەرگەن. شېرىك ئىنساننىڭ ياراتقۇچىسىغا قارشى سادىر قىلغان ئەڭ چوڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكىدۇر. بۇ سەۋەپتىن سۇرە مۇھاتابىدا (خىتاب قىلىنغۇچى) مەسئۇلىيەت ئېڭىنى بەرپا قىلىدۇ. سۇرە باشتىن ئاياغ ئىنساننىڭ ئاللاھ بىلەن، ئىنساننىڭ تەبىئەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى بايان قىلىدۇ.

سۇرە « ئاللاھ نىڭ ئەمرى كەلدى » (1) دەپ باشلىنىدۇ. كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتقۇچى بۇ خىتاب پەقەت باشلىنىش بولۇپ، مۇھاتابنى، بولۇپمۇ ئاخىرەتنى ئىنكار قىلغان مۇھاتابلارنى قاتتىق بىر سىلكىش بىلەن، غەرق بولغان غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغۇتۇشنى؛ ئاللاھ تىن غەيرىگە ئىلاھلىق سۈپىتى بەرگەن ئەقىلنى سىلكىش ۋە مەنىۋىي جەھەتتىن ئۆلگەن ۋىجدانلارنى قايتىدىن تىرىلدۈرىشنى (2) مەقسەت قىلماقتا.

ئاندىن، ئۆلگەن ۋىجدانلارنى تىرىلدۈرۈش ئۈچۈن ئاللاھ نىڭ ئىنسانىنى قورشاپ تۇرغان نېمەتلىرى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەن. بۇ نېمەتلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدا ۋەھىي كەلمەكتە. ۋەھىي ئىنسانغا يارىتىلىش مەقسىتىنى ئەسلىتىدىغان بىر ئىلاھىي ئۇقتۇرۇشتۇر. ئىنسان ياشاپ ھاياتلىق كەچۈرسۇن دەپ يارىتىلغان ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ يارىتىلىش مەقسىتى بولىدۇ – يۇ، ئىنساننىڭ بىر يارىتىلىش مەقسىتى بولماسمۇ؟ بۇ ھەقىقەت ئەسلىتىلىدۇ (3). ئىنسان بىر تامچە ئابمەندىن يارىتىلغان. مۇشۇنداق تۇرۇقلۇق، ئىنسان نېمە ئۈچۈن ئاللاھ قا ئاشكارا خۇسۇمەت قىلىدۇ؟ (4). ئات، ئېشەك، قىچىر قاتارلىق كۆندۈرۈلگەن ھايۋانلار ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيەت سەپىرىدە ئۇلارنىڭ يۈكىنى ئاز كۆتۈردىمۇ؟ (5 – 9). بۇ ھايۋانلار تەشەككۇر تەلەپ قىلمىغان بولسىمۇ، ئۇلارنى « زەلۇل (ياۋاش، ئىتائەتكار) » قىلىپ يارىتىپ ئىنساننىڭ ئەمرىگە بەرگەن ئاللاھ، ئىنساندىن رەھمەت ئېيتىشنى كۈتمەكتە. ئاسماندىن سۇ چۈشۈرۈپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىشنى كۈتمەكتە (10). كۈن ۋە ئاينى ئىنساننىڭ ئەمرىگە بەرگەن ئاللاھ، ئىنساندىن رەھمەت ئېيتىشنى كۈتمەكتە (12). يەر يۈزىگە يەرلەشتۈرگەن رەڭگا – رەڭ گۈزەللىكلەر ئۈچۈن، ئوزۇقلۇق ئامبىرى قىلىپ بەرگەن شەيئىلەر ئۈچۈن، ئىچىنى چەكسىز نېمەتلەر بىلەن تولدۇرغان ۋە ئۈستىدە كېمىلەرنى كۆتۈرۈپ ماڭدۇرىدىغان سۇنىڭ لەيلىتىش قانۇنىنى بەلگىلەپ بەرگەن دېڭىزلار ۋە ئوكيانۇسلارنى ياراتقانلىقى ئۈچۈن، ئاللاھ ئىنساندىن رەھمەت ئېيتىشنى كۈتمەكتە (13 – 14). يەر يۈزىدە قىمىلدىماس ياغلارنى يەرلەشتۈرگەنلىكى، شاقىراپ ئاققان سۇلارغا ئېقىن يوللىرىنى ئېچىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، ئاللاھ ئىنساندىن رەھمەت ئېيتىشنى كۈتمەكتە (15). مانا بۇ نېمەتلەر ئەسلىتىلگەندىن كېيىن مۇنداق دەپ سورىماقتا:

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

« (پۈتۈن كائىناتنى) ياراتقان الله بىلەن (ھېچ نەرسىنى) يارىتالمايدىغان ئوخشاش بولامدۇ؟ ئويلىمامسىلەر » (17).

بۇ ئايەتتىن كېيىن كەلگەن ئايەت، يۈزى قىزارغان ھەر كىشىنى ئاللاھ ئالدىدا خجالىتىدىن يەرنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتكۈدەك قىلىۋېتىدىغان بىر ھەقىقەتنى ئەسلىتىدۇ:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

« ئەگەر الله نىڭ (سىلەرگە بەرگەن) نېمىتىنى سانىساڭلار، ئۇنىڭ ھېسابىنى ئېلىپ بولالمايسىلەر. شۇبھىسىزكى، الله سىلەر (نىڭ بۇ جەھەتتىكى يېتەرسىزلىكىڭلار) نى ئەلۋەتتە مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، (بەندىلىرىگە) مېھرىباندۇر » (18).

ئىنساننىڭ رەببىنى ئۇنتۇشنىڭ تەكتىدە، ئۆزىنى ئېلىپ قېچىش مۇمكىن بولمايدىغان بىر ئۆلۈمنىڭ، ئۆزىنى كۈتىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت بىر ھەقىقەتنى ئۇنتۇغانلىقى ياتماقتا. بۇ سەۋەپتىن بۇ نوقتىدا ئاخىرەتكە مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر بايان قىلىنغان. ئاخىرەتتىن مۇراد مۇكاپات ۋە جازادۇر. مۇكاپات ۋە جازانىڭ مەقسىتى، ئىنساننىڭ قىلمىشلىرىدىن ھېساپ بېرىدىغان بولغانلىقىدۇر (24 – 32).

« تەقدىرگە ئىشىنىش » نامى بىلەن ئاللاھ قا تۆھمەت چاپلىغان ئوبرازنىڭ ۋەھيي نازىل بولۇش مۇھىتىدىكى ۋەكىلى مەككە مۇشرىكلىرى بولۇپ، ئۇلارغا « شېرىك كەلتۈرمەڭلار » دەپ خىتاب قىلغان ئاللاھ نىڭ ۋەھيىسىگە، ئۇلار يەنە ئاللاھ نى سەۋەبچى قىلىپ كۆرسىتىپ جاۋاپ بەرگەن. ئۇلارچە بولغاندا، ئۇلارنىڭ مۇشرىك بولىشىنى ئاللاھ خالىغان ئىدى (ئاللاھ نى ئۇلارنىڭ بۇ تۆھمىدىن پاك دەپ ئېتىقاد قىلىمىز). يەنى گەپنى ئەگىتىپ « مۇشرىك بولىشىمىز ئاللاھ نىڭ تەقدىرىدۇر، پىشانىمىزگە پۈتۈلگەن » دېمەكتە:

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

مۇشرىكلار: « مۇبادا الله خالىغان بولسا، بىز ۋە بىزنىڭ ئاتا بوۋىلىرىمىز الله نى قويۇپ ھېچ نەرسىگە ئىبادەت قىلمىغان بولاتتۇق، الله ھارام قىلمىغان (يەنى الله نىڭ ھۆكمىسىز) ھېچ نەرسىنى ھارام قىلمىغان بولاتتۇق » دېدى. ئۇلاردىن ئىلگىرىكىلەرمۇ ئەنە شۇنداق قىلغان ئىدى. پەيغەمبەرلەرنىڭ مەسئۇلىيىتى پەقەت روشەن تەبلىغ قىلىشتىنلا ئىبارەت (35).

ئاللاھ قا « تەقدىرگە ئىشىنىش » نامى ئاستىدا مۇشۇنداق بىر تۆھمەت چاپلىغانلىقى يەتمىگەندەك، يەنە « ئۆلگەندىن كېيىن تىرىلىش يوق » دەپ ئاللاھ نامى بىلەن قەسەم قىلىشلىرىغا نېمە دەيلى بۇلارنىڭ؟ مانا بۇ مۇئامىلە، ئاللاھ قا ئاسىي بولغان ۋاقىتتىمۇ، ئاللاھ نى ئۆزىنىڭ نەپسىگە سۈيىئىستىمال قىلماقچى بولغانلىقىنىڭ تىپىك ئىپادىسى:

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

ئۇلار: « الله ئۆلۈكنى تىرىلدۈرمەيدۇ » دەپ ئاللاھ نامى بىلەن قەسەم ئىچىشتى، ئۇنداق ئەمەس، بۇ (ئۆلگەندىن كېيىن تىرىلدۈرۈش) الله چوقۇم ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئۈستىگە ئالغان ۋەدىسىدۇر، لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى (الله نىڭ قۇدرىتىنى) بىلمەيدۇ (شۇڭلاشقا ئۆلگەندىن كېيىن تىرىلىشنى) ئىنكار قىلىدۇ (38).

قۇرئاننىڭ ئۇسلۇب ئۆزگىچىلىكلىرى ئىچىدە « مەسانى (زىت قۇتۇپلار) » ئالاھىدىلىكى ئەڭ ئالدىدا تۇرىدۇ. مەسىلەن، باشتا مۇنكىرلەرنى بايان قىلغان بولسا، ئارقىدىنلا

مۇئمنلەرنى بايان قىلىدۇ. بۇ سۈرىدىمۇ مەزكۇر ئالاھىدىلىك ئېغىر سالماقنى ئىگلەيدۇ. سۈرىدە ئاللاھ يولىدا ئەزىيەت تارتقان، جەۋىر – جاپاغا دۇچار بولغان، ھىجرەت قىلغان مۇئمنلەرنىڭ مۇكاپاتلىنىدىغانلىقى بايان قىلىنغان (41 – 42).

ئاندىن سۆز بىۋاستە ھالدا قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى مۇھاتابى بولغان رەسۇلۇللاھقا قارىتىلىدۇ ۋە پەرىشتە ئەلچى تەلەپ قىلغان قەۋمگە رەسۇلۇللاھ ئۈستىدىن جاۋاپ بېرىلگەن: « سەندىن ئىلگىرى رەسۇل قىلىپ ئەۋەتكەنلىرىمىزمۇ پەقەت ئۆزىگە ۋەھيى نازىل قىلىنغان ئىنسانلار ئىدى » (43).

بۇ ئايەتتىن كېيىن « ئۆزەڭلارغا ئىككى ئىلاھ پەيدا قىلىۋالماڭلار » دەپ شېرىكنى رەت قىلغان ۋە تەۋھىدكە چاقىرغان بىر بۆلەك كەلگەن (48 – 64). بۇ بۆلەكتە ئاللاھ نىڭ قىزلىرى دەپ پەرىشتىلەرگە چوقۇنغان ئەقلىنى، سادىر قىلىۋاتقان جىنايىتى بىلەن قوشۇپ ئەيىپلەپ مۇنداق دېگەن: « ئۇلارنىڭ بىرەرسىگە (خوتۇنىنىڭ) قىز تۇغقانلىق خوش خەۋىرى يەتكۈزۈلسە، چىرايى ئۆزگىرىپ، غەزەپناك بولۇپ كېتىدۇ » (58). ئەڭ ئېغىر زىتلىق دېگەن مانا مۇشۇ. ئاللاھ قا قىزلارنى لايىق كۆرگەن ئەقلىك، نېمە ئۈچۈن ئۆزەڭگە بىر قىز پەرزەنت كۆرسەڭ، ئۇنى ئۆزەڭگە ئۈچۈن ھاقارەت دەپ قارايدۇ؟ ھالىڭلار مۇشۇنداق تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن ئاللاھ قا قىز پەرزەنت نىسبەت بېرىپ ئۇلارغا چوقۇنىسلەر؟

سۈرىدىكى خىتاب بەزى جايلاردا ئەڭ يۇقىرى پەللىدە تۇرۇپ قىلىنغان خىتابتۇر. مەسىلەن، مۇھاتابنىڭ يۇرىكىنى تىترەتكەن بۇ ئايەتكە قاراپ بېقىڭ:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

« ئەگەر الله ئىنسانلارنى ئۇلارنىڭ زۇلمى تۈپەيلىدىن (چاپسان) جازالايدىغان بولسا، يەر يۈزىدە قىمىرلاپ تۇرىدىغان ھېچبىر جان ئىگىسىنى قويمىغان بولاتتى، لېكىن الله ئۇلارنى مۇئەييەن ۋاقىتقىچە تەخىر قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ (ھالاك بولۇش) ۋاقتى كەلگەندە قىلچە ۋاقىتمۇ كېچىكتۈرۈلمەيدۇ، (ۋاقتى كەلمىسە) قىلچە ۋاقىتمۇ ئىلگىرى سۈرۈلمەيدۇ » (61).

ئاللاھ قا شېرىك قوشقانلارغا، 71 ـ ئايەتتە بۇنىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىكىنى ئىنساننىڭ بىر ھالىتىنى بايان قىلىش ئارقىلىق تەسۋىرلەپ، شېرىك كەلتۈرگۈچىلەرنىڭ قىلمىشىنى يۈزىگە ئۇرغان. ئايەت بىر تەرەپتىن تۇنجى ئىنساندىن ئەڭ ئاخىرقى ئىنسانغىچە بارلىق توپلۇملار مەنسۇپ بولغان ئىجتىمائىي – ئىقتىسادىي قانۇننى تەستىقلاش بىلەن بىرگە، يەنە بىر تەرەپتىن تەۋھىد ۋە شېرىكنىڭ تەبىئىيتىگە مۇناسىۋەتلىك چۈشەنچىنى مىسلىسىز بىر بالاغەت بىلەن بايان قىلىغان:

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

« الله سەلەرنىڭ بەزىڭلارنى بەزىڭلاردىن رىزىقتا ئۈستۈن قىلدى، رىزىقتا ئۈستۈن قىلىنغانلار ئۆزلىرىنىڭ رىزقىنى باراۋەر بولۇش ئۈچۈن قول ئاستىدىكى قۇللار / خىزمەتكارلارغا

بەرمەيدۇ. مانا بۇنىڭغا (ئۆزى رازى بولمايدىغان تۇرۇپ)، يەنە (شېرىك قوشۇش ئارقىلىق) الله نىڭ نېمىتىنى ئىنكار قىلىشامدۇ؟ » (71).

تەۋھىد ۋە شېرىك مەسىلىسى شۇنداق زىل مەسىلە بولۇپ، ئاللاھ بىلەن باشقا بىر مەۋجۇدىيەتنى ھەر جەھەتتىن ئوخشىتىشقىمۇ بولمايدۇ (74).

سۈرىنىڭ داۋامىدا، يەنە ئاللاھ نىڭ ئىنسانلارنىڭ ئەمرىگە بەرگەن نېمەتلىرى تىلغا ئېلىنغان. ئىنسان ئاللاھ قا ھەر شېرىك قوشقاندا، ئىنسان پۈتۈن نېمەتلەرگە خىيانەت قىلغان ۋە بۇ نېمەتلەرنى ئاتا قىلغان ئاللاھ قا تۆزكورلۈق قىلغان بولىدۇ. ھەر پەيغەمبەر (ۋە رىسالەتنىڭ قىيامەتكىچە يەتكۈزگۈچىسى بولغان ئالىملار)، ئۆزى ياشىغان توپلۇمنىڭ شاھىتىدۇر: « ئۇ كۈندە بىز ھەر بىر ئۈممەتكە ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئۇلارغا قارشى (گۇۋاھلىق بېرىدىغان) بىر شاھىت كەلتۈرىمىز » (89).

ئاللاھ قا بېرىلگەن ۋەدە ئارقىلىق بەندىلەرگە بېرىلگەن ۋەدىنى بۇزۇشنىڭ ياخشى ئەمەسلىكى تىلغا ئېلىنغان. بولۇپمۇ ئاللاھ نامىدىن قىلىنغان قەسەملەر كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ:

« قەسەمىڭلارنى ئۆز ئاراڭلاردا ئالدامچىلىقنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالماڭلار، بولمىسا قەدىمىڭلار سابىت قىلىنغان زېمىن (ئىسلام)دىن ئايىغىڭلار قېيىپ كېتىدۇ ۋە ئاللاھ نىڭ يولىدىن يىراقلاشقانلىقىڭلارنىڭ يامان ئاقىۋىتىنى تېتىيسىلەر، (ئاخىرەتتە دوزاختا) چوڭ ئازابقا قالىسىلەر » (94).

ئۇنىڭدىن كېيىن سۆز بىۋاسىتە قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى مۇھاتابىغا قارىتىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىدىن بارلىق مۇئمىنلەرگە قۇرئان ئوقۇش ۋە چۈشۈنۈشنىڭ پاك بىر ئەقىل بىلەن قانداق ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى ئۆگىتىدۇ. بۇ ئىستىئازە ئارقىلىق بولىدۇ. ئىستىئازە، ئەقىلگە تەھەرەت ئالدۇرۇش بولۇپ، قۇرئان تەھەرەتسىز بىر ئەقىل بىلەن ئوقۇلماسلىقى كېرەك:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

« سەن قۇرئان ئوقۇماقچى بولغىنىڭدا، قوغلاندى شەيتاننىڭ (ۋەسۋەسىسىدىن) الله قا سېغىنىپ پاناھ تىلىگىن » (98).

بۇ ئايەت قۇرئان ۋەھىينى چۈشۈنۈشنىڭ بىرىنچى شەرتىنى بايان قىلماقتا. داۋامىدىكى ئايەتلەر ۋەھىينى توغرا شەكىلدە چۈشۈنۈشنىڭ كوردىناتلىرىنى بەرمەكتە. ئاندىن ۋەھىينىڭ ئەسلى مەنبەسىدىن پاك ھالدا نازىل بولغانلىقى بايان قىلىنغان (102). ۋەھىي مەنبەسىنىڭ ئاللاھ ئەمەس، ئىنسان ئىكەنلىكى تۆھمىتىنى رەت قىلىش ئۈچۈن قۇرئاننىڭ يەر ئايرىشى، دەماللىققا كىشىگە غەلىتە تۇيۇلىشى مۇمكىن (103). ئەسلىدە بۇ قۇرئاننىڭ « ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىنىڭ » بىر دەلىلى. بۇنداق ساراڭلارچە بىمەنە تۆھمەتنى، قۇرئاننىڭ ئېغىر بېسىقلىق بىلەن ئۆز ئىچىگە ئېلىپ رەت قىلىشى، ئۇنىڭ ئۆز مەنبەسىگە بولغان ئىشەنچىنىڭ مىسلىسىز دەلىلىدۇر.

ھالال – ھارامنى بەلگىلەشنىڭ ئاللاھ نىڭ ھەققى ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتكەن بىر بۆلەكتىن كېيىن، سۆز تارىختا بۇ جىنايەتنى سادىر قىلغان كىتابى بار توپلۇم بولغان يەھۇدىيلارغا كەلتۈرۈلگەن (116 – 118). ھەزرىتى ئىبراھىم « ياخشى ئۆرنەك » سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان

ئايەت مانا بۇ دائىردە بايان قىلىنغان (120). يەھۇدىيلارغا قاچانكى ئىزىپ كەتكەنلىكى ئەسكەرتىلسە، دەرھال ئۆزلىرىنىڭ ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ نەسلى ئىكەنلىكىنى پەش قىلىپ ماختىناتتى ۋە بۇ ئۇرۇق – تۇققانچىلىقنى سۈيئىستىمال قىلاتتى (121 – 124).

ھەققەتكە چاقىرىشنىڭ بارلىق زامان ۋە ماكانلاردا ئۆزىنىڭ جاراڭلىق ساداسىنى ياڭرىتىدىغان ئەڭ ياخشى ئۇسۇلۇب بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان. ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق توغرىلىرى بولغان ياخشى ۋە گۈزەللىگە ئېرىشىش ئۈچۈن شەخسى ۋە ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ پرىنسىپلىرىغا كىشىنىڭ دىققەت نەزىرىنى ئاغدۇرغان بۇ سۈرە، بۇ ھەققەتلەرنى ياقىلاشنىڭ ھەر زامان ۋە ماكانغا ماس كېلىدىغان ئۇسۇلۇبنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

« رەببىڭنىڭ يولىغا (يەنى ئىسلام دىنىغا) ھېكمەتلىك ئۇسۇلۇبتا ياخشى ۋەز ـ نەسىھەت بىلەن دەۋەت قىلغىن، ئۇلار (يەنى مۇخالىپەتچىلىك قىلغۇچىلار) بىلەن چىرايلىق رەۋىشتە مۇنازىرىلەشكەن. رەببىڭ ھەققەتەن ئۇنىڭ يولىدىن ئازغانلارنى ئوبدان بىلىدۇ، ھىدايەت تاپقۇچىلارنىمۇ ئوبدان بىلىدۇ » (125).

لوقمان سۈرىسى

سۈرىگە بۇ ئىسىم، بۇ ھەكىمنىڭ ئوغلىغا، يەنى ھەممىزگە بەرگەن نەسىھەتى يەر ئالغان ئايەتلەر (12 ـ 19) گە ئاساسەن بېرىلگەن.

بۇ زات قۇرئاندا پەقەت مۇشۇ سۈرىدىلا تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، قۇرئاندا بۇنىڭدىن باشقا سۈرىلەردە لوقمان ئىسمى ئۇچرىمايدۇ.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. ئىبن ئاببباستىن كەلگەن بىر رىۋايەتمۇ بۇنى تەستىقلايدۇ. كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان نوقتا شۇكى، بۇ سۈرىدە مەككىدىكى زوراۋانلىققا مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇق ياكى يېپىق ھالدا ھېچقانداق بىر ئىما ئۇچرىمايدۇ.

بۇ قەدىم بىلىملىك زات بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۇ بۆلەكتە، لوقماننىڭ نەسىھەتلىرى ئارقىلىق مۇھەممەدى دەۋەتكە كەلگەنلەرنىڭ، ئۆز ئاتا ـ ئانىلىرىغا قانداق مۇئامىلە قىلىش ئۇسۇلۇبى (14 ـ 15)، ئاتا ـ ئانا ۋە پەرزەنت مۇناسىۋىتىنىڭ ئاخىرەت تەرىپى تېما قىلىنغان (14 ـ 15 ۋە 33). بۇ مەلۇماتلار سۈرىنىڭ مەككىدە نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ سۈرىنىڭ ئاتا ـ ئانىغا شەرتسىز ياخشى مۇئامىلە قىلىشقا بۇيرىغان ئىسرا 23 ـ 24 ـ ئايەتلىرىدىن كېيىن نازىل بولغانلىق ئېتىمالى ناھايىتى كۈچلۈك. كېيىنكى مەزگىلدە نازىل بولغان ئەنكە بۇت 8 ـ ئايىتىدىمۇ ئوخشاش ئۇسۇلۇب بىلەن بۇ مەسىلە ئۇستىدە توختالغان. چۈنكى ئەقىدە جەھەتتىن ئوخشاشماسلىق سەۋەبىدىن ئىككى نەسىل ئارىسىدا پەيدا بولغان سۈركىلىش، بۇ مەزگىلدە ئىجتىمائىي مەسىلە سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققانىدى.

بەزى ئايەتلەرنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەتلەر، ساغلام بىر دەلىلگە تايانمىغانلىقى ئۈچۈن، نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولىدۇ. بۇ خىل رىۋايەتلەر سېلىنىشى كېرەك بولغان بەش ئۆلچەم ئەنئام سۈرىسىدە بايان قىلىندى.

سۈرە دەسلەپكى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە ساففات ـ سەبە سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. سەبە سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلىشى مەزكۇر سۈرىنىڭ رىسالەتنىڭ 11 ـ يىلىدا نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

سۈرە مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش، ۋەھيي شېپى كەلتۈرۈلگەن ھالدا باشلانغان : « بۇ، ھېكمەتلىك كىتابنىڭ ئايەتلىرىدۇر » (2).

بۇ ئايەتتە قۇرئاننىڭ سۈپىتى ئورنىدا ئىشلىتىلگەن « ھەكىم » كەلمىسى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاللاھ نىڭ سۈپىتى بولۇپ بىر قانچە ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان. ھەكىم كەلمىسى، بىر ئىسمى فائىل (ئىگە) شەكلى بولۇپ، مۇبالىغنى ئىپادىلەيدۇ. يەنى ئىگە بولغاندا ئەڭ يۇقىرى دەرىجىنى ۋە ئۈستۈنلۈكنى بىلدۈرىدۇ. مانا بۇ، قۇرئاننىڭ جانلىق بىر خىتاب ئىكەنلىكىنىڭ ئەڭ روشەن قۇرئانى دەلىلى. قۇرئاندا، قۇرئان ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن مۇبالىغە بىلەن ئىگە بولۇپ كەلگەن ئىسىم ـ سۈپەت ھەكىم بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، قۇرئان ئۈچۈن مەجىد، كەرىم ۋە ئەزىز قاتارلىق ئۈچ سۈپەتمۇ ئىشلىتىلگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇبالىغە بىلەن ئىسمى فائىل شەكلىدە كەلگەن. قۇرئاندا، قۇرئان ئۈچۈن مۇبالىغە بىلەن ئىگە شەكلىدە كەلگەن تۆت خىل سۈپەتنىڭ ئىشلىتىلىشى ئارقىلىق: بۇ كىتاب مۇھاتابنى تىرىلدۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. قۇرئاننى كىتابىغا ماسلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئوقۇيدىغانلار بار بولسا، ئەقلى ـ ھۇشنى تېپىۋالسۇن. قۇرئاننى كىتابىغا ماسلاشتۇرۇشنىڭ ئورنىغا، ئۆزى قۇرئانغا ئەگەشسۇن دېمەكتە.

ئۆزىنى بەرپا قىلغۇچى / تىرىلدۈرگۈچى سۈپىتىدە تونۇشتۇرغان قۇرئان، بۇ مەقسەتنى تۆت باسقۇچتا ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ:

1. ئاتالغۇ ـ ئۇقۇملار بىلەن چۈشەنچىنى شەكىللەندۈرىدۇ / بەرپا قىلىدۇ
2. تەۋسىيەلەر بىلەن قۇرئانى ئەقلنى شەكىللەندۈرىدۇ
3. ئۆرنەكلەر بىلەن شەخسىيەت / كىشىلىك شەكىللەندۈرىدۇ
4. بىر پۈتۈن گەۋدىسى بىلەن ھاياتنىڭ ھەر ساھەسىنى شەكىللەندۈرىدۇ

سۈرە دەسلەپكى بۆلەكتە كائىنات ۋە ئىنسانغا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلىرى بىلەن مۇھاتابنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىدۇ (3 ـ 11). بۇلاردىن كېيىن، مەخلۇققا قاراپ خالىقنى كۆرەلمىگەن، ئەسەرگە قاراپ ئۇستىنى ئۇنتۇپ قالغان، ھادىسىنى كۆرۈپ ۋۇجۇدقا چىقارغۇچىسىنى كۆرەلمىگەن پاراسەتسىزلەردىن مۇنداق سورايدۇ:

هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

« مانا بۇلار الله نىڭ (ياراتقان) مەخلۇقاتلىرىدۇر، ماڭا كۆرسىتىپ بېرىڭلاركى، الله تىن باشقا مەبۇدلىرىڭلار زادى نېمىلەرنى ياراتتى؟ ياق، زالىملار ئوپئوچۇق گۇمراھلىقتىدۇر » (11).

سۈرىدە، ئومۇمىي جەھەتتىن سۆز ۋە سۆز / كالامنىڭ كۆچى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. سۈرە ئىلاھىي كالام شېپى كەلتۈرۈلگەن ھالدا باشلانغان بولۇپ، 6 – ئايەتتە كۆچىنى بىلىم (ھەقىقەت)تىن ئالمىغان سۆزنىڭ بىھۇدە ئىكەنلىكىگە ۋە ئۇ ساختا سۆزنىڭ جەلىپ قىلىش كۈچىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ. 12 – 19 – ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان لوقماننىڭ ھېكمەتلىرى « ياخشى سۆز »نىڭ بىر مىسالى. سۈرىنىڭ ئىككىنجى بۆلىكى، سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن ھەزرىتى لوقماننىڭ نەسىھەتلىرىگە ئايرىلغان. ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزگەرمەس قىممەت – قاراشلىرىنىڭ يەنە بىر ئىسمى بولغان ئىسلامنىڭ، بارلىق زامان ۋە ماكانلار چەكلىمىسىدىن خالي بولغان پرىنسىپلىرى بۇ نەسىھەتتە بايان قىلىنماقتا:

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (**12**) وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (**13**) وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (**14**) وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (**15**) يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (**16**) يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (**17**) وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (**18**) وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ (**19**)

بىز لوقمانغا ھەقىقەتەن ھېكمەت ئاتا قىلدۇق، (ئۇنىڭغا ئېيتتۇقكى) « الله قا شۈكۈر قىلغىن، كىمكى شۈكۈر قىلىدىكەن، ئۆزى ئۈچۈن قىلغان بولىدۇ، كىمكى كۇفرىلىق قىلىدىكەن، شۈبھىسىزكى، الله (بەندىلەردىن) بىھاجەتتۇر، مەدھىيىگە لايىقتۇر ». ئۆز ۋاقتىدا لوقمان (ھەكىم) ئوغلىغا نەسىھەت قىلىپ: « ئى ئوغۇلچىقىم، الله قا شېرىك كەلتۈرمىگىن، شېرىك كەلتۈرۈش ھەقىقەتەن زور گۇناھتۇر » دېدى. ئىنساننى ئاتا ـ ئانىسىغا ياخشىلىق قىلىشقا بۇيرۇدۇق. ئانىسى ئۇنى (قورسقىدا) ئۈستى ـ ئۈستىگە ئاجىزلىق بىلەن كۆتۈردى. ئىككى يىلدا ئۇنى ئەمچەكتىن ئايىردى. (ئى ئىنسان!) ماڭا ۋە ئاتا ـ ئاناڭغا شۈكۈر قىلغىن، ئاخىر قايتىدىغان جاي مېنىڭ دەرگاھىمدۇر. ئەگەر ئاتا ـ ئاناڭ سېنى سەن بىلمەيدىغان نەرسىنى ماڭا شېرىك كەلتۈرۈشكە زورلىسا، ئۇلارغا ئىتائەت قىلمىغىن، ئۇلارغا دۇنيادا ياخشى مۇئامىلىدە بولغىن (يەنى دىنىڭغا زىيان يەتمەيدىغان ئاساستا ياخشىلىق قىلغىن)، ماڭا تائەت بىلەن قايتقان ئادەمنىڭ يولىغا ئەگەشكىن، ئاندىن مېنىڭ دەرگاھىمغا قايتىسىلەر، سىلەرگە قىلمىشىڭلارنى ئېيتىپ بېرىمەن. (لوقمان ئېيتتى) « ئى ئوغۇلچىقىم! قىلمىشىڭ قىچا چاغلىق نەرسە بولۇپ، ئۇ

ئۇيۇل تاشنىڭ ئىچىدە (يەنى ئەڭ مەخپىي جايدا) يا ئاسمانلارنىڭ قېتىدا ياكى زېمىننىڭ ئاستىدا بولسىمۇ، الله ئۇنى ھازىر قىلىدۇ (ئۇنىڭ ھېسابىنى ئالىدۇ). الله ھەقىقەتەن ئىنچىكە كۆزەتكۈچىدۇر، ھەممىدىن خەۋەردارىدۇر. ئى ئوغۇلچىقىم! نامازنى (ئاللاھ قا بەندىلىك)نى (ۋاقتىدا تەئدىل ئەركان بىلەن / ھەقىقىي شەكىلدا ئادا قىلغىن) ئۇقۇغىن، (ھەردائىم كىشىلەرنى) ياخشىلىققا بۇيرۇغىن، يامانلىقتىن توسقىن، ساڭا يەتكەن كۈلپەتلەرگە سەۋر قىلغىن (چۈنكى ھەقىقەتكە دەۋەت قىلغۇچى ئەزىيەتلەرگە ئۇچرايدۇ)، بۇ ھەقىقەتەن قىلىشقا ئىرادە تىكلەشكە تېگىشلىك ئىشلاردىندۇر. كىشىلەردىن مەنىستىمەسلىك بىلەن يۈز ئۆرۈمىگىن، زېمىندا غادىيىپ ماڭمىغىن، الله ھەقىقەتەن ھاكاۋۇر، ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلارنى دوست تۇتمايدۇ. ئوتتۇراھال ماڭغىن، ئاۋازىڭنى پەسلەتكىن، ئاۋازلارنىڭ ئەڭ زېرىكەرلىكى ھەقىقەتەن ئېشەكلەرنىڭ ئاۋازىدۇر » (12 ـ 19).

گەرچە ئۇستىدىن مىڭلارچە يىل ئۆتسىمۇ، ئىنسانىيەت ئالىمىدە ياڭرىغان بۇ ياڭراق سادانىڭ يوق بولمايدىغانلىقىنىڭ دەلىلى بولغان مەزكۇر ھېكمەتلەر، سۆزنىڭ تەربىيە مەقسىتىدە ئىشلىتىلىشىنىڭ ئەڭ ياخشى ئۆرنەكلىرىدىن بىرى. « ئاۋازىڭنى يۇقىرى قىلما! » (19) دېگەنلىك، ئەسلىدە « سۆزنىڭ قىممىتى »نى يۇقىرى كۆتۈر دېگەنلىكتۇر. بۇ ئايەتلەردىن كېيىن، سۆز، سۆزلەرنىڭ سۈلتانى بولغان ئاللاھ نىڭ سۆزلىرىگە كەلتۈرۈلگەن:

وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

« ئەگەر يەر يۈزىدىكى دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى قەلەم بولغان، دېڭىز (سىيا) بولغان، ئۇنىڭغا يەنە يەتتە دېڭىز (نىڭ سىياسى) قوشۇلغان تەقدىردىمۇ الله نىڭ سۆزلىرىنى (يېزىپ) تۈگەتكىلى بولمايدۇ، الله ھەقىقەتەن غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (27).

ئىلاھي كالامنىڭ مەنىسىنى ھەرگىزمۇ يېزىپ تۈگەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى بۇنىڭدىنمۇ ياخشى ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايدۇ.

سۈرىدە قارىغۇلارچە ئەجدادلار ئىزىنى تەقلىت قىلىپ مېڭىش تەنقىدلەنگەن:

ئەگەر ئۇلارغا: « الله نازىل قىلغان نەرسە (يەنى قۇرئان) غا ئەگىشىڭلار » دېيىلسە، ئۇلار: « ياق، بىز ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ دىنى (تۇتقان يولى)غا ئەگىشىمىز » دەيدۇ، (21).

بۇ يەردە تەقلىد تەنقىدلەنگەن. چۈنكى تەقلىد، ئىنساننىڭ ئۆزىگە بېرىلگەن ئىرادە ۋە ئەقلىنى يوق قاتارىدا كۆرىدۇ. ئىرادە ۋە ئەقلىنى يوق قاتارىدا كۆرگەنلىك، ئىنساننى ئىنسانلىقتىن چىقىرىپ تاشلىغانلىق، بۇ ئىككى نېمەتكە خىيانەت قىلغانلىق بولىدۇ. بۇ ئايەت بۇ نوقتىدا: « ھەقىقەتنىڭ مەنبەسى ئاتا – بوۋا ئەمەس » دېمەكتە. بىراق، لوقماننىڭ نەسىھىتىگە ئوخشاش، لوقماندەك ياخشى بولغان ئاتا – بوۋىلارنىڭ ياخشى بولغان نەسىھەتلىرى قوبۇل قىلىنىشى كېرەك (12 – 19).

سۈرىنىڭ ئارقىمۇ – ئارقا ئاتا – ئانا ۋە پەرزەنت مۇناسىۋىتى ھەققىدە توختالغانلىقىنى ئاخىرىدىكى ئايەتلەردىنمۇ كۆرىۋالغىلى بولىدۇ. بۇ ئايەتتە، ئى ئاتا – ئانىلار! ئەگەر پەرزەنتىڭلارغا شاپائەت (يارىدەم) قىلماقچى بولساڭلار، ئۇنىڭغا ئاخىرەتتە ئەمەس، بۇ دۇنيادا تەربىيەڭلار، ئۆرنەك بولۇشۇڭلار، ياخشى نەسىھەتلىرىڭلار، توغرا يولغا يۈزلەندۈرۈشۈڭلار بىلەن

شاپائەت قىلىڭلار! دېمەكتە. بۇ تەۋسىيەنى پەرزەنتىنىڭ ئاتا – ئانىسىغا بولغان شاپائىتى تەرىپىگە ئۆرۈپ چۈشۈنۈشكىمۇ بولىدۇ. ھېساپ كۈنى ھېچقانداق بىر ئاتا – ئانىنىڭ پەرزەنتىگە، پەرزەنتىنىڭ ئاتا – ئانىسىغا پايدىسى بولمايدۇ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ

« ئى ئىنسانلار! رەببىڭلارغا (بۇيرۇقلىرىنى ئورۇنلاش، مەنئى قىلغان ئىشلاردىن چەكلىنىش بىلەن) مەسئۇلىيىتىڭلارنى ئادا قىلىڭلار، شۇنداق بىر كۈندىن قورقۇڭلاركى، (ئۇ كۈندە) ئاتا بالىسىغا ئەسقاتمايدۇ، بالىمۇ ئاتىسىغا ئەسقاتمايدۇ، الله نىڭ ۋەدىسى ھەقىقەتەن ھەقتۇر، سىلەرنى ھەرگىز دۇنيا تىرىكچىلىكى مەغرۇر قىلمىسۇن، شەيتاننىڭ سىلەرنى الله نىڭ ئەپۇسىنىڭ كەڭلىكى بىلەن مەغرۇر قىلىشىغا (ئالدىشىغا) يول قويماڭلار (33).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى، كالام ئەدەبىياتىمىزدا خاتا ھالدا شەكىللەنگەن « بەش غەيب مەسىلە (مۇغايىيەباتى خەمسە) » ھەققىدىكى 34 – ئايەتتۇر. ئەسلىدە بۇ ئايەتنىڭ لەبزىنىڭ شاھىدلىقى بىلەن شۇنى ئېيتىشقا بولىدۇكى، ھېچقانداق بىر ئىنسان بىلەلمەيدىغان ۋە پەقەت ئاللاھ لا بىلىدىغانلىقى تەكىتلەنگەن مەسىلە بەش ئەمەس ئۈچ:

1. ئاخىرقى سائەت (قىيامەت) ھەققىدىكى مەلۇمات.
2. كېلەچەكتى ئىشلار
3. قەيەردە ئۆلىدىغانلىق

ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان قالغان ئىككى ماددا، مۇنداق شەكىلدە كەلگەن: « يامغۇرنى ياغدۇرغۇچى ئۇ (ئاللاھ)دۇر، رەھىمىلەردە (بالاياتقۇدا) ماكانلاشقاننى بىلگۈچى ئۇ (ئاللاھ)دۇر ». مەلۇم بولغاندەك، بۇ ئىككى جۈملىدە بىلىنىڭ ئاللاھ قىلا خاس قىلىنغانلىقى ۋە ئىنساندىن خالىي قىلىنغانلىقى بايان قىلىنمىغان. ئەسلىدە بۇ ئايەت « ئىنسان بىلىمىنىڭ چەكلىك ئىكەنلىكىنى » ئىما قىلىدۇ. دېمىسىمۇ ئايەتنىڭ ئاخىرقى جۈملىسى، سۈرىنىڭمۇ ئاخىرقى سۆزىدۇر:

« الله ھەقىقەتەن (پۈتۈن ئىشلارنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر، (شەيئىلەرنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى تەرەپلىرىدىن) تولۇق خەۋەردارىدۇر » (34).

سەبەئ سۈرىسى

سۈرىنىڭ ئىسمى بولغان سەبەئ، مەزكۇر سۈرىنىڭ 15 – 20 – ئايەتلىرىدە تىلغا ئېلىنغان سەبەئ دۆلتى ۋەقەلىكىدىن ئېلىنغان. سەبەئ، ئوكيانۇس – ئاق دېڭىز ئوتتۇرىسىدىكى باھارات يولىنى ھاكىمىيتى ئاستىدا تۇتقان جەنۇبى ئەرەبىستاندىكى بىر دۆلەتنىڭ ئىسمىدۇر. ھەدىس ۋە تەپسىرلەردە بۇ سۈرە « سەبەئ » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

سۈره مەككىدە نازىل بولغان. بەزى ئايەتلەرنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلار، ئەنئام سۈرىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۆلچەمگە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ.

سۈرىنىڭ نازىل بولغان ۋاقتىغا كەلسەك، بۇ ھەقتە « ئەگەر خالىساق ئۇلارنى يەرگە يۇتقۇزىۋەتكەن ياكى ئاسماننى ئۇلارنىڭ ئۈستىگە پارچە – پارچە قىلىپ چۈشۈرگەن بولاتتۇق » (9) مەنىسىدىكى ئايەت بىزنى يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ ئايەت، ئىسرا 92 – ئايەتتىكى مۇشىركلارنىڭ « سەن ئېيتقاندەك ئۈستىمىزگە ئاسماننى پارچە – پارچە قىلىپ چۈشۈرگىن » سۆزىگە بىر جاۋاپ ماھىيىتىگە ئىگە.

بۇ، سەبەۋ سۈرىسىنىڭ ئىسرا سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقىنىڭ دەلىلى. سۈرىنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن، مەزكۇر سۈرىنى قۇرەيش مۇشىركلىرىنىڭ بويقۇتىدىن كېيىن، دەۋەتنىڭ 11 – يىلىدا نازىل بولغان سۈرىلەر ئارىسىغا تىزىشقا بولىدۇ.

سۈره مەككىدە نازىل بولغان فاتىھە، ئەنئام، كەھف ۋە فاتىر سۈرىسىگە ئوخشاش ئاللاھ قا ھەمدۇسانا ئېيتىش بىلەن باشلىنىدۇ. سۈرىنىڭ بىرىنچى ئايىتىدىن مەلۇم بولغاندەك، ئاخىرەتتە ئىبادەت ئاخىرلىشىدۇ، ئەمما ئاللاھ قا ھەمدۇسانا ئېيتىش داۋاملىشىدۇ. بۇ دۇنيادىمۇ، ئۇ دۇنيادىمۇ ھەمدۇسانا پەقەت ئاللاھ قا خاستۇر، ئاللاھ نىڭ ھەققىدۇر، ئاللاھ نىڭ مۇلكىدۇر:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ

« جىمى ھەمدۇسانا الله قا خاستۇر، ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى ھەممە نەرسە الله نىڭ مۇلكىدۇر، ئاخىرەتتىكى ھەمدۇسانامۇ الله قا خاستۇر، الله ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر، ھەممىدىن خەۋەردارىدۇر » (1).

سۈرىنىڭ بىرىنچى بۆلىكى ئىمان – كۈپۈر تېمىسى ئۈستىدە توختالغان. ئىنساننى بەندىگە ياكى ماددىغا قۇل بولۇشقا ئېلىپ بارىدىغان شېرىك رەت قىلىنغان. كۆز بىلەن كۆرگىلى بولىدىغان ئالەمنىڭ كۆرۈنمەيدىغان بىلەن، پارچىنىڭ پۈتۈن بىلەن، شەيئىلەرنىڭ بىر – بىرى بىلەن ۋە شەيئىلەرنىڭ ئاللاھ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۈستىدە توختالغان. بۇ ئارقىلىق دىققىتىمىزنى مەۋجۇدىيەتنىڭ مەنا ۋە مەقسەتكە ئىگە ئىكەنلىكىگە ئاغدۇرىدۇ (1 – 5).

ئاسمان ۋە زېمىن ھەققىدىكى مەلۇماتنىڭ پەقەت كۆرۈنگەندىلا ئىبارەت ئەمەسلىكىنى، مەلۇم بولغانلىنىڭ نامەلۇم بولغان قىسمى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ناھايىتى ئاز نىسبەتتە ئىكەنلىكى تەكىتلەنگەن. 9 – ئايەت، مۇھاتابلارغا كۆرۈنمىگەنلەرنى بىلىش ئۈچۈن تىرىشىشقا دەۋەت قىلىدۇ:

أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

« ئۇلار ئاسمان ۋە يەردىن قانچىلىك قىسمىنى كۆرسەتكىنىمىز، قانچىلىك قىسمىنى ئۇلارغا بىلدۈرمىگەنلىكىمىزگە قارىمامدۇ؟ ئەگەر خالىساق ئۇلارنى يەرگە يۇتقۇزىمىز، ياكى ئاسماننى ئۇلارنىڭ ئۈستىگە پارچە – پارچە قىلىپ چۈشۈرىمىز. بۇنىڭدا الله قا قايتقۇچى ھەر بەندە ئۈچۈن ئەلۋەتتە (الله نىڭ قۇدرىتىنى كۆرسىتىدىغان) دەلىل بار » (9).

بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئېرىشىدىغان كۈچ ۋە ئىمكانىنى مەۋجۇدىيەتنىڭ يارىتىلىش مەقسىتىگە ماس ھالدا ئىشلەتكىلىمۇ بولىدۇ، ئۇنىڭ ئەكسىچە ئىشلەتكىلىمۇ بولىدۇ. سۈرىدە بۇ ئىككى ئەھۋالنىڭ تارىختىكى ئۆرنەكلىرى بېرىلگەن:

1. كۈچ – قۇدرەتنى مەۋجۇدىيەتنىڭ يارىتىلىش مەقسىتىگە ماس ھالدا ئىشلىتىشتە داۋۇد ۋە سۇلايمان ئۆرنەكلىرى بېرىلگەن. بۇ ئىككى ھۆكۈمدار - پەيغەمبەرنىڭ سەلتەنەتى، كۈچ ۋە سەلتەنەت ئەخلاقىغا قۇرئان ئۇلگە قىلىپ كۆرسەتكەن ئۆرنەكتۇر (10 – 14). بۇنىڭ ئۈچۈن شەرت بولغان بىر نەرسە بار. يەنى، كۈچ ئەخلاقى. كۈچ، كۈچ ئەخلاقى بىلەن بىرلىكتە ئىشلىتىلسە، تاغلار ۋە تاشلار، بۇرىلەر ۋە قۇشلارنىڭ ھەر بىرى بۇ ھاكىمىيەتنىڭ ئەمرى ئاستىدا، يارىتىلىش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان بىرەر ئايەتكە ئايلىنىدۇ. « ئى تاغلار! ئى قۇشلار! ئۇنىڭ ئاۋازىغا ئاۋاز قوشۇڭلار! » (10) ئەمرى نېمىدىگەن چوڭقۇر مەنىگە ئىگە! ھەزرىتى داۋۇدنىڭ ئاۋازىغا ئاۋاز قوشۇش ئۈچۈن تاغلارنىڭ رەببى تاغلارغا ئەمىر قىلىۋاتىدۇ. ھەزرىتى سۇلايماننىڭ ئەمرىگە شامال بويسۇندۇرۇپ بېرىلگەن. سارايىنىڭ باغچىسىدە مابەتلەر، ھەيكەللەر، كۆلچەكلەر ۋە كۆللەر بار ئىدى. لېكىن مەزكۇر ئائىلە بۇ مۇلكنىڭ ھەممىسنى تۇزكورلۇق ئۈچۈن ئەمەس، شۈكۈر ئۈچۈن ئىشلەتمەكتە ئىدى (12).

2. كۈچ – قۇدرەتنى مەۋجۇدىيەتنىڭ يارىتىلىش مەقسىتىگە زىت ھالدا ئىشلىتىشتە سەبەئ دۆلتى مىسال قىلىپ كۆرسىتىلگەن. مەۋجۇدىيەتنىڭ يارىتىلىش مەقسىتىنى نەزەردە تۇتمىغان بىر ھاكىمىيەتنىڭ ئىلكىدىكى كۈچ – قۇدرەت ۋە ھاكىمىيەت بىر بالاغا ئايلىنىدۇ، زاۋاللىقا يول ئاچىدۇ (15 – 21).

بىراق بۇ ئۆرنەكلەرنىڭ ئوخشاش بىر نوقتىسى بار. يەنى، دۇنيالىق ھەر ھاكىمىيەت ئۆتكۈنچىدۇر، ئەبەدىي بولغان ئاللاھ نىڭ مۇتلەق ھاكىمىيىتى ۋە ئاخىرەتنىڭ ئەبەدىي سائادىتىدۇر. بۇ سائادەت پەقەت تىرىك بولغان بىر ئاللاھ ئېتىقادى بىلەن قولغا كېلىدۇ.

ھاكىمىيەتنىڭ ئۆتكۈنچى ئىكەنلىكى قانۇنى. بۇ قانۇن، سۇلتان سۇلايماننىڭ ھاكىمىيىتى ئۈچۈنمۇ ئوخشاش كۈچكە ئىگە. تىللارغا داستان بولغان بىر دۆلەتنىڭ بەھەيۋەت ۋە پاراسەتلىك ھۆكۈمدارى بولغان سۇلايمان پەيغەمبەرنىمۇ نىھايەت ئۆلۈم كېلىپ تاپقانىدى. ئۇنىڭ جىسمىنى يەرگە يىقىتقان نەرسە، ھاسسىنى يەپ تۈگەتكەن قۇرت ئىدى (14). بۇ نوقتىدا ئايەت مۇھاتابىغا مۇنداق دېمەكتە: ئى ئىنسان! جاھانغا سۇلتان بولغان سۇلايمان بولساڭمۇ ئۆلۈم سېنى تاپىدۇ، ئۇنىڭدىن قاچالمايسەن. ۋاقتى كەلگەندە سېنى بىر قۇرۇت يىقىتالايدۇ.

سەبەئ دۆلىتىنى ھەزرىتى داۋۇد ۋە سۇلايمان دۆلىتىدىن پەرقلەندۇرۇپ تۇرغان نەرسە، كۈچ ۋە ھاكىمىيەت ئەخلاقى ئىدى (15 – 21). كۈچ ئەخلاقىدىن مەھرۇم بولغان ھەر ھاكىمىيەت سەبەئ دۆلىتىگە ئوخشاش پارچە – پارچە بولۇپ كەتكەنىدى. رەببىمىز مۇنداق دەيدۇ: « ئۇلارنى بىز (كېيىنكى كىشلەرگە) چۆچەك قىلىپ قالدۇردۇق » (19).

بۇ تارىخى ئۆرنەكلەردىن كېيىن تەۋھىد چاقىرىقى تەكرارلىنىدۇ (22 – 27) ۋە شېرىكنىڭ ناھايىتى خەتەرلىك بىر ئىنسانىيەت ۋىرۇسى ئىكەنلىكى بايان قىلىنىدۇ.

ئاندىن خىتاب بىۋاستە رەسۇلۇللاھقا قارىتىلىدۇ ۋە ئەۋەتىلىش غايىسىنى ئەسكەرتىدۇ: خوشخەۋەر بەرگۈچى ۋە ئاگاھلاندۇرغۇچى بولۇش (28).

سۇرىدە بوزەك قىلىنغانلار بىلەن چوڭچىلىق قىلغۇچىلارنىڭ ھېساب كۈنى رەببىنىڭ ھوزۇرىدىكى تەمسىلى دىئالوگلىرى نەقىل قىلىنىش بىلەن بىرگە (31 ـ 36)، شۇ ئەبەدىي ھەقىقەت بۇ نوقتىدا بايان قىلىندۇ:

وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَى إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ

« ماللىرىڭلار ۋە بالىلىرىڭلار سىلەرنى بىزگە يېقىنلاشتۇرالمايدۇ، پەقەت ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەل قىلغانلارغا قىلغان ئەمەللىرى ئۈچۈن ھەسسىلەپ ساۋاب بېرىلىدۇ، ئۇلار (جەننەتتىكى) ئېسىل ئۆيلىردە (ھەر قانداق كۆڭۈلسىزلىكتىن) ئەمىن بولغان ھالدا تۇرىدۇ » (37).

بۇ ئاگاھلاندۇرۇشلاردىن كېيىن، ئىنسانغا ئەڭ يۇقىرى پەللىدىن تۆۋەندىكىدەك نەسىھەت قىلىنغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ئىنسانغا ھەر دائىم ئاللاھ نىڭ نازارىتى ئاستىدا ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىدۇ:

قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنَى وَفُرَادَى

ئېيتقىنكى، «مەن سىلەرگە بىر ئىشنى تەۋسىيە قىلىمەن: سىلەر مەيلى باشقىلار بىلەن، ياكى يالغۇز تۇرۇشۇڭلاردىن قەتئىينەزەر، ئاللاھ نىڭ ھوزۇرىدا تۇرىۋاتقانلىقىڭلارنى ھەرگىز ئۇنتۇماڭلار » (46).

ھەقنىڭ ئەبەدىي، باتىل (ساختا)نىڭ ئۆتكۈنچى تەبىئىتى ئەسلىتىلگەندىن كېيىن (49) كەلگەن بۇ ئايەت، ھدايەتنىڭ ماھىيىتىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ:

« ئەگەر ئازسام ئازغانلىقىمنىڭ زىيىنى ئۆزۈمگىدۇر، ئەگەر ھدايەت تاپسام (بۇ) رەببىمنىڭ ماڭا ۋەھيى قىلغان قۇرئانىنىڭ سەۋەبىدىندۇر، الله ھەقىقەتەن ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، يېقىندۇر » (50).

سۇرىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىنى، ھېساپ كۈنىنىڭ دەھشىتىنى قۇرئاندا ئەڭ ياخشى تەسۋىرلەپ بەرگەن تۆۋەندىكى ئايەتلەر تەشكىل قىلىدۇ:

وَلَوْ تَرَى إِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ (**51**) وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ وَأَنَّى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (**52**) وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (**53**)

« ئەسلىدە سەن ئۇلارنى كۆكۈلسىدىن چىڭ تۇتۇلغان، قورقۇپ قاچىدىغان يەر تاپالمايۋاتقان ھالىتىنى بىر كۆرگەن بولساڭ، ئۇلار (مانا بۇ ۋاقىتتا): « ئىمان ئېيتتۇق » دەيدۇ، بۇنچە يىراق جايدىن ھېچقانداق جاپا تارتماي قانداقمۇ نىجاتلىققا ئېرىشىشۇن؟ ھالبۇكى، ئۇلار ئىلگىرى ئۇنى ئىنكار قىلغان ۋە (دۇنيادىن ئىبارەت) يىراق بىر جايدىن ئاخىرەتتىن ئىبارەت ئىدراكتىن ھالقىغان غەيب ئۈستىدە قارىسىغا سۆزلىگەنىدى » (51 ـ 53).

زۇمەر سۈرىسى

سۈرە 71 – 73 – ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان زۇمەر (زۇمرەلەر / گۇرۇپپىلار) كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

ھەزرىتى ئائىشەدىن نەقىل قىلىنغان بىر رىۋايەتكە ئاساسەن، سۈرىنىڭ تۇنجى نەسىل دەۋرىدىلا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغانلىقىنى ئېيتالايمىز (تىرمىزى، تەپسىر، 3234).

فىرۇزئابادى، سۈرىنىڭ ئىككىنجى بىر ئىسمى بارلىقى ھەققىدە توختالغان. يەنى، غۇراف سۈرىسى. غۇراف، « ئۆي » مەنىسىدىكى « غۇرفە »نىڭ كۆپلىك شەكلى. بۇ ئىسىم سۈرىنىڭ 20 – ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان « ئاستىدىن دەريالار ئېقىپ تۇرغان، قەۋەت – قەۋەت ھالدا بىنا قىلىنغان جەننەت سارايلىرى (غۇراف) » ئىبارىسىدىن ئېلىنغان. تابىئىنلاردىن ۋەھب ب. مۇنەببىھ، « كىم ئاللاھ نىڭ مەخلۇقلىرى ھەققىدىكى ھۆكۈملىرىنى بىلمەكچى بولسا، غۇراف سۈرىسىنى ئوقۇسۇن » دېگەن (بەسائىر).

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى بەزى رىۋايەتلەرنىڭ دەلىلى يوق. بۇ رىۋايەتلەر ئەنئام سۈرىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۆلچەملەرگە ماس كەلمەيدۇ.

« ئاللاھ نىڭ يېرى كەڭىدۇر » (10) ئىپادىسى، ئىجرەتنى ئىما قىلماقتا. سۈرىنىڭ ئۇزۇن ئايەتلەردىن تەشكىل قىلىنىش ئۇسلۇبى، ئۇنىڭ ھەبەش ھىجرىتىدىن زىيادە مەدىنە ھىجرىتىنى كۆرسەتمەكتە. تۇنجى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە سەبەئ – مۇئمىن سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان بولۇپ، بۇ سۈرىنىڭ قۇرەيش بويقۇتىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ سۈرىنى نۇبۇۋۋەتنىڭ 11 – يىلىدا نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىغا تىزىشقا بولىدۇ.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى ئىسلام ئەقىدىسىنىڭ ئاساسىي تۈرىكى بولغان تەۋھىد بولۇپ، تەۋھىد ۋە شېرىك ھەققىدە توختالغان.

سۈرە ۋەھىينىڭ مەنبەسى تەكىتلەنگەن ھالدا باشلانغان. ئاللاھ نىڭ، ئىمان بىلەن كۈپۈر، تەۋھىد بىلەن شېرىكنىڭ تەڭ مەۋجۇت بولىشىغا يول قويىشىنىڭ ھېكمىتى نېمە؟ دېگەن سوئالغا بۇ سۈرە جاۋاپ بەرمەكتە. بۇ جاۋاپنى بەرگەندە، پەلسەپىنىڭ ئەڭ قەدىمقى تېمىلىرىدىن بىرى بولغان « ياخشى ۋە ياماننىڭ تەبىئىتى »گە قارىتا، « ھېكمەت » مەركەزلىك بىر مۇلاھىزە ئۇسلۇبىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. تۆۋەندىكى بالاغەت بىلەن تولغان ئايەت بۇ ھەقتە كەڭ دائىرىلىك مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان:

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى أَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (5) خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ

ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ (6)

« الله ئاسمانلارنى ۋە زېمننى بەلگىلىك بىر مەقسەت ئۈچۈن ياراتتى. الله كېچىنى كۈندۈزگە كىرگۈزىدۇ ۋە كۈندۈزنى كېچىگە كىرگۈزىدۇ، الله كۈن بىلەن ئاينى ئۆز ئۈقىدا مۇئەييەن ۋاقىتقىچە (يەنى قىيامەتكىچە) ئايلىنىپ تۇرىدىغان بەلگىلىك قانۇنىيەتكە بويسۇندۇردى، بىلىڭلاركى، ئۇ (يەنى الله ئۆز ئىشىدا) غالىبتۇر. (بەندىلىرىنىڭ گۇناھلىرىنى تولىمۇ مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر. الله سىلەرنى بىر ئادەمدىن ياراتتى، ئاندىن ئۇنىڭدىن ئۇنىڭ جۈپتىنى (يەنى ھەۋۋانى) ياراتتى ۋە ھايۋانلاردىن سەككىزنى (تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكىدىن ئەركەك ـ چىشى بولۇپ جەمئى سەككىز) سىلەر ئۈچۈن ياراتتى، الله سىلەرنى ئاناڭلارنىڭ قارنىدا بىر ھالەتتىن يەنە بىر ھالەتكە تەرەققىي قىلدۇرۇپ (يەنى ئابىمەنىي، ئاندىن لەختە قان، ئاندىن پارچە گۆش باسقۇچلىرىغا بۆلۈپ)، ئۈچ قاراڭغۇلۇق (يەنى بالاھەمراھىنىڭ پەردىسى، بەچچىدان ۋە ئاننىنىڭ قورسىقى) ئىچىدە يارىتىدۇ، ئەنە شۇ الله سىلەرنىڭ رەببىڭلاردۇر، پادىشاھلىق الله قا خاستۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، قانداقمۇ (ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلىشتىن ئۇنىڭدىن غەيرىيگە چوقۇنۇشقا) بۇرۇلۇپ كېتىسىلەر » (5 ـ 6).

بىر بالاغەت شاھ ئەسەرى بولغان بىر ئايەتتە، ھەم ئىنسانىيەتنىڭ ئېلېمېنتلىق يارىتىلىش جەريانىنىڭ ئەڭ ئۇلىغا، ھەم بىئولوگىيلىك يارىتىلىشنىڭ باشلانغۇچىغا، ھەم ئانا قوسقىدىكى تۆرەلمىلىك يارىتىلىش باسقۇچلىرىغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلارنىڭ ھەممىسنى بايان قىلىنغان (6).

بىلىمنىڭ بىلىم ئەخلاقىدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك گۈزەل بىر ئاگاھلاندۇرۇش بۇ سۈرىدە كەلگەن: « بىلىدىغانلار بىلەن بىلمەيدىغانلار باراۋەر بولامدۇ؟ » (9). ئۇنداقتا، نېمىنى بىلگەنلەر بىلەن بىلمىگەنلەر؟ ئايەتنىڭ ئالدىدا بۇ سۇئالنىڭ جاۋابى بېرىلگەن: رەببىنى! بۇ مەنىدە « بىلىم » دېگەن نېمە سوئالغا، قۇرئان « ھاشىيەت » دېگەن جاۋاپنى بېرىدۇ. يەنى، ئاللاھ نىڭ ئۇلۇغلىقىنى بىلىش ۋە ئۇنىڭ ئۇلۇغلىقى ئالدىدا ئۆزىنىڭ ھەددىنى بىلىشتۇر.

بۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ئاساسلىق شەرت بولغان نەرسە « ئىخلاس »تۇر (11). يەنى، ئەقىدىنى ئاللاھ قا خاس قىلغان ھالدا پەقەت ئاللاھ قىلا ئىبادەت قىلىشتۇر. مانا بۇ ئىخلاسنىڭ قۇرئاندىكى ئىزاھاتى. يەنى، ئىخلاس، قۇرئانغا كۆرە تەۋھىددە ئىخلاسنى كۆرسىتىدۇ.

تەۋھىد، « ئېتىقادنى ساپ، سەممىي ۋە خالىس ھالدا ئىبادەتنى ئاللاھ قا خاس قىلىش » شەكلىدە قايتا ـ قايتا تەكرارلانغان (2،3،11،14). « خۇدىنى يوقۇتۇپ قويۇش » ئىنساننىڭ ئەڭ چوڭ يوقۇتۇشىدۇر (15). سۈرىدە تەۋھىد بىناسىنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراتقان شېرىك چۈشەنچىسى ئايرىم بىر تېما سۈپىتىدە بايان قىلىنغان (43،38،33ـ62،46ـ67). ھەر تۈرلۈك شېرىك « ئاللاھ نى يېتەرلىك » دەپ بىلمىگەن چۈشەنچىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. « ئاللاھ بەندىسىگە يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟ » دېگەن 36 ـ ئايەت مانا بۇ ئازغۇن چۈشەنچىنى رەت قىلىدۇ.

هەققەتكە تالىپ بولغانلارنىڭ ئىنسانلىق تارىخى بويىنچە ئەڭ چوڭ سۈپىتى بولغان بىر ئەۋزەللىك بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان. يەنى، سۆزنىڭ ئەڭ ياخشىسىنى ئاڭلاش ۋە ئەڭ ياخشىسىغا ئەگىشىش (18).

زۇمەر سۈرىسى، ۋەھىينىڭ ئىككى قۇتۇپلۇق بايان ئۇسلۇبى ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان سۈرىدۇر. شۇڭا قۇرئاننىڭ زىت قۇتۇپلۇق ئۇسلۇبىغا ئۆرنەك بولغان ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ

« الله سۆزلەرنىڭ ئەڭ چىرايلىقى بولغان قۇرئاننى، بىرسى يەنە بىرسنى شىپى كەلتۈرۈپ تەكرارلانغان، ئىككى قۇتۇپلۇق بىر خىتاب سۈپىتىدە نازىل قىلدى. (بۇ شۇنداق بىر خىتابتۇركى) رەببىدىن ئەيمىنىدىغان كىشىلەرنىڭ بەدەنلىرى تىترەيدۇ، ئاندىن الله نىڭ زىكرى ئۈچۈن (يەنى الله نىڭ رەھمىتى، مەغپىرىتىگە دائىر ئايەتلەر تىلاۋەت قىلىنغان چاغدا)، ئۇلارنىڭ بەدەنلىرى ۋە دىللىرى يۇمشاپ (ئارام تاپىدۇ) » (23).

« ئىلاھىي ۋەھيي نېمە ئۈچۈن سۆزنىڭ بارلىق ئىمكانلىرىنىڭ ھەممىسنى پۈتۈنلەي كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىدۇ؟ » سوئالىنىڭ جاۋابىنى بۇ سۈرىدە يەر ئالغان بىر ئايەتتە بىلەلەيمىز:

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

« بىز كىشىلەرنى ۋەز ـ نەسىھەت ئالسۇن دەپ، بۇ قۇرئاندا ئۇلارغا تۈرلۈك مىساللارنى بايان قىلدۇق » (27).

سۈرىدە رەسۇلۇللاھنىڭ ئۆلۈملىك بىر ئىنسان ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىلگەن « سەن ھەققەتەن ئۆلىسەن، ئۇلارمۇ ھەققەتەن ئۆلىدۇ » (30) ئايىتى، « بىر كۈنى كېلىدۇ پەيغەمبەرلەرنىمۇ ۋە ئىنكار قىلغانلارنىمۇ ھېسابقا تارتىمىز » ئىماسىنى ئەكس ئەتتۈرمەكتە.

قۇرئاننىڭ ھەم خوشخەۋەر بېرىدىغان ، ھەم ئاگاھلاندۇرىدىغان ئايەتلىرى بار. بۇ ھەر ئىككى ئايەت گۈرۈپپىسى ئىنسانغا بىر رەھمەتتۇر. چۈنكى ئۇنىڭ مەقسىتى ئىنساننى ئاگاھلاندۇرۇشتۇر. قۇرئاندا يەر ئالغان خوشخەۋەر بەرگۈچى ئايەتلەرنىڭ بەلكىم بىرىنچىسى تۆۋەندىكى ئايەتتۇر:

لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ

« الله ئۇلارنىڭ ئەڭ يامان ئەمەللىرىنى يوققا چىقىرىدۇ، ئۇلارغا قىلغان ئەڭ ياخشى ئەمەللىرى بويىچە ساۋاب بېرىدۇ » (35).

ئىنساننىڭ قىلغانلىرىنىڭ ئەڭ ياخشىسى بىلەن مۇكاپاتلىنىشى ھەققىدىكى بۇ خوشخەۋەر، تېخىمۇ ياخشىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن تىرىشىشقا يېتەرلىك سەۋەپتۇر. ئاللاھ نىڭ ئىنسان ئەمەللىرىنى ئەڭ ياخشىسى ئۈستىدىن مۇكاپاتلايدىغانلىقىنى، پەقەت « كەرەم بولىشى » بىلەن ئىزاھلىغىلى بولىدۇ.

ئىنسان يۈرىكىنى تىترىتىدىغان ئۇ سوئال بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا: « ئاللاھ بەندىسىگە يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟ » يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟ ئېيتىپ بېقىڭە، ئاللاھ بەندىسىگە يېتەرلىك بولمىسا، كىم يېتەرلىك بولىدۇ؟ نېمە يېتەرلىك بولىدۇ؟

ۋەھىينىڭ تۈنجى مۇھاتابىغا ئەدەبنى تەۋسىيە قىلغان ئۇسلۇبى، ھەممىزنىڭ قۇلىقىدا جاراڭلاپ تۇرىشى كېرەك:

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ

ئېيتقىنكى، « ئى قەۋمىم! سىلەر ئۆزەڭلارغا يارىشىدىغاننى قىلىڭلار، مەنمۇ ئۆزەمگە يارىشىدىغاننى قىلىمەن. سىلەر ئۇزۇنغا قالماي خارلىغۇچى ئازابنىڭ كىمگە كېلىدىغانلىقىنى بىلىسىلەر» (39).

ئۆلۈمگە مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتىمىز ناھايىتى ئاز بولۇپ، بۇ شەكىلدە داۋاملىشىدۇ. چۈنكى ئۆلۈم ماددىي دۇنيا ئاخىرلىشىپ مەنىۋى دۇنيا باشلانغان بىر بوسۇغىدۇر. ئۇ بوسۇغا ھەققىدە پەقەت ۋەھيي ئارقىلىقلا بىر نەرسە بىلەلەيمىز. تۆۋەندىكى ئايەت بۇ ھەقتە توختالماقتا:

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

« ئىنسانلار ئۆلىدىغان چاغلىردا، الله ئۇلارنىڭ جانلىرىنى ئالىدۇ، ئۆلمىگەنلەرنىڭ جانلىرىنى ئۇخلىغان چاغلىردا ئالىدۇ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان (يەنى ئەجىلى يەتكەنلەر) نىڭ جانلىرىنى تۇتۇپ قېلىپ، قالغانلارنىڭ جانلىرىنى مۇئەييەن ۋاقىتقىچە (يەنى ئەجىلى يەتكۈچە) قويۇپ بېرىدۇ، بۇنىڭدا پىكىر يۈرگۈزىدىغان قەۋم ئۈچۈن (الله نىڭ قۇدرىتىنى كۆرسىتىدىغان) نۇرغۇن ئالامەتلەر بار » (42).

ئۆلۈمگە مۇناسىۋەتلىك بۇ ئايەت ۋە بۇ يەرگىچە داۋام قىلغان ئايەتلەر، مۇشرىكلارنىڭ شاپائەت چۈشەنچىسىنى يېمىرىپ تاشلاشنى مەقسەت قىلغان. قۇرئاندىكى پۈتۈن شاپائەت ئايەتلىرى، زۇمەر سۈرىسى 44 ـ ئايەت ئاساسىدا چۈشۈنۈلىشى كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئاللاھ قا تەسلىم بولغانلىقىنى داۋا قىلغان مۇسۇلمانلارمۇ ئۆزىدىكى شاپائەت چۈشەنچىسىنى بۇ ئايەت ئاساسىدا شەكىللەندۈرۈشى لازىم:

قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

ئېيتقىنكى « شاپائەتنىڭ ھەممىسى الله نىڭ ئىلكىدىدۇر، ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ پادىشاھلىقى الله قا خاستۇر. ئاندىن سىلەر الله نىڭ دەرگاھىغا قايتۇرۇلىسىلەر» (44).

سۈرىنىڭ 53 ـ ئايىتىمۇ قۇرئاننىڭ خوشخەۋەر بەرگۈچى ئايەتلىرىدىن بىرى:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

« (ئى مۇھەممەد! مېنىڭ تىلىمدىن) ئېيتقىنكى، « (گۇناھلارنى قىلىۋېرىپ) ئى ھاياتنى ئىسراپ قىلغان بەندىلىرىم! الله نىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلەنمەڭلار. الله ھەققەتەن

(خالىغان ئادەمنىڭ) جىمى گۈناھلىرىنى مەغپىرەت قىلىدۇ، شۇبھىسىزكى، الله ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر » (53).

سۈرىنىڭ ئاخىرىدىكى جەننەتكە لايىق بولغان مۇئمىنلەرنىڭ جەننەتكە كىرىشى ۋە جەننەتتە قىزغىن قارشى ئېلىنىشى تەسۋىرلەنگەن جەننەت پۇراقلىق ئايەتلەر، ئىنسان روھىغا ھوزۇر بېغىشلايدۇ:

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (**73**) وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (**74**)

رەببى ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى تونۇپ يېتىپ ئادا قىلغانلار، جەننەتكە توپ ـ توپ بولغان ھالدا ماڭدۇرۇلىدۇ، ھالبۇكى، ئۇلار جەننەتكە يېتىپ كەلگەن چاغدا ئۇنىڭ دەرۋازىلىرى ئېچىلىپ بولغان بولىدۇ، جەننەتكە مۇئەككەل پەرىشتىلەر ئۇلارغا: « سىلەرگە ئامانلىق بولسۇن، سىلەر (گۈناھلارنىڭ كىرلىرىدىن) پاك بولدۇڭلار، جەننەتكە كىرىڭلار، (ئۇنىڭدا) مەڭگۈ قېلىڭلار » دەيدۇ (73). ئۇلار (جەننەتكە كىرىپ ئورۇنلاشقان چاغدا) ئېيتىدۇ: « جىمى ھەمدۇسانا الله قا خاستۇركى، ئۇ بىزگە قىلغان ۋەدىسىنى ئىشقا ئاشۇردى، جەننەتنىڭ زېمىنىغا بىزنى ۋارىس قىلدى. جەننەتتە ئۆزىمىز خالىغان جايدا تۇرىمىز، مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلغۇچىلارنىڭ مۇكاپاتى نېمىدېگەن ياخشى! » (74).

غافىر (مۇئمىن) سۈرىسى

سۈرە، 28 – 45 – ئايىتىدىكى قىسسەگە ئاساسەن ئىسلام ئالەمنىڭ غەربىدە « مۇئمىن »، شەرقىدە 3ـ ئايىتىگە ئاساسەن « غافىر » ئىسمى بىلەن مەشھۇر.

تىرمىزى، رەسۇلۇللاھنىڭ مەزكۇر سۈرىنى « ھا، مىم، ئەلمۇئمىن » دەپ ئاتىغانلىقى ھەققىدىكى بىر ھەدىسنى نەقىل قىلغان.

سۈرە مەككىدە ئەبۇ تالىپنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن نازىل بولغان بولسا كېرەك. ھەزرىتى ئەبۇ بەكىر، ئۇقبە بىن ئەبى مۇئايىت رەسۇلۇللاھقا قول تەككۈزمەكچى بولغاندا ئالدىنى توسۇپ، « سىلەر رەببىم ئاللاھ دېگەن كىشىنى ئۆلتۈرەمسىلەر؟ » (28) دېگەن بۇ ئىپادىنى قوللانغان (بۇخارى). سۆيۈملۈك رەسۇلىمىزنى ئۆلتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان بۇ خىل ھەرىكەتلەر ئەبۇ تالىپنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، ھىجرەتتىن بۇرۇن باش كۆتۈرۈشكە باشلىغاندى. يەنى، ئائىلىنىڭ باشقا ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە، رەسۇلۇللاھنىڭ ھاياتىغا قەست قىلىنىشقا باشلىغان بىر مەزگىلدە نازىل بولغان. سۈرە دەۋەتنىڭ 11 – يىلىنىڭ ئاخىرى ياكى 12 – يىلىنىڭ باشلىرىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك. سۈرە، مۇسھابتىكى نازىل بولۇش تەرتىۋىگە ئاساسەن تىزىلغان يەتتە سۈرىلىك « ھا، مىم » ئائىلىسىنىڭ تۇنجى سۈرىسى بولۇپ، دەسلەپكى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە زۇمەر – فۇسسىلەت سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان.

سۇرىنىڭ ئانا تېمىسى ئىنسان. سۇرىدە ئىنسان، ياراتقۇچى ئالدىدا ھەددىنى بىلىش، يارىتىلغانلار ئالدىدا ئۆزىنىڭ قىممىتىنى بىلىشكە دەۋەت قىلىنغان.

سۇرە « ھا، مىم » مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلىنىدۇ. مۇشۇنداق باشلانغان باشقا سۇرىلەرگە ئوخشاش ۋەھيي تەكىتلەنگەن. سۇرىنىڭ 3 – ئايىتىدە ئاللاھ نىڭ غەزىپىنىڭ ئىككى رەھمەت ئىسكوپكىسىنىڭ ئىچىگە ئېلىنغانلىقىنى كۆرىمىز:

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ

« (الله) گۇناھنى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، تەۋبىنى قوبۇل قىلغۇچىدۇر. (الله نىڭ) ئازابى قاتتىقتۇر، (الله) ئىنئام ئىگىسىدۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ئاقىۋەت قايتىدىغان جاي ئۇنىڭ دەرگاھىدۇر » (3).

سۇرىسىدە كىشىنىڭ دىققەت – نەزىرى، ۋەھيىنى ئىنكار قىلغان توپلۇملارنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتىگە ئاغدۇرۇلغان بولۇپ(4 – 5)، ئاندىن مۇئمىنلەرگە خوشخەۋەر بېرىلگەن (7 – 8).

سۇرىدە كائىنات دەلىللىرى بايان قىلىنغان بولۇپ، نەزىرىمىزنى بىر دەم ئاسمانغا، بىردەم يەرگە ئاغدۇرىدۇ. رىزىقىمىزنىڭ خۇددى ئايەتلەرگە ئوخشاش سامادىن نازىل بولغانلىقىنى بۇ سۇرىدىن ئۇگىنىمىز (13).

ئېكىنغا ئۇرۇق تېرىغۇچى ئاسمانغا قارايدۇ. نېمە ئۈچۈن؟ ئەلۋەتتە، رىزىق / رەھمەت سامادىن چۈشكەنلىكى ئۈچۈن. رىزىقىمىزغا ئېرىشىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە كەلگەن ۋاقتىمىزدا، رىزىقىمىزمۇ ئالدىمىزغا كېلىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتىدىكەن ۋە بىزگە پۈتۈلگەن رىزىق كېلىپ بىزنى تاپىدىكەن. لېكىن بىزمۇ ئۇنىڭغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئۇنى تەلەپ قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىسىمىزنى يازدۇرىشىمىز كېرەك ئىكەن. بىز ئۇنى ئىزدەشكە باشلىغان ۋاقتىمىزدا، ئۇمۇ بىزنى ئىزدەپ تاپىدىكەن. بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئۇنى تارتىشقا باشلىغاندا، ئۇمۇ بىزگە ئىنتىلىدىكەن. ئىككى تەرەپ بىر – بىرىگە ئىنتىلگەندە، بۇلارنىڭ ئىگىسى بولغان ئاللاھ بەلگىلىگەن قانۇن تەقەززاسى بىلەن، ئۇلار بىر – بىرىنى تاپىدىكەن.

سۇرىدە ھېساپ كۈندىكى بىر دىئالوگ نەقىل قىلىنغان. بۇ ئىنسانىنى قورقۇدىن تىترىتىدىن بىر دىئالوگ. دىئالوگ دېيىلگەندە كۈندىلىك ھاياتتىكى بىر دىئالوگ كۆز ئالدىڭىزغا كەلمىسۇن. ئۇ كۈندە ئاللاھ نىڭ سوئالىغا جاۋاپ بەرگۈدەك نە بىر ئىنسان نە بىر پەرىشتە بولمىدۇ. سوئالنى سورىغۇچىمۇ ۋە جاۋابىنىمۇ بەرگۈچى ئاللاھ تۇر.

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

« ـ بۇگۈن پادىشاھلىق كىمگە خاس؟

ـ غالىب بىر الله قا خاستۇر » (16).

قورقۇنچلۇق بولغان ھېساپ كۈنىمۇ ياكى ھېساپ بېرىشمۇ؟ مېنىڭچە ھېساپ بېرىشتۇر. چۈنكى ئۇ كۈننىڭ ئېغىر كۈن بولىشى، ھېساپ بېرىشنىڭ قېيىنلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك:

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ

« ئۇلارنى قىيامەت كۈندىن ئاگاھلاندۇرغىن، ئۇ چاغدا دىللار (قورقۇنچىنىڭ قاتتىقلىقىدىن) بوغۇزلارغا كەپلىشۋالىدۇ، ئۇلار قايغۇ ـ ھەسرەتكە تولىدۇ، زالىملارغا يېقىن دوست ۋە شاپائىتى قوبۇل قىلىنىدىغان شاپائەتچى بولمايدۇ » (18).

سۈرىدە ھەزرىتى مۇسانىڭ، زالىم ھاكىمىيەتنىڭ ئۈچ تەرىپىنىڭ سىمۋولى بولغان پىرئەۋن – ھامان – قارۇندىن ئىبارەت ئۈچ كۈچكە قارشى ئېلىپ بارغان كۆرىشى بايان قىلىنىدۇ (23 – 24). پىرئەۋننىڭ، خەلقىنىڭ سەرخىللىرىنى نېمە بىلەن قورقۇتىدىغانلىقىنى بىلەمسىز؟ ھەزرىتى مۇسانىڭ ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئادىتىگە مۇداخىلە قىلىشى بىلەن قورقۇتاتتى (26).

پىرئەۋننىڭ مەجلىسىدە ھەزرىتى مۇسادىن قانداق قۇتۇلۇش ھەققىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلماقتا بولۇپ، بىرىنچى چارە ئۇنى ئۆلتۈرۈپ كۆزدىن يوقۇتۇش ئىدى. پىرئەۋن « مۇسانى ماڭا قويۇپ بېرىڭلار، ئۇنى مەن ئۆلتۈرەي » دەيدۇ. مۇسانىڭ ئۆلتۈرۈلىشى ئادەتتىكى بىر ئىش ئەمەس بولۇپ، مۇسا پىرئەۋن ساراىيدا چوڭ بولغان بىرى ئىدى. ئۇ غەلىبىلىك تاماملىغان ھەبەشستان يۇرۇشىدىن كېيىن كۆزگە كۆرۈنگەن ۋە پىرئەۋن تەختىگە ۋارىسلىق قىلغۇچى ئۈچ نامزاتتىن بىرى ئىدى. بۇ سەۋەپتىن ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈنداق ئاسان ئەمەس ئىدى.

دەل بۇ ۋاقىتتا، ئۇ مەجلىسكە قاتناشقان ۋە ئۇ كۈنگىچە ھەقىقىي كىملىكىنى يوشۇرۇپ كەلگەن بىر زات ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئۇنىڭ ئۇ مەجلىسكە قاتنىشىشىنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى، خۇددى ئۇ كۈندىكى ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىش ئىدى. ئايەتتە ئۇنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنمايدۇ، پەقەت « بىر مۇئمىن » دېيىلىدۇ. مۇئمىن كەلىمىسىنىڭ نەقىرا (نامەلۇم بىر نەرسىگە بېرىلگەن ئىسىم) بولىشى، پىرئەۋن مەجلىسىدىكى ئۇ مەجھۇل مۇئمىننىڭ نامەلۇم ھالدا قېلىشنى ئىما قىلىدۇ. ئۇ مۇئمىننىڭ بەنى ئىسرائىل قەۋمىدىن ئەمەس، مىسرنىڭ يەرلىك ئاھالىسىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى 29 – ئايەتتىن بىلەلەيمىز. بۇمۇ تارىخنىڭ ئاجايىپ جىلۋىلىرىدىن بىرى. يەنى، بىر تەرەپتە ھەزرىتى مۇسانىڭ يېقىن تۇققىنى بولغان تۇرۇپمۇ، پەقەت مەنپەئەتى ئۈچۈن پىرئەۋن سېپىدە يەر ئالغان قارۇن؛ يەنە بىر تەرەپتە پىرئەۋننىڭ مەجلىس ئەھلى قاتارىدا بولغان، لېكىن ھەزرىتى مۇسانىڭ ئۆلتۈرۈلىشى مۇزاكىرە قىلىنغان بىر مەجلىستە ئۆزىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىغا قارىماي، مۇسانى ھىمايە قىلغان بىر مۇئمىن. بۇ ئايەت، سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن مانا بۇ نامەلۇم مۇئمىن ھەققىدە توختالغان. مانا بۇ مۇئمىننىڭ پىرئەۋن مەجلىسىدە قىلغان ۋە ئاللاھ مۇ رازى بولغانلىقى ئۈچۈن، ۋەھىي قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ ئەبەدىيلەشتۈرۈلگەن ئۇ سۆزى ئايەتتە مۇنداق بايان قىلىنغان:

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (**28**) يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ

فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ (**29**) وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ (**30**) مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ (**31**) وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ (**32**) يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (**33**) وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ (**34**) الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ (**35**) وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ (**36**) أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ (**37**) وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ (**38**) يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ (**39**) مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ (**40**) وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ (**41**) تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ (**42**) لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَا إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (**43**) فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (**44**)

پىرئەۋن خاندانغا مەنسۇپ، ئىماننى يوشۇرىدىغان بىر مۆمىن ئادەم ئېيتتى: « سىلەر 'پەرۋەردىگارىم الله' دېگەن كىشىنى ئۆلتۈرەمسىلەر؟ ھالبۇكى، ئۇ سىلەرگە ھەقىقەتەن پەرۋەردىگارىڭلارنىڭ دەرگاھىدىن روشەن دەلىللەرنى ئېلىپ كەلدى. ئەگەر ئۇ (پەيغەمبەرلىك دەۋاسىدا) يالغانچى بولسا، يالغانچىلىقنىڭ زىيىنى ئۇنىڭ ئۆزىگىدۇر، ئەگەر ئۇ راستچىل بولسا، ئۇ سىلەرنى قورقۇتقان ئازابنىڭ بىر قىسمى سىلەرگە كېلىدۇ، الله ھەقىقەتەن ھەددىدىن ئاشقان يالغانچىنى ھىدايەت قىلمايدۇ.

ئى قەۋمىم! بۇگۈن سەلتەنەت سىلەرنىڭ ئىلگىڭلاردىدۇر، (مىسىر) زېمىنىدا سىلەر غالىبسىلەر، ئەگەر بىزگە الله نىڭ ئازابى كەلسە، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشقا بىزگە كىم يارەدەم بېرىدۇ؟ ».

پىرئەۋن ئېيتتى: « مەن سىلەرگە پەقەت نېمىنى توغرا دەپ قارىسام، شۇنى مەسلىھەت بېرىمەن. سىلەرنى پەقەت مەن توغرا يولغا باشلايمەن ».

مۇئمىن ئادەم ئېيتتى: « ئى قەۋمىم! سىلەرنىڭ نۇھ، ئاد، سەمۇد قەۋملىرىگە ئوخشاش ۋە ئۇلاردىن كېيىنكىلەرگە ئوخشاش جامائەلەر ئۇچرىغان جازاغا ئۇچرىشىڭلاردىن قورقىمەن، الله بەندىلىرىگە زۇلۇم قىلىشنى خالىمايدۇ. ئى قەۋمىم! مەن سىلەر ئۈچۈن ھەقىقەتەن قىيامەت كۈنىدىن ئەنسىرەيمەن. ئۇ كۈندە (دوزاخ ئازابىنىڭ دەھشىتىدىن قورقۇپ) ئارقاڭلارغا چېكىنىسىلەر، سىلەرگە ھېچ الله نىڭ ئازابىدىن قۇتۇلدۇرغۇچى بولمايدۇ. كىمكى الله ئۇنى گۇمراھ قىلىدىكەن، ئۇنى ھىدايەت قىلغۇچى بولمايدۇ. شەك ـ شۈبھىسىزكى، ئىلگىرى سىلەرگە يۇسۇف (الله نىڭ دەرگاھىدىن) روشەن مۆجىزىلەرنى ئېلىپ كەلدى. ئۇ ئېلىپ كەلگەن دەلىلدىن سىلەر ھامان شەكلەندىڭلار، تاكى ئۇ ۋاپات بولغاندا، (دەلىل ـ پاكىتسىز) ھالدا، الله ئۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز پەيغەمبەر ئەۋەتمەيدۇ' دېدىڭلار، الله (گۇناھتا) ھەددىدىن ئاشقۇچىنى، (دىندا) شەكلەنگۈچىنى مۇشۇنداق ئازدۇرىدۇ ».

الله نىڭ ئايەتلىرى ئۈستىدە ئۆزلىرىگە (الله تەرىپىدىن) كەلگەن ھېچقانداق دەلىل بولماستىن (قارىسىغا) جاڭجاللىشىدىغانلار الله نىڭ دەرگاھىدا ۋە مۆمىنلەرنىڭ نەزىرىدە قاتتىق نەپرەتكە قالىدۇ، بۇزغۇنچىلىق قىلىپ (ئىماندىن باش تارتقان)، (بەندىلەرگە) زومىگەرلىك قىلغان ھەر قانداق ئادەمنىڭ دىلىنى الله مۇشۇنداق پېچەتلىۋېتىدۇ. پىرئەۋن (ۋەزىرى ھامانغا): « ئى ھامان! ماڭا بىر ئېگىز بىنا سالغىن، ئۇنىڭ بىلەن مەن دەرۋازىلارغا ـ ئاسماننىڭ دەرۋازىلىرىغا يېتىشىم مۇمكىن، شۇنىڭ بىلەن مەن مۇسانىڭ ئىلاھىنى كۆرەي، مەن ھەقىقەتەن مۇسانى يالغانچى دەپ گۇمان قىلىمەن » دېدى. پىرئەۋنگە ئۇنىڭ يامان ئەمەلى شۇنداق چىرايلىق كۆرسىتىلدى، پىرئەۋن (گۇمراھلىقى تۈپەيلىدىن ھىدايەت) يولىدىن مەنئى قىلىندى، پىرئەۋننىڭ ھىيلە ـ مىكرى پەقەت بىكاردۇر.

(پىرئەۋن خاندانىدىن) ئىمان ئېيتقان كىشى ئېيتتى: « ئى قەۋمىم! سىلەر ماڭا ئەگىشىڭلار، مەن سىلەرنى توغرا يولغا باشلايمەن. ئى قەۋمىم! بۇ دۇنيا تىرىكچىلىكى پەقەت (ۋاقىتلىق) پايدىلىنىشتىن ئىبارەتتۇر، ئاخىرەت ھەقىقەتەن (مەڭگۈلۈك) قارارگاھتۇر. كىمكى (بۇ دۇنيادا) بىرەر يامانلىقنى قىلىدىكەن، ئۇنىڭغا (ئاخىرەتتە) شۇنىڭغا لايىق جازا بېرىلىدۇ، مەيلى ئەر بولسۇن، مەيلى ئايال بولسۇن، كىمكى ئۆزى مۇمىن تۇرۇپ بىرەر ياخشى ئىش قىلىدىكەن، ئەنە شۇلار جەننەتكە كىرىدۇ، جەننەتتە ئۇلارغا ھېسابسىز رىزىق بېرىلىدۇ. ئى قەۋمىم! ماڭا نېمىدۇركى، سىلەرنى مەن (دوزاختىن) قۇتۇلۇشقا دەۋەت قىلىمەن، سىلەر بولساڭلار مېنى دوزاخقا دەۋەت قىلىسىلەر. سىلەر مېنى الله نى ئىنكار قىلىشقا، مەن بىلمەيدىغان نەرسىلەرنى ئۇنىڭغا شېرىك كەلتۈرۈشكە دەۋەت قىلىسىلەر، ھالبۇكى، مەن سىلەرنى غالىب، (بەندىلەرنىڭ گۇناھلىرىنى) ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچى (الله) غا دەۋەت قىلىمەن. ھەقىقەتەن سىلەر مېنى ئۇنىڭغا (يەنى بۇتقا) ئىبادەت قىلىشقا چاقىرىسىلەر، ئۇنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە (ئۆزىگە ئىبادەت قىلىشقا) چاقىرغىنى يوق، بىزنىڭ ئاخىر بارىدىغان جايىمىز الله نىڭ دەرگاھىدۇر، (گۇمراھلىقتا) ھەددىدىن ئاشقۇچىلار ئەھلى دوزاختۇر. (سىلەرگە ئازاب نازىل بولغان چاغدا) سىلەرگە ئېيتقان سۆزۈمنىڭ (راستلىقىنى)

ئەسلەيسلەر، مەن ئىشمنى الله قا تاپشۇرىمەن، الله ھەقىقەتەن بەندىلىرىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر» (29 – 44).

ئاللاھ نىڭ، ئۇ مەجھۇل مۇئمننى پىرئەۋن ۋە قەۋمىنىڭ رەزىل توزاقلىرىدىن ساقلاپ قالغانلىقىنى، ھالاك بولغۇچىلارنىڭ پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەر ئىكەنلىكىنى ئايەتلەر بىزگە بىلدۈرمەكتە (45).

ئىلاھىي ۋەھيي ۋە ئۇنىڭ يەتكۈزگۈچىلىرىنى ئاللاھ نىڭ قانداق ھمايە قىلغانلىقىنى، بۇ ئۆرنەكلەردىن بىلەلەيمىز. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرەلەيمىزكى، مۇھتەمەلەن مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ مەجلىس مەركىزى بولغان دارۇن نەۋەدىمۇ، خۇددى پىرئەۋن مەجلىسىگە ئوخشاش رەسۇلۇللاھ ھەققىدە مۇزاكىرىلەر ئېلىپ بېرىلىۋاتقانىدى. بەلكىم، قۇرئان بۇ ئۆرنەكلەر ئارقىلىق ئۇ مەجلىستىكى ئىنساپ ئەھلى ئىنسانلارغا جاسارەت بېغىشلاۋاتقان بولسا كېرەك. بۇ ئايەتلەردىن ئۆز ۋاقتىدا رەسۇلۇللاھنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە چىن دىلىدىن قارشى چىققان دارۇن نەدۋە ئەزالىرى بولغانلىقىنىمۇ پەرەز قىلغىلى بولىدۇ. بۇ بۆلەكنى، رەسۇلۇللاھقا بۇنىڭغا قارشى تەدبىر ئېلىش ھەققىدە بېرىلگەن بىشارەت دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ.

ئاندىن ۋەھىينىڭ ھمايە قىلىنىشىغا مۇناسىۋەتلىك بىر بۆلەك بايان قىلىنغان. بۇ بۆلەكتە ئاللاھ نىڭ رەسۇلۇللاھقا يارىدەم بېرىدىغانلىقى قايتا تەكىتلىنىدۇ:

« شەك ـ شۇبھىسىزكى، بىز رەسۇلىمىزگە، مۇئمىنلەرگە ھاياتىي دۇنيادا ۋە شاھىتلار (پەرىشتە، نەبىلەر ۋە مۇئمىنلەردىن بەندىلەرنىڭ ئەمەللىرىگە گۇۋاھ بولىدىغان) ھازىر بولىدىغان كۈندە ئەلۋەتتە يارىدەم بېرىمىز » (51).

سۈرىدە توقۇپ چىقىلغان يالغان قەدرىيەتلەرگە چىڭ ئېسىلىۋالغان ئىنساننىڭ ھەقىقەتكە ۋە ئۆزىگە قانداق ياتلاشقانلىقى تىلغا ئېلىنغان. سۈرىدە، مال – مۈلۈك، كۈچ، يۇقىرى ئۆرلەش، كۆز – كۆز قىلىش، ھوقوق ۋە ئەڭ چوڭ بولۇش خىرىسىنىڭ ئىنساننىڭ خۇدىنى قانداق يوقۇتۇپ قويىدىغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. ۋەھيي، ئۆزىنى ئىنكار قىلىشنىڭ پىسخولوگىيىلىك ئانالىزىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. « مۇشۇنداق بىر ئىنكار قىلىشنىڭ تەكتىدە قانداق ئامىللار ياتىدۇ؟ » دېگەن سوئالغا مۇنداق جاۋاپ بېرىدۇ: « ئۇلارنىڭ كۆكرەكلىرى ئىچىدە، ئېرىشىسىمۇ ھېچقاچان رازى بولمايدىغان ئەڭ چوڭ بولۇشتىن ئىبارە بىر خىرىستىن باشقا نەرسە يوق » (56). ھەددىنى بىلمەسلىكنىڭ، كىشنى ئاللاھنىڭ ئايەتلىرى ھەققىدە جاڭجاللىشىدىغان ھالغا ئېلىپ كېلىدىغانلىقى بايان قىلىنغان (4، 35، 69). ئاللاھ قا ئىبادەت قىلىشتىن كىشنى يىراق تۇتقان ئاملىنىڭ ھاكاۋۇرلۇق ئىكەنلىكى بايان قىلىنىپ، بەندىلەرنى دۇئاغا دەۋەت قىلماقتا:

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

رەببىڭلار ئېيتىدۇ: « ماڭا دۇئا قىلىڭلار، مەن (دۇئايىڭلارنى) قوبۇل قىلىمەن (تىلىگىنىڭلارنى بېرىمەن)، شۇبھىسىزكى، مېنىڭ ئىبادىتىمدىن چوڭچىلىق قىلىپ باش تارتىدىغانلار خار ھالدا جەھەننەمگە كىرىدۇ » (60).

ئاللاھ سۆز شەكلىدە ئەۋەتكەن ئايەتلىرىنى رەت قىلىپ، ئۇ ياراتقان بۇ مېھمانخانىنى خالىغىنچە ئىشلىتىپ يۈزسىزلىك قىلىۋاتقانلارغا ئاسمانلارنى ۋە يەرنى، كېچە ۋە كۈندۈزنى

ئاللاه نىڭ ياراتقانلىقى ئەسلىتىلىدۇ (57، 61). بۇ ئارقىلىق خۇددى: « ئەگەر ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالمىساڭلار، ئۇ ياراتقان جايدا تۇرماڭلار، قولۇڭلاردىن كەلسە ئۆزەڭلارغا بىر جاي يارىتىپ ئۇ يەرگە كېتىڭلار » دېيىلمەكتە. بۇ نوقتىدا ئەستايىدىللىق بىلەن ئويلىنىشقا تېگىشلىك بىر مەسىلە تىلغا ئېلىنىدۇ : « ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى يارىتىش ئەلۋەتتە ئىنسانلارنى يارىتىشتىن كۆپ قېيىندۇر ۋە لېكىن ئىنسانلارنىڭ كۆپچىلىكى (بۇنى) ئۇقمايدۇ » (57).

سۈرىدە، ئىلاهىي ۋەھيىنى بىلىپ تۇرۇپ رەت قىلغۇچىلارنىڭ زېھىن جەھەتتىن قانداق ۋەيرانچىلىق ئىچىدە بولىدىغانلىقى بايان قىلىنغان (63).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايەتلىرى، ئازابنى كۆرگەندىن كېيىن ئىمان ئېيتىشنىڭ كىشىگە ھېچقانداق بىر پايدا ئېلىپ كەلمەيدىغانلىقى بايان قىلىنغان. بۇ ئارقىلىق ئىماننىڭ ھەر خىل بېسىمدىن خالىي ھالدا، ھۆر ئىرادە بىلەن قوبۇل قىلىنغان تاللاش ئىكەنلىكى تەكىتلىنىدۇ:

فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ (84) فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ (85)

ئۇلار بىزنىڭ ئازابىمىزنى كۆرگەن چاغدا: « بىز بىر الله قا ئىمان ئېيتتۇق، بىز بۇرۇن (الله قا) شېرىك قىلغان بۇتلارنى ئىنكار قىلدۇق » دېدى. بىزنىڭ ئازابىمىزنى كۆرگەن چاغدا ئېيتقان ئىماننىڭ ئۇلارغا پايدىسى بولمىدى، بۇ الله نىڭ ئەزەلدىن تارتىپ بەندىلىرى ئارىسىدا تۇتقان يولىدۇر، بۇ چاغدا كاپىرلار زىيان تارتقۇچى بولدى (84 – 85).

مانا بۇ سۈننەتۇللاه (ئاللاه نىڭ بەلگىلىمىسى)تۇر. پىرئەۋنلەشكەن ھەر ئەقىل ئاقىۋەتتە ئىگىسىنى زىيانغا باشلاپ بارىدۇ.

ئەنبىيا سۈرىسى

« ئەنبىيا » ئىسمى سۈرىنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن بېرىلگەن. يەنى سۈرىدە ھەزرىتى ئىبراھىمدىن باشلاپ ئون يەتتە پەيغەمبەرنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنغان. بۇلار ھەزرىتى مۇسا، ھەزرىتى ھارۇن، ھەزرىتى ئىبراھىم، ھەزرىتى ئىسھاق، ھەزرىتى ياقۇپ، ھەزرىتى لۇت، ھەزرىتى نۇھ، ھەزرىتى سۇلايمان، ھەزرىتى داۋۇد، ھەزرىتى ئەييۇب، ھەزرىتى ئىدرىس، ھەزرىتى ئىسمائىل، ھەزرىتى سالىھ، ھەزرىتى يۇنۇس، ھەزرىتى زەكەرىيا، ھەزرىتى يەھيا، ھەزرىتى ئىسا قاتارلىقلار بولۇپ، قۇرئاندا ئەنبىيا سۈرىسىدىن باشقا سۈرىدە بۇنداق زىچ شەكىلدە تىلغا ئېلىنمايدۇ.

سۈرە مەككىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە نازىل بولغان بولۇپ، جابىر بىن زەيىد سەجدە – نەھل سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا، باشقىلار ئىبراھىم – مۇئمىنۇن سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزغان. 3 – ئايىتى، بۇ سۈرىنىڭ بىرىنچى ئەقەبە بەيئىتىدىن (مىلادى 621) كېيىن نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئىبن ئىسھاق نەقىل قىلغان، زۇخرۇف سۈرىسىنىڭ 57 – ئايىتىنىڭ بۇ سۈرىنىڭ 98 – ئايىتىنى ئىما قىلغانلىقى ھەققىدىكى ئىبن ئاببباس رىۋايىتىگە ئاساسلانغاندا، ئەنبىيا

سۇرىسى زۇخرۇف سۇرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغان. بۇ مەلۇماتلارغا كۆرە، سۇرىنى رىسالەتنىڭ 12 ـ يىلىدا نازىل بولغان سۇرىلەر قاتارىغا تىزىشقا بولىدۇ.

سۇرىنىڭ ئانا تېمىسى، قۇرئاننىڭ مەركىزى ئىدىيىسىنى بايان قىلغان كىرىش سۆزگە ئوخشاپ قالىدۇ. سۇرە دىننىڭ ئۈچ ئاساسلىق ئۇل تېشى، يەنى تەۋھىد، ئاخىرەت ۋە نۇبۇۋۋەت ھەققىدە توختالغان.

سۇرە ئىنسانلارغا قارىتىلغان بىر ئاگاھلاندۇرۇش بىلەن باشلىنىدۇ:

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ

« ئىنسانلاردىن ئۇلارنىڭ (ئەمەللىرىدىن) ھېساب ئېلىنىدىغان ۋاقىت (يەنى قىيامەت) يېقىنلاشتى. ھالبۇكى، ئۇلار غەپلەت ئىچىدە (بۇ ھەقىقەتتىن) يۈز ئۆرۈمەكتىدۇر » (1).

ئاندىن رەسۇلۇللاھنىڭ نۇبۇۋۋىتىنى ئىنكار قىلماقچى بولغانلارنىڭ نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ يۈرگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ (5). ئىنكار قىلغۇچى مۇھاتابلار يەنە ئوخشاش ئىشنى قىلماقتا بولۇپ، ئۇلار ئىنسان نەبىنىڭ ئورنىغا پەرىشتە نەبى تەلەپ قىلغانىدى. ئۇلارغا « ئەۋەتىلگەن ھەر رەسۇلنىڭ ئىنسان جىنسىدىن ئىكەنلىكى » ئەسكەرتىلىدۇ (7). بۇ خىل تەلەپلەر ئىنكارچىلارنىڭ ھەقىقىي غەرزىنى يوشۇرۇشتىكى باھانىسى ئىدى. ئىشەنمەسلىكتە چىڭ تۇرغان نەرسە، ئۆزلىرىگە شەرەپ بېغىشلاش ئۈچۈن چۈشۈرۈلگەن ۋەھيدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. ۋەھيي ئالەملەرنىڭ رەببىنىڭ ئىلتىپاتى بولۇپ، ۋەھيىگە ئىشىنىش بىلەن ئىنسان شەرەپكە ئىگە بولىدۇ:

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

« سىلەرنىڭ شان ـ شەرىپىڭلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كىتابنى (يەنى قۇرئاننى) سىلەرگە ھەقىقەتەن نازىل قىلىپ بەردۇق. (بۇنى) چۈشەنمەمسىلەر؟ » (10).

ئىنسانىنىڭ بىر يارىتىلىش مەقسىتى بار. ئىنسان ئۈچۈن يارىتىلغانلارنىڭ بىر مەقسىتى بولىدۇ ـ يۇ، ئاسمانلارنى ـ زېمىننى ئۆزى ئۈچۈن يارىتىپ بېرىلگەن ئىلاھى شاھ ئەسەر ئىنسانىنىڭ بىر يارىتىلىش مەقسىتى بولمامدۇ؟ تۆۋەندىكى ئايەتلەر بۇ ئىلاھي ھەقىقەتنى ئەسكەرتىدۇ:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ (16) لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ (17)

« (ئى ئىنسانلار!) بىز ئاسماننى، زېمىننى ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى نەرسىلەرنى ئوينىپ ياراتقىنىمىز يوق. ئەگەر بىز ئىچ پۇشۇقى قىلماقچى بولساق، قېشىمىزدىكى نەرسىلەر بىلەن قىلاتتۇق، لېكىن بىز بۇنداق قىلمايمىز » (16 ـ 17).

قۇرئان، كائىناتتىكى تەرتىپنى ئۇنى ياراتقۇچىنىڭ ۋەھدانىيىتىنىڭ دەلىلى قىلىپ كۆرسىتىدۇ. قۇرئان ئاللاھ نىڭ بارلىقىغا دەلىل كۆرسىتىشكە ئېھتىياج تۇيمايدۇ، پەقەت ئاللاھ نىڭ بىر ئىكەنلىكىگە دەلىل كۆرسىتىدۇ.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

« ئەگەر ئاسمان ـ زېمىندا الله تىن باشقا ئىلاھلار بولسا ئىدى، (كائىناتنىڭ تەرتىپى) ئەلۋەتتە بۇزۇلاتتى، ئەرشنىڭ رەببى الله ئۇلارنىڭ سۈپەتلىگەن نەرسىلىرىدىن پاكتۇر » (22).

سۈرە ئىنكار قىلغۇچىلارنى قايىل قىلىش مەقسىتىدە، پەقەت ئۆز دەۋرىنىڭ ئىنسانلىرى ئەمەس، پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ مۇتلەپ كۆپچىلىكى خەۋەردار بولمىغان كائىناتتىكى ئىلاھىي ھەقىقەتلەرنى بايان قىلىدۇ:

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

« ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغانلار بىلەمدۇكى، ئاسمانلار بىلەن زېمىن باشتا بىر ـ بېرىگە تۇتاش ئىدى، ئۇلارنى ئايرىۋەتتۇق، ھەممە جانلىق مەۋجۇداتنى سۇدىن ياراتتۇق، ئۇلار (الله نىڭ قۇدرىتىگە) ئىشىنەمدۇ؟ » (30).

مانا بۇ نوقتىدا، ھەزرىتى خىزىردىن تارتىپ بارلىق پانىيلار ھەققىدىكى ئۆلۈمسىزلىك چۈشەنچىلىرىنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى ئايرىشتا ئاساسلىنىدىغان ئىلاھىي پرىنسىپ بايان قىلىنغان:

« بىز سەندىن ئىلگىرى (ئىنسانلاردىن) ھېچ كىشىنى مەڭگۈ ياشاتقىنىمىز يوق » (34).

ئىنساننىڭ ئالدىراڭغۇ مىجەزگە ئىگە ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالغان (37). ئىنكار قىلغۇچىلارمۇ، ئىمان ئېيتقۇچىلارمۇ بىر كۈنى رەببىنىڭ ھوزۇرىغا چىقىدۇ:

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ

« قىيامەت كۈنى بىز (ئەمەللەر تارتىلىدىغان) ئادالەت تارازىسىنى ئورنىتىمىز، ھېچ ئادەمگە قىلچە ئۇۋال قىلنمايدۇ (يەنى ياخشى ئادەمنىڭ ياخشىلىقى كېمەيتىۋېتىلمەيدۇ، يامان ئادەمنىڭ يامانلىقى ئاشۇرۇۋېتىلمەيدۇ) ئەگەر ئۇنىڭ قىچا چاغلىق ئەمەلى بولسىمۇ، ئۇنى ھازىر قىلىمىز، (بەندىلەرنىڭ ئەمەللىرىدىن) ھېساب ئېلىشقا بىز يېتەرلىكمىز » (47).

سۈرىدە 48 ـ ئايەتتىن تارتىپ پەيغەمبەرلەر ھەققىدىكى بايانلار باشلىنىدۇ.

سەھىرى ئادەم بىلەن باشلانغان ئىنسانىيەت سەپىرىنىڭ چاشگاھ ۋاقتىنى ھەزرىتى نۇھ، چۈش ۋاقتىنى ھەزرىتى ئىبراھىم، ناماز دىگەر ۋاقتىنى ھەزرىتى مۇھەممەد تەمسىل قىلىدۇ. سۈرىنىڭ باشلىنىشىدىكى « ۋاقىت يېقىنلىشىپ قالدى » ئىبارىسى، بىزگە بۇ ھەقىقەتنى ئەسكەرتىدۇ.

سۈرىدە تەرتىپ بويىنچە ھەزرىتى مۇسا ۋە ھارۇن، ھەمدە ئۇلارغا بېرىلگەن ئىلاھىي ۋەھيي ھەققىدە بايانلار بېرىلىدۇ. قۇرئاننىڭ ئۇ ئىلاھىي ۋەھىنىڭ داۋامى ئىكەنلىكى تەكىتلىنىدۇ (48 ـ 50).

ئاندىن ھەزرىتى ئىبراھىمغا بېرىلگەن مۇھاكىمە قابىلىيىتىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ. ئۇنىڭ بۇ ساغلام مۇھاكىمە ئارقىلىق رەببىنى تاپقانلىقى ۋە ئۇنىڭغا تەسلىم بولغانلىقى تىلغا ئېلىنىدۇ. ئۇ ئەڭ ئاخىرىدا بۇتلارنى چېقىپ، قەۋمىنىڭ ئېچىنىشلىق بىر ھالدا ئىكەنلىكىنى كۆرىستىپ بەرگەن. بۇ ئۇنىڭ ئوتقا تاشلىنىشىغا سەۋەپ بولغان، لېكىن ئوتنىڭ

رەببى ئوتقا ئەمر قىلغاندى: « ئى ئوت! ئىبراھىمغا سالقىن ۋە ئامانلىق بەخش ئېتىدىغان بولۇپ بەر! ». رەببى ئۇنىڭ تەسلىمىيىتىدىن رازى بولغان، ئۇنىڭغا نەبى ئوغۇللار ۋە نەۋرىلەر بەخش ئەتكەندى (51 ـ 73).

ھەزرىتى لۇتقا ھۆكۈم ۋە ئىلىم بېرىلگەن بولۇپ، ئۇلاردىن بۇرۇن ھەزرىتى نۇھ ۋە يېقىنلىرى چوڭ بىر بالادىن قۇتقۇزۇلغاندى.

داۋۇد ۋە سۇلايمان ئىككى سۇلتان رەسۇللار بولۇپ، ئۇلارغىمۇ ھۆكۈم ۋە ئىلىم بېرىلگەندى. ئۇلار ئۆزلىرىگە بېرىلگەن بۇ سەلتەنەتنى بەخش ئېتىلگەن ئىلمى بىلەن بىرلەشتۈرۈگەن ۋە بىر ئادالەت دۆلتى قۇرۇپ چىققاندى.

ھەزرىتى ئەييۇبنىڭ سەبرى، ھەزرىتى ئىدرىسنىڭ ۋە « ئۈستىگە مەسئۇلىيەت ئالغان كىشى (زۇلكىفل) »نىڭ سەبرى تىلغا ئېلىنىدۇ. سۆز بېلىق ۋەقەسىنىڭ باش قەھرىمانىغا كەلتۈرۈلىدۇ (ھەزرىتى يۇنۇس). ئاللاھ ئۇنىمۇ دۇچار بولغان مۇشكۈلچىلىكتىن قۇتقازغاندى. بۇ نەبىلەر ئارقىلىق رەسۇلۇللاھقا دەرس بېرىلمەكتە ئىدى. بۇ ئۆرنەكلەر سۈرىنىڭ ئىككىنجى ئايىتىدىكى تەسەللىنىڭ ئىزاھاتىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ھەزرىتى زەكەرىيانىڭ دۇئاسى تىلغا ئېلىنىدۇ ۋە ئارقىدىن « ئىپپىتنى ساقلىغان ئايال (مەريەم) » ياد قىلىنىدۇ. بۇ نەبىلەر ھەققىدىكى بايانلاردىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بىر ئۈممەتنىڭ مەنسۇپلىرى ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان بۇ ئايەت كېلىدۇ:

إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ

« (ئى ئىنسانلار!) مانا بۇ يەردە قىسقىچە ياد قىلىنغان پەيغەمبەرلەر تارىخىمۇ كۆرسەتكەندەك، سىلەرنىڭ ئۈممىتىڭلار (دىنىڭلار) ھەقىقەتەن بىر ئۈممەتتۇر (دىندۇر) . مەن سىلەرنىڭ رەببىڭلاردۇرمەن، ماڭىلا ئىبادەت قىلىڭلار » (92).

قۇرئاندىكى نەبىلەر قىسسىلىرىنىڭ ئىككى مەقسىتى بار:

بىرىنچىسى، نۇبۇۋۋەت مۇئەسسەسىنى ۋە ئۇنىڭ ھەل قىلغۇچ ئەھمىيىتىنى چۈشۈنۈشىمىزنى ئاسانلاشتۇرۇش بولۇپ، نۇبۇۋۋەت بىر روھقا ئوخشايدۇ. ئۇنى ۋۇجۇدقا ئىگە قىلغان نەرسە مانا بۇ قىسسىلەردۇر.

ئىككىنجىسى، مۇھاتابنىڭ كىشىلىكىنى بەرپا قىلىش / شەكىللەندۈرۈش. ۋەھىي ئۇقۇملار بىلەن تەسەۋۋۇرنى، تەۋسىيەلەر بىلەن ئەقلنى، ئۆرنەكلەر بىلەن كىشىلىكنى، بىر پۈتۈن گەۋدىسى بىلەن ھاياتنى شەكىللەندۈرىدۇ.

سۈرە رەسۇللارنى باشلىنىش نوقتىسى قىلغان ھالدا، ئىنسانلارنىڭ ئۆزگەرمەس قىممەت ـ قاراشلىرى، پىرىنسىپلىرى بىلەن، ئورتاق ياخشىنىڭ يېلتىزىنىڭ بىر ئىكەنلىكىنى ئىشارەت قىلىدۇ. ئىسىملىرى تىلغا ئېلىنغان نەبىلەرنىڭ ھاياتى، بۇ ھەقىقەتنىڭ تارىخى دەلىلىدۇر (48 ـ 91).

بۇ ئەبەدى ھەقىقەتنىڭ ھازىر ۋە بۇ ماكاندا نامايەن بولغان نەتىجىسى مۇنداق ئىپادىلەنگەن: « سىلەرنىڭ بۇ ئۈممىتىڭلار بىر ئۈممەتتۇر » (92). بۇنىڭ ئوخشاش شەكلى ئۇنىڭدىن كېيىنكى بۆلەكتە ئاللاھ نىڭ بىر ئىكەنلىكى ئۇسلۇبىدا بايان قىلىنغان: « سىزنىڭ ئىلاھىڭلار بىر تەك ئىلاھتۇر » (108). بۇ ئارقىلىق ئاللاھ نىڭ مۇتلەق بىر ئىكەنلىكى بىلەن،

ئۇنىڭغا ئىمان ئېيتقانلارنىڭ مەقسەت بىرلىكى ھەققىدە زىچ مۇناسىۋەت قۇرغان بىر تەسەۋۋۇرنىڭ شەكللىنىشىنى نىشان قىلماقتا. بىرىنچىسى « تەۋھىدنىڭ »، ئىككىنجىسى « ۋەھدەتنىڭ » شەرتى. بىرىنچىسىنى « ئەقىدىۋى ۋەھدەت »، ئىككىنجىسىنى « ئىجتىمائى تەۋھىد » دەپ ئاتاشقا بولىدۇ.

سۈرىنىڭ ئاخىرىدىكى بۆلەكتە ئاخىرەت ۋە قىيامەت ھەققىدە توختالغان. ئاللاھ تىن باشقا ھېچكىم خەۋەر بېرەلمەيدىغان ئۇ كۈنگە مۇناسىۋەتلىك بىر سەھنە بۇ بۆلەكتە تەسۋىرلەنگەن. ئاسمانلارنىڭ قەغەزگە ئوخشاش يۆگىلىدىغانلىقىنى بايان قىلغان بۇ ئايەت، ۋەھىينىڭ تىپىك قىيامەت تەسۋىرلىرىدىن بىرنى تەشكىل قىلىدۇ:

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ

« بۇ كۈندە ئاسماننى (پۈتۈكچى) نەرسە يېزىلغان قەغەزنى يۆگىگەندەك يۆگەيمىز. مەخلۇقاتلارنى دەسلەپتە قانداق ياراتقان بولساق، شۇ ھالىتىدە ئەسلىگە قايتۇرىمىز. (بۇ) بىز ئۈستىمىزگە ئالغان ۋەدىدۇر، (ئۇنى) چوقۇم ئىشقا ئاشۇرىمىز » (104).

سۆيۈملۈك پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋەتىلىش مەقسىتى بايان قىلىنغان ئايەت بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان. ئۇ مەقسەت « ئالەملەرگە »، ئىبن ئاببىاسنىڭ ئىزاھاتى بويىنچە « پۈتۈن ئىنسانىيەتكە رەھمەت بولۇش » ئىدى:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

« (ئى مۇھەممەد!) سېنى بىز پۈتۈن ئەھلى جاھان ئۈچۈن پەقەت رەھمەت قىلىپلا ئەۋەتتۇق » (107).

بۇ ئايەت، قۇرئاننىڭ رەسۇلۇللاھ ھەققىدە بەرگەن خەۋىدۇر. بۇ ئايەتنىڭ بارلىق زامان ۋە ماكانلاردا جارالىنىغان ساداسى، مۇھاتابنىڭ قەلب قۇلىقىغا مۇنداق دېمەكتە: « ئالەملەرنىڭ مەسئۇلىيىتىنى يەلكىڭدە ھېس قىلساڭ، ئاللاھ سېنى ئۇ مەسئۇلىيەت ھۆرمىتىگە ئالەملەرگە رەھمەت قىلىدۇ. لېكىن، ئىنسانىيەتكە رەھمەت بولۇش، ئىنسانىيەتنىڭ دەردىگە تالىپ بولۇش بىلەن، ئۇنىڭ ھىدايىتى ئۈچۈن « ئۆزىنى ھالاك قىلغۇدەك دەرىجىدە » تىرىشچانلىق كۆرسىتىش بىلەن، ئۆرنەك بولۇشتىن ئىبارەت رولىنى ئادا قىلىش يولىدا چېچىنى ئاقارتىش بىلەن، ئۆمرىنى ئىنسانىيەتنىڭ ئەبەدى سائادىتىگە پىدا قىلىش بىلەن مۇمكىن بولىدۇ.

مۇئمىنۇن سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « مۇئمىنلەر » مەنىسىدىكى « مۇئمىنۇن » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

بىزگە يېتىپ كەلگەن رىۋايەتلەردىن بۇ سۈرىنى رەسۇلۇللاھنىڭ مەزكۇر ئىسىم بىلەن ئاتىغانلىقى مەلۇم بولماقتا (ئەبۇ داۋۇد).

سۈره مەككە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە نازىل بولغان. ھەتتا بۇ ساھەدە نوپۇزلۇق بەزى كىشىلەر بۇ سۈرىنىڭ مەككىدە نازىل بولغان ئاخىرقى سۈرە دەپ قارىغان. لېكىن مەزمۇن جەھەتتىن قارىغاندا، بۇ سۈرە ئەقەبە بەيئىتىدىن كېيىن پەيغەمبەرلىكنىڭ 12 ـ يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

بۇ سۈرىدە « (چوقۇم) ئاللاھتۇر دەيدۇ » (84 ـ 89) شەكلىدە پەرەزگە ئاساسلانغان ھالدا ئېلىپ بېرىلغان بىر دىئالوگ، باشقا بىر يەردە « ئەلۋەتتە "ئاللاھ" دەيدۇ » شەكلىدە ئېلىپ بېرىلغان بىر دىئالوگنىڭ بىر پارچىسى بولۇپ كېلىدۇ (مەسىلەن، ئەنكە بۇت، 61؛ لوقمان، 25). بۇنىڭغا ئاساسەن بۇ سۈرە زۇمەر، لوقمان ۋە زۇخرۇف سۈرىلىرى بىلەن بىر مەزگىلدە ياكى ئارقىمۇ ـ ئارقا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

جابىر بىن زەيد تەرتىۋىدە تۇر ـ مۇلك سۈرىسى ئارىسىغا، باشقا تەرتىپلەردە ئەنبىيا سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. ئەنبىيا ۋە مۇئمىنۇن سۈرىلىرى ئەقەبە بەيئىتىدىن كېيىن نازىل بولغان سۈرىلەر بولۇپ، بۇ ئورۇن مۇۋاپىق. بىزنىڭچە بۇ سۈرە ئەنبىيا ـ فۇسسىلەت سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلسا مۇۋاپىق بولىدۇ. فۇسسىلەت « ھا، مىم » ئائىلىسىگە تەۋە ئىككىنچى سۈرە.

سۈرە مەزمۇن جەھەتتىن باشتىن ـ ئاياغ بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. مۇكەممەل مۇئمىننىڭ سۈپىتىنى تەسۋىرلەپ بەرگەن باشلىنىش ئايەتلىرى بىلەن مائارىج سۈرىسى 22 ـ 35 ـ ئايەتلىرى ئارىسىدا ئوخشاشلىق مەۋجۇت. سۈرىدە مەقبۇل بىر ئىمان تېمىسىنى چۆرىدىگەن ھالدا، ۋەھىي، نۇبۇۋۋەت ۋە ئاخىرەت بايان قىلىنغان. ئالدىنقى ئورۇندا، بولۇپمۇ كىشىلىك ھاياتىنى (1 ـ 9) ئۆز ئىچىگە ئالمىغان بىر ئىماننىڭ ھېچقانداق بىر مەنا ئىپادىلىمەيدىغانلىقى (84 ـ 89) بايان قىلىنغان. سۈرە ئۆتمۈش پەيغەمبەرلەر ئۈستىدىن كۆرسىتىلگەن ئۆرنەكلەرنى چۆرىدىگەن ھالدا، قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى مۇھاتابى بولغان رەسۇلۇللاھنىڭ ۋە ئىمان ئېيتقانلارنىڭ كىشىلىكنى بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلغان (23 ـ 50).

سۈرە مۇھاتابىنىڭ « نىجادلىققا ئېرىشىش » چۈشەنچىسىنى شەكللەندۈرگەن ھالدا باشلىنىدۇ. كلاسىك كالام ئەدەبىياتىدىكى « فىرقائى ناجىيە (نىجادلىققا ئېرىشكۈچى پىرقە) كىم؟ » دېگەن سوئالىغا، گەرچە ھەر كىم مەزھىبىگە، تەرىقىتىگە قارىتا بىرەر جاۋاپ بەرگەن بولسىمۇ، ئاللاھ نىڭ بۇ سوئالغا بەرگەن جاۋابى مەزكۇر سۈرىدە دەسلەپكى كۈنىدىكىدەك جانلىق ھالدا ئالدىمىزدا تۇرماقتا. بۇ جاۋاپ « " كىملەر نىجادلىققا ئېرىشىدۇ؟ " دېگەن سوئالنىڭ جاۋابىنى بېرىش ھەققى، نىجادلىققا ئېرىششكە مۇھتاج ئىنسانلارنىڭ ئەمەس، نىجادلىققا ئېرىشتۈرگۈچى ئاللاھ قا خاستۇر. ئاللاھ بەرگەن جاۋاپقا قانائەت قىلماي، ئۇنىڭغا قوشۇپ قويۇش ياكى كېمەيتىش، ئىلاھي جاۋاپنى ياراتماي ئۆز خاھىشى بوينىچە " نىجادلىق رېتسىپى " يېزىش دېگەنلىك بولىدۇ. بۇنداق بىرسى ئالدى بىلەن بۇ خىل چۈشەنچىدىن قۇتۇلىشى ۋە ئاللاھ بەرگەن جاۋاپقا تەسلىم بولىشى كېرەك » دەيدۇ. تۆۋەندىكىلەر « كىملەر نىجادلىققا ئېرىشىدۇ؟ » دېگەن سوئالنىڭ قىيامەتكىچە كۈچكە ئىگە بولغان ئىلاھى جاۋابىدۇر:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (1) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (2) وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (3) وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ (4) وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (5) إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (6) فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (7) وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (8) وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (9)

« تەلەپكە لايىق هالدا ئىمان ئېيتقانلار هەقىقەتەن بەختكە ئېرىشىدۇ. ئۇلار ئىبادەتلىرىدە ئەيمىنىپ تۇرغۇچىلاردۇر. ئۇلار بىھۇدە سۆز، بىھۇدە ئىشتىن يىراق بولغۇچىلاردۇر. ئۇلار (ماددى ۋە مەنىۋىي ھەر جەھەتتىن) پاكلانغۇچىلاردۇر. ئۇلار ئەۋرەتلىرىنى (ھارامدىن) ساقلىغۇچىلاردۇر. پەقەت خوتۇنلىرىدىن، يەنى يوللۇق شەكىلدە ئەمرىگە ئالغانلار خارىج باشقىلاردىن ساقلىغۇچىلاردۇر (قانۇنلۇق ئايالىرى بىلەن يېقىنچىلىق قىلغۇچىلار مالامەت قىلىنمايدۇ). بۇنىڭ سرتىدىن (جىنسىي تەلەپنى قاندۇرۇشنى) تەلەپ قىلغۇچىلار ھەددىدىن ئاشقۇچىلاردۇر. ئۇلار شۇنداق كىشىلەركى، ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇلغان ئامانەتلەرگە ۋە بەرگەن ئەھدىگە رىئايە قىلغۇچىلاردۇر. ئۇلار ئىبادەتلىرىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئادا قىلغۇچىلاردۇر » (1 ـ 9).

نىجادلىققا ئېرىششىنىڭ ئالدىنقى شەرتى 1 ـ ئايەتتە بايان قىلىنغاندەك « ئەلمۇئمىنۇن » قاتارىدىن بولۇشتۇر. يەنى، « تەلەپكە لايىق ئىمان ئېيتقانلار » قاتارىدىن بولۇش كېرەك. « ئىماننىڭ تەقەززاسى نېمە؟ » دېگەن سوئالغا، قۇرئان « قۇرئاننىڭ ئىككى جىلتى ئارىسىدىكىلەر » دېگەن جاۋاپنى بېرىدۇ. بۇ توققۇز ئايەتتە كۆرسىتىلگەن شەرتلەرنى ئادا قىلغۇچىلار ئاللاھ نىڭ ۋەدىسى بىلەن نىجادلىققا ئېرىشىدۇ. ئۇنداقتا، نىجادلىققا ئېرىشكەنلەرگە نېمە بېرىلىدۇ؟ دېگەن سوئالغا مۇنداق جاۋاپ بېرىلگەن:

أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ (10) الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (11)

« ئەنە شۇلار (يەنى يۇقىرى سۈپەتلەرگە ئىگە مۇئمىنلەر نازۇنېمەتلىك جەننەتنىڭ) ۋارىسلىرىدۇر. ئۇلار (يۇقىرى دەرىجىلىك جەننەت) فىردەۋسكە ۋارىسلىق قىلىدۇ، فىردەۋسته مەڭگۈ قالىدۇ » (10 ـ 11).

بۇ باشلىنىشتىن كېيىن سۆز ئىنساننىڭ ئېلېمېنتلىق يارىتىلىش جەريانىغا كېلىدۇ ۋە ئىنساننىڭ چەكسە جىرىڭلايدىغان ساپالدىن يارىتىلغانلىقى تەكىتلىنىدۇ (12 ـ 14). بۇ ئۇچ ئايەت تۆۋەندىكى ئۇچ نەرسىگە دالالەت قىلىدۇ:

1. **ئىنساننىڭ ئېلېمېنتلىق يارىتىلىش جەريانىدىكى بىر باسقۇچنى بىلدۈرىدۇ. چۈنكى « ھەر جانلىق سۇدىن يارىتىلدى » دىن باشلانغان جەريان « بىر شەكىلدىن يەنە بىر شەكىلگە كىرىپ » بەشەر بولۇشىغا قەدەر تەرەققىي قىلىپ كەلگەن. بۇ دائىرىدە قۇرئاندا ئوخشاش بولمىغان يەرلەردە ئىشلىتىلگەن ئىنساننىڭ توپىدىن، قارا لايدىن، ساپالدىن، چەكسە جىرىڭلايدىغان ساپالدىن ... يارىتىلغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان ئىبارىلەرنىڭ ھەر بىرى، ئىنساننىڭ ئېلېمېنتلىق يارىتىلىش جەريانىدىكى بىر باسقۇچقا توغرا كېلىدۇ.**

2. ئىنساننىڭ توپىدىن، قارا لايدىن، مەندىن، تۆرەلمىدىن يارىتىلغانلىقىنى بايان قىلغان ھەر ئايەت، ئاساسەن ئىنساننى ئاللاھ ئالدىدا كىچىك پېئىل بولۇشقا دەۋەت قىلىدۇ. رەببىگە قارىتا ھاكاۋۇرلۇق قىلغان ئىنسانغا ئەسلىنى ئەسلىتىدۇ ۋە « ئى ئىنسان! نېمىدىگە كۆرەڭلەپ ئاللاھ قا ئاسىي بولىسەن؟ »، « ئەسلى كېلىپ چىقىشىڭغا قارا، توپىدىن، بىر تامچە سۇدىن ئاپىرىدە بولدۇڭ. ئاللاھ سېنى بىر ھۇجەيرىلىكتىن بۇ ھالغا كەلتۈردى. ئاللاھ قا بولغان قەرزىڭنى مانا مۇشۇنداق ھاكاۋۇرلۇق قىلىپ قايتۇرامسەن؟ » دېمەكتە.
3. ئاللاھ نىڭ ئىنسان ئۈستىدىكى ئەجرىنى ئەسلىتىدۇ. سىڭدۈرۈلگەن ئەجىر قانچىلىك كۆپ بولسا، ئۇنىڭغا قىلىنغان تۈزكورلۇق جىنايىتىمۇ شۇنچە ئېغىر بولىدۇ. ئاللاھ نىڭ ئىنسان ئۈستىدىكى ئەجرىنى ئەسكەرتىش ئۈچۈن، ئىنسانغا ئېلىپىنتىلىق ۋە بىئولوگىيىلىك كېلىپ چىقىشىنى ئەسكەرتىدۇ. بۇ تېما ئۈستىدە توختالغان ھەر ئايەت، ئىنسانغا ئاللاھ قا شۈكۈر قىلىش مەجبۇرىيىتى بارلىقىنى ئەسلىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

بۇ ئايەتلەردىن كېيىن مۇھاتابىنىڭ نەزىرىنى ئىنساندىن كائىناتقا ئاغدۇرىدۇ ۋە « بىز ھەقىقەتەن سىلەرنىڭ ئۈستۈڭلاردا يەتتە قەۋەت ئاسماننى ياراتتۇق » (17) دەپ كائىناتتىكى يارىتىلىشنى ئەسكەرتىدۇ. بۇنىڭغا ئوخشاش ئايەتلەر قۇرئان ئالەمنىڭ بىر پارچىسى. بۇ ئالەم سىرلىرىنىڭ يېشىلىشى ئۈچۈن كائىنات سىرلىرى يېشىلىشى كېرەك. بۇ ھازىرچە مۇمكىن ئەمەستەك تۇرىدۇ. بۇ ھەقىقەت قۇرئاننىڭ مەنىسىنى ئېيتىپ تۈگەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى، ۋەھىينىڭ ھەر زامان ۋە ھەر ماكانغا، ھەر نەسىل ۋە جانلىققا يېڭى – يېڭى نەرسىلەرنى ئېيتىشنى داۋاملاشتۇرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئايەت نەزىرىمىزنى ئاسماندىن يەرگە، يەنى ياغقان رەھمەت يامغۇرى بىلەن كۆلگە ئايلانغان چۆللەرگە، جان كىرگەن ئۆلۈك زېمىنغا، ئۇ يەردىكى خورمازارلىقلارغا، ئۈزۈم باغلىرىغا، زەيتىنلىكلەرگە ئاغدۇرىدۇ (18 – 20). بۇ ئارقىلىق ۋەھىي بىلەن يامغۇر، تۇپراق بىلەن قەلبىمىز ئارىسىدا مۇناسىۋەت قۇرۇشىمىزنى ئىما قىلىدۇ.

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە ئۆيگە كۆندۈرۈلگەن ھايۋانلارنىڭ سۈتىگە دىققىتىمىزنى ئاغدۇرىشى چوڭقۇر مەنىگە ئىگە. سۈت بىر مۆجىزىدۇر. ھەر ئىنەك، بىر ئىلاھى سۈت زاۋۇتىدۇر. زامانىۋى تېخنىكا ھازىرغىچە مۇشۇنداق بىر زاۋۇت ياساشقا قادىر بولالمىدى. ساماننى مۇرەككەپ جەريانلاردىن ئۆتكۈزۈپ سۈتكە ئايلاندۇرغان بۇ سىستېما، ئاللاھ نىڭ پەقەت شۇ ھايۋاننىڭ نەسلىگىلا ئەمەس، ئىنسانغىمۇ قىلغان بىر ئېھسانى. ھەرە ئىستىمال قىلغىنىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق ھەسەل، ئىنەك موزىيىنىڭ ئېھتىياجىدىن ئارتۇق سۈت، مېۋىلىك دەرەخلەر نەسلىنىڭ داۋامنى ساقلاشتىن نەچچە مىڭ ھەسسە ئارتۇق ئۇرۇق بېرىدۇ. بۇ ئارتۇق مەھسۇلاتلار، ئاللاھ نىڭ ئىنسانغا قىلغان ئېھساندۇر. شۈكۈر ئىنەكنىڭ ئەمەس، ئاللاھ نىڭ ھەققىدۇر. نىشاننى يوقۇتۇپ قويغان كىشى، يولىدىنمۇ ئېزىپ قالىدۇ ۋە ئىنەككە چوقۇنۇشقا باشلايدۇ. تۈزكورلۇق ئازغۇنلۇقنى، ئازغۇنلۇق ياتلىششنى، ياتلىشىش ئەخلاقى زاۋاللىقنى، ئەخلاقى زاۋاللىق ھالاكەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بىر ئاللاھ قا ئىبادەت قىلىشتىن ئاجىز كەلگەنلەر، ئىبادەت قىلىشقا لايىق مىڭلىغان يالغان ئىلاھلارنى ئىجاد قىلىدۇ.

يەنى، كىملەرگە ئوخشاش يالغان ئىلاھلارنى ئىجاد قىلدۇ؟ نۇھ قەۋمىگە ئوخشاش (23 ـ 30). ھەتتا، بۇ سۈرىدە ئىسمى تىلغا ئېلىنمىغان، ئەمما خاراكتېرى بايان قىلىنغان ئاد قەۋمى (31 ـ 41) ۋە سەمۇد قەۋمىگە ئوخشاش (42 ـ 44)؛ مۇسا ۋە ھارۇن پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىلگەن پىرئەۋن ۋە قەمىگە ئوخشاش (45 ـ 49)؛ مەريەم ۋە ئوغلى ئىسانىڭ « ئايەت » قىلىپ ئەۋەتىلگەن يەھۇدىيلەشكەن بەنى ئىسرائىلغا ئوخشاش... يالغان ئىلاھلار ئىجاد قىلىدۇ.

ئاللاھ ھەر پەيغەمبەرنى ئوخشاش بىر ھەقىقەت بىلەن ئەۋەتكەنلىكىنى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ « بىر ئۈممەت » ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتكەن (52). شۇنداق تۇرۇقلۇق ئىنسانلار قانداق قىلدى؟ مۇنداق قىلغانىدى:

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

« ئۇلار ئارىسىدىكى بىرلىكنى بۇزۇپ، (ھەقىقەتنى) پارچىلاپ تاشلىدى ۋە ھەر پىرقە ئۆزىدىكى ھەقىقەت پارچىسىنى كۆككە كۆتۈرۈپ (ھەق بىزدە دەپ) ماختاندى » (53).

ئىنسانىيەتنىڭ ئېزىپ كېتىشىنىڭ ئۇلدا، ئاللاھ بىر ئېمتىھان ۋاستىسى سۈپىتىدە بەخش ئەتكەن دۇنيالىق نېمەتلەرنى، ئاللاھ نىڭ ئۆزلىرىنىڭ ھايات شەكلىگەن قىلغان يارىدىمى دەپ چۈشۈنۈپ قېلىشى ياتماقتا:

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ (**55**) نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَل لَا يَشْعُرُونَ (**56**)

« (ئۇلار) بىزنىڭ ئۇلارغا مال ـ مۈلۈك ۋە ئەۋلادلارنى بەرگەنلىكىمىزنى، ئۆزلىرىنىڭ (ھازىرقى ھالىنى) قوللاۋاتقانلىقىمىز دەپ ئويلامدۇ؟ ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، ئۇلار بۇنى ئۇقمايدۇ » (55 ـ 56).

بۇ ئايەتلەر خاتا بولغان نىجادلىق چۈشەنچىسىنىڭ ئاستىدا ناتوغرا ھايات شەكلىنىڭ ياتقانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ھەقىقەتنىڭ ئىنساندىن مۇستەقىل بولغان مۇتلەق مەنبەسىنى ئىما قىلىدۇ ۋە مۇنداق دەيدۇ:

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ

« ئەگەر ھەقىقەت ئۇلارنىڭ نەپسى خاھىشلىرىغا بويسۇنىدىغان بولسا، ئەلۋەتتە ئاسمانلار، زېمىن ۋە ئۇلاردىكى مەخلۇقاتلار خاراب بولغان بولاتتى، بىراق ئۇنداق بولغىنى يوق، ئۇلارغا (ۋەز ـ نەسىھەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان) قۇرئاننى ئاتا قىلدۇق، ئۇلار ئۆزلىرىگە (ۋەز ـ نەسىھەت بولغان) قۇرئاندىن يۈز ئۆرۈيدۇ » (71).

بۇ سۈرىدە، كۇنىمىزدە ئۆزىنى ئېتىقادلىق دەپ قارىغان نۇرغۇن كىشىگە قارىغاندا، مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ ئاللاھ قا تېخىمۇ « سەممىي » ھالدا ئىشەنگەنلىكىنى بايان قىلغان ئايەتلەر يەر ئالىدۇ:

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (**84**) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (**85**) قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (**86**) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ (**87**) قُلْ مَنْ بِيَدِهِ

مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (88) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ (89)

ئېيتقىنكى، « زېمىن ۋە ئۇنىڭدىكى مەخلۇقاتلار كىمنىڭ؟ ئەگەر سىلەر بىلسەڭلار (ماڭا بۇنى ئېيتىپ بېرىڭلار) ». ئۇلار: « الله نىڭ » دەيدۇ. ئېيتقىنكى: « (بۇنىڭدىن) پەند ـ نەسىھەت ئالمامسىلەر؟ ». ئېيتقىنكى، « يەتتە ئاسماننىڭ ۋە ئۇلۇغ ئەرشنىڭ رەببى كىم؟ ». ئۇلار: « الله » دەيدۇ. ئېيتقىنكى، « ئۇنداقتا، مەسئۇلىيىتىڭلارنى ئاڭقىرىپ يەتمەمسىلەر؟ ». ئېيتقىنكى، « ھەممە شەيئىنىڭ پادىشاھلىقى كىمنىڭ قولىدا؟ (ئىلتىجا قىلغانلارغا) پاناھ بولالايدىغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى ھېچ نەرسە پاناھ بولالمايدىغان كىم؟ ئەگەر سىلەر بىلسەڭلار (ماڭا بۇنى ئېيتىپ بېرىڭلار) ». ئۇلار: « الله » دەيدۇ. ئېيتقىنكى، « ئۇنداقتا سىلەر نېمىشقا ھاكاۋۇرلۇق قىلىسىلەر؟ » (84 ـ 89).

بۇ خىل ئازغۇنلۇقلارغا قارشى كۆرەش قىلىشتا قايسى ئۇسۇلۇبنى ئىشلىتىش كېرەك؟ كاپىرلارنىڭ ھۇجۇمىغا مۇئمىنلىق سالاھىيەت بىلەن قانداق جاۋاپ قايتۇرۇش كېرەك؟

بۇ سوئاللارغا قۇرئان مۇنداق جاۋاب بېرىدۇ:

« ھەر يامانلىققا (ئەپۇ قىلىش بىلەن) ياخشىلىق قىلغىنكى، بۇ ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ مۇۋاپىق ئۇسۇلدا بولسۇن! » (96).

سۇرىنىڭ ئاخىرىدا ئاساسىي مەسىلە ئۇستىدە توختىلىدۇ. بارلىق ئازغۇنلۇقنىڭ ئۇلىدا ياتقان سەۋەپ نېمە؟ ئاساسلىق مەسىلە بۇ سوئالنىڭ جاۋابىغا يوشۇرۇنغان بولۇپ، جاۋاپ ناھايىتى ئېنىق. يەنى، ھاياتنىڭ بىر مەنا ۋە مەقسەتتىن يوقسۇن ئىكەنلىكى سەپسەتىسىنىڭ بارلىق ئازغۇنلۇقنىڭ ئاستىدا ياتقان ئامىل ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان بولۇپ، بۇ سەپسەتە مۇنداق رەت قىلىنغان: « ئى ئىنسانلار! سىلەر ئۆزۈڭلارنى بىكار ۋە مەقسەتسىز بىر ئىچ پۇشۇقى ئۈچۈن ياراتتى دەپ ئويلامسىلەر؟ » (115).

سۇرىنىڭ ئاخىرىدا ئىنسان ـ ئاللاھ مۇناسىۋىتىگە يېتەكچىلىك قىلغان ۋە توغرا بولغان « ئاللاھ » چۈشەنچىسىنى شەكىللەندۈرىدىغان ئايەتلەر يەر ئالىدۇ (116 ـ 118). سۇرە مۇھاتابلىرىغا ئاللاھ تىن تىلەشنى ئۆگىتىدىغان تۆۋەندىكى ئايەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ:

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

« رەببىم ! مەغپىرەت قىلغىن، رەھىم قىلغىن، سەن رەھىم قىلغۇچىلارنىڭ ياخشىسىسەن» دېگىن (118).

فۇسسىلەت سۇرىسى

3 ـ ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « تەپسىلي بايان قىلىندى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « فۇسسىلەت » پېئىلى بۇ سۇرىگە ئىسىم قىلىپ قويۇلغان.

سۈره، بۇخارى ۋە تىرمىزىدا بىرىنچى ئايىتىگە ئاساسەن « ھا، مىم، ئەسسەجدە » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. سۈرىنى 10 ـ ئايىتىگە ئاساسەن « ئاقۋات » ۋە 12 ـ ئايىتىگە ئاساسەن « مەسابىھ » ئىسمى بىلەن ئاتىغانلارمۇ بولغان. ئاقۋات « ئوزۇقلۇق » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. مەسابىھ « چىراقلار، لامپىلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

« مەسابىھ » ئىسمى « ئاقۋات » ئىسمىغا كۆرە كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلگەن.

سۈره، يەتتە سۈرىلىك « ھا، مىم » ئائىلىسىنىڭ ئىككىنجى سۈرىسى بولۇپ، بۇ ئائىلىنىڭ قالغان سۈرىلىرى بىلەن بىرگە ئوخشاش مەككىدە نازىل بولغان. مۇئمىن سۈرىسى بىلەن بىر ۋاقىتتا ياكى ئۇنىڭدىن كېيىن نازىل بولغانلىقىغا قارىغاندا، بۇ سۈرىنى باشقا سۈرىلەر بىلەن ئوخشاش بىر مەزگىلگە تىزىش مۇمكىن.

رەسۇلۇللاھ، قۇرەيشكە ۋاكالەتەن ئۆزىگە ئەخلاقسىزلارچە تەكلىپ بىلەن كەلگەن ئۇتبە بىننى رابىئانىڭ سۆزىنى ئاخىرىغىچە ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا « ئەمدى سەن مېنىڭ سۆزۈمگە قۇلاق » دەپ بۇ سۈرىنى ئوقۇغان. سۈرىنىڭ 13 ـ ئايىتىنى ئوقۇۋاتقاندا ئۇتبە « ئاللاھ نىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن قەۋمىگە مەرھەمەت قىلغىن! » دەپ رەسۇلۇللاھنىڭ سۆزىنى توختاتماقچى بولغان ۋە ئاخىرىدا چىرايدا قان قالمىغان بىر ھالدا قەۋمىنىڭ يېنىڭ قايتىپ بېرىپ، بۇ ھالىنىڭ سەۋەبىنى « سىلەرمۇ بىلىسىلەر ئۇنىڭ دېگەن ھەر سۆزى رىئاللىققا ئايلىنىۋاتىدۇ » دەپ ئىزاھلىغان (ئىبنى كەسىر).

فۇسسىلەت سۈرىسى جابىر بىننى زەيد تەرتىۋىدىن باشقا بارلىق تەرتىپلەردە مۇئمىن ـ شۇرا سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. جابىر بىننى زەيد تەرتىۋىدە مۇئمىنۇن ـ شۇرا سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بىزنىڭچە بۇ كېيىنكى تەرتىپ مۇۋاپىق. ھەزرىتى ئوسمان ۋە ئىبن ئاببباس تەرتىپلىرىدە سۈرىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتى بىر ئاز بۇرۇن بولسا كېرەك.

سۈرىدە ئىمان ۋە ئىنكارنىڭ تەبىئىتى ئانا تېما قىلىنغان.

سۈره « ھا، مىم » مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان بولۇپ، ۋەھىي تەكىتلەنگەن ھالدا سۆز باشلانغان.

سۈره نازىل بولغان ئۇ ھالقىلىق ۋە ئېغىر مەزگىلنىڭ كۈنتەرتىپىگە ماس ھالدا ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغانلارنى ئاگاھلاندۇرىدۇ ۋە تەھدىد سېلىپ قورقۇتىدۇ. بىر تەرەپلىمە قاراش، ئەقىل تاشلانغان تېگى يوق قۇدۇققا ئوخشايدۇ. كۆرىدىغان كۆز كۆرمەيدۇ، ئاڭلايدىغان قۇلاق ئىشتىمەيدۇ (4 ـ 5).

خىتاب رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ بىر ئۆلۈملۈك ئىنسان، يەنى بەشەر ئىكەنلىكىنى ئېيتقۇزىدۇ: ئېيتقىنكى، مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش ئۆلۈملۈك بىر ئىنسانمەن » (6). ئۇنىڭ باشقىلاردىن پەرقى، پەقەت ئۆزىگە ۋەھىي كېلىدىغان بولىشى بولۇپ، باشقا ئارتۇقچىلىقى يوق. بۇ ئارتۇقچىلىق رەسۇلۇللاھنى « ئاللاھ نىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسى » دەپ سۈپەتلىشىمىزنى تەقەززا قىلغان ئالاھىدىلىكتۇر. رەسۇلۇللاھقا بۇنى ئېيتقۇزۇشنىڭ سەۋەبى، ئىنكار قىلغۇچىلارنىڭ ئاللاھ تىن ۋەياكى پەرىشتىلەردىن كۈتكەنلىرىنى ئۇنىڭدىن كۈتۈشكە مايىل بولغانلىقى بولۇپ، بۇ چۈشەنچە بارلىق ئىنكارچى قەۋملەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكىدۇر. بۇ نوقتىدا قۇرئان كۈنىمىز مۇھاتابىغا « ھەقىقەت بىلەن ياشاشنى خالىمىغانلار بىنورمال ھاياتقا ئەگىشىدۇ » دېمەكتە. ھەقىقەت نورمال بولغاندۇر. ئىنساندىن ئالەمشۇمۇل ئىلاھي ئۆمەككە

ئۆز ئىرادىسى بىلەن قاتنىشىش تەلەپ قىلىناقتا. ئاسمانلار ۋە زېمىن بۇ ئىلاھىي ئۆمەككە قاتناشقانلىقىنى ئۆزىنىڭ ھال تىلى بىلەن ئىپادىلىمەكتە: « ئاسمان بىلەن زېمىنغا " ئىختىيارىي ياكى ئىختىيارسىز ھالدا كېلىڭلار! " دېدۇق. ئىككىلىسى " ئىختىيارىي كەلدۇق " دېدى » (11). ئاسمانلار ۋە زېمىننىڭ ھەر بىرى ئۆز ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالدى (12). لېكىن ئىرادىدىن ئىبارەت بىر نېمەت بىلەن ئېمتىھان قىلىنغان ئىنسان بەئەينى ئاد ۋە سەمۇدقا ئوخشاش بۇنىڭغا قارشى چىقتى (13).

ئىنسان بۇ جاھانغا ساھىپ بولۇش ئۈچۈن ئەمەس، شاھىت بولۇش ئۈچۈن كەلگەن. ئاللاھ ئىنساننى، ئىنساننىڭ ئۆز مەۋجۇدلىقىغا شاھىت قىلغان، ھەم ئاللاھ ئۆزىنىڭ زاتىغا شاھىت قىلغان. ئىنسان ئەگەر بۇ شاھىتلىقنى لايىقىدا ئادا قىلمىسا، ئۇ ۋاقتىتا ئىنساننىڭ ئورگانلىرى، كۆز، قۇلاقلىرى ۋە تېرىسى ئىنساننىڭ زىيىنىغا شاھىتلىق قىلىدۇ (19 ـ 22). ئوت ئۇلارنىڭ ماكانى بولىدۇ (24).

ئىنساندىن ئىبارەت بىر شاھ ئەسەرنىڭ بۇنداق ئېچىنىشلىق بىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى، شەيتانى خاھىشلارنىڭ ئىدراكىنى ئەسىر ئېلىپ، ئىنساننىڭ ئىككىنجى كىشىلىكى ھالغا كېلىشىدىن بولغان.

وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ

« ئۇلارغا بىز نەپسى ـ خاھىشغا ماس كېلىدىغان دوستلارنى مۇسەللەت قىلدۇق، ئۇلار ئالدى ـ كەينىدىكى نەرسىلەرنى (يەنى ئۇلارنىڭ ھازىرقى ۋە كەلگۈسىدىكى قەبىھ ئەمەللىرىنى) ئۇلارغا چىرايلىق كۆرسەتتى، ئۇلارغا ئۇلاردىن ئىلگىرى ئۆتكەن ئىنسانلاردىن ۋە جىنلاردىن بولغان (گۇناھكار شەقى) ئۈممەتلەر قاتارىدا ئازاب سۆزى تېگىشلىك بولدى، چۈنكى ئۇلار زىيان تارتقۇچىلار ئىدى » (25).

بۇلار ھەققەتنى ئىزدەشنىڭ ئورنىغا، ھەققەتنىڭ ساداسىنى شاۋقۇن ـ سۈرەن بىلەن باستۇرماقچى بولىدۇ (26). ئۇلار « قىلمىشلىرىنىڭ ئەڭ ئېغىرىغا ئاساسەن » جازالاندۇرۇلىدۇ (27).

ھەر كىمنىڭ بىر « ياخشى كىشى » ئۆلچىمى بولىدۇ. قۇرئاننىڭ « ياخشى كىشى » ئۆلچىمىدىن بىرسى بۇ يەردە بايان قىلىنغان:

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ

الله قا (يەنى الله نىڭ تەۋھىدىگە ۋە تائىتىگە) دەۋەت قىلغان، ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان ۋە « مەن ھەقىقەتەن مۇسۇلمانلاردىنمەن » دېگەن كىشىدىنمۇ ياخشى سۆزلۈك ئادەم بارمۇ؟ (33).

بۇ ئايەتتىن كېيىن مۇئمىن مۇھاتابلارغا، كۈپۈرغا ئايلانغان بىر تەرەپلىمە قاراشتىن ئىبارەت چوڭ توسالغۇنى ياخشى مۇئامىلە بىلەن يېقىتىش ھەققىدە تەلىمات بېرىلىدۇ:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

« ياخشى ئىش بىلەن يامان ئىش باراۋەر بولمايدۇ، ياخشى خىسلەت ئارقىلىق (يامان خىسلەتكە) تاقابىل تۇرغىن، (شۇنداق قىلساڭ) سەن بىلەن ئۆزىنىڭ ئارىسىدا ئاداۋەت بار ئادەم گويا سىرداش دوستۇڭدەك بولۇپ قالىدۇ » (34).

لېكىن بۇ ئىككى ئارتۇقچىلىققا ئىگە بولۇش ئۈچۈن كەسىبى ۋە ۋەھىيدىن ئىبارەت ئىككى نەرسە لازىم. كەسىبى – ئىنسانىنىڭ تىرىشچانلىق ۋە غەيرىتى بىلەن قولغا كەلتۈرۈلىدىغان ياخشىلىق قىلىشتىكى سەۋر ۋە چىدامچانلىقتۇر. ۋەھىيى – ئىنسانىنىڭ تىرىشچانلىقى ۋە غەيرىتىنىڭ بىر مۇكاپاتى بولغان ئاللاھ تەرىپىدىن بەخش ئېتىلگەن « چوڭ نېسىۋە »دۇر:

وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ

« بۇ خىسلەتكە پەقەت سەۋرچان ئادەملەرلا ئېرىشەلەيدۇ، بۇ خىسلەتكە پەقەت بۈيۈك نېسىۋە ئىگىسىلا ئېرىشەلەيدۇ » (35).

لېكىن بۇلارنىڭ ھەممىسى بولغان تەقدىردىمۇ شەيتان يەنىلا ئىنساننى بوش قويىۋەتمەيدۇ. شەيتان زەردۇشتلىق دىنىدا ۋە ئۇنىڭغا ئوخشايدىغان باتىل ئەقىدىدە بولغاندەك ئاللاھ نىڭ رەقىبى ۋە دۈشمىنى ئەمەس. شەيتان پەقەت خاتالىقىدا چىڭ تۇرۇپ ئۆزىنى ئاقىلغانلىقى ئۈچۈن، ئاللاھ نىڭ رەھمىتىدىن يىراق قىلىنغان بىر تۈزكوردۇر. ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يا ئۇنىڭغا قارشى كۆرەش قىلىش ياكى ئىگىسىگە يالۋۇرۇش كېرەك. ئىستىئازە ساھىبىغا شەيتاننى باغلاتقۇزۇشتۇر:

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

« ئەگەر شەيتان سېنى ۋەسۋەسە قىلىپ (يۇقىرىقى خىسلەتنى ئۆزلەشتۈرمەسلىككە كۈشكۈرتسە) الله قا سېغىنىپ (شەيتانىنىڭ شەرىدىن) پاناھ تىلىگىن، الله ھەقىقەتەن (بەندىلىرىنىڭ سۆزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (ئىشلىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر » (36).

ئىنكار قىلغۇچى ئىنساننىڭ تۇتۇرۇقسىز روھى ھالىتى بۇ سۈرىدە جانلىق شەكىلدە تەسۋىرلەنگەندىن كېيىن، سۆز شۇ ئايەتكە كېلىدۇ:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ

« بىز ئۇلارغا تاكى قۇرئاننىڭ ھەق ئىكەنلىكى ئېنىق بولغۇچە، ئەتراپىدىكى ۋە ئۆزلىرىدىكى (قۇدرىتىمىزگە دالالەت قىلىدىغان) ئالامەتلەرنى كۆرسىتىمىز » (53).

شۇرا سۈرىسى

سۈره، 38 ـ ئايەتكە ئاساسەن « مەسلىھەتلىشىپ ئورتاق ئەقىلنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش، كېڭەش قىلىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « شۈرا » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

شۈرا كەلىمىسىنىڭ كېلىپ چىقىشى، ھەسەل ھەرىسىنىڭ ھەسەل ئىشلەپچىقىرىشىغا قەدەر سوزۇلىدۇ. تۇنجى نەسلىنىڭ بۇ سۈرىنى مەزكۇر ئىسىم بىلەن ئاتىغانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك بىرەر رىۋايەت يوق. بەزى تەپسىرلەر سۈرىنى باشلىنىشتىكى ئىككىنجى گۇرۇپ مۇقاتتائات ھەرىپلىرى بىلەن، يەنى « ئەين، سىن، قاف » بىلەن، بەزىلىرى « مۇئمىن » ئىسمى بىلەن ئاتىغان.

سۈره مەككىدە نازىل بولغان. بەزى ئايەتلەر بۇنىڭدىن مۇستەسنا دەپ قارالغان بولسىمۇ، بۇ قاراش ئەنئام سۈرىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۆلچەملەرگە ماس كەلمەيدۇ. مەزكۇر سۈره ئائىت بولغان يەتتە سۈرىلىك « ھا، مىم » ئائىلىسىدىكى باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش ھىجرەتكە يېقىن بىر مەزگىلدە نازىل بولغان. مەدىنىدىن كەلگەنلەر بىلەن قىلىنغان ئەقەبە بەيئىتىنى ئىما قىلغان 38 ـ ئايەت بۇ قاراشنى كۈچلەندۈرمەكتە.

سۈره دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئۈچ تەرتىپتە فۇسسىلەت ـ زۇخرۇف سۈرىسى ئارىسىغا، جابەرى نەقىل قىلغان، ئىبنى ئاببباسقا نىسبەت بېرىلگەن جابىر بىننى زەيد تەرتىۋىدە كەھف ـ ئىبراھىم سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بىزنىڭچە ئالدىنقى ئۈچ تەرتىپتىكى ئورنى مۇۋاپىق كۆرۈلمەكتە.

سۈرىنىڭ تېمىسى ۋەھيي ۋە ۋەھىينىڭ رەسۇلۇللاھ ۋە ئىنسانلارنىڭ چۈشەنچىسىنى شەكىللەندۈرۈش بولۇپ، سۈره ۋەھيي ۋە ئۇنىڭ مەنبەسى تەكىتلەنگەن ھالدا باشلىنىدۇ ۋە ئاخىرلىشىدۇ. سۈرىدە ھەيۋە قىلىش ئۇسۇلۇبى گەۋدىلىك ھالدا نامايەن قىلىنغان.

سۈره ۋەھىينىڭ مەنبەسى تەكىتلەنگەن ھالدا باشلانغان بولۇپ، ئاللاھ نىڭ مۇتلەق ئۈستۈنلۈكىگە كىشىنىڭ دىققەت نەزىرىنى ئاغدۇرىدۇ :

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

« ئاسمانلاردىكى شەيئىلەر ۋە زېمىندىكى شەيئىلەر الله نىڭدۇر (يەنى الله نىڭ مۇلكىدۇر، الله نىڭ تەسەررۇپى ئاستىدىدۇر)، الله ئۈستۈندۇر، كاتتىدۇر » (4).

سۈرىدە ئاللاھ نىڭ ئىنسانلارنى بىر ـ بىرىدىن پەرىقلىق ھالدا ياراتقانلىقى ئەسكەرتىلگەن بولۇپ، بۇ پەرىقلەر ئېتىقادنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالماقتا. ئېتىقادتىكى ئوخشاشماسلىق، ئىنسانغا بېرىلگەن ھۆر ئىرادىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ئەگەر ئاللاھ ئىنسانلارنىڭ ھۆر ئىرادىسى بىلەن پەرىقلىق يوللارنى تاللىشنى ئىراده قىلمىغان بولسا ئىدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسنى بىر ئۈممەت (دىندا) قىلاتتى. ئۇنداقتا ئاللاھ نېمىنى ئىراده قىلغان:

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

« ئەگەر الله خالىسا، ئۇلارنى (يەنى پۈتۈن ئىنسانلارنى) ئەلۋەتتە بىر ئۈممەت (يەنى بىر دىندا) قىلاتتى، لېكىن الله رەھمەتكە ئېرىشىشنى خالىغان ئادەمنى رەھمىتىگە داخىل قىلىدۇ، زالىملارغا ھېچقانداق ئىگە، ھېچقانداق مەددەتكار بولمايدۇ » (8).

قۇرئان كائناتنىڭ سىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قۇرئاننىڭ سىرى ئەسمائى – ھۇسنادا. ئەسمائى – ھۇسنانىڭ سىرى ئاللاھ ئىسمىغا يوشۇرۇنغان. قۇرئاندىكى ئايەتلەرنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ بولغىنى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ مۆتىۋىرى ئاللاھ ھەققىدىكى ئايەتلەردۇر. ئاللاھ نى قۇرئاندىن تونۇش، ئاللاھ نى ئاللاھ نىڭ تىلىدىن تونۇشتۇر. بىرسىنى تونۇشنىڭ ئەڭ بىۋاستە ئۇسۇلى، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئاغزىدىن تونۇشتۇر. ئاللاھ نى تونۇشتۇرغان ۋە ئاللاھ نىڭ ئوخشىشى يوق ئىكەنلىكىنىڭ ئەڭ روشەن ئىپادىسى بۇ سۈرىدە يەر ئالىدۇ:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

« ھېچ شەيئى الله قا ئوخشاش ئەمەستۇر » (11).

سۈرە، قايسى زامان ۋە ماكاندا ياشىغان بولۇشتىن قەتئىينەزەر، بارلىق پەيغەمبەرلەر ۋە ئۇلارغا ئىمان ئېيتقان مۇئمىنلەرنى بىر ئۈممەت دەپ بىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ (13 – 15). ئاللاھ ۋە قىيامەت ھەققىدە مۇنازىرىنىڭ ئازدۇرغۇچى تەسىرىدىن ئاگاھلاندۇرىدۇ (16 – 18). قىيامەت ھەققىدىكى بۇ جۈرئەتلىك مۇئامىلىنىڭ ئاستىدا، دۇنياغا بېرىلىپ كېتىش ۋە تەك دۇنيالىق چۈشەنچىسى ياتماقتا (19 – 23). تەك دۇنيالىق بۇ گۈرۈھقا قارشى رەسۇلۇللاھنىڭ شەخسىيتى مۇنداق كۈچلەندۈرۈلمەكتە:

« تەبلىغ قىلغانلىقىمغا سىلەردىن ھەق تەلەپ قىلمايمەن، پەقەت الله قا يېقىنلىشىش خۇسۇسىدا سىلەردە بىر ئىنتىلىش ۋە مۇھەببەت (ئۇيغۇتۇشنى) ئارزۇ قىلىمەن » (23).

قىسقىسى، كىم نېمىنىڭ كەينىدىن ماڭسا شۇنىڭغا ئېرىشىدۇ. بۇ ھەقىقەت پانىي دۇنيا ۋە ئاخىرەت ئۈچۈنمۇ ئوخشاش. بۇ ھەقىقەتنى تۆۋەندىكى جۈملىلەر ئەڭ يارقىن شەكىلدە بايان قىلماقتا:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآَخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآَخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

« كىمكى ئاخىرەتنىڭ ساۋابىنى كۆزلىسە، ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى تىرىشچانلىقى(ئىشتىياقى)نى زىيادە قىلىمىز. كىمكى دۇنيانىڭ مەنپەئىتىنى كۆزلىسە، ئۇنىڭغا كۆزلىگىنىنى بېرىمىز، بىراق ئۇنىڭغا ئاخىرەتتە (ساۋابتىن) ھېچ نېسىۋە يوق » (20).

بۇ سەۋەپتىن، دۇنياغا بېرىلىپ كەتكەن ۋە ماددى مەنپەئەتكە ئېرىشمەي تۇرۇپ، بارمىقىنى ئۇيناتمايدىغان قەۋملەر، ئۆزلىرىدىن ھېچقانداق بىر ھەق تەلەپ قىلماستىن، ھاياتىنى ئاتىغان نەبىلەرنىڭ ئۆزىنى بېغىشلاش روھىنى چۈشۈنۈپ يېتەلمىگەندى. ئۇلارنى « سارالڭ » دەپ ئەيىپلەشلىرىنىڭ سەۋەپلىرىدىن بىرسى بۇ. ئۇلارنىڭچە ھېچكىم مەنپەئەتنى كۆزلىمەي تۇرۇپ ھېچقانداق بىر ئىش قىلمايدۇ. ئۇلارنىڭ دۇنياسىدا مەنپەئەت پەقەت بۇ دۇنيادىكى مەنپەئەتتىنلا ئىبارەت. نەبىلەر ئۇلارنىڭ بۇ تەك دۇنيالىق چۈشەنچىلىرىنىڭ سىرتىدا بولغانلىقتىن، ئۇلارغا كۆرە رەسۇللار سارالىدۇر. چۈنكى رەسۇللار ھەق ئالمايلا قالماستىن، ئىلكىدىكى بارلىق ئىمكانلارنى بۇ داۋاغا سەرپ قىلىدۇ. مانا بۇ تەك دۇنيالىق بىرسى ئۈچۈن، ئاڭقىرىپ يەتكىلى بولمايدىغان بىر ئىش:

ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ

بۇ، ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان بەندىلىرىگە الله تەرىپىدىن بېرىلگەن خۇشخەۋەردۇر.

ئېيتقىنكى: « تەبلىغ قىلغانلىقىمغا سىلەردىن ھەق تەلەپ قىلمايمەن، پەقەت الله قا يېقىنلىشىش خۇسۇسىدا سىلەردە بىر ئىنتىلىش ۋە مۇھەببەت (ئۇيغۇتۇشنى) ئارزۇ قىلىمەن ».

كىمكى بىرەر ياخشى ئىش قىلسا، ئۇنىڭغا بىز ساۋابنى زىيادە بېرىمىز، الله ھەقىقەتەن ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ئاز ياخشىلىققا كۆپ ساۋاب بەرگۈچىدۇر (23).

قۇرئان قەدىمكى ئىنكارچى قەۋملەرنىڭ ئاللاھ قا چاپلىغان تۆھمىتىگە ئاساسەن شەكىللەنگەن « قەدەر / تەقدىر ـ پىشانە » ئېتىقادىنى پات ـ پات تىلغا ئالىدۇ. بۇلاردىن بىرسى بۇ سۈرىدە يەر ئالغان. كىشى ئىنكارچى (كاپىر)، ئەمما قىلمىشىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىشنىڭ ئورنىغا، بېشىغا كەلگەن مۇسىبەتنىڭ ياكى « قەدەر / تەقدىر ـ پىشانە »، ياكى « تەلەيسىزلىك » ۋەياكى « بەدبەخت »لىك ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. قۇرئان بۇ خىل ئازغۇنلۇقلارنىڭ ھەممىسىنى رەت قىلىدۇ:

« سىلەرگە (يەنى جېنىڭلار ياكى مېلىڭلارغا) ھەرقانداق بىر مۇسىبەت يەتسە، ئۇ سىلەرنىڭ قىلغان گۇناھىڭلار تۈپەيلىدىن كەلگەن بولىدۇ » (30).

ئىنسانغا بېرىلگەن دۇنيالىق نېمەتلەر قىسقا مۇددەتلىك ۋە ئۆتكۈنچى نەرسىلەر بولۇپ (36)، بۇ تۈردىكى ئايەتلەر دۇنياغا بېرىلىپ كېتىشكە قارشى، ئوتتۇراھال بىر چۈشەنچىنىڭ بەرپا قىلىنىشىغا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر بىلەن سۈرىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملىشىدۇ.

مۇئمىنلەرگە ئىجتىمائىي ئىشلاردا ئورتاق ئەقىل بىلەن ھەرىكەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلغان ئايەت (38)، ئۇلارغا كوللىكتىپ ئەقىلنىڭ رەسمىي ئاپپارات خاراكتېرىغا ئىگە قىلىنىشنى مەقسەت قىلغان « شۇرا »نى نىشان قىلىپ كۆرسەتمەكتە. شۇرا كەلىمىسىنىڭ يىلتىزى، ھەسەل ھەرىسىنىڭ ھەسەل ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. كېڭەش قىلىش، ئەقىللەر مەھسۇلىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ، ئورتاق ئەقىل ھەسىلىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئەمەسمۇ؟

سۈرىدە ئاللاھ نىڭ مۇئمىنلەرگە بەخش ئەتكەن نېمەتلىرى تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، ئىنسانغا قىلغان ئىلتىپاتىنىڭ نامايەندىسى بولغان ۋەھىينىڭ كېلىش شەكىللىرى ھەققىدىكى ئەڭ تەپسىلى مەلۇمات، بۇ سۈرىدە بايان قىلىنغان:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ

« الله ھەر قانداق ئادەمگە پەقەت ۋەھيى ئارقىلىق ياكى پەردە ئارقىسىدىنلا ياكى بىر پەيغەمبەرنى ئەۋەتىپ ئۆز ئىزنى بىلەن ئۇنىڭغا خالىغان ۋەھيىنى قىلىش ئارقىلىقلا سۆز قىلغان. الله ھەقىقەتەن (مەخلۇقلارنىڭ سۈپەتلىرىدىن) ئۈستۈندۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (51).

هەزرىتى مۇھەممەد، ئابدۇللاھ ئوغلى مۇھەممەد سۈپىتىدە دۇنياغا كەلگەندىلا ئالەملەرگە رەھمەت بولغانمىدى ياكى ئىلگىرى كىتاب نېمە، ئىمان نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇقمايدىغان ھالىتىدە، ئاللاھ تەرىپىدىن تاللىنىپ پەيغەمبەرلىك بېرىلدىمۇ؟ مانا بۇ سوئالنىڭ جاۋابى بولغان ئىككى ئايەتتىن بىرسى بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

« سەن (ۋەھيدىن ئىلگىرى) قۇرئاننىڭ ۋە ئىماننىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇقمايتتىڭ » (52).

بۇ سوئالنىڭ جاۋابى بولغان ئىككىنجى ئايەت:

« بىز پەقەت ئالەملەرگە رەھمەت بولسۇن دەپ ساڭا رىسالەتنى بەردۇق » (ئەنبىيا، 107) ئايىتىدىن ئىبارەت.

سۈرە تۆۋەندىكى ئەبەدىي ھەقىقەت بىلەن ئاخىرلاشقان:

« بىلىڭلاركى، ھەممە ئىش الله قا قايتىدۇ » (53).

يەنى، ئىنسان قىلغان ئىشلار، ئۇنى قىلغۇچى ھەققىدە بىرەر شاھىت سۈپىتىدە ئىشلىتىلىش ئۈچۈن ئاللاھ قا سۇنۇلىدۇ. مەيلى ياخشىلىق ياكى يامانلىق بولسۇن يېزىلمايدىغان ھېچقانداق قىلمىش يوق.

قىلمىشلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىشنى خالىمايدىغان تەك دۇنيالىق چۈشەنچىگە ئىگە كىشىلەر، قىلمىشلىرىنىڭ يېزىلماسلىقىنى ئارزۇ قىلىدۇ، ئەمما ئىشلار ئۇلارنىڭ ئارزۇ قىلغىنىدەك بولمايدۇ.

زۇخرۇف سۈرىسى

زۇخرۇف، « بېزەك » مەنىسىنى بىلدۈرۈش بىلەن بىرگە، كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلىدىغان زىننەت بويۇمى بولغان « ئالتۇن » مەنىسىنمۇ بىلدۈرىدۇ. سۈرىنىڭ 35 ـ ئايىتىگە ئاساسەن سۈرىگە زۇخرۇف ئىسمى بېرىلگەن. بۇ كەلىمە قۇرئاندا ئۈچ يەردە تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، بىرسى بۇ سۈرىدە ئۆتىدۇ.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، 79 ـ 80 ـ ئايەتلىرىنى ئەبۇ تالىپنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنكى بىر ۋەقەگە ئىما قىلىنغان دەپ قارىغان ۋاقتىمىزدا، ئالدىنقى سۈرىدىن كېيىنلا نازىل بولغان بولسا كېرەك. بۇ نۇبۇۋۋەتنىڭ 12 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ. يەتتە سۈرىلىك « ھا، مىم » ئائىلىسىنىڭ تۆتىنجى ئەزاسى سۈپىتىدە شۇرا ـ دۇخان سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالىدۇ.

سۈرە مەزمۇن جەھەتتىن ئىچكى پۈتۈنلۈككە ئىگە بولۇپ، ھا، مىم بىلەن باشلانغان باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش، ئىلاھىي يول كۆرسەتكۈچ بولغان ۋەھيي تەكىتلەنگەن ھالدا باشلانغان.

سۈرىنىڭ باشلىنىش بۆلىكىدە ۋەھيىگە مۇناسىۋەتلىك بىر مەلۇمات ئالدىمىزغا چىقىدۇ:

« سىلەرنى (ئۇنىڭ مەنىسىنى) چۈشەنسۇن دەپ، بىز ئۇنى ھەقىقەتەن ئەرەبچە قۇرئان قىلدۇق. ھەقىقەتەن ئۇ لەۋھۇلمەھپۇزدا بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا (مۇقىملاشقان) يۇقىرى مەرتىۋىلىك ھېكمەتلىك (كىتاب) دۇر » (2 ـ 4).

بۇ يەردە « كىتابنىڭ ئانىسى » ياكى « ئانا كىتاب (ئۇمموُل كىتاب)» دەپ ئاتالغان ۋە بىر نوقتىدا مەركىزى ساقلىغۇچى كارتغا ئوخشاش دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدىغان ۋەھىينىڭ ئانا مەنبەسى « لەۋھۇلمەھپۇز (مۇھاپىزەت قىلىنغان لەۋھە / كارت) » دەپ ئاتالغان. ۋەھىينىڭ ئەۋەتىلگەن قەۋمگە قارىتىلغان تىلى بار. ئەمما بۇ تىل ئاللاھ نىڭ ياكى ۋەھىينىڭ تىلى ئەمەس. بۇ تىل ۋەھىي ئەۋەتىلگەن ئىنسانلارنىڭ تىلى بولۇپ، ئىنسانلار كۇندىلىك ھاياتتا ئىشلىتىدىغان بىر تىلدا ئەۋەتىلگەن. ھەر پەيغەمبەرگە ۋەھىي، ئۇ پەيغەمبەر ئەۋەتىلگەن قەۋمنىڭ تىلدا نازىل بولغان. ئەرەپچە ۋەھىينىڭ سۈپىتىدۇر. بۇ ۋەھىي بارلىق سۈپەتلەردىن خالىي ھالدا ئانا كىتابتا ساقلانغان. ئانا كىتاب، بارلىق كىتابلارنىڭ ئانىسى، ۋەھىينىڭ مەنبەسى بولۇش بىلەن بىرگە، كائىناتنىڭ بارلىق ئىلاھىي قانۇنىيەتلىرىنىڭ مەنبەسىدۇر. ئۇنداقتا كائىناتنىڭ كائىنات ۋە تەبىئەت قانۇنلىرى بىلەن، سۆز شەكلىدىكى ۋەھىينىڭ سۆزلىك قانۇنلىرى ئوخشاش مەنبەلىرىدىن كەلمەكتە.

سۈرىدە مۇشرىكلارنىڭ ، ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننى ياراتقۇچىنىڭ ئاللاھ ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغانلىقىنى ئەسلىتىلىدۇ (9). ۋەھىينىڭ جان بەرگۈچى كۈچىنى ئۆلۈك تۇپراقنى تىرىلدۈرۈشى بىلەن سېلىشتۇرۇشمىزنى تەلەپ قىلىدۇ (11).

مۇشرىك ئەقلىنىڭ قىز پەرزەنتلىرىگە تۇتقان مۇئامىلىسىنى نەخ مەيداندا ئەيىپلەيدۇ:

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ (15) أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمْ بِالْبَنِينَ (16) وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (17) أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ (18)

ئۇلار الله نىڭ بىر قىسىم بەندىلىرىنى الله نىڭ بىر جۈزئىيى قىلىۋالدى. (بۇنداق قىلغۇچىلار) ئىنسان ھەقىقەتەن الله قا ئاشكارا ناشۇكۇرلۇك قىلغۇچىدۇر.

ياكى الله مەخلۇقاتتىن ئۆزى ئۈچۈن قىزلارنى (بالا) تۇتۇپ، ئوغۇللارنى سىلەرگە خاس قىلدىمۇ؟

ئەگەر ئۇلارنىڭ بىرىگە مەرھەمەتلىك الله قا لايىق كۆرگەن نەرسە (يەنى قىز بالا) بىلەن بېشارەت بېرىلسە (يەنى خوتۇنىنىڭ قىز تۇغقانلىقى خەۋەر قىلىنسا)، قايغۇغا چۆمگەن ھالدا ئۇنىڭ يۈزى قارىداپ كېتىدۇ ۋە: « نېمە؟ زىبۇزىننەت ئىچىدە چوڭ بولۇشتىن (باشقا بىر ئىشقا يارىمايدىغان)دىن يەنە بىرسى تۇغۇلدىمۇ » دەيدۇ؟ ۋە ئۆزىنى ئوچۇق بولمىغان بىر مۇنازىرىنىڭ ئىچىدە كۆرىدۇ (15 – 18).

بۇ مۇشرىك ئەقلىنىڭ قىئىغىر بولغان تەقدىر ئېتىقادى ھەققىدە توختالغان ۋە ئاللاھ قا قىلغان تۆھمىتى تىلغا ئېلىنغان:

ئۇلار: « مەرھەمەتلىك الله خالىسا، بىز ئۇلارغا چوقۇنمايتتۇق » دېدى. بۇ توغرۇلۇق ئۇلارنىڭ بىلىمى (يەنى ئاساسى) يوق، ئۇلار پەقەت پادىغا ئوخشاش ھەرىكەت قىلىدۇ (20).

بۇ، ئازغۇن ئەقلىنىڭ ئاللاھ قا قىلغان تۆھمىتىنى ئىپادىلەيدىغان تەقدىر ئېتىقادىنىڭ بىر نامايەندىسى ئىدى. بۇ ئەقلىنىڭ دۇنياغا قاتتىق بېرىلىپ كەتكەن ئەقىل ئىكەنلىكىنى تۆۋەندىكى ئايەتلەردىن بىلەلەيمىز:

ئۇلار: « بۇ قۇرئان نېمشقا ئىككى شەھەر (يەنى مەككە بىلەن تائىف ئادەملىرىدىن) بىر كاتتا ئادەمگە نازىل قىلىنمىدى؟ » دېيىشتى (31).

تەقلىد، بۇ ئەقىلگە زىيان يېتىدىغان بىر ئازغۇنلىقنىڭ سەۋەبى سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەن. شېرىكنى ھايات شەكلىگە ئايلاندۇرغان گۇرۇھلارنىڭ بۇنىڭغا دەلىل سۈپىتىدە ئاتا ـ بوۋىسىنى كۆرسەتكەنلىكى بايان قىلغان:

ئۇنداق ئەمەس، ئۇلار: « ھەقىقەتەن ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ بىر خىل دىنغا ئېتىقاد قىلغانلىقىنى بىلىمىز، بىز ئۇلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ ھىدايەت تاپقۇچىدۇرمىز » دەيدۇ (22).

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە، نازىل بولۇش مۇھىتى، مۇشرىكلار ھۆرمەت قىلىپ ئەجدادىمىز دەپ بىلگەن ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ، ئۆز ئاتىسىغا قارشى تەۋھىدنى قانداق مۇداپىئە قىلغانلىقى بايان قىلىنغان (26). ئۇنىڭدىن كېيىن نېمەت ئازغۇنلىقنىڭ قانداق بىر ئەھۋال ئىكەنلىكى بايان قىلىنىدۇ. ئەگەر دۇنيا نېمەتلىرى ئىنسانلارنىڭ ئالدىغا چەكسىز شەكىلدە بېرىلگەن، ئىنسانلار ھەر ئارزۇ قىلغان نەرسىلىرىگە ئاسانلا ئېرىشەلىسە، بۇ ئۇلارنىڭ پايدىسىغا ئەمەس، زېيىنغا بولاتتى:

وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فَضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (**33**) وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِئُونَ (**34**) وَزُخْرُفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ (**35**)

« ئىنسانلار (كۇپۇر ۋە تۇزكورلۇقتا ھەمدەم بولۇپ) ھەممىسى (كۇفردا) بىر ئۈممەت بولۇپ قالمايدىغان بولسا ئىدى، مەرھەمەتلىك الله نى ئىنكار قىلغان كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىلىرىنى ۋە ئۇنىڭغا چىقىدىغان شوتىلىرىنى كۈمۈشتىن قىلىپ بېرەتتۇق. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ئىشىكلىرىنى ۋە تەختلىرىنىمۇ كۈمۈشتىن قىلىپ بېرەتتۇق، ئۇلار تەختىلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. (يۇقىرىقىلارنىڭ بەزىسىنى) ئالتۇندىن قىلىپ بېرەتتۇق، ئۇلارنىڭ ھەممىسى پەقەت دۇنيا تىرىكچىلىكىدە پايدىلىنىدىغان نەرسىلەردۇر. رەببىڭنىڭ ھۇزۇرىدىكى ئاخىرەت (يەنى جەننەت ۋە ئۇنىڭدىكى نازۇنېمەتلەر) مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلغانلارغا خاستۇر » (33 ـ 35).

نامازشام قارىغۇسى دەپ ئاتالغان رەڭ قارىغۇلىقىغا گىرىپتار بولغان ئىنسانلار ئەرەپ تىلىدا ئائ`شا دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ بىر كۆرۈش ئىقتىدارىدىكى ئاجىزلىق بولۇپ، ئىنسان كۆرگەن نەرسىلەرنى ھەقىقىي ھالىتى بىلەن بىلەلمەيدۇ. قۇرئاندا ئايەتلەرگىمۇ مۇشۇنداق بىر نەزەر بىلەن قاراش ئېھتىماللىقى بار. ئاللاھ نىڭ ئايەتلىرىگە نامازشام قارىغۇسى بىر كۆز بىلەن قارىغانلارنىڭ ئەھۋالى بۇ سۈرىدە تۆۋەندىكى ئايەتتە مۇنداق بايان قىلىنغان:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ

« كىمكى مېھرىبان الله نى ۋەز ـ نەسىھەت بىلەن بولغان بۇ خىتابىغا قىتىغىر نەزەر بىلەن قارىسا، بىز ئۇنىڭغا شەيتان (باشقا بىر كىشىلىك)نى مۇسەللەت قىلىمىز، شەيتان ئۇنىڭغا ھەمىشە ھەمراھ بولىدۇ » (36).

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

كۆرۈشنى خالىمىغانغا ھېچكىم كۆرسەتمەيدۇ. ئاڭلاشنى خالىمىغانلارغا ھېچكىم ئاڭلىتالمايدۇ. مەيلى ئۇ پەيغەمبەر بولسۇن: « (ئى مۇھەممەد!) سەن گاسلارغا ئاڭلىتالامسەن؟ يا كورلارنى توغرا يولغا سالالامسەن؟ » (40).

ھەزرىتى مۇساغا پىرئەۋننىڭ، ھەزرىتى ئىساغا بەنى ئىسرائىلنىڭ قارشى چىققانلىقى تىلغا ئېلىنىدۇ (46 – 60). بۇ ئارقىلىق مەككىلىك مۇشرىكلارغا بىرىنچىدىن، « پىرئەۋنگە ئوخشاش زۇلۇم قىلماڭلار! »؛ ئىككىنجىدىن، « ئىچىڭلاردىن چىققان بىر ئاكتىپ ياخشىغا تۆھمەت قىلماڭلار، قارا چاپلاپ، ئەزىيەت يەتكۈزۈپ ئۇنى بوغماڭلار! » دېمەكتە. ھەزرىتى ئىسا ئارقىلىق دېيىلمەكچى بولغان ئىمادىن بىرى، ئۇنىڭ پەرىشتە ئەمەس، بىر ئىنسان ئىكەنلىكىدۇر (60). سۈرىدە بۇ ئىللەتلىك چۈشەنچىگە ئىگە بولغان كىشىلەرنىڭ ۋەھىيگە تۇتقان مۇئامىلىسى تىلغا ئېلىنىپ (46-56، 63 – 65)، ئۇلارنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتى بايان قىلىنىدۇ.

سۈرە ئىمان ۋە ئىنكارنىڭ، تەۋھىد ۋە شېرىكنىڭ تەبىئىتىگە مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلارنى بېرىدۇ. سۈرىدە ئىنسان مەۋجۇدىيەتتىكى ئىلاھىي مۇتىدىللىقنىڭ يەنە بىر ئىسمى بولغان سىراتى مۇستەقىمگە دەۋەت قىلىنىدۇ (61، 64).

تۆۋەندىكى ئايەت ئاخىرەتكە مۇناسىۋەتلىك بىر خوشخەۋەرنى يەتكۈزىدۇ:

« بۇ كۈندە جان دوستلار بىر ـ بىرىگە دۈشمەن بولىدۇ، پەقەت ئاللاھ ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى ئىدراك قىلىپ، تەقەززاسىنى ئادا قىلغانلار بۇنىڭدىن مۇستەسنا » (67).

تۆۋەندىكى ئىلاھىي خىتاب ئالدىدا، ئىنسان ئۆز تۇرىنى يولدىن چىقارغانلارنىڭ خىجالەتچىلىكىنى تارتماقتا. تەپەككۇر بىلەن ئوقۇغان كىشىگە « ئاللاھ يەنە نېمە قىلىپ بەرسۇن؟ » دېگۈزىدىغان ئايەت مۇنداق بايان قىلىنغان:

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ

« بىز سىلەرگە ھەقىقەتەن ھەق (دىن) نى كەلتۈردۇق ۋە لېكىن سىلەرنىڭ كۆپچىلىكىڭلار ھەق (دىن) نى يامان كۆرگۈچىلەردۇر » (78).

ئۇنداقتا، مۇشۇنداق بىر تۈزكورلۇق پاتقىقىغا پاتقانلارغا قارىتا، رەببىمىز رەسۇلۇللاھتىن ئۇلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىشنى تەلەپ قىلماقتا؟ قېنى ئوقۇپ باقايلى، سىزنىڭمۇ ئاغزىڭىز مېنىڭكىگە ئوخشاش ھەيرانلىق ئىلكىدە ئېچىلىپ قالىدۇ:

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

« سەن (ئۇلارنىڭ سالامنى) خۇشخۇيلۇق بىلەن ئال. يەنى، (سىلەرگىمۇ) سالام بولسۇن! دېگىن. ۋاقتى كەلگەندە ئۇلار (ھەقىقەتنى) بىلىدۇ » (89).

دۇخان سۈرىسى

سۇرىگە 10 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « تۈمان » مەنىسىدىكى « دۇخان » كەلىمىسى ئىسىم قىلىپ بېرىلگەن:

« سەن ئاسمان تۈمان (دۇخان) بىلەن قاپلىنىدىغان كۈننى كۈتكىن! » (10).

قۇرئان سۇرىلىرىنى ئىسىملىرى بىلەن كاتىگورىيىگە ئايرىلسا، ھەر ھالدا قىيامەت ۋە ئاخىرقى سائەت بىلەن مۇناسىۋەت سۇرە ئىسىملىرى بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. قۇرئاندا ئىلاھىي پەيدا بولۇش ۋە يوقۇلۇش ھەقىقىتىنىڭ ئۆزى ياكى سۈپىتى بىلەن ئاتالغان 14 سۇرە بار.

سۇرە « ھا، مىم » ئائىلىسىگە تەۋە سۇرىلەرنىڭ بەشىنچىسى بولۇپ، مەككىدە ھىجرەتكە يېقىن بىر مەزگىلدە نازىل بولغان. مەزمۇن جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. 15 – ئايەتنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ئىلگىرى سۈرۈلگەن بولسىمۇ، دەلىلى ساغلام ئەمەس.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەردە زۇخرۇف – جاسىيە سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ئىبن ئاببىاس تەرتىۋىدە 61، ئۇنىڭدىن جابىر بىن زەيد ئارقىلىق يېتىپ كەلگەن تەرتىپتە 63، ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە 64 – قاتارغا تىزىلغان. تەخمىنەن دەۋەتنىڭ 12 – يىلىدا نازىل بولغان. ساففات 62 – ئايەتنىڭ بۇ سۇرىنىڭ 43 – ئايىتىدىكى ئېتىرازغا بېرىلگەن جاۋاپ ئىكەنلىكى نەزەرگە ئېلىنغاندا، بۇ سۇرىنىڭ ساففات سۇرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقى مۇقۇملىشىدۇ.

سۇرىدە دېيىلمەكچى بولغان مەقسەت ناھايىتى ئېنىق. يەنى، ھەر پىرئەۋننى بوغدىغان بىر دېگىز بار.

سۇرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى، ئىلاھىي تەربىيە لاھىيەسى بولغان ۋەھىيگە تەسلىم بولۇش بولۇپ، مەيلى شەخسى ياكى كوللىكتىپ ھالدا بولسۇن، بۇ لاھىيگە تەسلىم بولمىغانلارنى كۈتىۋاتقان تەك نەرسە قىيامەتتۇر.

سۇرە مۇقاتتائا ھەرىپلىرىدىن كېيىن ۋەھىي تەكتلەنگەن ھالدا باشلانغان. قەدىر سۇرىسىدە تىلغا ئېلىنغان قەدىر كېچىسى بىلەن بۇ سۇرىنىڭ 3 – ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان كېچە ئوخشاش بىر كېچىنى كۆرسىتىدۇ.

حم (1) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (2) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ (3) فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (4) أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (5) رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (6)

حا، مىم. ئۆزى روشەن ۋە ھەقىقەتنى بايان قىلغۇچى بولغان بۇ كىتابنىڭ قەدرىنى بىلىڭلار. بىز قۇرئاننى ھەقىقەتەن مۇبارەك كېچىدە (يەنى شەبى قەدرى كېچىسىدە) نازىل قىلدۇق، بىز ھەقىقەتەن ئىنسانلارنى (قۇرئان بىلەن) ئاگاھلاندۇرغۇچى بولدۇق. ئۇ كېچىدە ھەر بىر ھېكمەتلىك (يەنى ھېكمەتنىڭ تەقەززاسى بويىچە قىلىنغان) ئىش (يەنى بەندىلەرنىڭ رىزقى، ئەجىلى ۋە باشقا ئەھۋالى) ئايرىلىدۇ. بۇ بىزنىڭ ئەمرىمىز بىلەن بولغان ئىشتۇر: بىز ھەقىقەتەن (ئىنسانلارغا پەيغەمبەرلەرنى) ئەۋەتتۇق، (بۇ) رەببىڭنىڭ رەھمىتىدىندۇر. ئۇ ھەقىقەتەن (بەندىلەرنىڭ سۆزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر. (ئەھۋالىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر (1 – 6).

قەدىر كېچىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ھەققىدە توختالغان تۆتىنچى ئايەت، قەدىر سۈرىسىدىكى مەلۇماتنى تاماملىغاندەك تۆيغۇ بېرىدۇ كىشىگە.

« سەن ئاسمان تۈمان (دۇخان) بىلەن قاپلىنىدىغان كۈننى كۈتكىن! » (10) دېگەن تەھدىد بىلەن باشلىغان ئايەتكە ئاساسەن سۈرىگە مەزكۇر ئىسىم قويۇلغان. بەزى نوپۇزلۇق ئالىملار بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان تۈماننى ئۆز ۋاقتىدا يۈز بەرگەن بىر ۋەقەگە باغلاپ چۈشەندۈرگەن. بۇ ۋەقە، مەككىدە يۈز بەرگەن قەھەتچىلىك ۋە بۇ ئاچارچىلىق سەۋەبىدىن مۇشرىكلارنىڭ كۆزلىرىنىڭ تۈمانغا غەرق بولغاندەك كۆرمەس بولۇپ قېلىش ۋەقەسىدۇر.

بۇ بۆلەكتىن كېيىن، پىرئەۋننىڭ ھاكاۋۇرلىقى ۋە ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرغانلىقى سەۋەبىدىن دۇچار بولغان ئاقىۋىتى بايان قىلىنغان (17 – 33). مانا بۇ نوقتىدا قۇرئان ھەر تەكەببۇر ئىنكار قىلغۇچىغا خىتاب قىلغان بىر ھەقىقەتنى بايان قىلىدۇ. يەنى، ئۆزىنى ۋازكەچكىلى بولمايدۇ دەپ ئويلاپ قالغان ئىنكارچىلارنىڭ ئارقىسىدىن كۆز يېشى قىلىدىغان ھېچكىمى بولمايدۇ:

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ

« ئۇلارغا ئاسمانمۇ، زېمىنمۇ يىغلىمىدى، ئۇلارغا مۆھلەتمۇ بېرىلمىدى » (29).

بۇنىڭغا تارىختىن نۇرغۇن مىسال كەلتۈرگىلى بولىدۇ. ئۇلار بۇ دۇنيادا ئۇچرىغان پالاكەتتىن باشقا، يەنە ئاخىرەتتىمۇ جازالاندۇرۇلىدۇ.

ئاندىن ۋەھىيگە تەسلىم بولغانلارنى ئاخىرەتتە كۈتۈپ تۇرىۋاتقان مۇكاپات بايان قىلىنىپ، ئەڭ چوڭ زەپەرنىڭ ئەبەدىي نىجاتلىققا ئېرىشىش ئىكەنلىكى ئېپادىلىنىدۇ (57).

دۇخان، جەننەت ۋە جەھەننەمگە مۇناسىۋەتلىك تەپسىلي تەسۋىرلەر بايان قىلىنغان سۈرىدۇر. دۇنيا ھاياتىدىن ناھايىتى پەرقلىق بولغان ئاخىرەت ھاياتىنىڭ تەبىئىتىنىڭ تەقەززاسىغا ئاساسەن، ئۇ ئالەمگە مۇناسىۋەتلىك تەسۋىرلەرنىڭ مەجازى شەكلىدە بايان قىلىنغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق كېرەك. تۆۋەندىكى كۆپ ئۇچرىمايدىغان مەجازنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى بولغان ۋە ھەقىقىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغاندا ئىنساننىڭ تېنى قورقۇدىن شۇركىنىدىغان ئايەتلەرگە قاراپ باقايلى:

إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ (43) طَعَامُ الْأَثِيمِ (44) كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ (45) كَغَلْيِ الْحَمِيمِ (46) خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ (47) ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ (48) ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (49) إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ (50)

زەققۇم دەرىخى ھەقىقەتەن گۇناھكارلارنىڭ تامىقىدۇر. ئۇ ئېرىتىلگەن مىستەك (قىزىق) دۇر، ئۇ قورساقلاردا قايناقسۇدەك قاينايدۇ. (دوزاخقا مۇئەككەل پەرىشتىلەرگە) « ئۇنى تۇتۇپ سۆرەپ دوزاخنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ بېرىڭلار، ئاندىن ئۇنىڭ بېشىغا قايناقسۇ قۇيۇپ ئازابلاڭلار » دېيىلىدۇ. (ئۇنىڭغا خارلاش ۋە مەسخىرە قىلىش يۈزىسىدىن) « (بۇ ئازابنى) تېتىغىن، سەن ھەقىقەتەن ئىززەتلىك ئۇلۇغ زات ئىدىڭ. بۇ (ئازاب) ھەقىقەتەن (ھايات ۋاقتىڭلاردا) سىلەر شەكلەنگەن نەرسىدۇر » دېيىلىدۇ (43 – 50).

ئەگەر قۇرئاندا ھەزىل ئاملى ئىزدىسەك، 49 ـ ئايەتتىكى جەھەننەمگە تاشلانغانلار ھەققىدە كىنايىلىك ئېيتىلغان « قېنى تېتىپ باققىن، سەن ھەقىقەتەن ئىززەتلىك ئۇلۇغ زات بولساڭ كېرەك! » ئىپادىسى ئۇنىڭ ئەڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ. بۇ، قۇرئاندىكى « ھەزىل »گە تېما بولالىغۇدەك ساناقلىق ئايەتلەردىن بىرى. ئۇ كاپىرنىڭ دۇنيادا پەقەت كۆپۈرى سەۋەپلىك ئۆزىنى ئىززەتلىك دەپ قارىغانلىقى، مۇئمىنلەرنى پەقەت ئىمانى سەۋەپلىك خار كۆرگەنلىكى ئايەتتىن چىقىپ تۇرىدۇ. ئاخىرەت، ئىنساننىڭ ھەقىقىي قىممىتى ئوتتۇرىغا چىققان ۋە ھەر نەرسىگە ھەققى لايىقىدا بېرىلگەن « ھەق ۋە ھەقىقەت كۇنى »دۇر.

پۇتۇن بۇ ۋەدە ۋە تەھدىدلەر بىلەن، ئۇلارغا لايىق بولغانلار ئارىسىدا پەقەت بىر پەرق بار. يەنى، زامان (ۋاقىت). ھەممە ۋاقتى كەلگەندە ھەقىقەتنى كۆرۈپ يېتىدۇ:

« ئۇنداقتا، سەنمۇ كۇتكىن، شۇبھىسىزكى، ئۇلار كۇتكۇچىدۇر » (59).

بۇ سۈرە قۇرئان ۋەھىينىڭ سۆزلىك خىتاب خاراكتېرىنىڭ تىپىك ئۆرنەكلىرىدىن بىرسى. بىر نۇتۇقتا خىتابنى جەلىپ قىلارلىق ۋە تەسىرلىك قىلغان ئامىل، خىتابنىڭ ۋە جۈملىلەرنىڭ ئېنىق بولىشىدۇر. تەكرارلار ۋە تەكىتلەر خىتاب قىلغۇچىنىڭ زېھىنىدە ئىز قالدۇرۇشنى ۋە ۋىجدانىنى ھەرىكەتكە ئۆتكۈزۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ سۈرە مانا بۇ ئالاھىدىلىكلىرى ئارقىلىق، ھەقىقەتنىڭ ئەبەدىي قىممىتى بىلەن بالاغەتنىڭ ئەدەبىي قىممىتىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەن. بۇ سەۋەپتىن ئايەتلەردىكى مەنا لەبزگە قارىغاندا ناھايىتى چوڭقۇر. سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى بۇنىڭ تىپىك ئۆرنىكى بولالايدۇ. ئايەتنىڭ تېكىستىنى ۋە تىرناق ئىچىگە ئېلىنغان بايانلاردىن نەزەردىن ساقىت قىلىنغاندا نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى بىلىش تەس بولغان مەنىسى بىلەن بىرلىكتە كۆرۈپ باقايلى:

فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ

« ئۇنداقتا، سەنمۇ (يۇقىرىدا بايان قىلىنغان جەننەتنى) كۇتكىن، شۇبھىسىزكى، ئۇلار (يۇقىرىدا تەسۋىرلەنگەن جەھەننەملىرىنى) كۇتكۇچىدۇر » (59).

جاسىيە سۈرىسى

سۈرىگە 28 – ئايەتكە ئاساسەن « جاسىيە » دەپ ئىسىم قويۇلغان بولۇپ، كەلىمە ئىنساننىڭ ئىلاھىي مەھكىمىدە جاۋاپكارلىققا تارتىلىش جەريانىدىكى پەرىشان ھالىتىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ سۈرە قۇرئاندىكى ئىلاھىي يارلىش ۋە يوقۇلۇش ھەقىقىتىنى ئىپادىلەيدىغان ئىسىم ياكى سۈپەت بىلەن ئاتالغان 14 سۈرىدىن بىرى.

سۈرە 18 – ئايىتىگە ئاساسەن شەرىئەت سۈرىسى دەپمۇ ئاتالغان:

« سېنىمۇ بۇ مەسئۇلىيەتنى (لايىقىدا ئادا قىلىدىغان) بىر شەرىئەتكە ئىگە قىلدۇق » (18).

بەزىلەر بۇ سۈرىنىڭ « دەھر سۈرىسى » دەپمۇ ئاتالغانلىقىنى ئېيتقان.

سۈرە « ھا، مىم » ئائىلىسىنىڭ 6 – سۈرىسى بولۇپ، مەككىدە نازىل بولغان. زامان ۋە مەزمۇن جەھەتتىن دۇخان سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇ.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەردە بۇ سۈرە ئەھقاپ سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلغان بولۇپ، بۇنىڭدىن سۈرىنىڭ رىسالەتنىڭ 12 – يىلىدا نازىل بولغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. 14 – ئايەتنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى ئىبن ئابباسقا نىسبەت قىلىنغان رىۋايەتنى سۈرىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى مۇناسىۋىتى رەت قىلىدۇ. بۇ رىۋايەت يەنە ئىبن ئابباستىن كەلگەن بىر سەھىھ رىۋايەتكە زىت كېلىدۇ. سۈرە مەزمۇن ۋە ئىچكى جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولۇپ، بۇ ئاملىمۇ ئايەتنىڭ ئۆز دەۋرىدىن باشقا بىر دەۋردە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشنى رەت قىلىدۇ.

سۈرە ئىلاھىي مەھكىمىدە جاۋاپكارلىققا تارتىلىدىغانلىققا ئىماننى، يەنى كىشىدە قىلمىشلىرىنىڭ جاۋاپكارلىقىنى ئۈستىگە ئالالايدىغان بولۇشتىن ئىبارەت بىر ئاڭنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ.

سۈرە، ئىلاھىي تەربىيە لاھىيەسى بولغان ۋەھىينى، ئۇنىڭ مەنبەسىنى ۋە دېمەكچى بولغان مەقسىتىنى تەكىتلەش بىلەن باشلىنىدۇ (1 – 11). بۇ بۆلەكتە سورالغان تۆۋەندىكى سوئال كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ:

« ئۇلار الله نى ۋە ئۇنىڭ ئايەتلىرىنى قويۇپ قايسى سۆزگە ئىشىنىدۇ؟ » (6).

مۇشۇنداق بىر ئىلاھى كايىشتىن كېيىن تۆۋەندىكىدەك بىر ئازارنىڭ كېلىشى شۈبھىسىز:

« ئۆزىنى ئالداپ گۈناھقا چۈمگەنلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ھالىغا ۋاي! » (7).

بۇ خىل كىشىلەر ئاللاھ نىڭ سۆزىنى پەقەت ئاڭلىغاندەك قىلىپ، قۇلاق سالماسلىق بىلەنلا قالماستىن، ئۇلارنى مەسخىرە قىلىدۇ (8 – 9). بۇ بۆلەكنىڭ ئاخىرقى ئايىتىنى ئوقۇش شەرت. قېنى بىر ئوقۇپ باقايلى:

هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ

« بۇ (قۇرئان ئۇنىڭغا ئىشەنگەن ۋە ئۇنىڭغا ئەگەشكەن كىشىگە كامىل) ھىدايەتتۇر، رەببىنىڭ (كائىنات ۋە ۋەھىي قىلىنغان) ئايەتلىرىنى ئىنكار قىلغانلار ئەڭ قاتتىق ئازابقا دۇچار بولىدۇ » (11).

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن بۆلەكتە، ئىنسانلار ھەرگىزمۇ ئۆتەپ بولالمايدىغان ئاللاھ نىڭ ئۆزلىرى ئۈستىدىكى ھەققى ئەسكەرتىلىدۇ. دېڭىزلاردىكى كېمىلەر ئاللاھ بەلگىلىگەن قانۇن دائىرىسىدە ئۇزىدۇ (12). ئاسمانلاردا ۋە يەردە يارىتىلغان ھەممە نەرسە ئىنسانلارنىڭ ئەمرىگە بويسۇندۇرۇلغان (13). بۇ نېمەتلەرنىڭ ھەممىسىگە تۈزكورلۇق قىلىۋاتقانلارغا قارىتا، مۇئىمنلەردىن ئۇلارغا مېھرى ـ شەپقەت ۋە ئەپۇنى ئاساس قىلغان بىر ئۇسلۇب بىلەن مۇئامىلە قىلىشنىڭ تەلەپ قىلىنىشىنى، پەقەت ۋە پەقەت ئاللاھ نىڭ چەكسىز شەپقەت ۋە مەرھەمىتى بىلەن ئىزاھلىغلى بولىدۇ (14). نېمە ئۈچۈن ياخشى مۇئامىلە قىلىش كېرەك؟ چۈنكى:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ

« كىمكى (دۇنيادا) ياخشى ئىش قىلسا، ئۇ ئۆزىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن قىلىدۇ، كىمكى يامان ئىش قىلسا، ئۇ ئۆزىنىڭ زىيىنى ئۈچۈن قىلىدۇ، ئاندىن كېيىن رەببىڭلارنىڭ دەرگاھىغا قايتۇرۇلىسىلەر (الله ياخشىلىققا مۇكاپات، يامانلىققا جازا بېرىدۇ) » (15).

بۇ بۆلەكتىن كېيىن سۈرىدە بەنى ئىسرائىل قىسىسى بايان قىلىنىدۇ (16 ـ 17) ۋە يەھۇدىيلىشىش جەريانى بىلەن ئاخىرەتكە ئىمان ئارىسىدىكى تەتۇر تاناسىپلىق مۇناسىۋەتكە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ. ئاندىن قۇرئان ۋەھىينىڭ مەقسىتى بايان قىلىنىدۇ: « بۇ (ۋەھيي / قۇرئان) ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئىدراك مەنبەسىدۇر » (20). بۇ مەنبەدىن يىراق تۇرغۇچىنى كۈتۈپ تۇرغان خەتەرلىك ئاقىۋەت مۇنداق بايان قىلىنىدۇ:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

« ماڭا نەپسى خاھىشنى ئىلاھ قىلىۋالغان ۋە الله (كىشىنىڭ ئۆز تاللىشى بىلەن) بەلگىلىك ھەققەتكە ئاساسەن ئازدۇرغان، قۇلىقىنى ۋە قەلبىنى پېچەتلىۋەتكەن، كۆزىنى پەردىلىگەن ئادەمنى كۆز ئالدىڭغا كەلتۈرەلەمسەن؟ ئۇنى الله تىن غەيرى كىم توغرا يولغا باشلىيالايدۇ؟ سىلەر (بۇلاردىن) ۋەز ـ نەسىھەت ئالمامسىلەر؟ » (23).

مۇشۇنداق بىر گۇمراھلىقنىڭ ئۇلىدا قىلمىشلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالماسلىق ۋە ھېساب بەرمەسلىكتىن ئىبارەت گۇمان (زان) ياتماقتا. يەنى « ئاخىرەت بولمىسا ھەر نەرسە مۇباھ » چۈشەنچىسى ھاكىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇنداق بىر چۈشەنچىگە ئىگە بىر كىشى، ئەگەر قائىدە ـ يۇسۇنغا (شەرىئەتكە) ئاساسەن ياشماسلىقنى ئۆزىگە مىزان قىلغان بولسا، ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىشنىمۇ زېھنىگە يەرلەشتۈرگەن بولىدۇ. بۇنداق كىشىلەر زېھنىدىكى ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشنىڭ بىردىنبىر يولىنىڭ ئاخىرەتنى ئىنكار قىلىش ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. قۇرئان مانا بۇ ئېپتىدائى ئاتىئېزم ۋە ماتېرىيالىزم بولغان « دەھرى دۇنيا قارىشى » نىڭ بۇ پەلسەپىسىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

ئۇلار (يەنى قىيامەتنى ئىنكار قىلغۇچىلار): « ھايات دېگەن پەقەت دۇنيادىكى ھاياتىمىزدۇر، ئۆلىمىز تۇغەيمىز، دۇنياغا پەقەت بىر قېتىملا كېلىمىز / تىرىلىمىز. پەقەت زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يوق بولىمىز » دەيدۇ (24).

بۇنداق چۈشەنچىگە ئىگە بولغان بىر كىشى قولىغا كەلگەن ھەر قانداق بىر پۇرسەتتە قىلمايدىغان گۇناھ، زۇلۇم، يېمەيدىغان ھەق قالامدۇ؟ سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن ئايەت، مانا بۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىدۇ:

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (28) هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (29)

ئۇ كۈندە (قىيامەتتە) ھەر ئۈممەتنى (قورقۇنچىنىڭ قاتتىقلىقىدىن) تىزلانغان ھالدا كۆرىسەن، ھەر ئۈممەت ئۆزىنىڭ نامە ـ ئەمالىنى (كۆرۈشكە) چاقىرىلىدۇ، (ئۇلارغا) « بۇگۈن قىلمىشىڭلارغا يارىشا مۇكاپاتقا ئېرىشىسىلەر ياكى جازاغا ئۇچرايسىلەر » (دېيىلىدۇ). بۇ بىزنىڭ كىتابىمىز (يەنى قىلمىشىڭلار يېزىلغان كىتاب) سىلەرگە ھەق بىلەن سۆزلەيدۇ، بىز قىلمىشىڭلارنى

يازدۇرۇپ تۇرغان ئىدۇق (يەنى پەرىشتىلەرنى ئەمەللىرىڭلارنى يېزىپ تۇرۇشقا بۇيرۇيتتۇق) (28-29).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىدە ئىلاھىي مەھكىمە، ئىلاھىي ئادالەتنىڭ تەقەززاسى بولغان مۇكاپات ۋە جازا ھەقىقىتى بايان قىلىنغان (30 ـ 35).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايەتلىرىدە ئىنساننىڭ بارلىقنىڭ ئەزىمەتلىك ئاللاھ تەرىپىدىن بەخش ئېتىلگەنلىكى، ئىنساننىڭ ئاللاھ قا قەرزدار ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئەستىن چىقارماسلىقى ئىما قىلىنغان:

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (36) وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (37)

« جىمى ھەمدۇسانا ئاسمانلارنىڭ، زېمىننىڭ ۋە ئالەملەرنىڭ رەببى الله قا خاستۇر! ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى ئۇلۇغلۇق الله قا خاستۇر، الله غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (36 ـ 37).

ئەھقاف سۈرىسى

سۈرە، 21 ـ ئايىتىگە ئاساسەن « قۇم تۆپىسى / بارخانلىرى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئەھقاف ئىسمى بىلەن ئاتالغان. بۇ كەلىمە قۇرئاندا پەقەت بۇ سۈرىدىلا تىلغا ئېلىنىدۇ. ئەھقاف، جۇغراپىيىلىك ئورۇن نوقتىسىدىن بۇگۇنكى يەمەن چېگرىسى ئىچىدىكى بىر رايوننى كۆرسىتىدۇ. سانا بىلەن ئۇممان ئارىسىغا جايلاشقان بۇ رايون، ئەرەپ يېرىم ئارىلىنىڭ ئەڭ چوڭ ۋە ئەڭ خەتەرلىك چۆلى بولغان رۇبۇل ھالى ئاخىرلاشقان ئۇچىغا جايلاشقان. ھىندى ئوكيانۇس ساھىلى بىلەن پاراللىل سوزۇلغان بۇ رايون ھەدرامەۋت (ئۆلۈك يېشىل) دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئەھقاف تۆپىلىرى، بىر زامانلاردا تىللارغا داستان ئېرەم باغلىرى جايلاشقان ئاد مەدەنىيىتى بارلىققا كەلگەن رايون ئىدى. ھۇد پەيغەمبەر بۇ قەۋمگە ئەۋەتىلگەن، لېكىن قەۋمى ئىنكار قىلىشتا چېك تۇرغانىدى. ئىنكار قىلىشنىڭ ئاقىۋىتى بولغان ئىجتىمائىي زاۋاللىق ۋە ئەخلاقى بۆھران مەزكۇر قەۋمنى ھەر تەرەپتە قورشىغان بولۇپ، ئاقىۋەت دەھشەتلىك بىر قۇم بورىنى بىلەن تارىختىن سەھنىسىدىن سۈپۈرۈپ تاشلانغانىدى.

سۈرىنىڭ ئىسمى بولغان ئەھقاف، قۇم بورىنى پەيدا قىلغان قۇم بارخانلىرىنىمۇ كۆرسىتىدۇ. كۇنىمىزدە بۇ مەدەنىيەتنىڭ ئىزنالىرى، 12 ـ 18 مېتىر قېلىنلىقتىكى قۇم بارخانلىرىنىڭ ئاستىدىن قېزىپ چىقىرىلدى.

سۈرىنىڭ بارلىق ھەدىس ۋە قۇرئان ئەدەبىياتىدا تىلغا ئېلىنغان بىردىنبىر ئىسمى ئەھقافتۇر.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان. بەزى ئايەتلىرىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلارنى ئەنئام سۈرىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۆلچەملەر رەت قىلىدۇ.

سۈرىنى دەۋەتنىڭ 12 – يىلدا نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىغا تىزىشقا بولىدۇ. سۈرە مۇسھاف تىزىلىشى، نازىل بولۇش تەرتىۋى بىلەن بىردەك بولغان يەتتە سۈرىلىك « ھا، مىم » ئائىلىسىگە تەۋە سۈرىلەرنىڭ ئاخىرقى سۈرىسى بولۇپ، دەسلەپكى مەزگىللەردىكى تەرتىپلەردە جاسىيە – زارىيات سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان. سۈرىنىڭ 29 – 32 – ئايەتلىرىدە جىنلار ھەققىدە توختالغان. بۇ ۋەقە تائىفتىن قايتىشتا يۈز بەرگەندى. رەسۇلۇللاھنىڭ تائىفقا بارغان ۋاقتىنى، مۇناسىۋەتلىك مەنبەلەردە ھىجرەتتىن ئۈچ يىل بۇرۇن بولغان دەپ قەيت قىلغان. ئۇنىڭدىن باشقا سۈرىنىڭ 15 – ئايىتىنى، ئىسرا 23 – 24؛ لوقمان 14 – 15 تە تىلغا ئېلىنغان ئاتا – ئانا ۋە پەرزەنت مۇناسىۋىتىگە دائىر تېمىنىڭ داۋامى دېيىلىدۇ خاتالاشمايمىز. فەررا، 9 – ئايىتىنى قۇرەيشنىڭ سۈيقەستى پىلانى بىلەن باغلاپ تۇرۇپ چۈشەندۈرىدۇ. پۈتۈن بۇلار سۈرىنىڭ مەزكۇر ئائىلىگە تەۋە باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش رىسالەتنىڭ 12 – يىلدا نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشنى كۈچلەندۈرىدۇ.

سۈرە باشقا قېرىنداش سۈرىلەرگە ئوخشاش مەزمۇن جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. سۈرە ئىلاھىي تەربىيە لاھىيەسى بولغان ۋەھىينىڭ مەنبەسى، قىممىتى ۋە ئۇنىڭغا ئىمان تېمىسى ئۈستىدە توختىلىدۇ ۋە ۋەھىينى ئىنكار قىلغان ئەقىلنىڭ چۈشۈپ قالغان خار ھالىتى ھەققىدە ئۆرنەكلەر بېرىدۇ.

سۈرە مۇقاتتائا ھەرىپلىرى بىلەن باشلانغان بولۇپ، ۋەھىي تەكتلەنگەن ھالدا سۆز باشلايدۇ. سۈرىنىڭ باشلىنىشىدىلا يارىتىلىش ئىگە بولغان مەنا ۋە مەقسەت تىلغا ئېلىنىدۇ. ئەگەر يارىتىلىشنىڭ بىر مەقسەت ۋە مەنىسى بولمىسا، ھەرقانداق بىر قانۇن، بەلگىلىمە، تەرتىپ، سىرنىڭ قىممىتى بولمايدۇ. بۇ سەۋەپتىن، ئەخلاق، دىن، ئىمان ۋە قانۇن (شەرىئەت)لارنىڭ مەۋجۇد بولىشىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق سەۋەبى، مەۋجۇدىيەتنىڭ يارىتىلىشنىڭ تەقەززاسى بولغان مەنا ۋە مەقسەتتۇر:

مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ

« ئاسمانلارنى، زېمىننى ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى نەرسىلەرنى پەقەت بىر مەنا ۋە مەقسەت بىلەن مۇئەييەن مۇددەتكىچە مەۋجۇت بولدىغان قىلىپ ياراتتۇق. كاپىرلار ئاگاھلاندۇرۇلغان نەرسىلەردىن يۈز ئۆرۈگۈچىدۇر » (3).

بۇ ئارقىلىق: « ئاسمانلار ۋە زېمىن ئىنسان ئۈچۈن يارىتىلدى. ئىنسانلار ئۈچۈن

يارىتىلغان ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ بىر يارىتىلىش مەقسىتى بولىدۇ – يۇ، بۇلار بويىسۇندۇرۇپ بېرىلگەن ئىنسانىنىڭ يارىتىلىش مەقسىتى بولمامدۇ؟ »دىن ئىبارەت بۇ ھەقىقەت تەكتلەنگەن. ئەگەر بۇ سوئالغان بېرىدىغان جاۋابىڭز « ئەلۋەتتە، بار » ياكى « بولىشى كېرەك » بولسا، ئۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق بىر سوئال تۇغۇلىدۇ: « ئۇنداقتا، بۇ مەقسەتنى كىم بەلگىلەيدۇ؟ ». بارلىق دەۋر ۋە ماكانلاردا ياشىغان، ياشاۋاتقان ۋە ياشايدىغان ئىنسانىيەتنىڭ ھەممىسى ھەققىدە توختىلىۋاتىمىز. ئىنسانىيەتنىڭ ھەممىسى ھەققىدە سۆز قىلىۋاتقان بولساق، ئىنسانىنىڭ يارىتىلىشىدىكى مەنا ۋە مەقسىتىنى بەلگىلگۈچى، ئىنسانىيەت ئۈستىدە سۆز ھەققى بولغان بىر زات بولىشى كېرەك. پەقەت سۆز ھەققى بولغۇچى بولىشى يېتەرلىك ئەمەس، ئۇنىڭ

ئىنساندا ھەقىقى ۋە ئەجرى بولىشى، بۇنىڭدىن بىر مەنپەئەتى بولماسلىقى كېرەك... ئەگەر بىر مەنپەئەتى بولىدىغان بولسا، مەنا ۋە مەقسەتنى بەلگىلىگەندە ئۆز مەنپەئەتىگە مايىل قىلىشى ئېھتىمالى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئاجىزلىقى بولماسلىقى كېرەك... ئەگەر شۇنداق بولۇپ قالسا، مەنا ۋە مەقسەتنى بەلگىلىگەندە ئاجىزلىقنى ئارلاشتۇرۇپ قويىشى مۇمكىن. بۇ ئالاھىدىلىك ئاللاھ تىن باشقا بىرسىدە بارمۇ؟ يوق. ئۇنداقتا ئىنساننىڭ مەنا ۋە مەقسىتىنى ئاللاھ تىن غەيرىنىڭ بەلگىلەشكە ئىنتىلىشى ھەددىدىن ئاشقانلىق بولىدۇ. ئىنساننىڭ مەنا ۋە مەقسەتسىز بولۇپ قېلىشى، ھېچنەرسە بولۇش (نېگىلىزم – مەقسەتسىزلىك، يارىتىلىش قىممىتىنى ئىنكار قىلىش) قا باشلايدۇ، ياشاشنىڭ مەنىسى، ئەخلاقى مۇئامىلىنىڭ مەقسىتى قالمايدۇ.

ئۇنداقتا، ئىنساننىڭ مەنا ۋە مەقسىتىنى ئاللاھ بەلگىلىگەنمۇ؟ شۇنداق، بەلگىلىگەن. قەيەردە دەپ سورىسىڭىز، مانا بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى ئاللاھ ۋەھيي دەپ كۆرسەتمەكتە. ۋەھىنىڭ مەقسىتىنى ئىنساننىڭ ھىدايىتى قىلىپ بەلگىلىگەن. ۋەھيي، ئاللاھ نىڭ يېتەكچىلىكى ۋە رەھبەرلىكىدۇر. ئەگەر بۇ يول كۆرسەتكۈچ بولمىسا، ئىنسان ئىنسانغا قۇل بولىدۇ، ئىنساننى قۇل قىلىدۇ، شەيئىلەرگە قۇل بولىدۇ، ئېلىپ – سېتىلىدۇ، ئىنساننى بىر تاۋارغا ئوخشاش ئېلىپ – ساتىدۇ. ئىنسان ئىنسانغا، نەپسى خاھىشىغا، غەزەپكە، قورقۇغا چوقۇنىدۇ. پۈتۈن بۇلار ۋەھيي تەرىپىدىن شېرىك دەپ ئاتىلىدۇ. سۈرىنىڭ بىرىنچى بۆلىكى مانا بۇ خەتەرگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ (4 – 7).

سۈرىدە ۋەھىيگە قارىتىلغان ئېتىرازلارغا جاۋاپ بېرىلىدۇ. ئالدى بىلەن « بۇ تەسىر كۈچى يۇقىرى سېھىردۇر » دېگەن ئېتىراز تىلغا ئېلىنغان بولۇپ (7)، بۇنداق دېگۈچىلەر ئەسلىدە ۋەھىينى ئېتىراپ قىلغاندى. چۈنكى، ۋەھيي نازىل بولغان جەمئىيەت سۆزىنىڭ كۈچىنى ياخشى بىلەتتى ۋە ئېتىراپ قىلايىتتى. ئۇ دەۋردە سۆز سەنئىتى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىققان، سۆز ماھىرلىرى باش تاجى قىلىنغان ۋە ئەڭ كۆپ نەپكە ئىگە بولىدىغانلار ئىدى. ۋەھىينى « سېھىر » دەپ تۆھمەت قىلغانلار، يەنە بىر رىئاللىقنى ئېتىراپ قىلغاندى، يەنى ۋەھىينىڭ ئۆزلىرىنى ۋە باشقىلارنى جەلىپ قىلغانلىقى ھەقىقىتى ئىدى. لېكىن ئۇلار ۋەھىينىڭ تەسىر كۈچىنى ئىلاھيي مەنبەدىن كېلىۋاتىدۇ دەپ بىلىشنىڭ ئورنىغا، ۋەھىينىڭ لەبزىدىن دەپ قارىغاندى. ئۇلار ۋەھيي ئېلىپ كەلگەن ھەقىقەتنىڭ ئەبەدىيلىكىگە قاراشنىڭ ئورنىغا، ۋەھيي لەبزىنىڭ بەدىئىيلىكىگە قارىغاندى. قىڭغىر قارىغۇچى نەزەر تاشلىغان نەرسىنى توغرا ھالدا كۆرەلمەيدۇ. ئۇلارمۇ قىڭغىر قارىغانلىقتىن توغرا كۆرەلمىگەندى.

« ئۇنى مۇھەممەد توقۇپ چىقتى » (8) دەپ تۆھمەت قىلغۇچىلارغا مۇنداق جاۋاپ بېرىلگەن:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَى بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

ياكى ئۇلار قۇرئاننى ئۇ (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام) ئۆزى توقۇغان دېيىشەمدۇ؟ ئېيتقىنكى، « ئەگەر ئۇنى مەن توقۇغان بولسام، سىلەر مەندىن الله نىڭ ئازابىدىن ھېچ نەرسىنى دەپئى قىلالمايسىلەر، سىلەرنىڭ قۇرئان توغرىسىدىكى تۆھمەتلىرىڭلارنى الله ئوبدان بىلىدۇ، الله مەن بىلەن سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا گۇۋاھ بولۇشقا يېتەرلىكتۇر (يەنى مېنىڭ

راستچىللىقىمغا ۋە سىلەرنىڭ يالغانچىلىقىڭلارغا گۇۋاھ بولىدۇ)، الله (تەۋبە قىلغۇچىنى) مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، (مۆمىن بەندىلىرىگە) ناھايىتى مېھرىباندۇر » (8).

بۇ ئايەتتىن كېيىن رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېيىشكە بۇيرۇلدۇ:

ئېيتقىنكى، « مەن (الله ئىنسانلارنى تەۋھىدكە دەۋەت قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن) تۇنجى پەيغەمبەر ئەمەسمەن، ماڭا ۋە سىلەرگە نېمە قىلىندىغانلىقىنى ئۇقمايمەن، مەن پەقەت ماڭا ۋەھيى قىلىنغان نەرسىگىلا ئەگىشىمەن، مەن پەقەت ۋەھيىنى شۇ پېتى يەتكۈزگۈچى ئوچۇق ئاگاھلاندۇرغۇچىمەن » (9).

بۇ مۇشرىكلار « ماڭا ۋە سىلەرگە ئەتە نېمە قىلىندىغانلىقىنى بىلمەيمەن » دېگەن بىرىسنى پەيغەمبەر دەپ ئېتىراپ قىلمىغانىدى. ئۇلارنىڭ پەيغەمبەرنى ئېتىراپ قىلىشى ئۈچۈن، ئۇنىڭ كېلەچەكنى بىلىشى، غەيىبتىن خەۋەر بېرىشى، يۇتۇپ كەتكەن تۆگىسىنىڭ يېرىنى دەپ بېرىشى، كارامەت كۆرسىتىشى، بېشىغا كېلىدىغان ئىشلارنى يۈز بېرىشتىن بۇرۇن ئېيتىپ بېرىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىتۇماڭ، بۇلارنى تەلەپ قىلغانلار مۇئمىنلەر ئەمەس، مۇشرىكلار ئىدى. قۇرئان ئۇلارنىڭ بۇ تەمەلىرىنى نەزەرگە ئېلىپمۇ قويماستىن، دىققىتىنى ۋەھيىگە ئاغدۇرىدۇ (10). توغرا يول تۇتقانلارغا جەننەت بىلەن خوشخەۋەر بېرىدۇ (11 – 12).

شۇنىڭ بىلەن بىرگە قۇرئان نازىل بولغان جەمئىيەتتە ئاتا – ئانا ۋە پەرزەنت ئوتتۇرىسىدا، ئېتىقاد سەۋەبىدىن مەيدانغا كەلگەن بەزى مەسىلىلەرنى قۇرئان بىزگە خەۋەردار قىلماقتا. ئۇزىگە ئىمان تەۋسىيە قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئاتا – ئانىسىغا قوپاللىق بىلەن مۇئامىلە قىلغان پەرزەنت بۇنىڭغا بىر مىسالدۇر (15 – 20). بۇ بۆلەك كىشىگە، ئىنسانىيەتنى خۇددى بىر ئاتا مېھرى بىلەن ئىمانغا دەۋەت قىلىۋاتقان رەسۇلۇللاھنى رەت قىلىشنىڭ نېمىدېگەن چوڭ تۇزكورلۇق ئىكەنلىكى بايان قىلىنغاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ.

ئەقىل بالىغ بولۇش يېشى ھەممىزگە مەلۇم. بۇ ئىنساننىڭ تەپەككۇرىنىڭ تەرەققىياتىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا تۇيغۇلىرىنىڭ بالىغ بولىشىنىڭمۇ مۇئەييەن يېشى بولۇپ، 40 ياش، ئىنساننىڭ ھېس – تۇيغۇ جەھەتتىن پىشىپ يېتىلگەن قىران مەزگىلى ئىكەنلىكىنى بايان جۈملە، بۇ سۈرىنىڭ 15 – ئايىتىدە تىلغا ئېلىنىدۇ:

« تاكى ئۇ (بوۋاق ئۆسۈپ) كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولۇپ، 40 ياشقا يەتكەندە ».

سۈرىدە ھەددىدىن ئېشىشنىڭ قانداق قىلىپ ئۆزىنى يوقۇتۇشقا ئېلىپ بارىدىغانلىقىنىڭ ئۆرنەكلىرى، ھالاك قىلىنغان ئۆتمۈش قەۋملەر مىسال كەلتۈرلۈش ئارقىلىق بېرىلىدۇ. بىر ئاللاھ قا ئىبادەت قىلىشتىن باش تارتقانلار، نۇرغۇن ساختا ئىلاھلار ئىجاد قىلىدىغان خارلىققا قانداق قىلىپ مۇپتىلا بولىدىغانلىقى بايان قىلىنىدۇ (21 – 28). بۇ سۈرىگە ئىسىم قىلىپ قويۇلغان قىسسە بۇ بۆلەكتە بايان قىلىنىدۇ.

سۈرىدە يەنە ۋەھىگە قۇلاق سالغان ۋە قۇلاق سالمىغانلارنىڭ پوزىتسىيىسى ۋە ئاقىۋىتى بايان قىلىنىدۇ (29 – 34). ۋەھيىگە قۇلاق سالماي، ئۆمرىنى بىكار ئۆتكۈزىۋەتكەنلەر، ئۆز ئۆمرىنى ئۆز قولى بىلەن قانداق قىسقارتقانلىقىنى (مەنا جەھەتتىن) ئاخىرەتتە بىلىپ يېتىدۇ. ئۆز قولى بىلەن مەنسىز قىلىۋەتكەن ھايات بەرىكەتسىز بىر ھاياتتۇر. بۇ شۇنداق بىر ئەھۋالكى، ئاخىرەتتە پۇتۇن بىر ئۆمرىنى « پەقەت كۈندۈزدە بىردەم تۇرغاندەكلام » قىسقا ھېس قىلىدۇ

(35). بۇ ئايەتنىڭ ئاخىرى، سۈرىنىڭ ئاخىرقى جۈملىسى بولۇپ، سۈرە ھالاك قىلىنىشتا ئىلاھىي شەپقەتنىڭ بىر تەجەللىسى بولغان شۇ ئاگاھلاندۇرۇش بىلەن سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ:

« مانا بۇ ئاگاھلاندۇرشىمىزدۇر. ئۇنداقتا، مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلغان بىر قەۋمدىن باشقىلار ھالاك قىلىنامدۇ؟ » (35).

زارىيات سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغان ئېلىنغان « كۆتۈرگۈچى، سورىغۇچى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « زارىيات » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

بۇ كەلىمە قۇرئاندا بۇ شەكلىدە پەقەت مەزكۇر سۈرىدىلا تىلغا ئېلىنغان. تىرمىزى « جامى » ناملىق ئەسىرىدە « زارىيات » شەكلىدە، بۇخارى « ۋەز زارىيات » شەكلىدە ئاتىغان.

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، بارلىق تەرتىپلەردە « ھا، مىم » ئائىلىسىنىڭ ئاخىرقى سۈرىسى بولغان ئەھقاف سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. گەرچە سۈرىنىڭ ئىچكى رىتىمى ۋە ئايەتلەرنىڭ قىسقا بولىشى، تۇنجى تەرتىپلەردە تىزىلغان ئورۇندىن تېخىمۇ بۇرۇن نازىل بولغان سۈرىلەر قاتارىغا تىزىلىشى كېرەكلىكىدەك تۇيغۇ پەيدا قىلسىمۇ، پەقەت بۇ يىپ ئۇچىغا تايىنىپلا مەزكۇر سۈرىنى باشقا بىر ئورۇنغا تىزىشنىڭ توغرا بولىدىغانلىقىنى مۇۋاپىق دەپ قارىمايمىز. بىزنىڭچە بۇ سۈرە ھىجرەتتىن بىر ئاز ئەۋۋەل، يەنى نۇبۇۋۋەتنىڭ 12 ـ يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۈرە ئىنسان ۋە ئۇنى ئوراپ تۇرغان تەبىئەت، ئېكولوگىيىلىك سىستېمىنىڭ مەنا ۋە مەقسەتتىن يوقسۇن ئەمەسلىكىنى ئاساسىي تېما قىلغان بولۇپ، بۇ ئانا تېما سۈرىنىڭ باشلىنىشىدا (1 ـ 4، 7، 20 ـ 22) ۋە بولۇپمۇ 56 ۋە 57 ـ ئايەتلىرىدە روشەن ھالدا گەۋدىلەندۈرۈلگەن. بۇ ئانا تېمىنى چۆرىدىگەن ھالدا قايتىدىن تىرىلىش ۋە ئىلاھىي مەھكىمە تىلغا ئېلىنغان (5 ـ 6، 8 ـ 14). قايتىدىن تىرىلىش ھەقىقىتى كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان ئۆرنەك بىلەن بايان قىلىنغان:

إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ

« سىلەرگە ۋەدە قىلىنغان نەرسە ئۆزۈڭلارنىڭ سۆزلەش قابىلىيىتىگە ئىگە بولغىنىڭلاردەكلا ھەقتۇر » (23).

سۈرە كىمگە / نېمىگە قارىتىلغانلىقى نامەلۇم بولغان سۈپەتلەر بىلەن باشلىنىدۇ. بۇ سۈرىدىن باشقا ساففات، مۇرسەلات، ئادىيات ۋە نازىئات سۈرىلىرىمۇ ئوخشاشلا ئىگىسى نامەلۇم بولغان سۈپەتلەر بىلەن باشلانغان. بۇ سەۋەپتىن مەزكۇر نامەلۇم شەيئى ئۆلىمالار ئارىسىدا مۇنازىرە تېمىسى بولغان. رەسۇلۇللاھتىن بۇ ھەقتە سەھىھ بىر ئىزاھات يېتىپ كەلمىگەن. بىزنىڭچە بۇ نامەلۇم ئىگە بىۋاستە ياكى ئىما يولى بىلەن ۋەھىينى كۆرسىتىدۇ. بۇ سۈرىدىمۇ ۋەھىي ئىما قىلىنغان.

سۈرىدە كەسكىن بىر تىل ئۇسلۇبى ئىشلىتىلگەن. بۇ تىل ئىنكار قىلغۇچى مۇھاتابلار بىلەن مۇئىمنلەر ئارىسىدىكى بارلىق مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۈزۈپ تاشلانغانلىقىدىن خەۋەر بەرمەكتە:

كاززاپلارغا لەنەت بولسۇنكى، ئۇلار جاھالەتكە چۆمگەن بولۇپ، ئۆزىنىڭ بۇ ھالىدىن بىخەۋەردۇر. ئۇلار: « قىيامەت قاچان بولىدۇ؟ » دەپ سورايدۇ (10 ـ 12).

ھەر پەيغەمبەرگە ئوخشاش رەسۇلۇللاھمۇ ئىنسانلارنى ئاخىرەتكە ئىمان ئېيتىشقا چاقىرغان بولۇپ، بۇ چاقىرىققا ئېتىراز قىلغانلارغا ۋەھىي جاۋاپ بەرگەنىدى. سۈرىدە، بۇ ھەقىقەت ئۆتمۈشتە ئىنكار قىلغان قەۋملەرنىڭ ھالاكتى بىلەن قايتىدىن تىلغا ئېلىنىدۇ. مانا بۇ سەۋەپتىن، لۇت قەۋمىنىڭ ھالاكتى ئاساسىدا ھەزرىتى ئىبراھىم قىسسىسى ۋە پىرئەۋن قوشۇنىنىڭ ھالاك بولىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ھەزرىتى مۇسا قىسسىسى بايان قىلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا ئاد، سەمۇد ۋە نۇھ قەۋملىرىنىڭ ھالاكتىمۇ بۇ تېما ئاساسىدا بايان قىلىنغان.

سۈرىدە، ئۆز رىئاللىقىدىن قېچىشقا ئۇرۇنغانلارغا، قەيەرگە قېچىش كېرەكلىكى ھەققىدە ئېنىق مەنزىل كۆرسىتىپ بېرىلگەن:

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ

« الله تەرەپكە قېچىڭلار » (50).

ئىنسان ئۆزىنى ئېلىپ قاچالمايدىغان بۇ قېچىشنى بىر پاناگاھقا ئايلاندۇرماقچى بولسا، پەقەت ئاللاھ قا ئىبادەت قىلىشى ۋە ئىبادەتنى پۈتۈن ھاياتىنىڭ مەركىزىگە قويۇشى كېرەك:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

« جىنلارنى، ئىنسان (ئىرادىلىك مەخلۇق)لارنى پەقەت ماڭا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈنلا ياراتتىم » (56).

يەنى بارلىق كۆز بىلەن كۆرگىلى بولىدىغان ۋە كۆرگىلى بولمايدىغان ھەر قانداق بىر ئىرادىلىك مەخلۇق، مۇئەييەن يارىتىلىش مەنا ۋە مەقسىتىدىن يوقسۇن ھالدا يارىتىلمىغان. تاشقى دۇنيانىڭ يارىتىلىشى مەقسىتىنى بايان قىلغان بۇ سۈرىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىمۇ باشلىنىش بۆلىكى بىلەن ماسلاشقان ھالدا ئاخىرلاشقان. كىرىش بۆلىكىدىكى ئايەتلەر جانلىق تەسۋىر ئۇسلۇبى بىلەن كىشىنىڭ زېھىنىدە چوڭقۇر يەر ئالىدۇ.

سۈرىنىڭ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان بالاغىتى، قۇرئاننىڭ كىتابلارغا سىغمايدىغان ھەقىقەتلەرنى جۈملىلەرگە قانداق سىغدۇرغانلىقىنىڭ تىپىك ئۆرنەكلىرىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەن. بىر بۆلەكنىڭ ئۆزىدىلا بىر قانچە ۋاستىنى كۆرەلەيمىز. يەنى ئەقلى ھۆكۈم، يېغىنچاقلاش ۋە سېلىشتۇرۇش؛ تەكلىپ، تەشۋىق، تەمسىل، تەھدىد، ئۇرغۇتۇش، ئەيىبلەش، خوشخەۋەر بېرىش، تەقدىرلەش، تەبرىكلەش، دارىتمىلاش، ئىزاھلاش، تەھلىل، تەپسىلى بايان قىلىش، شەرھىيلەش قاتارلىق ئۇسلۇبلارنىڭ ھەممىسىنى ئىشلىتىدۇ. بىرىنچى بۆلەك بۇنىڭغا ئۆرنەك بولالايدۇ.

رۇم سۈرىسى

رىم – پارس ئىمپىرىيىسى ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىۋاتقان نوپۇز دائىرىسى تالىشىش ئۇرۇشىنىڭ ئاقىۋىتىگە مۇناسىۋەتلىك مۆجىزىۋى بىر خەۋەر بايان قىلىنغان بىرىنچى ئايەتكە ئاساسەن، سۈرىگە « رۇم » ئىسمى بېرىلگەن.

ئىبن ئاببباستىن نەقىل قىلىنغان بىر رىۋايەتكە ئاساسلانغاندا، سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ دەۋرىدىلا « رۇم » ئىسمى بىلەن ئاتالغان (تىرمىزى، تەپسىر، 3190).

سۈرە مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، بۇنى تېمىسى ۋە ئۇسلۇبى تەستىقلايدۇ.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى بارلىق تەرتىپلەردە ئىنشىقاق سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. بەزەرگان 1 – 26 ئارىسىدىكى ئايەتلەرنى پەيغەمبەرلىكنىڭ 6 – يىلىدا نازىل بولغان دەپ قارىغان. سۈرىنىڭ 17 – 18 – ئايىتى بۇ قاراشنى كۈچلەندۈرىدۇ. يەنە ھەزرىتى ئەبۇ بەكىرنىڭ مەككىلىك مۇشرىكلار بىلەن شەرقى رىمنىڭ كىسرا دۆلتىنى ھامان مەغلۇپ قىلىدىغانلىقى ھەققىدە دو تىككەنلىكى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرمۇ بۇ قاراشنى كۈچلەندۈرىدۇ (تىرمىزى، تەپسىر، 3190).

بۇ يىپ ئۇچلىرىغا ئاساسەن سۈرىنى رىسالەتنىڭ 8 – يىلىغا تىزىشقا بولىدۇ. چۈنكى رۇم سۈرىسى دەسلەپكى تەرتىپلەردە ئىنشىقاق سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. سۈرىنىڭ نازىل بولۇش يىلىنى سۈرىدىكى بىۋاستە ياكى ۋاستىلىق ئىمالار، سۈرىنىڭ مەزمۇنى، خوشنا سۈرىلەر، سىيەر رىۋايەتلىرى ۋە دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەردىكى ئورنى قاتارلىقلارغا ئاساسەن پەرەزگە قىلىغلى بولىدۇ. بۇ يىپ ئۇچلىرىغا ئاساسلانغاندا، سۈرىنىڭ ئورنى دەۋەتنىڭ 8 – يىلىدا نازىل بولغان ئىنشىقاق سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا توغرا كەلمەكتە.

لېكىن، بۇ پەرەزلەرنى ئەنكەبۇت سۈرىسى رەت قىلماقتا. ئەنكەبۇت سۈرىسى، دەسلەپكى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە بۇ سۈرىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. ئەنكەبۇت سۈرىسى مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەر ئىچىدە ئارقىدىن سانىغاندا ئىككىنچى سۈرە. يەنى پەيغەمبەرلىكنىڭ 13 – يىلىغا ئائىت سۈرىدۇر. ئەگەر رۇم سۈرىسىنى ئۆزىدىن ئىلگىرىكى سۈرىگە نىسبەت بەرسەك، پەيغەمبەرلىكنىڭ 8 – يىلىغا؛ ئۆزىدىن كېيىنكى سۈرىگە نىسبەت بەرسەك، 13 – يىلىغا تىزىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، تۇنجى تەرتىپلەردە بىر مەسىلە بار. ئاللاھۇئالەم، بۇ مەسىلە رۇم سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا ئەنكەبۇت سۈرىسىنىڭ تىزىلىشىدۇر. چۈنكى ئەنكەبۇت سۈرىسىنىڭ ئۇ يەرگە تىزىلىشى توغرا ئەمەس، بۇ ئېنىق. دەسلەپكى تەرتىپلەردە بېرىلگەن يۇقىرىقى يىپ ئۇچىغا ئاساسەن، سېلىشتۇرما يولى بىلەن تىزىلغا تەرتىۋىمزدە بۇ سۈرىدىن كېيىن ئەنكەبۇت ئەمەس، نەمل سۈرىسى كەلمەكتە. بۇنى ھەر ئىككى سۈرىنىڭ مەزمۇن تەستىقلىماقتا. بۇ سەۋەپتىن سۈرىنى خوشنا سۈرىلىرى بولغان ئىنشىقاق ۋە نەمل سۈرىلىرى بىلەن بىرگە پەيغەمبەرلىكنىڭ 8 – يىلىغا تىزىشقا بولىدۇ.

سۈرە غەيبتىن / كېلەچەكتىن بىر خەۋەر بېرىش بىلەن باشلىنىدۇ. بۇ خەۋەر ئۆز دەۋرىدىكى ئىككى دۇنياۋى چوڭ كۈچنىڭ كۈچ سىنىشىش كۆرىشىنىڭ قانداق نەتىجە بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

بۇ كۈچلەر ھىراقلىس ھۆكۈمدارلىقىدىكى رىم ۋە 1- ھۈسرەۋ ھۆكۈمدارلىقىدىكى پارس دۆلتى ئىدى. بىر ئەسىردىن بۇيان بىر – بىرىنىڭ نوپۇز دائىرىسىگە كۆز تىكىپ كەلگەن بۇ

ئىككى كۈچ، كەسكىن بىر نەتىجىگە ئېرىشەلمەي كەلگەنىدى. دەل بۇ مەزگىلدە پارسلار رىملىقلار ئىچىدىكى ئىچكى نىزالاردىن پايدىلىنىپ ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ ۋە ئالدىغا چىققان ھەممە نەرسىنى يەر يەكسان قىلىۋېتىدۇ. پارس قوشۇنى مىلادى 613 – يىلى سۈرىيە (شام)نى رىملىقلاردىن تارتىۋالىدۇ. 614 – يىلى پەلەستىن (قۇددۇس)نى، 615 – 616 – يىلىدا رىمغا قارام بولغان مىسىر دۆلىتىنى رىم ئىمپېرىيىسىدىن تارتىۋالىدۇ. بۇ پارس ئېقىندا ئانادولۇمۇ باشتىن ئاياغ پارسلارنىڭ قولىغا ئۆتىدۇ. ھەتتا رىمنىڭ پايتەختى كونىستانتىنوپولىس (ئىستانبۇل) پارسلار تەرىپىدىن مۇھاسىرىگە ئېلىنىپ، پارسلار رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ مەركىزىگىچە قىستاپ كەلگەنىدى.

رىم ئىمپېرىيىسى يىقىلىپ قالغۇدەك ھالغا كېلىپ قالغان بولۇپ، ئىمپېراتور ھىراقلىس كونىستانتىنوپولىستىن قارتاجاغا قاچماقچى بولىدۇ. مۇشۇنداق ئېغىر ئەھۋالدا قالغان رىم، پارسلار بىلەن خورلۇققا تولغان بىر قاتار سۇلھىلەرنى قىلىدۇ. بۇ سۇلھە شەرتلىرى ئىچىدە خورلىغۇچى شەرتلەر قەستەن قوشۇلغان بولۇپ، پارس ھۆكۈمدارى 1- ھۇسرەۋ، رىم ھۆكۈمدارىنى خارلاش ئۈچۈن، ئۇنى ئوتقا چوقۇنۇشقا بۇيرىيدۇ.

بۇ خەۋەرلەر مەككىگە يېتىپ كەلگەندە مۇشرىكلار خوشال بولغان، مۇئمىنلەرنىڭ كۆڭلى غەش بولغانىدى. چۈنكى مۇشرىكلار ئۆزلىرىنى مەجۇسى كىسراغا يېقىن دەپ بىلەتتى. مۇئمىنلەر بىر كىتاب ئەھلى بولغان خىرىستىيان ئېتىقادىغا ئىگە ھىراقلىسنىڭ تەرىپىنى تۇتقانىدى.

مەككە مۇشرىكلارنىڭ پارسلار تەرىپىدە تۇرۇشنىڭ ئارقا كۆرۈنىشىدە، مەككىدىكى سىياسىي نوپۇز تالىشىش كۆرىشى ياتماقتا ئىدى. مەككىدىكى قەبىلىلەر مۇتاييىبىن ۋە ھەلىف دەپ بىر – بىرىگە رەقىپ ئىككى تەرەپكە ئايرىلغانىدى. ئۇمەييە ئوغۇللىرى ۋە مەھزۇم ئوغۇللىرىدىن ئىبارەت جەبەرۇت (قەبىھ، ۋەھشى) قەبىلىلەردىن تەركىپ تاپقان مۇتەييىبىن گۇرۇپپىسى پارسلار بىلەن ئىتتىپاقداش بولۇپ، بەنى ھاشىم ۋە بەنى ئادىي قاتارلىق نىسبەتەن ئاجىز قەبىلىلەردىن تەشكىللەنگەن ھەلىف گۇرۇپپىسى رىم ۋە ئۇنىڭ رايوندىكى ئىتتىپاقدىشى بولغان ھەبەش خانلىقى تەرەپتە تۇرغانىدى.

سۈرىنىڭ باشلىنىشىدا ئىما قىلىنغان تارىخى ئارقا كۆرۈنۈش يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلگەنىدەك ئىدى.

رۇم سۈرىسى، مەدەنىيەتلەرنىڭ قىيامىتىگە ئىما قىلغان ھالدا باشلىنىدۇ ۋە كائىنات قىيامىتى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

مۇقاتتائا ھەرىپلىرىدىن كېيىن كەلگەن ئايەت، كېلەچەك بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۇ خەۋەرنى بايان قىلىدۇ:

غُلِبَتِ الرُّومُ (2) فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ (3) فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ (4) بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (5)

« رۇملۇقلار يېقىن بىر جايدا يېڭىلدى، ئۇلار يېڭىلگەندىن كېيىن بىر قانچە يىل ئىچىدە يېڭىدۇ، ئىلگىرى ۋە كېيىن ھەممە ئىش الله نىڭ باشقۇرۇشىدىدۇر، بۇ كۈندە مۇئمىنلەر الله نىڭ

بەرگەن یاردىمى بىلەن خۇشال بولىدۇ، الله خالىغان كىشىگە یاردەم بېرىدۇ، الله غالىبتۇر، (مۇئمىنلەرگە) ناھایىتى مېھرىباندۇر » (2ـ5).

بۇ ئایەت نازىل بولغان ۋاقىتتا، پارس قوشۇنى پۈتۈن رىم دۆلىتىنى باشتىن ئایاغ تالان قىلغان ۋە ئۇنىڭ پایتەختىگە یېقىنلاپ كەلگەندى. بۇنداق بىر ئەھۋالدا رىملىقلارنىڭ غالىپ كېلىدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ ھېچقانداق مەنتىقلىق بىر ئىزاھاتى یوق بولۇپ، بەشەرى چۈشەنچە ۋە رىئاللىق، رىملىقلارنىڭ ئورنىدىن قایتا تۇرالمایدىغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى. لېكىن ۋەھىي بۇ چوڭ خەۋەرنى بەرگەن ۋە سۈرىدە فى بىدى شىنىن (ئۈچ – توققۇز یىل ئارىسىدا) دېگەندى. دەرۋەقە، قۇرئاننىڭ بىشارىتى ئىنسان تەخمىنلىرىنى پۈتۈنلەي ئاستىن – ئۈستىن قىلغان ھالدا رىئاللىققا ئایلانغاندى. رىم قوشۇنى مىلادى 624 – یىلى پارس دىنى تۇغۇلغان شەھەردە (ئەزەربەیجاندا)، پارس قوشۇنىنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراتتى ۋە مەجۇسى ئىبادەتخانىلىرىنى یەرىەكسان قىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ رىم ئارقىمۇ – ئارقا غەلبە قىلىشقا باشلىدى. بەدىر غازىتى بىلەن ئوخشاش بىر تارىخقا توغرا كەلگەن (627) ىنىۋۋا (باغدات ئەتراپى) ئۇرۇشىدا، رىم قوشۇنى پارسلارغا ئەجەللىك بىر زەربە بەردى. 628 – یىلى پارس ئىمپېرىىىسىنىڭ پایتەختى قولدىن كەتتى. 1 – ھۇسرەۋ تەخت تالىشىش كۆرىشى نەتىجىسىدە تەختتىن چۈشۈرۈلدى ۋە 18 ئوغلى قەتلى قىلىنىپ، ئۆزى زىنداندا ئۆلدى. قۇرئان كېلەچەكتىن ئالدىن بەرگەن خەۋەر مانا مۇشۇنداق رىئاللىققا ئایلاندى. بۇ ئاللاھ نىڭ ۋەدىسى ئىدى:

وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (6) يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآَخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (7)

« الله (ئۇلارنى غالىب قىلىدىغانلىقىنى) ۋەدە قىلدى. الله ۋەدىسىگە خىلاپلىق قىلمایدۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ تولىسى (بۇنى) بىلمەیدۇ. ئۇلار پەقەت ھایاتىي دۇنیانىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىنلا بىلىدۇ، ئۇلار كۆرۈنمەس باقى ئالەمدىكى ھایاتتىن غاپىلدۇر » (6 – 7).

سۈرە بۇ نوقتىدىن باشلاپ مۇھاتابنىڭ، ئەڭ خار قىلغۇچى ۋە ئەڭ یېقىن بولغان ئۆتكۈنچى دۇنیا ھایاتىنىڭ كىشنى ئالدایدىغان تاشقى كۆرۈنۈشىگە مەركەزلىشىپ قالغان دىققىتىنى، ئەبەدىي بولغان تەرەپكە ئاغدۇرىدۇ (8).

سۈرىدە مۇھاتابلىرىنى تارىختىن ئىبرەت ئېلىشقا چاقىرىدۇ:

« ئۇلار یەر یۈزىدە كېزىپ ئۆزلىرىدىن ئىلگىرى ئۆتكەنلەرنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى كۆزەتمىدىمۇ؟ » (9).

ئاخىرەت دۇنیا ھایاتىنىڭ روھىدۇر. شۇڭا سۆز قایسى زامان یاكى قایسى ماكاندىن باشلىنىشتىن قەتئىينەزەر، ئایلىنىپ كېلىپ ئاخىرەتتە توختایدۇ. چۈنكى ئاخىرەت ئاداققى نىشاندۇر، دۇنیا ئۆتەڭدۇر. بۇ سۈرىدىمۇ بۇ قانۇنىیەت ئۆزگەرمەیدۇ، ئاخىرقى سائەت تىلغا ئېلىنغان ئایەتلەر، ئىنسانغا دۇنیادىكى ھایاتنىڭ ئۆتكۈنچى ئىكەنلىكىنى ئەسلىتىدۇ (11 – 16).

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى، یارىتىلغانلار ئالەمى مەنسۇپ بولغان « بارلىققا كېلىش ۋە یوقۇلۇش » قانۇنىدۇر:

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ

« الله جانسز نەرسلەردىن جانلىق نەرسلەرنى چىقىرىدۇ، جانلىق نەرسلەردىن جانسز نەرسلەرنى چىقىرىدۇ، ئۆلگەن زېمىننى تىرىلدۈرىدۇ (يەنى قۇرغاق زېمىننى ئۆسۈملۈكلەر بىلەن كۆكەرتىدۇ)، سىلەرمۇ مۇشۇنداق تىرىلدۈرۈلىسىلەر » (19).

يىگانىلىق، يالغۇزلۇق ياراتقۇچى ئاللاھ قا، جۈپ بولۇش يارىتىلغان مەخلۇققا خاستۇر. ئىنسان يارىتىلغان بولغاچقا، ئۇنىڭ بىر جۈپ بولىشى تەبىئىتىنىڭ تەقەززاسىدۇر. ئەر ۋە ئايال، بىر – بىرى ئۈچۈن پالاكەت ئەمەس، ئەكسىچە سۈكۈنەتتۇر. رەسۇلۇللاھنىڭ ئىپادىسى بىلەن « ئائىلە ئىنساننىڭ دۇنياىدىكى جەننىتىدۇر ». ئەر – ئايال بىرلىكىنىڭ سۈكۈنەت بولالىشى ئۈچۈن، ئىككى نەرسە شەرت، يەنى سۆيگۈ ۋە مېھرى – مۇھەببەت. ئەگەر بۇ ئىككىسى مەۋجۇد بولسا، ئۇ ئائىلىدە ھوزۇر ۋە سائادەت بار دېگەنلىكتۇر. تۆۋەندىكى ئايەت بۇ ھەقىقەتنى بايان قىلماقتا:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

« يەنە سىلەر ئۈچۈن ھوزۇر ۋە ئۇنسى ـ ئۇلپەت ئېلىشىڭلار ئۈچۈن (الله نىڭ) ئۆز تىپىڭلاردىن ھەمراھلار ياراتقانلىقى، ئاراڭلاردا (يەنى ئەر ـ خوتۇن ئارىسىدا) مېھر ـ مۇھەببەت ئورناتقانلىقى الله نىڭ (كامالى قۇدرىتىنى كۆرسىتىدىغان) ئالامەتلىرىدىندۇر، پىكىر يۈرگۈزىدىغان قەۋم ئۈچۈن، شەك ـ شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا نۇرغۇن ئىبرەتلەر بار » (21).

ئىنسانلارنىڭ نەسەبى، قەبىلىسى، رەڭگى، تىلى قاتارلىق ئوخشاشماسلىقلار بىر « تەپرىقە » مەسىلىسى سۈپىتىدە قارالماسلىقى كېرەك. ئاللاھ نىڭ بۇ پەرقلەرنى يارىتىشى، ئۇنىڭ ئايەتلىرىدىندۇر. ئىنسانلارنىڭ بۇ پەرقلەر بىلەن ئۆزىنى باشقىلاردىن ئۈستۈن تۇتۇشقا ئۇرۇنغانلىقى، ئاللاھ نىڭ ئايەتلىرىنى سۈيئىستىمال قىلغانلىق بولىدۇ. بۇ ئوخشاشماسلىقلارنى بالايى – ئاپەت ئەمەس، بىر نېمەت سۈپىتىدە تونۇشتۇرغان تۆۋەندىكى ئايەتكە قاراپ باقايلى:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ

« الله نىڭ ئاسمانلارنى، زېمىننى ياراتقانلىقى، تىللىرىڭلارنىڭ، رەڭگىلىرىڭلارنىڭ خىلمۇخىل بولۇشى الله نىڭ (كامالى قۇدرىتىنى كۆرسىتىدىغان) ئالامەتلىرىدىندۇر، بۇنىڭدا بىلىملىك كىشىلەر ئۈچۈن ھەقىقەتەن نۇرغۇن ئالامەتلەر بار » (22).

پەقەت رەڭلەر ۋە تىللارنىڭ پەرقلىق بولىشىلا ئايەت بولۇپ قالماستىن، ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭمۇ ئاللاھ بەلگىلىگەن قانۇن بىلەن مەۋجۇت بولىشى، ئاللاھ نىڭ ئايىتىدۇر (25).

ئۆسۈم بىلەن مۇناسىۋەتلىك تۆنجى ئايەت بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان:

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ

« شۇنى (ئوبدان بىلىپ قېلىڭلارکى) كىشىلەرنىڭ پۇل ـ مېلى ئىچىدە كۆپەيسۇن دەپ ئۆسۈم بىلەن بەرگەن پۇل ـ مېلىڭلار، الله نىڭ دەرگاهىدا سىلەر ئۈچۈن بىر پايدا ئېلىپ كەلمەيدۇ. الله نىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ بەرگەن ئىقتسادىي مەجبۇرىيىتىڭلار بار. مانا بۇ مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلغانلار، ئاللاه نىڭ دەرگاهىدا ئالىدىغان مۇكاپاتلىرىنى قاتمۇ – قات كۆپەيتكەنلەردۇر » (39).

ئىنسانلار بەرپا قىلغان مەدەنىيەتلەرمۇ خۇددى تەبىئەتكە ئوخشاش بۇ قانۇن دائىرىسى ئىچىدە پەيدا بولىدۇ ۋە يوقۇلىدۇ (40 – 50).

بۇ پەيدا بولۇش ۋە يوقۇلۇش ئالىمدە، ئىنساننىڭ ئۆزگىچە بىر ئورنى بار. بۇ ئاللاه تەرىپىدىن ئىنساننىڭ ئۆزلىكىگە كەشتىلەنگەن « فىترەت » سايىسىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ بۇزۇلماي مۇھاپىزە قىلىنىشى، ۋەھىي بىلەن بەرپا قىلىنىدىغان بىر ئۈست قۇرۇلما بىلەن مۇناسىۋەتلىك. قۇرئاندا پەقەت بۇ سۈرىدىلا تىلغا ئېلىنغان ۋە فىترەت ئايىتى دەپ بىلىنىدىغان ئايەت تۆۋەندىكىچە:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

« بارلىقىڭنى ھەر خىل ئازغۇنلۇقلاردىن يىراقلاشتۇرغان ھالدا، پۈتۈن ۋۇجۇدۇڭ بىلەن توغرا ۋە ئەسلى دىنغا، ئاللاه نىڭ ئىنسانىيەتنىڭ ئۆز كىملىكىگە يارىتىلىشتىلا نەقىش قىلىپ ئويىۋەتكەن فىترەتكە يۈزلەندۈرگىنكى، ئاللاه نىڭ ياراتقىنىدا سەلبىي بىر ئۆزگۈرۈش مەيدانغا كەلمىسۇن. مانا بۇ توغرا دىننىڭ مەقسىتىدۇر، لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى بىلمەيدۇ » (30).

سۈرە ئىنكار قىلغۇچىلارنىڭ كۈشكۈرتىشلىرىنىڭ ئۆرنەكلىرىنى بايان قىلىدۇ (58) ۋە تۇنجى مۇھاتابىنىڭ بۇ قىلتاققا چۈشۈپ، ھەر قانداق شەكىلدە كۈچ ئىشلىتىپ ئىنكاس قايتۇرۇشتىن توسىدۇ. بۇ ئىلاهى تەۋسىيە بولۇپمۇ رەسۇلۇللاهقا قارىتىلغانىدى. چۈنكى ئۇزۇن داۋام قىلغان مۇخالىپەتلىك يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەن، ھاكىمىيەت ئۈپۈقتا كۆرۈنگەنىدى. مەدىنە يولدا، مەدىننىڭ ئەڭ مۆتىۋەر شەخسى مەدىنە يولىغا راۋان بولۇش ئالدىدا ئىدى. ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ھەرىكەت قىلماسلىق، تەمكىنلىك بىلەن ھەرىكەت قىلىش كېرەك ئىدى. چۈنكى كۈچكە ئىگە بولغاندا ئۇنىڭغا سەبىر قىلىش، مۇخالىپەت بولۇپ سەبىر قىلىشتىن تېخىمۇ قېيىن. كۈچ / ھاكىمىيەت بىلەن ئېمتىھان، كۈچ ۋە مال – مۈلۈك بىلەن ئېمتىھاندۇر. كۈچ ۋە بىساتقا سەبىر قىلىش ھەر قانداق كىشى قىلالايدىغان ئىش ئەمەس:

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ

« سەۋر قىلغىن، الله نىڭ ۋەدىسى ھەقىقەتەن رىئاللىققا ئايلىنىدۇ. (ئۆز دېگەن سۆزلىرىگە) چىن دىلىدىن ئىشەنمەيدىغانلارنىڭ ئېغۇاگەرچىلىكى سېنى باشباشتاقلىققا ۋە خۇدىڭنى بىلمەستىن بىر ئىنكاس قايتۇرۇشقا ئېلىپ بارمىسۇن » (60).

ئەنكەبۇت سۈرىسى

سۈرە، 41 – ئايەتتىكى « چىشى ئۆمۈك توري » مىسالى ۋەسىلىسى بىلەن « ئەنكەبۇت » سۈرىسى دەپ ئاتالغان. ئىكرىمەنىڭ بايان قىلىشچە، ھىجر 95 – ئايەت، مۇشرىكلارنىڭ بۇ سۈرىنىڭ ئىسمىنى مەسخىرە قىلىشى سەۋەبىدىن نازىل بولغان.

سۈرىنىڭ مەككە ياكى مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە پەرقلىق قاراشلار مەۋجۇت. بۇلارنى مۇنداق تۆت نوقتىغا يېغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1. مۇتلەق كۆپ سانلىق مەككىدە نازىل بولغان دەپ قارايدۇ.
2. ئىبن ئاببباسنىڭ ئىككى قارىشىدىن بىرسى ۋە قاتادەگە كۆرە، سۈرە پۈتۈنلەي مەدىنىدە نازىل بولغان.
3. شابى، 2 – ۋە 3 – ئايەتلەر مەدىنىدە، « مۇسۇلمان بولدۇق » دەپ ھىجرەتكە يانىشىغانلار ھەققىدە نازىل بولغان (تاباري ۋە ۋاھىدى). باشتىكى 11 ئايەت مەدىنىدە، قالغان ئايەتلەر مەككىدە نازىل بولغان ۋەياكى بۇنىڭ دەل ئەكسىچە بولغان دەپ قارايدىغانلارمۇ بار.
4. ھەزرىتى ئەلىگە كۆرە، مەككە – مەدىنە ئارىسىدا نازىل بولغان يول سۈرىسىدۇر.

سۈرىنىڭ مەزمۇنى نەزەردە تۇتۇلغاندا، مەككە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ياكى ھىجرەت ۋە ئۇنىڭدىن ئۇزۇن ئۆتمىگەن بىر مەزگىل ئىچىدە نازىل بولغانلىقىنى ئېيتىشقا بولىدۇ. سۈرىنىڭ نازىل بولىشىنى ھەبەشىستان ھىجرىتىگىچە بولغان دەۋرگىچە ئىلگىرى سۈرگەنلەرمۇ بولغان. لېكىن 8 – ئايىتى ئىسرا 23 – 25 ـ ئايىتىنى ئىما قىلىنغانلىقى ئۈچۈن بۇ قاراش توغرا ئەمەس. دەسلەپكى تەرتىپلەردە رۇم ۋە مۇتەففىفىن سۈرىسى ئارىسىغا يەرلەشتۈرۈلگەن. ئەنكەبۇت، مەككىدە نازىل بولغان ئاخىرقى سۈرە مۇتەففىفىن سۈرىسى بىلەن بىر ۋاقىتتا ياكى ئارقىدىنلا نازىل بولغان. نۇھ قىسىسىنىڭ بۇ سۈرىدىكى شەكلى، مەككىدە زۇلۇم كۆرگەن مۇسۇلمانلارغا تەسەللىي بەرمەكتە.

سۈرىنىڭ بىرىنچى ۋە ئاخىرقى ئايەتلىرى مۇھىم ئايەتلەر بولۇپ، بەلكى قۇرئان سۈرىلىرى ئىچىدە ئەڭ تەسىرلىك بىرىنچى ۋە ئاخىرقى ئايەتلەر بۇ سۈرىدە ئورۇن ئالغان دېيىشكە بولىدۇ. سۈرە مۇقاتتائا ھەرىپلىرىدىن كېيىن تۆۋەندىكى ئايەت بىلەن باشلانغان:

أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ

ئىنسانلار « ئىمان ئېيتتۇق » دەپ قويۇش بىلەنلا سىنالماي تەرك ئېتىلمىز، دەپ ئويلامدۇ؟ (2).

بۇ، قۇرئان نازىل بولۇش جەريانىدا مۇناپىقلار تىلغا ئېلىنغان تۇنجى سۈرىدۇر (3، 10 – 13). سۈرە بىۋاستە مۇھاتابنىڭ يۈرىكىگە خىتاب قىلىدىغان بولۇپ، بۇ سۈرىمۇ باشقا سۈرىلەرگە ئوخشاش بىۋاستە ھالدا مۇھاتابغا تەسىر كۆرسىتىشنى مەقسەت قىلماقتا. بۇ نوقتىدا « تەسىر كۆرسىتىپ نېمە قىلماقچى؟ » دېگەن سوئال ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. « ئەگەر

تەسىرىگە ئۇچىراپ » شۇنىڭغا ماس ھالدا بەشەرنى ئىنسانغا ئايلاندۇرىدۇ. تەسىر كۆرسەتكەن دەرىجىدە ئىنسانلىق ئۆزىگە قايتۇرىدۇ. تەسىر كۆرسەتكەن دەرىجىدە ئىنسانغا شادلىق بېغىشلايدۇ. ھەممىدىن مۇھىم، ئۇچىرىغان تەسىرىگە ماس ھالدا، يارىتىلىش مەقسىتىگە يېقىنلىشىدۇ:

وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

« كىمكى (يارىتىلىش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن) پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشچانلىق كۆرسەتسە، ئۆزىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن تىرىشقان بولىدۇ. الله ھەقىقەتەن تامامى ئەھلى جاھاندىن بىھاجەتتۇر » (6).

ئاتا ـ ئانا بىلەن مۇناسىۋەتلىك تېمىنى تەشكىل قىلغان ئىسرا سۈرىسىدىكى بايانلاردىن كېيىن، لوقمان سۈرىسى 14 ـ 15 ـ ئايەتلەر ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ سۈرىنىڭ 8 ـ ئايىتى كەلمەكتە. بۇ ئايەتتە، ئىسرا سۈرىسىدىكى « " ئۇق " چاغلىق بىر سۆزنىمۇ قىلما! » ئايىتىنى سۈيئىستىمال قىلماقچى بولغان ئىنكارچى ئاتا ـ ئانىغا، قانداق مۇئامىلە قىلىش ھەققىدە يولىيورۇق كۆرسىتىلگەن: « ئەگەر ئاتا ـ ئاناڭ سېنى سەن بىلمەيدىغان نەرسىنى ماڭا شېرىك كەلتۈرۈشكە زورلىسا، ئۇلارغا ئىتائەت قىلمىغىن » (8).

سۈرىدە ھەزرىتى نۇھنىڭ، قەۋمىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىلگەنلىكى تىلغا ئېلىنغان (14 ـ 15). « 50 يىل كەم 1000 يىل (ئەلفە سەنەتىن ئىللا خامسىنە ئامەن) » مەجاز ئۇسلۇبى بۇ سۈرىدە يەر ئالىدۇ. بۇ ئارقىلىق بىر تەرەپتىن رەسۇلۇللاھقا تەسەللى بېرىشنى، يەنە بىر تەرەپتىن ئىنكارچىلارنى ئاگاھلاندۇرۇشنى مەقسەت قىلماقتا.

ئاندىن ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ئۆز قەۋمىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىلىشى بايان قىلىنىدۇ (16 ـ 27). بۇ بۆلەكتە ئىلاھى تەۋسىيەنىڭ يەر ئېلىشى كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ: « زېمىندا سەيىر قىلىڭلار، الله نىڭ مەخلۇقاتىنى قانداق قىلىپ (يوقتىن) بار قىلغانلىقىغا قاراڭلار » دېگىن (20). بەزى بەشەرى بىلىملەرگە قارىتا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق تەرغىپ بولامدۇ؟

سۈرىدە ھەزرىتى لۇتنىڭ قەۋمىگە پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىلگەنلىكىمۇ تىلغا ئېلىنغان (28 ـ 35) بولۇپ، باشقا ئىنكارچىلارنىڭمۇ مەدىيەن، ئاد ۋە سەمۇد دۇچار بولغان ئاقىۋەتكە قالغانلىقى قەيىت قىلىنغان.

سۈرىدە، قەسەس سۈرىسىدە بايان قىلىنغان قارۇن ـ پىرئەۋن ـ ھامان ئىبارەت ئۈچ ئوبراز تىلغا ئېلىنغان قىسسە تەكرار بايان قىلىنغان. ئەمما بۇ سۈرىدە مەزكۇر ئۈچ ئوبراز بىر يەردە تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، زۇلۇمنىڭ ئۈچ خىل ھالىتى بۇ ئۈچ ئوبراز ئارقىلىق تەسۋىرلەنگەن. قىسسەدە، ئاللاھ نىڭ ئىمانىنىڭ بەدىلىنى ئۆتىگەن ئەلچىلەرگە قىلغان يارىدىمى گەۋدىلەندۇرۇلگەن. بۇ ئارقىلىق رىسالەت مىراسىنى زىممىسىگە ئالغۇچىلارنى ئىددىيە جەھەتتىن تەييارلاشنى مەقسەت قىلغان.

نامازنىڭ مەقسىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەردىن بىرسى بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

« (ئى بۇ ختابنىڭ مۇھاتابى!) ساڭا ۋەھيي قىلىنغان كىتابقا ئەگەشكىن ۋە (باشقىلارغا) يەتكۈزگىن، نامازنى (تەئدىل ئەركان بىلەن) ئوقۇغىن، (لايىقىدا ئادا قىلىنغان) نامازنى ھەقىقەتەن (ئىنسانىنى) قەبىھ ئىشلاردىن ۋە گۇناھلاردىن توسىدۇ، الله نى ياد ئېتىش، ئاللاھنىڭمۇ سىلەرنى ياد ئېتىشى ھەقىقەتەن ھەممىدىن ئۇلۇغدۇر، الله قىلىۋاتقان (ھەممە) ئىشىڭلارنى بىلىپ تۇرىدۇ » (45).

بۇ سۈرىدە باشقا دىن ۋە چۈشەنچىدە بولغانلار بىلەن مۇنازىرە قىلغاندا، رىئايە قىلىش زۆرۈر بولغان ئۇسۇلۇب ۋە مېتودقا مۇناسىۋەتلىك تەلىماتلار بايان قىلىنغان:

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

ئەھلى كىتاب بىلەن پەقەت ئەڭ چىرايلىق رەۋىشتە مۇنازىرىلىشىڭلار، زۇلۇم قىلمىغىچە ئۇلارغا ياخشى ئۇسۇلۇب ۋە مېتودلار بىلەن مۇئامىلە قىلىڭلار ۋە ئېيتىڭلاركى، « بىز بىزگە نازىل قىلىنغان كىتابقا ۋە سىلەرگە نازىل قىلىنغان كىتابقا ئىمان ئېيتتۇق، سىلەرنىڭ ئىلاھىڭلار ۋە بىزنىڭ ئىلاھىمىز بىردۇر، بىز پەقەت الله قا بويسۇنغۇچىلارمىز » (46).

ئاندىن سۆز ۋەھىينىڭ ئىلاھىي مەنبەسىگە كەلتۈرۈلىدۇ ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ بۇرۇندىن تارتىپ ساۋادىنىڭ يوق ئىكەنلىكى تەكىتلىنىدۇ (48 ـ 51).

ئىنكارچى قەۋمنىڭ مۆجىزە تەلەپ قىلىشى بۇ سۈرىدە تەكرار بايان قىلىنغان. « رەببى تەرىپىدىن ئۇنىڭغا بىر مۆجىزە بېرىلىشى كېرەك ئەمەسمۇ؟ » دېگەن ئىنكارچى قەۋم، كۆز ئالدىدىكى ئەڭ چوڭ مۆجىزە بولغان قۇرئاننى كۆرەلمىگەن ياكى مۆجىزە دەپ قاراشنى خالىمىغانىدى. ئۇلارغا بېرىلگەن جاۋاپ، شۇ زېھنىيەتنىڭ كۈنىمىزدىكى سارقىنتىلىرىغىمۇ بېرىلگەن جاۋاپتۇر:

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ

« بىزنىڭ ساڭا تىلاۋەت قىلىنىپ تۇرىدىغان كىتابنى نازىل قىلغانلىقىمىز ئۇلارغا (مۆجىزە بولۇشقا) كۇپايە قىلمىدىمۇ؟ » (51).

شۇنداق، كۇپايە قىلمىدىمۇ؟ ئى مۇھاتاب! ئاللاھ كالامى ۋاستىسى بىلەن سەندىن سوراۋاتىدۇ. بۇ سوئالنى ماڭا دەۋاتىدۇ دەپ بىل، ئۆزەڭگە ئال، بۇ سوئالنى ئارقاڭغا چۆرىۋەتمە! ۋە چىن دىلىڭدىن بۇ سوئالغا جاۋاپ بەر:

بۇ قۇرئان مۆجىزە سۈپىتىدە ساڭا يېتەرلىكمۇ ـ يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟ يېتەرلىك بولمىغان بولسا، نېمە ئۈچۈن يېتەرلىك ئەمەس؟ ئەگەر قۇرئان بىر مۇئىمىنگە يېتەرلىك بولمايدىغان بولسا، ئالەملەرنىڭ رەببى بۇ سوئالنى قويىاتتىمۇ؟ دېمەك، قۇرئان بىر مۇئىمىنگە مۆجىزە سۈپىتىدە كۇپايە قىلىشى كېرەك، ھەتتا يېتەرلىكتۇر. ئەگەر ساڭا يېتەرلىك بولمىغان بولسا، ئاللاھ تىن يەنە قانداق مۆجىزە تەلەپ قىلسەن؟ سەن مۆجىزە تەلەپ قىلدىڭ، ئاللاھ ساڭا بۇ جاۋابنى بەردى. بۇ جاۋاپقا قانائەتلەنمىگەن كىشىگە نېمە كۇپايە قىلىدۇ؟

« ساڭا ئىبادەت قىلماقچى ئىدىم، لېكىن يېرىڭ تار كەلدى » دېگۈچىلەرگە سۈرىدە مۇنداق جاۋاپ بېرىلگەن:

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ

« ئى ئىمان ئېيتقان بەندىلىرىم! مېنىڭ زېمىنىم ھەقىقەتەن كەڭدۇر، ماڭىلا ئىبادەت قىلىڭلار » (56).

بۇ ئايەتتىن كېيىن « ھەر بىر جاندار ئۆلۈمنىڭ تەمىنى تېتىغۇچىدۇر، ئاندىن بىزنىڭ دەرگاھىمىزغا قايتۇرۇلىسىلەر » (57) دېگەن ئايەت بىلەن ھەممىمىزگە ئاقىۋىتىمىزنى ئەسلىتىلگەن. ئۆلۈمنى ئەسلەش، دۇنياغا بېرىلىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن شەرت. دۇنياغا بېرىلىپ كېتىش، تەك دۇنيا چۈشەنچىسى بىلەن ياشاشتۇر. تەك دۇنيالىق بولغانلار ئۈچۈن، بۇ دۇنيا ئۇلار ئۈيناپ يۈرگەن بالىلار باغچىسىدۇر:

وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآَخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

« ئەگەر (ئەقلىنى ئىشلەتسە) دۇنيا تىرىكچىلىكىنىڭ پەقەت ئۆتكۈنچى ئويۇن ـ كۈلكە ۋە غەپلەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس (ئىكەنلىكىنى بىلەتتى)، شۈبھىسىزكى، ھاياتنىڭ يەنە بىر تەرىپى بار بولۇپ، مانا بۇ ھەقىقى ھاياتتۇر، كاشكى ئۇلار بۇنى بىلىپ يەتكەن بولسا » (64).

ئۇلار ئەقىل جەھەتتىن دائىما بالا ھالىتىدە قالىدۇ، چوڭ بولمايدۇ. بىئولوگىيىلىك جەھەتتىن چوڭ بولۇپ، ئەقىل جەھەتتىن بالىغ بولماسلىق، مەسئۇلىيەتتىن قاچقانلىقتۇر.

ئۇنىڭدىن كېيىن، پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىمان يولىدا تۆلىگەن بەدەللىرى ئەسلىتىپ ئۆتۈلگەن بولۇپ، سۈرە بۇ بەدەلنى تۆلەشكە رازى بولغانلارغا بىر خوشخەۋەر بەرگەن ھالدا ئاخىرلىشىدۇ: « بىزنىڭ يولىمىزدا پۈتۈن كۈچى بىلەن كۆرەش قىلغانلارنى، ئەلۋەتتە يولىمىزغا يېتەكلەيمىز » (69). بۇ ئىككى ئايەت كىشىگە خۇددى مەككىنى مەدىنىگە باغلىغان باسقۇچنى ئىپادىلەۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. مۇئمىن بىلەن كاپىرنىڭ ھاياتنى قايسى نوقتىدىن كۆزەتكەنلىكىنى بايان قىلغان بۇ ئايەتلەردىن كېيىن، سۈرە ئاللاھ قا يەتكۈزىدىغان « يوللار » ھەققىدە توختالغان ئايەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. تۆۋەندىكى ئايەتنى، بىر « ئەسلى » مەنبەدىن چىققان بىردىن ئارتۇق « ئۇسۇل » شەكلىدە ئوقۇشقا بولىدۇ:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

« بىز ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن كۆرەش قىلغانلارنى، ئەلۋەتتە يولىمىزغا يېتەكلەيمىز، الله ھەقىقەتەن ياخشى ئىش قىلغۇچىلار بىلەن بىللىدۇر » (69).

مۇتەففىفىن سۈرىسى

سۈرە 1 ـ ئايەتتىكى « قاقتى ـ سوقتى قىلغانلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « مۇتەففىفىن » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« قاقتى ـ سوقتى قىلغانلارنىڭ ھالىغا ۋاي! » (1).

كەلىمە تۈرلىنىپ چىققان تەتفىق، زىت مەنىلىك سۆز بولۇپ، ھەم ماددى ھەم مەنىۋى جەھەتتىن ئۆلچەش ۋە باھالاشتا « ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىش » مەنتىقىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

مۇتلەق كۆپ ساندىكى تەپسىر ۋە مۇسھابتا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. ھەدىس كىتابلىرىدا ۋە بەزى تەپسىرلەردە بىرىنچى ئايەت بىلەن « ۋەيلۇن لىل مۇتەففىفىن » ئىبارىسى بىلەن ئاتالغان.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى نوپۇزلۇق ئالىملار سۇرىنىڭ قىسمەن ياكى پۈتۈنلەي مەككە ۋەياكى مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە ئىختىلاپلىشىپ قالغان. بۇلارنى مەككىدە، مەدىنىدە ۋە مەككە بىلەن مەدىنە ئارىسىدا نازىل بولغان دېگۈچىلەر دەپ ئۈچ نوقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ.

1. ئىبن مەسئۇد ۋە ئۇنىڭ ئىزىدىن ماڭغۇچىلار سۇرىنى مەككىدە نازىل بولغان دېگۈچىلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدا كېلىدۇ. ئەگەر ئىبن مەسئۇدقا نىسبەت بېرىلگەن رىۋايەت ئىشەنچلىك بولسا، ئىبن مەسئۇد ئۆز شەخسەن شاھىت بولغان ۋەقە ھەققىدە سۆز قىلىدۇ. يېشى، ياشاش شەكلى، بىلىمى ۋە تەجرىبىسى بۇنىڭغا مۇۋاپىق.

2. ئىبن ئابباس ۋە ئۇنىڭغا ئەگەشكۈچىلەر سۇرىنى پۈتۈنلەي ياكى دەسلەپكى سەككىز ئايىتىدىن باشقا ئايەتلىرى مەدىنىدە نازىل بولغان سۇرە ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئىبن ئابباسنىڭ بۇ خىل ھۆكۈملىرى، ئىبن مەسئۇدقا ئوخشاش ئۆزى شەخسەن بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ياكى شاھىت بولغان مەلۇماتلار بولماستىن، شاھىت بولغان ياكى ئاڭلىغانلار ئارقىلىق ئىگە بولغان مەلۇماتلاردۇر. چۈنكى ئىبن ئابباس ياش جەھەتتىن ھىجرەت كۈنلىرىدە يۈز بەرگەنلەرگە شەخسەن ۋاقىپ بولغىدەك ئەمەس ئىدى.

3. جابىر ئارقىلىق ئۆز ئالدىغان بىر نازىل بولۇش تەرتىۋى رىۋايەت قىلىنغان جابىر بىن زەيد، سۇرىنى مەككە – مەدىنە ئارىسىدا نازىل بولغان دەيدۇ. كەلىمۇ بۇ قاراشنى توغرا دەپ قارايدۇ (ئىبن ئاشۇر).

بۇ ئىختىلاپلارنىڭ مەيدانغا كېلىشىدە، نازىل بولۇش سەۋەبى ھەققىدىكى رىۋايەتلەر چوڭ رول ئوينىغان. سۇرىنىڭ باشلىنىشىدىكى « قاقتى – سوقتى قىلغانلار » ئىپادىسى مەككىلىكلەرگە ۋە مەدىنىلىكلەرگە نىسبەت قىلىنغان. چۈنكى بۇ ئىككى شەھەر ئاھالىسىنىڭ مۇتلەق كۆپ سانلىقى تۇججار ئىدى. مۇنازىرىگە سەۋەپ بولغان نازىل بولۇش سەۋەبى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى بىر تەرەپكە قويۇپ تۇرۇپ، سۇرىنىڭ مەزمۇنى، ئۇسلۇبى ۋە بالاغىتى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى نەزەردە تۇتقان ۋاقتىمىزدا، سۇرىنىڭ مەككىدە نازىل بولغان سۇرىلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرەلەيمىز. دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە ئەنكەبۇت سۇرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. مۇتەففىفىندىن كېيىن بىر يول سۇرىسى بولغان ھەج سۇرىسى نازىل بولغان. بۇ ئەھۋالدا مۇتەففىننى مەككىدە نازىل بولغان سۇرە سۈپىتىدە نۇبۇۋۋەتنىڭ 13 – يىلىغا تىزىشقا بولىدۇ.

سۇرىنىڭ ئانا تېمىسى « قاقتى – سوقتى قىلىش »نى رەت قىلىش ۋە « ئادالەت » بەرپا قىلىشقا چاقىرىق بولۇپ، سۇرە تۆۋەندىكىدەك بالاغەت ئۇرنىكى بىلەن باشلانغان:

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ (1) الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ (2) وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ (3) أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ (4) لِيَوْمٍ عَظِيمٍ (5) يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (6)

« قاقتى ـ سوقتى قىلغانلارنىڭ ھالىغا ۋاي! ئۇلار كىشىلەردىن ئۆلچەپ ئالغان چاغدا، تولۇق ئالىدۇ. كىشىلەرگە ئۆلچەپ ياكى تارتىپ بەرگەن چاغدا، كەم بېرىدۇ، كىشىنىڭ ھەققىنى يەيدۇ. ئۇلار بۇيۇك بىر كۈندە تىرىلدىغانلىقىغا ئىشەنمەمدۇ؟ ئۇ كۈندە ئىنسانلار ئالەملەرنىڭ رەببىنىڭ ھۇزۇرىغا چىقىدۇ » (1 ـ 6).

ئاندىن ئىنساننىڭ ھاياتى خاتىرىلەنگەن ئەمەل دەپتىرى ئېچىلىپ، ھېسابى سورىلىدىغان كۈن ھەققىدىكى بايانلار بېرىلگەن. بۇ ئارقىلىق قۇرئان، ئىنساننىڭ دۇنيادىكى قىلمىشى بىلەن، ئاخىرەتتە دۇچار بولىدىغان ئاقىۋىتى ئوتتۇرىسىدا سەۋەپ ـ نەتىجە مۇناسىۋىتىنىڭ بارلىقىغا كىشىنى نەزىرىنى ئاغدۇرىدۇ. مۇكاپات ياكى جازانىڭ، پەزىلەت ياكى رەسۋالىقنىڭ، مەسئۇلىيەت ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىكنىڭ، ساداقەت ۋە خيانەتنىڭ ئاخىرەتتە چوقۇم بىر نەتىجىسى بولىدۇ (7 ـ 28).

سۈرىنىڭ كىشىنىڭ دىققىتىنى ئەڭ تارتىدىغان ئايىتىدە، مەسئۇلىيەتسىزلىكنىڭ تەكتىدە قارىيىپ كەتكەن بىر قەلبنىڭ بارلىقى تۆۋەندىكىدەك بايان قىلىنغان:

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

« ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ گۇناھلىرى تۈپەيلىدىن دىللىرى قارىيىپ كەتكەن » (14).

سۈرە، گۇناھ پاتقىقىغا پېتىپ قالغان تەك دۇنيالىق ئىنكارچىلارنىڭ، قوش دۇنيالىق مۇئمىنلەرگە بولغان چۈشەنچىسىدىكى قىتىغىرلىقنى بايان قىلغان تۆۋەندىكى بۆلەك بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان ئاقىۋەتنى مەسخىرە قىلىپ كۆزگە ئىلمىغانلارنىڭ، ئاخىرەتتە قانداق خار ۋە كۈلكىلىك ھالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى جانلىق بىر تەسۋىر بىلەن مۇنداق بايان قىلىنغان:

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ (29) وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ (30) وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ (31) وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ (32) وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ (33) فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ (34) عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ (35) هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (36)

گۇناھ پاتقىقىغا پېتىپ قالغانلار، بىر چاغلاردا ھەققەتەن مۇئمىنلەرنى مەسخىرە قىلىپ كۈلەتتى، مۇئمىنلەر قاچان ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتسە، ئۇلار ئۆزئارا كۆز قىسىشاتتى، ئۆيلىرىگە قايتقاندا ئەھلىگە بۇلارنى زوق بىلەن ئېيتىپ بېرەتتى. مۇئمىنلەرنى كۆرگەندە: « بۇلار شەكسىز ئاداشقانلار » دېيىشەتتى. ئۇلار مۇئمىنلەرنىڭ ئېتىقادىنى كۈزىتىشكە ئەۋەتىلگىنى

يوق. بۇگۈن (يەنى قيامەت كۈنى) مۇئمىنلەر كۆپۈرنى هايات ئادىتى قىلىۋالغانلار ئۈستىدىن كۈلىدۇ، ئەبەدىي هوزۇر ۋە سائادەت ماقامىدا ئولتۇرۇپ (رەببىگە) قارايدۇ. كۆپۈرنى هايات ئادىتى قىلىۋالغانلار، قىلمىشلىرىنىڭ « ساۋابى »غا نائىل بولۇپتىمۇ؟ (29 ـ 36).

هەج سۈرىسى

سۈرىنىڭ 25 ـ ئايىتى ۋە ئۇنىڭ داۋامىدا تىلغا ئېلىنغان هەجگە مۇناسىۋەتلىك بۆلەككە ئاساسەن سۈرە « هەج » سۈرىسى دەپ ئاتالغان. لېكىن هەج ئىبادىتى بۇ سۈرىدىن كېيىن نازىل بولغان بەقەرە ۋە ئالىئىمران سۈرىلىرى بىلەن پەرز بولغان. سۈرە رەسۇلۇللاهنىڭ دەۋرىدىلا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان (ئەبۇ داۋۇد ۋە تىرمىزى).

هەج سۈرىسى نازىل بولغان ۋاقىت هەققىدە ئۈچ خىل قاراش مەۋجۇت:

1. مەككىدە نازىل بولغان.
2. مەدىنىدە نازىل بولغان.
3. بىر قىسمى مەككىدە، يەنە بىر قىسمى مەدىنىدە نازىل بولغان.

ئىبن ئاببباس، مۇجاهىد ۋە ئاتا 19 ـ 22 ـ ئايەتلىرىدىن باشقا ئايەتلىرىنىڭ مەككىدە نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئىبن ئاببباسقا نىسبەت قىلىنغان نازىل بولۇش تەرتىۋىدە، سۈرە زەلزەلە ـ هەدىد سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ ئورنىدۇر.

يەنە ئىبن ئاببباسقا نىسبەت بېرىلگەن، جابىر بىن زەيد تەرتىۋىدە خېلى كېيىنكى بىر مەزگىلدە نازىل بولغان نۇر ـ مۇنافىقۇن سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ مەدىنىدە نازىل بولغان سۈرىلەرنىڭ ئورنىدۇر. يەنە ئىبن ئاببباسقا، داهھاق ۋە قاتادەگە نىسبەت بېرىلگەن باشقا بىر رىۋايەتتە، سۈرىنىڭ 52 ـ 55 ـ ئايىتىدىن باشقا ئايەتلەر مەدىنىدە نازىل بولغان دېيىلگەن.

يۇقىرىدىكى بىر ـ بىرىگە زىت بولغان ئىككى تەرتىپ ئىبن ئاببباسقا نىسبەت قىلىنغان. بۇ توغرا ئەمەس. بۇ ئەھۋال هەر ئىككى تەرتىپنى شۇبهىلىك هالغا چۈشۈرۈپ قويىدۇ.

مۇپەسسىرلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى سۈرىنىڭ مەككە ۋە مەدىنىدە بۆلىنىپ نازىل بولغانلىقىنى، لېكىن بۇنى بەلگىلەشنىڭ قېيىن ئىكەنلىكىنى قەيت قىلغان. بۇ قاراشنىڭ توغرا بولۇش ئېهتىمالى يۇقىرى. چۈنكى مەككىدە نازىل بولغان ئەڭ ئاخىرقى سۈرە مۇتەففىفىن سۈرىسىدۇر. بۇنىڭدا شۇبهە يوق. هەج سۈرىسىنىڭ ئورنى مۇتەففىفىن سۈرىسىنىڭ ئارقىسى بولۇپ، بۇ ئۇنىڭ هىجرەت سۈرىسى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. سۈرە هىجرەتتىن بۇرۇن نازىل بولۇشقا باشلاپ، داۋامى مەدىنىدە نازىل بولغان بولسا كېرەك.

ئۇنداقتا، سۈرىنىڭ قايسى ئايەتلىرى مەككىدە، قايسى ئايەتلىرى مەدىنىدە نازىل بولغان؟

سۈرىنىڭ باشلىنىشى، يەنى دەسلەپكى 24 ئايىتى ھەم ئۇسلۇب ھەم تېما نوقتىسىدىن مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەرگە ئوخشايدۇ. مۇقاتىل، زەماھشەرى ۋە رازى قاتارلىق مۇپەسسىرلەر بۇنىڭغا ئاساسەن سۈرىنى مەككىدە نازىل بولغان دەيدۇ. لېكىن 25 ـ 41 ـ ئايىتى (58 ـ ۋە ئۇنىڭ داۋامىدىكى ئايەتلەرمۇ) مەدىنىدە نازىل بولغان بولسا كېرەك. تېمىنى نەزەردە تۇتساق، سۈرىنىڭ مەككىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى بىلەن مەدىنە دەۋرىنىڭ بېشىدا نازىل بولغانلىقىنى ئېيتالايمىز. بەزەرگان « سەيرى تاھاۋۋلى قۇرئان » ناملىق ئەسىرىدە، بۇنىڭغا يېقىن بىر قاراشنى ئوتتۇرىغا قويغان. بىزنىڭچە بۇ قاراش توغرا.

سۈرىنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق يېرى مۇتەففىفىن ـ مۇھەممەد سۈرىسىنىڭ ئارىسىدۇر.

سۈرىنىڭ باشلىنىشى كىشىدە ھەقىقەتەن بىر زىلزىلە تەسىرى قالدۇرىدۇ. چۈنكى قۇرئاندىكى قىيامەت سەھنىلىرى ئىچىدە، شۇبھىسىزكى، تەسىرى ئەڭ چوڭ بولغان قىيامەت تەسۋىرلەردىن بىرسى بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (1) يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ (2)

« ئى ئىنسانلار! رەببىڭلار ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىڭلارنى ئېسىڭلاردىن چىقارماڭلار، قىيامەتنىڭ زىلزىلىسى ھەقىقەتەن دەھشەتلىك بولىدۇ. ئۇ كۈندە ھەر بىر سۈت ئېمىتىۋاتقان ئانا (قاتتىق قورقۇنچتىن تېڭىرقاپ قېلىش بىلەن) ئېمىۋاتقان بوۋىقىنى ئۇنتۇيىدۇ، ھەر بىر ھامىلىدارنىڭ بويىدىن ئاجراپ كېتىدۇ، ئىنسانلارنى مەست كۆرۈسەن، ھالبۇكى، ئۇلار (ھەقىقەتتە) مەست ئەمەس، لېكىن الله نىڭ ئازابى تېخىمۇ قاتتىقتۇر » (1 – 2).

سۈرىنىڭ مەككىدە نازىل بولغان بۆلىكىدە ئەڭ يۇقىرى پەللىدىن خىتاب قىلىنغان. سۈرە، « ئى ئىنسانلار! » دەپ باشلىنىدۇ ۋە بۇ خىتاب ئىككىنچى بۆلەكتە تەكرارلىنىدۇ. بۇ بۆلەكتە ئىنسانىنىڭ ئېلىمىنىتلىق يارىتىلىش جەريانى ھەققىدە بايانلار بېرىلگەن. ئاندىن بىئولوگىيلىك يارىتىلىش جەريانىغا ئۆتكەن (5). بۇ باسقۇچلار ھەققىدە توختىلىشنىڭ سەۋەبى، ئاللاھ نىڭ ئىنسان ئۈستىدىكى ئەجرىنى ئەسلىتىشتۇر. ئىلاھى مېھنەتكە نائىل بولغان بىر مەخلۇقنى ئاللاھ ئۆز مەيلىگە قويىۋېتەرمۇ؟ بۇنچە ئەجىر سىڭدۈرۈپ، ئۇنى مەنا ۋە مەقسەتسىز يارىتامدۇ؟

ئىنسانىنىڭ يارىتىلىش مەقسىتى بار. ئىنسانغا بېرىلگەن ھايات ۋە بارلىق ئىمكانلارنى يارىتىلىش مەقسىتىگە ئۇيغۇن شەكىلدە ئىشلىتىپ ـ ئىشلەتمىگەنلىكىدىن چوقۇم بىر كۈنى ھېساب ئېلىنىدۇ. سۈرە دەسلەپكى 24 ئايىتىدە، ئىنسانىنىڭ ئەبەدىي ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلارنى بايان قىلىش بىلەن بىرگە، ئىنسانىنى يارىتىلىش مەقسىتىگە مۇۋاپىق بىر ھايات بەرپا قىلىشقا چاقىرماقتا.

25 ـ ئايەتتىن باشلاپ ھەج تېمىسى باشلىنىدۇ ۋە مۇھاتابلىرىنى دىنى سىمۋوللار ۋەكىللىك قىلغان ھەقىقەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەسلى مەقسىتىگە كۆڭۈل بۆلۈشكە چاقىرىدۇ. بۇ بۆلەك مۇئىمنلەرنى مەسجىدى ھەرەمدىن مەھرۇم قىلغان مەككە مۇشرىكلىرىغا قارىتا ئاگاھلاندۇرۇش بىلەن باشلىنىدۇ. كەبىنى قايتىدىن بىنا قىلغان ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ شېرىكتىن يىراق

ئىكەنلىكى تەكىتلىنىدۇ (28). ئۇنىڭغا ئىنسانلارنى ھەجگە چاقىرىش ئەمىر قىلىنىدۇ (27). ھەجدە، ئىبراھىمى بىر ئەنئەنە بولغان قۇربانلىق قىلىش ئەمرى تىلغا ئېلىنىدۇ (28). بۇلار ھەجنىڭ سىمۋوللىرى بولۇپ، سىمۋوللار قىممىتىنى ۋەكىللىك قىلغان ھەقىقەتتىن ئالىدۇ. سىمۋوللار خۇددى ئاينى كۆرسەتكەن بارماققا ئوخشايدۇ. نەزەر تاشلىنىشى كېرەك بولغان نوقتا بارماق ئەمەس، بارماق كۆرسەتكەن ئايدۇر. ھەج ئىبادىتىدە بارماق كۆرسەتكەن ئاي ئىبادەتنىڭ مەقسىتى بولۇپ، ھەجگە مۇناسىۋەتلىك سىمۋوللار، ھەقىقى مەنىسىنى ئىمان ئېيتقانلارنىڭ قەلبىدە تاپىدۇ:

ذَلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ

« ئىش مانا شۇنداق، ئاللاھ بەلگىلىگەن سىمۋوللارغا چىڭ يېپىشىپ ئۇلارنى ئۇلۇغلايدىغان ھەر كىم شۇنى ياخشى بىلىشۇنكى، بۇ (سىمۋوللار ھەقىقى مەنىسىنى) دىللاردا يىلتىز تارتقان مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىدىن ئالىدۇ » (32).

سۈرىدە، قۇربانلىق سىمۋولى ۋەكىللىك قىلغان ھەقىقەت ئۈستىدە ئالاھىدە توختىلىدۇ:

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ

« ئاللاھ قا ئۇلارنىڭ گۆشلىرى ۋە قانلىرى يېتىپ بارمايدۇ، ئاللاھ قا يېتىدىغىنى پەقەت سىلەرنىڭ ئاللاھ قا نامايەن قىلغان مەسئۇلىيەت تۇيغۇلىرىڭلاردۇر » (37).

ئىنساننىڭ يارىتىلىشىغا مۇناسىۋەتلىك بۆلۈم بىلەن ھەج ھەققىدە توختالغان بۆلۈم ئارىسىدا يېپىق ھالدا زىچ مۇناسىۋەت بار. ھەج، ئەسلىگە قايتىش بولۇپ، ئىنسانىيەتنىڭ ئاتا يۇرتى، ئانا قۇچىقىغا بېرىش، ئىنساننى يەر يۈزىدە كۈتىۋالغان تۇنجى ماكانغا بولغان ۋاپا بۇرچىنى ئادا قىلىشتۇر.

بۇ سۈرە، 78 ـ ئايىتىدە جىھاد زامان ۋە ماكان چەكلىمىسى بولماستىن « بۇيرۇلغان » سۈرە (فۇرقان، 52) بولۇپ، 39 – ئايىتىدە ئۇرۇشقا پەقەت « رۇخسەت قىلىنغانلىقىنى » بىلدۈرىدۇ.

جىھاد ئەمىر قىلىنىپ، ئۇرۇشقا رۇخسەت قىلىنىشى نېمە دېگەنلىك بولىدۇ؟ بۇ مۇنداق دېگەنلىك بولىدۇ:

جىھاد، ئىنساننىڭ ئاللاھ يولىدا پۈتۈن كۈچىنى سەرىپ قىلىشنى بىلدۈرىدۇ. جەھدۇ غەيرەت، ئەمەلىي ھەرىكەت بىلەن ئېلىپ بېرىلغان جىھاد؛ ئىجتىھاد، ئىلىم بىلەن ئېلىپ بېرىلغان جىھاد؛ مۇجاھىدە، نەپسى – خاھىشىغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان جىھادتۇر. سۈرىدە، پەقەت ئۇرۇشقا رۇخسەت قىلىنغان. يەنى، جىھاد ھاياتنىڭ ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇشنى تەقەززا قىلىدۇ. جىھاد ھاياتنىڭ غايىسى بولۇپ، ئۇرۇش مەجبۇر بولمىغىچە مۇراجەت قىلىنمايدىغان بىر چارە. شۇڭا جىھادقا بۇيرۇلۇپ، ئۇرۇش قىلىشقا رۇخسەت قىلىنغان.

ئاللاھ قارىغىن دېگەن يەردىن نەزەر تاشلىغان كىشى، كور ھەققىدىكى مۇنداق بىر ئېنىقلىمىنى كۆرىدۇ:

لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ

« ھەقىقەتەن كۆزلەرلا كور بولمايدۇ، لېكىن ھەقىقىي كور بولغان كۆكرەكلەردىكى قەلبلەردۇر » (46).

سۇرىدىكى 49 – 57 – ئايەتلەر ئارىسىدا ئىنكارچىلارنىڭ پەيغەمبەرلىك مۇئەسسەسىگە قارىتا تۇتقان پوزىتسىيىسى ئەيىبلەنگەن بولۇپ، بۇ نوقتىدا « ئاللاھ نېمە ئۈچۈن شەيتاننىڭ ئىنسانىنى ئازدۇرىشىغا رۇخسەت قىلغان؟ » دېگەن سوئالغا مۇنداق جاۋاپ بېرىلگەن:

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

« (ﷲ تائالانىڭ) شەيتاننىڭ بۇنداق قىلىشىغا يول قويىشى، پەقەت دىللىرىدا كېسەل بارلارنى، دىللىرى قەساۋەتلىشىپ كەتكەنلەرنى سىناش ئۈچۈندۇر. مانا بۇ خىل زالىملار، ھەقىقەتەن چوڭقۇر گۇمراھلىق ئىچىدىدۇر » (53).

قۇرئان، شېھىت كەلىمىسىنى رىۋايەتلەردە ئىشلەتكەن مەنىدە ئىشلەتمەيدۇ. قۇرئاندا شېھىت ھاياتىنى ئىمانىغا شاھىت قىلغان كىشىدۇر. قۇرئان « ئۇرۇشتا ئۆلتۈرۈلگەنلەر »نى شېھىت دەپ ئاتىمايدۇ. خۇددى 58 – ئايەتتە ئېيتىلغاندەك « ئۇرۇشتا ئۆلتۈرۈلگەن » دەپ ئاتايدۇ.

سۇرىدە 58 – 66 – ئايەتلەر، ئىنسانىنىڭ ئۆتكۈنچى ھاياتتا ئېلىپ بارغان كۆرىشى بىلەن ئەبەدىي ھايات ئارىسىدا زىچ مۇناسىۋەت قۇرىدۇ.

67 – ئايەتتە، ھەقىقەتكە يەتكۈزىدىغان يوللار ھەققىدە تەك بىر يولغا يېپىشىۋالغان رادىكال چۈشەنچىنى رەت قىلىدۇ. ھەر ئۈممەت ئۈچۈن بەلگىلەنگەن يوللار ھەققىدە توختالغان ئايەتتە مۇنداق دېيىلگەن:

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَى هُدًى مُسْتَقِيمٍ

« ھەر ئۈممەت ئۈچۈن ئاللاھ قا قەلبى تەرەپتىن يېقىنلاشسۇن دەپ بىر ئىبادەت ئۇسۇلۇبى بەلگىلىدۇق. بۇنداق بولغان ئىكەن (ئى بۇ ختابنىڭ مۇھاتابى)، ھەر قانداق كىشى سېنى بۇ ھەقتە مۇنازىرىگە سۆرىمىسۇن ۋە سەن پەقەتلا كىشىلەرنى رەببىڭە دەۋەت قىلغىن، سەن ھەقىقەتەن شەكسىز توغرا يولدىدۇرسەن » (67).

سۇرىنىڭ ئاخىرىدا سۆز ئاللاھ نىڭ چەكسىز قۇدرىتى ۋە ئىنسانىنىڭ ئاجىزلىقىغا كېلىپ توختىغان بولۇپ، بۇ ھەقىقەت مۇنداق بايان قىلىنغان:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

« ئى ئىنسانلار! بىر مىسال كەلتۈرۈلىدۇ، ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىڭلار، شۇبھىسىزكى، سىلەر ﷲ نى قويۇپ چوقۇنۇۋاتقان نەرسىلىرىڭلارنىڭ ھەممىسى يىغىلغان تەقدىردىمۇ بىر چۈشىنىنى يارىتالمايدۇ. چۈشىن ئۇلارنىڭ بەدىنىدىن بىر نەرسىنى ئېلىپ قاچسا، ئۇنى چۈشىندىن تارتىپ ئالالمايدۇ، ئالماقچى بولغانمۇ، قايتۇرىۋالماقچى بولغانمۇ ئاجىزدۇر » (73).

ئاللاھ نى لايىقىدا ئۇلۇغلاش! بۇ قانداق بولىدۇ؟ بۇ ھەقتە ئايەت مۇنداق دەيدۇ: « ئۇلار ئاللاھ نى ئۇنىڭغا لايىق شەكىلدە ئۇلۇغلاشمىدى! » (74). ئىنسان ئاللاھ نى ئۇنىڭغا لايىق

شەكىلدە ئۇلۇغلىيالمىسا، ئاللاھ نىڭ نېمىسى كېمىيىپ كېتىدۇ؟ ھېچنىمىسى كېمىيىپ قالمايدۇ. « نەتىجە ئىتبارى بىلەن ھەممە ئىش ئاللاھ قا قايتۇرۇلىدۇ » (76).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى، ھەر مۇئمىن ئېسىدە چىڭ تۇتىشى كېرەك بولغان بىر جۈملىنى بايان قىلماقتا:

« ئۇ سىلەرنى مۇسۇلمان دەپ ئاتىدى » (78).

ئاللاھ بەرگەن مۇسۇلمان ئىسمىنى يېتەرلىك دەپ قارىمىغانلار، ئۇنىڭ ئورنىغا مەزھەبنى، مەشرەبنى، جامائىتنى، ھىزبنى، تەرىقەتنى قويىدۇ. لېكىن شۇنى ئۇنتۇماسلىق لازىمكى، ئاللاھ مۇئمىنلەر ئۈچۈن تاللىغان ۋە ياقتۇرغان ئىسىم « مۇسۇلمان » ئىسمىدۇر. بۇنىڭدىن باشقا ئىسىملار ئاللاھ قويۇپ بەرگەن ئىسمىنىڭ ئورنىغا ئۆتىدىغان بولسا، ئۇ يەردە ئاللاھ نىڭ بۇ تاللىشىغا نارازىلىق بار دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىشتىن ئاللاھ قا سېغىنغان ھالدا، سۈرىنىڭ ئاخىرقى جۈملىلىرىگە قۇلاق سېلىش ھەممىدىن ئەلادۇر:

« ئاللاھ قا چىڭ يېپىشىڭلار! ئۇ سىلەرنىڭ ئىگەڭلاردۇر، ئاللا نېمە دېگەن ياخشى ئىگە! نېمە دېگەن ياخشى مەددەتكار! » (78).

مۇھەممەد سۈرىسى

سۈرە ئىككىنجى ئايەتكە ئاساسەن « مۇھەممەد » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. قۇرئاندا ئالىئىمران (144)، ئەھزاپ (40)، فەتھ (25) ۋە بۇ سۈرىدىن ئىبارەت تۆت سۈرىدە مۇھەممەد ئىسمى تىلغا ئېلىنغان. مۇھەممەد ئىسمى ئەڭ باشتا بۇ سۈرىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. قۇرئاندا يۇنۇس، ھۇد، يۈسۈپ، ئىبراھىم، مەريەم، لوقمان، نۇھ ۋە مۇھەممەدتىن ئىبارەت پەيغەمبەر ۋە سالىھ كىشىلەرنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان سەككىز سۈرە يەر ئالماقتا.

سۈرە، ئۇرۇش قىلىشقا رۇخسەت قىلغان تۇنجى سۈرە بولغانلىقى ئۈچۈن (4 ۋە 20) « قىتال سۈرىسى » دەپمۇ ئاتالغان.

سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان بولۇپ، بەلكىم ھىجرەتتىن كېيىن نازىل بولغان تۇنجى سۈرە بولىشى مۇمكىن. 13 – ئايەتتە رەسۇلۇللاھنىڭ مەككىدىن مەجبۇرىي چىقىرىپ تاشلانغانلىقى تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، بۇ بىر دەۋرنىڭ ئاخىرلىشىپ يېڭى بىر دەۋرنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. سۈرىنىڭ بۇ مەزگىلدىن بۇرۇن ياكى كېيىن نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلار توغرا ئەمەس. ئەنفال 67 – 69 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئاللاھ ئىلگىرى مۇشۇنداق ئىرادە قىلغان »دىن مەقسەت، بۇ سۈرىنىڭ ئۇرۇشقا رۇخسەت قىلغان ئايەتلىرى بولسا كېرەك.

ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە ھەدىد – ئىنسان، باشقا تەرتىپلەردە ھەدىد – رەئىد سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالىدۇ. ھەر ئىككى تەرتىپتىكى ئورنى مۇۋاپىق ئەمەستەك تۇرىدۇ. چۈنكى ئىنسان سۈرىسى مەككىدە، ھەدىد سۈرىسى ھىجرەتنىڭ 5 – يىلىدىن كېيىن مەدىنىدە نازىل بولغان. ھەدىد سۈرىسىنى بەدىردىن، ھەتتا ئوھۇدتىن كېيىن نازىل بولغان دېگۈچىلەرمۇ بار. سۈرىنىڭ دەل ئورنىنى بەلگىلەش بىر ئاز قېيىنىدەك تۇرىدۇ.

سۇره ئىلاهىي تەربىيە لاهىيسى بولغان ۋەهىيگە ئەگەشكەن كىشىلەرگە خوشخەۋەر بېرىش بىلەن باشلىنىدۇ:

« ئىمان ئېيتقانلارنىڭ گۇناهلىرىنى الله ئۆچۈرۈپ تاشلايدۇ، ئۇلارنىڭ چۈشەنچىلىرىنى ئىسلاھ قىلىدۇ ۋە يېڭىدىن شەكىللەندۈرىدۇ » (2).

سۇرىدە ئاللاھ – ئىنسان مۇناسىۋىتى، ئىنسانىنىڭ ھەق ۋە مەجبۇرىيىتى دائىرىسىدە بايان قىلىنغان. ھەقىقەتكە قارىتىلغان ھەر خىل قوراللىق – قورالسىز جىسمانىي ھۇجۇم ۋە ئەزىيەتلەرگە قايتۇرما زەربە بېرىش مانا بۇ مەجبۇرىيەتلەردىن بىرى. لېكىن بۇ مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلغاندا، ئىنسانىنىڭ ئادەمىيلىك ئىززىتىگە لايىق بولمىغان مۇئامىلە، قىلمىشلاردىن يىراق تۇرۇش كېرەك. سۇرىنىڭ تۆتىنجى ئايىتى، ئۇرۇشتا ئەسىر ئېلىنغانلارنى قۇل ياكى دېدەك قىلىۋېلىشنى ئۇستى يېپىق ھالدا مەنئى قىلىدۇ:

حَتَّى إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا

« نىھايەت باشلانغان ئۇرۇش ئاخىرلاشقىچە بوششىپ قالماڭلار، (ساق قالغانلىرىنى) ئەسىر ئېلىڭلار، ئاندىن ئۇلارنى ئېھسان قىلىش يۈزىسىدىن قويۇپ بېرىڭلار، ياكى فىدىيە ئېلىپ قويۇپ بېرىڭلاركى، ئۇرۇش ئېغىر ئاقىۋىتى سەۋەپلىك قايتا يۈز بەرمەيدىغان بولسۇن، مۇشۇنداق قىلىڭلار » (4).

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن ئىبارە، ئۇرۇشنىڭمۇ بىر ئېمتىھان ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ:

« ئەگەر ئاللاھ خالىسا ئەلۋەتتە (سىلەرنى ئۇرۇشقا تەكلىپ قىلماستىنلا) ئۇلارنى جازالىغان بولاتتى، لېكىن بەزىڭلارنى بەزىڭلار بىلەن سىناش ئۈچۈن بۇنى ئىرادە قىلدى » (4).

داۋاسى بولمىغان كىشى ئادەم ئەمەستۇر. قۇرئاننىڭ ئومۇمىي بايانىغا ئاساسەن بۇ يەكۈننى چىقارغىلى بولىدۇ. داۋاسى بولغانلارنىڭ ئەڭ ياخشىلىرى، داۋانىڭ ئەڭ ياخشىسىنى تاللايدۇ. داۋالارنىڭ ئەڭ خەيىرلىك بولغىنى ئاللاھ نىڭ داۋاسىدۇر. چۈنكى ئاللاھ ھەممىدىن ياخشى ۋە ياخشىلىقنىڭ مەنبەسىدۇر. سۇرىدە، ئاللاھ نىڭ داۋاسىنى ئۆزىگە داۋا قىلغۇچىلارغا مۇنداق خوشخەۋەر بېرىلگەن:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ

« ئى مۇئمىنلەر! سىلەر الله قا (يەنى الله نىڭ دىنىغا) يارىدەم بەرسەڭلار، الله سىلەرگە يارىدەم قىلىدۇ ۋە قەدىمىڭلارنى دىندا بەرقارار قىلىدۇ » (7).

يەر يۈزىدە ئايلىنىپ تۇرغۇچىلارغا، نېمىلەرگە قارىشى كېرەكلىكىگە دائىر قۇرئان يول كۆرسەتمەكتە:

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا

« ئۇلار زېمىندا سەير قىلىپ ئىلگىرىكىلەرنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى كۆزەتمىدىمۇ؟ الله ئۇلارنى ھالاك قىلدى. كاپىرلارمۇ شۇنداق ئاقىۋەتكە قالىدۇ » (10).

هایاتنی مەنا ۋە مەقسەتتىن ئايرىپ تاشلىغانلار، يەنى ئىلاهي بىر غايە ۋە داۋاسى بولمىغانلار هايۋانغا ئوخشايدۇ (12). ئادەم بولغۇچىنىڭ بىر داۋاسى بولىدۇ، داۋاسى بار كىشى بۇ داۋا يولىدا پۈتۈن كۈچى بىلەن كۆرەش قىلىدۇ (20). ۋەهىيگە ئىشەنمەيدىغانلار بىلەن دوئىلغا چۈشمەيدۇ، ئۇلارنى ئويلىنىشقا، تەپەككۇر قىلىشقا دەۋەت قىلىدۇ:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

« ئۇلار (هەقنى تونۇش ئۈچۈن) قۇرئان هەققىدە پىكىر قىلمامدۇ؟ ياكى ئۇلارنىڭ كۆكرەكلىرىدە قۇلۇپلانغان قەلپىلەر بارمۇ ؟ » (24).

ئاللاه بەندىن تەلەپ قىلىۋاتقان نەرسە ناهايىتى ئېنىق ۋە روشەن:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ (33) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ (34)

« ئى مۇمىنلەر! الله قا ئىتائەت قىلىڭلار، پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىڭلار، ئەمەللىرىڭلارنى (كۇفرى، نىفاق ۋە ريا بىلەن) بىكار قىلىۋەتمەڭلار. شۈبهىسىزكى، كاپىر بولغان ۋە (كىشىلەرنى) الله نىڭ يولىدىن توسقانلار، ئاندىن كاپىر پىتى ئۆلگەنلەرنى الله هەرگىز مەغپىرەت قىلمايدۇ » (33ـ 34).

ۋەهىيگە ئەگەشكەن ۋە ئۇ كۆرسەتكەن يولدا ماڭغانلارنىڭ هامىنى غالىپ كېلىدىغانلىقى خوشخەۋىرىنى بەرگەن ئايەتلەردىن كېيىن، سۈرە تۆۋەندىكى چوڭقۇر مەنىلىك ئاگاهلاندۇرۇش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ:

وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ

« الله هەر نەرسىدىن بىهاجەتتۇر، سىلەر بولساڭلار (الله قا) موهتاجسىلەر، ئەگەر سىلەر (الله نىڭ تائىتىدىن) يۈز ئۆرۈسەڭلار، الله سىلەرنىڭ ئورنۇڭلارغا باشقا بىر قەۋمنى ئالماشتۇرىدۇ، ئۇلار سىلەرگە ئوخشاش ئاللاه تىن يۈز ئۆرىمەيدۇ » (38).

يەنى هەر قانداق بىر مەخلۇق ئاللاه ئۈچۈن ۋازكېچىلمەس ئەمەس، بىراق هەممە ئاللاه قا مۇهتاج، ئۇنىڭدىن ۋازكېچەلمەيدۇ.

تەغابۇن سۈرىسى

سۈرىنىڭ 9 – ئايىتىگە ئاساسەن بۇ سۈرىگە هەم « ئالدىنىش ۋە يۇتۇپ كېتىش »، هەم « ئۇتۇق » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « تەغابۇن » ئىسمى بېرىلگەن:

« مەهشەر كۈنى يېتىپ كەلگەندە، ئاللاه سىلەرنى قىيامەت ئۈچۈن توپلايدۇ. ئۇ كۈن ئۆز ئارا ئالدىنىش (تەغابۇن) كۈنىدۇر » (9).

مەزكۇر ئايەتتىكى « ئۆزئارا ئالدىنىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان تەغابۇن ئوخشاشلىق پېئىلى بولۇپ، ئىككى تەرەپنىڭ بىر – بىرىنى ئالدىشىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەرەپچىدە بۇ پېئىل

شەكلى ھەرىكەرتىنىڭ دەرىجىسىنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ مەنىسى نەزەردە تۇتۇلغاندا، بۇ ئايەتنى « ئالدانغانلىقنى ناھايىتى ئېنىق ھېس قىلىدىغان كۈن » دەپ مەنا ئېيتىش كېرەك. ئەل – غابن بىر تاۋارغا ئەسلى قىممىتىدىن تۆۋەن باھا پېچىشنى بىلدۈرىدۇ. بىزنىڭچە بۇ پېئىل ئاخىرەتتىكى ئالدىنىشنىڭ قوش يۆنىلىشلىك تەبىئىتىنى ئىپادىلەيدۇ. يەنى ھەر ئالداش ئەسلىدە بىر ئالدىنىشتۇر، ئۆزىنى ئالداشتۇر. كەلىمە قۇرئاندا پەقەت بۇ ئايەتتىلا تىلغا ئېلىنىدۇ. سۈرە تۇنجى نەسىل تەرىپىدىن بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

قەدىم تەپسىر ساھەسىدىكى نوپۇزلۇق شەخسلەر ئارىسىدا سۈرىنىڭ قەيەردە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە ئىختىلاپلار بولغان. سۈرىنىڭ قاچان نازىل بولغانلىقى ھەققىدە، سۈرىنىڭ ئۆزىدە مەلۇم بولغان بەزى يېپىق ئىمالاردىن باشقا ئىشەنچلىك دەللىلەر يوق.

سۈرىنىڭ 14 – 15 – ئايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۆلەكتە، بىر قىسىم مۇئمىنلەر تارتقان جاپا تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، بۇنىڭغا قارىغاندا ھىجرەت بىلەن بەدىر ئۇتتۇرىسىدىكى بىر مەزگىلدە نازىل بولغان بولسا كېرەك.

بەزىلەر 14 – 15 – ئايەتلەرنىڭ مەككىدە، قالغان ئايەتلەرنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ھالبۇكى، 11 – ئايەتتىن باشلانغان تېما 14 – ۋە 15 – ئايەتلەر بىلەن داۋام قىلماقتا. ئۇنىڭدىن باشقا بۇ بۆلەكتىكى تېما، ھىجرى 2 – يىلدا نازىل بولغان ئەنفال سۈرىسى 24 – 28 – ئايەتلەر ئارىسىدا قايتا تىلغا ئېلىنغان. ئەنفال 28 – ئايەت بىلەن، بۇ سۈرىنىڭ 15 – ئايىتى ئۇتتۇرىسىدىكى پەۋقۇلئاددە ئوخشاشلىق كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بۇ ئامىللار نەزەردە تۇتۇلغاندا، سۈرىنىڭ مەدىنىدە، ھىجرەتتىن كېيىنلا نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولماقتا. تۇنجى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە پەرىقلىق جايلارغا يەرلەشتۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئاساسىي جەھەتتىن بىزنىڭ قارىشىمىزغا يېقىن كەلمەكتە. بىزنىڭچە بۇ سۈرىنىڭ ئورنى مۇھەممەد – بەقەرە سۈرىسىنىڭ ئارىسىدۇر.

سۈرە باشلىنىش شەكلى جەھەتتىن ئوخشاشلىققا ئىگە بولغان سەپ، جۈمە، ھەشردىن تەركىپ تاپقان تۆت سۈرىنىڭ تۇنجىسىدۇر.

سۈرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى ئىسلام جامائىتىنى شەكىللەندۈرۈش بولۇپ، بۇنى ئاللاھ تەسەۋۋۇرنى بەرپا قىلىش بىلەن باشلىغان (1 – 4).

ئاندىن سۆز ئىنكار ۋە ئىنكار قىلغۇچىلارغا كېلىدۇ. « سىلەرگە ئىلگىرى كاپىر بولۇپ ئەمەللىرىنىڭ ژابالىنى تېتىغانلارنىڭ خەۋىرى كەلمىدىمۇ؟ » (5) دەپ سورايدۇ. ئەلچىلەرنىڭ ئۇلارغا ھەقىقەتنىڭ روشەن دەلىللىرى بىلەن كەلگەنلىكىنى، لېكىن ئۇلارنىڭ ئەلچىلەر ئېلىپ كەلگەن ھەق خەۋەرگە قاراشنىڭ ئورنىغا، ئەلچىنىڭ پەرىشتە بولۇپ – بولمىغانلىقى بىلەن ئاۋارە بولۇپ يۈرگەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. تەسەۋۋۇرى قىغىر كەتكەن بۇ ئىنكارچىلار « بىزگە ئوخشاش بىر ئىنسان بىزگە يېتەكچىلىك قىلامدۇ؟ » دەپ ئېتىراز قىلغانىدى (6). قايتىدىن تىرىلدۈرلىمەيمىز دەپ گۇمان قىلغان بۇ كىشىلەرگە قۇرئاندا خىتاب قىلىپ مۇنداق دېيىلگەن:

ئېيتقىنكى: « ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، پەرۋەردىگارىم بىلەن قەسەمكى، سىلەر چوقۇم تىرىلدۈرىسىلەر، ئاندىن سىلەرگە قىلمىشىڭلاردىن خەۋەر بېرىلىدۇ، بۇ لله قا ئاساندۇر» (7).

بۇ ئايەتلەردىن كېيىن، سۆز ۋەھىينىڭ يورۇقلۇقىغا دەۋەت قىلىنىدۇ:

فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

« ئۇنداقتا (ئى ئىنسانلار!) ﷲ قا، ﷲ نىڭ پەيغەمبىرىگە ۋە بىز نازىل قىلغان نۇرغا (يەنى قۇرئانغا) ئىمان ئېيتىڭلار، ﷲ قىلىۋاتقان ئىشىڭلاردىن تولۇق خەۋەردارىدۇر » (8).

ئىمان ئېيتىش ئىشەنچ قىلىشتۇر. مۇئمىن ئاللاھ قا ئىشەنچ قىلىشى كېرەك. « كىشىگە يەتكەن ھەر قانداق مۇسىبەت پەقەت ﷲ نىڭ ئىزنى بىلەنلا يېتىدۇ » (11). ئەگەر مۇسىبەت يەتسە، سەبىر، يەنى بەرداشلىق بېرىش كېرەك، بۇ مۇسىبەت بەزىدە مال ـ مۇلكىمىز ۋە يېقىنلىرىمىز بولىشى مۇمكىن: « سىلەرنىڭ ماللىرىڭلار، بالىلىرىڭلار (سىلەرگە ﷲ تەرىپىدىن) بىر تۇرلۇك سىناقتۇر » (15).

سۈرە، ھەم « خەيىرلىك قەرز » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان قەرزىي ھەسەنگە، ھەمدە « ئاللاھ يولىدا بىر نەرسە تەمە قىلماستىن ئىقتىساد سەرپ » قىلىش مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئىنفاققا تەشۋىق قىلىش بىلەن ئاخىرلاشقان. بۇ بىر تەڭ بەھرىمان بولۇش چاقىرىق بولۇپ، ياخشى ئاقىۋەتكە ئىگە بولۇشنى ئارزۇ قىلغانلار، مۇۋاپىق شەكىلدە بۇ دۇنياىدىكى ئىمكانلىرىدىن باشقىلار بىلەن تەڭ بەھرىمان بولۇشنى بىلىشى كېرەك.

سۈرە مال – مۇلۇكنىڭ تارقىلىشىنىڭ سىناق ئىكەنلىكىنى ئېپادە قىلغان بىر ئىلاھىي سىرغا كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرۇش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ:

إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ (**17**) عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (**18**)

« ﷲ قا قەرزىي ھەسەنە بەرسەڭلار (يەنى مەمنۇنىيەت بىلەن سەدىقە بەرسەڭلار) ﷲ سىلەرگە ئۇنىڭ (ساۋابىنى) ھەسسىلەپ بېرىدۇ، سىلەرگە مەغپىرەت قىلىدۇ، ﷲ شۇكۇر ئېيتىشقا لايىق تەك زاتتۇر، (ناشۇكۇرلىكنى) جازالاشقا ئالدىراپ كەتمەيدۇ. (ﷲ) غەيبنى ۋە ئاشكارىنى بىلگۈچىدۇر، غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (17ـ 18).

بەقەرە سۈرىسى

سۈرىگە 67 – 73 – ئايەتلىرىدە بايان قىلىنغان قىسسەگە ئاساسەن « كالا » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « بەقەرە » ئىسمى قويۇلغان.

بۇ قىسسە بەنى ئىسرائىل قەۋمى ئىچىدە يۈز بەرگەن جىنايەتچىسى نامەلۇم جىنايەتنى ئېنىقلاش ئۈچۈن قۇربان قىلىنغان كالىنىڭ قىسىسىدۇر. ئەسلىدە بۇ كالا، بەنى ئىسرائىل قەۋمىنىڭ زېھنىگە ئورۇنلىشىپ كەتكەن مىسىر ئىلاھلىرىنى تەمسىل قىلىدۇ. چۈنكى ئاپىس كالىسى ۋە « خوتور » دەپ ئاتالغان بۇ « يەر ئىلاھى »نى تەمسىل قىلغان « كالا » ۋە ئۇنىڭ « موزىيى » بەنى ئىسرائىل قەۋمىنىڭ قەلب تۆرىدىن ئورۇن ئالغان مىسىر ئىلاھلىرىدىن بەزىلىرى ئىدى. بەنى ئىسرائىل قەۋمىدىن قۇربان قىلىش تەلەپ قىلىنغان نەرسە، ئەسلىدە زېھنىدە، دىلىدا مۇھەببەت باغلىغان دۈشمەنلىرىنىڭ بۇ ساختا ئىلاھلىرى ئىدى.

بۇ سۈرە بىر ھەدىسىتە « بەقەرە سۈرىسى » دەپ ئاتالغان (مۇسلىم، مۇسافىرىن، 212). ھەدىسلەرنىڭ لەبزەن ئەمەس، مەنا جەھەتتىن نەقىل قىلىنغانلىقى نەزەردىن ساقىت قىلىنماستىن، بۇ سۈرىگە مەزكۇر ئىسىمنى رەسۇلۇللاھنىڭ قويغانلىق ئېھتىمالى يۇقىرى.

يەنە بىر ھەدىسىتە رەسۇلۇللاھ بۇ سۈرىنى « قۇرئاننىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى (سەناموۋل قۇرئان) » دەپ ئاتىغان (مۇستەدرەك). بۇ ھەدىسىتە « ھەر نەرسىنىڭ بىر چوققىسى بولىدۇ، بەقەرە سۈرىسى قۇرئاننىڭ ئەڭ يۇكسەك چوققىسى » دېگەن.

سۈرە، ھەجىم جەھەتتىن چوڭ ۋە ئۇزۇنلىقى، كۆز قاماشتۇرىدىغان تۈزۈلۈشى، تېما جەھەتتىن رەڭدارلىقى سەۋەبىدىن « فۇستەتۇل قۇرئان »، يەنى « قۇرئان ئۆيى » ياكى « قۇرئان ئۆيى سېلىنغان ماكان » دەپ ئاتالغان.

گەرچە بەقەرە سۈرىسىنىڭ ئايەتلىرى ئۇزۇن بولسىمۇ، ئىچكى رېتىم جەھەتتىن مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەردىن قېلىشمايدۇ. بۇ جەھەتتىن سۈرىنىڭ لىرىكىلىق تۈسى بالاغىتىدىن قېلىشمىغىدەك دەرىجىدە كىشنى ھەيران قالدۇرىدۇ. سۈرىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكىنى، ئىبن ئابدىلبەررنىڭ « ئەل ئىستىئاب » ناملىق ئەسىرىدە بايان قىلغان تۆۋەندىكى ۋەقە ناھايىتى جانلىق ھالدا ئىپادىلەپ بېرىدۇ:

ئۆمەر بىن خەتتاب بىر كۈنى لەبىد بىن رەبىئادىن يېڭى يازغان شېئىرلىرىنى ئوقۇپ بېرىشنى سورايدۇ. لەبىد بىن رەبىئا جاھىلىيەت شائىرلىرىنىڭ ئەڭ مەشھۇرلىرىدىن بىرى بولۇپ، شېئىرى كەبىنىڭ تېمىغا ئېسىلغان ئەڭ چوڭ يەتتە شائىردىن بىرى ئىدى. لەبىد، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بۇ تەلىپىگە بەقەرە سۈرىسىنى ئوقۇش ئارقىلىق جاۋاپ بېرىدۇ. ئۇ بۇ ئارقىلىق ھەسسان بىن سابىتتىن « نېمە ئۈچۈن ياخشى شېئىر ئوقۇيالماس بولۇپ قالدىڭ » دەپ سورالغاندا، « قۇرئاننى كۆرگەندىن كېيىن تىلىم تۇتۇلدى » دەپ جاۋاپ بەرگەنىدەك بىر جاۋاپ بەرگەنىدى. بىزگە يېتىپ كەلگەن مەلۇماتلاردىن، لەبىد ئىمان ئېيتقاندىن كېيىن شېئىر يازمىغانلىقى، ئۇنىڭغا نىسبەت بېرىلگەن بىر بېيىتنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئائىت ئەمەسلىكى مەلۇم بولماقتا.

سۈرىنىڭ 255 – ئايىتى « ئايەتەل كۇرسى » دېگەن ئىسىم بىلەن مەشھۇردۇر. بۇ ئايەت مەزكۇر سۈرىدە بولغانلىقى ئۈچۈن « سۈرەتۇل كۇرسى » دەپمۇ ئاتالغان.

بەقەرە سۈرىسى بىلەن ئالىئىمران سۈرىسى بىر ھەدىسىتە « ئەز زەھرەۋەين (ئىككى گۈل ياكى ئېچىلىش ئالدىدىكى ئىككى ئۆسۈملۈك)» دەپ ئاتالغان. بۇ ئارقىلىق قۇرئان ئاتلىق سۆز جەننىتىدە ئۇنۇپ چىققان ۋە دائىم ئېچىلىپ تۇرغان ئىككى مۇبارەك گۈل ئىكەنلىكى ئىما قىلىنغان بولسا كېرەك.

بەقەرە سۈرىسى قۇرئاننىڭ ئەڭ ئۇزۇن سۈرىسى بولۇپ، ھەم ئايەت سانى، ھەم مۇسھاپتا ئىگىلىگەن بەت سانى جەھەتتىن ئېغىر سالماقنى تۇتىدۇ. سۈرە 286 ئايەتتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۆلچەملىك بېسىلغان مۇسھابلاردە 50 بەتنى ئىگىلەيدۇ. بۇ تەخمىنەن قۇرئاننىڭ ئون ئىككىدەن بىرىگە توغرا كېلىدۇ. قۇرئاندا بەقەرە، ئالىئىمران، نىسا، مائىدە، ئەنئام، ئەئراف، ئەنفالۋە تەۋبە سۈرىسىدىن ئىبارەت يەتتە ئۇزۇن سۈرە بار. سائىد بىن جۇبەير ئەنفال سۈرىسىنىڭ ئورنىغا يۇنۇس سۈرىسىنى قويىدۇ. بەقەرە سۈرىسى ھەجىم جەھەتتىنلا قۇرئاندىكى ئەڭ ئۇزۇن سۈرە بولۇپلا قالماستىن، نازىل بولۇش ۋاقتى جەھەتتىنمۇ ئەڭ ئۇزۇن ۋاقىتتا نازىل

بولغان سۈرىدۇر. تولۇق نازىل بولغان مۇددىتى ھەققىدە ھەر خىل قاراشلار مەۋجۇت بولۇپ، شۇنداقتىمۇ بەش – ئون يىلغا يېيىلغان ۋاقىت ئىچىدە تاماملانغان. ئەگەر قۇرئاندا ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان ئايەتنىڭ، بۇ سۈرىنىڭ 281 – ئايىتى ئىكەنلىكىنى ۋەياكى ئۆسۈم بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان 275 – 280 – ئايەتلەر ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرگۈچىلەرنىڭ قارىشى توغرا بولسا، سۈرىنىڭ نازىل بولۇش مۇددىتى مەدىنىدىكى 10 يىللىق دەۋرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

سۈرە ھەجىم جەھەتتىن چوڭ بولۇش بىلەن بىرگە، قۇرئاندىكى سۈرىلەر ئىچىدە، ئۆز ئىچىگە ئالغان تېما رەڭدارلىقى جەھەتتىنمۇ بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

بەقەرە سۈرىسى ھىجرەتنىڭ بىرىنچى يىلى نازىل بولۇشقا باشلىغان. روزا تۇتۇشنى پەرز قىلغان ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، روزا پەرز قىلىنىشتىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولماقتا. ھەزرىتى ئائىشە، بۇ سۈرە نازىل بولغان مەزگىلدە رەسۇلۇللاھنىڭ ئۆيىدە ئىكەنلىكىنى ئېيتقان. مەككىدىكى ۋاقىتدا ھەزرىتى ئائىشەنىڭ رەسۇلۇللاھ بىلەن چاي ئىچكۈزۈلگەنلىكى، ھىجرەتنىڭ بىرىنچى يىلى شەۋۋال ئېيىدىن باشلاپ رەسۇلۇللاھ بىلەن مەدىنىدە توققۇز يىل بىرگە ياشىغانلىقى ھەممىزگە مەلۇم. ھەزرىتى ئائىشەنىڭ بۇ گۇۋاھلىقىمۇ، مەزكۇر سۈرىنىڭ ھىجرەتنىڭ بىرىنچى يىلىدا نازىل بولۇشقا باشلىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

بەقەرە سۈرىسىنى مەدىنىدە نازىل بولغان تۇنجى سۈرە دەپ قارايدىغانلار مۇتلەق كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدۇ. سۈرىنىڭ نازىل بولۇش مۇددىتى ئەڭ ئاز دېگەندىمۇ بەش يىل داۋاملاشقان. بۇ مۇددەتنى ئالتە، ھەتتا ھەجگە مۇناسىۋەتلىك ئايەتلىرىگە ئاساسەن سەككىز يىلغا چىقىرىشىمۇ مۇمكىن. ئىبن ئاببباستىن نەقىل قىلىنغان ئىككى رىۋايەتتىن بىرسىدە، سۈرىنىڭ 281 – ئايىتى قۇرئاننىڭ ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان ئايىتى بولۇپ، ۋىدا ھەججىدە قۇربان ھېيىتىنىڭ بىرىنچى كۈنى نازىل بولغان.

ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە87 – ئورۇندا، مۇتەففىفىن – ئەنفال سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدىمۇ مۇتەففىفىن – ئەنفال سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان بولۇپ، 84 – ئورۇنغا يەرلەشتۈرۈلگەن. ئىمام جافەر تەرتىۋىدە يۇقىرىدىكى سۈرىلەر ئارىسىدا 86 – ئورۇنغا تىزىلغان. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە مۇتەففىفىن – ئەنفال سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ يەر ئالدىنقى سۈرە نەزەردە تۇتۇلغاندا توغرا ئەمەستەك تۇرىدۇ. تەغابۇن – ئەنفال ئارىسى ھازىرچە بۇ سۈرە ئۈچۈن مۇۋاپىق بولسا كېرەك.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسىنى تۆۋەندىكى بەش نوقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1. ئېتىقاد
2. سەممىيەت
3. ئىبادەت
4. نۇبۇۋۋەت
5. يەھۇدىيلىشىش

ئى هدايەت تەلەپ قىلغۇچى – مانا بۇ كىتاب سەن تىلىگەن هدايەتتۇر!

بۇ سۈرىنىڭ ئالدىنقى ئايىتى خۇددى فاتىهەدىكى « بىزنى توغرا يولغا باشلىغىن » دېگەن دۇئانىڭ جاۋابىغا ئوخشايدۇ. يەنى بەندىنىڭ ئاللاھ قا قىلغان هدايەت تىلىكىگە، ئاللاھ بۇ سۈرىنىڭ باشلىنىشىدا مۇنداق جاۋاپ بەرمەكتە:

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ

« ئۆزىدە هېچقانداق شۈبهە بولمىغان بۇ كىتابتا (يەنى قۇرئان)، تەقۋادارلارغا يېتەكچىدۇر » (2).

بۇ ئارقىلىق خۇددى، ئى بەندەم سەن هدايەت تىلەۋاتامسەن؟ مانا بۇ قۇرئان سېنىڭ دۇئايىڭغا بېرىلگەن جاۋاپتۇر، هدايەتنىڭ دەل ئۆزىدۇر. ئىلاهى بىر يېتەكچىدۇر. بۇ يېتەكچى هەمراهلىقىدا هايات سەپىرىڭنى داۋاملاشتۇر. ئەگەر مۇشۇنداق قىلساڭ، يولنىڭ ئاخىرىدا جەننەت ئىشىكىگە يېتىپ بارىسەن. ئەگەر ئۇنداق قىلمىساڭ، زىيان تارتىسەن، زالالەتكە چۈشىسەن. يولنى ئاداشتۇرۇپ قويغانلار جەننەتكە بارالمايدۇ. جەننەتكە يېتىپ بارالماسلىق، جەهەننەمگە كىرىش دېگەنلىكتۇر. دېمىسىمۇ بىر ئۇچى جەننەتكە تۇتاشمىغان بىر يولمۇ ۋە سەپەرمۇ جەهەننەمنىڭ بىر قىسمىدۇر، دېمەكتە.

قولىدا قۇرئاندىن ئىبارەت بىر هدايەت يېتەكچىسى تۇرۇپ، باشقا يەرلەردىن هدايەت ئىزدىگۈچى، ياكى قولىدا تۇتقان قۇرئاننىڭ هدايەت تىلىكىگە ئىجاۋەت قىلىنغان جاۋاپ ئىكەنلىكىنى كۆرمىگەن ۋە يەنە ئاللاھ تىن هدايەت تىلەۋاتقانلارنىڭ هالى، خۇددى سۈپىسۈزۈك بۇلاقنىڭ بويىدا تۇرۇپ ئۇسسۇزلىقتىن چاڭقاپ كەتكەن كىشىنىڭ هالىغا ئوخشايدۇ. بۇنداق قىلغۇچى ياكى هدايەت تەلەپ قىلغاندەك قىلىپ چىن دىلىدىن هدايەت تىلىمەيۋاتقان ۋەياكى نېمە تىلەۋاتقانلىقىنى بىلمەي تىلەۋاتقان، ياكى تىلەكتە سەممىي بولمىغان ۋەياكى تىلەۋاتقان نەرسىسىنىڭ ماهىيىتىدىن بىخەۋەر بولسا كېرەك. بۇ ئېهتىماللارنىڭ هەر بىرى، بىر – بىرىدىن خەتەرلىك.

فاتىهە بىلەن بەقەرە سۈرىسى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت، هدايەت تەلىپى ۋە بۇ تەلەپنىڭ ئىجاۋىتى بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. ئىككى سۈرە ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت نوقتىلىرىدىن يەنە بىرسى، فاتىهە سۈرىسىنىڭ ئاخىرىدىكى « غەزەپىڭگە ئۇچىرىغانلارنىڭ يولى »نىڭ قايسى يول ئىكەنلىكى بەقەرە سۈرىسىدە كۆرسىتىپ بېرىلگەن. غەزەپكە ئۇچىرىغانلارنىڭ يولىدىن ماڭماسلىق ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ يولىنى بىلىش لازىم. قۇرئان مانا بۇ مەلۇماتنى بەقەرە سۈرىسىدە بايان قىلىدۇ. ۋەهىينى يەتكۈزۈش ئامانىتى تاپشۇرۇلغان بەنى ئىسرائىلنىڭ يەهۇدىيلىشىشى، غەزەپكە ئۇچىرىغانلارنىڭ يولىغا مۇناسىۋەتلىك بىر ئىبرەت هېكايىسىدۇر.

قۇرئاننىڭ ئەڭ ئۇزۇن سۈرىلىرىدىن بىرسى بەقەرە سۈرىسى بولۇپ، قۇرئاننىڭ كىچىك كۆزنىكىگە ئوخشايدۇ. مۇسهابتا نېمە ئۈچۈن فاتىهەدىن كېيىن بۇ سۈرىنىڭ تىزىلغانلىقى هەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق. بەزىلەر مۇسهابتىكى تەرتىپنىڭ ئۇزۇندىن قىسقىغا قاراپ تىزىلغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن. لېكىن بۇنى هەر سۈرە تەستىقلىمايدۇ. بىزنىڭچە، فاتىهە سۈرىسىدىن كېيىنلا بەقەرە سۈرىسىنىڭ تىزىلىشى، ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇن سەۋەبىدىن بولسا كېرەك. 286 ئايەتلىك بۇ سۈرىنىڭ 116 ئايىتى بەنى ئىسرائىلنىڭ يەهۇدىيلىشىش

جەریانىغا ئايرىلغان بولۇپ، بۇ ئۈممەتنى كۆتۈپ تۇرغان ئەڭ چوڭ خەتەرنىڭ بۇ ئىكەنلىكىگە كىشىنىڭ دىققەت نەزرىنى ئاغدۇرىدۇ. 6 ۋە 7 – ئايەتلەردىن هېسابقا ئالمىغاندا، پۈتۈنلەي ئىمان ئېيتقان ياكى ئىمان ئېيتقاندەك كۆرۈنگەنلەرگە خىتاب قىلىدۇ.

مۇئمىنلەرگە مۇناسىۋەتلىك 5، كاپىرلارغا مۇناسىۋەتلىك 2، مۇناپىقلارغا مۇناسىۋەتلىك 22 ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالغان. بۇ تەقسىمات هەققەتەن چوڭقۇر مەنىگە. سۈرىنىڭ باشلىنىشىدا يەر ئالغان مۇئمىنلەرگە مۇناسىۋەتلىك بەش ئايەتلىك بۆلەك، هىدايەت يېتەكچىسى سۈپىتىدە قۇرئاننى ئىشارەت قىلىپ سۆز باشلايدۇ. بۇ بۆلەكتە ئىمان ۋە ئەمەل بىرلىكتە تىلغا ئېلىنىدۇ. غەيبىكە ۋە ئاخىرەتكە ئىمان بىلەن نامازنى ۋە ئىنفاق يانمۇ – يان قويۇلغان هالدا تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، بۇلار هىدايەت ئۈستىدە بولۇشنىڭ شەرتىدۇر. نىجادلىقا ئېرىشىش هىدايەتكە ئېرىشكۈچىلەرنىڭ هەققىدۇر.

دەسلەپكى بەش ئايەتتىن كېيىن كاپىرلار هەققىدە ئىككى ئايەت كېلىدۇ. بۇ ئايەتلەر ئىشارەت قىلغان كاپىرلار، ئىمان دەۋىتىگە قەتئىيلىك بىلەن رەت جاۋابى بەرگەن كاپىرلاردۇر. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ قەلبى مۆهۈرلەنگەن. چۈنكى ئۇلار ئىنكار قىلىشنى ئادەتتىگە ئايلاندۇرىۋالغاندى. ئەگەر قىيامەتكىچە ئۆمرى بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ قىيامەتكىچە ئىنكار قىلىشتا چىڭ تۇرىدىغانلىقى ئېنىق. بۇ سەۋەپتىن ئۇلارنىڭ قەلبلىرى، جىنايىتىنىڭ دەللىلى سۈپىتىدە ئېچىلىدىغان قىيامەتكىچە مۆهۈرلەنگەن.

ئۇنىڭدىن كېيىن مۇناپىقلارغا مۇناسىۋەتلىك 22 ئايەتلىك بىر بۆلەك بايان قىلىنغان. كاپىرلار هەققىدە ئىككى ئايەت، ئەمما مۇناپىقلار هەققىدە 22 ئايەتنىڭ كېلىشى هەققەتەن كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بۇ ئايەتلەردە مۇناپىقلارنىڭ خاراكتېرى بايان قىلىنغان. ئاساسەن دەسلەپكى مەزگىلدىكى ۋەهىي مۇهاتابلىرى ئارىسىدىكى مۇناپىقلار ئارقىلىق، بارلىق دەۋرلەردىكى مۇناپىقلار تەسۋىرلەنگەن.

تەۋبە بىلەن ئادەم، هەسەت بىلەن شەيتان بولۇش

سۈرىنىڭ 30 – 39 – ئايەتلىرى ئارىسىدا ئادەم – ئىبلىس قىسسىسى بايان قىلىنغان. قىسسىنىڭ باش قەهرىمان بولغان ئادەم گۈناهىنى ئېتىراپ قىلىپ ئادەم بولۇشنىڭ؛ ئىبلىس گۈناهىدا چىڭ تۇرۇپ شەيتان بولۇشنىڭ سىمۋولىدۇر. قىسسىدە ئادەم ۋە شەيتان ئارقىلىق، خاتالىقنى بىلىش ۋە خاتالىقىدا چىڭ تۇرۇش ئاساسىي تېما قىلىنغان. بۇ قىسسە ئارقىلىق، ئاللاه ئىنساندىن خاتالىق ئۆتكۈزمەسلىكنى تەلەپ قىلمايۋاتىدۇ. چۈنكى ئادەمنىڭ ئۆتكۈنچى جەننىتىدىمۇ ئېمتىهان قىلىنغان بىر دەرەخ بولغان يەردە، جەننەت بولمىغان دۇنيادا هايات باشتىن ئاياغ ئېمتىهان « دەرەخلىرى » بىلەن تولۇپ تاشقاندۇر، دېمەكتە. ئادەم، ئىنسانغا؛ يېقىنلىشىش چەكلەنگەن دەرەخ، ئاللاه ئىنسان ئۈچۈن بەلگىلىگەن چەك – چېگراغا؛ شەيتان، ئىنساننىڭ ئازدۇرغۇچى نەپسى – خاهىشىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. بۇ قىسسە ئارقىلىق تەۋبە يولىنىڭ هەر دائىم ئوچۇق ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت خوشخەۋەر بېرىلمەكتە. ئاللاه ئىنساندىن خاتالىق سادىر قىلماسلىقنى كۈتمەيدۇ. ئەكسىچە، ئىنساندىن خاتالىقنى ئېتىراپ قىلىپ، مەغپىرەت تىلەشكە يۈزلىنىشنى كۈتمەكتە.

سۇرىدە ئادەم – ئىبلىس قىسىسىدىن كېيىن بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش جەريانى بايان قىلىندۇ. بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش جەريانى بىلەن ئۇنىڭ ئالدىدا تىلغا ئېلىنغان ئادەم – ئىبلىس قىسىسى ئارىسىدا بۇ ئاستە بىر مۇناسىۋەت بار. ئىبلىس ئادەمگە قانداق ھەسەت قىلغان بولسا، مەدىنىدىكى يەھۇدىيلارمۇ رەسۇلۇللاھقا شۇنداق ھەسەت قىلغاندى. ئىبلىس ھەسەت قىلىشىنىڭ سەۋەبىنى « مەن ئۇنىڭدىن ئۈستۈن » دەپ كۆرسەتكەندەك، يەھۇدىيلارمۇ مانا شۇنداق بىر سەۋەپ بىلەن رەسۇلۇللاھقا ھەسەت قىلغاندى. ئىبلىس ئاللاھ نىڭ رەھمىتىدىن يىراق قىلىنىش بەدىلىگە ئادەمگە سەجدە قىلماسلىقتا چىڭ تۇرغاندەك، يەھۇدىيلارمۇ ئاللاھ نىڭ غەزىپىگە دۇچار بولۇش بەدىلىگە رەسۇلۇللاھقا ئىمان ئېيتمىغاندى. ئاللاھ، خۇددى ئېلىپىنىتلىق كېلىپ چىقىش جەھەتتىن توپىدىن ياراتقان ئادەمنى، ئوتتىن ياراتقان شەيتاندىن ئۈستۈن تۇتقاندەك، مۇئمىنلەر ئىچىدىن تاللىغان يېتىم مۇھەممەدنىمۇ، ئۆزلىرىنى « تاللانغان مىللەت » ۋە « ئاللاھ نىڭ ئوغۇللىرى ۋە ياخشى كۆرگەن بەندىلىرى » (تەۋبە، ئاللاھ نى بۇ تۆھمەتلەردىن پاك دەپ بىلىمىز) دەپ داۋا قىلغان يەھۇدىيلاردىن ئۈستۈن قىلغاندى.

بەقەرە سۇرىسىنىڭ 8 – ئايىتىدىن باشلىنىپ، ئادەم – ئىبلىس قىسىسى باشلانغان 30 – ئايەتكىچە بولغان ئارىلىقتا تىلغا ئېلىنغان نىفاق ۋە مۇناپىقلىق مەسىلىسى، ئاساسەن ئادەم – ئىبلىس قىسىسى ۋە يەھۇدىيلەشكەن بەنى ئىسرائىل قىسىسلىرى بىلەن بۇ ئاستە مۇناسىۋەتلىك. بەقەرە سۇرىسىنىڭ بېشىدا تىلغا ئېلىنغان مۇناپىقلارنىڭ، يەھۇدىيلارنىڭ مۇناپىقلىرى بولۇش ئېھتىمالى كۈچلۈك. بىزگىچە يېتىپ كەلگەن نۇزۇل سەۋەبىگە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەرمۇ بۇنى تەستىقلايدۇ. چۈنكى بۇ ئايەتلەر نازىل بولغان مەزگىل، ھىجرەتتىن ئۈزۈن ئۆتمىگەن ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ. رەسۇلۇللاھ بىلەن مەدىنىدىكى يەھۇدىي قەبىلىلىرى ئارىسىدا « ۋەسقە » ئەھدنامىسى تۈزۈلگەندى. بۇ ۋەسقە بىر خىل « ھۇجۇم قىلىشماسلىق » كېلىشىمى ھېسابلىناتتى. يەھۇدىيلار قاراملىق قىلىپ بۇ ئەھدنى بۇزۇشنى خالىمايتتى. لېكىن، سامانىنىڭ تېگىدىن سۇ يۇگۇرتۇپ، مۇھەممەدى دەۋەتكە قارشى چىقىشتىن يانمىغان بولۇپ، بۇ قىلمىشى دەل مۇناپىقلىق ئىدى.

بەقەرە سۇرىسى، مۇناپىقلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۆلىكى ئارقىلىق بۇ نىفاقنى پاش قىلىدۇ. بەقەرە سۇرىسى يەھۇدىي مۇناپىقلىرىنىڭ ئالدىغا ئادەم – ئىبلىس قىسىسى ئارقىلىق، يا تەۋبە قىلىپ ئادەمگە ئوخشاش ئادەم بولۇش، ياكى نىفاقلىرىدا چىڭ تۇرۇپ شەيتان بولۇشتىن ئىبارەت ئىككى تاللاشنى قويىدۇ.

سۇرىدە قىسىسلىرى بايان قىلىنغان ئادەم ۋە مۇسا ئارىسىدا ئورتاق بىر نوقتا بار. يەنى، ئادەم ئىلاھى چەكلىمىنى دەپسەندە قىلىپ گۇناھ ئۆتكۈزىدۇ ۋە تەۋبە قىلىپ يوقۇتۇپ قويغان جەننىتنى قايتىدىن تاپىدۇ. مۇسا بىر قازا سەۋەبىدىن جىنايەت سادىر قىلىدۇ ۋە تەۋبىسى ئۇنىڭغا بىر « يەدى بەيزا (نۇرلۇق قول) » نى بەخش ئېتىدۇ.

بەقەرە سۇرىسىنىڭ ئاساسىي تېمىسى – يەھۇدىيلەشمەكلار!

ئادەم – ئىبلىس قىسسىسى ئاخىرلاشقان 40 – ئايەتتە تۈيۈقسىز شۇ خىتاب ئالدىمىزغا چىقىدۇ: « ئى بەنى ئىسرائىل! ». بۇ خىتاب بىرىلگەن ئايەتتە ئۇلارغا قارىتا تۆۋەندىكى ئەسكەرتىش تىلغا ئېلىنغان:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

« ئى ئىسرائىل ئەۋلادى! ئۆز ۋاقتىدا مېنىڭ سىلەرگە بەرگەن نېمىتىمنى ياد ئېتىڭلار، ماڭا بەرگەن ۋەدەڭلارغا ۋاپا قىلىڭلار، مەنمۇ سىلەرگە قىلغان ۋەدەمگە ۋاپا قىلىمەن، مەندىنلا قورقۇڭلار » (40).

« ئى بەنى ئىسرائىل! » دېگەن خىتاب بىلەن باشلىغان ۋە قىلغان خاتالىقلىرى بىرمۇ – بىر يۈزىگە سېلىنغان ئايەتلەرنىڭ مۇھاتابلىرى ئۆلۈپ تۈگىگەن، تارىخقا تېما بولغان بەنى ئىسرائىل ئەمەس. دەل ۋەھيي نازىل بولۇۋاتقان مەزگىلدە ياشاۋاتقان يەھۇدىيلاردۇر. قۇرئان ھېچقانداق ئېتىراز قىلماستىن، ھېچقانداق ئىزدەنمەستىن ئەجدادلىرىنىڭ ئىزىدىن ماڭغان يەھۇدىيلارنىڭ، ئەجدادلىرىنىڭ خاتالىقىغا ھەمتاۋاق بولغانلىقىنى بايان قىلماقتا. ئۇلارنى، نەچچە ئەسىردىن بۇيان نەسىلدىن نەسىلگە يەتكۈزۈپ كەلگەن خاتالىقلىرىنىڭ باش جىنايەتچىسى دەپ ئەيىپلىمەكتە. ئۇلارمۇ بۇ ئەيىپلەشكە قارىتا ھېچقانداق بىر ئېتىراز بىلدۈرەلمىگەن. تارىخ مەدىنە يەھۇدىيلىرىنىڭ « ئۇلار ئەجدادلىرىمىزنىڭ قىلغان ئىشى ئىدى، بىز شۇ ياكى بۇ نوقتىدا ئۇلارغا قوشۇلمايمىز » دېگەندەك بىر ئېتىرازنى قەيت قىلمىغان.

بۇ بۆلەكتە مۇسۇلمان بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش جەريانى بايان قىلىنىدۇ. بۇ ئارقىلىق، ئى ئۈممەتى مۇھەممەد! يەھۇدىيلىشىش پەقەت ئىبرانى مىللىتىگە خاس ئىللەت ئەمەس. ئەگەر سىلەرمۇ ئۇلارنىڭ قىلغانلىرىنى قىلساڭلار، سىلەرمۇ ئۇلارغا ئوخشاش بولىسىلەر. ئەگەر يەھۇدىيلىشىشنى خالىمىساڭلار، ئۇلارنى يەھۇدىيلەشتۈرگەن خۇسۇسلاردىن ھەزەر ئەيلەڭلار، دېيىلمەكتە.

بۇ خۇسۇسلارنى، بەقەرە سۈرىسىنىڭ 40 – ئايىتىدىن باشلاپ، 116 – ئايىت ۋە داۋامىدىكى بۆلەكتە يىغىنچاقلىغان نوقتىلار تۆۋەندىكىچە:

1. ئاللاھ قا بەرگەن ۋەدىسىدە تۇرمىدى، ھەر قېتىم ۋەدىسىدىن يېنىۋالدى (40، 64).
2. ئاللاھ نىڭ ئايەتلىرىنى دۇنيالىق مەنپەئەتكە تېگىشىۋەتتى، دىننى مۇراسىمغا ئايلاندۇرۇپ، شەكىلگە مەھكۇم قىلىپ قويدى (41، 177).
3. ھەقنى باتىل بىلەن ئارىلاشتۇرىۋەتتى (42).
4. ئىبادەتلەرنى ئەسلى مەقسىتىدىن يىراقلاشتۇرۇپ، بۇرمىلىۋەتتى (43).
5. ئېرىشكەنلىرىنى تەڭ بەھرىمان بولۇشقا بۇيرۇلغان بولسىمۇ، بۇنىڭغا ئەمەل قىلمىدى (43).
6. ئاللاھ نىڭ ئەمرىگە بويسۇنمىدى، چەكلىمىلىرىنى دەپسەندە قىلدى (43، 65).
7. باشقىلارغا پەزىلەتلىك بولۇشنى تەۋسىيە قىلىپ، ئۆزلىرى تەرك قىلدى (44).
8. ئەقلىنى ئىشلەتمىدى (44).

9. ئاللاھ بەرگەن نېمەتلەرگە قارىتا تۈزكورلۇق قىلدى (47).
10. ئاللاھ نىڭ نەزىردە ئالاھىدە ئورنى بارلىقى خاتا چۈشەنچىسى بىلىن غەپلەتكە چۈمدى (48، 80).
11. دۈشمەنلىرىگە، ئۇلارنىڭ ئىلاھلىرىغا رىشتە باغلىغىدەك دەرىجىدە ھەۋەس قىلىشتى (54، 92).
12. ئاللاھ نى يارىدىمى ۋە مۆجىزىلىرى بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، بۇنىڭغا قانائەت قىلماستىن، كۆزى بىلەن كۆرمەكچى بولدى (55).
13. مەن ۋە سەلۋا قاتارلىق نېمەتلەرگە تۈزكورلۇق قىلىپ، ئۆز نەپسىگە زۇلۇم قىلدى (57).
14. ھەققەتنى كەلىملەرگە، كەلىملەرنى سۆز ئوينىغا قۇربان قىلىۋەتكەنىدى (59).
15. ياشىغان ماكانلاردا دائىم پاسات، ئۇرۇش، مالىمانچىلىق ۋە پىتنە تېرىپ تۇرغان (60).
16. ئىمان ۋە ھۆرلۈكنى، پىياز ۋە سامساققا ساتىدىغان دەرىجىدە قارىغا دۇم چۈشكەنىدى (61).
17. ئاللاھ مۇسىبەتلەر ۋە نېمەتلەر ئارقىلىق بەرگەن بىشارەتلىرىگە كۆزىنى يۇمۇۋالغان، ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولغانىدى (61).
18. ئۆزلىرىگە ھەقنى يەتكۈزگەن پەيغەمبەرلەرنى يالغانغا چىقارغان، ھاقارەتلىگەن، ئەزىيەت يەتكۈزگەن، ئۆلتۈرگەنىدى (61، 87).
19. ئىلاھىي ئەمرلەرنى مەقسەتلىرىگە ئاساسەن ئادا قىلىشنىڭ ئورنىغا، تەپسىلاتلىرى بىلەن ئاۋارە بولۇپ، ئۆزىگە قېيىنلاشتۇرىۋالغانىدى (67 – 74).
20. ئادالەتنى ھەممە كىشىگە ئوخشاش ئىجرا قىلىشنىڭ ئورنىغا، كىشىگە قاراپ مۇئامىلە قىلغانىدى (72، 178).
21. ئاللاھ نىڭ كالامىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۆزگەرتىۋەتكەنىدى (75).
22. مۇناپىقلىقنى دىنغا ئايلاندۇرىۋالغان (76).
23. ئاللاھ نىڭ كىتابىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، ئۆزلىرى يېزىۋالغان كىتابلارنى ئاللاھ نىڭ كىتابىدىن ئۈستۈن تۇتقان ۋە ئاللاھ نىڭ كىتابىغا قىلىشقا تېگىشلىك مۇئامىلىنى بۇ كىتابلارغا كۆرسەتكەن (79).
24. ئىچكى ئىختىلاپنى تەپرىقىغە، تەپرىقىنى قان داۋاسىغا ئايلاندۇرۇپ، بىر – بىرىنىڭ كىكىردىكىنى سىققان (84).
25. دوستلىرىغا دۈشمەندەك مۇئامىلە قىلىپ، نەپرەتلىرىنى ئۆز كىشىلىرىنىڭ ئۈستىگە ياغدۇرغانىدى (85).
26. ئۆزلىرىنىڭ ئېتىقادى ئاساسلىرىنى تەستىقلىغان بىر ۋەھىي كەلگەندە، ئېرىقچىلىق قىلىپ ئۇنى ئىنكار قىلدى (89، 91).
27. ھەققەتنى قىزغاندى، ئۆزلىرىگە كەلمىگەن ھەققەتكە دۈشمەن بولدى (90).
28. شەخسىيىتىنى ساتتى (90، 102).

29. « ئاللاھ تەرىپىدىن نازىل قىلغانغا ئىمان ئېيتىڭلار » دېيىلگەندە، « بىز پەقەت ئۆزىمىزگە نازىل قىلىنغانغا ئىشىنىمىز » دېيىشتى (91).

30. ۋەھىينى ھاياتىڭلارغا تەدبىقلاڭلار دېيىلگەندە، تاشقى جەھەتتىن ئىتائەت قىلغاندەك كۆرۈنۈپ، قەلبى جەھەتتىن قارشى چىقتىلار (93).

31. باشتا ئېتىقادى بۇزۇلدى، ئاندىن ئەمەللىرى بۇزۇلدى (93).

32. ئاخىرەتتە ئۆزلىرىگە ئالاھىدە مۇئامىلە قىلىنىدىغانلىقى خام خىيالىغا پاتتى (94).

33. دۇنياغا بېرىلىپ كېتىشتى، دۇنيا ھاياتىغا ھەددىدىن زىيادە بىر رىشتە بىلەن باغلاندى (96).

34. پەقەت ئۆزى ئىچىدىن چىقمىغان ھەزرىتى مۇھەممەدكىلا ئەمەس، ھەتتا ئۇنىڭغا ۋەھيي ئېلىپ كەلگەن جىبرىئىلغىمۇ دۇشمەن بولۇشتى (98).

35. ھەزرىتى مۇساغا كەلگەن ۋەھىينىڭ ئەڭ يېڭى شەكلى بولغان قۇرئان ۋەھىيدىن يۈز ئۆرىدى (101).

36. پەيغەمبەرلىرىگە ۋە ياخشىلارغا قارىتا تارىخ بويىنچە ھەر خىل تەشكىللىك ھىيلە – نەيرەڭ، توزاق، سۈيقەست، سېھىر ۋە ئەپسۇن قىلىش بىلەن ئاۋارە بولدى (102).

37. كەلىمىلەرنى ئۆزگەرتىۋەتتى، سۆزنى ئۇياقتا ئۆرۈپ، بۇ ياقتا چۆرۈپ، تىلنى بۇزۇپ تاشلىدى (104).

38. قۇۋۇلۇق قىلغان بولسىمۇ، ئىماننى بېرىپ ئورنىغا كۈپۈرنى سېتىۋالغاندى (108).

39. ئۆزلىرى ئىنكار قىلىش بىلەن كۈپايىلىنىپ قالماي، يەنە مۇئمىنلەرنىمۇ ئازدۇرۇشقا ئۇرۇنغاندى (109).

40. يەھۇدىي بولمىغانلار جەننەتكە كىرەلمەيدۇ دېگەن سەپسەتىسى بىلەن، ھەققەتكە مەنسۇپ بولۇشنىڭ ئورنىغا، جامائەتكە مەنسۇپ بولۇشنىڭ ھەققەتنىڭ ئۆلچىمى قىلىۋالدى (111).

سۈرىدە مۇسۇلمان بەنى ئىسرائىلنىڭ قانداق قىلىپ يەھۇدىيلەشكەنلىكىنى تەپسىلاتى بىلەن ۋە تارىخى مىساللىرى بىلەن بايان قىلىنىۋېتىپ، بىردىنلا تېما باشقا بىر مەسىلىگە يۆتكىلىدۇ. 122 – ئايەتتىن باشلاپ ئەسلى تېمىغا قايتىدۇ. لېكىن، 108 – 121 – ئايەتلەر ئارىسىدىكى بۆلەك بىر تېمىدىن چەتنىگەن بىر پاراگراف بولۇپ، بۇ خۇددى يەھۇدىيلار ھەققىدىكى بارلىق بايانلار ئارقىلىق « قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا » دېگەنلىكتۇر. يەنى، ھەزرىتى مۇسانىڭ يەھۇدىيلەشكەن ئۇممىتى ھەققىدە توختالغاندا، ئەسلى مەقسەت ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئۇممىتىگە « ئاگاھ بولۇڭلار، يەھۇدىيلەشمەڭلار! » دېيىش ئىدى. يەھۇدىيلار ھەققىدە توختالغان ئىككى بۆلەك ئارىسىغا قىستۇرۇلغان ۋە مۇھاتابى بىۋاستە ھالدا ئۇممەتنى مۇھەممەد بولغان ئارا بۆلەكنىڭ تۇنجى ئايىتى تۆۋەندىكىچە:

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

« ئۇلار (يەنى يەھۇدىيلار) ئىلگىرى مۇسادىن تەلەپ قىلغان نەرسىلەرنى، سىلەرمۇ پەيغەمبىرىڭلاردىن تەلەپ قىلۋاتامسىلەر؟ كىمكى ئىماننى كۇفرىغا تېگىشسە، ئۇ ھەقىقەتەن توغرا يولدىن ئازغان بولىدۇ » (108).

ئاندىن سۆز يەھۇدىيلار بىلەن خىرىستىيانلار ئارىسىدىكى مۇنازىرىغا كېلىدۇ (113 ۋە داۋامى). بۇ ده – تالاشتا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ « ھەقىقەت »نىڭ ئورنىغا جامائىتىنى قويغانلىقى ئىما قىلىنىدۇ. ھەقىقەتنى ئىسىملارغا، نەسەپلەرگە، دىن گۇرۇپپىلىرىغا خاس قىلۋالغىلى بولمايدىغانلىقىنى تۆۋەندىكى ئايەت مۇنداق بايان قىلىدۇ:

وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

سەن يەھۇدىيلار ۋە ناسارالارنىڭ دىنىغا كىرمىگىچە ئۇلار سەندىن ھەرگىزمۇ رازى بولمايدۇ.

ئۇلارغا ئېيتقىنكى، « توغرا يول پەقەت الله نىڭ يولىدۇر ».

ساڭا كەلگەن (مۇتلەق ھەقىقەتنىڭ) ئىلىمدىن كېيىن، ئەگەر سەن ئۇلارنىڭ نەپسى خاھىشلىرىغا ئەگىشىدىغان بولساڭ، سېنى الله نىڭ ئازابىدىن قۇتقۇزىدىغان ھېچقانداق دوستمۇ بولمايدۇ، مەددىتكارمۇ بولمايدۇ (120).

بۇ ئايەتتىن كېيىن كەلگەن ئايەت، بىر ئېتىقادقا مەنسۇپ بولغۇچىلار ئىچىدە ياخشىلارنىڭمۇ، ناچارلارنىڭمۇ بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى بايان قىلىدۇ. قۇرئان ھەممىنى قارا – قويۇق بىر تاياقتا ھەيدەيدىغان ۋە ئومۇمىيلاشتۇرىۋالىدىغان بىر تىل ئۇسلۇبنى رەت قىلىدۇ. قۇرئان ھەممىنى بىراقلا سۈپۈرۈپ تاشلىۋەتمەيدۇ ياكى ھەممىدىن بىراقلا سۈپۈرۈپ ئالمايدۇ. دائىم تاسقاپ تاللايدىغان ۋە ئاق – قارىنى پەرق ئېتىپ ئايرىيدىغان بىر ئەقىل بەرپا قىلىدۇ. بۇ ئايەتمۇ دەل بۇلاردىن بىرسى. 122 – ئايەت بىلەن سۆز ئەسلىدىكى تېمىغا، يەنى بەنى ئىسرائىل ھەققىدىكى بايانلارغا قايتىدۇ. لېكىن ئارقىدىنلا ھەزرىتى ئىبراھىم بىلەن داۋاملىشىدۇ. چۈنكى يەھۇدىيلارمۇ، مۇشرىكلارمۇ ھەزرىتى ئىبراھىمنى سۈيىئىستىمال قىلىۋاتقان بولۇپ، ئۇنىڭ ئېتىقاد نوقتىسىدىن ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادى ئىكەنلىكىنى داۋا قىلىپ، ئۆزىنى ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ دىنىغا نىسبەت قىلىۋاتقانىدى. قۇرئان دەل بۇ نوقتىدا يەھۇدىيلارنى جان يېرىدىن تۇتۇپ، قىبلىنىڭ قۇددۇستىن كەبىگە ئۆزگەرتىلىشىنى ئىما قىلىپ، كەبىنى ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ قايتىدىن بىنا قىلىشىنى بايان قىلىدۇ (125 – 129). ئاندىن ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ۋە ھەزرىتى ياقۇبنىڭ نەسلىدىن تەۋھىدكە سادىق بولىدىغانلىقلىرى ھەققىدە ۋەدە ئالغانلىقى بايان قىلىنىدۇ (132 – 133). ئەجدادى بىلەن ماختانغانلارغا سەممىي بىر ئەسكەرتىش سۈپىتىدە قۇرئان مۇنداق دەيدۇ:

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

« ئۇلار ئۆتكەن بىر ئۈممەتتۇر، ئۇلارنىڭ ئەمەللىرى ئۆزلىرى ئۈچۈندۇر. سىلەرنىڭ ئەمەلىڭلار ئۆزۈڭلار ئۈچۈندۇر، ئۇلارنىڭ قىلمىشىغا سىلەر جاۋابكار ئەمەس » (134).

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن بۆلەكلەردە، يەھۇدىيلارنىڭ بىھۇدە ۋە ھەقسىز تەكەببۇرلىقى ۋە كىبرلىرى تىلغا ئېلىنىدۇ (135 – 141). ئاندىن قىبلىنىڭ قۇددۇستىن كەبىگە ئۆزگەرتىلىشى بايان قىلىنىپ (142 ۋە داۋامى)، ھەر ئۈممەتنىڭ بىر قىبلىسى بولغانلىقى ئەسكەرتىلىدۇ (148). بەدەننىڭ قايسى تەرەپكە يۈزلەنگەنلىكى مۇھىم ئەمەس (177). مۇھىم بولغان نەرسە، قەلبنىڭ ئاللاھ قا يۈزلىنىپ – يۈزلەنمىگەنلىكى (149 – 152) بولۇپ، بۇ بۆلەكتە ھەقىقى ياخشى ئەمەلنىڭ ئېنىقلىمىسى مۇنداق بايان قىلىنىدۇ:

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

« سىلەرنىڭ كۈن چىققان ۋە كۈن پاتقان تەرەپكە يۈز كەلتۈرۈشۈڭلارنىڭ ئۆزىلا ياخشى ئەمەلگە ياتمايدۇ. بەلكى الله قا، ئاخىرەت كۈنىگە، پەرىشتىلەرگە، كىتابقا (يەنى الله نازىل قىلغان كىتابلارغا)، پەيغەمبەرلەرگە ئىمان كەلتۈرۈش، الله نى سۆيۈش يۈزىسىدىن خىش ـ ئەقرىبالارغا، يېتىملەرگە، مىسكىنلەرگە، ئىبن سەبىللەرگە (يەنى پۇل ـ مېلىدىن ئەلەقسى ئۈزۈلۈپ قالغان مۇساپىرلارغا)، سائىللارغا ۋە قۇللارنىڭ ئازادلىققا ئېرىشىشىگە پۇل ـ مال يارىدەم بېرىش، نامازنى ئوقۇش، زاكات بېرىش، ئەھدىگە ۋاپا قىلىش، يوقسۇزلۇققا، كېسەللىككە ۋە ھەر خىل قىيىنچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىش ياخشى ئەمەلگە كىرىدۇ. ئەنە شۇلار (يەنى يۇقىرىقى سۈپەتلەرگە ئىگە كىشىلەر) (ئىمانىدا) راستچىل ئادەملەردۇر، ئەنە شۇلار تەقۋادار ئادەملەردۇر » (177).

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن ئاللاھ يولىدا جان بەرگۈچىلەرنىڭ ئەھۋالىدىن، سەفا بىلەن مەرۋە ئارىسىدا سەئىي قىلىش مەسىلىسىنىڭ ئۆزىدە ئىخلاس ۋە سەممىيەتنىڭ بولىشى كېرەكلىكى تەكىتلىنىدۇ (154 – 158). ئىخلاسنىڭ ئاساسىي پەقەت بىر بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ تەۋھىدتۇر (159 – 167). يېمەك – ئىچمەكنىڭ بىخەتەرلىكى ۋە ھالالىقى ھەققىدە توختىلىپ، ئەسلىدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىنىڭ مۇباھلىق ئىكەنلىكىنى ئىما قىلىدۇ (168 – 173).

سۆز يەنە يەھۇدىيلەشكەن بەنى ئىسرائىلغا قايتىدۇ (174 ۋە داۋامى). بۇ ئارقىلىق مۇھەممەد ئۈممىتى ئاگاھلاندۇرۇلىدۇ (178 – 182). بۇ بۆلەكتە جىنايەتنىڭ جازاسى ۋە مىراس ھەققىدە توختىلىدۇ. قارىماققا بۇ تېمىنىڭ بەنى ئىسرائىل بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوقتەك كۆرۈنىدۇ، لېكىن بۇ مەسىلىنى بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش مەسىلىسى ئىچىدە تىلغا ئالىدۇ. مەسىلەن، قەستەنلىك بىلەن سادىر قىلغان جىنايەتلەردە قىساس ئېلىشقا بۇيرىغان ئايەتلەر، مۇئمىنلەرنىڭ بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش ئالامەتلىرىدىن بىرى بولغان « كىشىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىغا قاراپ جازا » بېرىشتىن ئىبارەت ئازغۇنلىقىغا چۈشۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن بايان قىلىنغان.

روزا بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرنىڭ يەھۇدىيلارنى بايان قىلغان بۆلەكلەر ئارىسىدا كېلىشى ھەقىقەتەن كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بۇ بۆلەك مۇنداق باشلىنىدۇ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

« ئى مۇئمىنلەر! ئاللاھ ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى بىلگۈچىلەردىن بولۇشۇڭلار ئۈچۈن، سىلەردىن ئىلگىرىكىلەرگە (يەنى ئىلگىرىكى ئۈممەتلەرگە) روزا پەرز قىلىنغاندەك، سىلەرگىمۇ (رامىزان روزىسى) پەرز قىلىندى » (183).

بۇ ئارقىلىق، ئى مۇھەممەد ئۈممىتى! يەھۇدىيلەشكەن بەنى ئىسرائىلنىڭ خاتالىقلىرىغا قارشى چىقىڭلار. بۇنى، ئىنسانىيەت بىلەن تەڭتۇش بولغان ئىسلامنىڭ ھەقىقەتلىرىگە ئىگە بولغان ھالدا ئادا قىلىڭلار. ئۇ ھەقىقەتلەردىن بىرسى روزىدۇر، دېمەكتە. روزا ئىنسانىيەت بىلەن تەڭ دىمەتلىك بولغان ئىسلامنىڭ بارلىق زامان ۋە ماكانلاردا ئادا قىلىنىپ كېلىنگەن ئىبادەتلىرىدىن بىرسى.

ئاندىن ئۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەرگە دائىر ئايەتلەر بايان قىلىندۇ (190 ۋە داۋامى، 261 ۋە داۋامى). ئۇرۇش بولمايدىغان بىر دۇنيانى تەسەۋۋۇر قىلىش ساددىلىق بولىدۇ. چۈنكى بۇنداق بىر دۇنيا جەننەت بولىدۇ. ھاياتنى كۈلپەتكە ئايلاندۇرۇشنىڭ يولىدىن بىرسى، جەننەتنى بۇ دۇنياغا بەرپا قىلىشقا ئۇرۇنۇشتۇر. ئۇرۇش ھاياتنىڭ بىر پارچىسى بولۇپ، مۇۋاپىق بولغان نەرسە، ئۇرۇش ئەخلاقى ۋە بەلگىلىمىلىرىگە ريئايە قىلىشتۇر. قۇرئاندا مەزكۇر ئايەتلەر مۇھاتابدا بۇ ئاڭنى شەكىللەندۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ.

بەقەرە سۈرىسىدە تەپسىلى بايان قىلىنغان ئىبادەتلەردىن بىرسى ھەج ئىبادىتى بولۇپ، بۇ سۈرىدە ھەج ئۇرۇش دائىرىسى ئىچىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. چۈنكى ھەج ئايلىرى ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئايلار بولۇپ، بۇ بەلگىلىمىگە ريئايە قىلمىغاندا، ئىبادەت قىلىش ھەققىنى دەپسەندە قىلغانلىق بولىدۇ.

219 – 242 – ئايەتلەر ئارىسىدىكى بۆلەكتە ھاراقنىڭ زىيىنى، ئىنفاقنىڭ پايدىسى، يېتىملارغا ئىگە چىقىش، ئايالارنىڭ ھەيز ھاللىرى، ئاللاھ نامىدىن قىلىنغان قەسەم ۋە بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان تالاققا مۇناسىۋەتلىك مەسىلەر تىلغا ئېلىنىدۇ.

ئاللاھ نامىدىن قىلىنغان قەسەملەر مۇناسىۋەتلىك ئايەتتە، ۋەھىي ئىنسانىنى « ئاللاھ نى شاھىت قىلىپ قىلغان ھەر ئىشقا، ئاللاھ نىڭ ھەقىقەتەن شاھىت بولغانلىقىنى ئۇنتۇما! » دەپ ئاگاھلاندۇرىدۇ:

« مەقسەتسىز ئىچكەن قەسىمىڭلار ئۈچۈن الله سىلەرنى جازاغا تارتمايدۇ، دىلىڭلارنىڭ تۇتقان مۇئامىلىسى ئۈچۈن الله سىلەرنى جاۋاپكارلىققا تارتىدۇ. الله مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ھەلىمدۇر (يەنى بەندىلىرىنى جازالاشقا ئالدىراپ كەتمەيدۇ، بەندىسىگە پۇرسەت بەرگۈچىدۇر) » (225).

243 – ئايەتتە سۆز يەنە بەنى ئىسرائىلغا قايتىدۇ. تالۇت ۋە جالۇت قىسىسى (246 – 252) ئىبرەتلىك بىر قىسسەدۇر. بۇ قىسسە ئارقىلىق مۇئمىنلەرگە تەكرارلىنىدىغان تارىخنى قانداق مۇلاھىزە قىلىشى كېرەكلىكىنى ئۆگىتىدۇ. رەسۇلۇللاھنىڭ قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمانلار

قوشۇنى تالۇتنىڭ قوشۇنىغا، مۇشرىكلارنىڭ قوشۇنى جالۇتنىڭ قوشۇنىغا ئوخشىتىلغان. مانا بۇ نوقتىدا سۈرىدە ئايىتەل كۈرسى كېلىدۇ. ئايىتەل كۈرسى ئاللاھ نى تونۇشتۇرغان ئايەتتۇر.

بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش جەريانىنى بايان قىلغان بىر سۈرىنىڭ مەركىزىدە نېمە ئۈچۈن بۇنداق بىر ئايەت كەلگەن؟

ئەلجاۋاپ: ھەر تۈرلۈك ئازغۇنلۇقنىڭ تەكتىدە، تەسەۋۋۇردىكى ئاللاھ چۈشەنچىسىنىڭ توغرا بولمىغانلىقى ياتىدۇ. بۇ ئايەت بايان قىلغان ھەقىقەت « ئۇخلاپ قالمايدىغان ۋە ئۇنتۇپ قالمايدىغان » بىر ئاللاھ ئېتىقادىغا ئىنسانىنى دەۋەت قىلىشتۇر. بۇ ئايەت ئالدى بىلەن ئاللاھ نى ئۇخلاتماقچى ۋە ئۇنتۇغۇزماقچى بولغان تەسەۋۋۇردىكىلەرنى (ئاللاھ نى بۇ نوقسانلاردىن پاك دەپ ئېتىقاد قىلمىز)، توغرا بولغان ئاللاھ تەسەۋۋۇرىغا دەۋەت قىلىدۇ. مانا بۇ ئايەت تۆۋەندىكىچە:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

« بىر اللھ تىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر؛ اللھ ھەمىشە تىرىكتۇر، ھەممىنى ئىدارە قىلىپ تۇرغۇچىدۇر؛ ئۇ مۇگدەپ قالمايدۇ، ئۇنى ئۇيقۇ باسمايدۇ؛

ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى ھەممە نەرسە اللھ نىڭ (مۇلكى) دۇر؛ اللھ نىڭ رۇخسىتىسىز كىممۇ اللھ نىڭ ئالدىدا شاپائەت قىلالىسۇن؟

اللھ ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى (يەنى دۇنيادا قىلغان)، كەينىدىكى (يەنى ئۇلار ئۈچۈن ئاخىرەتتە تەييارلىغان) ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىلىپ تۇرىدۇ؛ ئۇلار اللھ نىڭ مەلۇماتىدىن (اللھ) ئۇلارغا بىلدۈرۈشنى خالىغان نەرسىلەردىن باشقا ھېچ نەرسىنى بىلمەيدۇ، اللھ نىڭ كۈرسى (مەلۇماتى) ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاسمان ـ زېمىننى ساقلاش ئۇنىڭغا ئېغىر كەلمەيدۇ. ئۇ يۇقىرى مەرتىۋىلىكتۇر، ھەممىدىن ئۇلۇغدۇر » (255).

ئايىتەل كۈرسىدىن كېيىنلا كەلگەن ئايەتنىڭ دېمەكچى بولغانلىرىنى تولۇقلىماقتا ۋە ئاللاھ نىڭ ئىنساننىڭ ئىرادىسىگە بولغان ھۆرمىتىنى بايان قىلماقتا. بۇ ئايەتنىڭ خۇلاسىسى « ئىمان ئىنساننىڭ ھۆر ئىرادىسىنى ئاساس قىلىدۇ »:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

« دىندا زورلاش يوقتۇر، ھىدايەت گۇمراھلىقتىن ئېنىق ئايرىلدى، كىمكى تاغۇت (يەنى اللھ تىن باشقا بارچە مەبۇد) نى ئىنكار قىلىپ، اللھ قا ئىمان ئېيتىدىكەن، ئۇ سۈنماس، مەھكەم تۇتقىنى تۇتقان بولىدۇ، اللھ (بەندىلىرىنىڭ سۆزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (ئىشلىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر » (256).

ئايىتەل كۈرسىدىن كېيىن بايان قىلىنغان تېمىلارنىڭ كۆرۈنگەن يۈزى نېمە بولىشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ تېمىلار توغرا بولغان بىر ئەقىدىنىڭ تىكلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بولۇپمۇ

ئىگە بولغان ھەر تۈرلۈك ئىقتىسادىي ئىمكانلارنى يوقسۇللار بىلەن بىرگە بەھرىمان بولۇش مەسىلىسى، 261 – ئايەتتىن تارتىپ 283 – ئايەتكىچە داۋاملىشىدۇ. بۇ ئايەتلەردە ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈملەرنىڭ ھەممىسىنىڭ تەكتىدە، ئىنساننىڭ ئاللاھ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ياتماقتا. سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئۈچ ئايىتى، 283 ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان ھەر نەرسىنىڭ مەقسىتىنىڭ، ئىنساننىڭ ئەبەدىي سائادىتى ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. سۈرىنىڭ دۇئا بىلەن ئاخىرلىشىشى ھەقىقەتەن كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بولۇپمۇ بۇ دۇئانىڭ ئىچىدە « بىزدىن ئىلگىرىكىلەرگە يۈكلىگىنىڭگە ئوخشاش، بىزگە ئېغىر يۈك يۈكلىمىگىن » دۇئاسى، بىۋاستە بەنى ئىسرائىلغا قىلىنغان ئىما بولسا كېرەك.

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (284) آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (285) لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (286)

ئاسمانلاردىكى، زېمىندىكى شەيئىلەر (ئىگىدارچىلىق قىلىش جەھەتتىن بولسۇن، تەسەررۇپ قىلىش جەھەتتىن بولسۇن) الله نىڭ ئىلكىدىدۇر. دىلىڭلاردىكى (يامانلىقنى) مەيلى ئاشكارا قىلىڭلار، مەيلى يوشۇرۇڭلار، ئۇنىڭ ئۈچۈن الله سىلەردىن ھېساب ئالىدۇ، الله خالىغان كىشىگە مەغپىرەت قىلىدۇ، خالىغان كىشىگە ئازاب قىلىدۇ. الله ھەممە نەرسىگە قادىردۇر.

رەسۇل رەببى تەرىپىدىن ئۇنىڭغا نازىل قىلىنغان كىتابغا ئىمان كەلتۈردى، مۆمىنلەرمۇ ئىمان كەلتۈردى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى الله قا ۋە الله نىڭ پەرىشتىلىرىگە، كىتابلىرىغا ۋە رەسۇللىرىغا ئىمان كەلتۈردى. (ئۇلار) « الله نىڭ رەسۇللىرىنىڭ ھېچبىرىنى ئايرىۋەتمەيمىز (يەنى ئۇلارنىڭ بەزىسىگە ئىمان ئېيتىپ، بەزىسىگە ئىمان ئېيتماي قالمايمىز). بىز (دەۋىتىڭنى) ئاڭلىدۇق ۋە (ئەمرىڭگە) ئىتائەت قىلدۇق، رەببىمىز، مەغپىرىتىڭنى تىلەيمىز، ئاخىر يانىدىغان جايىمىز سېنىڭ دەرگاھىڭدۇر » دەيدۇ.

الله ھېچكىمنى تاقىتى يەتمەيدىغان ئىشقا تەكلىپ قىلمايدۇ. كىشىنىڭ قىلغان ياخشىلىقى (نىڭ ساۋابى) ئۆزىگىدۇر، يامانلىقى (نىڭ جازاسى) مۇ ئۆزىگىدۇر.

(ئۇلار) « رەببىمىز! ئەگەر بىز ئۇنتۇساق ياكى خاتالاشساق (يەنى بىز ئۇنتۇش ياكى سەۋەنلىك سەۋەبىدىن ئەمرىڭنى تولۇق ئورۇنلىيالمىساق)، بىزنى جازاغا تارتمىغىن. رەببىمىز! بىزدىن ئىلگىرىكىلەرگە يۈكلىگىنىڭگە ئوخشاش، بىزگە ئېغىر يۈك يۈكلىمىگىن (يەنى بىزنى قىيىن ئىشلارغا تەكلىپ قىلمىغىن)، رەببىمىز! كۈچىمىز يەتمەيدىغان نەرسىنى بىزگە ئارتمىغىن،

بىزنى كەچۈرگىن، بىزگە مەغپىرەت قىلغىن، بىزگە رەھىم قىلغىن، سەن بىزنىڭ ئىگىمىزسەن، كاپىر قەۋمگە قارشى بىزگە يارداەم بەرگىن» دەيدۇ (284 – 286).

ئەنفال سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايىتىگە ئاساسەن « مەغپىرەت قىلىنغان، زىيادە بەخش ئېتىلگەن » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئەنفال » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. گەرچە كەلىمىنىڭ لوغەت مەنىسى يۇقىرىدىكىدەك بولسىمۇ، بۇ يەردە « غەنىيمەت » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

سۈرە تۇنجى نەسىل تەرىپىدىن « ئەنفال » ئىسمى بىلەن ئاتالغان (بۇخارى ۋە ۋاھىدى).

فىرۇزئابادى سۈرىنىڭ « بەدىر سۈرىسى » دەپمۇ ئاتالغانلىقىنى ئېيتىدۇ. ئىككىنجى نەسىلنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن ۋە مۇتتەقى ئالىملىرىدىن سەئىد بىن جۇبەير بىر سوئالغا جاۋاپ بېرىپ بۇ سۈرىنى « بەدىر سۈرىسى » دەپ تەرىپلەيدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى، سۈرىدە بەدىر ئۇرۇشى، بۇ ئۇرۇش جەريانىدا ۋە ئۇرۇشنىڭ ئەتىسلا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر تەپسىلى بايان قىلىنغان.

سۈرە ھىجرەتنىڭ 2 – يىلى رامىزان ئېيىدا، بەدىر ئۇرۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن نازىل بولغان. باشتىن – ئاياغ مەزمۇن پۈتۈنلىكىگە ئىگە. بۇ، سۈرىنى تەشكىل قىلغۇچى بۆلەكلەر ئارىسىدا بەك ئۇزۇن زامان ئارىلىقى يوقلىقىنى بىلدۈرىدۇ. بىر رىۋايەتتە 30 – 36 – ئايەتلەرنىڭ مەككىدە نازىل بولغانلىقى قەيت قىلىنغان (قۇرتۇبى). لېكىن 36 – ئايەت بىلەن 37 – ئايەت ئارىسىدا ئايرىغلى بولمايدىغان دەرىجىدە زىچ مۇناسىۋەت بار. ئەنئام سۈرىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۆلچەملەر بۇ رىۋايەتلەرنى رەت قىلىدۇ.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەردە، سۈرە بەقەرە – ئالىئىمران سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلغان. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە 88، ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە 85، ئىمام جافەر تەرتىۋىدە 87 – ئورۇنغا تىزىلغان. بىزنىڭچە بەقەرە سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغانلىقى مۇۋاپىق بولغان بولۇپ، تارىخىي ۋەقە بۇنى تەستىقلايدۇ. لېكىن سۈرىنىڭ ئارقىسىغا ئالىئىمران سۈرىسىنىڭ قويۇلىشى توغرا ئەمەس. ئالىئىمران سۈرىسى ھىجرەتنىڭ 3 – يىلى شەۋۋال ئېيىدا يۈز بەرگەن ئۇھۇد ئۇرۇشىغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلارنى بايان قىلىدۇ. ئەنفال سۈرىسى بىر بەدىر سۈرىسىدۇر. ئىككى سۈرە ئارىسىدا بىر يىلدەك ۋاقىت بار. ئەنفال سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىشقا مۇناسىپ بولغان سۈرە، ھەدىد سۈرىسىدۇر. ھەدىد سۈرىسىمۇ ئەنفال سۈرىسىگە ئوخشاش بەدىر سۈرىسى بولۇپ، بەدىر ئۇرۇشىدىن كېيىن نازىل بولغان.

ئەنفال سۈرىسى غەنىيمەتلەرگە مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەرنى بەدىر ئۇرۇشى ئۈستىدىن بايان قىلىدۇ. سۈرىنىڭ مەركىزىدە يەر ئالغان بەدىر ئۇرۇشنى مۇنداق ئىخچاملاشقا بولىدۇ:

مىلادى 622 – يىلى رەسۇلۇللاھ مەككىدىن يەسرىب (بۇگۈنكى مەدىنە)كە ھىجرەت قىلغان. بۇ ھىجرەتنىڭ رويابقا چىقىشىدىكى سەۋەپ پەقەت مەككىدە ئىمكان قىلمىغانلىقتىنلا بولماستىن، كېيىنكى مەزگىلدە مەدىنەتۇن نەبى (نەبى شەھرى) دەپ ئاتىلىدىغان يەسرىبتە

شەكللەنگەن ئىسلام جامائىتىنىڭ پارلاق ئىستىقبالدىن بىشارەت بېرىشى ئىدى. ئەگەر بۇنداق بولمىغان بولسا ۋە ھىجرەت پەقەت مەككىلىكلەرنىڭ زۇلۇمىدىن قېچىپ قۇتۇلۇشلا بولغان بولسا ئىدى، رەسۇلۇللاھمۇ مۇئمىنلەر ئۈچۈن بىخەتەر ماكان بولغان ھەبەشىستانغا كېتەتتى.

ھىجرەتتىن كېيىن يەسرىب مەدىنە دەپ ئاتىلىشقا باشلىغانىدى. « پەيغەمبەر شەھىرى » بولغان مەدىنىدە ئىسلام جامائىتى كۈندىن – كۈنگە چوڭىيىدۇ. رەسۇلۇللاھ ھىجرەتتىن كېيىنلا مەدىنە ۋە ئەتراپىدىكى قەبىلىلەر بىلەن تۈزگەن « مەدىنە كېلىشىمى » ئارقىلىق، بۇ رايۇندا ياشايدىغانلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى قانۇنىي ئاساسقا ئىگە قىلدۇ. مەدىنىدە شۇنىڭدىن باشلاپ « چۆل قانۇنىنىڭ » ئورنىنى « شەھەر » قانۇنى ئىگىلەيدۇ. بۇ ئارقىلىق مەدىنىدە نىسبەتەن مۇقىم بىر ۋەزىيەت شەكىللىنىدۇ. رەسۇلۇللاھ مەدىنىدە ئىسلام جامائىتىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر كىملىكىنى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ ۋە مۇسۇلمان كىملىكىنىڭ بارلىققا كېلىشىنى بىر « سۈننەت » سۈپىتىدە ۋەز قىلىدۇ. مەدىنىدە مۇسۇلمانلارنىڭ جەمگاھى پەيغەمبەر مەسجىدى ئىدى. بۇ يەر شەھەرنىڭ مەركىزى، ئىسلام جامائىتىنىڭ قارارگاھى بولۇپ، قىبلىسى يوق قەلبلەرگە قىبلە تۈيغۇسى مانا بۇ ماكاندا بەخش ئېتىلگەن.

مەسجىدنىڭ يېنىغا سېلىنغان دارۇس سۇففا، ئىسلام جامائىتى ئىچىدىكى يوقسۇل ۋە ئىگە – چاقسىز كىشىلەرنىڭ پاناگاھى ھەم مەكتىۋى ئىدى. سۇففا سايىسىدە رەسۇلۇللاھ جەمىئىيەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن تەبىقىسىنى تەشكىل قىلغان ئىگە – چاقسىز كىشىلەردىن، ئىسلام جامائىتىنىڭ ئەڭ ساپالىق شەخسىيەتلىرىنى تەربىيىلەپ چىققانىدى. سۇففا، ئەقىلنىڭ قىبلىسىنى تەيىن قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىغان.

رەسۇلۇللاھ مەدىنىدە بەرپا قىلغان ئۈچىنچى ماكان، ئىسلام جامائىتىگە ئائىت بىر بازار يېرى بولۇپ، بۇگۈنكى باقى مازارلىقى جايلاشقان ماكانغا قۇرۇلغان ئىسلام بازىرى ئۈچۈنمۇ بەلگىلىك پىرىنسىپلارنى بەلگىلىگەنىدى. بۇ بازارنىڭ ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىكى، بىر ئۈچىدا تۇرۇپ يەنە بىر ئۈچىنى كۆرەلىگۈدەك شەكىلدە تۈز بولىشى بولۇپ، بۇ ئادىل بىر بازارنىڭ تەقەززاسى ئىدى. بازارنىڭ قائىدىلىرىدىن بىرسى، ھېچكىمنىڭ مۇقىم بىر يەرنى ئىگەللىمەسلىكى ئىدى. بۇ ھەقسىز رىقابەتنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان بىر تەدبىر ئىدى. يەنە بىرسى، مۇقىم باھانىڭ قويۇلماسلىقى بولۇپ، بۇ، تاۋارنىڭ ئەركىن بازار مۇھىتىدا ھېچقانداق بىر سۈنئىي تەسىرگە ئۈچىرىماستىن، ئۆزىگە لايىق باھاسىنىڭ شەكىللىنىشى ئۈچۈن زۆرۈر ئىدى. بۇ سەۋەپتىن، رەسۇلۇللاھ تاۋارنىڭ بازارغا ئېلىپ كېلىنمەي تۇرۇپ، يولدا ئالدىنى توساپ بىرىنچى قولدىن سېتىۋېلىشنى (تەلاققىر رۇكبان) مەنئى قىلدى. خۇلاسىلىگەندە، مەدىنە بازىرى تىجارەتنىڭ قىبلىسىنى شەكىللەندۈرگەنىدى.

رەسۇلۇللاھ مەدىنىدە ئىسلام جامائىتىنىڭ كىملىكىنى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشىۋاتقاندا، رەسۇلۇللاھنى قولىدىن قاچۇرۇپ قويغان مەككە مۇشرىكلىرىمۇ جىم تۇرمايۋاتاتتى. ئۇلار بىر تەرەپتىن مەدىنىدىكى يەھۇدىيلار ۋە دىلدا كېسەل بولغان بەزى كىشىلەر بىلەن ئەلەقە ئورنىتىپ، يەنە بىر تەرەپتىن مەدىنە ئەتراپىدىكى قەبىلىلەرنى رەسۇلۇللاھقا قارشى كۈشكۈرتىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بۇ تىرىشچانلىقى بەزىدە ئۆزىنى كۆرسىتەتتى.

مەسلەن، مەدىنە كېلىشمى (ئەل – ۋەسقە)گە ئەزا بولغان يەھۇدىي رەئىس كائاب بىن ئەشرەفنى بۇ كېلىشمگە خيانەت قىلشقا قايىل قىلغانىدى. ئۇمۇ بۇ كېلىشمگە سادىق بەزى يەھۇدىي رەئىسلەرنى قايمۇقتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشۋاتاتتى، ھەتتا رەسۇلۇللاھنىڭ ھەرىمگە تىل تەككۈزۈشتىن تارتىپ ھەر يولنى سناۋاتاتتى.

مەككە مۇشرىكلىرى ئۆزلىرىنى رەسۇلۇللاھتىن ھىجرەت سەۋەپلىك قۇتۇلدۇق دەپ قارىمىدى. چۈنكى، مەدىنىدە بىر جامائەتنى بەرپا قىلغان رەسۇلۇللاھ، ئۇلار ئۈچۈن مەككىدە تۇرۇپ قېلىشىدىنمۇ خەتەرلىك ئىدى. ئۇلار رەسۇلۇللاھنىڭ دەۋىتىگە، باشتىن – ئاخىر مەنپەئەتلىرىگە زىيان يەتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن قارشى چىققانىدى. مەدىنىگە ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئۈچۈن خەۋپ تېخىمۇ چوڭايغانىدى. مەدىنە مەككىنىڭ جان تومۇرى بولغان ئىلاق تىجارەت يولى ئۈستىدىكى ئەڭ مۇھىم قاتناش تۈگۈنى ئىدى. مەككە – سۇرىيە ئوتتۇرىسىدىكى تىجارەت بۇ يول ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدىغان بولۇپ، بۇنىڭدىن باشقا بىر يول يوق ئىدى. مەككىلىكلەر قورققان ئىش ئاخىرى بېشىغا كەلدى. ئۇلار ئۈچۈن جان تومۇرى بولۇپ ھېسابلىنىدىغان بۇ يولنىڭ تىزگىنى مەدىنە ئىسلام جامائىتىنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى.

ھىجرەتنىڭ 2 – يىلى شابان ئېيىدا، ئەبۇ سۇفيان باشچىلىقىدىكى مەككە كارۋىنى ھەققىدە خەۋەر يېتىپ كەلدى. مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەردىنمۇ مەلۇم بولغاندەك، رەسۇلۇللاھ بۇرۇندىنلا كارۋان ئۈچۈن ئەمەس، ئۇرۇش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئىسلام قوشۇنى ئىچىدىكى بەزى كىشىلەرنىڭ ئۇرۇش چۈشەنچىسى تېخى قۇرئانغا ئاساسەن شەكىللەنمىگەنىدى. تۆۋەندىكى ئايەتلەر، قۇرئاننىڭ بۇ مەسىلىگە قارىتا قانداق بىر ئەقىل شەكىللەندۈرگەنلىكىنىڭ شاھىتى:

وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ (7) لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (8)

« ئۆز ۋاقتىدا الله ئىككى گۇرۇھ (بىرى مۇشرىكلار كارۋىنى ، يەنى بىرى مۇشرىكلار قوشۇنى) دىن بىرىنىڭ قولۇڭلارغا كەلتۈرۈلۈشنى ۋەدە قىلدى، سىلەر قورالسىز گۇرۇھنىڭ (يەنى كارۋاننىڭ) قولۇڭلارغا كەلتۈرۈلۈشنى ياقتۇردۇڭلار. الله ئۆز سۆزلىرى ئارقىلىق ھەقنى ھەق قىلىشنى، كاپىرلارنىڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇشنى خالايدۇ. الله گۇناھكار ئادەملەرنىڭ ياقتۇرمىغىنىغا قارىماي، بۇ ئارقىلىق ھەقنىڭ ھەقىقەت، باتىل (يەنى كۇفرى) نى يالغاندىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ » (7 – 8).

مىڭ تۆگىگە ئارتىلغان يۈك بىلەن مەككىگە قايتىۋاتقان بۇ كارۋاننى قىرىق كىشى قوغداپ مېڭىۋاتقانىدى. مەدىنىدىكى تەييارلىق ھەققىدىكى خەۋەرنى سۇرىيەدىكى ۋاقتىدىلا ئالغان ئەبۇ سۇفيان، مەككىلىكلەردىن ياردەم تەلەپ قىلدۇ. مەككە ئۇنىڭ بۇ تەلىپىگە تەخمىنەن مىڭ كىشىدىن تەشكىللەنگەن بىر قوشۇننى ئەۋەتىش بىلەن جاۋاپ بەردى.

ھىجرى 2 – يىلى رامىزاننىڭ 17 – كۈنى، دۇنيا تارىخىنىڭ يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتكەن بىر ۋەقە يۈز بەردى. بۇ تارىخىي بىر زەپەر ئىدى. بىراق ۋەھىي بۇ زەپەر ئۈستىدىن بىر « زەپەر

ئەخلاقى » بەرپا قىلدى. مانا بۇ ئەنفال سۈرىسىنىڭ زەپەر ئەخلاقىنى شەكىللەندۈرىدىغان ئايەتلىرىدىن پەقەتلا بىرسى:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

« ئۇلارنى سىلەر (ئۆز كۈچۈڭلار بىلەن) ئۆلتۈرگىنىڭلار يوق، بەلكى ئەمەلدە ئۇلارنى (سىلەرگە يارىدەم بېرىپ، ئۇلارنىڭ دىللىرىدا قورقۇنچ پەيدا قىلىش بىلەن) الله ئۆلتۈردى، ئاتقىنىڭدا سەن ئاتمىدىڭ، بەلكى ئەمەلدە ئۇنى الله ئاتتى. الله مۇئمىنلەرنى ئىنايىتى بىلەن تەقدىر قىلغان بىر ئېمتىھان بىلەن سىندى. الله ھەقىقەتەن (ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (نىيەتلىرىنى، ئەھۋاللىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر » (17).

سۈرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى ئۇرۇش ۋە ئۇرۇش پرىنسىپى بولۇپ، باشقا بىر ئىپادە بىلەن ئېيتقاندا، ئىنسانلار ئېڭىدا « ئۇرۇش ئەخلاقى »نى بەرپا قىلىشتۇر. دېمىسىمۇ بۇ سۈرىنىڭ يەنە بىر ئىسمى « بەدىر سۈرىسى » بولۇپ، بۇ سەۋەپتىن بولسا كېرەك، سەئىد بىن جۇبەيردىن بۇ سۈرە ھەققىدە سوئال سورالغاندا، « ئۇ بەدىر سۈرىسىدۇر » دېگەن.

ئۇرۇش ھاياتتىكى نورمال بىر ۋەقەدۇر. ئۇرۇشقا پۈتۈنلەي قارشى چىقىش دەماللىققا قۇلاققا ياقىدىغان سۆز بولسىمۇ، سالماقلىق بىلەن ئويلانغاندا، بۇنىڭ « ئىجاۋەت بولمايدىغان دۇئاغا ئامىن » دېگەندەك بىر خىيالپەرەستلىك ئىكەنلىكى ھەممىگە مەلۇم. ئەپسۇسكى، « ئۇرۇش بولمايدىغان بىر دۇنيا تېخىمۇ ئادىل بىر دۇنيادۇر » دېيىلمەيمىز. چۈنكى زۇلۇم ۋە زالىم دائىم بار ئىدى. زۇلۇم ۋە زالىم مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مۇددەتچە زۇلۇمغا قارشى ئۇرۇشمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. تۆۋەندىكى ئايەت ئىسلامدا ئۇرۇشنىڭ مەقسىتىنىڭ زۇلۇم ۋە بېسىمغا خاتىمە بېرىش ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ئېنىق بايان قىلىدۇ:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

« پىتنە (زۇلۇم ۋە ئېتىقادقا بېسىم) تۈگىگىچە، ھايات پۈتۈنلەي ئاللاھ قا بېغىشلانغىچە ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇڭلار؛ ئەگەر ئۇلار بۇ قىلمىشىدىن يانسا، ئۇنتۇماڭلاركى الله ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى كۆرۈپ تۇرىدۇ » (39).

بۇ سەۋەپتىن ئۇرۇش بولمىغان بىر دۇنياغا بولغان ئىنتىلىش، بىر جەھەتتىن زالىملارنىڭ مەنپەئەتىگە ماس كېلىدۇ. زالىملار ۋە ھەقسىزلىق ھاكىم بولغان بىر دۇنيادا ئۇرۇشقا قارشى چىقىش، ئوخشاشلا مۇشۇنداق بىر دۇنيادا « مۇقىملىق » يانتايىقى بولۇشقا ئوخشاپ قالىدۇ. بولۇپمۇ، يارىتىلىش قانۇنىيىتىنىڭ ئاساسلىق ئامىللىرىدىن بىرى بولغان زىت قۇتۇپلىلىق، ئۇرۇشسىز بىر دۇنيا خىيالىنى باشتىنلا رەت قىلىدۇ.

ئەگەر ئۇرۇش بولمايدىغان بىر دۇنيا، ئىنسان تەبىئىتىنىڭ تەقەززاسى، ھەمدە زالىملار ۋە زۇلۇمغا يانتايىاق بولىدىغانلىقى ئۈچۈن مۇمكىن بولمىسا، ئۇنداقتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىش « ئۇرۇش ئەخلاقى » بولىشى كېرەك. ۋەھىي مانا بۇنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ. ۋەھىي نازىل بولغان ئۇ مەزگىلدە ئۇرۇشلار ئۇرۇش ئەخلاقىدىن مەھرۇم بولۇپ، ھېچقانداق بىر پىرىنسىپ يوق ئىدى دېيىش ئانچە توغرا ئەمەس. ئۆز دەۋرىدە قەۋملەر ئەنئەنىسى، قەبىلە

مۇناسىۋەتلىرى ۋە مەزكۇر رايون قىممەت قاراشلىرىدىن شەكىللەنگەن بەلگىلىك پىرىنسىپلار بار ئىدى. لېكىن بۇ پىرىنسىپلارنىڭ ئارقىسىدا « ئۆزگەرمەس بىر قىممەت قاراش تىزگىنى » بولمىغانلىقتىن رىئال ھاياتتا ئىجرا قىلىنالمىغان ياكى بۇ پىرىنسىپلارنى كۆچلۈكلەر ۋە زالىملار بەلگىلەيدىغان بولغانلىقتىن، ئۆز مەنپەئەتلىرىگە مۇۋاپىق ھالغا كەلتۈرەتتى. قۇرئان ۋەز قىلغان بۇ ئۇرۇش ئەخلاقى، ئۆز ئىچىدە تولۇق بولغان بىر قىممەت قاراشقا ئىگە بولغان سىستېمىسىنىڭ بىر پارچىسى ئىدى. ئۇرۇش ئەخلاقى ھەققىدە توختالغان ئىلاھىي كۆچ ھەممىدىن ئۈستۈن بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئەخلاقى پىرىنسىپلار، بۇنى ئىجرا قىلغۇچىلاردىن تارتىپ ھەممە كىشنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. رەسۇلۇللاھنىڭ ھاياتى، قۇرئان ۋەز قىلغان ئۇرۇش ئەخلاقىغا ھەممىدىن بەك رىئايە قىلغۇچىلارنىڭ، ۋەھىينىڭ تۇنجى مۇھاتابى ۋە ساھابىلىرى ئىكەنلىكىنىڭ ئىسپاتىدۇر. ۋەھىي پەقەت ئۇرۇش ئەخلاقىنى شەكىللەندۈرۈش بىلەنلا قالماستىن، مۇھاتاپلىرىدا ئاكتىپ ۋە جانلىق بىر ۋىجدان بەرپا قىلغان ھەمدە ئۇ ۋىجدانغا ئادالەت ۋە مەرھەمەتنى دائىم تەۋسىيە قىلىپ تۇرغان. بىر تەرەپتىن ھەقلىق بولغۇچىنىڭ كۆچلۈك بولۇش يوللىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، يەنە بىر تەرەپتىن كۆچ – قۇدرەت تاپقان ھەق ۋە ھەقلىق بولغۇچىنىڭ ئالدىغا « كۆچ ئەخلاقى »نىڭ پىرىنسىپلىرىنى قويغان ئىدى.

ئەنفال سۈرىسى ئىسمىدىن مەلۇم بولغاندەك « جەڭ غەنىيمەتلىرى » بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر سوئالغا جاۋاپ بېرىش بىلەن باشلىنىدۇ:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

غەنىيمەتلەر (نى قانداق تەقسىم قىلىشىڭ) توغرۇلۇق سەندىن سورىشىدۇ، (ئۇلارغا) ئېيتقىنكى، « غەنىيمەتلەر (توغرىسىدا ھۆكۈم چىقىرىش) الله قا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە خاستۇر. الله ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىڭلارنى ئۇنتۇماڭلار، (ئىختىلاپ قىلىشماي ئىتتىپاق بولۇپ) ئاراڭلارنى تۈزەڭلار، ئەگەر سىلەر مۇئمىن بولساڭلار، الله قا ۋە الله نىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلىڭلار » (1).

يۇقىرىدىكى ئايەتتىن كېيىنلا تۆۋەندىكى ئايەتلەرنىڭ كېلىشى، قۇرئان دېمەكچى بولغان « ئۇرۇش ئەخلاقى »نىڭ ئارقىسىدىكى چوڭقۇر قىممەت قاراشلار ئۈچۈن تىپىك بىر بىشارەتتۇر:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (2) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (3)

« پەقەت الله ياد ئېتىلسە دىللىرىدا قورقۇنچ پەيدا بولىدىغان، الله نىڭ ئايەتلىرى تىلاۋەت قىلىنسا ئىمانى كۆچىيىدىغان، پەقەت رەببىگىلا ئىشەنچ قىلىدىغان كىشىلەرلا (كامىل) مۇئمىنلەردۇر. ئۇلار (مۇكەممەل رەۋىشتە) نامازنى ئوقۇيدۇ، بىز ئۇلارغا رىزىق قىلىپ بەرگەن پۇل ـ مالدىن ئاللاھ يولىدا سېخىيلىق بىلەن سەرپ قىلىدۇ » (2 ـ 3).

ئەنفال سۈرىسى، ئۇرۇشنىڭ ئەسلى مەقسىتىنىڭ تىنچلىق ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى ئېنىق ۋە يېپىق ھالدا ئىپادىلىگەن ئايەتلەر بىلەن تولۇپ تاشقان. مانا ئۇلاردىن بىرى:

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (**61**) وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ (**62**)

« ئەگەر ئۇلار تىنچلىققا مايىل بولسا، سەنمۇ تىنچلىققا مايىل بولغىن، پەقەت الله قىلا ئىشەنچ قىلغىن. شۇنى ئۇنۇتمىغىنكى، الله (ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (نىيەتلىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر. ئەگەر ئۇلار (تەييارلىق قىلىۋېلىش ئۈچۈن سۈلھى بىلەن) سېنى ئالدىماقچى بولسا، الله (ئۇلارنىڭ شەررىدىن) شەكسىز ساڭا كۇپايە قىلغۇچىدۇر. الله سېنى ئۆزىنىڭ ياردىمى بىلەن ۋە مۇئمىنلەر بىلەن كۈچلەندۈرىدۇ » (61 ـ 62).

ئۇ دەۋردە ئۇرۇشلار بىر كىرىم مەنبەسى بولۇپ، ئۇرۇشلار جەڭخۇمارلار ئۈچۈن ئالتۇندەك تېپىلغۇسىز بىرەر پۇرسەت ئىدى. بۇ سەۋەپتىن تېخىمۇ كۆپ غەنىيمەتكە ئېرىشىش ئۈچۈن، تېخىمۇ كۆپ كىشىنى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايتتى. بۇ پىرىنسىپسىز ئۇرۇشلاردا كىم نېمىنى ئولجا ئالسا، بۇ ئۇنىڭ بولاتتى. ئۇ دەۋردىكى ئۇرۇشلاردا بىر خىل « بۇلاڭ ـ تالاڭ » ئەنئەنىسى ھاكىم ئىدى. بۇ ئامىل ئۇرۇشخۇمارلارنى بىرەر ئۆلۈم ماشىنىسىغا ئايلاندۇرۇپ قويغان بولۇپ، كۆزنى تېخىمۇ كۆپ غەنىيمەتكە تىككەنلەر، « ئۇرۇش » باھانىسى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرۈش يوللۇق بولغان بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلەتتى. يەنى، كۆزى ئۇرۇشتا ئالدىغان غەنىيمەتتە بولغان بىر كىشى ئۈچۈن، ئۇرۇشنىڭ ئۆزى ئەڭ چوڭ غەنىيمەت ئىدى. بۇ چۈشەنچە، كىشىدىكى ئۆلتۈرۈش خىرسىنى تېخىمۇ كۈچەيتەتتى ۋە بۇ ئارقىلىق يوق ھېسابتىكى ۋىجدانىنى بېسىپ تۇراتتى. بۇ چۈشەنچە كىشىدە، قارشى تەرەپتىكى كىشىنى ئۆزىگە ئوخشاش بىر جان ئىگىسى ئەمەس، ئەكسىچە قارشى تەرەپنى ئۆلتۈرسە ئۆزىگە مەنپەئەت ئېلىپ كېلىدىغان بىر ۋاستە تۇيغۇسىنى پەيدا قىلاتتى. بۇ سەۋەپتىن، بىر جانغا سېلىشتۇرغاندا ئەرزىمەس نەرسە ھېسابلىنىدىغان ئولجا ئۈچۈن، قارشى تەرەپنى رەھىمسىزلىك بىلەن ئۆلتۈرەتتى.

مانا مۇشۇنداق ئەھۋالدا، ئۇرۇشنى « تالان ـ تاراج »، ئۇرۇشقا قاتناشقۇچىلارنى بىرەر ئۆلۈم ماشىنىسىغا ئايلىنىپ قېلىشتىن ساقلاپ قېلىشنىڭ بىردىنبىر يولى، « جەڭ غەنىيمەتلىرىنى » قانۇنلۇق (ئادىل) تەقسىمات بىلەن بىر تەرەپ قىلىش ئىدى. قۇرئاندا بۇ سۈرە ۋە باشقا سۈرىلەردە ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان نەرسە مانا بۇ ئىدى. قۇرئان « تالان ـ تاراج » ئاساسىغا قۇرۇلغان « غەنىيمەت ئولجا ئالغۇچىغا ئائىت » چۈشەنچىسىنى مەنئى قىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا جەڭ غەنىيمەتلىرىنى يوقسۇللار ۋە ئېزىلگەنلەرگە تارقىتىپ بېرىشنى دەسستىدۇ:

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آَمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

« (ئى مۇئمىنلەر!) بىلىڭلاركى، سىلەر ئالغان غەنىيمەتنىڭ بەشتىن بىرى الله قا، پەيغەمبەرگە، پەيغەمبەرنىڭ خىش ـ ئەقرىبالىرىغا، يېتىملەرگە، مىسكىنلەرگە، ئىبن سەبىللەرگە خاستۇر. ئەگەر سىلەر الله قا، ئىككى گۇرۇھ (يەنى مۇسۇلمانلار بىلەن كاپىرلار)

ئۇچرىشىپ ھەق بىلەن ناھەق ئايرىلغان كۈندە (يەنى بەدرى ئۇرۇشى بولغان كۈندە) بەندىمىزگە (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) بىز نازىل قىلغان نەرسىلەر (يەنى ئايەتلەر ۋە پەرىشتىلەر) گە ئىشەنسەڭلار (الله نىڭ غەنىيمەت توغرىسىدىكى ھۆكمىنىڭ ئەنە شۇ ئىكەنلىكىنى بىلىڭلار). الله ھەر نەرسىگە قادىردۇر » (41).

يۇقىرىدا ۋەھىينىڭ « ئەقىل بەرپا قىلىشى » ھەققىدە توختىلىشىمىز سەۋەپسىز ئەمەس. چۈنكى ئىنسانلىق تارىخىدا، ئىنسانغا بەخش ئېتىلگەن ئەڭ چوڭ ئىلاھىي نېئىمەت بولغان ئەقىلگە قارىتىلغان ماختاش مانا بۇ سۈرىدە، ھەمدە تازا قىززىغان جەڭ سەھنىسى بايان قىلىنغان بۆلەكتىن كېيىنلا كەلمەكتە:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

« شۈبھىسىزكى، الله نىڭ نەزىرىدە ھايۋانلارنىڭ ئەڭ يامنى (ھەقنى ئاڭلىماي) گاس بولۇۋالغان، (ھەقنى سۆزلىمەي) گاچا بولۇۋالغان، ئەقلىنى ئىشلەتمەيدىغان كىشىلەردۇر » (22).

ئەسلىدە بۇ بىر جەڭ ئەمەس. تاشقي كۆرۈنۈش جەھەتتىن بىر ئۇرۇشتەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە « ئىنسان بىلەن ئىنساننىڭ سائادىتىنىڭ يەنە بىر ئىسمى بولغان ئىسلام » ئارىسىغا سېلىنغان بارلىق توسالغۇلارنى چېقىپ تاشلاش تەشەببۇسىدۇر. تۆۋەندىكى ئايەتلەر پەقەت ئەنفال سۈرىسىنىڭلا ئەمەس، پۈتۈن قۇرئاننىڭ ئەڭ سەرخىل ئايەتلىرىدىن بىر ئۆرنەكتۇر:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (24) وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (25)

« ئى مۇئمىنلەر! الله ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى سىلەرگە ھايات بەخش ئېتىدىغان بىر ئىشقا (يەنى ئەبەدىي ھاياتقا ئېرىشتۈرىدىغان) / ئىمانغا دەۋەت قىلسا، ئۇنى قوبۇل قىلىڭلار. بىلىڭلاركى، الله كىشى بىلەن ئۇنىڭ قەلبى ئارىسىغا كىرىدۇ. (قىيامەت كۈنى) سىلەر الله نىڭ دەرگاھىغا يىغىلىسىلەر. سىلەر ئېغىر بىر ئېمتىھان ئۈچۈن ھەر دائىم تەييار ھالەتتە تۇرۇڭلار، الله پەقەت ئەقلى ـ ھۇشنى يوقاتقانلارغىلا مۇسەللەت بولمايدۇ. بىلىڭلاركى، الله نىڭ ئازابى قاتتىقتۇر » (24 ـ 25).

سۈرىگە ئىسىم قىلىپ قويۇلغان ئايەتلەرنىڭ، غەنىيمەتلەرنىڭ تەقسىماتىنى « ئۇرۇش ئەخلاقى » دائىرىسىدە يېڭىدىن بەلگىلەنلىكىنى بايان قىلىپ ئۆتكەندۇق. ئىنساننى مال – دۇنياغا بېرىلىپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ھەر دائىم ھۇشيار تۇرۇشقا دەۋەت قىلغان تۆۋەندىكى ئايەتلەر، ئۇرۇش ئەخلاقىنىڭ ئەڭ چوڭ كاپالىتى بولغان ئاكتىپ بىر ۋىجدان بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلماقتا:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (27) وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (28)

« ئى مۇئمىنلەر! الله قا، پەيغەمبەرگە خيانەت قىلماڭلار، بولمىسا سلەرگە ئامانەت قىلىنغان قىممەت قاراشلارغا بىلىپ تۇرۇپ خيانەت قىلغان بولسلەر. شۇنى ئۇنتۇماڭلاركى، سلەرنىڭ ماللىرىڭلار، بالىلىرىڭلار سلەر ئۈچۈن بىر تۇرلۇك سناقتۇر. بىلىڭلاركى، الله نىڭ دەرگاهىدا چوڭ ساۋاب بار » (27 – 28).

بەدىرده، پەقەت ئىككى ئاتلىق، قالغانلىرى پىياده بولغان 300 گە يېقىن مۇئمىن ئېرىشكەن زەپەر، ئۆزىدىن كېيىنكى مىڭ يىللار بويىنچە داۋاملاشقان فەتىھلەر دەۋرىنىڭ باشلانغۇچى بولدى. بۇ ۋەھيي ۋە ئىماننىڭ زەپىرى ئىدى. بۇ زەپەر بىلەن باشلانغان ئىمان داۋاسى، ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر ئىنسانلار جەمئىيىتى ۋە سياسەت شەكلىنى رويابقا چىقاردى. قۇرئان زەپەركۈنىگە ۋەھيگە بەرگەن سۈپەتنى بەردى: « يەۋمۇل فۇرقان » (41). يەنى « ھەق بىلەن باتىل بىر – بىرىدىن ئېنىق ئايرىلغان كۈن ». بۇ زەپەر، ئۇ كۈنىگىچە شەخسى ئۇتۇقلار بىلەن داستانلار يازغان ئىسلام توپلۇمىغا « ئىسلام جامائىتى » كىملىكىنى بەردى. بۇ كۈندىن باشلاپ جېنىنى ھەققەتكە شاھىت قىلغان شەخسلەر ئەمەس، بىر جامائەت ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ جامائەتنىڭ ھەققەت ۋە ئادالەتنى ھاكىم قىلىشى ئۈچۈن بىرلىك ۋە ئىنتىپاقلىقنى ھىمايە قىلىشى كېرەك ئىدى:

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

« (پۇتۇن سۆز ھەرىكەتلىرىڭلاردا) الله قا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلىڭلار، ئىختىلاپ قىلىشماڭلار، بولمىسا شىجائىتىڭلارنى يوقۇتۇپ قويىسلەر، كۈچ ـ قۇۋۋەتىڭلار كېتىپ قالىدۇ؛ چىدامچانلىق بىلەن بەرداشلىق بېرىڭلار (قارشى تۇرۇڭلار)، الله ھەققەتەن سەۋر قىلغۇچىلار بىلەن بىللىدۇر » (46).

مۇئمىنلەر ئارىسىدىكى مېھرى – مۇھەببەت، يەر يۈزىدىكى بارلىق بايلىقلاردىنمۇ ئۈستۈندۇر. مېھرى ـ مۇھەببەت دۇنيانى بەرسمۇ قۇربان قىلىنمايدىغان بىباھا قىممەت قاراشتۇر:

وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

« سەن يەر يۈزىدىكى پۇتۇن بايلىقنى سەرپ قىلغان تەقدىردىمۇ ئۇلارنىڭ دىللىرىنى بىرلەشتۈرەلمەيتىڭ، لېكىن الله ئۇلارنى ئىناق قىلدى. شۈبھىسىزكى، الله غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (63).

ئەنفال سۈرىسىنى بىر جۈملىگە يىغىنچاقلايدىغان بولساق، « ئىمان ئەڭ چوڭ ئىمكاندۇر » دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى يارىتىلغان ھەر قانداق نەرسە كۈچىنى ئۆزىدىن ئالمايدۇ. ئاللاھ نىڭ يارىدىمىغا ئاللاھ قا يارىدەم قىلغانلار ئېرىشىدۇ. سۈرە، كىشىنىڭ دىققەت نەزرىنى سەۋەپكە ئەمەس، نەتىجىنى مەيدانغا كەلتۈرگۈچىگە ئاغدۇرىدۇ. پەقەت ئۇرۇش ئەخلاقىنىلا ئەمەس، ئەخلاق ئۇرۇشنىمۇ ئۆگىتىدۇ. بۇ ئارقىلىق مۇھاتابىغا، ھەق ـ باتىل ئۇرۇشنى، ھەرگىزمۇ سانغا،

غەنىيمەتكە، زېمىن ئىشغال قىلىشقا ۋە ھەر قانداق دۇنياۋى مەنپەئەت ئۈرۈشغا ئايلاندۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ، دەيدۇ.

ھەدىد سۈرىسى

بىزگە يېتىپ كەلگەن پەرقلىق رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ دەۋرىدىلا « ھەدىد » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. سۈرىگە « تۆمۈر » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ھەدىد » ئىسمى تۆۋەندىكى ئايەتكە ئاساسەن قويۇلغان:

« بىز ھەقىقەتەن ئەلچىلىرىمىزنى روشەن دەلىللەر بىلەن ئەۋەتتۇق ۋە ئۇلار بىلەن بىللە، ئىنسانلار ئادالەتنى بەرپا قىلسۇن دەپ، كىتابنى، قانۇننى چۈشۈردۇق. كۈچ ـ قۇۋۋەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋە ئىنسانلار ئۈچۈن نۇرغۇن مەنپەئەتلەر بولغان تۆمۈرنى (الْحَدِيدَ) ياراتتۇق » (25).

تۆمۈرنىمۇ خۇددى قۇرئاننى نازىل قىلغاندەك « نازىل (أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ) قىلدۇق » ئىبارىسىنىڭ ئىشلىتىلىشى بىر قانچە خىل مەناغا ئىگە. ئايەتتە نېئىمەت سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان ئۈچ شەيئىدىن بىرسى بولغان تۆمۈر، ئادالەتنىڭ ئىلكىدىكى كۈچ بولغان ۋاقىتتا، ئادالەتنىڭ ھامىيسى؛ زۇلۇمنىڭ ئىلكىدىكى كۈچكە ئايلانسا، زۇلۇمنىڭ ۋاستىسى بولىدۇ. سۈرىنىڭ « تۆمۈر » مەنىسىدىكى ھەدىد كەلىمىسى بىلەن ئاتىلىشىنىڭ بىردىن ئارتۇق سىمۋوللۇق مەنىسى بار.

گەرچە سۈرىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقىنىڭ ئەكسىچە بەزى رىۋايەتلەر بولسىمۇ، مەزكۇر سۈرە بىر پۈتۈن ھالدا مەدىنىدە نازىل بولغان. ھەشر ۋە سەپ سۈرىلىرىمۇ خۇددى بۇ سۈرىگە ئوخشاش « سەببەھە – سَبَّحَ » بىلەن باشلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا جۈمە ۋە تەغابۇن سۈرىلىرىمۇ، بۇ كەلىمىنىڭ مۇئارىز شەكلى بولغان « يۈسەببىھۇ – يُسَبِّحُ » بىلەن باشلىنىدۇ.

سۈرىنىڭ تېمىسىغا نەزەر سالغان ۋاقتىمىزدا، 10 – ئايىتى يۈز بەرگەن بىر ئۇرۇشنى تىلغا ئالىدۇ. سۈرىدە نىفاق ۋە ئىنفاق مەسىلىسى ناھايىتى زىچ ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان. « تۆمۈر » ئىسىملىك بىر سۈرىنىڭ، مۇئمىنلەرنىڭ مۇخالىپەت ھالىتىدە ئەمەس، ھۆكۈمران كۈچكە ئىگە بولغان بىر مەزگىلدە نازىل بولىشى دەۋر ئارقا كۆرۈنىشى نەزەردە تۇتۇلغاندىمۇ دەۋرنىڭ تەقەززاسىدۇر.

دەسلەپكى مەزگىللەردىكى تەرتىپلەردە سۈرە پەرقلىق يەرلەرگە تىزىلغان. ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان تەرتىپتە، سۈرە زەلزەلە – مۇھەممەد سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان بولۇپ، بۇنى ئىزاھلىغىلى بولمايدۇ. چۈنكى زەلزەلە سۈرىسى، مەككە دەۋرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدە نازىل بولغان سۈرە بولۇپ، رىسالەتنىڭ 4 – يىلىغا توغرا كېلىدۇ. مۇھەممەد سۈرىسىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ئېنىق. بۇ ئىككى سۈرە ئارىسىدا تەخمىنەن ئون

يللىق بىر زامان تىلمى بار. پەرقلىق ئىككى زامانغا ئائىت سۈرىنىڭ ئارىسىغا مەدىنىدە نازىل بولغان ھەدىد سۈرىسىنى تىزىشنىڭ ئىزاھاتى قېيىن.

ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە ھەج – مۇھەممەد سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىگە قارىغان بىر ئاز مۇۋاپىقتەك كۆرۈنسىمۇ، مۇھەممەد سۈرىسىنىڭ ئالدىغا ئەمەس، سەپ سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلسا تېخىمۇ توغرا بولىدۇ.

سۈرە بەدىر يىلىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك. بۇ ئەھۋالدا سۈرىنى ھىجرەتنىڭ 2 – يىلى نازىل بولغان دېسەك خاتالاشمايمىز.

سۈرىنىڭ دەسلەپكى ئۈچ ئايىتىدە ئىلاھىي سەككىز ئىسىم / سۈپەت يەر ئالغان بولۇپ، مەزمۇن جەھەتتىن دەل « ئىنفاق سۈرىسى »دۇر. مۇلكنىڭ مۇتلەق مەنىدە ئاللاھ قا ئائىت ئىكەنلىكى (2، 4 ـ 5)، ئىنفاق قىلىشتىن قېچىشنىڭ مۇناپىقلارچە بىر قىلمىش ئىكەنلىكى (10)، بۇنىڭ بىر « يەھۇدىيلىشىش ئالامىتى » ئىكەنلىكى (16)، دۇنيادىكى مال – مۇلكنىڭ ئۆتكۈنچى ئىكەنلىكى، ئاللاھ نىڭ سېخىيلىقىغا نائىل بولغانلارنىڭ بېخىللىقى قىلىشدىكى چۈپرەندىلىك (23 – 24)، ئىماننىڭ مال – مۇلك ۋە كۈچ بىلەن كۈچلەندۈرۈلۈشى كېرەكلىكى (25)، ئاللاھ نىڭ سېخىيلىقىنى ئۇنتۇماسلىق لازىملىقى (28 – 29) ئىنفاق تېمىسى دائىرىسىدە بايان قىلىنىدۇ. ئىنفاق مۇئمىنلەرنىڭ ئاخىرىتىنىڭ نۇرلۇق يۇلتۇزى بولىدۇ (12 – 13).

ئەسمائى ھۇسنادا يەر ئالغان سەككىز مۇبارەك ئىسىم تۆۋەندىكى ئايەتتە مۇنداق بايان قىلىنغان:

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (1) لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (2) هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (3)

« ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى الله قا تەسبىھ ئېيتتى / ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى (ئۇلارغا يارىتىلىش مەقسىتىنى بىلدۈرگەن) ئاللاھ نىڭ نامى بىلەن ھەرىكەت قىلدى، الله غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر. ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ پادىشاھلىقى الله قا خاستۇر، الله ئۆلتۈرەلەيدۇ، تىرىلدۈرەلەيدۇ، الله ھەر نەرسىگە قادىردۇر. الله نىڭ ئېپتىداسى يوقتۇر، ئىنتىھاسى يوقتۇر، (الله) ئاشكارىدۇر (يەنى مەۋجۇتلۇقىنى كۆرسەتكۈچى دەلىللەر بىلەن ئەقىللەرگە ئاشكارىدۇ)، مەخپىيدۇر (يەنى ئۇنى كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمايدۇ، ئۇنىڭ زاتىنىڭ ماھىيىتىنى تونۇشقا ئەقىللەر ئېرىشەلمەيدۇ)، الله ھەر نەرسىنى بىلگۈچىدۇر » (1 – 3).

بۇ ئەسما ئىچىدە 3 – ئايەتتە يەر ئالغان ئەۋۋەل ۋە ئاخىر، زاھىر ۋە باتىن ئىسىملىرى پۈتۈن قۇرئاندا، پەقەت بۇ جايدىلا يەر ئالغان. بەزىلىرى 2 – ئايەتتىكى يۇھىي ۋە يۇمىت ئەفئالى ھۇسناسىدىن ئىككى ئىسىمنى تۇرلەندۈرۈپ ئەسما تىزىملىكىگە كېيىن قوشۇپ قويغان ۋە بۇنىڭغا تىرمىزى ۋە ئىبن ماجە ھەدىسلىرىنى دەلىل قىلىپ كۆرسەتكەن، بىراق بۇ توغرا ئەمەس. ئاللاھ نىڭ قۇرئاندا تىلغا ئېلىنغان ئىسىملىرى بولغاندەك، پېئىل شەكلىدىكى

ئىسملىرىمۇ بار. ئەگەر پېئىللىرىنى ئىسملىرى بىلەن ئوخشاش دەپ قاراپ، ئۇ پېئىلدىن ئىسملارنى تۈرلەندۈرۈپ چىقىشقا ئۇرۇنساق، بۇ ئەھۋالدا « تۈزاق قۇرغۇچى » مەنىسىدىكى مەكەرە پېئىلدىن « ئەل ماكىر (تۈزاق قۇرغان) »؛ « ھىيلە قىلدىغان » مەنىنى بىلدۈرىدىغان يۇھادىئۇ پېئىلدىن « ئەل ھادى – ھىيلە قىلغان »؛ « ئازاپ قىلدىغان » مەنىنى بىلدۈرىدىغان يۇئەززىبۇ پېئىلدىن « ئەل مۇئاززىپ – ئازاپ قىلغان »؛ « ھالاك قىلمىز » مەنىنى بىلدۈرىدىغان نۇھلىقۇ پېئىلدىن « ئەل ھالىقۇ – ھالاك قىلغان »؛ « ئاتتى » مەنىنى بىلدۈرىدىغان رامە پېئىلدىن « ئەر رامى – ئاتقۇچى » ئىسملىرىنى تۈرلەپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ مەسىلىگە باشتىن – ئاياغ بىر خىل ۋە پىرىنسىپلىق ھالدا مۇئامىلە قىلىش كېرەك. بۇ خىل ئىسملار ئاللاھ نىڭ شەنىگە لايىق بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ مەسىلىدە باشتىن – ئاياغ بىردەك بولۇش ۋە ئاللاھ ئىسىم ئورنىدا ئىشلەتكەن كەلىمىلەرنى ئىسىم سۈپىتىدە، پېئىل سۈپىتىدە ئىشلەتكەنلەرنى پېئىل سۈپىتىدە قوبۇل قىلىش كېرەك.

بۇ ئايەتلەردىن كېيىن كائىناتقا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر بىلەن دىققەت نەزىرىمىزنى كائىناتقا ئاغدۇرىدۇ ۋە ئاللاھ نىڭ كائىناتنىڭ ھۆكۈمرانلىق ماقامى بولغان ئەرش ئۈستىدە قارار قىلغانلىقىنى بايان قىلىدۇ.

سۈرىدە 7 – ئايەتتىن باشلاپ ئىنفاق مەسىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلۇشقا باشلىنىدۇ. كائىناتقا دائىر ئايەتلەردىن كېيىن ئىنفاق تېمىسىنىڭ تىلغا ئېلىنىشى، ئەسلىدە ئىنسانىنىڭ مەۋجۇدىيەت كارۋىنىغا قوشۇلىشى ئۈچۈن بىر دەۋەتتۇر. چۈنكى مەۋجۇدىيەتنىڭ تەسىبھاتى، ئۇلارنىڭ ئاللاھ نامىدىن (يارىتىلىش مەقسىتىگە مۇۋاپىق) ھەرىكەت قىلىشىدۇر. ئاللاھ نامىدىن ھەرىكەت قىلغان ھەر مەۋجۇدىيەت ئەسلىدە ئىنفاق قىلماقتا. قوياش ۋە ئاي، ئاسمان ۋە زېمىن، تۈپراق ۋە سۇ، كېچە ۋە كۈندۈز، ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋانات... بۇلاردىن ئىنفاق قىلمايدىغانلار بارمىدۇ؟ ئەمما ئۇلارنىڭ ئىنفاقى ئىبادەت ھېسابلانمايدۇ، چۈنكى ئۇلار ئاڭلىق ئەمەس. ئاڭلىق ھالدا ئىنفاق قىلىدىغان، ئاڭلىق ھالدا باشقىلارنى ئۆز ئىمكانلىرىدىن ھەمبەھىر قىلىدىغان مەۋجۇدىيەت ئىنساندۇر. ئىنساندىن بۇ ئىلاھىي كارۋانغا قوشۇلۇش تەلەپ قىلىنماقتا.

ئاللاھ ئۈچۈن بېرىش، « بېرىش » ئەمەس، ئەكسىچە « ئېلىش »تۇر. چۈنكى ئاللاھ بەندىسىدىن نېمىنى قۇربان قىلىشنى تەلەپ قىلسا، « ئېلىش » ئۈچۈن ئەمەس، « بېرىش » ئۈچۈن تەلەپ قىلىدۇ. ئاللاھ نىڭ بەندىگە ئېھتىياجى يوق، لېكىن بەندىنىڭ ئاللاھ قا بولغان ئېھتىياجىنىڭ چېكى يوق. ئاللاھ نىڭ قانۇنىنىڭ تەقەززاسىغا ئاساسەن، ئىنفاق، ئاللاھ نىڭ بەندىگە ئاتا قىلغان نېئىمىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن بەلگىلىگەن ئېمتىھان ۋاستىسىدۇر:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ

« كىمكى الله قا قەرزىي ھەسەنە بېرىدىكەن (يەنى الله نىڭ رازىلىقىنى تىلەپ، ئۇنىڭ يولىدا پۇل ـ مال سەرپ قىلىدىكەن)، الله ئۇنىڭغا ھەسسىلەپ قايتۇرىدۇ، ئۇنىڭغا چوڭ ساۋاب بېرىدۇ » (11).

ئىنفاق نىفاقنىڭ ۋاكسىنىسىدۇر. مۇناپىقنى مۇناپىق بولمىغانلاردىن ئايرىيدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل ئىنفاقتۇر. بۇ ئىككى كەلىمە ئوخشاش بىر سۆز يىلتىزىدىن تۈرلىنىپ چىققان

بولۇپ، نىفاق ۋە ئىنىقاقتىن ئىبارەت بۇ ئىككى كەلىمە بىر – بىرىگە زىت مەنىنى بىلدۈرىدۇ. شۇڭا سۈرىدە ئىنىقاق بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەردىن كېيىنلا نىفاققا ئەلەقىدار ئايەتلەر كەلگەن (12 – 15).

دەماللىقا 16 – 17 – ئايەتلەرنىڭ خېلى بۇرۇنلا نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەتلەر توغرىدىك بىلىنىدىغان بولۇپ، ئايەتلەر ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل بۆلەكتەك، ئاۋاز تونى باشقىچىدەك تۈيۈلىدۇ. لېكىن 26 – 27 – ئايەتلەرنىڭمۇ ئاۋاز تونى پەرقلىق بولسىمۇ، ئانا تېما بىلەن بىردەكلىككە ئىگە. بۇ سەۋەپتىن 16 – 17 – ئايەتلەر سۈرە نازىل بولغان مەزگىلدىن پەرقلىق بىر مەزگىلدە چۈشكەن دەپ قاراش مۇۋاپىق ئەمەس.

قۇرئاننىڭ كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان ئايەتلىرىدىن بىرسى بۇ سۈرىدە يەر ئالغان. بۇ ئايەت رەببىمىزنىڭ ئىنساننىڭ ھىدايەتنى تاللىشىنى قانچىلىك ئارزۇ قىلغانلىقىنىڭ روشەن دەلىلى. مۇسۇلمان مۇھاتابىغا « ۋەھىيگە قۇلاق سالىدىغان ۋاقىت يېتىپ كەلمىدىمۇ؟ » دەپ سورايدۇ ۋە بىزدىن « كەلدى ئى رەببىم، يېتىپ كەلدى! » دەپ جاۋاپ بېرىشىمىزنى كۈتمەكتە.

دىققەت قىلىڭ، ئايەت بۇ سوئالنى كاپىردىن، مۇناپىقتىن،كىتاب ئەھلىدىن ئەمەس،« ئىمان ئېيتقانلاردىن » سوراۋاتىدۇ. يەنى، ئىماننى داۋا قىلىپ، ئىمان ئېيتتىم دېگەن ئاللاھ نىڭ كىتابىغا قانداق بولۇپ بىپەرۋا مۇئامىلە قىلىسىلەر؟ دەپ سوراۋاتىدۇ. بۇ جەھەتتىن ھەدىد 16 – ئايەت بىلەن فۇرقان 30 – ئايەت ئوخشاش بىر تېما ئۈستىدە توختالماقتا. بۇ سۈرىدىكى مەزكۇر ئايەت ھايات مۇئمىنلەرنى ۋەھىيگە قارىتا ئەستايىدىل بولۇشقا چاقىرغان بولسا، فۇرقان سۈرىسى 30 – ئايەت ۋەھىيگە قارىتا مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلغان ئۆلگەن (روھىي جەھەتتىن) مۇئمىنلەرنى ئاللاھ قا شىكايەت قىلماقتا. مانا بۇ ئايەت :

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

« مۇئمىنلەرگە ئۇلارنىڭ دىللىرى الله نىڭ زىكرىگە ۋە نازىل بولغان ھەقىقەتكە (يەنى قۇرئان ئايەتلىرىگە) ئېرىيدىغان ۋاقىتى يېتىپ كەلمىدىمۇ؟ ئۇلار ئىلگىرى ۋەھىي ئەۋەتىلگەن ۋە زامانىنىڭ ئۇزىرىشى بىلەن دىللىرى قېتىپ كەتكەنلەردەك بولۇپ قالمىسۇن، ئۇلارنىڭ نۇرغۇنى الله نىڭ ئىتائىتىدىن چىققانىدى » (16).

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى، سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن 25 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان ئۈچ ئاملىغا، يەنى كىتاب، مىزان ۋە ھەدىدكە مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئەل – كىتاب ۋەھىيگە؛ ئەل- مىزان ئادالەتكە؛ ئەل – ھەدىد كۈچكە سىمۋول قىلىنغان. بىرىنچىسى پىرىنسىپلارنىڭ نەزىرىيىۋي مەنبەسىنى؛ ئىككىنچىسى، ئۇ مەنبەنى توغرا چۈشۈنۈش ئۈچۈن شەرت بولغان ئۆلچەم ۋە ھۆكۈم چىقىرىش قابىلىيىتىنى؛ ئۈچىنچىسى، ئۇ پىرىنسىپلارنى ھاياتقا تەدبىقلاش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان يوللۇق كۈچنى بىلدۈرىدۇ. بۇلارنى ئىلىم – ھېكمەت – ھۆكۈم ياكى تەۋھىد – ئادالەت – جىھاد شەكلىدە چۈشۈنۈشكىمۇ بولىدۇ. بۇ، تەۋھىدنىڭ ئادالەت ۋە كۈچ بىلەن كۈچلەندۈرۈلىشىنى مەقسەت قىلماقتا. سۈرىدە ئاساسي سالماقنى ئىگىلىگەن ئىنىقاق تېمىسىمۇ بۇ دائىرىدە تىلغا ئېلىنغان.

هەدىد بىلەن ھەشىر سۈرىسى ئارىسىدا مەزمۇن جەھەتتىن يېقىنلىق بار. بۇ سۈرىلەر كىشىدە « مال – مۈلك ئەخلاقى »نى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. ھەشىر 16 ئىلاھىي ئىسىم بىلەن ئاخىرلىشىدۇ، ھەدىد 8 ئىلاھىي ئىسىم بىلەن باشلىنىدۇ.

سۈرىنىڭ بىر جەھەتتىن ئىنفاق سۈرىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان ئايەت تۆۋەندىكىچە:

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

« ئىمانىغا بولغان ساداقىتىنىڭ بەدىلىنى تۆلىگەن ئەرلەر ۋە ئاياللار بىلەن الله قا قەرزىي ھەسەنە بەرگۈچىلەرگە، (بۇ ئەمەلى ئۈچۈن) ھەسسىلەپ (ساۋاب) بېرىلىدۇ، ئۇلارغا زور مۇكاپات (يەنى جەننەت) بېرىلىدۇ » (18).

سۈرىدە ھەزرىتى نۇھ ۋە ھەزرىتى ئىبراھىم ئالاھىدە بىر سەۋەپ بىلەن تىلغا ئېلىنغان (26). بۇ سەۋەپ بىلەن، ئۇلارنىڭ نەسلىدىن ھىدايەتكە ئېرىشكەنلەرنىڭمۇ، توغرا يولدىن ئېزىپ كەتكەنلەرنىڭمۇ بارلىقى ئەسكەرتىلىدۇ. بۇ ئايەت، بەلكىم يا رەسۇلۇللاھنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى ياكى مۇئمىنلەرنىڭ زېھىنىدىكى بىر سوئالغا جاۋاپ بولۇپ كەلگەن بولسا كېرەك.

27 – ئايەتتە سۆز مەرىيەم ئوغلى ئىسا ۋە ئىنجىلغا كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ مۇسۇلمانلارغا ئېنىق ۋە روشەن ھالدا « خىرىستىيانلاشماڭلار! » ئاگاھلاندۇرىشىدۇر. چۈنكى بۇ ئايەت نازىل بولغان مەدىنىدە تىلغا ئالغۇدەك خىرىستىيان نوپۇسى يوق ئىدى، بۇ بىرىنچى سەۋەپ. ئىككىنچى سەۋەپ، قۇرئاندا پەقەت بۇ يەردىلا « روھبانلىق » ھەققىدە توختالغان بولۇپ، ئاللاھ روھبانلىقنى ئەمىر قىلمىغان. ئۇلار روھبانلىقنى سۈرەتى ھەقتىن (كۆرنۈشى ھەقىقەت) بولغان سەۋەپلەر بىلەن ئىجاد قىلغانىدى. نادان، قارا تۈركلەر دىننى كەمتۈك ياشايدۇ، ئىلمىسز سوپىلار دىنغا بىر نەرسىلەرنى قوشۇپ قويىدۇ. نەتىجىدە ھەر ئىككىسىنىڭ قىلغان كېمەيتىۋىتىش ياكى قوشۇپ قويۇش قىلمىشى ماھىيەتتە ئوخشاشلا خاتالىقتۇر.

نۇر سۈرىسى

سۈرە قۇرئاندا سىمۋول نوقتىسىدا ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلگەن « نۇر » ئىسمى بىلەن ئاتالغان. بۇ ئىسىم سۈرىنىڭ 35 – ئايىتىگە ئاساسەن قويۇلغان. نۇر، « مەنبەسى كۆرۈنمەيدىغان، ئەمما ئوبىيكتنى كۆرگىلى بولىدىغان ھالغا كەلتۈرگەن ئىلاھى يورۇقلۇق » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. تۇنجى نەسىل بۇ سۈرىنى « نۇر » ئىسمى بىلەن ئاتىغان.

سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان بولۇپ، بىر قېتىمدىلا نازىل بولماي، پارچە – پارچە ھالدا نازىل بولغان. سۈرىدىكى تېمىلارنىڭ پەرقلىق بولىشى بۇنىڭ دەلىلى.

گەرچە سۈرە نازىل بولۇشقا باشلىغان يىلنى ئېنىق بىر شەكىلدە ئېيتىش قىيىن بولسىمۇ، يەنىلا تەخمىن قىلغىلى بولىدۇ. زىناغا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر ھىجرى 3 – يىلدا نازىل بولغان بولسا كېرەك. چۈنكى بۇ ئايەتلەرنىڭ نازىل بولىشىغا سەۋەپ بولغان ۋەقەنىڭ باش قەھرىمانى مەرسەد، ئۇشبۇ يىلدىكى رەجى پىستىرمىسىدا شېھىت بولغانىدى.

سۇرىنىڭ 11 – 26 – ئايەتلىرى ئارىسىدىكى بۆلەك، ھەزرىتى ئائىشەگە چاپلانغان تۆھمەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇ ئايەتلەر ھىجرەتنىڭ 5 – يىلىدا نازىل بولغان. چۈنكى خۇزائانىڭ بىر ئايمىقى بولغان مۇستاللىق ئوغۇللىرىغا قارىتىلغان ھەربىي يۇرۇش، خەندەك ئۇرۇشىدىن كېيىنلا بولغاندى. بۇ يۇرۇش، بىر رىۋايەتكە كۆرە خەندەكتىن بۇرۇن شابان ئېيىدا بولغان.

سۇرىنىڭ قاچان تاماملانغانلىقى ھەققىدە ئېنىق بىر نەرسە دېيىشمۇ قېيىن. سۇرىنىڭ تاماملىنىشى ھىجرەتنىڭ 9 – يىلىدىكى تەبۇك غازىتىغىچە سوزۇلغان.

يۇقىرىقى مەلۇماتلارغا ئاساسەن سۇرىنىڭ نازىل بولۇشقا باشلىغان ۋاقتىنى ھىجرەتنىڭ 3 – يىلى دېيىشكە بولىدۇ. بۇ سۇرە ئۇچۇن « پالان تارىختا نازىل بولدى » دېگەنلىك، ئۇ سۇرىنىڭ ھەممىسى نازىل بولغان تارىخنى ئەمەس، باشلىنىش تارىخنى كۆرسىتىدۇ. بەلكىم بۇ نوقتىدا مۇنداق بىر سوئال تۇغۇلىشى مۇمكىن: بۇ سۇرە بىلەن ئوخشاش بىر مەزگىلدە نازىل بولۇشقا باشلىغان نىسا سۇرىسىدىكى زىنا بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر، نېمە ئۇچۇن ئۇ سۇرىگە يەرلەشتۇرۇلگەن؟ نېمىشقا بۇ سۇرىدىكى زىنا بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر بۇ سۇرە ئىچىگە تىزىلغان؟ بۇ سوئالغا بەرگىلى بولىدىغان جاۋاپ مۇنداق بولىشى مۇمكىن: بۇ يەردىكى زىنا بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر، مۇئمىنلەر بىلەن ئاللاھ رەسۇلىنىڭ يېقىنلىرىغا چاپلانغان تۆھمەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. نىسا سۇرىسىدىكى زىنا ھەققىدىكى ئايەتلەر توپلۇمنىڭ ھەممىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

سۇرە ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە ھەشر – ھەج، ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە ئەھزاپ – مۇمتەھىنە، جابىر بىن زەيد تەرتىۋىدە ناسر – ھەج سۇرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بىزنىڭچە بۇ سۇرە، مەزمۇن ئاساس قىلىنغان ھالدا تەييارلىغان تەرتىۋىمىزدە ھەددىد – ئالىئىمران سۇرىسى ئارىسىغا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى ھەددىد سۇرىسى بەدىر يىلى بولغان ھىجرەتنىڭ 2 – يىلىغا توغرا كېلىدۇ. ئالىئىمران سۇرىسى ئۇھۇد سۇرىسى بولۇپ، ھىجرەتنىڭ 3 – يىلىغا توغرا كەلمەكتە. نۇر سۇرىسىنىڭ رەجى ۋەقەسىدىن كېيىن نازىل بولۇشقا باشلىغانلىقى نەزەردە تۇتۇلغاندا، سۇرە ھىجرى 3 – يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا نازىل بولۇشقا باشلىغان دېسەك خاتالاشمايمىز.

نۇر سۇرىسى ئىسمىدىن مەلۇم بولغاندەك ئىنسان تەبىئىتىنى ۋە ئىنسان مۇناسىۋەتلىرىنى، بولۇپمۇ ئەر – ئايال ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى يورۇتۇپ بەرگەن سۇرىدۇر. بۇ سۇرە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتنىڭ، ئىنسان كىملىكىنىڭ بىر پارچىسى بولغان جىنسىيەت سۇيىئىستىمال قىلىنماستىن، قايسى شەكىلدە ئېلىپ بېرىلىشى كېرەكلىكىنى بايان قىلىدۇ. بۇ دائىرىدە بەزى ئەخلاقى پىرىنسىپلارنى بەلگىلەيدۇ ۋە بۇ ئارقىلىق يات جىنسلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى پۇختا بىر ئاساسقا ئىگە قىلىدۇ. سۇرىدە ئەر – ئايال ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە قارىتا بەلگىلىك دائىرىلەرنى بەلگىلەيدۇ ۋە بۇ چېگرادىن ھالقىغانلارغا قارىتا مۇئەييەن جازا بېكىتىدۇ. ئەر – ئايال مۇناسىۋىتىنىڭ نورمال بولىشى ۋە ئايالنىڭ يات جىنس تەرىپىدىن سۇيىئىستىمال قىلىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇچۇن، ئايال كىشىنىڭ كىشىلىكى جىنسىيىتىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان. سۇرىدە ئايال كىشىنىڭ بەدىنىنى ئاۋامغا ئېچىشى مەنئى قىلىنغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ھۆرمەت ۋە شەخسىيىتىنى ھىمايە قىلىش مەقسەت قىلىنغان. سۇرە بۇ ئارقىلىق ساغلام

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ، ساغلام كىشىلىك مۇناسىۋەت ئارقىلىق بەرپا قىلىنىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

سۈرە ۋەھىينىڭ ئىنسان ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈم قويغۇچى ۋە ئىنسان مۇناسىۋەتلىرىنى بەلگىلىگۈچى ئامىل ئىكەنلىكىنى تەكىتلەش بىلەن باشلىنىدۇ. ئاندىن زىنا قىلغۇچى ئەر ۋە ئايالغا مۇناسىۋەتلىك تۈنجى ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ھەم ئىنساننىڭ شەخسى ھۆرمىتىنى، ھەم ئىجتىمائىي جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقىي تەرتىپىنى بۇزۇش مەقسەت قىلىنغان زىنا جىنايىتىگە، قۇرئان بەلگىلىگەن جازانىڭ ئەسلى مەقسىتى، كىشىلەرنى بۇ يامان قىلمىشتىن ۋازكەچكۈزۈش بولۇپ، بۇ جازانىڭ بىر پارچىسى ئايەتنىڭ ئاخىرىدا بايان قىلىنغاندەك، ئاۋامنى بۇنىڭغا شاھىت قىلىشتۇر:

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآَخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

زىنا قىلغۇچى ئايال ۋە زىنا قىلغۇچى ئەرنىڭ ھەر بىرىنى يۈز دەررىدىن ئۇرۇڭلار، ئەگەر سىلەر الله قا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتىدىغان بولساڭلار، الله نىڭ دىنىنىڭ (ئەھكامىنى ئىجرا قىلىشتا) ئۇلارغا رەھىم قىلماڭلار، ئۇلارنى جازالىغان چاغدا مۆمىنلەردىن بىر تۈركۈم كىشى ھازىر بولسۇن (2).

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن ئايەت، زىنانىڭ ئىككى كىشى ئارىسىدا بولىدىغان بىر جىنايەت ۋە گۇناھ ئىكەنلىكىنى ئىشارەت قىلىدۇ. ئىككى كىشى بىرلىكتە ئېلىپ بارغان بىر گۇناھ ۋە جىنايەت، شەخسى گۇناھ ۋە جىنايەت دەپ قارالمايدۇ. 3 – ئايەت، زىنانىڭ جىنسى خاھىشقا قۇل بولۇش ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. بۇ زىنانىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى پىسخولوگىيىلىك تەھلىل بولۇپ، بۇ ئايەت ئاۋام ئارىسىدا خۇددى « زىناخور ئەر كىشى ۋە زىناخور ئايال پەقەت زىناخور ئەر ۋە زىناخور ئايال ياكى مۇشرىك بىلەن توي قىلىدۇ » دېگەندەك خاتا چۈشۈنۈپ كېلىنگەن. بۇ چۈشەنچىنىڭ شەكىللىنىشى ئايەتنىڭ تەرجىمىدىكى كەمتۈكلۈكتىن كېلىپ چىقماقتا (بەقەرە، 221؛ فۇرقان، 43 – ئايەتكە قاراڭ).

زىنا ئىجتىمائىي جەمئىيەتنى ئىچىدىن چىرىتىپ تاشلايدىغان بىر ئىجتىمائىي ۋابادۇر. بۇ ئىللەت، ئىجتىمائىي جەمئىيەتلەرنىڭ ئۇلىنى تەشكىل قىلغۇچى ئەر – ئايال مۇناسىۋەتلىرىدىكى خاتالىقنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئەر – ئايال ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەردە ساقلانغان ئىللەت ئىجتىمائىي ۋاباغا، ئىجتىمائىي ۋابا ئۇ مىللەتكە ئائىت مەدەنىيەتنىڭ بىتاپ بولىشىغا سەۋەپ بولىدۇ. زىنا بىر جەمئىيەتنىڭ ئۇل تاشلىرىنى بىر – بىرىدىن ئاجرىتىپ تاشلايدىغان سەلبىي تەسىرگە ئىگە. بىر كىشىنىڭ زىنا قىلىشى ئېغىر گۇناھ بولغاندەك، زىنا قىلمىغان بىرسىگە زىنا تۆھمىتى چاپلاشمۇ شۇنىڭدەك يامان ۋە قەبىھ ئىشتۇر. ئىپپەتكە قارىتىلغان تۆھمەتمۇ خۇددى زىناغا ئوخشاش ئىجتىمائىي جەمئىيەتنى ئىچىدىن يەپ تۈگىتىدىغان پارازىتتۇر. سۈرىنىڭ 4 – ئايىتى ئىپپەتكە قارىتىلغان تۆھمەتنى 80 دەررە بىلەن جازالاندۇرىدۇ. بۇنداق بىر ئەيىبلەشنى كۆتۈرۈپ چىققۇچى تۆت شاھىت كەلتۈرۈشى كېرەك. 6 – 9 –ئايەتلەر، بېراۋنىڭ جۆرىسىنى زىنا بىلەن ئەيىپلىگەندە ئۇستىگە ئېلىشى كېرەك بولغان

مەسئۇلىيەتنى بايان قىلىدۇ. بۇ بۆلەكنىڭ ئاخىرىدىكى ئايەتلەر تەۋبنى ئىشارەت قىلىدۇ. ئاللاھ رەھمان ۋە رەھىمدۇر. مەرھىمتى چەكسىز بولغان ئاللاھ نىڭ تەۋەبە ئىشكى ھەر دائىم ئوچۇق بولۇپ، گۇناھكار بەندىلىرىنى بۇ ئىشكىتىن كىرىشكە دەۋەت قىلىدۇ. مانا بۇ ئايەت ئىلاھىي دەۋەتنىڭ ئىپادىسى:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ

« ئەگەر سىلەرگە الله نىڭ پەزلى ۋە رەھمتى بولمىسا ئىدى (چوقۇم رەسۋا بولاتتىڭلار)، الله تەۋبنى بەكمۇ قوبۇل قىلغۇچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (10).

ھەزرىتى ئائىشە ئاللاھ رەسۇلىنىڭ ئايالى. مۇۋاپىق بىر پۇرسەتنى كۈتۈپ تۇرغان مۇناپىقلار، ئىنسانى بىر بىخەستەلىك سەۋەبىدىن مەيدانغا كەلگەن نۇرمال بىر ئەھۋالنى باھانە قىلىپ، بىر غازاتتىن قايتىشتا مۇئمىنلەرنىڭ بۇ ئانىسىغا تۆھمەت چاپلايدۇ. ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھ، ھەزرىتى ئائىشەگە چاپلانغان بۇ تۆھمەت ئۈستىدىن بارلىق مۇئمىنلەرگە دەۋر ۋە ماكان چەكلىمىسىدىن خالي بولغان ئەخلاقي پىرىنسىپلارنى بەلگىلەپ بېرىدۇ. پارچە ھالدا يامانلىقتەك كۆرۈنگەن بىر ئىش، بىر پۈتۈن گەۋدە ئىچىگە قويۇپ قارىغان ۋاقتىتا ياخشىلىققا ۋەسىلە بولغان ئىدى. تۆھمەت قۇربانى بولغۇچىلارنىڭ « بۇگۈنى ۋە بۇ ماكانى » نوقتىسىدىن قارىغان ۋاقتىمىزدا، « كاشكى بولمىغان بولسا ئىدى » دېگەن بۇ رەزىل قىلمىش، نەتىجىسى ۋە بۇ سەۋەپتىن نازىل بولغان ئايەتلەر نەزەرگە ئېلىنغاندا، ھېكمەتلىك بىر ئىش بولۇپ چىقماقتا. مانا بۇ سۈرىنىڭ 11 – 20 – ئايەتلىرى، بۇ رەزىل تۆھمەت ئۈستىدىن قىيامەتكىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان نەسىھەت ۋە ئىبرەتلەرنى ئالدىمىزغا قويىدۇ. بۇ بۆلەكتە شۇنداق بىر ئايەت باركى، بۇنىڭغا ئوخشاش تۆھمەت ۋەقەلىرىدە مۇئمىنلەرنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن مەسئۇلىيەتنى بايان قىلىدۇ:

لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ

بوھتاننى ئاڭلىغان چاغلىرىڭلاردا، ئەر ـ ئايال مۇئمىنلەر نېمىشقا ئۆزئارا ياخشى گۇماندا بولۇپ، « بۇ ئېنىق بوھتان » دېمىدى؟ (12).

وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

ئۇنى ئاڭلىغان چېغىڭلاردا، نېمىشقا « بۇ مەسىلىدە سۆز قىلىش بىزگە مۇناسىپ ئەمەس، (ئى الله! مۇشۇنداق بىر تۆھمەتتىن) سەن ساڭا سېغىنىپ پاناھ تىلەيمىز! بۇ ئېغىر بوھتاندۇر » دېيىشىڭلار كېرەك ئەمەسمىدى؟ (16).

بۇ ئايەتلەرنىڭ ئىگىسى بولغان ئاللاھ، ئىنساننىڭ ياراتقۇچىسىدۇر. ئىنسانلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنىڭ تەپەككۇرىنىڭ ئەڭ تۆۋەن سەۋىيىگە يېقىن بىر نوقتىدا ئىشلەيدىغانلىقىنى بىلىدۇ. چۈنكى ئىنسانلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى جاپاسىز، ئەجىرسىز قولغا كەلگەننى تاللايدۇ. تەپەككۇر سىزىمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئەجىر تەلەپ قىلىدۇ، ئەڭ تۆۋەن سەۋىيىگە چۈشۈرۈش ئەجىر تەلەپ قىلمايدۇ. ئەڭ تۆۋەن سەۋىيىدىكى بىلىش، نەپسى – خاھىشنىڭ دائىرىسىگە كىرىدۇ ۋە ئۇنىڭ يۈزلەندۈرۈشى بىلەن ھەرىكەت قىلىدۇ. نەپسى – خاھىش ھاكىم بولغان ئورۇن، شەيتان ھاكىم بولغان ئورۇن دېگەنلىكتۇر. بۇ ساھەدە تارقالغان ھەر خىل خەۋەرلەرنى

ئاڭلايدىغان قۇلاق ھۇسنى زان (ياخشى گۇمان)غا ئەمەس، سۇئى زان (يامان گۇمان)غا توغرىلانغان بولىدۇ. ھالبۇكى ياخشى گۇماندىن ھېساپ ئېلىنمايدۇ، ئەمما يامان گۇماندىن ھېساپ ئېلىنىدۇ. رەسۇلۇللاھنىڭ « مۇئمىننىڭ قېنى، مېلى، ئار – نۇمۇسى ۋە سۇئىزانى مۇئمىنگە ھارام » دېيىشىمۇ، مانا مۇشۇنداق بىر چۈشەنچىنىڭ نەتىجىسى بولسا كېرەك.

خۇددى زىنا ھەققىدە توختالغان بۆلەكلەردىكىگە ئوخشاش، زىنا تۆھمىتى ھەققىدە توختالغان بۆلەكنىڭ ئاخىرىدىمۇ سۆز ئاللاھ نىڭ ئەپۇ ۋە مەغپىرىتىگە كېلىدۇ. تەۋبە ئىشىكى ھەر دائىم ئوچۇقتۇر، يېتەرلىك كىشى ئۇ ئىشىكتىن كىرىشنى ئارزۇ قىلسۇن:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

« الله نىڭ سىلەرگە پەزلى ۋە مەرھەمىتى بولمىسا ئىدى (سىلەرنى قاتتىق جازالايتتى)، الله شەپقەتلىكتۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر » (20).

سۈرىنىڭ 21 – 26 – ئايەتلىرى، ھەزرىتى ئائىشەگە چاپلانغان بۆھتاندىن كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان ئىجتىمائىي ۋەزىيەت ئۈستىدىن ئومۇمىيۈزلۈك نەسىھەت بېرىدۇ. بۇ نەسىھەتلەر ئىچىدە، نۇزۇل سەۋەبى ھەزرىتى ئەبۇ بەكىر بولغان نەسىھەت كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. قىزى ئائىشەگە قىلىنغان بۆھتانلارنى تارقاتقۇچىلاردىن بىرسى، يوقسۇل بولغانلىقتىن يىللاردىن بۇيان ھەزرىتى ئەبۇ بەكىرنىڭ ياردىمى بىلەن تۇرمۇشنى قامداپ كېلىۋاتقان يېقىن تۇققىنى مىستاھ بىن ئۇساسە ئىدى. مىستاھنىڭ قىزى ئائىشەگە قىلىنغان بۆھتاننى تارقىتىشى ھەزرىتى ئەبۇ بەكىرگە بەكمۇ ئېغىر كەلگەن بولۇپ، ئۇ بۇنىڭدىن كېيىن مىستاھقا يارىدەم قىلمايدىغانلىقىغا دائىر قەسەم قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۆۋەندىكى ئايەتنىڭ نازىل بولغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان:

وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

« ئاراڭلاردا ئەھلى كەرەم ۋە دۆلەتمەن بولغانلار خىش ـ ئەقرىبالارغا، مىسكىنلەرگە ۋە دىن يولىدا ھىجرەت قىلغانلارغا (بىر نەرسە) بەرمەسلىككە قەسەم قىلمىسۇن، (ئۇلارنىڭ گۇناھىنى) ئەپۇ قىلسۇن، كەچۈرسۇن، الله نىڭ سىلەرگە مەغپىرەت قىلىشنى ياقتۇرمامسىلەر؟ الله ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر » (22).

ھەزرىتى ئەبۇ بەكىر ئايەتتىكى « الله نىڭ سىلەرگە مەغپىرەت قىلىشنى ياقتۇرمامسىلەر؟ » جۈملىسىنى ئوقۇپ، كۆز ياشلىرى ئىچىدە « ئەلۋەتتە ئاللاھىم، ئەلۋەتتە ياقتۇرىمەن » دېگەن ۋە بۇنىڭدىن كېيىن مىستاھقا بۇرۇنقىدىن ئىككى مىسلى يارىدەم قىلىش ھەققىدە قەسەم قىلغان.

مەھرەمىيەت (كىشىنىڭ شەخسىي ھاياتى)كە مۇناسىۋەتلىك مەسىلە ئىپىپەتكە قارىتىلغان جىنايەتلەر بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك. بۇ سەۋەپتىن كىشىنىڭ ئۆزىگە ئائىت بولمىغان ئۆيلەرگە كىرىشنى بەلگىلىك قائىدىگە ئىگە قىلغان بۆلەك بۇ سۈرىدە يەر ئالغان (27 – 29). بۇ ئايەتلەر نازىل بولغان جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ بەدەۋىيلىك (چۆل ھاياتى)تىن شەھەر ھاياتىغا يېتىدىن كۆچۈۋاتقانلىقىنى ۋە مەدەنىي مۇئامىلىلەرنى ئۆزلەشتۈرۈپ بولالمىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق كېرەك.

ئەر – ئايال مۇناسۋەتلىرىنى ئىنسان فىترىنى نەزەرگە ئالغان ئاساستا ھەل قىلماي تۇرۇپ، ئىپپەتكە قارىتىلغان جىنايەتلەرنى جازالاش بىلەن ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. قۇرئان بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

« مۇئمىن ئەرلەرگە ئېيتقىنكى، (نامەھرەملەرگە) تىكىلىپ قارىمىسۇن، ئەۋرەتلىرىنى (زىنادىن) ساقلىسۇن، مۇنداق قىلىش ئۇلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشىدۇر، الله ھەقىقەتەن ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىدىن تولۇق خەۋەردار » (30).

بۇ نوقتىدا ئەنئەنە نەزەردىن ساقت قىلغان بىر مەسىلە بار. كىشىنىڭ شەھۋىتىنى كۈشكۈرتىدىغان شەھۋەتلىك قاراشنى، ئەر ۋە ئايالدىن توسىدىغان ئىككى ئايەتنىڭ تۈنجىسى ئەر كىشىگە خىتاب قىلماقتا. چۈنكى بۇ نوقتىدا ئەرلەر ئايالىلارغا قارىغاندا ئاجىز كېلىدۇ. بۇ ئەمىرگە بويسۇنۇپ كۆزنى تىزگىنلەشنى ئۆگىنىشى پەرز بولغان مۇئمىن ئەر كىشىنىڭ ئەنئەنىۋى پوزىتسىيىسى، پىتىنى ئۆزىنىڭ كۆزىدىن ئىزدەشنىڭ ئورنىغا ئايال كىشىنىڭ چىرايىغا ئارتىپ قويۇش بولماقتا. بۇ نوقتىدا توختا قېلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، پىتىنى ئايالنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىغا ئارتىپ قويماقتا. كۈنىمىزدە مۇسۇلمان ئەر – ئايال مۇناسۋەتلىرىدە ئوتتۇرىغا چىققان ھەددىدىن ئېشىپ كېتىش ۋە بىپەرۋالىقنىڭ مەنبەسىنى مانا بۇ ئادالەتسىزلىكتىن ئىزدەش لازىم.

قۇرئانى تەسەتتۇر (ھىجاپ)، يۈقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئارقا كۆرۈنۈش ئاساسىدا شەكللىنىدۇ. تەسەتتۇرنىڭ بىرىنچى مۇھاتابى شۇبھىسىز ئايال كىشىدۇر. جانابى ئاللاھ گۈزەللىك ۋە جەلپكارلىقنىڭ كۆپرەكىنى ئايالغا بەرگەن. ئايال كىشى جەلىپ قىلغۇچى ۋە ئۆزىگە تارتقۇچىدۇر. ئەر كىشى جەلىپ قىلىنغۇچى ۋە رام قىلىنغۇچىدۇر. ئايال كىشىنىڭ جەلىپ قىلغۇچى تەرىپى كىشىنى ئۇنىڭغا رام قىلىدۇ. مانا بۇ مايىللىقنىڭ تەكتىدە كىشىنى ئازدۇرغۇچى خاھىش ۋە ھاۋايى – ھەۋەس ياتىدۇ. 31 – ئايەتتە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان بىر نوقتا بار. يەنى ئەر كىشىگە ئايالنى يوشۇرۇش ئەمەس، ئايال كىشىگە ئۆزىنىڭ ۋۇجۇد گۈزەللىكىنى ئاۋامغا ئاچماسلىققا بۇيرىيدۇ. تەسەتتۇرنىڭ سەۋەبى مۇنداق، ئى مۇئمىن ئايال! يات جىنىس بىلەن جىنسىيەت نوقتىسىدىن ئەمەس، ئىنسانلىق نوقتىسىنى چىقىش قىلىپ مۇناسۋەت قۇر. يات جىنىسنىڭ جىنسىيىتىگىنى سۈيىئىستىمال قىلىشىغا يول قويما. بۇ ئارقىلىق، ئەگەر مەن بىلەن مۇناسۋەت ئورناتماقچى بولساڭ، جىنسىيىتىم ئۈستىدىن ئەمەس، كىشىلىكىم، شەخسىيىتىم ئۈستىدىن مۇناسۋەت قۇر، دېمەكتە.

سۈرىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىنى تەشكىل قىلغان ئايىتى، شۇبھىسىز سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن نۇر ئايىتىدۇر.

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا

يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

« الله ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ نۇرىدۇر، الله نىڭ (مۇئمىن بەندىسىنىڭ قەلبىدىكى)نۇرى خۇددى (چىراق قويىدىغان) تەكچىگە ئوخشايدۇ، ئۇنىڭدا چىراق باردۇر، چىراق شىشىنىڭ ئىچىدىدۇر، شىشە گويا نۇرلۇق يۇلتۇزدۇر، چىراق مۇبارەك زەيتۇن دەرىخىنىڭ (يېغى) بىلەن يورۇتۇلغان، ئۇ (يەنى زەيتۇن دەرىخى) شەرق تەرەپتىمۇ ئەمەس، غەرب تەرەپتىمۇ ئەمەس. يېغى (ئەڭ سۈزۈك بولىدۇ، سۈزۈكلۈكىدىن) ئوت تەگمىسىمۇ يورۇپ كېتەيلا دەپ قالىدۇ، (ئوت بىلەن يورۇتۇلسا) نۇر ئۈستىگە نۇر قوشۇلىدۇ. الله، ئارزۇ قىلغان كىشىنى ئۇنىڭ نۇرىغا (يەنى قۇرئانغا) (ئەگىشىشكە) مۇۋەپپەق قىلىشنى خالايدۇ. الله (ئىبرەت ئالسۇن دەپ) كىشىلەرگە مىساللارنى (ئۇلارنىڭ پەمگە يېقىنلاشتۇرۇپ) بايان قىلىدۇ، الله ھەممە نەرسىنى بىلگۈچىدۇر » (35).

ۋەھيي ئۇ ئالەملەرنىڭ نۇرىدىن كەلگەن بىر نۇردۇر. ئەقىل ئۇنىڭ كۆزىدۇر. ۋەھيي نۇرى تەگمىگەن ئەقىلنىڭ كۆزى كوردۇر. ئەقىل كۆزىنىڭ كۆرىشى ئۈچۈن ۋەھيي نۇرى تېگىشى شەرت. مەۋجۇدىيەتنىڭ ئۆزىدىكى ھەرىكەت بۇ نۇردىن كەلمەكتە. ئاتومدىن پىلانىتلارغىچە، تامچىدىن دېڭىزغىچە ھەر نەرسە بۇ نۇرنىڭ سايىسىدە مەۋجۇدلىقنى داۋام قىلدۇرماقتا، ھەرىكەت قىلماقتا. ھەتتا قۇشلارمۇ بۇ نۇر سايىسىدە تەسبىھ ئېيتماقتا (41 – 42). بۇلۇتلار بۇ نۇر سايىسىدە ۋەزىپىسىنى ئادا قىلماقتا (43).

تاكامۇل ئاللاھ جانلىقلاردىن تارتىپ بارلىق مەخلۇقلارغا بەلگىلىگەن ئۆزگەرمەس قانۇنىدۇر. ئالەملەرنىڭ رەببى، ھەر مەخلۇقنى ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە قاراپ تەرەققىي قىلدىغان بىر فىترەت بىلەن ياراتقان. ئاللاھ ياراتقانلىرىغا يارىتىلىش مەقسىتىنى بىلدۈرگەن بولۇپ، بۇ غايىگە يېتىش ئۈچۈن بەزىلىرىنى بەلگىلىك قانۇنلارغا تەۋە قىلغان، بەزىلىرىگە ئىشلەش پىرىنسىپىنى بەلگىلەپ بەرگەن، ئەقىل ۋە ئىرادە بېرىپ، ئۇلارنىڭ تاكامۇللىشىشنى خالىغان. « ھەر جانلىقنى سۈدىن ياراتتۇق » (45) ئايىتى ئىما قىلغان بۇ ھەقىقەت، مەۋجۇدىيەت تەۋە بولغان تاكامۇللىشىش قانۇنىدۇر.

ئاللاھ نىڭ شەيئىلەرنىڭ تەبىئىتىگە قانۇنلار يەرلەشتۈرگەنلىكى ۋە ياراتقان ئىرادىسىز مەخلۇقلارنى بۇ قانۇنلارغا تەۋەپ قىلغانلىقى ھەقىقىتىنى « ھەر جانلىقنى سۈدىن يارىتىشى » ئۈستىدىن بايان قىلغان ئايەت، يەنە باشقا شەكىلدە بايان قىلىدۇ: ئاللاھ نىڭ قۇدرىتىنىڭ چەكسىزلىكىنى، يەنى « ئاللاھ ھەر نەرسىگە قادىردۇر » دەپ ئېپادىلەيدۇ. بۇ بىر مۆجىزە بولغان قۇرئاننىڭ مەسانى / قوشماق / ئىككى قۇتۇپلىق ئالاھىدىلىكىدۇر. بۇنىڭ ئەھمىيىتى تۆۋەندىكى تەرەپتە گەۋدىلىنىدۇ: « بىر قىسىم ئۆلىمالارغا كۆرە، ئاللاھ نىڭ شەيئىلەر ئۈچۈن قانۇنىيەت بەلگىلەنلىكىنى ئېيتىش، ئاللاھ نىڭ قۇدرىتىنى چەكلەپ قويغانلىق بولۇپ، بۇ زىنھار جائىز ئەمەس. بۇ ئاشقۇنلىقنىڭ زىت تەرىپىدە دېتېرمىنىزم يەر ئالىدۇ ۋە ھەر نەرسىنى سەۋەپ – نەتىجە مۇناسىۋىتىگە مەھكۇم قىلىپ قويىدۇ. قۇرئان بىر ئايەتنىڭ ئۆزىدىلا ھەم ئاللاھ نىڭ شەيئىلەر ئۈچۈن بەلگىلەن قانۇنىنى، ھەم ئۆزىنىڭ چەكسىز قۇدرىنى تىلغا ئېلىپ، بۇ ئىككى مۇۋازىنەتسىزلىكنى رەت قىلىدىغانلىقنى كۆرسىتىدۇ. ئاللاھ شەيئىلەر ئۈچۈن

بەلگىلىگەن قانۇنلار بار، لېكىن ئاللاھ ئۆزى بەلگىلىگەن قانۇنلارغا مەھكۇم ئەمەس، ئەكسىچە ئۇنىڭ ھاكىمدۇر. بۇ ھەرگىزمۇ ئاللاھ نىڭ ئۆزى بەلگىلىگەن قانۇنلارنى ئۆزى رەت قىلغانلىقى ۋە يوق قاتاردا كۆرگەنلىكىنى ئىپادىلىمەيدۇ. مەۋجۇدىيەتنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلغۇچى، ھەرگىزمۇ مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ. مەسىلەن: تۆۋەندىكى قانۇنلارنىڭ ھەممىسى قۇرئانغا ئائىت:

- ئۇرۇق تېرىمىغان ھوسۇل ئالالمايدۇ.
- تىرىشىپ ئەجىر قىلغۇچى غەلىبە قىلىدۇ، ئوڭدا ياتقان مەغلۇپ بولىدۇ.
- ئۆزىنى ئۆزگەرتمىگەن قەۋمنىڭ ھالىنى ئاللاھ ئۆزگەرتمەيدۇ.
- ئاللاھ ھەر ئىنساننىڭ تەقدىرىنى ئۆز تىرىشچانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك قىلغان.
- ئاللاھ ئازغۇنلاردىن باشقىسىنى زالالالەتكە ھەيدىمەيدۇ.
- ئاللاھ ھەقتىن يۈز ئۆرىگەن كىشىنىڭ قەلبىنى بۇرىۋېتىدۇ.

قۇرئان « ئورتاق ياخشىلىققا » چاقىرىدۇ (53). ئورتاق ياخشىلىق، پەقەت بەلگىلىك تائىپىلەردىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىغان، پەقەت ئۇلار ئارىسىدىلا تىلسىمغا ئوخشاش ئايلىنىپ يۈرگەن ئالاھىدە بىر ئىلىم ئەمەس. ئۇنداق ئۇ نېمە؟ « ئىنسانىيەت ياخشىلىق دەپ بىلىدىغان » نەرسىلەردۇر. مانا بۇ مەئرۇپىنىڭ ئېنىقلىمىسىدۇر. ئىنساننىڭ ياخشى ئىشنى قىلماسلىقى، ئۇنى بىلمىگەنلىكىدىن ئەمەس. چۈنكى ئۇنىڭ ۋىجدانىغا ياخشىلىق كەشتىلەنگەن. ئىنساننىڭ ياخشى ئىشنى قىلماسلىقى ۋە ئۇنىڭغا يۈزلەنمەسلىكى ۋىجدانىنىڭ ئۈستىنى يېپىپ قويغانلىقى (كۈپۈر)، ئۇنىڭ قۇلىقىنى گاس قىلىپ قويغانلىقى (سۇممۇن)، ئۇنىڭ چۈقانىنى باستۇرۇپ قويغانلىقى (بۇكمۇن)، ئۇنىڭ كۆزىنى كور قىلغانلىقى (ئۈمىيۇن)دىن كېلىپ چىقماقتا. ۋىجدانىنىڭ تىرىكلىكىنىڭ ئەڭ گۈزەل ئىپادىسى « تەقۋا (مەسئۇلىيەتچان بولۇش) » ۋە « ھاشىيەت (ئاللاھ نىڭ مۇھەببىتىدىن مەھرۇم بولۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەش) »تۇر (52).

سۈرە، 58 – ئايەتتىن باشلانغان بۆلىكىدە، باشلىنىشتىكى مەھرەمىيەت تېمىسىغا قايتىدۇ. لېكىن بۇ يەردىكى مەھرەمىيەت نامەھرەملەر ئارىسىدىكى مەھرەمىيەت ئەمەس. مەھرەم بولغانلار ئارىسىدىكى ئەدەب تېمىسى بولغان مەھرەمىيەت ھەققىدە توختىلىدۇ. پەرزەنتلەرنىڭ ئانىسىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگەندە رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك ئەدەپ – قائىدە تىلغا ئېلىنىدۇ (58 – 59). شەھۋەتنى قوزغايدىغان ياشتىن ئۆتۈپ كەتكەن مويىسپىت ئاياللار ئۈچۈن، 31 – ئايەتتە بەلگىلەنگەن تەسەتتۇر ئەمرى يەڭگىللىتىلگەن بولۇپ، 60 – ئايەت بۇنى تىلغا ئالىدۇ. لېكىن بۇ رۇخسەتتىن پايدىلانغاندا، بەك ئېچىلىپ كەتمەسلىكنىڭ ئۇلار ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى ئىكەنلىكى ئەسكەرتىلىدۇ. 61 – ئايەت، مەھرەمىيەت ئۈچۈن بەلگىلەنگەن چېگرالارنىڭ ھاياتنى ياشغىلى بولمايدىغان ھالغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قويۇلمىغانلىقىنىڭ ئەڭ يارقىن دەلىلىدۇر. نادانلار دىننى كېمەيتىۋېتىدۇ، قىرقىيدۇ، نادان دىندارلار دىنغا بىر نەرسىلەرنى قوشۇپ قويىدۇ (تەقۋالىق نامىدىن). بۇ ئايەتلەر بۇ ئىككى سىنىپ ئۈچۈندۇر. ئۇنىڭدىن باشقا، 61 – ئايەت ئائىلە دوستلىرىنىڭ بىر دوستىخاندا ئولتۇرۇپ تاماق يېيىشىدە ھېچقانداق بىر مەسىلە يوقلىقىنى بايان قىلىدۇ.

بىر ئىسلام جامائىتىدە « مۇخالەپەت » قانداق شەكللەندۇرۇلىدۇ؟ بىر ئىسلام جامائىتىدە يېتەكچىنىڭ كۆز قارىشىدىن باشقىچە قاراش قانداق ئۇسلۇب ۋە ئەدەپ بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ؟ 62 – ئايەت بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى بېرىدۇ:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

« ئاللاھ قا ۋە رەسۇلىغا ئىمان ئېيتقان كىشىلەر كامىل مۇئمىنلەردۇر. ئۇلار مۇسۇلمانلارغا مۇناسىۋەتلىك بىر ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن بىر يەرگە جەم بولغاندا، ئۇنىڭدىن ئىجازەت ئالماستىن كېتىپ قالمايدۇ. سەندىن (باشقىچە قارىشىنى، پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن، چارە تېپىش ئۈچۈن) ئىجازەت سورىغانلارمۇ ئاللاھ قا ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىغا چىن يۈرەكتىن ئىمان ئېيتقان كىشىلەردۇر. بۇ سەۋەپتىن ئۇلار سەندىن بەزى ئىشلىرى ئۈچۈن ئىجازەت سورىسا، ئۇلار ئېچىدىن سەن خالىغان كىشىگە ئىجازەت بەرگىن، ئۇلارغا سەن ئاللاھ تىن مەغپىرەت تىلىگىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر ».

سۈرە ئاللاھ نىڭ چەكسىز ئىلمى تەكتىلەنگەن ھالدا ئاخىرلىشىدۇ. بۇنىڭ ھېكمىتى، بۇ سۈرىدە ئاللاھ نىڭ ھاياتقا ئاكتىپ مۇداخىلىسىنىڭ ئېپادىسى بولغان ئىلاھىي ھۆكۈملەر، ئۇنىڭ چەكسىز ئىلمىگە نىسبەت قىلىندۇ. ئەڭ ياخشى ھۆكۈم ھەممىنى بىلگۈچىنىڭ ھۆكۈمىدۇر. ئۇنداقتا ئەڭ ياخشى ھۆكۈم ئاللاھ بەرگەن ھۆكۈمدۇر.

ئال ئىمران سۈرىسى

سۈرە 33 – ئايىتىگە ئاساسەن « ئىمران ئائىلىسى » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان « ئالىئىمران » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

بۇ ئايەت بىلەن باشلانغان بۆلەك، ھەزرىتى ئىسا، ئۇنىڭ ئانىسى مەريەم، ھەزرىتى مەريەمنىڭ دادىسى ئىمران، ئانىسى ھاننە (ئاننا ھ)، ھاممىسى ئېلزابىت، ھاممىسىنىڭ ئېرى ھەزرىتى زەكەرىيا ۋە ئۇلارنىڭ ئوغلى ھەزرىتى يەھيادىن تەرىكىپ تاپقان ئىمران ئائىلىسى، ئىنسانىيەتكە ئۆرنەك قىلىپ كۆرسىتىلگەن قىسسىنى بايان قىلىدۇ. ھەزرىتى مەريەمنىڭ دادىسى « ئىمران » ئىسمىنى بوۋىسىنىڭ بوۋىسى بولغان ھەزرىتى مۇسانىڭ دادىسىدىن ئالغاندى. سۈرىگە بېرىلگەن « ئىمران ئائىلىسى » ئىسمىدىكى ئائىلە ئارقىلىق، ھەزرىتى مۇسانىڭ دادىسىنىڭ ئائىلىسى نەزەردە تۇتۇلغان ئەمەس. چۈنكى قىسسە « ئىمراننىڭ ئايالى » دەپ باشلانغان بولۇپ، ئۇ ھەزرىتى مەريەمنىڭ ئانىسى ھاننە ئىدى.

سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ دەۋرىدىلا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان (مۇسلىم، تەپسىر، 1). مەزكۇر ھەدىسىتە بەقەرە بىلەن بىرلىكتە « ئىككى گۈل » ۋەياكى « ئېچىلىش ئالدىدىكى ئىككى

ئۆسۈملۈك (ئەز زەھراۋەين) » دەپ تەرىپلىنىشى بېرىلگەن ئىسىم بولماستىن، بەلكى بىر سۈپەتتۇر. سۈرىگە كەنز، ئەمان، مۇجادىلە، ئىستىغفار دېگەندەك ئىسىملارمۇ قويۇلغان. لېكىن بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ئالىئىمران قەدەركەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلمىگەن.

سۈرە بىر قاراشقا ئاساسلانغاندا بەقەرە سۈرىسىدىن، يەنە بىر قاراشقا ئاساسلانغاندا بەقەرە ۋە ئەنفال سۈرىسىدىن كېيىن مەدىنىدە نازىل بولغان. ھەزرىتى ئوسمان، ئىبن ئاببباس ۋە ئىمام جافەرگە نىسبەت قىلىنغان تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە ئەنفال سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. بىراق بۇ ئېتىرازغا ئوچۇق بىر ئەھۋال. چۈنكى بەقەرە سۈرىسى ھىجرەتنىڭ 1 - يىلىدا نازىل بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، رامىزان روزىسى پەرز قىلىنغان ئايەتنىڭ بۇ سۈرىدە يەر ئېلىشى بۇنىڭ دەلىلى. بەقەرە سۈرىسى نازىل بولۇشقا باشلىغاندىن كېيىن ئەنفال سۈرىسى نازىل بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، بۇ ھىجرەتنىڭ 2 - يىلى رامىزان ئېيىغا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى ئەنفال سۈرىسى بەدىر سۈرىسىدۇر. بەدىر زەپىرى ھىجرى 2 – يىلى رامىزاننىڭ 17 – كۈنى قولغا كەلتۈرۈلگەن. ئەنفال سۈرىسىنىڭ ئارقىسىدىنلا بىر ئوھۇد سۈرىسى بولغان ئالىئىمراننى تىزىش بىر مۇنچە مەسىلىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەپ بولماقتا. بۇلاردىن بىرسى، يەنە بىر بەدىر سۈرىسى بولغان ھەدىد سۈرىسىنى قەيەرگە تىزىش كېرەك؟ ئەگەر ھەدىد سۈرىسىنى ئەنفال بىلەن ئالىئىمران ئارىسىغا تىزمىساق، ئوتتۇرىغا بىر بوشلۇق چىقىدۇ ۋە بىر زامان تىلىمىنى ئاتلاپ ئۆتۈپ كەتكەن بولىمىز. بۇ سەۋەپتىن ھەدىد سۈرىسى ئەنفال سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىشى كېرەك. بۇ نۇر سۈرىسى ئۇچۇنمۇ شۇنداق بولۇپ، نۇر سۈرىسى ھىجرەتنىڭ 3 – يىلىدا نازىل بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، سۈرە رەجى ۋەقەسى ھەققىدە توختالغان. رەجى ۋەقەسىنىڭ ئۇھۇد ئۇرۇشىدىن كېيىن بولغانلىقى ئېنىق. بۇ ئەھۋالدا ئەنفال بىلەن ئالىئىمران سۈرىسى ئارىسىدا ئەڭ ئاز ئىككى سۈرە بولسا كېرەك، يەنى ھەدىد ۋە نۇر سۈرىسى. يىغىنچاقلىغاندا، ئالىئىمران سۈرىسى نۇر سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىشى كېرەك.

سۈرىنىڭ نازىل بولىشىغا سەۋەپ بولغان ئىككى ۋەقە

سۈرىنىڭ نازىل بولىشىغا ئىككى ۋەقە سەۋەپ بولغان. بۇلاردىن بىرسى ئۇھۇد ئۇرۇشى بولۇپ، ھىجرەتنىڭ 3 – يىلى شەۋۋال ئېيىنىڭ 10 – كۈنى يۈز بەرگەن. بۇ ئېنىق. ئىككىنچى ۋەقە، خىرىستىيان نەجران ھەيئىتىنىڭ كېلىشى ئىدى. سۈرىنىڭ مەركىزىدە بۇ ئىككى ۋەقە بار بولۇپ، سۈرىنىڭ باشلىنىش بۆلىكى ۋە 118 – 195 – ئايەتلىرى ئۇھۇد ئۇرۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇنىڭ دەلىلى 121 ۋە 144 – ئايەتلەردۇر. 16 – 117 ۋە 196 – 200 ئارىسىدىكى بۆلەك نەجران ھەيئىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. 20، 64، 79 ۋە 113 – ئايەتلەر بۇنىڭ روشەن دەلىلىدۇر. سۈرىنىڭ نازىل بولۇشقا باشلىغان ۋاقتى ئۇھۇد ئۇرۇشى بولغان ھىجرى 3 – يىلى شەۋۋال ئېيى بولۇپ، نەجران ھەيئىتى كەلگەن مەزگىل سۈرىنىڭ ئاخىرلاشقان ۋاقتىدۇر. نەجران ھەيئىتىنىڭ « ئەلچىلەر يىلى » دەپ ئاتالغان ھىجرى 9 – يىلىدا كەلگەنلىكى ئىسلام ئالىملىرى تەرىپىدىن بىردەك قوبۇل قىلىنغان. لېكىن ئىبن ئاشۇر سىيەرجىلەر (رەسۇلۇللاھنىڭ ھاياتىنى تەتقىق قىلغۇچىلار)نىڭ بۇ قارىشىنى مۇۋاپىق ئەمەس دەپ قارىغان ۋە ئالىئىمران سۈرىسىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغان تۇنجى سۈرە ئىكەنلىكىدە

بىرلىككە كەلگەنلىكنى ئېيتقان. ئۇ بۇ ۋەقەلەرنىڭ بىلىنگەن ۋاقىتتىن تېخىمۇ بۇرۇن يۈز بەرگەنلىكنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

نەجران، شائىر ئاۋ شا ئېيتقاندەك ئەرەپ يېرىم ئارىلى خىرىستىيانلىرىنىڭ كەبىسگە ئىگە ئىدى. 60 كىشىلىك بىر ھەيئەت مەدىنىگە كەلگەن بولۇپ، يېنىدا پاپالىرىمۇ بار ئىدى. ئۇلار رەسۇلۇللاھ بىلەن ھەزرىتى ئىسانىڭ تەڭرى ئىكەنلىكى ھەققىدە مۇنازىرە قىلىشقان.

ئۇلاردىن دەلىل تەلەپ قىلىنغاندا كۆپۈرلىرىدا چىڭ تۇرغان بولۇپ، رەسۇلۇللاھ ئۇلارنى مۇباھەلە (قەسەم ئىچىشكە) دەۋەت قىلغان:

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

سەن ئىسا توغرۇلۇق ھەقىقىي مەلۇماتقا ئىگە بولغىنىڭدىن كېيىن، كىملەركى سەن بىلەن مۇنازىرىلەشسە، سەن ئۇلارغا: « كېلىڭلار، ئوغۇللىرىمىزنى ۋە ئوغۇللىرىڭلارنى، ئاياللىرىمىزنى ۋە ئاياللىرىڭلارنى، ئۆزلىرىمىزنى ۋە ئۆزلىرىڭلارنى يىغىپ، الله نىڭ لەنىتى يالغانچىلارغا بولسۇن، دەپ الله قا يالۋۇرۇپ دۇئا قىلايلى » دېگىن (61).

ھەيئەت باشتا قەسەم قىلىش تەكلىۋىنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ، كېيىن بېشىغا بىرەر بالا كېلىپ قېلىشىدىن قورقۇپ ۋازكەچكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار، رەسۇلۇللاھنىڭ جىزىيە بېرىش شەرتى بىلەن « ئامانلىق »غا كاپالەتلىك قىلىش ھەققىدە بەرگەن تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىپ يۇرتىغا قايتىپ كەتكەن.

سۈرە، دەماللىققا پەرقلىق تېمىلار ھەققىدە توختالغاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئانا تېما ئەقىدە، ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ بۇزۇلىشى ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشىغا قارشى ئېلىنىدىغان تەدبىرلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بەقەرە سۈرىسىدىكى « يەھۇدىيلەشمەڭلار! » ئاگاھلاندۇرۇشى، بۇ سۈرىدە « خىرىستىيانلاشماڭلار! » شەكلىدە تەكتلەنگەن. بۇ ئىككى ئازغۇنلۇق تۈرىنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك شەكلىدە بايان قىلغان نوقتىسى « رەسۇل » چۈشەنچىسىدۇر. يەھۇدىيلىشىپ يولدىن چىقىپ كېتىشتە، ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر خارلانغان ۋە ئۆلتۈرۈلگەن. خىرىستىيانلىشىپ يولدىن چىقىپ كېتىشتە، ئەلچىلەر ئىنسانلىقتىن ھالقىغان بىر ئورۇنغا ئىگە قىلىنىپ تەڭرىلەشتۈرۈلگەن.

قۇرئاننى مەھكەم ۋە مۇتەشابىھ دەپ ئىككى خىل كاتىگورىيىگە ئايرىغان بىردىنبىر ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

ئۇ (الله) ساڭا كىتابنى (يەنى قۇرئاننى) نازىل قىلدى. ئۇنىڭدا مەھكەم (يەنى مەنىسى ئوچۇق) ئايەتلەر بارىكى، ئۇلار كىتابنىڭ (يەنى پۈتۈن قۇرئاننىڭ) ئاساسىدۇر؛ يەنە باشقا مۇتەشابىھ (كۆرۈنۈشتە ئوخشاش ئەمما ئەسلى ماھىيىتى كۆرۈنگەندىن پەرقلىق بولغان

ئوخشاشلىق) ئايەتلەر باردۇر. دىللىرىدا ئەگىرىلىك بار (يەنى گۇمراھلىققا مايىل) كىشىلەر پىتنە قوزغاش ۋە ئۆز رايى بويىچە مەنە بېرىش ئۈچۈن، مۇتەشابىھ ئايەتلەرگە ئەگىشىدۇ (يەنى مۇتەشابىھ ئايەتلەرنى ئۆز نەپسى خاھىشى بويىچە چۈشەندۈرىدۇ). بۇنداق ئايەتلەرنىڭ (ھەقىقىي) مەنىسىنى پەقەت الله بىلىدۇ. ئىلىمدا توشقانلار ئېيتىدۇ: « ئۇنىڭغا ئىشەندۇق، ھەممىسى پەرۋەردىگارىمىز تەرىپىدىن نازىل بولغان. (بۇنى) پەقەت ئەقىل ئىگىلىرىلا چۈشىنىدۇ » (7).

ئالىئىمران سۈرىسى « خىرىستىيانلاشماڭلار! » دېمەكتە

بۇ مەزمۇندىكى بىر ئايەتنىڭ نېمە ئۈچۈن ئانا تېمىسى « خىرىستىيانلاشماڭلار! » بولغان بىر سۈرىدە يەر ئالغانلىقى كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بۇنىڭ قايىل قىلارلىق جاۋابى، خىرىستىيانلىشىش مايىللىقىدا ئەڭ كۆپ ئىشلىتىدىغان ۋاستە « تەۋىل » ۋە « مەجاز » بولۇپ، بۇ خەتەرلىك مايىللىققا قاراپ تەۋىل ۋە مەجازغا دۇشمەن بولۇش، ساختىپەز پەيغەمبەرلەرگە قاراپ نۇبۇۋۋەتكە دۇشمەن بولغاندەك ھاماقەتلىكتۇر. تەۋىل ۋە مەجاز ئاساسەن مۇتەشابىھ بىلەن ئوخشاش بىر دائىرىگە كىرىدۇ.

مۇتەشابىھلىق، مەنانىڭ دەماللىققا بىلگىلى بولمايدىغان دەرىجىدە يېپىق بولىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇ خۇددى ئاخىرەتنى بايان قىلغان ئايەتلەردىكىگە ئوخشاش، تېما ئىنسان ئىدراكىدىن ھالقىغان بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا ختابنىڭ مۇتەشابىھ بىر تىل بىلەن ئىپادىلىنىشى مۇقەررەردۇر.

بەقەرە سۈرىسىنىڭ كىرىش بۆلىكىدە، ئىمان، ئىنكار ۋە نىفاق ئۈستىدە توختالغان. بۇ سۈرىنىڭ كىرىش قىسمىدا پۈختا بىر ئېتىقادنىڭ بۇزۇلۇش سەۋەبلىرى ھەققىدە توختالغان. بۇلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا ۋەھىينىڭ ئەسلى ئوچۇق ھۆكۈملىرىنى ئىجرا قىلىشنى تاشلاپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا تارماق مەسىلىلەر ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزۈش كەلمەكتە. مەھكەم ۋە مۇتەشابىھ ھەققىدە توختالغان 7 ـ ئايەت بۇ ھەقىقەتكە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ.

خىرىستىيانلارنىڭ ھەزرىتى ئىسانى ئىلاھلاشتۇرۇشى مانا مۇشۇنداق بىر باسقۇچنىڭ نەتىجىسىدۇر. چۈنكى ئىساۋىلارنىڭ ھەزرىتى ئىسانى ئىلاھلاشتۇرۇش باسقۇچى « دادا ـ ئوغۇل » مەجازىنى ھەقىقەت دەپ چۈشۈنۈش ۋە ئىزاھلاش بىلەن باشلانغان. مەجاز مۇتەسسىپلەرنىڭ ۋە سۈيئىستىمالچىلارنىڭ قولىدا ھەقىقەتكە ئايلاندۇرۇلماقچى بولغاندا، « ئىنسان بالىسى » ئىسانى، « تەڭرى ئوغلى » ئىساغا ئايلاندۇرۇش يولى ئېچىلىدۇ. قۇرئاندىكى مەھكەم ۋە مۇتەشابىھ ئايەتلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىردىنبىر ئايەتنىڭ بۇ سۈرىدە يەر ئېلىشنىڭ سەۋەبى بۇ بولسا كېرەك.

جىھاد ئاللاھ داۋاسى يولىدا، ئىنساننىڭ بارلىق تىرىشچانلىقىنى كۆرسىتىشى بولۇپ، ئۇنىڭ مەقسىتى ئىنسان بىلەن ئاللاھ ئوتتۇرىسىدىكى بارلىق توساقلارنى ئۆرۈپ تاشلاشتۇر. « ئاللاھ داۋاسى » نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟ ئاللاھ داۋاسى بەندىنىڭ بەخت ـ سائادىتىدۇر. بەندىلەرنىڭ ئەبەدىي سائادىتىنى ئاللاھ ئۆزىگە داۋا قىلغان. شۇڭا ئاسمان ـ زېمىن، قوياش ۋە ئاينى بەندىلەرنىڭ ئەمرىگە بويسۇندۇرۇپ بەرگەن. شۇڭا ئىنسانغا ئەقىل، ئىرادە ۋە ۋىجدان بەرگەن. شۇڭا ئەلچىلەر ۋە كىتابلار ئەۋەتكەن. شۇڭا پەرىشتىلىرىنى ئىنسانغا سەجدە

قىلدۇرغان. مانا بۇ سەۋەپتىن بەندىنىڭ داۋاسىمۇ « ئاللاھ نىڭ رازىلىقى » بولىشى كېرەك. ئىنسان ئاللاھ داۋاسى يولىدا جىھاد قىلغاندا، ئاداققى نىشان ئاخىرەت يۇرتىدىكى ئەبەدىي سائادەت بولىشى كېرەك. ئەگەر بۇنداق قىلمىسا، ئۆتكۈنچى دۇنيا زىننەتلىرى ئۈنى مەھلىيا قىلىپ، ئۇنىڭ ئاداققى نىشانغا يېتىشگە توسالغۇ بولىدۇ. چۈنكى:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ

« ئاياللار، ئوغۇللار، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن توپلانغان كۆپ ماللار، ئارغىماقلار، چارۋىلار ۋە ئېكىنلەردىن ئىبارەت كۆڭۈل تارتىدىغان نەرسىلەرنىڭ مۇھەببىتى ئىنسانلارغا چىرايلىق كۆرىنىدۇ. ئۇلار دۇنيا تىرىكچىلىكىدە مەنپەئەتلىنىدىغان (باقاسى يوق) شەيئىلەردۇر؛ الله نىڭ دەرگاھىدا بولسا قايتىدىغان گۈزەل جاي (يەنى جەننەت) باردۇر (شۇنىڭ ئۈچۈن باشقىغا ئەمەس، جەننەتكە قىزىقىش كېرەك) » (14).

ئىسلام دىيىلگەندە ئەقىلگە نېمە كېلىشى كېرەك؟ بۇ سوئالنىڭ كامىل بىر جاۋابى بۇ سۈرىنىڭ 19 ـ ئايىتىدە بېرىلگەن:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

« ھەقىقەتەن الله نىڭ نەزىرىدە مەقبۇل دىن ئىسلام (دىنى) دۇر. كىتاب / ۋەھيي بېرىلگەنلەر پەقەت ئۆزلىرىگە ئىلىم كەلگەندىن كېيىنلا ئۆزئارا ھەسەت قىلىشىپ بىر ـ بىرى بىلەن ئىختىلاپ قىلىشتى (پەرقلىق قاراشلارغا ئىگە بولدى)، كىمكى الله نىڭ ئايەتلىرىنى ئىنكار قىلىدىكەن (الله ئۈنى يېقىندا جازالايدۇ)، الله تېز ھېساب ئالغۇچىدۇر » (19).

بۇ جاۋاپتىن ئىسلامنىڭ ھەزىرتى مۇھەممەدكە كەلگەن ۋەھيي بىلەن باشلانغان بىر دىن ئەمەسلىكى مەلۇم بولماقتا. بارلىق ۋەھيلەر ئىسلام ۋەھيىسىدۇر. ئىنسانىيەت تارىخ يارىتىشقا ئىسلام بىلەن، يەنى ۋەھيي بىلەن باشلىغان. ئىنسانىيەت تارىخىدىكى بارلىق ئېزىپ كېتىشلەر، ئەسلىدە ئىسلامدىن چىقىپ كېتىشتۇر.

قۇرئاننىڭ ئەڭ تىپىك ئايەتلىرىدىن ئىككىسى بۇ سۈرىدە يەر ئالغان. بۇ ئىككى ئايەت، ئاللاھ ۋە ئىنسان، ئامانەت ۋە مۇلكىيەت، ئۆزگەرمەسلەر ۋە ئۆزگۈرۈشچانلار دېگەندەك تېمىلارنىڭ ھەممىسنى بىر يەرگە جەم قىلغان ئايەتلەردۇر. بۇ ئايەتلەرنىڭ مەنىسى ئوكيانۇسلاردىنمۇ چوڭقۇردۇر:

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (**26**) تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (**27**)

ئېيتقىنكى، « پادىشاھلىقنىڭ ئىگىسى بولغان ئى الله! خالىغان ئادەمگە پادىشاھلىقنى بېرىسەن، خالىغان ئادەمدىن پادىشاھلىقنى تارتىپ ئالىسەن؛ خالىغان ئادەمنى ئەزىز قىلىسەن، خالىغان ئادەمنى خار قىلىسەن؛ ھەممە ياخشىلىق سېنىڭ ئىلكىدىدۇر. سەن ھەقىقەتەن ھەممىگە قادىرسەن. كېچىنى كۈندۈزگە كىرگۈزىسەن، كۈندۈزنى كېچىگە كىرگۈزىسەن؛ جانلىقنى جانسىزدىن چىقىرىسەن، جانسىزنى جانلىقتىن چىقىرىسەن؛ ئۆزۈڭ خالىغان كىشىگە ھېسابسىز رىزىق بېرىسەن » (26 ـ 27).

ئۇچ ئەۋلادنىڭ ئۆزىنى ئاللاھ قا بېغىشلاش جەريانى: ھاننە ـ مەريەم ـ ئىسا

سۈرىنىڭ 33 ـ 58 ـ ئايەتلىرى ئارىسىدا، « يېتەكچىلىك ۋە رەھبەرلىك مەسىلىسىگە قارىتا قۇرئان ئوتتۇرىغا قويغان ھەل قىلىش تەدبىرى نېمە؟ » ياكى « ئادەم (غوللۇق خادىم) ئازلىق مەسىلىسى قانداق ھەل قىلىندۇ؟ » دېگەن سوئالنىڭ جاۋابى يەر ئالىدۇ. بۇ بۆلەكتە ھاننە ـ مەريەم ـ ئىسادىن ئىبارەت ئۇچ نەسىلنىڭ ئۆزىنى بېغىشلاش جەريانى بايان قىلىنغان. بۇ بۆلەك رەھبەرلىك مەسىلىسىنىڭ ھەل قىلىنىشىغا مۇناسىۋەتلىك بىر ئۆرنەكتۇر. بۇ ئۆرنەكتە ھاننە ـ مەريەم ـ ئىسادىن ئىبارەت ئۇچ نەسىل يەر ئالماقتا. بۇ ئۇچ نەسىل ئەتراپىدا ئاتا ـ ئوغۇل رەسۇللاردىن ھەزرىتى زەكەرىيا ۋە يەھيا يەر ئالىدۇ. سۈرىدە ھەزرىتى مەريەم ۋە ھەزرىتى ئىسانىڭ تۇغۇلۇشى بايان قىلىندۇ. ھەزرىتى ئىسانىڭ تۇغۇلۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەپسىلى بايانلار، بۇ سۈرىدىن خېلىلا بۇرۇن نازىل بولغان مەريەم سۈرىسىدە تىلغا ئېلىنغانىدى. بۇ يەردە تۇغۇلۇشنىڭ تەكتلىنىشى، مەريەم ئوغلى ئىسا ۋە باشقا بارلىق رەسۇللارنىڭ، تۇغۇلغان ۋە ئۆلىدىغان بىرەر بەشەر ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىشنى مەقسەت قىلماقتا.

سۈرىدە ھەزرىتى ئىسانىڭ ئانىسى « مەريەم » بىلەن بىرلىكتە تىلغا ئېلىنىشى چوڭقۇر مەنىگە ئىگە بولۇپ، ئىسا « مەريەم »نىڭ ئوغلى، « ئاللاھ »نىڭ ئوغلى ئەمەس دېيىلمەكتە. « مەريەم ئوغلى ئىسا » ئىپادىسى بىلەن ئۇچ نەرسە رەت قىلىندۇ:

1. خىرىستىيانلارنىڭ ھەزرىتى ئىسانى ئىلاھلاشتۇرۇشى. « مەريەم ئوغلى ئىسا » ئىپادىسى ئارقىلىق رەسۇلنى ئىلاھلاشتۇرغان خىرىستىيانلارغا « ئۇ ئاللاھ نىڭ ئوغلى ئەمەس، مەريەمنىڭ ئوغلى » دېيىلمەكتە.
2. يەھۇدىيلارنىڭ ھەزرىتى مەريەمگە قىلغان تۆھمەتلىرى. مەريەم ئۇلار تۆھمەت قىلغاندەك بىر كىشى ئەمەس، ئەكسىچە ئىپىپەت ئابىدىسى بىر ئەلچىنىڭ ئانىسى. « مەريەم ئوغلى ئىسا » ئىپادىسى تەكتلىگەن يەنە بىر نوقتا « رەسۇل ئانىسى مەريەم »دۇر.
3. رىمنىڭ ئەر كىشى ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدىغان چۈشەنچىسى. بۇ رىمغا ئۇرۇلغان بىر تەستەك بولۇپ، دادىسىز تۇغۇلغان ئىسا ئارقىلىق: ئى ئەر كىشىنى ئۇلۇغلاپ، ئايال كىشىنى كەمسىتىدىغان، كۈچكە چوقۇنىدىغان ھاكاۋۇر رىم! سېنىڭ بۇ ساختا ھاكاۋۇرلىقىنىڭ ئارقىسىدا « كۈچ »كە چوقۇنۇش چۈشەنچىسى ياتىدۇ. ئەر كىشىنى كۈچىنىڭ سىمۋولى دەپ قارىغانلىقىڭ ئۈچۈن، ئەر كىشىنى ئۇلۇغلايسەن. مەريەم ئوغلى ئىسا، ئاللاھ ساڭا بەرگەن ئېنىق بىر جاۋاپ دېمەكتە. ئاللاھ ئىنسانىيەت تارىخىدا

مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدىغان رەسۇللىرىدىن بىرسىنى دادىسىز ياراتتى. ئاللاھ ئىسانى ئانىسىغا نىسبەت بەرگەن ھالدا تىلغا ئالغان. بۇ ئىككى خۇسۇس، رىمنىڭ ئىككى كاچىتىغا ئۇرۇلغان ئىلاھىي تەستەكتۇر.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى « خىرىستىيانلاشماڭلار! » ئاگاھلاندۇرۇشى ئىكەنلىكىنى ئېيتقانىدۇق. بۇ مەسىلە ئايدىڭلىشىشى ئۈچۈن تارىخىي ئېغىپ كېتىش ئىبرەت سۈپىتىدە بايان قىلىنىشى كېرەك ئىدى. مانا بۇ ئىسەۋى مۇئمىنلەرنىڭ ئورنىنى، ئىسانى تەڭرىلەشتۈرگەن خىرىستىيانلارغا تەرك ئېتىشى بىلەن ئوتتۇرىغا چىققان ئاقىۋەتنىڭ، ئارقا پەردىسىدە ياتقان چۈشەنچىنى بۇ سۈرىدە كۆرۈپ يېتىمىز. سۈرىدە سۆز مەريەم ئوغلى ئىسانىڭ ئىلاھلاشتۇرۇلۇشىغا كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، نەجرانلىقلارنىڭ كېلىشى مۇناسىۋىتى بىلەن، ۋەھىي رەسۇل چۈشەنچىسىدىكى ئېغىپ كېتىشنىڭ سەۋەپ ۋە نەتىجىلىرىنى بايان قىلغان. ئەسلىدە بۇ ئارقىلىق مۇئمىنلەرگە « سىلەرمۇ ئۇلارغا ئوخشاش ئىش قىلماڭلار! » دېمەكتە.

مۇشرىكلار ئۆزلىرىنى ھەزرىتى ئىبراھىمغا نىسبەت قىلىشنى ياقتۇراتتى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ ئەجدادى ئىدى. ئۇنىڭ مۇبارەك يادىكارى بولغان كەبىگە خىزمەت قىلىش ئۈچۈن بەسلىشەتتى. بۇ سەۋەپتىن ھەزرىتى ئىبراھىم ئاياق باسقان تاش دەپ قوبۇل قىلىنغان تاشنىمۇ مۇقەددەس بىر ئامانەت سۈپىتىدە ساقلاپ كەلگەنىدى. بىراق مۇشرىكلارنىڭ بۇ ھۆرمىتى ساختا بىر ھۆرمەت بولۇپ، ئەسلىدە ھۆرمەتتەك كۆرۈنگەن ھۆرمەتسىزلىك ئىدى. ئۇلار ھەزرىتى ئىبراھىمدىن يادىكار دەپ بىلگەن تاشنى ھۆرمەت قىلىشتا بەسلەشكەن، لېكىن ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ئەسلى ئېتىقادىنى تونۇغىلى بولمايدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويۇشقانىدى. ئاندىن ھەزرىتى ئىبراھىمغا ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈن يەھۇدىيلار ۋە خىرىستىيانلار بىلەن « سۆز » مۇسابىقىسىگە چۈشكەنىدى. تۆۋەندىكى ئايەت ھەزرىتى ئىبراھىم ئۈستىدىن بارلىق تەرەپبازلىق ئەسەبىيىتىنى رەت قىلماقتا:

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

« ئىبراھىم يەھۇدىيمۇ ئەمەس، ناسارامۇ ئەمەس ۋە لېكىن توغرا دىنغا يۈزلەنگەن مۇسۇلمانلاردىن ئىدى، ئاللاھ قا شېرىك قوشقۇچىلاردىنمۇ ئەمەس ئىدى » (67).

سۈرىدە يەنە پۈتۈن كىتاب ئەھلىنى بىر تاياقتا ھەيدەيدىغان زېھنىيەتكە جاۋاپ بېرىلگەن. قۇرئان يەھۇدىيلىششىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بايان قىلغان بەقەرە سۈرىسىدە، ھەممىنى بىر تاياقتا ھەيدەپ، يا بىراقلا قارا قويۇق قوبۇل قىلىدىغان ياكى قارا قويۇق رەت قىلىدىغان زېھنىيەتنىڭ ئورنىغا، توغرا – خاتاسىنى تاللاپ ئايرىيدىغان بىر ئەقىل بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلغانىدەك، خىرىستىيانلىششىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بايان قىلغان ئالىئىمران سۈرىسىدىمۇ، مۇھاتابىدا توغرا – خاتانى ئايرىيدىغان ساپ ئەقىل بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. تۆۋەندىكى ئايەت بۇنىڭ دەلىلى:

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

ئەھلى كىتابتىن (ئىلگىرى ۋەھيي بېرىلگەنلەردىن) بەزى كىشىلەر بارىكى، ئۇنىڭدا كۆپ مال ئامانەت قويساڭمۇ ساڭا ئۇنى قايتۇرۇپ بېرىدۇ؛ ئۇلاردىن يەنە بەزى كىشىلەرمۇ بارىكى، ئۇنىڭدا بىر دىنار ئامانەت قويساڭمۇ ئۇنىڭ بېشىدا تۇرمىغىچە (يەنى قايتا ـ قايتا سۈيلىمىگىچە) ئۇنى ساڭا قايتۇرۇپ بەرمەيدۇ. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئۇلار: « ئۈممىلەرنىڭ مېلىغا خيانەت قىلساق بىزگە گۇناھ بولمايدۇ (يەنى بىزنىڭ دىنىمىزدا بولمىغانلارنىڭ ماللىرى بىزگە ھارام ئەمەس) » دەيدۇ. ئۇلار بىلىپ تۇرۇپ الله نامىدىن يالغانىنى توقۇيدۇ (75).

بۇ ئايەتكىمۇ بىر قاراپ باقايلى:

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ

« ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل ئەمەس، ئەھلى كىتابتىن كېچىلىرى الله نىڭ ئايەتلىرىنى تىلاۋەت قىلىپ تۇرىدىغان ۋە سەجدە قىلىپ تۇرىدىغان بىر جامائە كىشىلەر بار » (113).

مەيلى يەھۇدىيلىشىش بولسۇن ياكى خىرىستىيانلىشىش بولسۇن، بۇلارغا قارشى ئەڭ كۈچلۈك ۋاكسىنا ئىنفاق قىلىشتۇر. بۇنى خۇددى بەقەرە سۈرىسىدە كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئالىئىمران سۈرىسىدىمۇ كۆرۈپ ئۆتىمىز:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

« ياخشى كۆرىدىغان نەرسەڭلاردىن سەرپ قىلمىغۇچە (يەنى ماللىرىڭلارنىڭ ياخشىسىنى سەدىقە قىلمىغۇچە) ھەرگىز ياخشىلىققا (يەنى جەننەتكە) ئېرىشەلمەيسىلەر، (الله نىڭ يولىدا) نېمىنى سەرپ قىلماڭلار، الله ئۇنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر » (92).

خىرىستىيانلىشىشنىڭ تېپىك ئالامەتلىرىدىن بىرسى، دىندارلىق نامايەندىسى سۈپىتىدە ھالالنى ھارام قىلىشتۇر. بۇ ئېنىق ئازغۇنلۇقتۇر. قۇرئان ھاراملارنى ھالال قىلىش ھەققىدە بىر قېتىم توختالسا، بۇنىڭ ئەكسى بولغان ھالالنى ھارام قىلىش ھەققىدە ئون قېتىم توختىلىدۇ. بۇ بىر خىرىستىيانلىشىش ئالامىتىدۇر. چۈنكى خىرىستىيانلىشىشنىڭ تېپىك نايامەندىلىرىدىن بىرسى رىياخور دىندارلىقتۇر. روھبانلىق (دىندارلار سىنىپى)نىڭ بۇ ئېتىقاد سىستېمىسىنىڭ ئىچىدە ئورۇن ئېلىشى ھەرگىزمۇ تاسادىپىيلىق ئەمەس. تۆۋەندىكى ئايەت ھەم يەھۇدىيلىشىشنىڭ ھەم خىرىستىيانلىشىشنىڭ تېپىك ئالاھىدىلىكىنى بايان قىلماقتا:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

تەۋرات نازىل قىلىنىشتىن ئىلگىرى، بەنى ئىسرائىل ئۆزىگە ھارام قىلغان يېمەكلىكلەردىن باشقا يېمەكلىكلەرنىڭ ھەممىسى ئىسرائىل ئەۋلادىغا ھالال ئىدى. (ئى مۇھەممەد! ئۇلارغا) ئېيتقىنكى، « ئەگەر راستچىل بولساڭلار، تەۋراتنى ئېلىپ كېلىپ ئوقۇپ بېقىڭلار » (93).

تىپىك بىر خىرىستىيانلىشىش مايىللىقى تەپرىقچىلىقتۇر. خىرىستىيان مەزھەبلىرىنىڭ بىر – بىرىگە بولغان دۇشمەنلىكى بۇنىڭ تارىخىي دەلىلىدۇر. بۇ ئىبرەت ئارقىلىق قۇرئان بارلىق مۇھاتابلىرىغا مۇنداق دەيدۇ:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

« ھەممىڭلار الله نىڭ ئاغامچىسىغا (يەنى الله نىڭ دىنىغا) مەھكەم يېپىشىڭلار، ئايرىلماڭلار (يەنى سەلەردىن ئىلگىرى يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار ئىختىلاپ قىلىشقاندەك، دىندا ئىختىلاپ قىلىشماڭلار). الله نىڭ سەلەرگە بەرگەن نېمىتىنى ئەسلەڭلار، ئۆز ۋاقتىدا سەلەر ئۆزئارا دۇشمەن ئىدىڭلار، الله دىلىڭلارنى بىرلەشتۈردى، الله نىڭ نېمىتى بىلەن ئۆزئارا قېرىنداش بولدۇڭلار، سەلەر دوزاخ چوڭقۇرىنىڭ گىرۋىكىدە ئىدىڭلار، الله سەلەرنى (ئىسلام ئارقىلىق) ئۇنىڭدىن قۇتقۇزدى. سەلەرنىڭ ھىدايەت تېپىشىڭلار ئۈچۈن، الله ئايەتلىرىنى سەلەرگە شۇنداق بايان قىلىدۇ » (103).

بۇ تەلىماتنىڭ مۇھاتابى بولغان مۇئمىنلەرنىڭ زىممىسىگە ئارتىلغان مەسئۇلىيەت ناھايىتى ئېغىر، بۇ ئېغىرلىقنىڭ ماس ھالدا مۇكاپاتىمۇ چوڭ:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

« سەلەر ئىنسانلار مەنپەئىتى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان ياخشىلىققا بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسىدىغان، الله قا ئىمان ئېيتىدىغان ئەڭ ياخشى ئۈممەتسەلەر. ئەگەر ئەھلى كىتاب (يەنى يەھۇدىيلار، ناسارالار) ئىمان ئېيتسا (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان ۋەھيىگە ئىشەنسە)، ئۇلار ئۈچۈن (دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە) ئەلۋەتتە ياخشى بولاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە مۇئمىنلەرمۇ بار، ئەمما ئۇلارنىڭ تولىسى پاسىقلاردۇر » (110).

سۈرىدە ئاللاھ نىڭ بىر، تەڭدىشى يوق، ئىنسانلىقنىڭ ئۇنىڭغا مۇھتاج ئىكەنلىكى ئەسلىتىلگەندىن كېيىن، ئىمان ئاجىزلىقىنىڭ ئىنسانغا ئېلىپ كېلىدىغان دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك زىيانلىرى بايان قىلىنىدۇ. نازىل بولۇش جەريانىدا ئۆسۈم بىلەن مۇناسىۋەتلىك تۇنجى ئايەت ئوھوۇد ئۇرۇشى دائىرىسىدە بايان قىلىنىدۇ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

« ئى مۇئمىنلەر! جازانىنى قاتمۇقات ئاشۇرۇپ يېمەڭلار، بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشىش ئۈچۈن الله ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىڭلارنى ئەسلەڭلار » (130).

جازانە، ئۇھۇد ئۇرۇشنىڭ مەغلۇبىيەت سەۋەپلىرىدىن بىرى.

« بۇ مۇسىبەت نېمە سەۋەپتىن بېشىمىزغا كەلدى؟ » دەپ سورىغان ھەر كىشى مۇنداق جاۋاپنى ئالىدۇ: « بۇ سلەرنىڭ ئۆزەڭلاردىن كەلدى » دېگەن ئايەتنى ئوقۇيلى، شاھىتمىز بولسۇن:

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

ئۇلارنى ئىككى ھەسسە مۇسىبەتكە دۇچار قىلغاندىن كېيىن، ئۇ مۇسىبەت سلەرنىڭ بېشىڭلارغا يەتكەندە: « بۇ مۇسىبەت قەيەردىن كەلدى؟ » دەپ سورايسلەر، شۇنداقمۇ؟ ئېيتقىنكى، « ئۇ سلەرنىڭ ئۆزلىرىڭلاردىن (يەنى رەسۇلنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلغانلىقىڭلار ۋە غەنىمەتكە ھېرىس بولغانلىقىڭلاردىن) بولدى ». الله ھەقىقەتەن ھەر نەرسىگە قادىردۇر (165).

قۇرئاندا بايان قىلىنغان، يۇرەكنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن چىققان دۇئالاردىن بىرسى بۇ سۈرىنىڭ ئاخىرىدا يەر ئالغان:

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (**189**) إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ (**190**) الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (**191**) رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (**192**) رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ (**193**) رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ (**194**) فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ (**195**)

ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ پادىشاھلىقى الله قا خاستۇر، الله ھەممە نەرسىگە قادىردۇر. شۇبھىسىزكى، ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ يارىتىلىشىدا، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ نۆۋەتلىشىپ تۇرۇشىدا ئەقىل ئىگىلىرى ئۈچۈن، ئەلۋەتتە، روشەن دەلىللەر بار. ئۇلار ئۆزە تۇرغاندىمۇ، ئولتۇرغاندىمۇ، ياتقاندىمۇ الله نى ئەسلەپ تۇرىدۇ، ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ يارىتىلىشى توغرىسىدا پىكىر يۈرگۈزىدۇ. (ئۇلار ئېيتىدۇ):

« ره‌ببمىز! بۇلارنى مەنا ۋە مەقسەتتىن يوقسۇن ھالدا بىكار ياراتمىدىڭ، سەن پاكتۇرسەن، بىزنى دوزاخ ئازابىدىن ساقلىغىن. ره‌ببمىز! سەن كىمنىكى دوزاخقا كىرگۇزىدىكەنسەن، ئۇنى ئەلۋەتتە خار قىلغان بولىسەن. زالىملارغا ھېچقانداق يارده‌مچى بولمايدۇ!

ره‌ببمىز! بىز ھەققەتەن بىر چاقىرغۇچىنىڭ 'ره‌ببىڭلارغا ئىمان ئېيتىڭلار' دەپ ئىمانغا چاقىرغانلىقىنى ئاڭلىدۇق، ئىمان ئېيتتۇق.

ره‌ببمىز! بىزنىڭ گۇناھلىرىمىزنى مەغپىرەت قىلغىن، يامانلىقلىرىمىزنى يوققا چىقارغىن، بىزنى ياخشىلىق ئۇستىدىكى ۋاقتىمىزدا قەبزى روھ قىلغىن.

ره‌ببمىز! بىزگە ئەلچىلىرىڭ ئارقىلىق ۋەده قىلغان نەرسىنى (يەنى ئىتائەت قىلغانلارغا خاس بولغان جەننەتنى) بەرگىن، قىيامەت كۈنى بىزنى رەسۋا قىلمىغىن. سەن ھەققەتەن ۋەده‌ڭگە خىلاپلىق قىلمايسەن ».

ئۇلارنىڭ دۇئاسىغا ره‌ببى مۇنداق جاۋاپ بەردى:

« مەن سىلەردىن ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن، ھەر قانداق بىر ياخشى ئىش قىلغۇچىنىڭ قىلغان ئەمەلىنى بىكار قىلمۇەتمەيمەن، سىلەر بىر گەۋدىنىڭ بىر ـ بىرىنى تولۇقلايدىغان پارچىسى. يامانلىق ۋە يامانلىق دىياردىن ھىجرەت قىلغانلار، يۇرتلىرىدىن ھەيدەپ چىقىرىلغانلار، مېنىڭ يولۇمدا (يەنى الله نىڭ دىنى ئۈچۈن) ئەزىيەت تارتقانلار، ئۇرۇشقا قاتناشقانلار (يەنى مېنىڭ يولۇمدا ئۇرۇشقانلار) ۋە مېنىڭ يولۇمدا ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ گۇناھلىرىنى (مەغپىرىتىم ۋە ره‌ھمىتىم بىلەن) ياپىمەن، ئەلۋەتتە، ئۇلارنى ئاستىدىن ئۆستەڭلار ئېقىپ تۇرىدىغان جەننەتلەرگە كىرگۇزىمەن ». بۇ (ئۇلارنىڭ ياخشى ئەمەللىرى ئۈچۈن) الله تەرىپىدىن بېرىلگەن مۇكاپاتتۇر. الله نىڭ دەرگاھىدا ياخشى مۇكاپات (يەنى جەننەت) بار » (189 – 195).

سۈره ئىماندا مۇستەھكەم تۇرغانلارغا جەننەت ۋە ئەبەدىي سائادەت ۋەدىسى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

سەف سۈرىسى

سۈره، 4 ـ ئايىتىده تىلغا ئېلىنغان « بىرلىك روھى » ۋە « كۆره‌ش نىزامى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « سەف » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

« شۇبھىسىزكى، ئاللاھ ئۆزىنىڭ يولىدا مۇستەھكەم بىناده‌ك سەپ بولۇپ بىرلىك ئىچىده كۆره‌ش قىلغانلارنى دوست تۇتىدۇ » (4).

قۇرئاندا پەرىشتىلەر ئۈچۈن ئىشلىتىگەن سەف، ئاده‌تتىكى بىر « سەپ بولۇپ تىزىلىشنى » كۆرسەتمەيدۇ، ئەكسىچە ۋەھىي بەرپا قىلماقچى بولغان كائىنات مىزانى بىلەن ماسلىشىش ئىچىدىكى ئىجتىمائىي تەرتىپكە مۇناسىۋەتلىك « تۈزۈلۈشنى » كۆرسىتىدۇ. بۇ سەپ، ئۆزىگە خاس بىر سىياسەت ۋە ئىداره قىلىش شەكلىنى، يەنى سەپ سىستېمىسىنى ئىما قىلىدۇ. سەپ

سستېمىسى ئادالەت، لاياقەت، ئەھلى بولۇش، پۇرسەت باراۋەرلىكى ۋە ھەققانىيەتنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ سستېمىدا بەسلىشىش، ياخشىلىقتا قېرىنداشلىرىدىن ئېشىپ كېتىشنى بىلدۈرىدۇ. نامازدىكى سەپ، بۇ سستېمىنىڭ ئىبادەتتىكى نامايەندىسىدۇر. ئىمام بىر قەدەم ئالدىدا تۇرىدۇ. ئىمامنىڭ دەرىجىسى ئارقىسىدىكىلەر بىلەن ئوخشاشتۇر. ئارىسىدا ماقام، دەرىجە پەرقى يوقتۇر. ئەگەر ئىمام خاتالىشىپ قالسا ياكى ۋەزىپىسىگە لايىق بولمىغان بىر ئەھۋال كۆرۈلسە، دەرھال ئارقىدىكىلەر ئەسلىتىدۇ ياكى بىر قەدەم ئېلىپ ئالدىغا ئۆتىدۇ. سەپ سستېمىسىنىڭ قارشى قۇتۇبىدا « پىرامىت سستېمىسى » يەر ئالىدۇ. بۇ پىرئەۋن سستېمىسىدۇر. سەپ سستېمىسىنىڭ زىتى بولغان بۇ سستېمىدا يۇقىرى ئۆرلەش ئۈچۈن باشقىلارنىڭ بېشىغا دەسسەشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ سستېمىدا يەر ئالغۇچىلارنىڭ ئالدىدا ئېزىش ياكى ئېزىلىشتىن باشقا بىر يول يوقتۇر.

سۈرە، ساھابىلەر زامانىدا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. ھەۋارىيلەر تىلغا ئېلىنغان تۇنجى سۈرە بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەۋارىييۇن ۋەياكى ئىسا سۈرىسى دەپ ئاتىغانلارمۇ بولغان (سۈيۈتى ۋە ئالۇسى). سۈرە ھەۋارىييۇن ئىسمىنى شۇ ئايىتى سەۋەپلىك ئالغان:

ئى مۇئمىنلەر! خۇددى ئۆز ۋاقتىدا مەريەمنىڭ ئوغلى ئىسا ھەۋارىيۇنلاردىن:

« الله قا يۇزلەنگەن يولدا كىملەر ماڭا بارلىقى بىلەن يارداەمچى بولىدۇ؟ » دەپ سورىغاندا، ھەۋارىيۇنلار: « بىز الله يولىنىڭ خالىس يارداەمچىلىرىمىز » دەپ جاۋاپ بەرگىنىگە ئوخشاش، سىلەرمۇ الله يولىنىڭ يارداەمچىلىرى بولۇڭلار! ... (14) سۈرىگە « ئىسا » ئىسمى يەنە بۇ ئايەتكە ئاساسەن بېرىلگەن.

سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان.

قاچان نازىل بولغانلىقى ھەققىدە ئېنىق بىر نەرسە دېيىش قىيىن بولسىمۇ، يۇمشاق – قاتتىق ئۇسلۇبى نەزەرگە ئېلىنغاندا، ئوھۇد ئۇرۇشىدىن كېيىنكى روھى – ھالەتنى ئوڭشاش مەقسەت قىلىنغانلىقى ئېنىق.

ئىبن ئاببباستىن كەلگەن نۇزۇل سەۋەبى رىۋايەتلىرىمۇ بۇنى تەستىقلايدۇ. بۇ ئەھۋالدا سۈرە ھىجرەتنىڭ 3 – يىلىنىڭ ئاخىرى 4 – يىلىنىڭ بېشىدا نازىل بولغان بولسا كېرەك.

سۈرە كىرىش ۋە مەزمۇن جەھەتتىن ھەشر، ھەدىد، تەغابۇن ۋە جۇمە سۈرىلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. دەسلەپكى تەرتىپتىكى ئورنى بۇنى تەستىقلايدۇ. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە تەغابۇن – جۇمە سۈرىسى، ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە تەغابۇن – مائىدە سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالىدۇ. تۇنجى تەرتىپلەرنى نەزەردە تۇتقان ئاساستا تەييارلىغان تەرتىۋىمىزدە ئالىئىمران – جۇمە سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالماقتا.

سۈرە، ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ بىرلىك ۋە ھەمكارلىقى ھەققىدە توختالغان بولۇپ، ئانا تېمىسى ئىسلامنىڭ زەپەر ۋە فەتىھ چۈشەنچىسىنى شەكىللەندۈرۈشتۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن تۇنجى قەدەمدە يوق قىلىنىشى كېرەك بولغان سۆز – ھەرىكەتتە بىردەك بولماسلىق ئىللىتى ئىدى. بۇ ئايەت بۇ ھەقىقەتنى تەكىتلەيدۇ:

« ئى مۇئمىنلەر! نېمە ئۈچۈن سۆزلىرىڭلار بىلەن ھەرىكىتىڭلار بىر – بىرىگە ماس كەلمەيدۇ؟ » (2).

بۇ ئايەتتىن كېيىن ئۇرۇش ئىنتىزامى ھەققىدە توختالغان بولۇپ، ھەزرىتى مۇسا ئۆزىنىڭ ئارقىلىق ئۇھۇد ئۇرۇشىدىكى ئىنتىزامسىزلىق ئىما قىلىپ ئۆتۈلگەن (3 – 5). بىر تەرەپتىن ئۇھۇدتىن كېيىن چۈشۈپ كەتكەن روھى – كەيپىياتنى ئوڭشاش، يەنە بىر تەرەپتىن مۇھاتاپلىرىغا « يەھۇدىيلەشمەڭلار! » دېيىش مەقسىتىدە ۋەھيي مۇنداق دەيدۇ:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

(سىلەرنىڭ بۇ ھالىتىڭلار) ئۆز ۋاقتىدا مۇسانىڭ قەۋمىگە:

« ئى قەۋمىم! مېنىڭ الله نىڭ سىلەرگە ئەۋەتكەن رەسۇلى ئىكەنلىكىمنى بىلىپ تۇرۇپ ماڭا نېمىشقا ئازار بېرىسىلەر؟» دېگەن ھالىنى ئەسلىتىدۇ.

ئۇلار (ھەقتىن) بۇرۇلۇپ كەتكەندىن كېيىن، الله ئۇلارنىڭ دىللىرىنى ھىدايەتتىن بۇرىۋەتتى، الله يولدىن چىققان قەۋمنى ھىدايەت قىلمايدۇ (5).

بۇ سۈرىدە رەسۇلۇللاھ ھەزرىتى ئىسانىڭ ئاغزى ئارقىلىق « ئەھمەد » دەپ خوشخەۋەر بېرىلىدۇ (6). بۇ خوشخەۋەر بىلەن بىرگە كېلەچەككە مۇناسىۋەتلىك باشقا خوشخەۋەرلەرمۇ تىلغا ئېلىنىدۇ (7 – 8). ئاندىن سۆز ئاللاھ داۋاسى يولىدا ئۇرۇشقا كەلتۈرۈلۈپ، ھەقىقىي زەپەرنىڭ، ھەقىقەتنى كۈچ بىلەن قوللاش ۋە ھىمايە قىلىش نەتىجىسىدە قولغا كېلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ. مال ۋە جان بىلەن جىھاد، ئىنساننىڭ ئاللاھ بىلەن قىلغان پايدىلىق تىجارىتى دەپ سۈپەتلىنىدۇ. بۇ پەقەت زەپەرنىڭلا ئەمەس، ئەبەدىي سائادەتنىڭمۇ ئاچقۇچى بولىدۇ (10 – 13).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتىنىڭ ھەزرىتى ئىسا بىلەن ھەۋارىيلىرى ئارىسىدىكى دىئالوگغا ئايرىلىشى، ئاللاھ يولىدا كۆرەش قىلىشنىڭ ھەقىقىي غايىسىنىڭ، قەلبلەرنى ئىمانغا ئېچىش ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ھەۋارىيلار تەسەۋۋۇرىمىزدىكى جەڭ ئەزىمەتلىرى ئەمەس، ئەبەدىي ھەقىقەتنىڭ قەلب دەۋەتچىلىرى ئىدى. ھەزرىتى ئىسامۇ تەسەۋۋۇرىمىزدىكى ھەرقانداق بىر ئۇرۇشنىڭ تەرەپتارى بولمىغانىدى. ھەۋارىيلارمۇ ئۇستازىغا ئوخشاش تىنچ يوللار بىلەن دەۋەتنى داۋاملاشتۇرغان، ئۆزلىرىگە قارىتىلغان ھەر تۈرلۈك جىسمانىي ئەزىيەتلەرگە قارشىلىق بىلدۈرمىگەنىدى. ئاللاھ داۋاسىغا يارىدەم بېرىشنى ۋەدە قىلغان ھەۋارىيلار، ھەقىقىي بىر « تىنچلىق ئەلچىلىرى » ئىدى. سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە « ھەۋارىي » كەلىمىسىنىڭ مەنىسى ھەققىدە توختىلىشقا توغرا كېلىدۇ. راغىپ بۇ كەلىمە « ئوۋچى » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ دەيدۇ. كەلىمە ئۆزى ئائىت بولغان ئارامى تىلىدىمۇ بۇ مەنىنى بىلدۈرىدۇ. لېكىن كەلىمىنى ئەرەپچە سۆز دەپ قارىغانلار، ئۇنى « ئاق » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان « ھۇر » سۆز يىلتىزىغا نىسبەت قىلىدۇ. ھەۋارىيلارنىڭ ئوۋچىلىقى ئەلۋەتتە « بېلىق ئوۋچىلىقى » ئەمەس، بەلكى « قەلب ئوۋچىلىقى » ئىدى. ئايەت ئۇلارنىڭ بۇ سايىدە غالىپ كەلگەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك ئېغىز جازا، ئەزىيەتكە ئۇچرىغانلىقى، بەزىلىرىنىڭ رەھىمسىزلىك بىلەن قەبىھ ئۇسۇلۇپتا ئۆلتۈرۈلگەنلىكى بىزگە مەلۇم. شۇنداقتىمۇ، غالىپ كەلگەنىدى. ئاللاھ « نەزەر تاشلا » دېگەن يەردىن قارىغان كىشىنىڭ، غالىبىيەت ۋە

مەغلۇبىيەتكە بەرگەن مەنىسى باشقىلارنىڭكىدىن پەرقلىق بولىدۇ. سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايىتى، بىزنىڭمۇ بۇ سۈرە ھەققىدىكى ئاخىرقى سۆزىمىز بولسۇن:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ

ئى مۇئمىنلەر! خۇددى ئۆز ۋاقتىدا مەريەمنىڭ ئوغلى ئىسا ھەۋارىيۇنلاردىن:

« الله قا يۇزلەنگەن يولدا كىملەر ماڭا بارلىقى بىلەن يارده‌مچى بولىدۇ؟ » دەپ سورىغاندا، ھەۋارىيۇنلار:

« بىز الله يولىنىڭ خالىس يارده‌مچىلىرىمىز » دەپ جاۋاپ بەرگىنىگە ئوخشاش، سىلەرمۇ الله يولىنىڭ يارده‌مچىلىرى بولۇڭلار!

ئىسرائىل ئەۋلادىدىن بىر تائىپە (ئۇنىڭغا) ئىمان ئېيتتى، يەنە بىر تائىپە كاپىر بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىز مۇئمىنلەرگە ئۇلارنىڭ ئۆز دۈشمەنلىرىگە قارشى تۇرۇشدا يار ـ يۆلەكتە بولدۇق، شۇنىڭ بىلەن مۇئمىنلەر غالىب بولدى (14).

جۇمۇئە سۈرىسى

سۈرىگە جۇمۇئە ئىسمى، « كەڭ كۆلەملىك تەربىيە » مودىلىنىڭ ئىنسانلىق تارىخىدىكى ئەڭ ئۇتۇقلۇق ئۆرنىكىنى تەشكىل قىلغان ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىجتىماسى (بىر يەرگە جەم بولىشى) بولغان، ھەمدە كۇنىمىزدىمۇ داۋاملىشۋاتقان جۇمە نامىزى ھەققىدە نازىل بولغان تۆۋەندىكى ئايەتكە ئاساسەن بېرىلگەن:

« ئى مۇئمىنلەر جۇمە كۈنى جۇمە نامىزىغا ئەزان ئېيتىلسا، ئېلىم ـ سېتىمنى قويۇپ الله نى ياد ئېتىشكە (يەنى جۇمە خۇتبىسىنى ئاڭلاشقا ۋە جۇمە نامىزىنى ئادا قىلىشقا) ئالدىراپ بېرىڭلار، ئەگەر (ياخشىلىق بىلەن مەنپەئەت ئارىسىدىكى پەرقنى) بىلسەڭلار، بۇ سىلەر ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشىدۇر » (9).

سۈرە نازىل بولغان مەزگىلنى ئېنىق ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇش قېيىن. بۇ مەسىلىدىكى پەرقلىق قاراشلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى، 9 – ئايەتنىڭ جۇمە نامىزىنى پەرز قىلغان ئايەت دەپ چۈشۈنۈشتىن كېلىپ چىقماقتا. ھالبۇكى ئايەتنىڭ ئۇسلۇبى، جۇمە نامىزىنىڭ بۇ ئايەت نازىل بولۇشتىن بۇرۇنمۇ قىلىنۋاتقانلىقىغا دالالەت قىلىدۇ. تارىخىي رىۋايەتلەرمۇ بۇ ھەقىقەتنى تەستىقلايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئايەتنىڭ بېشىدىكى « إِذَا نُودِيَ »، جۇمە ئەزانىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان ئوقۇلۇپ كېلىنگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

سۈرىنىڭ 1 – 8 – ئايەتلىرى بىلەن 9 – 11 – ئايەتلىرىنىڭ ئىككى پەرقلىق مەزگىلدە نازىل بولغانلىقى ئېھتىمالغا ئېيقىن. لېكىن مەزمۇن نەزەرگە ئېلىنغاندا، ئالدىنقى بۆلۈمنى ئەبۇ

هۇرەيرە رىۋايىتىگە ئاساسەن خەيبەرنىڭ فەتھ قىلىنىشىغىچە ئارقىغا تارتىدىغان قاراشنى قوللىمايدۇ. چۈنكى 5 ـ ۋە 6 – ئايەتلەر، مۇسۇلمان – يەھۇدىي مۇناسىۋەتلىرى ناھايىتى قويۇق بولغان بىر مەزگىلگە دالالەت قىلماقتا. 7 – يىلدىكى خەيبەر فەتھى بۇ سۈرە ئۈچۈن ناھايىتى كېيىنكى بىر مەزگىلدۇر. نازىل بولۇش تارىخى، مەدىنىدىكى ئاخىرقى يەھۇدىي قەبىلىسى بولغان بەنى قۇرەيزانىڭ مەدىنىدىن ھەيدەپ چىقىرىلىش مەزگىلىگە توغرا كەلمەيدۇ.

بۇ ئەھۋالدا پەرقلىق زامانلاردا نازىل بولغانلىقىنى قوبۇل قىلغان ۋاقتىمىزدىمۇ، سۈرىنىڭ ھەر ئىككى بۆلىكىنى ھىجرەتنىڭ 3 ـ يىلى 4 – يىلدا نازىل بولغان دەپ قاراش مۇۋاپىق.

سۈرىنى سەف سۈرىنىڭ ئارقىسىغا تىزىش ئەڭ مۇۋاپىق. سەف سۈرىسىدە ئۇرۇش دائىرىسىدە تىلغا ئېلىنغان ئىنتىزام مەسىلىسى، بۇ سۈرىدە نامازدائىرىسىدە تەكرار تىلغا ئېلىنغان. مۇئمىنلەرنىڭ سەپ ئېچىنى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن ئۇلارنى جامىدە، جۈمەدە، جامائەت بىلەن بىرلىكتە جەم قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلىنغان.

جۈمە سۈرىسىنىڭ ئانا تېمىسى، مۇسۇلمانلارغا « يەھۇدىيلىشىشتىن ھەزەر ئەيلەڭلار! » ئاگاھلاندۇرۇشنى ئەسكەرتىش بولۇپ، تەۋراتنى يەتكۈزۈش ۋە ھاياتىغا تەدبىقلاش مەسئۇلىيىتى بېرىلگەن، بىراق بۇ مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلمىغان يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى، « كىتاب يۈكلەنگەن ئېشەكلەرگە » ئوخشىتىلغان.

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآَيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

« تەۋراتنى يەتكۈزۈش مەسئۇلىيىتى بېرىلىپ، ئۇ مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلمىغانلارنىڭ ھالى خۇددى كىتاب يۈكلەنگەن (ئەمما دۇمبىسىدىكى كىتابنىڭ قىممىتىدىن بىخەۋەر بولغان) ئېشەككە ئوخشايدۇ. الله نىڭ ئايەتلىرىنى ئىنكار قىلغان قەۋمنىڭ مىسالى نېمىدېگەن يامان! الله زالىم قەۋمنى ھىدايەت قىلمايدۇ » (5).

ئەسلىدە بۇ، قۇرئانغىمۇ يۈقىرىدىكىگە ئوخشاش مۇئامىلىدە بولىدىغانلارغا بىر ئاگاھلاندۇرۇشتۇر. سۈرىنىڭ كىرىش قىسمىدا، قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى مۇھاتابلىرىنىڭ كىتابتىن مەھرۇم (ئۈممى) ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىشنىڭ سەۋەبىمۇ بۇ (2). بۇ ئارقىلىق كىتابلارنىڭ ئەڭ مۇقەددەسىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، « كىتاۋى بار، ئەمما كىتابسىز » ھالغا چۈشۈپ قېلىشتەك خەتەرلىك ئەھۋالغا مۇئمىنلەرنىڭ دىققەت نەزىرىنى ئاغدۇرۇپ ئاگاھلاندۇرىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئۈممەتنى مۇھەممەدكە:

« قۇرئان ۋەھىينى يەتكۈزۈش مەسئۇلىيىتى سىلەرگە بېرىلدى. بۇ مەسئۇلىيەتنى، پەقەتلا قۇرئاننىڭ ۋاراقلىرىنى قولۇڭلاردا تۇتۇش بىلەن، ئۆيۈڭلاردا، ئىشكاپلىرىڭلاردا، تەكچىلەرگە قويۇپ قويۇش بىلەن ئادا قىلغان بولمايسىلەر. بۇ مەسئۇلىيەتنى قۇرئاننىڭ لەبزىنى يادا ئېلىش بىلەنلا ئادا قىلغان بولمايسىلەر. بۇ مەسئۇلىيەتنى قۇرئاننى ئالتۇن ھەل بىلەن يېزىپ، ئۆيۈڭلارنىڭ تاملىرىنى بېزەش بىلەن ئادا قىلغان بولمايسىلەر. بۇ مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىشنىڭ ئەڭ چوڭ شەرتى قۇرئاننى ھاياتنىڭ / تۇرمۇشنىڭ ئىچىگە ئېلىپ كىرىش ۋە قۇرئان

كۆرسەتمىسى بىلەن ياشاشتۇر. ئەگەر بۇنداق قىلمىساڭلار، بەنى ئىسرائىلنىڭ تەۋراتقا قىلغان مۇئامىلىسىنى سىلەر قۇرئانغا قىلغان بولىسىلەر. بەنى ئىسرائىل تەۋراتقا بولغان مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلمىغانلىقتىن يەھۇدىيلەشتى. سىلەرمۇ قۇرئانغا ئەنەشۇنداق مۇئامىلە قىلساڭلار، سىلەرمۇ يەھۇدىيلىشىسىلەر! » دېمەكتە.

تۆۋەندىكى ئايەتتە مۇسۇلمانلارنىڭ ھەپتىلىك يىغىلىشقا قاتنىششىنى، ھەر قانداق ماددىي پايدىغا سېتىۋېتىشكە بولمايدىغانلىقى تەكتىلەنگەن.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

« ئى مۇئمىنلەر! جۇمە كۈنى جۇمە نامىزىغا ئەزان ئېيتىلسا، ئېلىم ـ سېتىمنى قويۇپ الله نى ياد ئېتىشكە (يەنى جۇمە خۇتبىسىنى ئاڭلاشقا ۋە جۇمە نامىزىنى ئادا قىلىشقا) ئالدىراپ بېرىڭلار، ئەگەر (ياخشىلىق بىلەن مەنپەئەت ئارىسىدىكى پەرقنى) بىلسەڭلار، بۇ سىلەر ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشىدۇر » (9).

يەھۇدىيلارنىڭ شەنبە كۈنى ھىلىسىنىڭ ئاستىدا ياتقان دۇنياغا بېرىلىپ كېتىش ئىللىتى، تۆۋەندىكى ئايەتتە ئۇستى يېپىق ھالدا ئىما قىلىنغاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ كىشىگە. بۇنىڭ تەكتىدە « بىردىنبىر رىزىق بەرگۈچى خەيرىلىك زات » ئاللاھ قا بولغان ئىشەنچسىزلىك ياتماقتا. ھالبۇكى، « ئىمان »نىڭ ئەخلاقى نوقتىدىكى مەنىداش سۆزى « ئىشەنچ قىلىش »تۇر.

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

« ئەمما ئۇلار بىرەر تىجارەت مەنپەئەتىنى ياكى تاماشانى كۆرگەندە، سېنى ئۆرە تۇرغان پېتىڭ تاشلاپ، ئۇنىڭغا (يەنى تىجارەتكە) يۈگۈرىدۇ. (ئۇلارغا) ئېيتقىنكى:

الله نىڭ دەرگاھىدىكى نەرسە (يەنى ساۋاب ۋە نېمەت) تاماشادىن ۋە تىجارەتتىن ياخشىدۇر، الله بىردىنبىر ئەڭ ياخشى رىزىق بەرگۈچىدۇر » (11).

بەييىنە سۈرىسى

سۈرە، 1 ـ ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئېنىق ۋە روشەن دەلىل » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان بەييىنە كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان:

« ئەھلى كىتابتىن (يەنى يەھۇدىيلار ۋە ناسارالاردىن) كاپىر بولغانلار ۋە شېرىك قوشۇشنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغانلار، ئۆزلىرىگە روشەن دەلىل (بەييىنە) كەلگەنگە قەدەر كۈفرىدىن ئايرىلغۇچى بولمىدى » (1).

ئەل – بەيينە بۇ يەردە نوقۇل ھالدا مۇئەييەن بىر دەللىنى كۆرسەتمەيدۇ. بۇ يەردە روشەندىن مەقسەت، بۇ ھەقتىكى « ھەر دەلىل »نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كېيىنكى ئايەتتىن بۇ دەللىنىڭ « رىسالەت » ئىكەنلىكىنى كۆرىمىز.

بەزى مۇسھابلاردا بۇ ئىسىم بىلەن يەر ئالغان بولسىمۇ، رەسۇلۇللاھقا نىسبەت قىلىنغان بىر رىۋايەتتە « لەم يەكۇنىللەزىنە كەفەرۇ » دەپ ئاتالغان (مۇسلىم ۋە بۇخارى).

سۇرە يەنە قەييىمە ياكى بەرىييە دەپمۇ ئاتالغان.

سۇرە مەدىنىدە نازىل بولغان. سۇرىنىڭ مەزمۇنى، ئۇنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقىغا دەلالەت قىلىدىغان بولۇپ، مەككىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشنى رەت قىلىدۇ. گەرچە سۇرە قىسقا بولسىمۇ، ئايەتلىرىنىڭ ئۇزۇنلىقى مەدىنىدە نازىل بولغان سۇرىلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن بىردەكلىككە ئىگە. ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان تەرتىپتە، سۇرە تالاق – ھەشر؛ ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە تالاق – جۇمۇئە سۇرىلىرى ئارىسىدا يەر ئالغان. تالاق سۇرىسىنىڭ بەيينەدىن ئەڭ ئاز بىر يىل كېيىن نازىل بولغانلىق ئېھتىمالى كۆچلۈك. بەيينە سۇرىسىنىڭ نازىل بولۇش مەزگىلى ھىجرەتنىڭ 4 – يىلى رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيىدىن بۇرۇن. چۈنكى، بۇ سۇرىنىڭ بىرىنچى ئايىتىدە ئىما قىلىنغان بەنى نادىر، ھىجرەتنىڭ 4 – يىلى رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيىدىن بۇرۇن مۇھاسىرىگە ئېلىنغانىدى. شۇنداق بولىشىغا قارىماي، بەيينە سۇرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلغان تالاق سۇرىسىنى، نازىل بولۇش سەۋەبى بولغان ۋەقەدىن مەلۇم بولغانىدەك، ئەڭ بالدۇر بولغاندا ھىجرەتنىڭ 5 – يىلىغا تىزىشقا بولىدۇ. بۇنىڭ 6 – يىلى بولۇش ئېھتىماللىقىمۇ بار. بىزنىڭ تەرتىۋىمىزدە جۇمۇئە – ھەشر سۇرىسى ئارىسىدا يەر ئالماقتا.

سۇرە نازىل بولغان ھىجرى 4 – يىلى، يەھۇدىيلار توختىماي ۋەقە چىقىرىپ تۇرغان يىل ئىدى. « ۋەسقە » دەپ ئاتالغان ھۆججەتتە كۆرسىتىلگەنىدەك، رەسۇلۇللاھ ھىجرەتتىن كېيىن يەھۇدىي قەبىلىلىرى بىلەن قىلغان كېلىشىمگە، كېلىشىم تەرەپتارلىرىدىن بىرى بولغان قەبىلىلەر بىر – بىردىن خىيانەت قىلىشقانىدى. بۇ سۇرە نازىل بولۇشتىن ئىلگىرى بەنى نادىر كېلىشىمگە خىيانەت قىلغان بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىگە يەتكەن ھەققەت ۋە روشەن دەللىلەرگە قارىماستىن، ئىنكار قىلىشنى تاللىغانىدى.

سۇرە دەلىل ۋە ئىمان ئارىسىدا بىۋاستە بىر مۇناسىۋەت قۇرىدۇ. سۇرىدە « نىجادلىق، پىشقەدەم ۋە سابىق بولغۇچىغا ئائىت ئەمەس، ئەكسىچە ھەقىقەتكە سادىق بولغۇچىغا ئائىتتۇر » دېگەن ھەقىقەتنى ئانا تېما قىلىنغان.

سۇرىدە تىلغا ئېلىنغان ئەھلى كىتاب، مەدىنە يەھۇدىيلىرى ئىدى. گەرچە ئۇلار ۋەھىي ۋە نۇبۇۋۋەت ھەقىقىتىگە ئىمان ئېيتقان بولسىمۇ، ئاخىرقى ۋەھىي ۋە ئاخىرقى نەبىگە ئىمان ئېيتمىدى. ئۇلار بۇنىڭ بىلەنلا قالماستىن، يەنە ۋەھىي ۋە نۇبۇۋۋەتنى ئىنكار قىلغان مۇشرىكلار بىلەن بىر سەپتە تۇردى. يەنە كېلىپ، بۇنى ھەقىقەتنىڭ روشەن دەللىلىرى ئۆزلىرىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن قىلدى. ھالبۇكى، ئۇلار ئىلگىرى يېقىندا كېلىدىغان بىر نەبى ئارقىلىق مۇشرىك ئەرەپلەرنىڭ ئەدىۋىنى بېرىدىغانلىقىنى داۋا قىلغانىدى (بەقەرە، 89). ھەقىقەت، ئېنىق ۋە روشەن دەللىلىرى بىلەن ئوتتۇرىغا چىققاندا. ھەسەتخورلىقى سەۋەبىدىن ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىپ ئازدى (بەقەرە، 109).

كتاب ئەھلى مۇشۇنداق قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ كىتابلىرى ۋە ئۆزىگە كەلگەن ئەلچىلەرگىمۇ ئىشەنمەيدىغانلىقىنى نامايەن قىلغانىدى. سۈرە بۇ تارىخىي ۋەقە ئارقىلىق، تەبىئى بىر تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ: ئىلگىرىكى ۋەھىيگە بولغان ئىتائەت داۋاسىنىڭ ئىسپاتى، ئەلچىلەر زەنجىرىنىڭ ئاخىرقى ھالقىسىغا ئىمان ئېيتىشتا ئەڭ ئالدىدا بولۇشتۇر. ھالبۇكى، ئۇلار مۇشرىكلاردىنمۇ كېيىن قالدى.

وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ (4) وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ (5)

« كىتاب بېرىلگەنلەر پەقەت ئۆزلىرىگە روشەن دەلىل كەلگەندىن كېيىنلا ئىختىلاپ قىلىشتى. ئۇلار پەقەت الله قىلا خالىس ئىبادەت قىلىشقا، دىن بەلگىلەش ھوقوقىنىڭ پەقەت الله قىلا خاس ئىكەنلىكىگە ئىمان ئېيتىپ، باتىل بولغان ھەر نەرسىدىن يۈز ئۆرۈشكە، ئىبادەت / نامازنى لايىقىدا ئادا قىلىشقا، زاكات / پاكلىنىشقا ۋە تېخىمۇ كۆپەيتىش ئۈچۈن بېرىلىشى كېرەك بولغاننى بېرىشكە بۇيرۇلدى. ئەنە شۇلار ئەبەدىي قىممەتلەر سىستېمىسىدۇر / (نامازى، زاكات) توغرا دىندۇر » (4 – 5).

نۇرغۇن مۇشرىك ئىمان ئېيتىپ رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىدا يەر ئالغاندا، ئۇلار نىجادلىقنى تەسلىمىيەت ۋە ساداقەتتىن ئىزدىمەي، پىشقەدەملىك ۋە سابىق بولۇشتىن ئىزدىگەنىدى.

سۈرە بۇ ئىبرەت ئۈستىدىن ھەر دەۋر ۋە ھەر مۇھاتابقا:

ھەقىقەت ھەر دەۋر ۋە ماكاندا پەرقلىق تىللار، پەرقلىق ئۇسۇل ۋە ئۇسلۇبلار بىلەن قايتىدىن ئۆزىنى نامايەن قىلىدۇ. ھەقىقەتنىڭ يېڭى تەجەللىسنى پەقەت « بىزگە » ئائىت بولمىغانلىقى ياكى بۇ جەھەتتە پىشقەدەم بولغانلىقىمىز ئۈچۈن رەت قىلىش، بۇ سۈرىنىڭ كاھىشىغا ئۇچراش دېگەنلىكتۇر. سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايەتلىرىدە، شېرىك قوشۇشنى تۈرمۇش ئادىتىگە ئايلاندۇرىۋالغانلار « مەخلۇقلارنىڭ ئەڭ زىيانلىقى » دەپ سۈپەتلىنىدۇ (6). ئىمان ئېيتقان ۋە ئىمانىغا ماس ھالدا بىر ھايات ياشىغانلار « مەخلۇقاتنىڭ ئەڭ ياخشىسى » دەپ تونۇشتۇرۇلىدۇ (7).

مەخلۇقاتنىڭ ئەڭ ياخشىلىرى بولغان ئىمان ۋە سالىھ ئەمەل ئىگىلىرىگە، رەببى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە « مەمنۇن »لىقنىڭ تەك تەرەپنى ئەمەس، ھەر ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقى ئەسكەرتىلىدۇ:

«الله ئۇلاردىن رازى بولىدۇ، ئۇلارمۇ الله تىن مەمنۇن بولىدۇ » (8).

ھەشر سۈرىسى

سۈرىگە، 2 – ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان ئاخىرەتكە مۇناسىۋەتلىك ھالدا ئىشلىتىلگەن « يىغىش، جەم قىلىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ھەشر » كەلىمىسى ئىسىم قىلىپ قويۇلغان.

مەزكۇر كەلىمە بۇ يەردە ۋەقەگە مۇناسىۋەتلىك ھالدا « ئۇرۇنۇش، قوزغىلىش، ئىسيان كۆتۈرۈش » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

تىزمىزى رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىسته سۈره بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

ئىبن ئاببىاسنىڭ، مەزكۇر سۈرىنى ھەشر دەپ ئاتىغان سەئىد بىن جۇبەيرنى « بەنى نادىر سۈرىسى » دەپ ئاتىشى ھەققىدە نەسىھەت قىلغانلىقى مەلۇم بولماقتا (بۇخارى). ئىبن ئاببىاسنىڭ نىيمە ئۈچۈن بۇنداق دېگەنلىكى كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. ئەسلىدە بۇ بىر ئېتىراز بولۇپ، بۇ ئېتىراز سۈرىنىڭ « ھەشر » ئىسمىگە قارىتىلماستىن، بەلكى بۇ ئىسمىنىڭ سۈرىنىڭ مەزمۇنى ۋە نازىل بولۇش سەۋەبىنى بىلمەيدىغان كىشىلەر تەرىپىدىن خاتا چۈشۈنۈپ قېلىش ئېھتىمالى نەزەردە تۇتۇلغان. بۇ سۈرىنىڭ ئىسمى سۈپىتىدە مەشھۇر بولغان ھەشر، كەڭ دائىرىدە قوبۇل قىلىنغان قىيامەتتىكى قايتىدىن تىرىلىشنى بىلدۈرىدىغان ھەشر ئەمەس. ئەكسىچە رەسۇلۇللاھ بىلەن بېتىم تۇزۇگەنلىكىگە قارىماستىن، ئىسيان كۆتۈرگەن يەھۇدىي قەبىلىسى بەنى نادىرنىڭ « ئىسيانى »نى بىلدۈرىدىغان « ھەشر »دۇر.

سۈره مەدىنىدە نازىل بولغان. ئىبن ئاببىاس قويغان ئىسىم ۋە سۈرىنىڭ مەزمۇنى نەزەرگە ئېلىنغاندا، سۈرىنىڭ ھىجرى 4 – يىلى نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولماقتا. بۇ تارىختا بەنى نادىر يەھۇدىيلىرى مەدىنىدىن سۈرگۈن قىلىنغاندى. بۇ يەھۇدىي قەبىلىسى بۇ رايۇنغا 600 يىل ئىلگىرى، يەنە بىر رىۋايەتكە قارىغاندا ھەزرىتى مۇسا دەۋرىدە كەلگەن. بەنى نادىر، ئۆلىمالىرى ئۆز ئىچىدىن چىققان ھارۇن جەمەتىدىن كەلگەن بولۇپ، مەدىنىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلىرى بۇلارنىڭ مونۇپوللىقىدا ئىدى. سۈرىنىڭ نازىل بولۇش سەۋەبىمۇ بۇ مەسىلە بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

سۈره ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان تەرتىپتە بەييىنە – نۇر سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ تىزىلىش توغرا بولمىغان. چۈنكى نۇر سۈرىسى، نازىل بولۇش سەۋەبىدىن مەلۇم بولغاندەك، بەييىنە سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغان. نۇر سۈرىسى ھىجرى 3 – يىلىدا نازىل بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، بەييىنە سۈرىسى ھىجرى 4 – يىلىدا نازىل بولغان. ئىبن ئاببىاس تەرتىۋىدە ئالىئىمران – ئەھزاب سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالغان. بۇ تەرتىپ ئالدىنقىسىغا قارىغاندا تېخىمۇ توغرا ئەمەس. چۈنكى ئالىئىمران سۈرىسى بىلەن ئەھزاپ سۈرىسىنىڭ نازىل بولۇش تارىخى ئوخشاشمايدۇ. سۈره، بىزنىڭ تەرتىۋىمىزدە بەييىنە – مۇنافىقۇن سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالماقتا.

ھىجرەتتىن كېيىن رەسۇلۇللاھ، مەدىنىدىكى يەھۇدىيلار بىلەن بىر ئىتتىپاق ئەھدنامىسى (سەھىپە) تۈزۈشكەن. بەدىر زەپىرىدىن كېيىن مەدىنە يەھۇدىيلىرىدىن بىر قىسمى، ئۆزلىكىدىن رەسۇلۇللاھنى تەۋراتتا غالىپ دەپ سۈپەتلەنگەن « كېلىشى ئېنىق بولغان پەيغەمبەر » نىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى جاكارلىدى. لېكىن ئۇھۇدنى مەغلۇبىيەت دەپ قاراپ نانكورلۇق قىلىشى، ئۇلارنىڭ كۈچكە چوقۇنغانلىقىنى ئاشكارىلاپ قويدى. بەنى نادىر، تۈزۈلگەن ئەھدنامىگە خىلاپلىق قىلىپ، قۇرەيش بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشتى. ئۇلار ئەھدنامىگە ئاساسەن، بىر مۇسۇلماننىڭ سەھۋەنلىكى سەۋەبىدىن ئوتتۇرىغا چىققان خۇن بەدىلىنى تۆلەشكە رىئايە قىلمىدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، رەسۇلۇللاھقا سۈيقەست قىلماقچى بولۇشتى. ئۇنىڭدىن باشقا رەئىسى كائاب بىن ئەشرەپ رەسۇلۇللاھنى قارىلاش ھەرىكىتىنى باشلىغان

بولۇپ، مەككىلىك مۇشرىكلارنى مەدىنىدىكى مۇسۇلمانلارغا قارشى كۈشكۈرتكىنى ئازدەك، ئىسلام جامائىتى ئىچىدىكى ئەڭ ھۆرمەتلىك ئايالارنى كەمستىدىغان ئاشق شېئىرلىرىنى يازغان. نەتىجىدە يېپىق شەكىلدىكى بىر ھەرىكەت بىلەن جازالاندى.

ئۇلارنىڭ بۇ خىيانىتى سەۋەپىدىن رەسۇلۇللاھ، ئۇلارغا ئىككى يولدىن بىرنى تاللاشنى شەرت قىلدى. يەنى، يا مەغلۇپ بولغۇچى ھەممە نەرسىسىدىن ئايرىلىپ قالىدىغان بىر ئۇرۇش ياكى بېساتنى ئېلىپ مەدىنىدىن چىقىپ كېتىش. بەنى نادىر، بىر قارارغا كېلىشى ئۈچۈن ئون كۈن مۆھلەت سورىدى. قارارلىرى ھەققىدە جاۋاپ ئېلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ئابدۇللاھ بىن ئۇبەي بىن سەلۇل، بويىسۇنماسلىقى ۋە ئۆزىنىڭ ئۇلارغا ئىككى مىڭ كىشى بىلەن يارىدەم قىلىدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدە بەردى. شۇنىڭ بىلەن بەنى نادىر ئىسلامغا قارشى ئىسيان كۆتۈردى، شۇنىڭ بىلەن ئالتە قەلئەسىنىڭ ھەممىسى مۇھاسىرىگە ئېلىندى. بىر قانچە ھەپتىلىك مۇھاسىرىدىن كېيىن، يارىدەم ھەققىدىكى ۋەدىنىڭ يالغانلىقىنى كۆرۈپ يېتىپ تەسلىم بولدى. بۇ ۋەقە ھىجرى 4 – يىلى رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيىدا يۈز بەردى. ھەر ئۈچ ئائىلىگە بىر تۆگە ئېلىپ مېڭىشقا رۇخسەت قىلىنىش نەتىجىسىدە، 600 تۆگىلىك بىر كارۋان بىلەن بەنى نادىر مەدىنىدىن كۆچۈپ كەتتى. ئۇلار ئۆيلىرىنى ئۆز قولى بىلەن چېقىپ تاشلاپ، ئىشىك – دەرىزىلىرىدىن تارتىپ قۇمۇرۇپ ئېلىپ كەتكەن بولۇپ، بىر قانچە ئائىلىنى ھېساپقا ئالمىغاندا، ھەممىسى سۈرىيەگە بېرىپ يەرلەشتى.

سۈرىدە تىلغا ئېلىنغان « فەي »، مانا بۇ بەنى نادىر ئېلىپ كېتىلمىگەن مۇقىم مۇلۇكلەر ئىدى. بۇ ئۇقۇم « غەنىمەت » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئەنفال سۈرىسىدىن پەرقلىق ھالدا « تىنچ يول بىلەن ئېرىشكەن ئۇرۇش غەنىمەتلىرى » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. رەسۇلۇللاھ بۇ ماللارنى ئەنسارلارغا بەرمەي، ئېتىقادى ئۈچۈن يۇرت – ماكانىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن مۇھاجىرلارغا تەقسىم قىلىپ بەردى.

بۇ سۈرىدە، تىلغا ئېلىنغان مال – مۈلك ئارقىلىق ئەخلاقى نەسىھەت بەرمەكتە. بولۇپمۇ ئىنسان – مۈلك ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدە توختۇلۇپ، يەھۇدىيلىششنىڭ ئەڭ تىپىك ئالامەتلىرىدىن بىرسىنىڭ، مال – مۈلككە بېرىلىپ كېتىش ئىكەنلىكىگە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئاغدۇرماقتا. بەنى نادىردىن قالغان « فەي »نىڭ مۇھاجىرلارغا بېرىلىشىنىڭ سەۋەبى، دەۋر ۋە ماكاندىن ھالقىغان تۆۋەندىكى پرىنسىپتۇر:

« (ئاللاھ نىڭ بۇنداق قىلىشى) مۈلكنىڭ، ئىچىڭلاردىكى بايلار ئارىسىدا قولدىن قولغا ئۆتۈپ يۈرمەسلىكى ئۈچۈندۇر » (7).

بۇ سۈرىنىڭ 9 – ئايىتى، قۇرئاندا « باشقىلارنىڭ مەنپەئەتىنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىدىن ئەلا بىلىش » دېيىشكە بولىدىغان « ئىسار » بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىردىنبىر ئايەتتۇر:

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

« ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇلار (يەنى مۇھاجىرلار) كېلىشتىن بۇرۇن ئۇلارغا ماكان تەييارلىغان ۋە قەلبىدە ئىماننى يەرلەشتۈرگەنلەرگە (بېرىلىدۇ). ئىمانى كۈچلۈك بولغانلار (يەنى ئەنسارلار) يېنىغا ھىجرەت قىلىپ كەلگەنلەرنى (يەنى مۇھاجىرلارنى) دوست تۇتىدۇ، ئۇلارغا بېرىلگەن نەرسىلەر ئۈچۈن ئىچى تارلىق قىلمايدۇ، ئۇلار موھتاج تۇرۇقلۇق باشقىلارنىڭ مەنپەئىتىنى ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئىتىدىن ئەلا بىلىدۇ. باشقىلارنىڭ ئىلكىدىكىگە كۆز تىكىشتىن ساقلانغانلار، ئەنە شۇلار نىجاتلىققا ئېرىشكۈچىلەردۇر » (9).

ئوخشاش بىر ماكان ۋە زاماندا ياشىغان مۇئمىنلەرنىڭ ئۆزئارا مەسئۇلىيىتى بار، ئەلۋەتتە. بىراق ئوخشاش بىر ماكان ۋە زاماندا بىرلىكتە ياشىمىسىمۇ، مۇئمىنلەرنىڭ ئۆزئارا مەسئۇلىيىتى بولىدۇ. بۇ مەسئۇلىيەتنىڭ ئەڭ ئالدىدا، ھاياتلارنىڭ باقي ئالەمگە سەپەر قىلىپ كەتكەنلەرگە بولغان مەسئۇلىيىتى كەلمەكتە. شۇنداق، بىر مۇئمىن « تىرىكلەرنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلەرگە قارىتا نېمە مەسئۇلىيىتى بولىدۇ؟ » دېيەلمەيدۇ. تۆۋەندىكى ئايەت مانا بۇ مەسئۇلىيەتنى ئەسلەتمەكتە:

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

ئۇلاردىن كېيىن كەلگەنلەر: « رەببىمىز! بىزگە ۋە بىزدىن ئىلگىرى ئىمان ئېيتىپ ۋاپات بولغان قېرىنداشلىرىمىزغا مەغپىرەت قىلغىن، دىللىرىمىزدا مۇئمىنلەرگە قارشى دۈشمەنلىك پەيدا قىلمىغىن، رەببىمىز! سەن ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىسەن، مېھرىبانسەن » دەيدۇ (10).

مۇناپىقلار بىلەن بەنى نادىر ئارىسىدىكى مەخپىي ئۇچرىشىشلارنى مۆجىزىۋى شەكىلدە ئاشكارىلىغان ئايەتلەر، كاپىرلار ئارىسىدىكى ھەمكارلىقنىڭ ئەسلىدە ناھايىتى ئاجىز ئىكەنلىكىنى بايان قىلماقتا: « ئۇلارنى ئۆم دەپ ئويلايسەن، ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ دىللىرى تارقاقتۇر » (14).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئايەتلىرى، ئاللاھ قا ئىمان ئېيتىپ ئىشەنچ قىلغان ھەر مۇئمىنگە مەسئۇلىيىتىنى ئەسلىتىش ۋە ئاگاھلاندۇرۇشتۇر: « سىلەر الله نى ئۇنتۇغان، شۇنىڭ بىلەن الله ئۇلارغا ئۆزلىرىنى ئۇنتۇلدۇرغان كىشىلەردەك بولماڭلار،... » (19). مەسئۇلىيەتسىزلىكنىڭ ئەڭ چوڭى، ۋەھىيگە قارىتا كور ۋە گاستەك مۇئامىلە قىلىشتۇر. « ئەگەر بىز قۇرئاننى بىرەر تاغقا نازىل قىلساق، چوقۇم سەن ئۇنىڭ الله تىن قورققانلىقتىن باش ئەگكەنلىكىنى، يېرىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرەتتىڭ،... » (21) دېيىش ئارقىلىق، ئىنسانغا: « ئى ئىنسان! سەن تاغدىن ۋە تاشتىنمۇ بەك ھېسسىزمۇ؟ » دېيىلمەكتە:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (**19**) لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ (**20**) لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى

جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (21)

« سلەر الله نى ئۇنتۇغان، شۇنىڭ بىلەن الله ئۇلارغا ئۆزلىرىنى ئۇنتۇلدۇرغان مەسئۇلىيەتسىز كىشىلەردەك بولماڭلار، ئەنە شۇلار پاسقلاردۇر / توغرا يولدىن ئازغانلاردۇر. ئەھلى دوزاخ بىلەن ئەھلى جەننەت (قىيامەت كۈنى) باراۋەر بولمايدۇ، ئەھلى جەننەت بولسا نىجادلىققا ئېرىشكۈچىلەردۇر. ئەگەر بىز قۇرئاننى بىرەر تاغقا نازىل قىلساق، چوقۇم سەن ئۇنىڭ الله تىن قورققانلىقتىن باش ئەگكەنلىكنى، يېرىلىپ كەتكەنلىكنى كۆرەتتىڭ، بىز بۇ مىساللارنى كىشىلەرگە ئۇلار ئۇستىدە پىكىر قىلسۇن دەپ بايان قىلىمىز » (19 – 21).

ۋەھىينىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى، ئاللاھ نىڭ ئۆز زاتى ھەققىدە سۆز قىلغان بۆلەكلىرىدۇر. بۇ سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئۈچ ئايىتى مانا بۇ يۇقىرى پەللىلەردىن بىرىسى:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (22) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (23) هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (24)

« الله تىن باشقا ھېچ مەبۇد (بەرھەق) يوقتۇر، ئۇ يوشۇرۇننى، ئاشكارىنى بىلگۈچىدۇر، ئۇ ناھايىتى شەپقەتلىكتۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر (يەنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە) كەڭ رەھمەت ئىگىسىدۇر. الله تىن باشقا ھېچ مەبۇد (بەرھەق) يوقتۇر، ئۇ (مۇتلەق) پادىشاھتۇر (يەنى پۈتۈن مەخلۇقاتنىڭ مالىكىدۇر)، پاكتۇر (يەنى ھەممە نۇقساندىن پاكتۇر)، (مۇئمىنلەرگە) سالامەتلىك بېغىشلىغۇچىدۇر، (دوستلارنى قورقۇنچتىن، ئازابتىن) ئەمىن قىلغۇچىدۇر، ھەممىنى كۆزىتىپ تۇرغۇچىدۇر، غالىبتۇر، قەھر قىلغۇچىدۇر، ئۇلۇغلۇق ئىگىسىدۇر، (مۇشرىكلارنىڭ) شېرىك كەلتۈرگەن نەرسىلىرىدىن پاكتۇر. الله (ھەممىنى) ياراتقۇچىدۇر، (يوقلۇقتىن) پەيدا قىلغۇچىدۇر، (ھەممە نەرسىگە) سۈرەت (شەكىل) بېغىشلىغۇچىدۇر، ئەڭ چىرايلىق ئىسىملارغا ئىگىدۇر، ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى نەرسىلەر ئۇنىڭغا تەسبىھ ئېيتىپ تۇرىدۇ، ئۇ غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (22 – 24).

رەسۇلۇللاھ، ئاللاھ نى تونۇشتۇرغان بۇ ئايەتلەرنى ھەر كۈنى سەھەردە ئوقۇشنى، يەنى مۇئمىننىڭ ھەر كۈننىڭ بىرىنچى كۈنتەرتىپىنىڭ ئاللاھ بولىشنى (ئوقۇشتىن مەقسەت بۇ) تەۋسىيە قىلغان (تىرمىزى). بۇ تەۋسىيەدە، بۇ ئايەتلەرگە باشلىغاندا ئىستىئازە (ئەئۇزۇ...) ئوقۇشمۇ يەر ئالىدۇ. بۇ، زېھىنگە تەھەرەت ئالدۇرۇش، بولۇپمۇ مۇتلەق ھەقىقەت بولغان ئاللاھ ھەققىدە تەپەككۇر قىلغاندا، ئاللاھ قا سېغىنىش تەۋسىيەسىدۇر. بۇنىڭ مەقسىتى ناھايىتى ئېنىق: ئىنسان ئەقلى مۇتلەق زات بولغان ئاللاھ نى تەسەۋۋۇر قىلىشتىن ئاجىز بولغانلىقتىن، ئاللاھ نى ئەسما ۋە سۈپەتلىرى بىلەن بىلىش، تونۇش ۋە چۈشۈنۈشنى تەۋسىيە قىلماقتا. بۇ سەۋەپتىن مەزكۇر ئايەتلەردە ئاللاھ نى بىلىش، تونۇش ۋە چۈشۈنۈشىمىزگە ۋەسىلە بولىدىغان 16 ئىسىم –

سۇپەت تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەن.

بۇ ئايەتلەر، قۇرئاندا ئەڭ كۆپ ئىلاھىي ئەسما ئارقا – ئارقا تىلغا ئېلىنغان ئايەتلەر بولۇپ، بۇ ئارقىلىق « دۇنيا پانى، ئاللاھ باقي » دېمەكتە.

مۇنافىقۇن سۈرىسى

سۈرە مەزمۇنىغا ئاساسەن « ئىككى يۈزلىمچى كىشىلەر / مۇناپىقلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « مۇنافىقۇن » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

سۈرىدە ھەر دەۋر ۋە ماكاندا ئۇچراپ تۇرىدىغان ئىككى يۈزلىمچى شەخسلەرنىڭ روھى – ھالىتى ئانالىز قىلىنغان بولۇپ، تۇنجى نەسىل تەرىپىدىن بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان.

سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان بولۇپ، تەبۈك غازىتى جەريانىدا نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى ۋەقە تەستىقلىمايدۇ. چۈنكى بۇ غازات ئېلىپ بېرىلغان ھىجرى 9 – يىلدا، مەدىنىدە مۇناپىقلار نوپۇزىنى يوقاتقانىدى. سىيەر ۋە تەپسىر ساھەسىدىكى نوپۇزلۇق شەخسلەرنىڭ بايانىغا قارىغاندا، مۇناپىقلارنىڭ كاتىۋېشى ئىبن ئۇبەيگە ئائىت بولغان 8 – ئايەتتىكى سۆزىنى، بەنى مۇستەلىقنا ئېلىپ بارغان غازاتتا دېگەنىدى. ئۇ مۇنداق دېگەنىدى: « مەدىنىگە / شەھەرگە قايتساق، ئەڭ ئەزىز ئادەم (يەنى ئابدۇللاھ ئىبن ئۇبەي ۋە مۇناپىقلارنىڭ ئۆزلىرىنى دېمەكچى) ئەڭ خار ئادەمنى (يەنى رەسۇلۇللاھنى، مۇئمىنلەرنى دېمەكچى) مەدىنىدىن چىقىرىۋېتىدۇ » (8). ۋەقەلىك بۇنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى تەستىقلىماقتا.

بۇنىڭغا ئاساسەن سۈرىنىڭ ھىجرى 5 – يىلدا نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولماقتا. سۈرىنى نىسا سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىشقا بولىدۇ.

سۈرىنىڭ نازىل بولىشىغا سەۋەپ بولغان ۋەقەلىك تۆۋەندىكىچە:

بەنى مۇستالىق غازىتى جەريانىدا ئەنسارلاردىن بىر كىشى بىلەن، مۇھاجىرلاردىن بىر كىشى ئارىسىدا سۇ نۆۋىتى سەۋەبىدىن غەۋغا چىقىدۇ. مۇناپىقلارنىڭ كاتىۋېشى ئابدۇللاھ بىن ئۇبەي بىن سەلۇل، بۇ غەۋغانى رەزىل غەرىزى ئۈچۈن تېپىلغۇسز پۇرسەت دەپ قاراپ، بۇ جىدەلنى سۈيىئىستىمال قىلىپ ئەنسار تەرەپتە تۇرىدۇ. ئۇ مۇھاجىرلارغا بولغان ناخوشلۇقىنى ئېپادىلەيدۇ ۋە مەدىنىگە قايتىپ بارغاندا « شەھەرنىڭ ئەڭ ئەزىز ئادىمى، ئەڭ خار ئادەمنى چىقىرىۋېتىدىغانلىقىنى » ئېيتىدۇ.

بۇ خەۋەر رەسۇلۇللاھقا يەتكەندىن كېيىن، رەسۇلۇللاھ ئۇنى چاقىرتىپ سۆزىنىڭ ئەسلىنى ئۇنىڭدىن سورايدۇ، لېكىن ئۇ ئىنكار قىلىدۇ. ۋەھىي ئۇنىڭ يالغانچىلىقىنى پاش قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا رەسۇلۇللاھتىن كەچۈرۈم سوراش تەكلىپى بېرىلىدۇ، ئەمما ئۇ قوبۇل قىلمايدۇ (ئىبن كەسىر). نىفاق، ئىمانغا سەل قاراش، « ئىمان ئەخلاقىدىن » مەھرۇم بولۇشتۇر. بۇ تەرىپى نەزەردە تۇتۇلغاندا، مۇناپىقلىق بىر ئەقىدە مەسىلىسى بولۇشتىن زىيادە ئەخلاق مەسىلىسىدۇر. بۇنىڭ تەكتىدە توغرا بولمىغان ئاللاھ تەسەۋۋۇرى ۋە ئاخىرەتكە ئىشەنمەسلىك

چۈشەنچىسى ياتىدۇ. قۇرئان ئىنسانلارنى ئېتىقاد نوقتىسىدىن مۇئمىن، كاپىر ۋە مۇناپىقتىن ئىبارەت ئۈچ تۈرگە ئايرىيدۇ. مۇناپىق تاشقي كۆرۈنۈشى جەھەتتىن مۇئمىنگە، ئىچكى دۇنياسى نوقتىسىدىن كاپىرغا ئوخشايدۇ. تاشقي كۆرۈنۈشىنىڭ مۇئمىنگە ئوخشاش بولىشى، بىراۋنى مۇئمىن قىلىشقا كۇپايە قىلمايدۇ. ئەمما، نىفاقى بىراۋنى كاپىردىنمۇ خەتەرلىك ھالغا كەلتۈرۈشكە يېتىپ ئاشىدۇ.

سۈرە، بىر شەخسىيەتنىڭ پارچىلىنىشنى بولغان نىفاقنى، تارىخي ئۆرنەكلەر ۋە شەخسلەر ئارقىلىق چۈشەندۈرۈپ ئۆتىدۇ. ئۇلار ئىشەندۈق دېگەندە يالغان ئېيتقانىدى، ھەتتا يالغاندىن قەسەم قىلماقتا:

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ (1) اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (2)

مۇناپىقلار سېنىڭ ئالدىڭغا كەلگەن چاغدا: « گۇۋاھلىق بېرىمىزكى سەن ھەقىقەتەن الله نىڭ ئەلچىسىدۇرسەن » دەيدۇ، سېنىڭ ھەقىقەتەن الله نىڭ ئەلچىسى/ رەسۇلى ئىكەنلىكىڭنى الله بىلىدۇ، الله گۇۋاھلىق بېرىدۇكى، مۇناپىقلار ھەقىقەتەن يالغانچىلاردۇر. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يالغان قەسەملىرىنى قالقان قىلىۋالدى، بۇ ئارقىلىق الله نىڭ يولىدىن ئازدۇردى، ئۇلارنىڭ قىلمىشى نېمىدېگەن يامان! (1 ـ 2).

نىفاقنى ئۆزىگە سىڭدۈرىۋالغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ قەلبلىرى مۆھۈرلەنگەن (3). ئۇلار تاشقى كۆرۈنۈش ۋە كېينىشىدىن تارتىپ، ھەممە تەرىپىنى ئادامچىلىق ئاساسىغا قۇرغان بولۇپ، قۇئاننىڭ بۇلار ھەققىدىكى ئوخشىتىشى كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ:

« گويا ئۇلار تامغا يۆلەپ قويۇلغان (چىرىپ قالغان) ياغاچلاردۇر » (4).

ئۇلار ئۈچۈن مەغپىرەت تىلىگۈچى ئاللاھ رەسۇلى بولغان تەقدىردىمۇ، مۇناپىقلار ھەرگىزمۇ ئاللاھ نىڭ ئەپۇسىغا نائىل بولالمايدۇ (6).

سۈرىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكى ئىنفاق بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، دەماللىقتا ئىنفاق بىلەن نىفاق ئارىسىدا بىر مۇناسىۋەت يوقتەك تۇيۇلسىمۇ، ھەم تىل ھەم ماھىيەت جەھەتتىن بىر ـ بىرى بىلەن مۇناسىۋەتتى بار. بۇ مۇناسىۋەت زىتلارنىڭ مۇناسىۋەتتى بولۇپ، نىفاق ئىككى يۈزلىمچىلىكتۇر. ئىككى يۈزلىمچى بولغانلارنىڭ تەك دۇنياسى بولىدۇ. ئىنفاق ئىككى دۇنيالىق بىر ئىماننىڭ ئەسەرىدۇر:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (9) وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ (10)

ئى مۇئمىنلەر! مالىلىرىڭلار ۋە بالىلىرىڭلار سىلەرنى الله نىڭ زىكرىدىن (يەنى الله نىڭ تائەت ـ ئىبادىتىدىن) غەپلەتتە قالدۇرمىسۇن، كىملەركى شۇنداق قىلىدىكەن، ئۇلار زىيان

تارتقۇچىلاردۇر. بېرىڭلارغا ئۆلۈم كېلىپ: « رەببىم! نېمىشقا مېنى (يەنى ئەجىلمنى) بىر ئاز كېچىكتۈرمىدىڭ، سەدىقە قىلىپ ياخشىلاردىن بولار ئىدىم » دېيىشتىن بۇرۇن، ئۆزۈڭلارغا رىزىق قىلىپ بېرىلگەن نەرسىلەرنى سەدىقە / ئىنفاق قىلىڭلار (9 ـ 10).

نەتىجە: ئىنفاق نىفاقنىڭ ۋاكسىنىسىدۇر.

نىسا سۈرىسى

سۈرە، سۈرىنىڭ بېشىدا يەر ئالغان خانىم – قىزلارنىڭ ھەق – ھوقۇقى ۋە مەسئۇلىيىتىنى بايان قىلغان ئايەتلەرگە ئاساسەن « ئايالار » مەنىسىدىكى « نىسا » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان.

سۈرە ساھابىلەر مەزگىلىدىلا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان بولۇپ، « قىسقا نىسا سۈرىسى » دەپ ئاتالغان تالاق سۈرىسىدىن ئايرىش مەقسىتىدە، « ئۇزۇن نىسا سۈرىسى » دەپ ئاتىغانلارمۇ بولغان (بەسائىر).

ئايالارنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنمايدىغان بىر جەمئىيەتتە، خانىم – قىزلارنىڭ ھەق – ھوقوقى ۋە مەسئۇلىيىتى ھەققىدە توختالغان بىر سۈرىنىڭ بولىشى، قۇرئان ۋۇجۇدقا چىقارغان ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلاردىن بىرسىدۇر. قۇرئان خانىم – قىزلارغا بىر سۈرە ئايرىغان. بۇنى كۆنىمىز زامانىۋىيلىقىدىكىدەك « ئايال » بولغانلىقى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى « ئىنسان » بولغانلىقى ئۈچۈن قىلغان. بۇ مەقسەت، سۈرىنىڭ تۈنجى ئايىتىدىلا « ئى ئىنسانلار! سىلەرنى بىر مەۋجۇدىيەتتىن ياراتقان، ئۇنىڭدىن (يەنى ئۆز جىنسىدىن) ئۇنىڭ جۈپتىنى ياراتقان ۋە ئۇلاردىن نۇرغۇن ئەر ـ ئايالارنى ياراتقان... » دېيىش ئارقىلىق بايان قىلغان. بۇ ئارقىلىق قۇرئان ئاساس قىلغان پرىنسىپنىڭ ئەركەكلىك ياكى ئايالىلىق ئەمەس، بەلكى « ئادەمىيلىك » ئىكەنلىكىنى، ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئورتاق پايدىنىڭ ھەر دائىم ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇلىشى كېرەك ئىكەنلىكىنى، ھاياتنىڭ بۇ ئورتاق پايدا ئۈستىدە بەرپا قىلىنىشى كېرەكلىكىنى، جىنسىيەت پەرقىنىڭ ئايرىمچىلىققا سەۋەپ بولماسلىقىنى، ئۇنىڭ فترى بىر ۋەزىپە تەقسىماتى ئىكەنلىكىنى ئىما قىلماقتا.

سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان بولۇپ، بۇنىڭدا شۈبھە يوق. ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان تەرتىپتە ئەنفال – ئەھزاپ؛ ئىبن ئاببباسقا نىسبەت قىلىنغان تەرتىپتە ئەنفال – ھەشر، يەنى 86 – ئورۇنغا؛ يەنە ئىبن ئاببباسقا نىسبەت قىلىنغان باشقا بىر تەرتىپتە مۇمتەھىنە سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. ئىبن ئاببباس مەدىنىدە نازىل بولغان سۈرىلەرنى بەقەرە، ئەنفال، ئالىئىمران، ئەھزاپ، مۇمتەھىنە ۋە نىسا سۈرىسى شەكلىدە تىزغان. ئىمام جافەرگە نىسبەت قىلىنغان تەرتىپتە ئەنفال – ئەھزاپ سۈرىسى ئارىسىغا، 88 – ئورۇنغا تىزىلغان.

يۇقىرىدىكى مەلۇماتلاردىن مەلۇم بولغاندەك، بۇ ئۈچ تەرتىپتە سۈرىنىڭ ئورنى پەرقلىق. بىزنىڭچە ئەڭ مۇۋاپىق يەر، مۇنافىقۇن – مۇجادىلە سۈرىسىنىڭ ئارىسىدۇر. چۈنكى نىسا سۈرىسى خەندەك ئۇرۇشىدىن كېيىنلا نازىل بولۇشقا باشلىغان بولسا كېرەك. بۇنىڭغا

ئاساسلانغاندا بۇ تاريخ هجرى 4 – يىلغا توغرا كېلىدۇ. ئەگەر يېتىملارنىڭ مال – مۈلكى هەققىدىكى 2 – ئايەت، ئۇھۇد يېتىملىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا، سۈرىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتى 4 – يىلنىڭ بېشىدا، هەتتا 3 – يىلنىڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان بولىشى مۇمكىن. ئەگەر، 2 – ئايەتتىكى يېتىملار، بەزى رىۋايەتلەردە بايان قىلىنغانىدەك غاتافانلىق (مۇشرىك ئەرەپ قەبىلىلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئىسمى) بىر ئادەمنىڭ جىيەنىدىن قالغان يېتىملىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا، سۈرىنى خەندەك ئۇرۇشى بولغان هجرى 5 – يىلدا نازىل بولۇشقا باشلىغان دېيىشكە بولىدۇ. غاتافانلىقلار ئەڭ بالدۇر بولغاندا، خەندەك ئۇرۇشىدىن كېيىن مۇسۇلمان بولغان ئىدى.

ئاجىز بىر ئېتىماللىق نەزەردە تۇتۇلغاندا، سۈرىنىڭ باش قىسمىنىڭ هجرى 6 – يىلدىكى هۇدەيبىيە سۇلهىسىدىن كېيىن نازىل بولغان دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئالىئىمراندىن كېيىن نازىل بولغانلىقى ئېنىق. چۈنكى « تەيەممۇم ئايىتى » دېيىلگەن 43 – ئايەت، هجرى 5 – يىلدىكى مۇرەيىس غازىتىدىن كېيىن نازىل بولغان.

سۈرىنىڭ تاماملىنىشى ئەڭ بالدۇر بولغاندا هجرى 7 – يىلغا توغرا كېلىدۇ. هەتتا ئامانەتنى ئەهلىگە قايتۇرۇش هەققىدىكى (58)، ئۇرۇشنى كۆڭلى تارتمىغانلارنى ئاگاهلاندۇرغان (75) ۋە قەلالە ئايەتلىرىنىڭ (176) نازىل بولۇش سەۋەبى نەزەرگە ئېلىنغاندا، سۈرىنىڭ هجرى 8 – يىلىغىچە داۋام قىلغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. ئامانەتنى ئەهلىگە تاپشۇرۇشقا بۇيرىغان 58 – ئايەتنىڭ نازىل بولۇش سەۋەبى سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەن ۋەقە، مەككىنىڭ فەتهى جەريانىدا، رەسۇلۇللاهنىڭ كەبەنىڭ ئىچىگە كىرمەكچى بولىشى سەۋەبىدىن يۈزبەرگەن. بەزىلەر قەلالە ئايىتىنى قۇرئاندا ئەڭ ئاخىرقى قېتىمدا نازىل بولغان ئايەت دەپ ئېلان قىلىشى، سۈرىنىڭ تاماملىنىشىنى رەسۇلۇللاهنىڭ ۋاپاتىغىچە ئېلىپ بارىدۇ. لېكىن قەلالە ئايىتى مۇتلەق مەنىدە ئەڭ ئاخىرقى قېتىم نازىل بولغان ئايەت ئەمەس، ئەڭ ئاخىرقى قېتىم نازىل بولغان ئەهكام ئايەتلىرىدىن بىرسى دەپ قاراش تېخىمۇ مۇۋاپىق.

سۈرە بىر پۈتۈن گەۋدە هالىتىدە تۆۋەندىكىدەك بەش ئاساسلىق ئامانەتنى مۇهاپىزەت قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ:

1. جان
2. ئەقىل
3. دىن
4. نەسىل / ئەۋلاد
5. مال – مۈلك

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسىنى ئادالەت ۋە قانۇن تەشكىل قىلماقتا. قانۇن ئاساسىنىڭ « ئىنسانىيەت »نىڭ ئورتاق پايدىسى ۋە مەسئۇلىيەت ئەخلاقى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن ئايەت بىلەن سۈرە باشلانغان. بۇ ئايەت مۇهاتابلىرىنى ئاللاه ئالدىدا مەسئۇلىيەتچان بولۇشقا چاقىرىش بىلەن بىرگە، كىشىنىڭ دىققەت نەزىرىنى هەم ئىنسانىيەتنىڭ هەم مەرهەمەتنىڭ سىمۋولى بولغان « رەهىم (بالاياتقۇ)داشلىق »قا ئاغدۇرىدۇ.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

« ئى ئىنسانلار! سلەرنى بىر مەۋجۇدىيەتتىن ياراتقان، ئۇنىڭدىن (يەنى ئۆز جىنسىدىن) ئۇنىڭ جۈپتىنى ياراتقان ۋە ئۇلاردىن نۇرغۇن ئەر ـ ئاياللارنى ياراتقان رەببىڭلار ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىڭلارنى ئۇنتۇماڭلار. بىر ـ بىرىڭلاردىن نەرسە سورىغاندا نامى بىلەن سورايدىغان الله ۋە بۇ ئىنسانلىق رىشتىڭلار ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىڭلارنى ئۇنتۇشتىن ساقلىنىڭلار. الله ھەقىقەتەن سلەرنى (يەنى پۈتۈن ئەھۋالىڭلارنى) كۆزىتىپ تۇرغۇچىدۇر » (1).

ئاندىن كېيىن ئائىلە ھەق – ھوقۇقنى چۆرىدىگەن ھالدا يېتىملارنىڭ ھەققىگە رىئايە قىلىشقا بۇيرۇلغان ئايەتلەر بايان قىلىنغان (2 – 7). خاس ھالدا يېتىملار، ئومۇمىي جەھەتتىن « ئىگە – چاقسىزلار » مەسىلىسى ھەر قانداق بىر جەمئىيەتنىڭ قاناۋاتقان يارىسىدۇر. يېتىملار دېيىلگەندە، ئۇقۇم جەھەتتىن بۇ دائىرىگە تۇللار ۋە جەمئىيەتتىكى باشقا ئىگە – چاقسىزلارمۇ كىرىدۇ. يېتىملار مەسىلىسىنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئەڭ ئالدىدىكى سەۋەپلەردىن بىرسى ئۇرۇش بولۇپ، بۇ ئايەتلەرنىڭ نازىل بولۇشىغا سەۋەپ بولغان دەۋر ئارقا كۆرىنۈشىدە ئارقا – ئارقىدىن يۈز بەرگەن ئۇرۇشلار ۋە ئۇنىڭدىن قالغان يارىلار ياتماقتا. ئۇرۇشنىڭ سەلبىي تەسىرىگە ئۇچرىغۇچىلار ئاساسەن بالىلار ۋە ئاياللار بولۇپ، ئەگەر ئاياللار بالا – چاقلىق بولغانلار بولسا، دەردى ئىككى قات ئېغىر بولماقتا. بالا – چاقلىق ئانىلار ۋە ئاتىسىدىن ئايرىلىپ قالغان يېتىم قىزلارنىڭ ھەق – ھوقۇقنى قانداق قوغداش مەسىلىسى، ھەر ئۇرۇشتىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىنىشى زۆرۈر بولغان بىرىنچى دەرىجىلىك مەسىلىدۇر. ئەگەر بۇ مەسىلە مۇۋاپىق شەكىلدە بىر تەرەپ قىلىنمىسا، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي چىرىكلىششىتىن ئەخلاقى بۇزۇقچىلىققا، ھەق – ھوقوق دەپسەندىچىلىكىدىن مىراس مەسىلىسىگىچە بىر قاتار مەسىلىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقى ئېنىق. قۇرئان، خاس ھالدا يېتىملار، ئومۇمىي جەھەتتىن ھىمايە قىلىنىشقا ۋە يار – يۆلەك بولۇشقا مۇھتاج بولغان، ئۇرۇشنىڭ تالاپىتىگە ئۇچرىغۇچىلارنىڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش تەدبىرلىرىنى كۆرسەتمەكتە. بۇلاردىن بىرسى 3 – ئايەتتە بايان قىلىنغان « كۆپ ئاياللىق بولۇش » مەسىلىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەدبىردۇر. مەيلى قانداق بىر ھاكىمىيەت تەرىپىدىن بىكىتىلگەن بولىشىدىن قەتئىينەزەر، ھەر قانۇنى ھەق – ھوقوق تەدبىرلىرىنىڭ يوللۇق بولىشى، بىر تەرەپنىڭ مەنپەئەتىنى نەزەردە تۇتمايدۇ. چۈنكى ھەر ھەق – ھوقوق مەسىلىسى ئۆزىنىڭ ئېتىراپ قىلىنىشىنى، ئۇ قانۇننى ئىجرا قىلىدىغان ئىنسانلارنىڭ ۋىجدانىدىن ئالىدۇ. شۇڭا قۇرئان ھەر ھەق – ھوقۇق مەسىلىسىدە بىر بەلگىلىمە بېكىتكەندىن كېيىنلا ئىنسانىنىڭ ۋىجدانىغا خىتاب قىلىدۇ. مانا بۇ سەۋەپتىن، 3 – ئايەتنىڭ ئاخىرىدىمۇ مۇھاتابلارنى ئاللاھ ئالدىدا مەسئۇلىيەتچان بولۇشقا چاقىرغان ۋە ئاللاھ نىڭ دائىم ئىنسانىنى نازارەت قىلىپ تۇرىدىغانلىقى ئەسلىتىلگەن.

« يېتىملار مەسىلىسى قۇرئاندا مۇشۇنداق مۇھىم مەسىلە قاتارىدىن ئورۇن ئالغان. ئۇنداقتا فىقىھتا " بوۋا يېتىمى " دەپ ئاتالغان ۋە ۋاپات بولغۇچىنىڭ ئۇنىڭدىن بۇرۇن ۋاپات بولغان بالىسىنىڭ يېتىملىرىغا (يەنى مىراس ئىگىسىنىڭ يېتىم ۋە ئىگە – چاقسىز نەۋرىلىرىگە) نېمە

ئۇچۇن مىراستىن نېسىۋە بېرىلمىگەن؟ » سوئالى كىشىنىڭ ئەقلىگە كېلىشى مۇمكىن. شۇنداق، مىراس نىسبىتى بايان قىلىنغان 11 ۋە 12 – ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغانلار ئارىسىدا يېتىملار يوق. بۇ ئايەتلەر يېتىملارنىڭ زىيىنىغا ئەمەس، ئەكسىچە پايدىسىغا بولۇپ، 8 – ئايەتتە مىراس تەقسىملەشتە، يېتىملارغا بىر نېسىۋە بېرىشكە بۇيرۇلغان، بىراق قانچە ئۇلۇش ئالىدىغانلىقى بەلگىلەنمىگەن. مىراستىن بېرىلىدىغان ھەققىنىڭ ئېنىق بەلگىلەنمىگەنلىكى يېتىملارنىڭ زىيىنىغا ئىشلىتىلمەسلىكى كېرەك. چۈنكى مىراستىن ئالىدىغان مىقدارنى بەلگىلەيدىغان ئايەتلەر 11 ۋە 12 – ئايەتتۇر، 8 – ئايەت يېتىملارغا نېسىۋە بېرىشكە بۇيرىيدۇ. يەنى بۇ، يېتىملار مىراستىن ھەققى بەلگىلەنگەنلەردىن ئالدىنقى ئورۇندا دېگەنلىكتۇر. چۈنكى مىراس بۆلۈنگەندىن كېيىن ھېچنەرسە قالمايدۇ. شۇڭا يېتىملارغا مىراستىن ھەق بېرىلىدىغان بولسا، مىراس تەقسىم قىلىنىشتىن بۇرۇن بېرىلىدۇ. مىقدارىنىڭ بەلگىلەنمىگەن بولىشى، يېتىملارنىڭ زىيىنىغا سۈيئىستىمال قىلىنماسلىقى لازىم. ئەنئەنىۋي چۈشەنچە مەسىلىگە بۇ نوقتىدىن قارىمىغان بولسا، بۇ قۇرئاننىڭ مەسىلىسى ئەمەس، بەلكى ئەنئەننىڭ مەسىلىسىدۇر. قۇرئان پەقەت كېلەچەكنىلا ئەمەس، ئەنئەننىمۇ يېڭىدىن شەكىللەندۈرگۈچىدۇر.

فىقھ ئىلمىدە مىراس تەقسىماتى « فەرائىز »، مىراس ئايەتلىرى « فەرائىز ئايەتلىرى » دەپ ئاتالغان ۋە بۇ ئىسىم بىلەن مەشھۇر بولغان. بۇ نوقتىدا شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، كۆرۈنۈشتە مىراس ۋە ۋەسىيەت بەلگىلىمىسى تىلغا ئېلىنغان 7 – 21 – ئايەتلەر ئارىسىدىكى بۆلەكنىڭ ئاساسلىق تېمىسى « مىراس » ئەمەس، بەلكى « ئايال »نىڭ ھەققىدۇر. بولۇپمۇ 7 – 10 – ئايەتلەر ئايال كىشىنىڭ ھەققىنى بايان قىلىدۇ ۋە بۇ ھەقنى دەپسەندە قىلغۇچىلارنى قورقۇنچ ئاقىۋەت بىلەن ئاگاھلاندۇرىدۇ:

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا

« زۇلۇم قىلىپ يېتىملەرنىڭ مال ـ مۈلكىنى (ناھەق) يەۋالىدىغانلار، شۈبھىسىزكى، قورسىقىغا (قىيامەت كۈنى يېنىپ تۇرىدىغان) ئوتنى يەۋالغان بولىدۇ، ئۇلار يېنىپ تۇرغان ئوتقا (يەنى دوزاخقا) كىرىدۇ » (10).

ئايەتتە ھەققى ھمايە قىلىنغان « يېتىملار » بىلەن تۇل بولسۇن – بولمىسۇن ئايالارنىڭ نەزەردە تۇتۇلغانلىقى مەلۇم بولماقتا. قۇرئاننىڭ بۇ مەسىلىنى « مەخسۇس ئايالار مەسىلىسى » سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويماسلىقى ۋە بۇنداق ئايرىماسلىقنى، ئايەت نازىل بولغان مەزگىلدىكى كىشىلەر ياشىغان دۇنيانىڭ، بۇگۈنكى « زامانىۋي دۇنيا » ئىنسانلىرىغا ئوخشاش جىنسىي كىملىكنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويغان دۇنيا بولمىغانلىقى بىلەن ئىزاھلاش مۇمكىن. بۇ ھەرگىزمۇ ئۇ كۈننىڭ دۇنياسىدا ئايالارغا قارىتا ئايرىمچىلىق قىلىنمىغانلىقىنى بىلدۈرمەيدۇ، ئەلۋەتتە. شۇنداقتىمۇ، جاھىلىيەت ئىنسانلىرىدا بۇ ئايرىمچىلىققا قارىماستىن، قۇرئان نازىل بولغان مۇھىتتىكى ئىنسانلار زېھنىدە، كۈنىمىز ئىنسانلىرىغا قارىغاندا جىنسىيەت ئايرىمچىلىقنىڭ ئاز ئىكەنلىكى مەلۇم بولماقتا.

يۇقىرىدىكى ئايەتتىن كېيىن، مىراس بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر كېلىدۇ (11 – 12). بۇ بۆلەكنىڭ ئاداققى غايىسى ۋە مەقسىتى مىراس نىسبىتىنى رەقەملىك شەكىلدە بەلگىلەشتىن زىيادە، ھەقسىزلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئادالەتنى بەرپا قىلىشتۇر. بۇ نىسبەتلەر ئىچىدە، ئۆز ۋاقتىدىكى جەمئىيەتتە بىر ئىسلاھات مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان بىر ئىجرائات باشلانغان. يەنى، ئايال كىشىگە ئەركىشى ئالغان مىراسنىڭ يېرىمىچىلىك مىراس ئېلىش ھەققى بېرىلگەن (11). ئايال كىشى مىراستىن نېسىۋە ئالالمىغان، قىز بوۋاقلار تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن، ئۆلگەن ئاتىلىرىنىڭ ئايالىرىمۇ ئوغۇللىرىغا مىراس قالغان، ئايال كىشىگە ئېلىپ – سېتىلىدىغان تاۋار كۆزى بىلەن قارايدىغان بىر دۇنيادا، ئايال كىشىگە مىراستىن نېسىۋە بېرىشنىڭ ئۆزى، سىزچە ئىسلاھات بولماي نېمە؟ بۇ ھۆكۈمنى چۈشۈنۈپ يېتىشتە ئاچقۇچ، ۋەھىينىڭ قانۇن تۈرغۇزۇش ئالاھىدىلىكىدۇر. ۋەھي تەڭ بۆلۈشۈلگەن بىر مىراسنى ئىككىدەنبىرگە چۈشۈرۈپ قويمايدۇ، ئەكسىچە پەقەت بېرىلمىگەن مىراستىن ئايالىلارغا ئۈلۈش ئايرىيدۇ. يەنى مۇھاتابلىرىغا بۇ نوقتىدا رىئايە قىلىشى كېرەك بولغان بەلگىلىمىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ۋەھىينىڭ بۇ ھۆكمىنىڭ سەۋەبى بارلىقىنى، مەزكۇر سۈرىنىڭ 32 – ئايىتىدىن كۆرىۋالالايمىز: « ئەرلەرنىڭ تاپىۋىتىدىن ئۆزىگە بىر ھەسسە باردۇر، ئايالىلارنىڭمۇ تاپاۋىتىدىن ئۆزىگە بىر ھەسسە باردۇر ». ئۆز دەۋرىنىڭ ئىنسانلىرى مىراستىن ئايالىلارغا ئۆزلىكىدىن ھەسسە بېرىدىغان ھالدا ئەمەس ئىدى. ئۇرۇش، تىجارەت ۋە مىراستىن تەشكىل تاپقان ئاساسلىق كىرىم ئەرلەرنىڭ ئىلكىدە بولۇپ، بۇنداق بىر جەمئىيەتتە ئايالىلارنى مال – مۈلۈك ئىگىسى قىلىشنىڭ ھەق – ھوقۇق نوقتىسىدىكى ئەھمىيىتىنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدۇ.

كۆزى، كۆڭلى ۋەياكى پۇتى تالادا بولغان ئۆي – ئوچاقلىق خانىملار بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر، يەنە مىراس دائىرىسى ئىچىدە تىلغا ئېلىنغان. چۈنكى، جەمئىيەتتە ئەڭ چوڭ ئىختىلاپلار مال – مۈلكنى بۆلۈشەلمەسلىك سەۋەبىدىن چىقماقتا، قان داۋالىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىمۇ بۇ مەسىلە سەۋەبىدىن چىقماقتا. مانا بۇ مەسىلىلەرنىڭ مەركىزىدە جەمئىيەتتە ئاجىز ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇلغان بىر گورۇپپىنىڭ ھەق – ھوقۇقى ھىمايە قىلىنغان. مەسىلەن، 19 – ئايەتتە مۇنداق دېيىلگەن: « ئى مۇئمىنلەر! ئايالىلارغا زورلۇق قىلىپ، ئۇلارنى مىراس قىلىپ ئېلىش (يەنى بىر ئادەمنىڭ قولىدىن يەنە بىر ئادەمنىڭ قولىغا ئۆتۈپ تۇرىدىغان مال ئورنىدا قىلىۋالماق) سىلەرگە دۇرۇس بولمايدۇ ». شۇنداق، مۇشتۇمزور ئەرلەر كۆپىنچە ئەھۋالدا ئايالىلارغا مىراسچى بولىۋالاتتى، ھەتتا ئايال كىشىنىڭ ۋۇجۇدىنى بىر مىراس دەپ چۈشۈنەتتى.

ئاندىن ئائىلە قۇرۇش بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر كېلىدۇ (22 – 42). بۇ بۆلەكتە ئۆز ئارا توي قىلىش ھارام قىلىنغانلارنىڭ كىملەر ئىكەنلىكى تەپسىلى بايان قىلىنىدۇ (23 – 25). دىققەت قىلىدىغان بولساق، بۇ بۆلەكنىڭ تېمىسىمۇ ھەق – ھوقۇق بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. بۇ نوقتىدا مۇنداق بىر سوئال ئەقلىمىزگە كېلىدۇ: ئاللاھ بۇ خىل بەلگىلىمىلەرنى نېمە ئۈچۈن ئىنسانلارنىڭ ئۆزىگە قويۇپ بەرمەي، ۋەھي يولى بىلەن ئۆزى بەلگىلەيدۇ؟ بۇ سوئالنىڭ

جاۋابنى يەنە نىسا سۈرىسىنىڭ بۇ بۆلىكىدىن تاپىمىز. چۈنكى ئىنساننىڭ ھېس ـ تۇيغۇسىغا ئەسىر بولىشى ئېھتىمالى يۇقىرى. بۇ ئەھۋالدا بەلگىلىنىدىغان ھەر پىرىنسىپ، « بەندىگە قۇل بولۇش » پىرىنسىپىدۇر. نەپسىگە، ھېس ـ تۇيغۇسىغا ۋە شەيئىلەرگە قۇل بولۇش بۇنىڭغا ئەگىشىپ كېلىدۇ. بۇنداق بىر قانۇنىي ئۆلچەم، تەدبىقلىغۇچى ۋە تەدبىقلانغۇچى ئىنسان ئۈچۈنمۇ يۈكتۇر. تۆۋەندىكى ئايەتلەر بۇ ھەقىقەتنى بايان قىلىدۇ:

وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا (27) يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا (28)

« الله سىلەرنىڭ تەۋبەڭلارنى قوبۇل قىلىشنى خالايدۇ، شەھۋەتلەرگە ئەگىشىدىغانلار سىلەرنى توغرا يولدىن چىقىرىۋېتىشنى (ئۆزلىرىگە ئوخشاش فاجىر بولۇشۇڭلارنى) خالايدۇ. الله سىلەرنىڭ يۈكۈڭلارنى يېنىكلىتىشنى خالايدۇ. ئىنسان (نەپسى خاھىشىغا خىلاپلىق قىلىشتىن) ئاجىز يارىتىلدى » (27 ـ 28).

34 ـ ئايەت ئائىلىدە ساداقەتسىزلىك ۋە ئىپىپەتسىزلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر چىقىشالماسلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئادەتتىكى بىر چىقىشالماسلىقتا ئەقلىگە ئەڭ باشتا كېلىدىغان ئىش، ئايالنى ئۇرۇش بولغان بىر جەمئىيەت ئەرلىرىگە، بۇنىڭدىن باشقا تېخىمۇ ئىنسانىي ئۇسۇلۇب ۋە يوللارنىڭ بارلىقىنى ئەسلىتىدۇ.

سۈرىنىڭ بۇ يەرگىچە بولغان قىسمىدىكى مەقسەتنى مۇنداق ئىخچاملاشقا بولىدۇ: پاك بىر ئەقىدە، پاك بىر ئاڭ، پاك بىر شەخسىيەت، پاك بىر ئائىلە، پاك بىر مال ـ مۈلك ۋە پاك بىر جەمئىيەت بەرپا قىلىش. 43 ـ ئايەت بىلەن باشلىغان ۋە داۋام قىلغان بۆلەكلەرنىڭ ئاخىرقى مەقسىدىمۇ پاك بىر جەمئىيەت بەرپا قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر.

سۈرىدە ھاراق بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىككىنجى بىر بۆلەك يەر ئالىدۇ (43). نامازنى ھۆكۈملىرى ۋە تازلىق ئەھكامى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرمۇ « تازلىق » نىشانىنىڭ بىر پارچىسىدۇر. ئۇنىڭدىن كېيىن كىتاب ئەھلىنىڭ ئېزىپ كېتىشى تىلغا ئېلىنىدۇ (44 ـ 57). تۆۋەندىكى ئايەت بۇ سۈرىنىڭ سەرخىل ئايەتلىرىدىن بىرسىدۇر:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا

« الله ھەقىقەتەن الله قا شېرىك كەلتۈرۈش گۇناھىنى مەغپىرەت قىلمايدۇ، خالىغان ئادەمنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا گۇناھىنى مەغپىرەت قىلىدۇ. كىمكى الله قا شېرىك كەلتۈرىدىكەن، چوڭ گۇناھ قىلغان بولىدۇ » (48).

بۇ سۈرىدىمۇ يەھۇدىيلىشىش خەۋپىگە كىشىنىڭ دىققەت نەزىرىنى يەنە بىر قېتىم ئاغدۇرلغان. چۈنكى ۋەھىيگە شاھىت بولغان ۋە يەتكۈزۈش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغان بىر قەۋمۇ ئەسلى نىشاندىن يىراقلىشىپ كېتىشى، بۇزۇلىشى مۇمكىن. زېھىندە پەيدا بولغان « ۋەھىيدىن يىراقلىشىپ ئاداشقاندا قەۋم كىملەرگە ئوخشاپ قالىدۇ؟ » دېگەن سوئالغا، ۋەھىي « يەھۇدىيلەشكەن بەنى ئىسرائىل قەۋمىگە ئوخشاش بولۇپ قالىدۇ » دەپ جاۋاپ بەرمەكتە.

سۈرىدە پاك بولغان ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان بەلگىلىمىلەر بەلگىلەنگەن. بۇلار خىلمۇ – خىل بوران – چاپقۇنلار بىلەن تولغان ھايات ئۈچۈن چەكلىك ئۆرنەكلەردۇر. لېكىن قۇرئان بىزگە بۇ ئۆرنەكلەرنى ئاساس قىلىپ، يېتىپ بارماقچى بولغان نىشان ئۈچۈن بويلاپ مېڭىشىمىز كېرەك بولغان يولنى كۆرسىتىپ قويىدۇ، فورمىلا بېرىدۇ. بىر فورمىلا بىلەن مىڭ مەسىلىنى يەشكىلى بولىدىغانلىقى ھەممىگە مەلۇم بىر ھەقىقەتتۇر.

پاك بولغان ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى ئۈچۈن ياخشىلاردىن بولۇش كۆپايە قىلمايدۇ، ئاكتىپ ياخشىلاردىن بولۇش شەرت. قۇرئان پاسسىپ ياخشىلارنى ئاكتىپ ياخشىلاردىن بولۇشقا چاقىرىپ مۇنداق دەيدۇ:

الَّذِينَ آَمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا

« مۇئمىنلەر الله يولىدا جىھاد / پۇتۇن كۈچى بىلەن كۆرەش قىلىدۇ، كاپىرلار شەيتانىنىڭ يولىدا ئۇرۇش قىلىدۇ؛ شەيتانىنىڭ دوستلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىڭلار. ئۇنتۇماڭلاركى، شەيتانىنىڭ تەدبىرى ھەقىقەتەن ئاجىزدۇر » (76).

ۋەھىي، « ئاكتىپ ياخشىلارنىڭ ئاكتىپ يامانلىقنىڭ يامراپ كېتىشىنى توسۇشى، ھايات بويىنچە داۋام قىلىدىغان كۆرەشنىڭ مەقسەتلىرىدىن بىرسى » دەيدۇ (84 – 85). سۆز بۇ نوقتىغا كەلگەندە، ۋەھىي ياخشى ۋە يامانلار ھەققىدىكى قىڭغىر چۈشەنچىگە قارىتا تۈزۈتۈش بېرىدۇ:

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا

« (ئى ئىنسان!) ساڭا يەتكەن ياخشىلىق (مەرھەمەت قىلىش يۈزىسىدىن) الله تەرىپىدىندۇر، ساڭا يەتكەن يامانلىق (قىلمىشلىرىڭ تۈپەيلىدىن) ئۆزۈڭدىندۇر.

(ئى مۇھەممەد!) سېنى بىز (پۇتۇن) ئىنسانلارغا رەسۇل / ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتۇق، (بۇنىڭغا بىر شاھىت كېرەك بولسا) شاھىتلىققا الله يېتەرلىكتۇر » (79).

ھەق – ھوقۇققا مۇناسىۋەتلىك بۆلەكلەرنىڭ ئاخىرقىسى، شەرتسىز جىنايەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەر بولۇپ، 92 – 93 – ئايەتلەردە بۇ مەسىلە تىلغا ئېلىنغان. بۇ يەردە مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئوتتۇرىغا چىققان ئىختىلاپ ھەققىدىكى مەسىلىلەر تەرتىپ بىلەن بايان قىلىنغان.

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن ئايەتلەر ئۇرۇش ئەخلاقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئاندىن يەنە پاسسىپ ياخشىلارنى ئاكتىپ ياخشىلاردىن بولۇشقا دەۋەت قىلغان ئايەتلەر كەلمەكتە. بۇلارنىڭ ئىچىدە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئەڭ تارتىدىغان ئايەت، ئاللاھ نىڭ ھەرگىزمۇ پاسسىپ ياخشىلارنى ئاكتىپ ياخشىلار بىلەن بىر ئورۇنغا قويمايدىغانلىقى ھەققىدىكى ئايەتتۇر:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

« مؤئمنلەردىن ئۆزرىسىز (ئەما، توكۇر، كېسەلگە ئوخشاش ئۆزرىسى بارلار بۇنىڭدىن مۇستەسنا) جىهاد قىلمىغانلار الله يولىدا ماللىرىنى، جانلىرىنى تىكىپ جىهاد قىلغۇچىلار بىلەن باراۋەر بولمايدۇ. الله ماللىرىنى، جانلىرىنى تىكىپ جىهاد قىلغۇچىلارنى جىهاد قىلمىغانلاردىن بىر دەرىجە ئۈستۈن قىلدى. بۇ ئىككى خىل كىشىلەر (يەنى ئۆزرىسى بولۇپ جىهاد قىلالمىغانلار ۋە جىهاد قىلغۇچىلار) نىڭ ھەممىسىگە الله جەننەتنى ۋەدە قىلدى. الله جىهاد قىلغۇچىلارغا بۇيۇك ئەجىر ئاتا قىلىپ، ئۇلارنى (ئۆزرىسىز تۇرۇپ جىهاد قىلمىغانلاردىن ئارتۇق) قىلدى » (95).

بەزىدە ئۇرۇش شۇنداق مەجبۇرىي بىر ھالغا كېلىپ قالىدىغان بولۇپ، بۇنداق ئەھۋالدا نامازنىڭمۇ يېرىمنى ئۇرۇشقا بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. ئاكتىپ يامانلارنىڭ يامانلىقىنى توختۇتۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان بۇ ئۇرۇش نامازنىڭ بىر قىسمى بولىدۇ، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. سۈرىنىڭ 101 ۋە 102 – ئايەتلىرى بۇ ھەقىقىنى بايان قىلماقتا.

105 – ئايەت بىلەن باشلانغان بۆلەك، رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان بەزىدە قاتتىق، بەزىدە يۇمشاق ئاگاھلاندۇرۇش بىلەن تولغان. رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان « خائىنلار تەرەپتە تۇرما! » ئاگاھلاندۇرۇشىغا سەۋەپ بولغان ۋەقە، بىزگە رەسۇلۇللاھنىڭ ئىنسان ئىكەنلىكىنى ئەسلىتىدۇ. چۈنكى رەسۇلۇللاھ ئۆزىنىڭ ئالدىغا كەلگەن بىر داۋادا ھەقسىز بولغان تەرەپنىڭ پايدىسىغا ھۆكۈم قىلىشقا تاس قالغان بولۇپ، يۇقىرىدىكى ئايەت نازىل بولۇپ رەسۇلۇللاھ ئاگاھلاندۇرۇلغان. ئۇبەيرىك جەمەتىدىن ئەبۇ تىئمە لەقەملىك بىر كىشى، بىر ساۋۇتنى ئوغۇرلايدۇ ۋە بىر يەھۇدىي گۆرۈچىگە گۆرۈگە قويىدۇ. ساۋۇت تېپىلغاندىن كېيىن ئەبۇ تىئمە رىئاللىقنى ئىنكار قىلىپ، گۇناھنى گۆرۈچى يەھۇدىيغا ئارتىپ قويىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئالدىغا كەلگەن بۇ داۋادا، ئەبۇ تىئمە ئۆزى بۆھتان چاپلىغان يەھۇدىيغا قارشى، مۇسۇلمان جامائىتىگە مەنسۇپ بولۇشنىڭ بارلىق ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ گۇناھسىز ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولىدۇ. داۋانىڭ قازىسى بولغان رەسۇلۇللاھقا « مەن مۇسۇلمان تۇرسام ماڭا ئىشەنمەي، بىر يەھۇدىيغا ئىشىنەمسەن؟ » دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىدۇ. رەسۇلۇللاھ داۋادا ئەبۇ تىئمەنىڭ پايدىسىغا ھۆكۈم بەرمەكچى بولغاندا تۆۋەندىكى ئايەت نازىل بولغان:

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا (**105**) وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (**106**)

« سېنى كىشىلەر ئارىسىدا الله نىڭ كۆرسەتكىنى بويىچە ھۆكۈم قىلسۇن دەپ، ساڭا ھەقىقەتەن ھەق كىتابنى نازىل قىلدۇق. خائىنلارنىڭ تەرىپىنى ئالمىغىن. الله تىن مەغپىرەت تىلىگىن. الله ھەقىقەتەن ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر » (105 – 106).

رەسۇلۇللاهقا بىۋاسىتە خىتاب قىلغان بۇ ئايەتتىن كېيىن، رەسۇلۇللاهنىڭ مۇھاتابلىرىغا قارىتىلغان ۋە ئۇلارنىڭ چۈشەنچىلىرىنى شەكىللەندۈرىدىغان ئايەتلەر كېلىدۇ (114 – 115).

سۈرىدە يەھۇدىيلەشكەن مۇسا ئۈممىتى تىلغا ئېلىنغاندا، خىرىستىيانلاشقان ئىسا ئۈممىتىمۇ زىكىر قىلىنغان. 171 – ئايەتتە خىتاب بىۋاسىتە ئۇلارغا قارىتىلغان. بىراق « قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا » ئۇسلۇبى بىلەن مۇھەممەت ئۈممىتىنىڭ مۇئمىنلىرى ئاگاھلاندۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلارغا: « سىلەرمۇ ئۇلارغا ئوخشاش رەسۇلىڭلارنى ئۇلۇغلاش شۇئارى ئاستىدا خىرىستىيانلىشىپ قېلىشتىن ھەزەر ئەيلەڭلار! » دېيىلمەكتە. بۇ بۆلەكنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى، « ئى ئىنسانلار! دىن – ئىمان مۇستەسنا بىر ئەھۋالنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. ئاللاھ ھېچكىمگە ئىلتىماس قىلمايدۇ. سىلەر تەۋەلىك تۈيغۇلىرىڭلارنى ئاراڭلاردا بازارغا سېلىپ كۆككە كۆتىرەلىشىڭلار ۋە بۇ ئارقىلىق ھەر خىل ماددىي ۋە مەنىۋىي مەنپەئەتكە ئېرىششىڭلار مۇمكىن. ئەمما ئاللاھ قا، تەۋەلىك تۈيغۇلىرىڭلارنى ساتىمەن دېگۈچى بولماڭلار! »دىن ئىبارەت.

بۇ يەردە ئورۇن ئالغان بىر ئايەت، نىجادلىقنىڭ بەلگىلىك جامائەتكە مەنسۇپ بولۇش بىلەن ئەمەس، ھەقىقەتكە مەنسۇپ بولۇش بىلەن قولغا كېلىدىغانلىقىنى بايان قىلماقتا:

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

« نىجادلىق، سىلەرنىڭ قۇرۇق ئارزۇيۇڭلار ۋە ئەھلى كىتابنىڭ قۇرۇق ئارزۇسى بىلەن قولغا كەلمەيدۇ، كىمكى بىر يامانلىق قىلىدىكەن، بۇنىڭ ئۈچۈن (دۇنيادا ياكى ئاخىرەتتە) جازالىنىدۇ، ئۇ ئۆزى ئۈچۈن الله تىن باشقا (الله نىڭ ئازابىدىن قۇتۇلدۇرىدىغان) ھېچقانداق دوست ۋە ھېچقانداق مەددەتكار تاپالمايدۇ » (123).

بۇ ئارىغا قىستۇرۇلغان بۆلەكتىن كېيىن، سۈرە يەنە ئەسلى تېمىسى بولغان ئايالارنىڭ ھەق – ھوقۇقى مەسىلىسىگە قايتىدۇ. ۋەھىي، بولۇپمۇ ئەر كىشى ھاكىم ئورۇندا تۇرىدىغان بىر جەمئىيەتتە ئاجرىشىشنىڭ، ئەھۋالنىڭ پۈتۈنلەي ئايال كىشىنىڭ زىيىنىغا بولغان تەرەپلىرى ھەققىدە توختىلىدۇ ۋە ئاجراشقان ئايالنىڭ ھەققىنى ھىمايە قىلىدىغان تەلىماتلارنى بايان قىلىپ ئۆتىدۇ (127 – 134).

ئىنسان زېھىندىكى « شەرەپ ۋە ئىززەتنى كىمنىڭ يېنىدىن ئىزدەش كېرەك؟ » دېگەن سوئالغا ۋەھىي تۆۋەندىكىدەك جاۋاپ بېرىدۇ:

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا

« مۇئمىنلەرنى قويۇپ، كاپىرلارنىڭ دوستلىقىدىن (شەرەپ) ھېس قىلغانلار، شەرەپ ۋە ئىززەتنى كاپىرلارنىڭ يېنىدىن ئىزدەمدۇ؟ شۇنى ئوبدان بىلىڭلاركى، شەرەپ ۋە ئىززەتنىڭ ھەممىسى الله قا خاستۇر » (139).

ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن ئايەتتە ۋەھىينى مەسخىرە قىلغان ۋە ۋەھىيگە سەل قارىغانلار ھەققىدە مۇنداق دېيىلگەن:

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا

« الله كىتابتا (يەنى قۇرئاندا) سلەرگە مۇنداق تەلىمات بېرىدۇ:

سلەر الله نىڭ ئايەتلىرىنىڭ ئىنكار قىلىنىۋاتقان ۋە مەسخىرە قىلىنىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان چېغىڭلاردا، ئۇلار (يەنى الله نىڭ ئايەتلىرىنى مەسخىرە قىلىۋاتقان كاپىرلار) باشقا پاراڭغا كىرىشمىگىچە ئۇلار بىلەن بىللە ئولتۇرماڭلار، بولمىسا (گۇناھتا) ئۇلارغا ئوخشاش بولۇپ قالىسىلەر. الله ھەققەتەن مۇناپىقلارنىڭ ۋە كاپىرلارنىڭ ھەممىسىنى (ئاخىرەتتە) جەھەننەمگە توپلايدۇ » (140).

« قۇرئاندىن، كاپىرلار ۋە مۇناپىقلارنى سېلىشتۇرۇشنى سورىغان بولساق نېمە دەر بولغىيتى؟ » دېگەن سوئالغا، قۇرئان تۆۋەندىكى ئايەتتە مۇناپىقلارنىڭ كاپىرلاردىنمۇ بەتەر ئىكەنلىكىنى تىلغا ئېلىش ئارقىلىق جاۋاپ بېرىدۇ. بۇ نىفاقنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە يوشۇرۇن ۋە خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى چۈشۈنۈپ يېتىشكە يېتىپ ئاشىدۇ:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا

« مۇناپىقلار چوقۇم دوزاخنىڭ ئەڭ ئاستىنقى قەۋىتىگە (يەنى قەئرىگە) تاشلىنىدۇ، ئۇلارغا ھەرگىزمۇ (ئازابتىن قۇتقۇزىدىغان) مەددەتكار تاپالمايسەن » (145).

ئاللاھ نىڭ بارلىقىغا ئىشىنىدىغانلىقىنى داۋا قىلىپ، ئاللاھ ئەۋەتكەن ئەلچىلەر ۋە ئۇ ئەلچىلەر ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن سۆزلەرگە ئىشەنمەيدىغانلار، ئەمىلىيەتتە ئاللاھ قا ئىشەنگۈچىلەر قاتارىدىن سانالمايدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشى ئاللاھ بىلەن ئەلچىلەرنى ئارىسىنى ئايرىۋەتكەنلىكتۇر:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا (**150**) أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (**151**)

« شۇبھىسىزكى، الله نى ۋە ئۇنىڭ ئەلچىلىرىنى ئىنكار قىلغانلار، الله بىلەن ئۇنىڭ ئەلچىلىرىنىڭ ئارىسىنى (الله قا ئىشىنىپ ئەلچىلىرىگە ئىشەنمەيمىز دېيىش بىلەن) ئاجرىتىۋەتمەكچى بولغانلار، (ئەلچىلەرنىڭ) بەزىسىگە ئىشىنىمىز، بەزىسىگە ئىشەنمەيمىز دېگۈچىلەر ـ ئەنە شۇلار (ئىماننى دەۋا قىلغان تەقدىردىمۇ) راستىنلا كاپىرلاردۇر. بىز كاپىرلارغا خورلىغۇچى ئازاب تەييارلىدۇق » (150 – 151).

سۈرە 153 – ئايىتى بىلەن يەھۇدىيلىشىش خەۋپىگە مۇئمىنلەرنىڭ دىققەت نەزىرىنى ئاغدۇرۇش مەقسىتىدە، بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش تارىخىدىن ئىبرەتلەر سۈندۇ.

ئۇلارنىڭ رەسۇلۇللاهقا قىلغانلىرى ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇلار بۇنىڭغا ئوخشاش ئەزىيەتلەرنى ئىلگىرى ئۆز ئىچىدىن چىققان ھەزرىتى ئىساغمۇ يەتكۈزگەنىدى (156 – 162). سۈرىنىڭ داۋامىدىكى ئايەتلەردە رىسالەتنىڭ ئەبەدىي ئىكەنلىكى تەكىتلىنىدۇ ۋە بۇ نوقتا نەزەردە تۇتۇلغان ھالدا ئۆتمۈشتىكى بىر قىسىم پەيغەمبەرلەر تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلىدۇ (163). بۇ بۆلەكتىن كېيىن خىتاب پۈتۈن ئىنسانلارغا قارىتىلىدۇ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

« ئى ئىنسانلار! مانا رەسۇل (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام) سلەرگە رەببىڭلاردىن ھەق (دىن) ئېلىپ كەلدى، ئىمان ئېيتىڭلاركى، (بۇ) سلەر ئۈچۈن پايدىلىق، ئەگەر ئىنكار قىلساڭلار (يەنى كۇفرىنى داۋاملاشتۇرساڭلار) (الله سلەردىن بىھاجەت). چۈنكى ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكى شەيئىلەرنىڭ ھەممىسى الله نىڭدۇر (يەنى الله نىڭ مەخلۇقاتىدۇر، مۇلكىدۇر). الله (بەندىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى) بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (170).

باشتىن ئاخىر ئاللاھ، ئىنسان، ئايال، مىراس، مال – مۈلك، ئۇرۇش ۋە ئاجرىشىشقا مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈملەر بايان قىلىنغان نىسا سۈرىسى، ئەڭ ئاخىرىدا خىتابنى پۈتۈن ئىنسانىيەت قارىتىدۇ. ئەڭ يۇقىرى نوقتىدىن قىلىنغان بۇ خىتابنى پەقەت ئاللاھ لا قىلىدۇ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا (**174**) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (**175**)

« ئى ئىنسانلار! سلەرگە رەببىڭلار تەرىپىدىن ئۇچۇق دەلىل كەلدى، سلەرگە روشەن نۇرنى (يەنى قۇرئاننى) نازىل قىلدۇق. الله قا ئىمان ئېيتقان ۋە ئۇنىڭغا (يەنى قۇرئانغا) چىڭ يېپىشقانلارغا كەلسەك، الله ئۇلارنى ئۆز رەھمىتىگە ۋە نېمىتىگە (يەنى جەننىتىگە) داخىل قىلىدۇ ۋە ئۇلارنى توغرا يولغا باشلايدۇ » (174 – 175).

يىغىنچاقلىغاندا، نىسا سۈرىسى ھەر پۇرسەتتە ئەخلاق ۋە ئەقىدە ئارىسىدىكى ئايرىلماس مۇناسىۋەتكە كىشىنىڭ دىققەت نەزرىنى ئاغدۇرىدۇ. بىراۋنىڭ ھەققىنى يېيىشنىڭ رەزىل قىلمىش ئىكەنلىكىنى ۋە مۇسۇلمانلار ئارىسىدا مۇھەببەتنىڭ زۇرۇرلۇكىنى تەكىتلەيدۇ. سۈرە، مىراسقا مۇناسىۋەتلىك قەلالە ئايىتى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

سوئال: قۇرئاننىڭ مىراس ھەققىدە بۇنچە ئەستايىدىللىق بىلەن توختىلىشىنىڭ ھېكمىتى نېمە؟

ئەلجاۋاپ: ئەمگەككە ھۆرمەت قىلىش ۋە ئىنسانغا تاپشۇرۇلغان ئىلاھىي ئامانەت بولغان مالنى ئامانەتچىسىز قويماسلىق. چۈنكى ئىگىسى بولمىغان بىر ئامانەت، خىيانەتكە يول ئاچىدۇ.

مۇجادىلە سۈرىسى

سۈرىنىڭ ئىسمى بولغان « مۇجادىلە » ئادالەت ئىزدەپ، ھەققىنى تەلەپ قىلىپ « ئېتىراز قىلغان ئايال » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « تۇجادىلۇ » پېئىلىگە ئاساسەن سۈرىگە بۇ ئىسىم قويۇلغان:

« الله ھەقىقەتەن ئېرى توغرىسىدا ساڭا ئېتىراز قىلغان (تۇجادىلۇ) ۋە ئىشنى الله قا ھاۋالە قىلغان ئايالنىڭ سۆزىنى ئاڭلىدى / مۇراجىتىنى قوبۇل قىلدى » (1).

سۈرە « مۇجادىلە » دەپ ئاتالغان بولۇپ، بۇ ئەھۋالدا كەلمە « مۇنازىرلىشىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. لېكىن سۈرىگە ئىسىم قىلىپ قويۇلغان ئىبارىنىڭ باغلىنىشى، مۇجادىلە ئىسمىنى كۆچلەندۈرىدۇ. مۇجادىلە ئىسمى سۈرىنىڭ ئەسلى باغلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولۇپ، خۇددى ئوتتۇرىدا بىر – بىرىنى يەڭمەكچى بولغان ئىككى تەرەپ بارىدەك تۇيغۇ بېرىدۇ. ھالبۇكى، ئۇنداق بىر ئەھۋال يوق. ئەگەر شۇنداق بولغان بولسا، ئايەتلەردە ئاللاھ شىكايىتىنى قوبۇل قىلىپ قوللىغان ئايالنىڭ قارشى تەرىپىدە رەسۇلۇللاھ بولىشى كېرەك. يەنى، بۇ ئەھۋالدا « مۇجادىلە قىلغۇچى ئىككى تەرەپ ـ ئاللاھ قوللىغان ئايال ۋە رەسۇلۇللاھتۇر » دېيىشكە مەجبۇر بولۇپ قالىمىز. بۇ ئەھۋال توغرا ئەمەس، ھەم ۋەقەنىڭ رىئاللىقىغىمۇ ماس كەلمەيدۇ. ئوتتۇرىدا ئېرى تەرىپىدىن ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان ۋە ھەققىنى تەلەپ قىلغان بىر ئايال بار. بۇ مەسىلە مۇراجىەت قىلىنغان رەسۇلۇللاھتىن ھالقىغان بىر مەسىلە بولۇپ، مانا بۇ نوقتىدا ۋەھيي ئارىغا كىرىدۇ ۋە مەسىلە يىلتىزىدىن ھەل بولىدۇ. سۈرە بۇ ۋەقەنى تېما قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئىسمى « ھەققىنى تەلەپ قىلغان ئايال » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « مۇجادىلە » شەكلىدە تەلەپپۇز قىلىنىشى كېرەك. ئەگەر « مۇجادىلە » شەكلى، ئەر كىشى ھۆكۈمران بولغان بىر ئەنئەنىنىڭ ئەسەرى بولمىسا، ھېچ بولمىغاندا خاتا چۈشۈنۈپ قېلىشنىڭ ئەسەرىدۇر. چۈنكى بۇ ئىسىم سۈرىنىڭ نازىل بولۇشىغا سەۋەپ بولغان ۋەقەگە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ.

سۈرە بىر پۈتۈن ھالدا مەدىنىدە نازىل بولغان. بۇنىڭ ئەكسىنى ئىلگىرى سۈرگەن قاراشلار مەۋجۇت بولسىمۇ، ئەنئام سۈرىسىدىكى ئۆلچەملەر بۇ قاراشلارنى رەت قىلماقتا. ئەھزاپ سۈرىسى 4 ـ ئايەتتىنىڭ « زىھار » تۈرىدىكى تالاقنى رەت قىلغانلىقى نەزەردە تۇتۇلغاندا، بۇ سۈرە ئەھزاپ سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغان بولسا كېرەك. بۇنىڭغا ئاساسەن سۈرىنى ھىجرى 5 ـ يىلىنىڭ بېشىدا نازىل بولغان دېيىشكە بولىدۇ.

دەسلەپكى مەزگىلدىكى بارلىق تەرتىپلەردە سۈرىنىڭ مۇنافىقۇن سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغانلىقى، يۇقىرىدىكى يەكۈننى تەستىقلايدۇ. سۈرە، بىزنىڭ تەرتىۋىمىزدە نىسا ـ ئەھزاپ سۈرىسىنىڭ ئارىسىدا يەر ئالىدۇ. چۈنكى نىسا سۈرىسى ئۇھۇد ئۇرۇشىدىن كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان ئىجتىمائىي مەسىلىلەر ھەققىدە توختىلىدۇ. نىسا سۈرىسى ھىجرى 4 ـ يىلىدا نازىل بولغان ئاخىرقى سۈرە بولۇش ئېھتىمالى يۇقىرى بولۇپ، مۇجادىلە سۈرىسى 5 ـ يىلىدا نازىل بولغان تۆت سۈرىنىڭ تۇنجىسىدۇر.

سۈره، ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن ئەنئەنىگە ئايلىنىپ قالغان بىر ھەقسىزلىق ۋە ئايرىمچىلىق ئۆرنىكىنى تىلغا ئېلىپ، ئايالىلارغا قارىتىلغان زۇلۇمنى رەت قىلىدۇ. بۇ، ئايالنى ئانىسىنىڭ ئورنىغا قويۇپ، ئۇنى ھەقلىرىدىن مەھرۇم قالدۇرۇش ئەنئەنىسى بولغان « زىھار » ئىدى. بۇ خىل ھەقسىزلىقنى رىئال ھاياتتا يۈز بەرگەن بىر ۋەقە ئارقىلىق رەت قىلغان ۋەھىي، بۇ ئەنئەنىنى داۋاملاشتۇرغۇچىلارنى جازا سۈپىتىدە كاپارەت ئۆتەش بۇيرىيدۇ (1 – 6).

بۇ ھەقسىزلىققا ئۇچرىغان خانىم ھاۋۋلە بىنتى ساۋ لەبە بولۇپ، ئېرى ئەۋس بىن سامىت « سەن مەن ئۈچۈن ئانامنىڭ ئۇچىسىغا ئوخشاش! » دەپ زىھار قىلىدۇ. ئاندىن كېيىن ھاۋۋلە بىلەن بىرگە بولۇشنى تەلەپ قىلغاندا، ھاۋۋلە ئېرىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىدۇ ۋە « ھۆكۈمنى رەسۇلۇللاھ بەرسۇن » دەيدۇ. ئېرى « رەسۇلۇللاھقا بۇنى دېيەلمەيمەن » دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ھاۋۋلە، « ئۇنداقتا مەن ئېيتىمەن » دەيدۇ ۋە ۋەقەنى رەسۇلۇللاھقا ئېيتىدۇ. رەسۇلۇللاھ بىلەن ھاۋۋلە بىنتى ساۋ لەبە ئارىسىدىكى دىئالوگ مۇنداق بولغان:

- ئى رەسۇلۇللاھ! ئېرىم مېنى نىكاھىغا ئالغاندا ياش، چىرايلىق، جەلىپ قىلارلىق ئىدىم. ئۇنىڭغا بىر قانچە بالا تۇغۇپ بەردىم، يېشىممۇ چوڭىيىپ قالدى. ئۇ ۋاقىتتا سۆيگەن يارى ئىدىم، ئەمدى « ئانىسى » بولدۇم، مېنى كوچىغا چىقىرىۋەتتى.
- ھازىر سەن ئۇنىڭغا ھالال ئەمەس.
- ئاللاھ بىلەن قەسەمكى تالاق قىلمىدى.
- ھازىر سەن ئۇنىڭغا ھالال ئەمەس. بۇ ھەقتە بىر نەرسە نازىل بولمىدى.
- نېمە بولىدۇ، ئوبدان ئويلىنىپ باققىن، ساڭا پىدا بولاي ئى رەسۇلۇللاھ!
- مېنىڭ شەخسى قارىشىم مۇشۇنداق!
- ئەمما ماڭا مۇھتاج كىچىك بىر بالام بار. ئەگەر ئۇنىڭ بەرسەم قېيىلىنىپ قالىدۇ، مەن يېنىمغا ئالسام ئاچ قالىدۇ.
- .....
- ئاللاھىم! دەردىمنى ساڭا، پەقەت ساڭا ھاۋۋلە قىلىمەن.

بۇ دىئالوگلاردىن بىر مۇددەت ئۆتكەندىن كېيىن، ھاۋۋلە بۇ ئايەتلەرنىڭ نازىل بولغانلىقى خوشخەۋىرىنى ئالىدۇ. رەببى ھەقلىق بولغۇچى ۋە ھەقىقەت تەرەپتە تۇرغۇچىدۇر. رەببى ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان ھاۋۋلە تەرەپتە تۇرغۇچىدۇر. ھەممىسىدىن زىيادە ئۇنىڭ « ھەق – ھوقۇقنى تەلەپ قىلغان ئايال » سۈپىتىدە ھەم قۇرئاندا ھەم تارىختا نىشانى قالىدۇ. ھەققىنى تەلەپ قىلىشتا پاسسىپ مۇئامىلىدە بولغان سانسىزلىغان ئەركەكلەرگە بىر ئايال كىشى ئۆرنەك بولىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى بۆلەكتە، كىشىنى بىئارام قىلغۇچى ۋەياكى سۈيىئىستىمال قىلىنىش ئېھتىمالى يۇقىرى بولغان « ئايرىم كۆرۈشۈش » ياكى « پىچىرلىشىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان نەجۋا ئادىتى تىلغا ئېلىنىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن ۋازكەچتۈرىدىغان بىر جازا سۈپىتىدە « مەجبۇرىي سەدىقە » بېرىش بىكتىلىدۇ (7 – 13). بۇ ھەر دەۋردە يېتەكچى ۋە باشلامچى بولغان كىشىلەرنى بىئارام قىلىدىغان مەسىلىدۇر. قۇرئان بۇ مەسىلىگە قارىتا ئېلىپ كەلگەن ھەل قىلىش تەدبىرى ئارقىلىق، پەقەت ئۇ دەۋردىلا مەۋجۇت بولغان بىر مەسىلىنى ئەمەس،

بارلىق دەۋرلەردە ئالدىمىزغا چىقىدىغان بىر مەسىلىگە قارىتا، قۇرئانى ھەل قىلىش تەدبىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

سۈرىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكى، ئىسلام جامائىتىگە دۈشمەن بولغانلارنى سىرداش ۋە يولداش قىلىۋېلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر.

مۇئمىنلەرنىڭ بۇنداق قىلىشى مەنئى قىلىنغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىككى يۈزلىمچىلىك بولىدىغانلىقى ئىما قىلىنغان. ئاللاھ قا ئىمان ئېيتىپ ئىشەنچ قىلغان بىر كىشىنىڭ، ئەڭ يېقىن تۇققانلىرى بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇلارنى ئاللاھ ۋە ئەلچىسىنىڭ دوستلىقىدىن ئەلا بىلمەسلىكى تەكىتلەنگەن:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

« اللھ قا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدىغان بىر قەۋمنىڭ اللھ بىلەن ۋە ئۇنىڭ رەسۇلى بىلەن قارشىلاشقانلارنى ـ ئۇلارنىڭ ئانىلىرى، ئوغۇللىرى، يا قېرىنداشلىرى، يا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بولغان تەقدىردىمۇ ـ دوست تۇتقانلىقىنى كۆرمەيسەن (يەنى ئۇلارنى دوست تۇتۇشى مۇمكىن ئەمەس)، ئەنە شۇلارنىڭ دىللىرىدا اللھ ئىماننى مەھكەم قىلدى ۋە ئۆز دەرگاھىدىن بولغان مەنىۋى كۈچ بىلەن ئۇلارنى كۈچەيتتى، اللھ ئۇلارنى ئاستىدىن ئۆستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان جەننەتلەرگە كىرگۈزىدۇ، ئۇلار جەننەتلەردە مەڭگۈ قالىدۇ، اللھ ئۇلاردىن رازى بولىدۇ، اللھ تىن ئۇلارمۇ مەمنۇن بولىدۇ، ئەنە شۇلار اللھ تەرىپىدە تۇرغۇچىلاردۇر. بىلىڭلاركى، اللھ تەرىپىدە تۇرغۇچىلار نىجادلىققا ئېرىشكۈچىلەردۇر » (22).

تۆۋەندىكى ئايەت، ئاللاھ نىڭ غەزىپىگە ئۇچرىغۇچىلارغا قارىتىلغان ئىلاھىي تەھدىتنىڭ بىر ئىپادىسىدۇر:

« مەن ۋە ئەلچىلىرىم ئەلۋەتتە غەلىبە قىلىمىز! » (21).

بۇنىڭدا ھېچ شۈبھە يوقتۇر يا رەببى!

ئامەننا ۋە سەددەقنا.

ئەھزاپ سۈرىسى

سۈرە « ئىتتىپاقداش كۈچلەر / قوشۇن » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئەھزاپ » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. سۈرىنىڭ 9 – 27 – ئايەتلىرى ئارىسىدا يەر ئالغان بۆلەكتە بۇ كۈچلەر ھەققىدە مەلۇماتلار بېرىلغان.

سۈره مەدىنىده نازىل بولغان. بىزگە مەلۇم بولغان يىپ ئۈچلىرى، سۈرىنىڭ هىجرى 5 – 7 – يىللىرى ئارىسىدا نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە.

20 – ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان خەندەك (ئەهزاپ) ئۇرۇشى هىجرى 5 – يىلى شەۋۋال ئېيىدا؛ 4 – 5 ۋە 37 – 40 – ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان ۋەقەلەر شۇ يىلى زۇلقائىدە ئېيىدا يۈزبەرگەنىدى. رەسۇلۇللاهنىڭ ئايالىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان 28 – 29 – ئايەتلەر، بولۇپمۇ ئۆي ئوچاقلىق بولۇش مەسىلىسىدە نەبىگە چەك قويۇلغان 52 – ئايەت، هەزرىتى سافىيە بىلەن توي قىلغان مەزگىلى بولغان خەيبەر فەتهىدىن كېيىن نازىل بولغان بولسا كېرەك.

هەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان تەرتىپتە، سۈره ئالىئىمران – مۇمتەهىنە سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ يەر توغرا ئەمەستەك تۇرىدۇ. ئالىئىمران سۈرىسىنى ئەهزاپ سۈرىسىنىڭ ئالدىغا قويغىلى بولمايدۇ. چۈنكى ئالىئىمران سۈرىسى هىجرى 3 – يىلدا يۈزبەرگەن ئۇهۇد سۈرىسىدۇر. بۇ ئىككى سۈره ئارىسىدا باشقا سۈرىلەر بولىشى كېرەك. ئىبن ئابباسقا نىسبەت قىلىنغان تەرتىپتە هەشر – نۇر سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ تىزىلىشمۇ توغرا ئەمەس. بىزنىڭچە بولغاندا مۇجادىلە – تالاق سۈرىسى ئارىسىغا تىزىش مۇۋاپىقتەك تۇرىدۇ.

قۇرئاندا ئىجتىمائىي مەسىلىلەر ئەڭ كۆپ تىلغا ئېلىنغان سۈرىلەردىن بىرسى ئەهزاپ سۈرىسىدۇر. تېمىلار شەخسى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ۋە هۆكۈملەرنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ ئىسلام جامائىتىنىڭ سىياسىي پىشىپ يېتىلىش جەريانى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. چۈنكى مۇشرىك ئىتتىپاقداش قوشۇنىنىڭ خەندەك ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولىشى، ئىسلام جامائىتى ئۈچۈن بىر تارىخىي بۇرۇلۇش نوقتىسى ئىدى. بۇ رىئاللىقنى، بىر كۈنى سەهەردە دۈشمەننىڭ قارارگاهنى تاشلاپ، ئۈن – تىنسىز هالدا جەڭ مەيدانىدىن چېكىنىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەندە « ئەمدى نۆۋەت سىلەردە! » دېگەن رەسۇلۇللاهمۇ توغرىلايدۇ.

سۈره ئومۇمىي جەهەتتىن كىشىلىك مۇناسىۋەتنى قانداق شەكىللەندۈرۈش بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

قۇرئاندا « ئى نەبى! » خىتابى ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلگەن بۇ سۈره، بىۋاسىتە هالدا نەبىگە خىتاب بىلەن باشلىنىدۇ. ئىجتىمائىي بېسىمنىڭ ئېغىرلىقى قانچىلىك بولىشىدىن قەتئىينەزەر، كىشى ئاللاه قا بويسۇنۇشى كېرەك. ئالدى بىلەن رەسۇلۇللاهقا « مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئىش قىل! » ئاگاهلاندۇرۇشى بېرىلىدۇ. ئاندىن كاپىرلارغا ۋە مۇناپىقلارنىڭ رايىغا بويسۇنماسلىققا بۇيرۇلغان هالدا سۆز باشلىنىدۇ. بۇ « ئۇلارغا ئىتائەت قىلما! » ئەمرى، « كۈنتەرتىپنى ئۇلارنىڭ بەلگىلىشىگە يول قويما! » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. ئايەتنىڭ داۋامى مۇنداق:

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (2) وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (3)

« ساڭا رەببىڭ تەرىپىدىن ۋەهيى قىلىنغان نەرسىگە (يەنى قۇرئانغا) ئەگەشكىن. الله هەقىقەتەن قىلغان ئەمەلىڭلاردىن تولۇق خەۋەردارىدۇر. (هەممە ئىشىڭدا) الله قا يۈلەنگىن، الله (ساڭا) هامىي بولۇشقا يېتەرلىكتۇر » (2 – 3).

قۇرئاننىڭ ئىنساننىڭ ئىچكى دۇنياسىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان، كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان بايانىدىن بىرسى بۇ سۈرىدە يەر ئالىدۇ: « الله ھەر قانداق ئادەمنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈرەك / ئىككى ۋىجدان ياراتقىنى يوق » (4). بۇ ئارقىلىق « ھەقىقەتنىڭ بىر بولىدىغانلىقى » ئىما قىلىنغان. شۇنداق، ھەقىقەت بىردۇر. ھەر قانداق بىر كىشىنىڭ ئىككى ئانىسى، ئىككى دادىسى بولمايدۇ، بۇ كۆز يۇمغىلى بولمايدىغان بىر رىئاللىق. ئۆزى تۇغمىغان بىرسىنى « قىزىم، ئوغلۇم » دېگۈچى، ئۇنى تۇغۇپ دۇنياغا كەلتۈرگەن بىر ئاننىڭ بارلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ. بىرسىنىڭ ئايالىغا « سەن مەن ئۈچۈن ئانامغا ئوخشايسەن » دېيىشى، ھەرگىزمۇ ئايالىنى ئۇنىڭ ئانىسىغا ئايلاندۇرمايدۇ (4). بېراۋنىڭ، پۇشتىدىن بولمىغان بىر كىشىنى ئۆزىنىڭ ئاتىسى دېيىشى، ئۇنىڭ بىر ئۆزى ئاتىسىنىڭ بارلىقىدىن ئىبارەت رىئاللىقنى يوق قىلالمايدۇ (5).

يەنى، يارىتىلىشتىن تارتىپ بار بولغان فترى ھەقىقەتنى، ئېغىزدا ئېيتىلغان سۆزلەر بىلەن ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ. شەيئىلەرنىڭ ھەقىقىتى بولىدۇ. بىزنىڭ سۆزلىرىمىز ئۇ ھەقىقەت بىلەن بىردەكلىككە ئىگە بولسا توغرا، بىردەكلىككە ئىگە بولمىسا خاتادۇر. شەيئىلەرنىڭ ھەقىقىتىنى بىزنىڭ سۆزلىرىمىز بەلگىلىمەيدۇ. خاتا چۈشەنچىلەرنىڭ جەمئىيەتتە بىردەك قوبۇل قىلىنىشى، ئۇنى خاتا بولۇشتىنى خالىي قىلمايدۇ. ئەجدادلارنىڭ ئەنئەنىسى مۇشۇنداق دەپ « ئايالى » ئانىسى بولۇپ قالمايدۇ، بېقىۋالغان بالىمۇ ئۆز پۇشتىدىن بولغان بالا بولۇپ قالمايدۇ.

ھەقىقەتكە ساداقەت ئەلچىلىك / رەسۇللۇق ئەنئەنىسىنىڭ شۇئارىدۇر (7 – 8). بۇ ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلغان مۇئمىنلەرگە ھەر دەۋردە جەڭ ئېلان قىلىنغان. ھاياتى بەدىلىگە ھەقىقەت تەرەپتە تۇرۇش، كاپىر ۋە ئىككى يۈزلىمچىلەرگە ئوخشاش بولۇپ قالماسلىق ئۇ مۇئمىنلەرنىڭ بۇرچىدۇر (9 – 20).

رەسۇل بۇ مەسىلىدە ئەڭ تىپىك ئۆرنەك بولۇپ، ھەقىقەتكە ساداقەت كۆرسىتىشتە مۇئمىنلەرمۇ ئەلچىلەردەك بولۇشى كېرەك (21 – 27؛ 45 – 46). ئاللاھ رەسۇلىنىڭ بۇ ئۇلگىلىك رولىنى بايان قىلغان ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

« سىلەرگە ـ الله نى، ئاخىرەت كۈنىنى ئۈمىد قىلغان ۋە الله نى كۆپ ياد ئەتكەنلەرگە ـ رەسۇلۇللاھ ئەلۋەتتە ياخشى ئۇلگىدۇر » (21).

ئاللاھ رەسۇلىنىڭ ئۇ مىسلىسىز ئۆرنەكلىك رولى تارىخىي نوقتىدىن خەندەك ئۇرۇشىدىن بۇرۇن نامايەن بولغان ئىدى. سۈرىدە نەبەۋى ئۆرنەكلىكنىڭ تارىخىي كارتېنىلىرى ئىشارەت قىلىنىدۇ (22). ئاندىن رەسۇلۇللاھنىڭ ئۆرنەكلىكنى ھاياتىغا تەدبىق قىلغان، ئۆزىگە ئۇلگە قىلغان ۋە « ساھابە » ئۇنىۋانىغا لايىق بولغان، رەسۇلۇللاھنىڭ ئەڭ ياخشى ھەمراھلىرىنىڭ تىللارغا داستان مەيدانى ئەبەدىيلەشتۈرۈلگەن:

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

« مۇئمىنلەرنىڭ ئىچىدە الله قا بەرگەن ئەھدىنى ئىشقا ئاشۇرغان نۇرغۇن يىگىت كىشىلەر بار. ئۇلارنىڭ بەزىسى ئۆزىنى ئاللاھ قا ئاتاپ ساداقىتىنى كۆرسەتتى، بەزىسى نۆۋىتىنى كۈتمەكتە، ئۇلار ۋەدىسىنى ھەرگىز ئۆزگەرتكىنى يوق » (23).

رەسۇلنىڭ ئايالىرىمۇ ئۆزىنىڭ ئۆرنەكلىك رولىنى ئۈنتۇماسلىقى، ئۆزىگە لايىق بولغانىنى قىلىشى كېرەك. خۇددى ئەلچىلەر مۇئمىنلەرگە ئۆرنەك بولغاندەك، ئەلچىلەرنىڭ ئايالىرىمۇ مۇئمىنلەرنىڭ ئايالىرىغا ئۆرنەك بولىشى كېرەك. چۈنكى بىر كىشىنىڭ ئۆرنەك بولىشى يېتەرلىك بولمايدۇ، ئائىلىنىڭ ئۆرنەك بولىشى شەرت. قۇرئان ئىبراھىم ئائىلىسى ۋە ئىمران ئائىلىسىنى ئۆرنەك قىلىپ كۆرسەتكەنىكەن، بۇلارنى باشلامچى بولۇپ ئۆزىگە ئۆرنەك قىلغۇچىلار يەنىلا رەسۇلۇللاھنىڭ ئائىلىسى بولىشى؛ بۇ ئۇلگىلىك رولغا ماس كەلمەيدىغان ئىشلار، رەسۇلنىڭ ئۆيىدە يۈزبەرگەن تەقدىردە جازاسى قالماسلىقى كېرەك. مەيلى ئەر ياكى ئايال بولسۇن، قارشى چىقىش جازاغا، ئىتائەت مۇكاپاتقا لايىقتۇر (28 – 36).

رەسۇلۇللاھنىڭ ئايالىرى ۋە ئۆيلىرى ئۈستىدىن، ئىنسان ئەقلىگە كەلگەن « مۇئمىننىڭ ئۆيى ۋە ئۇ ئۆيدە ئولتۇرىدىغان مۇئمىن بىر ئائىلە قانداق بولىشى كېرەك؟ » دېگەن سوئالغا مۇنداق جاۋاپ بېرىلگەن:

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (**33**) وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا (**34**)

« ئۆيلىرىڭلاردىكى ۋاقىتتىمۇ ئەدەپ ـ قائىدىنى ئۈنتۇماڭلار، ئىلگىرىكى جاھىلىيەت دەۋرىدىكىگە ئوخشاش ياسىنىپ چىقىپ جىنسىيىتىڭلارنى نامايەن قىلماڭلار! نامازنى لايىقىدا ئوقۇڭلار، زاكات بېرىڭلار، الله قا ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىغا ئىتائەت قىلىڭلار! ئى ئاللاھ رەسۇلنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر! الله سىلەردىن گۇناھنى ساقىت قىلىشنى ۋە سىلەرنى تامامەن پاك قىلىشنى خالايدۇ. ئۆيلىرىڭلاردا ئوقۇلىۋاتقان الله نىڭ ئايەتلىرى، (بولۇپمۇ ئۇلاردىكى) ھېكمەت ئۈستىدە ئەقىل يۈرگۈزۈڭلار، الله ھەقىقەتەن سىرلارنى بىلگۈچىدۇر، ھەممىدىن خەۋەردارىدۇر » (33 ـ 34).

سۈرىدە، رەسۇلۇللاھنىڭ يېقىنلىرى بىلەن بولغان شەخسى مۇناسىۋەتلىرىمۇ بەلگىلىك پىرىنسىپقا باغلانغان بولۇپ، ھەزرىتى ئائىشەنىڭ « ئەگەر رەسۇلۇللاھ ۋەھىيدىن بىر قىسمىنى يوشۇرماقچى بولغان بولسا، ئۇ بۇلار بولاتتى » دېگەن 37 ـ 40 ـ ئايەتلەر ئارىسىدا بايان قىلىنغان شەخسىي ئۆرنەك ئارقىلىق، ئەنئەنىنىڭ قالدۇقلىرى سۈپۈرۈپ تاشلىنىدۇ. ھەمدە ئازادگەردىلەر (ئازاد قىلىنغان قۇللار)نىڭ جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي ئورنى يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ. بۇ ۋەقە رەسۇلۇللاھنىڭ ھاممىسىنىڭ قىزى بولغان زەينەپ بىنتى جاھشنى، بېقىۋالغان بالىسى زەيد بىن ھارىسە بىلەن نىكاھلىشى ئىدى. زەينەپ مەككىدىكى ئابرويلۇق

بىر ئائىلىگە تەۋە ھۆر ئايال بولۇپ، رەسۇلۇللاھ ئۇنىڭ بىلەن بېشىنى قوشۇپ قويغان زەيد بىن ھارىسە ئازاد قىلىنغان بىر قۇل ئىدى. گەرچە زەينەپ رازى بولمىسىمۇ، ماقۇل بولۇشقا مەجبۇر بولغان بۇ نىكاھ ئوڭۇشلۇق داۋاملاشمىغان. زەينەپ ئاجرىشىپ كەتكەندىن كېيىن، رەسۇلۇللاھ ئۇنى نىكاھىغا ئالغاندى. زەينەپ بىنتى جاھش، ھەزرىتى نەبى بىلەن توي قىلغاندا 36 ياشقا كىرگەن بولۇپ، پەرزەنتى يوق بىر تۇل ئايال ئىدى. ئۇ ئېرى زەيد بىن ھارىسە بىلەن سۆيۈملۈك رەسۇلۇللاھنىڭ سۆزىنى يىرالمىغانلىقى ئۈچۈن توي قىلغان بولۇپ، ئەسلىدە ئۇنىڭ كۆڭلىدە رەسۇلۇللاھ بار ئىدى. ئۇ، رەسۇلۇللاھ بىلەن توي قىلىش تەمەسىدە، 35 يېشىغىچە بارلىق تالىپلىرىنى رەت قىلىپ كەلگەن. رەسۇلۇللاھنىڭ ھەزرىتى زەينەپ بىلەن توي قىلىشى، ھەم بىر جاھىلىيەت ئەنئەنىسى بولغان بېقىۋالغان بالىلىرىنىڭ ئايالىلىرى بىلەن توي قىلالماسلىقتەك ئادەتكە خاتىمە بېرىش، ھەم تەبىقە ئايرىمچىلىقىنىڭ ئورنىغا ئىسلام قېرىنداشلىقىنى دەسىستىش، ھەمدە ھەزرىتى زەينەپنىڭ قالغان كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن ئىدى.

بۇ سەۋەپلەرگە قارىماستىن، بۇ ۋەقەنىڭ قۇرئان تەرىپىدىن ئەبەدىيلەشتۈرۈلىشى، رەسۇلۇللاھ ھېچ خالىمايدىغان بىر ئىش ئىدى. لېكىن بۇ ۋەقەنىڭ قۇرئاندا ئورۇن ئېلىشىنىڭ، ۋەھىينىڭ ئىلاھي مەنبەسىگە قارىتىلغان بارلىق ئېتىرازلارنى بىكار قىلىدىغان بىر تەرىپىمۇ بار. بۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق بىر ئەقلى دەلىل بولمىغان تەقدىردىمۇ، بۇ ئايەتلەر ۋەھي مەنبەسىنىڭ ئىلاھي ئىكەنلىكىگە دەلىل بولۇپ يېتىپ ئاشىدۇ.

رەسۇلۇللاھنىڭ ۋەزىپىسىنىڭ « شېھىت » ۋە « خوشخەۋەر بەرگۈچى » ئىكەنلىكى بۇ سۈرىدە بايان قىلىنىدۇ. شېھىت بولۇشنىڭ قۇرئاندىكى مەنىسى « ئۈلگە ۋە ئۆرنەك » بولۇشتۇر. يەنى، ھاياتىنى ئىمانىغا شاھىت قىلىش ۋە ياشىغان دەۋرىنىڭ شاھىدى / گۇۋاھچىسى بولۇشتۇر. بۇ ئىككى رولنىڭ داۋامى سۈپىتىدە ئاللاھ قا چاقىرغان دەۋەتچى ۋە ئەتراپىنى يورۇتىدىغان بىر قەندىل بولۇشتۇر... شېھىت بولۇش، مانا بۇلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر ۋەزىپىدۇر، رولدۇر:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (45) وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا (46)

« ئى نەبى! سېنى بىز ھەقىقەتەن شاھىت، خوشخەۋەر بەرگۈچى، ئاگاھلاندۇرغۇچى، الله نىڭ ئىزنى بىلەن الله قا دەۋەت قىلغۇچى ۋە ئەتراپىنى يورۇتقۇچى نۇرلۇق چىراق قىلىپ ئەۋەتتۇق » (45 ـ 46).

سۈرىنىڭ داۋامىدا رەسۇلۇللاھنىڭ ۋە ئائىلىسىنىڭ ئىجتىمائي مۇناسىۋەتلىرىنى يېڭىدىن بەرپا قىلىدىغان ئايەتلەر بايان قىلىنغان، بەزى شەرئى ۋە ئەخلاقى بەلگىلىمىلەر بېكىتىلگەن (37 ـ 59). ئىجتىمائي ئەدەپ ۋە تەربىيە قائىدىلىرىگە كىشىنىڭ دىققەت نەزرى ئاغدۇرۇلغان. بۇلار ئارىسىدا مۇئمىنلەرنىڭ رەسۇلۇللاھنىڭ ئۆيىدىكى مېھماندارچىلىقتا رىئايە قىلىشى كېرەك بولغان ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە قارىتىلغان ئەدەب ـ ئەخلاق پىرىنسىپلىرى بايان قىلىنغان (53).

قۇرئاندا ئاللاھ نىڭ ۋە پەرىشتىلەرنىڭ رەسۇلۇللاھقا « سالات (يارەدەم) قىلغانلىقى ـ (يۈسەللۇنە) » بايان قىلىنىدۇ. مۇئمىنلەردىنمۇ يارەدەملىرىنى بۇ ئىلاھي يارەدەم بىلەن بىرلەشتۈرۈش تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ ئىلاھي تەلەپ، ئەسلىدە ئېلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەخش

ئېتىش ئۈچۈن قويۇلغان بىر تەلەپتۇر. ئاللاھ بەندىدىن بىر نەرسە تەلەپ قىلغاندا، ئېلىش ئۈچۈن تەلەپ قىلمايدۇ. ئەكسىچە ئاتا قىلىش / بەخش ئېتىش ئۈچۈن تەلەپ قىلىدۇ. بۇ يەردىمۇ سۆز مۇشۇ مەنىدە. ۋاقتىنىڭ ئۆتتۈرىغا چىققان سالاۋات (رەھمەت ئوقۇش) ئەدەبىياتى، بۇ ئايەتتە ئەمىر قىلىنغان يارەدەمنىڭ باشقا بىر شەكلى سۈپىتىدە پەيدا بولغان. لېكىن بۇ يارەدەم تەلىپى، ھەرگىزمۇ ئېغىزدىكى سۆزگە چۈشۈرۈپ قويغىلى بولمايدىغان بىر « ئەمەلىي ھەرىكەت » تەلىپى بولۇپ، ئايەتتە مۇئمىنلەردىن تەلەپ قىلىنغان يارەدەم ئەسلىدە ئەمەلىي ھەرىكەت بىلەن يارەدەم قىلىشنى كۆرسىتىدۇ، ئاغزاكى يارەدەمنى كۆرسەتمەيدۇ. « يۇسەللۇنە » ۋە « سەللۇ » پېئىللىرى بۇنىڭ دەلىلىدۇر. ئۇ ئايەت تۆۋەندىكىچە:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

« شۈبھىسىزكى، الله ۋە ئۇنىڭ پەرىشتىلىرى ھەققەتەن نەبىگە يارەدەم قىلىدۇ. ئى مۇئمىنلەر! سىلەرمۇ نەبىيگە يارەدەم قىلىڭلار ۋە ئىتائەت قىلىشتا (ئۇ ئۆزىڭ بولغاندەك) الله قا پۈتۈنلەي تەسلىم بولۇڭلار » (56).

بۇ ئايەتتىن كېيىن كەلگەن « الله ۋە رەسۇلىنى رەنجىتكەنلەر » بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەت، تەلەپ قىلىنغان بۇ يارەدەمنى قىلىشنىڭ ئورنىغا چوماق بولغانلار ھەققىدە توختالغان بولۇپ، يۇقىرىدىكى ئىزاھاتىمىزنى تەستىقلىماقتا. بۇگۈننىڭ مۇئمىنى ئاللاھ رەسۇلىغا بولغان يارەدەم بۇرچىنى، ئۇ ئامانەت قويۇپ كەتكەن « قۇرئان »غا ساداقەت كۆرسىتىش ۋە ئاللاھ رەسۇلىنىڭ ھايات شەكلى بولغان قۇرئاننى، ئۆزىنىڭ ھاياتىغا تەدبىقلاشتىن ئىبارەت سۈننەتنى تىرىلدۈرۈش بىلەن ئادا قىلىشى كېرەك.

قۇرئان نازىل بولۇۋاتقان شۇ جەمئىيەتتە ئاللاھ رەسۇلىنى رەنجىتكەن ئىككى يۈزلىمچى ۋە قەلبى كېسەللىك بىلەن تولۇپ كەتكەن كىشىلەرگە « يامانلىق قىلغۇچىلار يامانلىقتىن باشقا نەرسىگە ئېرىشمەيدۇ » قانۇنىيىتىنى ئەسلىتىدۇ. ئەسلىدە كىم نېمە قىلغان بولسا، شۇنىڭغا لايىق نەتىجىگە ئېرىشىدىغانلىقى، ئاللاھ نىڭ سۈننىتىدۇر. ئاللاھ نىڭ سۈننىتى، ئاللاھ نىڭ ئۆزگەرمەس قانۇنىدۇر:

سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا

« بۇ الله نىڭ ئۆتكەنكى ئۈممەتلەرگە تۇتقان يولىدۇر، الله نىڭ تۇتقان يولىدا / سۈننىتىدە ھېچقانداق ئۆزگىرىش تاپالمايسەن » (62).

سۈرىدە، ئىنكارچىلارنى كۈتىۋاتقان چوڭ ئازاپ تىلغا ئېلىنىدۇ (63 ـ 68). سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە ئۈممەتنى مۇسانىڭ، ھەزرىتى مۇساغا قىلغانلىرىنى ئۈممەتنى مۇھەممەدنىڭمۇ سادىر قىلماسلىقى تەلەپ قىلىنىدۇ: « ئى مۇئمىنلەر! سىلەر مۇساغا ئازار قىلغان كىشىلەر (يەنى بەنى ئىسرائىل) دەك بولماڭلار! » (69).

بۇ ئايەتنىڭ مەنىسى ناھايىتى ئوچۇق ۋە روشەن بولۇپ، « ئى مۇھەممەد ئۈممىتى يەھۇدىيلەشمەڭلار! » دېيىلمەكتە.

مەسئۇلىيەت تۈيغۇسىغا ئىگە ھەر ئىنساننىڭ غايىسى « ئىلاھىي ئامانەت »نى خىيانەت قىلماي، كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈش بولىشى كېرەك. ئىلاھىي ئامانەتكە خىيانەت قىلغۇچى،

خیانىتىنىڭ بەدىلىنى ئېغىر شەكىلدە ئۆتەيدۇ. قۇرئاندا « ئامانەت ئايىتى » دەپ ئاتالغان ئۇ ئايەت بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

« شۇبھىسىزكى، بىز ئامانەتنى ئاسمانلارغا، زېمىنغا ۋە تاغلارغا تەڭلىدۇق، ئۇلار ئامانەتكە خيانەت قىلىشتىن قورقتى، ئۇنى ئىنسان ئۈستىگە ئالدى. لېكىن ئىنسان ھەقىقەتەن (ئۆزىگە) زۇلۇم قىلغۇچى، نادان بولۇپ چىقتى » (72).

تالاق سۈرىسى

سۈرە بىرىنچى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « ئاجرىشىش، ئۈزلىشىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « تالاق » كەلىمىسى بىلەن ئاتالغان. يەنى:

« ئى نەبى! سىلەر ئاياللارنى تالاق قىلساڭلار، ئۇلارنىڭ ئىددىتىگە (لايىق پەيتتە يەنى پاكلىق ھالىتىدە) تالاق قىلىڭلار. (نەسەب ئارىلىشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن) ئىددەتنى ساناڭلار! رەببىڭلار ئالدىدا قىلمىشلىرىڭلاردىن جاۋاپكار ئىكەنلىكىڭلارنى ئۇنتۇماڭلار! » (1).

ئايەتتىكى ئەمرنىڭ مۇھاتابى ئاياللىنى تالاق قىلغان ئەرلەر بولۇپ، مۇئمىن ئەرلەرگە تالاق ھوقۇقىنى ئىشلەتكەن ۋاقىتتا، ئايال كىشىنىڭ ھەق – ھوقۇقىنى نەزەردە تۇتۇش ئەمىر قىلىنماقتا ۋە بۇنىڭ ئاللاھ ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتىنىڭ بىر پارچىسى ئىكەنلىكى ئەسكەرتىلمەكتە. سۈرىگە ئىسمى بېرىلگەن بىرىنچى ئايەتنىڭ مەزمۇنى نەزەردە تۇتۇلغاندا، بۇ سۈرىنىڭ ئىسمى « تالاق مەسىلىسىدە مەسئۇلىيەتچان بولۇش » مەنىسى ئىپادىلەيدۇ.

سۈرىنىڭ بۇ ئىسىم بىلەن ئاتىلىشى ۋاقىتنىڭ ئۆتىشىگە ئەگىشىپ شەكىللەنگەن.

ئابدۇللاھ بىن مەسئۇد، سۈرىنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن « قىسقا نىسا سۈرىسى – سۈرەتۇن نىسائىل قۇسرا » دەپ ئاتىغان. بۇ ئىسىم، مەزكۇر سۈرىنى خۇددى نىسا سۈرىسىگە ئوخشاش « ئاياللار ھەق ـ ھوقوقى » مەسىلىسى ئۈستىدە توختالغان سۈرىلەر قاتارىغا تىزىدۇ.

سۈرىنىڭ قاچان نازىل بولغانلىقىنى ئېنىق بەلگىلەش قىيىن. سۈرىنىڭ 1 – 7 – ئايەتلىرىنىڭ، بەقەرە 228 – 234 – ئايەتلىرىنىڭ يېشىمى / ئىزاھاتى ئىكەنلىكى ھەقىقىتىگە، ئىبن مەسئۇدنىڭ بۇ سۈرىگە قويغان ئىسمىنى بىرلەشتۈرسەك، سۈرىنىڭ ھىجرەتتىن كېيىنلا نازىل بولۇشقا باشلىغان بەقەرە سۈرىسى ۋە ھىجرى 4 – يىلىدا نازىل بولۇشقا باشلىغان نىسا سۈرىسى، ھەتتا ئەھزاپ 49 – ئايەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى دىققەتكە ئالغان ۋاقىتمىزدا، سۈرىنىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان سۈرىلەردىن كېيىن نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولماقتا. ئەھزاپ سۈرىسى بىلەن بۇ سۈرە ئارىسىدىكى ئوخشاشلىق، رەسۇلۇللاھقا قارىتىلغان خىتابلاردىمۇ كۆزگە چىلىقىدۇ. ئەھزاپ 50 – ئايىتى بىلەن بۇ سۈرىنىڭ 1 – ئايىتىدە « ئى نەبى! » دەپ خىتاب قىلىنماقتا.

سۈره قەدىمكى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىنسان – بەيىنە سۈرىلىرى ئارىسىغا تىزىلغان بولۇپ، بۇ ئورۇن بىزنىڭچە مۇۋاپىق ئەمەس. چۈنكى ئىنسان سۈرىسى مەككىدە، ھەتتا مەككىدە نازىل بولغان دەسلەپكى ئۇچتەنبىرى سۈرىلەرنىڭ ئىچىدە يەر ئالىدۇ. قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتى ۋە ماكانى ھەققىدە، ساھابىلەر ئىچىدە ئەڭ نوپۇزلۇق شەخس بولغان ھەم سۆزىنى ھېچكىم ئالدىراپ رەت قىلالمايدىغان ئابدۇللاھ ئىبن مەسئۇد رەزىيەللاھۇئەنھۇ، ئىنسان سۈرىسىنىڭ قىيامەت سۈرىسىدىن بۇرۇن نازىل بولغانلىقىنى ئېيتقان. بۇ سۈرىنىڭ رىسالەتنىڭ 4 يىلى 5 – يىلىدا نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق بولغاندا، ئىنسان سۈرىسىنىڭ تۈنجى تەرتىپلەردىكى ئورنى ۋە نازىل بولۇش تارىخى ئابدۇللاھ ئىبن مەسئۇدنىڭ گۇۋاھلىقى، سۈرىنىڭ مەزمۇنى ۋە بالاغىتىمۇ نامايەن قىلغان ئالاھىدىلىكى نەزەردە تۇتۇلغاندا، تەرتىپتىكى ئورنى بىلەن نازىل بولغان ۋاقىت ئارىسىدا تەخمىنەن 15 يىللىق بىر پەرىق ئوتتۇرىغا چىقماقتا. بۇ دەۋر پەرقى نەزەردىن ساقىت قىلغۇدەك دەرىجىدە كىچىك ئەمەس. دەسلەپكى مەزگىلدىكى تەرتىپلەرنىڭ تالاق سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزغان بەيىنە سۈرىسى ھىجرى 4 – يىلى رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيىدىن بۇرۇن نازىل بولغان بولسا كېرەك. يەنىپ ئېيتقاندا، تالاق سۈرىسىنىڭ تۈنجى تەرتىپلەردە ئىنسان – بەيىنە سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلىشنى ئىزاھلىغلى بولمايدۇ. بىزنىڭچە بولغاندا، ئەھزاپ – مائىدە سۈرىسىنىڭ ئارىسىغا تىزىلسا مۇۋاپىق بولىدۇ.

بۇ يىپ ئۇچىغا ئاساسەن سۈرە ھىجرى 5 يىلى 6 – يىلىدا نازىل بولغان دېيىشكە بولىدۇ.

سۈرىنىڭ ئىككى مەقسىتى بار. بىرىنچىسى، ئاجرىشىپ كەتكەن ئايالنىڭ ئۇۋالچىلىقتا قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ھەتتا ئىچكىرلەپ تەھلىل قىلغاندا، ئاجىزلارنى مۇشتۇمزورلارنىڭ زۇلۇمىدىن قوغداش؛ ئىككىنجىسى، ئۇزلەشكەن ئايالارنىڭ ئىددەت مەسىلىسىنى چۆرىدىگەن ئاساستا، نەسەپنىڭ ساپلىقىنى ھىمايە قىلىش، ھەم ئاجرىشىپ كەتكەن ئايالارغا قارىتىلغان بولغۇسى بىر تۆھمەت ۋە بۆھتاننىڭ ئالدىنى ئېلىشنى مەقسەت قىلماقتا.

ۋەھيي ئەركەك – چىشى بۇ ئىككى جىنسنى بىر – بىرىگە « تەسەللي » بەخش ئېتىدىغان ئىككى ئامىل سۈپىتىدە تونۇشتۇرىدۇ. بۇ بىر مەقسەت بولۇپ، بۇ مەقسەت پەقەت « مېھرى – مۇھەببەت » ۋە « مەرھەمەت / شەپقەت » بىلەن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ (رۇم، 21). نىكاھ رىشتى، بۇ مۇناسىۋەتنىڭ يوللۇق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. بىراق بىر جۈپ ئارىسىدىكى تەبىئي مايىللىق تۈگىگەن ۋە نىكاھ رىشتىنى ئۈزۈش زۆرۈر بولۇپ قالغان ئەھۋال ئوتتۇرىغا چىققان بولسا، بۇنىڭغىمۇ « مەجبۇرىي » يول قويۇلغان. « ئۈزلىشىش / خېتىنى بېرىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان تالاق، مانا بۇ ئىجازەتنىڭ ئىسمىدۇر.

ئاجرىشىش ھاياتنىڭ ئاچچىق رىئاللىقىدىن بىرى. ۋەھيي بۇ رىئاللىقنى نەزەردىن ساقىت قىلمايلا قالماستىن، ئۇۋۇالچىلىقنىڭ پەيدا بولۇپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. سۈرە 1 – 7 – ئايەتلىرىدە ئاجرىشىش ھەققىدە بەلگىلىمىلەر قويغان. ۋەھيي، بۇ ئاچچىق رىئاللىقنى بېشىدىن ئۆتكۈزگۈچىلەر ئۈستىدىن، ھەر دەۋرنىڭ قېيىنچىلىقتا قالغان كىشىلىرىگە مۇنداق خوشخەۋەر بېرىدۇ:

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا (2) وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ (3)

« كىمكى الله ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن ھەرىكەت قىلىدىكەن، الله ئۇنىڭغا چىقىش يولى بېرىدۇ. الله ئۇنىڭغا ئويلىمىغان يەردىن رىزىق بېرىدۇ » (2 – 3).

سۈرىنىڭ 4 – ئايىتى، « ئاجراشقان ئاياللارنىڭ قايتىدىن توي قىلىشى ئۈچۈن كۈتۈپ تۇرىشى كېرەك بولغان مۇددەت » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئىددەت » مەسىلىسى ھەققىدە توختىلىدۇ. سۈرىدە بۇ مەسىلىنىڭ تىلغا ئېلىنىشىغا ئۆز دەۋرىدە ئاياللارغا قارىتىلغان زۇلۇمنىڭ ئالدىنى ئېلىش سەۋەپ بولغان. چۈنكى ئەرلەر تالاق قىلغان ئاياللارغا بېسىم قىلىپ، ئۇلارنىڭ قايتىدىن تۇرمۇشلۇق بولىشىغا توسالغۇلۇق قىلىدىغان بولۇپ، بۇنىڭغا تالاق قىلىنغان ئايالنىڭ ھامىلە بولۇش ئېھتىماللىقىنى باھانە قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئەسلى مەقسىتى نەسەپ ساپلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش ۋەياكى پۇشتىغا ئىگە چىقىش ئەمەس ئىدى. ئۇلار بۇ ئۇسۇلۇب بىلەن سابىق ئايالدىن ئۆچ ئېلىشنى؛ بەزىسى ئۇزلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، سابىق ئايالنى « زاپاس » قىلىپ تۇتۇپ تۇرۇشنى؛ بەزىسى ئۆزىنىڭ ئەرلىك مەسئۇلىيىتىدىن قۇتۇلۇپ، ئايالنى قۇل ئورنىدا ئىشلىتىشنى مەقسەت قىلاتتى. قۇرئان بۇ زۇلۇمغا خاتىمە بېرىپ، ئۇنىڭغا قارىتا بەلگىلىمىلەرنى بېكىتكەن. بۇنى پرىنسىپلارنى بەلگىلىگەندە ئەرلەرگە « تەقۋا / مەسئۇلىيەتچان » بولۇشنى ئەسكەرتكەن:

« كىمكى الله ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن ئەمەل قىلىدىكەن، الله ئۇنىڭ ئىشىنى ئاسانلاشتۇرۇپ بېرىدۇ. ئەنە شۇ الله نىڭ سىلەرگە نازىل قىلغان ھۆكمىدۇر، كىمكى الله ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن ھەرىكەت قىلىدىكەن، الله ئۇنىڭ گۇناھلىرىنى يوقىتا چىقىرىدۇ، ئۇنىڭغا كاتتا ساۋاب بېرىدۇ » (4 – 5).

سۈرىنىڭ زۇلۇمغا ئۇچرىغان ئاياللارنىڭ ھەققىنى ھىمايە قىلغان مەزمۇنى، تۆۋەندىكى ئايەتتە ناھايىتى يارقىن ھالدا بايان قىلىنماقتا:

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآَتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى

« ئۇلارنى (ئىددەت ئىچىدىكى ئاياللىرىڭلارنى) قۇدرىتىڭلارنىڭ يېتىشچە ئۆزۈڭلار ئولتۇرۇۋاتقان جايىڭلارنىڭ بىر قىسمىدا ئولتۇرغۇزۇڭلار، ئۇلارغا بېسىم قىلىپ جاندىن تويغۇزىۋەتمەڭلار. ئەگەر ئۇلار ھامىلدار بولسا، يەڭگىگەنگە قەدەر ئۇلارنى تەمىنلەڭلار، ئەگەر ئۇلار سىلەر ئۈچۈن (بالىلىرىڭلارنى) ئېمىتىپ بەرسە، ئۇلارنىڭ (ئېمىتىش) ھەققىنى بېرىڭلار، (بالىنىڭ كېلەچىكى ھەققىدە) ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىڭلار. ئەگەر (بالىنى ئېمىتىش مەسىلىسىدە) كېلىشەلمىسەڭلار، ئۇنى (يەنى بالىنى) باشقا بىر ئايال ئېمىتسۇن » (6).

سۈرىنىڭ كېيىنكى بۆلىكى، دۇنيا ۋە ئاخىرەت سائادىتىنىڭ ئاچقۇچى بولغان ۋەھيي ۋە ئۇنى بىزگە يەتكۈزگەن نۇبۇۋۋەت / ئەلچىلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك (8 – 11). ئەگەر بىر

ئەقىل، ئاللاھ نىڭ ئاجرىشىشتىن ئىبارەت بۇ مەسىلىگە ئارلىشىشنى چۈشۈنۈشتە قېينىلىۋاتقان بولسا، ئۇنىڭغا يەر ۋە زېمىننى « ئىنسان » غا بويسۇندۇرۇپ بەرگەن ئاللاھ نىڭ، ئۇنى ئۆز مەيلىگە قويىۋەتمەيدىغانلىقىنى ئەسكەرتىش ئارقىلىق جاۋاپ بېرىلگەن:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

« الله يەتتە ئاسماننى ياراتتى، زېمىننىمۇ ئاسمانلارغا ئوخشاش (يەنى يەتتە قىلىپ) ياراتتى، الله نىڭ ئەمرى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەر ۋاقىت جارى بولۇپ ئۈزلۈكسىز ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ، (سىلەرگە بۇنى بىلدۈرۈشۈم) الله نىڭ ھەممىگە قادىر ئىكەنلىكىنى ۋە الله نىڭ ھەممە نەرسىنى تولۇق بىلىدىغانلىقىنى بىلىشىڭلار ئۈچۈندۇر » (12).

خۇلاسىلىگەندە، ئىنسان ئاللاھ ئۈچۈن ئۆز مەيلىگە قويىۋەتكىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئەتىۋارلىق بىر مەۋجۇدىيەتتۇر.

مائىدە سۈرىسى

مائىدە « (ئەرشتىن چۈشكەن) دوستىخان » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. 112 – 114 – ئايەتلەر ئارىسىدا ھەۋارىيۇنلارنىڭ ھەزرىتى ئىسانىڭ ھوزۇرىدا بايان قىلغان ئارزۇسى نەقىل قىلىنغان. ئەنە شۇ ئارزۇ سۈرىگە ئىسىم قىلىپ قويۇلغان. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، سۈرە ساھابىلەر دەۋرىدىلا بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان (ئىبن ھەنبەل).

سۈرە بىرىنچى ئايىتىدە تىلغا ئېلىنغان ۋە « ئەھدىلەر، ۋەدىلەر » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « ئۇقۇد » كەلىمىسى بىلەنمۇ ئاتالغان. ئۇنىڭدىن باشقا « قۇتقازغۇچى » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « مۇنقىزە » ئىسمى بىلەنمۇ ئاتالغان.

سۈرە مەدىنىدە ھۇدەيبىيە سۇلھىسىدىن كېيىن نازىل بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، بىر قېتىمدىلا نازىل بولماستىن، زامانغا يېيىلغان ئاساستا قەدەممۇ – قەدەم نازىل بولغانلىقى ئېنىق.

نازىل بولۇشقا باشلىغان يىلى ۋە يىللار ھەققىدە پەرقلىق قاراشلار مەۋجۇت. قەدىمكى نازىل بولۇش تەرتىپلىرىدە سۈرە بىر – بىرىدىن پەرقلىق ئورۇنغا تىزىلغان. ھەزرىتى ئوسمانغا نىسبەت قىلىنغان نازىل بولۇش تەرتىۋىدە 112 – ئورۇن، فەتھ – تەۋبە سۈرىسى ئارىسىدا؛ ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە 108 – ئورۇن، سەپ – تەۋبە سۈرىسى ئارىسىدا؛ ئىمام جافەر تەرتىۋىدە تەۋبە سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان بولۇپ، ئارقىدىن سانىغاندا ئىككىنجى سۈرە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قەدىمكى تەرتىپلەردىكى بۇ ئورۇن، سۈرىنىڭ مەزمۇنى نەزەردە تۇتۇلغاندا، تازا مۇۋاپىق بولمىغاندەك تۇرىدۇ. چۈنكى سۈرىنىڭ يەھۇدىيلارغا مۇناسىۋەتلىك بۆلىكى (42 – 71)، بولۇپمۇ 42 – 50 – ئايەتلەر ئارىسىدىكى بۆلەكتە مۇسۇلمان – يەھۇدىي ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر ئېنىق چىقىپ تۇرىدۇ. قەدىمكى تەرتىپلەردە سۈرىنىڭ تىزىلغان ئورنىغا

قارالغاندا، سۈرىنىڭ نازىل بولۇش مەزگىلى ھىجرى 10 – يىلىغا توغرا كەلمەكتە، بۇ مەزگىلدە مۇسۇلمانلار بىلەن يەھۇدىيلار ئارىسىدا بۇنداق بىر مۇناسىۋەت يوق. بۇ، سۈرىدە تىلغان ئېلىنغان مۇناپىقلار ۋە ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر ئۈچۈنمۇ ئوخشاش بىر ئەھۋال. بۇ سەۋەپتىن جابەرى ئارقىلىق يېتىپ كەلگەن جابىر بىن زەيد تەرتىۋىدە سۈرە ئەھزاپ – مۇمتەھىنە سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. بۇ ئورۇننى سۈرىنىڭ مەزمۇنى توغرىلىماقتا. بۇ سۈرىدە ھىجرەتتىن كېيىنلا مۇسۇلمانلار بىلەن يەھۇدىيلار ئارىسىدا تۈزۈلگەن « مەدىنە ۋەسقىسى / بېتىمى » ئىما قىلىنغان بۆلەكلەر مەۋجۇت. بولۇپمۇ 42 – 71 – ئايەتلەر ئارىسىدىكى بۆلەك بىلەن، مۇئمىنلەر ۋە يەھۇدىيلار ئارىسىدا ھىجرەتتىن كېيىن تۈزۈلگەن مەدىنە ۋەسقىسى ئارىسىدىكى ئوخشاشلىق كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. ئەگەر بۇ يىپ ئۈچىنى ئاساس قىلساق، سۈرىنى ھىجرەتتىن كېيىنلا نازىل بولۇشقا باشلىغان سۈرىلەر ئارىسىغا تىزىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنداق بولغاندا، باشقا بىر مەسىلە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. يەنى ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەزگىللەرنى ئىشارەت قىلغان باشقا بۆلەكلەر... بۇ ئەھۋالدا بۇ مەسىلىلەرنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىشنىڭ بىردىنبىر چارىسى، سۈرىنىڭ بىر قېتىمدىلا نازىل بولماستىن، زامانغا يېيىلغان ھالدا نازىل بولغانلىقىنى قوبۇل قىلىشتۇر. بىزنىڭچە بۇ، توغرا بولغان ئۇسۇلۇب.

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكىنىمىزدەك سۈرىنىڭ بىر قېتىمدىلا نازىل بولمىغانلىقى ئېنىق. يۇقىرىدىكى بايانلارمۇ بۇنى تەستىقلايدۇ. سۈرىنىڭ بىر قانچە بۆلىكى مەدىنە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە نازىل بولغان بولسا كېرەك. ھەتتا بۇ ساھەدىكى نوپۇزلۇق شەخسلەرنىڭ بايانىغا ئاساسلانغاندا، قۇرئاندا ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان ئايەتلەر بۇ سۈرىدە يەر ئالماقتا. ھەزرىتى ئائىشە ۋە ئىبن ئۆمەرگە نىسبەت قىلىنغان رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مائىدە سۈرىسى قۇرئاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى سۈرىسىدۇر. قۇرئاندىن ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان ئايەتلەرنىڭ بۇ سۈرىدە ئورۇن ئالغانلىقى سەۋەبىدىن بەلكىم مۇشۇنداق دېيىلگەن بولسا كېرەك. رەبى بىن ئەنەسنىڭچە سۈرە ۋىدا ھەججىدە نازىل بولغان. ئەسما بىنتى يەزىد مىنادا نازىل بولغانلىقىنى ئېيتقان. مۇجاھىدنىڭچە، 3 – ئايەتنىڭ ئاخىرقى يېرىمى مەككىنىڭ فەتھى قىلىنىشىدىن كېيىن، باشقىلارنىڭچە ۋىدا ھەججىدە نازىل بولغان. 3 ـ ئايەتنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان ئايەت ئىكەنلىكى بىردەك ئېتىراپ قىلىنغان. « ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان ئايەت قايسى؟ » دېگەن سوئالغا پەرقلىق جاۋاپلار بېرىلگەن. بۇ ساھەدە نوپۇزلۇق شەخسلەردىن بىرى بولغان ئىبن ئاببباستىنمۇ پەرقلىق ئىككى رىۋايەت يېتىپ كەلگەن. بىراق مەزمۇنغا قارالغاندا، « بۇ ئەڭ ئاخىرقى ئايەت » دېگىلى بولىدىغان ئايەت، مەزكۇر سۈرىنىڭ 3 – ئايىتىدۇر:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

« بۈگۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلارنى پۈتۈن قىلدىم، سىلەرگە نېئمىتىمنى تاماملىدىم، ئىسلام دىننى سىلەرنىڭ دىنىڭلار بولۇشقا تاللىدىم » (3).

ئايەت دىننىڭ « پۈتۈن »، نېئمەتنىڭ « تاماملانغانلىقى »نى بايان قىلماقتا. بىر نەرسىنى « پۈتۈن قىلىش »، ئۇنىڭ جەۋھىرى ۋە مۇناسىۋەتلىك تەرەپلىرىنىڭ تولۇق شەكىللىنىشىنى، بىر پۈتۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلىشىنى بىلدۈرىدۇ. بىر نەرسىنى « تاماملاش » ئۇنىڭ جەۋھىرى

تاماملانغان بولسىمۇ، مۇناسىۋەتلىك قىسمىنىڭ تېخى تولۇقلانمىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئاللاھ دىننى ھەر جەھەتتىن مۇكەممەللەشتۈرگەن. بۇ سەۋەپتىن كېيىن دىنغا بىر نەرسىلەرنى قوشۇپ قويۇش (بىدئەت) رەسۇلۇللاھ تەرىپىدىن « ئازغۇنلۇق » (زالالەت) دەپ ئاتالغان. چۈنكى بۇ خىل قىلمىش، دىننىڭ پۈتۈن قىلىنغانلىقىدىن ئىبارەت ئىلاھىي بۇيرۇققا قارشى چىققانلىق مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ. لېكىن نىيىمەت پۈتۈن قىلىنمىغان، تاماملانغان، نىيىمەتنى تاماملاش ۋەزىپىسى بۇ ئۈممەتنىڭ ئالىملىرىنىڭ، يېتەكچىلىرىنىڭ ۋە رەھبەرلىرىنىڭدۇر. ئىلىم ساھەسىدە ئىجتىھاد، مۇجادىلە ساھەسىدە جىھاد، قەلب ساھەسىدە مۇجاھىدە (نەپسىگە قارشى كۆرەش قىلىش)، ھايات ساھەسىدە جەھد (كۈچىنىڭ يېتىشچە تىرىشىش) بىلەن بۇ ۋەزىپە ئادا قىلىنىدۇ.

مائىدە سۈرىسى بەلگىلىمىلەر ۋە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك رامكىلار بەلگىلەنگەن سۈرە بولۇپ، قۇرتۇبى پەقەت بۇ سۈرىنىڭ ئۆزىدىلا تىلغا ئېلىنغان 19 پەرزىنى ئېنىقلاپ چىققانلىقىنى ئېيتقان. سۈرە، ئىنساندا ئۆزىنى باشقۇرغان ۋە بەلگىلىمىلەرگە رىئايە قىلغان ئاساستا ياشاش ئېڭىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلماقتا. چۈنكى بىر چەك ـ چېگرا بولمىسا، چەكسىزلىك بولىدۇ، ئىنسان چەكسىزلىك ئىچىدە ئۆزىنى يوقۇتۇپ قويىدۇ.

سۈرە ئاللاھ – بەندە ئارىسىدىكى ئەھدىگە ۋاپا قىلىش ھەققىدىكى تەلىمات بىلەن باشلىنىدۇ. غىزانىڭ ھالال – ھارام دائىرىسىنى بەلگىلەپ بېرىدۇ. پەقەت جانلا بوغازدىن كەلمەيدۇ، شەيتانمۇ بوغازدىن كېلىدۇ. ھالال ۋاپادار، ھارام ۋاپاسىزدۇر. بوغازدىن كىرگەن ھەر ھارام لوقما چىقىدىغان ھارام يەرنى ئىزدەيدۇ. ھارامدىن كەلگەن كىرىم، چىقىش ئۈچۈن ھارام جاينى ئىزدەيدۇ.

قۇرئان ھارامنىڭ ھالال قىلىنىشى ھەققىدە بىر قېتىم توختالسا، ھالالنىڭ ھارام قىلىنىشى ھەققىدە ئون قېتىم توختىلىدۇ. بۇ سەۋەپتىن سۈرە سېغىر تۈرىدىكى ھايۋانلارنىڭ ھالال قىلىنغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر بىلەن باشلىنىدۇ. ئۆز دەۋرىدە يەھۇدىيلار ۋە مەزكۇر رايۇندىكى باشقا مەدەنىيەتلەردە ئۆز مەيلىچە بەزى ھالاللارنى ھارام قىلىدىغان ئادەت بار ئىدى. بۇ ھۆكۈملەر مەزكۇر خاتا « ھاراملارنى » ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. سۈرىنىڭ 4 – ئايىتى بۇ ھەقىقەتنى بايان قىلىدۇ:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ

ئۇلار سەندىن ئۆزلىرىگە (يېمەك ـ ئىچمەكتىن) نېمىلەرنىڭ ھالال قىلىنغانلىقىنى سورايدۇ. ئېيتقىنكى، « سىلەرگە پاك نەرسىلەر ۋە ياخشى بولغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ھالال قىلىندى » (4).

يۇقىرىدا كۆرۈلگەندەك، ئايەت ھالاللارنى ساناپ ئۆتمەيدۇ. ئومۇمىي دائىرىنى بەلگىلەش بىلەن كۈپايىلىنىدۇ. ئىسلام فىقھىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈملىرىمۇ بۇ ئايەتلەرنى ئاساس قىلغان ھالدا بەلگىلەنگەن. بۇ پرىنسىپقا ئاساسلانغاندا شەيئىلەردە ئەسلى مەقسەت ئەركىن – ئازادە بولۇش بولۇپ، بۇ سەۋەپتىن ھارام قىلىنغان نەرسىلەر تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلىدۇ، ھالال قىلىنغان نەرسىلەر تىلغا ئېلىنمايدۇ. بىر نەرسە چەكلەنمىگەن بولسا، ئەركىن قويۇپ بېرىلگەن بولىدۇ.

سۇرىنىڭ 5 – ئايەتىدە ئەھلى كىتابنىڭ يېمەك – ئىچمىكىنىڭ ۋە ئاياللىرىنىڭ ھالال قىلىنغانلىقى بايان قىلىنغان. بۇنىڭدىن، قۇرئاننىڭ كىتاب ئەھلى دەپ تونۇشتۇرغان يەھۇدىيلار ۋە خىرىستىيانلار ئۈچۈن ئالاھىدە بىر بەلگىلىمىنى بىكىتكەنلىكىنى كۆرىۋالغىلى بولىدۇ:

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآَخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

« بۇگۈن سىلەرگە پاك نەرسىلەر ھالال قىلىندى، كىتاب بېرىلگەنلەر (يەنى يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار) نىڭ تامىقى سىلەرگە ھالالدۇر ۋە سىلەرنىڭ تامىقىڭلار ئۇلارغا ھالالدۇر، مۇئمىنلەردىن بولغان ئەفىفە ئاياللارنىڭ، سىلەردىن ئىلگىرى كىتاب بېرىلگەنلەر (يەنى يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار) دىن بولغان ئەفىفە ئاياللارنىڭ مەھرىنى بەرسەڭلار، ئىپىپەتلىك بولغىنىڭلار ۋە ئاشكارا ـ يوشۇرۇن پاھىشىنى كۆزلىمىگىنىڭلار ھالدا (ئۇلارنى ئالساڭلار)، ئۇلار سىلەرگە ھالالدۇر، كىمكى ئىماننى ئىنكار قىلىدىكەن، ئۇنىڭ ئەمەلى (نىڭ ساۋابى) يوققا چىقىرىلىدۇ، ئاخىرەتتە ئۇ زىيان تارتقۇچىلاردىن بولىدۇ » (5).

ئايەتنىڭ ئاخىرىدا مەلۇم بولغاندەك بۇنىڭ سەۋەبى « ئۇلارنىڭ ئىماننى ئىنكار قىلماسلىق »تۇر. چۈنكى « كىم ئىماننى ئىنكار قىلسا ئەمەلى بىكار بولۇپ كېتىدۇ ». ئىنكار قىلىنماسلىقى تەلەپ قىلىنغان بۇ ئىمان، ئايەتنىڭ نازىل بولۇش سەۋەبىدىنمۇ مەلۇم بولغىنىدەك يەھۇدىي ۋە خىرىستىيانلارنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان ۋە ئىچىگە باشقا نەرسىلەر قوشۇلۇپ كەتكەن ئىماندۇر. بۇ نوقتىدا كىشىنىڭ ئەقلىگە مۇنداق بىر سوئال كېلىدۇ: « قۇرئان يەھۇدىي ۋە خىرىستىيان بىرسىنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان ئىماننى ئىنكار قىلىشنى، ئىماننى ئىنكار قىلغانلىق دەپ تىلغا ئالىدۇ. ئۇنداقتا مۇئمىننىڭ ئىماننى ئىنكار قىلىشنىڭ ۋابالى قانچىلىك ئېغىر بولار؟ ».

ئالدىغان ساۋاق: مۇئمىننى تەكفىر، قۇرئانغا ئاساسەن ئىماننى ئىنكار قىلغانلىق بولىدۇ.

سۇرىدە غىزا مەسىلىسى تەۋھىدنى چۆرىدىگەن ئاساستا قايتا تىلغا ئېلىنىدۇ. سۇرىدە باشتىن ئاياغ تىلغا ئېلىنغان ھەر تېمىدىن كېيىن، سۆز ئىسلامنىڭ ئەڭ چوڭ پرىنسىپى بولغان تەۋھىدكە كېلىدۇ.

قۇرئاندا ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان 3 – ئايەتنىڭ ئاخىرقى قىسمى، سۇرىنىڭ دەسلەپكى بۆلىكى نازىل بولغان مەزگىل ھەققىدە يىپ ئۇچى بەرمەكتە. ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان « بۇگۈن »، رەسۇلۇللاھ ۋاپات بولۇشتىن تەخمىنەن ئىككى ئاي بۇرۇنقى ۋىدا ھەججىنى كۆرسەتسە كېرەك.

قۇرئاندا تاھارەت ۋە تەيەممۇمنىڭ قانداق ئېلىنىدىغانلىقى ھەققىدە تەپسىلي مەلۇمات بېرىلگەن ئايەتلەر بۇ سۇرىدە يەر ئالىدۇ. بۇ ئايەتلەر تۆۋەندىكىچە:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

« ئى مۇئمىنلەر! (سلەر تاھارەتسىز بولۇپ) نامازغا (ئوقۇماقچى بولۇپ) تۇرغىنىڭلاردا، يۈزۈڭلارنى يۇيۇڭلار، قولۇڭلارنى جەينىكىڭلار بىلەن قوشۇپ يۇيۇڭلار، بېشىڭلارغا مەسىھ قىلىڭلار، پۇتۇڭلارنى ئوشۇقۇڭلار بىلەن قوشۇپ يۇيۇڭلار، ئەگەر جۇنۇپ بولساڭلار پاكلىنىڭلار (يەنى غۇسلى قىلىڭلار)، ئەگەر كېسەل بولساڭلار (سۇ زىيان قىلىدىغان بولسا)، ياكى سەپەر ئۈستىدە بولۇپ (سۇ تاپالمىساڭلار)، ياكى سلەرنىڭ بىرسىڭلار ھاجەتخانىدىن كەلگەن (يەنى تاھارەت سۇندۇرغان) بولساڭلار، ياكى ئاياللىرىڭلار بىلەن يېقىنچىلىق قىلغاندىن كېيىن (غۇسلى تاھارەت ئۈچۈن) سۇ تاپالمىساڭلار، پاك توپراقتا تەيەممۇم قىلىڭلار، ئۇنىڭ بىلەن يۈزۈڭلارغا، قولۇڭلارغا مەسىھ قىلىڭلار، الله سلەرگە مۇشەققەتنى خالىمايدۇ، لېكىن الله شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈن سلەرنى پاك قىلىشنى، (ئىسلام شەرىئىتىنى بايان قىلىش بىلەن) نېمىتىنىڭ ھەممىسنى سلەرگە بەخش ئېتىشنى خالايدۇ » (6).

قۇرئاننىڭ ئادالەت ھەققىدىكى تەلىماتلىرىدىن بىرسى بۇ سۈرىدە يەر ئالغان:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

« ئى مۇئمىنلەر! الله ئۈچۈن ھەق تەرەپتە تۇرۇپ ئادالەتنىڭ سىمۋولى بولۇڭلار، بىرەر قەۋمگە بولغان ئۆچمەنلىكىڭلار (ئۇلارغا) ئادىل بولماسلىقىڭلارغا سەۋەب بولمىسۇن، (دۈشمىنىڭلارغا) ئادىل بولۇڭلار، بۇ (يەنى ئۇلارغا ئۆچمەن تۇرۇپ ئادىل بولۇشۇڭلار) تەقۋادارلىققا ئەڭ يېقىندۇر، الله ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىڭلارنى ئۇنتۇماڭلار، الله ھەقىقەتەن قىلمىشىڭلاردىن خەۋەردارىدۇر » (8).

ئىلاھىي چەك – چېگرالار بەلگىلەنگەن ۋە رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك پرىنسىپلار بايان قىلىنغان بىرىنچى بۆلەكتىن كېيىن، بايان يەھۇدىيلىشىش ۋە خرىستىيانلىشىش خەۋپىگە يۆتكىلىپ، بەنى ئىسرائىل تارىخىدىن بىر قاتار يەھۇدىيلىشىش ئۆرنىكى بېرىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئىسەۋى مۇئمىنلەرنىڭ خرىستىيانلىشىش جەريانىنىڭ مەنتىقىسىنى كۆرسىتىپ بەرگەن داۋالىرىمۇ بايان قىلىنىدۇ. 12 – ئايەتتىن باشلانغان تېما 34 – ئايەتكىچە داۋاملىشىدۇ. بۇ نوقتىدا بەنى ئىسرائىل ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ۋە ئىنسان ھاياتىنىڭ مۇقەددەسلىكىنىڭ ئەڭ يارقىن ئىپادىسى بولغان بۇ پرىنسىپنىڭ، ھەر دەۋرنىڭ مۇئمىنلىرى ئۈچۈنمۇ كۆچكە ئىگە بىر تەلىمات ئىكەنلىكىنى تۆۋەندىكى بايانلاردىن مەلۇم بولماقتا:

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ

« شۇ (يەنى قابىلنىڭ ھابىلنى ناھەق ئۆلتۈرگەنلىكى) سەۋەبتىن (تەۋراتتا) ئىسرائىل ئەۋلادىغا ھۆكۈم قىلدۇقكى:

كىمكى ناھەق ئادەم ئۆلتۈرمىگەن ياكى يەر يۈزىدە بۇزغۇنچىلىق قىلمىغان بىر ئادەمنى ئۆلتۈرسە، ئۇ پۈتۈن ئىنسانلارنى ئۆلتۈرگەندەك بولىدۇ، كىمكى بىر ئادەمنى تىرىلدۈرسە (يەنى قۇتقۇزسا ياكى ھايات قېلىشىغا سەۋەبچى بولسا)، ئۇ پۈتۈن ئىنسانلارنى تىرىلدۈرگەندەك بولىدۇ.

رەسۇللىرىمىز بەنى ئىسرائىلغا راستلا (شانلىق) مۆجىزىلەرنى ئېلىپ كەلدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنىڭ (يەنى ئىسرائىل ئەۋلادىنىڭ) تولىسى (كۇفرىدا، ئادەم ئۆلتۈرۈشتە) زېمىندا ھەددىدىن ئاشقۇچىلاردىن بولدى » (32).

ئادەمنىڭ ئىككى ئوغلى ھەققىدىكى قىسسىمۇ ئىنسان ھاياتىغا قەست قىلىشنىڭ يامان قىلمىش ئىكەنلىكى دائىرىسىدە بايان قىلىنىدۇ (27 – 31). ئەسلىدە، ئادەمنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ قىسىسى، ئادەم باللىرىنىڭ قىسىسىدۇر. بۇ قىسىسىدە جىنايەت بىلەن ئاخىرلاشقان دۇشمەنلىكنىڭ ئارقا پەردىسىدە « ھەسەت ۋە قىزغىنىش » ياتماقتا. ئۇنىڭ تەكتىدە دۇنياغا بېرىلىپ كېتىش ياتىدۇ. ئەگەر قابىل دۇنيا مېلىغا رىشتە باغلىمىغان بولسا ئىدى، ئىلكىدىكى نەرسىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسىنى قۇربان قىلغان، قۇربانلىقى قوبۇل قىلىنغان بولاتتى. ئەگەر قۇربانلىقى قوبۇل قىلىنغان بولسا ئىدى، قىزغانچۇقلۇق قىلمىغان ۋە بۇ جىنايەتنى سادىر قىلىشىغا سەۋەپ بولىدىغان باسقۇچقا كىرمىگەن بولاتتى. بۇ جەريانىنىڭ ئەڭ بېشىدا دۇنيالىقلارغا بېرىلىپ كېتىش كەلمەكتە. دۇنيالىقلارغا بېرىلىپ كېتىش، يەھۇدىيلىشىش مايىللىقىنىڭ ئەڭ تىپىك ئالامىتىدۇر. بۇ ئايەتنىڭ داۋامىدىمۇ يەھۇدىيلىشىپ كەتكەن بەنى ئىسرائىل ۋە خىرىستىيانلاشقان ئىسەۋىلەر (ئىسا ئۈممىتى) ھەققىدە بايانلار بېرىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە نازىل قىلىنغان ۋەھيي بىلەن ھۆكۈم قىلمىغانلىقى بايان قىلىنىدۇ (41 – 47).

بۇ ئارقىلىق بۇ ئىككى تائىپىنىڭ سەممىيەتسىزلىكى تەكتىلەنگەن ۋە « ئۇلار مۇئمىنلەرنى ئۆزلىرىگە دەۋەت قىلىدۇ، لېكىن ئۆزلىرى ئۆزىگە بېرىلگەن كىتابلارنىڭ ئەمرى بىلەن ئىش قىلمايدۇ. ئۇلار باشقىلارنى ئۆزىگە دەۋەت قىلىشتىن بۇرۇن، ئۆزىنىڭ كىتابلىرىغا ھۆرمەت قىلسۇن! » دېيىلمەكتە.

يەھۇدىيلىشىش ۋە خىرىستىيانلىشىش ئۆرنەكلىرى بايان قىلىنغاندىن كېيىن، مۇئمىنلەرگە « ئى ئىمان ئېيتقانلار! » دەپ خىتاب قىلىش بىلەن بىۋاستە ۋە ۋاستىلىق ھالدا يەھۇدىيلىشىش ۋە خىرىستىيانلىشىشقا قارشى ئېلىنىدىغان تەدبىرلەر كۆرسىتىپ ئۆتۈلىدۇ (51 – 69). ئاندىن سۆز يەنە يەھۇدىي ۋە خىرىستىيانلارغا قايتىدۇ. قۇرئاننىڭ قەيىردە سۆز يەھۇدىي ۋە خىرىستىيانلارغا كەلسە، ئۇ يەردە ياخشى – يامانىنى ئايرىش ئۇسلۇبىنى كۆرىمىز. بۇ ئۇسلۇب بۇ يەردىمۇ ئورۇن ئالغان. قۇرئان مۇھاتابدا تاللاپ ئايرىيالايدىغان بىر ئەقىل بەرپا قىلىشنى

مەقسەت قىلىدۇ، ھەرگىزمۇ ھەممىنى قارا قويۇق بىر تاياقتا ھەيدەيدىغان مۇئاملىگە يېشىل چىراق ياقمايدۇ. بۇ ئۇسلۇب مەزكۇر سۈرىدىمۇ كۆرۈلىدۇ. قۇرئان « بىز ناسارالاردىن » دېگۈچىلەرنى باشقىلاردىن مۇنداق ئايرىيدۇ:

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (82) وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ (83) وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ (84)

پۈتۈن ئىنسانلار ئىچىدە، يەھۇدىيلار ۋە مۇشرىكلارنىڭ مۇئمىنلەرگە ھەممىدىن قاتتىق دۈشمەن ئىكەنلىكىنى چوقۇم بايقايسەن. يەنە ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە « بىز ناسارا » دېگەن كىشىلەرنىڭ دوستلۇق جەھەتتە مۇئمىنلەرگە ھەممىدىن يېقىن ئىكەنلىكىنىمۇ چوقۇم بايقايسەن. بۇنىڭ سەۋەبى، ناسارالارنىڭ ئىچىدە (ھەقنى قوبۇل قىلىشتا) تەكەببۇرلۇق قىلمايدىغان ئۆلىمالار ۋە راھىبلار بولغانلىقى ئۈچۈندۇر.

ئۇلار رەسۇلغا نازىل قىلىنغان قۇرئاننى ئاڭلىغان چاغلىردا ھەقىقەتنى تونۇغانلىقلىردىن، ئۇلارنىڭ كۆزلىردىن ياش قويۇلغانلىقىنى كۆرىسەن. ئۇلار ئېيتىدۇ:

« رەببىمىز، بىز ئىمان ئېيتتۇق، بىزنى (رەسۇلۇڭنى، كىتابىڭنى) ئېتىراپ قىلغۇچىلار قاتارىدا قىلغىن. بىز نېمىشقا الله قا، بىزگە كەلگەن ھەقىقەتكە ئىشەنمەيلى؟ ھالبۇكى، بىز رەببىمىزنىڭ بىزنى ياخشى كىشىلەر قاتارىدا (جەننەتكە) كىرگۈزۈشنى ئۈمىد قىلىمىز » (82 – 84).

قۇرئاننىڭ « بىز ناسارالاردىن » دېگۈچىلەرنى مۇشرىكلاردىن ۋە يەھۇدىيلەردىن ئايرىم تۇتقانلىقى ناھايىتى ئېنىق. لېكىن بىزنىڭچە « بىز ناسارالاردىن » دېگۈچىلەر، باشقا ئايەتلەردە « ناسارا ۋە ناسرانىيۇن » دەپ تىلغا ئېلىنغان خىرىستىيانلاردىنمۇ پەرىقلىق بىر گۇرۇپتۇر. بۇلار « خىرىستىيان » ئەمەس، ئۇلارنى « ئىسەۋى » دەپ ئاتاش تېخىمۇ مۇۋاپىق. نەجاشى مانا بۇ ئىسەۋىلەردىن ئىدى. شۇڭا ھەم « بىز ناسارالاردىن » دېدى، ھەم ئاللاھ رەسۇلىغا ۋە قۇرئانغا ئىمان ئېيتتى. نەجاشىنىڭ ھەبەشىستان مۇھاجىرى بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ قىلغان نامىزىنى قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان ياكى بىلىدىغانلار چىقمىدى. نەجاشىنىڭ ئۆزىنى بۇرۇنقىدىن باشقىچە سۈپەتلىگەنلىكىگە شاھىت بولغانلارمۇ بولمىدى. بۇ كىملىكى بىلەن ئۇ « بىز ناسارالاردىن » دېگۈچىلەر قاتارىدىن ئىدى. بۇ ئايەتنىڭ نازىل بولۇش سەۋەبى رىۋايەتلىرىدىن، « بىز ناسارالاردىن » دېگەن گۇرۇپپىنىڭ ھەبەشىستاندىن كەلگەن 12 كىشىلىك ئىسەۋى دىن ئۆلىمالىرى ئىكەنلىكى مەلۇم بولماقتا. مەككىدە بۇ ئېتىقادقا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئۈچ كىشى بار ئىدى. ئۇلار ۋەرەقە بىن نەۋفەل، ئۇبەيدۇللاھ بىن جاھش ۋە ئوسمان بىن ھۇۋەيرىس. ئەبۇ سۇفيانىنىڭ قىزى ئۇممۇ ھەببەنىڭ، رەسۇلۇللاھتىن بۇرۇنقى ئېرى بولغان ئۇبەيدۇللاھ بىن جاھشنىڭ ئاقىۋىتى، يۇقىرىدىكى ئىككى كىشىدىن پەرقلىق بولغان. بۇ زات ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلغان مۇھاجىرلار ئارىسىدىن ئورۇن ئېلىش شەرىپىگە نائىل بولغان.

لېكىن ھەبەشستاندا ھاراققا بېرىلىپ كەتكەن بولۇپ، كېيىن تەسلىسچى خرىستىيانلار (ئۇچ ئىلاھ ئېتىقادىدىكى) ئېتىقادىغا كىرىپ كەتكەن ۋە بۇ ئېتىقادى ئۈستىدە ئۆلگەن.

87 – ئايەتتە سۈرە ھالال غىزا مەسىلىسىگە قايتىدۇ ۋە ئارقىدىنلا كەلسە – كەلمەس قەسەملەرنىڭ كاپارىتىنى تىلغا ئالىدۇ (89). بۇ ئىككىسى ئارىسىدىكى ئوخشاشلىق ھەممىگە مەلۇم. غىزا بوغازدىن كىرىدۇ، سۆز ئېغىزدىن چىقىدۇ. شۇڭا ئىنسان مەيلى غىزا ياكى قەسەم بولسۇن، بۇلاردا مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىشى كېرەك. ئاندىن ۋەھىي ھاراق، قىمار ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش ھەر خىل لاتارىيە ئويۇنلىرى ۋە ئاللاھ تىن غەيرىگە قۇربان قىلىنغان قۇربالىقلار ئۈستىدە توختىلىدۇ (90 – 91). ئۇنىڭدىن كېيىن سۆز ھەج جەريانىدا ئوۋ ۋە ئوۋ ئوۋلاش ئۈستىدىن ھەج ئىبادىتىگە كەلتۈرۈلىدۇ (94 – 97). بۇ بۆلۈمدە ساختا مۇقەددەسلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك جاھىلىيەت ئەنئەنىسى ئۈستىدە توختىلىدۇ.

سۈرىنىڭ 103 – ئايىتى، قەدىمدىن تارتىپ ئەنئەنە شەكلىدە داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ۋە گۆشى ھالال بولغان ھايۋانلارنى بەزى سەۋەپلەر بىلەن « ئاتاق » دەپ ئاتاپ، ئاندىن ئۇ ھايۋانلارنى يارىتىلىش مەقسىتىنىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېتىش ئەنئەنىسى ھەققىدە توختىلىدۇ. بۇ خىل ھايۋانلارنىڭ گۆشىدىن، سۈتىدىن، يۇڭىدىن، تېرىسىدىن، خۇلاسەكالام، ھېچنىمىسىدىن پايدىلانغىلى بولمايتتى. ھالبۇكى، بۇ ساختا مۇقەددەسلىك ئەسلىدە، ئاللاھ قويغان مەۋجۇدىيەت تەرتىۋى (مەراتىبۇل ۋۇجۇد)گە خىلاپ ئىدى. مانا بۇ نوقتىدا قۇرئاننىڭ « كور ئەنئەنىچىلىككە » ۋە « تەقلىدچىلىككە » قارىشى تۇتقان پوزىتسىيىسىنى بىلدۈرىدىغان ئايەت يەر ئالماقتا:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

ئۇلارغا الله نازىل قىلغان ۋە رەسۇل بايان قىلغان ھۆكۈمگە ئەمەل قىلىڭلار دېيىلسە، ئۇلار: « ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ دىنى بىزگە كۇپايە » دەيدۇ.

ئۇلارنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى ھېچ نەرسە بىلمەيدىغان ۋە توغرا يولدا بولمىغانلاردىن بولۇپ قالغان بولسىمۇ ئۇلارغا ئەگىشەمدۇ؟ (104).

ۋەسىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرنىڭ مەقسىتى، ھەر قانداق نەرسىنىڭ ئىگە – چاقسىز قالماسلىقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشتۇر (106 – 108). چۈنكى مال – مۈلك ئىگە – چاقسىز قالغاندا، گۇناھقا سەۋەپ بولۇپ قالماقتا. خاراكتېرى ئاجىز ۋە ھەقسىزلىككە مايىل ئىنسانلارنىڭ كۆزى ھەر دائىم ئىگىسى يوق مۈلككە تىكىلىدۇ. بۇ جىنايەت ۋە گۇناھقا تەرغىپنىڭ بىر تۈرىدۇ. قۇرئاننىڭ مىراس ۋە ۋەسىيەتكە ئەستايىدىللىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشىنىڭ ئارقا پەردىسىدە مانا بۇ ئامىل ياتماقتا.

ئاندىن سۆز مال – مۈلك ھەققىدىكى ۋەسىيەتتىن ھەقىقەتنىڭ ۋەسىيىتىگە، مال – مۈلك مىراسىدىن رىسالەت مىراسىغا يۆتكىلىدۇ. رىسالەت مىراسىغا خىيانەت قىلىپ، ئۆزىگە ئەۋەتىلگەن رەسۇلنى ئىلاھلاشتۇرغان خرىستىيانلار ئۈستىدىن ئۈممەتى مۇھەممەدكە «

خىرىستىيانلىشىپ قېلىشتىن ھەزەر ئەيلەڭلار! » دەيدۇ (109 – 118). سۈرىگە ئىسىم قىلىپ قويۇلغان ئايەتلەر بولغان 112 – 115 – ئايەتلەر بۇ ئاخىرقى بۆلەكتە يەر ئالىدۇ.

مانا بۇ نوقتىدا، ئاللاھ قۇرئاندا ھەزرىتى ئىسادىن بىر سوئال سورايدۇ ۋە ئارقىدىن مۇنداق جاۋاپ بېرىلىدۇ:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (116) مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (117) إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (118)

مانا بۇ ۋاقىتتا الله:

« ئى مەريەم ئوغلى ئىسا! سەن كىشىلەرگە، الله نى قويۇپ مەن بىلەن ئانامنى ئىككى ئىلاھ قىلىۋېلىڭلار، دېدىڭمۇ؟ » دېدى. ئىسا ئېيتتى:

« (رەببىم!) شەنىڭگە لايىق ئەمەس نەرسىلەردىن سېنى پاك دەپ ئېتىقاد قىلىمەنكى، ماڭا ئېيتىشقا تېگىشلىك بولمىغان سۆزلەرنى مەن ئېيتمايمەن، ئەگەر مەن بۇ سۆزنى ئېيتقان بولسام، ئۇنى سەن چوقۇم بىلىسەن. سەن مېنىڭ زاتىمدىكىنى بىلىسەن، مەن سېنىڭ زاتىڭدىكىنى بىلمەيمەن، سەن غەيبلەرنى ناھايىتى ئوبدان بىلىسەن.

مەن ئۇلارغا پەقەت سەن مېنى ئېيتىشقا بۇيرۇغان سۆزنى، يەنى، مېنىڭ رەببىم ۋە سىلەرنىڭ رەببىڭلار بولغان الله قا ئىبادەت قىلىڭلار، دېدىم. مەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بولغان مۇددەتتە، ئۇلارنىڭ ئەمەللىرىگە شاھىت بولغان ئىدىم، مېنى قەبزى روھ قىلغىنىڭدىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئەمەللىرىنى سەن كۆزىتىپ تۇرغان ئىدىڭ، سەن ھەممە نەرسىدىن خەۋەردارسەن. ئەگەر ئۇلارغا ئازاب قىلساڭ، ئۇلار سېنىڭ بەندىلىرىڭدۇر، ئەگەر ئۇلارغا مەغپىرەت قىلساڭ، سەن (ئىشىڭدا) غالىب، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇرسەن » (116 – 118).

ئەسلىدە بۇ سوئال ھەزرىتى ئىسا ئۈستىدىن قۇرئان ۋەھىينىڭ تۇنجى مۇھاتابى بولغان رەسۇلۇللاھتىن سورالماقتا. رەسۇلۇللاھ بۇ يەردىكى ئاگاھلاندۇرۇشنى ھەقىقىتى بىلەن كۆرۈپ يەتكەن. بۇ سەۋەپتىن ئۇممىتىگە ۋەسىيەت سۈپىتىدە مۇنداق دېگەن:

« مەريەم ئوغلىنى ھەددىدىن زىيادە كۆككە كۆتۈرۈگەندەك، سىلەرمۇ مېنى ھەددىدىن زىيادە كۆككە كۆتۈرمەڭلار! شۇنى بىلىڭلاركى مەن پەقەت بىر بەندە. مېنى " ئاللاھ نىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسى / رەسۇلى " دەڭلار » (بۇخارى).

يۇقىرىدىكى بۆلەكنىڭ ئاخىرىدا يەر ئالغان ئايەت، رەسۇلۇللاھقا شۇنداق قاتتىق تەسىر كۆرسەتكەن بولۇپ، بىر قېتىملىق نامىزىدا كۆز ياشلىرى ئىچىدە بۇ ئايەتنى ئون نەچچە قېتىم قايتا – قايتا ئوقۇغان.

سۇرە ئاللاھ نىڭ ئاسمانلارنىڭ ۋە يەرنىڭ مۇتلەق ھۆكۈمرانى ئىكەنلىكى تەكىتلىنىش بىلەن ئاخىرلاشقان:

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

« ئاسمانلارنىڭ، زېمىننىڭ ۋە ئۇلاردىكى پۈتۈن مەۋجۇداتنىڭ پادىشاھلىقى الله قا مەنسۇپتۇر، الله ھەر نەرسىگە قادىردۇر » (120).

بۇ ئايەتنىڭ، باشتىن ئاياغ كۈندىلىك ھاياتقا مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان سۇرىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى مۇنداق:

ھەجىم ۋە ئۆمۈر نوقتىسىدىن ئىنسان بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە چوڭ ۋە ئۇزۇن ئۆمۈرلۈك بولغان ئاسمانلار ۋە زېمىن ئۈچۈن، بەلگىلىك قانۇن – مىزانلار قويغان ئاللاھ، ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى بويسۇندۇرۇپ بەرگەن ئىنسان ئۈچۈن قانۇن قويماي، ئۇنى ئىختىيارىغا قويۇپ بېرەمدۇ؟ ئاسمانلار ۋە زېمىن مەنسۇپ بولغان قانۇنلار بولىدۇ – يۇ، ئىنسانلار بەلگىلىمىدىن خالىي ياشامدۇ؟

خۇلاسىلىگەندە، ئاللاھ قا بەرگەن ئەھدە بىلەن باشلانغان سۇرە، ئاللاھ نىڭ ئەزىمى بىلەن ئاخىرلاشقان.

مۇمتەھانە سۇرىسى

سۇرىگە 10 ـ ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن « سىنالغان ئايال » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « مۇمتەھانە » ئىسمى قويۇلغان:

« ئى مۇئمىنلەر! سىلەرگە مۇئمىن ئاياللار ھىجرەت قىلىپ كەلسە، گەرچە الله ئۇلارنىڭ ئىمانىنى ئوبدان بىلسىمۇ، سىلەر يەنىلا ئۇلارنى سىناپ كۆرۈڭلار » (10).

ئەگەر سۇرىنىڭ ئىسمى مۇمتەھانە شەكلىدە تەلەپپۇز قىلىنسا، توغرا تەلەپپۇز قىلىنغان ۋە ئىسمى ھەم سۇرىنىڭ مەزمۇنى بىلەن، ھەم لەبزى بىلەن بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلانغان بولىدۇ.

سۇرە مەزمۇنىغا ماس بولمىغان شەكلىدە مۇمتەھىنە دەپ ئاتالغان. بۇ ئەھۋالدا ئېمتىھان، سۇرىگە نىسبەت قىلىنىپ « ئېمتىھان قىلغان سۇرە »، يەنى « ئېمتىھان سۇرىسى » مەنىسىگە بىلدۈرىدۇ. ئەگەر بۇ نەزەردە تۇتۇلغان بولسا، بۇ يەردە بىر خاتالىق بار دېمەكتۇر. چۈنكى فىرۇزئابادىنىڭ بايانىغا ئاساسەن سۇرىنىڭ ئۈچ ئىسمىدىن ئىككىنجىسى « ئېمتىھان سۇرىسى » بولۇپ، بىۋاستە مۇشۇنداق دېيىلسە تېخىمۇ توغرا بولىدۇ. مۇمتەھانەنىڭ مۇمتەھىنە دەپ ئۇقۇلىشىنى ئىبارە خاتالىقى دەپ قاراشقا بولىدۇ. چۈنكى سۇرىنىڭ ئىسمىنى مۇمتەھىنە دەپ تەلەپپۇز قىلىشنى تەقەززا قىلىدىغان بىر مەزمۇنى يوق. مەزمۇنىغا مۇۋاپىق بولغان ئىسمى مۇمتەھانەدۇر.

بۇنىڭدىن باشقا سۇرە، مەزكۇر سۇرىدە ئۈچ قېتىم تىلغا ئېلىنغان « مەۋددە ـ سۆيگۈ / مۇھەببەت » كەلىمىسى بىلەنمۇ ئاتالغان (1، 7).

سۇرىنىڭ نازىل بولۇشىغا سەۋەب بولغان ۋەقە مۇنداق:

هىجرى 4 – يىلىدا ئەبۇ لەھەبنىڭ سارە ئىسىملىك مۇشرىك دېدىكى مەدىنىگە كېلىپ ياردەم سورايدۇ. ئۇنىڭغا ياردەم قىلىنىدۇ. بۇ ئايال ھۇدەيبىيەدىن كېيىن مەككىگە قايىتقاندا، خاتىپ ئۇنىڭغا بىر مەكتۇپ بېرىدۇ. خاتىپ، ئۆزى ھىجرەت قىلغان بولسىمۇ ئانىسى، باللىرى ۋە قېرىنداشلىرى مەككىدە ھىمايىسىز قالغان بىر كىشى ئىدى. مېنىڭچە، ئۇ ئايال، مەككىلىكلەر جاسۇسلۇق ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئايال بولۇپ، خاتىپنىڭ ئەقلىنى قايمۇقتۇرغان ئىدى.

بۇ ئايال كۇپرىدا چىڭ تۇرغان ۋە كاپىر ھالىتىدە ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ ئايالنىڭ، فەتىھتىن كېيىن « ئامانلىق » بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلگەن ئىككى ئايالدىن بىرسى بولىشى بۇ قاراشنى كۈچلەندۈرمەكتە. خاتىپنىڭ ئۇھۇد ئۇرۇشىدا « يېرىڭلاردىن ئايرىلماڭلار » دېگەن بۇيرۇق بىلەن ئوقچىلار تۆپىسىگە يەرلەشتۈرۈلگەنلەر ئىچىدىن، بۇيرۇققا خىلاپلىق قىلىپ ئورنىدىن ئايرىلغانلار كىشىلەردىن بىرى ئىكەنلىكى نەزەردىن ساقىت قىلىنماسلىق كېرەك. ئۇ مەكتۇبدا مۇنداق يازغان:

« رەسۇلۇللاھ كېچىدە تۇيۇقسىز كەلگەن سەلگە ئوخشايدىغان قوشۇن بىلەن سىلەرگە قاراپ كېلىۋاتىدۇ، بۇنىڭدىن خەۋرىڭلار بولۇپ قالسۇن. ئاللاھ قا قەسەم بولسۇنكى، ئۇ ئۆزى يالغۇز ھالدا سىلەرگە قاراپ ئاتلانغان تەقدىردىمۇ، ئاللاھ ئۇنىڭغا نۇسرەت ئاتا قىلىدۇ. چۈنكى ئۇ، ئاللاھ نىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن ۋەدىسىگە نائىل بولىدۇ » (ئالۇسى).

رەسۇلۇللاھ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەلى باشچىلىقىدا تۆت كىشىنى بۇ ئايالنى تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ. ئۇلار راۋزائى ھاھ دېگەن جايدا بۇ ئايالغا يېتىشىدۇ ۋە تەھدىد قىلىپ مەكتۇبنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلايدۇ. ئۇ ئايال ئامالسىز مەكتۇبنى يوشۇرۇپ قويغان جايىدىن ئېلىپ ئۇلارغا تاپشۇرىدۇ. رەسۇلۇللاھ خاتىپنى چاقىرتىدۇ. خاتىپ:

« ئى رەسۇلۇللاھ، مېنىڭ زىيىنىمغا ھۆكۈم بېرىشتە ئالدىرمىغىن. مەن قۇرەيىشتىن ئەمەس، قۇرەيىشنىڭ ياللانمىچىسى. سەن بىلەن بىرگە كەلگەن مۇھاجىرلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ مەككىدە يېقىنلىرى بار. ئۇلار مەككىدە قالغان ئائىلىسىنى ھىمايە قىلىدۇ. ئەمما مېنىڭ ئائىلەمنى ھىمايە قىلىدىغان كىشىلەر بولمىغانلىقتىن، بۇ يول بىلەن ئۇلارنى ھىمايە قىلىشنى مەقسەت قىلدىم. بۇنى، ئىنكار قىلغانلىقىم ياكى دىنىمدىن يۈز ئۆرىگەنلىكىم ۋەياكى ئىسلامدىن كېيىن كۇپۇرغا رازى بولغانلىقىم ئۈچۈن قىلمىدىم » دەيدۇ.

رەسۇلۇللاھ « راست گەپ قىلدى » دەيدۇ ۋە ئۇنى ئەپۇ قىلىدۇ (تاباری).

سۈرىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە ئۆلىمالار ھەمپىكىر. بىراق نازىل بولغان ۋاقتىنى بەلگىلەشتە ئىختىلاپ بار. بۇ ئىختىلاپ، سۈرىنىڭ كىرىش قىسمىدا بايان قىلىنغان خاتىپ ۋەقەسىنىڭ، مەككە فەتھى ھارپىسىدا يۈز بەرگەنلىكىنى قوبۇل قىلىشتىن كېلىپ چىققان. بۇنىڭغا قارىغاندا، رەسۇلۇللاھ مەككە سەپىرى ئۈچۈن تەييارلىق قىلىۋاتقاندا، نىشاننى خەيبەر قىلىپ كۆرسىتىپ ھەربىي تاكتىك ئىشلەتكەنىدى. ھالبۇكى، خەيبەر مەككە فەتھ قىلىنىشتىن بىر يىل بۇرۇن فەتھ قىلىنغان. سۈرىگە ئىسمى قويۇلغان ۋەقە (10) ھۇدەيبىيە سۈلھىسىدىن كېيىن يۈز بەرگەنىدى.

ئەگەر سۈرىنىڭ مەككە فەتھى ھارپىسىدا نازىل بولغانلىقى قوبۇل قىلىنسا، سۈرىنى ئىچكى جەھەتتىن ھۇدەيبىييەدىن كېيىنكى (10 – 12) ۋە فەتھتىن بۇرۇن (1 – 9) دەپ ئىككى

بۆلەككە ئايرىشقا توغرا كېلىدۇ. لېكىن سۈرىنىڭ ئاخىرىدىكى بايانىنىڭ يەنە كىرىشتىكى تېمىغا قايتىشى، سۈرىنىڭ ئىچكى جەھەتتىن بىر پۈتۈن ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

خاتىپ بىن ئەبى بەلتەئانىڭ مەكتۇبىنى، مەككىلىكلەرنى كۈتىۋاتقان مۇقەررەر ئاقىۋەت ھەققىدە ئالدىن بېرىلگەن « بىشارەت » دەپ قاراش مۇۋاپىق. مەكتۇبنى ئېلىپ ماڭغان ئايالنىڭ مەدىنىگە ھىجرى 4 – يىلى كەلگەنلىكى ۋە ھۇدەيبىيە سۇلھىسى بىلەن نەتىجىلەنگەن ئۆمرە ھەججىنى بىر « ھەربىي يۈرۈش » دەپ قارىساق، سۈرىنى ھۇدەيبىيە يىلى دەپ ئاتالغان ھىجرى 6 – يىلى نازىل بولغان دېيىشكە بولىدۇ.

ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە ئەھزاپ – نىسا؛ ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە نۇر – فەتىھ سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان. ئالدىنقىسى كېيىنكىسىگە قارىغاندا بىر ئاز توغرىدەك تۇرىدۇ. بىزنىڭچە بۇ سۈرىنىڭ ئورنى مائىدە – فەتىھ سۈرىسىنىڭ ئارىسىدۇر. مەزكۇر سۈرىنىڭ ئەھزاپ سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقى تارىخىي مەلۇماتلار بىلەن ئېنىق.

سۈرە جەڭ ئەخلاقى ھەققىدە توختىلىدۇ. بولۇپمۇ ئىسلام جامائىتى بىلەن كاپىرلار ئارىسىدىكى ھېسسى ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ھەققىدە رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك پىرىنسىپلارنى بەلگىلەيدۇ (1 – 3). سۈرىنىڭ بىرىنچى ئايىتى، ھەر دەۋر مۇئمىنلىرىنىڭ قۇلىقىدا چىڭ تۇرۇشى كېرەك بولغان تۈردىكى ئايەتلەردىن بىرى:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

« ئى مۇئمىنلەر، مېنىڭ دۈشمىنىمنى ۋە سىلەرنىڭ دۈشمىنىڭلارنى دوست تۇتماڭلار! سىلەر ئۇلارغا دوستلۇق يەتكۈزىسىلەر، لېكىن ئۇلار سىلەرگە كەلگەن ھەقىقەتنى (يەنى ئىسلامنى، قۇرئاننى) ئىنكار قىلىپ، پەقەت رەببىڭلار الله قا ئىمان ئېيتقىنىڭلار ئۈچۈن الله رەسۇلنى ۋە سىلەرنى يۇرتۇڭلاردىن ھەيدەپ چىقاردى. (ئۆز ۋاقتىدا) سىلەر مېنىڭ يولۇمدا ۋە رازىلىقىمنى تىلەپ قىلغان بىر جىھاد نەتىجىسىدە (يۇرتۇڭلاردىن) چىققان ئىدىڭلار. (ئەمما بۇگۈن)، فترى رىشتىنى باھانە قىلىپ ئۇلارغا سىر بېرىۋاتىسىلەر. مەن سىلەر يوشۇرغان ۋە ئاشكارىلىغان نەرسىلەرنى بىلىپ تۇرىمەن، كىمكى شۇنداق قىلىدىكەن (يەنى ئۇلارنى دوست تۇتۇپ، ئۇلارغا الله رەسۇلنىڭ خەۋەرلىرىنى يەتكۈزىدىكەن)، ئۇ ھەقىقەتەن توغرا يولدىن ئازغان بولىدۇ » (1).

ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ئەتراپىدىكىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، بىر مۇستەسنا ئەھۋالنى نەزەرگە ئالمىغاندا، بۇ نوقتىدا ئۆرنەكتۇر (4). ئاللاھ تەرىپىدىن مۇئمىنلەرگە ئۆرنەك قىلىپ كۆرسىتىلگەن ئۇ ئۆرنەكتىكى مۇستەسنا ئەھۋال، ئۇنىڭ دادىسىغا دۇئا قىلىدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدە بېرىشى ۋە بۇت ياسىغۇچى دادىسىنىڭ كۈپۈر ئۈستىدە ئۆلگەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، بۇ ۋەدىسى سەۋەبىدىن ئۇنىڭغا مەغپىرەت تىلەش تەلىپىنى توختاتماسلىقى ئىدى:

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

ئىبراھىم ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغان (مۇئمىنلەر) سىلەرگە ھەققەتەن ئوبدان نەمۇنىدۇر، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار قەۋمىگە:

« ھەققەتەن بىز سىلەردىن ۋە سىلەر الله نى قويۇپ ئىبادەت قىلىۋاتقان بارلىق نەرسىڭلاردىن ئادا ـ جۇدامىز، بىز سىلەرنىڭ (تۇرمۇش ئادەتىڭلارنى) رەت قىلىمىز. سىلەر بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدىكى ئاداۋەت ۋە ئۆچمەنلىك تاكى سىلەر يالغۇز بىر الله قا ئىمان ئېيتقىنىڭلارغا قەدەر ئەبەدىي ساقلىنىپ قالىدۇ » دېدى.

پەقەت ئىبراھىمنىڭ ئاتىسىغا ئېيتقان « ئەلۋەتتە ساڭا مەغپىرەت تىلەيمەن، الله نىڭ ئازابىدىن ھېچ نەرسىنى سەندىن دەپئى قىلالمايمەن » دېگەن سۆزىنى سىلەرنىڭ نەمۇنە قىلىشىڭلارغا بولمايدۇ. (سىلەر قىلىشقا تىگىشلىك ئىش):

« رەببىمىز ساڭا تەۋەككۈل قىلدۇق، ساڭا قايتتۇق، ئاخىر قايتىدىغان جاي سېنىڭ دەرگاھىڭدۇر » دەپ (ئىلتىجا قىلىشتۇر) (4).

مىللەتلەر / قەۋملەر ئارىسىدىكى ياخشى مۇناسىۋەتكە توسالغۇ بولغان ئەسلى سەۋەپ ھەقىقەت (ئىسلام)نى ئىنكار قىلىش ئەمەس، ئەكسىچە ئېتىقادقا قارىتا بېسىم قىلىش ۋە تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشتۇر. پەرقلىق ئېتىقادقا ئىگە مىللەتلەر ئارىسىدا ئۆز ئارا دوستلۇق، مەرھەمەت، ياخشىلىق ۋە ئادالەتنى ئاساس قىلغان خوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتى قۇرۇشقا بولىدۇ. ئىسلامدا ئۇرۇشنىڭ يوللۇق بولغان ئىككى سەۋەبىنىڭ بارلىقنى تۆۋەندىكى ئايەتلەردىن كۆرىۋالغىلى بولىدۇ. يەنى، ئېتىقادقا بېسىم قىلىش ۋە يۇرت – ماكانىدىن چىقىرىۋېتىلىش. بۇنىڭدىن باشقا سەۋەپلەر، بولۇپمۇ پەرقلىق ئېتىقادقا ئىگە بولۇش ئۇرۇش باھانىسى بولالمايدۇ. پەرقلىق ئېتىقادقا مەنسۇپ كىشىلەر بىلەن ئۆزئارا دوستانە مۇناسىۋەت قۇرۇشنى ئاللاھ توسمايدۇ.

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (7) لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (8) إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (9)

« بەلكىم الله، سلەر دۇشمەن دەپ قارايدىغان ئادەملەر بىلەن ئاراڭلاردا دوستلۇق پەيدا قىلىشى مۇمكىن، الله (بۇنىڭغا) قادىردۇر، الله ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر.

(كۇففارلاردىن) سلەر بىلەن دىنى ئېتىقاد سەۋەبىدىن ئۇرۇش قىلمىغان ۋە سلەرنى يۇرتۇڭلاردىن ھەيدەپ چىقارمىغانلارغا كەلسەك، الله ئۇلارغا ياخشىلىق قىلىشڭلاردىن، ئۇلارغا ئادىل بولۇشۇڭلاردىن سلەرنى توسمايدۇ، شۇبھىسىزكى، الله ئادىللارنى دوست تۇتىدۇ.

الله، دىن ئۈچۈن سلەر بىلەن ئۇرۇشقان، سلەرنى يۇرتۇڭلاردىن ھەيدەپ چىقارغان ۋە سلەرنى ھەيدەپ چىقىرىشقا يارەملەشكەنلەرنى دوست تۇتۇشۇڭلاردىن سلەرنى توسىدۇ، كىمكى ئۇلارنى دوست تۇتىدىكەن، ئۇلار زالىملاردۇر » (7 – 9).

بۇ ئايەتلەر، قۇرئاننىڭ ۋەھىينىڭ ئۇرۇش مەسىلىسىدە، يوللۇق بولغان ئۇرۇشنىڭ دائىرىسىنى بەلگىلەپ بەرگەن ئايەتلەردۇر. بۇ مەسىلىدە بارلىق مۇلاھىزىلەر بۇ ئايەتلەرگە ئاساسلانغان ھالدا ئېلىپ بېرىلىشى كېرەك.

10 – 11 – ئايەتلەر، ئىنكاردا چىڭ تۇرغان جۈپلار بىلەن بولغان ئەر – ئاياللىق مۇناسىۋەتنى ئۈزۈشكە بۇيرىيدۇ. بۇ ۋەھىينىڭ ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنىڭ بىر ئىپادىسى. باشقا نوقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ ئايەت ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئىمان ئاساسىدا قۇرۇلغان ئائىلە بىلەن يۇقىرى كۆتۈرۈلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئارقىلىق مۇسۇلمان ئائىلىنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى مەقسەت قىلىنماقتا. ئىسلام گۈللەنگەن بىر مۇھىتتا، بۇ ئەمىرنى سۈيئىستىمال قىلغۇچىلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، سۈرىدە « بەيئەت / ساداقەت قەسىمى » پىرىنسىپى ئوتتۇرىغا قويۇلغان (12).

سۈرىدە ئۈمىدسىزلىك ئىپادىسى بولغان يەھۇدىيلار ۋە ئۇلار بىلەن بەلگىلىك مەقسەتتە ھەمكارلاشقانلارنىڭ، ئۇلاردىن قەلب رىشتىنى ئۈزۈشى تەۋسىيە قىلىنغان (13).

مانا بۇ شەكىلدە « ئىسلام جامائىتى » بىناسىنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشىدىكى ئاخىرقى كېسەك ئورنىغا قويۇلغان.

فەتھ سۈرىسى

سۈرە، ئىسلام بىلەن ئىنسانلار ئارىسىدىكى، بولۇپمۇ پىسخولوگىيلىك توسالغۇلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، قەلبلەرگە تۇتاشقان يولنى ئېچىشنى بىلدۈرىدىغان « فەتھ » ئىسمىنى بىرىنچى ئايەتتىن ئالغان.

بۇخارىدا نەقىل قىلىنغان بىر رىۋايەت، تۇنجى نەسىلنىڭ بۇ سۈرىنى مەزكۇر ئىسىم بىلەن ئاتىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. بۇ سۈرىنىڭ بىر ئۇرۇش جەريانىدا ئەمەس، ھۇدەيبىيەدىن ئىبارەت تىنچلىق كېلىشىمىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقى نەزەرگە ئېلىنغاندا، « فەتھ »تىن نېمىنىڭ نەزەردە تۇتۇلغانلىقى تېخىمۇ ئايدىڭلىشىدۇ. بۇ، قۇرئاندا « فەتھ » ئىسمى بىلەن ئاتالغان بىردىنبىر سۈرە بولۇپ، بۇنداق بىر سۈرىنىڭ تىنچلىق كېلىشىمىدىن كېيىن نازىل

بولىشى ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ سۈرىگە « فەتىھ » ئىسمىنىڭ قويۇلىشى، ئىسلامدا فەتىھ مەقسىتىنىڭ زېمىن ئىشغالى ئەمەس، ئەكسىچە « قەلب/يۈرەك فەتىھى » ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان. ھۇدەيبىيە سۈلھىسىدىن كېيىن، مەدىنىگە قايتىش يولىدا نازىل بولغان بولۇپ، بۇ ئەھۋالدا سۈرىنىڭ ھىجرى 6 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا نازىل بولغانلىقى ئېنىق بولىدۇ. گەرچە سۈرىنىڭ نازىل بولۇش تارىخى ئېنىق بولسىمۇ، تۈنجى تەرتىپلەردىكى ئورنى مەسىلىسىدە كۆپ پەرق بار. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە جۇمە - مائىدە، ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە مۇمتەھانە - نىسا، جابىر بىن زەيد تەرتىۋىدە سەپ - تەۋبە، ئىمام جافەر تەرتىۋىدە تەغابۇن - تەۋبە سۈرىسى ئارىسىغا تىزىلغان.

بىزنىڭ ئىزاھاتلىق نازىل بولۇش تەرتىۋىمىزدە مۇمتەھانە - ناسر سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالماقتا.

سۈرىنىڭ نازىل بولۇش مۇھىتىدىكى دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى قىسقىچە مۇنداق:

رەسۇلۇللاھ ۋە باشقا مۇھاجىرلار يىللاردىن بۇيان بارالمىغان ئانا يۇرتىنى بەكمۇ سېغىنغانىدى. رەسۇلۇللاھ بىر كۈنى چۈشىدە ئۆزىنى مەككە يولىدا، ئىھرام باغلىغان ۋە يېنىدا قۇربانلىقلىرىنى ئالغان ھالدا كۆرىدۇ (27). شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم، مۇئىمنلەرنى ئۈمرىگە دەۋەت قىلىدۇ. ئۆزۈرخالىق ئېيتقان ئىتتىپاقداش بەدەۋى (چۆل ئەرەبلىرى) قەبىلىلەردىن باشقا (11) 1400 - 1500 كىشى بۇ دەۋەتكە ئاۋاز قوشىدۇ. كارۋان، ئەرەپ ئەنئەنىسىدە ئۇرۇش قىلىش ھارام بولغان ئايلاردىن ھىجرى 6 - يىلى زۇلقائىدەنىڭ بېشىدا (مىلادى 628، مارت)، يانلىرىغا قىلىچتىن باشقا قورال ئالماي ئىھرام بىلەن يولغا چىقىدۇ.

لېكىن مەككىلىكلەر مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ تەلىپىنى رەت قىلىش بىلەن بىرگە، ئۇرۇش قىلىش ھارام قىلىنغان ئاي ئەنئەنىسىنى دەپسەندە قىلىپ، خالىد بىن ۋەلىد قوماندانلىقىدا 200 كىشىلىك چەۋەندىز ئەۋەتىدۇ. مەككىگە ئىككى كۈنلۈك مۇساپە قالغاندا، بۇ خەۋەر رەسۇلۇللاھقا يېتىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئۆمرە ھەج كارۋىنىنى تىزلىك بىلەن جىددە - مەككە يولى ئارقىلىق، كەبىگە 20 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ھۇدەيبىيەگە ئېلىپ كېلىدۇ. چۈنكى بۇ يەر مۇداپىئە ئۈچۈن مۇۋاپىق ئىدى. رەسۇلۇللاھ ئۇھۇد ئۇرۇشىدىمۇ بۇ تاكتىكىنى ئىشلەتكەن بولۇپ، سان جەھەتتىن ئۆزىدىن ئۈستۈن بولغان دۈشمەن بىلەن مەيدان ئۇرۇشى قىلىشنىڭ ئورنىغا، ئارقا تەرىپى پۇختا بولغان جاينى ماكان تۇتۇپ، دۈشمەنگە تەڭ كەلگۈدەك بىر كۈچ بىلەن جەڭ قىلىشنى تاللىغانىدى. ئائىلىسى ئەزەلدىن بۇيان ئەلچىلىك ۋەزىپىسى ئۆتەپ كەلگەن ئۆمەر بىن خەتتاب، ئۆزىگە بېرىلگەن ۋەزىپە ئۈچۈن ئۆزۈرخالىق ئېيتىپ، بۇ ئىشقا ئوسمان بىن ئەففاننىڭ تېخىمۇ لايىق ئىكەنلىكىنى ئېيتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ ئوسمان بىن ئەففاننى ئەسلى مەقسەتلىرىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن مەككىگە ئەۋەتىدۇ. ئوسمان بىن ئەففاننىڭ مەككىدە ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ھەققىدە خەۋەر تارقىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن رەسۇلۇللاھ يېنىدىكى ھەممە كىشىدىن ئەڭ ئاخىرقى بىر تامچە قېنى قالغىچە ئۇرۇش قىلىدىغانلىقى ھەققىدە بەيئەت ئالىدۇ (10 ۋە 18). كېيىن ھەزرىتى

ئوسماننىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرنىڭ يالغان ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. مەككىلىكلەر خۇلەيس بىن ئەلقەمنى مۇسۇلمانلارنى مەدىنىگە قايتىپ كېتىشكە قايىل قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتىدۇ. بۇ كىشى مۇسۇلمانلارنى ئىھرام ئىچىدە قۇربانلىقلار بىلەن كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، بىر ئېغىز گەپ قىلماستىن قايتىپ كېتىدۇ. بۇ ئارىلىقتا مەككىلىكلەر توختىماستىن ئېغۋاگەرچىلىك قىلىپ تۇرىدۇ. تەخمىنەن 40 كىشىلىك مۇشرىك قوشۇنى كېچىدە مۇسۇلمانلارغا باسقۇن قىلماقچى بولغاندا تۇتۇلۇپ قالىدۇ. رەسۇلۇللاھ ئۇلارنى جازالىماي، مەككىلىكلەرگە قايتۇرۇپ بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئوخشاش ۋەقەگە 80 كىشىلىك بىر مۇشرىك قوشۇنى دۇچ كېلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن مەككىلىك مۇشرىكلار چىرايلىق مۇئامىلە قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ ۋە سۇھەيل بىن ئامر باشچىلىقىدا ئۈچ كىشىلىك بىر ھەيئەت ئەۋەتىدۇ. بۇ ھەيئەت بىلەن ئاللاھ رەسۇلى ئارىسىدا تۆت ماددىلىق تىنچلىق كېلىشىمى ئىمزالىنىدۇ. كېلىشىمگە ئاساسەن:

1. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا 10 يىلغىچە ئۇرۇش بولمايدۇ.

2. سۇلھىدىن كېيىن، مەككىدىن مۇئمىنلەر تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكەنلەر مەككىلىكلەرگە قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ. مۇئمىنلەر ئارىسىدىن مەككە تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەنلەر قايتۇرۇپ بېرىلمەيدۇ.

3. ئەرەپ قەبىلىلىرى ئۆزى خالىغان تەرەپ بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈش ئىختىيارىغا ئىگە.

4. سۇلھى تۈزۈلگەن يىلى مۇسۇلمانلار ئۆمرە قىلماي قايتىپ كېتىدۇ. ئىككىنجى يىلى مەككىلىكلەر، مەككىنى مۇسۇلمانلارغا ئۈچ كۈن تاشلاپ بېرىپ چىقىپ كېتىدۇ، مۇسۇلمانلار مەككىگە كىرىپ ئۆمرە قىلىدۇ.

قارىماققا مەككىلىكلەرنىڭ پايدىسىغا بولغاندەك كۆرۈنگەن بۇ سۇلھى، ئەمەلىيەتتە مەدىنە ئىسلام دۆلىتىنىڭ مەككە مۇشرىكلىرى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىشى ئىدى. ھەممىدىن مۇھىمى، بۇ سۇلھى بىلەن بارلىققا كېلىدىغان تىنچ مۇھىت، ۋەھىينىڭ يۇرەكلەرنى فەتھ قىلىشى ئۈچۈن زۆرۈر ئىدى. بۇ، ئىنسان بىلەن ئىسلام ئارىسىدىكى ھېسسىي توسالغۇلارنىڭ ئاغدۇرۇپ تاشلىنىشى، يەنى بىر « فەتھ » ئىدى. بۇ سۇلھىگە « ماقۇل » دېگەن رەسۇلۇللاھ، سۆزنىڭ كۆچىنىڭ، كۆچىنىڭ سۆزىدىن غالىپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. دېمىسىمۇ، بۇ سۇرە بۇ ھەقىقەتكە « فەتھ » دەپ ئىسىم قويغان.

بۇ سۇلھى قەلبلەرنىڭ ئالدىغا سېلىنغان تاملارنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغانلىقى ئۈچۈن « فەتھ » دەپ ئاتالغاندى. رىسالەتنىڭ باشلىنىشىدىن تارتىپ ئۇ ۋاقىتقىچە بولغان 20 يىللىق مەزگىلدە ۋۇجۇدقا چىققان ئىنسان قولىغا كەلتۈرۈش نىسبىتى، بۇ سۇلھىدىن كېيىنكى ئىككى يىل ئىچىدە ھەسسىلەپ ئاشتى. بۇ تىنچلىق كېلىشىم تۈزۈلۈپ ئۈچ ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ رايۇندىكى ئەڭ چوڭ يەھۇدىي قەبىلىسىنىڭ قەلئەسى خەيبەر فەتھ قىلىندى. رەسۇلۇللاھ دەۋەتكە يول ئېچىش ئۈچۈن « ئۆمرە قىلىش»نى ۋەسىلە قىلغاندى. ئەسلى نىشان مەككىنىڭ فەتھ قىلىنىشى ئىدى. لېكىن ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن شىمالدىكى خەيبەرنى فەتھ قىلىپ بىخەتەر ھالغا كەلتۈرۈشى كېرەك ئىدى. رەسۇلۇللاھ قېيىن بولغانىنى تاللىدى، ئالدى بىلەن تىنچ مۇھىتنى قولغا كەلتۈرۈش، ئاندىن خەيبەر زەپەرى ۋە ئاداققى نىشان بۇيۇك فەتھ ئىدى. ئىككى يىل ئۆتمەستىن مەككىلىكلەر كېلىشىمنى بۇزدى ۋە

مۇشرىكلار قەلئەسى بولغان مەككە فەتىھ قىلىندى. ھەر ئىككىسى مۇبىن، يەنى « روشەن » بىر فەتىھ ئىدى. چۈنكى بۇ فەتىھ قان تۆكۈلمەستىن ۋۇجۇدقا چىقتى. بۇنىڭ تەك بىر ئىسمى بار ئىدى – يۇرەك فەتىھى.

سۇرىنىڭ كىرىشىدە ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھەقىقەت، فەتىھنىڭ پەقەت ھەربىي ساھەگە مەھكۇم قىلىپ قويغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە كەڭ دائىرىگە ئىگە ئۇقۇم ئىكەنلىكىدۇر. قۇرئان، قەلبلەرنىڭ ئەبەدىي ۋە يىگانە ھەقىقەتنىڭ يەنە بىر ئىسمى بولغان ئىسلامغا ئېچىلىش باسقۇچىنى « روشەن فەتىھ » دەپ ئاتىغان. بۇ سۇرە شەكىللەندۇرگەن چۈشەنچە بىلەن قارايدىغان بولساق، ۋەھيي ئاللاھ تەرىپىدىن ئىنسانغا قارىتىلغان فەتىھتۇر. ئىبادەت ئىنساندىن ئاللاھ قا يۈزلەنگەن فەتىھتۇر. جىھاد، ئىنساندىن ئىنسانغا يۈزلەنگەن فەتىھتۇر. بايقاش، ئىنساندىن تەبىئەتكە ۋە شەيئىلەرگە يۈزلەنگەن فەتىھتۇر.

سۇرە مۇنداق باشلىنىدۇ:

« ساڭا بىز ھەقىقەتەن روشەن فەتىھ / غەلىبە ئاتا قىلدۇق » (1).

روشەن فەتىھ، يەنى فەتىھى مۇبىن. مۇبىن سۈپىتى، ھەم ئۆزىدە ئوچۇق، ھەم باشقا نەرسىلەرنى ئايدىڭلاتقۇچى / روشەنلەشتۈرگۈچى مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. كەلىمىنى ئىككى سۆز تومۇرىدىن تۈرلەپ چىققىلى بولغانلىقتىن ھەم ئۆتۈملۈق، ھەم ئۆتۈمسىزدۇر. فەتىھى مۇبىن، نۇزۇل سەۋەبىدە بايان قىلىنغاندەك روشەن ھالدا ئىنسان ۋە قەلب فەتىھدۇر. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، فەتىھى مۇبىن، ھەقىقەتنى باشقىلارغا يەتكۈزۈشتىكى توسالغۇلارنى سۈپۈرۈپ تاشلىغانلىقى ئۈچۈن، ئىنسان بەخت – سائادەتنىڭ يەنە بىر ئىسمى بولغان ئىسلامنى، ئۇنىڭدىن بىخەۋەر بولغان ئىنسانلارغا چۈشەندۈرۈپ يەتكۈزگەن بىر فەتىھتۇر.

تۆۋەندىكى ئايەتنىكى كۈچ ـ قۇدرەتنىڭ ئىگىسى، فەتىھ قىلىنىشقا لايىق بولغان دىللارنىڭ ئىگىسى ئەمەسمۇ؟

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَإِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

مۇئمىنلەرنىڭ ئىمانىغا ئىمان قوشۇلۇشى ئۈچۈن، الله ئۇلارنىڭ دىللىرىغا تەمكىنلىكنى چۈشۈردى، ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ (پەرىشتىلەردىن، جىنلاردىن، ھايۋانلاردىن ۋە تەبىئەت ھادىسىلىرىدىن بولغان) قوشۇنلىرى الله نىڭدۇر، الله ھەر نەرسىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (4).

رەسۇلۇللاھنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۈچ كەلىمە بىلەن قىسقىچە بايان قىلغان تۆۋەندىكى ئايەتنىڭ تەپسىرى ئۈچۈن بىر جىلد ئەسەر سىزچە يېتەرلىك بولامدۇ؟

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

« (ئى رەسۇل!) بىز ھەقىقەتەن سېنى شاھىد / گۇۋاھلىق بەرگۈچى، (مۇئمىنلەرگە جەننەت بىلەن) خۇش خەۋەر بەرگۈچى، (كاپىرلارنى ئازابتىن) ئاگاھلاندۇرغۇچى قىلىپ ئەۋەتتۇق » (8).

سۈرىنىڭ داۋامىدىكى ئايەتلەر نازىل بولغان مەزگىلدە يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى بىرمۇ – بىر ئىما قىلىدۇ. رەسۇلۇللاھقا بەيئەت قىلغانلار ھەقىقەتەن ئاللاھ قا بەيئەت قىلغان بولىدۇ (10). ئەلچىگە بولغان ئىتائەت، ئەلچىنى ئەۋەتكۈچىگە ئىتائەتتۇر، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭدىن كېيىن، بەدەۋىيلەرنىڭ مەنپەئەتپەرەست ئىككى يۈزلىمچىلىكى تىلغا ئېلىنىدۇ (11 - 13). بەدەۋىيلەرنىڭ ئىككى يۈزلىمچىلىكى ھەقىقەتەن چوڭ، ئەمما ئاللاھ نىڭ مەغپىرىتى ۋە ئەپۇسى ئۇنىڭدىنمۇ چوڭدۇر (14).

رىزۋان بەيئىتى...

بۇ ئىسىم بىلەن مەشھۇر بولغان بۇ بەيئەت، مەككىگە ئەۋەتىلگەن ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ھەققىدىكى يالغان خەۋەر سەۋەبىدىن بولغانىدى. ئۇ يەردە رەسۇلۇللاھ بىلەن بىرگە بولغانلار جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، ئاللاھ رەسۇلىغا بەيئەت قىلدى. بۇ بەيئەت، دەۋرىمىزدە بەزىلەر چۈشەندۈرگەندەك ۋە ئېلىپ بېرىۋاتقان « بەيئەت قىل ۋە قۇتۇل » مەنىسىدىكى بەيئەت ئەمەس. ئەكسىچە، « جېنىڭنى ئالقىنىڭغا ئال ۋە ئۇنى ئېلىپ رەسۇلۇلاھنىڭ ئالقىنىغا قوي » بەيئىتى ئىدى. دەرۋەقە، شۇنداق بولدى. ئاللاھ مانا مۇشۇنداق بىر بەيئەت ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئايەتنى نازىل قىلدى:

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَافِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

« ئۆز ۋاقتىدا (ھۇدەيبىيدە) دەرەخ (سايىسى) ئاستىدا ساڭا بەيئەت قىلغان مۇئمىنلەردىن الله ھەقىقەتەن رازى بولدى. الله ئۇلارنىڭ دىلىدىكىنى (يەنى راستلىق بىلەن ۋاپانى) بىلىدۇ، الله ئۇلارغا (ئۇلار بەيئەت قىلىۋاتقاندا) تەمكىنلىك چۈشۈرۈپ بەردى ۋە ئۇلارنى يېقىن غەلىبە بىلەن مۇكاپاتلىدى » (18).

بۇ سۈرىنىڭ بىرسى ئىجابىي، يەنە بىرسى سەلبى بولۇپ ئىككى قەھرىمانى بار. ئىجابىي قەھرىمانى مەسئۇلىيەت تۈيغۇسى؛ سەلبىي قەھرىمانى بولسا جاھىلىيەت غورۇرى ئىدى. 26 - ئايەت مانا بۇ ھەقىقەتنى بايان قىلىدۇ. مەسئۇلىيەت ئېڭى ۋە جاھىلىيەت غۇرۇرى ئارىسىدىكى كۆرەش، ئۇ كۈندىن بۈگۈنگىچە ھېچ تۈگىمگەن ۋە بۇنىڭدىنمۇ كېيىن تۈگىمەيدۇ.

سۈرىنىڭ ئاخىرقى ئىككى ئايىتى تۆۋەندىكىچە:

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِكُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا

(28) مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُأَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًامِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَمَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُفَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَوَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًاعَظِيمًا**(29)**

« الله هەق دىننى پۈتۈنلەي ئوتتۇرىغا قويۇپ بىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئەلچىسىنى توغرا يول يېتەكچىسى ۋە هەق دىن بىلەن ئەۋەتتى (بۇنىڭغا) گۇۋاهلىق بېرىشكە الله يېتەرلىكتۇر.

مۇهەممەد الله نىڭ رەسۇلىدۇر، ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغان مۇئمىنلەر كۇففارلارغا / هەقنى ئىنكار قىلغۇچىلارغا قاتتىقتۇر، ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر. ئۇلارنى رۇكۇ قىلغان، سەجدە قىلغان هالدا كۆرىسەن. ئۇلار الله نىڭ پەزلىنى ۋە رازىلىقنى تىلەيدۇ، ئۇلارنىڭ يۈزلىرىدە سەجدىنىڭ ئەسىرىدىن نىشانلار بار، ئەنە شۇ ئۇلارنىڭ تەۋراتتىكى سۈپىتىدۇر، ئۇلارنىڭ ئىنجىلدىكى سۈپىتى بولسا (ئۇلار) شاخ چىقارغان، كۈچلىنىپ چوڭايغان، ئاندىن ئۆز غولى بىلەن ئۆرە تۇرغان، بوللۇقلۇقى ۋە كۆركەم كۆرۈنۈشى بىلەن، دېهقانلارنى مەمنۇن قىلغان بىر زىرائەتكە ئوخشايدۇ، الله نىڭ (مۇئمىنلەرنى مۇنداق زىرائەتكە ئوخشىتىش) كۇففارلارنى خاپا قىلىش ئۈچۈندۇر، الله ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغانلارغا مەغپىرەت ۋە كاتتا ئەجىر ۋەدە قىلدى » (28 - 29).

نەسر سۈرىسى

سۈرىنىڭ « زەپەر ئېنىق بولغان ياردەم » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئىسمى بىرىنچى ئايىتىگە ئاساسەن قويۇلغان:

« الله نىڭ ياردىمى ۋە غەلىبىسى كەلگەندە،... » (1).

نەسر، ئۆز ئالدىغا يالغۇز كەلگەندە « ياردەم » دېگەنلىك بولىدۇ. لېكىن ئاللاھ ئىسمىغا ئېنىقلىغۇچ بولۇپ « نەسرۇللاھ » شەكلىدە كەلگەندە، مەنىسى « زەپەر ئېنىق بولغان ياردەم » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭ شاھىتى ئەنفال 10 – ئايەتتۇر، يەنى « ئەن – نەسر، پەقەت ئاللاھ تەرىپىدىن كېلىدۇ ». ئەگەر نەسرنىڭ مەنىسى ئادەتتىكى بىر « ياردەم » بولغان بولسا ئىدى، ئاللاھ قا خاس قىلىشنىڭ ھېچقانداق بىر ئەھمىيىتى بولمايتتى. چۈنكى ھەر ئىنسان باشقا بىر ئىنسانغا ياردەم قىلالايدۇ. لېكىن نەسر پەقەت ئاللاھ لا قىلالايدىغان بىر ياردەم بولىدىغان بولسا، بۇنى ئىنساننىڭ ياردىمىدىن ئايرىپ تۇرغان پەرق، « زەپەرنىڭ ئېنىق بولغانلىقى »دۇر. « ئاللاھ نىڭ نەسرى »نىڭ مەنىسى « زەپەر ئېنىق بولغان ياردەم »دۇر.

دەسلەپكى مۇسھاب ۋە تەپسىرلەردە سۈرە بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بۇخارىنىڭ ھەزرىتى ئائىشەدىن نەقىل قىلغان بىر رىۋايىتىدە، سۈرە بىرىنچى ئايىتى، يەنى « ئىزاجەئە نەسرۇللاھى ۋەل فەتھ » بىلەن ئاتالغان.

تىرمىزى « فەتھ » ئىسمى بىلەن ئاتىغان.

ئىبن مەسئۇد، سۈرە رەسۇلۇللاھنىڭ ۋاپاتىنى ئىما قىلغانلىقى ئۈچۈن « تەۋدى – ۋىدا » سۈرىسى دەپ ئاتىغان.

نەسر سۈرىسى قاچان نازىل بولغان؟

سۈرىنىڭ ئۇسلۇبى ۋە بالاغىتى نەزەردە تۇتۇلغاندا، مەككىدە نازىل بولغان سۈرىلەر بىلەن ئوخشاش ئالاھىدىلىككە ئىگە. سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان دېگۈچىلەر ئىچىدىمۇ پەرقلىق

قاراشلار مەۋجۇت. سۈرىنىڭ نازىل بولۇش تارىخى ھەققىدە ئۇچ پەرقلىق قاراش مەۋجۇت بولۇپ، بۇلار تۆۋەندىكىچە:

1. تاباری ۋە تابەرانی ئىبن ئاببباستىن كەلگەن رىۋايەتلەرگە ئاساسەن، ھىجرى 7 – يىلدا خەيبەردىن قايتىشتا نازىل بولغان دەيدۇ. قاتادەدىن كەلگەن « رەسۇلۇللاھنىڭ ۋاپاتىدىن ئىككى يىل بۇرۇن نازىل بولدى » رىۋايىتىمۇ بۇ قاراشنى كۈچلەندۈرىدۇ.
2. ۋاھىدىنىڭ يەنە ئىبن ئاببباستىن قىلغان نەقلىگە كۆرە، ھۇنەيىندىن قايتىشتا نازىل بولغان.
3. بەززار، بەيھەقى ۋە ئىبن ئەبى شەيبە نەقىل قىلغان ئىبن ئۆمەر رىۋايىتىغا قارىغاندا، ۋىدا ھەججى كۈنلىرىنىڭ ئوتتۇرىدا نازىل بولغان، رەسۇلۇللاھ شۇنىڭدىن كېيىن ئۇچ ئاي ئۆمۈر كۆرگەن.

بۇ رىۋايەتلەردىن سۈرىنىڭ تېكىستى بىلەن بىردەكلىككە ئىگە بولغىنى بىرىنچى رىۋايەتتۇر. چۈنكى ئۆتمۈش زامان پېئىلىنىڭ بېشىدا كەلگەن « ئىزا » شەرتى، پېئىلنىڭ زامانىنى كېلىدىغان زامانغا ئايلاندۇرىدۇ. سۈرە كېلەچەككە ئائىت بىر خەۋەردىن بىشارەت بېرىدۇ. قالغان قاراشنى نەزەرگە ئالغان ۋاقتىمىزدا، ۋەقە بولۇپ بولغان شەكىلدە قوبۇل قىلغانلىق بولىدۇ.

سۈرىدە زەپەر ئەخلاقى ئاساس تېما قىلىنغان بولۇپ، سۈرە كېلەچەككە مۇناسىۋەتلىك مۆجىزىۋى ۋە غەيبى بىر خەۋەر بىلەن باشلىنىدۇ. بۇ خوشخەۋەر كېلەچەكتە رىئاللىققا ئايلىنىشى مۇقەررەر بولغان بىر زەپەرنىڭ ۋە فەتىھنىڭ خوش بىشارىتى ئىدى:

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ

« الله نىڭ ياردىمى ۋە غەلىبىسى كەلگەندە،... » (1).

زەپەرنىڭ مەنىسى ناھايىتى روشەن – كۆرەشتە غالىپ بولۇش. ئۇنداقتا، فەتھ نېمىنى بىلدۈرىدۇ؟ ئۇنىڭ مەنىسى ئىككىنجى ئايەتتە بايان قىلىنماقتا:

وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا

« الله نىڭ دىنىغا كىشىلەرنىڭ توپ ـ توپ بولۇپ كىرگەنلىكىنى كۆرگىنىڭدە، (سېنىڭ ۋەزىپەڭمۇ تاماملاندى دېگەنلىكتۇر) ... » (2).

بۇ ئايەتتە كېلەچەككە مۇناسىۋەتلىك مۆجىزىۋى ۋە غەيبى بىر خەۋەردىن بىشارەت بېرىلمەكتە. ئايەتتە بىشارەت قىلىنغان خەۋەرگە ماس ھالدا كىشىلەرنىڭ توپ – توپ بولۇپ ئىسلامغا كىرىشى، ھىجرى 9 – يىلدا مەيدانغا كەلگەن. « ئەلچىلەر يىلى – ئامۇل ۋۇفۇد » دەپ ئاتالغان بۇ يىلدا، كىشىلەر ئىسلامغا تەسلىم بولۇش ئۈچۈن، ئەرەپ يېرىم ئارىلىنىڭ ھەر تەرىپىدىن توپ – توپ بولۇپ مەدىنىگە كەلگەنىدى.

بۇنىڭ ئىسمى « يۈرەك فەتھى »دۇر. خۇددى فەتھ سۈرىسىدىكىگە ئوخشاش، بۇ يەردىمۇ كۆرەشنىڭ مەقسىتى ئىسلام بىلەن ئىنسان ئارىسىدىكى توسالغۇلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، يۈرەكلەرنى فەتھ قىلىش ئىكەنلىكى تەكىتلەنمەكتە. مانا بۇلار رىئاللىققا ئايلىنىۋاتقان ۋاقىتتا، بۇ غالىپ قوشۇننىڭ باش قوماندانىغا، ھەر مۇھاتابنىڭ يىلكىنى تىتىرىدىغان بىر ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلىدۇ:

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

« (مانا بۇ ۋاقىتتا) رەببىڭغا تەسبىھ ئېيتقىن، ھەمدى ئېيتقىن ۋە ئۇنىڭدىن مەغپىرەت تىلىگىن. الله ھەقىقەتەن تەۋبىنى بەك قوبۇل قىلغۇچىدۇر » (3).

مانا بۇ زەپەر ئەخلاقىدۇر. ئۆزىڭىزنى – ئۆمرىڭىزنى سەرپ قىلىپ غەلىبە قىلىش ۋە ئۇتۇق قازىنىش. مانا بۇ ۋاقىتتا، « مەن تىرىشتىم ۋە غەلىبە قازاندىم » دېيىشنىڭ ئورنىغا، خۇددى فەتىھ كۈنى بېشىنى تۆگىسىنىڭ لوكسىغا تەگكىدەك دەرىجىدە ئېگىپ، كۆزلىرىدىن ياشلار تۆكۈلۈۋاتقان نەبىنىڭ، ئاغزىدىن ئۈزلۈكسىز تۆكۈلۈۋاتقان ئىستىغفارغا ئوخشاش « ئەستەغفىرۇللاھ » دېيىشتۇر. مانا بۇ قۇرئان ھەر مۇئمىندە شەكىللەندۈرمەكچى بولغان زەپەر ئەخلاقى.

زەپەرنى زالىملارمۇ قازىنالايدۇ، لېكىن ئەخلاقلىق زەپەرنى پەقەت زەپەر ئەخلاقىغا ئىگە بولغان كىشىلەر قازىنالايدۇ.

ھۇجۇرات سۈرىسى

« خانىلەر، ھۇجرىلار » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ھۇجرات ئىسمى، 4 ـ ئايەتكە ئاساسەن قويۇلغان. سۈرە تۇنجى نەسىلدىن تارتىپ مەزكۇر ئىسىم بىلەن ئاتالغان. مەيلى سىيەر ۋەياكى ھەدىس مەنبەلىرىدە بولسۇن، بۇنىڭدىن باشقا بىر ئىسىم بىلەن ئاتالغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات يوق.

مەدىنە ئىسلام جامائىتىنى تەشكىل قىلغۇچى شەخس ياكى ئائىلىلەر، بىر بەدەننىڭ ھۇجەيرىلىرىگە ئوخشاش ئىدى. بۇ ھۇجەيرىلەر ئارىسىدىكى توقۇلما ماسلىشىشنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن، پەقەت قانۇنلار ۋە بەلگىلىمىلەر كۇپايە قىلمايدۇ. ئىجتىمائىي ئەلەقىگە مۇناسىۋەتلىك ئەدەب قائىدىلىرىمۇ كېرەك. گەرچە سۈرىنىڭ كۆرۈنۈشتىكى ئىسمى ھۇجۇرات بولسىمۇ، كۆرۈنمىگەن ئىسمى ئەسلىدە ئىجتىمائىي ئەلەقىگە مۇناسىۋەتلىك ئەدەب قائىدىلىرىدۇر.

سۈرە مەدىنىدە نازىل بولغان.

4 ـ ئايەتتە تەمىم جەمەتى ھەيئىتىنىڭ زىيارىتى ئىما قىلىنغان. بۇ ۋەقە « ئەلچىلەر يىلى » دەپ ئاتالغان ھىجرى 9 ـ يىلدا بولغاندى. 6 ـ ئايەتنىڭ نازىل بولىشىغا سەۋەپ بولغان ۋەقەنىڭ باش قەھرىمانى، فەتىھتىن كېيىن مۇسۇلمان بولغان بىر كىشىدۇر. بۇ مەلۇماتلار سۈرىنىڭ ئەڭ بالدۇر بولغاندا ھىجرى 8 ـ يىلدا نازىل بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

سۈرە ئارقىدىن سانىغاندا 3 ـ قېتىمدا نازىل بولغان سۈرىدۇر.

سۈرىنىڭ ئانا تېمىسى، ئىسلام جامائىتىنىڭ ئادىمگەرچىلىكى ۋە بۇ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردە رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك پرىنسىپلاردۇر. « ئى ئىمان ئېيتقانلار! » خىتابى بەش قېتىم تىلغا ئېلىنغان بۇ سۈرە، باشتىن ئاياغ ئادىمگەرچىلىك مۇناسىۋەتلىرى ئاساسىدا

شەكللەنگەن ئەخلاقى ۋە ھېسسى قىممەت ـ قاراشلار ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاق ھەققىدە توختىلىدۇ.

ۋەھىي، سۈرىدە ئەڭ باشتا ئاللاھ رەسۇلى بىلەن ساھابىلەر ئارىسىدىكى ئەدەپ ـ ئەخلاق ھەققىدە توختالغان:

« ئى مۇئمىنلەر! سىلەر (ھېچقانداق بىر ئىش ۋە سۆزدە) ﷲ ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتمەڭلار! » (1).

ۋەھىي بۇ ئەدەبنى تەقۋانىڭ بىر پارچىسى سۈپىتىدە تىلغا ئالىدۇ. دېمەككى، ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرىمۇ تەقۋانىڭ بىر پارچىسى. يەنى، تەقۋانىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاقتىن ئىبارەت يەنە بىر تەرىپىمۇ بار. ئايەتتىكى « ئالدىغا ئۆتمەڭلار » تەلىماتىنى پەقەت ئەدەپ ـ ئەخلاق ساھەسىگىلا خاسلاشتۇرىۋالغىلى بولمايدۇ. بۇ ئەمرنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالغان دائىرىسى ناھايىتى كەڭ. ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈش ھەددىدىن ئاشقانلىقتۇر. بۇ نوقتىدىن ئايەت « ئى مۇئمىنلەر! ھەددىڭلارنى بىلىڭلار! » دېمەكتە.

ھەددىنى بىلگۈچىلەر ئۆزىنى بىلگەنلەردۇر. ئۇنداقتا بۇ ئەمرنى يەر يۈزىنىڭ ئەڭ قەدىمكى يېزىق شەكلىدىكى ھېكمىتى بولغان « ئۆزەڭنى بىل! » شەكلىدە چۈشۈنۈش كېرەك.

سۈرە رەسۇلۇللاھ ئۈستىدىن ھاياتنىڭ پەرقلىق ساھەلىرىدە ئۇنىڭ مىراسىغا ۋارىسلىق قىلغانلارغا قارىتا ھۆرمەت كۆرسىتىشنى تەۋسىيە قىلىدۇ (1 ـ 5).

ئۇنىڭدىن كېيىن ئىسلام جامائىتىنى شەكللەندۈرگۈچى شەخسلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر ھەققىدە توختىلىدۇ. يالغان خەۋەر پەيدا قىلغان ۋە يەتكۈزگەنلەرنى، ئىسلام جامائىتىنىڭ بىر ـ بىرىگە بولغان ئىشەنچ ئۈستىگە قۇرۇلغان ئاساسىغا زىيان يەتكۈزگۈچى ئۇنسۇر سۈپىتىدە كۆرسىتىدۇ. بۇ نوقتىدا مەلۇمات / خەۋەر ھەققىدە ئەڭ ياخشى پرىنسىپنى ئەسلىتىپ ئۆتىدۇ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

« ئى مۇئمىنلەر! ئەگەر سىلەرگە بىر پاسىق / مەسئۇلىيەتسىز ئادەم بىرەر خەۋەر ئېلىپ كەلسە، (ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى) بىلمەستىن بىرەر قەۋمنى رەنجىتىپ قويۇپ، قىلمىشىڭلارغا پۇشايمان قىلىپ قالماسلىقىڭلار ئۈچۈن، (ئۇ خەۋەرنى) ئېنىقلاپ كۆرۈڭلار » (6).

بۇ خىل مەسىلىلەر قارىتا ئېلىنىدىغان ئەڭ ياخشى تەدبىر ئىمان قېرىنداشلىقىدۇر. مۇئمىنلەرنىڭ ئۆزئارا ئىختىلاپى بىر ياقتا تۇرسۇن، توقۇنۇشۇپ قېلىشىمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس (9). بۇ ۋەھىينىڭ ھاياتنىڭ رىئاللىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلمىغانلىقى ۋە پرىنسىپلارنى بۇ رىئاللىق ئاساسىدا شەكللەندۈرۈگەنلىكىدۇر. مانا مۇشۇنداق ئەھۋالدا قانداق قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدە يولىيورۇق بېرىدۇ. ئەمما ھەممىدىن مۇھىم بولغان بىر نوقتىنى تەكىتلەيدۇ:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ

« مۇئمىنلەر ھەقىقەتەن (دىندا) قېرىنداشلاردۇر » (10).

ئايەت بۇ ئاددى پرىنسىپنى شۇنداق كۆچلۈك خىتاب بىلەن ئېيتىدۇكى، كىشىگە خۇددى قېرىنداش بولغان ۋاقىتلاردا ئاندىن مۇئمىن بولغان بولسىلەر دېگەندەك تۇيغۇ بېرىدۇ.

مۇسۇلمان قېرىنداش بولالىغىنىچىلىك مۇئمىن بولىدۇ...

مۇئمىنلەرنىڭ ئىمانلىرى قېرىنداش بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆزلىرى خالاپ – خالىماي قېرىنداش بولۇشقا مەجبۇردۇر...

ئىماننىڭ ئىمان بىلەن قېرىنداش بولىشى، مۇئمىنلەرنى قېرىنداش قىلىدۇ...

ئۇنىڭدىن كېيىن قېرىنداشنىڭ قېرىنداش ئۈستىدىكى مەسئۇلىيىتى تىلغا ئېلىنىدۇ: قېرىنداشلىرىنىڭ ئارىسىنى تۈزەپ قويۇش، بۇ مەسئۇلىيەتتىن بىرسى. مۇئمىننىڭ مۇئمىننى مەسخىرە قىلىپ، خور كۆرمەسلىكى قېرىنداشلىق مەسئۇلىيىتىنىڭ بىر پارچىسىدۇر (11). مۇئمىننىڭ مۇئمىن ھەققىدە يامان گۇمان (سۇئىزان)دىن يىراق تۇرىشى، ئەيىپلىرىنى ئىزدىمەسلىكى ۋە غەيۋەت قىلماسلىقى، قېرىنداشلىق بۇرچىنىڭ بىر پارچىسىدۇر (12). بۇ ئايەت غەيۋەتنى مەنىۋي ياۋايىلىق (يىرىتقۇچى) سۈپىتىدە قوبۇل قىلىدۇ. بۇ يەردە ھەقىقي مەنىدە، غەيۋەت قىلغۇچىنىڭ غەيۋىتىنى قىلغۇچىدىن بىر پارچە گۆشنى يېيىشى نەزەردە تۇتۇلمىغان. ئەسلىدە غەيۋەتتە ھەقىقي زىيان تارتقۇچى غەيۋىتى قىلىنغۇچى ئەمەس، بەلكى غەيۋەت قىلغۇچىدۇر. غەيۋەت قىلىنغاندا، گەرچە غەيۋىتى قىلىنغۇچى نەخ مەيداندا بولمىسىمۇ، ئۇ سورۇندا ئاللاھ باردۇر. لېكىن غەيۋەت قىلغۇچى ئاللاھ نىڭ ھازىر ۋە نازىر ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى نەزەردىن ساقىت قىلىش گۇناھىنى سادىر قىلىپ، غەيۋەتتىنمۇ چوڭ بولغان گۇناھنى ئۆتكۈزگەن بولىدۇ.

« ئىمان قېرىنداشلىقى » پىرىنسىپى چىقىش نوقتىسى قىلىنىپ، سۆز تېخىمۇ كەڭ دائىرىدىكى « ئىنسان قېرىنداشلىقى »غا كېلىپ توختايدۇ. مانا بۇ پىرىنسىپ تۆۋەندىكى ئايەتتە تىلغا ئېلىنغان:

« ھەقىقەتەن ئەڭ مەسئۇلىيەتچان بولغانلىرىڭلار ﷲ نىڭ دەرگاھىدا ئەڭ ھۆرمەتلىك ھېسابلىنىسىلەر (يەنى كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرىدىن ئارتۇق بولۇشى نەسەب بىلەن ئەمەس، ﷲ ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن بولىدۇ) » (13).

تەقۋا، بىردىنبىر ئۈستۈنلۈك ئۆلچىمىدۇر. تەقۋا / مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىدىن باشقا ھېچقانداق ئۈستۈنلۈك ئۆلچىمى يوقتۇر. تەقۋادىن باشقا ھەر قانداق بىر ئۈستۈنلۈك ئۆلچىمى قويۇش، ئەسەبىيەتتۇر. رەسۇلۇللاھ « كىمكى ئەسەبىيەتكە تەرغىپ قىلسا، ئۇ بىزدىن ئەمەس » دېگەن. تەقۋانىڭ ئۈستۈنلۈك ئۆلچىمى بولىشى، تەقۋادار كىشىنىڭ ئۆزىنى باشقىلاردىن ئۈستۈن دەپ قارىشىنى بىلدۈرمەيدۇ. دېمىسىمۇ، تەقۋا ئۆزىگە باشقىلاردىن ئۈستۈنلۈك بەرمەسلىكتۇر. كەمتەرلىك، تەقۋانىڭ يەنە بىر تەرىپىدۇر. كىچىك پېئىل بولۇش تەقۋانىڭ بىر ئامىلىدۇر. كىبىر ۋە ھاكاۋۇرلۇق تەقۋانىڭ ئۆلۈمىدۇر.

سۈرىدە، ئېغىزدىكى ئىمان بىلەن، ئىسپاتلانغان ئىمان ئارىسىدىكى پەرق تارىخي بىر ئۆرنەك بىلەن كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن. يەنى، ئىمانى بوغىزىدىن تۆۋەنگە ئۆتمىگەن بەدەۋىيلەر مىسال قىلىنغان (14). بۇنىڭدىن ئىماننىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى ئىسلام، ئىسلامنىڭ تاشقى دۇنياسىدىكى ئىمان ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. ئىمان قەلبنىڭ ئەمەلىدۇر، ئەمەل ئورگانلارنىڭ ئىمانىدۇر. بۇ نوقتىدا ھەقىقي مۇئمىنلەرنىڭ ئېنىقلىمىسى تىلغا ئېلىنىپ مۇنداق دېيىلگەن:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

« شۇبهسىزكى، (هەقىقي) مۇئمىنلەر الله قا ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىغا ئىمان كەلتۈرگەن، ئاندىن شەك كەلتۈرمىگەن، ماللىرى بىلەن، جانلىرى بىلەن لله نىڭ يولىدا جىهاد قىلغانلاردۇر، ئەنە شۇلار (ئىمان دەۋاسىدا) راستچىللاردۇر » (15).

ئاللاھ قا دىن ئۆگەتمەكچى بولۇش، ھەر جەھەتتىن بىر بەندە سادىر قىلىدىغان ئەڭ چوڭ تەربىيەسىزلىكتىن بىرسىدۇر:

« ئېيتقىنكى:

سىلەر ئاللاھ قا دىننىڭلارنى ئۆگەتمەكچىمۇ؟ » (16).

قۇرئانغا ئاساسلانغاندا، ئىمان ۋە تەسلىمىيەت، كىشىنىڭ ئاللاھ قا ئەمەس، ئۆزىگە قىلغان ئەڭ چوڭ ياخشىلىقىدۇر. مۇسۇلمان بولىشىمىزنى خۇددى ئاللاھ قا قىلىنغان ئىلتىپاتتەك قاراش، مۇسۇلمان بولمىغانلىقىمىزنىڭ ئېپادىسىدۇر. چۈنكى مۇسۇلمان بولۇش، ئاللاھ قا شەرتسىز تەسلىم بولۇشتۇر. مۇسۇلمان بولۇشنى ئاللاھ قا قىلىنغان بىر ئىلتىپاتتەك كۆرگۈچى، ئۆزىنى ۋازكەچكىلى بولمايدىغان دەپ قارىغان بولىدۇ. ھالبۇكى، ئاللاھ ئۈچۈن ۋازكەچكىلى بولمايدىغان نەرسە يوقتۇر، ئەمما بەندە ھەرگىزمۇ ئاللاھ تىن ۋازكېچەلمەيدۇ. قۇرئان بۇ ھەقىقەتنى ئۆز ئاغزى بىلەن بايان قىلىسۇن:

يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

ئۇلار ساڭا مۇسۇلمان بولغانلىقىنى مىننەت قىلىدۇ. (ئۇلارغا):

« سىلەر ماڭا مۇسۇلمان بولغانلىقىڭلارنى مىننەت قىلماڭلار، ئەگەر سىلەر راست (مۇئمىن) بولساڭلار، لله سىلەرنى ئىمانغا ھىدايەت قىلىپ سىلەرگە ئىلتىپات قىلىدى » دېگىن (17).

تەھرىم سۈرىسى

سۈرىگە « ھارام قىلىش، ھارام دەپ بىلىش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « تەھرىم » ئىسمى بىرىنچى ئايەتكە ئاساسەن قويۇلغان:

« ئى نەبى! نېمە ئۈچۈن ئاللاھ ساڭا ھالال قىلغان نەرسىنى ئاياللىرىڭنىڭ رازىلىقىنى تىلەش يۈزىسىدىن ھارام قىلىسەن؟ ئاللاھ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر » (1).

ئايەتتىن مەلۇم بولغاندەك ھالالنى « ھارام دەپ بىلگۈچى » رەسۇلۇللاھ بولۇپ، بۇ سەۋەپتىن رەببى ئۇنىڭغا ئازار تۈسىنى ئالغان بىر ئاگاھلاندۇرۇش بەرگەنىدى.

سۈره، سۈرىنىڭ ئۈچتەنبىرىنى تەشكىل قىلىدىغان بىرىنچى بۆلىكى سەۋەبىدىن « نەبى سۈرىسى » دەپ ئاتالغان. چۈنكى سۈرىنىڭ ئالدىنقى ئۈچتەنبىر قىسمى رەسۇلۇللاھنىڭ كىشىلىكىنى شەكىللەندۈرمەكتە. بۇنىڭ ئەڭ يارقىن دەلىلى 1 – ۋە 9 – ئايەتتىكى « ئى نەبى! » شەكلىدە بىۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھقا خىتاب قىلىنىشىدۇر.

سۈره « مۇتەھارىم » دەپمۇ ئاتالغان.

سۈره، مەدىنىدە نازىل بولغان ئاخىرقى سۈرىلەردىن بىرى بولۇپ، سۈرىنى تەشكىل قىلغان ئۈچ بۆلەك مەزمۇن جەھەتتىن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولغانلىقتىن، پەرقلىق زامانلاردا نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلار توغرا ئەمەس. سۈرىنىڭ نازىل بولۇش ۋاقتىنى ئېنىق شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويۇش تەس.

« ئاللاھ سىلەرگە (كەففارەت) بىلەن قەسىمىڭلاردىن چىقىشنى بىلدۈرگەندى » (2) ئايىتىنىڭ، مائىدە 89 – ئايەتنى ئىما قىلىۋاتقانلىقى نەزەرگە ئېلىنغاندا، سۈرىنىڭ مائىدە سۈرىسىدىن كېيىن نازىل بولغانلىقى مەلۇم بولماقتا. تۇنجى تەرتىپلەرنىڭ ھەممىسىدە ھۇجۇرات سۈرىسىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلغان. بۇ تەخمىنەن ھىجرەتنىڭ 8 ياكى 9 – يىلىغا توغرا كېلىدۇ. نازىل بولۇش سەۋەبىگە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەرمۇ بۇ تارىخنى توغرىلايدۇ.

ھەزرىتى ئوسمان ۋە ئىبن ئاببباس تەرتىپلىرىدە سۈرىنىڭ تەغابۇن سۈرىسىنىڭ ئالدىغا تىزىلىشى مۇۋاپىق ئەمەستەك تۇرىدۇ. چۈنكى تەغابۇن سۈرىسى مەزكۇر سۈرىدىن خېلى بۇرۇن نازىل بولغان. بىزنىڭ ئىزاھاتلىق تەرتىۋىمىزدە ھۇجۇرات – تەۋبە سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالماقتا.

سۈرىنىڭ مەقسىتى ئۆرنەك ئىنسان تىپى بەرپا قىلىش بولۇپ، سۈرىدە رەسۇلۇللاھقا ئۆزىنىڭ مىسسىيونى / رولى ئەسلىتىلىدۇ. بۇ مىسسىيون ئارقىلىق بارلىق ئىش – ھەرىكىتىنىڭ ئىلاھىي نازارەت ئاستىدا ئىكەنلىكى تەكىتلىنىدۇ (1 – 2). رەسۇلۇللاھ ئالغان بۇ خىل ئاگاھلاندۇرۇشلار، قالغان ئۆمرىنىڭ ئىلاھىي نازارەتتىن غەلىبىلىك ئۆتكەنلىكى مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. سۈرىدە « شەخسى ھايات » چۈشەنچىسى، تارايتقىلى بولىدىغان ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىدە كىچىكلىتىلگەن. قۇرئانغا رەسۇلۇللاھنىڭ قول تىقمىغانلىقىغا دەلىل سۈپىتىدە تەھرىم 1 – 3 ۋە ئەھزاپ 37 – ئايەتلەر يېتەرلىكتۇر. بۇ « رەسۇلۇللاھنىڭ مەخپىي – يوشۇرۇن ئىشلىرى يوق » دېگەنلىكتۇر.

ئاللاھ، رەسۇلۇللاھ ئۈستىدىن ئۇنىڭ ئەڭ يېقىنلىرىنىمۇ « ئۆرنەك بەرپا قىلىش » دائىرىسى ئىچىگە ئالغان (3 – 4) بولۇپ، نەبىنىڭ ئايالىلىرىنىڭ ئادەتتىكى ئايالىلاردەك مۇئامىلىدە بولالمايدىغانلىقى تەكىتلەنگەن (5). سۆز بۇ نوقتىغا كەلگەندە ھەر دەۋرنىڭ مۇئمىنلىرىگە ئومۇمىي بىر چاقىرىق قىلىندۇ. بۇ چاقىرىق، ئائىلىنىڭ مەركىزى بولغان ئۆيلەرنى جەھەننەم ئەمەس، جەننەتنىڭ بىر تارمىقىغا ئايلاندۇرۇش چاقىرىقىدۇر:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

« ئى مۇئمىنلەر! ئۆزۈڭلارنى ۋە بالا ـ چاقاڭلارنى ئىنسان ۋە تاشلار يېقىلغۇ بولىدىغان دوزاختىن ساقلاڭلار! » (6).

هەقىقىي ياخشى، ياتقان ياخشى ئەمەس، بەلكى يامانلىق بىلەن ئاكتىپ كۆرەش قىلغان ياخشىلاردۇر. بۇ سەۋەپتىن سۈرە رەسۇلۇللاهقا بىۋاسىتە ھالدا خىتاب قىلىپ، ئۇنى ئاكتىپ ياخشىلاردىن بولۇشقا بۇيرىيدۇ (9).

سۈرىدە ھەزرىتى نۇھ ۋە ھەزرىتى لۇتتىن ئىبارەت ئىككى رەسۇلنىڭ ئايالىرى « ئىبرەتلىك ئالەم » سۈپىتىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەن (10) بولۇپ، بۇ ئارقىلىق « ياخشى كىشىنىڭ يېقىنى بولۇش، ياخشى بولغانلىقنىڭ كاپالىتى ئەمەس » دېيىلمەكتە. شۇنىڭ بىلەن بىرگە بۇ، ئايالى سەۋەبىدىن بىتەلەي بولغان ھەر دەۋرنىڭ مۇئمىن ئەرلىرىگە بىر تەسەللىيدۇر. ئۆتمۈشتىن بۇگۈنگىچە كەلگەن ياخشى ئۆرنەكلەر، ئاكتىپ كۆرەشنىڭ يارقىن ئۈلگىلىرى بولۇپ كەلگەندى. پىرئەۋننىڭ مۇئمىن ئايالى ئاسىيە ۋە ھەزرىتى مەريەم ھەر دەۋرنىڭ مۇئمىن خانىملىرىغا « مىسالى مۇئمىنە » سۈپىتىدە ئۈلگە قىلىپ كۆرسىتىلگەن. ئاسىيە ئۆرنىكىمۇ يولدىشى سەۋەبىدىن بىتەلەي بولۇپ قالغان ھەر دەۋرنىڭ مۇئمىن خانىملىرى ئۈچۈن بىر تەسەللىيدۇر (11 – 12).

تەۋبە سۈرىسى

ئۆزرىسىز تۇرۇپ تەبۇك غازىتىغا قاتناشمىغان ئۈچ كىشىنىڭ چىن دىلدىن قىلغان تەۋبىلىرى بايان قىلىنغان (102 – 118) بۆلەككە ئاساسەن، سۈرە « تەۋبە » ئىسمى بىلەن ئاتالغان.

ئىبن ئاببباس بۇ سۈرىنى مەزكۇر ئىسىم بىلەن ئاتىغان، تىرمىزى سۈنەن ئىسىملىك ھەدىس توپلىمىدا سۈرىنى بۇ ئىسىم بىلەن ئاتىغان.

سۈرىنىڭ كەڭ تارقالغان ئىسمىدىن يەنە بىرسى « بەرائە » بولۇپ، سۈرىنىڭ كىرىش قىسمىنى تەشكىل قىلغان بەرائە، « بىرسىدىن مۇناسىۋەتنى ئۈزگەنلىكنى ئېلان قىلىش، جاكارلاش » مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

زەيد بىن سابىت ۋە ئەبۇ ھۇرەيرەدىن نەقىل قىلىنغان رىۋايەتلەردىمۇ بۇ ئىسىم بىلەن ئاتالغان (بۇخارى، سالات، 10 / 1347). ئۇنىڭدىن باشقا، بۇخارى سەھىھىدە سۈرىگە بۇ ئىسىم بىلەن ئايرىم ماۋزۇ ئاچقان.

دەسلەپكى مەزگىللەردە بەرائە ئىسمىنىڭ، تەۋبە ئىسمىگە قارىغاندا كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلگەنلىكنى ئېيتىش مۇمكىن. چۈنكى خېلى كۆپ تەپسىر مەنبەلىرىدە بۇ سۈرە بەرائە ئىسمى بىلەن تىلغا ئېلىنغان. تەۋبە ئىسمى كۈنىمىزدە كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلىشكە باشلانغان ۋە بۇ ئىسىم بىلەن مەشھۇر بولغان. بىراق ھازىرمۇ بەزى جايلاردا بۇ سۈرە بەرائە ئىسمى بىلەن ئاتالماقتا. بۇ سەۋەپتىن مۇسھابلارنىڭ مۇندەرىجىسىدە ۋە بەزى ئەسەرلەردە ھەر ئىككى ئىسىم بىلەن ئاتالماقتا، ھەتتا بەزىدە بۇ ئىككى ئىسىم بىرلىكتە تىلغا ئېلىنماقتا.

سۈرە تۇنجى نەسىل تەرىپىدىن ھەرخىل پەرقلىق ئىسىم بىلەن ئاتالغان. يەنى، نىفاق ۋە شىرىك ئىللىتىدىن قۇتقازغانلىقى ۋە كاپىرلارنى « تاخە » دېگەنلىكى ئۈچۈن « مۇقاشقىشە » (كافىرۇن بىلەن بىرلىكتە) ئىسمى بىلەن ئاتالغان. مۇناپىقلار سەۋەپ بولغان ۋەقەنى

ئوتتۇرىغا چىقارغانلىقى ئۈچۈن « فادىھا »؛ كاپىرلارنى جازالاش ھەققىدە توختالغانلىقى ئۈچۈن « ئازاب » ئىسمى بىلەنمۇ ئاتالغان. مۇشرىكلارنىڭ دىلىدىكىنى ئاشكارىلىغانلىقى ئۈچۈن « مۇنەككىرا »؛ ئىككى يۈزلىمچىلەرنىڭ ھەقىقىي ئەپتى – بەشرىسنى كۆرسىتىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن « بەھۇس »؛ نىفاق ئەھلىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئاشكارلايدىغان مەنىۋىي ئانالىز ئېلىپ بارغانلىقى ئۈچۈن « ھافىرا »؛ ئۇنىڭدىن باشقا، مۇناپىقلارنىڭ سىرلىرىنى يېيىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن « مۇبا شىرا »؛ مۇشرىكلارنىڭ ھاكىمىيىتىگە خاتىمە بەرگەنلىكى ئۈچۈن « مۇدەمدەمە » ئىسمى بىلەنمۇ ئاتالغان. بۇلارنى نەزەرگە ئالغاندا، سۈرەنىڭ ئونغا يېقىن ئىسمى بارلىقى مەلۇم بولماقتا.

سۈرەنىڭ « بەھۇس » ئىسمى، مەشھۇر ساھابە ئەبۇ ئەييۇب ئەل ئەنساردىن نەقىل قىلىنىدۇ. « فادىھا ۋە مۇبا شىرا » ئىسملىرى ئىبن ئاببباستىن نەقىل قىلىنغان.

تەۋبە سۈرىسىنىڭ مەدىنىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدە شۈبھە يوق. بەزى ئايەتلەرنىڭ مەككىدە نازىل بولغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلار، ئەنئام سۈرىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۆلچەملەر تەرىپىدىن رەت قىلىنماقتا.

بۇ سۈرە، ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان قۇرئان سۈرىسىدۇر. جابىر بىن زەيد ئىبن ئاببباستىن نەقىل قىلغان تەرتىپتە ئەڭ ئاخىرىغا تىزىلغان. لېكىن باشقا تەرتىپلەردە ئەڭ ئاخىرقى سۈرە سۈپىتىدە ئورۇن ئالمىغان. ھەزرىتى ئوسمان تەرتىۋىدە 113 – ئورۇندا، مائىدە – نەسر؛ ئىبن ئاببباس تەرتىۋىدە 109 – ئورۇندا، مائىدە – نەسر؛ ئىمام جافەر تەرتىۋىدە 112 – قاتاردا، فەتھ – نەسر سۈرىسى ئارىسىدا يەر ئالغان. بۇ تەرتىپلەر ئىچىدە ئەڭ توغرا بولغىنى جابىر بىن زەيد تەرتىۋىدۇر. تەۋبە سۈرىسى تەھرىم سۈرىسىدىن كېيىن قۇرئاندا نازىل بولغان ئەڭ ئاخىرقى سۈرە ئۇنۇۋانىغا ئىگە.

بۇ ساھەدىكى مۇتلەق كۆپچىلىك سۈرە بىر قېتىمدا نازىل بولغان دەپ قارايدۇ. سۈرەنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسى بۇ قاراشنى كۈچلەندۈرىدۇ. ھەزرىتى ئائىشەدىن نەقىل قىلىنغان بىر رىۋايەتتە، رەسۇلۇللاھنىڭ بەرائە سۈرىسىنىڭ بىر قېتىمدىلا نازىل بولغانلىقىنى ئېيتقانلىقى بايان قىلىنغان. بۇ رىۋايەتمۇ سۈرەنىڭ مەزمۇنى بىلەن بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. سۈرەنىڭ نازىل بولۇش مەزگىلى ھەققىدە، كۆپچىلىك قوبۇل قىلغان قاراشنى ئاساس قىلغان ۋاقتىمىزدا، سۈرەنىڭ ھىجرى 9 – يىلى (مىلادى 631) شەۋۋال ئېيىنىڭ بېشى بىلەن زۇلقائىدەنىڭ ئاخىرىدا نازىل بولۇشقا باشلىغانلىقىنى ئېيتىشقا بولىدۇ.

بىسمىللاھ بىلەن باشلانمىغان بىردىنبىر سۈرە

تەۋبە سۈرىسى، قۇرئاندا بىسمىللاھ بىلەن باشلانمىغان بىردىنبىر سۈرىدۇر. ئىبن مەسئۇد نۇسخىسىدا « بىسمىللاھ » بىلەن باشلانغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەتنى مۇستەسنا دەپ قارىساق، بۇ قاراش ساھابىنىڭ ئورتاق قوبۇل قىلغان چۈشەنچىسى ۋە ئىزاھاتى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر (ئىتكان، 1، 173). بۇ ھەقتە پەرقلىق ئىزاھاتلار، قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولۇپ، رازى بارلىق قاراشلارنى ئالتە نوقتىغا يىغىنچاقلىغان. بۇ قاراشلارغا « بىسمىللاھنىڭ ھۆكمى » ھەققىدىكى پەرقلىق قاراشلارنى ياقلىغان فىقھ ئېقىملىرىنىڭ نەزىرىيىلىرىمۇ كىرگۈزۈلگەن (بۇ ھەقتە « فاتىھە » سۈرىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك بايانلارغا قاراڭ).

بۇ خىل مەزھەبى قاراشلارنى بىر ياققا قويۇپ تۇرساق، سۇرىنىڭ بېشىدا نېمە ئۈچۈن « بىسمىللاھ » بولمىغانلىقىنى ئىزاھلاشقا تىرىشقان بارلىق قاراشلارنىڭ كۆرسەتكەن سەۋەبى ئوخشاشتۇر: ئىككى (ئەنفال ۋە تەۋبە) سۇرە مەزمۇنىنىڭ بىر – بىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىشىدۇر. ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇ قاراشلار، بۇ مۇناسىۋەتنىڭ خاراكتېرى ھەققىدە پەرق كۆرسەتمەكتە. ئۇبەي بىن كائابقا نىسبەت قىلىنغان بىر قاراشقا ئاساسلانغاندا، ئالدىنقى سۇرە بولغان ئەنفال سۇرىسى كېلىشىم قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ سۇرە تۇزۇلگەن كېلىشمىنى بۇزۇش بىلەن مۇناسىۋەتلىك. يەنە باشقا بىر قاراشقا قارىغاندا، ئەنفال سۇرىسىدە ئىمان ئېيتقانلار ئۆزئارا يارەدەم قىلىشقا چاقىرىلغان، تەۋبە سۇرىسى مۇئمىنلەرنى مۇشرىكلار بىلەن سىياسىي ۋە ئەخلاقى ساھەدە مۇناسىۋەتلەرنى ئۈزۈشكە چاقىرىدۇ.

رىۋايەتكە كۆرە، ئىبن ئاببباسنىڭ « ئەنفال سۇرىسى بىلەن بەرائەت سۇرىسىنى نېمە ئۈچۈن يانمۇ ـ يان تىزدىڭلار؟ » دېگەن سوئالىغا، ھەزرىتى ئوسمان «رەسۇلۇللاھ ھەر سۇرە نازىل بولغاندىن كېيىن، بۇنى شۇ يەرگە تىزىڭلار » دېدى دەپ جاۋاپ بەرگەن. بەرائە سۇرىسى قۇرئاننىڭ ئەڭ ئاخىرىدا نازىل بولغان سۇرىسىدۇر.

رەسۇلۇللاھ ئۇنىڭ يېرىنى بەلگىلەشتىن بۇرۇن ۋاپات بولغان. بۇ سۇرىنىڭ مەزمۇنى بىلەن ئەنفال سۇرىسىنىڭ مەزمۇنى بىر – بىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. شۇڭا ئىككى سۇرە ئارقىمۇ – ئارقا تىزىلغان (رازى). يەنە ئىبن ئاببباسنىڭ ھەزرىتى ئەلدىن « نېمە ئۈچۈن ئەنفال بىلەن تەۋبە ئارىسىدا بىسمىللاھ يوق؟ » دەپ سورىغان سوئالىغا، ھەزرىتى ئەلىنىڭ « چۈنكى " بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم " ئامانلىق بېرىشتۇر، بۇ سۇرە دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە ئۇرۇش ۋە كېلىشمىنى بىكار قىلىش ھەققىدە » دەپ جاۋاپ بەرگەنلىكى نەقىل قىلىندۇ. لېكىن ھۇمەزە، مۇتەففىنغا ئوخشاش نۇرغۇن سۇرىنىڭ مەزمۇن ۋە خىتابىنىڭ تىل جەھەتتىن قاتتىق ئۇسلۇب ئىشلىتىلگەنلىكىگە قارىماستىن « بىسمىللاھ » بىلەن باشلانغانلىقى ۋە ئۇرۇشقا بۇيرۇلغان ئايەتلەردىن تارتىپ قۇرئاندىكى باشقا ئايەتلەرنى ئۇقۇغاندىمۇ « بىسمىللاھ » بىلەن باشلاشنىڭ جائىز ئىكەنلىكى ھەققىدە ئالىملارنىڭ ئوخشاش قاراشتا ئىكەنلىكى ھەممىگە مەلۇم (ئالۇسى). ئۇنىڭدىن باشقا، قۇرئاندا نۇرغۇن سۇرە بايان قىلغان تېما جەھەتتىن بىر – بىرىگە ئوخشاپ قالىدۇ. ئىزدىگەن ۋاقىتتا، مەزمۇن جەھەتتىن بىر – بىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان سۇرىلەرنى تېپىش قېيىن ئەمەس. يەنە كېلىپ بۇ ئىككى سۇرە ئارىسىدا يەتتە يىللىق زامان پەرقىنىڭ بارلىقىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىنماسلىقى كېرەك.

يۇقىرىدىكىلەر نەزەردە تۇتۇلغاندا، بېشىدا « بىسمىللاھ » بولمىغانلىقى ھەققىدە ھېچقانداق ئىختىلاپ بولمىغان بۇ سۇرىنىڭ، نېمە ئۈچۈن « بىسمىللاھسىز » باشلانغانلىقى ھەر خىل قاراشلارنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلىشىغا ئوچۇق بىر تېما سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

تەۋبە سۇرىسىنىڭ پەردە ئارقىسىدا، كونا دۈشمەنلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى قايتىدىن كۆزدىن كەچۈرۈلگەنلىكى ياتىدۇ. ھۇدەيبىيەدە مۇشرىك مەككىلىكلەر بىلەن تۇزۇلگەن تىنچلىق كېلىشىمىدىن كېيىن، رەسۇلۇللاھ مۇتلەق غالىبىيىتىگە قارىماستىن ئەھدىگە ۋاپا قىلىپ كەلگەن بولۇپ، مەككىلىكلەر مۇتلەق مەغلۇبىيىتىگە قارىماي كېلىشمىگە خىلاپ بولغان ھەر خىل ھىيلىلەرنى ئىشلەتمەكتە ئىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئىتتىپاقدىشى خۇزائا، مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ ئىتتىپاقدىشى بەنى بەكر ئايمىقى بىلەن كونا قان داۋاسى سەۋەبىدىن ئۇرۇشتى.

خۇزائا ئىتتىپاقدىشى بولغان مۇئمىنلەردىن يارده‌م تەلەپ قىلدى. ره‌سۇلۇللاهنىڭ بۇ تەلەپكە قايتۇرغان ئىجابىي جاۋابى، مەككىنىڭ فەتهى ۋە هۇنەيىن غازىتى بىلەن نەتىجىلەندى. بۇ هەرىكەتنىڭ داۋامى سۈپىتىده هىجرى 9 - يىلى ره‌جەپ ئېيىدا تەبۇك غازىتى بولدى. ئىسلام جامائىتىنىڭ هەج ئۆمىكى / كارۋىنى هەزرىتى ئەبۇ بەكرنىڭ باشچىلىقىدا هەج قىلىۋاتقانىدى. ره‌سۇلۇللاه بۇ سۇرىنىڭ بىرىنچى بۆلىكىنىڭ ئوچۇق ئاگاهلاندۇرۇش ئىكەنلىكىنى مۇهاتابلارغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن، هەزرىتى ئەلنى هەج ئۆمىكىنىڭ ئارقىسىدىن مەككىگە ئەۋەتتى. بۇ، يېڭىلگەن بارلىق تەره‌پلەرگە، ئەگەر ئىسلام جامائىتى بىلەن بىرگە ياشماقچى بولسا، ئىسلامنىڭ ئۇستۇنلۇكىنى ۋە ئىسلام هاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۇنىڭ بەلگىلىمىلىرىگە رىئايە قىلىش ئولتىماتۇمى ئىدى. بۇ دائىرىده هەج ئىبادىتى ۋە هەج رايۇنى شېرىك ئىزنالىرىدىن پاكلاندى.

سۇرىنىڭ ئانا تېمىسى تەۋهىد، ئادالەت ۋە ئىسلام جامائىتىنىڭ بىخەتەرلىكى بولۇپ، سۇره ئادالەت بىلەن بىخەتەرلىك ياكى ئەخلاق بىلەن بىخەتەرلىك ئارىسىدىكى زىل تەڭپۇڭلىقنىڭ قانداق ساقلىنىدىغانلىقى هەققىده نەسىهەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن سۇره، بىر تەره‌پتىن ئىسلامغا قارشى ئۇرۇش ئېلان قىلغان مۇشرىكلارغا قاتتىق ئاگاهلاندۇرۇش، يەنە بىر تەره‌پتىن مۇئمىنلەرگە مۇناسىۋەتنى ئۇزۇش هەققىده بېرىلگەن تەلىماتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئايەتلەر بىلەن سۆز باشلايدۇ:

بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (1) فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ (2) وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (3) إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (4)

« (بۇ) لله ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىنىڭ كېلىشىم تۈزۈشكەن مۇشرىكلارغا قاراتقان ئادا ـ جۇدا بولۇش (يەنى مۇئاهىدىنى بىكار قىلىش) ئېلانىدۇر. (ئى ئەهدنامە تۈزۈشكەن مۇشرىكلار!) يەر يۈزىده (خالىغىنىڭلارچە) تۆت ئاي يۈرۈڭلار، بىلىڭلاركى، سىلەر لله (نىڭ ئازابى) دىن قېچىپ قۇتۇلالمايسىلەر، (بىلىڭلاركى) لله كۈپۈردا چىڭ تۇرغۇچى ۋە كېلىشىمگە خىيانەت قىلغۇچىلارنى خار قىلىدۇ. (بۇ) چوڭ هەج كۈنىده لله ۋە ئۇنىڭ ره‌سۇلى تەرىپىدىن كىشىلەرگە چىقىرىلغان ئېلاندۇركى، لله ۋە ئۇنىڭ ره‌سۇلى ئاللاه قا خاس بولغان سۈپەت (ئالاهىدىلىك)نى ئۇنىڭدىن غەيرىگە بەرگۈچىلەر (مۇشرىكلار)دىن ئادا ـ جۇدادۇر. ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىن (كۇفرىدىن) تەۋبە قىلساڭلار، بۇ سىلەرگە (گۇمراهلىقتا كېتىۋېرىشتىن) ياخشىدۇر، ئەگەر چاقىرىقتىن يۈز ئۆرۈسەڭلار، بىلىڭلاركى، لله (نىڭ ئازابى) دىن قېچىپ قۇتۇلالمايسىلەر.

كۆپۈر ۋە خيانەت قىلىشتا چىك تۇرغانلارغا قاتتىق ئازاب بىلەن بېشارەت بەرگىن. ئەمما مۇشرىكلار ئىچىدىكى سىلەر بىلەن مۇئاھىدە تۈزگەن، مۇئاھىدىگە ھېچقانداق خىلاپلىق قىلمىغان، سىلەرگە قارشى ھېچقانداق ئادەمگە يارداەم بەرمىگەنلەرگە كەلسەك، ئۇلار بىلەن تۈزگەن بۇ مۇئاھىدىگە ئۇنىڭ ۋاقتى توشقانغا قەدەر رىئايە قىلىڭلار، شۈبھىسىزكى، الله تەقۋادارلارنى دوست تۇتىدۇ » (1 – 4).

ۋەھىينىڭ، ئىلاھى كالامنى پۈتۈنلەي رەت قىلىش بىلەنلا قالماي، ئۇنىڭغا قارشى جەڭ ئېلان قىلغانلارغا قاراتقان بۇ ئولتىماتۇمدا، ھەممىنى بىر تاياقتا ھەيدىمىگەنلىكى، ئېنىق بىر ئۇسۇلۇبتا 4 – ئايەتتە ناھايىتى روشەن بايان قىلغان بولۇپ، بۇ كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. ئايەتنىڭ ئاخىرىدىكى « ئۇنتۇماڭلارىكى، ئاللاھ مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلغانلارنى / تەقۋادارلارنى دوست تۇتىدۇ » جۈملىسى، دىنى، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي... بارلىق مۇخالىپلارغا قارىتا مۇئامىلە قىلغاندا، ئۇلارغا قاراتقان پوزىتسىيىدە « مەسئۇلىيەت ئەخلاقى »نىڭ بولىشى كېرەكلىكىنى تەكىتلىمەكتە. بۇ ئاساسىي پرىنسىپ، « ھاكىمىيەت ئەخلاقى »دىن ۋەز بەرمەكتە.

يۇقىرىدىكى ئايەتلەردىن كېيىن كەلگەن 5 – ئايەت، شۈبھىسىز قۇرئاننىڭ شىددەتلىك ۋە قاتتىق ئۇسۇلۇبى ئەكس ئەتكەن ئايەتلەردىن بىرىدۇر:

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

« بۇ مۆھلەت توشقاندا، مۇشرىكلار (كېلىشىم تۈزۈپ ئۇنىڭغا خيانەت قىلغانلار)نى قەيەردە ئۇچراتساڭلار، شۇ يەردە ئۆلتۈرۈڭلار، ئەسىرگە ئېلىڭلار، قورشاڭلار، ئۇلارنىڭ ئۆتىدىغان يوللىرىنى كۆزىتىپ تۇرۇڭلار، ئەگەر ئۇلار تەۋبە قىلسا، نامازنى ئوقۇسا، زاكات بەرسە، ئۇلارنى قويۇپ بېرىڭلار، شۈبھىسىزكى، الله (تەۋبە قىلغۇچىلارغا) مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، رەھىم قىلغۇچىدۇر » (5).

قۇرئاندىكى ئەڭ قاتتىق ئۇسۇلۇبتا بايان قىلىنغان بۇ ئايەتنىڭ قانداق ئاخىرلاشقانلىقىغا دىققەت قىلىڭ! شۇنداق، مۇشۇنداق بىر ئايەت « شۈبھىسىزكى، الله (تەۋبە قىلغۇچىلارغا) مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، رەھىم قىلغۇچىدۇر » دەپ ئاخىرلاشقان. ئىشلىتىلگەن تىل ئىتبارى بىلەن مۇشۇنداق قاتتىق ئۇسۇلۇب قوللانغان بىر ئايەتنىڭ ئاخىرىدا، ئاللاھ نىڭ چەكسىز مەغپىرەت قىلغۇچى، چەكسىز مەرھەمەت قىلغۇچى ئىكەنلىكىنى ئەسلىتىلىپ ئۆتكەن ئەسمائى ـ ھۇسنا، ئايەت ھەققىدىكى بارلىق شەرھىلەرنىڭ دائىرىسىنى بەلگىلەپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئەسما بىلەن ئاخىرلاشقان بارلىق ئايەت ۋە بۆلەكلەرمۇ بۇ مەقسەتكە ئىگە. چۈنكى كائىناتنىڭ سىرى ئىنساندا، ئىنسانىڭ سىرى قۇرئاندا، قۇرئاننىڭ سىرى ئەسمادا، ئەسمانىڭ سىرى ئاللاھ لەبزىدە، ئاللاھ لەبزىنىڭ سىرى ئاللاھ نىڭ زاتىدا مۇجەسسەملەنگەن. قۇرئاننىڭ سىرى ئەسمادا بولغانلىقىغا قارىغاندا، ئايەتلەرنىڭ ئاخىرىدىكى ئەسما، ئۇ ئايەتنىڭ مەنىسىنىڭ سىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەندۇر. قۇرئاندىكى تىل ئۇسۇلۇبى ئەڭ قاتتىق بولغان ئايەت ھېسابلانغان بىر ئايەت، ئاللاھ نىڭ غەفۇر ۋە رەھىم ئىسمى بىلەن ئاخىرلاشقان

بولسا، بۇ ئارقىلىق مۇئمىن مۇھاتابقا: « بۇ قۇرئان بىلەن ئەمەل قىلىشنى ھايات غايىسى قىلغان ئى مۇئمىن! بۇ ئايەتلەرنى چۈشۈنۈش ۋە تەدبىقلاش جەھەتتە مۇنداق ئىككى نوقتىنى نەزەردىن ساقىت قىلما: ئەپۇ ۋە مەرھەمەت! ئۇنۇتما، ئۆزىگە ئەڭ چوڭ تۈزكورلۇقلار، يامان گۇمانلار، ۋاپاسىزلىقلار، ناشۇكۇرلۇكلەر قىلىنغان ئاللاھ نىڭ مەرھەمتى " ھەر نەرسىنى ۋە ھەر كىشنى " ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. سەنمۇ قۇرئان ئەخلاقى بىلەن ئەخلاقلان ۋە بۇ چەكسىز ئەپۇ ۋە مەرھەمەتتىن سەنمۇ ئۆزەڭگە چۈشكەن نېسىۋىنى ئال! غەپۇر ۋە رەھىم ئىسمىدىن ساڭا قانچىلىك نېسىۋە چۈشكەنلىكى، قولۇڭغا پۇرسەت كەلگەندە دۇشمەنلىرىڭگە قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىڭ بىلەن مەلۇم بولىدۇ! » دېمەكتە.

دېمىسىمۇ 5 ـ ئايەتتىن كېيىن كەلگەن ئايەت، يۇقىرىدىكى بايانلارنى توغرىلايدىغان ماھىيەتتە:

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ

« ئەگەر مۇشرىكلاردىن بىرەر كىشى سەندىن ئامانلىق تىلىسە، ئۇنىڭغا باشپاناھ بولغىن. بەلكىم ئۇ ﷲ نىڭ كالامىغا قۇلاق سېلىپ قېلىشى مۇمكىن. ئاندىن ئۇنى (جېنى، مېلى) ئامان تاپىدىغان جايىغا يەتكۈزۈپ قويغىن! ئۇلارغا مۇشۇنداق مۇئامىلە قىلغىن، چۈنكى ئۇلار (ئىسلام دىنىنىڭ ھەقىقىتىنى) ئۇقمايدىغان قەۋمدۇر » (6).

ھاكىمىيەت بىلەن ئېمتىھان قىلىنغان مەدىنە ئىسلام جامائىتى، « مەسئۇلىيەت ئەخلاقى (تەقۋا) »غا تايانغان بىر ھاكىمىيەت ئەخلاقى شەكىللەندۈرۈشى كېرەك ئىدى. تەۋبە سۈرىسىنىڭ بىرىنچى بۆلىكى بۇ ھەقىقەتنىڭ ئۆرنەكلىرى بىلەن تولۇپ تاشماقتا. ھەتتا، بۇنى رىئال ھاياتتا شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن، ئىسلام جامائىتىنى قەتئىيلىك بىلەن ئۆزىنى پات ـ پات تەكشۈرۈپ تۇرۇشقا بۇيرىيدۇ. سۈرە، ئىسلام جامائىتىگە بىخەتەرلىك مەسىلىسىنى، ئادالەت ۋە ئەخلاقى پرىنسىپ ئاساسىدا ھەل قىلىشنى تەۋسىيە قىلىدۇ. كېلىشىمەرگە رىئايە قىلىش، ھەتتا ئۇرۇش ئاستىدىمۇ ئەھدىنامىلەرگە رىئايە قىلىش بۇ پرىنسىپلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا كېلىدۇ (8 ـ 16). بۇ بۆلەكتە ئۇنتىنسىز ئاققان دەرياغا ئوخشايدىغان ھاياتنىڭ بىر « ئېمتىھان » ئىكەنلىكى ھەقىقىتى ئانا تېما قىلىنغان. دوستمۇ، دۇشمەنمۇ ئېمتىھاندۇر. ھاكىمىيەتمۇ ئېمتىھاندۇر، مۇخالىپەتمۇ ھەم شۇنداق. مۇھىم بولغان نەرسە، پەقەت دوستلۇق ئېمتىھاندىنلا ئۆتۈپ قالماي، دۇشمەن بىلەن قىلىنغان سىناقتىنمۇ غەلىبىلىك ئۆتۈش ۋە نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ ھەرىكەت قىلماسلىق؛ پەقەت مۇخالىپەت بىلەنلا ئەمەس، ھاكىمىيەت / كۈچ بېرىپ سىنالغان ۋاقىتتىمۇ، بۇ ئېمتىھاندىن غەلىبىلىك ئۆتۈش؛ يوقلۇقتا سەبىر قىلغاندەك، مولچىلىققىمۇ سەبىر قىلىپ، ئۇنىڭغا يېڭىلىپ قالماسلىقتۇر.

سۈرىنىڭ ئالدىنقى 37 ئايىتى ئىجتىمائىي مىزاننى بەرپا قىلىدۇ ۋە ئىجتىمائىي جەمئىيەتنى تەشكىل قىلىدىغان پەرقلىق ئېتىقادتىكى كىشىلەرگە، ئىسلام جامائىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇش سەۋەبى بولغان ئاساسلىق پرىنسىپلاردا يول قويۇلمايدىغانلىقى ھەقىقىتىنى بىلدۈرىدۇ.

« ﷲ نىڭ مەسجىدلىرىنى ئاۋات قىلىشى ئاللاھ قا شېرىك قوشقانلارنىڭ ئىشى ئەمەس » دېگەن 17 ـ ئايەت، پەقەت ئۆز دەۋرىنىڭ قىڭغىر چۈشەنچىسىگىلا ئەمەس، كۈنىمىزدىكى

قىڭغىر چۈشەنچىلەرگىمۇ خىتاب قىلماقتا. يەنى شېرىك مەۋجۇت بولغان ھەر يەردە ئىبادەت بولمايدىغانلىقى بايان قىلىنماقتا.

ھايات تۈپتۈز يولدا داۋام قىلمايدۇ، بۇ يول ئەگىرى ـ توقايلىقلار بىلەن تولۇپ تاشقان. مۇئمىننىڭ ئىمانى دائىم ئېمتىھان قىلىنىپ تۇرۇلىدۇ. ھەزرىتى ئادەمگە ئوخشاش ئىبلىس بىلەن، ھەزرىتى نۇھقا ئوخشاش تۇپان بىلەن، ھەزرىتى ئىبراھىمغا ئوخشاش ئوت بىلەن، ھەزرىتى ئىسمائىلغا ئوخشاش جان بىلەن، ھەزرىتى ياقۇپقا ئوخشاش پەرزەنت ئوتى بىلەن، ھەزرىتى يۈسۈپكە ئوخشاش ئايال بىلەن، ھەزرىتى ئاسيەگە ئوخشاش ئېرى بىلەن، ھەزرىتى مۇساغا ئوخشاش ھاكىمىيەت بىلەن، ھەزرىتى داۋۇدقا ئوخشاش سەلتەنەت بىلەن، ھەزرىتى يەھياغا ئوخشاش قۇربان بولۇش بىلەن سىنىلىدۇ. ھەر كىشىنىڭ يانغىندا قۇتقۇزۇپ چىقىدىغان نەرسىلىرىنىڭ تىزىملىكى پەرقلىق بولىدۇ. مۇھىم بولغان نەرسە، ئۆزىڭىزگە خاس بولغان قۇتقۇزۇشقا تېگىشلىك نەرسىلەرنىڭ تىزىملىكىدۇر. سىز ئۈچۈن يانغىندا ئەڭ باشتا قۇتقۇزۇپ چىقىشقا تېگىشلىك بولغان نەرسە نېمە؟ ئىمانىڭىزمۇ، روھىڭىزمۇ، جىسمىڭىزمۇ، مېلىڭىز، ئايالىڭىزمۇ، ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىڭىزمۇ، قەبىلىڭىزمۇ، ئۆيىڭىزمۇ، ئىشىڭىزمۇ؟ ئەسلىدە يۇقىرىدىكى سوئالنىڭ ئارقىسىغا « سىز ئۈچۈن ئەڭ خەيىرلىك بولغان نەرسە نېمە؟ » دېگەن سوئال ياتماقتا. تۆۋەندىكى ئايەت بۇ سوئال قانداق قىلساق توغرا جاۋاپ بېرەلەيدىغانلىقىمىزنى كۆرسەتمەكتە:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

ئېيتقىنكى، « ئەگەر سىلەرنىڭ ئاتاڭلار، ئوغۇللىرىڭلار، قېرىندىشىڭلار، خوتۇنلىرىڭلار، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭلار (ھەمدە ئۇلاردىن باشقىلار)، تاپقان پۇل ـ ماللىرىڭلار، ئاقماي قېلىشىدىن قورققان تىجارىتىڭلار، ياخشى كۆرۈدىغان ئۆيلىرىڭلار سىلەر ئۈچۈن ﷲ تىن، ﷲ نىڭ رەسۇلىدىن ۋە ﷲ نىڭ يولىدا جىھاد قىلىشتىنمۇ / بارلىق تىرىشچانلىق كۆرسىتىشتىنمۇ سۆيۈملۈك بولسا (يەنى شۇلار بىلەن بولۇپ كېتىپ، ﷲ نىڭ رەسۇلىغا يارىدەم بەرمىسەڭلار)، ئۇ ھالدا سىلەر تاكى ﷲ نىڭ ئەمر كەلگۈچە كۈتۈڭلار، ﷲ پاسىق قەۋمنى / مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلغۇچىلارنى توغرا يولغا باشلىمايدۇ / ھىدايەت قىلمايدۇ » (24).

قۇرئان مۇئمىنلەرنى ئۆزىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇشقا دەۋەت قىلغاندا، ئۇلارغا بەنى ئىسرائىلنىڭ يەھۇدىيلىشىش، ئىسەۋىلەرنىڭ خىرىستىيانلىشىش قەدەم باسقۇچلىرىدىن ئۆرنەكلەر كۆرسىتىدۇ (30 – 34). بۇ مۇسۇلمانلارغا « يەھۇدىيلەشمەڭلار ۋە خىرىستىيانلاشماڭلار! » ئاگاھلاندۇرۇشى ئىدى. بۇ بۆلەكتە سۆزنىڭ يەھۇدىيلىشىش ۋە خىرىستىيانلىشىش ئۆرنەكلىرىدىن كېيىن، « ئى ئىمان ئېيتقانلار! » (34) دەپ مۇئمىنلەرگە قارىتىلغانلىقى بۇنىڭ دەللىي.

ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۆلەكتە، ئۆزىنى جامائەتنىڭ بىخەتەرلىك ۋە زىپىسىدىن خالي تۇتماقچى بولغان بايلارغا ئەخلاقى مەسئۇلىيىتى، باشقۇرغۇچىلارغا كىرىمنىڭ

تەقسىملىنىشىدە ئادالەتنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق مەسئۇلىيىتى ئەسكەرتىلىدۇ (34 – 35، 60).

ئىسلام جامائىتىنىڭ ئەزالىرى، جېنى ۋە مېلى بەدىلىگە ئەقىدىسىنى ھمايە قىلىشتا بوشاڭلىق قىلالمايدۇ. سۈرىدە بۇنداق قىلغۇچىلار، قاتتىق بىر تىل ئۇسلۇبى بىلەن تەنقىتلىنىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈزلىمچىلىكى ئېنىق بولغانلار، ئىسلام جامائىتى تەرىپىدىن كەسكىن ۋە ئېنىق بىر ئىپادە بىلەن چەتكە قېقىلىدۇ (38 – 123).

تەۋبە سۈرىسىمۇ خۇددى ئەنفال سۈرىسىگە ئوخشاش « ئۇرۇش ئەخلاقى » ھەققىدە توختالغان سۈرىلەردىن بىرى بولۇپ، مۇئمىنلەرگە ئاللاھ يولىدا ئۇرۇش قىلىشنىڭ مۇئەييەن پىرىنسىپلىرى بارلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئاللاھ يولىدىكى ئۇرۇش باشقا ئۇرۇشلارغا ئوخشىمايدۇ. ئاللاھ نامى بىلەن يولغا چىققاندا، بۇ سەپەرگە ئاتلانغۇچىلارغا يۈكلەنگەن مەسئۇلىيەتلەر بولىدۇ. بۇ مەسئۇلىيەتلەرنى ئادا قىلغۇچىلارغا جەننەت بىلەن خوش بىشارەت بېرىلىدۇ. بۇ مەسئۇلىيەتنىڭ ئەڭ ئالدىدا قوبۇل قىلىنغىدەك بىر ئۆزرە بولماي تۇرۇپ، ئاللاھ يولىدىكى جىھادتىن قېچىش كەلمەكتە. بۇ ئىككى يۈزلىمچىلەر قىلىدىغان بىر ئىشتۇر (73 – 80). قەلبىدە كېسەل بولغان بەزىلەر ئاللاھ يولىدا جىھادقا چىقماقچى بولغانلارغا « بۇ ئىسسىقتا ئۇرۇشقا چىقماڭلار! » دېگۈدەك دەرىجىدە ھاكاۋۇرلىشىپ كەتكەنىدى. قۇرئان ئۇلارغا مۇنداق جاۋاپ بېرىدۇ: « جەھەننەمنىڭ ئوتى تېخىمۇ قىزىقتۇر » (81).

ھەر ئىمان ئۆزىنى ئەمەلىي ھەرىكەتتە نامايەن قىلىدۇ. نىفاق ئېتىقادتىكى ئىككى يۈزلىمچىلىك ئىللىتىدۇر. بۇ كېسەلنى ئەڭ ياخشى شەكىلدە نامايەن قىلىدىغان ئامىل يەنىلا ئەمەلىي ھەرىكەتتۇر. بۇ سۈرە نىفاق ھەققىدە « روھى ئانالىزى » ئېلىپ بارغان نادىر سۈرىلەردىن بىرى بولۇپ، مۇناپىقلارنى نەق مەيدانىدا تۇتۇۋېلىشنىڭ يوللىرىنى كۆرسىتىپ بېرىش بىلەن بىرگە، نىفاقنىڭ تەبىئىتى ھەققىدە ئۆز دەۋرىدىن جانلىق ئۆرنەكلەر بېرىدۇ. مانا بۇ بۆلەك ئارىسىدا، خىتاب بىۋاستە ھالدا رەسۇلۇللاھقا قارىتىلىدۇ ۋە ئازارلىغان تۈستە تۆۋەندىكى ئىشنى قىلىشتىن توسىدۇ:

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

« سەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆلگەن ھېچبىر ئادەمنىڭ نامىزىنى چۈشۈرمىگىن، ئۇنىڭ قەبرىسى ئۈستىدىمۇ تۇرمىغىن. چۈنكى ئۇلار الله ۋە الله نىڭ رەسۇلىغا تۇزكورلۇق قىلدى ۋە پاسىق ھالتى بىلەن ئۆلدى » (84).

قۇرئاندا كۆپ ئۇچرايدىغان ياخشىنى ياماندىن ئايرىيدىغان ساپ ئەقىل بەرپا قىلىش ئۇسلۇبى بۇ سۈرىدىمۇ ئورۇن ئالغان. ئىككى يۈزلىمچىنى ئىككى يۈزلىمچى بولمىغانلاردىن ئايرىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئايەتلەردىن چىقىرىدىغان خېلى كۆپ ساۋاق بار:

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (91) وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا

مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ (92)

ئاجىزلار (يەنى ياشانغان بوۋايلار)، كېسەللەر، ئىنفاق قىلىش ئۈچۈن سەرپ قىلغۇدەك نەرسە تاپالمىغانلار / (جىھادقا چىقىشقا) خىراجەت تاپالمىغانلار الله قا ۋە الله نىڭ رەسۇلىغا سادىق بولسىلا، ئۇلار جاۋاپكارلىققا تارتىلمايدۇ، ياخشى ئىش قىلغۇچىلارنى ئەيىبلەشكە يول يوقتۇر، الله مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر. يەنە مۇنداق كىشىلەرنىمۇ ئەيىبلەشكە يول يوقتۇركى، ئۇلار (جىھادقا چىقىش ئۈچۈن) سەندىن ئۇلاغ سوراپ كەلگەندە، (ئۇلارغا سەن) « مېنىڭ سىلەرنى تەمىنلەيدىغان ئۇلاغلىرىم يوق » دېدىڭ؟ ئۇلار (جىھادقا چىقىشقا) سەرپ قىلىدىغان نەرسە تاپالمىغانلىقلىرى ئۈچۈن غەمكىن، كۆزلىرىدىن ياش تۆككەن ھالدا قايتىشتى، ئۇلارغا ئەيىبلەش يوقتۇر (91 – 92).

قۇرئاننىڭ بۇ مۇئامىلىسى ناھايىتى زىل ۋە ئىنچكە بولۇپ، پەقەت ياخشىنى ياماندىن ئايرىشنى ئۇگىتىپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىككى يامان ئىچىدىن تېخىمۇ ئاز ناچار / يامان بولغانىنىمۇ ئايرىشنى ئۇگىتىدۇ. بۇ بىزگە ھەزرىتى ئۆمەرگە نىسبەت قىلىنغان شۇ سۆزلەرنى ئەسلىتىدۇ: « ئەقللىق بولۇش ياخشىنى ياماندىن ئايرىش ئەمەس. بەلكى ئۇ، ئىككى يامان ئارىسىدىن تېخىمۇ ئاز يامان بولغانىنى ئايرىپ چىقىشتۇر ». تۆۋەندىكى ئايەت، ئىككى يامان ئارىسىدا تېخىمۇ ئاز زىيانلىق بولغانىنى ئايرىشنى ئۇگىتىدىغان بىر نەسىھەت سۈپىتىدە ئوقۇلىشى كېرەك:

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

« ئەئرابلار كۇفرى ۋە ئىككى يۈزلىمچىلىكتە (باشقىلارغا قارىغاندا) تېخىمۇ چىڭ تۇرىدۇ. (ئۇلار) الله رەسۇلىغا نازىل قىلغان ھايات شەكلىنىڭ چەك – چېگرىسىنى بىلىش ۋە چۈشۈنۈپ يېتىشتە باشقىلارغا قارىغاندا ئارقىدا تۇرىدۇ، الله بۇ ھەقىقەتنى ناھايىتى ياخشى بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر » (97).

ئايەتتە « شەھەرلىك / مەدەنىي » مۇئامىلە بىلەن « چەت ياقىلار / چۆل » مۇئامىلىسى سېلىشتۇرما قىلىنغان. بۇ ئايەت « چەت ياقىلار / چۆل » ئەسكىنىڭ، « شەھەرلىك / مەدەنىي » ياماندىن تېخىمۇ بەتەر ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. چۈنكى « چەت ياقىلار / چۆل »نىڭ ئەسكىسى باتىل ۋە ئازغۇن بولۇش بىلەن بىرگە، قوپال، قالاق ۋە تەربىيەسىز كېلىدۇ.

سۈرە بۇ بايانلاردىن كېيىن سۆزنى شۇنداق بىر نوقتىغا كەلتۈرىدىكى، ئۇ « تاش دەل جايىغا قويۇلغان » نوقتىدۇر:

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

(ئۇلارغا) ئېيتقىنكى، « (خالىغان) ئەمەللەرنى قىلىڭلار، قىلغان ئەمەلىڭلارنى الله ، الله نىڭ رەسۇلى ۋە مۇئمىنلەر كۆرۈپ تۇرىدۇ. نىھايىتىدە يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا (نەرسىلەرنى) بىلگۈچى (الله) نىڭ دەرگاھىغا قايتۇرۇلىسىلەر، الله قىلمىشىڭلارنى سىلەرگە خەۋەر قىلىدۇ » (105).

سۈرىدە پەقەت ئىككى يامان / زىيان ئىچىدىن ئەڭ ئاز يامان / زىياننى تاللاپ ئايرىشنىلا ئۇگىتىدىغان ئايەتلەر ئورۇن ئېلىپلا قالماستىن، يەنە ئىككى ياخشى ئىچىدىن تېخىمۇ ياخشىسىنى قانداق ئايرىيدىغانلىقىمىزنى ئۇگىتىدىغان ئايەتلەرمۇ يەر ئالىدۇ. ئىككى ياخشى ئارىسىدا تېخىمۇ ياخشى بولغىنى دائىم ئاكتىپ بولغان ياخشىدۇر. پاسسىپ ياخشى دائىم ئاكتىپ ياخشىدىن كېيىن تۇرىدۇ. بۇنىڭ تەبىئي نەتىجىسى سۈپىتىدە ئەڭ چوڭ مۇكاپاتىمۇ ئاكتىپ ياخشىلارغا بېرىلمەكتە. تۆۋەندىكى ئايەت بۇ ھەقىقەتنى بايان قىلماقتا:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (**111**) التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (**112**)

« شۇبھىسىزكى، الله يولىدا جەڭ قىلغان، ئۆلتۈرگەن ۋە ئۆلتۈرۈلگەن مۇئمىنلەردىن، الله ئۇلارنىڭ جانلىرىنى، ماللىرىنى ئۇلارغا جەننەتنى بېرىپ سېتىۋالدى. بۇ الله نىڭ تەۋراتتا، ئىنجىلدا ۋە قۇرئاندا بەرگەن ۋەدىسىدۇر، ۋەدىسىگە الله تىنمۇ بەك ۋاپا قىلغۇچى كىم بار؟ ئۇنداقتا قىلغان بۇ سوداڭلاردىن خۇشال بولۇڭلار، مانا بۇ زور مۇۋەپپەقىيەتتۇر.

بۇ، قاچان بىر گۈناھ ئۆتكۈزۈپ قالسا، دەرھال پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن الله قا يۈزلىنىپ تەۋبە قىلغۇچىلارنىڭ، پەقەت الله قىلا ئىبادەت قىلغۇچىلارنىڭ، (الله قا) ھەمدۇسانا ئېيتقۇچىلار، ئۇنىڭ رازىلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشنى مەقسەت قىلغانلارنىڭ، روزا تۇتقۇچىلارنىڭ، پەقەت الله ئالدىدىلا ئىگىلىپ، پەقەت ئۇنىڭ ھوزۇرىدىلا سەجدە قىلغۇچىلارنىڭ، ياخشى ۋە توغرا بولغان ئىشلارغا دەۋەت قىلىپ، يامان ئىشلاردىن توسقۇچىلارنىڭ، الله نىڭ بەلگىلىمىلىرىگە رىئايە قىلغۇچىلار (يەنى الله نىڭ بېكىتكەن پەرزلىرىنى ئادا قىلىپ، نەھيى قىلغان ئىشلىرىدىن يانغۇچىلار)نىڭ مۇۋەپپەقىيەتىدۇر؛ بۇ خوشخەۋەرنى مۇئمىنلەرگە يەتكۈزگىن » (111 – 112).

بۇ سۈرىنىڭ 119 – ئايىتىدىكى بىر جۈملە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ: « سادىقلار بىلەن بىللە بولۇڭلار! » بۇ جۈملە « سادىقلاردىن بولۇڭلار! » شەكلىدىمۇ كېلىشى مۇمكىن ئىدى. ھەتتا « سادىق بولۇڭلار! » شەكلىدىمۇ كېلىشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن ئۇنداق شەكلىدە ئەمەس، « سادىقلار بىلەن بىللە بولۇڭلار! » شەكلىدە كەلگەن. بۇ ئىلاھي ئەمىر بىزگە ئەسلىتىدىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنىڭ بېشىدا ساداقەت كېلىدۇ. سادىق بولۇش، ساداقەتنى ساقلاپ قېلىشتىن ئۇڭاي. ساداقەتنى ساقلاپ قېلىش سادىق بولۇشتىن قېيىن. بۇ قېينىچىلىقنى يېڭىشنىڭ يولى سادىقلار بىلەن بىللە بولۇشتۇر. كىشى سادىقلارنىڭ ئىچىدە بولغاندا ساداقەتنى

ساقلاپ قالغلی بولىدۇ. ئۆز ئالدىغا يالغۇز بولغان ۋاقتىڭىزدا سۈنىدىغان ساداقەت تېرىكىڭىز، باشقىلار بىلەن بىرگە بولغاندا تېخىمۇ كۈچلۈك بولىدۇ. سادىقىتىڭىزگە قارىتىلغان بۇزغۇنچىلىق خاراكتېردىكى ھەر خىل ۋەسۋەسىلەرگە ئۆزىڭىز يالغۇز قارشى تۇرالماسلىقىڭىز مۇمكىن. ئەمما سادىقلار بىلەن بىللە بولغاندا، ئۇنىڭغا قارشى پۈت تىرەپ تۇرالايسىز.

قۇرئان مۇئمىننىڭ ئىماننى ئاشۇرىدۇ، بۇنىڭدا قىلچىلىك شۈبھە يوق. لېكىن ئېنىق بولغان يەنە بىر نەرسە باركى، ئۇ بولسىمۇ قەلبىنى كېسەللىك قاپلاپ كەتكەنلەرنىڭ كېسىلىنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ. بۇ قۇرئاننىڭ مۆجىزىۋى خۇسۇسىيەتلىرىدىن بىرى. بۇ ئالاھىدىلىكنى قۇرئان « مەسانى » دەپ ئاتايدۇ. قوشماق ۋە زىتلىق پەقەت يارىتىلغان شەيئىلەردىلا ئەمەس، قۇرئاننىڭ مۇھاتابىنىڭ مەيدانىغا ماس ھالدا ئۆز تەسىر كۈچىنى نامايەن قىلىدۇ. قېنى بۇ ئايەتنى ئوقۇپ باقايلى:

وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (**124**) وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ (**125**)

(قۇرئاندىن) بىرەر پارچە نازىل قىلىنسا، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا: « بۇ (يەنى پارچە) قايسىڭلارنىڭ ئىماننى كۈچەيتتى؟ » دەيدىغانلار بار. مۇئمىنلەرگە كېلىدىغان بولساق، بۇ (يەنى پارچە) ئۇلارنىڭ ئىماننى كۈچەيتتى، ئۇلار (سۈرىنىڭ نازىل بولۇشىدىن) خۇشال بولىدۇ، بۇ خوشخەۋەرنى بىر – بىرىگە يەتكۈزىدۇ.

دىللىرىدا كېسەل بارلار (يەنى مۇناپىقلار) غا كېلىدىغان بولساق، بۇ (پارچە) ئۇلارنىڭ كۈفرىغا كۈفرى قوشىدۇ (يەنى ئۇلار مۇناپىقلىقتا تېخىمۇ ئەزۋەيلەيدۇ، تېخىمۇ گۇمراھلىشىدۇ)، ئۇلار گېلىغچە پاتقان كۈپۈر پاتقىقىدا كاپىر پېتى ئۆلىدۇ (124 – 125).

سۈرىدىكى ئاللاھ نىڭ « بىر ئىكەنلىكى، باقي، ھەر نەرسىنى كۆرۈپ تۇرغۇچى، يىگانە نىجادكار، مەغپىرىتى چەكسىز، ئەڭ قۇدرەتلىك، تەۋبىلەرنى دائىم قوبۇل قىلغۇچى » دەپ تونۇشتۇرغان جۈملىلەر، پەقەت ئىنساننىڭ ئاللاھ قا مۇھتاج ئىكەنلىكىنى ئېپادىلەپلا قالماستىن، يەنە ئىنساننىڭ بەندىلىك شەرىپىگە ئىگە بىر مۆتىۋەر مەۋجۇدىيەت سۈپىتىدە ھۆر ۋە ئەركىن ئىكەنلىكىنىمۇ ۋاستىلىق شەكىلدە ئىما قىلىدۇ. بۇ، ئىنساننىڭ « مەن »لىك، تارىخ، دوست – يارەن، قەبىلە، مال – مۈلك، ئۆرپ – ئادەت ... قاتارلىق ئىچكى ۋە تاشقى بېسىملاردىن قۇتۇلۇش يولىنى ئېچىپ بېرىدىغان بىر ھۆرلۈك يولىدۇر. كىشى بۇ ھۆرلۈك ۋە خاتىرجەملىك تۈيغۇسىنى كۈچ، پۇل – پۇچەك، ئەمەل – مەنسەپ ۋەياكى باشقا ئۇسلۇب بىلەن ئەمەس، ئاللاھ بىلەن قىلغان ئىتائەت ئەھدىسى سايىسىدە قولغا كەلتۈرىدۇ. ئەھدە تۈزگۈچى تەرەپلەردىن بىرسى ئاللاھ بولغان بىر كېلىشىم، ئىنسان ئۈچۈن ھەرگىزمۇ ۋازكەچكىلى بولمايدىغان بىر شەرەپ، ھۆرلۈك ۋە خاتىرجەملىك كاپالىتىدۇر.

سۈرە، ۋەھيي بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۆلەكتىن كېيىن، ئاللاھ رەسۇلنى ئالەملەرگە رەھمەتنىڭ تەجەللىسى قىلغان، چەكسىز شەپقەت ۋە مەرھەمەتنىڭ ئېپادىسى ماھىيىتىدىكى ئىككى ئايەت بىلەن ئاخىرلاشقان:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ (**128**) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (**129**)

(ئى ئىنسانلار!) شۇبھىسىزكى، سىلەرگە ئۆز ئىچىڭلاردىن بىر ئەلچى كەلدى. سىلەرنىڭ كۈلپەت چېكىشىڭلار ئۇنىڭغا ئېغىر تۇيۇلىدۇ؛ ئۇ سىلەرنىڭ (ھىدايەت تېپىشىڭلارغا) ھېرىسىتۇر، مۇئمىنلەرگە ئامراقتۇر، ناھايىتى كۆيۈمچاندۇر.

مانا بۇ ھەقىقەتنى كۆرۈپ تۇرۇپ، ئۇلار يەنە (ساڭا ئىمان ئېيتىشتىن) يۈز ئۆرۈسە، سەن: « ﷲ ماڭا كۇپايە قىلىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ھەر دائىم ئۇنىڭغا ئىشەنچ قىلدىم (يەنى ﷲ قا يۆلەندىم، ﷲ تىن باشقا ھېچ ئەھەدىدىن ئۈمىد كۈتمەيمەن ۋە ھېچ ئەھەدىدىنمۇ قورقمايمەن)، ئۇ بۈيۈك ئەرشنىڭ رەببىدۇر » دېگىن (128 – 129).